T. LIVII PATAVINI HISTORICORVM ROMANORVM PRINCIPIS,

LIBRI OMNES SVPERSTITES

RECOGNITI PRIDEM ET EMENDATI AD MANVSCRIPTORVM codicum Fuldensium Moguntinensium & Coloniensium fidem, [à Francisco Modio:] nunc verò etiam, ad membranas Bibliothecæ Palatinæ Electoralis,

A IANO GRVTERO.

Accedunt in Eundem Liuium Obseruationes, Emendationes, Annotationes denique variæ variorum,

LAVRENTII VALLÆ
M. ANTONII SABELLICI
BEATI RHENANI
SIGISMVNDI GELENII
HENR. LORITI GLAREANI
CAROLI SIGONII
GVLIELMI GODELEVÆI
FRANCISCI MODII
FVLVII VRSINI
MARCELLI DONATI.

Quorum interim scriptis admixta plurima è monumentis.

LVD. CÆLIVS RHODIGINVS
ALEXANDER AB ALEXANDRO
GVLIELMVS BVDÆVS
DESIDERIVS ERASMVS
PETRVS NANNIVS
LAZARVS BAIFIVS
HADRIANVS TVRNEBVS
LILIVS GYRALDVS
ANTONIVS AVGVSTINVS
IACOBVS CVIACIVS
FRANCISCVS ROBORTELLVS
GABRIEL FAERNVS
ONVFRIVS PANVINIVS
IACOBVS RÆVARDVS
BARNABAS BRISSONIVS
PETRVS PITHOEVS
IVSTVS LIPSIVS
FEDERICVS MORELLVS.

Cum INDICE *Rerum ac Verborum locupletissimo huic nouissimæ editioni adaptato.*

Præter appendices ac supplementa, quibus lacunæ pleræque expletæ sunt ope Vet. Codd. & Mss.

PARISIIS,
Apud SOCIETATEM MINIMAM.
M. DC XXV.

ILLVSTRI GENEROSISSIMOQ; DOMINO, D. SIMONI, COMITI LIPPIAE, VVESTPHALICI CIRCVLI PRAESIDI, &c.

Sac. Cæs. Maiestati à consilijs.

S. P.

VVM Prudentiæ auspicijs omnia, minima, maxima, quà publicè, quà priuatim, tam pace, quàm bello rectè constituantur, rectius augeantur, rectissimè seruentur, non iniuriâ etiam magnifiunt, parentésne eius an nutritij, vsus atque Historia. Verum enimuero, quandoquidem vsus angusto admodum vitæ humanæ circumscribatur circo, & sæpè interim accidat, vt equi currusque naufragium faciant antequam septenas obierint vias; atque idcirco, vel nullos, vel paucos humanæ rei obseruent flexus: Historia vero nec fines agnoscat regionum, nec metas temporum; iure alteri præfertur. quæ tamen, quoniam non vnâ est eademque facie, vtpote neque gentis vnius, neque æui; ea profectò fert primas, quæ & diuturnitate annorum, & rerum, domi forisq; amplitudine reliquas superat. Id ipsum quum absq; controuersiâ debeatur historiæ Romanæ, tam longè lateq; progressæ, vt qui eam excutiant, non nationis vnius, sed generis humani facta discere videantur: non pessimè merentur de studijs humanioribus, qui memoralium scriptorum auctores, vel primi protrahunt in lucem, vel protractos quidem, sed fractos, sed corruptos, integrant, restituuntque. Et huic quidem speciei medicinæ iam à centum annis ita insudatum fuit à viris in omni disciplinarum genere primarijs, vt nihil penè ad omnigenam classicorum auctorum felicitatem desideraretur, quàm vt possit esse perpetua: si modò ijsdem quoque ab vltimâ manu impendissent curas secundas, tertias, quartas. Ita dico. nam si quæ sunt in rerum naturâ, quæ sæpius amant, inspici, versari, examinari; sunt scripta veterum: nec vllis tam contigit esse beatis, vt vnius alterius ve industria atque vigilijs, aliorum repetitionibus, ac retractationibus, tanquam minus necessarijs superuacaneisque, præscriptum sit, præiudicatúmve. Itaque quùm Titum Liuium, à Francisco Modio ante octodecim annos recognitum emendatumque, rursus publicare amaret Typographus non è multis Ionas Rosa, meque grauiter adiuraret, per fidem & obseruantiam quam debeo vtilitati publicæ, ne grauarer excutere bonitatem librorum Bibliothecæ Palatinæ, cui iam ali-

quot annis præsum beneficio celcißimi Principis ac Domini, Domini Friderici IV. *Comitis Palatini ad Rhenum, Electoris primarij, &c. eâ fui frontis imbecillitate vt petitioni eius statim acquieuerim, vberrimoque historicorum non pœnitendam contulerim symbolam. Potuissem amplius aliquid nisi mentem manumque tenuisset religio: per quam factum, vt sæpius maluerim nonnulla relinquere ambigua sanitatis, quam prætextu remedij, (vt hodie plerumque fieri, & video, & rideo) nouum inferre vulnus. Erat etiam in procliui, insequi vestigia Sigonij, & plurima emendare ad fidem Fastorum capitolinorum, ad fidem Inscriptionum veterum, præsertim in nominibus, sed neque eâ vti libuit licentiâ, nisi rarò, nisi modestè, & vbi quasi adlubescebat scriptura membranarum corruptior. Et hanc quidem qualemcumque opellam sub florentißimo nominis tui auspicio in publicum producendam putaui, vir Illustris, ob causam non vnam. Planesi commentaria rerum equestrium aut venaticarum, siue adeo rusticarum piscatoriarúmve, eis potißimum inscribuntur hominibus, qui huiusmodi operum studijs impensè delectantur: non erat sanè in procerum ordine quærendus quem legerem; erat potius legendus qui excellebat. Ecquis enim est in hoc tractu Germaniæ, qui literas, qui literatos, amat, æstimat, fouet, supra te? Per me quidem alij atque alij digno persequentur præconio constantem virtutum tuarum seriem, non simplici intinere ingredientium, per templum Gloriæ, ad ipsam Æternitatem, tu mihi eo ipso es optimus maximus, quòd non asperneris, imò quòd tantum non captes, vilibus tantum animis vilem, titulum* doctißimi; *quòd quidquid vacui habes ab negotijs Imperatorijs, ab necessitatibus patriæ publicis, id omne lubens meritò impendas lectioni monumentorum veterum. Nempe, quâ es sapientia, experiris literas omnium fundamenta esse virtutum: quæ virtutes, vt forte naturâ insint homini bene nato, est tamen simillimus agro, fœcundißimo quidem, sed inculto, producitque purgamenta pro frugibus. hinc, contra seculi huius opinionem, liberaliores artes suauissimis tuis liberis, iuuentutis suæ verè principibus, hoc est Christianæ Reipublicæ bono propriè natis, exemplo instillas, verbis commendas, testamento præscribis. quoque eas sectentur fidelius atque alacrius, indulgentiæ illi tuæ paternæ vim adhibes, eosque procul ab oculis, procul ab osculis parentum, ablegas ad Academiarum externa, cum spe ac fiduciâ certißimâ, reportaturos inde, veluti ex opulentißimo mercatu, illud illud incomparabile (quidquid vulgus Cyclopum contra sentiat) rectæ erectæque nobilitatis ornamentum,* bonas artes. *Tu interim optime Heros quid? ne nullo non loco incurrant in oculos eædem illæ omnis industriæ atque laudis nutrices, imo matres, intimo aulæ sacrario adornas Bibliothecam omnibus auctorum generibus instructißimam. Narro tibi virorum summe: non semel mihi alijsque, Francfurti in nundinis, fuisti miraculo. Alij ferè proceres per plateas librarias incedebant tanquam si canes Nilum biberent, id est, in rem suam occupati, ne circumspiciebant quidem. at enim tu eis potißimum in locis versabaris aßiduus: nec contentus perlegisse titulos librorum præfixos tabernarum frontibus, ipsas subis officinas, ipsas excutis, ac merce suâ mox pauperas. Quod factum nunquam refero D. Henrico Smetio, socero quidem multis mihi nominibus obseruando, tibi autem clienti antiquo, quin ille statim alia atque alia referat, interque cætera, iam tum olim in adolescentulo vidisse eas virtutes ingenij, non solùm ad percipiendas disciplinas, sed pietatis probitatis, humanitatis, liberalitatis, vt non semel metuerit generosioris illius arboris plantæ, vt quæ ita statim deformatos ostendebat fructus, vt metuerit, inquam, ne festinata illa maturitas inter homines diurnaret. Sed & eidem socero meo summam moui voluptatem, vt nuper ipsi, ex ore administri tui, edissero optimum senum, D. Nicolaum Tiodenum, pueritiæ tuæ ac deinde iuuentutis præceptorem, tuo permissu agere peregrè*

in alto otio, & tamen integra eidem adhuc procedere ſtipendia. Verùm quid his immoror? quanti facias res & artes honeſtas, vel inde abundè pateat, quod & ego, infra omnem mediocritatem mediocris, eius tamen apud te ſim dignationis, vt ingenioli noſtri quales quales conatus vniuerſos illuſtri illi tuę librarię dignos cenſueris; cenſeaſque. quid ni enim mirificè diligas amplexeriſque (liceat enim, quęſo quaſi præſentem alloqui, qui etſi conſpectu abes, animo tamen reuelli non potes) edecumatę exiſtimationis viros, quùm non adſperneris eum, qui talibus comparatus vix merear audire vmbrę ſomnium? certè qui abundè mihi conſecutus videor, ſi eorum item audiam id amatore admiratorque; hoc eſt, qui voluntate quidem atque adfectu erga optimas artes fortè fiet aliquis, facultate verò atque affectu nullus. nam quâ fronte amplius aliquid mihi adrogem in iſto perpetuo exilio, in iſto perenni luctu? Et ſic tamen, Generoſiſsime virorum, audeo petere, ne hoc qualecunque ſtudium venerationis & cupiditatis Camœnarum noſtrarum auerſeris, ſed ęqui potius bonique facias: gnarus maximis quibuſque regibus atque Imperatoribus, glorię fuiſſe, quod relicto ſupremo illo maieſtatis ſuę culmine, deſcenderint ad humiles Apollinis valles, exutaque perſonâ tragicâ induerint comicam, dignati alloquio ſuo ac tutelâ Orchemenias deas, ipſarumque clientes. Nempe norant & ipſi, non aliâ de causâ antiquitus extructam Herculi ac Muſis communem aram, quam quòd mutua quadam coniugatione, iuuandę adornandaque veniret; Muſarum quidem quies & otium virtute Herculis; virtus autem Herculis linguâ ac voce Muſarum. Vt vt eſt: non niſi prudenter mihi delectus es, ſumme Comitum, cuius peramabile nomen libri huius introitu adponerem; efficaciſſimum, contra Liuoris & inſcitię morſus, amuletum. quam geminam meliorum omnium diſciplinarum peſtem, vt deinceps magis atque magis auctoritatis tuę fulmine attones, ne rogo quidem, eo ipſo futurus in naturam, in conſuetudinem tuam, planè iniurius; Numen illud potius ſupremum adoro veneror que, vt te, ſęculi noſtri virum primarium, diu diuque ſanum ſeruet atque incolumen, magno totius Germanię maioris omnium doctorum ibidem ac bonorum, maximo illuſtris familię Lippię bono, cui fauſta omnia ac felicia animitus opto voueoque.

Generoſæ veſtræ
Illuſtritudini

addictiſſimus

Ianus Grutterus.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA DECADIS PRIMÆ, LIBER PRIMVS.

L. FLORI IN EVNDEM EPITÔME.

DVENTVS Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ, Ascanij regnum Albæ, & Siluij Æneæ, ac deinceps Siluiorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa, nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Vrbs à Romulo condita Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Ioui Feretrio lata. In Centurias populus diuisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit. Iano templum constituit: eiusque portam, paccatis omnibus circà populis primus clausit: cum Dea Ægeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petijt. Posthæc Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metij Suffetij supplicium. Alba diruta. Albani in ciuitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cærimonias à Numa institutas renouauit: Latinis victis, & ad ciuitatem ascitis, montem Auentinum assignauit: Politorium vrbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupauerant, diruit: pontem Sublicium in Tiberim fecit: Ianiculum collem vrbi addidit: fines imperij protulit: Ostiam condidit. Regnauit annos XXXIII. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthij filius à Tarquinij, Etruriæ ciuitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinij nomen ferre cœpit, & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis patrum numerū auxit: Latinos subegit, Circum designauit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliauit. Tentandæ scientiæ causa Attij Nauij auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset, quod cùm ille fieri posse respondisset: iussisse eum nouacula cotem præcidere, idque protinus ab Actio factum. Sabinos præterea acie vicit: vrbem muro circundedit, cloacas fecit. occisus est ab Anci filijs cùm regnasset annos XXXXIII. Successit ei Ser. Tullius, natus est captiua nobili Corniculana, cui putro adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est, Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa LXXXM. esse dicuntur. Classes centuriásque descripsit. Pomœrium protulit. Colles vrbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianæ cum Latinis in Auentino fecit. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, cōsilio filiæ suæ Tulliæ, cùm regnasset annos XXXIV. Post hunc L. Tarquinius Superbus neq; patrū neque populi iussu regnū inuasit: quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentū egit. Armatos circa se ad custodiā corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit. & ex eorum præda templum Ioui in Capitolio fecit. Terminus & Iuuentas non addixêre: quorum aræ moueri non potuerunt. Filij Sexti Tarquinij dolo Gabios in potestatem suam redegit. Huius filij delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cùm ipsi aliter interpretarentur: Iunius Brutus, qui cum ijs profectus erat, prolapsum se simulauit, & terram osculatus est, idque factum eius euentum rei comprobauit: nam, cùm impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset: ad vltimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio eius Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interemit: Bruti opera maximè expulsus est, cùm regnasset annos XXV. Tunc consules primùm creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

PRÆFATIO.

ACTVRVS ne operæ precium sim, si à primordio vrbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio: nec si sciam, dicere ausim, quippe qui cùm veterem tum vulgatā esse rem videam, dum noui semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Vtcunque erit, iuuabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & meipsum consuluisse. etsi in tanta scriptorum turba, mea fama in obscu-

ro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officiēt meo, me consolet. Res est præterea & immensi operis, vt quæ supra septingentesimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initijs, eò creuerit, vt iam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc noua, quibus iampridem præualentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, vti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè, dum prisca illa tota mente repeto, auertam omnis expers curæ quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, solicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve vrbem, poeticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, vt miscendo humana diuinis, primordia vrbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, vt cùm suum, conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, vtcunque animaduersa, aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit: labente deinde paulatim disciplina. velut desidentes primo mores sequatur animo: deinde vt magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, peruentum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu quod vites. Cæterum aut me amor negotij suscepti fallit, aut nulla vnquam respublica nec maior, nec sanctior nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam seræ auaritia luxuriáque immigrauerint: nec vbi tantus, ac tamdiu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeò quantò rerum minùs: tantò minus cupiditatis erat. Nuper diuitiæ auaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia inuexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, cùm forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint, cum bonis potiùs omnibus, votisque ac precationibus deorum dearumque, si vt poetis nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, vt orsis tantum operis successus prosperos darent.

Vrbium primordia cur ad Deos referantur.

Vtilitas historiæ. Romanæ Reipub. laus.

LIBER PRIMVS.

Antenor.

Veneti. Æneas.

A M primùm omnium satis constat, Troia capta in cæteros sæuitum esse Troianos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetusti iure hospitij, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse. Casibus deinde varijs Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, sedes, & ducem rege Pylæmene ad Troiam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque qui inter mare alpesque incolebant pulsis, Henetos, Troianosque eas tenuisse terras: & in quem primùm egressi sunt locum, Troia vocatur; pagoque inde Troiano nomen est, gens vniuersa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad maiora initia rerum ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse. Troia & huic loco nomen est: ibi egressi Troiani, vt quibus ab immenso propè errore nihil præter arma & naues superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim aduenarum armati ex vrbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alij prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem iunxisse tradunt. alij cùm instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum
inter primores, ducemque aduenarum euocasse 1
ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, vnde, aut quo casu profecti domo, quidve quærētes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit multitudinem Troianos esse: ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque vrbi locum quærere, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data, ea res vtique Troianis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine vxoris Lauinium appellat. breui stirps quoque virilis ex nouo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixère nomen. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum cui pacta Lauinia ante aduentum Æneæ fuerat, prælatum sibi aduenam ægrè
patiens, simul Æneæ Latioque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abijt. victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezen- 12

Lauinium conditur. Turnus.

Mezentius.

tiumque eorum regem confugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime lætus nouæ origine vrbis, & tum nimio plus quam satis tutum esset accolis, rem Troianam crescere ratus, haud grauatim socia arma Rutulis iunxit. Æneas aduersus tanti belli terrorem, vt animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solùm, sed etiam nomine omnes essent;

Latini.

Latinos vtramque gentem appellauit. nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opib. Etruria erat, vt iam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui impleffet: tamen cùm mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam vltimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici ius fasque est, super Numicium flumen: louem Indigetem appellant. Nondum maturus

III.

Ascanius.

imperio Ascanius Æneæ filius erat, tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit, tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lauinia erat) res Latina & regnum auitum, paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an maior quàm hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Iulia gens au-

Iulus.

ctorem nominis sui nuncupat. is Ascanius, vbicumque & quacumque matre genitus (certè natum Ænea constat) abundante Lauinij multitudine, florentem iam (vt tum res erant, atque opulentam vrbem matri, seu nouercæ reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condidit.

Alba Longa conditur.

quæ ab situ porrectæ in dorso vrbis Longa Alba appellata. Inter Lauinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuêre anni. tantum tamen opes creuerant, maximè fusis Etruscis, vt ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni mouere arma. aut Mezentius, Etruscique, aut vlli alij accolæ ausi sint. Pax ita côuenerat, vt Etruscis Latinisque flu-

Albula.

uius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis

Siluius Æneas Siluius. Latinus Siluius & reliqui Albæ reges.

esset. Siluius deinde regnat Ascanij filius, casu quodam in siluis natus. is Æneam Siluiũ creat; is deinde Latinum Siluium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. mansit Siluium postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty Capys, Capy Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Siluius à patre accepto imperio regnat. Auentino fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ

Proca.

vrbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat. is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Siluiæ gentis legat. plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis, pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus. stirpem fratris virilem interimit. fratris

Amulij scelus Rhea Siluia.

filiæ Rheæ Siluiæ per speciem honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit. Sed debebatur (vt opinor) fatis

IV.

tantæ origo vrbis, maximique secundum deorum opes imperij principium. vi compressa Vestalis. cum geminum partum edidisset (seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat.) Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. sed nec dii, nec homines aut ipsam, aut stirpem à crudelitate regia vindicant sacerdos vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet. Forte quadam diuinitus super ripas Tiberis effusis lenibus stagnis, nec adiri vsquam ad iusti cursum poterat amnis, & posse quamuis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluuie. vbi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. vastæ tùm in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cùm fluitantem alueum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circa sunt ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeò mitem præbuisse mammas, vt lingua lambentem pueros magister regii pecoris inuenerit: Faustulo fuisse nomen ferunt (ab eo ad stabula Laurentiæ vxori educandos

Lupa præbet mammas infantibus.

datos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore *lupam* inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati. cùm primum adoleuit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. hinc robore corporibus animisque sumpto, iam non feras tantùm subsistere, sed in latrones præda onustos impetum facere, pastoribusque rapta diuidere: & cum his crescente indies grege iuuenum, seria ac iocos celebrare.

V.

Lupercal.

Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo vrbe Arcadica Palantium, deinde Palannum montem appel-

Euander.

latum. ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus ea tenuerat loca, solemne allatum ex Arcadia instituisse, vt nudi iuuenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciuiam currerent. quem Romani deinde vocarunt Iouum. huic deditus ludicro, cùm solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, cùm Romulus vi se defendisset, Remum cepisse: captum regi Amulio tradidisse, vltro accusantes, crimini maximè da-

Remus captus.

bant, *in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta iuuenum manu hostilem in modum prædas agere.* sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari. nam & expositos iussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas

prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Fortè & Numitori, cùm in custodia Remum haberet, audissetque *geminos esse fratres*, comparando eorum ætatem, & ipsam minimè seruilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eòdem peruenit, vt haud procul esset, quin Remum agnosceret. ita vndi-

Romulus fratrem liberat.

que regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuuenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu

VI. adiuuat Remus. ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum *hostes inuasisse vrbem, atque adortos regiam* dictitans, cùm pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam aduocasset: posteaquam iuuenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit; extemplò aduocato concilio, scelera in se fratris, originem, nepotum vt geniti, vt educati, vt cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque eius auctorem ostendit. Iuuenes per mediam concionem agmine ingressi, cùm auum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox, ratum nomen, imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis vbi expositi, vbique educati erant, vrbis condendæ: & su-

Dissidium inter fratres Romulum & Remum.

pererat multitudo Albanorum Latinorumque, ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facilè spem facerent, paruam Albam, paruum Lauinium, præ ea vrbe quæ conderetur, fore. Interuenit deinde his cogitationibus auitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio: quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, vt dij in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen nouæ vrbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum

Auguria.

VII. Romulus, Remus Auentinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: iamque nunciato augurio, cùm duplex numerus Romulo se ostendisset, vtrumque regem sua multitudo consalutauerat. tempore illi præcepto, at hi numero auium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine iratum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulga-

Remus occiditur. Roma conditur.

tior fama est, ludibrio fratris Remum nouos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (cum verbis quoque increpitans adiecisset: *Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita vrbs conditoris nomine appellata. Palatinum primùm, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, vt ab Euādro instituta erant, facit. Herculem in ea

Hercules.

loca Geryone interempto boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluuium, qua præ se armentum agens, nando traiecerat, loco herbido, vt quiete & pabulo læto reficeret boues, & ipsum fessum via procubuisse. ibi cùm eum cibo vinoque grauatum sopor oppressis-

Cacus.

set, pastor accola eius loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cùm auertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant: auersos boues eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, cùm gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent, quæ vbi omnia foràs versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde cùm actæ boues quædam ad desiderium (vt fit) relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem conuertit. quem cùm vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus claua, fidem pastorum nequiquā inuocans morte occubuit. Euan-

Euander literarum apud Latinos inuentor.

der tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quàm imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei nouæ inter rudes artium homines, venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam aduentum, miratæ hæ gentes fuerant, is tum Euander concursu pastorum trepidantium circa aduenam manifestæ reum cædis excitus postquam facinus facinorisque causam audiuit: habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset. vbi nomen patremq; ac patriam accepit: *Ioue nate, Hercules, salue*, inquit, *te mihi mater veridica interpres deûm aucturum cælestium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat*. Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumque fata*, ara condita atque dicata, ait. Ibi tum primùm boue eximia capta de grege, sacrum (adhibitis ad ministerium

Potitij & Pinarij.

dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximæ inclytæ ea loca incolebāt) factum. Fortè ita euenit, vt Potitii ad tempus præsto essent, iisque extra apponerentur. Pinarii extis adesis ad cæteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas ætates fuerunt. donec tradito seruis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc

Iura dat Romulus.

VIII tum sacra Romulus vna ex omnibus peregrina suscepit, iam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Rebus diuinis ritè perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi vnius corpus nulla re, præterquam legibus poterat,

Lictores XII.

iura dedit. quæ ita sancta generi hominum agresti forè ratus, si se ipse venerabilem insignib. imperii fecisset, cùm cætero habitu se augustiorem, tum maximè lictorib. duodecim sumptis fecit. Alij ab numero auium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis

(vnde sella curulis, vnde toga prætexta sumpta
est) numerum quoque ipsum ductũ placet, & ita
habuisse Etruscos, quòd ex duodecim populis
cõmuniter creato rege, singulos singuli populi
lictores dederint. Crescebat interim vrbs muni-
tionibus, cùm alia atque alia appetendo loca, in
spem magis futuræ multitudinis, quã ad id, quod
tum hominum erat, munirent. deinde, ne vana
vrbis magnitudo esset. adiciendæ multitudinis
causa, vetere consilio condentium vrbes qui ob-
scuram atque humilem cõciendo ad se multitu-
dinẽ, *natam è terra sibi prolem* ementiebantur; lo-
cum qui nunc septus densis sentibus inter duos
lucos est, Asylum aperit. eò ex finitimis populis
Asylum. turba omnis, sine discrimine liber an seruus es-
set, auida nouarũ rerum perfugit. idque primùm
ad cœptam magnitudinẽ roboris fuit. Cùm iam
Senatores 100. creantur virium haud pœniteret, consiliũ deinde viribus
parat. centum creat senatores, siue quia is nume-
Patres & Patricij. rus satis erat: siue quia soli centũ erant qui creari
IX patres possent. Patres certè ab honore, patricii-
que progenies eorum appellati. Iam res Roma-
na adeò erat valida, vt cuilibet finitimarũ ciuita-
tum bello par esset; sed penuria mulierũ, homi-
nis ætatẽ duratura magnitudo erat, quippe qui-
bus nec domi spes prolis, nec cum finitimis con-
nubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus
legatos circa vicinas gẽtes misit, qui societatem
cõnubiumque nouo populo peterent. *Vrbes quo-
que, vt cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus
ac dij iuuent, magnas opes sibi magnumque nomen fa-
cere. satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, &
non defuturam virtutem. proinde ne grauarẽtur ho-
mines cum hominibus sanguinem & genus miscere.*
Nusquam benignè legatio audita est: adeò simul
spernebant, simul tantam in medio crescentem
molem sibi ac posteris suis metuebant. à pleris-
que rogitantibus dimissi, *ecquod feminis quoque
asylum aperuissent? id enim demum compar connu-
bium fore.* Ægrè id Romana pubes passa, & haud
dubiè ad vim spectare res cœpit. cui tempus lo-
cumque aptum vt daret Romulus, ægritudinem
animi dissimulans, ludos ex industria parat Ne-
Consualia. ptuno equestri solemneis: Cõsualia vocat. Indi-
ci deinde finitimis spectaculum iubet, quantó-
que apparatu tum sciebant aut poterant. conce-
lebrant: vt rem claram spectatamque facerent.
Multi mortales conuenêre, studio etiam viden-
dæ nouæ vrbis, maximè proximi quique, Cæni-
nenses, Crustumini, Antemnates. Iam Sabino-
rum omnis multitudo, cum liberis ac cõiugibus
venit. inuitati hospitaliter per domos, cùm sitũ
mœniaque & frequentem tectis vrbẽ vidissent,
mirãtur tam breui rem Romanam creuisse. Vbi
spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes
cum oculis erant, tum ex composito orta vis: si-
gnoque dato, iuuẽtus Romana ad rapiendas vir-
Rapiuntur Sabinæ virgines. gines discurrit. magna pars forte vt in quẽ quæ-
que inciderat, raptæ. quasdam forma excellẽtes
primoribus patrũ destinatas ex plebe homines,
quibus datum negotium erat, domos deferebãt.
Vnam longè ante alias specie ac pulchritudine
insignem à globo Thalassi cuiusdam raptam fe-
runt. multisque sciscitantibus, cuinã eam ferret,
identidem, ne quis violaret, Thalassio ferri cla-
mitatum. inde nuptialem hanc vocem factam.
Turbato per metũ ludicro, mœsti parentes vir-
ginũ profugiunt, incusantes violati hospitij fœ-
dus, deumque inuocantes, cuius ad solemne lu-
dosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec
raptis aut spes de se melior, aut indignatio mi-
nor. sed ipse Romulus circuibat docebatque *pa-* Romulus raptas consolatur.
*trum id superbia factum, qui connubiũ finitimis ne-
gassent. illas tamen in matrimonio, in societate fortu-
narum omniũ ciuitatisque, (& quo nihil carius hu-
mano generi sit) liberum fore. mollirẽt modò iras, &
quibus fors corpora dedisset, darent animos. sæpè ex
iniuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus
vsuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, vt cũ
sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæ-
que expleat desiderium.* accedebant blanditiæ vi-
rorum factum purgantiũ cupiditate atque amo-
re: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces
preces sunt. Iam admodũ mitigati animi raptis
erant. at raptarum parentes tum maximè sordi-
da veste, lachrimisque & querelis ciuitates con-
citabant. nec domi tantum indignationes conti-
nebant, sed congregabantur vndique ad Titum
Tatium regem Sabinorũ: & legationes eò quòd
maximum Tatij nomen in his regionibus erat,
conueniebant. Cæninenses, Crustuminique &
Antemnates erãt, ad quos eius iniuriæ pars per-
tinebat. lentè agere iis Tatius Sabiniq; visi sunt.
Ipsi inter se tres populi communiter bellum pa-
rant. Nec Crustumini quidem atque Antemna-
tes, pro ardore iraque Cæninensium satis se im-
pigrè mouẽt. ita per se ipsum nomen Cæninum Cæninenses vincuntur.
in agrum Romanum impetum facit. sed effusè
vastantibus fit obuius cum exercitu Romulus,
leuique certamine docet, vanã sine viribus iram
esse: exercitum fundit, fugatque: fusum prose-
quitur: regem in prælio obtruncat, & spoliat. du-
ce hostium occiso, vrbem primò impetu capit.
Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis
vir magnificus, tum factorum ostentator haud
minor, spolia ducis hostium cœsi suspensa, fabri- Capitoliũ.
cato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium as-
cendit: ibique ea cùm ad quercum pastoribus sa-
cram deposuisset, simul cum domo designauit
templo Iouis fines, cognomenque addidit deo:
Iupiter Feretri, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex* Iupiter Feretrius.
*regia arma fero, tẽplumque ijs regionibus, quas modò
animo metatus sum, dedico: sedem opimis spolijs: quæ
regibus ducibusque hostium cæsis me auctorem sequẽ-
tes posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod pri-
mum omnium Romæ sacratum est. ita deinde
diis visum, nec irritam conditoris templi vocem
esse, quã laturos eò spolia posteros nuncupauit:
nec multitudine compotum, eius doni vulgari
laudem, bina postea intra tot annos, tot bella,
opima parta sunt spolia: adeò rara eius fortu-
na decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt;
Antemnatium exercitus per occasionem ac so-
litudinem, hostiliter in fines Romanos incursio- Antemnates vincuntur.
nem facit: Raptim & ad hos Romana legio du-
cta, palantes in agris oppressit, fusi igitur primo

Hersiliæ petitio.

impetu & clamore hostes: oppidum captum, duplicique victoria ouantem Romulum Hersilia coniunx precibus raptatum fatigata, orat, *vt parentibus earum det veniam, & in ciuitatem accipiat. ita rem coalescere concordia posse*; facile impetratũ.

Crustumini vincuntur. Mittuntur coloniæ.

Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes; ibi minus etiam (quòd iam alienis cladibus ceciderant animi) certaminis fuit. vtroque coloniæ missæ. plures inuenti, qui propter vbertatem terræ in Crustuminũ nomina darent. &

Sabinum bellum.

Romam inde frequenter migratum est à parentibus maximè ac propinquis raptarum. Nouissimum ab Sabinis bellum ortum, multóque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quàm

Proditio.

intulerunt. cõsilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. huius filiam virginem auro corrumpit Tatius, vt armatos in arcem accipiat. aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. accepti obrutam armis necauere: seu vt vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid vsquam fidum proditori esset. additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læuo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent. eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quòd in sinistris manibus esset, derecto arma petisse dicant: & fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuêre tamen arcem Sabini: atque inde postera die, cùm Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitoliumque collem campi est, complesset: non prius descenderunt in æquum, quàm ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in aduersum Romani subiêre. Principes vtrimque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Vt Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad vete-

Romuli preces.

rem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens: *Iupiter tuis*, inquit, *iussus auibus hic in Palatino prima vrbi fundamenta ieci, arcem iam scelere emptam Sabini habent: inde huc armati superata media valle tendũt. at tu pater Deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse,*

Iupiter Stator.

voueo. Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Iupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet*. Restitêre Romani, tanquam cœlesti voce iussi. ipse ad primores Romulus prouolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, & effusos egerãt Romanos, toto quantum foro spacium est. nec procul iam à porta Palatij erat, clamitãs: *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. iam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum iuuenum Romulus impetum facit, ex equo tum fortè Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulsum Romani persequuntur, & alia Romana acies audacia regis accensa, fundit

Sabini funduntur.

Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit. auerterat que ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, fauore multorum addito animo, euadit. Romani Sabinique in media conualle duorum montium

Redintegratur prœlium. Sabinarum oratio.

redintegrant prœlium. sed res Romana erat superior. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pauore, ausæ se inter

XIII. tela volantia inferre, ex transuerso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hine patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respargerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. si affinitatis inter vos, si connubij piget, in nos*

Pax inter Romanos & Sabinos.

vertite iras. nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quàm sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ, viuemus. Mouet res tum multitudinem, tum duces. silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & ciui-

Quirites unde dicti.

tatem vnam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata vrbe, vt Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentum eius pugnæ, vbi primum ex profunda emersus palude equum Curtius in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta re-

Curiæ 30. de raptarũ nominibus appellatæ. Centuriæ 3. equitum.

pentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta diuideret, nomina earum curiis imposuit. id non traditur, (cùm haud dubiè aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis virorumve, an forte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. cumque Lau-

XIV. rentes iure gentiũ agerent apud Tatium, gratia

Tatius interficitur.

suorum, & preces plus poterant, igitur illorum pœnã in se vertit: nam Lauiniũ, cum ad solemne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. eam rem minus ægrè quàm dignũ erat, tulisse Romulũ ferunt, seu ob infidam societatẽ regni, seu quia haud iniuria cæsum credebat. itaque bello quidẽ abstinuit: vt tamen expiarẽtur legatorum iniuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Lauiniumque vrbes renouatũ est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multò propius, atque in ipsis propè portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se conualescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quan-

Fidenates bellum Romanis inferunt.

tum futurum apparebat, occupant bellum facere. iuuentute armata immissa, vastatur agri quod inter vrbẽ ac Fidenas est. Inde ad læuã ver-

ri, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultúsque repens ex agris in vrbem illatus, pro nuncio fuit. excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copiis; partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit. cum parte maiore atq; omni equitatu profectus, id quod quærebat tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitando ipsis propè portis hostem exciuit, fugæ quoque quæ simulāda erat, eadē equestris pugna causam minus mirabilem dedit. & cùm velut inter pugnæ fugæq; consiliū trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis, effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instādi sequendíque trahuntur ad locum insidiarum. inde subitò exorti Romani, trāsuersam inuadunt hostium aciem; addunt pauorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius penè quàm Romulus, quíque cum eo equites erant, circum agerent frenis equos, terga vertunt: multóq; effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulò ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuêre se hosti. Hærens in terga Romanus, prius quàm fores portarū obijcerentur. velut agmine vno irrumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Veiētium animi, & consanguinitate (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabūdi magis quàm iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediêre: Romanus contra, postquam hostem in agris non inuenit, dimicationi vltimæ instructus intentusq; Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad vrbem accessurum Veiētes audiuêre; obuiam egressi, vt potius acie decernerent, quàm inclusi, de tectis mœnibúsque dimicarēt. ibi viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutúsque fusos ad mœnia hostes, vrbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, vlciscendi magis, quàm prædæ studio. eaq; clade haud minus quàm aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc fermè Romulo regnāte, domi militiæq; gesta. quorum nil absonum fidei diuinæ originis, diuinitatísq; post mortem creditæ, fuit: non animus in regno auito recuperando, non condendæ vrbis consiliū, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit, vt in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quàm patribus. longè antè alios acceptissimus militum animis, trecentósq; armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellauit, non in bello solùm, sed etiam in pace habuit. His immortalibus editis operibus, cùm ad exercitum recēsendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribúsque, tam dēso regem operuit nimbo, vt conspectum eius concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes sedato tādem pauore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, vbi vacuam sedem regiam vidit; & si satis credebat patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella: tamen velut orbitatis metu icta, mœstum aliquādiu silentium obtinuit. deinde à paucis initio facto *Deum Deo natum, regem parentemque vrbis Romanæ saluere vniuersi Romulum iubent: pacem precibus exposcunt, vti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent: manauit enim hæc quoque, sed perobscura fama. Illam alteram admiratio viri & pauor præsens nobilitauit. consilio etiam vnius hominis addita rei dicitur fides. námque Proculus Iulius solicita ciuitate desiderio regis, & infensa patribus, grauis, vt traditur, quamuis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens vrbis huius, prima hodierna luce cælo repentè delapsus se mihi obuium dedit, cùm perfusus horrore venerabundusq; astitissem, petens precibus, vt cōtrà intueri fas esset. Abi, nūcia*, inquit, *Romanis, cælestes ita velle, vt mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse, hæc*, inquit, *locutus, sublimis abijt.* Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitúmque, facta fide immortalitatis, lenitum sit. Patrum interim animos certamē regni ac cupido versabat, nec dum à singulis, quia nemo magnoperè eminebat, in nouo populo, peruenerant factiones. inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatij mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperij amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. in variis voluntatibus, regem tameo omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa ciuitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere, in animum inducebat. itaque rem inter se centum patres, decem decuriis factis, singulísque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, vnus cum insignibus imperij, & lictoribus erat. quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque interuallum regni fuit, id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; *multiplicatam seruitutem; centum pro vno dominos factos*: nec vltra, nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Cùm sensissent ea moueri patres, offerendum vltrò rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt; summa potestate populo permissa, vt non plus darent iuris quàm detinerent. decreuerunt enim, vt

Fidenates vincuntur.

XV. Veientes in fines Romanos excurrunt.

Veientes fusi pacem petunt. Induciæ dantur annorū 100.

Celeres.

XVI.

Romulus terris ereptus.

Romulus deus creditur. Proculi Iulij concio.

XVII. Patrum de rege creando dissidiū.

Interregnum.

Regem populus iubet, Patres auctores fiunt.

cùm populus regem iussisset, id sic ratum esset si patres auctores fierēt, hodiéque in legibus magistratibúsque rogandis vsurpatur idem ius, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertū comitiorum euētum patres auctores fiunt. Tum interrex concione aduocata: *Quod bonum, faustum, fælixq; sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita patribus visum est. patres deinde, si dignum qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeò id gratum plebi fuit, vt ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent, iuberéntque, *vt senatus decerneret, qui Romæ regnaret*. Inclyta iustitia religióq; ea tempestate Numæ Pompilij erat.

XVIII. Numa Pompilius.

Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, vt in illa quisquam ætate esse poterat, omnis diuini atque humani iuris. Auctorē doctrinæ eius, quia non extat alius, falsò Samium Pythagorā edunt quem Seruio Tullio regnante Romæ cētum amplius post annos, in vltima Italiæ ora circa Metapōtum Heracleámq; & Crotonem iuuenūm æmulantium studia cœtus habuisse constat. ex quibus locis, etsi eiusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quemquam ad cupiditatem discendi exciuisset? quóve præsidio vnus per tot gentes dissonas sermone, moribúsq; peruenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinot magis, instructúmq; non tam peregrinis artibus, quàm disciplina tetrica, ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur: tamen neq; se quisquam, nec factionis suæ alium, nec deniq; patrū aut ciuium quēquam præferre illi viro ausi, ad vnum omnes. *Numæ Pompilio regnum deferendum* decernunt. Accitus, sicut Romulus, augurató vrbe condēda, regnum adeptus est; de se quoque Deos consuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris gratia, publicum id perpetuúmq; sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit.

Pythagoras quo tempore vixerit.

Numæ regnum defertur.

Augurij ritus.

Augur ad læuam eius, capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine modo aduncum tenens, quem Lituum appellauerunt. inde vbi prospectu in vrbem agrúmque capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinauit; dextras ad meridiem partes, læuásque ad septentrionem esse dixit: signum contra quod longissimè conspectum oculi ferebant, animo finiuit: tum lituo in læuam manum trāslato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: *Iupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, vt tua signa nobis certa acclara sint inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus, vrbem nouam conditam vi & armis, iure eam legibúsq; ac moribus de integro condere parat. quibus cùm inter bella assuescere videret non posse (quippe efferatis militia animis) mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletū indicem pacis belliq; fecit: apertus, vt in armis esse ciuitatem: clausus, pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quòd nostræ ætati dij dederunt vt videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace, terra, mariq; parta. Clauso eo, cùm omnium circà finitimorum societate ac fœderibus iunxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium, disciplináq; militaris continuerat: omniū primum rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum iniiciendum ratus est. qui cùm descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Ægeria congressus nocturnos esse: eius se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos cuique deorum præficere. Atque omnium primùm ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desúntq; dies solido anno, qui solstitiali circūagitur orbe) intercalares mēsibus interponendo ita dispensauit, vt vigesimo anno ad metam eandem Solis vnde orsi essent, plenis annorum omnium spaciis dies cōgruerent. Idem nefastos dies fastósq; fecit, quia aliquando nihil cum populo agi vtile futurum erat. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit: quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed quia in ciuitate bellicosa plures Romuli quàm Numæ similes reges putabat fore, iturósq; ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit: insignique eum veste, & curuli regia sella adornauit. huic duos flamines adiecit: Marti vnum, alterum Quirino. Virginésque Vestæ legit: Alba oriundum sacerdotiū, & genti conditoris haud alienum. his, vt assiduæ templi antistites essent, stipendiū de publico statuit: virginitate aliisq; ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradiuo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen, cęlestiaq; arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per vrbem ire canentes carmina cum tripudiis solemnique saltatu iussit. Pontificem deinde NUMAM MARCIŪ Marci filium ex patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataq; attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ tēpla sacra fierēt; atque vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica priuataque sacra Pontificis scitis subiecit. vt esset quò consultum plebs veniret: ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus; peregrinósq; asciscendo turbaretur. Nec cælestes modò cærimonias, sed iusta quoque funebria, placandósq; manes, vt idem pontifex edoceret: quæq; prodigia fulminibus, alióve quo viso missa susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus diuinis. Ioui Elicio aram in Auentino dicauit: deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent. Ad hæc eonsultanda procurandáq; multitudinem omni à vi & armis conuersa, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorū assidua insidens cura, cùm interesse rebus humanis cæ-

Ianitemplam pacis bellique indicium.

Numæ prudens consilium.

Ægeria dea.

Annus describitur Dierum distinctio.

Flamines creantur.

Vestales virgines.

Salij.

Pontifex & eius auctoritas.

Iupiter Elicius.

Fides & iusiurandum. in regis mores se format populus.

leste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; vt fides ac iusiurandum, proximo legum ac pœnarum metu, ciuitatem regerent. & cùm ipsi se homines in regis, velut vnici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non vrbem, positam in medio, ad solicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, vt ciuitatem totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quò quia se præsepe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ inserebat, Camænis eum lucum sacrauit, quòd earum sibi concilia cum coniuge sua Ægeria essent. Et soli fidei solenne instituit.

Fidei solenne institutum.

ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi iussit, manuque ad digitos vsque inuoluta rem diuinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque eius etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicauit. Omnium tamen maximum eius operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, ciuitatem auxerunt.

XXII.

Romulus 37. annos, Numa 43. regnauit. Tullus Hostilius rex creatus.

Romulus septem & triginta regnauit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat ciuitas. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilij, cuius in infima arce clara pugna aduersus Sabinos fuerat. regem populus iussit; patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas virésque, tum auita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur ciuitatem otio ratus, vndique materiam excitandi belli quærebat. Fortè euenit, vt agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas inuicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. vtrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi: Tullus præceperat suis, ne quid eum Albano prius, quàm mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indiei posse. Ab Albanis socordius res acta:

Semina belli inter Romanos & Albanos.

excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis conuiuium celebrant. tantisper Romani & res repetiuerant priores: & neganti Albano, bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primùm purgando terunt tempus: *Se inuitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitũ se venisse: ni reddantur, bellum indicere iussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi vestro: regem Romanum deos facere testes, vter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, vt in eum omnes expetant huiusce clades belli.*

XXIII.

Hæc nunciãt domum Albani. Et bellum vtrimque summa ope parabatur, ciuili simillimum bello, propè inter parentes natósque: Troianam vtramque prolem, cùm Lauinium ab Troia, ab Lauinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Euentus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quòd nec acie certatum est, & tectis modò dirutis alterius vrbis, duo populi in vnum confusi sunt.

Albani priores in agrum Romanum excurrunt. Metius Suffetius dictator.

Albani priores ingenti exercitu in Agrum Romanum impetum fecêre. castra ab vrbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant. fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustáte aboleuit. in his castris Cluilius Albanus rex moritur. dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferox præcipuè morte regis, *manumq; deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium* dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab statiuis exciuit Metium. is ducit quàm proximè ad hostem potest, inde legatum præmissum nunciare Tullo iubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilominus ad rem Romanam, quàm ad Albanam pertineant. haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Postquam instructi vtrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus.

Metij oratio.

Iniurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sunt: & ego regem nostrum Cluilium causam huiusce esse belli, audisse videor: nec te dubito Tulle eadem præ te ferre: sed si vera potius quàm dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperij duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. neque rectè, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit, me Albani gerẽdo bello ducem creauêre. Illud te Tulle monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maximè sit quò priores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. memor esto, iam cùm signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore, vt fessos confectósque simul, victorem ac victum aggrediantur. Itaq; si nos dij amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperij seruitijque aleam imus, ineamus aliquam viam, qua vtri vtris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine vtriusque populi decerni posit. Haud displicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus XXIV.

vtrinq; ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam. Fortè in duobus tum exercitibus erãt trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares.

Horatij & Curiatij trigemini fratres.

Horatios Curiatiósq; fuisse, satis constat, nec fermè res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, vtrius populi Horatij, vtrius Curiatij fuerint: auctores vtroq; trahunt: plures tamen inuenio, qui Romanos Horatios vocẽt. hos vt sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, vt pro sua quisq; patria dimicent ferro. Ibi imperium fore, vnde victoria fuerit. nihil recusatur, tẽpus & locus cõuenit. priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus,

Fœdus initur inter Romanos & Albanos.

vt cuius populi ciues eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legi-

bus, cæterùm eodē modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec vllius vetustior fœderis memoria est. Fetialis regem Tullum ita rogauit: *Iubésne me rex cum patrepatrato populi Albani fœdus ferire?* iubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, rex, posco*. *rex ait; Puram tollito*. Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogauit *Rex, facis ne me tu regium nunciū populi Romani Quiritium? vasa, comitesq; meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea, populiq; Romani Quiritium fiat, facio*. Fetialis erat M. Valerius. is patrempatratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosq; tangens (paterpatratus ad iusiurandū patrandū, id est, sanciendum, fit) fœdus, multísq; id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Iupiter, audi paterpatrate populi Albani, audi tu populus Albanus, vt illa palàm prima postrema ex illis tabulis cerâve recitata sunt, sine dolo malo, vtiq; ea hic hodie rectissimè intellecta sunt: illis legibus populus Romanus prior nō deficiet, si prior defecit publico consilio, dolo malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam: tantoq; magis ferito, quantò magis potes pollesq;*. Id vbi dixit, porcū saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suúmque iusiurandum per suum Dictatorem, suósque sacerdotes peregerunt.

Fœderis ritus.

Fetialis. Paterpatratus.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut conuenerat, arma capiunt. Cùm sui vtrósq; adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid ciuium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorū intueri manus*: feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Consederant vtrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensiq; in minimè gratum spectaculū animo intenduntur. Datur signum. infestísq; armis, velut acies, terni iuuenes magnorum exercituum animos gerentes, cōcurrunt: nec his nec illis periculum suum; publicum imperium seruitiúmq; obuersatur animo, futuráque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Vt primo statim concursu increpuêre arma, micantésque fulsere gladij, horror ingens spectantes perstringit: & neutro inclinata spe, torpebat vox, spiritúsque. Consertis deinde manibus, cùm iam non motus tantum corporum, agitatióq; anceps telorum armorúmq;, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent: duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. ad quorum casum cùm cōclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota; nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice vnius, quem tres Curiatij circumsteterant. Fortè is integer fuit. vt vniuersis solus nequaquam par, sic aduersus singulos ferox. ergo, vt segregaret pugnam eorum, capessit fugam ita ratus secuturos, vt quemq; vulnere affectum corpus sineret. Iam aliquantum spacij ex eo loco, vbi pugnatum est, aufugerat, cùm respiciens videt magnis interuallis sequentes, vnum haud procul ab sese abesse; in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, vti opem ferāt fratri, iam Horatius cæso hoste victor secundam pugnam petebat. tum clamore qualis ex insperato fauentium solet, Romani adiuuant militē suum: & ille defungi prœlio festinat. Prius itaq; quàm alter qui nec procul aberat, cōsequi posset, & alterum Curiatium conficit. Iamq; æquato Marte singuli supererāt, sed nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocē in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victúsq; fratrum ante se strage, victori obiicitur hosti, nec illud prœliū fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi, tertium, causam belli huiusce, vt Romanus Albano imperet, dabo*. Malè sustinenti arma, gladium supernè iugulo defigit: iacentem spoliat Romani ouantes ac gratulantes Horatium accipiūt, eo maiore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertūtur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quisq; loco cecidit. duo Romana vno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, vt & pugnatum est.

Tergeminorum pugna de imperio.

Romanus vincit.

Sepeliuntur occisi quo quisque loco ceciderat.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, vti iuuentutem in armis habeat: vsurum se eorū opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. princeps Horatius ibat, tergemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa vni ex Curiatiis fuerat, obuia, ante portam Capenam fuit: cognitoq; super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, soluit crines, & flebiliter nomine spōsum mortuum appellat. Mouet feroci iuueni animum cōploratio sororis in victoria sua, tantóq; gaudio publico. stricto itaq; gladio, simul verbis increpās, transfigit puellam: *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum, viuiq; oblita patriæ. Sic eat quæcunq; Romana lugebit hostem*. Atrox visum id facinus patribus plebíque: sed recēs meritum facto obstabat: tamen raptus in ius ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiq; ad vulgus iudicij, ac secundum iudicium supplicij auctor esset: cōcilio populi aduocato, *Duumuiros*, inquit, *qui Horatio perduellionem iudicent secundum legem, facio*. lex horrēdi carminis erat *Duumuiri perduellionem iudicent. si à Duumuiris prouocarit, prouocatione certato: si vincēt, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium*. Hac lege Duumuiri creati, qui se absoluere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, cùm condēnassent: tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem iudico*, inquit: *i lictor, colliga manus*. Accesserat lictor, iniiciebátq; laqueum. tum Horatius, auctore Tullo clemente legis interprete, *Prouoco*, inquit. ita de prouocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo iudicio, maximè P. Ho-

Horatius sororem suam gladio transfigit.

Duumuiri de Horatij causa iudicant.

Horatius prouocat ad populũ.

ratio patre proclamante, *se filiam iure cæsam iudicare: ni ita esset, patrium iure in filium animaduersurũ fuisse.* orabat deinde, *ne se, quem paulò antè cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerẽt.* inter hæc senex iuuenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc *Pila Horatia* appellatur, ostentans: *Hunccine*, aiebat, *quem modò*

Horatius pater ad Quirites.

decoratũ ouantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulò antè armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris vrbis huius: arbori infelici suspende: verbera vel intra pomærium, modò inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomærium, modò intra sepulchra Curiatiorum quo enim ducere hunc iuuenem potestis, vbi non sua decora eum à tanta fœditate supplicij vindicent? Nõ tulit populus nec patris lachrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolueruntque admiratione magis virtutis, quàm iure causæ. Itaque vt cædes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, vt filium expiaret pecunia publica. is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capi-

Cædis manifestæ expiatio summæ iustitiæ exemplum.

te adoperto, velut sub iugum misit iuuenem. id hodie quoque publicè semper refectum manet: *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato. Nec diu pax Albana mansit. in-

XXVII

Albani de bello redintegrando cogitant.

uidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniam recta consilia haud benè euenerant, prauis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, vt prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ ciuitati animorum plus quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reseruat. Fidenates colonia Romana, Veientibus socijs consilij assumptis, pacto transitionis Albanorum, ab bellum atque arma incitantur. Cùm Fidenæ apertè descissent, Tul-

Fidenates desciscunt à Romanis

lus Metio, exercitúque eius ab Alba accito, contra hostes ducit. vbi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuére dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus aduersus Veientem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fide-

Albani exercitus proditio.

natium collocat. Albano non plus animi erat quàm fidei: nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde vbi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo vt tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quà fortuna rem daret, eà inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, vt nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vouit Salios, fanaque Pallori ac Pauori equitem clara increpans voce, vt hostes exaudirent, redire in prœlium iubet: *Nihil trepidatione opus esse suo iussu circumduci Albanum exercitum, vt Fidenatium nuda terga inuadat.* Idem imperat, vt hastas equites erigere iubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit, & audiuerant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, vt qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque ne subitò ex collibus decursu Albanorũ intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu in Veientem alieno pauore perculsum ferocior redit. nec illi tulére impetũ, sed ab effusa fuga flumen obiectum à tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinauit, alij arma fœdè iactantes in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consi-

Fundantur Fidenates, & Veientes.

XXVIII

liũ oppressi. non alia antè Romana pugna atrocior fuit. Tum Albanus exercitus spectator certaminis deductus in campos. Metius Tullo deuictos hostes gratulatur. contra Tullus Metium benignè alloquitur. *quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet:* sacrificium lustrale in diem posterũ parat. Vbi illuxit, paratis omnibus, vt assolet, vocari ad concionem vtrumque exercitum iubet. præcones ab extremo orsi primos exciuere Albanos. hi nouitate etiam rei moti, vt regem Romanum concionantem audirent, proximi constitére. ex composito armata circumdatur Romana legio: centurionibus datũ negotium erat, vt sine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si vnquam antè*

Tulli concio.

alias vllo in bello fuit, quod primum dijs immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorũ virtuti; hesternum id prœlium fuit. dimicatũ est enim non magis cum hostibus, quàm (quæ dimicatio maior ac periculosior est) cum proditione ac perfidia sociorũ. nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiêre ad montes: nec imperium illud meum, sed consiliũ, & imperij simulatio fuit, vt nec vobis ignorantibus deseri vos, auerteretur à certamine animus, & hostibus circumueniri se à tergo ratis terror ac fuga iniiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt. vt & vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius, Metius idem huius machinator belli, Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Metium circumsistunt, rex cætera, vt orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, fœlixque sit populo Romano, ac mihi vobisque Albani populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: ciuitatem dare plebi, primores in patres legere; vnam vrbem, vnam Remp. facere: vt ex vno quondã in duos populos diuisa Albana res est, sic nunc in vnum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa in variis voluntatibus, cõmuni tamen metu cogente, silentiũ tenet. tum Tullus. *Meti Suffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidẽ ac fœdera seruare*

vino tibi ea disciplina à me adhibita esset. nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt, vt igitur paulò antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis. Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium, deinde in diuersum iter equi concitati, lacerum in vtroq; curru corpus, quà inhæserant vinculis membra, portãtes, auertêre omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum vltimumq; illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in alijs gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

Metius quadrigis illigatus laceratur.

Albani ciues Romã traducuntur

Alba diruitur.

XXIX

Inter hæc iam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerẽt Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam vrbem, quæ, vbi intrauêre portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pauor, qualis captarum esse vrbium solet, cùm effractis portis, stratisvè ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per vrbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, vt præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiẽte consilio, rogitantésq; alij alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suos, vltimum illas visuri peruagarentur. Vt verò iam equitum clamor exire iubentium instabat; iam fragor tectorum quæ diruebantur, vltimis vrbis partibus audiebatur; puluísq; ex distãtibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleuerat: raptim quib. quisque poterat elatis, cum larem ac penates, tectaque in quibus natus quisq; educatùsque esset, relinquentes exirent: iam continens agmen migrantium impleuerat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas. vocésq; etiam miserabiles exaudiebantur, mulierũ præcipuè, cùm obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerẽt deos. Egressis vrbem Albanis, Romanus passim publica priuataque omnia tecta adæquat solo: vnaque hora quadringentorum annorũ opus quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. tẽplis tamen deûm (ita n. edictũ ab rege fuerat) temperatũ est. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur ciuiũ numerus. Cælius additur vrbi mons &, quo frequẽtius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ cepit, ibiq; deinde habitauit.

Templis deûm temperatur.

XXX

Albanorum Principes in Patres leguntur.

Principes Albanorum in patres, vt ea quoque pars Reipub. cresceret, legit: Tullios, Seruilios, Quintios, Geganeos, Curiatios, Clœlios: tẽplumq; ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia vsque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. & vt omnium ordinum viribus aliquid ex nouo populo adijceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. legiones & veteres eodem supplemento expleuit, & nouas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulẽtissimę viris armisq; vtrimq; iniuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur.

Belli Sabini causę.

Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes inde ob residuas bellorum iras maximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxêre. & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. publico auxilio nullo adiuti sunt. valuítque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Cum bellum vtrimque summa ope pararètur, vertiq; in eo res videretur, vtri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire, pugna atrox ad siluam Malitiosam fuit, vbi & peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. ab equitibus repente inuectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

Sabini superantur.

XXXI

Deuictis Sabinis cum in magna gloria, magnisq; opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatum regi, patribusque est, *in mõte Albano lapidibus pluisse:* quod cùm credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, *vt patrio ritu sacra Albani facerent;* quæ velut dijs quoque simul cum patria relictis, obliuioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (vt fit) obirati cultum reliquerant deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio nouendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex albano monte missa (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certè solenne, vt quandocumque idem prodigium nunciaretur, feriæ per nouem dies agerentur.

In Albano monte lapidibus pluit.

Nouendiale sacrum.

Haud ita multo post pestilentia laboratum est. vnde cùm pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege: salubriora etiam credente militiæ quàm domi iuuenum corpora esse donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. tunc adeò fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, vt qui nihil antè ratus esset minus regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus, magnis, paruisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusq; etiam populum impleret. vulgo iam homines (eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes) vnam opem ægris corporibus relictam si pax veniaque ab dijs impetrata esset, credebant. Ipsum regẽ tradunt, voluentem commentarios Numæ, cùm ibi quædam occulta solemnia sacrificia Ioui Elicio facta inuenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non ritè initum, aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Iouis sollicitati praua religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnauit annos duos & triginta.

Pestilentia.

Superstitionibus rex obnoxius.

Tullus fulmine con-

Mortuo

flagrauit, postquam regnasset an. 32.

XXXII.

Mortuo Tullo, res, vt institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat, hique interregẽ nominauerant: quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creauit: patres fuêre auctores. Numæ Pompilij regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat: qui vt regnare cœpit, & auitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregiũ, ab vna parte haud satis prosperũ fuerat, aut neglectis religionibus, aut praue cultis: longéque antiquissimũ ratus sacra publica, vt ab Numa instituta erant, facere: omnia ea ex cõmẽtarijs regis pontificem maximum, in albũ relata, proponere in publico iubet inde & ciuibus ocij cupidis, & finitimis ciuitatibus facta spes, in aui mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cũ quibus Tullo regnãte ictũ fœdus erat, sustulerant animos: & cùm incursionem in agrũ Romanum fecissent, repentibus rex Romanis superbè responsum reddunt, desidem Romanũ regem intra sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: & præterquam quòd aui regno magis necessariã fuisse pacem credebat, cùm in nouo tum feroci populo, etiam quod illi contigisset ocium, sine iniuria id se haud facilè habiturum: tentari patientiam, & tẽtatam contemni: tẽporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ: vt tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererẽtur solùm, sed etiam indicerẽtur bella aliquo ritu: ius ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feriales babent, descripsit, quo res repetũtur. Legatus, vbi ad fines eorum venit, vnde res repetũtur, capite velato (filũ lanæ velamẽ est) *Audi Iupiter*, inquit, *audite fines* (*cuiuscunque gẽtis sũt, nominati*) *audiat fas, ego sum publicus nũcius populi Romani, iustè impiéque legatus venio, verbisq; meis fides sit. Peragit deinde postulata, inde Iouẽ testẽ facit. Si ego iniustè impiéque illos homines, illásque res dedier nũcio populi Romani mihi exposco, tũ patriæ cõpotẽ me nunquã siris esse.* Hæc, cùm fines suprascãdit, hæc, quicunque ei primus vir obuius fuerit: hæc portã ingrediens: hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique iurisiurandi mutatis, peragit, si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellũ ita indicit: *Audi Iupiter, & tu Iuno: Quirine, dijq; omnes cœlestes, vosque terrestres, vosq; inferni audite: Ego vos testo, populum illum,* (quicũque est, nominat) *iniustũ esse, neque sua persoluere, sed de istis rebus in patria maiores natu cõsulemus, quo pacto ius nostrũ adipiscamur*, cũ his nũcius Romã ad cõsulendũ redit. Cõfestim rex his fermè verbis patres cõsulebat: *Quarũ rerũ, litiũ causarũ cõduxit pater patratus populi Romani Quiritiũ patri patrato priscorũ Latinorũ, hominibúsque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solui oportuit, quas res nec dederũt, nec fecerũt, nec soluerũt, dic*, inquit ei, quem primũ sententiã rogabat, *quid cẽses?* tum ille: *Puro pióque duello quærendas censeo, itaque consentio consciscóque.* Inde ordine alij rogabantur, quãdoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; vt fetialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorũ, hominésque prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerũt quod populus Romanus Quiritium bellũ cum priscis Latinis iussit esse, senatúsque populi Romani Quiritiũ censuit, consensit, consciuit, vt bellum cum priscis Latinis fieret: ob eã rem ego populúsque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibúsque priscis Latinis bellũ indico, facióque.* Id vbi dixisset, hastã in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

Ancus Martius rex creatur.

Latini in agrum Romanum excurrunt.

Anci regis ingenium.

Bellicas cerimonias Ancus instituit.

Belli indicendi ritus.

XXXIII.

Ancus demandata cura sacrorũ flaminibus, sacerdotibusque alijs, exercitu nouo cõscripto, profectus Politorium vrbem Latinorum vi cepit, secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in ciuitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit, & cùm circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent. Auẽtinum nouæ multitudini datum, addit eidem haud ita multo pòst, Tellenis Ficanáque captis, noui ciues. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupauerant prisci Latini, eáque causa diruendæ vrbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculũ esset. Postremò omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam & vrbs tuta munitionibus, præsidióque firmata valido erat; & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad vltimũ omnibus copijs connixus Ancus, acie primùm vincit: inde ingenti præda potius, Romam redit: tũ quoque multis millibus Latinorum in ciuitatem acceptis; quibus vt iungeretur Palatio Auẽtinum, ad Murtiæ datæ sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset, id non muro solùm, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primùm in Tiberi facto, coniungi vrbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud paruum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum discrimine, rectè an perperam facti confusio, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media vrbe, imminens foro, ædificatur, nec vrbs tantum hoc rege creuit, sed etiam ager finesque: silua Mæsia Veientibus adempta, vsque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Hostia vrbs condita: salinæ circafactæ, egregiéq; rebus bello gestis, ædes Iouis Feretrij amplificata.

Augetur res Romana hostibus in ciuitatẽ acceptis.

Carcer ædificatur.

Hostia vrbs conditur.

XXXIV.

Anco regnante Lucumo, vir impiger, ac diuitijs potens, Romam commigrauit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquinijs (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarathi Corinthij filius erat, qui ob seditiones domoprofugus cùm Tarquinijs fortè cõsedisset, vxore ibi ducta duos filios genuit nomina his Lucumo, atque Aruns fuerũt. Lucumo superfuit patri bonorũ omniũ hæres: Aruns prior quàm pater moritur, vxore

Lucumi Tarquinij vibs.

grauida relicta,nec diu manet superstes filio pa-
rer: qui cùm ignorãs nurum vẽtrem ferre,imme-
mor in testando nepotis decessisset, puero post
aui mortẽ in nullã sortẽ bonorũ nato, ab inopia
Egerio inditũ nomen. Lucumoni contra omnium
hæredi bonorũ cùm diuitiæ iam animos facerẽt,
Tanaquil.
auxit,ducta in matrimoniũ Tanaquil,summo lo-
co nata,& quæ haud facilè iis, in quibus nata e-
rat,humiliora fineret ea cùm innupsisset,sperne-
tibus Etruscis Lucumonem exule aduena or-
rum, ferre indignitatem non potuit, oblitáque
ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virũ
honoratũ videret,consilium migtandi ab Tar-
quiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In
nouo populo,vbi omnis repentina atque ex vir-
tute nobilitas sit,futurũ locũ forti ac strenuo vi-
ro:regnasse Tatium Sabinum accersitum in re-
gnũ Numam à Curibus:& Ancum Sabina matre
ortum,nobilẽmque vna imagine Numæ esse:fa-
cilè persuadet,vt cupido honorũ,& cui Tarqui-
nii materna tantũ patria esset. Sublatis itaque re-
bus, commigrant Romam. Ad Ianiculum fortè
ventum erat,ibi ei carpento sedenti cum vxore,
aquila suspensis demissa leniter alis pileũ aufert:
supérque carpentum cum magno clãgore voli-
tãs,rursus velut ministerio diuinitus missa,capi-
ti aptè reponit: indè sublimis abiit, accepisse id
augurium læta dicitur Tanaquil,perita,vt vulgo
Etrusci,cælestium prodigiorum mulier: excelsa
Augurium.
& alta sperare complexa virum iubet *eam alitem
ea regione cæli & eius Dei nunciã venisse:circa sum-
mũ culmẽ hominis auspicium fecisse,leuasse humano
superpositũ capiti decus,vt diuinitus eidem redderet.*
Has spes cogitationésque secum portantes,vrbẽ
ingressi sunt,domicilióque ibi cõparato,L. Tar-
quinium Priscum edidére nomẽ. Iam & Roma-
nis conspicuũ eum nouitas diuitiæque faciebãt:
& ipse quoque fortunam benigno alloquio, co-
mitate inuitandi,beneficiísque quos poterat sibi
cõciliando,adiuuabat, donec in regiam quoque
de eo fama perlata est, notitiámque eam breui,
apud regẽ liberaliter,dextréque obeũdo officia,
in familiaris amicitiæ adduxerat iura,vt publicis
pariter ac priuatis cõciliis,bello domique inter
XXXV. esset,& per omnia expertus,postremò tutor etiã
Ancus regnauit annos 24.
liberis regis testamento instituetetur. Regna-
uit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet su-
periorũ regnũ belli pacísque & artibus & gloria
par. Iam filii propè puberem ætate erant,eò ma-
Tarquinius regnũ affectat.
gis Tarquinius instare, vt quàm primum comi-
tia regi creando fierent, quibus indictis,sub tem-
pus pueros venatum ablegauit, isque primus &
petisse ambitiosè regnum & orationem dicitur
habuisse ad cõciliandos plebis animos composi-
tam: *cùm se non rem nouã petere: quippe qui non pri-
mus,quod quisquã indignari mirarive posset, sed ter-
tius Romæ peregrinus regnum affectet, & Tatiũ non
ex peregrino solum,sed etiam ex hoste regem factũ, &
Numam ignarũ vrbis, non petentem in regnũ vltrò
accitum: se ex quo sui potens fuerit, Romã cum cõiuge
ac fortunis omnibus cõmigrasse, maiorẽ partẽ ætatis
eius, qua ciuilibus officiis fungãtur homines, Romæ
se quàm in vetere patria vixisse,domi militiæque sub
haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege,Romana se
iure Romanos ritus didicisse,obsequio & obseruãtia in
regem cũ omnibus, benignitate erga alios cũ rege ipso
certasse.* Hæc eum haud falsa memorantẽ ingenti
Tarquinius rex creatur, Minorum gẽtium Patres 100. leguntur.
consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo
virum cætera egregium,secuta, quam in petẽdo
habuerat,etiam regnantem ambitio est, nec mi-
nus regni sui firmandi, quàm augendæ Reipub.
memor, centũ in patres legit,qui deinde minorũ
Locorum in circo delectus.
gentium sunt appellati: factio haud dubia regis
cuius beneficio in curiã venerant. Bellum primũ
cum Latinis gessit,& oppidũ ibi Appiolas vi ce-
pit: prædáq; inde maiore,quàm quãta belli fama
fuerat, reuecta, ludos opulentius instructiúsque
quàm priores reges fecit. Tum primũ circo qui
nũc maximus dicitur, designatus locus est, loca
diuisa patribus,equitibúsque, vbi spectacula sibi
quisque facerẽt,fori appellati. Spectauére furcis
duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus
pedes,ludicrum fuit equi, pugilésque ex Hetru-
ria maximè acciti, solẽnes deinde annui mãsere
ludi,Romani,magnique variè appellati ab eodẽ
rege & circa forũ priuatis ædificanda diuisa sunt
loca: porticus tabernæque factæ. Muro quoque
Sabinũ bellum
lapideo circumdare vrbem parabat,cùm Sabinũ
bellum cœptis interuenit, adeóque ea subita res XXXVI
fuit,vt prius Aniene transirent hostes,quàm ob-
uiã ire,ac prohibere exercitus Romanus posset,
itaque trepidatum Romæ est,& primò dubia vi-
ctoria magna vtrimque cæde pugnatũ est, redu-
ctis deinde in castra hostiũ copiis, datóque spa-
tio Romanis ad comparandum de integro bel-
lum,Tarquinius equitẽ maximè suis deesse viri-
bus Ratus, ad Ramnenses, Titienses, Luceres,
quas centurias Romulus scripserat, addere alias
constituit suóque insignes relinquere nomine,id
quia inauguratò Romulus fecerat, negare Ac-
cius Nauius inclytus ea tempestate augur,neque
mutari,neque nouũ constitui, nisi aues addixis-
sent,posse,ex eo ira regi mota eludensque artem
(vt ferũt) *Agedum*,inquit, *diuine tu,inaugura, fie-
rine possit, quod nunc ego mẽtè concipio.* Cùm ille in
augurio rem expertus, profectò futurã dixisset,
Atqui hoc animo agitaui,inquit, *te nouacula cotem
discissurũ,cape hæc, & perage quod aues tuæ fieri posse
portendunt.* Tum illum haud cunctanter discidis-
Accius augur nouacula cotem diffecuit.
se cotẽ ferunt. Statua Accii posita capite velato,
quo in loco res acta est, in comitio in gradibus
ipsis ad læuam curiæ fuit: cotem quoque eodẽ lo-
co sitã fuisse memorant,vt esset ad posteros mi-
raculi eius monumẽtum,auguriis certè sacerdo-
tioque augurũ tantus honos accessit,vt nihil bel-
li domique postea,nisi auspicato gereretur: con-
cilia populi,exercitus vocati, summa rerum vbi
aues non admisissent,dirimerentur. Neque tum
Tarquinius de equitum centuriis quicquam mu-
tauit,numero alterum tantum adiecit, vt mille
& trecenti equites in tribus centuriis essent, po-
steriores modò sub iisdem nominibus,qui addi-
ti erant,appellati sunt: quas nunc, quia gemina-
tæ sunt,sex vocant centurias. Hac parte copia- XXXVII
rum aucta, iterum cum Sabinis confligitur, sed
præterquã quòd viribus creuerat Romanus ex-
ercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis
qui magnam vim lignorum in Atuenis ripa iacẽ-

tem,ardentem in flumen conijcerent: ventóque iuuante accensa ligna,& pleraque in ratibus impacta sublicijs cùm hærerent,pőtem succendűt, ea quoque res in pugna terrorem attullit Sabinis,effusis eadẽ fugam impedijt, multique mortales cùm hostẽ effugissent,in flumine ipso periêre: quorum fluitantia arma ad vrbem cognita in Tiberi, prius penè, quàm nunciari posset, insignem victoriã fecêre. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit, vtrimque ab cornibus positos, cùm iam pelleretur media peditum suorű acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, vt non sisterent modò Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus,sed subitò in fugam verterent, montes

Sabini vincuntur.

effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuêre, maxima pars,vt antè dictum est,ab equitibus, in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus,præda captiuisque Romã missis, spolijs hostium(votum id Vulcano erat)ingenti cumulo accensis, pergit porrò in agrum Sabinum exercitum inducere: & quanquam malè gesta res erat,nec gesturos melius sperare poterant, tamẽ

Sabini iterũ fusi, pacem petunt.

quia consulendi res non dabat spatium, iêre obuiam Sabini multuario milite iterúmque ibi fusi, perditis iam propè rebus,pacem petiêre. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus, deditósque Collatius ita accipio,eamque deditionis formulã esse. Rex interrogauit. *Estísne vos legati oratorésque missi à populo Collatino, vt vos populúmque Collatinũ dederitis? Sumus. Est-ne populus Collatinus in sua potestate? Est. deditísne vos populũ Collatinũ, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanáque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.*

Deditionis formula.

XXXVIII.

Sabino bello profecto Tarquinius triumphans, Romã redijt, inde priscis Latinis bellum fecit, vbi nusquam ad vniuersæ rei dimicationem ventum est,ad singula oppida circumferendo arma,nomen omne Latinum domuit, Corniculum. Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum,hæc de priscis Latinis, aut quid Latinos defecerant,capta oppida. Pax deinde facta.

Tarquinius triũphans Romam redit.

Latinos domuit.

Muro lapideo vrbs cingitur.

Maiore inde animo pacis opera inchoata, quàm quanta mole gesserat bella: vt non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset, nam & muro lapideo,cuius exordiű operis Sabino bello turbatű erat,vrbem,quàm nődum munierat, cingere parat: & infima vrbis loca circa forum, aliásque interiectas collibus conualles, quia ex planis locis haud facilè euehebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat: & areã ad ædem in Capitolio Iouis, quam vouerat bello Sabino,iam præsagiente animo,futuram olim amplitudinem loci occupat fundamentis.

XXXIX.

Prodigium mirabile.

Eo tempore in regia prodigium visu euentúque mirabile fuit Puero dormienti,cui Seruio Tullio nomen fuit,caput arsisse ferunt multorum in cőspectu,plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto,excitum regem, & cùm quidã familiarium aquam ad restringuẽdum ferret, ab regina retentum,sedatóque iam tumultu,mouere vetuisse puerum, donec sua spőte experrectus esset, mox cum somno & flammam abijsse. Tum abducto in secretű viro Tanaquil: *Vidésne tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc lumen quondã rebus nostris dubijs futurum, præsidiúmque regiæ afflictæ, proinde materiẽ ingentis publicè priuatímque decoris omni indulgẽtia nostra nutriamus*, inde puerum liberûm loco cœptum haberi, eruditique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Euenit facilè,quòd dijs cordi esset, iuuenis euasit verè indolis regiæ, nec cùm quæreretur gener Tarquinio,quisquã Romanæ iuuentutis vlla arte cőferri potuit,filiámque ei suã rex despondit. Hic quacunque de causa tãtus illi honos habitus, credere prohibet serua natum eum,paruúmque ipsum seruisse,eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto Seruij Tullij,qui princeps in illa vrbẽ fuerat,grauidam viro occiso vxorem,cùm inter reliquas captiuas cognita esset,ob vnicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt seruitio,partum Romæ edidisse, in Prisci Tarquinij domo,inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatẽ auctam,& puerű vt in domo à paruo eductű, in charitate atque honore fuisse: fortunam matris, quòd capta patria in hostiũ manus venerit,vt serua natus crederetur fecisse. Duo de quadragesimo fermè anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud patres plebémque longè maximo honore Seruius Tullius erat.

Tarquinius regnauit annos 38.

XL.

Tum Anci filij duo,etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romę aduenam,non modo vicinæ,sed ne Italicæ quidem stirpis: tum impensius his indignitas crescere,si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnű,sed præceps inde porrò ad seruitia caderet: vt in eadem ciuitate post centesimű ferè annum,quam Romulus Deo propugnatus, Deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit,id seruus serua natus possideat, tum cõmune Romani nominis, tum præcipuè id domus suæ dedecus fore,si Anci regis virili stirpe salua,non modò aduenis, sed seruis etiam regnum Romæ pateret,ferro igitur eam arcere cõtumeliam statuunt. Sed & iniuriæ dolor in Tarquiniű ipsum magis quàm in Seruium eos stimulabat: & quia grauior vltor cædis, si superesset,rex futur⁹ erat, quàm priuatus: tum Seruio occiso, quemcũque aliű generum delegisset, eundem regni hæredẽ facturus videbatur. ob hæc ipsi regi insidiæ parantur.

Tarquinio parantur insidiæ.

Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus cõsueti erant vterque agrestibus ferramentis; in vestibulo regiæ quàm potuêre tumultuosissimè,specie rixæ in se omnes apparitores regios conuertunt. inde cùm ambo regem appellarent,clamorque eorű penitus in regiam peruenisset. vocari ad regẽ pergunt. primò vterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coërciri ab lictore, & iussi in vicẽ dicere,tãdem obloqui desistűt, vnus rem ex cõposito orditur. dum intentus in eum se rex totus auerteret,alter elatã securim in caput deiecit; relictoq; in vulnere telo,ambo se foras eijciunt.

Tarquinius ferit ictus.

Tarquiniű moribundű cùm qui circà erãt excepissent,

illos fugientes lictores, comprehendunt, clamor
inde, concursúsque populi, mirantiũ quid rei es-
set, Tanaquil inter tumultũ claudi regiam iubet,
XLI. arbitros eijcit: simul quæ curando vulneri opus
sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat: si-
mul si destituat spes, alia præsidia molitur. Seruio
properè accito cùm penè exanguem virũ osten-
disset, dextram tenens orat, ne inultam mortem
soceri, ne socrũ inimicis ludibrio esse sinat. *Tuũ*
est, inquit, *Serui, si viues, regnum: non eorum qui*
Tanaquil Seruium ad regnum capessendum sollicitat. *alienis manibus pessimũ facinus fecère, erige te, deós-*
que duces sequere, qui clarũ hoc fore caput diuino quõ-
dam circumfuso igni portenderunt, nũc te illa cælestis
excitet flãma, nunc expergiscere verè, & nos peregrini
regnauimus: qui sis, non vnde natus sis, reputa, si tua
re subita consilia torpent, at tu mea sequere. Cùm cla-
mor impetúsque multitudinis vix sustineri pos-
set, ex superiore parte ædium per fenestras in no-
uã viam versas (habitabat enim rex ad Iouis Sta-
toris) populũ Tanaquil alloquitur, *iubet bono ani-*
mo esse, sopitum fuisse regem subito ictu, ferrũ haud
altè in corpus descendisse, iã ad se redisse: inspectũ vul-
nus absterso cruore, omnia salubria esse, cõfidere prope-
diẽ ipsos eos visuros. Interim Seruio Tullio iubere po-
pulũ dicto audientẽ esse: eum iura redditurum, obitu-
rúmq; alia regis munia. Seruius cũ trabea & lictori-
bus prodit: ac sede regia sedens alia decernit, de
aliis consulturũ se regem esse simulat. Itaque per
aliquot dies, cùm iam expirasset Tarquinius, ce-
lata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis,
suas opes firmauit, tum demùm palàm facta ex
cõploratione in regia orta, Seruius præsidio fir-
mo munitus, primus iniussu populi, volũtate pa-
trum regnauit. Anci liberi iam tunc comprehẽsis
sceleris ministris, vt viuere regem, & tantas esse
Seruius rex à patribus creatur. opes Seruij nunciatum est, Suessam Pometiam
exulatum ierant. Nec iam publicis magis consi-
lijs Seruius quàm priuatis munire opes, & ne qua-
XLII. lis Anci liberûm animus aduersus Tarquinium
fuerat, talis aduersus se Tarquinij liberûm esset,
duas filias iuuenibus regijs, Lucio atque Arunti
Tarquinijs, iungit. nec rupit tamen fati necessi-
tatem humanis consilijs, quin inuidia regni ẽtiã
inter domesticos infida omnia atque infesta fa-
ceret. Peropportunè ad præsentis quietẽ status
bellũ cum Veientibus (iam enim induciæ exie-
rant) aliisque Hetruscis sumptum. In eo bello &
virtus & fortuna enituit Tullij. fusoque ingenti
hostiũ exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu
plebis animos periclitaretur, Romam redüt. ag-
greditúrque inde pacis longè maximũ opus: vt
quemadmodũ Numa diuini auctor iuris fuisset,
ita Seruiũ conditorẽ omnis in ciuitate discrimi-
nis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis
fortunæque aliquid interlucet, posteri fama fer-
rent. Cẽsum enim instituit, rem saluberrimã tan-
Census institutio. to futuro imperio: ex quo belli, pacisque munia
Seruius ciuitatem in classes diuisit. non viritim, vt antè, sed pro habitu pecuniarum
fierent. tum classes, centuriasque, & hunc ordinẽ
ex censu descripsit, vel paci decorũ, vel bello. Ex
*val. 1000 coronatos. iis, qui * centũ milliũ æris, aut maiorem censum
haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas
Prima classis. seniorum ac iuniorum. Prima classis omnes ap-
XLIII. pellati, seniores, ad vrbis custodiam vt præsto
essent: iuuenes, vt foris bella gererent. arma
his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, om-
nia ex ære, hæc vt tegumenta corporis essent;
tela in hostem, hastaque & gladius. additæ huic
classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis sti-
pendia facerent, datum munus, vt machinas in Secunda
bello ferrent. Secunda classis intra * centum classis.
vsque ad quinque & septuaginta millium cen- *Val. 750
sum instituta, & ex his senioribus, iunioribúsque coron.
viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scu-
tum pro clypeo, & præter loricam omnia eadẽ.
Tertia classis in * quinquaginta millium cẽsum Tertia classis.
esse voluit, totidem centuriæ & hæ, eodémque *Val. 500.
discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam coron.
mutatum, ocreæ tantùm ademptæ. In quarta
classe census * quinque & viginti millium, toti- Quarta classis.
dem centuriæ factæ. arma mutata; nihil præter *Val. 250
hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, coron.
centuriæ triginta factæ: fundas, lapidésque missi- Quinta classis.
les hi secum gerebant in his accensi cornicines,
tibicinésque in tres centurias distributi. * vnde-
cim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor *Val. 110
census reliquã in multitudinem habuit. Inde v- coron.
na centuria facta est immunis militia. Ita pede- Equitum centuriæ
destri exercitu ornato, distributóque, equitũ ex scribuntur.
primoribus ciuitatis XII. scripsit centurias, sex Sexta classis
item alias centurias, tribus ab Romulo institu-
tis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant nomini- *Val. 100
bus fecit, ad equos emendos * dena millia æris coron.
ex publico data, & quibus equos alerent, viduæ
attributæ, quæ * bina millia æris in annos singu-
los penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus
inclinata onera. Deinde est honos additus, non *Val. 20
enim (vt ab Romulo traditum, cæteri seruaue- coron.
rant reges) viritim suffragium eadem vi, eo-
démque iure promiscuè omnibus datum est: sed
gradus facti, vt neque exclusus quisquam suffra-
gio videretur, & vis omnis penes primores ciui-
tatis esset, equites enim vocabantur primi: LXXX
inde primæ classis centuriæ, ibi si variaret, quod
raro incidebat, vt secundæ classis vocaren- Viritim suffragiũ omnibus datum est.
tur: nec ferè vnquam infra ita descenderent,
vt ad infimos peruenirent. Nec mirari opor-
tet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas
quinque & XXX. tribus duplicato earum nume-
ro, centuriis iuniorum, seniorumque ad institu-
tam ab Seruio Tullio summam non conuenire.
quadrifariã enim vrbe diuisa regionibus, colli-
busque quæ habitabantur, partes, Tribus eas ap- Tribus vnde sic appellatæ.
pellauit: vt ego arbitror, ab tributo: nã eius quo-
que æqualiter ex censu conferẽdi ab eodem ini-
ta ratio est. neque hæ tribus ad centuriarũ distri-
butionẽ numerũque quicquã pertinuere. Censu
perfecto, quem maturauerat metu legis de in- XLIV.
censis latæ, cum vinculorũ minis mortisque edi-
xit, vt omnes ciues Romani, equites peditésque,
in suis quisque centuriis in campo Martio prima
luce adessent. ibi instructũ exercitum omnem
suouetaurilibus lustrauit. idque conditũ lustrum
appellatũ, quia in censendo finis factus est. Mil-
lia LXXX. eo lustro ciuium censa dicuntur. Adiũ- Lustrum.
cit scriptorũ antiquissimus Fabius Pictor, eorũ
qui ferre arma possent, eum numerum fuisse.
Ad eum multitudinẽ vrbs quoque amplificãda

Vrbs au-plificatur. Pomœriū [illegible]

visa est, addit duos colles, Quirinalem Viminalémque. inde deinceps auget Esquilias. ibique ipse, vt loco dignitas fieret, habitat. aggere, & fossis, & muro circumdat vrbem. ita pomœriū profert. Pomœriū verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. est autem magis circa murū locus, quem in condēdis vrbibus quondā Hetrusci, quà murū ducturi erāt, certis circa terminis inauguratò consecrabant: vt neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nūc vulgò etiam coniungūt, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. hoc spatiū, quod neque habitari, neq; arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm quòd murus post id, pomœriū Romani appellârunt. & in vrbis incremēto semper, quantū mœnia processura erant, tantū termini hi consecrati proferebantur. Aucta ciuitate magnitudine vrbis, formatis omnibus domi, & ad belli & ad pacis vsus, ne semper armis opes acquirerentur, cōsilio augere imperiū conatus est, simul & aliquod addere vrbi decus. Iam tum erat inclytū Dianæ Ephesiæ fanum: id cōmuniter à ciuitatibus Asiæ factū fama ferebat.

XLV. Dianæ Ephesiæ fanum.

Cum consensum, deósque consociatos laudaret mirè Seruius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè priuatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat, sæpè iterando eadem, perpulit tandem, vt Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent, ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat.

Romæ fanū Dianæ ædificatur.

Id quamquam omissum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur: vni se ex Sabinis sors dare visa est priuato consilio imperij recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur miranda magnitudine, ac specie fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentū ea fuêre miraculo. habita vt erat, res prodigij loco est: & cecinêre vates *cuius ciuitatis eam ciuis Dianæ immolasset, ibi fore imperium.*

De boue visendæ magnitudinis prodigium.

Idque carmē peruenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, vt primum apta dies sacrificio visa est, bouem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus cum eum magnitudo victimæ celebrata fama mouisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *incestè sacrificium Dianæ facere? quin tu ante viuo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes qui omnia, vt prodigio responderet euentus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bouem id mirè gratum regi, atque ciuitati fuit.

XLVI. Seruius plebis consensu rex declaratur.

Seruius quamquam iam vsu haud dubiè regnum possederat, tamen quia interdum iactari voces à iuuene Tarquinio audiebat *se iniussu populi regnare*, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diuiso, ausus est ferre ad populum, *vellent iuberéntne se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immò eò impensius, quia de agro plebis aduersum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Seruij apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse iuuenis ardētis animi, & domi vxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, vt tædio regum maturior veniret libertas: vltimúmque regnū esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius Prisci Tarquinij regis filius nepósne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim, fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenij iuuenē. His duobus, vt antè dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longè dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna credo populi Romani, quò diuturnius Seruij regnum esset, constituique ciuitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quòd virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, vt ferè fit, malū malo aptissimum: sed initium turbandi omnia à fœmina ortum est. ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumelijs parcere de viro ad fratrē, de sorore ad virum: *& se rectius viduam, & illum cælibem futurū fuisse contēdere, quàm cum impari iungi, vt elanguescendum aliena ignauia esset: si sibi eum, quo digna esset, dij dedissent virū: domi se propediem visura regnum fuisse, quod apud patrē videat.*

XLVII

Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus cùm domos vacuas nouo matrimonio fecissent, iunguntur nuptijs, magis non prohibente Seruio quàm approbāte. Tū verò indies infestior Tullij senectus, infestius cœpit regnum esse: iam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virū cōquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse cui nupta diceretur, nec cum quo tacita seruiret: defuisse qui se regno dignū putaret, qui meminisset se esse Prisci Tarquinij filiū, qui habere, quam sperare regnū mallet. si tu is es, cui nuptā esse me arbitror, & virū, & regem appello: sin minus, eò nunc peius mutata est res, quòd isthic cùm ignauia est scelus. quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquinijs, vt patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. dij te penates, patrijque & patris imago, & domus regia, & in domo regale soliū, & nomen Tarquinium creat, vocatque regem. aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris ciuitatem? quid te vt regiū iuuenem conspici sinis? facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum: deuolnere retro ad stirpem, fratri similior, quàm patri.* His alijsque increpādo iuuenem instigat, nec cōquiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil peregrina mulier tantū moliri potuisset animo, vt duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset: ipsa regio semine orta, nullum momētum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furijs Tarquinius, circumire & prehensare minorum maximè gentium patres, admonere paterni beneficij, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis iuuenes: tum

Sceleratæ nuptiæ.

Tulliæ scelesta consilia.

Tarquinius vi regnum affectat.

de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. Postremò, vt iam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum in forum irrupit: inde omnibus perculsis pauore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per præconem ad regem Tarquiniũ citari iussit. Conuenêre extemplò: alij iam antè ad hoc præparati, alij metu, ne non venisse, fraudi esset: nouitate ac miraculo attoniti, etiam de Seruio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe vltima orsus, *Seruum, seruaque natũ post mortẽ indignã parentis sui, non interregno, vt anteà inito, non comitijs habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri dono regnũ occupasse. ita natũ, ita creatum regem, fautorẽ infimi generis hominũ, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrũ sordidißimo cuique diuisisse: omnia onera, quæ cõmunia quondã fuerint, inclinasse in primores ciuitatis: instituisse cẽsum, vt insignis ad inuidiã locupletiorũ fortuna esset, & parata, vbi vellet, egẽtißimis largiretur.* Huic orationi Seruius cùm interuenisset, trepido nuncio excitatus, extẽplò

Seruij & Tarquinij disceptatio.

XLVIII.

à vestibulo curiæ magna voce: *Quid hoc*, inquit, *Tarquinij rei est? qua tu audacia me viuo vocare ausus es patres? aut in sede cõsidere mea?* Cum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multò quàm seruũ potiorem filiũ regis regni hæredem: satis illũ diu per licentiã eludentẽ insultasse dominis.* Clamor ab vtriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiã: apparebatque regnaturũ, qui vicisset. Tum Tarquinius necessitate iam etiã ipsa cogente vltima audere, multo & ætate & viribus validior, mediũ arripit Seruiũ: elatũque è curia, in inferiorem partem per gradus deiicit. inde ad cogendũ Senatũ in curiã redit. fit fuga regis apparitorũ, atq; comitum. ipse propè exãguis cùm semianimi regio comitatu domum se reciperet, peruenissetq; ad summum Cypriũ vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientẽ consecuti erãt, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certè, id quod satis constat, in forum iouecta, nec reuerita cœtum virorũ, euocauit virum è curia: regemque prima appellauit. à quo facessere iussa ex tanto tumultu, cùm se domum reciperet, peruenissetque ad summũ Cypriũ vicum, vbi Dianiũ nuper fuit: flectente carpentũ dextra in Virbiũ cliuiũ, vt in collẽ Esquiliariũ eueheretur, restitit pauidus, atque inhibuit frenos is qui iumẽta agebat, iacentemque dominæ Seruiũ trucidatũ ostendit. Fœdũ inhumanumq; inde traditur scelus, monumentoque locus est: *Sceleratũ vicũ* vocant, quo amens agitantibus furiis sororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentũ egisse fertur: partẽque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo cõtaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes, propediẽ exitus sequerentur. Seruius Tullius regnauit annos quatuor & quadraginta, ita vt bono etiam moderatoque succedenn regi difficilis æmulatio esset. Cæterũ id quoque ad gloriã accessit, quod cũ illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatũ imperiũ, tamẽ quia vnius

Tarquinius Seruium è curia deiicit.

Seruius interficitur.

Inhumanũ Tulliæ facinus.

Seruius annus regnauit 44.

esset, deponere eum in animo habuisse quidã auctores sunt, nisi scelus intestinũ liberãdæ patriæ consilia agitãti interuenisset. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo cognomen facta indiderũt, quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulũ quoque insepultũ perisse dictitãs: primoresque patrum, quos Seruij rebus fauisse credebat, interfecit. cõscius deinde malè quærẽdi regni ab se ipso aduersus se exemplũ capi posse, armatis corpus circũsepsit. neque enim ad ius regni quicquã præter vim habebat; vt qui neque populi iussu, neq; auctoribus patribus regnaret: eò accedebat, vt in caritate ciuium nihil spei reponenti metu regnũ tutandũ esset: quem vt pluribus incuteret, cognitiones capitaliũ rerum, sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exiliũ agere, bonis mulctare poterat. non suspectos modò aut inuisos, sed vnde nihil aliud quàm prædã spetare posset. Ita patrũ præcipuè numero imminuto, statuit nullos in patres legere, quo contẽptior paucitate ipsa ordo esset: minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditũ à prioribus morem de omnibus Senatũ consulendi soluit: domesticis consiliis Rempublicã administrauit: bellũ, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, iniussu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum sibi maximè gentem cõciliabat, vt peregrinis quoque opibus tutior inter ciues esset. neque hospitia modò cum primoribus eorũ, sed affinitates quoque iũgebat. Octauio Mamilio Thusculano, is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Vlysse deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptũ dat: perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat. Iam magna Tarquinij auctoritas inter Latinorũ proceres erat. cùm in diem certã vt ad Lucum Ferentinæ conueniant, indicit: esse, quæ agere de rebus cõmunibus velit. Conueniunt fræquentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidẽ seruauit, sed paulò antè quã sol occiderit, venit multa ibi tota die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquiniũ erat inuectus. *Haud mirum eße, Superbo ei inditũ Romæ cognomen* (iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen eum appellabant) *an quicquam superbius eße quàm ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit non adeße. tentari profectò patientiam, vt si iugũ acceperint, obnoxios premat. cus enim non apparere, affectare eum imperiũ in Latinos? Quod si sui bene crediderint ciues, aut si creditũ illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos: quamquam ne sic quidem alienigenæ deberent. sin suos eius pœniteat (quippe qui alij super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant) quid spei meliorũ Latinis portendi? si se audiant, domũ suam quemque inde abituros: neque magis obseruaturos diem concilij, quam ipse, qui indixerit, obseruet.* Hæc atque alia eodẽ pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisq; artibus opes domi nactus, cũ maximè dissereret, interuenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Auersi omnes ad Tarquiniũ salutã-

Tarquinij Superbi mores & res gestæ iam ab initio regni.

XLIX.

Tarquinius peregrinas amicitias sibi conciliat.

L.

Turnus Herdonius in Tarquinium inuehitur.

dum. Qui silentio facto, monitus à proximis vt pugnaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium: cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim *nullam breuiorem esse cognitionem, quam inter patrem & filiũ; paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.* Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur, vt eundem terrorem, quo ciuium animo domi oppresserat, Latinis iniiceret. & quia pro imperio palàm ioterfici nõ poterat, oblato falso crimine insontem opressit. per aduersæ factionis quosdã Aricinos, seruũ Turni auro corrupit, in diuersorium eius vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea cum vna nocte perfecta essent. Tarquinius paulò ante lucẽ accitis ad se principibus Latinorum, quasi re noua perturbatus, moram suam hesternã, velut deorum quadam prouidentia illatam, ait saluti sibi atque illis fuisse. *ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, vt Latinorum solus imperium teneat. aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quòd auctor concilij abfuerit, quem maximè peteret; inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, vbi ventum in conciliũ sit, instructus, cum coniuratorum manu, armatusque venturus sit, dici gladiorum ingẽtem numerum esse ad eum conuectũ. id vanum necne sit, extemplò sciri posse. rogare eos, vt inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinij; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. vbi est eò ventum, Turnum ex somno excitatũ circumsistunt custodes; comprehẽsisque seruis, qui caritate domini vim parabant, cum gladij abditi ex omnibus locis diuerticuli protraherentur: enimuerò manifesta res visa, iniectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum cõcilium magno cum tumultu aduocatur. ibi tam atrox inuidia orta est, gladiis in medio positis, vt indicta causa, nouo genere læti, deiectus ad caput aquæ Ferẽtinæ, crate supernè iniecta, saxisq; congestis, mergeretur. Reuocatis deinde ad conciliũ Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum nouãtem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto iure agere, quòd cùm omnes Latini ab Albano oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanũ cesserit imperium: cæterùm se vtilitatis id magis omnium causa cẽsere, vt renouetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, vt participes Latini fruantur, quàm vrbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis: quamquam

LI. Tarquinius dolo necem Turno machinatur.

Turnus capitur, & indicta causa necidatur.

LII. Tarquinij ad Latinos oratio.

Renouatur fœdus cum Latinis.

in eo fœdere superior Romana res erat. cæterùm & capita nominis Latinis stare, ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuiq; periculi, si aduersatus esset, recens erat documentum. Ita renouatum fœdus indictũque iunioribus Latinorum, *vt ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent.* Qui vbi ad edictum Romani regis ex omnibus populis conuenêre: ne ducem suum, neve secretum imperium, propriáve signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis, Romanisque vt ex binis singulos faceret, binosque ex singulis, ita geminatis manipulis cẽturiones imposuit. Nec vt iniustus in pace rex, ita dux belli prauus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori effecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit. vbi cùm diuendita præda XL. talenta argenti auriq; recepisset: concepit animo eam amplitudinem Iouis templi, quæ digna deûm hominũque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiã loci maiestati esset. captiuam pecuniam in ædificationem eius templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam vrbem nequiquam vi adortus, cùm obsidendi quoque vrbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romana, fraude ac dolo aggressus est: nam cùm velut posito bello fundamẽtis tẽpli iaciendis, aliisque vrbanis operibus intentum se esse simularet: Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sæuitiam intolerabilẽ conquerens. *Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, vt quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil vsquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinij credidisse. nam ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos inuasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos & Aequos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perueniat, qui à patrum crudelibus atque impijs supplicibus tegere liberos sciant. forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se aduersus superbissimum regem ac ferocissimum populum inuenturum.* Cum, si nihil morarentur, infensus ira porrò inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur. Vetãt mirari, *si qualis in ciues, qualis in socios, talis ad vltimũ in liberos esset: in seipsum postremò sæuiturum, si alia desint. sibi verò gratum aduentum eius esse: futurumque credere breui, vt illo adiuuante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellũ transferatur.* Inde in concilia publica adhiberi. vbi cùm de aliis rebus assentire se veterib. Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse itẽtidem belli auctor esse: *in eo sibi præcipuam prudentiam assumere; quòd vtriusq; populi vires nosset, sciretque inuisam profectò superbiam regiam ciuibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent.* Ita cùm sensim ad rebellandũ primores Gabinorum incitaret, ipse cum prõptissimis iuuenum prædatum, atque in expeditiones

LIII. Tarquinius Volscis bellum mouit.

Tarquinij filius Sextus Gabios dolo transfugit.

Sextus benignè ab Gabinis excipitur.

LIV.

iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides; dux ad vltimum belli legitur. ibi cum inscia multitudine, quid ageretur, prœlia parua inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerúque Gabina res superior esset: tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deûm sibi missum ducem credere. apud milites vero ubeũdo pericula ad labores, pariter prædam munificè largiendo, tanta caritate esse, vt non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis vnum sciscitatum Romam ad patrem mittit, *quidnam se facere vellet? quandoquidem vt omnia vnus Gabiis posset, ei dy dedissent.* Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus, in ortum ædium transit, sequente nuncio filij: ibi inambulans tacitus, summa papauerum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, vt re imperfecta, redit Gabios. quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert. *seu ira seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse.* Sexto vbi quid vellet parẽs, quidve præciperet, tacitis ambagibus, patuit: primores ciuitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos inuidia opportunos interemit. multi palam. quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiúmq; bona iuxta atque interemptorum diuisa fuere. Largitionis inde prædæque & priuati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine vlla dimicatione in manum traditur. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Thuscis renouauit. Inde ad negotia vrbana animum conuertit. quorum erat primum, vt Iouis templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vouisse, filium perfecisse. Et vt libera à cæteris religionibus area esset tota Iouis, tẽplique eius quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquud ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine aduersus Romulum pugnæ, vota, consecrata, inaugurataq;, postea fuerant. Inter principia condendi huius operis, mouisse numen ad indicanda tanti imperij molem traditur deos nam cùm omnium sacellorum exauguratione admitterent aues in Termini fano non addixere. idque omen auguriúmq; ita acceptum est. non motam Termini sedem, vnumq; eum deorum non euocatũ sacratis sibi finibus, firma stabiliaq; cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperij portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamẽta templi dicitur apparuisse quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperij caputq; rerum fore portendebat. idq; ita cecinere vates, quiq; in vrbe erant, quosq; ad eam rem consultandam ex Hetruria acciuerant. Augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditauêre. Eo magis Fabio, præterquàm quòd antiquior est crediderim XL. ea sola talenta fuisse quàm Pisoni, qui XL. millia pondo argẽti seposita in eam rem scribit: quam summã pecuniæ, neque ex vnius tum vrbis præda sperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamẽta non exsuperaturam. Inten[illegible]s perficiendo templo, fabris vndique ex Hetruria accitis, non pecunia solùm ad id publica est vsus, sed operis etiam ex plebe qui cùm haud paruus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs grauabatur, se templa deûm exædificare manibus suis: quæ post hac & ad alia, vt specie minora, sic laboris aliquantò maioris, traducebatur opera: foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum vrbis sub terram agendam: quibus duobus operib. vix noua hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & vrbi multitudinem vbi vsus non esset, oneri rebatur esse: & colonis mittendis occupari latius imperij fines volebat: Signiam Circeiosq; colonos misit, præsidia vrbi futura mariq;. Hec agenti, portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, cum terrorem fugámq; in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pauore perculit pectus quàm anxiis impleuit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut, domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit neque responsa sortiũ vlli alij cõmittere ausus, duos filios per ignotas ea tẽpestate terras, ignotiora maria in Græciam misit. Titus & Aruns profecti comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, iuuenis longè alius ingenio quàm cuius simulationẽ induerat. Is, cum primores ciuitatis (in quib. fratrem suum) ab auunculo interfectum audisset; neq; in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit: contẽptu tutus esse, vbi in iure parum præsidij esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, cum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoq; haud abnuit cognomen: vt sub eius obtẽtu cognominis, liberator ille populi Romani animus latens, aperiretur tempore suo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphus, ludibrium verius quàm comes, aureũ baculum inclusum corneo cauato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenij sui. Quò postquàm ventum est, perfectis patris mãdatis, cupido incessit animos iuuenum sciscitandi *ad quem eorum regnum Romanum esset venturum.* ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperiũ summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ò iuuenes, osculum matri tulerit.* Tarquinij, vt Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus respõsi, expersque imperij esset, rem summa ope taceri iubent; ipsi inter se vter prior cum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus aliò ratus spectare Pythicam vocẽ, velut si prolapsus ceci-

[Margin notes, left column: Sextus ad Tarquiniũ mittit nuntium. — Summa papauerum capita decutit Tarquinius. — LV. Gabini, patent regi Romano. — Termini non mota sedes. — Prodigiũ.]

[Margin notes, right column: LVI. — Coloniæ mittuntur. Portentũ. — Iunij Bruti ingenium. — Delphicũ oraculum de osculo matri ferẽdo.]

Bellum aduersus Rutulos.

LVII.

dissset, terram osculo contigit: scilicet quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, vbi aduersus Rutulos bellum summa vi parabatur. Ardeam Rutuli habebant, gens vt in ea regione atq; in ea ætate, diuitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus, tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quòd se in fabrorum ministeriis ac seruili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. vbi id parum processit, obsidione munitionibusq; cœpti premi hostes. In iis statiuis, vt fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quàm militibus. regij quidem iuuenes interdum otium conuiuiis commessationibusque inter se terebant. Fortè potantibus his apud Sex. Tarq. vbi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerij filius, incidit de vxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. quin si vigor iuuentæ inest, conscendimus equos? inuisimusq; præsentes nostrarũ ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri aduentu occurrerit oculis.* incaluerant vino, age sanè, omnes citatis equis aduolant Romam. quò cùm primis se intendentibus tenebris peruenissent. pergunt inde Collatiam: vbi Lucretiam haudquaquam vt regias nurus, quas in conuiuio luxúque cum æqualibus viderant, tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedẽtem inueniunt.

De vxorũ præstantia certamen in conuiuio habitum.

Lucretia reliquis mulieribus præfertur.

Muliebris certaminis laus pedes Lucretiam fuit. adueniens vir Taquiniique excepti benignè. victor maritus comiter inuitat regios iuuenes. ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat: & tum quidem ab nocturno iuuenili ludo in castra redeunt.

LVIII.

Paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius inscio Collatino cum comite vno Collatiam venit. vbi exceptus benignè ab ignaris consilij; cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset: amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitiq; omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum. ferrum in manu est: moriêre, si emiseris vocem.* Cùm pauida è somno mulier, nullam opẽ, propè mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorẽ, orare, miscere precib. minas: versare in omnes partes muliebrem animũ. vbi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. *cum mortua iugulatum seruum nudum positurum ait, vt in sordido adulterio necata dicatur.* Quo terrore cùm vicisset obstinatam pudicitiam velut vitrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia mœsta tanto malo nũcium Romam eũdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, *vt cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.*

Sextus Tarquinius Lucretiæ vim affert.

Lucretia patrem & virum conuocat.

Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit; cum quo fortè Romam rediens, ab nuncio vxoris erat conuentus. Lucretiam sedentẽ mœstam in cubiculo inueniunt. aduentu suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro, *satin saluè?* minimè, inquit, *quid enim salui est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni Collatine, in lecto sunt tuo, ceterùm corpus est tantum violatum, animus insons: mors testis erit. sed date dextras fidemque, haud impunè adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, auertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. *mentem peccare, non corpus: & vnde consilium abfuerit culpam abesse. Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absoluo, supplicio non libero, nec vlla deinde impudica Lucretiæ exemplo viuet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaq; in vulnus, moribunda cecidit, conclamant vir paterque.

Lucretia sibi mortem cultro in corde defixo consciscit.

Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manãtem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum, ante regiã iniuriam, sanguinem iuro, vosque dij testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacũq; dehinc vi possim, exequuturum: nec illos, nec alium quẽquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, vnde nouum in Bruti pectore ingenium. vt præceptum erat, iurent: totiq; ab luctu versi in iram, Brutum iam inde ad expugnãdum regnum vocantem. sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forũ deferunt, concientq; miraculo, vt fit, rei nouæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur, mouet tum patris mœstitia: tum Brutus castigator lachrimarum atq; inertium querelarum, auctorq; quod viros, quod Romanos deceret: arma capiendi aduersus hostilia ausos. Ferocissimus quisq; iuuenũ cum armis voluntarius adest: sequitur & cætera iuuentus. inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret. cęteri armati duce Bruto Romam profecti. vbi eò ventum est, quacumque incedit armata multitudo, pauorem ac tumultum facit. rursus vbi anteire primores ciuitatis vident. quicquid sit, haud temerè esse rentur, nec minorẽ motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis vrbis in forum curritur, quò simul vẽtum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum aduocauit. Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris ingeniiq; quod simulatũ ad eam diem fuerat, *de vi ac libidine Sex. Tarquinij, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset: addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines*

Brutus auctor est arma capiendi aduersus Tyrannos.

victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Seruij Tullij regis memorata cædes, & inuecta corpori patris nefando vehiculo filia: inuocatique vltores parentum dij. His atrocioribusq; credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subijcit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, vt imperium regi abrogaret, exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. ipse iunioribus qui vltrò nomina dabãt lectis armatisq;, ad concitandum inde aduersus regem exercitum Ardeam in castra est profectus imperium in vrbe Lucretio, præfecto vrbis iam antè ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat inuocantibusq; parentum furias viris

Imperium Tarquinio abrogatũ.

IX. mulieribusq;. Harum rerũ nunciis in castra perlatis, cùm re noua trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim aduentum) ne obuius fieret; eodemq; ferè tempore diuersis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romã, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumq; indictum: liberatorẽ vrbis, læta castra accepère; exactiq; inde liberi regis; duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Hetruscos ièrunt. Sex. Tarquinius Gabios tanquam in suum regnum profectus, ab vltoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisq; cõciuerat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnauit annos. v. & xx. Regnatũ Romæ ab condita vrbe ad liberatam annos CCXLIV. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto vrbis ex cõmentariis Seruij Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Brutus ab exercitu benignè excipitur. L. Tarquinius Superbus annos regnauit XXV. Anni ab vrbe condita CCXLIV. L. Iunius Brutus & L. Tarquinius Collatinus primi consules creati.

EPITOME LIBRI II.

RVTVS iureiurando populum astrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinium Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, & ciuitate cedere. bona regum diripi iussit: agrum Marti consecrauit: qui campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoq; & fratris filios, quia coniurauerant de recipiendis regibus securi percussit seruo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est appellata. Cum aduersus reges, qui contractis Veientium, & Tarquiniorum copijs bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumq; matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de prouocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquinijs suscepto, cùm ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatij prohibitus est. qui, dum alij pontem sublicium rescindunt, solus Hetruscos sustinuit: & ponte rupto, armatus se in flumen misit: & ad suos tranauit. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, cùm ad feriendum Porsenam castra hostium intrâsset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitq; tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo vna Clælia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranauit: & cùm reddita esset, à Porsena honorificè remissa, equestriq; statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, vt essent triginta vna. Aduersus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Posthumius dictator prosperè pugnauit apud lacum Regillum. Plebs, cùm propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenij Agrippæ à seditione reuocata est. Idem Agrippa cùm decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtuti & opera Cn. Marcij, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. T. Latinus vir de plebe, cùm in visu admonitus esset, vt de quibusdam religionibus ad Senatum perferret: & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad Senatum lectica, eadem illa indicauerat, vsu pedum recepto: domum reuersus est. Cùm Cn. Marcius Coriolanus, qui in exilium pulsus dux Volscorum factus exercitum hostium vrbi primò admouisset, & missi ad eum primùm legati postea sacerdotes frustrè deprecati essent: ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia vxor impetrauerunt ab eo, vt recederet. Lex Agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viua defossa est. Cum vicini hostes Veientes incommodi magis, quàm graues essent, familia Fabiorum id bellum gerentem depoposcit: misitque in id trecentos sex armatos: qui ad Cremeram ad vnum ab hostibus cæsi sunt: vno impubero domi relicto. Appius Claudius consul, cùm aduersus Volscos contumacia exercitus malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea aduersum Volscos, & Aequos, & Veientes, & seditiones inter Patres, plebemque continet.

I.

IBERI iam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaq; legum potentiora quàm hominum peragam. quæ libertas vt lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnârunt, vt haud immeritò omnes deinceps conditores partium cœptæ vrbis, quas nouas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit: pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum conuenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inuiolati templi aut libertatem aut certè impunitatem adepta soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis? & in aliena vrbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora coniugum ac libero-

tum, caritasqne ipsius soli, qui longo tempote assuescitur, animos eotum consociasset? dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: quas fouit tranquilla moderatio imperij, eóque nutriendo perduxit, vt bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent. libertatis autem originem indè magis, quia annuum imperium consulare factum est, quàm quod diminutum quicquam sit ex regiá potestate, numeres. omnia iura, omnia insignia primi consules tenuêre. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm auidum nouæ libertatis populum. ne post modum flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit, *neminem Romæ passuros regnare.* deinde quo plus virium in senatu fræquentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum patrum numetum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam expleuit. traditumque inde fertur, *vt in senatum vocarentur; qui patres, quique conscripti essent.* conscriptos videlicet nouum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam ciuitatis, iungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde diuinarum habita cura. & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant, id sacerdotium Pontifici subiecêre, ne additus nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret, ac nescio an nimis vndique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint; consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen inuisum ciuitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesce, initium à Prisco factum. regnâsse deinde Seruium Tullium. ne interuallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse, nescire Tarquinios priuatos viuere. non placere nomen, periculosum libertati esse.* Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam ciuitatem est datus sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat: ibi omnium primum iusiurandum populi recitat. *neminem regnare passuros, nec esse Romæ vnde periculum libertati foret, id summa ope tuendum esse: neque vllam rem quæ eò pertineat, contemnendam. inuitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas Reipub. vinceret. non credere populum Romanum solidam libertatem recuperatam esse. regium genus, regium nomen non solùm in ciuitate, sed etiam in imperio esse, id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate L. Tarquini remoue metum. meminimus, fatemur: eiecisti reges. absolue beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solùm reddent ciues tui, auctore me: sed si quid deest, munificè augebunt. amicus abi, exonera ciuitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primò tam nouæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem: dicere deinde incipientem primores ciuitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. & cæteri quidem mouebant minùs: postquam Sp. Lucretius maior ætate ac dignitate, socer prætereà ipsius agere variè, rogando alternis suadendoque cœpit, *vt vinci se consensu ciuitatis pateretur*: timens consul, ne postmodum priuato sibi eadem illa tum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicauit se consulatu: rebusque suis omnibus Lauinium translatis ciuitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, *vt omnes Tarquiniæ gentis exules essent.* collegam sibi comitiis centuriatis creauit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat. Cùm haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. cæterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem propè libertas amissa est. Erant in Romana iuuentute adolescentes aliquot, nec ij tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum; assueti more regio viuere. eam tum æquato iure omnium licentiam quærētes, libertatem aliorum in suam vertisse seruitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo impetres vbi ius, vbi iniuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quàm potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia viuere.* Ita iam suá sponte ægris animis legati ab regibus superueniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes, eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita belli causa, reddita belli materia & adiumentum essent. Interim legati alij alia moliri, apertè bona repetentes, clàm recuperandi regni consilia struere. &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant, à quibus placidè oratio accepta est. his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clàm nocte in vrbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquilisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat, iamque ex eo matrimonio adolescentes erânt liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilij auunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscij assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim cùm in senatu vicisset sententia quæ censebat reddenda bona: eámque ipsam causam moræ in vrbe haberent legati, quod spacium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarēt res: omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt: euincuntque instando, *vt literæ sibi ad Tarquinios darentur, nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ literæ vt pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam cùm, pridiè quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur & cœnarum for-

E consulibus alter tantum fasces habebat.

Iureiurando cautum est, neminem Romæ regnaturũ.

Conscripti.

II.

Rex sacrificulus.

Tarquiniorum etiam nomen populo inuisum.

L. Tarquinius abdicauit se consulatu.

III.

Romana iuuentus auidior Regiæ licẽtiæ, quam ciuilis libertatis Rex. Leges.

Cõiuratio adolescentũm nobilium de regibus clam recipiẽdis.

IV.

tè apud Vitellios esset, coniuratíque ibi, remotis arbitris, multa inter se, de nouo; vt fit, consilio egissent, sermonem eorum ex seruis vnus excepit qui iam antea id senserat agi, sed eam occasionem, vt literæ legatis darẽtur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. postquã datas sensit, rem ad Consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos coniuratosq; profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressẽre: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplò in vincula coniectis, de legatis paululum addubitatũ est: & quamquam visi sunt cõmisisse, vt hostium loco essent, ius tamen gentium valuit.

Coniuratio detegitur.

V. De bonis regiis, quæ reddenda antè censuerant, res integra refertur ad patres. illi victi ira vetuêre reddi, vetuêre in publicum redigi. diripienda plebi sunt data, vt contacta regia præda spem in perpetuũ cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter vrbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, vt mediis caloribus solet, ita in vadis hæsitantis frumenti aceruos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & aliis quæ fert temerè flumen eodem inuectis, factam, postea credo additas moles, manúque adiutum, vt tam eminens area, firmáque templis quoq; ac porticibus sustinendis esset.

Martius campus.

Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptúmque supplicium; conspectius eo, quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amouendus eum ipsum fortuna exactorem supplicij dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuuenes. sed à cæteris velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se auerterant oculos. miserebátque non pœnæ magis homines quàm sceleris. quo pœnam meriti essent. *illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quicquid deorum hominumq; Romanorum esset, induxisse in animum, vt Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderẽt.* Consules in sedem processere suam missiq; lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securiq, feriunt: cùm inter omne tẽpus pater, vultúsq; & os eius, spectaculo esset, eminẽte animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnã nocentiũ, vt in vtrámq; partẽ arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. Ille primùm dicitur vindicta liberatus, quidam vindictæ quoq; nomen tractũ ab illo putãt: Vindicio ipsi nomen fuisse, post illum obseruatũ, vt qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur.

Brutus Cõsul de suis liberis pœnas publicas sumpsit.

Vindicius, à quo vindicta dicta est.

VI. His sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solũ tantæ ad irritũ cadentis spei, sed etiam odio iráq;, postquam dolo viam obseptã vidit, belũ aperte moliendũ ratus. circumire supplex Etruriæ vrbes: orare maximè Veientes Tarquiniensésq; *ne se ortum eiusdem sanguinis extorrem, egẽtem ex tanto modò regno cum liberis adolescẽtibus ante oculos suos perire sinerẽt. alios peregrè in regnum Romã accitos: se regem augentem bello Romanũ imperium, à proximis scelerata cõiuratione pulsum. eos inter se quia nemo vnus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripiẽda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. patriã se regnũq; suũ repetere, & persequi ingratos ciues velle. ferrent opẽ, adiuuarent: suas quoq; veteres iniurias vltum irent; toties cæsas legiones, agrũ ademptum.* Hæc mouerunt Veiẽtes, ac pro se quisq; Romano saltem duce ignominias demendas, bellóq; amissa repetenda, minaciter fremũt. Tarquinienses nomen ac cognatio monet. pulchrũ videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum ciuitatum exercitus ad repetẽdum regnum, bellóq; persequendos Romanos secuti Tarquinium Postquam in agrum Romanum vẽtum est, obuiam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandũ cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostiũ agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius filius regis. rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, vbi ex lictoribus procul consulem esse: deinde iam propius, ac certius facie quoque Brutum cognouit, inflãmatus ira: *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. ipse en ille nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. dy regum vltores adeste.* concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus cõsulem dirigit. sensit in se iri Brutus, decorum erat tum ipsis capessere pugnã ducibus. auidè itaq; se certamini offert. adeóq; infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, vt contrario ictu per parmam vterque transfixus, duabus hærẽtes hastis moribũdi ex equis lapsi sint. simul & cætera equestris pugna cœpit, neq; ita multò post & pedites superueniũt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra vtrimq; cornua vicere, læua superata. Veientes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatíque sunt. Tarquiniensis nouus hostis non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

Taroninius Hetruscos ad bellum sollicitat.

Veientes & Tarquinienses in agrum Romanum duce Tarquinio exeunt.

Aruns Tarquinius & Brutus cõsul mutuis vulneribus moribundi cadunt.

VII. Ita cùm pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, vt omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque suas quisque abirent domos. Adiciunt miracula huic pugnæ, silentio proximæ noctis ex silua Arsia ingentem editam vocem: Siluani vocem eam creditam: hæc dicta, *Vno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiêre Romani vt victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in cõspectu erat, P. Valerius Cos. spolia legit: triumphãsque inde Romam redit. collegæ funus, quanto tũ potuit apparatu, fecit. sed multò maius morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, vt parentem eum luxerunt, quòd tam acer vltor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, vt sunt mutabiles vulgi animi, ex fauore non inuidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegã subrogauerat in locũ Bruti, & ædificabat

Valerius Cos triumphans redit Romam. Bruti Cos. funus & luctus.

Affectati regni in suspicionem venit Valerius Cos.

cabat in summa Velia. Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque, cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad cōcilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit, summissa sibi esse imperij insignia: confessionemque factam, populi quàm consulis maiestatem vimque maiorem esse. Vbi audire iussi, consul laudare fortunam collegæ, *quòd liberata patria in summo honore pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in inuidiam, mortem occubuisset, se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque inuidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosque recidisse. Nunqnamne ergo,* inquit, *vlla adeò à vobis spectata virtus erit, vt suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à ciuibus meis? tam leui momento mea apud vos fama pendet? adeóne est fundata leuiter fides, vt vbi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerij ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia, deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subiiciam: vt vos supra suspectū me ciuem habitetis, in Velia ædificēt, quibus melius quàm P. Valerio creditur libertas.*

Oratio Valerij Cos. ad populum.

Delata cōfestim materia omnis in-
VIII. fra Veliam: & vbi nunc Vicepotæ est, domus in infimo cliuo ædificata. Latæ deinde leges nō solum quæ regni suspicione consulem absoluerēt, sed quæ adeò in contrarium verterent, vt popularem etiam facerent, inde cognomen factū *Publicolæ* est.

Valerius Cos. cur Publicola dictus.

Ante omnes de prouocatione aduersus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia iniisset. Gratæ in vulgus leges fuere, quas cùm solus pertulisset, vt sua vnius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Cos. qui magno natu, nō sufficientibus iam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretij locum M. Horatius Puluillus. Apud quosdam veteres auctores non inuenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt, credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iouis ædes. Valerius Horatiusque Coss. sortiri vter dedicaret. Horatio sorte euenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quàm dignum erat tulêre Valerij necessarij, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari, id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem iam tenenti consuli fœdum inter precationem deûm nuncium incutiunt: *mortuum eius filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.*

Dedicatur templum Iouis Capitolini.

Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit: nec traditur certum, nec interpretatio est facilis, nihil aliud ad eum nunciū à proposito auersus, quàm vt cadauer efferri iuberet, tenēs postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius
IX. iterum, T. Lucretius Coss. facti. Iam Tarquinij ad Lartem Porsenam Clusinum regem perfugerant, ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se oriundos ex Hetruscis, eiusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientē morem pellendi reges inultum sineret, satis libertatē ipsam habere dulcedinis, nisi quanta vi ciuitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari summis infimos, nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in ciuitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.*

Tarquinij ad Porsenā perfugium.

Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplū Truscis ratus, Romam infesto exercitu venit.

Porsena Romam infesto exercitu venit.

Non vnquam aliàs antè tantus terror senatum inuasit: adeò valida res tū Clusina erat magnumque Porsenæ nomen, nec hostes modò timebant, sed suosmetipsi ciues, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in vrbem regibus, vel cum seruitute pacē acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data, annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alij in Volscos, alij Cumas, salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum priuatis: portorijs quoque & tributo plebe liberata, vt diuites conferrent, qui oneri ferendo essent; pauperes satis stipendij pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeò concordem ciuitatem tenuit, vt regium nomen non summi magis quàm infimi horrerent: nec quisquam vnus malis artib. postea tam popularis esset, quàm tum benè imperādo vniuersus senatus fuit. Cum ho-
stes adessent pro se quisque in vrbē ex agris de- X.
migrant: vrbem ipsam sepiunt præsidiis, alia muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta, pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni vnus vir fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna vrbis Romanæ habuit) qui positus fortè in statione pontis, cum captum repentino impetu Ianiculū, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deûm & hominū fidem, testabatur: nequiquā deserto præsidio eos fugere, si transitum pontem à tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Ianiculo fore. Itaque monere, præcipere, *vt pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrūpant: se impetū hostium, quantum corpore vno posset obsisti, excepturum.*

Horatij Coclitis virtus.

Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obuersis cominus ad ineundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes, duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium ambos elatos genere factisque. Cum his primam periculi procellā, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoq; ipsos exigua parte pontis relicta, reuocantibus qui rescindebāt, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum; nūc singulos prouocāre; nunc increpare omnes: *seruitia regum superborū, suæ libertatis immemores,*

alienam oppugnatum venire. Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, vt prœlium incipiant, circumspectant, pudor deinde commouit aciem, & clamore sublato vndique in vnum hostem tela coniiciunt, quæ cum in obiecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu: iam impetu conabantur detrudere virum, cùm simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorũ alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater,* inquit, *te sanctè precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias,* ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranauit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem ciuitas fuit, statua in comitio posita: agri quantum vno die circumarauit, datum, priuata

Pons sublicius abrumpitur. Horatius Cocles armatus in Tiberim desiluit, & incolumis ad suos tranauit. Porsena Romam obsidet

XI. quoque inter publicos honores studia eminebant, nam in magna inopia pro domesticis copijs vnusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda vrbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: nauibus vndique accitis, & ad custodiam positis, ne quid Romam frumenti subuehi sineret: & vt prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque alijs locis traiicerent. breuique adeo infestũ omnem Romanum agrum reddidit, vt non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in vrbem compelleretur, neque quisquã extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis quàm consilio cõcessum, namque Valerius consul intẽtus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriundi, in paruis rebus negligens vltor, grauem se ad maiora vindicem seruabat, itaque vt eliceret prædatores, edicit suis, *postero die frequentes porta Esquilina, quæ auersissima ab hoste erat, expellerent pecus:* scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame seruitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoq; plures, vt in spem vniuersæ prædæ, flumẽ traiiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copijs ad secundum lapidem Gabina via occultum considere iubet: Sp. Lartium, cum expedita iuuentute, ad portã Collinam stare, donec hostis prætereat: deinde se obiicere ne sit ad flumen reditus, consulum alter T. Lucretius porta Næuia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit, hique primi apparuere hosti. Herminius vbi tumultum sensit, concurrit ex insidijs: versisque in Lucretium Etruscis, terga cædit, dextra læuaque, hinc à porta Collina, illinc ab Næuia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus vijs, finisque ille tam effusè vagandi Etruscis fuit. Obsidio

Valerij Cos scitum consilium.

Caduntur prædatores Etrusci.

XII. erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoque expugnaturum se vrbẽ, spem Porsena habebat, cum C. Mutius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum seruientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus vllis obsessum esse, liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum iniussu & ignaris omnibus iret, fortè deprehensus à custodibus Romanis retraheretur vt transfuga, fortuna tum vrbis crimen affirmante, senatum adiit. *Transire Tiberim,* inquit *patres, & intrare, si possim, castra hostiũ volo, non prædo, nec populationũ inuicem vltor, maius, si dij iuuant, in animo est facinus.* Approbãt patres, abdito intra vestem ferro proficiscitur, vbi eò venit, in cõfertissima turba prope regium tribunal constitit, ibi cùm stipendium fortè militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari ferè ornatu multa ageret, eum milites vulgo adirent: timens sciscitari *vter Porsena esset,* ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quò temerè traxit fortuna facinus, scribã pro rege obtruncat, vadentem inde quà per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cũ concursu ad clamorem facto, comprehensum regij satellites retraxissent ante tribunal regis: destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quàm metuens: *Romanus sum,* inquit, *ciuis: C. Mutium vocant, hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem: & facere & pati fortia, Romanum est, nec vnus in te ego hos animos gessi: lõgus post me ordo est idem petentiũ decus, proinde in hoc discrimẽ, si iuuat, accingere: vt in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ, hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellũ, nullam aciem, nullũ prœliũ timueris, vni tibi, & cũ singulis res erit.* Cùm rex simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret properè, quas insidiarũ sibi minas per ambages iaceret: *En tibi,* inquit, *vt sentias quàm vile corpus sit ijs qui magnam gloriam vident,* dextramque accenso ad sacrificium foculo iniicit, quam cum velut alienato ab sensu torreret animo: propè attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amouerique ab altaribus iuuenem iussisset: *Tu verò abi,* inquit, *in te magis quàm in me hostilia ausus iuberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret, nunc iure belli liberum te, intactum inuiolatumque hinc dimitto.* Tum Mutius quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,* inquit, *est apud te virtuti honos, vt beneficio tuleris à me, quod minis nequisti: trecẽti coniurauimus principes iuuentutis Romanæ, vt in te hac via grassaremur, mea prima sors fuit, cæteri, vt cuique ceciderit primo, quoad te opportunũ fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.* Mutiũ dimissum, cui postea Scæuolæ à clade dextræ manu cognomentũ inditũ, legati à Porsena Romam secuti sunt, adeò mouerat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset; & subeunda dimicatio toties quot coniurati superessent: vt pacis conditiones vltrò ferret Romanis. Iactatum in conditionibus nequiquam de Tarquinijs in regnum restituendis,

C. Mutius de interficiendo Porsena cogitat.

Scriba pro rege Porsena obtruncatur.

Mutius incenso foculo dextram iniicit.

Mutius cur Scæuola cognominatus.

XIII.

Obsides dantur ab Romanis.

magis quia id negare ipse nequiuerit Tarquiniis, quàm quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret, de agro Veientibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mutio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mutia prata appellata. Ergo ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ.

Clœliæ virginis virtus.

Clœlia virgo, vna ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranauit. sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod vbi regi nunciatum est, primò incensus ita, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere, deinde in admirationem versus, suprà Coclites Mutiosque dicere id facinus esse: & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum: sic deditam, inuiolatam ad suos remissurum.* Vtrimque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem *parte obsidum se donare* dixit: *ipsa quos vellet, legeret.* productis omnibus elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat: eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maximè opportuna iniuriæ esset. Pace redintegrata, Romani nouam in femina virtutem nouo genere honoris, statua equestri donauere, in summa Sacra via fuit posita virgo insidēs equo.

Clœliæ virtus honorata ab hoste.

Clœlia equestri statua honoratur.

XIV.

In bonis vendendis, cur bona Porsenę regis vendi dicerentur.

Huic tam pacatæ profectioni ab vrbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, vsque ad nostram ætatem inter cætera solemnia manet; bonis vendendis, *bona Porsenæ regis vendendi.* cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut mitiore creuisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. proximum verò est ex iis quæ traduntur: Porsenam discedentem ab Ianiculo, castra opulenta, conuecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ aruis commeatu, Romanis donò dedisse; inopi tum vrbe ab longinqua obsidione, ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, *venisse bona, quæ Porsenæ appellata*, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res nec opinata perculerat, accersita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis tantum spei fecere, vt acie decernere auderent. Prœlio inito, adeò concitato impetu se intulerant Etrusci, vt funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes arte aduersus vim vsæ, declinauere paululum: effuseque prælatos hostes conuersis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio propè iam victores cæsi Etrusci: pars perexigua duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum delati sunt. ibi benignè excepti, diuisique in hospitia. Curatis vulneribus alij profecti domos, nuncij hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitium vrbisque caritas tenuit his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertiùm consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt quibus cum responsum esset, *missurum ad regem senatum legatos*: missi confestim honoratissimus quisque ex patribus *non quin breuiter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideò potius delectos patrū ad eum missos, quam legatis eius Romæ daretur responsum: sed vt in perpetuum mentio eius rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficijs inuicem animi solicitarentur: cùm ille peteret quod contra libertatem populi Romani esset: & Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse, ita induxisse in animum, hostibus potius, quàm regibus portas patefacere, eam esse volūtatem omniū, vt qui libertati erit in illa vrbe finis, idem vrbi sit, proinde si saluam esse vellet Romam, vt patiatur liberam esse, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam, sæpius eadem nequiquam agendo: nec Tarquinios spe auxilij, quod nullū in me est, frustrabor, alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio quærāt locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adiecit. obsidum quod reliquum erat, reddidit, agrum Veientem, fœdere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octauium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit. Consules deinde M. Valerius, P. Posthumius. Eo anno benè pugnatum cum Sabinis, consules triūpharunt. Maiore inde mole Sabini bellum parabant, aduersus eos, & ne quid simul ab Tusculo, vnde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos namque Ap. Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cùm pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His ciuitas data, agerque trans Anienem, vetus Claudia tribus, additis postea nouis tribulibus, qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo pòst in principum dignationem peruenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cùm ita vastatione, deinde prœlio afflixissent opes hostium, vt diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno pòst, Agrippa

Porsena Ariciam oppugnatum mittit.

Hetrusci vincuntur. XV.

Legatos mittit Porsena de reducendo in regnum Tarquinio.

XVI. Consules de Sabinis triumpharunt.

Ap. Clausus Sabinus Romam transfugit.

Consules iterum de Sabinis triumphant.

Pometia & Cora ad Auruncos deficiunt.

Menenio, P. Posthumio Coss. moritur, gloria ingenti, copijs familiaribus adeò exiguis, vt funeri sumptus deesset. de publico est elatus. Luxere matronæ, vt Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum. fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quàm in prœlio cædibus temperatum est. & cæsi aliquantò plures erât quàm capti, & captos passim trucidauerunt. nec ab obsidibus quidem, qui CCC. accepti numero erant, ira belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnauerunt. in quos Aurũci magis iam inexpiabili odio, quàm spe aliqua, aut occasione coorti, cùm plures igñi quàm ferro armati excurrissent, cæde incendióque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed verum nomen auctores non adijciunt) graui vulnere ex equo deiectum propè interfecerunt. Romam inde male gesta re redi-tum, inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interiecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset: tum ira maiore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & cum vineis refectis, aliaque mole belli iam in eo esset, vt in muros euaderet miles, deditio est facta. cæterum nihilominus fœde dedita vrbe quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alij oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras grauiter vltas, quàm ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt. Insequens annus Postumium Cominium & T. Lartium Coss. habuit.

XVII. Aurunci Romanos vincunt.

Aurunci principes securi percutiuntur, alij veneunt.

XVIII.

Eo anno Romæ cùm per ludos ab Sabinorum iuuentute per lasciuiam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac propè prœlium fuit: paruaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quòd triginta iam coniurasse populos concitante Octauio Mamilio satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum solicita ciuitate, dictatoris primùm creandi mentio orta, sed nec quo anno, nec quibus consulibus quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit: nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat, apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primùm, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos inuenio. consulares legere, ita lex iubebat, de dictatore creando lata, eo magis adducor vt credam Lartium, qui consularis erat, potius quàm M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum, qui si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium spectatæ virtutis & consularem virum legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam præferri secures vide-

Dictator & magister equitum tum primùm creati.

runt, magnus plebem metus incessit, vt intentiores essent ad dicto parendum, neque enim vt in consulibus, qui pari potestate essent alterius auxilium, neque prouocatio erat: neque vllum vsquam, nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, quod propter se creatum crediderant, metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, *vt veniam erroris hominibus adolescentibus darent*: responsum, *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent*. actum tamen est de pace: impetrataque foret, si quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent, bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuêre. Consules Seruius Sulpitius, M. Manlius Tullus. nihil dignum memoria actum. T. Ebutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos desciuit. nec vltra bellum Latinum, gliscens iam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator. T. Ebutius magister equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplò confligerent. ergo etiam prœlium aliquanto quàm cætera grauius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuêre, sed suismetipsis corporibus dimicantes miscuere certamina, nec quisquam procerum fermè hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium prima in acie suos adhortantem instruentemque Tarquinius Superbus, quamquã iam ætate & viribus erat grauior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorũ, receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Ebutius magister equitum in Octauium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equũ. tantáque vis infestis venientium hastis fuit, vt brachium Ebutio traiectum sit, Mamilio pectus percussum, hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Ebutius cùm saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœlium ciet, & quia suos perculsos videbat, accersit cohortem exulem Romanorum, cui L. Tarquinij filius præerat, ea quò maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem iuuenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, vt cuius familiæ decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forent: subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere inuectum in exulũ aciem ex transuerso quidã adortus trãsfigit: nec quiquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus

Sabini legatos de pace mittunt.

XIX.

Bellum Latinum.

Duces ipsi manus conferunt.

XX.

super corpus armis ad terram defluxit. Dictator Postumus postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine inuehi, suos perculsos cedere animaduertit: cohorti suæ, quam de electa manu præsidij causa circa se habebat, dat signum, vt quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prœlium iniit. integris corporibus animisque, fessos adorti exules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus vbi cohortem exulum à dictatore Romano propè circumuentam vidit, ex subsidiarijs manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi maiore, quàm paulò antè magister equitum cum hostium duce prœlium iniit, vt & vno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, cùm victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspirauerit. Tum ad equites dictator aduolat, obtestans, vt fesso iam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. dicto paruere: desiliunt ex equis, prouolant in primum, & pro antesignanis parmas obiiciunt. recipit extemplò animum pedestris acies, postquam iuuentutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Funduntur hostes. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinauit acies. equitibus admoti equi, vt persequi hostem possent. secuti & pedestris acies. Ibi nihil nec diuinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vouisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, vt eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in vrbem rediere. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius Coss. facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam inuenio. A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem indè factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, vt nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modò, sed etiam auctorum digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Seruilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinij mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs, sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia. plebi, cui ad eam diem summa ope inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Romæ tribus vna & xxx. factæ. Ædes Mercurij dedicata est idibus Maiis. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparauerant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturauit Romanus, ne prœlio vno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrũ legiones duxere. Volscos consilij pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. armorum immemores obsides dant ccc. principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis leuatis metu, suum rediit ingenium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque eius, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeò fuit gratum patribus, vt & captiuorum sex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod propè in perpetuum negatum fuerat, rem ad nouos magistratus reiicerent. Enimuerò tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Ioui donum in Capitolium mittunt. cum legatis, donoque, qui captiuorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit, pergunt domos eorum apud quem quisque seruierant: gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua, inde hospitia iungunt. Nunquam aliàs antè publicè priuatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit. Sed & bellum Volscum imminebat, & ciuitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à ciuibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quam in pace, inter hostes quàm inter ciues libertatem plebis esse: inuidiamque eam sua sponte gliscentem insignis vnius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremptì. ad hoc promissa barba & capilli efferauerant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò miserantes eum iactabant. ipse testes honestarũ aliquot locis pugnarum, cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus vnde ille habitus? vnde deformitas? cum circumfusa turba esset propè in concionis modum: *Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienũ fecisse, id cumulatum vsuris primò se agro paterno auitoque exuisse, deinde fortunis alijs, postremò velut tabe*

Funduntur hostes.

Romani hostium castra capiunt. XXI.

Saturnalia instituta.

Tarquinij mors Romæ nunciatur.

Tribus Romæ 31. factæ. XXII.

Volscorum perfidia.

Ciuilis discordia. XXIII.

Insignis cuiusdam calamitas.

peruenisse ad corpus, ductũ se ab creditore non in seruitiũ, sed in ergastulũ & carnificinam esse, inde ostẽtare tergũ fœdum recentibus vestigijs verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur, non iam foro se tumultus continet, sed passim totam vrbẽ peruadit, nexu, vincti, solutique se vndique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem, nullo loco deest seditionis voluntarius comes, multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui fortè patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt, nec temperatum manibus foret, ni properè consules P. Seruilius, &

Consules seditionem cõprimunt.

Ap. Claudius ad comprimendam seditionem interuenissent. At in eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatémque aliam, *hæc se meritos* dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam, postulare multò minaciter magis, quàm supliciter, vt senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatorésque publici consilij circumsistunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: cæteros metus non curia modò, sed etiam foro arcebat, nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare: *& patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa adesse, & consules ipsos tergiuersari, nec dubiè ludibrio esse miserias suas.* Iam propè erat, vt ne consulum quidem maiestas coërceret iras hominum, cùm incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt, fræquentique tandem curia, non modò inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos

Variæ consulum sententiæ.

satis conueniebat. Appius vehementis ingenij vir, *imperio consulari rem agendam* censebat: *vno aut altero arrepto, quieturos alios.* Seruilius lenibus

Tumultuosus nuncius.

XXIV.

remedijs aptior, *concitatos animos flecti, quàm frãgi putabat cum tutius, tum facilius esse.* Inter hæc maior alius terror. Latini equites cum tumultuoso aduolant nuncio: Volscos infesto exercitu ad vrbem oppugnandam venire, quæ audita (adeò duas ex vna ciuitate discordia fecerat) longè aliter patres ac plebem affecere, exultare gaudio plebes, *vltores superbiæ patrum adesse* dicere *Deos*, alius alium confirmare, ne nomina darent: *cum omnibus potius, quàm solos perituros, patres militarent, patres arma caperent, vt penes eosdem pericula belli, penes quos præmia essent.* At verò curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab ciue, & ab hoste, Seruilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, *vt tantis circumuentam terroribus expediret Rempublicam.* Tum cõsul misso senatu in concionem prodit, ibi curæ esse patribus ostendit, vt consularur plebi, *cæterùm deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte ciuitatis, metum pro vniuersa Republica interuenisse, nec posse, cùm hostes propè ad portas essent, bello præuertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quàm postmodum voluntate, afflictis ciuium suorum fortunis consuluisse.* Cõ-

Populare cõsulis edictum.

cioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis ciuem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edẽdi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotes ve eius moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplò nomina, & vndique ex tota vrbe proripientium se ex priuato, cùm retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, vt sacramento dicerent, fieri magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit, paruo dirimente interuallo castra ponit. Proxima inde nocte Volsci discor- XXV.

dia Romana freti, si qua nocturna transitio proditióve fieri possit, tentant castra, sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustrà id inceptum Volscis fuit, reliquum noctis vtrimque quieti datum, postero die prima luce Volsci fossis repletis, vallum inuadunt. Iamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quamquam cuncti vndique & nexi ante omnes vt signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo militem auidum certaminis emittit, primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus quoad insequi pedes potuit, terga cæsa, eques vsque ad castra pauidos egit, mox, ipsa castra legionibus circumdatis, cùm Volscos inde etiam pauor expulisset, capta direptaque. Poste-

Volscorum exercitus funditur.

ro die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum, inde paulùm recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit, decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati rebus suis timentes, post Po-

Sabini contra Romanos.

XXVI.

metiam captam, adeunt. His ex senatus consulto data pax, ager ademptus. Confestim & Sabini Romanos territauere, tumultus enim fuit verius quàm bellum. Nocte in vrbe nunciatum est, *exercitum Sabinum prædabũdum ad Anienem amnem peruenisse: ibi passim diripi atque incẽdi villas.* Missus extemplò eò cum omnibus copijs equitum A. Posthumius, qui dictator bello Latino fuerat, secutus consul Seruilius cum delecta peditum manu, plerosque palantes eques circumuenit, nec aduenienti peditum restitit Sabina legio, fessi tum itinere tum populatio-

Vincuntur Sabini.

ne nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte vna audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna iam spe vndique partæ pacis legati Aurunci senatum adeunt, ni decebatur Volsco agro, bellum indicentes, cùm legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat, cuius fama haud procul iam ab Aricia visi tanto tumultu conciuit Romanos, vt nec consuli ordine patres, nec peccatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prœlioque vno debellatum est. Fusis Auruncis XXVII.

De auruncis victoria. Appij Cos. iniquitas.

victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa cõsulis, fideq; senatus expectabat: cùm Appius & insita superbia animo, & vt collegæ vanam faceret fidẽ, quam asperrimè poterat, ius de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerãt, creditoribus tradebãtur & nectebãtur alij. Quod vbi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Seruilium fiebat: *illius promissa iactabant, illi exprobrabant sua quisq; belli merita, cicatricesq; acceptas: postulabant vt referret ad senatum, aut vt auxilio esset consul ciuibus suis, imperator militibus.* Mouebant cõsulem hæc, sed tergiuersari res cogebat. adeò in alteram causam non collega solũ præceps erat, sed omnis factio nobilium ita medium se gerendo, nec plebis vitauit odium, nec apud patres gratiã iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs fallacẽ. breuiq; apparuit æquasse eum Appij odiũ.

Certamen inter Coss.

Certamen consulib. inciderat, vter dedicaret Mercurij ædem. senatus à se rem ad populũ reiecit. *vtri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegiũ instituere, solemnia pro pontifice iussit suscipere*, populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam.

Seditio.

Sæuire inde vtiq; consulum alter, patresq;. sed plebi creuerant animi, & longè alia quàm primò instituerant via grassabantur: desperato enim consulum senatusq; auxilio, cùm in ius duci debitorem vidissent, vndiq; conuolabant: neq; decretũ exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque cùm decreuisset, quisquam obtemperabat. vi agebatur, metusq; omnis & periculum libertatis, cùm in conspectu cõsulis singuli à pluribus violarẽtur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli: delectuq; decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ: *qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adijceret, vt ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. non esse tamen desertam omninò rempublicam, neque proiectum consulare imperium. se vnum & suæ & patrũ maiestatis vindicẽ fore.* Cùm circũstare quotidiana multitudo licentia accensa, arripi vnum insignẽ ducem seditionum iussit. ille cùm à lictorib. iam traheretur, prouocauit, nec cessisset prouocationi consul, quia non dubiũ erat populi iudicium, nisi ægrè victa pertinacia foret cõsilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore. adeo superant animi ad sustinendam inuidiam. Crescere inde malum in dies non clamoribus modò apertis, sed quod multò perniciosius erat, secessione occultisq; colloquiis. Tandem inuisi plebi consules magistratu abeũt. Seruilius neutris, Ap-

XXVIII. pius patrib. mirè gratus. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatũ ineunt. Tum verò plebs incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquiliis, pars in Auentino facere, ne in foro subitis trepidaret cõsiliis, & omnia temerè ac fortuitò ageret. Eam rem cõsules rati, vt erat, perniciosam, ad patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeò tumultuosè excepta est clamoribus vndique, & indignatione patrum, si quod imperio consulari exequendum esset, inuidiam eius consules ad senatum reiicerent. *profectò si essent in republica magistratus, nullum futurũ fuisse Romæ, nisi publicum concilium. nunc in mille curias, concionesq;, cùm alia in Esquilijs, alia in Auentino fiant cõcilia, dispersam & dissipatam esse rempublicam. vnum Hercule virum (id enim plus esse quàm cõsulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento tẽporis discussurũ illos cœtus fuisse*: Correpti cõsules, cùm quid ergo se facere vellẽt (nihil enim segnius molliusve, quàm patribus placeat, acturos) percũctarentur: decernunt, *vt delectũ quàm acerrimum habeant: otio lasciuire plebem.*

Consulibus non paret populus.

Dimisso senatu consules in tribunal ascendunt, citant nominatim iuniores. cùm ad nomen nemo responderet, circũfusa multitudo in concionis modum *negare vltra decipi plebem posse. nũquam vnum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem vnicuiq; prius reddendam esse, quàm arma dãda, vt pro patria ciuibusq; non pro dominis pugnent.* Consules quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse inuidiæ suæ participẽ. & apparebat atrox cum plebe certamẽ. prius itaq;, quàm vltima experirentur, senatum iterũ consulere placuit. tum verò ad sellas consulum properè conuolauere minimus quisq; natu patrũ, *abdicare consulatu iubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.* Vtraq; re satis experta; tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti,* XXIX. *adest ingens seditio. postulamus, vt ij, qui maximè ignauiam increpant, adsint nobis habentibus delectũ. acerrimi cuiusq; arbitrio, quãdo ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim vnum ex iis qui in cõspectu erãt, dedita opera iubent, cum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum verò indignum facinus esse clamitantes, qui patrũ consulibus aderant, deuolant de tribunali, vt lictori auxilio essent. sed ab lictore nihil aliud quã prehendere prohibito, cum conuersus in patres impetus esset, consulum intercessu rixa sedata est,

Mira seditio.

in qua tamen sine lapide, sine telo plus clamoris atque irarũ, quàm iniuriæ fuerat. Senatus tumultuosè vocatus, tumultuosius cõsulitur, quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoq;, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. tandem cum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, *nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse*, ordine consuli cœpit.

Variæ de sedando tumultu sententiæ.

Tres fuẽre sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat. *de iis tantum, qui fidem secuti P. Seruilij consulis, Volsco, Aurunco Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Largius, *non id tempus esse, vt merita tantummodo exsoluerẽtur, totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.* Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, *non miseriis*, ait, *sed licentia*

tantum concitum turbarum: & lasciuire magis plebem, quàm sæuire. id adeò malum ex prouocatione natum, quippe minas esse consulum, non imperium, vbi ad eos, qui vna peccauerint, prouocare liceat. Agedũ, ioqiut, *dictatorem, à quo prouocatio non est, creemus. iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo vitaque sua penes vnum illum esse, cuius maiestatẽ violauit.*

XXX. Multis, vt erat, horrida & atrox videbatur Appij sententia: rursus Virginij Largiaque exemplo haud salubres: vtiq; Largij putabant sententiam, quę totam fidem tolleret. medium maximè & moderatum vtroque consilium Virginij habebatur. sed factione respectuq; rerum priuatarum, quæ semper offecêre officientque publicis consilijs. Appius vicit: ac propè fuit, vt dictator ille idem crearetur. quæ res vtiq; alienasset plebem periculosissimo tẽpore, cum Volsci Æquique & Sabini forte vnà omnes in armis essẽt. sed curæ fuit consulibus & senioribus patrum, vt imperium suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebs etsi aduersus se creatum dictatorem videbat, tamen cum prouocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictum deinde à dictatore propositum confirmauit animos, Seruilij ferè consulis edicto conueniẽs. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedêre. quantus numquam antè exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator vsus. Nec poterat iam bellum differri. Æqui Latinum agrum inuaserant. oratores Latinorum à Senatu petebant, vt aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoq; magis quàm armis freti summis se iugis montium tutabãtur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumq; acie exciuit. medio inter castra cãpo ante suum quisque vallum infestis signis constitere, multitudine aliquantum Volsci superabant. itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promouit aciem: nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit, vbi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladijs rem gerere. Volsci cursu & clamore fessi, cum se velut stupẽtibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex aduerso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus quàm si insidias incidissent, turbati vertunt terga. & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant. Romani contra, quia principio pugnę quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, vno agmine victores cum victis in vrbem irrupêre. plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

Respectus rerum priuatarum officit publicis consilijs.

Valerius Dictator creatur.

Volsci in fugam versi.

XXXI. Dum hæc in Volscis gerũtur, dictator Sabinos, vbi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitq; castris. Equitatu immisso mediã turbauerat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pãdunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmauerant, turbatos pedes inuasit. eodẽ impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans vrbem inuehitur, super solitos honores locus in circo ipsi, posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis deuictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab vrbe missi. & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, inuito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes sed milites extrahi rem criminantes, *vt dictator, priusquam ipsi redirent in vrbem, magistratu abiret: irritaque, sicut ante cõsulis promissa eius caderent*, perpulêre, vt fortè temerè in aduersos mõtes agmen erigeret. id malè commissum ignauia hostium in bonũ vertit, qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorũ, relictis castris, quæ munitissimis tenuerãt locis, in aduersas valles desiluêre. vbi satis prædæ & victoria incruẽta fuit. Ita trifariã re bello bene gesta, de domesticarum rerum euẽtu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte præparauerãt fœneratores, quę nõ modo plebẽ sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namq; Valerius post Vetusij cõsulis reditum omnium actionum in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitq; quid de nexis fieri placeret. quæ cum reiecta relatio esset. *Non placeo,* ioquit, *concordiæ auctor. optabitis Medius fidius propediẽ, vt mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor vltra ciues meos, neq; ipse frustra dictator ero. discordiæ intestinæ bellum externũ fecêre, vt hoc magistratu egeret Respublica, pax foris parta est, domi impeditur: priuatus potius, quã dictator seditioni interero.* Ita curia egressus dictatura se abdicauit. apparuit causa plebi, suã vicẽ indignantem magistratu abisse. Itaq; velut persoluta fide, quoniã per eum nõ stetisset quin præstaretur, decedentẽ domũ cum fauore ac laudibus prosecuti sũt.

D.ctator de Sabinis triumphat.

Dictatoris præclara oratio.

Valerius dictatura se abdicat.

XXXII. Timor inde patres incessit, ne si dimissus exercitus foret: rursus cœtus occulti cõiurationesque fierẽt. itaque quãquã per dictatorẽ delectus habitus esset. tamẽ quia in cõsulũ verba iurassẽt, sacramento teneri militẽ rati, per causã renouati ab Æquis belli, educi ex vrbe legiones iussere, quo facto maturata est seditio. & primo agitatũ dicitur de consulum cæde, vt soluerentur sacramento. doctos deinde *nullam scelere religionẽ exolui*, Sicinio quondã auctore iniussu consulũ in sacrũ mõtem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab vrbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse. Ibi sine vllo duce vallo fossaque communitis castris, quieti rem nullã nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes sese tenuêre. pauor ingens in vrbe, metuque mutuo suspensa erãt omnia. timere relicta ab suis plebes

In sacrum montem plebs secessit.

violentiam patrum, timere patres residem in vrbe plebem, incerti manere eam, an abire malent. *quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profectò, nisi in concordia ciuium spem reliquam ducere, eam per æqua, per iniqua reconciliandam ciuitati esse.*

Menenij Agrippæ oratio.

Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Meneniũ Agrippam, facundum virum, & quòd inde oriundus erat plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quàm hoc narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, vt nunc, omnia in vnum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: vẽtrem in medio quietum nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibũ ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerẽt. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa vnà membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse. inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo viuimus vigemusque, diuisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse

XXXIII. mentes hominum. Age deinde de cõcordia cœptum concessumq; in conditiones, *vt plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxiliatio aduersus consules esset; néve cui patrum capere eum magistratum liceret.*

Tribuni plebis primum creati.

ita tribuni plebeij creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas sibi creauerunt in his Sicinium fuisse seditionis auctorem de duobus qui fuerint, minus conuenit. Sunt qui duos tantùm in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt: his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus.

Fœdus cũ Latinis populis.

ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus mœnibus potitur. inde protinus Mucamitem Volscorum cepit, tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuuenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cùm subitò exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine vllo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio inuasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè

Marcij Coriolani virtus.

in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrumpit: cedeque in proxima vrbis facta, ignem temerè arreptum, imminentibus muro ædificiis iniecit: clamor inde oppidanorum mistus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, vt solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbauit Volscos: vtpote capta vrbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum.

Corioli oppidum capitur.

tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, vt, nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio vno, qui collega abfuerant, ictum: Postumum Cominiũ bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitróque concordiæ ciuium legato patrum ad plebem, reductori plebis Romæ in vrbem, sumptus funeri defuit, extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minutius facti. Eo anno, cùm & foris quieta omnia bello essent, & domi sanata discordia, aliud multò grauius malum ciuitatem inuasit, caritas primùm annonæ ex incultis per secessionem plebis agris: fames deinde, qualis clausis solet: ventumque ad interitum seruitiorum vtique & plebis esset, ni consules prouidissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modò dextris ab hostia littoribus, læuoq; per Volscos mari vsque ad cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeò finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis.

Annonæ caritas. Fames.

Frumentum cumis cum coemptum esset, naues, pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoq; ne emi quidem potuit periculum quoq; ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Etruscis frumentum Tiberi venit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis cõmeatibus vexati forent, ni Volscos iam mouentes arma, pestilentia ingens inuasisset. ea clade conterritis hostium animis, vt etiam vbi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani & Norbæ in montes nouam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minutio deinde, & A Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia aduecta: agitatumque in Senatu; *quanti plebi daretur.* Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique iura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent. In primis Marcius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis,

Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis.

Si annonam, inquit, *veterem volunt, ius pristinum reddant patribus: cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem pollentemque video sub iugum missus, tamquam à latronibus redẽptus? egóne has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, auocet plebem, patet via in sacrum montem, aliosq; colles: rapiant frumẽta ex agris nostris quemadmodũ tertio anno rapuêre: fruantur, vtantur annona, quàm furore suo fecêre. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorũ fore, quàm vt armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est: faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror, fieri, vt conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia inuitis iura imposita patres demerent sibi. Et Senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem propè armauit. *Fame iam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit*

ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat: eum sibi, carnificem nouum exortum, qui aut mori, aut seruire iubeat.

Coriolano dies à Tribunis dicta.

In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè Tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. Se iudicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilij, non pœnæ ius datum illi potestati: plebisque, non patrum tribunos esse.* sed adeò coorta erat infensa plebs, vt vnius pœna defungendum esset patribus. Restiterũt tamen aduersa inuidia, vsiq; sunt qua suis quisque, qũa totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos à coitionibus, conciliisq;, disiicere rem possent. Vniuersi deinde processère (quicquid erat patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: *vnum sibi ciuem, vnum Senatorem, si innocentem absoluere nollent, pro nocente donarent.* Ipse cum die dicta non adesset, perseueratum in ira est.

In exilium mittitur Coriolanus.

Damnatus absens in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benigniusque indies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio vtebatur Attij Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferũt de Romano bello. Haud facilè credebant plebem suam impelli posse, vt toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa iuuentute, fractos spiritus esse. arte agẽdum in exoleto iam vetustate odio,

XXXVI. vt recenti aliqua ira exacerbarentur animi. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabãtur. instaurãdis hæc causa fuerat ludis. Manè seruum quidam paterfamilias nondũ commisso spectaculo sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset.

T. Latinij somnium.

haud ita multò post, T. Latinio de plebe homini somnium fuit. Visus Iupiter dicere, *sibi ludis præsultatorẽ displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum vrbi fore. iret, ea consulibus nũciaret.* Quamquam haud sanè liber erat religione animus; Verecundia tamen maiestatis magistratuum timorẽ vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinæ cladis, ne causa dubia esset, ægro animi eadẽ illa in somnis obuersata species, visa est rogitare, *satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat properè ac nunciet consulibus.* Iam præsentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tum enimuero deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum visa atque audita, & obuersatum toties somno Iouem, minas irasque cœlestes representatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa cum patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

Miraculũ, aut potius cacodæmonis illusio. Attij Tulli ad Coss. oratio XXXVII.

Ludi quam amplissimi vt fierent, senatus decernit. Ad eos ludos auctore Attio Tullo vis magna Volscorum venit. priusquam committerentur ludi, Tullus, vt domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secretò agere de Republ. velit. arbitris remotis, *Inuitus,* inquit, *quod sequius sit, de meis ciuibus loquor: non tamen admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia: multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Volscorum multitudo est, ludi sunt, spectaculo intenta ciuitas erit. memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuuentute in hac vrbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsultè ac temerè fiat. hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis consules ratus sum. Quod ad me attinet, extemplò hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules cùm ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis (vt fit) quàm res ad præcauendum vel ex superuacuo mouit. factóque senatusconsulto, *vt vrbem excederent Volsci,* præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pauor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborsa, *se vt consceleratos contaminatosque ab ludis, festis diebus cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse.*

XXXVIII. Cùm propè continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, vt quisque veniret, primores eorum excipiens, quæritando, indignandoque, & eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinẽ aliam in subiectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Romani iniurias, cladesq; gentis Volscorum, vt omnia,* inquit, *obliuiscamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis qui per nostram ignominiam ludos commisere, an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse, vos omnibus ciuibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeũtes fuisse? vestras coniuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audiuère vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obuij, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque meritur; ideò nos ab sede piorum, cœtu, conciliòque abigi. quid deinde, illud non succurrit? viuere nos, quod maturauimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est? & hanc vrbem vos non hostium ducis, vbi si vnum diem morati essetis, moriendũ omnibus fuit? Bellum vobis indictum est. magno eorum malo, qui indixère, si viri estis.*

Tullij ad suos ciues oratio.

Ita & sua spõtè iratum pleni, & incitati domos inde digressi sunt instigandóque suos quisque populos effecere, vt omne Volscum nomen deficeret. Imperatores XXXIX.

Volsci à Romanis deficiunt.

àd id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum, quam spem nequaquam fefellit, vt facilè appareret, ducibus validiorē, quàm exercitu rem Romanam esse. Circeios profectus, primùm colonos, inde Romanos expulit: liberamque eam vrbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam trāsuersis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, nouella hæc Romanis oppida ademit, inde Lauinium recepit. tunc deinceps Corbionem, Vireliam, Trebiam, Labicos, Pedū cepit. postremum ad vrbem à Pedo ducit, & ad fossas Cluilias quinque ab vrbe millia passuum castris positis, populatur inde agrū Romanum: custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos seruarent: siue infensus plebi magis, siue vt discordia inde inter patres plebemq; oriretur. Quç profectò orta esset, adeò tribuni iam ferocem per se plebem criminando in primores ciuitatis instigabant: sed externus timor maximum concordiæ vinculū, quamuis suspectos, infensosque inter se iūgebat animos. Id modo non cūueniebat, quod senatus consulesq; nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebes omnia quàm bellum malebat. Sp. Nautius iam, & Sext. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaq, in quibus stationes vigiliasq; esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore cōterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem patres: postquam apparuit labare plebis animos, missiq; de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otiū frui velint, memorem se & ciuium iniuriæ, & hospitum beneficij, adnisurū, vt appareat exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. sacerdotes quoq; suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium; traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Co-

XL. riolani, Volumniamq; vxorē frequentes coeūt. id publicum consilium. an muliebris timor fuerit, parum inuenio. peruicere certè, vt & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos paruos ex Marcio ferens filios secum in castra hostium irent: & quam armis viri defendere vrbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Vbi ad castra ventum est, nunciatūq; Coriolano, *adesse ingens mulierum agmen*: primò, vt qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset: multò obstinatior aduersus lacrymas muliebres erat, dein familiariū quidam qui insignem mœstitia inter cæteras cognouerat Veturiam, inter nurum nepotesq; stantem: *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi coniunxque & liberi adsunt*. Coriolanus propè vt amēs, consternatus ab sede sua cùm ferret matri obuiæ cōplexum: mulier in iram ex precibus versa, *Sine priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filiū venerim: captiua, materve in castris tuis sim. in hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, vt exulem te, deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi quamuis infesto animo & minaci perueneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cùm in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater, coniunx liberiq;? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil iam pati nec tibi turpius, quàm mihi miserius possum: nec vt sim miserrima, diu futura sum. de his videris: quos si pergis, aut immatura mors, aut longa seruitus manet.* Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregêre tandem virum. complexus inde suos, dimittit. ipse retrò ab vrbe castra mouit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, inuidia rei oppressum perisse tradunt, alij alio leto. apud Fabium longe antiquissimum auctorem, vsq; ad senectutē vixisse eundem inuenio. refert certè hanc sepè eum exacta ætate vsurpasse vocem, *Multò miserius seni exilium esse.* Non inuiderunt laudes suas mulieribus viri Romani, adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ viuebatur. monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediêre deinde Volsci adiunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Accium Tullium haud vltrà tulêre ducem. Hinc ex certamine Volsci, Æquine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostiū exercitus haud minus pernicioso quàm pertinaci certamine confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ij quoque in armis erant) prouincia euenit, eo anno Hernici deuicti: cum Volscis æquo

XLI. Marte discessum est. Sp. Cassius, deinde & Proculus Virginius consules facti cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diuisurus consul Cassius erat. adiiciebat huic muneri agri aliquātum quem publicū possideri à priuatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica patribus solicitudo inerat. largitione cōsulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex Agraria promulgata est, numquam deinde vsque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe aduersante quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum à ciuibus isse in socios; sæpè deinde & Virginium consulem in concionibus, velut vaticinantem, audiebat: *pestilens collegæ munus esse: agros illos seruitutem iis qui acceperint laturos: regno viam fieri. quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis paulò ante hostibus capti agri tertiam partem reddi? nisi vt hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis iam esse dissuasor, & intercessor legis Agrariæ cœperat: vterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, *passurum se assigna-*

Oppida Romanis erepta duce Coriolano.

Mittuntur legati de pace ad Coriolanum.

Iterū mittuntur legati.

Veturia ad Coriolanū filium grauis oratio.

Coriolanus muliebri fletu placatur.

Templum Fortunæ muliebri ædificatur.

Hernici deuicti.

Lex Agraria primum promulgata.

vt agros, dum ne cui, nisi ciui Romano, aßignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque ciuibus vilior erat; vt alio munere sibi reconciliaret ciuium animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem

Cassij Cos. mors.

mercedem regni aspernata plebs: adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarēt omnia, munera eius in animis hominum respuebantur. quem vbi primum magistratu abiit, damnatum, necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicij ferant; eum cognita domi causa verberasse ac necasse: peculiũque filij Cereri consecrauisse: signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATVM. Inuenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis: damnatumq; populi iudicio, dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Cæterùm siue illud domesticum, siue publicum fuit iudicium, dãnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. Haud diuturna ira populi

XLII. in Cassium fuit. dulcedo Agrariç legis ipsa per se dempto auctore subibat animos. accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui deuictis eo anno Volscis Æquisq; militē præda fraudauēre. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. inuisum erat Fabium nomen plebi, propter nouissimum consulem: tenuêre tamen patres, vt cum L. Æmilio

Seditio domestica. Volsci & Æqui vincuntur.

Cæso Fabius consul crearetur, eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externũ exciuit: bello deinde ciuiles discordiæ intermissæ. vno animo patres ac plebs rebellãtes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicêre. plus tamen hostium fuga, quàm prælĩũ absumpsit. adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equi-

Ædes Castoris dedicatur.

tes. Castoris ædes eodem anno Idib. Quintil. dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius eius duumuir ad id ipsum creatus dedicauit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine Agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem potestatē legē popularī celebrabãt. patres satis superq; gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisq; inuitamenta horrebant, acerrimi patribus duces ad resistēdum consules fuêre, ea igitur pars Reipubl. vicit. nec in præsens modò, sed in veniētem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis inuisum alterum plebi accusatione Sp. Cassij. L. Valerium cõsulem dedit. Certatum eo quoq; anno cum tribunis est. vana lex, vaniq; legis auctores, iactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingēs post tres continuos cõsulatus, vnoq; velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus habitum. itaq; vt bene locatus mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellàrũt. sed ad bella externa prope supererant vires, abutebantur iis inter semetipsos certando. Accessêre ad ægras iam

Prodigia.

omnium mentes prodigia cœlestia, propè quotidianas in vrbe, agrisq; ostētantia minas. motiq; ira numinis, causam nullam aliam vates canebãt, publicè priuatimq, nunc extis, nũc per aues consulti, quàm haud ritè sacra fieri. qui terrores tamen eò euasere, vt Oppia virgo Vestalis damnata incesti pœnas dederit.

Vestalis damnata incesti.

Q. Fabius inde, & C. Tullius consules facti. Eo anno non segnior dis- XLIII.
cordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Veientes agrum quoq; Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam Latinam vrbem Æqui oppugnabant. Veiẽtes pleni iam populationum Romam ipsam se oppugnaturos minitabãtur. qui terrores, cum compescere deberent, auxêre insuper animos plebis: redibatq; non sua sponte plebi mos detractãdi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus, per vltimam necessitatem legis Agrariæ patribus iniungendæ, susceperat rem militarem impediēdam. cæterum tota inuidia tribunitiæ potestatis versa in auctorē est, nec in eum consules acrius, quàm ipsius eius collegæ coorti sunt, auxilioque eorũ delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducēdus Fabio in Veientes, in Æquos Furio datur. & in Æquis quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquantò plus negotij cum ciuibus, quà cum hostibus fuit. vnus ille vir ipse consul Rẽpubl. sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerēdoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, vt solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, & si non adhortatio inuisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. iniussu signa referunt, mœstique (crederes victus) execrantes nũc imperatorem, nunc nauatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilēti exēplo remedia vlla ab imperatore quçsita sunt, adeò excellētibus ingeniis citius defuerit ars, qua ciuem regant, quàm qua hostē superent. Consul Romam redũt, non tam belli gloria aucta, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio.

Ciuem regere, quàm hostem superare difficilius.

Obtinuere tamen patres, vt in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium cõsulem creant, Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic XLIV.
annus tribunum auctorem legis Agrariç habuit. Tib. Pontificius fuit. is eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectũ paulisper impediit. Perturbatis iterum patribus Ap. Claudius *victam tribunitiam potestatem* dicere *priore anno in præsentia ipsa, exēplo in perpetuũ: quãdo inuentum sit, suis ipsam viribus dissolui. neq; enim vnquam defuturum, qui ex collega victoriã sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxiliũ consulum paratos fore, & vnũ vel aduersus omnes satis esse. darent modò & consules, & primores patrum operã, vt si minus omnes, aliquos tamē ex tribunis Reip. ac senatui conciliarēt.* Præceptis Appij moniti patres, & vniuersi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, vt cuiq; eorum priuatim aliquid iuris aduersus singulos erat, partim gra-

tia

tia, partim auctoritate obtinuêre: vt tribunitiæ potestatis vires salubres vellent Reip. esse: quatuorque tribunorum aduersus vnum moratorẽ publici commodi auxilio delectum consules habent. Indè ad Veiens bellum profecti, quo vndique ex Etruria auxilia conuenerant, non tam Veientium gratia concitata, quàm quòd in spẽ ventum erat, discordia intestina, dissolui rem Romanam posse. principesq; in omnium Etruriæ populorum concilijs fremebant: *æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsos seditionibus sæuiant. id*

Seditio labes est ciuitatum.

vnum venenum, eam labem ciuitatibus opulentis repertam, vt magna imperia mortalia essent. diu sustẽtatum id malum, partim patrum concilijs, partim patientia plebis, iam ad extrema venisse: duas ciuitates ex vna factas: suos cuiq; parti magistratus, suas leges esse. primùm in delectibus sæuire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus, qualicumq; vrbis statu, manẽte disciplina militari, sisti potuisse, iam non parẽdi magistratib. morẽ, in castra, quoq; Romanũ militẽ sequi. proximo bello in ipsa acie in ipso certamine, cõsensu exercitus traditã vltrò victoriã victis Aequis: signa deserta: imperatorẽ in acie relictũ, iniussu in castra reditũ. profectò si instetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus esse, quàm indici ostẽdique bellum; cætera sua sponte fata & deos gesturos.

XLV Hæ spes Etruscos armauerant, multis inuicem casibus victos victoresque. Coss. quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent

Tempus lenitiras.

eò, vbi duæ simul acies timẽdæ essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo auersi: diẽ tempusque forsitan ipsum lenitur um iras, sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis Etruscique eò magis præproperè agere: lacessere ad pugnã primo obequitando castris, prouocãdoq; postremò vt nihil mouebant, quà cõsules ipsos, quà exercitũ increpando: *simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inuentum: & consules magis non confidere, quàm non credere suis militibus. nouum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad hæc in nouitatem generis, originisque quà falsa, quà vera iacere. Hæc cum sub ipso vallo portisq; strepe rent, haud ægrè consules pati. ac imperitæ multitudini nũc indignatio, nũc pudor pectora versare, & ab intestinis auertere malis, nolle multos hostes, nolle successum, non patribus, non consulib. externa & domestica odia certare in animis. tandẽ superant externa, adeò superbè insolenterq; hostis eludebat. frequentes in prætoriũ conueniunt, poscunt pugnã, postu-

Consulum cunctatio.

lãt vt signũ detur. Cõsules velut deliberabũdi capita conferunt, diu colloquũtur. pugnare cupiebant, sed retrò reuocanda, & addenda cupiditas erat, vt aduẽrsando remorandoque incitato semel militi adderent impetũ. Redditur responsũ *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent* edicunt indè; *vt abstineant pugna: si quis iniussu pugnauerit, vt in hostẽ animaduersuros.* ita dimissis, quo minus consules velle credũt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multò, vt statuisse non pugnare cõsules cognitum est. *quippe impunè se insultaturos, nõ credi militi arma. rem ad vltimum seditionis erupturã, finemque venisse Romano imperio.* His freti cõcursant portis, ingerunt probra ægrè abstinẽt, quin castra oppugnent. Enimuerò non vltra contumeliã pati Romanus posse. totis castris vndique ad consules curritur: non iam sensim, vt antè, per centurionũ principes postulant. sed passim omnes clamorib. agũt. Matura res erat, tergiuersantur tamen. Fabius deindè, ad crescẽtem tumultũ, iam metu seditionis collega concedente, cùm silentiũ classico fecisset: *Ego istos Cn. Manli posse vincere scio, velle ne scirem, ipsi fecerunt. itaq; certũ atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna iurent, consulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flauoleius, inter priores pugnę flagitator. *Victor,* inquit, *M. Fabi reuertar ex acie. si fallat, Iouem patrem, Gradiuumque Martẽ, aliosque iratos inuocat deos.* Idẽ deinceps omnis exercitus in se quisq; iurat. Iuratis datur signum arma capiũt, eunt in pugnam irarũ speiq; pleni. nũc iubent *Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisq; lingua promptum hostem offerri.* Omniũ illo die, quà plebis, quà patrum eximia virtus fuit. Fabiũ nomen, Fabia gens maximè enituit: multis ciuilib. certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur acies.

Exercitus Romanus iurat se victorem pugna redituram.

XLVI Nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant. propè certa spes erat, non magis secũ pugnaturos, quàm pugnauerint cum Æquis. maius quoque aliquod in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandũ esse facinus. res aliter longè euenit. nam non alio antè bello infestior Romanus (adeò hinc contumelijs hostes, hinc consules mora exacerbauerant) prœlium inijt. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum pilis inter primã trepidationẽ abiectis temerè magis quàm emissis, pugna iã ad manus, iam ad gladios, vbi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabiũ insigne spectaculo exemploque ciuibus erat: ex his Q. Fabium (tertio hic anno antè consul fuerat] principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostiũ manus, gladio perspectus trãsfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abijt. Sẽsit vtraq; acies vnius viri casum, cedebatq; indè Romanus: cùm M. Fabius cõsul transilijt iacentis corpus, obiectaq; parma. *Hoc iurastis,* inquit. *milites? fugientes vos in castra redituros? adeò ignauissimos hostes magis timetis, quàm Ioue, Martẽq; per quos iurastis? at ego iniuratus aut victor reuertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadã.* consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbis ne istis frater, vt pugnent te impetraturũ credis? dij impetrabũt, per quos iurauẽre. & nos, vt decet proceres, vt Fabio nomine est dignũ, pugnando potius, quàm*

Consulis ad milites hortatio.

XLVII *adhortando accendamus militum animos.* Sic in primùm infestis hastis prouolant duo Fabij: totãq; mouerunt secum aciem. Prœlio ex parte vna restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius cõsul pugnam ciebat. vbi propè similis fortuna est versata. nam vt altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum cõsulem Manlium iam

Anceps pugna.

velut fusos agentem hostes, & impigrè milites secuti sunt: & vt ille graui vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gratum retulere: cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo aduectus, *viuere* clamitans collegam, *se victorem fuso altero cornu adesse*, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert, duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & vanior iam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia, mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quàm pugnæ memores

Triarij Romani.

tererent tempus: triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renouant: & Manlius consul reuectus in castra ad omnes portas milite opposito hostibus viam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit. nam cùm incursantes quacunq; exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent: globus iuuenum vnus in ipsum cōsulem insignem armis inuadit. prima excepta à circumstantibus tela: sustineri deindè vis nequit. cōsul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit auda-

Consul Mālius interficitur.

cia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto consulis corpore patefecissent vna porta hostibus viam, ea erumpunt, consternatoq; agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusiq; passim. Victoria egregiè parta, tristis tamen duobus tam claris funeri-

Funduntur hostes.

bus. Itaque consul, decernente senatu triumphū *si exercitus sine imperatore triūphare possit, pro eximia eo bello opera facilè passurum* respondit: *se fa-*

Triumphū recusat Fabius Cos.

milia funesta Q. Fabij fratris morte, Republ. ex parte orba consule altero amisso, publico priuatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triūphus clarior fuit. adeò spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deindè duo deinceps, collegæ fratrisque ducit, idem in vtroque laudator, cum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neq; immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curādos diuidit patribus. Fabijs plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti, indè populares iam esse Fabij: nec hoc vlla, nisi

XLVIII salubri Reipubl. arte. Igitur non patrum magis quàm plebis studijs Cæso Fabius cùm T. Virginio consul factus, neq; bella, neq; delectus, neq; vllam aliam priorē curam agere, quàm vt iam aliqua ex parte incboata concordiæ spe, primo quoq; tempore cùm patrib. coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, *priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere: captiuum agrū plebi quàm maximè æqualiter darent, æquū esse habere eos, quorū sanguine ac sudore partus sit.* aspernati patres sunt: questi quoq; quidā, *nimia gloria luxuriare & euanescere viuidum quondam illud Cæsonis ingenium.* nullæ deindè vrbānæ factiones fuêre. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cùm exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulabundū trāsit. Æqui se in oppida receperunt, murisq; se tenebant. eò nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actúq; de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neq; pax, neque bellum cum Veientibus fuit. res proximè formam latrocinij venerat. legionibus Romanis cedebant in vrbem: vbi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello inuicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, vt ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis trāsiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamq; omnē. sed Veiens hostis assiduus magis quàm grauis, contumeliis sæpius quàm periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut auerti aliò sinebat. Tum Fabia gens senatū adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quàm magno præsidio, vt scitis patres conscripti, bellū Veiēs eget. vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis velut familiare bellū priuato sumptu gerere in animo est. Respub. & milites illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ.

Fabia gens bellum in Veientes sibi deposcit.

Consul è curia egressus comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domū redijt. iussi armati postero die ad limen cōsulis adesse, domos indè
disceedūt. Manat tota vrbe rumor: Fabios ad cœ- XLIX
lum laudibus ferunt, familiam vnam subiisse ciuitatis onus: Veiens bellum in priuatam curam, in priuata arma versum. si sint duæ roboris eiusdem in vrbe gentes: deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano trāquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabij postera die arma capiunt: quò iussi erant, conueniunt. Consul paludatus egrediens in vestibulo, gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri iubet. nūquam exercitus neque minor numero. neq; clarior fama & admiratione hominū per vrbem incessit. Sex, & ccc. milites, omnes patricij, omnes vnius gentis, quorum neminē ducem sperneret egregius quibuslibet temporib. senatus: ibant vnius familiæ viribus, Veiēti populo pestē minitātes. sequebatur turba, propria alia cognatorū sodaliumq; nihil mediū, nec spem, nec curam, sed immensa omnia voluentiū animo: alia publica solicitudine excitata, fauore & admiratione stupēs; *ire fortes, ire felices iubēt: inceptis euētus pares reddere: cōsulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemq; & alia tēpla, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *vt illud agmen faustum atque felix mittant: sospites breui in patriam ad parentes restituant.* Incassum missæ preces. infelici via à dextro Iano portæ Carmētalis profecti, ad Cremeram flumen per-

Trecenti sex ex Fabia gente milites, patricij omnes.

ueniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, & C. Seruilius Coss. facti. & donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præsidium modò tutandum Fabij satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per vtrumque finem fecere. Interuallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes accito ex Etruria exercitu præsidium Cremeræ oppugnāt: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Cos. adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigēdi aciem spatium Veientibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, inuecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendę, sed consistendi ademit locum.

Fusi Hetrusci, pacem supplices petunt.

ita fusi retrò ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cuius impetratæ ab insita animis leuitate ante deductum Cremera Romanum præsidium pœnituit. rursus cùm Fabiis erat Veienti populo sine vllo maioris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantiū, sed aliquoties æquo campo, collatisque signis certatū: gensque vna populi Romani sæpe ex opulentissima, vt tum res erant, Etrusca ciuitate victoriam tulit.

L Id primò acerbum indignumque Veientibus visum: inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam multo successu Fabiis audaciam crescere. itaque & pecora prædantibus aliquoties velut casu incidissent, obuiam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato quàm vero pauore refugerunt.

Nimia Fabiorum de sua virtute fiducia.

Iamque Fabij adeò contempserant hostem, vt sua inuicta arma neque loco, neque tempore vllo crederent sustineri posse. hæc spes prouexit, vt ad conspecta procul à Cremera magno campi interuallo pecora, quamquam rara hostiū apparebant arma, decurrerent, & cùm improuidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, vt fit pauore iniecto, raperēt pecora, subitò ex insidiis consurgitur. & aduersi & vndique hostes erant. primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, iam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breuiore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinē Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna quam in omnes partes parem intenderāt, in vnum locum se omnes inclinant. eò, nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere: mox vt respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pauore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens, in verticem collis euasisset. ita superior rursus hostis factus:

Fabij cæsi ad vnum omnes

Fabij cæsi ad vnum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI. perisse satis conuenit. vnum propè puberem ætate relictum stirpem genti Fabiæ dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI Cùm hæc accepta clades esset, iam C. Horatius & T. Menenius Coss. erant.

Aduersus Tuscos malè pugnatum.

Menenius aduersus Thuscos victoria elatos confestim missus. tum quoque malè pugnatum est, & Ianiculum hostes occupauere: obsessaque vrbs foret, super bellum annona premente (transierāt enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volscis esset reuocatus: adeoque id bellū ipsis institit mœnibus, vt primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterū ad portam Collinam. ibi quamquam paruo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Seruilius Coss. fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & velut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non vsquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras. propulsa pecora præcipitauere in insidias quo plures erant, maior cædes fuit. ex hac clade atrox ira maioris cladis causa atque initium fuit. traiecto enim nocte Tiberi, castra Seruilij Coss. adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde, in Ianiculum se ægrè receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox: magis tamen, quod inopia frumenti, quamuis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temerè aduerso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusq; inde pulsus quàm pridie pepulerat. interuentu collegæ ipse exercitusque est seruatus. inter duas acies Etrusci, cùm inuicem his atq; illis terga darēt, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiēs bellum.

Etrusci occidione occisi.

LII Vrbi cum pace laxior etiam annona rediit, & aduecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioq; lasciuire rursus animi: & pristina mala postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in vniuersos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genutius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt.

Tribunorū de lege agraria contentio.

inuidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, cùm haud procul inde statiua consul habuisset. Eum oppressere: cùm & patres haud minus quàm pro Coriolano annixi essent; & patris Agrippæ fauor haud dum exoleuisset. In mulcta temperārunt tribuni: cùm capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. in ea caput vertit. negant tulisse ignominiam ægritudinemque inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Seruilius, vt consulatu abiit, C. Nautico & P. Valerio Coss. initio statim anni ab L. Ceditio & T. Statio tribunis die dicta, non vt Menenius precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit. & huic prœlium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. sed feruidi animi vir, vt in publico periculo ante, sic tum

Tribunis fortiter restitit Sp. Seruilius.

in suo, non tribunos modò, sed plebem oratione
feroci refutando, exprobrandoque T. Menenij
damnationem mortemque (cuius patris munere
restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum
sæuiret magistratus, eas leges haberet) periculum
audacia discussit. uiuit & Virginius collega testis
productus, participando laudes: magis tamen
Menenianum (adeo mutauerant animũ) profuit
Veiens bellum. iudicium. Certamina domi finita. Veiens bellum
LIII exortum; quibus Sabini arma coniunxerant. P.
Valerius Cos. accitis Latinorum Hernicorumq;
auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina,
quæ pro mœnibus sociorum locata erãt, confestim
aggreditur: tantamque trepidationem iniecit:
vt dum dispersi, alij alia manipulatim excurrunt
ad arcendam hostium vim, ea porta cui
signa primum intulerat caperetur. intra vallum
deinde cædes magis quàm prœliũ esse. tumultus
è castris & in vrbem penetrat. tamquam Veiis captis,
ita pauidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis
eunt subsidio, pars Romanos toto impetu
intentos in castra adoriuntur. paulisper auersi turbatique
sunt. deinde & ipsi vtroque versis signis
resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos
fundit fugatque, eademque hora duo exercitus,
Veientes & Sabini superantur. duæque potẽtissimæ & maximæ finitimæ gentes,
superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci
Æquiq; in Latino agro posuerãt castra, populatique
fines erãt. eos per se ipsi Latini assumptis
Hernicis sine Romano aut duce, aut auxilio castris
exuerunt. ingenti præda præter suas recuperatas
res potiti sunt, missus tamen ab Roma cõsul
in Volscos C. Nautius. mos credo non placebat,
sine Romano duce exercituq; sociis propriis viribus
consiliisq; bella gerere. nullum genus calamitatis
contumeliæq; non editum in Volscos est:
nec tamen perpelli potuêre, vt acie dimicarent.
LIV L. Furius inde & C. Manlius Coss. Manlio Veientes
Induciæ Veientibus in annos 40. datæ. prouincia euenit. non tamen bellatum. induciæ
in annos XL. petentibus datæ, frumento
stipendioque imperato. Paci externæ confestim
Furius & Manlius, cõsulares rei ad populũ. continuatur discordia domi. agrariæ legis tribunitiis
stimulis plebs furebat. consules nihil Menenij
damnatione, nihil periculo deterriti Seruilij,
summa vi resistunt abeuntes magistratu consules
Genutius trib. pleb. arripuit L. Æmilius &
Opiter Virginius consulatũ ineunt. Vobiscũ Iulium
in quibusdã pro Virginio annalibus consulem
inuenio. Hoc anno quoscũmq; consules habuit,
rei ad populũ Furius & Manlius circumeunt sordidati
non plebem magis quàm iuniores patrum.
suadent, monentque *honoribus & administratione Reip. abstineant; consulares vero fasces, prætextã curulemq; sellam, nihil aliud quàm pompã funeris putẽt. claris insignib. velut infulis velatos ad mortem destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita animum inducant: consulatũ captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutũ imperiúmque tribuni agenda esse. si se cõmouerit, si respexerit patres, si aliud quàm plebẽ esse in Rep. crediderit: exiliũ Cn. Marcij, Menenij damnationẽ & mortem, sibi proponat ante oculos.*
His accensi vocibus patres, consilia indè non publica,
sed in priuato, seductaque à plurium conscietia
habuêre. vbi cùm id modò constaret, iure
an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quæq;
maximè placebat sententia: nec auctor quamuis
audaci facinori deerat. Igitur iudicij die, cùm Tribunus domi suæ occiditur.
plebs in foro erecta expectatione staret, mirari
primò quòd non descenderet tribunus: deinde
cum iam mora suspectior fieret, deterritũ à primoribus
credere, & desertam ac proditam causam
publicã queri. tandem qui obseruati vestibulo
tribuni fuerant, nũciant domi mortuũ esse inuentum
quod vbi in totam concionẽ pertulit rumor:
sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi
passim alij aliò. præcipuus pauor tribunos inuaserat,
quàm nihil auxilij sacratæ leges haberent,
morte collegæ monitos. Nec patres satis moderatè
ferre lætitiam adeóque neminem noxæ pœnitebat,
vt etiam insontes fecisse videri vellent,
palamque ferrẽt, *malo domandam tribunitiam potestatem.*
Sub hac pessimi exempli victoria delectus
edicitur, pauentibusque tribunis sine inter- LV Plebis indignatio & tumultus.
cessione vlla consules rem peragunt. Tum verò
irasci plebs tribunorũ magis silentio, quàm consulum
imperio: & dicere *actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum, cùm Genutio vna mortuã ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agẽdum, ac cogitandũ quomodo resistatur patribus. id autem vnũ consilium esse, vt se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilij habeat, defendat. quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines: nihil cõtemptius, neq; infirmius, si sint qui contemnant. sibi quemq; ea magna atque horrenda facere.* His vocibus
alij alios cùm incitassent, ad Voleronem Publiliũ
de plebe hominẽ *quia quòd ordines duxisset, negaret se militem fieri debere*, lictor missus est à consulibus.
Volero appellat tribunos. cùm auxilio nemo
esset, cõsules spoliari hominem, & virgas expediri
iubent. *Prouoco*, inquit *ad populum*, Volero
quoniam tribuni ciuem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari. quo ferocius clamitabat, eo infestius
circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero &
præualens ipse, & adiuuantibus aduocatis repulso
lictore, vbi indignantiũ pro se acerrimus erat
clamor, eò se in turbam confertissimam recipit,
clamitans: *Prouoco, & fidem plebis imploro. Adeste ciues, adeste commilitones: nihil est quòd expectetis tribunos, quib. ipsis vestro auxilio opus est.* Cõcitati
homines, veluti ad prœlium se expediunt: apparebatq;
omne discrimen adesse, nihil cuiquã sanctũ
non publici fore, non priuati iuris. Huic tan- Parum tuta est sine viribus maiestas.
tæ tempestati cùm se consules obtulissent, facilè
experti sunt, parum tutam maiestatẽ sine viribus
esse. violatis lictoribus, fascib. fractis è foro in curiam
cõpelluntur, incerti quatenus Volero exerceret
victoriam. Conticescente deindè tumultu,
cum senatum vocari iussissent, queruntur iniurias
suas, vim plebis, Voletonis audaciam. Multis ferociter
dictis sententijs, vicere seniores, quib. ira
patrũ aduersus temeritatem plebis certari non LVI
placuit. Voletonẽ amplexa fauore plebs, proximis
comitiis tribunum plebis creat in eum annũ,
qui L. Pinarium, P. Furium Coss. habuit cõtraq;
omnium opinionem, qui eum vexandis prioris
anni consulibus permissurum tribunatum cre-

debant, post publicam causam priuato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populũ; *vt plebeÿ magistratus tributis comitÿs fierent.* Haud parua res, sub titulo prima specie minimè atroci, ferebatur, sed quæ patricijs omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratissimæ plebi, cùm summa vi resisterent patres: nec, quæ vna vis ad resistẽdum erat, vt intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset: res tamen suo ipsa molimine grauis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit, patres ad vltimum dimicationis rati rem venturam. Ap. Claudium Appij filium, iam inde à paternis certaminibus inuisum infestumque plebi, consulem faciunt, collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil prius quàm de lege agebatur, sed vt inuentor legis Volero, sic Lætorius collega eius, auctor cùm recentior, tùm acrior erat, ferocem faciebat belli gloria ingẽs, quòd ætatis eius haud quisquam manu promptior erat, is cùm Volero nihil præterquã de lege loqueretur, insectatione abstinens Cos. ipse in accusationem Appij familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in plebem Roman. exorsus, cùm à patribus non Coss. sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque, itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facilè loquor,* inquit, *Quirites, quàm quod locutus sum præsto: crastino die adeste, ego hîc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die, consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt, summoueri Lætorius iubet, præterquàm qui suffragium ineant, adolescẽtes nobiles stabant, nihil cedentes viatori tum ex his prehendi quosdam Lætorius iubet. Consul Appius negare, *ius esse tribuno in quemquã, nisi in plebeiũ: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse: ne illum ipsum summouere pro imperio posse more maiorũ, quia ita dicatur: Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facilè & contẽptim de iure disserendo perturbare Læturium poterat, ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, *priuatum esse* clamitans, *sine imperio, sine magistratu,* violatusque esset tribunus, ni & cõcio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominũ in forũ ex tota vrbe concitatæ multitudinis fieret, sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quintius Cos. alter consularibus negotio dato, vt collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sæuientem precibus lenisset nunc orasset tribunos, *vt concilium dimitterent: darent iræ spatium, non vim suã illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum: & patres in populi, & consulem in patrum fore potestate.* Aegrè sedata ab Quintio plebs, multò ægrius consul alter à patribus. Dimisso tandẽ concilio plebis, senatum consules habent, vbi

Contentio inter Cos. & Tribunum.

Tribunus ad consulẽ, consul ad Tribunum lictorem mittit.

LVII.

cùm timor atque ira inuicem sententias variassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum aduocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeò vt *Quintio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset,* ab Appio petitur, *vt tantã consularem maiestatem esse vellet, quãta in concordi ciuitate esse posset, dum tribuni cõsulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio, distractã laceratamque Rempubl. per magistratus: magis quorũ in manu sit, quàm vt incolumis sit, quæri.* Appius contra *testari deos atque homines, Remp. prodi per metum ac deseri: non consulẽ senatui, sed senatũ consuli deesse: grauiores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint,* victus tamen patrũ consensu quieuit, lex silentio perfertur. Tum primùm tributis comitijs creati tribuni sunt: numero etiã additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est, nominat quoque tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duellium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volsci tũ Æquique inter seditionẽ Romanam & bellum coortum, vastauerãt agros, vt si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet, compositis deinde rebus, castra retro mouere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui prouincia euenit. Eadem in militia sæuitia Appij, quæ domi esse, eo liberior, quòd sine tribunitijs vinculis erat, odisse plebẽ plus quàm paterno odio, quòd se victum videbat ab ea: &, *se vnico consule electo aduersus tribunitiam potestatem, perlatã legem esse, quã minore conatu, nequaquã tanta patrum spe, priores impediuerint cõsules.* Hæc ira indignatioque ferocem animũ ad vexandum sæuo imperio exercitũ stimulabat, nec vlla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant, segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere, nec pudor, nec metus coercebat, si citius agi vellet agmẽ, tardius sedulò incedere, si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motã remittere industriã, præsenti vultus demittere, tacitè prætereuntem execrari: vt inuictus ille odio plebeio animus, interdum moueretur, omni nequiquam acerbitate prõpta, nihil iam cum militibus agere; *à centurionibus corruptũ exercitum* dicere: *tribunos plebei,* cauillans interdum, & *Volerones* vocare. Nihil eorum Volsci nesciebant: instabantque, eo magis, spetãtes idem certamen animorũ aduersus Appium habiturum exercitum Romanum, quod aduersus Fabium Cos. habuisset, cæterũ multo Appio quàm Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, vt Fabianus exercitus, sed vinci voluit, productus in aciem, turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædẽ, tum expressa vis ad pugnandum, vt victor iam à vallo summoueretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse, alij gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appij animus, cum insuper sæuire vellet, concionẽque aduocaret: concurrũt ad eum legati tribunique, monentes, *ne vtique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in cõsensu obedientium esset, negare vulgò milites se ad cocionẽ ituros,*

LVIII.

Tributis comitijs tum primũ creati Tribuni.

In Volscos & Æquos mittuntur Cos. Appij Cos. sæuitia.

LIX.

Appianus exercitus odio ducis vinci voluit.

Romanus exercitus in fugam vertitur.

passimque exaudiri voces postulantium, vt castra ex Volsco agro moueatur: hostem victorem paulo antè propè in portis ac vallo fuisse, ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertã speciem obuersari ante oculos. Victus tandè (quando quidè nihil præter tempus noxæ lucraretur) remissa concione iter in sequentẽ diem pronunciari cum iussisset, prima luce classico signũ profectionis dedit. Cùm maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, vt eodem signo excitati, nouissimos adoriuntur, à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pauore signaque & ordines turbauit, vt neque imperia exaudiri, neq; instrui acies possent, nemo vllius nisi fugæ memor: ita effuso agmine per stragem corporũ armorũque euasere, vt prius hostis desisteret sequi, quã Romanus fugere. Tandẽ collectis ex dissipato cursu militibus, cõsul cùm reuocãdo nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit, aduocataque concione, inuectus haud falsò *in proditorẽ exercitũ militaris disciplinæ, desertorẽ signorum; vbi signa, vbi arma essent*, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc cẽturiones duplicariosque qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit, cætera multitudo forte decimus quisq; ad supplicium lecti. Contra ea in Æquis inter consulẽ ac militẽ comitate ac beneficijs certatũ est, & natura Quintius erat lenior, & sæuitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ cõcordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi, nec vllo antè bello latius inde actæ prædæ, ea omnis militi data est, addebãtur & laudes, quib. haud minus quàm præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducẽ patribus quoque placatior exercitus rediit: *sibi parentẽ, alteri exercitui dominũ datum ab senatu* memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia, domi forisque annũ exactum, insignẽ maximè comitia tributa efficiunt, res maior victoria suscepti certaminis quàm vsu, plus enim dignitatis comitijs ipsis detractum est, patribus ex cõcilio summouendis, quàm virium aut plebi additum, aut demptũ patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio Coss. tũ propter certamina ordinũ de lege Agraria: tum propter iudicium Ap. Claudij, cui acerrimo aduersario legis, causamque possessorũ publici agri, tanquã tertio consuli, sustinenti, M. Duellius & Cn. Sicinius diem dixere. Nunquã antè tam inuisus plebi reus ad iudiciũ vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum, patres quoque non temerè pro vllo æquè annixi sunt: *propugnatorẽ senatus, maiestatisque vindicẽ suæ ad omnes tribunitios, plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, obiici iratæ plebi.* Vnus è patribus ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum iudicium pro nihilo habebat, illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere vnquã potuere, non modo vt vestẽ mutaret, aut supplex prẽsaret homines, sed ne vt ex consueta quidẽ asperitate orationis, cùm ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque summitteret, idem habitus oris, eadem cõtumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeò vt magna pars plebis Appiũ non minus reum timeret, quàm consulẽ timuerat: semel causam dixit quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeòque constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, vt diem ipsi sua volũtate producerent: trahi deinde rem sinerent, haud ita multum interim temporis fuit: antè tamen quàm prædicta dies veniret, morbo moritur, cuius laudationẽ cùm tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudati solemni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audiuit, quàm viui accusationem audierat, & exequias freqnẽs celebrauit. Eodẽ anno Valerius Cos. cũ exercitu in Æquos profectus, cùm hostem ad prœlium elicere non posset, castra oppugnare est adortus, prohibuit fœda tẽpestas, cum grandine ac tonitr. bus cœlo deiecta, admirationem deinde auxit, signo receptui dato, tranquilla serenitas reddita, vt velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit, omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit, & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendijs deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, cùm prædatoribus occurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca, id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostẽ; integro inde decedens bello. Inter hæc bella manente discordia domi, T. Numitius Priscus, A. Virginius Coss. facti. Non vltra videbatur latura plebs dilationẽ Agrariæ legis, vltimaque vis parabatur, cum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarũ, fugaque agrestiũ cognitum est, ea res maturã iam seditionẽ, ac propè erumpentem repressit. Cõsules coacti extemplò ab senatu ad bellum: eductã ex vrbe iuuentute, trãquilliorem cæterã plebem fecerunt. Et hostes quidẽ nihil aliud, quàm perfusis vana timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium aduersus Volscos, Virginius contra Æquos profectus, ibi ex insidiis propè magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est, fusi primo prœlio hostes, fugaque in vrbem Antium, vt tum res erant, opulentissimam acti, quã consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentũ ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenẽt, Sabini vsque ad portas vrbis populantes incessere, deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, vtroque per iram, consule ingresso in fines, plus cladium quàm intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed vt semper alias, sollicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse cõsularibus comitiis noluit, per patres clientesque patrũ consules creati, T. Quintius & Q. Seruilius, similẽ annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, cum cædes & incendia circum Anienem flumen fecis-

Appius cõsul animaduertit in exercitum.

LX. Mite Quintij Consulis ingenium.

LXI. Appio dies dicitur.

Appij ad populum ferè constantia.

Appius morbo moritur.

LXII. Prodigium.

LXIII. Volscorum irruptio.

Ab Aequis clades accepta. Volsci fusi sunt.

Sabini ad portas vrbis vsque grassantur.

LXIV. Irata plebs consularibus comitijs non interfuit.

ſent, à porta propè Collina mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egêre. quos Seruilius Cos. infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit: populationem adeò effuſè fecit, vt nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volſcis res egregiè geſta tum ducis, tum militũ opera. Primum æquo

Cum Volſcis feliciter pugnatum.

campo ſignis collatis pugnatum, ingenti cæde vtrimque plurimo ſanguine. Et Romani, quia paucitas damno ſentiẽdo propior erat, gradum retuliſſent, ni ſalubri mendacio conſul *fugere hoſtes* ab cornu altero clamitans concitaſſet aciem, impetu facto, dum ſe putant vincere, vicêre. Conſul metuens, ne nimis inſtando renouaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis vtrimque quiete ſumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis, Aequiſque populis in caſtra venit, haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros, itaq; tertia ferè vigiliâ ad caſtra oppugnãda veniunt.

Quintij ... ſtrategema.

Quintius ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciuerat, cum manere in tentoriis quietum militem iuſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit: cornicines tubicineſq; in equis impoſitos, canere ante vallum iubet, ſolicitumq; hoſtem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquillà omnia in caſtris fuere, vt ſomni quoq; Romanos copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos & plures eſſe & Romanos putabant: fremitus hinnituſq; equorum, qui & inſueto ſedente equite, & inſuper autes agitante ſonitu, ſæuiebant, intentos velut

ad impetum hoſtium tenuit. Vbi illuxit, Romanus integer ſatiatuſq; ſomno, productus in aciẽ, LXV.
feſſum ſtando & vigiliis Volſcum primo impetu perculit. quãquam ceſſere magis, quàm pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erãt cliui, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul vbi ad iniquum locum ventum eſt ſiſtit aciem. miles ægrè teneri, clamare & poſcere, *vt perculſis inſtare liceat.* ferocius agunt equites circumfuſi ducibus: vociferantur *ſe ante ſigna ituros.* Dum cũctatur conſul virtute militũ fretus, loco parum fidens: cõclamant ſe ituros, clamorẽq; res eſt ſecuta. fixis in terram pilis, quo leuiores in ardua euaderent, curſu ſubeunt. Volſcus effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa obiacẽtia pedibus ingerit in ſubeũtes: turbatoſque ictibus crebris vrget ex ſuperiore loco. Se propè oncatum eſt ſiniſtrũ Romanis cornu, ni referentibus iam gradum, conſul increpando ſimul temeritatem, ſimul ignauiam pudore metum excuſiſſet. reſtitêre primo obſtinatis animis: deinde, vt in obtinẽdo locũ vires ferebant, audent vltrò gradum inferre; & clamore renouato commouent aciem, tum rurſus impetu capto enituntur atque exuperant iniquitatem loci. iam propè erat, vt in ſummum cliui iugũ euaderẽt, cum terga hoſtes dedere: effuſoq; curſu penè agmine vno fugientes ſequenteſq; caſtris incidere. in eo pauore caſtra capiuntur. qui Volſcorum effugere potuerunt, Antiũ petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur; nulla oppugnantiũ noua vi: ſed quod iã inde ab infelici pugna, caſtriſq; amiſſis, ceciderant animi.

Volſci terga dedere, & eorum caſtra capiuntur. Antium deditur.

EPITOME LIBRI III.

SEDITIONES *de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exulibus & ſeruis occupatum, cæſis iis receptum eſt. Cenſus bis actus, priore luſtro cenſa ſunt ciuium capita centum quatuor & viginti millia,* CCXIIII. *præter orbos, orbaſque: ſequẽti,* CXXXII. *millia,* CCCCIX. *Cum aduerſus Aequos res male geſta eſſet, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, cùm rure intentus ruſtico operi eſſet, ad id bellum gerendum accerſitus eſt. Is victos hoſtes ſub iugum miſit. Tribunorum plebis numerus ampliatus eſt: vt eſſent decem,* XXXVI. *anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad conſtituendas eas, proponendaſq; decemuiri pro conſulibus ſine illis aliis magiſtratibus creati: altero & trecenteſimo anno, quàm Roma condita erat: & vt a regibus ad conſules, ita à conſulibus ad decemuiros translatum imperium. Ii decem tabulis legum poſitis, cùm modeſtè ſe in honore geſſiſſent: & ob id in alterum quoque annum eundem eſſe magiſtratum placuiſſet, cùm complura impotenter feciſſent, magiſtratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerũt: donec inuiſo eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudij: qui cùm in amorem virginis incidiſſet, ſummiſſo, qui eam in ſeruitutem peteret, neceſſitatem patri eius Virginio impoſuit, rapto ex taberna proxima cultro, vt filiam interimeret, cùm aliter eam tueri non poſſet, ne in poteſtatem ſtupri illaturi veniret. hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Auentinum occupauit: coegitque decemuiros abdicare ſe magiſtratu. ex quibus Appius, & vnus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem coniecti, cæteri in exilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volſcos, & Aequos proſperè geſtas continet: & parum honeſtum populi Romani iudicium. qui iudex inter Ardeates & Aricinos ſumptus agrum de quo ambigebatur, ſibi adiudicauit.*

I. NTIO capto T. Æmilius & Q. Fabius conſules fiunt, hic erat Fabius qui vnus extinctæ ad Cremeram genti ſuperfuerat. Iam priore conſulatu Æmilius dandi agri p... fuerat auctor. Itaque ſecundo quoque conſulatu eius, & agrarij ſe in ſpem legis erexerant, & tribuni, rem contra conſules ſæpe tentatam, adiutore vtique conſule obtineri poſſe rati, ſuſcipiunt: & conſul manebat in ſententia ſua. poſſeſſores & magna pars patrum; *tribunitiis ſe iactare actionibus principẽ ciuitatis, & largiendo de alieno popularem fieri* querentes, totius inuidiam rei à tribunis in conſulem auerterant. atrox certamen aderat, ni Fabius conſilio neutri parti acerbo rem expediſſet. T. Quintij ductu & auſpicio agri capti priore anno aliquantum à Volſcis eſſe, Antium propinquam, op-

De re Agraria certamen.

portunam, & maritimam vrbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumuiros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (vt fit) fastidium copia: adeoq; pauci nomina dedere, vt ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritãq; eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecêre. Q. Seruilius insequenti anno, is enim cum Sp. Posthumio Cos. fuit: in Æquos missus, in Latino agro statiua habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio Coss. Fabio extra ordinē, quia is victor pacem Æquis dederat, ea prouincia data. Qui haud dubia spe profectus famam nominis sui pacaturā Æquos, legatos in concilum gētis missos nunciare iussit: *Q. Fabium Cos. dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quam paccatam illis antea dederat. quorum id perfidia & periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore vltores. se tamen, vtcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Aequos, quàm pati hostilia, malle. si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin periurio gaudeant, diis magis iratis quàm hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeò nihil mouerunt quemquam, vt legati propè violati sint, exercitusq; in Algidum aduersus Romanos missus. Quæ vbi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quàm periculum consulem alterum ab vrbe exciuit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, vt confestim dimicaret. Sed cùm forte haud multum diei superesset, vnus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentē aciem instruitis. longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est. crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ morā certamini faceret. tum quidem corpora cibo somnoq; curant. vbi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandem & Aequi processere, prœlium fuit vtrinque vehemēs, quod & Romanus miles ira odioque pugnabat; & Aequos conscientia contracti culpa periculi & desperatio futuræ sibi postea fidei, vltima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique, cùm in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *quod in aciem qua pugnādi arte Romanus excellit, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusq; meliores esse: & multas passim manus, quam magnam molē vnius exercitus, rectius bella gerere.* Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu inuasere fines Romanos, vt ad vrbem quoq; terrorem pertulerint nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minus quàm nec victus, ac propè in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestesq; pauidi incidētes portis non populationem, nec prædonū paruas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad vrbem clamabant. ab his proximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: cursus clamorq; vocantium ad arma. haud multum à pauore captæ vrbis abesse. Forte ab Algido Quintius Cos. redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuq; sedato, *victos timeri* increpans *hostes*, præsidia portis imposuit. vocato deinde senatu, cum ex auctoritate patrum iustitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Seruilio præfecto vrbis relicto, hostem in agro non inuenit. Ab altero consule res gesta egregie est, qui qua venturum hostem sciebat, grauē præda, eoq; impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium euasere ex insidiis. præda omnis recepta est. sic finem iustitio quod quatriduum fuit, reditus Quintij Cos. in vrbem fecit. Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum. Censa ciuium capita centum quatuor & xx. millia CCXIIII. dicuntur, præter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum, in oppida sua se recepere, vri sua popularique passi. Consul cum aliquoties per omnem hostium agrum infecto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit. Consules inde A. Postumus Albus, Sp. Furius Fusus. Furius Fusios scripsere quidam, id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis præsidium petiêre. quo cupidè oblato (adeò ciuitates hæ perpetuo in Romanos odio certauere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, cum oppidū captum esset, cōfugisset ad Aequos. isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dilapsa cùm Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienauit. Nec dum matura re, cùm defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotiū est consulibus, *vt principibus coloniæ Romam excitis quærerent, quidnam rei esset.* qui cùm haud grauatè venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, vt magis suspecti quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius cōsulum alter, cui ea prouincia euenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem inuenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam vniuersa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temerè pugnæ commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit, neq; is finis periculi fuit, namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atq; oppugnata, vt ne nuncius quidem inde mitti Romam pos-

Æqui pacem petūt, mox eam irritam faciunt.
In Æquos Q. Fabius consul mittitur.
II.
Atrox pugna inter Romanos & Æquos.
III.
Æqui populantur fines Romanos.
Æqui graues præda recipiuntur.
Census agitur & Lustrum conditur.
IV.
Bellum Æquicum.
Exercitus Romanus ab Æquis obsidetur.

set. Hernici & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciauerunt: tantumque terrorem incussere patribus, vt (quæ forma senatusconsulti vltimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur: *videret, ne quid Respub. detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est; procõsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites* (ita tum repentina auxilia appellabant) *iussi*.

V

Subitarij milites.

Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, vt non suffecturas ad omnia, aggressi sunt simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanũ missa; vrbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam L. Valerius ad præsidium vrbis relictus, consul Postumius ad arcẽdas populationes finium missus. Nihil remissum ab vlla parte curæ aut laboris. vigiliæ in vrbe, stationes ante portas, præsidiaq; in muris disposita: & quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies seruatum.

Ob tumultum indicitur iustitiũ.

Interim in castris Furius Cos. cùm primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: & cùm persequi posset, metu subsistit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) lõgius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequẽdi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus multis sæpe frustra conatibus captis, vt viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans, cecidit. Et consul nuncio circumuenti fratris conuersus ad pugnam, dum se temerè magis quàm cautè in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægrè ab circumstantibus ereptus & suorum animos turbauit, & ferociores hostes fecit: qui cæde legati, & consulis vulnere accensi nulla deinde vi sustineri potuere, cùm compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subuenisset. is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumuenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos prædam agentes Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit: ij vagi dissipato agmine fugientes in Quintium victorem cum saucio consule reuertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium vltus est cædem. magnæ clades vltro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnauerint, ceciderintve, exactò affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro v. millia ac ccc. Ex prædatoribus Æquorũ, qui populabũdi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio Cos. duo millia cccc.

Interfectorum numerus.

cæsos: cæteram multitudinem prædam agentem quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum cc. ait & xxx. Inde Romam reditum est: iustitium remissum. Cælum visum est ardere plurimo igni portentaque alia aut obuersata oculis, aut vanas exterritis ostentauere species. His auertẽdis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deûm exposcentium virorũ, mulierumque turba implebantur.

Prodigia.

Feriæ indicuntur.

Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prœlium venerat, propè cum ignominia dimissi.

VI

Comitia inde habita: creati consules L. Ebutius, P. Seruilius. calendis Sextilibus, vt tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Graue tempus, & fortè annus pestilens erat, vrbi agrisque nec hominibus magis quàm pecori, & auxere vim morbi terrores populationis pecoribus agrestibusque in vrbem acceptis. ea colluuio mistorum omnis generis animantium & odore insolito vrbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat, ministeriaq; inuicem ac contagio ipsa vulgabant morbos.

Pestilens annus.

Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque coniunctis copiis castra posuisse, inde ingẽti exercitu fines suos depopulari.

Æqui Volscique agrũ Hernicum depopulantur.

præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis afflictam ciuitatem pestilentia esse: mœstum etiam responsum tulere, *vt per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: vrbem Romanam subita deûm ira morbo populari. si qua eius mali quies veniat, vt anno ante, vt semper aliàs, sociis opem laturos*. Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes: quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit, pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli iniuria vastatos. Vbi cùm obuius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent: peruenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Ebutius erat Romanus consul, collega eius Seruilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum maior pars, militaris ferè ætas omnis, vt non modò ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent, munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibãt: circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos summa rerum ac maiestas consularis imperij venerat.

Res Romanæ quàm male affectæ.

VII

Deserta omnia sine capite, sine viribus dij præsides ac fortuna vrbis tutata est: quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem quàm hostium dedit. Adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeũdi quidem Romana mœnia animos eorum cœpit: tectaq; procul visa atque imminentes tumuli auertêre mentes eorũ: vt totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, cum integra loca*,

Vrbis Romæ fortuna.

In Tusculanum agrū conuertitur hostilis exercitus.

Tusculanum agrum opimum copiis petere possent? signa repente conuellerent: transuersisque itineribus per Lauicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò vis omnis tempestasque belli conuersa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam vrbem petentibus, nec opem vllam obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu Romā pergunt. vbi cùm hostes non inuenissent, secuti famam ac vestigia, obuij fiunt descendentibus à Tusculano in Albanā vallem. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est. fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul qui vnus supererat, moritur, mortui & alij clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus augures; Ser. Sulpitius, curio maximus: & per ignota capita latè euagata est vis morbi: inopsque senatus auxilij humani, ad deos populum ac vota vertit. iussit *cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum.* ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica euocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cælestium finemque pesti exposcunt.

Supplicationes ad omnia delubra indicuntur.

VIII

Inde paulatim seu pace deum impetrata, seu grauiore tempore anni iam circumacto defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis iam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, siue ille Vetusius fuit. Ante diem III. Idus Sextiles consulatum ineunt, iam satis valida ciuitate, vt non solùm arcere bellum, sed vltrò etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, *in fines suos transcendisse hostes*, impigrè promissum auxilium, duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum vltrò inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non vltrà quàm in Hernicos procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit, fugatque Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum. inde dimissum in campos vastauere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. vrbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quod in arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat vrbi. is armatâ iuuentute, dispositisque præsidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta appropinquare vrbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab vrbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, iam antè exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis repentino pauore perculsus adorti, aliquanto pauciores multitudinem fundunt, fugantque & compulsos in cauas valles, cùm exitus haud in facili esset, circumueniunt. ibi Volscum nomen propè deletum est. XIII. millia CCCCLXX. cecidisse in acie ac fuga, M. CCL. viuos captos, signa XXVII. militaria relata, in quibusdam annalibus inuenio, vbi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul ingenti præda potitus eadem in statiua rediit. tunc consules castra coniungunt, & Volsci Æquique afflictas vires suas in vnum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus etiam castra capta.

Interregnum.

Veturius Consul Volscos fudit.

Volscorum ingens clades.

IX

Secundæ res bellicæ vrbanos motus excitāt.

Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo vrbanos motus excitauerunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tamquam nimium. nec tolerabile liberæ ciuitati inuehebatur. *nomine enim tantum minus inuidiosum, re ipsa prope atrocius quàm regium esse. quippe duos pro vno dominos acceptos immoderata, infinita potestate, qui soluti atq; effrenati ipsi, omnem metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem: quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, vt quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. quod populus in se ius dederit, eo consulem vsurum: nō ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Quâ promulgatâ lege, cùm timerent patres, ne absentibus consulibus iugum acciperēt, senatus à præfecto vrbis Q. Fabio vocatur. qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est inuectus, vt nihil, si ambo consules infecti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum Rempublicam. si quem similem eius priore anno inter morbū, bellumque irati dij tribunum dedissent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus, iacente ægra ciuitate in colluuione omnium rerum, ad tollendum è Republica consulare imperium laturum leges fuisse, ducē Volscis Æquisque ad oppugnandam vrbem futurū. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbè in aliquem ciuium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem sæuitum sit, non illum consulare imperium, sed tribunitiā potestatem inuisam, intolerandamque facere: quā pacatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat vt cœperit. Vos,* inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, vt primùm omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem vniuersorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, inuidiosum vobis est, desertam Rempub. inuadi: non ius vestrū, sed inuidiam minueritis. agite cum collega, vt rem integram in aduentū consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agūr eum Terentillo tribuni dilataque in speciē actione, re ipsa sublata, cōsules extemplò accersiti. Lucretius cum ingenti præda, maiore multo gloria rediit. & auget gloriam aduenïēs, exposita omni in campo Martio præda, vt suum quisq; per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agē te. id antiquius consuli fuit, iactata per aliquot

Q. Fabius præfectus vrbis, Tribuno plebis resistit.

X

Præda in cāpo Martio exponitur, vt sua quisq; cognita abduceret.

dies tum in senatu res, tum ad populum est, cessit ad vltimum maiestati consulis tribunus, & destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus.

De Volscis & Æquis triumphus.

Triumphauit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, vt ouans sine militibus vrbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentilla ab toto relata collegio, nouos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpitius. Eo anno cælum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bouem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum.

Portenta.

Inter alia prodigia & carne pluit quem imbrem ingens numerus auium interuolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquot dies, vt nihil odor mutaret.

Libri per duumuiros sacrorum adeuntur.

Libri per duumuiros sacrorum aditi. pericula à conuentu alienigenarum prædicta, *ne qui in loca summa vrbis impetus cædesque inde fierent*. inter cætera monitum, *vt seditionibus abstineretur*. Id factum, ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamē. Ecce, vt idem in singulos annos orbis volueretur, Hernici nunciant,

Volsci & Æqui reficiunt exercitus.

Volscos & Aequos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus. Antij summam rei positam. Ecetræ Antiates colonos palàm concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Vt hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur, consules belli administrationem inter se dispartiri iussi: alteri vt Volsci, alteri vt Æqui prouincia esset. Tribuni coram in foro personare,

Tribunorū aduersus Senatum contentio.

fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. iam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. sed arte eludi: quia occidione prope occisos Volscos, & Aequos mouere sua sponte arma posse, iam fides abierit, nouos hostes quæri, coloniam fi… propinquam infamem fieri, bellū innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana, quam oneratam armis ex vrbe præcipiti agmine acturi essent, exilio & relegatione ciuium vlciscentes tribunos. sic ne quid aliud actū putent, victā legem esse: nisi dum integra res sit, dum domi, dum togati sint, caueant: ne possessione vrbis pellantur, ne iugum accipiant. si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externū, nullum periculū esse. cauisse deos priore

XI *anno, vt tutò libertas defendi posset*. Hęc tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant, eò decurrūt tribuni, concionemque secum trahūt. citati pauci, velut rei experiūdæ causa, & statim vis coorta, quēcumq; lictor iussu consulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neq; suum cuique ius modū faciebat: sed virium spe & manu obtinendū erat quod intenderes, quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impediēda gerebant. Initium erat rixæ, cùm discedere populum iussissent tribuni, quod patres se summoueri haud sinebant, nec ferè seniores rei intererant: quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset: multum & consules se abstinebant, ne cui in colluuione rerum maiestatem suam contumeliæ offerrent.

Cæso Quintius priuatus Tribunis resistit.

Cæso erat Quintius ferox iuuenis quà nobilitate gētis, quà corporis magnitudine ac viribus, ad ea munera data à dijs, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro, vt nemo non lingua, non manu promptior in ciuitate haberetur. Hic cùm in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, vnus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est, qui obuius fuerat, mulctatus nudatusque abibat: vt satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum propè iam perculsis aliis tribunis. A. Virginius ex collegio vnus Cæsoni capitis diē dicit.

Cęso capitis accersitur.

atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat: eò acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello, accusator pati reum ruere, inuidiæque flammam, ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab iuuentute inconsultè dicta factaque in vnius Cæsonis suspectum incidunt ingenium, tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi. *Ecquid*, inquit, *sentitis iam vos Quirites, Cæsonem simul ciuem, & legem quam cupitis, habere non posse? quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. exspectate dum consul aut dictator fiat, quem priuatum viribus & audacia regnantem videtis*. Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, & tribunum ad rem peragendā vltrò incitabant. Iam aderat iudicio dies, XII

apparebatq; vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos.

Principes ciuitatis Cæsonem defendunt.

sequebātur necessarij principes ciuitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cùm multa referret sua familiæque decora, affirmabat, *neque in Quintia gente, neque in ciuitate Romana tantā indolem tam maturæ virtutis vnquā extitisse. suum primum militem fuisse, se sæpe vidēte pugnasse in hostem*. Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminē vnū esse, cuius magis opera putet Rempublicā restitutam*. L. Lucretius Cos. anni prioris, recēti gloria nitēs, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora nunc in expeditionibus, nunc in acie, suadere & monere *iuuenem egregium, instructum naturæ fortunæq; omnibus bonis, maximum momentū rerum eius ciuitatis, in quamcunque venisset, suum quā alienū mallent ciuem esse. quod offendat in eo, feruorem & audaciā, ætatem quotidie auferre. quod desideretur consilium, id in dies crescere, senescentibus vitiis, maturescente virtute. sinerent tantum virū senem in ciuitate fieri*. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet inuidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petēdo *sibi qui non dicto, nō facto quemquā offendisset, vt condonarent filiū, orabat*. Sed alij auersabantur preces, aut verecūdia, aut metu: alij se suosq; mulctatos querentes, atroci responso iudiciū suum præferebāt. Premebat reum, præter vulgatā inuidiam, crimē vnum: quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot XIII

Deuia ciuem illata Cæso accusatur.

annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, *se haud multo post quàm pestilētia in vrbe fuerat, in iuuentutē grassantē in Suburra incidisse: ibi rixā natam*

esse, fratremque suum maiorem natu, nec dũ ex morbo satis validum pugno ictum à Cæsone cecidisse semianimem: inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, adeò concitati homines sunt, vt haud multum absuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi iubet hominem, & in vincula duci. patritij vi cõtra vim resistunt. T. Quintius clamitat; *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium *negat sumpturum se de indemnato, seruaturum tamen in vinculis esse ad iudicij diem, vt qui hominem necauerit, de eo supplicij sumẽdi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto ius auxilij sui expediunt: *in vincula coniici vetant: sisti reum, pecuniamq; nisi sistatur, populo promitti, placere pronũciant. summam pecuniæ, quãtam æquum esset promitti, veniebat in dubiũ, id ad senatũ reiicitur.* reus dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit. vnũ vadem III. mil. æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decẽ finierũt, tot vadibus accusator vadatus est reum.

Cæso primus vades publicos dedit. Iuniores patrum Cæsonis sodales, tribunis fortites resistunt de agraria lege agentibus.

Hic primus vades publicos dedit. Dimissus è foro, nocte proxima, insciis consulibus, in Tuscos in exilium abiit. Iudicij die cum excusaretur solum vertisse exilij causa, nihilominus, Virginio comitia habente collegæ appellati, dimisere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter, vt diuenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim veluti relegatus in vili quodam tugurio viue-
XIV ret. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit ciuitatem. ab externis armis otium fuit. cùm velut victores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio propè perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: iuniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos, sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperauere impetus suos. Cùm primò post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingẽti clientium exercitu, sic tribunos, vbi primùm summouentes præbuere causam, adorti sunt, vt nemo vnus inde præcipuum quicquam gloriæ domum inuidiæve ferret, *mille pro vno Cæsones extitisse* plebs quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benigne salutare, alloqui plebis homines, domum inuitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere, numquam vlli neque publicè, neque priuatim truces esse, nisi cùm de lege agi cœptum esset. alibi popularis iuuentus erat. Nec cætera modò tribuni tranquillè peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum vt vlla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex
XV clusa est. Accipiunt ciuitatem placidiorem consules C. Claudius Appij filius, & P. Valerius Publicola. Nihil noui nouus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura ciuitatem tenebat. Quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, eò acrius contra tribuni tendebant, vt plebi suspectos eos criminando facerent. *coniurationem factam, Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. id negotij datum ab senioribus patrum, vt iuuentus tribunitiam potestatem è Republica tolleret, formaque eadem ciuitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum iam ac propè solẽne in singulos annos bellum timebatur propiusque aliud nouum malum, nec opinato exortum. Exules, seruique ad quatuor millia hominum, & quingenti duce Ap. Herdonio Sabino nocte Capitolium atque arcem occupauere. confestim in arce facta cædes eorum, qui coniurare & simul capere arma noluerant alij inter tumultum præcipites pauore in forum deuolant. alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in vrbe sunt*, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum; ab odio plebis, an ab seruili fraude vrbem inuasisset. sedabãt tumultus, sedando interdum mouebant. nec enim poterat pauida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, non vulgo; tantum vt in incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset soliciti reliquum noctis, incertique qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia vrbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. seruos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. *se miserrimi cuiusq; suscepisse causam, vt exules iniuria pulsos in patriam reduceret, & seruitutis graue iugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri: si ibi spes nõ sit, se Volscos, & Aequos, & omnia extrema tentaturum, &*

Exules & serui Capitolium & arcem occupant.

concitaturum. Dilucere res magis patribus atque XVI
consulibus. præterea tamen quæ denuntiabãtur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere. & cùm tãtum in vrbe hostium esset, mox Sabinæ Hetruscæque legiones ex composito adessent: tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populabundos, vt antè fines, sed ad vrbem, vt ex parte captam venirent. Multi & varij timores. inter cæteros imminebat terror seruilis, ne suus cuique domi hostis esset, cui nec credere, nec nõ credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ab emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id propè vnum maximè inclinauis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, *vt non bellum, sed vanã imaginem belli ad auertendos ab legis cura plebis animos Capitolium insedisse* contenderent: *patritiorum hospites clientesque si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore quàm venerint silentio abituros.* Concilium inde legi perferendæ habere, auocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se maiore à tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat. Post- XVII
quam arma poni, & discedere homines ab stationibus

Tribunitius furor in lege perferenda.

Valerii Cõsulis ad Tribunos & plebem oratio.

tionibus nunciatum est P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit. *Quid hoc rei est,* inquit, *tribuni? Ap. Herdonij ductu & auspicio Remp. euersuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui seruitia vestra non commouit auctor? cùm hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet:* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos vrbis Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Iupiter optimus maximus, Iuno regina, & Minerua, alij dij deæque obsidentur, castra seruorum publicos vestros penates tenent. hæc vobis forma sanæ ciuitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiãque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est. velut cùm otium superat, senator sententiam dicit, alij Quirites suffragium ineunt. nõ quicquid patrum, plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesq; omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iouis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuã, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ, iube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul quantum mortalis deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Vltimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, iam se consularis imperij, iam tribunitiæ potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, vbicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdoniũ vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim vltimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit, tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inferentesque se in circulos sermones tempori aptos serere: admonere, vt viderent in quod discrimen Rempub. adducerent: nõ inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres, plebemque, arcem vrbis, templa deorum, penates publicos priuatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moueretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII

Tusculani Romanis vltrò suppetias ferunt.

Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ vrbis statu nuncij veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim conuocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, *ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales deos, fidemque fœderum id poscere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ciuitatem, numquam parem occasionem daturos deos.* Placet ferri auxilium, iuuentus cõscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes procul speciem hostium præbuêre. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde vbi vanus terror abiit, accepti in vrbem agmine in forum descendunt.

Valerius consul & Tusculani Capitoliũ oppugnant.

ibi iam P. Valerius relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. auctoritas viri mouerat, affirmantis *Capitolio recuperato, & vrbe pacata, si se doceri siuissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur, memorem se maiorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hæreditaria cura sibi à maiorib. tradita esset, concilium plebis non impediturum.* hunc ducem secuti, nequiquam reclamantibus tribunis, in cliuum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur & Tusculana legio. certare socij ciuesque, vtri recuperatæ arcis suũ decus facerent. dux vterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec vlli satis rei, præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Iam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato negotio suis, vt corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis prouolat. præ ardore impetuque, tantæ rei sensus non peruenit ad militem. prius vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdauêre tẽplum, multi viui capti, Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captiuis vt quisq; liber aut seruus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, vt funere ampliore efferretur, iactasse fertur.

Valerius interficitur.

Capitoliũ recuperatur.

XIX

Pace parta, instare tum tribuni patribus, vt P. Valerij fidem exsoluerent; instare Claudio, *vt collegæ deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset,* negare *passurum agi de lege.* hæc tenuêre contentiones vsque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebs consulem habitura iratum, potentem fauore patrum, virtute sua tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibendo, vbi res posceret, priores erant. Is vt magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali non in plebe coërcenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit. *cuius ordinis languore, perpetui iam tribuni plebis, non vt in Republica populi Romani, sed vt in perdita domo, lingua, criminibusque regnarent. cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnis iuuentutis belli domique decora pulsa ex vrbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atque tertium tribunos pessimis artibus regia licentia viuere. Aulus,* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicij, quam Ap. Herdonius meruit? plus hercule aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo propè denunciauit, vt arma caperetis. hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosq; seruis vestris & exulibus obiecit. & vos (C. Claudij pace, & P. Valerij mortui loquor) prius in cliuum Capitolinũ signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? pudet deorum hominumque cùm hostes in arce, in Capitolio essent, exulum & seruorum dux profanatis omnibus in cella Iouis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma, in dubio fuit, vtrũ L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius consules Romanã arcem liberarent. & qui antè Latinos, ne pro se quidẽ ipsis, cùm in finibus hostẽ haberent, attingere arma passi sumus: nunc nisi Latini*

De agraria lege contentio.

Quintius Cæsonis pater consul creatur.

Quintij consulis in Tribunos vehemens oratio.

E

sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandã obiicere? scilicet si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quã partem, veluti abruptam à cætero populo vestram patriam peculiaremque Rempub. fecistis: si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Iupiter optimus maximus, exulum atq; seruorũ septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, vt sacrosancti habeãtur? quibus ipsi dij neque sacri, neque sancti sunt. at enim diuinis humanisq; obruti sceleribus, legẽ vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die quo ego cõsul sum creatus malè gesta Respub. est, peius multò quàm cùm P. Valerius cõsul periit, si tuleritis. Iam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos & Aequos mihi atque collegæ legiones ducere, in animo est. nescio quo fato magis bellãtes, quàm pacati propitios habemus deos, quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitoliũ ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quàm re ipsa experiri, est melius. Mouerat plebem oratio consu-

XX lis. erecti patres restitutam credebant Rempub. consul alter, comes animosior quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionẽ tam grauis rei facilè passus, in peragendis consiliis cõsularis of-

Tribunorũ & consulis disceptatio.

ficij partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludẽtes velut vana dicta persequi, quærendo, quónam modo exercitum educturi consules essent, quos delectũ habere nemo passurus esset? Nobis verò, inquit Quintius, nihil delectu opus est, cùm, quo tempore P. Valerius ad recipiẽdum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iurauerint, conuenturos se iussu consulis, nec iniussu abituros. edicimus itaq; omnes qui in verba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cauillari tum tribuni, & populum exoluere religione velle: priuatum eo tempore Quintiũ fuisse, cum sacramento adacti sint. sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat: nec interpretãdo sibi quisque iusiurandũ, & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accõmodabat. Igitur tribuni, vt impediẽdæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere eo ma-

Maiorum religio.

gis quòd & augures iussos adesse ad Regillum lacum fama exierat: locumq; inaugurari, vbi auspicato cũ populo agi posset: vt quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. omnes id iussuros, quod consules vellent, neq; enim prouocationem esse longius ab vrbe mille passuum: & tribunos, si eò veniant, in alia turba Quiritiũ subiectos fore consulari imperio. Terrebãt hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quòd sæpius Quintius dictitabat, se consulũ comitia nõ habiturum. non ita ciuitatem ægram esse, vt consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse Reipub. vt qui se mouerit ad solicitãdum statum ciuitatis, sentiat sine prouocatione dictaturã esse. Senatus in Capitolio erat, eò tribuni cum

XXI perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nũc patrum fidem implorant. nec antè mouerunt de sententia consulem, quàm tribuni se in auctoritate patrũ futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente cõsule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt: neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab vrbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, iudicare Senatũ contra Rempub. esse. consules fuẽre in patrum potestate. tribuni reclamantibus consulibus refecti: patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio cõsulis fuit. Mirer, inquit, si vana vestra patres conscripti ad plebem auctoritas est? vos eleuatis eam, quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus soluit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tãquam id sit plus posse in ciuitate, plus leuitatis ac licẽtiæ habere: leuius enim, vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quã aliorum. imitamini patres conscripti turbam inconsultam: qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quã alij vestro rectè faciant, dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò C. Claudi adhortor, vt & ipse populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, vt non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, inuidiamq; quæ ex continuato eo impenderet, leuatam putem.

Quintius non patitur se cõsulem contra senatusconsultũ creari.

Communiter inde edicũt, ne quis L. Quintiũ consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium nõ obseruaturos. Cõsules creati Q. Fabius Vibulanus ter- XXII
tium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno lustrum, propter Capitolium captũ, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. instigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant. Iam Antij Volscorum legiones esse, & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam, ægreq; impetratum à tribunis, vt bellum præuerti sinerent. Consules inde partiti prouincias. Fabio vt Antium legiones duceret, datum: Cornelio vt Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populãdum veniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex fœdere, duæque partes sociorum in exercitu, tertia ciuiũ fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socij, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, statiuisque hostium cõsedit. Vbi cùm Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare nõ ausi, quemadmodũ quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius non permistam vnam sociorum ciuiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallũ hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum obseruare iussit, vt pariter & socij rem inciperent, referrẽtque pedem, si receptui cecinisset: equites item suæ cuiq; parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumuenit: & cùm vndique instaret, nõ sustinentes impetum Volscos vallo deturbat: transgressus inde munitiones, pauidam turbam inclinatamque in partem vnam castris expellit. inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facilè fuerat, cùm ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugiẽtium fuit: sed præda maior, quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, nisi fugientes siluæ te-
xissent. Dum ad Antium hæc geruntur, interim XXIII

Census agitur sine lustro.

Volsci vincuntur.

Arx Tusculana capitur ab Æquis.

Æqui robore iuuentutis præmisso, arcem Tusculanam improuiso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, vt distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata mouent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur. adeò & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium conuehit. ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manũ fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subuehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam, vi nunquam eò subire potuit. fames postremò inde detraxit hostem quò postquam vẽtum ad extremum est, inermes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi, hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad vnum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto, castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus Romanis iam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores inuenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse: certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores

Æqui sub iugum missi.

XXIV eius rei mentio est, non ausum. Hoc bello perfecto tribunitium domi bellum patres territat. Clamant *fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse, se nihilominus rem susceptam peracturos.* obtinuit tamen P. Lucretius præfectus vrbis, vt actiones tribunitiæ in aduentum consulum differrentur. Erat & noua exorta causa motus. A. Cornelius, & Q. Seruilius quæstores M. Volscio, quòd falsus haud dubio testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant, multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii ex quo semel fuerit æger, vnquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumq; tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen coniecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmãtibus, qui vnà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine vllo commeatu fuisse. *ni ita esset, multi priuatim ferebant Volscio iudicem*, cum ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res in vnum congruentes, haud magis dubiam damnationẽ Volscii, quàm Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebãt, in mora tribuni erant, qui *comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent*, passuros negabant. ita extracta vtraque res in consulum aduentum est. Qui vbi triumphantes victore cum exercitu vrbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni iam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen auerterant. & cum

Tribunorũ cum patribus certamen.

Triumphãtes Coss. vrbem ineũt.

consules nihilominus aduersus continuationem tribunatus, quàm si lex minuendæ suæ maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine vrbis decimum conditum. Fuerunt censa ciuium capita, centum triginta duo millia, cccc xix. Consulum magna domi bellique eo XXV anno gloria fuit: quod & foris pacem peperêre: & domi, etsi non concors, minus tamen quàm aliàs infesta ciuitas fuit. L. Minutius inde, & L. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem tribuni iudicium de Volscio impediebant, sed in quæstoribus nouis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. is quoniam neq; Quintiæ familiæ Cæso, neque Reipub. maximus iuuenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maximè è tribunis de lege ageret, duûm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: vt, cùm edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc interualli datum res tranquillas in vrbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cluilium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniũt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum iniurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere se alia interim acturum.* quercus ingẽs arbor prætorio imminebat, cuius vmbra opaca sedes erat. Tum ex legatis vnus abiens, *& hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quicquid deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, cùm deorum hominumque simul violata iura exsequemur.* Romam vt rediêre legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum prouinciã dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad vltimum impedissent, sed nouus subitò additus terror est. Vis Sabinorum ingens propè ad XXVI mœnia vrbs infesta populatione venit. fœdati agri, terror iniectus vrbi est, tum plebs benignè arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti, alterum Nautius contra Sabinos duxit, castrisque ad Eretum positis, per expeditiones paruas plerumque nocturnis incursionibus tãtam vastitatem in Sabino agro reddidit, vt comparati ad eam propè intacti bello fines Romani viderentur. Minutio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta castris se pauidus

Lustrum conditur.

Æqui Lanuuinum agrum & Tusculanũ populãtur.

Sabini Romanos fines populantur. Nautius cõsul agrũ Sabinum vastat.

tenebat. Quod vbi senserunt hostes, creuit ex
metu alieno (vt fit) audacia: & nocte adorti castra,
postquam parum vis aperta profecerat, munitio-
nes postero die circumdant. Quæ priusquam vn-
dique vallo obiecto clauderent exitus, quinque
equites inter stationes hostium emissi, Romam
Minutius consul cum exercitu obsidetur. pertulêre, *consulem exercitumque obsideri*. Nihil tam
nec opinatum, nec tam insperatum accidere po-
tuit. itaque tantus pauor, tantaque trepidatio
fuit, quanta, si vrbem, non castra hostes obside-
rent. Nautium consulem accersunt in quo, cùm
parum præsidij videretur, dictatoremque dici
placeret, qui rem perculsam restitueret: L. Quin-
tius Cincinnatus cõsensu omnium dicitur. Ope-
ræpretium est audire, qui omnia præ diuitiis hu-
mana spernunt, neque honori magno locum, ne-
que virtuti putant esse, nisi vbi effusè affluant
L. Quintius Cincinnatus ab opere agresti ad Dictaturam accersitur. opes: Spes vnica imperij populi Romani L. Quin-
tius trans Tiberim contra eum ipsum locum, vbi
nunc naualia sunt, quatuor iugerum colebat
agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab lega-
tis seu fossam fodiens bipalio innixus, seu cùm
araret, operi certè, id quod constat, agresti inten-
tus, salute data inuicem, redditaque rogatus vt
(quod bene verteret ipsi, reique publicæ) togatus
mandata senatus audiret. admiratus, rogitans-
que. *satin' salua essent omnia?* togam properè è tu-
gurio proferre vxorem Raciliam iubet. qua simul
absterso puluere ac sudore velatus processit: di-
ctatorem eum gratulantes consalutant: in vrbem
vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Na-
uis Quintio publicè parata fuit, transuectumque
tres obuiam egressi filij excipiunt, inde alii pro-
pinqui atque amici, tum patrum maior pars. ea
frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus de-
ductus est domum; & plebis concursus ingens
fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit,
& imperii nimium, & virum in ipso imperio ve-
hementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil,
præterquam vigilatum est in vrbe. Postero die
XXVII Magister equitum. dictator cùm ante lucem in forum venisset, ma-
gistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ
gentis, sed qui cùm stipendia pedibus propter
paupertatem fecisset, bello tamen primus longè
Romanæ iuuentutis habitus esset. Cum magistro
equitum in concionem venit, iustitium edicit,
claudi tabernas tota vrbe iubet, vetat quemquam
priuatæ quicquam rei agere. Tum *quicumque
ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quin-
que coctis, vallisque duodenis ante solis occasum Mar-
tio in campo adessent, quibus ætas ad militandum gra-
uior esset, vicino militi, dum is arma pararet, val-
lumque peteret, cibaria coquere* iussit. Sic iuuentus
discurrit ad vallum petendum. sumpsere, vnde
cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: im-
pigreque omnes ad edicta dictatoris præsto fue-
re. Inde composito agmine non itineri magis
apto, quam prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse
dictator, magister equitum suos equites ducit. In
vtroque agmine quas tempus ipsum poscebat ad-
hortationes erant: *adderent gradum, maturato opus
esse, vt nocte ad hostẽ peruenire possent. consulẽ exer-
citumque Romanum obsideri. tertium diem iam clau-
sos esse. quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse:*
*puncto sæpe temporis maximarum rerum momen-
ta verti. Accelera signifer, sequere miles*, inter se quo-
que gratificantes ducibus clamabãt. media nocte
in Algidum perueniunt: & vt sensere iam propè
hostes esse, signa constituunt. Ibi dictator quan- XXVIII
tum nocte prospici poterat, equo circumuectus,
contemplatusque qui tractus castrorum, quæque
forma esset, tribunis militum imperauit, vt sarci-
nas in vnum coniici iubeant, militem cum armis
valloque redire in ordines suos. facta, quæ impe-
rauit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum Æquos circumuallat dictator.
omnem lõgo agmine circumdat hostium castris,
& vbi signum datum sit, clamorem omnes tolle-
re iubet: clamore sublato, ante se quemque du-
cere fossam, & iacere vallum. Edito imperio, si-
gnum secutum est; iussa miles exsequitur, clamor
hostes circumsonat. superat inde castra hostium,
& in castra consulis venit: alibi pauorem, alibi
gaudium ingens facit Romani, *ciuilem esse clamo-
rem, atque auxilium adesse* inter se gratulantes, vl-
tro ex stationibus ac vigiliis territant hostem.
Consul differendum negat. *illo clamore non ad-
uentum modò significari, sed rem ab suis cœptam: mi-
rumque esse, ni iam exteriore parte castra hostium op-
pugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi* iu-
bet. Nocte initum prœlium est, legionibus dicta-
toris clamore significantibus, ab ea quoque parte
rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda cir-
cumdari opera Æqui parabant, cùm ab interiore
hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fie-
ret eruptio, à munientibus ad pugnantes intror-
sum versi, vacuam noctem operi dedêre. pugna-
tumq; cum consule ad lucem est: luce prima iam
circumuallati ab dictatore erant, & vix aduersus
vnum exercitum pugnam sustinebant, tum à
Quintiano exercitu, qui cõfestim à perfecto ope-
re ad arma rediit, inuaditur vallum. hic instabat
noua pugna, illa nihil remiserat prior. tum anci-
piti malo vrgente à prœlio ad preces versi hinc
dictatorem, hinc consulem orare, *ne in occidione
victoriam ponerent, vt inermes se inde abire sinerent.*
Ab consule ad dictatorem ire iussis, ignominiam
infensus addidit. *Gracchum Cluilium ducem, prin-
cipesque alios vinctos ad se adduci* iubet, *oppido Cor-
bione decedi: sanguinis se Aequorum non egere: licere
abire, sed vt exprimatur tandem confessio, subactam
domitamque esse gentem, sub iugum abituros*. Tribus Sub iugum mittuntur Æqui.
hastis iugum fit, humi fixis duabus, superque eas
transuersa vna deligata, sub hoc iugo dictator XXIX
Æquos misit. Castris hostium receptis plenis
omnium rerum (nudos enim emiserat) prædam
omnem suo tantum militi dedit. consularem
exercitum, ipsumque consulem increpans, *Care-
bis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoste, cui propè
prædæ fuisti. & tu L. Minutij, donec consularem
animum incipias habere, legatus his legionibus præ-
eris.* Ita se Minutius abdicat consulatu, iussusque Minutius iussu dictatoris abdicat se consulatu.
ad exercitum manet. Sed adeò tum imperio me-
liori animus mansuete obediens erat, vt bene-
ficii magis, quàm ignominiæ hic exercitus me-
mor, & coronam auream dictatori * libræ pon- * Val. Cor. 108 aut circiter.
do decreuerit, & proficiscentem eum *patronum*
salutauerit. Romæ à Q. Fabio præfecto vr-
bis senatus habitus triumphantem Quintium,

quo veniebat agmine, vrbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata; secutus exercitus præda onustus. epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & solemnibus iocis commessantium modo currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano approbantibus cunctis ciuitas data est.

Dictator triumphans vrbem ingreditur. Quintius se dictatura abdicat.

Confestimque se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscij falsi testis tenuissent: ea ne impedirẽt tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuuium exulatum abiit. Quintius XVI. die dictatura in sex menses accepta se abdicauit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minutio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuêre. plebes vicit, vt quintùm eosdẽ tribunos crearent.

Portentum.

Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium

XXX esse. Hæc eo anno gesta. Sequuntur consules, Q. Minutius, M. Horatius Puluillus. Cuius initio anni cum foris otium esset, domi seditiones iidẽ tribuni, eadem lex faciebat, vlteriusque ventum foret, adeo exarserant animis, ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nunciatum esset. Senatum consules vocant, iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere.

Contentio inter Coss. & tribunos.

Inde posito legis certamine, noua de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, cùm alius additur terror: *Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad vrbem venire.* is metus perculit, vt scribi militem tribuni finerent, non sine pactione tamen, *vt, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, paruumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur.* Expressit hoc necessitas patribus; id modò excepêre, *ne postea eosdem tribunos iuberent.* Tribunitia comitia, ne id quoque post bellum, vt cætera, vanum esset, extemplò habita.

Decem tribuni plebis creantur.

Tricesimosexto anno à primis tribunis plebis decem creati sunt. bini ex singulis classibus, itaque cautum est vt postea crearentur. Delectu deinde habito, Minutius contra Sabinos profectus: non inuenit hostem. Horatius, cùm iam Æqui Corbione interfecto præsidio Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit pro

XXXI pter proditum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisq; otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Auentino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno T. Romilio, & C. Veturio consulibus legem omnibus concionibus suis celebrant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset.* Cum maximè hæc agerent, trepidi nuncij ab Tusculo veniunt, Æquus in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilij. ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inueniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alij fugati, præda parta ingens.

Æquorum magna clades.

eam propter inopiam ærarij consules vendiderunt, inuidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, vt magistratu abiêre, Sp. Tarpcio, A. Æternio consulibus, dies dicta est. Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis, Veturio ab L. Halienu ædili plebis. vterque magna patrum indignatione damnatus: Romilius x. milibus æris, Veturius xv. milibus.

Consules damnati.

Nec hæc priorum calamitas consulum segniores nouos fecerat consules; *& se damnari posse* aiebant: *& plebem, & tribunos legem ferre non posse.* Tum abiecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus. *Finem tandem certaminum facerent, si plebeiæ leges displicerent: at illi communiter legumlatores, & ex plebe, & ex patribus, qui vtrisque vtilia ferrent quæque æquandæ libertatis essent, finerent creari.* Rem non aspernabantur patres, *daturum leges neminem nisi ex patribus* aiebant.

Mittuntur Athenas legati, vt Solonis leges, & aliarum Græciæ ciuitatum instituta describerent.

Cum de legibus conueniret, de latore tantum discreparet, missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius P. Sulpitius Camerinus, iussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ ciuitatum instituta, mores, iuraque noscere. Ab externis bel-

lis quietus annus fuit, quietior insequens P. Curiatio, & Sex. Quintilio Coss. perpetuo silentio tribunorum. XXX:I

quòd primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit, deinde duo simul mala ingentia exorta, fames, pestilentiaque fœda homini, fœda pecori.

Fames & pestilentia.

vastati agri sunt: vrbs assiduis exhausta funeribus, multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Puluillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat. augures legêre. mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sextius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, vt tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemuiros sine prouocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. admiscerentúrne plebeij, controuersia aliquamdiu fuit. postremò concessum patribus: *modò ne lex Acilia de Auentino, aliæque sacratæ leges abro-*

garentur. Anno treecentesimo altero, quàm con- XXXIII

dita Roma erat, iterum mutator forma ciuitatis, ab consulibus ad decemuiros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit.

Ad decemuiros imperij summa transfertur.

læta enim principia magistratus eius nimis luxuriauêre. eo citius lapsa res est, repetitumque, *duobus vti mandaretur consulum nomen imperiumque.* Decemuiri creati Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sextius, L. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, P. Sulpitius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius.

Decemuirorum nomina.

Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annum fue-

rant,pro honore honor redditus:& Sextio alteri
consulum prioris anni,quòd eam rem collega in-
uito ad patres retulerat. his proximi legati tres
habiti,qui Athenas ierant:simul vt pro legatione
tam longinqua præmio esset honos: simul peri-
tos legum peregrinarum ad condenda noua iura
vsui fore credebant. suppleuére cæteri nume-
rum.graues quoque ætate electos nouissimis suf-
fragiis ferunt,quo minus ferociter aliorum scitis
aduersarentur. Regimen totius magistratus pe-
nes Appium erat,fauore plebis.adeoque nouum
sibi ingenium induerat,vt plebicola repentè,om-
nisque auræ popularis captator euaderet,pro tru-
ci sæuoque insectatore plebis. Decimo die ius
populo singuli reddebant. eo die penes præfe-
ctum iuris fasces duodecim erant, collegis no-
uem singuli accensi apparebant.& vnica concor-
dia inter ipsos, qui consensus priuatis interdum
inutilis esset, summa aduersus alios æquitas erat.
Moderationis eorum argumentum exemplo

Summa ini-tio decem-virorum æquitas.

vnius rei notasse,satis erit. Cùm sine prouoca-
tione creati essent: defosso cadauere, domi apud
P. Sextium patriciæ gentis virum inuento prola-
toque in concionem, in re iuxta manifesta atque
atroci C. Iulius decemuir diem Sextio dixit, &
accusator ad populum extitit, cuius rei iudex le-
gitimus erat: discessitque iure suo, vt demptum
XXXIV de vi magistratus,populi libertati adiiceret. Cùm
promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptũ
pariter ab his summi infimique ferrent, tum legi-
bus condendis opera dabatur: ingentique homi-
num exspectatione propositis decem tabulis po-

Decem tabulę proponuntur.

pulum ad concionem aduocauerunt: &, *quod bo-
num, faustum, felixque Reipub. ipsis, liberisque eorum
esset, ire, & legere leges propositas iussêre: se, quantum
decem hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus
summis infimisque iura æquasse. plus pollere multo-
rum ingenia, consiliaque. versarent in animis secum
vnamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: at-
que in medium, quid in quaque re plus minúsve esset,
conferrent. eas leges habiturum populum Romanum,
quas consensus omnium, non iussisse latas magis, quàm
tulisse videri posset.* Cùm ad rumores hominum
de vnoquoque legum capite edito, satis correctæ
viderentur, centuriatis comitiis x. tabularum le-
ges perlatæ sunt: qui nũc quoque in hoc immen-
so aliarum super alias aceruatarum legum cumu-
lo fons omnis publici priuatique est iuris: Vulga-
tur deinde rumor, *duas deesse tabulas, quibus adie-
ctis, absolui posse velut corpus omnis Romani iuris.*
Ea exspectatio, cùm dies comitiorum appropin-
quaret, desiderium decemuiros iterum creandi
fecit. Iam plebs, præterquam quod consulum no-
men haud secus quàm regum perosa erat, ne tri-
bunitium quidem auxilium, cedentibus inuicem
XXXV appellatione decemuiris, quærebat. Postquam

Maiores in decemviratus petitione ambitio.

verò comitia decemuiris creandis in trinum nun-
dinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, vt pri-
mores quoque ciuitatis (metu credo, ne tãti pos-
sessio imperij, vacuo ab se relicto loco, haud satis
dignis pateret) prensarent homines, honorem
summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum
qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa
iam in discrimen dignitas, ea ætate, eisque hono-
ribus actis, stimulabat App. Claudium, nescires
vtrum inter decemuiros, an inter candidatos nu-
merares. propior interdum petendo, quàm ge-
rendo magistratui erat. criminari optimates, ex-
tollere candidatorum leuissimum quemque hu-
millimũque. Ipsi medius inter tribunitios Duel-
lios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi
venditare: donec collegæ quoque, qui vnicè illi
dediti fuerant ad id tempus, coniecêre in eum
oculos, mirantes quid sibi vellet: apparere nihil
syncerì esse; *profectò haud gratuitam in tanta super-
bia comitatem fore: nimium in ordinem seipsum coge-
re, & vulgari cum priuatis, non tam properantis abire
magistratu, quàm viam ad continuandum magistra-
tum quærentis esse.* Propalam obuiam ire cupidita-
ti parum ausi, obsecundando mollire impetum
aggrediuntur. comitiorum illi habendorum,
quando minimus natu sit, munus consensu in-
iungunt. ars hæc erat, ne semetipse creare posset,
quod præter tribunos plebis, & idipsum pessimo
exemplo, nemo vnquam fecisset. ille enimuero,
quod bene vertat, habiturum se comitia professus,
impedimentum pro occasione arripuit. deiectis-
que honore per coitionem duobus Quintiis,
Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C.
Claudio, constantissimo viro in optimatium
causa, & aliis eiusdem fastigii ciuibus, nequaquam
splendore vitæ pares decemuiros creat, se in pri-
mis. quod haud secus factum improbabant bo-

Decemuiri qui creati.

ni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Crea-
ti cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Ser-
gius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pe-
tilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duellius,
Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius. Ille finis XXXVI
Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo iam in-
de viuere ingenio cœpit, nouosque collegas iam
prius quàm inirent magistratum, in suos mores
formare. Quotidie coibant remotis arbitris: in-
de impotentibus instructi consiliis, quæ secretò
ab aliis coquebant, iam haud dissimulando su-
perbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles,
ad idus Maias rem perduxêre. Idus tum Maiæ

Decemuirorum tyrannis intoleranda.

solemnes ineundis magistratibus erant. Initio
igitur magistratus primum honoris diem denun-
ciatione ingentis terroris insignem fecêre. nam
cùm ita priores decemuiri seruassent, vt vnus
fasces haberet, & hoc insigne regium in or-
bem, suam cuiusque vicem per omnes iret, su-
bitò omnes cum duodenis fascibus prodiêre.
centum viginti lictores forum impleuerant, &
fascibus secures illigatas præferebant. nec atti-
nuisse demi securim, cùm sine prouocatione
creati essent, interpretabantur. decem regum
species erat: multiplicatusque terror non infi-
mis solum, sed primoribus patrum, ratis cædis
causam ac principium quæri, vt si quis memorem
libertatis vocem aut in senatu, aut in populo
misisset, statim virgæ securesque etiam ad cæte-
rorum metum expedirentur. Nam præter-
quam quòd in populo nihil erat præsidij, subla-
ta prouocatione, intercessionem quoque con-
sensu sustulerant: cum priores decemuiri appel-
latione collegæ corrigi reddita ab se iura tulis-
sent: & quædam quæ sui iudicij videri possent,

ad populum reiecissent. aliquandiu æquatus in-
ter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in
plebem cœpit, abstinebatur à patribus: in humi-
liores libidinosè crudeliterque cōsulebant: ho-
minum, non causarum toti erant: vt apud quos
gratia vim æqui haberet. iudicia domi conflabāt,
pronunciabant in foro, si quis collegam appel-
lasset: ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, vt
XXXVII pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio
etiam sine auctore exierat, *non in præsentis modo*
temporis eos iniuriam conspirasse, sed fœdus clande-
stinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia ha-
berent perpetuoque decemuiratu possessum semel reti-
nerent imperium. Circumspectare tum patritiorū
vultus plebeij. & inde libertatis captare auram,
vnde seruitutem timendo, in eum statum Rem-
pub. adduxerant. primores patrū odisse decem-
uiros: odisse plebem: nec probare quæ fierent,
& credere haud indignis accidere: auidè ruendo
ad libertatem, in seruitutem elapsos iuuare nol-
le: cumulare quoque iniurias, vt tædio præsen-
Duæ tabulæ prioribus decem adiectæ. tium consules duo tandem, & status pristinus re-
rum in desiderium veniant. Iam & processerat
pars maior anni, & duæ tabulæ legum ad prioris
anni decem tabulas erāt adiectæ, nec quicquam
iam supererat, si hæ quoque leges cēturiatis co-
mitiis perlatæ essent, cur eo magistratu Reipubl.
opus esset. exspectabant quàm mox consulibus
creandis comitia edicerentur. Id modo plebs
agitabat, *quonam modo tribunitiam potestatē, mu-*
nimētum libertatis, rem intermissam repararēt: cùm
interim mentio comitiorū nulla fieri, & decem-
uiri, qui primò tribunitios homines, quia id
populare habebatur, circum se ostentauerant
plebi, patritijs iuuenibus sepserant latera: eorum
cateruæ tribunalia obsidebant. Hi ferre, agere
plebem plebisq; res; cùm fortuna, qua quicquid
cupitū foret, potētioris esset. & iam ne tergo qui-
dem abstinebatur: virgis cædi alij, alij securi sub-
jici: & ne gratuita crudelitas esset, honorum do-
natio sequi domini supplicium. Hac mercede
iuuentus nobilis corrupta, non modò non ire
obuiam iniuriæ: sed propalam licentiam suam
malle, quàm omniū libertatem. Idus Maiæ venê-
re, nullis subrogatis magistratib. priuati pro de-
XXXVIII cemuiris, neque animis ad imperiū inhibendum
imminutis, neque ad speciem honoris insignib.
prodeunt. Id verò regnum haud dubiè videri.
Sabini Rom. agrū populātur. deploratur in perpetuum libertas, nec vindex
quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi
solum despondebant animos, sed contemni cœ-
pti erant à finitimis populis: imperiumq; ibi esse,
vbi non esset libertas, indignabantur. Sabini ma-
gna manu incursionem in agrū Romanū fecêre:
latéque populati, cùm hominum atque pecu
dumq; multi prædas egissent, recepto ad Eretum,
quod passim vagatum erat, agmine, castra lo-
cant: spem in discordia Romana ponentes, eam
impedimentum delectui fore. Non nuncij solū,
sed per vrbem agrestium fuga trepidationem
iniecit. decemuiri consultant quid opus facto sit.
Æqui Thusculanum agrum vastant. destitutis inter patrum & plebis odia addit ter-
rorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte
castra in Algido locant: depopulatumque indè
excursionibus Thusculanum agrum, legati ab
Thusculo præsidium orantes, nunciant. Is pauor
perculit decemuiros, vt senatum simul duobus
circumstantibus vrbem bellis, consulerent. citari
iubent in curiam patres, haud ignari quanta in-
uidiæ immineret tempestas: *omnes vastati agri*
periculorumque imminentium causas in se congestu-
ros: tentationemque eam fore abolendi sibi magistra-
tus, ni consensu resisterent, imperioque inhibēdo acri-
ter in paucos praeferocis animi, conatus aliorum com-
primerent. Post quā audita vox in foro est preco-
nis, patres in curiam ad decemuiros vocātis: ve-
lut noua res, quia intermiserant iamdiu morem
consulendi senatus, mirabundam plebem con-
uertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto interuallo rem*
desuetam vsurparent. hostibus belloque gratiam ha-
bendam, quod solitum quicquam liberæ ciuitatis fie-
ret. circumspectare omnibus fori partibus sena-
torem. raroque vsquam noscitare: curiam indè
ac solitudinem circa decemuiros intueri, cùm &
ipsi consensu inuisum imperium: & plebs, quia
priuatis ius non esset vocandi senatum, non con-
uenire patres, interpretarentur, *iam caput fieri li-*
bertatem repetentium, si se plebs comitem senatus det,
& quemadmodum patres vocati non coeant in sena-
tum: sic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat ple-
bes. Patrum haud fere quisquam in foro, in vrbe
rari erant. indignitate rerum cesserant in agros:
suarumque rerum erant, amissa publica: tantum
ab iniuria se abesse rati, quantum à cœtu cōgres-
suque impotentium dominorum se amouissent.
Postquam citati non conueniebant, dimissi cir-
ca domos apparitores simul ad pignora capien-
da, sciscitandumque. *num consultò detrectarent:*
referunt, *senatum in agris esse.* Lætius id decemui-
ris accidit, quàm si præsentes detrectare imperiū
referrent. iubent acciri omnes, senatumque in
diem posterum indicunt. qui aliquantò spe ipso-
rum frequentior conuenit. quo facto proditam
à patribus plebs libertatem rata, quòd ijs qui
iam magistratu abissent, priuatisque ius abesset,
tamquam iure cogentibus senatus paruisset. Sed XXXIX
magis obedienter ventum in curiam est, quàm
obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valeriū
Potitum proditum memoriæ est, post relationē
Ap. Claudij. priusquam ordine sententiæ roga-
rentur, postulando *vt de Republ. liceret dicere,* pro-
hibentibus minaciter decemuiris, proditurum M. Horatij aduersus decemuiros grauis oratio.
se ad plebem denūciantē tumultū exciuisse. Nec
minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in
certamen, X. *Tarquinios* appellantem. *admonen-*
temque, Valerijs & Horatijs ducibus pulsos reges: nec
nominis homines tum pertæsum esse: quippe quo Io-
uem appellari, fas sit, quo Romulum conditorem vr-
bis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam vt
solemne retentum sit: superbiam, violentiamque tum
perosos regis, quæ si in rege tum eadē, aut in filio regis
ferenda non fuerint, quē laturū in tot priuatis? vide-
rēt, ne vetādo in curia liberè homines loqui, extra cu-
riā etiam mouerēt vocem, neq; se videre qui sibi minus
priuato ad concionē populū vocare, quàm illis senatū
cogere liceat, vbi vellent, experirētur quanto ferocior
dolor in libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in
iniusta dominatione retinēda esset. De bello Sabino eo

referre, tamquam maius vllum populo Romano bellū sit, quàm cū ijs, qui legum ferēdarum causa creati, nihil iuris in ciuitate reliquerint: qui comitia qui annuos magistratus, qui vicissitudinē imperitādi, quod vnū exæquandæ sit libertatis, sustulerint: qui priuati fasces & regiū imperiū habeant. Fuisse regib. exactis, patritios magistratus, creatos postea post secessionem plebis, plebeios. cuius illi partis essēt, rogitare, populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui anno iam propè senatū non habuerint, tūc ita habeāt vt de Rep. loqui prohibeant? ne nimiū in metu alieno spei ponerent, grauiora quæ patiantur videri iam hominibus, quam quæ metuant. Hæc vociferāte Ho-
XL ratio, cum decemuiri nec iræ, nec ignoscendi modū reperirent: nec quò euasura res esset, cernerent. C. Claudij, qui patruus Appij decemuiri erat, oratio fuit precib. quam iurgio similis, *orantis per sui fratris, parentisque eius manes, vt ciuilis potius societatis, in qua natus esset, quàm fœderis nefariè isti cum collegis, meminisset. multò id magis se illius causa orare, quàm Reipub. quippe Rempub. si à volentib. nequeat, ab inuitis ius expetiturā. sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum euentū se horrere.* Cùm aliud prætérquā de quo retulissent. decemuiri dicere prohiberent: Claudium interpellandi verecundia fuit. sententiam igitur peregit, *nullum placere senatusconsultū fieri:* omnesq; ita accipiebant. priuatos eos à Claudio iudicatos: multiq; ex consularib. verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patritios coire ad prodendum interregem iubeat. *censendo enim quoscumque magistratus esse, qui senatū haberent, iudicabat, quos priuatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.* Ita labante iam causa decemuirorum. L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelij decemuiri frater, cùm ex cōsularib. ad vltimum dicendi locū consulto seruatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque eius tuebatur: *quònam fato incidisset, mirari se* dictitans, *vt decemuiros, qui decemuiratum petissent, aut socij, aut hi maximè oppugnarent: aut quid ita, cùm per tot menses vacua ciuitate nemo iustine magistratus summæ rerum præessent, controuersiam fecerit: nunc demum cum hostes propè ad portas sint, ciuiles discordias serant. nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Cæterùm neminē, maiore cura occupatis animis, verum posse præiudicium rei tantæ afferre, sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemuiros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant perfectis, Rep. in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & iamnunc ita se parare Ap. Claudiū, vt comitiorū, quæ decemuiris creādis decemuir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendā esse, vtrum in vnū annum creati sint, an, donec leges, quæ deessent perferrētur. in præsentia omnia præter bellū omitti placere. cuius si falso famā vulgatam, vanaq; non nuncios solū, sed Tusculanorū etiam legatos attulisse putent: speculatores mittēdos censere: qui certius explorata referāt: sin fides & nuncijs & legatis habeatur, delectum primo quoq; tēpore haberi: decemuiros quo cuique eorū videatur, exerci-*
XLI *tus ducere: ne rem aliam præuerti.* In hanc sententiam vt discederetur, iuniores patrū euincebāt.

C. Claudij oratio.

Variæ in curia sententiæ.

Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferati, *vt de Republ. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionē non liceat. neque enim sibi priuatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius iam propè esse ratus, vt, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius,* inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium negantem *se priuato reticere,* lictorem accedere iussit. Iam *Quiritium fidem implorante* Valerio à curiæ limine. L. Cornelius cōplexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen, factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet; cum libertas non vltra vocem excessisset, decemuiri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cuius desiderium plebi multò acrius, quàm consularis imperij rebantur esse, propè malebant postmodum ipsos decemuiros voluntate abire magistratu, quàm inuidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperijs exercendis, posse in obliuionem tribunorū plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. iuniores, cum sine prouocatione imperiū esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemuiri cōparabant, quos ire ad bellū, quos præesse exercitib. oporteret. Principes inter decemuiros erant Q. Fabius, & App. Claudius. bellū domi maius, quàm foris apparebat. Appij violentiam aptiorem rati ad cōprimendos vrbanos motus: in Fabio minus in bono cōstans, quàm gnauum in malitia ingenium esse. hunc enim virū egregium olim domi militiæq;, decemuiratus collegæq; ita mutauerant, vt Appij quàm sui similis mallet esse. huic bellū in Sabinis, M. Rabuleio, & Q. Petilio additis collegis, mandatū. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cæsone, Duellio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad vrbem tuendam æquo omniū decemuirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ quàm XLII
domi melius Respub. administrata est. illa modò in ducib. culpa, quòd vt odio essent ciuibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat. qui ne quid ductu atque auspicio decemuirorum prosperè vsquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silentiū noctis profugi propius vrbem inter Fidenas Crustumeriamq; loco edito castra communierant. persecutis hostib. nunquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Maius flagitium in Algido: maior etiam clades accepta: castra quoq; amissa erant: exutusque omnib. vtensilibus miles Tusculum se fide, misericordiaque victurus hospitum, qui tum non fefellerunt, contulerat. Romam tanti erant terrores allati, *vt posito iā decemuirali odio patres vigilias in vrbe habendas* censerent: *omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia,*

Romani milites odio decemuirorum vinci sese patiuntur.

ac pro portis stationis agere iuberent: *arma Tuscu-*
lum ad supplementum decernerent, *decemuirosque*
ab arce Tusculi digressos in castris militem habere: ca-
stra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: bel-
loque vltro inferendo deterreri hostes à cõsilio vrbis
oppugnandæ. Ad clades ab hostibus acceptas, duo
XLIII nefanda facinora decemuiri belli domique adii-
ciũt. L. Siccium in Sabinis per inuidiam decem-
uiralem tribunorum creandorum, secessionisq;
mentiones ad vulgus militum sermonibus oc-
cultis serentem, prospeculatum ad locum ca-
stris capiendum mittunt. datur negotium mili-
tibus, quos miserant expeditionis eius comites,
vt eum opportuno adorti loco interficerent.
Haud inultum interfecere. nam circa repugnan-
tem aliquot insidiatores cecidêre, cùm ipse se
præualidus pari viribus animo circumuẽtus tu-
taretur. Nunciant in castra cæteri, *præcipitatum*
in insidias esse Siccium egregiè pugnantem, militesq;
quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciãtibus
fuit: profecta deindè cohors ad sepeliendos qui
ceciderant, decemuirorum permissu: postquam
nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumq; in me-
dio iacentem, armatũque omnibus in eum ver-
sis corporibus videre. hostium neque corpus
vllum, nec vestigia abeuntium, *profectò à suis*
inter[...]tum memorantes retulere corpus. inui-
diæque plena castra erant, & Romam ferri pro-
tinus Siccium placebat, ni decemuiri funus mi-
XLIV litare ei publica impensa facere maturassent. Se-
pultus ingenti militum mœstitia, pessima dece-
muirorum in vulgus fama est. Sequitur aliud in
vrbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo
euentu, quàm quòd per stuprum cædemque Lu-
cretiæ vrbe regnoque Tarquinios expulerat: vt
non finis solum idem decemuiris, qui regibus,
sed causa etiam eadem imperij amittendi esset.
Ap. Claudium Virginis plebeiæ stuprandæ libi-
do cepit. pater virginis L. Virginius honestum
ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti
domi militiæque. perinde vxor instituta fuerat,
liberi quoque instituebantur. desponderat fi-
liam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa
plebis expertæ virtutis, hanc virginem adultã.
forma excellentem, Appius amore ardens, pre-
tio ac spe pellicere adortus, postquam omnia
pudore septa animaduerterat, ad crudelem su-
perbamque vim animum conuertit. M. Claudio
clienti negotium dedit, *vt virginem in seruitutẽ*
assereret: neque crederet secundum libertatem postu-
lantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, lo-
cum iniuriæ esse ratus. virgini venienti in forum
(ibi namque in tabernis literarum ludi erant)
minister decemuiri libidinis manum iniecit; *ser-*
ua sua natam, seruamque appellans esse: *sequique se*
iubebat, cunctantem vi abstracturum, Pauida puel-
la stupente, ad clamorem nutricis *fidem Quiri-*
tium implorantis, fit concursus. Virginij patris
sponsique Icilij populare nomen celebratur: no-
tos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini
conciliat. Iam à vi tuta erat; cum assertor, *nihil*
opus esse multitudine concitata ait, *se iure grassari,*
non vi, vocat puellam in ius. auctoribus qui
aderant, vt sequeretur; ad tribunal Appij per-

L. Siccius decemuirorum fraude occiditur.

Ap. Claudij demuiri nefandũ facinus.

Ad tribunal Appij demuiri vocatur Virginij filia.

uentum est. notam iudici fabulam petitor. quip-
pe apud ipsum auctorem argumenti, peragit.
puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum
Virginij translatam, suppositam ei esse, id se indicio
compertum afferre: probaturumque vel ipso Virginio
iudice, ad quem maior pars iniuriæ eius pertineat, in-
terim dominum sequi ancillam, æquum esse. Aduo-
cati puellæ, cùm *Virginium Reipubl. causa* dixissẽt
abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit: iniquum
esse, absentem de liberis dimicare: postulant, *vt rem*
integram in patris aduentum differat: lege ab ipso
lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur
virginem adultam famæ prius, quàm libertatis peri-
culũ adire. Appius decreto præfatus, *quã libertati* XLV
fauerit, eam ipsam lege declarare, quam Virginij ami-
ci postulationi suæ prætendant. cæterũ ita in ea firmũ
libertati fore præsidiũ, si nec causis, nec personis va-
riet. in his enim quæ asserantur in libertatẽ, quia qui-
uis lege agere possit, id iuris esse: in ea quæ in patris
manu sit, neminẽ esse alium, cui dominus possessione
cedat. placere itaque patrem accersiri: interea iuris sui
iacturam assertorem non facere, quin ducat puellam,
sistendamque in aduentũ eius qui pater dicatur pro-
mittat. aduersus iniuriam decreti cùm multi ma-
gis fremerent, quàm quisquã vnus recusare au-
deret: P. Numitorius puellæ auunculus, & spõ-
sus Icilius, interueniunt: dataque inter turbam
viâ cùm multitudo Icilij maximè interuentu re-
sisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: voci-
ferantemque Icilium summouet. Cùm placidũ
quoque ingenium tam atrox iniuria accẽdisset:
Ferro hinc tibi summouendus sum Appi, inquit, *vt*
tacitum feras, quod cælari vis, virginem ego hanc iũ
ducturus, nuptam pudicamq; habiturus proinde om-
nes collegarum quoque lictores conuoca, expediri vir-
gas & secures iube: non manebit extra domũ patris
sponsa Icilij: non, si tribunitiũ auxilium & prouoca-
tionem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ,
ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesq;
regnum vestræ libidini datũ est, sæuite in tergũ, & in
ceruices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si
vis afferretur, ego præsentium Quiritium pro sponsa,
Virginius militum pro vnica filia, omnes deorũ ho-
minumque implorabimus fidem: neque tu istud vn-
quam decretum sine cæde nostra referes: postulo Ap-
pi, etiam atq; etiam consideres quò progrediare. Vir-
ginius viderit de filia, vbi venerit, quid agat: hoc tã-
tum sciat sibi, si huius vindicijs cesserit, conditionem
filiæ quærendam esse, me vindicantem sponsam in li-
bertatem, vita citius deseret, quàm fides. Concitata
multitudo erat, certamenq; instare videbatur, li- XLVI
ctores Iciliũ circumsteterãt, nec vltra minas ta-
men processum est, cùm Appius *non Virginium*
defendi ab Icilio, sed inquietũ hominẽ, & tribunatũ
etiam nunc spirantẽ, locũ seditionis quærere, diceret:
non præbiturũ se illi eo die materiã: sed vt iam sciret,
non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio
nomini & libertati datum: ius eo die se non dicturũ,
neq; decretũ interpositurũ: à M. Claudio petiturũ, vt
decederet iure suo, vindicarique puellam in posterum
diem pateretur, quod nisi pater postero die affuisset,
denunciare se Icilio similibusque Icilij, neque legi suæ
latorem, neque decemuiro constantiam defore: nec se
vtique collegarum lictores conuocaturum ad coer-

Icilius puellæ spõsus Appio fortiter resistit.

cendos seditionis auctores, contentum se suis lictorib. fore. Cùm dilatum tempus iniuriæ esset, secessissentque aduocati puellæ, placuit omniũ primùm *fratrem Icilij, filiumque Numitorij, impigros iuuenes pergere inde rectà ad portam: & quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris, in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex iniuriæ ad tempus presto esset.* Iussi pergunt, citatisque equis nunciũ ad patrem perferũt.

Virginius accitur è castris, ad tutandam filiæ pudicitiam.

Cùm instaret assertor puellæ vt vindicaret, sponsoresque daret: atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncij missi in castra: manus tollere vndique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. atque ille lacrimabũdus, *Gratum est*, inquit, *crastina die vestra opera vtar: sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne eius rei causa sedisse videretur: postquam omissis rebus alijs, pręcura vnius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, vt debuit, fuit: & iam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, cùm postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

XLVII At in vrbe prima luce, cùm ciuitas in foro expectatione erecta staret: Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste comitantibus aliquot matronis, cum ingenti aduocatione in forũ deducit: circumire ibi, & prensare homines cœpit: & non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere: *se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare: nec aliũ virum esse, cuius strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. quid prodesse, si incolumi vrbe, quæ capta vltima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio iactabantur: comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm vlla vox mouebat.

Virginij sedulitas in tutanda filiæ pudicitia.

Aduersus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amẽtiæ verius quàm amoris mẽtem turbauerat) in tribunal ascendit: & vltrò querente pauca petitore, *quod ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset*: priusquã aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquẽ verum auctores antiqui tradiderũt. quia nusquam vllum in tanta fœditate decreti verisimilem inuenio: id quod constat, nudum videtur proponendum, *decresse vindicias secundum seruitutẽ.* Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silẽtium indè aliquamdiu tenuit. deindè cùm M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educaui. placet pecudũ ferarũque ritu promiscuè in cõcubitus ruere? passurine hæc isti sint, nescio: non spero esse passuros illos qui arma habẽt.* Cùm repelleretur assertor virginis à globo mulierum, circumstantiumq; aduocatorum, silentium factũ per præconem.

Appij sceleratum iudicium.

XLVIII Decemuir alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantũ conuicio Icilij violentiaque Virginij, cuius testem P. R. habeat, sed certis quoque indicijs compertum* se habere, *nocte tota cœtus in vrbe factos esse ad mouendam seditionẽ: itaque se haud inscium eius dimicationis, cum armatis descendisse, non vt quemquam quietum violaret, sed vt turbantes ciuitatis otium pro maiestate imperij coerceret: proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, summoue turbam, & da viam domino ad prehendendum mãcipium.* Cùm hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua spõte dimouit, desertaque præda iniuriæ puella stabat. Tum Virginius, vbi nihil vsquam auxilij vidit: *Quæso*, inquit, *Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclemẽtius in te sum inuectus: deinde sinas hîc coram virgine nutricẽ percontari, quid hoc rei sit? vt si falsò pater dictus sũ, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Nouis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te vno, quo possum*, ait, *modo filia in libertatem vindico.* pectus deindè puellæ transfigit, respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, cõprehendi Virginium iubet. ille ferro quacumque ibat, viam facere, donec multitudine etiam prosequentium ruente ad portam perrexit.

Virginius filiam cultro transfigit.

Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatũ ostentant populo: scelus Appij, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronæ, *eãne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse*: cęteraq; quæ in tali re muliebris dolor, quò est mœstior imbecillo animo, eò miserabilia magis quærentibus subiicit. Virorum & maximè Icilij vox tota tribuniciæ potestatis ac prouocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationem erat.

XLIX Cõcitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Iciliũ, nunc retractantem arripi: postremò cùm locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuuenũ per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius. qui repulso lictore. *si iure ageret, vindicare se à priuato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valeriũ, Horatiumq; lictor decemuiri inuadit, franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit, sequuntur Horatius, Valeriusq; eos concio audit, decemuiro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere à priuato lictores iubebat: cũ fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro inscijs aduersarijs capite obuoluto recepit. Sp. Oppius, vt auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrũpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consilijs: atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari iussit. ea res, quòd magnæ parti patrum displicere acta decemuirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis eius multitudinẽ sedauit. Se-

natus nec plebem irritandam censuit: & multò magis prouidendū. ne quid Virginij aduentus in exercitu motus faceret itaque missi iuniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant: nunciant decemuiris, *vt omni ope à seditione milites contineant*. vbi Virginius maiorem quàm reliquerat in vrbe, motum exciuit. Nam prætérquam quòd agmine propè quadringentorū hominum veniens, qui ab vrbe indignitate rei accēsi comites ei se dederant, conspectus est: strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra conuertit. & togæ multifariam in castris visæ, maioris aliquanto quàm erat, speciem vrbanæ multitudinis fecerant. Quærentib. quid rei esset, flens diu vocem non misit: tādem vt iam ex trepidatione concurrentiū turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta vt gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *ne quod scelus A. Claudij esset, sibi attribuerent: neu se vt parricidam liberûm auersarentur. sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberè ac pudicè viuere licitum fuisset: cùm velut seruam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quàm contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum, nec se superstitē filiæ futurum fuisse, nisi spē vlciscendæ mortis eius in auxilio cōmilitonum habuisset. illis etiam filias, sorores coniugesq; esse. nec cum filia sua libidinem Appij Claudij extinctā esse: sed quò impunitior sit, eò effrenatiorem fore: aliena calamitate documentū datum illis cauēdæ similis iniuriæ. quod ad se attineat, vxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non vltrà pudica victura fuerit, miseram, sed honestā morte occubuisse. non esse iam Appij libidini locum in domo sua: ab alia violentia eius eodem se animo suum corpus vindicaturū, quo vindicauerit filiæ. cæteri sibi ac liberis suis consulerent*. Hæc Virginio vociferāti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos*. immisti turbæ militū togati cum eadem illa querendo docendoque quantò visa, quàm audita indigniora potuerint videri: simul profligatam iam rem nunciando Romæ esse, insecutosq; qui Appiū propè interemptū in exiliū abisse dicerent: perpulerunt, vt ad arma conclamaretur. vellerantque signa, & Romā proficiscerentur. Decemuiri simul iis quæ videbāt, iisq; quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliam partem castrorū ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentib. responsum non redditur. imperium si quis inhiberet, *& viros, & armatos se esse* respondetur. eunt agmine ad vrbē, & Auentinum insidunt, vt quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosq; tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita est. senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperè agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P. Sulpitius, qui quærerent senatus verbis, *cuius iussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Auentinum obsedissent, belloq; auerso ab hostib. patriam suā cepissent?* Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentib. singulis inuidiæ se offerre. id modò à

Virginius in castra profectus opem cōmilitonum implorat.

Relictis castris milites Romani Auentinum insidunt.

multitudine conclamatum est, *vt L. Valeriū, & M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum*. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulò antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque quamquā non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm cōmuni consilio esse. placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militū appellari*. Cùm ad eum ipsum primùm is honos deferretur: *Melioribus meis vestrisq; rebus reseruate*, inquit, *ista de me iudicia. nec mihi filia in vita honorem vllum iucundū esse patitur: nec in perturbata Republ. eos vtile est præesse vobis, qui proximi inuidiæ sint. si quis vsus mei est, nihilo minor ex priuato capietur*. Ita decem numero tribunos militares creant. neque in Sabinis quieuit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemuiris facta est: non minore motu animorum Siccij cædis memoria renouata, quàm quem noua fama de Virginia adeò fœdè ad libidinem petita, accenderat. Icilius vbi audiuit tribunos militum in Auentino creatos, ne comitiorum militarium prærogatiuam vrbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensq; ei potestati, & ipse prius quàm iretur ad vrbem pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina vrbē intrauere sub signis, mediaque vrbe agmine in Auentinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui xx. tribunis militū negotium dederunt, vt ex suo numero duos crearent, qui summæ rerū præessent. M. Oppiū, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerū, cùm senatus quotidie esset, iurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccij cædes decemuiris & Appiana libido: & dedecora militiæ obiiciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Auentinum. illi negabant *se aliter ituros, quam si decemuiri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam antè abissent*. Decemuiri *querētes se in ordinem cogi, non antè quàm perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se* aiebant. Per M. Duelliū, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in sacrum montem ex Auentino transit affirmante Duellio *non prius quàm deseri vrbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quod sine restituta potestate redigi in cōcordiam res nequeant*. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in mōte Sacro locauere, modestiam patrum suorum, nihil violādo imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante: prosequuntur coniuges liberique *cui nam se relinquerent in ea vrbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset*, miserabiliter rogitantes. Cùm vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset: vocatis vtique in senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures iā quàm Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid exspectabitis P. Conscripti? si decemuiri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperiū est decemuiri, quod*

II

Decem tribuni militū creantur in vrbe.

Alij decem tribuni militum creantur in castris.

III

Relicto Auentino plebs in Sacrum montē secessit.

amplexi tenetis? tectis ac parietib. iura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum maiorẽ propè numerum in foro conspici, quàm togatorum, aliorumque? Quid si hostes ad vrbem veniant, facturiestis? quid si plebs mox vbi parum secessione moueamur, armata veniat? occasúne vrbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patricijs magistratibus, quàm illi plebeiis. nouam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium: cùm præsertim nec nos temperemus imperijs, quo minus illi auxilij egeant.

Decemuiri se in patrũ potestate futuros affirmant.

Cùm hæc ex omni parte iactarentur, victi consensu decemuiri, *futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant:* id modo simul orant ac monent, *vt ipsis ab inuidia caueatur: nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant.* Tum

LIII Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur reuocandam, componendasque res, decemuiris quoque ab ira & impetu multitudinis præcauere iubentur. Profecti gaudio ingenti plebis, in castra accipiũtur: quippe liberatores haud dubiè & motus initio, & exitu rei: ob hæc iis aduenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. idem cum de conditionibus ageretur, quærentib. legatis, quæ postulata verbis essent, composito iam ante aduentum legatum consilio ea postulauit, vt appareret in æquitate rerum plus quàm in armis reponi spei: *potestatem enim tribunitiam prouocationemque repetebant, quæ antè decemuiros creatos auxilia plebis fuerant. & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem,* de decemuirorũ modò supplicio atrox postulatum fuit. *dedi quippe eos æquum censebant, viuosque igni concrematuros* minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilij fuerunt, adeò æqua postulastis, vt vltrò vobis deferenda fuerint. libertatis enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios: iræ vestræ magis ignoscendum quàm indulgendũ est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius penè quàm ipsi liberi sitis, dominari iam aduersarios vultis. Nunquã ne quiescet ciuitas nostra à supplicijs, aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quàm gladio opus est. satis superque humilis est, qui iure æquo in ciuitate viuit, nec inferendo iniuriam, nec patiendo. etiam si quando metuendos vos præbituri estis, cùm recuperatis magistratibus, legibusque vestris, iudicia penes vos erunt, de capite nostro fortunisque: tunc, vt quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti, satis est.* Facerent vt vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmãt.

Legati mittuntur ad plebem reuocandam.

Plebis postulata.

Legatorum ad postulata plebis responsum.

Scuto magis quam gladio plebi opus est.

LIIII Profecti cùm mandata plebis patribus exposuissent: alij decemuiri, quãdo quidem præter spem ipsorum supplicij sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuẽre. Appius truci ingenio, & inuidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio: *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video donec arma aduersarijs tradantur, differri aduersus nos certamen, dandus inuidiæ est sanguis, nihil ne ego quidem moror, quo minus decemuiratu abeam.* Factum senatusconsultum, *vt decemuiri se primo quoque tempore magistratu abdicarent: Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis dimisso senatu decemuiri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. legatos quicquid in vrbe hominũ supererat, prosequitur. huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamq; ciuitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, Reique publicæ, redite in patriam ad penates, coniuges liberosque vestros: sed qua hîc modestia fuistis, vbi nullius ager in tot vsu rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in vrbem. in Auentinum ite, vnde profecti estis. ibi felici loco: vbi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. conuertunt inde signa, profectique Romam certãt cum obuijs gaudio. armati per vrbem silentio in Auentinum perueniunt. ibi extemplò pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creauerunt, omniũ primũ A. Virginium, inde L. Iciliũ, & P. Numitorium auunculũ Virginiæ, auctores secessionis: tũ C. Sicinium, progeniẽ eius, quem primũ tribunum plebis creatum in Sacro mõte, proditũ memoriæ est: & M. Duellium, qui tribunatum insignem ante decemuiros creatos gesserat, nec in decemuiralib. certaminibus plebi defuerat. spe deinde magis quàm meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, Ap. Iulius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius, extemplò plebẽ rogauit, & plebs iuit, *ne qui fraudi esset secessio ab decemuiris facta.* cõfestim de consulib. creãdis cum prouocatione M. Duellius rogationem pertulit. ea omnia in pratris Flaminijs concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminiũ appellant. Per interregem deindè consules creati, L. Valerius, & M. Horatius, qui extemplò magistratum occeperunt: quorũ consulatus popularis sine vlla patrũ iniuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caueretur, id suis decedere opib. credebant. Omnium primùm cùm, veluti in introuerso iure esset, tenerenturne patres plebiscitis: legẽ cẽturiatis comitijs tulere, *vt quod tributim plebes iussisset, populũ teneret.* qua lege tribunitijs rogationib. telũ acerrimum datum est. Aliam deinde consularẽ legem de prouocatione, vnicum præsidium libertatis, decemuirali potestate euersam non restituunt modò, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo nouã legem. *ne quis vllum magistratũ sine prouocatione crearet, qui creàsset, cum ius fasque esset occidi: néve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* & cum plebem hinc prouocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis vt sacrosancti viderẽtur (cuius rei propè iam memoria aboleuerat) relatis quibusdam ex magno interuallo cæremonijs, renouãrunt. & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt: sanciendo, *vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus, decemuiris nocuisset, eius caput Ioui sacrũ esset: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venũ iret.*

Decemuiri abdicant se magistratu.

Plebs Romam reuersa tribunos plebis creat.

LV

Consules sublato decemuiratu creantur.

Ne quis Magistratus sine prouocatione crearetur.

Hac

Qui sint sacrosancti.

Hac lege iuris interpretes negant quemquam
sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam
nocuerit, sacrum sanciri, itaque ædilem prehen
di, ducique à maioribus magistratibus: quod etsi
non iure fiat (nocere enim ei, cui hac lege non
liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro
sacrosancto ædilem: tribunos verere iureiuran-
do plebis, cùm primum eam potestatem crea-
uit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretaren-
tur, eadem hac Horatia lege consulibus quoq;
& prætoribus, quia eisdem auspicijs, quib. con-
sules crearentur, cautum esse, iudicem enim cõ
sulem appellari. Quæ refellitur interpretatio;
quòd his temporibus nondum consulem iudi-
cem, sed prætorẽ appellari mos fuerit. Hæ con-

In ædem Cereris senatusconsulta deferebantur.

sulares leges fuêre. Institutum etiam ab ijsdem
consulibus: *vt senatusconsulta in ædem Cereris ad
ædiles plebis deferrentur*: quæ antè arbitrio consu-
lum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duel-
LVI lius deindè tribunus plebis blebem rogauit,
plebesque sciuit, *qui plebem sine tribunis reliquis-
set, quique magistratum sine prouocatione creasset,
tergo ac capite puniretur*. Hæc omnia vt inuitis,
ita non aduersantibus patritijs transacta: quia
nondum in quemquam vnum sæuiebatur. Fun-
data deindè & potestare tribunitia, & plebis li-
bertate; tum tribuni aggredi singulos tutum ma-
turumque iam rati, accusatorem primum Virgi-

Appio Virginius diem dixit.

nium, & Appium reum diligunt. Cum diem Ap-
pio Virginius dixisset, & Appius stipatus patri-
tijs iuuenibus in forũ descendisset redintegrata
extẽplò est omnibus memoria fœdissima pote-
statis, cum ipsum satellitesq; eius vidissent. Tum
Virginius. *Oratio*, inquit, *rebus dubijs inuenta
est. itaque neque ego accusando apud vos eum, tem-
pus teram, à cuius crudelitate vosmetipsi vindicastis:
nec istum ad cæsera scelera impudentiam in defenden-
do se abijcere patiar. Omnium igitur tibi Appi Clau-
di, quæ impiè nefariéq; per biẽniũ alia superalia es au-
sus gratiam facio. vnius tantum criminis: nisi iudicẽ
vindices te, ab libertate in seruitutem contra leges
vindicias non dedisse, in vincula te duci iubeo* Nec
in tribunitio auxilio Appius, nec in iudicio po-
puli vllam spemhabebat: attamen & tribunos ap
lauit: & nullo morante arreptus à viatore, *Pro-
uoco*, inquit. Audita vox vna vindex libertatis
ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate
dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quis
que *deos tandem esse, & non negligere humana fre-
munt, & superbiæ crudelitatique, etsi seras, non le-
nes tamen venire pœnas. prouocare qui prouocatio-
nem sustulisset: & implorare præsidium populi, qui
omnia iura populi obtriuisset: rapique in vincula egen-
tem iure libertatis, qui liberum corpus in seruitutem
addixisset*. ipsius inter concionis murmur fidem
populi Romani implorantis vox audiebatur:
Maiorum merita in Rempublicam domi mili-

Appij defensio.

tiæque commemorabat: *suum infelix erga ple-
bem Romanam studium, quod æquandarum legum
causa cum maxima offensione patrum consulatu
abisset, suas leges, quibus manentibus lator earum in
vincula ducatur, cæterùm sua propria bona malaque
cùm causæ dicendæ data facultas sit, tum se exper-
turum. in præsentia se communi iure ciuitatis ciuem
Romanum die dicta postulare, vt dicere liceat, vt
iudicium populi Romani experiri. non ita se inui-
diam pertimuisse, vt nihil in æquitate & misericor-
dia ciuium suorum spei habeat. quod si indicta causa
in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis ap-
pellare, & monere, ne imitentur quos oderint: quod
si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollen-
dæ appellationis causa, in quam conspirasse decemui-
ros criminati sint: ait se prouocare ad populum: im-
plorare leges de prouocatione, & consulares, & tri-
bunitias eo ipso anno latas. quem enim prouocatu-
rum, si huic indemnato indicta causa non liceat? cui
plebeio, & humili præsidium in legibus fore, si Ap.
Claudio non sit? se documento futurum, vtrum no-
uis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & ap-
pellatio prouocatioque aduersus iniuriam magistra-
tuum ostentata tantum inanibus literis, an verè da-
ta sit*. Contra ea Virginius, vnum Ap. Clau- LVII
dium & legum expertem, & ciuilis & humani
fœderis esse aiebat. *respicerent tribunal homines,
castellum omnium scelerum: vbi decemuir ille per-
petuus, bonis, tergo, sanguini ciuium infestus, vir-
gas, securesque omnibus minitans, deorum homi-
numque contemptor, carnificibus non lictoribus
stipatus, iam a rapinis & cædibus animo ad libidi-
nem verso, virginem ingenuam in oculis populi Ro-
mani velut bello captam, à complexu patris abrep-
tam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: vbi
crudeli decreto, nefandisque vindicijs dexteram pa-
tris in filiam armauerit: vbi tollentes corpus se-
mianime virginis, sponsum, auunculumque in
carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis,
quàm cæde motus, & illi carcerem ædificatum esse,
quod domicilium plebis Romanæ vocare sit soli-
tus. Proinde vt ille iterum ac sæpius prouocet, sic se
iterum, ac sæpius iudicem illi ferre, ni vindicias ab li-
bertate in seruitutem dederit. si ad iudicem non eat,
pro damnato in vincula duci iubere*. Vt haud quo-

In carcerẽ Appius coniicitur.

quam improbante, sic magno motu animorum,
cùm tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia
libertas videretur, in carcerem est coniectus.
tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Lati-
nis & Hernicis legati gratulatum de concordia
patrum ac plebis Romam venerunt, domum-
que ob eam Ioui optimo maximo coronam
auream in Capitolium tulere parui ponderis,
prout res haud opulentæ erant, colebanturque
religiones piè magis quàm magnificè. Iisdem
auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque
summa vi bellum apparare. Itaque partiri pro-
uincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio
Æqui Volscique euenere. Cùm ad ea bella de-
lectum edixissent, fauore plebis non iuniores
modò, sed emeritis etiam stipendijs, pars ma-
gna voluntariorum, ad nomina danda præsto
fuere: eoque non copia modò, sed genere etiam
militũ veteranis admistis firmior exercitus fuit.

Duodecim tabulæ in æs incisæ in publico proponuntur.

Priusquam vrbem egrederentur, lesges dece-
muirales, quibus tabulis duodecim est nomen,
in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui
iussu tribunorum ædiles functos eo ministerio LVIII
scribant. C. Claudius, qui perosus decemuiro-
rum scelera, & antè omnes fratris filiæ super-
biæ infestus, Regillum antiquam in patriam se

F

C. Claudij pro Appio deprecatio.

contulerat: is magno iam natu cùm ad pericula eius deprecanda rediſſet, cuius vitia fugerat ſordidatus cum gentilibus clientibuſque in foro prenſabat ſingulos· orabatq; ne *Claudiæ genti eã inuſtam maculã vellent, vt carcere & vinculis viderentur digni. virum honoratiſſimæ imaginis futurum ad poſteros, legumlatorem conditoremq; Romani iuris, iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. auerterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius vnũ tot Claudijs deprecantibus condonarent, quàm propter vnius odiũ multorũ preces aſpernarentur. ſe quoque id generi ac nomini dare, nec cũ eo in gratiã rediſſe, cuius aduerſæ fortunæ velit ſuccurſum: virtute libertatem recuperatam eſſe, clemẽtia concordiã ordinũ ſtabiliri poſſe.* Erãt quos moueret ſua magis pietate, quàm eius pro quo agebat cauſa, ſed Virginius *ſui potius vt miſererentur,* orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem ſortitæ, ſed neceſſariũ Virginiæ, & triũ tribunorum preces audirent, qui ad auxiliũ plebis creati, ipſi plebis fidem atque auxiliũ implorarẽt.* Iuſtiores hæ lacrimæ videbantur. Itaque ſpe inciſa, priuſquam prodicta dies adeſſet, Appius ſibi mortẽ conſciuit.

Appius mortẽ ſibi conſciuit.

Subindè arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius inuidiæ proximus, quòd in vrbe fuerat, cum iniuſtæ vindiciæ à collega dicerẽtur. Plus tamen facta iniuria Oppio, quàm non prohibita, inuidiæ fecit. teſtis productus. qui ſeptem & viginti enumeratis ſtipendijs, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in cõſpectu populi ſciſſa veſte, tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans, *quin ſi quam ſuam noxã reus dicere poſſet, priuatus in ſe iterum ſæuiret.* Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante iudicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudij Oppiique tribuni publicauere. collegæ eorũ exilij cauſa ſolum vertẽrunt, bona publicata ſunt. & M. Claudius aſſertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio vltimam pœnã, dimiſſus Tibur exulatum abiit: maneſque Virginiæ mortuæ quam viuæ feliciores, per tot domos ad petẽdas pœnas vagari, nullo relicto ſonte tandem quieuerunt.

Oppius decemuirorũ vnus in vincula duci: Reliqui decemviri in exilium miſſi, & eorum bona publicata.

LIX Ingens metus inceſſerat patres, vltusque iam iidem tribunorũ erant, qui decemuirorũ fuerant, cùm M. Duellius tribunus plebis inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis: *Et libertatis,* inquit, *noſtræ & pœnarum ex inimicis ſatis eſt. itaq; hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquã ſum paſſurus. nam neque vetera peccata repeti iam obliterata placet, cùm noua expiata ſint decemuirorum ſupplicijs: & nihil admiſſum iri, quod vim tribunitiam deſideret, ſpondet perpetua conſulũ amborũ in libertate veſtra tuẽda cura.* Ea primùm moderatio tribuni, metum patribus dempſit, eademq; auxit conſulum inuidiam: quòd adeò toti plebis fuiſſent, vt patrũ ſalutis libertatiſque prior plebeio magiſtratui, quàm patricio cura fuiſſet: & antè inimicos ſatietas pœnarum ſuarũ cepiſſet, quàm obuiã ituros licentiæ eorum conſules appareret. multiq; erant qui mollius conſultum dicerent, quòd legum ab iis latarũ patres auctores fuiſſent. neque erat dubiũ, quin turbato Reipublicæ ſtatu tẽpori ſuccubuiſſent.

LX Cõſules rebus vrbanis cõpoſitis, fundatóque plebis ſtatu, in prouincias diuerſi abiere. Valerius aduerſus coniunctos iam in Algido exercitus Æquorum Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellum. quòd ſi extemplò rem fortunæ commiſiſſet, haud ſcio, an (qui tum animi ab decemuirorũ infelicibus auſpicijs Romanis hoſtibusque erant) magno detrimento certamen ſtatutum fuerit.

Valerius Conſul aduerſus Æquos & Volſcos conſilio bellum ſuſtinuit.

Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat, hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebãt, prouocantibuſq; ad prœlium, reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequiquam expectando certamen Æqui Volſcique poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebãt: pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt, relinquitur magis caſtris præſidium, quàm ſatis viriũ ad certamen. Quod vbi ſenſit conſul, reddit illatum antea terrorem, inſtructaque acie vltrò hoſtẽ laceſſit. vbi illi, conſcientia quid abeſſet virium, detrectauere pugnam, creuit extemplò Romanis animus, & pro victis habebant pauentes intra vallum. Cùm per totum diem ſtetiſſent intenti ad certamen, nocte ceſſere, & Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. haudquaquam pari hoſtes animo, nuncios paſſim trepidi ad reuocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, vlteriores non inuenti. Vbi illuxit, egreditur caſtris Romanus, vallũ inuaſurus, ni copia pugnæ fieret. & poſtquam multa iam dies erat, neq; mouebatur quicquã ab hoſte, iubet ſigna inferri conſul, motaq; acie indignatio Æquos & Volſcos inceſſit, ſi victores exercitus vallum potius quàm virtus & arma contegerẽt. igitur & ipſi efflagitatũ ab ducib. ſignũ pugnæ accepere. Iamque pars egreſſa portis erat: deincepsq; alij ſeruabãt ordinẽ in ſuum quiſq; locũ deſcendentes, cùm cõſul Romanus prius, quam totis virib. fulta cõſtaret hoſtiũ acies, intulit ſigna: adortúſq; nec omnes dũ eductos, nec qui erãt, ſatis explicatis ordinibus, propè fluctuantem turbam trepidantiũ huc atq; illuc, circumſpectantiumq; ſe ac ſuos, addito turbatis mentib. clamore atque impetu, inuadit: Retulere primò pedẽ hoſtes. deindè cùm animos collegiſſent, & vndiq; duces, *victiſne ceſſuri eſſent,* increparent, reſtituitur pugna.

LXI Conſul ex altera parte *Romanos meminiſſe iubebat, ille die primùm liberos pro libera vrbe Romana pugnare: ſibimetipſis victuros, non vt decemuirorum victores præmiũ eſſent: non Appio duce rem geri, ſed conſule Valerio à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipſo: oſtenderent priorib. prœlijs per duces, non per milites ſtetiſſe, ne vincerent: turpe eſſe, cõtra ciues plus animi habuiſſe, quàm contra hoſtes: & domi, quàm foris, ſeruitutem magis timuiſſe. Vnam Virginiã fuiſſe, cuius pudicitiæ in pace periculũ eſſet: vnũ Appiũ ciuem periculoſæ libidinis: at ſi fortuna belli inclinet, omniũ liberis ab tot milib. hoſtium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Iupiter, nec Mars pater paſſuri ſint ijs auſpicijs conditæ vrbi accidere. Auentini Sacriq; montis admonebat, vt vbi libertas parta eſſet paucis antè menſibus eo imperium illibatum referrent: oſtenderentque, eandem indolem militibus Romanis poſt exactos decemuiros eſ-*

Conſulis ad milites oratio.

ſe, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus immi-
Ad equites consulis oratio. *nutam virtutem populi Romani eſſe.* Hæc vbi in-
ter ſigna peditum dicta dedit, aduolat deinde
ad equites. *Agite iuuenes,* inquit, *præſtate virtute*
peditem, vt honore atque ordine præſtatis. primò
concurſu pedes mouit hoſtem, pulſum vos immiſſis
equis exigite è campo. non ſuſtinebunt impetum: &
nunc cunctantur magis, quàm reſiſtunt. Concitãt
equos, permittuntque in hoſtem pedeſtri iam
turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad
nouiſſimam aciem, pars libero ſpatio circumue-
cti, iam fugam vndique capeſſentes, pleroſque à
caſtris auertunt. præter equitanteſq; abſterrent.
peditum acies & conſul ipſe, viſque omnis bel-
li, fertur in caſtra: captiſque cum ingenti cæde
Volſcorum & Æquorũ caſtra expugnantur. maiore præda potitur. Huius pugnæ fama per-
lata non in vrbem modò, ſed in Sabinos ad al-
terum exercitum, in vrbe lætitia modò celebra-
ta eſt, in caſtris animos militum ad æmulandum
decus accendit. Iam Horatius eos excurſionib.
ſufficiendo, prœliiſque leuibus experiundo, aſ-
ſueſecerat ſibi potius fidere, quàm meminiſſe
ignominiæ decemuirorum ductu acceptæ, par-
uaque certamina in ſummam totius profecerãt
ſpei. Nec ceſſabant Sabini feroces ab re priore
anno benè geſta, laceſſere atque inſtare, rogitã-
tes *quid latrocinij modò procurſantes pauci, recurrẽ-*
teſque tererent tempus? & in multa prœlia paruaque
carperent ſummam vnius belli? quin illi congrederen-
tur acie? inclinandamque ſemel fortunæ rem darent?
LXII Ad id quod ſua ſponte ſatis collectum animo-
rum erat: indignitate etiam Romani accende-
bantur. iam alterum exercitum victorem in vr-
bem rediturum, ſibi vltrò per contumelias ho-
ſtem inſultare quando autem ſe, ſi tum non
ſint, pares hoſtibus fore? Vbi hæc fremere mili-
tem in caſtris conſul ſenſit, concione aduocata,
Horatij cõſulis ad milites oratio. *Quemadmodum,* inquit, *in Algido res geſta ſit, ar-*
bitror vos milites audiſſe. qualem liberi populi exer-
citum decuit eſſe, talis fuit, conſilio collegæ, virtu-
te militum victoria parta eſt. Quod ad me attinet, id
conſilij animique habiturus ſum, quod vos milites
mihi effeceritis. & trahi bellum ſalubriter; & ma-
turè perfici poteſt. ſi trahendum eſt, ego vt indies,
ſpes virtuſque creſcat, eadem qua inſtitui diſciplina
efficiam. ſi iam ſatis animi eſt, decerniq; placet, agi-
tedum clamorem, qualem in aciem ſublaturi eſtis, tol-
lite hic indicem voluntatis virtutiſque veſtræ. Poſt-
quam ingenti alacritate clamor eſt ſublatus:
Quod bene vertat, geſturum ſe illis morem poſteroq;
die in aciem deducturum, affirmat. reliquum diei
apparendis armis conſumptum eſt. Poſtero die
ſimul inſtrui Romanam aciem Sabini vidêre, &
Acerrimum inter Romanos & Sabinos prœlium. ipſi iam auidi certaminis procedunt. Prœlium
fuit, quale inter fidentes ſibimet ambos exerci-
tus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alte-
rum nuper noua victoria elatum. Cõſilio etiam
Sabini vires adiuuere. nam cum æquaſſent aciẽ,
duo extra ordinem millia, quæ in ſiniſtrum cor-
nu Romanorum in ipſo certamine impreſſionẽ
facerent, tenuere. quæ vbi illatis ex tranſuerſo
ſignis degrauabant propè circumuentum cor-
nu, equites duarum legionum ſexcenti ferè ex
equis deſiliunt, cedentibuſque iam ſuis prouo-
lant in primum, ſimulque & hoſti ſe opponunt:
& æquato primùm periculo, pudore deinde ani-
mos peditum accendunt. verecundiæ erat, equi-
tem ſuo alienoque marte pugnare: peditem ne
ad pedes quidem digreſſo equiti parem eſſe. Va- LXIII
dunt igitur in prœlium ab ſua parte omiſſum, &
locum ex quo ceſſerant repetunt momentoque
non reſtituta modò pugna, ſed inclinatur etiam
Sabinis cornu. eques inter ordines peditum te-
ctus ſe ad equos recipit: tranſuolat indè partem
alteram ſuis victoriæ nuncius, ſimul & in hoſtes
iam pauidos, quippe fuſo ſuæ partis validiore
cornu impetum facit. non aliorum eo prœlio
virtus magis enituit. Conſul prouidere omnia,
laudare fortes, increpare ſicubi ſegnior pugna
eſſet. caſtigari fortium ſtatim virorũ opera ede-
bant: tantumque hos pudor, quantum alios lau-
des excitabant. Redintegrato clamore vndique Sabinorum caſtra diripiuntur.
omnes connixi hoſtem auertunt, nec deindè
Romana vis ſuſtineri potuit. Sabini fuſi paſſim
per agros caſtra hoſti ad prædam relinquunt.
ibi non ſociorum ſicut in Algido res, ſed ſuas
Romanus populationibus agrorum amiſſas re-
cipit. Gemina victoria duobus bifariam prœliis
parta, malignè ſenatus in vnum diem ſupplica-
tiones conſulum nomine decreuit. populus in-
iuſſu & altero die fræquens iit ſupplicatum. &
hęc vaga populariſque ſupplicatio ſtudijs propè
celebratio fuit. Conſules ex compoſito eodem
biduo ad vrbem acceſſere, ſenatumque in Mar-
tium campum euocauere. vbi cùm de rebus ab
ſe geſtis agerent, queſti primores patrum, *ſenatũ*
inter milites dedita opera terroris cauſa haberi. itaq;
indè conſules, ne criminationi locus eſſet, in
prata Flaminia, vbi nũc ædes Apollinis eſt (Cir-
cum iam tum Apollinarem appellabant) auoca-
uere ſenatum. vbi cùm ingenti cõſenſu patrum
negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis De triũphõ conſulum certatur inter patres & populum.
tulit ad populum de triumpho conſulum: mul-
tis diſſuaſum prodeuntibus, maximè C. Clau-
dio vociferante, *de patribus, non de hoſtibus con-*
ſules triumphare velle: gratiamque pro priuato me-
rito in tribunum, non pro virtute honorem peti.
nunquam autẽ de triumpho, per populum actũ: ſem-
per æſtimationem arbitriumq; eius honoris penes ſe-
natũ fuiſſe. ne reges quidem maieſtatem ſummi ordi-
nis imminuiſſe. ne ita omnia tribuni poteſtatis ſuæ
implerent, vt nullum publicũ conſilium ſinerẽt eſſe.
ita demũ liberam ciuitatem fore, ita æquatas leges, ſi
ſua quiſque iura ordo, ſuam maieſtatem teneat. in
eandem ſententiam multa & à cæteris ſeniorib.
patrum cùm eſſent dicta, omnes tribus eam ro-
gationem acceperunt. Tum primùm ſine aucto-
ritate ſenatus, populi iuſſu triumphatum eſt. Sine auctoritate ſenatus, populi iuſſu triũphãtur conſules.
Hęc victoria tribunorum plebiſq; propè in haud
ſalubrem luxuriam vertit, conſpiratione inter
tribunos facta, vt iidem tribuni reficerentur, &
quo ſua minus cupiditas emineret, cõſulib. quo- LXIV
que continuarent magiſtratum, conſenſum pa-
trum cauſabantur, quo per contumeliam con-
ſulum iura plebis labefactata eſſent. *quid futu-*
rum, nondum firmatis legibus, ſi nouos tribunos per
factiones ſuas cõſules adorti eſſent? non enim ſemper
Valerios Horatioſque Coſſ. fore, qui libertati plebis

suas opes postferrent. Forte quadam vtili ad tempus, vt comitijs præesset, potissimum M. Duellio sorte euenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus inuidiam imminentem cernenti, qui cùm ex *ex veteribus tribunis negaret vllius se rationem habiturum*: pugnarentque collegæ vt liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habiturus è lege potius comitia, quàm ex voluntate patrum: iniecta contentione Duellius consules ad subsellia accitos cùm interrogasset, *quid de comitijs consularibus in animo haberent*, respondissentque, *se nouos consules creaturos* · auctores popularis sententiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis processit. vbi cum consules producti ad populum, interrogatique, *si eos* P. *R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum consules iterum faceret, quidnam facturi essent?* nihil sententiæ suæ mutassent, collaudatis consulibus quod perseuerarent ad vltimum dissimiles decemuirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, cum præ studijs apertè petentium nouem tribunorum alij candidati tribus non explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum causa habuit. *satisfactum legi* aiebat, *quæ numero nusquam præfinito tribunis, modo vt relinquerentur, sanciret*: & ab iis qui creati essent, cooptari collegas iuberet. recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebis feceritis: hi tum vtique quos sibi collegas cooptassint, vt illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, vt illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duellius cum ad vltimum perseuerasset, negando XV. *tribunos plebis Rempub. habere posse*, victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebique acceptus, magistratu abiit. Noui tribu-

LXV ni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem fouerunt. duos etiam patritios consularesque, Spe. Tarpeium & A. Æternium cooptauêre: Consules creati, Sp. Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque à collegis, aiebat: rogationem tulit, *vt qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is vsque eo rogaret, dum x. tribunos plebis faceret*, insectandisque patribus, vnde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macrinus, & C. Iulius Coss. facti, conciones tribunorum aduersus nobilium iuuentutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conseruata maiestate patrum, sedauere. plebem decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu sustinendo rem ab seditionibus continuere: vrbano quoq; otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias ciuiles externos tollere animos, cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo grauis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab iunioribus patrum iniuriæ fieri cœptæ. vbi tribuni auxilio humilioribus essent, inprimis parum proderat:

Dissidia inter patres & plebem

deinde ne ipsi quidem inuiolati erant, vtique postremis mensibus, cùm & per coitiones potentiorum iniuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomine tantum se biennio habuisse. Seniores contra patrum, vt nimis feroces, suos credere iuuenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quàm aduersariis superesse animos. adeò moderatio tuendæ libertatis, dum æquati velle simulando ita se quisque extollit, vt deprimat alium, in difficili est. cauendoque ne metuant homines, metuendus vltrò se efficiūt: & iniuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati se necesse sit, iniungimus alijs. T.

Quintius Capitolinus quartùm, & Agrippa Furius Coss. inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat vtrumque. Iam non vltra discordia ciuium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, cùm dies alicui nobilium dicta nouis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quartum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces cupidi prædarum, biennio antè delectum indictum haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. *eo, aduersus se non esse missos exercitus. dissolui licentia militandi morem, nec pro communi iam patria Romam esse quicquid irarum simulatumque cum externis fuerit, in ipsos verti, occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Coniunctis exercitibus Latinum primùm agrum populati sunt: deindè postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum vbi per contumeliam ostentantes. vndè postquam inulti prædam præ se agentes, retrò ad Corbionem agmine iere, Quintus Cos. ad concionem populum vocauit. LXVII

LXVI

Æqui & Volsci cōtra Romanos arma capiunt.

ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi: hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri Aequos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartùm consule, ad mœnia vrbis Romæ impunè armatos venisse. hanc ego ignominiā (quamquam iamdiu ita viuitur, is status rerum est, vt nihil boni diuinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuêre nostris, capi Roma me consule patuit? satis honorum, satis superque vitæ erat, mori consulem tertiùm oportuit. Quem tandem ignauissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? si culpa in nobis est auferte imperium indignis: & si ad parum est, insuper pœnas expetite. si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignauiam contempsêre, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub iugum missi, & se & vos nouere.*

Quintij Cos ad Quirites oratio.

Venenũ ciuitatis ordinum discordia.

discordia ordinum est venenum vrbis huius, patrum
ac plebis certamina: dum nec nobis imperij, nec vobis
libertatis est modus: dum tædet vos patritiorum, nos
plebeiorum magistratuum: sustulere illi animos.
Prô deûm fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis
concupistis; concordiæ causa concessimus. decemuiros
desiderastis; creari passi sumus. decemuirorum vos
pertæsum est, coegimus abire magistratu: manente in
eosdem priuatos ira vestra, mori atque exulare nobi-
lißimos viros honoratissimosque paßi sumus. tribu-
nos plebis creare iterum voluistis, creastis. consules
facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus
iniquum, patritium quoque magistratum plebi do-
num fieri vidimus, auxilium tribunitium, prouoca-
tionem ad populum, scita plebis iniuncta patribus,
sub titulo æquandarum legum nostra iura oppressa
tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? ec-
quando vnam vrbem habere, ecquando communem
hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo
quiescimus, quàm victores: satisne est, nobis vos me-
tuendos esse? Aduersus nos Auentinum capitur, ad-
uersus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem
ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem
Volscum hostem nemo submouit. in nos viri, in nos
armati estis. Agite dum, vbi hic curiam circumsede-
LXVIII *ritis, & forum infestum feceritis, & carcerem imple-*
ueritis principibus, iisdem istis ferocibus animis egre-
dimini extra portam Esquilinam, aut si ne hoc qui-
dem audetis, ex muris visite agros vestros, ferro igni-
que vastatos, prædam abigi, fumare incensa paßim
tecta. At enim communis res per hæc loco est peiore.
ager vritur, vrbs obsidetur, belli gloria penes hostes
est. Quid tandem priuatæ res vestræ quo in statu
sunt? iam vnicuique ex agris sua damna nunciabun-
tur. quid est tandem domi, vnde ea expleatis? tribu-
ni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verbo-
rumque quantum voletis, ingerent, & criminum in
principes, & legum aliarum super alias, & concio-
num. sed ex illis concionibus numquam vestrûm
quisquam re fortunaque domum auctior rediit.
Ecquis retulit aliquid ad coniugem & liberos, præ-
ter odia, offensiones, simultates publicas priuatasque?
à quibus semper non vestra virtute innocentiaque,
sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, cùm sti-
pendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in
castris non in foro faciebatis, & in acie vestrum cla-
morem hostes, non in concione patres Romani horre-
bãt, præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarũ
gloriæq; simul publicæ, simul priuatæ triũphantes do-
mũ ad penates redibatis: nũc oneratũ vestris fortunis
hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, &
in foro viuite: sequitur vos necessitas militandi
quam fugitis: Graue erat in Aequos & Volscos pro-
ficisci? ante portas est bellum: si inde non pellitur,
iam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scan-
det, & in domos vestras vos persequetur. Biennio
autè senatus delectum haberi, & educi exercitum in
Algidum iußit. sedemus desides domi, mulierum ri-
tu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernen-
tes ex otio illo breui multiplex bellum rediturũ. His
ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gra-
tis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas
cogit. vellem equidem vobis placere Quirites, sed mul-
tò malo vos saluos esse, qualicumque erga me animo

Ex intestinis dissidijs rempublicã simul & priuatam minui.

Vera pro gratis loqui bonum ciuem oportet.

futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, vt qui
apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit,
cuius mens nihil præter publicum cõmodũ videt. nisi
fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec
in armis, in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare
& stimulare putatis: concitati, aut honori aut quæ-
stui illis estis. & quia in concordia ordinum nullos
se vsquam esse vident, malæ rei se quam nullius, tur-
barum ac seditionum duces esse volunt. Quarum re-
rũ si vos tædium tandem capere potest: & patrum ve-
strosque antiquos mores vultis pro his nouis sumere,
nulla supplicia recuso, nisi paucis dieb. hos populato-
res agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exue-
ro. & à portis nostris mœnibusq; ad illorũ vrbes hunc
belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.
Raro aliàs tribuni popularis oratio acceptior LXIX
plebi, quàm tunc seuerissimi consulis fuit. Iuuẽ-
tus quoq; quæ inter tales metus detrectationem
militiæ, telum acerrimũ aduersus patres habere
solita erat, bellũ & arma spectabat, & agrestũ fu-
ga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis
quæ subiiciebantur oculis nunciantes, totam vr-
bem ira impleuêre. In senatum vbi ventum est,
ibi verò in Quintiũ omnes versi, vt vnum vindi-
cem maiestatis Romanæ intueri & primores pa-
trũ *dignam* dicere *concionem imperio consulari, di-*
gnam tot consulatib. anteactis, dignam vita omni
plena honorũ sæpe gestorum, sæpius meritorum. alios
consules aut per proditionem dignitatis patrum plebi
adulatos, aut acerbè tuendo iura ordinis asperiorẽ do-
mando multitudinẽ fecisse: T. Quintium orationem
memorem maiestatis; patrum concordiæq; ordinum,
& temporũ in primis habuisse. orare eum collegamq;
vt capessèrent Rempubl. orare tribunos, vt vno ani-
mo cum consulib. bellum ab vrbe ac mœnibus propul-
sari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida
patribus præberent: appellare tribunos, communem
patriam auxiliumque eorũ implorare, vastatis agris,
vrbe propè oppugnata. Consensu omnium dele-
ctus decernitur habeturque. Cum consules in
concione pronunciassent, *tempus non esse causas*
cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce in
campo Martio adessent: cognoscendis causis eorum qui
nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tem-
pus: pro desertore futurũ, cuius non probassent cau-
sam: omnis iuuentus affuit postero die. cohor-
tes sibi quæque centuriones legerunt, bini sena-
tores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia
adeò mature perfecta accepimus, vt signa eo ip-
so die à quæstoribus ex ærario prompta delataq;
in campũ, quarta diei hora, mota ex campo sint:
exercitusque nouus, paucis cohortibus veterum
militum voluntate sequentib. manserit ad deci-
mũ lapidem. insequẽs dies hostem in conspectũ
dedit: castraq; ad Corbionẽ castris sunt coniun-
cta. tertio die cùm ira Romanos, illos, cùm to-
ties rebelassent, conscientia culpæ ac desperatio
irritaret: mora dimicandi nulla est facta. In exer- LXX
citu Romano cùm duo consules essent potestate
pari, quod saluberrimum in administratione
magnarum rerum est, summa imperij concedente Agrippa penes collegam erat, & prælatus ille
facilitati summittendis se comiter responde-
bat, communicando consilia laudesque, & æ-

Quintii Cõs laus.

Maxima in comparando exercitu diligentia.

quando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum P. Sulpitium equitibus præficiunt. Pedites ad dextro cornu egregiè pugnauêre, haud segniter resistentibus Volscis. P. Sulpitius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. vnde cum eadem reuerti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis in auersam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prœlio equites Volscorum & Æquorũ exceptum aliquandiu tenuissent. Ibi verò Sulpitius *negare cunctandi tempus esse, circumuentos interclusosq; à suis* vociferans, *ne equestre prœlium connisi omni vi perficerent: nec fugare equitem interdũ satis esse, conficerent equos virosq; ne quis reueheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam, non posse illos resistere sibi, quib. conferta peditũ acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta. impressione vna totum equitatũ fudere, magnam vim equis præcipitauêre ipsos, equosque spiculis confodere. Is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, vbi iam inclinabatur hostium acies. nũtius deindè vincentib. Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua præmissus equitatus turbauerat ordines. sinistrum deindè cornu ab Quintio consule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, cum omni parte pugnæ melius rem geri, quàm apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam iacere etiam in confertos hostes cœpit. cuius ignominiæ metu concitati milites inuasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, *victorem iam se imminere hostiũ castris, nolle irrũpere antequam sciat debellatum, & in sinistro cornu esse: si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, vt simul omnis exercitus præda potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prędaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti, aut non sperati honoris. ego quantum in tanto interuallo temporũ coniicio, cum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriã pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphũm: ne etiam si impetrassent, magis hominum ratio, quàm meritorum habita videretur.

Volscorum & Æquorũ castra expugnãtur.

LXXI Victoriam honestam ex hostibus partam turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformauit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum sæpe bello certassent, multis inuicem cladibus fessi iudicem populum Romanũ cepere. Cùm ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum. iamque editis testibus cùm tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe magno natu: *& licet*, inquit, *consules, de Republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Cùm vt vanum eum negarent, consules audiẽdum esse, vociferantemque *prodi publicam causam* summoueri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, vt fere semper reguntur à multitudine magis quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi vt quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur militasse non iuuenẽ, sed vicesima iã stipendia* merentem *cum ad Coriolos sit bellatum. eò se rem vetustate obliteratam, cæterum sua memoriæ infixam afferre agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis iure belli publicum populi Romani factum. mirari se, quonam more Ardeates Aricinique; cuius agri ius numquam vsurpauerint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse, non potuisse se tamẽ inducere in animum, quin quẽ agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua vna posset vindicaret. magnoperè se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam dãnaret.* Consules cùm Scaptium non silẽtio modò, sed cum assensu etiã audiri animaduertissent; *deos hominesque testantes flagitium ingens fieri*, patrum primores accersunt. cũ his circumire tribunos orare, *ne pessimum facinus peiore exemplo admitterent, iudices in suam rem litem vertendo; cùm præsertim, etiamsi fas sit, curã emolumenti sui iudici esse; nequaquam tantũ agro intercipiendo acquiratur, quantũ amittatur alienandis iniuria sociorũ animis, nam famæ quidem ac fidei damna maiora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cũ dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc cõcionali seni assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc priuatæ rei iudicem fecisse, vt sibi controuersiosam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui iam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatæ tribus iudicauerunt agrum publicum populi Romani esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bona causa eleuatur dedecus iudicii, idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm patribus Romanis, fœdius atq; acerbius visum. Reliquum anni quietum ab vrbanis motibus & ab externis mansit.

Turpe de finibus sociorum populi Romani iudicium.

Scaptii vanissimi senis oratio.

Famæ & fidei damna æstimari non possunt.

EPITOME LIBRI IIII.

EX de conuubio patrum, & plebis, contentione magna. patribus repugnantibus, peracta est à tribunis plebis. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ sunt. Item censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatinus Romani populi iudicio ablatus, missis in eum colonis restitutus est. Cùm fame populus Romanus laboraret, Sp. Melius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe: regnum affectans à C. Seruilio Hala magistro equitum iussu Quintij Cincinnati dictatoris occisus est. L. Minutius index boue aurata donatus est. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob Rempublicam occubuerant, statuæ in rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Aemylius dictator censura honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spacio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redacta, eoque coloni missi sunt, quibus occisis Fidenates cùm defecissent à populo Romano; à Mamerco Aemylio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Coniuratio seruorum oppressa est. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum est. Res præterea gestas aduersum Volscos & Veientes, Fidenates & Faliscos continet.

I

De connubio patrum cũ plebeis rogationẽ promulgat Tribunus plebis.

Os secuti M. Genutius & P. Curiatius consules. Fuit annus domi forisq; infestus. nam anni principio, & de connubio patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgauit; qua contaminari sanguinem suum patres, confundique iura gentium rebantur: & mentio primò sensim illata à tribunis, vt alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, vt rogationem nouem tribuni promulgarent, *vt populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiêre patres, Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani & Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere. adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in maius etiam acceptis, vt inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum, armaque vi summa apparari iubent, si quo intentius possit, quàm T. Quintio consule, apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequicquam territando consules auertere plebem à cura nouarum legum; nunquam eos se viuo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebs sciuisset:* confestim ad concionem aduocauit. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *iam vltra ferri posse furores tribunitios: ventum iam ad finem esse, domi plus belli concitari, quàm foris. id adeò non plebis, quàm patrum, neque tribunorum magis, quàm consulum culpa accidere. cuius rei præmium sit in ciuitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis vniuersisque semper honori fuisse.*

Ardeates desciscunt. Veientes Romanos fines depopulantur.

Consules aduersus tribunos plebis senatum incitãt.

II *quesemper honori fuisse. Reminiscerentur quam maiestatem senatus ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; vt, quemadmodum plebs gloriari posset, se auctiorem ampliaremque esse. finem ergo non fieri, nec futurum, donec quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canuleium aggressum? colluuionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum priuatorumque afferre, ne quid synceri, ne quid incontaminati sit: vt discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos nouerit. quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi vt ferarum propè ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? vt qui natus sit, ignoret cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quòd omnia diuina humanaque turbentur, iam ad consulatum vulgi turbatores accingi. & primò, vt alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse: nunc rogari, vt seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimũ quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiæ maiestatis imperium eò recidere, & se millies morituros potius, quàm vt tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere, maiores quoque, si diuinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, cùm prima impetrasset, futuram: primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quàm eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse, in eadem ciuitate tribunos plebis, & patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse, potiusque serò, quàm nunquam obuiam eundum audaciæ temeritatique. illine vt impunè primò discordias serentes concitent finitima bello? Deinde aduersus ea quæ concitauerint, armari ciuitatem, defendique prohibeant? & cùm hostes tantùm non accersierint, exercitus conscribi aduersus hostes non patiantur? sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum: quid esse aliud, quàm minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Aequis & Veientibus allaturam? nónne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni cum iure ac maiestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius aduersus scelus ciuium, quàm aduersus hostium arma.*

Cùm maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & aduersus consules ita dis-

Canuleij tribuni plebis aduersus Coss. oratio.

ſcruit: Quantopere vos Quirites contemnerẽt patres,
quàm indignos ducerent, qui vna ſecum vrbe intra ea-
dem mœnia viueretis, ſæpe equidem & antè videor a-
nimaduertiſſe: nunc tamen maximè, quod adeò atro-
ces in has rogationes noſtras coorti ſunt: quibus quid
aliud quàm admonemus ciues nos eorum eſſe, & ſi non
eaſdem opes habere, eandem tamen patriam incolere?
Altera connubium petimus, quod finitimis externiſ-
que dari ſolet. nos quidem ciuitatem, quæ plus quàm
connubium eſt, hoſtibus etiam victis, dedimus. Alte-
ra nihil noui ferimus, ſed id, quod populi eſt, repetimus
atque vſurpamus: vt quibus velit, populus Romanus
honores mandet. Quid tandem eſt, cur cœlum ac terras
miſceãt? cur in me impetus modo penè in ſenatu ſit fa-
ctus? negent ſe manibus temperaturos? violaturoſque
denuntient ſacroſanctam poteſtatem? Si populo Ro-
mano liberum ſuffragium datur, vt quibus velit, con-
ſulatum mandet: & non præciditur ſpes plebeio quo-
que, ſi dignus ſummo honore erit, adipiſcendi ſummi
honoris, ſtare vrbs hæc non poterit? de imperio actum
eſt? Et perinde hoc valet, plebeiuſne conſul fiat, tam-
quam ſeruum, aut libertinum aliquis conſulem futu-
rum dicat. Ecquid ſentitis in quanto contemptu viua-
tis? Lucis vobis huius partem, ſi liceat, adimant. quòd
ſpiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum
habetis, indignantur. quin etiam (ſi dijs placet) nefas
aiunt eſſe, conſulem plebeium fieri. Obſecro vos, ſi non
ad faſtos, non ad commentarios pontificum admitti-
mur, ne ea quidem ſcimus, quæ omnes peregrini etiam
ſciunt, conſules in locum regum ſucceſſiſſe: nec aut iu-
ris aut maieſtatis quicquam habere, quod non in regi-
bus antè fuerit? en vmquam creditis fando auditum
eſſe, Numã Pompilium non modò non patritiũ, ſed ne
ciuem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum,
populi iuſſu, patribus auctoribus Romæ regnaſſe? L.
deinde Tarquinium nõ modò Romanæ, ſed nec Italicæ
quidem gentis, Demarati Corinthij filium, incolam ab
Tarquinijs, viuis liberis Anci, regem factum: Seruiũ
Tullium poſt hunc captiua Corniculana natum, patre
nullo, matre ſerua, ingenio & virtute regnum tenuiſ-
ſe? quid enim de T. Tatio Sabino dicam? quem ipſe Ro-
mulus parens vrbis in ſocietatem regni accepit? Ergo
dum nullum faſtiditur genus, in quo eniteret virtus,
creuit imperium Romanum. Pœniteat nũc vos plebeij
conſulis, cùm maiores noſtri aduenas reges nõ faſtidie-
rint, & ne regibus quidem exactis clauſa vrbs fuerit
peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem poſt reges
exactos ex Sabinis non in ciuitatem modò accepimus,
ſed etiam in patritiorum numerum. Ex peregrinóne
patritius, deinde cõſul fiat? ciuis Romanus, ſi ſit ex ple-
be, præciſa conſulatus ſpes erit? Vtrum tandem nõ cre-
dimus fieri poſſe, vt vir fortis ac ſtrenuus, pace belloq;
bonus ex plebe, ſit Numæ, L. Tarquinio, Seruio Tullio
ſimilis? an, ne ſi ſit quidem, ad gubernacula Reipublicæ
accedere eum patiemur? potiuſque decemuiris deterri-
mis mortalium, qui tum omnes ex patribus erãt, quàm
optimis regum nouis hominibus ſimiles conſules ſumus
habituri? At enim nemo poſt reges exactos de plebe
IV conſul fuit. Quid poſtea? nullàne res noua inſtitui de-
bet? & quod nondum eſt factum (multa enim non-
dum ſunt facta in nouo populo) ea, ne ſi vtilia qui-
dem ſint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo
regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati ſunt:
cenſus in ciuitate, & deſcriptio cẽturiarum claſſium-
que nõ erat; ab Seruio Tullio eſt facta. Conſules num-
quam fuerant: regibus exactis creati ſunt. Dictatoris
nec imperium, nec nomen fuerat: apud patres eſſe cœ-
pit. Tribuni plebis, ædiles, quæſtores nulli erant: inſti-
tutum eſt vt fierent. Decemuiros legibus ſcribendis in-
tra decem hos annos & creauimus, & è Republica
ſuſtulimus. Quis dubitat, quin in æternum vrbe con-
dita, & in immenſum creſcente, noua imperia, ſacerdo-
tia, iura gentium, hominumque, inſtituantur? hoc ip-
ſum ne connubium patribus cum plebe eſſet, nõ decem-
uiri tulerunt paucis his annis peſſimo exemplo publi-
co, cum ſumma iniuria plebis? an eſſe vlla maior, aut
inſignior cõtumelia poteſt, quàm partem ciuitatis ve-
lut contaminatam, indignam cõnubio haberi? quid eſt
aliud, quàm exilium intra eadem mœnia, quàm relega-
tionem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus im-
miſceamur. Cauent ne ſocietur ſanguis. quid? hoc ſi pol-
luit nobilitatem iſtam veſtram, quam plerique oriun-
di ex Albanis & Sabinis, non genere, nec ſanguine, ſed
per cooptationẽ in patres habetis, aut ab regibus lecti,
aut poſt reges exactos iuſſu populi: ſynceram ſeruare
priuatis conſilijs non poteratis, nec ducendo ex plebe,
neque veſtras filias ſororeſque enubere ſinendo è patri-
bus? Nemo plebeius patritiæ virgini vim afferret: pa-
tritiorum iſta libido eſt: nemo inuitum pactionẽ nup-
tialem quemquã facere coegiſſet. Verùm enimuerò lege
id prohiberi, & connubiũ tolli patrum ac plebis, id de-
mum contumelioſum plebi eſt. cur enim non confertis,
ne ſit cõnubium diuitibus ac pauperibus? Quod priua-
torum conſiliorum vbiq; ſemper fuit, vt in quam cui-
que fœminæ cõueniſſet domum, nuberet: ex qua pactus
eſſet vir domo, in matrimonium duceret: id vos ſub le-
gis ſuperbiſſimæ vincula conijcitis, qua dirimatis ſo-
cietatem ciuilem, duaſque ex vna ciuitate faciatis. Cur
non ſancitis, ne vicinus patritio ſit plebeius? ne eodem
itinere eat? ne idem conuiuium ineat? ne in foro eodem
conſiſtat? quid enim in re eſt aliud, ſi plebeiã patritius
duxerit? ſi patritiam plebeius? quid iuris tandem mu-
tatur? nempe patrem ſequuntur liberi. nec quod nos ex
connubio veſtro petamus, quicquam eſt, præterquam
vt hominum, vt ciuium numero ſimus. nec vos (niſi
in cõtumeliam ignominiamq; noſtram certare iuuat)
quod contendatis, quicquam eſt. Denique, vtrum tan-
dem populi Romani an veſtrum ſummum imperium
eſt? regibus exactis vtrum vobis dominatio, an om-
nibus æqua libertas parta eſt? Oportet licere populo
Romano, ſi velit iubere legem. an vt quæque rogatio
promulgata erit, vos delectũ pro pœna decernetis? &
ſimul ego tribunus vocare tribus in ſuffragiũ cœpero,
tu ſtatim conſul ſacramento iuniores adiges & in ca-
ſtra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno?
Quid, ſi non quantũ iſtæ minæ aduerſus plebis conſen-
ſum valerẽt, bis iam experti eſſetis? ſcilicet quia nobis
conſultum volebatis, certamine abſtinuiſtis: an ideo
non eſt dimicatum, quòd quæ pars firmior, eadem mo-
deſtior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites. animos
veſtros illi tentabunt ſemper, vires non experientur.
Itaque ad bella iſta, ſeu falſa ſeu vera ſunt, cõſules, pa-
rata vobis plebs eſt, ſi connubiis redditis, vnam hanc
ciuitatem tandem facitis, ſi coaleſcere, ſi iungi, miſceri-
que vobis priuatis neceſſitudinibus poſſũt: ſi ſpes, ſi a-
ditus ad honores viris ſtrenuis & fortibus datur. ſi in
cõſortio, ſi in ſocietate Reipub. eſſe: ſi, quod æquæ liber-
tatis eſt, inuicẽ annuis magiſtratibus parêre, atq; impe-

ritare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus,
& multiplicate fama bella, nemo est nomen daturus,
nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis
dominis, cum quibus nec in republica honorum, nec
V *in priuata connubij societas est.* Cùm in concionem
& consules processissent, & res à perpetuis ora-
tionibus in altercationem vertisset interroganti
tribuno, cur plebeium consulem fieri non opor-
teret? vt fortasse verè, sic parum vtiliter in præ-
sens certamen respondit, quod nemo plebeius
auspicia haberet. ideóque decemuiros connubiũ
diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.
Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quòd
auspicari tamquam inuisi diis immortalibus ne-
garentur posse. Nec antè finis contentionum
fuit, cùm & tribunũ acerrimum auctorem plebs
nacta esset: & ipsa cum eo pertinacia certaret, quã
victi tandem patres vt de cõnubio ferretur con-
cessêre: ita maximè rati contẽtionem de plebeiis
consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut
post bellum dilaturos esse, contentamque inte-
rim connubio plebem paratam delectui fore.
Cùm Canuleius victoria de patribus, & plebis
fauore ingens esset, accensi alij tribuni ad certa-
men pro rogatione sua summa vi pugnant, &
crescente indies fama belli, delectum impediunt.
Consules, cùm per senatum, intercedentibus tri-
bunis, nihil agi posset, consilia principum domi
habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut ci-
uibus, de victoria concedendum esse. Soli ex cõ-
sularibus Valerius atq; Horatius non intererant
consiliis. C. Claudij sententia consules armabat
in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique & Ca-
pitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violádis-
que quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos ac-
cepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, vt
tribunos militum consulari potestate promiscuè
ex patribus ac plebe creari sinerent, de cõsulibus
creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribu-
ni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consu-
VI lari potestate tribus creandis indicuntur. quibus
indictis, extemplò quicunque aliquid seditiosè
dixerat, aut fecerat, quàm maximè tribunitij &
prensare homines, & concursare toto foro can-
didati cœpêre: vt patritios desperatio primò irri-
tata plebe adipiscendi honoris, deinde indigna-
tio, si cum his gerendus esset honos, deterreret:
postremò coacti tamen à primoribus periêre, ne
cessisse possessione Reipublicæ viderentur. Euẽ-
tus eorum comitiorum docuit, alios animos in
contentione libertatis dignitatisque, alios secun-
dum deposita certamina incorrupto iudicio esse.
tribunos enim omnes patritios creauit populus,
contẽtus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset.
Hanc modestiam æquitatemque & altitudinem
animi vbi nunc in vno inueneris, quæ tunc popu-
li vniuersi fuit? Anno trecẽtesimo decimo, quàm
vrbs Roma cõdita erat, primùm tribuni militum
pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempro-
nius Atratinus, L. Attilius, T. Cæcilius, quorum
in magistratu concordia domi, pacem etiam fo-
ris præbuit. Sunt qui propter adiectum Æquo-
rum Volscorumque bello, & Ardeatium defe-
ctioni Veiens bellum, quia duo consules obire

De patrum cum plebe connubio lex fertur.

Tribuni militũ consulari potestate creantur, anno ab vrbe cõdita 310.

tot simul bella nequirent, tribunos militum tres
creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis
de consulibus creandis ex plebe: & imperio, & in-
signibus consularibus vsos. Non tamen pro fir-
mato iam stetit magistratus eius ius, quia tertio
mense quàm inierunt, augurum decreto, perinde
ac vitio creati honore abiêre, quòd C. Curiatius,
qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè taber-
naculum cepisset. Legati ab Ardeatibus Romam VII
venerunt, ita de iniuria querentes, vt si demere-
tur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restitu-
to agro apparerer. Ab senatu responsum est, *iudi-*
cium populi rescindi ab senatu non præterquam quòd
nullo nec exemplo, nec iure fieret, concordiæ etiam or-
dinum causa: si Ardeates sua tempora exspectare ve-
lint, arbitriumque senatus leuãdæ iniuriæ suæ permit-
tant, fore, vt postmodum gaudeant se iræ moderatos:
sciantque patribus æquè curæ fuisse, ne qua iniuria in
eos oriretur, ac ne orta, diuturna esset. Ita legati, cum
se rem integram relaturos dixissent, comiter di-
missi. Patritij, cum sine curuli magistratu Respu-
blica esset, coiêre, & interregem creauêre. con-
sulésne, an tribuni militum crearentur, in interre-
gno rem dies complures tenuit. Interrex ac sena-
tus consulum comitia, tribuni plebis & plebs tri-
bunorum militum vt habeantur, tendunt. Vice-
runt patres, quia & plebs patritiis seu hunc, seu il-
lum delatura honorẽ, frustra certare supersedit:
& principes plebis ea comitia malebant, quibus
non haberetur ratio sui, quàm quibus vt indigni
præterirentur. tribuni quoque plebis certamen
sine effectu in beneficio apud primores patrũ re-
liquêre. T. Quintius Barbatus interrex consules
creat. L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium
Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœ-
dus renouatum est. Idque monumenti est, consu-
les eos illo anno fuisse, qui neq; in annalibus pris-
cis, neq; in libris magistratuũ inueniuntur. credo,
quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eò, per-
inde ac si totum annum in imperio fuerint, suffe-
ctis his consulibus, prætermissa nomina cõsulum
horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere
Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inuen-
tos. Et foris, cùm tot terrores à finitimis ostẽtati
essent, & domi otium fuit. Hunc annum, seu tri- VIII
bunos modò, seu tribunis suffectos cõsules quoq;
habuit, sequitur annus haud dubiis cõsulibus M.
Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitoli-
no quintùm Coss. Idem hic annus censuræ ini-
tium fuit, rei à parua origine ortæ. quæ deinde tã-
to incremento aucta est, vt morum disciplinæq;
Romanæ penes eam regimen, senatus equitumq;
centuriæ decoris dedecorisq; discrimẽ sub ditio-
ne eius magistratus, publicorũ ius, priuatorũque
locorũ, & vectigalia populi Romani sub nutu at-
que arbitrio essent. Ortũ autẽ initium rei est, quæ
in populo per multos annos incenso, neq; differ-
ri census poterat, neque consulibus, cùm tot po-
pulorum bella imminerent, operæ erat id nego-
tium agere. Mentio illata ab senatu est, *rem opero-*
sam, ac minimè consularem suo proprio magistratu
egere: cui scribarum ministeriũ, custodiæque & tabu-
larum cura, cui arbitrium formulæ censendi subiice-
retur. Et patres, quamquam rem paruam, tamen

Ardeates, legatos Romam mittunt.

Interrex creatur.

Cum Ardeatibus fœdus renouatur.

Censuræ initium.

quò plures patritij magistratus in Republica essent, læti accepêre, id quod euenit, futurum: credo, etiam rati, vt mox opes eorum qui præessent, ipsi honori ius maiestatemq; adiicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quã speciosi ministerij procurationem intuentes, ne paruis quoque rebus incommodè aduersarentur, haud sanè tetendere. Cùm à primoribus ciuitatis spretus honor esset, Papyrium Semproniumque, quorum de cõsulatu dubitabatur, vt eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

Primi censores.

IX Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, *pro vetustissima societate, renouatoque fœdere recenti auxilium propè euersæ vrbi implorantes.* Frui namque pace optimo consilio cum populo Romano seruata, per intestina arma non licuit, quorum causa atque initiũ traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuêre eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames, morbive, quæque alia in deûm iras, velut vltima publicorum malorum vertunt.

Factiones quam perniciosæ.

Virginem plebeij generis maximè forma notam petiêre iuuenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi eiusdem corporis erant, nobilis alter, nulla re, præterquã forma captus. adiuuabant eum optimatium studia, per quæ domum quoque puellæ certamẽ partium penetrauit: nobilis superior iudicio matris esse, quæ quã splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat. tutores in ea quoque re partium memores ad suum tẽdere. Cùm res peragi intra parietes nequisset, ventũ in ius est. postulatu audito matris, tutorumq; magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. Sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines de iniuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. aduersus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accẽsum iniuria iuuenem. fit prœlium atrox. Pulsa plebs nihil Romanæ plebi similis, armata ex vrbe profecta colle quodam capto in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. vrbem quoque omnis etiam expertem antè certaminis multitudine opificum ad spem prædæ euocata, obsidere parat. nec vlla species, cladesque belli abest, velut contacta ciuitate rabie duorum iuuenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti vtrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium vrbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos exciuêre.

Ob virginis nuptias inter Ardeates bellum intestinum.

Priores Volsci duce Æquo Cluilio Ardeam venerunt & mœnibus hostium vallum obiecêre. Quod vbi Romam est nunciatum, extemplò M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitiq; iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeò approperatum est, vt sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumuallatos, quàm à se vrbem viderent. & alia parte cõsul muro Ardeæ brachium iniunxerat, qua ex oppido sui commeare possent.

Volsci obsidentes Ardeam, ab Romanis obsidentur.

X Volscus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem: postquam septus vallo repentè inops omnium rerum erat, ad colloquium cõsule euocato, si soluendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Aduersus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,* respõdit: *neque vt venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. dedi imperatorem, arma poni iubet, fatentes victos se esse, & imperio parêre. aliter tam abeuntibus, quàm manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quàm pacem infidã Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis ponentes, alia vndique abscissa, cum tentassent, præter cætera aduersa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, cùm ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub iugum missi, cũ singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. & cùm haud procul vrbe Tusculo cõsedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cædis relictis.

Volsci sub iugũ missi, à Tusculanis occidantur.

Romanus consul Ardeæ turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis, bonisq; eorum in publicum Ardeatiũ redactis, cõposuit: demptãque iniuriam iudicij tanto beneficio populi Romani Ardeates eredebant. Senatui supeesse aliquid ad delendum publicæ auaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in vrbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis. quibus dearmatũ exercitum hostium sub iugum miserat.

XI Æquauit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriã collegæ: qua concordiæ pacisque domesticam curam, iura infimis summisque moderando ita tenuit, vt eum & patres seuerum consulem, & plebs satis comem crediderint: & aduersus tribunos auctoritate plura quã certamine tenuit. quinque consulatus eodẽ tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verẽdum penè ipsũ magis, quàm honorem faciebant. eò tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

Quintij cõsulatus.

Cõsules creant M. Fabiũ Vibulanum. Postumũ Ebutium Cornicinem. Fabius & Ebutius consules, quò maiori gloriæ rerum domi forisq; gestarum succedere se cernebant (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subuentum) eò impensius vt delerent prorsus ex animis hominum infamiã iudicij, senatusconsultum fecerunt, *vt quoniam ciuitas Ardeatiũ intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidij causa aduersus Volscos scriberentur.* Hoc palam relatum in tabulas, vt plebem tribunosque falleret, iudicij rescindendi cõsilium initum. consenserant autem vt multo maiore parte Rutulorum colonorum quàm Romanorum scripta, nec ager vllus diuideretur, nisi is qui interceptus iudicio infami erat: nec vlli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis diuisus esset, gleba vlla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Ebutius Helua. Qui præter minimè populare

Ardeam coloni mittuntur.

ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, cùm plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cuiusquam dederant: vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, colonis asscripti remanẽdo in colonia, quam testem integritatis iustitiæque habebant, vitauêre.

XII Pax domi forisque fuit, & hoc & in sequenti anno C. Furio Pacilio, & M. Papirio Crasso, Coss.

Ludi facti.

Ludi ab decemuiris per secessionem plebis à patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequiquam à Petilio quæsita. qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque vt de agris diuidendis plebi referrent consules ad senatum, peruincere potuit: & cum magno certamine obtinuisset, vt consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi; consules creari iussi sunt ludibrióque erant minæ tribuni denunciantis se delectum impediturum, cum quietis finitimis neque bello, neque belli apparatu opus esset.

Annus multiplici clade ac periculo insignis.

Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato Coss. multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in ceruices accepto. Vnum abfuit bellum externum: quo si aggrauatæ res essent, vix ope deorum omnium res sisti potuisset. Cœpêre à fame mala, seu aduersus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & vrbis, deserto agrorum cultu. nam vtrumque traditur. & patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulêre plebei haud aduersante senatu, vt L. Minutius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerij sui: quamquam postremò annonæ quoque leuatæ, haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui cùm multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequiquam missis (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti aduectum est) nullum momentum annonæ fecisset: & reuolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod vsui menstruo superesset: fraudandoque parte diurni cibi seruitia; criminando inde, & obiciendo iræ populi frumẽtarios, acerba inquisitione aperiret magis quàm leuaret inopiam, multi ex plebe spe amissa, potius quàm vt cruciarentur trahendo animam, capitibus obuolutis se in Tiberim præcipitauerunt.

XIII Multi ex plebe fame enacti se in Tiberim præcipitãt. Sp. Melius regnum largitionibus affectat. Humanus animus insatiabilis.

Tum Sp. Melius ex equestri ordine, vt illis temporibus, prædiues, rem vtilem pessimo exemplo, peiore consilio est aggressus. frumento namque ex Hetruria priuata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto (quæ credo ipsa res ad leuandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacumque incideret conspectus, elatusque supra modum hominis priuati, secum trahere, haud dubium consulatum fauore ac spe despondentem. Ipse, vt est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet: ad altiora & non concessa tendere: & quoniam consulatus quoque eripiendus inuitis patribus esset, de regno cogitare, id vnũ dignum tanto apparatu consiliorum, & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Iam comitia consularia instabant: quæ res eum nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit, Consul sextùm creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir nouanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minutius præfectus annonæ, seu refectus, seu quoad res posceret, in incertum creatus; nihil enim constat, nisi in libros linteos vtroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen.

Produntur Sp. Melij de regni ambitione consilia.

Hic Minutius eandem Reipublicæ curationem agens, quam Melius priuatim agendam susceperat: cùm in vtraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: *tela in domum Melij conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni cõsilia esse: tempus agendæ rei nondum stare, cætera iam conuenisse: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis ministeria esse. serius se penè, quàm tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, & vndique primores patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones, cœtusque plebis in priuata domo passi essent fieri: & nouos consules, quòd exspectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur: quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius. *consules immeritò increpari*: ait: *qui constricti legibus de prouocatione ad dissoluendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberẽt: opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum: ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere: &, *quid sibi vellent* rogitare *qui se ætate exacta tantæ dimicationi obijcerent?* Dein cùm vndiq; plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiã virtutis esse, quàm in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret. precatus tandem deos immortales Cincinnatus, *ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive Reipublicæ esset*, dictator à cõsule dicitur. ipse deinde C. Seruilium Halam magistrum equitũ dicit.

Cincinnatus à consule Dictator dicitur.

XIV Postero die dispositis præsidiis cùm in forum descendisset, conuersaque in eum plebs nouitate rei, ac miraculo esset: & Meliani, atque ipse dux eorũ in se intentã vim tanti imperii cernerent: expertes consiliorũ regni, *qui tumultus, quòd bellum repens ad dictatoriam maiestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem Reipublicæ quæsisset*, rogitarent: missus ab dictatore Seruilius magister equitum: ad Meliũ

Sp. Melius ad Dictatorẽ vacatur.

Vocat te, inquit, *dictator.* Cũ pauidus ille, *quid vellet*, quæreret: Seruiliusq; *causam dicendã esse* proponeret: *crimenque à Minutio delatum ad senatum diluendum*: tũc Melius recipere se in cateruam suorum: & primũ circumspectãs tergiuersari: postremò cũ apparitor iussu magistri equitum eum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiẽsque, *fidem*

plebis Romanæ implorare *& opprimi se consensu pa-
trum* dicere, *quòd plebi beniguè fecisset*: orare, *vt opē
sibi vltimo in discrimine ferrēt, néve ante oculos suos
trucidari sinerent*. Hæc eum vociferantem assecu-
tus Ahala Seruilius obtruncat: respersusq; cruore
obtrūcati, stipatus caterua patriciorum iuuenum
dictatori renūciat: *vocatum ad eum Melium repul-
so apparitore concitantem multitudinem pœnam me-
ritam habere*. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit,

Seruilius magister equitum Sp. Melium obtruncat.

XV *C. Seruili esto, liberata Republica*. Tumultuantem
deinde multitudinem incerta existimatione facti
ad concionem vocari iussit: & *Melium iure cæsum
pronunciauit: etiam si regni crimine insons fuerit, qui
vocatus à magistro equitum ad dictatorem non ve-
nisset. se ad causam cognoscendā consedisse: qua cogni-
ta, habiturum fuisse Melium similem causæ fortunā.
vim parātem, ne iudicio se committeret, vi coërcitum
esse. nec cum eo tamquam cum ciue agēdum fuisse, qui
natus in libero populo inter iura legesque, ex qua vr-
be reges exactos sciret: eodēque anno sororis filio regis,
& liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionē
indicatam recipiendorū in vrbem regum, à patre securi
esse percussos: ex qua Collatinum Tarquinium consu-
lem nominis odio abdicare se magistratu, atq; exulare
iussum: in qua de Sp. Cassio post aliquot annos prop-
ter consilia inita de regno, suppliciū sumptum: in qua
nuper decemuiros bonis, exilio, capite mulctatos ob su-
perbiā regiam: in ea Sp. Melius spē regni cōceperit, &
quis homo? quamquā nullā nobilitatē, nullos honores,
nulla merita cuiquā ad dominationem pandere viā: sed
tamen Claudios, Cassios consulatibus, decemuiratibus
suis, maiorumq; honoribus, splendore familiarum su-
stulisse animos, quo nefas fuerit Sp. Meliū, cui tribu-
natus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit:
frumentarium diuitem bilibre farris sperasse libertatē
se ciuium suorū emisse: ciboque obiiciendo ratū victo-
rem finitimorum omnium populū in seruitutem per-
lici posse: vt quem senatorē cōcoquere ciuitas vix pos-
set, regem ferret, Romuli conditoris ab diis orti, recepti
ad deos, insignia atque imperiū habentem, non pro sce-
lere id magis, quam pro monstro habendū. Nec satis esse
sanguine eius expiatum, nisi tecta parietesq; intra quæ
tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bona-
que contacta pretiis regni mercandi, publicarētur. Iu-
bere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicū
redigere*. Domum deinde vt monumēto area esset

Dictatoris ad populū oratio.

XVI oppressæ nefariæ spei, dirui extemplò iussit. id Æ-
quimelium appellatum est. L. Minutius * boue
aurato extra portam trigeminam est donatus, ne
plebe quidem inuita, quia frumentum Melianum
assibus in modios æstimatum plebi diuisit. Hunc
Minutium apud quosdam auctores transisse à pa-
tribus ad plebem, vndecimumque tribunū plebis
cooptatum, seditionem motam ex Meliana cæde
sedasse, inuenio. cæterum vix credibile est, nume-
rum tribunorū patres augeri passos: idque potis-
simum exemplū à patritio homine introductum:
nec deinde id plebem concessum semel obtinuis-
se, aut certè tentasse. sed ante omnia refellit fal-
sum imaginis titulum, paucis ante annis lege cau-
tum *ne tribunis collegam cooptare liceret*. Q. Cæci-
lius, Q. Iunius, Sext. Titinnius, soli ex collegio
tribunorū, neque tulerant de honoribus Minutii
legē: & criminari nunc Minutiū, nunc Seruilium

* Plin. non boue, sed statua donatum scribit.

apud plebem; querique indignam necem Melij
non destiterant. peruicerunt igitur, vt tribunorū
militum potius quàm consulum comitia haberē-
tur: haud dubij, quin sex lectis (tot enim iam crea-
ri licebat) & plebeij aliqui profitendo se vltores
fore Melianæ cædis, crearētur. Plebs quamquam
agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec
plures quàm tres tribunos consulari potestate
creauit, & in iis L. Quintium Cincinnati filiū; ex
cuius dictaturæ inuidia tumultus quærebatur:
prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius
vir summæ dignitatis, L. Iulium tertium creār. In XVII
horum magistratu Fidenæ colonia Romana ad
Lartem Tolumnium Veientium regē ac Veien-
tes defecēre. maius additum defectioni scelus. C.
Fulcinium, C. Iulium Tullum, Sp. Nautium, L.
Roscium legatos Romanos, causam noui consilij
quærentes, iussu Tolumnij interfecerunt. Leuant
quidam regis facinus. in tesserarum prospero ia-
ctu vocem eius ambiguā, vt occidi iussisse videre-
tur, à Fidenatibus exceptam causam mortis lega-
tis fuisse. rem incredibilem: interuentu Fidenatiū
nouorum sociorum consulētium de cæde ruptu-
ra ius gentium, non auersum ab intentione lusus
animum: nec deinde in horrorem versum faci-
nus. propius est fidem, obstringi Fidenatium po-
pulum, nec respicere spem vllā ab Romanis pos-
set conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum
qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris
positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusq; præ-
terquam finitimis populis ab causa etiam tam ne-
fanda bellum exortis, atrox dimicatio instabat.
Itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tri-
bunisque eius, nihil controuersiæ fuit, quin con-
sules crearentur, M. Geganius Macerinus tertiū,
& L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde
gessit, appellatus. hic enim primus eis Anienem
cum rege Veientium secundo prœlio conflixit:
nec incruentam victoriam retulit. Maior itaq; ex
ciuibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus
fuit. & senatus, vt in trepidis rebus, dictatorē dici
Mamercum Æmilium iussit; is magistrum equi-
tum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni
militum consulari potestate fuerāt, L. Quintium
Cincinnatum dignum patente iuuenem dixit.
Ad delectum à consulibus habitum centuriones
veteres belli periti adiecti: & numerus amissorū
proxima pugna expletus. Legatos, Quintium
Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se
dictator iussit. Cùm potestas maior, tum vir quo-
que potestati par, hostes ex agro Romano trans
Anienem submouēre; collesque inter Fidenas at-
que Anienem cœperunt, referentes castra: nec
antè in campos digressi sunt, quàm legiones au-
xilio Faliscorum venerunt. tum demum castra
Hetruscorum pro mœnibus Fidenarum posita.
Et dictator Romanus haud procul inde ad con-
fluentes consedit in vtriusque ripis amnis, qua se-
qui munimento poterat, vallo interposito, poste-
ro die in aciē eduxit. Inter hostes fuēre variæ sen- XVIII
tentiæ. Faliscus procul ab domo militiā ægrè pa-
tiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veiēti
Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. To-
lumnius, quamquā suorum magis placebant con-

Fidenæ à Romanis deficiunt & legatos Romanos interficiunt.

Veientes à Sergio Cos. fusi.

filia, ne longinquam militiam paterentur Falisci, posteto die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd derectasset pugnam hostis, animi accessêre posteroque die iam militibus castra vrbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, vtrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederetur, post montes circummisit. Triũ populorum exercitus ita stetit instructus, vt dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medij Fidenates essent. Dictator dextro cornu aduersus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit: nec Hetruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris: & dictatore arcem Romanam respectãte, vt ab auguribus simul aues ritè admisissent, ex composito tolleretur signum, quod vbi cõspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. nulla parte legiones Hetruscæ sustinuêre impetum Romanorum. eques maximè resistebat. equitumque longè fortissimus ipse rex ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum

XIX inter equites tribunus militũ A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memor que generis, quod amplissimum acceptum, maius auctiusque reliquit posteris. Is cùm ad impetum Tolumnij, quacumque se intẽdisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognouisset: *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani violatorque gentium iuris? iam ego hanc mactatam victimam (si modò sancti quicquam in terris esse dij volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infesta cuspide in vnum fertur hostem. quem cùm ictum equo deiecisset, confestim & ipse hasta innixus, se in pedes excipit, assurgentem ibi regem vmbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens terrore cæsi regis hostes fundit. Itaque equitum quoque fusa acies, quæ vna fecerat anceps certamẽ. Dictator fugatis legionibus instat: & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transuectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædã ad vrbem. Inter prœlium & ad castra Romana pugnatum est aduersus partem copiarum ab Tolumnio, vt antè dictũ est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repẽtè inuadit. quo pauore iniecto, cædes minor, quia pauciores erant: fuga nõ minus trepida, quàm in acie fuit. Omnibus locis re bene ge-

XX sta, dictator senatuscõsulto, iussuque populi triumphans in vrbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit, Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita æquantes eũ Romulo, canere. Spolia in æde Iouis Feretrij prope Romuli spolia, quæ prima opima appellata sola ea tempestate erant, cum solẽni dedicatione dono fixit. auerteratque in se à curru dictatoris ciuium ora, & celebritatis eius diei fructum propè solus tulerat. Dictator coronam auream * libræ pondo ex publica pecunia, populi iussu in Capitolio Ioui donũ posuit. Omnes ante me auctores secutus A. Corneliũ Cossum tribunum militum, secũda spolia opimis Iouis Feretrij templo intulisse, exposui. cæterũ, præterquam quòd ea ritè opima spolia habentur, quę dux duci detraxerit, nec ducem nouimus nisi cuius auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus, illos, meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego cùm Augustum Cæsarem templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrij Iouis, quam vetustate dilapsam refecit, seipsum in thorace li[...] scriptum legisse audissem: propè sacrilegiũ [...] Cossum spoliorum suorum, Cæsarem que ipsius templi auctorem subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quod que magistratuũ libri, quos linteos in ære repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores: septimo post demum anno cum T. Quintio Peno, A. Cornelium Cossum consulem habeãt: existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium fermè pestilentia inopiaque frugum circa A. Corneliũ consulem fuit: adeò, vt quidam annales velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. tertius ab cõsulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrũ equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera coniectura est. sed (vt ego arbitror) vana, versare in omnes opiniones licet: cùm auctor pugnæ recentibus spoliis in sacra sede positis, Iouem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem & Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque hostis in agris nusquam inuentus, neque pugnandi copia facta. vrbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum inuasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Melio tribuno plebis, qui fauore nominis moturum se aliquid ratus, & Minutio diem dixerat: & rogationem *de publicandis bonis Seruilij Hala* tulerat: falsis criminibus à Minutio circumuentum Melium arguens; Seruilio cædem ciuis indemnati obiiciens: quæ vaniora ad populum ipso auctore fuêre. Cæterùm magis vis morbi ingrauescẽs curæ erat, terroresque ac prodigia, maximè quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo duumuiris præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Iulio iterum, & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in vrbe agrisque fecit, vt non modò prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed vltrò Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut

G

Marginalia: A. Cornelius Cossus regem Veientium interficit. — Vincuntur Veientes & eorũ socii. — Dictator triumphans in vrbem redit. Opima spolia quæ dicantur. — * Valent. circiter 108. coronatos. — XXI Exercitus in agrum Veientem & Faliscum mittuntur. — Terræ motus.

Fidenates & Veientes populantur agrum Romanum.

muris tenuerant, populabundi descenderent in a-
grum Romanum. deinde Veientium exercitu ac-
cito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellũ,
neque clade Romanorum, neque sociorum pre-
cibus potuêre) duo populi transiêre Aniené: atq;
haud procul Collina porta signa habuêre. Trepi-
datum itaque non in agris magis, quàm in vrbe
est. Iulius cõsul in aggere murisq; explicat copias.
à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. di-
ctatorem dici A. Seruilium placet, cui Prisco alij,
alij Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius
dum collegam consuleret, moratus, permittente
eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrũ equitũ
Postumum Ebutium Heluã dicit. Dictator om-
XXII nes luce prima extra portam Collinam adesse iu-
bet. quibuscumque vires suppetebant ad arma fe-
rend[illegible]to fuêre: signa ex ærario prompta fe-
runt[illegible]dictatorem. Quæ cùm agerẽtur, hostes
in loca altiora concessêre. eo dictatur agmine in-
festo subit: nec procul Numento signis collatis
fudit Etruscas legiones, compulit inde in vrbem
Fidenas, valloque circumdedit: sed neque scalis
capi poterat vrbs alta, & munita: neq; in obsidio-
ne vis vlla erat: quia frumentum non necessitati
modò satis, sed copiæ quoque abundè ex antè cõ-
uecto sufficiebat. Ita expugnandi pariter, eogen-
dique ad deditionem spe amissa, dictator in locis
propter propinquitatẽ notis, ab auersa parte vr-
bis maxime neglecta, quia suapte natura tutissi-
ma erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse
diuersissimis locis subeundo ad mœnia quadrifa-
rium diuiso exercitu, qui alij alijs succederent ad
pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab sensu
operis hostes auertebat: donec perfosso à castris
monte erecta in arcem via est. intentisq; Etruscis
ad vanas à certo periculo minas, clamor supra ca-
put hostilis captam vrbem ostendit. Eo anno C.
Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus censo-
XXIII res villam publicam in campo Martio probaue-
runt: ibique primùm census populi est actus. Eos-
dem consules in sequenti anno refectos, Iulium
tertiùm, Virginium iterum, apud Marcum Lici-
nium inuenio. Valerius Antias, & Q. Tubero,
Marcum Manlium, & Q. Sulpicium consules in
eum annum edunt. cæterùm in tam discrepanti
editione & Tubero & Macer libros linteos au-
ctores profitentur: neuter tribunos militum eo
anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis dissi-
mulãt. Licinio libros haud dubiè sequi linteos
placet. & Tubero incertus veri est. sed inter cæte-
ra vetustate incomperta, hoc quoque in incerto
positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas
captas, non Veientibus solũ exterritis metu simi-
lis excidij, sed etiam Faliscis memoria initi primò
cum iis belli: quamquam rebellantibus nó affue-
rant. Igitur cùm duæ ciuitates legatis circa XXII.
populos missis impetrassent, vt ad Voltumnæ fa-
num indiceretur omni Etruriæ concilium: velut
magno inde tumultu imminẽte, senatus Mamer-
cum Æmilium dictatorem iterum dici iussit. Ab
eo A. Postumius Tubertus magister equitum est
dictus. bellumque tanto maiore quàm proximo
conatu apparatum est, quantò plus erat ab omni
Etruria periculi quàm ab duobus populis fuerat.

Vincuntur Veientes & Fidenates.

Fidenæ capiuntur.

Ea res aliquanto exspectatione omnium tran- XXIV
quillior fuit. Itaque cùm renunciatum à merca-
toribus esset, negata Veientibus auxilia, *iussosque*
suo consilio bellum initum, suis viribus exequi. nec ad-
uersarum rerum quærere socios, cum quibus spem inte-
gram communicati non sint: tum dictator, ne qui-
quam creatus esset, materia quærendæ bello glo-
riæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod
monumentum esset dictaturæ, cupiẽs, censuram
minuere parat, seu nimiam potestatem ratus: seu
non tam magnitudine honoris, quàm diuturnita-
te offensus. Concione itaque aduocata, *Remp. fo-*
ris gerendam, ait, *tutaque omnia præstanda, deos im-*
mortales suscepisse: se, quod intra muros agendũ esset,
libertati popul. Rom. consulturum. maximam autem
eius custodiam esse: si magna imperia diuturna non es-
sent: & temporis modus imponeretur, quibus iuris im-
poni non posset. Alios magistratus annuos esse: quin-
quennalem censuram grauem esse, iisdem per tot annos
magna parte vitæ obnoxios viuere: se legem laturum,
ne plus quàm annua ac semestris censura esset. Con-
sensu ingenti populi legem postero die pertulit.
Et vt reipsa, inquit, *sciatis Quirites, quàm mihi diu-*
turna non placeant imperia. dictatura me abdico. De-
posito suo magistratu, modo aliorum magistra-
tui imposito, fine alteri, congratulatione ac fauo-
re ingenti populi domum est reductus. Censores
ægrè passi, Mamercum, quod magistratum popu-
li Romani minuisset, tribu mouerunt, octuplica-
toque censu ærarium fecerunt. Quam rem ipsum
ingenti animo tulisse ferunt: causam potius igno-
miniæ intuentem, quàm ignominiam. primores
parum, quamquam diminutum censuræ eius vo-
luissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos:
quippe cùm se quisq; diutius ac sæpius subiectum
censoribus fore cerneret, quam censuram gestu-
rum. Populi certè tãta indignatio coorta dicitur,
vt vis à censoribus nullius auctoritate præterquã
ipsius Mamerci, deterreri quiuerit. Tribuni ple- XXV
bis assiduis concionibus prohibendo consularia
comitia, cùm res propè ad interregnum perdu-
cta esset, euicere tandem, vt tribuni militum con-
sulari potestate crearentur. victoriæ præmium,
quod petebatur, vt plebeius crearetur, nullum
fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibula-
nus, M. Folius. L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo
anno aliarum rerum otium præbuit. ædes Apol-
lini pro valetudine populi vota est. multa duumui-
ri ex libris placandæ deûm iræ, auertendæque à
populo pestis causa, fecêre. magna tamen clades
in vrbe agrisque promiscuè hominum pecorum-
que pernicie accepta. famem cultoribus agrorũ
timentes in Hetruriam, Pomptinumque agrum,
& Cumas, postremò in Siciliam quoque frumen-
ti causa misêre. Consularium comitiorum nulla
mentio habita est. Tribuni militum consulari po-
testate omnes Patricii creati sunt, L. Pinarius
Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius
Albus. Eo anno vis morbi leuata. neque à penu-
ria frumenti, quia antè prouisum erat, periculum
fuit. Consilia ad mouẽda bella in Volscorum Æ-
quorumque conciliis, & in Etruria ad fanũ Vol-
tumnæ agitata. Ibi prolatæ in annũ res: decretoq;
cautum, *ne quod ante concilium fieret*: nequiquam

Censuram minuit Mamercus dictator.

Censores Mamercũ tribu mouent, & ærarium faciũt.

Pestilentia.

Principes plebis secretis consilia agitant.

Veiente populo querente *eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam.* Interim Romæ principes plebis iam diu nequiquam imminentes spei maioris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis, ibi secreta consilia agitare. Queri *se à plebe adeò spretos, vt cùm per tot annos tribuni militum consulari potestate crearentur, nulli vnquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit, multum prouidisse suos maiores, qui cauerint, ne cui patricio plebeij magistratus paterent: aut patricios habendos fuisse tribunos plebis. adeò se suis etiam sordere, nec à plebe minus, quàm à patribus contemni.* Alij purgare plebem: culpam in patres vertere *eorum ambitione artibusque fieri, vt obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorū mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorū inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque ascituram.* Placet tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare, *ne cui album in vestimentum addere, petitionis causa liceret.* Parua nunc res, & vix seriò agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicêre tamen tribuni, vt legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad suos studia inclinatura. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, *vt consularia comitia haberentur.* Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis, Latini

XXVI atque Hernici nunciârāt. T. Quintius Lucij filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & Cn. Iulius Mento consules facti; nec vltra

Lex sacrata.

terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogēdæ militiæ erat, delectu habito, vtrimque validi exercitus profecti in Algidum conuenêre. ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communiuêre, intentiosque quàm vnquam antè, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eò plus nuncij terroris Romam attulêre. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi

Aduersus Aequos & Volscos dictator creatur.

sæpe victi populi, maiore tamen conatu, quàm aliàs vnquam rebellarent. & aliquantum Romanæ iuuentutis morbo absumptum erat. ante omnia priuata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamq; causam dictatoris creādi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in vno aduersus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cùm alia aliis terribiliora afferrentur: nec in auctoritate senatus cōsules essent, Q. Seruilius Priscus summis honoribus egregiè vsus. *Vos,* inquit, *tribuni plebis, quoniā ad extrema ventum est, senatus appellat, vt in tanto discrimine Reipub. dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita occasionem oblatam rati tribuni augēdæ potestatis, secedūt: proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si aduersus consensum amplissimi ordinis vltrà tendant, in vincula se duci eos*

Consules à tribunis coguntur Senatui dicto audientes esse.

iussuros. Cōsules ab tribunis, quàm ab senatu vinci maluerunt: proditum à patribus summi imperij ius, *datumque sub iugum tribunitiæ potestati consulatum,* memorantes, *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno cōsules, & (quo quid vlterius priuato timendū foret?) in vincula etiā duci possent.* Sors, vt dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas conuenerat) T. Quintio euenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum seuerissimi imperij virum, dictatorem dixit. ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur & iustitium: neque aliud tota vrbe agi, quàm bellum apparari. cognitio vacātium militiæ munere post bellum differtur. ita dubij quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisq; milites imperati. vtrimque enixè obeditū dictatori est. Hæc XXVII omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Iulio consule ad præsidium vrbis, & L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur: dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vouit: profectusque ab vrbe diuiso cum Quintio consule exercitu, ad hostes peruenit.

Ludi magni vouentur.

Sicut bina castra hostiū paruo inter se spatio distantia viderant ipsi quoq; mille fermè passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuuio propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiē in medio

Quatuor exercitus paruo inter se spatio distantes.

nō paruis modò excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas vtrimq; acies satis patentē habebant. nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à leuibus prœliis est: facile patiēte dictatore, conferendo vires spem vniuersæ victoriæ, tentato paulatim euentu certaminum, suos præcipere.

Prœlium nocturnū.

Itaque hostes nulla in prœlio iusto relicta spe, nocte adorti castra consulis rem in casum ancipitis euentus committunt. Clamor subitò ortus non consulis modò vigiles, exercitū deinde omnem, sed dictatorem quoq; ex somno exciuit. Vbi præsenti ope non res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio pars militum portarū stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quò minus tumultus est, eò plus animaduertitur quid opus facto sit. missū extemplò ad castra subsidium: cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur: ipse parte copiarū paruo circuitu, locum maximè secretum ab tumultu petit, vnde ex nec opinato auersum hostem inuadat. Q. Sulpitium legatum præficit castris. M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem mouere iubet manū, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet

Dictatoris prudentia.

ageretque præcipit ordine, atque agit. illud eximium consilij animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quòd vltrò ad oppugnanda castra hostium, vnde maiore agmine profectos exploratū fuerat, M. in Geganium cum cohortibus delectis misit, qui postquam intentos homines in euentū periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusq; est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, vt conuenerat, datum signum, vbi cōspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nūciarique passim iubet. Et iam lucescebat, omnia- XXVIII que sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciē adortus, circumagēti se ad dissonos clamores ac subditos tu-

Fugantur Romani. Dictator creatur Mamercus paulò ante tribu motus.

gadâtes accepêre. Plus itaque ignominiæ quàm cladis est acceptum. Mœsta ciuitas fuit, vinci insucta, odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes ciuitatis, & cùm ibi quoque religio obstaret; ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti, eam religionem exemêre. A. Cornelius dictatotem Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. adeò simul fortuna ciuitatis virtute vera eguit; vt nihil censoria animaduetsio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Veientes re secunda elati, missis circum Etrutiæ populos legatis, iactando *tres duces Romanos ab se vno prælio fusos*: cùm tamen nullam publici consilij societatem mouissent, voluntarios vndique ad spem prædæ adsciuerunt. Vni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum nouorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus sese coniungunt. Consultare inde principes duurum populorum *Veios, an Fidenas sedem belli caperent*. Fidenæ visæ opportuniores. Itaque traiecto Tiberi, Veientes Fidenas trãstulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exercitu ab Veis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam: & in muris armati dispositi, & iustitium in foro, tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quàm vrbi similiora.

Fidenates deficiunt à Romanis.

XXXII Mamerci Æmilij Dictatoris oratio.

Tum trepidam ciuitatem præconibus per vicos dimissis dictator ad concionem aduocatam increpuit, *quòd animos ex tam leuibus fortunæ momentis suspensos gererent, vt parua iactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignauia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem sexties victum pertimescant: Fidenasque propè sæpius captas quàm oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerant: eosdem animos, easdem corporu vires, eadem arma gerere. se quoque eundem dictatorem Mamercum Aemilium esse, qui antè Veientium Fidenatiumque adiunctis Faliscis ad Nomẽtum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militũ Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Iouis Feretrij templo intulerit. proinde memores secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra ius gẽtium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem; arma caperent. simul castra castris cõiunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto melius de Republica meriti sint, qui se dictatorem tertiùm dixerint, quàm eos qui ob ereptum censuræ regnum labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, M. & D. passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læua Tiberi amne septus. T. Quintium P[illegible]um legatum *occupare montes* iuber, *occultumque id iugum capere, quod ab tergo hostibus foret.* ipse postero die, cùm Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione quàm pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium euasisse in iugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne iniussu pugnam incipiat: se, cùm opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum vt memor regiæ pugnæ memor opimi doni, Romulique ac Iouis Feretrij, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, *impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes* compellans, factis simul dictisque odium explet. Concusserat primo statim congressa hostem: cùm repentè patefactis Fidenarum portis, noua erupit acies, inaudita ante id tempus inusitataque. XXXII

Fidenates ignibus armati exterrere Romanos tentãt.

Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut phanatico instincta cursu in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius quàm prœlio territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas vltrò inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores: vertite incendium hoc in hostium vrbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorũ, colonorumq; sanguis, vastatiq; fines monent.*

Mamerci dictatoris ad milites adhortatio.

Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntut, partim vi eripiuntur. vtraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse nouat pugnam equestrem. frænos vt detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis euectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alij concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Puluis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumq; aufert. ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. ruinę igitur similem stragem eques quacunque peruaserat, dedit. Clamor deinde accidit nouus, qui cùm vtramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat: Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acrius signa.

Romani equites frænos equis detraxerũt.

Cùm duæ acies, duo diuersa prœlia circumuentos Hetruscos & à fronte & ab tergo vrgerent, neque in castra retrò, neque in montes, vnde se nouus hostis obiecerat, iter fugæ esset: & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt: Fidenatium qui supersunt, ad vrbem Fidenas tendunt. infert pauidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera, & pauor degrauant: pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in vrbem: eadem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia vltimo prœlio aduenerat. Hi post- XXXIV

quam misti hostibus portam intrauêre, in muros euadunt: suisque capri oppidi signum ex muro tollunt. quod vbi dictator conspexit, (iam enim & ipse in deserta hostiũ castra penetrauerat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe iniecta maioris in vrbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in vrbe quàm in prœlio fuit, donec abiectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Vrbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captiuis ab equite ad centurionem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venũdatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit: iussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidem in annales retulêre: rem æque difficilem atque incredibilem, nec nunc laro satis ad hoc amne: & tum aliquanto, vt à veteribus accepimus, arctiore. nisi in traiectu fortè fluminis prohibendo aliquarum nauium concursum in maius (vt fit) celebrantes, naualis victoriæ vanum titulum appetiuêre.

Fidenatum deditio: & vrbis Fidenarum direptio.

Mamercus dictator triumphans Romã ingreditur.

XXXV Insequens annus tribunos militares consulari potestare habuit, A. Sempronium Attatinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum xx. induciæ datæ, & Æquis trienniũ, cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus vrbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris: neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecêre. Tribuni consulari potestate erant, Claudius Crassus, Sp. Naurius Rutilus, T. Sergius Fidenax, Sex. Iulius Tullus. spectaculum comitatę etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, aduenis gratius fuit. Post ludus, conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, obiurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos odisset, stupens, in æterno seipsa teneret seruitio: & non modò ad spem consulatus in partem reuocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset, desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eò impẽdi laborem ac periculum, vnde emolumentum atque honos speretur. nihil non aggressuros homines, si magnis conatis magna præmia proponantur: vt quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo: ex quibus pro certo habeat, patres aduersus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos. apud plebem, pro qua dimicauerit, nihilo se honoratiorem fore: neque sperandum neque postulandum esse. magnos animos, magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, vbi contemni desissent. experiendam rem denique in vno aut altero esse sitne aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, vt tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur; petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse, desisse postremo præbere ad contumeliam os. nec se videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum sit: minorem quippe ruborem fore in iuris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum prætereantur.* Huius generis orationes cum assensu auditæ, incitauêre quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. XXXVI

Veientibus & Æquis dantur induciæ.

Ludi celebres.

Tribunorũ plebis seditiosæ conciones.

Agri publici diuidendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab vrbe, cùm patres clandestina denunciatione reuocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: vt quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse, fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium filium decemuiri præfectum vrbis relinquũt, impigrum iuuenem, & iam inde ab incunabilis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules, C. Sempronius Arratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur, eo anno facta: Vulturnum Etruscorum vrbem quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. cepêre autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem vrbis agrorumque accepti: deinde festo die graueis somno epulisque incolas veteres noui coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, consules ii quos diximus, idibus Decembribus magistratum occœpêre. Iam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, *non antè vnquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse; vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque obliuioni danda, iugumque accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedẽdum esse.* Haud vana attulêre: sed nec perinde patres moti sunt, & C. Sempronius cui ea prouincia sorte euenit, tamquam constantissimæ rei, fortunæ fretus, quòd victoris populi exercitum aduersus victos duxisset, omnia temerè ac negligenter egit: adeò vt disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano esset. ergo fortuna, vt sæpe aliàs, virtutem est secuta. Primo prœlio quod ab Sempronio incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite aptè locato concursum est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pauorem animorum. Eo ferocior illatus hostis vrgere scutis, micare gladiis:

XXXVII

Capua à Samnitib. quo dolo capta.

C. Sempronii Cos. temeritas ac negligẽtia.

Romani cedunt Volscis.

altera ex parte nutant circũspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ; signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nũc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quàm pugnare. Volscus inferre signa. vr-
XXXVIII gere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ. Iam omnib. locis creditur, nequiquam Sempronio consule obiurgante atque hortante; nihil nec imperiũ, nec maiestatis valebat: dataq; mox terga hostib. forent, ni Sex. Tempanius decurio equitum labente iam re, præsenti animo subuenisset.

Sex Tempanii decurionis militum virtus.

Qui cum magna voce exclamasset *vt equites, qui saluam Rempub. vellent esse, ex equis desilirent*: omnium turmarum equitibus velut ad consulis imperium motis: *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostẽdite Romanis Volscisque neque equitibus vobis vllos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Cùm clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens, quacumque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt obiectis parmis, vbi suorũ plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit, nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia
XXXIX possent, terga daturi hostes fuerint. Et cum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, vt parmatis, nouæ cohorti hostium locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. quod vbi est factum interclusi equites: nec perrumpere eâdem quà transierant, posse: ibi maximè confertis hostibus, quà viam fecerant: & consul legionesq; Romanæ, cùm quod tegumẽ modò omnis exercitus fuerat, nusquam viderent: ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. diuersi Volsci, hinc consulum ac legiones sustinere: altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui cum sæpè conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoq; nusquam remisso certamine dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit. tantusque ab imprudentia euentus vtraque castra tenuit pauor, vt relictis saucijs, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus vltra mediam noctem est: cum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi quà quẽque in tenebris pauor tulit, fugerunt.

Romani & Volsci ambo se victos putãtes, castra deserunt.

Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: digressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab saucijs hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos deuocat, & in castra Romana penetrat: vbi cum vasta desertaque omnia, atque eandem quàm apud hostes fœditatem inuenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat saucijs ductus secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad vrbem proximis iti-
XL neribus pergit. Iam eo fama pugnę aduersæ castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non priuato magis quàm publico luctu. Fabiusque consul terrore vrbi quoq; iniecto, stationem ante portas agebat: cum equites procul visi non sine terrore ac dubijs, quinam essent, mox cogniti tantam ex metu lætitiam fecere, vt clamor vrbem peruaderet, gratulantium saluos victoresque redisse equites: & ex mœstis paulò antè domibus quæ conclamauerãt suos, procurreretur in vias: pauidæque matres ac coniuges, oblitæ præ gaudio decoris, obuiam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atq; animo vix præ gaudio cõpotes effusæ. Tribunis plebis qui M. Postumio & T. Quintio diê dixerant quòd ad Veios eorum opera malè pugnatum esset, occasio visa est per recẽs odium Sempronii consulis renouandæ in eos inuidiæ. itaque aduocata cõcione cum *proditam Veis Rempub. esse ab ducibus, proditum deinde quia illis inpunè fuerit, in Volscis ab cõsule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœdè castra* vociferati essent, C. Iulius vnus ex Tribunis Tempanium equitem vocari iussit. coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidijs aciem? aut vllo boni consulis functum officio? & tune ipse victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris? restitueris que pugnã? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subuenerit, aut miserit præsidium? postero deniq; die ecquid præsidij vsquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquẽ in castris consulem, ecquem exercitum inueneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideq; qua vna hoc bello Resp. stetit, dicenda tibi sunt hodie. Deniq; vbi C. Sempronius, vbi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitũque? victi deniq; simus an vicerimus?*

Tribuno plebis lecitiola concio Tempanius à C. Iulio tribuno vocatur.

Aduersus hæc Tẽpanii oratio incompta fuisse dicitur. ceterùm XLI
militariter grauis, non suis vana laudibus non crimine alieno læta.

Tempanii prudens responsio.

Quãta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationẽ esse, sed populi Romani fuisse, cùm eũ comitijs consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent; quæ pensitanda quoq; magis animis atque ingenijs essent: sed quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius quã ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem: adhortantem, inter signa Romana, telaq; hostiũ versantem, postea se ab conspectu suorũ ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse vsque ad noctem extractum certamen: nec ad tumultum quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrũpi potuisse. Exercitus vbi esset, se nescire: arbitrari velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus sic consulem seruãdi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani fortunam, noctemque omnia erroris mutui implesse. Precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulnerib. tenerent, cum ingenti laude nõ virtutis magis quàm moderationis dimissũ. Cum hæc agerentur, iam consul via Lauicana ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra iumen-

taque alia ab vrbe, exercitum affectum prœlio ac via nocturna excepere. Paulò post in vrbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amouens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ ciuitati ab re malè gesta, & iratæ ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem milibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegam eius, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res prosperè gesserat, totam culpam eius tẽporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absoluerunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ iam ætatis, Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se breui reliquo vitæ spatio tam triste nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium & Antistium & Spurilium fecit, quos & pro cẽturionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, cùm odio Sempronii, consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit, quem cum quatuor collegæ inspectante populo Romano orarent,

C. Sempronius ab Hortensio tribuno plebis accusatur.

ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægrè Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseuerantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò iactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modò ad eum conuersus, *vbi illi patricii spiritus, vbi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat: *sub tribunitia vmbra consularem virum delituisse*. modò ad collegas: *Vos autem si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius populo, & euersuri tribunitiam potestatem plebi?* Cum illi, *& de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse* dicerent, *nec se iudicium populi tollere aut velle aut posse: sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos.* tum Hortensius: *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, vt tam carus esset militibus.* nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii iam placabile ad iustas preces ingenium, pariter plebi patribusque gratior fuit.

Parentis loco esse debet imperator suis militibus.

Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. proximo anno Cn. Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea prouincia euenerat, nihil dignum memoratu actum. cùm trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus.

Æqui ab Romanis fusi.

XLIII Cæterum ob Sempronianæ cladis leuatam ignominiam, vt ouans vrbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore quàm timuerant dimicatione erat perfectum: sic in vrbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, vt præter duos vrbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent, à consulibus relatam, cùm & patres summa ope approbassent: consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, vt pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret.

Inter plebem ac patres exorta discordia ob quæstores.

aduersus quam actionem primò & consules, & patres summa ope enixi sunt. concedendo deindè, vt quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis vsi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi: cùm parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus cùm senatus consules quàm tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri: Respublic. à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cùm pars maior sequentis anni per nouos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret: postremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex castigando nunc patres, nunc tribunos plebis; *desertam omissamque ab hominibus Rempublicam deorum prouidentia curaque exceptam memorabat Veientium induciis, & cunctatione Aequorum stare: vnde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere Rempublicam opprimi. non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in vnum conueniant, vix deorum opibus quin obruatur Romana res, resisti posse quin illi remittendo de summa quisque iuris? medii copularent concordiam: patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minùs quatuor quæstores promiscuè de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV Tribunitia primùm comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertiùm, Sex. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus.

In creandis quæstoribus prælati sunt patricii.

Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit: quin quorum patres auosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi: *quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non patrum iniuriis, non denique vsurpandi libidine, cum liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces,*

tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraude profectò in re esse, & A. Sempronium comitijs plus artis adhibuisse, quàm fidei: eius iniuria queri suos honore deiectos. Itaque cum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexêre iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eiq; ob ignominiam Volsci belli adiutore collega M. Canuleio diem dixere. subindè ab eisdẽ tribunis mentio in senatu de agris diuidendis illata est. cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat · ratus id quod erat, *aut deposita causa leuiorem futurum apud patres reum, aut perseuerante sub iudicij tempus plebem offensurũ. aduersæ inuidiæ obijci maluit, & suæ nocere causæ quàm publicæ deesse:* stetitque in eadem sententia, *ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi inuidiam quæri: se quoque subiturũ eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti: se ciuem aut quemquam alium debere esse, vt in parcendo vni malũ publicũ fiat.* Nihilo demissiore animo, cum dies venit, causa ipse pro se dicta, ne quiquam omnia expertis patribus vt mitigarẽt plebem, quindecim millib. æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniũque liberius quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegij sententia pontifex maximus *abstinere iocis, colique sanctè potius quàm scitè* iussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quàm Græci tum vrbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Seruilium. Annus felicitate pop. Rom. periculo potius ingenti, quàm clade insignis. Seruitia vero vt incenderent distantibus locis, coniurârunt: populoq; ad opem passim ferendam tectis intento, vt arcem Capitoliumque armati occuparent. Auertit nefanda consilia Iupiter: indicioque duorum comprehensi sontes, pœnas dederunt. indicib. dena millia grauis æris, quæ tum diuitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. *Bellum inde ab Aequis reparari cœptum: & nouos hostes Lauicanos consilia cum veteribus iungere,* haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum iam velut anniuersarij armis assueuerat ciuitas. Lauicos legati missi, cùm responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellũ parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotiũ datũ *aduerterent animos, ne quid noui tumultus Lauicis orietur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt. L. Sergiũ Fidenatem, M. Papyrium Mugillanum, C. Seruilium Q. Seruilij Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant: nunciabant legati Lauicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lauicanis bellum indictũ: factóque senatusconsulto, *vt duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, vnus res Romæ curaret,* certamen subito inter tribunos exortum, se quisque belli ducem potiorem ferre: curam vrbis vt ingratam ignobilemque aspernari. Cùm parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Seruilius. *Quando nec ordinis huius vlla,* inquit, *nec Resp. est verecundia, patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem vrbi præerit, bellum vtinam qui appetunt, consideratius concordiusq; quàm cupiũt, gerant.* Delectũ haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxêre. Cœpta inter eos in vrbe certamina cupiditate eadem imperii multò impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse, contemnere inuicem & contemni; donec castigantibus legatis tandem ita comparatum est, vt alternis dieb. summam imperij haberent. Quæ cùm allata Romam essent, dicitur Q. Seruilius ætate & vsu doctus, precatus ab dijs immortalib. *ne discordia tribunorũ damnosior Reip. esset, quàm ad Veios fuisset:* & velut haud dubia clade imminente, instituisse filiũ vt milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergij, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cùm quia simulato metu receperat se hostis ad vallũ, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorũ per supinã vallẽ fusi sunt, multiq; in ruina maiore quã fuga oppressi obtruncatiq;: castraq; eo die ægre retenta, postero die circũfusis iã magna ex parte hostib. per auersam portã fuga turpi deserũtur. duces legatique & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculũ petiêre. Palati alij per agros passim multis itinerib. maioris quàm accepta erat cladis nuncij Romã cõtenderũt. Minus trepidationis fuit, quòd euẽtus timori hominũ congruẽs fuerat; & quod subsidia quæ respicerẽt in re trepida, præparata erãt ab tribuno milit: iussuq; eisdem per minores magistratus sedato in vrbe tumultu, speculatores properè missi, nũciauere Tusculi duces exercitũq; esse, hostẽ castra loco nõ mouisse. & quod plurimũ animorũ fecit, dictator ex senatuscõsulto dictus Q. Seruilius Priscus, vir cuius prouidentiã in Repub. cùm multis alijs tempestatib. antè expetta ciuitas erat, tũ euentu eius belli, quòd vni certamen tribunorũ suspectũ antè rem malè gestã fuerat, magistro equitũ creato, à quo ipse tribuno militũ dictator erat dictus filio suo, vt tradidêre quidã, (nam alij Ahalã Seruilium magistrũ equitũ eo anno fuisse scribunt) nouo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locũ castris cœpit. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaq; primo statum prœlio cùm dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legiorũ inde signa inferri properè iussit: signiferumq; ex suis vnũ cunctantẽ occidit: tantus ardor ad dimicandũ fuit, vt impetũ Æqui non tulerint: victique acie cum fuga effusa petissent castra, breuior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm præ-

C. Sempronij singularis constantia.

Vestalis ob cultũ amœniorem de incestu causam dixit.

XLV

Cumæ captæ.

Seruorum coniuratio.

Lauicani & Æqui agrũ Tusculanũ depopulantur.

XLVI

Inter duces certamen de imperio.

Romani ab Æquis fusi.

Q. Seruilius dictator creatur.

XLVII

Æqui victi, & eorũ castra direpta.

lium fuerat. captis direptisque castris, cùm prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent omnes Lauicanos victos, magnam partem Æquorum Lauicos confugisse: postero die ad Lauicos ductus exercitus. oppidumq; corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator exercitu victore Romã reducto, die octauo quam creatus erat, magistratu se abdicauit, & opportunè senatus prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illato de agro Lauicano diuidendo fierent, censuit frequens coloniam Lauicos deducendam. coloni ab vrbe mille & quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lauicis, ac deinde tribunis militum creatis, consulari potestate Agrippa Menenio Lanato, & L. Seruilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his & Sp. Rutilio Crasso, & in sequenti anno A. Semp. Atratino tertiùm, & duobus iterum M. Paptio Mugillano, & S. Nautio Rutilio, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex

Lauici oppidum capitur.

Lauicos deducitur colonia.

De agrarijs legibus discordia.

XLVIII agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Sp. Mecilius quartùm, & Metilius tertium tribuni plebis ambo absentes creati, & cùm rogationem promulgassent, *vt ager ex hostibus captus viritim diuideretur*, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (nec enim fermè quicquam agri, vt in vrbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec quod venisset, assignatumve publicè esset, præter quam plebs habebat) atrox plebi patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in concilijs priuatis principum cogendis, viam consilij inueniebant. Cum Ap. Claudius, nepos eius, qui decemuir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse: *vetus se ac familiare cõsilium domo afferre. proauum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus viam vnam dissoluendæ tribunitiæ potestatis per collegarum intercessionẽ. facile homines nouos auctoritate principũ de sententia deduci, sit temporum interdũ potius quàm maiestatis memor adhibeatur oratio. pro fortuna illis animos esse: vbi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnẽ ad plebem præoccupasse, nec locũ in ea relictum sibi, haud grauatè acclinaturos se ad causam senatus, per quam vniuerso ordini cùm primoribus se patrum concilient*. Approbantibus cunctis, & antè omnes Q. Seruillo Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuuenem, negotium datur, vt, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionẽ perlicerent. Misso senatu prensantur à principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque *gratum id singulis priuatim, gratum vniuerso senatui fore*, sex ad intercessionem comparauêre. Posteroque die cùm ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent: eæ orationes à primoribus patrum habitæ sunt: vt pro se quisque iam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se vllam opem cernere aliam vsquam, præter quàm in tribunitio auxilio: *in eius potestatis fidem circumuentam Remp. tanquam priuatum inopem confugere: præclarum ipsis potestatiq; esse, non ad vexandum senatum, discordiamq; ordinum mouendam plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis*. Fremitus deindè vniuersi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ii qui præparati erant gratia principũ, quàm rogationem à collegiis promulgatam senatus censeat dissoluendæ Reip. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione aduocata *proditores plebis commodorũ, ac seruos consularium* appellantes, aliaque truci oratione in collegas inuecti, actionem deposuere. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, & C. Valerius Potitus, Quintius XLIX Cincinnatus, M. Fabius Vibulanus tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maximè ruinis villarum vastauit. simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo præsidium ferre. Excursiones indè in confinẽ agrum Lauicanum, factæ erant, nouisq; colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Æquorũ defensuros, sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello per obsidionem leuemq; vnam pugnam & oppidũ & fines amisere. Tentatũ ab L. Sextio tribuno plebis, vt rogationem ferret *qua Volas quoque, sicut Lauicos coloni mitterentur*, per intercessionẽ collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se præferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaq; eò deducta nouis viribus oppidum firmârunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito. Q. Fabio Vibulano iterũ, M. Postumio Regillensi. huic bellum aduersus Æquos permissũ est prauæ mentis homini, quã tum victoria magis quàm bellũ ostendit. Nam exercitu impigrè scripto, ductoq; ad Volas, cùm leuibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit: deinde ab hostib. in ciues certamen vertit: & cùm inter oppugnationẽ prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutauit. Eam magis adducor vt credã iræ causam exercitui fuisse, quàm quòd in vrbe nuper direpta, coloniaque noua, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquã ab collegis accersitus propter seditiones tribunitias in vrbem reuertit, audita vox eius in concione stolida, ac propè vecors: qua Sextio tribuno plebis legẽ agrariam ferenti, simul Volas quoq; vt mitterentur coloni laturum se dicenti: dignos enim esse qui armis cepissent eorũ vrbem agrumque Volanum esse. *Malũ quidem militib. meis*, inquit, *nisi quieuerint*. quod auditũ, non concionem magis, quàm mox patres offendit & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter aduersarios superbũ ingenium, immodicamq; linguã, quã irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ inuidię non ipsi tantùm, sed causæ atque

Volani agrum Lauicanũ populantur.

Volani fusi fines & oppidum amisere.

Æqui Volas recipiũt.

Volæ rursus captæ.

Seditiones tribunitiæ.

niuerso ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quàm Postumium in disceptationem trahebat. Tum verò secundum tam sæuum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut seruis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos vrbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis aduersus tam crudeles superbosque aduersarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant causam, quid vt à vobis sperent? an honores, quos aduersariis potius, quàm populi Romani propugnatoribus datis? Ingemuistis modò voce huius audita. quid id refert? iam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.* Perlata hæc vox Postumii ad milites, multò in castris maiorem indignationem mouit: *prædæ ne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus?* Itaque cùm fremitus apertè esset, & quæstor P. Sextius eadem violentia coërceri putaret seditionem posse, qua mota erat: misso ad vociferantem quendam militem lictore, cùm inde clamor & iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: insuper increpante qui vulnerauerat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremò cum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit: ibi cum summouentes passim lictores centuriones que vexarent turbam, eò indignatio erupit, vt tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine aliò pendebat: quòd cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, vt consules crearentur. Cùm senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deindè penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt. A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, *vt de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebsque præficeret quæstioni quem vellet.* à plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimetipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequiuere tamen consequi, vt non ægerrimè id plebs ferret: *iacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur: cùm interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus delinimentum animis Volani agri diuisionem obiici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per iniuriam agro publico patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos: *non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse: sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi diuidere*, mox paucis, vt cætera, *futurum prædæ.* Eodem anno aduersus Volscos populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio Cos. cum hostem ibi non inuenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ quàm sperauerant, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis reb. noctè oppidum reliquerunt. postero die propè desertũ capitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annũ modestia tribunorũ quietũ excepit trib. pleb. L. Icilius. Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo Cos. Is tũ principio statim anni velut pensum nominis familiæque seditiones agrariis legibus promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusq; publicis ad domũ curamque corporũ nutriendorum auertit, minusque eam dãnosam fuisse quàm seditio futura fuerit, credunt. Defunctâ ciuitate plurimũ morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (vt plerumq; fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam fames, quàm pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscũ mare, quiq; Tiberim accolunt, ad frumentũ mercandũ, annonę foret subuentũ. superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasq; legati prohibiti commercio sunt contra ea benignè ab Siculorũ tyrannis adiuti, maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis deuexit. Solitudinẽ in ciuitate ægra experti consules sunt: cum in legationes non plus singulis senatoribus inuenięntes, coacti sunt binos equites adiicere. Præterquam ab morbo, annonaq; nihil eo biennio intestini, externive incommodi fuit. at vbi hæ solicitudines discessere, omnia quib. turbari solita erat ciuitas, domi discordia, foris bellum exortum, M. Æmilio, C. Valerio Potito, consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quamquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostiũ (iam n. in Latinum Hernicumq; transcenderãt agrũ) delectũ habentẽ Valeriũ consulẽ M. Menenius tribunus plebis legis agrariæ lator: cùm impediret, auxilioque tribuni nemo inuitus sacramento diceret: repentè nunciatur, arcem Caruentanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, cum apud patres inuidiæ Menenio fuit, tum cæteris tribunis iam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit iustiorem causam resistendi collegæ. Itaq; cum res diu ducta per altercationẽ esset: consulib. *deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæq; aut iam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Menenium fore, qui delectum impediret*: Menenio contra vociferante, *si iniusti domini possessione*

Castrensis seditio. L

Postumius tribunus militũ ab exercitu suo lapidibus obruitur.

LI

Postumianæ cædis vindicatur.

Aduersus Volscos Furius Cos. legiones ducit.

LII

Pestilentia seditiones tribunitias inhibet.

Fames.

Æqui bellum parant.

LIII

Arcẽ Caruentanam occupant Æqui.

agri publici cederent, se morā delectui non facere: decreto interposito nouē tribuni sustulerunt certamen, pronunciaueruntq; ex collegij sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionē, aduersus intercessionem collegæ delectus causa detrectantibus militiam, inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus cum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset: metu cæte-

Caruentana arx a C. Valerio recipitur.

ri sacramento dixêre. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem, quamquam inuisus infestusq; consuli erat, impigrè primo statim aduentu, deiectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligētiam dilapsi, occasionem aperuêre ad inuadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditū sub hasta consul in ærarium redigere quæstores iussit, *tum* prædicans *participem prædæ fore exercitum, cùm militiam non abnuisset.* Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque cum ex senatusconsulto vrbem ouans introiret, alternis inconditi versus militari licentia iactati: quibus consul increpitus, Menenij celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni fauor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. plusque ea res, quam propè solemnis militū lasciuia in consulem, curæ patrib. iniecit. & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Menenij, si

LIV peteret, consularib. comitiis est exclusus. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægriùs plebs tulit tribunitia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstorijs comitiis simul ostendit & vlta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis. ita, vt in quatuor creandis vni patricio C. Fabio

Ex plebeiis quæstores creati.

Ambusto relinqueretur locus: tres plebeii, Q. Silius, P. Ællus, P. Pipius, clarissimarum familiarū iuuenib. præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio; ex familia infestissima patribus, tres in eum annū tribunos plebis creatos. hi multarum magnarumq; rerū molem auidissimo adeò populo ostentātes, cùm affirmassent *nihil se moturos, si ne quæstorijs quidem comitijs, quæ sola promiscua plebi patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret.* Pro ingen-

Patres indignè ferunt plebeiis honores mandati.

ti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamq; non honoris ipsius finem æstimabant: sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus nouis hominibus videbatur. Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: *negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi maiorū loco, cernentesq; alios in possessione dignitatis suæ, Salij, Flaminesq; nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo sine imperijs ac potestatibus relinquantur.* irritatis vtriusq; partis animis, cùm & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces: patres omnia quæstoriis comitiis, vbi vtrūque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulū comitia, quæ nōdū promiscua essēt. Icilij contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi hono-

res. Sed nulla erat consularis actio quam, impediendo id quod petebant, exprimerent: cùm mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinū Hernicumq; affertur. LV

Volsci & Æ. qui prædātur agrum Latinū.

ad quod bellum vbi ex senatusconsulto consules delectū habere occipiunt: obstare nūc enixè tribuni, sibi plebiq; eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant & omnes acerrimi viri, generosiq; etiam, vt inter plebeios, duo singuli singulos sibi consules asseruandos assidua opera desumunt: vni concionib. data nunc detinenda, nunc cōcienda plebs. Nec delectū cōsules, nec comitia quæ petebant, tribuni expediebant; inclinante deindè fortuna ad causā plebis, nuntii veniūt, *arcē Caruentanā, dilapsis ad prædam militib. qui in præsidio erāt, Æquos interfectis paucis custodib. arcis inuasisse: alios recurrentes in arcem alios palātes in agris cæsos.*

Delectum impediunt tribuni plebis.

Ea aduersa ciuitati res vires tribunitiæ actioni adiecit, nequiquā enim tentati, vt tū deniq; desisterent impediēdo bello, postquam non cessere nec publicæ tēpestati, nec suæ inuidiæ, peruincunt, vt senatusconsultū fiat de tribunis militū creandis: certo tamen pacto, *ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: néve quis reficeretur in annum tribunus plebis*: haud dubiè Icilios denotāte senatu, quos mercedē seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellūq; omniū ordinum consensu apparari cœptū. Consules ambo profecti sint ad arcem Caruentanā, an alter ad comitia habenda substiterit, incertū diuersi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quib. non dissentiunt, ab arce Caruētana cū diu nequiquā oppugnata esset, recessum: Verruginē in Volscis eodem exercitu receptam, populationesq; & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, vt quæ mallent comitia haberent: ita euentu comitiorū patres vicêre, namq; tribuni militum consulari potestate contra spē omniū tres patricij creati sunt, C. Iulius Tullus, Cn. Cornelius Cossus, C. Seruilius Ahala. Artē adhibitā ferunt à patriciis, cuius eos Icilij tū quoq; insimulabāt, *quod turbā indignorū candidatorū intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populū a plebeijs auertissent.* Volscos deinde & Æquos, LVI

Volsci & Æqui sūma vi ad bellum coniurāt.

seu Caruentana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram cùm impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos vtriusque gentis populos circumisse, castigantes ignauiam, *quòd abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidiū passi essent: iam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua diuisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc cum inflammarentur animi, vt ad quosque ventum erat, numerus iuniorum conscribebatur. Ita omnium populorum iuuentus Antium contracta, ibi castris positis hostē opperiebantur. Quæ vbi tumultu maiore etiam quàm res erat, nuntiantur Romā, senatus extemplò (quod in rebus trepidis vltimum consilium erat) dictatorē dici

iussit

Dictatorē creari non patiuntur duo ex tribunis militum.

iussit. Quam rem ægrè passos, Iulium Corneliūque ferunt: magnoq; certamine animorum rem actam: cùm primores patrum nequiquam conquesti *non esse in auctoritate senatus tribunos militum*, postremò etiam tribunos plebis appellarent & consulis quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebis læti discordia patrum. *nihil esse in his auxilij* dicerent, *qui nō ciuium, non denique hominum numero essent. si quando promiscui honores, cōmunicata Respubl. esset: tum se animaduersuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricij soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.* Hæc contentio minime idoneo tempore, cùm tantum belli in manibus esset, occupauerat cogitationes hominū: donec

LVII

vbi diu alternis Iulius Corneliusq; *cùm ad id bellum nisi satis idonei duces essent, non esse æquū, mandatum sibi à populo eripi honorem*, disseruere: tum

Seruilius, tertium ex tribunis militum, dictatorem dicit.

A hala Seruilius trib. mil. *tacuisse se tamdiu*, ait, *nō quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum ciuē secernere sua à publicis cōsilijs?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quàm tribuniciam potestatem aduersus se implorari paterētur. tum quoque si res sineret, libenter se daturum tēpus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed cùm belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia Remp. fore. &, si maneat in sententia senatus, dictatorē nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatuscōsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto, cùm haud immeritā laudē, gratiamq; apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. Exemplo fuit collegis, eumq; intuentibus. quàm gratia atque honos opportuniora interdū non cupientib. essent. Bellum haud memorabile fuit. vno atque eo facili prœlio cæsi ad

Romani vincunt Volscos & eorum socios.

Antiū hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominū capta, cæteris Volscis intra mœnia cōpulsis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto, vt tantū non defuisse fortunæ videretur, felicitate quàm gloria maior in vrbem rediit. magistratuq; se abdicauit. Tribuni militū mentione nulla comitiorum consularium habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militū comitia edixerunt. Tum verò grauior cura patrib. incessit: quippe cùm prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædiū fecerant: sic tum primorib. patrum splendore gratiaque ad petendū præparatis, omnia loca obtinuère, ne cui plebeio aditus esset. quatuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Cn. Fabius Vibulanus, C. Seruilius Ahala. hic refectus continuato honore, cùm ob alias virtutes. tum ob recentē fa-

LVIII

uorem vnicam moderatione partū. Eo anno, quia tempus induciarum cùm Veienti populo exierat, per legatos fetialesq; res repeti cœptæ. quib. venientib. ad finem, legatio Veientum obuiam fuit. petière. *ne prius quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur.* Ab senatu impetratum, *quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur.* tantum abfuit vt ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta

Volsci amissam Verruginē recipiunt interfecto præsidio.

clades; amisso Verrugine præsidio. vbi tantum in tempore fuit momenti, vt, cùm precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset: ad id venerit exercitus subsidio missus, vt ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quàm in tribunis. qui; quia summa vi resistere nunciabantur, parum cogitauerunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. fortissimi milites non tamen nec viui, nec post mortem inulti fuère. insequēti anno, P. & Cn. Cornelijs Cossis, C. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito tribunis militum consulari potestate. Veiens bellū motū

Veientis senatus superbum responsum.

ob superbum responsum Veientis senatus, qui legatis repetentibus res, *ni facesserent properè vrbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset,* responderi iussit. Id patres ægrè passi, decreuère, vt tribuni militum de bello indicendo Veientib. primo quoque die ad populum ferrent. Quod vbi primò promulgatū est, fremere iuuētus, *nondū debellatum cum Volscis esse: modò duo præsidia occidione occisa, & cùm periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur: & tamquā pœniteat laboris, nouum bellum cùm finitimo populo & potētissimo parari,* qui omnem Etruriam sit concitaturus. Hæc sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum patrib. cùm plebe esse dictitant: *eam de industria vexādam militia, trucidandamque hostib. obijci: eam procul ab vrbe haberi atque ablegari: ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragij liberè ferendi consilia agitet:* prensantesq, veteranos, stipendia cuiusque, & vulnera ac cicatrices numerabant: *quid iam integri esse in corpore loci ad noua vulnera accipiēda? quid superesse sanguinis qui dari pro Republica posset?* rogitantes. Hæc cùm in sermonibus concionibusq; interdum agitantes; auertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tēpus ferūdæ legis: quam, si subiecta inuidiæ esset, antiquari apparebat. Interim tribunos mi-

LIX In Volscos mittuntur tres ex tribunis militum.

litum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius vnus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec cōmissuros se prœlio apparuit, tripartito ad deuastandos fines discessère. Valerius Antiū petit, Cornelius Ecetras: quacumq; incessere, latè populati sunt tecta agrosq; vt distinerent Volscos. Fabius, quòd maximè petebatur, ad Anxur oppugnandū sine vlla populatione acces-

Anxur capitur.

sit. Anxur fuit quæ nūc Taracinæ sunt, vrbs prona in paludes, ab ea parte Fabius oppugnationē ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Seruilio Ahala, cum imminentē vrbi collem cepisset: ex loco altiore, quà nullū erat præsidiū, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere. ad quem tumultū obstupefacti, qui aduersus Fabiū vrbē infimā tuebantur, locūdedère scalas admouendi. plenaq; hostium cuncta erant, & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermiū fuit. cogebantur itaq;

H

victi, quia cedentibus spei nihil erat. pugnam
inire: cùm pronunciatum repente *ne quis præter*
armatos violaretur, reliquam omnem multitudi-
nem voluntariam exuit armis: quorum ad duo
millia & quingenti viui capiuntur. à cætera præda
Fabius militem abstinuit donec collegæ venirẽt:
ab illis quoque exercitibus captum Anxur dicti-
tans esse, qui cæteros Volscos à præsidio eius lo-
ci auertissent. Qui vbi venerunt, oppidum vete-
re fortuna opulentum, tres exercitus diripuére:
eaque primùm benignitas imperatorum plebem
patribus conciliauit. Additum deinde omnium
maximè tempestiuo principum in multitudinem
munere, vt antè mentionem vllam plebis tribu-
LX norúmve decerneret senatus, *vt stipendium mi-*
les de publico acciperet, cùm ante id tempus de suo
quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum
vnquam à plebe tanto gaudio traditur, concur-
sum itaque ad curiam esse, prensatasque exeun-
tium manus, & *patres* verè appellatos: effectum
esse fatentibus, *vt nemo pro tam munifica patria,*
donec quicquam virium superesset, corpori aut san-
guini suo parceret: cùm commoditas iuuaret, rem fa-
miliarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus ad-
dictum atque operatum Reip. esset. tum quod vltrò
sibi oblatum esset, non à tribunis plebis vnquam
agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id
efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremq;
gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum
lætitiæ concordiæq; soli expertes, negare *tam id*
lætum patribus vniuersis, nec prosperum fore quàm
ipsi crederent. concilium specie prima melius fuisse
quàm usu appariturum. vnde enim eam pecuniã con-
fici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igi-
tur alijs largitos, neque id etiam si cæteri ferant, pas-
suros eos, quibus iam emerita stipendia essent, meliore
conditione alios militare quàm ipsi militassent: &
eosdem in sua stipẽdia impensas fecisse, & in aliorum
facere. His vocibus mouerunt partem plebis: po-
stremò indicto iam tributo, edixerunt etiam tri-
buni, *auxilio se futuros, si quis in militare stipen-*
dium tributum non contulisset. Patres bene cœptã
rem perseuerantet tueri: conferre ipsi primi: &
quia nondum argentum signatum erat, æs graue
plaustris quidam ad ærarium conuehentes, spe-
ciosam etiam collationem faciebant. Cùm sena-
tus summa fide ex censu contulisset, primores
plebis, nobilium amici ex composito conferre
incipiunt. quos cùm & à patribus collaudari, & à

Stipendium miles de publico primum accepit.

Non dum argentum signatum erat.

militari ætate tamquam bonos ciues cõspici vul-
gus hominum vidit, repentè spreto tribunitio
auxilio, certamen conferendi est ortum. & lege
perlata *de indicendo Vesentibus bello*, exercitũ ma-
gna ex parte voluntarium noui tribuni militum
consulari potestate Veios duxere. Fuere autem
tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius
Cincinnatus, C. Iulius Tullus iterùm, A. Mani-
lius, L. Spurius Medullinus tertiùm, M. Æmilius LXI
Mamercus. Ab his primùm circumsessi Veij
sunt, sub cuius initium obsidionis cum Etrusco-
rum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter
habitum esset, parum constitit, bellóne publico
gentis vniuersæ tuendi Veientes essent. Ea op-
pugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tri-
bunorum exercitusque ad Volscum auocata bel-
lum. Tribunos militum consulari potestate is
annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M.
Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginen-
sem, Cn. Cornelium Cossum, C. Fabium Am-
bustum, Sp. Nautium Rutilium iterum. Cùm
Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis
collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna
pugnæ fuit. Artena indè Volscorum oppidum
tribunis obsideri cœpta. indè inter eruptionem
tentatam compulso in vrbem hoste, occasio da-
ta est Romanis irrumpendi, præterq; arcem, cæ-
tera capta, in arcem munitam natura globus ar-
matorum concessit. infra arcem cæsi captique
multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut
vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidij
habebat: aut spem dabat deditionis, omni publi-
co frumento, priusquam vrbs caperetur, in arcem
conuecto. tædioque recessum inde foret, ni ser-
uus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites
per locũ arduum accepti, cepere. à quib. cùm cu-
stodes trucidarentur, cætera multitudo repenti-
no pauore oppressa in deditionem venit. Diruta
& arce & vrbe Artena, reductæ legiones ex Vol-
scis, omnisque vis Romana Veios conuersa est.
Proditori præter libertatem, duarum familiarũ
bona in præmium data. Seruius Romanus voci-
tatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Vol-
scorum fuisse credant: præbet errorem, quòd
eiusdem nominis vrbs inter Cære atque Veios
fuit. sed eam reges Romani deleuere. Cæterumq;
non Veientiũ fuerat, altera hæc nomine eodem
in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

Veientibus bellum indicitur.

Artena Volscorũ oppidum capitur præter arcem.

Arx proditione serui capitur.

EPITOME LIBRI V.

N obsidione Veiorum hybernacula militibus facta sunt. ea res cùm esset noua, indignationẽ tribunorum plebis mouit, querentium non dari plebi nec per hyemẽ militiæ requiem. Equites tum primùm equis suis merere cœperunt. Cùm inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, ab hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit. simulachrum Iunonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, cùm Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam iustitia consecutus est. Cùm alter ex censoribus, C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est. quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, cum ei dies à L. Apuleio trib. pleb. dicta esset, in exilium abiit. Cùm Senones Galli Clusium obsiderent, & legati à Senatu missi ad componendam inter eos, & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent, hoc facto eorum concitati Senones vrbẽ infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere vrbem, præter Capitolium, in quod se iuuenes contulerant maiores natu cum insignib. honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. & cum per auersã partẽ Capitolij iam in summũ euasissent, proditi clangore anserũ, M. Manlij præcipuè opera de-

uecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis respondere, vt mille pundo auri darent, & hoc precio finē obsidionis emerent. Furius Camillus dictator absens creatus inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos post sextum mensem vrbe expulit, ceciditque Aedes Loquutio facto, quo luco antè vrbem captam. vox audita erat, aduentare Gallos. Dictū est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutā vrbem, quod consilium Camillo auctore discussum est. Monit populum vocis quoque omen ex centurione audita, qui, cum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles, hîc optimè manebimus.

I Octo tribuni militum consulari potestate creati.

PAce alibi parta, Romani Veiique in armis erant, tāta ira odioque, vt victis finē adesse appareret. Comitia vtriusq; populi lōgè diuersa ratione facta sunt. Romani auxêre tribunorū militum consulari potestate numerū, octo, quot nunquam antea creati, M. Æmilius Mamercus iterum, L. Valerius Potitus tertiùm, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, M. Iulius Tullus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contrà, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creauêre. (Veientes regem creauere.) Offendit ea res populorum Etruriæ animos non maiore odio regni quàm ipsius regis. grauis iam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violēter diremisset: cùm ob iram repulsæ, quod suffragio XII. populorū alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius serui erant, ex medio ludicro repentè abduxit. gens itaq; ante omnes alias eò magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decreuit. cuius decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis; qui a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorē habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, vt ancipitia munimenta essent. alia in vrbem & cōtra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

II Hybernaculorum primùm militibus ædificata.

Cùm spes maior imperatoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione esset, hybernacula etiam, res noua militi Rom. ædificari cœpta: consiliū que erat, hyemando continuare bellum, quod postquam tribunis plebis, iamdiu nullam nouandi res causam inuenientibus, Romam est allatum, in concionē prosiliunt, solicitant plebis animos, (Tribunitiæ conciones.) *hoc illud esse* dictitantes, *quòd æra militibus sint constituta. nec fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum, & ablegatam ab vrbe & ab Republ. iuuentutem: iam ne hyemi quidem aut tempori anni credere, ac domos & res inuisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profectò aliam inuenturos, quàm ne quid per frequentiam iuuenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. vexari præterea, & subigi multò acrius, quàm Veientes. Quippe illos hyemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali vrbem tutantes, militem Romanum in opere ac labore, niuibus pruinisq; obrutum sub pellibus durare, ne hyemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponētem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neq; triste dictatoris imperium, neque importunos decemuiros iniunxisse seruitutis, vt perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent, quidnam illi consules dictatorésve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sæuam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum vlli plebeio. Antea trina loca cùm contentione summa patricios explere solitos: nunc iam octo iuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos, & ciues eorum, non seruos militare, quos hyeme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac coniuges inuisere, & vsurpare libertatem, & creare magistratus.* Hæc, taliaque vociferantes, aduersariū haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunitias seditiones cōprimendas; (Ap. Claudius, tribunis plebis resistit.) virū imbutum iam ab iuuenta certaminibus plebeis, quem auctorem aliquot annis antè fuisse, memoratum est per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissoluendæ. III

Is tum iā non promptus ingenio tantum, sed vsu etiam exercitatus, talem orationem habuit: (Ap. Claudij oratio.) *Si vmquam dubitatum est, Quirites, vtrum tribuni plebis vestra, an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari, certum habeo, & cùm lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quid secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos Reipubl. gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis iniuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, vmquam æquè quàm munere patrum in plebem, cùm æra militantib. constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissoluendæ maximè tribunitiæ potestatis rentur esse. Sic Hercule, tanquam artifices improbi, opus quærūt: qui & semper ægri aliquid esse in Republica volunt: vt sit ad cuius curationem à vobis adhibeantur. Vtrū enim defenditis, an impugnatis plebem? vtrum militantium aduersarii estis? an causam agitis? nisi fortè hoc dicitis: Quicquid patres faciunt, displicet: siue illud pro plebe, siue contra plebem est. Et quemadmodum seruis suis vetāt domini quicquam rei cùm alienis hominib. esse, pariterq; in iis beneficio ac maleficio abstineri, æquū censent: sic vos interdicitis patribus cōmercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra prouocemus plebē, nec plebs nobis dicto audiens atq; obediens sit. Quantò tandem, si quicquam in vobis non dico ciuilis, sed humani esset, fauere vos magis: & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos breui futurū esse? Atque ego quàm hoc consilium collegarum meorum*

IV quo abducere insectare à Veiis exercitum noluerunt, non vtile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram, nunc de ipsa conditione militantium dicere libet, quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur ipso exercitu disceptante æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil quod dicerem, in mentem venire posset, aduersariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid noui adiectum commodi sit, eis laborem etiam nouũ pro portione iniungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentũ fermè sine impensa opera est. labor voluptasq; dissimillima natura, societate quadã inter se naturali sunt iuncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam Reipublicæ præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere vnde domi militiæq; se ac suos tueri posset. gaudet nũc fructui sibi Rempublicam esse, & lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui grauis impensa non est, paulo diutius abesse. an si ad calculos eum Respubl. vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuã operam ede? an tu æquum censes militia semestri solidum te stipendium accipere? Inuitus in hac parte orationis Quirites moror: sic enim agere debẽt qui mercenario milite vtuntur; at nos tamquam cùm ciuibus agere volumus: agique tamquam cùm patria nobiscum, æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit: aut geri pro dignitate populi Romani. & perfici quàm primùm oportet. perficietur autem, si vrgemus obsessos: si non ante abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si hercule nulla alia causa, ipsa indignitas perseuerantiam imponere debuit. Decem quondam annos vrbs oppugnata est ob vnam mulierẽ ab vniuersa Græcia, quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu propè vrbis nostræ annuam oppugnationẽ perferre piget. scilicet quia leuis causa belli est: nec satis quicquã iusti doloris est, quod nos ad perseuerãdũ stimulet. Septies rebellàrunt, in pace nũquã fidi fuerũt: agros millies depopulati sunt. Fidenates deficere à nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerũt: auctores fuere contra ius gentium cædis impiæ legatorũ nostrorum, Etruriam omnem aduersus nos cõcitare voluerunt, hodieq; id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent. Cùm his molliter & per dilationes bellũ geri oportet? Si nos tam iustum odium nihil mouet, ne illa quidem oro vos

V mouent? operib. ingentib. septa vrbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta euastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos non cupiditate solùm vlciscendi, sed etiã necessitate imposita ex alieno prædandi, cùm sua amiserint, agrum nostrũ inuasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cùm stipendiũ extorquere voluerint, nunc consultũ repentè volunt, quale est? vallũ fossamque, ingentis vtramq; rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in vrbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuêre. quid turres? quid vineas testudinesq; & alium oppugnandarum vrbiũ apparatum loquar? cùm tantum laboris exhaustum sit, & ad finem iam operis tandem peruentũ: relinquendane hæc censetis, vt ad æstatem rursus nouus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta? & instare, & perseuerare, defungiq; cura? breuis enim profecto res est, si vno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has interuallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis iactura. Quid? periculi, quod differẽdo bello adimus: non obliuisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? vt nũc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quãtum in illis est, capere Veios licet: quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? cùm, si laxamentum dederis, maior fræquentiorq; legatio itura sit: cùm, id quod nũc offendit Etruscos, rex creatus Veiis spatio mutari interposito possit, vel consensu ciuitatis, vt eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti ciuium nolit. Videte quot res quàm inutiles sequãtur illã viam consilii: iactura operũ tanto labore factorum: vastatio imminens finiũ nostrorũ: Etruscum bellum pro Veiente concitatũ. Hæc sunt tribuni consilia vestra, non hercule dissimilia, ac si quis ægro qui curari se fortiter passus, extẽplo cõualescere possit,

cibi gratia præsentis aut potionis, longinquũ & forsitan insanabilẽ morbũ efficiat. Si medius fidius ad hoc bellũ nihil pertineret, ad disciplinã certè militiæ plurimum interat, insuescere militem nostrũ non solũ parta victoria frui: sed, si res etiam lentior sit, pati tædiũ, & quamuis seræ spei exitũ exspectare: &, si non sit æstate perfectũ bellũ, hyemẽ operiri: nec, sicut æstiuas aues, statim autumno tecta ac recessum circũspicere. Obsecro vos, venandi studiũ ac voluptas homines per niues ac pruinas in montes syluasq; rapit: belli necessitatib. eam patientiã non adhibebimus, quã vel lusus ac voluptas elicere solet adeóne effeminata corpora militum nostrorũ esse putamus, adeò molles animos, vt hyemẽ vnam durare in castris, abesse ab domo non possint? vt tanquã nauale bellum tẽpestatib. captandis & obseruãdo tempore anni gerant? non æstus, non frigora pati possint? erubescant profecto, si quis eis hæc obiiciat: contendantq; & animis, & corporib. suis virilem patientiã inesse, & se iuxta hyeme atque æstate bella gerere posse? nec se patrocinium molitiæ inertiæque mandasse tribunis: & meminisse hanc ipsam potestatẽ nõ in vmbra, nec in tectis maiores suos creasse: Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantũ, nec hoc bellũ intueri, quod instat: sed famam & ad alia bella, & ad cæteros populos in posterũ quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturũ ex hac reputatis? vtrũ tandẽ finitimi populum Romanum eum esse putent, cuius si qua vrbs primum illum breuissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deindè timeat? an hic sit terror nominis nostri, vt exercitum Romanũ non tædiũ lõginquæ oppugnationis, non vis hyemis ab vrbe circũsessa semel amouere possit nec finẽ vllũ aliũ belli quàm victoriã nouerit? nec impetu potius bella quàm perseuerantia gerat? quæ in omni quidẽ genere militiæ, maximè tamen in obsidendis vrbib. necessaria est: quarũ

plerasq; munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame, sitique tempus ipsum vincit atque expugnat sicut Veios expugnabit: nisi auxilio hostib. tribuni plebis fuerint: & Romæ inuenerint præsidia Veientes, quæ nequiquam in Hetruria quærunt. An est quicquam quod vetentibus optatum æquè contingere poßit, quàm vt seditionibus primùm vrbs Romana, deindè velut ex contagione castra impleantur? At herculè apud hostes tanta modestia est, vt non obsidionis tædio, non deniq; regni, quicquam apud eos nouatum sit: non negata auxilia ab Etruscis irritauerint animos, morietur enim extemplò, quicumque erit seditionis auctor: nec cuiquã dicere ea licebit, quæ apud vos impunè dicuntur. fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit: auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non vni aut alteri militi, sed vniuersis exercitibus, palàm in concione audiuntur. adeò quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissoluendæque Reipublicæ est, assuestis audire: & dulcedine potestatis eius capti, quælibet sub ea scelera latêre sinitis. Reliquum est, vt quæ hic vociferântur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parêre non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatus, non magistratus, non leges, non mores maiorum, non instituta patrum, non disciplinam veteri militiæ.

VI Par iam etiam in conciooibus erat Appius tribunis plebis, cùm subitò, vnde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum maiorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam cum ager promotus ad vrbem, vineæque tantùm non iam iniunctæ mœnib. essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quàm nocte custodiuntur; patefacta repentè porta, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes coniecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus incẽdium hausit: multique ibi mortales nequiquam opem ferentes; ferro ignique absumpti sunt.

Veii Romanorum munimenta incendeunt.

Quod vbi Romam est nunciatũ, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum verò sustineri nec in vrbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ Reipublicæ insultarent: cùm repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt: factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus cùm amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque vrbem peruasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis. *pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamq; Reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quò aliò ducere velint. si Veios ducti sint, negãt se inde prius, quàm capta vrbe hostiũ, redituros esse.* Tum verò iam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi: neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ cõtinebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicã lætitiam. *beatam vrbem Romanam, & inuictã, & æternam illa concordia* dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudib. ferre: victã esse fateri comitatem benignitatemque senatus. certatim patribus plebiq; manare gaudio lacrymæ, donec reuocatis in curiã patribus, senatusconsultum factum est, *vt tribuni militares cõcione aduocata peditib. equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam diceret senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere:* & equis certus numerus æris est assignatus. Tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modò restituit opera, sed noua etiam instituit. ab vrbe commeatus intẽtiore quàm antea subuehi cura, ne quid tam benemerito exercitui ad vsum deesset.

Equites suo primùm equis suis merere cœperunt.

VIII Insequẽs annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Seruilium Ahalam tertiùm, Q. Seruiliũ. P. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterũ. His tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta est. neglectũ Anxuri præsidiũ vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodib. oppressum est. minus militũ periit, quia præter agros lixarum in modum omnes per agros vicinasque vrbes negotiabantur.

Neglectũ Anxuri præsidium opprimitur.

Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarũ erat. nam & duces Romani plus inter se iratum, quàm aduersus hostes animi habuerunt: & auctum est bellũ aduentu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, deuictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: Falisci propria etiam causa infesti: quòd Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos vltro citroq; missos iureiurando inter se obligati. cum exercitibus nec opinatò ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militũ præerat, castra adorti sunt: ingentemq; terrorem intulêre, quia Etruriam omnem excitam sedib. magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in vrbe concitauit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur. concursantesque, cùm huc atque illuc signa transferrent: nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere iã vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. vna spes erat, si ex maiorib. castris subueniretur, vt diuersæ legiones, aliæ aduersus Capenatẽ ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorũ pugnarent. Sed castris præerat Virginius priuatim Sergio inuisus infestusq; is cùm pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, vtrimq; inuehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: *si opus foret auxilio, collegam* dictitans *ad se missurum.* Huius arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per ciuẽ maluit. Diu in medio cæsi milites, postremò, desertis munitionib. perpauci in maiora castra, pars maxima atq; ipse Sergius Romã pertenderunt. vbi cum omnẽ culpam in collegã inclinaret, acciri Virginiũ ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci

Duces Romani inter se dissentiunt.

Reipublicæ, huic atque illi, vt quosq; studiũ pri-
uatim aut gratia occupauerunt, adsunt. Primores
IX patrum siue culpa, siue infelicitate imperatorum
tam ignominiosa clades accepta esset, censuere
non exspectandum iustum tempus comitiorum, sed
extemplò nouos tribunos militum creandos esse, qui
Calendis Octobribus magistratum occiperent. In
quam sententiam cùm pedibus iretur, cæteri tri-
buni militum nihil contradicere. at enimuerò
Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere
magistratuum eius anni senatum apparebat: pri-
mò deprecari ignominiã, deinde intercedere se-
natusconsulto negare *se ante Idus Decembres, so-*
lemnem ineundis magistratib. diem, honore abituros
esse. Inter hæc tribuni plebis, cùm in concordia
hominum secundisque rebus ciuitatis inuiti silẽ-
tium tenuissent, feroces repentè minari tribunis
militũ, nisi in auctoritate senatus essent, se in vin-
cula eos duci iussores esse. Tum C. Seruilius
Ahala trib. militũ: *Quod ad vos attinet, tribuni*
plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer
quàm non plus in his iuris quàm in vobis animi esset.
sed nefas est tendere aduersus auctoritatem senatus.
proindè & vos desinite inter nostra certamina locum
iniuriæ quærere, & collegæ aut facient quod censet se-
natus: aut si pertinacius tendent, dictatorem extẽplò
dicam, qui eos abire magistratu cogat. Cùm omnium
assensu comprobata oratio esset, gauderentque
patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inuẽ-
tam esse aliam vim maiorem ad coercendos ma-
gistratus, victi consensu omniũ, comitia tribuno-
rum militũ habuere, qui Calendis Octobribus
magistratum occiperẽt: seq; eam antè diem ma-
X gistratu abdicauêre. L. Valerio Potito quartùm,
M. Furio Camillo iterum, M. Æmilio Mamerco
tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, C. Fabio
Ambusto, L. Iulio Tullo Tribunis militũ consu-
lari potestate, multa domi militiæque gesta. Nam
& bellũ multiplex fuit eodem tẽpore, & ad Ve-
ios, & ad Capenã, & ad Falerios, & in Volscis, vt
Anxur ab hostib. reciperaretur, & Romæ simul
delectu, simul tributo cõferendo laboratum est:
& de tribunis plebis cooptandis contentio fuit:
& haud paruum motũ duo iudicia eorũ, qui pau-
lo antè cõsulari potestate fuerant, exciuere. Om-
nium primũ tribunis militum fuit, delectũ habe-
ri, nec iuniores modò cõscripti, sed seniores etiã
coacti nomina dare, vt vrbis custodiam agerent.
Quantum autem augebatur militum numerus,
tanto maiore pecunia in stipendium opus erat:
eaq; tributo conferebatur inuitis conferentibus
qui domi remanebant, quia tuentib. vrbem ope-
ra quoq; militari laborandũ seruiendumq; Rei-
publicæ erat. Hæc per se grauia, indigniora vt vi-
derentur, tribuni plebis seditiosis concionib. fa-
ciebant: ideò æra militibus constituta esse arguẽ-
do, vt plebis partem militia, partem tributo con-
ficerent. *Vnum bellum annum iam tertium trahi, &*
consultò male geri, vt diutius gerant. in quatuor de-
inde bella vno delectu exercitus scriptos, & pueros
quoque ac senes extractos. Iam non æstatis nec hyemis
discrimẽ esse, nec vlla quies vnquàm miseræ plebi sit:
quæ nunc etiam vectigalis ad vltimum facta sit, vt
cùm confecta labore, vulneribus, postremò ætate cor-
pora retulerint, incultaq; omnia diutino dominorum
desiderio domi inuenerint, tributũ ex affecta re fami-
liari pendant: æraque militaria velut fœnore accepta,
multiplicia Reipublicæ reddant. Inter delectũ tri-
butumq; & occupatos animos maiorum rerum
curis, comitiis tribunorũ pleb. numerus expleri
nequiit. Pugnatum inde in loca vacua, vt patricij
cooptarentur. postquam obtineri non poterat,
tamen labefactãdæ legis tribunitiæ causa affectũ
est, vt cooptarẽtur tribuni plebis C. Lacerius, &
M. Aeutius, haud dubiè patritiorum opibus.
Fors ita tulit, vt eo anno trib. pleb. C. Trebonius XI
esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare vi-
deretur Treboniæ legis patrocinium: is quod pe-
tissent patres quidam primo incœpto repulsi, ta-
men tribunos militũ expugnasse vociferans, *le-*
gem Treboniam sublatã, & cooptatos tribunos plebis
non suffragijs populi, sed imperio patritiorum: & eo
deuolui rem, vt aut patritij, aut patritiorũ asseclæ ha-
bẽdi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri
tribunitiam potestatem: id fraude patritiorum, scele-
re ac proditione collegarum factum arguere. Cùm
arderent inuidia, non patres modò, sed etiam
tribuni plebis. cooptari pariter, & qui cooptaue-
rant: tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Me-
tilius, & M. Minutius, trepidi rerum suarum in
Sergium, Virginiumque prioris anni tribunos
militares incurrunt: in eos ab se iram plebis inui-
diamque die dicta auertunt. *Quibus delectus, quib.*
tributum, quibus diuturna militia, longinquitasque
belli sit grauis: qui clade accepta ad Veios doleant: qui
amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugu-
bres domos habeant: iis publici priuatique doloris exe-
quendi ius potestatemq; ex duobus noxiis capitib. da-
tam ab se memorant. *omnium namq; malorum in*
Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorẽ ma-
gis arguere, quàm fateri reos: qui noxii ambo, alter in
alterum causam conferant: fugam Sergij Virginius,
Sergius proditionẽ increpans Virginij. quorum adeò
incredibilẽ amẽtiam fuisse, vt multo verisimilius sic
compacto eam rem, & cõmuni fraude patritiorum
actam. Ab his & prius datum locũ Veientib. ad in-
cendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditũ
exercitũ: tradita Faliscis Romana castra, omnia fieri,
vt consenescat ad Veios iuuentus: nec de agris, nec de
alijs cõmodis plebis ferre ad populum tribunos, frequẽ-
tiaque vrbana celebrare actiones, & resistere conspi-
rationi patritiorũ possint. Præiudiciũ iam de reis &
à senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum colle-
gis factũ esse. nam & senatusconsulto eos ab Rep. re-
motos esse. & recusantes abdicare se magistratu, dicta-
torijs metu ab collegis coercitos esse: & populũ Roma-
num tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die
solemni, sed extemplò Calend. Octobribus magistratũ
occiperent: quia stare diutius Respub. his manentibus
in magistratu non posset. Et tamen eos tot iudiciis cõ-
fossos, prædamnatosq; venire ad populi iudicium: &
existimare defunctos se esse: satisq; pœnarum dedisse,
quòd duob. mensib. citius priuati facti sint: neq; in-
telligere, nocendi sibi diutius tum potestatẽ ereptã esse,
non pœnã irrogatam. quippe & collegis abrogatũ im-
perium, qui certè nihil deliquissent. illos repeterẽt ani-
mos Quirites: quos recenti clade accepta habuissent, cũ
fuga trepidum, plenum vulnerũ ac pauore incidẽtem

C. Seruilij grauis oratio ad tribunos plebis.

Tribuni militum abdicant se magistratu, & noui creantur.

Multiplici bello occupati Romani domesticis exercentur seditionib.

Sergio, Virginioq; tribunis militum dies dicitur à tribunis plebis.

portis exercitum viderint, non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginij ac M. Sergij sit execratus, detestatusque minimè conuenire, quibus iratos quisque deos precatus sit in iis sua potestate, cùm liceat & oporteat, non vti. numquam deos ipsos admouere nocentibus manus: satis esse, si occasione vlciscendi læsos arment. His orationibus incitata plebs * denis millibus æris grauis reos condemnat: nequiquam Sergio *Martem communem belli, fortunamque* accusante: Virginio deprecante, *ne infelicior domi, quàm militiæ esset.* In hos versa ira populi cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit. Victores tribuni vt præsentem mercedem iudicij plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: cum tot exercitibus stipēdio opus esset, resque militia ita prosperè gererentur, vt nullo bello veniretur ad exitum rei, namque Veiis castra, quæ amissa erāt, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmilius, & Q. Fabius. à M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inuenti: prædæ actæ: incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequiquam oppugnatum, loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci prouincia euenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quàm bella tractabātur. & cum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipēdium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque vrbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, cùm tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tamen vltra processum est, quam vt vnus ex plebe vsurpandi iuris causa, P. Licinius Caluus tribunus militum consulari potestate crearetur. cæteri patricii creati: P. Manlius & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popilius Volscus. Ipsa plebs mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erāt, vir nullis antè honoribus vsus, vetus tantum senator, & ætate iam grauis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad nouum delibandum honorem sit habitus. Alij Cn. Cornelij fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alij orationem ipsum tempestiuam de concordia ordinum, patribus plebique gratam habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime Remp. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter missumque ad exercitum est. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodiis vrbis. Insignis annus hyeme gelida ac niuosa fuit: adeò vt viæ clausæ, Tiberis innauigabilis fuerit. Annona ex antè conuecta copia nihil mutauit. Et quia P. Licinius vt ceperat haud tumultuosè magistratum maiore gaudio plebis, quàm indignatione patrum, ita etiam gessit: dulcedo inuasit proximis comitiis tribunorum militū plebeios creandi. vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, L. Titinium, P. Menenium Racilium, Cn. Genutium, L. Atilium, tristem hyemem, siue ex intemperie cæli raptim mutatione in contrarium facta, siue alia qua de causa grauis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cuius insanabili pernicie quando nec causa nec finis inueniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primùm in vrbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id factum celebratum est. tota vrbe patentibus ianuis, promiscuoque vsu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim aduenas in hospitium ductos ferunt. & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem dij tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in vnum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cùm repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, aduersus tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. ante omnia adiuuit memoria damnationis Sergij & Virginij. itaque maioribus castris, vnde antea cessatum fuerat, breui spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediūtur. Inde pugna cœpta, & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta auertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multò post iam palantes, veluti sorte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in vrbem, multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV Et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè maior patribus quàm belli cura erat: quippe non communicatum modò cum plebe, sed propè amissum cernentibus summum imperium: itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore: nihilominus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hyemem, prodigiisque diuinis similem coortam; proximo non prodigia, sed iam euentus, pestilentiam agris vrbique illatam, haud dubia ira deûm quos pestis eius arcendæ causa placandos esse, in libris Fatalibus inuentum sit, comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi.* Præterquam maiestate petentium, religio-

Marginal notes:

XII

* Val. 10000. coron.

Sergius & Virginius denis millibus æris grauis damnatur.

Lex agraria promulgatur, & tributum conferre prohibetur.

Seditio intestina.

P. Licinius primus ex plebe tribunus militū consulari potestate creatur.

XIII

Anxur recipitur à Romanis.

Plebeii patriciis prælati.

Æstas pestilens. Libri Sibyllini consuluntur.

L. ctisternium tunc primū Romæ factum.

ne etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque tribunos militum consulari potestate creauere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximũ M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm, Q. Seruilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est tota vis in populationibus fuit. duo summi imperatores. Potitus à Valeriis, Camillus à Capena prædas ingẽtes egêre, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV Prodigia.

Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erãt. In vnum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine vllis cælestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creuit. Quidnam eo dij portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres satis oblatus senior quidã Veiens, qui inter cauillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.*

Senioris cuiusdam Veientis vaticinium

quod primò velut temerè iactũ sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est, donec vnus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum (iam per longinquitatem belli cõmercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret: postquam audiuit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus *de priuati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle*, ad colloquium vatem elicuit. cumque progressi ambo à suis longius essent inermes, sine vllo metu, prævalens iuuenis Romanus senem infirmum in cõspectu omnium raptum, nequiquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cùm perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus *quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset*: respondit, *profectò iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent, vt excidium patriæ fatale proderet. itaque quæ tum cecinerit diuino spiritu instinctus, ea se nec vt indicta sint, reuocare posse: & tacendo forsitan quæ dij immortales vulgari velint, haud minus quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, vt quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde quæ solemnis deriuatio esset. Sed auctorem leuem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decreuere legatos, sortesque oraculi Pythici exspectandas.

XVI

Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigij piacula inuenirentur, noui tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Tullus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manilius, magistratum inierunt.

Tarquinienses agrum Romanum depopulantur.

Eo anno Tarquinienses, noui hostes exorti. quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, vbi præsidium obsidebatur: Æquorum ad Lauicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant: ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos: nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis, inter hæc locum iniuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne nouo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior, quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eò nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Iulius non iusto delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed propè voluntariorum, quos adhortando incitauerant, coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus, grauesque præda Tarquinienses oppresſére. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam reuertuntur.

Tarquinienses opprimuntur.

Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraq; hostium ipsorum) sub hasta veniêre. quodque inde redactum, militibus est diuisum. Cætera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant.

Responsum Delphicum.

Iamque Romani desperata ope humana, fata & deos spectabant cùm legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferẽtes congruẽtem responso captiui vatis: *Romane, aquam Albanam caue lacu contineri, caue in mare manare suo flumine sinas: emissam per agros rigabis, dissipatamque riuis extingues. tum tu insiste audax hostium muris, memor quam per tot annos obsides vrbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, vt assolet, facito.* Ingens inde haberi captiuus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius, Postumiusq; ad prodigii Albani procurationem, ac deos ritè placandos cœpere. inuẽtumque tandem est, vbi neglectas cæremonias, intermissũmve solemne dii arguerent, *nihil profectò aliud esse, quàm magistratus vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non ritè concepisse. vnam expiationem eorum esse, vt tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterẽtur, & interregnum iniretur.* Ea ita facta sunt ex senatusconsulto.

Interreges tres creantur.

Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Seruilius Fidenas, M. Furius Camillus. numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conuenisset prius, *vt maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita postulantibusq; Capenatibus ac Faliscis, *vt Veios communi animo cõsilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent*, responsum est: *antea se id Veiẽtibus negasse quia vnde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc iam pro se fortunam suam illis negare, maximè in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, nouos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique, & præsẽtibus periculis consanguineorũ id dari,*

Galli noui accolæ Etruriæ.

vt si qui iuuentutis suæ voluntary ad id bellum eant, non impediant. Eum magnum aduenisse hostium numerum, fama Romæ erat, eoq; mitescere discordiæ intestinæ metu communi, vt fit, cœptæ.

XVIII Haud inuitis patribus P. Licinium Caluum prærogatiua tribunum militum non petentem creãt, moderationis expertæ in priore magistratu virum, cæterum iam tum exactæ ætatis, omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genutium, L. Attilium: qui priusquam renunciarẽtur, iure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Caluus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus vtilis, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere insequentem annum video: si & collegas eosdem reficitis, etiam vsu meliores factos: me iam non eundem, sed vmbram nomenq; P. Licinij relictum videtis. vires corporis affectæ; sensus oculorum atque aurium hebetes; memoria labat; vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, iuuenẽ, filium tenens, *effigiem atque imaginem eius, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis, hunc ego institutum disciplina mea vicarium pro me Reipubl. do dicoque, vosque quæso Quirites delatum mihi vltrò honorem huic petenti, meisque pro eo adiectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque eius P. Licinius Tr. mil. consulari potestate, cum iis quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genutiusque Tr. mil. profecti aduersus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt, quàm cõsilio, præcipitauere in insidias. Genutius morte honesta temeritatẽ luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editũ tumulũ ex multa trepidatione militibus collectis aciẽ restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat quàm cladis acceptum. quæ propè in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modò, quo multiplex fama peruenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. ægrè ibi miles retẽtus à fuga est, cùm peruasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem iuuentutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad vrbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum quas ex domo conciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factæ: præcibusque ab diis petitum, *vt exitium ab vrbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum auerterẽt terrorem, si sacra renouata ritè, si procurata prodigia essent.*

XIX Iam ludi Latinæque instaurata erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidiũ illius vrbis seruãdæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutauerat imperator mutatus, alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia vrbis videri. Omnium primùm in eos qui à Veiis in illo pauore fugerãt, more militari animaduertit, effecitque ne hostis maximè timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos incurrit. inde Romã; ad scribendum nouum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam iuuentus Latini Hernicique operam suam pollicentes ad id bellum venere. quibus cùm gratias in senatus egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatuscõsulto vouit Veiis captis se facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, iam antè ab rege Seruio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab vrbe exspectatione hominum maiore quã spe, in agro primùm Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione consilioque acta, fortuna etiam, vt fit, secuta est. non prœlio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit: ingentique præda est potitus: cuius pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallũ fiebant, edicto, *ne quis iniussu pugnaret*, ad opus milites traducti. operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum diuisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt nocte ac die numquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

XX Dictator, cùm iam in manibus videret victoriam esse: vrbem opulentissimam capi: tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in vnum collatis antè bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut inuidiam apud patres ex prodiga largitione caperet: literas ad senatum misit. *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum Veios iam fore in potestate populi Romani: quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sentẽtiæ: vna senis P. Licinij, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, *edici palàm placere populo, vt qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret*: altera Ap. Claudij, qui largitionem nouam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, *si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse*, auctor erat *stipendij ex ea pecunia militi numerandi: vt eo minus tributi plebes conferret. eius enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non auidas in direptiones manus ociosorum vrbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: cùm ita fermè eueniat, vt qui segnior sit, prædæ; fortissimus quisque, laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contrà, *suspectam & inuisam semper eam pecuniam fore aiebat: causasque criminum ad plebem, seditionumque inde, ac legum nouarum præbituram. satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo propè consenuerint. gratius id fore, lætiusque, quod quisq; sua manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. ipsum dictatorẽ fugere inuidiam ex eo criminaq; eò delegasse ad senatum: senatum quoq; debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior visa sentẽtia est, quæ popularẽ senatũ

P. Licinii Calui oratio.

Duces Romani præcipitauere se in insidias.

M. Furius Camillus dictator creatur.

Ædes sacræ Matutæ.

Falisci & Capenates vincuntur.

De Veiorũ præda diuidenda variæ in senatu sententiæ.

Camilli dictatoris preces.

faceret. Edictum itaque est, *ad prædam Veientem quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerẽtur.* ingens profecta multitudo repleuit castra.

XXI Tum dictator auspicatò egressus, cum edixisset vt arma milites caperent: *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam vrbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voueo. te simul Iuno regina, quæ nunc Veios colis, precor: vt nos victores in nostram, tuamque mox futuram vrbem sequare, vbi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine ab omnibus locis vrbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam ab suis vatibus, iam ab externis oraculis proditos, iã in partem prædæ suæ vocatos deos, alios votis ex vrbe sua euocatos hostium templa nouasq; sedes spectare, seque vltimum illum diem agere; nihil minus timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus, arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quòd cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis mouisset, tum velut repentino icti furore improuidi currerent ad muros.

Fabula.

Inseritur huic loco fabula: *immolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, qui eius hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo mouisse Romanos milites, vt adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent.*

Rebus antiquis quãtum fidei habendum.

Sed in rebus tam antiquis, si quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est.

Veiorum expugnatio.

Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Iunonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repentè edidit. & pars auersos in muris inuadunt hostes: pars claustra portarum reuellunt: pars, cùm ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac seruitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac pauentium vocibus: misto mulierum ac puerorum ploratu complet. Momento temporis deiectis ex muro vndique armatis, patefactisque portis, cùm alii agmine irruerent, alij desertos scanderent muros, vrbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deindè multa iam edita cæde, senescit pugna. & dictator præcones edicere iubet, *vt ab inermi abstineatur.* Is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ cùm ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior, maiorisque precij rerum ferretur, dicitur

Camilli dictatoris preces.

manus ad cælum tollens precatus esse, *vt si cui deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, vt eam inuidiam leuire quam minime suo priuato incommodo, publicoque Romani populi liceret*: conuertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum eccidisse. idque omen pertinuisse posteà euentu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde vrbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium, ac direptione vrbis opulentissimæ est consumptus.

XXII Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ. nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrij sui reiecisset: nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant.

Quanta religione Iuno Veiis Romã deportata sit.

Cùm iam humanæ opes egestæ à Veiis essent, amoliri tum deûm dona ipsosque deos, sed colentium magis, quàm rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu iuuenes, purè lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam regina Iuno assignata erat, venerabundi templum inire, primò religiosè admouentes manus: quod id signum more Hetrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde cùm quidam seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, *Visne Romam ire Iuno?* annuisse cæteri Deam conclamauerunt. inde fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certè sede sua parui molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus leuem ac facilem translatu fuisse: integramque in Auentinum æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocauerant, perlatam, vbi templum ei postea idem, qui vouerat, Camillus dedicauit. Hic Veiorum occasus fuit, vrbis opulentissimæ Hetrusci nominis, magnitudinem suam vel vltima clade indicantis: quòd decem æstates hyemesque continuas circumsessa, cùm plus aliquanto cladium intulisset quàm accepisset, postremò iam fato quoque vrgente, operibus tamen, non vi expugnata est.

Romam vt nunciatum est Veios captos: quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ: & quantum humanis adiuuari consiliis poterat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tamen quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum gratias diis agentium erant. XXIII

Supplicationes in quatriduũ decernũtur.

senatus in quatriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Aduentus quoque dictatoris omnibus ordinibus obuiam effusis celebratior, quàm vllius vmquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. maximè conspectus ipse est, curru equis albis iuncto vrbem inuectus: parumque id non ciuile modò, sed humanum etiam visum. Iouis Solisque equis æquiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant.

Camilli triumphus clarior quã gratior.

triumphusque ob eam vnam maximè rem clarior quàm gratior fuit. Tum Iunoni reginæ templum in Auentino locauit, dedicauitque Matutæ matri, atque his diuinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicauit. Agi deinde de Appollinis dono cœptum. cui se decimam vouisse prædæ partem cùm diceret Camillus, pontifices *soluendum religione populum* censerent, haud facilè inibatur ratio iubendi referre prædam populum, vt ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eò quod leuissimum videbatur, decursum est, *vt qui se domumque religione exsoluere vellet, cùm sibimetipse prædam æstimasse*

suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: vt ex eo donum aureum dignũ amplitudine tẽpli, ac numine dei ex dignitate populi Romani fieret. ea quoq; collatio plebis animos à Camillo alienauit.

Volsci & Æqui pacẽ impetrant.

Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt, impetrataque pax, magis vt fessa tam diutino bello acquiesceret ciuitas, quàm quòd digni peterent.

XXIV

Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterùm, Cæsonem Fabium Ambustu iterùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Seruilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Seruilio Capenas sorte euenit. ab iis nõ vrbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum.

Capenates bello subacti pacem petunt. Seditio in vrbe.

Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat, cuius leniendæ causa coloniam in Volscos, quò tria millia ciuium Romanorum scriberentur, deducendam censuerãt: triumuirique ad id creati, terna iugera & septunces viritim diuiserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei maioris auertendæ solatium obiectum censebant, *cur enim relegari plebem in Volscos, cùm pulcherrima vrbs Veij agerque Veientanus in conspectu sit, vberior ampliorque Romano agro? vrbẽ quoque vbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum priuatorumque tectorum ac locorum præponebant.* quin illa quoque actio mouebatur, quæ post captam vtique Romã à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. cæterum *partim plebi, partim senatus destinabant habitandos Veios: duásque vrbes communes Reipublicæ incoli à Romano populo esse.* Aduersus quæ cùm optimates ita tenderent, *vt ita mori inter se citius* dicerent *in conspectu populi Romani, quàm quicquã earum rerum rogaretur: quippe nunc in vna vrbe tantum dissensionum esse, quid in duabus vrbibus fore? victámne vt quisquam victrici patriæ præferret? sineretque maiorem fortunam captu esse Veis, quàm incolumibus fuerit? postremò se relinqui à ciuibus in patria posse: vt relinquãt patriam atque ciues, nullam vim vnquam subacturam: & T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator erat) *conditorẽ Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore vrbis Romæ.*

XXV

Hæc cum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis patres in suam sentẽtiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd vbi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se *peti, feriri, atque occidi* iubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur & ad reliquos similes conatus verecũdia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur.

Mira religionis obseruatio.

haud mirum id quidem esse: furere ciuitatem, quæ damnata voti omnium rerum potiorem curam, quàm religione se exsoluendi, habeat. nihil de collatione dicere, stipis verius, quàm decimæ: quando ea se quisque priuatim obligauerit, liberatus sit populus. enimuerò illud se tacere suam conscientiam non pati: quid ex ea tantùm præda, quæ rerum mouentium sit, decima designetur: vrbis atque agri capti, quæ & ipsa voto continetur, mentionem nullam fieri. Cùm ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio *quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decimam Apollini sacram esse.* ita in æstimationem vrbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consulatibus vt aurũ ex ea coëmerent, negotium datum. cuius cum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt.

Matronarũ religio & liberalitas. Matronis honos decernitur.

Grata ea res, vt quæ maximè senatui vnquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum: vt pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque vterentur. Pondere ab singulis auri accepto, * æstimatoque vt pecuniæ soluerentur, crateram aureã fieri placuit: quæ donum Apollini Delphos portaretur.

*Plutarch. in Camill. scribit 8 talenta fuisse, quæ valent 4800 cor.

Seditio in vrbe integratur.

Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionẽ tribuni plebis. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillũ. eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse absentes ferociter increpant: præsentium, cum se vltro iratis offerrẽt, verecundiam habẽt. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores regis in annum eosdem reficiunt, & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI

Comitiis tribunorum militum patres summa ope euicerunt, vt M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribunitiæ aduersarius quærebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterùm.

Camillo in Faliscos bellum mãdatur.

Principio anni tribuni plebis nihil mouerunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res, & Camillo, quem aduersarium maximè metuerant, gloria in Faliscis creuit. Nam cùm primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendio villarum coegit eos egredi vrbe; sed timor longius progredi prohibuit. mille ferè passuum ab oppido castra locant: nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus captiuum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquãto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebãt. alius exercitus prœlio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit, fugatque,

Faliscorum castra expugnantur.

tantumque inde pauoris Faliscis iniectum est, vt effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, vrbem peterent. multi cæsi vulneratique, priusquam pauentes portis inciderent. castra capta: præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira, sed seueritate imperij victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur.

Faliscorum vrbs obsidetur.

Obsidio inde vrbis, & munitiones. & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas

stationes prœliaq; parua fieri: & teri tempus, neutrò inclinata spe: cum frumentum, copiæque aliæ ex ante conuecto largius obsessis quàm obsidentibus suppeterent. videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset: ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimẽ, & maturam victoriam dedisset.

XXV.I Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite vti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, vnius curæ demandabantur. principum liberos, sicut ferè fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is cùm in pace instituisset pueros ante vrbem lusus exercendique causa producere: nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modò breuioribus, modò longioribus spatiis trahendo eos à porta lusu, sermonibusque variatis longius solito, vbi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ vbi Camillus audiuit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas nõ est: quam ingenerauit natura, vtrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis iura: iusteque ea non minus quàm fortiter didicimus gerere. arma habemus non aduersum eam ætatem, cui etiam captis vrbibus parcitur: sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, nouo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis, quibus proditorem agerent in vrbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re noua vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, vt qui modò efferati odio iraque Veientium exitum, penè quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem vniuersa posceret ciuitas. *fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia celebrantur*: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum: qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec deus, nec homo quisquam inuideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris victuros. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam maluistis: nos fide prouocati, victoriam vltrò detulimus: sub ditione vestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui vrbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperij vestri pœnitebit.* Camillo & ab hostibus, & à ciuibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum eius anni, vt populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

Magistri cuiusdam puerorum scelestum consilium.

Camilli iustitia.

Faliscorum legatorum oratio in senatu habita, in qua se populo Romano dedunt.

XXVIII Camillus meliore multò laude, quàm cum triumphantem albi per vrbem vexàrant equi, insignis iustitia fideque hostibus victis cum in vrbem redisset, tacitè eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur. crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi longa vna naue, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti deuehuntur Liparas. mos erat ciuitatis, veluti publico latrocinio partam prædam diuidere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam Romanis vir similior, quàm suis; qui legatorum nomen, donumque & deum cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque quæ semper fermè regenti est similis, religionis iustæ impleuit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam nauium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeò vt in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore iniecto in proximos compulere tumulos: pauorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum receptis, cùm concione aduocata terrorem increparet, ac fugam: *fusos esse ab ignauissimo & fugacissimo hoste*: conclamat vniuersus exercitus, *meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscẽtes vt confestim inde ad castra hostium duceret* (in conspectu erant posita in plano) *nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent.* Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia iubet. & hostes nocturnam fugam ex tumulo Romanorum, vt ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obuii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prœlium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tãtum iniecit pauoris, vt nequiquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. inde fama Romam perlata est, *Postumium, exercitumque occisum.* Qui vbi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit: cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum iniecit ardoris, vt non vltrà sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis vbi ira magis quàm virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemque ab Tusculo nuncium nequiquam exterrita ciuitate literæ à Postumio laureatæ sequuntur: *victoriam populi Romani esse: Aequorum exercitum deletum.* Tribu- XXIX
norum plebis actiones quia nondum inuenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem vlti patres sunt, senatuscõsulto facto *vt consules,*

Legati Delphos missi & à Liparẽsibus capti, religionis ergò liberantur.

In Æquis variè bellatum Romani fugantur ab Æquis.

Æqui funduntur.

consules, inuisus plebi magistratus, crearentur. annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flauus, Seruius Sulpicius Camerinus. Principio huius anni feruciter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferēdam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique ciuitate in vnam eam curam conuersa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per auersa vrbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea prouincia euenit. is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad maius aliquāto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennij superioris A. Virginio, & Q Pomponio: quos defendi patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat: neque enim eos aut vitæ vllo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxij denis millibus grauis æris condemnati sunt. id ægrè passi patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quæ iam in suos versa non intelligeret se prauo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribunitiam potestatem euertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli eos. si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inuenturos esse.* consulesque increpabat, *quòd fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent.*

Hoc anno imperium redit ad consules.

XXX Hæc prupalam concionabundus indies magis augebat iras hominum. senatum verò incitare aduersus legem haud desistebat *ne aliter descenderēt in forum, cùm dies ferendæ legis venisset, quā vt qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deûm templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. nam quod ad se priuatim attineat: si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoq; esse, vrbem ab se captam frequentari: quotidie se frui monimento gloriæ suæ: & ante oculos habere vrbem latam in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum suarum, sed nefas ducere desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli vrbem: & in captiuo solo habitare populum Romanū: & victrice patria victam mutari.* His adhortationibus concitati patres, principes senes, iuuenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prēsantes, orare, cum lachrimis cœpere *ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent: Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa deorum ostentantes: ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penatibus, in hostium vrbem agerent: eoque rem adducerent, vt melius fuerit non capi Veios ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. & legem vnà plures tribus antiquàrunt, quam iusserunt. adeoq; ea victoria læta patribus fuit, vt postero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, *vt agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur: nec patribus familiæ tantùm, sed vt omnium in domo liberorū capitū ratio haberetur: vellentq; in eam spem liberos tollere.*

Patres prehensant plebem.

Patrum precibus plebs flectitur.

XXXI Eo munere delinita plebe nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator vouerat Veienti bello. eodem anno ædes Iunonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius penè quàm manus consererēt. Valerio, quòd perseuerantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, vt ouās ingrederetur vrbem, decretum est. Eodem anno nouum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famē, pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequiuit, ob quæ Volsinienses Salpinatibus adiunctis superbia elati, vltro agros Romanos incursauere. bellum inde duobus populis indictum C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde vmquam in demortui locum censor sufficitur: cōsulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renouari auspicia. itaque cùm ex senatusconsulto cōsules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: vt etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum Reipublicæ esset.

Ager Veientanus plebi diuiditur. Ludi magni fiunt.

Tribuni militū consulari potestate creantur.

XXXII Calendis Quintilibus magistratum occœpere L. Lucretius, Seruius, Sulpitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Æmilio Volsinienses prouincia euenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Seruio Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est; bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam, millia octo armatorū ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcēte, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione, vt res populo Romano redderent, stipendiumque eius annui exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cæditius de plebe nunciauit tribunis, *se in Noua via, vbi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ vocem noctu silētio audisse clariorem humana, quæ magistratib. dici iuberet, Gallos aduētare.* Id (vt fit) propter auctoris humilitatem spretum, & quòd longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modò monita ingruēte fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ vna erat, M. Furium ab vrbe amouēre. qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoq; adolescēte per idē tempus orbatus, cùm accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis

Volsiniensibus induciæ in annos 20. datæ.

Vox humana clarior noctis silentio auditur.

erat, percunctatus animos eorum responsum tulisset, *se collaturos quanti damnatus esset, absoluere eum non posse*: in exilium abiit: precatus ab diis immortalibus, *si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui ciuitati ingratæ facerent*. absens quindecim millibus grauis æris damnatur. Expulso ciue quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat: aduentante fatali vrbis clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium aduersus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximeque vini noua tum voluptate captam, Alpes transisse: agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: & inuexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptæ vxoris ab Lucumone; cui tutor is fuerat ipse, præpotente iuuene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos qui oppugnauerint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, vrbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multò antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorum ante Romanum imperium latè terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Tuscorum colonia vocauere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ij in vtrumque mare vergentes incoluere vrbibus duodenis terras, prius cis Apennium. ad inferum mare: postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, vsque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperij fuit, ij regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cùm sua tum publica præpollens; quòd in imperio eius Gallia adeò frugum hominumque fertilis fuit, vt abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam exonerare prægrauante turba regnum cupiens, *Bellouesum ac Sigouesum sororis filios impigros iuuenes missurum se esse in quas dij dedissent auguriis sedes*, ostendit, *quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere aduenientes posset*. Tum Sigouesо sortibus dati Hercinij saltus. Belloueso haud paulò lætiorem in Italiam viam dij dabant. Is quod ea gens populis abundabat, Bituriges, Aruernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, exciuit. profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas, haud equidem miror nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi cùm velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quànam per iuncta cælo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit; quòd allatum est, aduenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari: Massilienses erant hi, nauibus à Phocide profecti. id Galli fortunæ suæ omen rati adiuuere, vt quem primum in terram egressi occupauerant locum, patentibus siluis communirent. ipsi per Taurinos saltusque Iuliæ Alpis transcenderunt: fusisque acie Tuscis, haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduorum: ibi omen sequentes loci, condidere vrbem, Mediolanum appellârunt. Alia subinde manus Germanorum Eltrouio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu fauente Belloueso cùm transcendisset Alpes, vbi nũc Brixia ac Verona vrbes sũt, locos tenuẽre Libui, considunt: post hos Salluuij, qui prope antiquam gentem Leuos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boij, Lingonesque transgressi, cum iam inter Padum atque Alpes omnia tenerẽtur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modò, sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Apenninum tamẽ sese tenuere. Tum Senones recentissimi aduenarum ab Vsente flumine vsque ad Ethesim fines habuere. hanc gentem Clusium, Romamque inde venisse comperio: id parum certum est, solámne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorũ populis adiutã. Clusini nouo bello exterriti cùm multitudinẽ, cùm formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum: audirentque sæpe ab iis cis Padum, vltraque, legiones Etruscorum fusas: quamquã aduersus Romanos nullum eis ius societatis amicitiæve erat, nisi quòd Veientes consanguineos aduersus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterẽt, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabij Ambusti filij missi, qui senatus, populiq; Romani nomine agerent cum Gallis, *ne a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi Romani, atque amicos oppugnarent, Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuẽdos esse: sed melius visum bellum ipsum amoueri, si posset: & Gallos nouam gentem pace potius cognosci, quàm armis*. Mitis legatio ni præferoces legatos, Gallisq; magis quàm Romanis similes habuisset, quibus postquã mandata ediderunt in concilio Gallorum. datur responsum: *Et si nouum nomen audiant Romanorum, tamẽ credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum. & quoniam legatione aduersus sema luerint, quàm armis tueri socios, ne se quidem pacem, quã illi afferant, aspernari, si Gallis egẽtibus agro, quẽ latius possideãt quam colant Clusini, partẽ finiũ concedant: aliter pacẽ impetrari non posse, & respõsũ corã Romanis se accipere vellere: & si negetur ager, corã iisdẽ Romanis dimicaturos, vt nunciare domũ possint*

Margin notes: M. Furius in exilium abit. — XXXIII Galli cur Alpes transierint. — Vbi nominatim supero & infero mari sint inditæ. — Rheti. De transitu Gallorum in Italiam. XXXIV — Mediolanũ quo tempore conditum. XXXV — Legati mittuntur a Romanis ad Gallos. — XXXVI

quantum Galli virtute cæteros mortales præstarent. Quódnam id ius esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus? *ecquid in Hetruria rei Gallis esset?* cùm illi *se in armis ius ferre, & omnia fortium virorum esse* ferociter dicerent, accensis vtrimque animis ad arma discurritur, & prœlium conseritur.

In armis ius ferri.

ibi, iam vrgentibus Romanam vrbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, cùm ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ iuuentutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. quinetiã Q. Fabius euectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum, hasta occidit, spoliaque eius legentem Galli agnouere, perque totam aciem Romanum legatum esse, signum datum est.

Q. Fabius Legatus ducẽ Gallorum hasta occidit.

Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplò Romam eundum censerent. vicere seniores, vt legati prius mitterentur questum iniurias, postulatumque, *vt pro iure gentium violato Fabij dederentur.* Legati Gallorum cùm ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, & ius postulare barbari videbantur. sed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt.

Galli legatos Romã mittunt.

vbi tanto plus gratia atque opes valuere, vt quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati P. Sulpicius Longus, Q. Seruilius quartùm, P. Seruilius Maluginensis.

XXXVII Cùm tanta moles mali instaret (adeò occæcat animos fortuna, vbi vim suam ingruentem refringi non vult) ciuitas, quæ aduersus Fidenatem & Veientem hostem, aliosque finitimos populos vltima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset: ea tunc inusitato atque inaudito hoste, ab Oceano terrarumque vltimis oris bellum ciente, nihil extraordinarij imperij aut auxilij quæsiuit.

Occæcat animos fortuna.

Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quàm ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquàm accepêre, vltro honorem habitum violatoribus iuris humani, elusamque suam legationem esse; flagrantes ira, cuius impotens est gens, confestim signis conuulsis, citato agmine iter ingrediuntur.

Galli Romam infesti petunt

Ad quorum prætereuntium raptim tumultum cùm exterritæ vrbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant: quacumque ibant, equis, virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægrè ad vndecimum lapidem occursum est, qua flumen Alia Crustuminis montibus præalto defluens alueo, haud multem infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra, circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleuerant sono. Ibi tribuni mili- XXXVIII tum non loco castris antecapto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non deorum saltem, si non hominum memores, nec auspicatò, nec litatò instruunt aciem diductam in cornua, ne circumueniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, cum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit, eaque res vt initium pauoris ac fugæ, sic vna salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, vt vbi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in auersos transuersosque impetum darent, ad subsidiarios signa conuertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore. adeo non fortuna modò, sed ratio etiam cum barbaris stabat.

Brennus Gallorum [illegible]

In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pauor fugaque occupauerat animos: & tanta hominum obliuio, vt multo maior pars Veios in hostium vrbem, cum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, vltimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius penè quàm viderent, non modũ non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec vlla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. circa ripam Tiberis, quò armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut inualidos graues loricis, aliisque tegminibus hausere gurgites.

Galli Romanos in fugam vertunt.

maxima tamen pars incolumis Veios perfugit, vnde non modò præsidij quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. ab dextro cornu, quòd procul à flumine, & magis sub monte steterat: Romam omnes petiere. & ne clausis quidem portis vrbis in arcem confugerunt. Gallos quoque velut obstupefactos mi- XXXIX raculum victoriæ tam repentinæ tenuit, & ipsi pauore defixi primùm steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri, postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, vt mos eis est, coaceruare.

Galli [illegible] repentè victos fuisse Romanos admirãtur.

Tum demum postquam nihil vsquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multò ante Solis occasum ad vrbem Romam perueniunt. vbi cùm prægressi equites non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent: aliud priori simile miraculũ eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotæ situm vrbis, inter Romam atque Anienem consedere. exploratoribus missis circa mœnia aliasq; portas, quæ nam hostibus in perdita re consilia essent. Romani

Romani despondēt animos aduentu Gallorum.

cùm pars maior ex acie Veios petiisset, nec superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederent, complotatis omnibus pariter viuis mortuisque totam propè vrbem lamentis impleuerunt. Priuatos deinde luctus stupefecit publicus pauor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox vlulatus cantusque dissonos vagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos vsque ad lucem alteram, vt identidem iam in vrbem futurus videretur impetus primo aduentu, quo accesserant ad vrbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilij foret. deinde sub occasum Solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se inuasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quò plus pauoris inferrent. postremò lux appropinquans exanimare, timorique perpetuò ipsum malum continens fuit, cùm signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ Alliam tam pauidè fugerat, ciuitas fuit. nam cùm defendi vrbem posse, tam parua relicta manu, spes nulla esset, *placuit cum coniugibus ac liberis iuuentutem militarem, senatusque robur in arcem, Capitoliumque conscendere*: armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos, hominesque & Romanum nomen defendere. flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent qui colerent. *Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilij, si militaris iuuentus superfuerit imminenti ruinæ vrbis, facilem iacturam esse seniorum, relictæ in vrbe vtique perituræ turbæ. & quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.*

Romanorum in rebus desperatis consilium.

XL Hæc inter seniores morti destinatos iactata solertia. Versæ inde adhortationes ad agmen iuuenum; quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum iuuentaque vrbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam.* digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ vrbis non superesse statuerant exitio, cùm ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta, nunc hos, nūc illos sequentium rogantiumque viros natosque *cui se fato darent?* nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente vllo, nec vocante: quia quod vtile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex vrbe effusa velut agmine iam vno petiit Ianiculum. indè pars per agros dilapsi, pars vrbes petunt finitimas, sine vllo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli asseruaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, vbi nunc despui religio est, defodere: cætera inter se onere partito ferunt via quæ sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo cliuo eas cum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro coniugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello vrbe excedebat, saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici *descendere vxorem ac pueros* iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: & Cære, quò iter sacerdotibus erat, peruexit.

Albinij pietas.

Romæ interim satis iam omnibus; vt in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, aduentum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. XLI qui eorum curules gesserant magistratus, vt in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est, thensas ducentibus, triumphantibúsve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio Pontifice maximo præfante carmen, deuouisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant.

Turba seniorum Romanorū Gallos obstinato ad mortem animo exspectat.

Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti vsquam certauerant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant vrbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die vrbem, patente Collina porta in forum perueniunt, circumferentes oculos ad templa deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. inde modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars vltima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: vbi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, maior propè cunctatio tenebat aperta quàm clausa inuadendi. adeò haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem; maiestate etiam, quàm vultus grauitasque oris præ se ferebat, simillimos diis.

Galli Romam patēte Collina porta ingrediuntur, & deprædantur.

Ad eos velut simulachra versi cùm starent, M. Papirius vnus ex his dicitur Gallo barbam suam, vt tum omnibus promissa erat, permulcenti scipione eburneo in caput incusso iram mouisse: atque ab eo initium cædis ortum; cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci; diripi tecta. exhaustis iniici ignes. XLII Cæterùm, seu non omnibus delendi vrbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem charitate sedium suarum obsessi possent: & non omnia concremari tecta, vt quodcumque superesset vrbis, id pignus ad flectendos hostium

Galli Romanos in ædium vestibulis sedentes trucidant.

animos haberent: nequaquam perinde atque in
capta vrbe prima die aut passim, aut latè vagatus
est ignis. Romani ex arce plenam hostium vr-
bem cernentes, vagosque per vias omnes cursus,
cum alia atque alia parte noua aliqua clades ori-
retur, non mentibus solum concipere, sed ne au-
ribus quidem, atque oculis satis constare pote-
rãt. quocumque clamor hostium, mulierum pue-
rorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor
ruentium tectorum auertisset, pauentes ad om-
nia animos oraque & oculos flectebant, velut ad
spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ,
nec vllius rerum suarum relicti, præterquam cor-
porum vindices. tantò ante alios miserandi ma-
gis, qui vmquam obsessi sunt, quòd interclusi à
patria obsidebantur, omnia sua cernentes in ho-
stium potestate. Nec tranquillior nox diem tam
fœde actum excepit. Lux deinde noctem inquie-
tam insecuta est. nec vllum erat tempus, quòd à
nouæ semper cladis alicuius spectaculo cessaret.
nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexe-
runt animos; quin etsi omnia flammis ac ruinis
æqua ita vidissent, quamuis inopem paruumque,
quem tenebant, collem libertati relictum virtu-
te defenderent: & iam cùm eadem quotidie acci-
derent, velut assueti malis abalienauerant ab sen-
su rerum suarum animos, arma tantum, ferrum-
que in dextris velut solas reliquias spei suæ in-
XLIII tuentes. Galli quoque per aliquot dies in tecta
Galli dum in arcem impetum faciunt, à Romanis funduntur.
modò vrbis nequiquam bello gesto, cùm inter
incẽdia ac ruinas captæ vrbis nihil superesse præ-
ter armatos hostes viderent: nec quicquam tot
cladibus territos, nec flexutos ad deditionem a-
nimos, ni vis adhiberetur: experiri vltima, & im-
petum facere in arcem statuũt. Prima luce signo
dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde
clamore sublato, ac testudine facta subeunt. ad-
uersus quos Romani nihil temerè, nec trepidè,
ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa
ferri videbant, eà robore virorum opposito scan-
dere hostem sinunt: quo successerit magis in ar-
duum, eo pelli posse per procliue facilius rati. me-
dio ferè cliuo restitere. atque inde ex loco supe-
riore, qui propè sua sponte in hostem inferebat,
impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: vt
numquam postea nec pars nec vniuersi tentaue-
rint tale pugnæ genus. Omissa itaque spe per vim
atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius
ad id tempus immemores, & quod in vrbe fuerat
frumentum, incendiis vrbis absumpserant, & ex
agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igi-
tur exercitu diuiso, partim per finitimos populos
prædari placuit, partim obsideri arcem, vt obsi-
dentibus frumentum populatores agrorum præ-
berent. Proficiscentes Gallos ab vrbe ad Roma-
nam experiẽdam virtutem, fortuna ipsa Ardeam,
vbi Camillus exulabat, duxit. Qui mœstior, ibi
fortuna publica quàm sua, cum dis hominibus-
que accusandis senesceret indignando mirando-
que vbi illi viri essent, qui secum Veios Falerios-
que cepissent, qui alia bella fortius semper quàm
felicius gessissent; repentè audit Gallorum exer-
citum aduentare, atque de eo pauidos Ardeates
XLIV consultare. Nec secus quàm diuino spiritu tactus,
cùm se in mediam concionem intulisset, abstine-
Camilli oratio ad Ardeates.
re suetus antè talibus conciliis; *Ardeates*, inquit,
*veteres amici, noui etiam ciues mei, quando & ve-
strum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea,
nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc pro-
cessisse putet: sed res, ac periculum commune cogit,
quod quisque possit in re trepida præsidij, in medium
conferre, & quando ego vobis pro tantis vestris in me
meritis gratiam referam, si nunc cessauero? aut vbi
vsus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in
patria steti, & inuictus bello, in pace ab ingratis ciui-
bus pulsus sum. Vobis autem Ardeates fortuna obla-
ta est, & pro tantis pristinis populi Romani benefi-
ciis, quanta ipsi meministis (nec enim exprobrãda apud
memores sunt) gratiæ referendæ: & huic vrbi decus
ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso ag-
mine aduentat, gens est, cui natura corpora, animos-
que magna magis quàm firma dederit. eo in certamen
omne plus terroris quàm virium ferunt. argumento sit
clades Romana: patentem cepêre vrbem: ex arce Capi-
tolioque his exigua resistitur manu. iam obsidionis tæ-
dio victi abscedunt, vagique per agros palantur. cibo,
vinoque raptim hausto repleti, vbi nox appetit, prope
riuos aquarum sine munimento, sine stationibus ac cu-
stodiis passim ferarum ritu sternuntur. nunc ab secun-
dis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo
est, tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam
fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequi-
mini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos somno ve-
lut pecudes trucidandos tradidero, non recuso eundem
Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.*
Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello XLV
virum neminem vsquam ea tempestate esse. cõ-
cione dimissa, corpora curant, intenti quàm mox
signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio
ad portas cum Camillo præstò fuere egressi haud
Ardeates duce Camillo, Gallorum castra inuadunt, eosque trucidant.
procul vrbe, sicut prædictum erat, castra Gallo-
rum intuta, neglectaq; ab omni parte nacti, cum
ingenti clamore inuadunt. nusquam prœlium,
omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta
somno trucidantur. extremos tamen pauor cu-
bilibus suis excitos, quæ aut vnde vis esset igna-
ros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum im-
prouidos tulit. magna pars in agrum Antiatem
delati, incursione ab oppidanis in palatos facta,
circumueniuntur. Similis in agro Veienti Tusco-
Tusci opprimuntur à Romanis.
rum facta strages est. qui vrbis iam propè qua-
dringentesimum annum vicinæ oppressę ab ho-
ste inusitato inauditoque, adeò nihil miserti sunt.
vt in agrum Romanum eo tempore incursiones
facerent, pleniq; prædæ Veios etiam præsidium-
que, & spem vltimam Romani nominis in ani-
mo habuerint oppugnare. Viderant eos milites
Romani vagantes per agros, & congregatos ag-
mine prædam præ se agentes, & castra cernebant
haud procul Veiis posita. inde primùm miseratio
sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos ce-
pit, *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se
auertissent, ludibrio esse clades suas?* vix temperauere
animis, quin extemplò impetum facerent: com-
pressique à Cæditio Centurione, quẽ sibimetipsi
præfecerant, rem in noctem sustinuere. tantũ par
Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine eo-
demque fortunæ euẽtu gesta. quin etiam ducibus

Tuſcorum alia ſtrages.

captiuis, qui cædi nocturnæ ſuperfuerāt, ad aliam manum Tuſcotum ad Salinas profecti, oocte inſequenti ex improuiſo maiorem cædem edidere, duplicique victoria ouantes Veios redeunt.

XLVI

Romæ interim plerumque obſidio ſegnis, & vtrimque ſilentium eſſe; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hoſtium euadete inter ſtationes poſſet: cùm repentè iuuenis Romanus admiratione in ſe ciues, hoſteſque conuertit: Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendum C. Fabius Dorſuo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens cùm de Capitolio deſcendiſſet, per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cuiuſquam, terrorémve motus, in Quirinalē collem peruenit. ibique omnibus ſolemniter peractis, eadem reuertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans *propitios eſſe deos, quorum cultum ne mortu quidem metu prohibitus deſeruiſſet*, in Capitolium ad ſuos rediit: ſeu attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſed religione etiā motis, cuius haudquaquam negligens gens eſt.

C. Fabius Dorſuo per medios hoſtes in Quirinalem collem ſacra peracturus adit.

Veiis interim non animi tantum indies, ſed etiao vires creſcebant: nec Romanis ſolùm eò conuenientibus ex agris, qui aut prœlio aduerſo aut clade captæ vrbis palati fuerant, ſed etiam ex Latio voluntariis confluētibus, vt in patte prædæ eſſent. Maturum iam videbatur, repeti patriam, eripiq; ex hoſtium manibus: ſed corpori valido caput deerat, locus ipſe admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auſpicioq; eius res proſperè geſſerant. & Cæditius *negare ſe commiſſurum, cur ſibi aut deorum aut hominum quiſquam imperium finiret potius, quàm ipſe memor ordinis ſui poſceret imperatorē.* Conſenſu omnium *placuit ab Ardea Camillum acciri, ſed antea conſulto Senatu, qui Romæ eſſet*, adeò regebat omnia pudor diſcriminaque rerum propè peroitis rebus ſeruabant. Ingenti periculo tranſeundum pet hoſtium cuſtodias erat. ad eam rem Pontius Cominus impiger iuuenis operam pollicitus, incubans cortici ſecundo Tiberi ad vrbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque oeglectum hoſtium cuſtodiæ ſaxum, in Capitoliū euadit, & ad magiſtratus ductus mandata exercitus edit. Accepto iode Seoatus decreto, *vt & comitiis curiatis reuocatus de exilio, iuſſu populi Camillus dictator extemplò diceretur, militeſque haberent imperatorem quem vellēt*, eadem digreſſus nuncius Veios contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: ſeu quod magis credere libet, nō prius profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam. quòd nec iniuſſu populi mutari finibus poſſet, nec niſi dictator dictus auſpicia in exercitu habere, lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus.

Camillus decreto Senatus ab exilio reuocatur, & dictator creatur.

XLVII

Gall nocte ſublustri in arcem clam eunitendūt.

Dum hæc Veiis agebātur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namq; Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuncius à Veiis peruenerat, ſeu ſua ſpoote animaduerſo ad Carmentis ſaxum aſcenſu æquo, nocte ſubluſtri eum primo inermem, qui tētaret viam, præmiſiſſent, tradētes inde arma, vbi quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſubleuanteſque inuicem, & trahentes alij alios, prout poſtularet locus, tanto ſilentio in ſummū euaſere, vt non cuſtodes ſolùm fallerent, ſed ne canes quidem, ſolicitum animal ad oocturnos ſtrepitus excitarent: anſeres non feſellēre, quibus ſacris Iunoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. quæ res ſaluti fuit. namque clāgore eorum, alatumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio aote cōſul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis ſimul ad arma cæteros ciens vadit. & dum cæteri trepidant, Gallum, qui iam in ſummo cōſtiterat, vmbone ictum deturbat. cuius caſus prolapſi eùm proximos ſterneret, trepidantes alios armiſq; omiſſis ſaxa, quibus adhærebāt, manibus amplexos trucidat. iamque & alij congregati telis, miſſilibuſque ſaxis perturbare hoſtes. ruinaque tota prolapſa acies in præceps deferri.

Anſeres clangore & alarum crepitu M. Manlium excitant.

Sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cùm præteritum quoque periculum ſolicitaret, quieti datum eſt. Luce orta vocatis claſſico ad coocilium militibus ad tribunos, cum & rectè & perperam facto precium deberetur: Manlius primū ob virtutem laudatus, donatuſque oon ab tribunis ſolùm militum, ſed conſenſu etiam militari: cui vniuerſi ſelibras fartis, & quartarios vini ad ædes eius, quæ in arce erant, contulerunt: rem dictu paruam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum ſe quiſque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque vſibus oeceſſariis ad honorem vnius viri cooferret. Tū vigiles eius loci, qua feſellerat aſcendens hoſtis, citati: & cùm *in omnes more militari ſe animaduerſurum* P. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum in vnum vigilem conücientium culpam, detertitus à cæteris abſtinuit: reum haud dubium eius noxæ approbantibus cunctis de ſaxo deiecit. Inde intentiores vtrimque cuſtodiæ eſſe: & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuncios commeare: & apud Romanos nocturni periculi memoria.

Manlius ob arcem ſeruatam, quo munere donatus ſit.

XLVIII

Fames. Peſtilentia.

Sed ante omnia obſidionis bellique mala, fames vtrimque exercitum vrgebat: Gallos peſtilentia etiam, cum loco iacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab inceodiis torrido & vaporis pleno, ciocremque non puluerem modò ferente, cùm quid venti motum eſſet, quorum intoleraoiſſima gens eſt, humori ac frigori aſſueta; (*cùm æſtu & languore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur.*) Iam pigritia ſingulos ſepeliendi, promiſcue aceruatos cumulos hominum vrebant: *buſtorumque* inde *Gallicorum* nomine inſigoem locum fecere.

Induciæ Gallorum cum Romanis.

Ioduciæ deinde cum Romaois factæ, & colloquia permiſſu imperatotum habita: in quibus cùm identidem Galli famem obücerent, eaque neceſſitate ad deditionem vocarent, dicitur auertendæ eius opinionis cauſa multis locis panis de Capitolio iactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed iam neque diſſimulari, neque ferri vltra fames poterat: itaque dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet, magiſtrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum iubet: parat inſtruitque quibus haud impar adoriatur hoſtes: interim Capitolinus exercitus ſtationibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis tamen humanis omoibus malis, cùm famem vnam natura vinci oon fineret: diem de die proſpectans, ecquod

auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam, non solùm cibo deficiente, & cum statiooes procederent propè obruentibus infirmum corpus armis, *vel dedi, vel redimi se quacumque pactione possent*, iussit: iactantib. non obscurè Gallis, *haud magna mercede se adduci posse, vt obsidionem relinquant*. Tum senatus habitus, tribunisq. militum negotium datū, vt paciscerentur. Inde inter P. Sulpicium tribunum milit. & Brēnum regulum Gallorum colloquio transacta res est, &* mille pondo auri pretium populi gentib. mox imperaturi factū. Rei fœdissimæ per se, adiecta indigoitas est. poodera ab Gallis allata iniqua: & ttibuno recusante additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaq: intoleranda Romanis vox *Væ victis* esse. Sed diique & homines prohibuere redemptos viuere Romanos. nam forte quadam, prius quàm infanda merces perficeretut, per altercationem nondū omni auro appenso, dictator interuenit: *auferrique aurum de medio, & Gallos summoueri* iubet. cùm illi reoitentes pactos dicerent sese, negat *eam pactionem ratā esse, quæ postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ad inferioris iuris magistratu facta esset*: denunciatq; Gallis, *vt se ad prœlium expediāt: suos in aceruum conijcere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deûm, & coniuges & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & vlcisci fas sit*. Instruit deinde aciem, vt loci natura patiebatur, in semirutæ solo vrbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli secūda suis eligi præparariue poterant, prouidit. Galli noua re trepidi, arma capiunt: itaque magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna; iam deorum opes humanaq; consilia rem Romanā adiuuabant. Igitur primo cōcursu haud maiore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde prœlio ad octauum lapidem Gabina via, quò se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicióque Camilli vincūtur. ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triūphans in vrbē redit: interq, iocos militares, quos inconditos iaciunt, *Romulus ac parens patriæ, conditorq; alter vrbis* haud vanis laudib. appellatur. Seruatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie seruauit, cùm prohibuit migrari Veios: & tribunis rem intentius agentibus post incensam vrbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaq; causa fuit non abdicandæ post triumphū dictaturæ, senatu obsecrāte *ne Rempublicam in incerto relinqueret statu*. Omnium primùm, vt erat diligentissimus religioonū cultor, quæ ad deos immortales pertinebāt, retulit: & senatusconsultum facit, *fana omnia quòd ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturq; expiatioque eorum in libris perduumuiros quæreretur. cum Cæretibus publicè hospitiū fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius populi non intermissus honos deûm immortalium esset: ludi Capitolini fierēt, quòd Iupiter optimus maximus suam sedem atque arcē populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent*. Expiandæ etiam vocis nocturnæ quæ nūcia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaq; esset, mentio illata, iussumque *templum in Noua via Aio Locutio fieri*. Aurum quod Gallis ereptum erat quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iouis cellam collatū, cùm in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, *sacrum omne iudicatum, & sub Iouis sella poni* iossum. Iam antè in eo religio ciuitatis apparuerat, quòd cùm in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis cōfieret, à matronis collatum acceperant, vt sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, vt earū sicut virorum, post mortem solemnis laudatio esset. Iis peractis quæ ad deos pertinebant, quæq; per senatū agi poterant: tum demū agitantib. tribunis plebem assiduis cōcionibus, *vt relictis ruinis in vrbē paratam Veios trāsmigrarent*: in concionem, vniuerso senatu prosequente, ascendit, atq; ita verba fecit: *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, vt nec tristissimi exilij solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populiq; iussu reuocaretis, rediturus vnquam fuerim: nec nunc me, vt redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe vt in sua sede maneret patria, id agebatur: non vt ego vtiq; in patria essem. & nunc quiescerem & tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse quoad vita suppetat, alijs turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manib. eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cū victoribus Gallis captâ tota vrbe, Capitoliū tamen atque arcem dijque & homines Romani tenuerint, habitauerint: victoribus Romanis recuperata vrbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic vrbi secunda nostra fortuna faciet, quàm aduersa fecerit? Equidem si nobis cum vrbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent: tamen tam euidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, vt omnē negligentiam diuini cultus exemptam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel aduersas: inuenietis omnia prospere euenisse sequentibus deos, aduersa spernentibus. Iam omnium primùm Veiens bellū, per quot annos, quanto labore gestū? non antè cepit finē, quàm monitu deorū aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem vrbis nostræ clades noua? num antè exorta est, quàm spreta vox cælo emissa de aduentu Gallorum? quàm gentium ius ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, cùm vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? Igitur victi captiq; ac redempti tantum pœnarum diis hominibusq; dedimus, vt terrarum orbi documento essemus. aduersæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iouis optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celauimus, alia auecta in finitimas vrbes amouimus ab hostium oculis: deorum cultū deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriā, & victoriam, & antiquum belli decus amissum. &*

Quo pretio Romani sese à Gallis redemerint *112000. coron aur paulò amplius.

XLIX

Galli à Camillo fusi.

Camillus triumphās in vrbem redit.

L

Camillus religionum cultor diligentissimus.

Locutio templum fieri iussū.

Matronis post mortē solemnis laudatio quando primum concessa.

LI

Camilli oratio aduersus tribunos plebis, qua suadet, non defendā esse, Romam, vt Veios migretur.

in hostes qui cæci auaritia in põdere auri fœdus ac fidẽ
fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque, & cædem.
LII Hæc culti neglectiq; numinis tanta monumẽta in re-
bus humanis cernẽtes, ecquid sentitis Quirites, quantũ
vix dum ex naufragiis prioris culpæ cladisq; emergen-
tes paremus nefas? Vrbẽ auspicatò inauguratoq; con-
ditam habemus: nullus locus in ea non religionũ deo-
rumque est plenus. sacrificiis solemnib. non dies magis
stati quàm loca sunt, in quib. fiãt. hos omnes deos pu-
blicos priuatosque Quirites, deserturi estis? quàm per
vestrum factũ est, quod in obsidione nuper in egregio
adolescente C. Fabio non minore hostiũ admiratione
quàm vestra conspectum est? cùm inter Gallica tela
digressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quiri-
nali obiit. An gentilitia sacra ne in bello quidem in-
termitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace
deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores
publicarũ religionum esse, quam priuatus in solẽni gẽ-
tis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos fa-
cturos, aut huc indè missuros sacerdotes nostros, qui
faciãt: quorũ neutrũ fieri saluis cæremoniis potest: &
ne omnia generatim sacri, omnesq; percenseam deos, in
Iouis epulo, num alibi, quàm in Capitolio, puluinar
suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque
quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, lo-
quar? quid de ancilibus vestris? Mars Gradiue, tuque
Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sa-
cra, æqualia vrbi, quædã vetustiora origine vrbis? Et
videte quid inter nos ac maiores intersit: illi sacra
quædã in monte Albano Lauinioq; nobis faciẽda tra-
diderunt. An ex hostiũ vrbib. Romam ad nos trans-
ferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostiũ
vrbẽ Veios transferemus? Recordamini agitedũ, quo-
ties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu ne-
gligentia casúve prætermissum est. Modo quæ res post
prodigiũ Albani lacus nisi instauratio sacrorũ auspi-
ciorumq; renouatio affectæ Veienti bello Reipublicæ
remedio fuit? At etiam tamquam veterũ religionum
memores, & peregrinos deos transtulimus Romã, &
instituimus nouos. Iuno regina trãsuecta à Veiis nu-
per in Auentino quàm insigni ob excellens matrona-
rum studium, celebrique dedicata est die? Aio locutio
templũ propter cœlestem vocem exauditam in Noua
via iussimus fieri: Capitolinos ludos solemnibus aliis
addidimus: collegiumq; ad id nouum, auctore senatu,
condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si vnà cùm
Gallis vrbem Romanã relicturi fuimus? si non vo-
lũtate mansimus in Capitolio per tot menses obsidio-
nis? si ab hostibus metu retẽti sumus? De sacris loqui-
mur, & de templis: quid tandẽ de sacerdotibus? nonne
in mentẽ venit, quantum piaculi cõmittatur? Vesta-
lib. nempe vna illa sedes est, ex qua eas nihil vmquam
præterquam vrbs capta mouit. flamini diali noctem
vnam manere extra vrbem nefas est, hos Veientes pro
Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tua te
deserent Vesta? & flamen peregrè habitãdo, in singu-
las noctes tantũ sibi reique publicè piaculi contrahet?
Quid alia, quæ auspicatò agimus omnia ferè intra po-
mœriũ, cui obliuioni, aut cui negligentiæ damus? Co-
mitia curiata, quæ rẽ militarẽ continent: comitia cen-
turiata, quib. consules tribunosque militares creatis:
vbi auspicatò, nisi vbi adsolẽt, fieri possunt? Veiósne
hæc trãsferemus? an comitiorũ causa populus tãto in-
cõmodo in desertam hanc ab aliis hominibusq; vrbem
LIII conueniet? Sed res ipsa cogit vastatam incendiis rui-
nisque relinquere vrbem, & ad integra omnia Veios
migrare, nec hic ædificando inopẽ plebẽ vexare. Hanc
autem iactari magis causam, quàm veram esse, vt ego
non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui memini-
stis ante Gallorum aduentũ saluis tectis publicis pri-
uatisque stante incolumi vrbe, hanc eandem rem actã
esse, vt Veios transmigraremus. Et videte quantũ in-
ter meam sententiam vestramque intersit tribuni, vos
etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc vtique fa-
ciendum putatis: ego contrà (nec id mirati sitis prius,
quàm quale sit audieritis) etiã si tunc migrandũ fuis-
set incolumi tota vrbe, nunc has ruinas relinquendas
non censerem: quippe tum causa nobis in vrbẽ captam
migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris
nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis,
Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victo-
res, sed amisisse victi patriã videbimur. hoc ad Al-
liã fuga, hoc capta vrbs, hoc circumsessum Capitoliũ
necessitatis imposuisse, vt deseremus penates nostros,
exiliumq; ac fugam nobis ex eo loco consisceremur, quẽ
tueri non possemus? & Galli euertere potuerunt Ro-
mam, quam Romani restituere non videbuntur po-
tuisse? Quid restat, nisi vt si iam nouis copiis veniãt,
(constat enim vix credibilem multitudinem esse) &
habitare in capta ab se, deserta à vobis hac vrbe velint,
sinatis? Quid si non Galli hoc, sed veteres hostes ve-
stri, Æqui Volscíve faciant, vt cõmigrent Romã?
velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? non mali-
tis hanc solitudinẽ vestram, quàm vrbem hostiũ esse?
non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera,
quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si
tota vrbe nullũ melius, ampliusve tectũ fieri possit,
quam casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu
pastorũ agrestiumq; habitare est satius inter sacra pe-
natesq; vestros, quàm exulatũ publicè ire? Maiores no-
stri conuenæ, pastoresq;, cùm in his locis præter siluas
paludesq; esset, nouã vrbem tam breui ædificauerunt:
nos Capitolio, arce incolumi, stantib. templis deorum
ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fui-
mus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incen-
dio vniuersi recusamus facere? Quid tandem, si fraude, LIV
si casu Veiis incendium ortũ sit, ventoq; (vt fieri po-
test) diffusa flãma magnã partẽ vrbis absumat; Fide-
nas inde aut Gabios, aliamve quã vrbẽ quæsituri su-
mus, quò transmigremus? adeò nihil tenet solũ patriæ?
nec hæc terra quam matrẽ appellamus? sed in superficie
tignisq; caritas nobis patriæ tendet? Equidem fatebor
vobis, & si minus iniuriæ vestræ quàm meæ calami-
tatis meminisse iuuat: cùm abessẽ, quotiescumq; patria
in mentem veniret, hæc omnia occurebant, colles, cãpi-
que, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum,
sub quo natus educatusq; essem. quæ vos Quirites, nũc
moueant potius caritate sua, vt maneatis in sede ve-
stra, quàm postea cùm reliqueritis ea, macerẽt deside-
rio. Non sine causa dii hominesq; hunc vrbi condendæ
locũ elegerunt; saluberrimos colles, flumen oportunũ,
quo ex mediterraneis locis fruges deuehãtur, quo ma-
ritimi cõmeatus accipiantur: mare vicinũ ad commo-
ditates, nec expositũ nimia propinquitate ad pericula
classium externarum: religionum Italiæ mediũ, ad in-
crementum vrbis natũ vnicè locum, argumẽto est ipsa
magnitudo tam nouæ vrbis. trecẽtesimus sexagesimus-
quintus annus vrbis, Quirites, agitur: inter tot vete-
rimos populos tãdiu bella geritis, cùm interea ne sin-
gulas loquar vrbes, non coniũcti cũ Æquis Volscis, tot

tam valida oppida, non vniuersa Etruria tantũ terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod cùm ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, cùm iam vt virtus vestra transire aliò poßit, fortuna certè loci huius transferri hinc non poßit? Hîc Capitolium est, vbi quondam capite humano inuento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperij fore. hîc cum augurato liberaretur Capitolium, Iuuentas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moueri se non paßi. hîc Vestæ ignes, hîc Ancilia cælo demissa, hîc omnes propitij manentib. vobis dij.

LV Mouisse eos Camillus cùm alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. sed rem dubiam decreuit opportunè vox omissa, quòd cùm senatus post paulò de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis reuertentes, fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamauit: *Signifer, statue signum, hîc manebimus optimè.* Qua voce audita, & senatus *accipere se omen* ex curia egressus, conclamauit, & plebes circumfusa approbauit. Antiquata deinde lege, promiscuè vrbs ædificari cœpta. regula publicè præbita est: saxi materiæque cædendæ vnde quisque vellet ius factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. ea est causa, vt veteres cloacæ primò per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta: formaque vrbis sit occupatæ magis quàm diuisæ similis.

Centurionis vox pro omine accepta.

Cur vicos non direxerint Romani.

EPITOME LIBRI VI.

RES aduersus Æquos & Volscos & Hetruscos prosperè gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabbatina, Tromentina, Ariniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, cum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est. in cuius notam S. C. factum. ne cui de Manlia gentes Marco cognomen esset. C. Licinius, & L. Sestius trib. pleb. legem promulgârunt, vt consules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eam legem cum magna contentione repugnantibus patribus, cum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt: & primus omnium ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cuiquam plus quingentis iugeribus agri liceret poßidere.

I QVAE ab condita vrbe Roma ad captam eandem vrbem Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus, decemuirisque ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui: res cùm vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex interuallo loci vix cernuntur: tum quòd & raræ per eadem tempora literæ fuere, vna custodia fidelis, memoriæ rerum gestarum: & quòd etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis priuatisque erant monumentis, incensa vrbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ vrbis, gesta domi militiæque exponentur. Cæterùm quo primò adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta vrbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Cùm ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendæ vrbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, *quòd legatus in Gallos, ad quod missus erat orator, contra ius gentium pugnasset.* cui iudicio eum mors, adeò opportuna, vt voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio: interrex & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat A. Valerium Publicolam iterùm, L. Virginium, P. Cornellium, A. Manlium, L. Æmiliũ, L. Postumium. Ii ex interregno cùm extēplò magistratum inissent, nulla de re prius quàm de religionib. senatum consuluêre. In primis fœdera, ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædã regiæ leges) conquiri, quæ cõparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificib. maximè, vt religione obstrictos haberēt multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptũ, diemque ad xv. Calendas Sextiles duplici clade insignem, quo die ad Cremerã Fabij cæsi: quo deinde ad Alliam cũ exitio vrbis fœdè pugnatum: à posteriore clade Alliensem appellârunt, insignemque rei nulli publicè priuatimq; agendæ fecerunt. Quidam, *quòd postridie Idus Quintiles non litasset Sulpitius tribunus militum, neque inuenta pace deûm post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus diuinis supersederi iussum: inde vt postridie Calendas quoq; ac Nonas eadē religio esset, traditum,* putant.

II Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam graui casu Reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomen Romanũ arma ceperant. Hinc Etruriæ principũ ex omnib. populis coniurationem de bello ad fanũ Voltumnæ factam, mercatores afferebãt, nouus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos propè centum numquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque cùm tanti vndique terrores circumstarent, appareretque omnib. non odio solùm apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eiusdem auspiciis defendi Rempublicam, cuius recuperata esset: dictatoremque dici M. Furium Camillum. is dictator C. Seruilium Ahalam

Priorum librorum Epilogus.

Interregnum.

Dies religiosi.

Camillus dictator creatur.

magistrum equitum dixit. iustitioque indicto, delectum iuniorum habuit: ita vt seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam diuisit. partem vnam in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante vrbem castra locare iussit: tribunus militum his A. Manlius, illis qui aduersus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuuio (ad Metium is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu, quod propè omnem deletam à Gallis Romanam iuuentutem crederent, ad bellum profectis, tantùm Camillus auditus imperator terroris intulerat, vt vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod vbi animaduertit Camillus, ignem in obiectam sepem coniici iussit, & fortè erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solùm incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternauit hostes, vt minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quàm transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus, cæsisque, cùm castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quò minùs speratam à minimè largitore duce, eò militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demùm anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modò sed vrbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Cùm in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partẽ terror ingens ingruerat. Etruria propè omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat, quorum legati opem rebus affectis orantes, cùm senatũ adiissent, decretum tulere, *vt dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret.* cuius spei moram cum pati fortuna obsessorũ non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum opere, vigilus vulneribusque, quæ semper eosdem vrgebant, per pactionem vrbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano interuenit. cui cùm se mœsta turba ad pedes prouoluisset, principumq; orationem necessitate vltima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur excepisset: parcere lamentis Sutrinos iussit: *Etruscis se luctum lacrymasque ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere modico præsidio relicto, arma secũ militem ferre iubet. ita expedito exercitu, profectus ad Sutrium, id quod rebatur: soluta omnia rebus (vt fit) secundis inuenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutriũ capitur: Victores Etrusci passim trucidantur ab nouo hoste, neq; se conglobandi coeundique in vnũ; aut arma capiendi

Volsci vincuntur.

Volscorum deditio. Æquos vicit Camillus, & eorũ vrbẽ cepit.

III

Hetrusci Sutrium capiunt.

Sutrium à Camillo recipitur. victis Etruscis.

datur spatium. cùm pro se quisque tenderent ad portas, si qua fortè se in agros eiicere possent, clausas (id enim primùm dictator imperauerat) portas inueniunt. Inde alij arma capere, alij quos fortè armatos tumultus occupauerat, conuocare suos vt prœlium inirent. quod accensum ab desperatione hostiũ fuisset, ni præcones per vrbem dimissi *poni arma, & parci inermi iussissent, nec præter armatos quemquam violari.* Tum etiam quibus animi in spe vltima obstinati ad decertandũ fuerant: postquam data spes vitæ est, iactare passim arma: inermesque quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias diuisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inuiolatum, integrumq; ab omni clade belli: quia non vi captum, sed traditũ per conditiones fuerat. Camillus in vrbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. longe plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, vt pretio pro auro matronis persoluto, ex eo quod superat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cùm titulo nominis Camilli ante Capitolium incẽsum, in Iouis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerent ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus. reuocati quoque in vrbem senatusconsulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis Veios se contulerant. & primò fremitus fuit aspernantium imperium; *dies deinde præstituta, capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam,* ex ferocibus vniuersis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cùm frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis, & Republica impensas adiuuante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis priuatis (admonebat enim desiderium vsus) festinantibus ad effectum operis. intraq; annum noua vrbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Seruilius Fidenas quintùm, Iulius Tullus, L. Aquilius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Ruffus. Exercitum alterũ in Æquos, non ad bellũ (victos namq; se fatebantur) sed ab odio ad peruastandos fines, ne quid ad noua consilia relinquerẽt virium duxêre: alterum in agrũ Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improuiso adorti, primo clamore atq; impetu cepere, direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem: sustinuit laborq; continuus non die, nec nocte remissus, subegit eos. cùm in sex partes diuisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obiiceret, cessere tandem, locusque inuadendi vrbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat, sed imperiũ quàm cõsiliũ segnius fuit. dum cunctantur, iam militũ præda erat, nec nisi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operib. cresceret vrbs, Capito-

Camilli triumphus. IIII

Intra annũ Roma instaurata est.

Cortuosa diripitur.

Contenebra expugnatur.

lium quoque saxo quadrato substructũ est, opus vel in hac magnificentia vrbis conspiciendum.
V Iam & tribuni plebis, ciuitate ædificando occupata, cociones suas frequẽtare legibus agratiis conabantur.

Capitoliũ saxo quadrato substruitur.

ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primùm post accisas à Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur *multò eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quàm à Volscis fuerit, ab illis enim tantũ, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eò factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec nisi antequam omnia præripiant, diuisus sit, locũ ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem mouerãt, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In ciuitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, vt renouarentur auspicia, res ad interregnum rediit interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorũ militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, Cn. Sergium, L. Æmiliũ iterum, L. Liciniũ, M. Menenium, L. Valeriũ Publicolam III. creat. hi ex interregno magistratũ occepêre. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumuiro sacris faciundis. Tribus quatuor ex nouis ciuib. additæ, Stellatina, Tromentina, Sabbatina, Arniensis: eæq; vigintiquinq; tribuũ numerũ expleuere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem iam populũ, mobilioremq; ad cupiditatẽ agri, quã fuerat.

Interregnum.

Ædes Martis dedicatur. Quatuor tribus ex nouis ciuibus addita.

VI Et de Latino Hernicoq; bello mentio facta in senatu, maioris belli cura. quòd Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegæ additi quinque, Sergius Cornelius Maluginẽsis. Q. Seruilius Fidenas sextùm, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Puluillus, P. Valerius. Principio anni auersæ curæ hominum sunt à bello Etrusco: quod fugientiũ ex agro Pomptino agmen repẽtè illatũ in vrbem attulit, *Antiates in armis esse, Latinorumq; populos iuuentutẽ submisisse ad id bellum: eo abnuentes publicũ fuisse consilium: quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare vbi vellent.* Desierãt iam vlla contemni bella. itaque senatus diis agere gratias, quòd Camillus in magistratu esset. dictatorẽ quipppe dicendum eum fuisse, si priuatus esset: & collegæ fateri *regimen omniũ rerum, vbi quid bellici terroris ingruat, in viro vno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quicquã de maiestate sua detractũ credere, quod maiestati eius viri cõcessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus cõfusus animo gratias egit. *Ingẽs inde ait onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem iam quartùm creasset, magnũ à senatu talib. de se iudicijs eius ordinis, maximũ tam honoratorũ collegarũ obsequio iniungi. itaq, si quid laboris vigiliarumq; adijci possit, certantem secum ipsum annisurum, vt tanto de se cõsensu ciuitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam cõstantem efficiat. Quod ad bellũ atque Antiates attineat, plus ibi minarũ, quàm periculi esse: se tamen, vt nihil timendi, sic nihil contẽnendi auctorem esse. Circumsederi vrbem Romam ab inuidia & odio finitimorum: itaque & ducib. pluribus & exercitibus ad administrandam Rempubl. opus esse, Te,* inquit *P. Valeri socium imperij consilijque legiones mecum aduersus Antiatem hostem ducere placet: te Q. Seruili altero exercitu instructo paratoque in vrbe castra habere, intentum, siue Hetruria se interim, vt nuper, siue noua hæc cura, Latini atque Hernici mouerint. pro certo habeo ita rem gesturum, vt patre, auo, teque ipso ac sex tribunatib. dignum est. tertius exercitus ex causarijs senioribusque à L. Quintio scribatur, qui vrbi mœnibusq; præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, prouideat. Te Sergi Corneli, præsidem huius publici consilij, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omniũ vrbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentib. operam Valerius socius imperij lectus adiecit *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitũ futurũ: proinde quam opinionem de vnico imperatore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare patres & de bello, & de pace, vniuersaq; Republica* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore vmquam opus fore Reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parẽre atque imperare iuxta paratos; laudemq; conferentes potius in mediũ, quàm ex communi ad se trahentes.*

Camillus collegis imperium communicat.

Iustitio indicto, delectuq; habito, Furius ac Valerius ad Satricũ profecti, quò non Volscorum modò iuuentutem Antiates ex noua sobole lectam, sed ingentẽ Latinorũ Hernicorumque conciuerant ex integerrimis diutina pace populis: itaque nouus hostis veteri adiunctus, commouit animos militis Romani. VII

Quòd vbi aciem iam instruenti Camillo centuriones renunciauerunt, *turbatas militũ mentes esse: segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse: quin voces quoque auditas, cum centenis hostib. singulos pugnaturos: & ægrè inermẽ tantam multitudinem, nedum armatã sustineri posse:* in equum insilit, & ante signa obuersus in aciem ordines interequitans: *Quæ tristitia milites hæc, quæ insolita cũctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est: quid aliud quàm perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? vos cõtra, me duce (vt Falerios Veiosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceã) modò trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Hetruria egestis. an me, quòd non dictator vobis, sed tribunus signũ dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi vmquam animos fecit, vt ne exilium quidẽ ademit. Iidem igitur omnes sumus: & cùm eadem omnia in hoc bellũ afferamus, quæ in priora attulimus, eundẽ euentum belli expectemus, simul concurreritis, quod quisque didicit ac consueuit, faciet: vos vincitis, illi fugient.*

Camilli oratio ad milites hostium multitudine perterritos.

Dato deinde signo, ex equo desilit: & VIII proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit: *Infer miles,* clamitans, *signum.* Quod vbi videre: ipsum Camillum iam ad munera corporis senecta inualidum vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro se quisq; claman-

tes. emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt: idque vt repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tãtùm aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mouebat excitata præsentia ducis,

Camillus quàm formidabilis hostibus.

sed quòd Volscorũ animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli fortè oblata species. ita quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat, maximè id euidens fuit, cùm in læuum cornu propè iam pulsum, arrepto repentè equo cùm scuto pedestri aduectus, conspectu suo prœlium restituit, ostentans vincentem cæteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat, cum repentè ingẽtibus procellis fusus imber certam magis victoriam quàm prœlium diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici relictis Volscis domos profecti sunt, malis cõsiliis pares adepti euentus.

Volsci à sociis deserti Satrici mœnibus se includunt.

Volsci vbi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellauerant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primò Camillus vallo circumdare & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt: minus esse animi ratus in hoste, quam vt in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret: cohortatus milites, *ne tamquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse*: ingenti militum alacritate mœnia vndique aggressus scalis oppidum cepit. Volsci abiectis armis sese dediderunt.

IX

Satricũ expugnatur.

Cæterùm animus ducis rei maiori, Antio imminebat. id caput Volscorum: eam fuisse originem proximi belli. sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque tam valida vrbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, vt senatum ad excidendum Antiũ hortaretur. Inter sermonẽ eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium aduersus Etruscos petẽtes veniunt, *breuem occasionem esse ferendi auxilij* memorantes. eò vim Camilli ab Antio fortuna auertit. namque cùm ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent: & illis occupandi ea, cùm quid noui molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, *vt omisso Antio bellum Etruscum susciperet*. legiones vrbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernũtur. quamquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusauit: Valerium tantummodo imperij socium depoposcit. Quintius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab vrbe Sutriũ Furius & Valerius, partem oppidi iam captam ab Etruscis inuenere: ex parte altera interseptis itineribus ægrè oppidanos vim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilij aduentus, tum Camilli nomen celeberrimũ apud hostes sociosq; & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatiũ ad opem ferendam dedit. Itaque diuiso exercitu. Camillus collegam eam in partem circum-

Camillus Sutrium recipit fusis Hetruscis.

ductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi iubet: non tanta spe scalis capi vrbẽ posse, quàm vt auersis eo hostibus, & oppidanis iam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrãdi sine certamine mœnia haberet. Quod cùm simul vtrimque factũ esset, ancepsq; terror Etruscos circũstaret: & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent: porta se, quæ vna fortè non obsidebatur, trepidi vno agmine eiecere. magna cædes fugientium, & in vrbe & per agros est facta. plures a Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequẽdos fuere: nec ante noctẽ, quæ conspectũ ademit, finem cædẽdi fecere. Sutrio recepto, restitutoq; sociis,

Nepete per deditionẽ acceptum Hetrusci tenebant.

Nepete exercitus ductus quod per deditionẽ acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea vrbe recipienda laboris fore, non in eo solum quòd tota hostium erat, sed etiam quòd

X

parte Nepesinorũ prodente ciuitatem facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, *vt secernerent se ab Etruscis: fidemq; quam implorassent ab Romanis ipsi præstarent*. Vnde cum responsum allatum esset, *nihil suæ potestatis esse: Etruscos mœnia, custodiasque portarum tenere*: primò populationib. agri terror est oppidanis admotus: deindè postquam deditionis quàm societatis fides sanctior erat. fascib. sarmentorũ ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisq; fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, *vt arma ponant*, parcique iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoq; auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res. oppidũq; cum præsidio relictũ. Ita duab. sociis vrbib. ex hoste receptis, victorẽ exercitũ tribuni cum magna gloria Romã reduxerunt. Eodẽ anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumq; *cur per eos annos militem ex instituto non dedissent*. Responsum frequenti vtriusq; gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quòd suæ iuuentutis aliqui apud Volscos militauerint: eos tamen ipsos praui consilij pœnam habere, nec quemquã ex his reducem esse. militis autem non dati causam, terrorẽ assiduũ à Volscis fuisse: quam pestẽ adhærentem lateri suo tot super alia alijs bellis exhauriri nequisse*. Quæ relata patribus magis tẽpus, quàm causam non visa belli habere.

Nepete à Camillo recipitur cæsis Hetruscis.

Insequẽti anno A. Mãlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterũ tribunis cõsulari potestate, graue bellũ foris, grauior domi seditio exorta: bellũ à Volscis adiũcta Latinorum atq; Hernicorũ defectione: seditio, vnde minimè timeri potuit, à patriciæ gẽtis viro & inclytæ famæ M. Manlio Capitolino, qui nimius animis, cùm alios principes sperneret, vni inuideret, eximio simul honorib. atque virtutib. M. Furio: ægrè ferebat solũ eũ in magistratibus, solũ apud exercitus esse; *tantũ iam eminere, vt iisdem auspicijs creatos nõ pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim, si quis verè æstimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obsidione hostiũ nõ potuerit, nisi à se prius Capitoliũ atq; arx seruata esset: & ille inter aurũ accipiendũ, & spẽ pacis solutis animis Gallos aggressus sit: ipse armatos capiẽtesq; arcẽ depulerit:* XI

M. Manlius Capitolinus seditionis auctor.

derit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; sui e victoriæ neminē omniū mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenij vehemens & impotens, postquam inter patres, non quātum æquum censebat, excellere suas opes animaduertit. primùm omnium ex patribus popularis factus, cùm plebeiis magistratibus cōsilia communicare, criminando patres, alliciendo ad se plebem, iam aura non consilio ferri, famæque magnæ malle quā bonæ esse: & oon contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, idem moliri cœpit. *Acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed neruo ac vinculis corpus liberum territent:* & erat æris alieni magna vis, res damnosissima, etiam diuitibus, ædificando cōtracta. Bellum itaque Volscum graue per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione in speciem causæ iactatum, vt maior potestas quæreretur; sed noua cōsilia Manlij magis compulere senatum ad dictatorem creādum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quin-

XII tium Capitolinum.

A Cornelius Cossus dictator creatus.

Dictator etsi maiorem dimicationem propositam domi, quàm foris cernebat: tamen seu quia celeritate ad bellū opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quò à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter satietatem tot iam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoque succursurum, quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit, vnde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites, quod cum ab antiquis tacitum prætermissumque sit, cuius tandem ego rei, præter opinionem, quæ sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut interuallis bellorum, sicut nunc in delectib. fit Romanis, alia atq; alia sobole iuniorum ad bella instauranda toties vsos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos: quamquam eadē semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc vix seminario exiguo militum relicto, seruitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè (quod inter omnes auctores conueniat) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator castris eo die positis, postero cùm auspicato prodisset, hostiaque cæsa pacem deûm adorasset, lætus ad milites iam arma ad propositū pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit.

Vnde Volscis & Æquis toties victis suffecerint milites.

Numerosus Volscorum exercitus.

Cornelii dictatoris oratio ad milites.

Nostra victoria est, milites, inquit, *si quid dij vatesque eorum in futurum vident, itaque vt decet certæ spei plenos, & cū imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri quidem ab acie velim sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. vbi illi vana iniecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tū micent gladij, & veniat in mentē vnicuique deos esse, qui Romanum adiuuent: deos, qui secundis auibus in prœliū miserint. Tu, Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: vbi hærere iam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pauore infer: inuectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, vt præceperat, pugnant. nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII Multitudo hostium nulli rei præter quàm numero freta, & oculis vtramque metiens aciem, temerè prœlium iniit, temerè omisit: clamore tantum missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre nō potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam cadentibus primis iam ad se quisq; peruenturam cædem cernebat, terga vertunt. instare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. Postquam iactari arma passim, fugaq; per agros spargi aciem hostium, animaduersum est: tum equitum turmæ emissæ, dato signo, *ne in singulorum morando cæde spatium ad euadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes, & iusta cæde conficere hostem posset.* fugæ, sequēdique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est: pars maxima captiuorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, vt credi posset mercede militasse, sed principes quidam iuuentutis inuenti, manifesta fides publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris, Romamque omnes missi, percunctātibus primoribus patrum eadem, quæ dictatori, *defectionem sui quisque populi* haud perplexe indicauere.

Volsci terga vertunt: eorum castra diripiuntur.

XIV Dictator exercitum in statiuis tenebat, minimè dubius bellum cum his populis patres iussuros: cum maior domi exorta moles, coegit acciri Romam eū, gliscente indies seditione, quàm solito magis metuēdam auctor faciebat. nō enim iam orationes modò M. Manlij, sed facta popularia in speciem, tumultuosa eadem qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ cùm duci vidisset, medio foro cum caterua sua accurrit, & manū iniecit: vociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque: *Tū verò ego,* inquit, *nequiquā hac dextra Capitoliū arcemque seruauerim, si ciuem cōmilitonemque meum tamquam Gallis victoribus captū, in seruitutem ac vincula duci videam.* ideo rē creditori palam populo soluit. libraque & ære liberatū emittit, deos atque homines obtestantem, vt *M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiā referant.* acceptus extemplò in tumultuosam turbam & ipse tumultū augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisq; deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem euersos penates multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem vsuris obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, ciuium*

Dictator Romam accitur ad opprimendam seditionem.

Manlij Capitolini popularis liberalitas.

ore, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi deuouere corporis vitæque ac sanguinis quod superfit: quodcumque sibi tum patriæ, penatibus publicis ac priuatis iuris fuerit: id cum vno homine esse. His vocibus instincta plebes cùm iã vnius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilij res. fundum in Veienti, caput patrimonij, subiecit præconi: *Ne quem vestrûm,* inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea superesit, iudicatum addictúmve duci patiar.* Id verò ita accẽdit animos, vt per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. ad hoc domi cõcionantis in modum sermones pleni criminũ in patres: inter quos cum omisso discrimine vera an vana iaceret, *thesauros Gallici auri occultari à patribus iecit: nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoq; publicã auertant: ea res si palam fiat, exsolui plebem ære alieno posse.* Quæ vbi obiecta spes est, *enimuerò indignum facinus videri, cũ conferendum ad redimẽdam ciuitatem è Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse.* itaq; exsequebantur *quærẽdo vbi tantæ rei furtum occultaretur* differenteque, & *tempore suo se indicaturũ* dicente, cæteris omissis eò versæ erãt omnium curæ: apparebatq; nec veri indicij gratiam mediam,

XV nec falsi offensionem fore. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu, in vrbem venit. postero die senatu habito, cùm satis periclitatus volũtates hominum discedere senatum ab se vetuisset: stipatus ea multitudine sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit; qui dictatoris iussu vocatus, cùm signum suis dedisset *adesse certamen*, agmine ingenti ad tribunal venit hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto *Vtinam,* inquit, *mihi patribusque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conueniat: quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem quam de te sum quæsiturus, conuenturum satis confido. Spem factam à te ciuitati video, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores patrum occultent, creditum solui posse: cui ego rei tantum abest vt impedimento sim, vt contra te, M. Manli adhorter: liberes fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina euoluas. quod nisi facis, siue vt & ipse in parte prædæ sis, siue quia vanũ indicium est, in vincla te duci iubebo, nec diutius patiar à te multitudinẽ fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse* ait, *non aduersus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat: nec aduersus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agãt, sed aduersus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: iã omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: iam dictatorẽ profiteri patrocinium fœneratorum aduersus plebem: iam sibi ex fauore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit,* inquit, *te A. Corneli, vosq; patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis? intercedendo, eximendo de neruo ciues vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo quod affluit opibus vestris sustinẽdo necessitates aliorum? Sed quid ego vos de vestro impẽdatis hortor? fortẽ aliã ferte, de capite deducite quod vsuris pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam vllius conspectior erit. At enim quid ita solus ego ciuiũ curam ago? nihilo magis quod respõdeam habeo, quàm si quæras quid ita solus Capitolium arcemq; seruarim: & tùm vniuersis quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quã ponatis? nisi aliqua fraus subest. quo magis argui præstigias iubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis obseruantib. etiam oculis. Itaque non ego vobis vt indicẽ prædas vestras, sed vos id cogendi estis, vt in medium proferatis.* Cùm

XVI mittere ambages, dictator iuberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæq; vani furti inuidiæ: negantem arbitrio inimicorum se locuturũ, in vincula duci iussit. Arreptus à viatore. *Iupiter,* inquit, *optime maxime, Iunoque regina, ac Minerua, cæterique dij deæque, qui Capitoliũ arcemque incolitis, siccine vestrũ militẽ ac præsidẽ sinitis vexari ab inimicis? hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, iã in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: sed inuicta sibi quædam patientissima iusti imperij ciuitas fecerat: nec aduersus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obuersatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphauit: inuidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. quippe *domi, non militiæ partum eum: actumq; de ciue, non de hoste* fremebant: *vnum defuisse tantum superbiæ, quod nõ M. Manlius ante currum sit ductus.* Iamque haud procul seditione res erat: cuius leniendæ causa postulante nullo largitor voluntarius repentè senatus factus; Satricum coloniam duo millia ciuiũ Romanorum deduci iussit. bina iugera & semisses agri assignati. Quod cum & paruum & paucis datum, & mercedem esse prodẽdi M. Manlij interpretarentur, remedio irritatur seditio: & iam magis insignis sordib. & facie reorum turba Manliana erat: amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberauerat hominum. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos in præcipitem semper locum fauore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Melium ab ore ciuium famem suis impulsis propulsantem oppressos: sic M. Manlium mersam & obrutam fœnore partem ciuitatis in libertatem ac lucem extrahẽtem proditum inimicis. saginare plebem populares suos vt iugulẽtur. hoccine patiendum fuisse, si ad nutũ dictatoris non responderet vir consularis? fingerent mentitũ antè, atq; ideò non habuisse quod tum respõderet: cui seruo vnquam mendacij pœnam vincula fuisse? Non obuersatã esse memoriam noctis illius, quæ penè vltima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiã rupem scandẽtis? non ipsius M. Manlij, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso penè Ioue erepto ex hostium manib. vidissent? selibrisne farris gratiam seruatori patriæ relatam?*

Dictator viatorẽ ad M. Manliũ misit.

Dictatoris oratio in M. Manliũ.

M. Manlij responsio.

M. Manlius in vincula à dictatore duci iubetur.

Dictatoris triumphus.

Plebis ob Manlium vinctum indignatio.

XVII

& quē propè cœlestē, cognomine certè Capitolino Ioui parem fecerint, eū pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxiā carnificis arbitrij ducere animam? adeò in vno omnib. satis auxilij fuisse, nullā opem in tā multis vni esse? Iā ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur: *refracturosq; carcerē* minabātur: cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatuscōsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdē dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & à Veletris pugantibus se Volsci crimine belli, captiuosq; repetētibus, vt suis legibus in eos animaduerterent, tristia respōsa reddita: tristiora colonis, *quòd ciues Romani patriæ oppugnādæ nefanda consilia inissent.* Non negatū itaque tantū de captiuis: sed, in quo ab socijs tamen temperauerant, denunciatū senatus verbis, *facesserēt properè ex vrbe ab ore atque oculis populi Rom. ne nihil eos legationis ius, externo nō ciuis comparatū regeret.*

Manlius vinculis liberatur. Latinis & Hernicis tristia responsa a Senatu redduntur.

XVIII Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatiq; tribuni militum cōsulari potestate ex patribus Sergius Cornelius Maluginēsis II. P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus V. Seruius Sulpicius Ruffus iterū, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni & patribus & plebi peropportunè externa pax data: plebi, quòd nō auocata delectu spem cepit. dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore auocarētur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur cum pars vtraque acrior aliquanto coorta esset, iam in propinquum certamē aderat: & Manlius aduocata domum plebe, cum principibus nouandarum rerum interdiu noctuq; consilia agitat, plenior aliquanto animorumque irarumque, quàm anteà fuerat; iram accenderat ignominia recēs in animo ad contumeliā inexperto spiritus dabat; quòd nec ausus esset idem in se dictator, quòd in Sp. Melio Cincinnatus Quintius fecisset. & vinculorum suorum inuidiam non dictator modò abdicādo dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus, exacerbatusque, iam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tādem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot aduersarios habeatis. si singuli singulos aggressuri essetis, tamē acrius crederem vos pro libertate, quā illos pro dominatione certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis patronos? tot nunc aduersus vnum hostē eritis. ostendite modò bellum, pacem habebitis. videant vos paratos ad vim, ius ipsi remittent. audendū est aliquid vniuersis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrûm deero, ne fortuna mea desit, videte. ipse vindex vester, vbi visū inimicis est, nullus repentè fui: & vidistis in vincula duci vniuersi eum qui à singulis vobis vincula depuleram. quid sperē, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassij Meliique expectem? benè facitis quòd abominamini: dij prohibebunt hæc: sed nunquā propter me de cœlo descendent: vobis dent mentem oportet, vt prohibeatis: sicut mihi derūt armato togatoque, vt vos à barbaris hostibus, à superbis defenderē ciuibus. Tam paruus animus tanti populi est, vt semper vobis auxilium aduersus inimicos satis sit? nec vllum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamē aduersus patres noritis, nec hoc natura insitum vobis est, sed vsu possidemini. cur enim aduersus externos tantum animorum geritis, vt imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, aduersus hos tentare magis quàm tueri libertatem. tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia, adhuc quantacumque petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. vnde tempus est etiā maiora conari, experimini modo & vestrā felicitatem, & me (vt spero) feliciter expertum: minore negotio qui imperet patribus imponetis, quàm qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ cōsulatusque, vt caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete ius de pecuniis dici, ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomē induit. vos si quo insigni magis imperij honorisue nomine vestrum appellabitis ducē, eo vtemini potētiore ad obtinenda ea quæ vultis.* Inde de regno agēdi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem cōsilia peruenerint, sat planum traditur.

Seditiosa M. Manlij oratio ad plebem.

Manlius regnum affectat.

XIX At in parte altera senatus de secessione in domū priuatam plebis, fortè etiam in arce positam & imminenti moli libertate agitat. magna pars vociferantur. *Seruilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed vnius iactura ciuis finiat intestinum bellū.* decurritur ad leniorem verbis sententiā, vim tamen eandem habentem, *vt videāt magistratus, ne quid ex perniciosis cōsiliis M. Manlij Respub. detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate tribunique plebis (nam & quia eundem & suæ potestatis quem libertatis omnium finem cernebāt, patrū auctoritati se dediderant) hi tum omnes quid opus facto sit, consultant. Cùm præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Menenius & Q. Publilius tribuni plebis: *Quid patrū & plebis certamen facimus, quod ciuitatis esse aduersus vnum pestiferū ciuem debet? quid cum plebe aggredimur eū, quem per ipsā plebē tutius aggredi est, vt suis ipse oneratus viribus ruat? diem dicere ei, nobis in animo est. nihil minus populare quàm regnum est. simul multitudo illa non secū certari viderint, & ex aduocatis iudices facti erunt; & accusatores de plebe, patricium reū intuebuntur, & regni crimen in medio: nulli magis quàm libertati fauebunt suæ.* Approbantibus cunctis. diem Manlio dicūt.

Senatus de opprimēdis Manlij cōsiliis agitat.

XX quod vbi est factum, primò commota plebs est, vtiq; postquam sordidatum reum viderunt: nec cum eo non modò patrum quemquā, sed ne cognatos quidē aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem numquam vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestē mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamq; omnem gentem sordidatam fuisse. cōsensu opprimi popularem virum, quòd primus à patribus ad plebem defecisset.* Cùm dies venit, quæ præter cœtus multitudinis seditiosasq; voces & largitionem & fallax indiciū, pertinētia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem inuenio. nec dubito haud parua fuisse, cùm damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit.

Tribuni plebis diem M. Manlio dicunt.

Quanta Manlii decora cupiditas regni omnib. inuisa reddiderit.

Illud notandum videtur, vt sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas, regni, nõ ingrata solum, sed inuisa etiã reddiderit. *Homines propè* cccc. *produxisse* dicitur *quib. sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona, venire, quos duci addictos prohibuisset. ad hæc decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiã conspicienda, spolia hostium cæsorum ad* XXX. *dona imperatorũ ad* XL. *in quibus insignes duas murales coronas, ciuicas octo. ad hæc seruatos ex hostibus ciues produxisse, inter quos C. Seruilium magistrum equitum absentẽ nominatum. & cum ea quoque quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica facta dictis æquando memorasset: nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis: & identidem Capitolium spectans, Iouem deosque alios deuocasse ad auxilium fortunarũ suarum: precatusque esse, vt quam mẽtem sibi Capitolinã arcem protegenti ad salutẽ populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos vniuersosque vt Capitolium atque arcem intuẽtes, vt ad deos immortales versi de se iudicarent.* In campo Martio cum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendẽs, ab hominibus ad deos preces auertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominũ liberassent à tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, vnde cõspectus in Capitoliũ non esset, concilium populi indictum est. ibi crimẽ valuit, & obstinatis animis triste iudiciũ, inuisumq; etiam iudicibus factum. sunt qui *duumuiros, qui de*

M. Mãlius damnatus de saxo Tarpeio deicitur. Manlio mortuo ad iectæ etiam notæ.

perduellione anquirerent, creatos, auctores sint. Dãnatũ tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: locusq; idem in vno homine & eximiæ gloriæ monimẽtum, & pœnæ vltimæ fuit. Adiectæ mortuo notæ sunt: publica vna, quòd cùm domus eius fuisset, vbi nunc ædes atque officina Monetæ est, latũ ad populum est, *ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret.* gentilitia altera, quòd gẽtis Manliæ decreto cautum est, *ne quis deinde M. Mãlius vocaretur.* Hunc exitum habuit vir, nisi in libera ciuitate natus esset, memorabilis. Populũ breui postquam periculum ab eo nullum erat per seipsas recordãtem virtutes, desiderium eius tenuit. pestilentia etiam breui consecuta, nullis occurentib. tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta. *violatum Capitolium esse sanguine seruatoris. nec diu cordi fuisse pœnam eius oblatam propè oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.* Pestilentiam, inopiam frugum, & vulgatam

XXI Pestilentia.

vtriusque mali famam, anno insequẽte multiplex bellum excepit, L. Valerio IIII. A. Manlio III. Ser. Sulpicio III. L. Lucretio, L. Æmilio III. M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes noui præter Volscos velut sorte quadã propè in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias iamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuuini etiam quæ fidelissima vrbs fuerat, subitò exorti. Id patres rati contemptu accidere, quòd Veliternis ciuibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt, *vt primo quoq; tẽpore ad populum ferretur de bello eis indicẽdo*, ad quam militiam quò paratior plebes esset, quinqueuiros Pomptino agro diuidendo, & triumuiros Nepete coloniæ deducendæ creauerunt. Tum vt bellũ iuberent, latum ad populum est: & nequiquam dissuadẽtibus tribunis plebis, omnes tribus bellũ iusserũt. Apparatũ eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus, eaq; cũctatio colonis spatiũ dederat deprecandi senatum, & magna hominũ pars eò, vt legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni priuato (vt fit) periculo publicũ implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metúne soli crimini subiecti, piacula iræ Romanorum dederentur, auertissent colonias à cõsiliis pacis, neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, vt prædatum in agrum Romanũ exirent hæc noua iniuria exturbauit omnẽ spem pacis. De Prænestinorum quoq; defectione eo anno primùm fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis & Gabinis & Lauicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placidè ab senatu responsum est, vt minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret. Insequẽti anno Sp. & L. Papirij noui tri- XXII

buni militum consulari potestate Velitras legiones duxêre, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense IIII. Q. Seruilio, C. Sulpicio, L. Æmilio quartùm, tribunis ad præsidium vrbis, & si qui ex Hetruria noui motus nuntiarentur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras aduersus maiora pene auxilia Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinẽ secundo prœlio pugnatum est; ita vt propinquitas vrbis hosti & causa maturioris fugæ, & vnum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuêre, quia & anceps erat: nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum, quàm in Veliternum hostem missæ. Itaque ex senatusconsulto, populique iussu, bellum Prænestinis indictũ: qui coniuncti Volscis anno insequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam vi expugnarunt, fœdeq; in captis exercuere victoriam. Eam rem ægrè passi Romani, M. Furium Camillum VII. tribunum militum creauêre. additi collegæ, A. & L. Postumij Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellũ M. Furio extra ordinem decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam è Republ. quàm vt collegæ materia ad omnem laudem esset: & publicè, quòd rem temeritate eius prolapsam restituit: & priuatim, quòd ex errore gratiam potius eius sibi quàm suam gloriam petiit. Exactæ iam ætatis Camillus erat, comitiisq; iurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in viuido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, & ciuiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternûm millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem ad Satricum profectus; ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebãtur: postquam appropinquare

Ad Velitras feliciter pugnatum est à Romanis.

Volscum bellum Camillo decernitur.

Camillus ad Satricum cum quatuor legionib proficiscitur.

Romanos senserunt, extemplò in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summæ rerũ facerent, ita paucitati hostium nihil artes imperatoris vnici, quibus solis confiderent, profuturas

XXIII esse. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam vlla res, prçter quam vnius viri consilium atque imperium morabatur, qui occasionem iuuãdarum ratione virium trahendo bello quærebat. eo magis hostis instare: nec iam pro castris tantùm suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo propè hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægrè patiebatur Romanus miles: multò ægrius

L. Furius Camilli collega cũ ctationis impatiens

alter ex tribunis militum L. Furius, ferox cum ætate & ingenio, tum multitudinis ex incertissimo sumentis animos spe inflatus. hic per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuando qua vna poterat, ætate, auctoritatem collegæ: *iuuenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adueniens castra vrbesque primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurúm ve hostium viribus sperãtem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore vno, ciuitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se auerterat castra. & cum omnibus locis posceretur pugna: *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus militum impetum: & hostis, cuius animos cunctando auximus, iam minimè toleranda superbia insultat. cede vnus omnibus, & patere te vinci consilio, vt maturius bello vincas.* Ad ea Camillus. *Quæ bella suo vnius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilij sui, aut fortunæ pœnituisse. nunc scire se collegam habere iure imperioque parem, vigore ætatis præstantem; itaque se quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se nõ posse impedire: diis bene iuuantibus ageret, quod è Repub. duceret. ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat:* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in euentu alieni consilij constitit.

XXIV Simul primo concursu concrepuêre arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis à tergo cliuus erat inter aciem & castra: & quòd multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerãt, quæ inter commissum iam certamen, vbi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effusè sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, & nouo hoste, & supina valle Romanam inclinauit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant; integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non accipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cùm Camillus sublatus à circumstantibus in equum,

Fugientem exercitum Camillus excipit.

& raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites pugna quam poposcistis? quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignauia hæc est. secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum: & quod ductu meo soletis, vincite. quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primò tenuit effusos: inde vt circumagi signa, obuertique aciem viderunt, ruunt in hostem, & dux præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, vbi plurimus labor periculumque erat, se offerebat: increpare singuli se quisque & alios; & adhortatio inuicem totam alacri clamore peruasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega restituenti peditum aciem, ad equites, non castigando (ad quam rem leuiorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos vniuersosque, *vt se reum fortunæ eius diei crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quàm vnius prudentiæ dedi. Camillus in vtraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna inuadere hostem. eunt insignes armis animisque, qua premi parte maximè peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo euentus virtutis enixæ opem: & Volsci, quà modò simulato metu cesserant, eà in veram fugam

Volsci vincuntur virtute Camilli.

effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: cæteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quam occisi. Vbi XXV
in recensendis captiuis cùm Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percunctantibusque fassi *publico consilio se militasse.* Cuius tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captiuos ducturum* ait, *ne patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega.* documento vnius dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamẽ aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tã præcipitem casum Respubl. esset. & tum in exercitu, tum Romæ cõstans omnium fama erat, cùm varia fortuna in Volscis gesta res esset: *aduersæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furiũ esse.* Introductis in senatum captiuis, cũ

Camilli insignis candor erga collegam L. Furium.

bello persequẽdo Tusculanos patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent: adiutorem sibi ad eam rem vnum petit: permissoque vt ex collegis optaret, quem vellet, cõtra spem omnium L. Furium optauit. qua moderatione animi cùm collegæ leuauit infamiam, tum sibi gloriam ingẽtem peperit. Nec fuit cùm Tusculanis bellum, pace constanti vim Romanam arcuerunt, quã armis non poterant. Intrantibus fines Romanis,

Qui ante Tusculani fidos se Romanis socios semper fuisse ostenderũt.

non demigratum ex propinquis itineri locis non cultus agrorum intermissus: patentib. portis vrbis togati obuiam frequentes imperatorib. processere: cõmeatus exercitui comiter in castra ex vrbe & ex agris deuehitur. Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiã intra mœnia esset, scire cupiens, ingressus vrbẽ, vbi patentes ianuas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intẽtosq; opifices suo quemq; operi, & ludos literarũ strepere discẽtium vocibus: ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierũ huc atq; illuc euntiũ, quà quemq; suorum vsuum causæ ferrẽt: nihil vsquam nõ pauidis modò, sed ne mirantib. quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, *vbinã bellum fuisset*: adeò nec amotæ rei vsquam, nec oblatæ ad tempus vestigiũ vllum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, vt eò vix fama belli perlata videri posset. Victus igitur patientia hostium, senatum eorũ vocari iussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani vera arma, verasque vires, quib. ab ira Romanorũ vestra tutaremini, inuenistis. ite Romã ad senatũ. æstimabunt patres, vtrũ plus antè pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiã gratiã publici beneficij. deprecandi potestatẽ à me habueritis, precibus euentum vestris senatus, quẽ videbitur dabit.*

XXVI

Camilli oratio ad Tusculanos.

Postquam Romam Tusculani venerũt, senatusq; paulò antè fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est cõspectus: moti extemplò patres, vocari eos iam tũ hospitaliter magis, quàm hostiliter iussêre. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellũ indixistis, intulistisq; patres conscripti, sicut nunc videtis nos stãtes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratiq; obuiam imperatoribus legionibusque vestris processimus. hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi quãdo à vobis, proq; vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quòd oculis magis quàm auribus crediderunt: & vbi nihil hostile erat, ne ipsi quidẽ fecerunt, pacem quam nos præstitimus, eam à vobis petimus: bellũ eò, sicubi est, auertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundũ est, inermes experiemur. hæc mẽs nostra est, dij immortales faciãt, tam fœlix quã pia. Quòd ad crimina attinet, quibus moti bellũ indixistis: etsi reuicta rebus, verbis cõfutare nihil attinet, tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tã euidenter pœnituerit, tutũ cẽsemus. peccetur in vos, dũ digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tãtum ferè verborũ ab Tusculanis factũ. pacem in præsentia, nec ita multò post ciuitatem etiam impetrauerunt. ab Tusculo legiones reductæ.

Tusculani dictatoris in senatu oratio.

Tusculani pacẽ, deinde ciuitatẽ impetrauerunt

XXVII

Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, vtrobiq; singulari aduersus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit: creatis tribus militatib. in insequentẽ annũ L. & P. Valeriis, Lucio v. Publio III. & C. Sergio III. Licinio Menenio II. P. Papirio, Sergio Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maximè propter incertã famam æris alieni, aggrauantibus summã etiam inuidiæ eius tribunis plebis, cùm ab iis eleuaretur, quib. fide magis quàm fortuna debentiũ laborare creditum videri expediebat. Creati cẽsores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis.

Censores creantur.

cœptaq; iam res morte Postumi, quia collegã sufficí censori religio erat, interpellata est. igitur cũ Sulpicius abdicasset se magistratu, cẽsores alij vitio creati non gesserũt magistratũ. tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum censuram, religiosũ fuit. Eam verò ludificationẽ plebis tribuni ferẽdam negabant, *Fugere senatũ, testes, tabulas publicas, census cuiusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte ciuitatis: cùm interim obæratã plebem obiectari aliis atq; aliis hostibus, passim iã sine vllo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculũ legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis iam intentari arma, ciuium magis quã hostium odio, vt in armis terant plebẽ: nec respirare in vrbe, aut per otium libertatis meminisse sinant: aut cõsistere in concione, vbi aliquando audiant vocem tribunitiam de leuando fœnore, & fine aliarum iniuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquã ciuem Romanum ob creditã pecuniam passuros: neque delectũ haberi, donec inspecto ære alieno, initâq; ratione minuẽdi eius, sciat vnusquisque quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberũ corpus, an id quoq; neruo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitauit. nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famã belli nouas legiones scribendas patres censuerãt. quæ vtraq; simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. nã neq; duci addictos tribuni sinebant, neq; iuniores nomina dabant, cùm patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ iuris exsequendi, quã delectus esset: quippe iã à Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nuntiabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritauerat magis ad susceptũ certamẽ, quàm deterruerat. neque aliud ad seditionẽ extinguẽdam in vrbe, quàm prope illatũ mœnibus ipsis bellum valuit.

Tribunorũ seditio.

XXVIII

Nam cùm esset Prænestinis nuntiatũ, *nullũ exercitũ conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos versos*: occasionem rati duces eorum, raptim agmine facto peruastatis protinus agris ad portã Collinã signa intulere. Ingens in vrbe trepidatio fuit, conclamatũ *ad arma*, concursumque in muros atq; portas est, tandẽque ab seditione ad bellum versi, dictatorẽ T. Quintium Cincinnatum creauêre. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinũ dixit. Quod vbi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessêre, & iuniores Romani ad edictum sine detrectatione cõuenêre. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostiũ haud procul Allia flumine posita. inde agrum latè populãtes *fatalem se vrbi Romanæ locum cepisse* inter se iactabant: *similem pauorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit; etenim si diem contactum religione, insignemque nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliã ipsã monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumq; vocis, in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerũ inanes ipsas voluentes cogitationes, fortunæ loci delegauerant spes suas. Romani contrà, *vbicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quẽ ad Regillũ lacũ deuictum, cẽtum annorũ pace obnoxia tenuerint locũ*

Prænestini agro Sabino, deinde Romano peruastatis ad portam Collinam signa intulere.

T. Quintius Cincinnatus dictator creatur.

Prænestini ad Alliam castra posuerunt.

insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriã dedecoris, quam vt timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ, quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos, vt Romæ pugnauerint in repetenda patria, vt postero die ad Gabios: tũ cum effecerint, ne quis hostis qui mœnia Romana intrasset: nuncium secundæ aduersæque fortunæ

XXIX *domum perferret.* His vtrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique, *Vidésne tu,* inquit, *A. Semproni, loco fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis dij immortales certioris quicquam fiduciæ, maiorísve quod sit auxilij: dederint, at tu fretus armis animisque concitatis equis inuade mediam aciem: ego cum legionib. in turbatos, trepidẽtésque inferam signa. Adeste dij testes fœderis: & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pauore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quàm in conspectu Præneste fuit. ibi ex fuga dissipati locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplò vreretur ager, depopulatisque omnibus obsidio vrbi inferretur. Sed postquam direptis ad Alliam castris victor Romanus aderat, id quoq; munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido se præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum, ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus, eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. id non vi, sed per deditionem receptũ est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, nouem oppidis vi captis. Præneste in deditionem accepto, Romam reuertit: triumphansque signum Præneste deuectum Iouis Imperatoris in Capitolium tulit, dedicatum est inter cellam Iouis ac Mineruæ: tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum his fermè incisa literis fuit: *Iupiter, atque diui omnes hoc dederunt, vt T. Quintius dictator oppida nouem caperet.*

Prænestini terga vertunt.

Octo Prænestinorũ oppida capiuntur. Velitræ expugnantur. Præneste per deditionem recipitur.

XXX Die xx. quam creatus erat, dictatura se abdicauit. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate: quibus æquatus patriciorũ plebeiorumq; numerus. Ex patrib. creati, P. & C. Manlii cum L. Iulio: plebs C. Sextilium, M. Albinum, L. Antistium dedit. Manlijs, quòd genere plebeios, gratia Iulium anteibant. Volsci prouincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cuius & ipsos postmodò, & patres, qui dederant, pœnituit. Inexploratò, pabulatum cohortes misêre. quibus velut circumuentis, cùm id falsò nunciatum esset, dum præsidio vt essent, citati feruntur, ne auctore quidem asseruato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitauere. ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana iacentia in campo ab altera parte hostes inuasere. Ab ducibus vtrobique proditæ temeritate atque inscitia res. quicquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ vbi Romam sunt relata, primùm dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, & apparuit nescire eos victoria & tempore vti, reuocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quãtum à Volscis fuit. id modò extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellârunt. Eodem anno etiam ipsis querentibus penuriam hominum, noui coloni ascripti. Rebusque haud prosperis bello domestica quies, quàm tribunorũ militũ ex plebe gratia maiestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

Romanorum castra Volsci dolo inuadũt.

Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere tribunis militum consulari pote- XXXI
state, Sp. Furio. Q. Seruilio II. Licinio Menenio III. P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & causa seditionis æs alienum: cuius noscendi gratia Sp. Seruilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncij primò, fuga deinde ex agris, legiones Volscorũ ingressas fines, populárique passim Romanum agrũ, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, vt ciuilia certamina terror externus cohiberet, vt contra eò violentior tribunitia potestas impediẽdo delectui esset: donec conditiones impositæ patribus, *ne quis quoad bellatum esset, tributũ daret, aut ius de pecunia credita diceret,* eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus nouis scriptis, placuit *duos exercitus in agrum Volscum legionibus diuisis duci* Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimã oram atq; Antium, Q. Seruilius & L. Geganius læua ad montes Ecetrã pergunt. Neutra parte hostis obuius. populatioque non illi vagæ similis, quàm Volscus latrocinii more discordiæ hostium fretus, & virtutem metuens per trepidationem raptim fecerat: sed ab insto exercitu iusta ira facta, spatio quoq; tẽporis grauior. quippe à Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat causa, vt hostem ad certamen eliceret. Itaque omnib. passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam vtrimque

Volsci agrum Romanum populãtur.

Romani fines Volscorum deprædantur.

exercitus reducti. Paruo interuallo ad respiran- XXXII
dum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdictio: & tantum abesse spes veteris leuandi fœnoris, vt tributo nouum fœnus contraheretur in murum à censoribus locatum saxo quadrato faciundum cui succumbere oneri coacta plebes: quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium IIII. C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, *vt aduersus Latinos, Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricũ castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento*

Adiussis Latinos & Volscos tres exercitus scribuntur.

adactis, tres exercitus scriberent: vnum, ad præsidium vrbis: alterum, qui si qui alibi motus extitisset, ad subita bella mitti posset, tertium longè validissimum P. Valerius, & L. Æmilius ad Satricum duxêre. vbi cùm aciem instructam hostium loco æquo inuenissent, extemplò pugnatum: & vt nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis susus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant: eques immissus ordines turbauit: turbatis signa peditum illata. quantumque Romana se inuexit acies, tantum hostes gradu demoti, & vt semel inclinauit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes cum Satricum, quod duobus milibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maximè cæsi. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus propè in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quàm ira celeritatis habuit. prius itaque mœnia intrauêre hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset, inde aliquot dies vastandu agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeũdum pugnæ casum.

Latini Volscique funduntur.

XXXIII Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, cum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace noua defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseuerandũ in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam vtrisque apparuit, nihil per alteros stare quo minus incœpta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, vt rebantur, inhonestæ, sese vindicauerunt. Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, vrbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere putuerant, eò erupit, vt Satricum vrbem, quæ receptaculum primum eis aduersæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum eius superfuit vrbis, cum faces pariter sacris profanisque inicerent, quàm matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, *ni nefandos ignes procul delubris amouissent*, incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quòd deserto communi concilio Latinorum non in societatem modò Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent, patentibus portis cùm improuiso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugêre cum coniugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misêre. Haud segnius, quàm fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius, & Seruius Sulpicius tribuni militum duxêre, clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere vnà ac pauere. aduentus Romanorum mutauerat vtriusq; partis animos, Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem: Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de seipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano, vtrimque vrgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Rom. subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia, capta: inde effracta claustra portarum. & cum anceps hostis & à fronte, & à tergo vrgeret: nec ad pugnam vlla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad vnum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romã est reductus.

Antiates vrbem agrosque suos Romanis dedunt.

Latini Satricum igni concremant.

Tusculum à Latinis præter arcẽ captum.

Tusculum recipitur, Latinis; ad vnũ cæsis omnibus.

XXXIV Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant. tanta in vrbe vis patrum indies, miseriæque plebis crescebant, cùm eo ipso quod necesse erat solui, facultas soluendi impediretur. itaque cum iam ex re nihil dari posset, fama & corpore iudicati atque addicti creditoribus satis faciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat, adeò ergo obnoxios summiserant animos non infimi solùm; sed principes etiam plebis, vt non modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi vt liceret tetenderant: sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos, petendosque vlli viro acri, experientique animus esset: possessionemque honoris vsurpati modò è plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuũ patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parua (vt plerumque solet) rem ingentem moliundi causa interuenit. M. Fabii Ambusti potentis viri cùm inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus cõtemptor eius habebatur: filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Fortè ita incidit, vt in Ser. Sulpicii tribuni militũ domo sorores Fabiæ, cùm inter se (vt fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii cum is de foro se domum reciperet, forẽ (vt (vt mos est) virga percuteret. cùm ad id moris eius insueta expauisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Cæterùm is risus stimulos paruis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque *numquid vellet*? credo fortunatum matrimoniũ ei sororis visum: suique ipsam malo arbitrio: quo à proximis quisque minimè anteiri vult pœnituisse. confusam eam ex recenti morsu animi, cùm pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salue*? auertentem causam doloris, quippe nec satis piam aduersus sororem, nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter sciscitando vt fateretur *eam esse causam doloris, quòd iuncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset*. cõsolans inde filiam Ambustus, *bonum animum habere* iussit *eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat*. Inde cõsilia inire cũ generu cœpit, adhibito L. Sextio

Plebs ære alieno oppressa, omnia patrib. cõcedebat.

Parua causarem ingentem moliundi sæpe interuenit.

strenuo adolescente, & cuius spei nihil præter XXXV genus patricium deesset. Occasio videbatur rerum nouandarum propter ingentem vim æris alieni, cuius leuamen mali plebes nisi suis in summo imperio locatis nullum speraret. accingendum ad eam cogitationem esse, conando agendoque iam eò gradum fecisse plebeios, vnde si porrò annitantur, peruenire ad summa, & patrib. æquati tã honore quàm virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad cæteros honores aperirent, creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgauêre leges omnes aduersus opes patriciorum, & pro cõmodis plebis: vnam *de ære alieno, vt deducto eo de capite quod vsuris pernumeratũ esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur*: alteram *de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret*: tertiam, *ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque vtique alter ex plebe crearetur*. cuncta ingentia & quæ sine certamine maximo obtineri nõ possent. Omniũ igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ honorũ discrimine proposito, cõterriti patres cũ trepidassent, publicis priuatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis iam antè certaminibus intercessionem inuẽto, collegas aduersus tribunitias rogationes compatauerunt. qui vbi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solẽne quicquam aliud adsciscendum plebi fieri, passi sunt. Iamque frustra sæpe concilio aduocato, cum pro antiquatis rogationes essent: *Bene habet*, inquit, *Sextius, quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. agitedũ, comitia indicite patres tribunis militũ creãdis, faxo ne iuuet vox ista, Veto, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis*. Haud irritæ cecidêre minæ: comitia præter ædiliũ tribunorumq; plebis nulla sunt habita, Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari passi sunt, eaque solitudo magistratuũ, & plebe reficiẽte duos tribunos, & his comitia tribun. militum tollẽtib. per quinquennium vrbem tenuit. XXXVI Alia bella opportunè quieuêre. Veliterni coloni gestientes otio, quod nullus exercitus Rom. esset, & agrum Romanum aliquoties incursauere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaq; res Tusculanis veterib. sociis, nouis ciuibus opem orantibus, verecundia maximè non patres modò, sed etiam plebẽ mouit: remittentib. tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militũ L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, A. & C. Valerii, haudquaquã tam obedientẽ in delectu, quàm in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti non ab Tusculo modo submouere hostẽ, sed intra suamet ipsum mœnia cõpulere, obsidebãturque haud paulò vi maiore Velitræ, quàm Tusculũ obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quib. obsideri cœptæ erant, expugnari potuere antè noui creati sunt tribuni militũ Q. Seruilius, C. Veturius, A. & M. Cornelij, Q. Quintius, M. Fabius, nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. in maiore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legũ iam octauùm tribunos plebis refectos, Fabius quoq; tribunus militum Stolonis socer, quarum legum actor fuerat earum suasorem se haud dubium ferebat, & cum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinq; soli erant: & (vt fermè solent, qui à suis desciscunt) capti & stupentes animi vocibus alienis id modò, quòd domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: Velitris in exercitu plebis magnã partem abesse, in aduentum militũ comitia differri debere, vt vniuersa plebes de suis cõmodis suffragiũ ferret. Sextius Liciniusq; cum parte collegarũ, & vno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum vsu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebãtur ad populum fatigabant: *Auderéntne postulare, & cum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingẽta iugera habere liceret? vt singuli propè trecẽtorum ciuiũ possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus patêret ager? an placeret fœnore circumuentã plebem, ni potius quàm sortẽ creditũ soluat, corpus in neruum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & vbicumque patricius habitet, ibi carcerẽ priuatum esse?* Hæc indigna miserandaq; auditu cùm apud timẽtes sibimetipsos maiore audientiũ indignatione quàm sua increpuissent: XXXVII *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium patribus vmquam fore* affirmabant, *nisi alterũ ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. contẽni iam tribunos plebis, quippe quæ potestas iam suam ipsa vim frãgat intercedendo: non posse æquo iure agi vbi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio cõmunicato nũquã plebem in parte pari Reipublicæ fore nec esse quod quisquã satis putet, si plebeiorũ ratio comitiis consularib. habeatur: nisi alterum consulem vtique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. an iam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius quàm consules creari placuisset, vt plebeiis pateret sũmus honos? IIII. & XL. annis neminem ex plebe tribunum militũ creatum esse? qui crederent, duobus ne in locis sua voluntate impertituros plebi honorẽ, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatũ viã fieri passuros, qui tribunatũ septum tam diu habuerint? lege obtinẽdum esse, quod comitiis per gratiã nequeat. & seponendũ extra certamen alterũ consulatũ, ad quem plebi sit aditus: quoniã in certamine relictus, præmiũ semper potẽtioris futurus sit. nec iam posse dici id, quod antea iactare soliti sint, nõ esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. nũquid enim socordius, aut segnius Rempubl. administrari post P. Licinij Calui tribunatũ, qui primus ex plebe creatus sit: quã per eos ãnos gesta sit, quib. præter patritios nemo tribunus militũ fuerit? quin cõtrà patritios aliquot dãnatos post tribunatũ, neminẽ plebeiũ. quæstores quoq;, sicut tribunos militũ, paucis antè ãnis ex plebe cœptos creari: nec vllius eorũ populũ Romanũ pœnituisse. consulatũ superesse plebeiis: eam esse arcẽ libertatis, incolumẽ. si eò peruẽtũ sit, tũ populũ*

Tribuni plebis leges aduersus opes patriciorũ promulgant.

Tribuni alii pro aliis intercedunt.

Per quinquennium comitia tribunorum militũ sublata sunt.

Velitræ obsidẽtur.

Sextius & Licinius octauùm tribuni plebis refecti.

Tribunitiæ actiones aduersus patriciorum potentiam.

Romanum verè exactos ex vrbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturũ, quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricij excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatẽ, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes vbi accipi vidêre, nouã rogationem promulgant, *vt pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creẽtur: ita vt pars ex plebe, pars ex patribus fiat:* omniumque earum rogationum comitia in aduentum eius exercitus differũt, qui

Promulgata rogatio vt pro duũuiris sacris faciundis decemuiri creentur.

XXXVIII Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quàm à Velitris reducerentur legiones, ita suspensa de legibus res ad nouos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos vtique qui legum latores erant, plebes reficiebat. tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius. Ser. Sulpicius, Sp. Seruilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad vltimam dimicationem de legibus ventum. & cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi patres ad duo vltima auxilia summum imperium, summumque ad ciuem decurrunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores aduersus tantum apparatum aduersariorũ & ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. cum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur rẽs, solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque: & quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur fauore legum ipsarum, latorumque: & *Vti rogassent*, primæ tribus dicerent. Tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, iam vos tribunitia libido, non potestas regit, & intercessione secessione quondã plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis: non Reipubl. magis vniuersæ, quàm vestra causa dictator intercessioni vestræ adero: euersumq; vestrum auxilium imperio tutabor. Itaq; si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis, si aduersus intercessionẽ tamquã captæ ciuitati leges imponere tendent, vim tribunitiam à se ipsa dissolui non patiar.* Aduersus ea cũ contẽptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent: tũ percitus ira Camillus, lictores, qui de medio plebem emouerent, misit, & addidit minas: *si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumque extemplo ex vrbe deducturum.* Terrorẽ ingentem incusserat plebi, ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit, sed re neutrò inclinata, magistratu se abdicauit: seu quia vitio creatus erat, vt scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebẽ, idq; plebs sciuit, *vt si M. Furius pro dictatore quid egisset,* quingentûm milliũ æris ei mulcta esset.* Sed auspiciis magis quàm noui exempli rogatione deterritũ, vt potius credam, cùm ipsius viri facit ingenium, tum quòd ei suffectus est extemplò P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundẽ M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quòd eo tempore, quo promulgatum de mulcta eius traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidẽ propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad vsque ad memoriam nostram tribunitijs consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, nouamque à Manlio initam ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes iubebant, de plebeio consulatu antiquabant. & perfecta vtraque res esset, ni tribuni se in omnia simul cõsulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinauit, C. Licinio qui tribunus militũ fuerat, magistro equitũ de plebe dicto. Id ægrè patres passos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum, *simul negantem magistri equitum maius, quam tribuni consularis imperium esse.* Licinius Sextiusque cum tribunorũ plebis creandorũ indicta comitia essent, ita se gerere, vt, negando iam sibi velle cõtinuari honorem, acerrime accenderent ad id quod dissimulando petebant, plebẽ. *nouum se annum iam velut in aciem aduersus optimates maximo priuatim periculo, nullo publico emolumento stare: consenuisse iam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis. primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione iuuentutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiã omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit. se ipsam plebem, & cõmoda morari sua. liberã vrbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplò, si velit, habere posse. quæ munera quando tandẽ satis grato animo æstimaturos si inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earũ incidãt? non esse modestiæ populi Romani id postulare, vt ipse fœnore leuetur: & in agrum iniuria possessum à potentib. inducatur, per quos ea consecutus sit, senes tribunitios nõ sine honore tãtùm, sed etiã sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primùm statuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatẽ. si coniunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdẽ reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgauerint. sin quod cuiq; priuatim opus sit, id modò accipi velint: opus esse nihil inuidiosa continuatione honoris, nec se tribunatum, nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.* Aduersus tam obstinatam orationem tribunorũ cùm præ indignitate rerum stupor, silẽtiumque inde cæteros patrum defixisset: Ap. Claudius Crassus nepos decemuiri dicitur odio magis iraq;, quàm spe, ad dissuadẽdum processisse: & locutus in hãc ferè sentẽtiam esse: *Neque nouum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si quod vnũ familiæ nostræ semper obiectũ est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoq; audiã: Claudiæ genti iam inde ab initio nil antiquius in Republ. patrum maiestate fuisse; semper plebis commodis*

Camillus dictator dicitur aduersus vim tribunitiã.

Camilli oratio.

Camillus abdicat se magistratu.

* Val. 5000. coron.

XXXIX (beside "stigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam")

C. Licinius plebeius magister equitum dicitur.

Licinius Sextiusque continuari sibi tribunatum recusant.

XL (beside "promulgata sint, habituros. Aduersus tam obstinatam")

Appii Claudii oratio in tribunos.

aduersatos esse, quorum alterum neque nego, neq; inficiss eo: nos, ex quo asciti sumus simul in ciuitatem & patres, enixè operam dedisse, vt per nos aucta potius, quàm imminuta maiestas earũ gentiũ, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset. illud alterũ pro me maioribusque meis contendere ausim, Quirites (nisi quæ pro vniuersa Republ. fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti vrbem aduersa quis putet) nihil nos neq; priuatos, neque in magistratibus, quòd incommodũ plebi esset, scientes fecisse: nec vllum factum, dictũmve nostrum cõtra vtilitatem vestram, etsi quædam contra voluntatem fuerint, verè referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed vnus Quiritium quilibet, qui modò me duob. ingenuis ortum, & viuere in libera ciuitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium perpetuos (si diis placet) tribunos tantum licentiæ nouem annis, quibus regnant, sumpsisse, vt vobis negẽt potestatem liberam suffragij non in comitijs, non in legibus iubendis se permissuros esse? sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. quid est aliud dicere? quod petunt alij, nos adeò fastidimus, vt sine mercede magna non accipiamus. sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? vt rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu vtiles, seu inutiles sunt, omnes coniunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinij tribuni plebis, putate me ex media cõcione vnum ciuem succlamare: bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse: antiquare alias. Nõ, inquit, licebit. tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, iubeas: & hoc portenti non fiat in vrbe Romana, vti L. Sextium atq; hunc C. Liciniũ consules, quod indignaris, quod abominaris, videas. aut omnia accipe: aut nihil fero. vt si quis ei, quem vrgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quòd vitale sit, iubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset libera hæc ciuitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatib. ac rogationib. tuis? quid si non tuleris, quod commodũ est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volũt inuidiosum esse) Claudius diceret, aut omnia accipite, aut nihil fero: quis vestrũ Quirites ferret? nũquámne vos res potius, quàm auctores spectabitis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, aduersis accipietis? Ac herculè sermo est minimè ciuilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis antiquatã indignantur? sermoni Quirites simillima. cõsules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. an aliter rogat, qui vtique alterum ex plebe fieri consulem iubet: nec duos patricios creandi potestatẽ vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Hetruscum fuit, cùm Porsena Ianiculum insedit: quale Gallicũ modò, cùm præter Capitoliũ atque arcem omnia hæc hostium erant: & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patrib. L. ille Sextius peteret: possetísne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillũ de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare? vt duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, vtrumq, ex patrib. præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? parũ est, si cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius venis, nisi partẽ petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud? nisi quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creãdi quos non vultis, imponam, quid sequitur, nisi vt ne beneficium quidem debeat populo, si cum duob. patriciis vnus petierit plebeius, & lege se non suffragio creatum dicat? XLI

Quomodo extorqueat, non quomodo petant honores, quærũt: & ita maxima sunt adepturi, vt nihil ne pro minimis quidem debeant, & occasionib. potius quàm virtute petere honores malunt. Est aliquis qui se inspici, qui æstimari fastidiat? qui certos sibi vni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse? qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serua pro liberis faciat? Omitto Liciniũ Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate tamquam regum in Capitolio numeratis: quis est hodie in ciuitate tam humilis, cui non via ad cõsulatum facilior per istius legis occasionẽ, quàm nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos ne cũ volueritis quidem creare interdũ poteritis, istos etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictũ est (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionib. atque auspicijs, quæ propria deorum immortaliũ contemptio atque iniuria est, loquar? auspicijs hanc vrbem conditam esse, auspicijs bello ac pace, domi militiæq; omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more maiorũ? nempe penes patres, nam plebeius quidem magistratus nullus auspicatò creatur: nobis adeò propria sunt auspicia, vt non solùm quos populus creat patricios magistratus, non aliter quàm auspicato creet, sed nos quoq; ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quàm tollit ex ciuitate auspicia, qui plebeios consules creando à patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cauea tardius exierint? si occinuerit auis? parua sũt hæc; sed parua ista non cõtẽnendo maiores nostri, maximã hanc rem fecerunt. nunc nos, tamquã iam nihil pace deorum opus sit, omnes cæremonias polluimus. vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicẽ dialẽ, dum modò homo sit, imponamus: tradamus Ancilia, penetralia, deos deorumq; curam, quib. nefas est: non leges auspicatò ferantur. non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitijs patres auctores fiant: Sextius & Licinius tamquam Romulus ac Tatius in vrbe Romana regnent, pecunias alienas, quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finib. dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerũ causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis, deos velim fortunare. Oratio Appii ad id modò valuit, XLII

vt tempus rogationum iubendarũ proferretur. Refecti decimùm iidem tribuni Sextius & Licinius de decemuiris sacrorum ex parte de plebe creandis pertulere. creati quinq; patrum, quinq; plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contẽta plebes cessit patribus, vt in præsentia consulũ mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cor-

Decemuiri sacrorum partim ex plebe, partim ex patribus creantur.

nelij iterum. M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius VI. Cùm præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent: fama repẽs belli Gallici allata perpulit ciuitatem, vt M. Furius dictator quintùm diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cũ Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Glaudius: inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallũ, cum quo prouocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliauit, cum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, vt credam decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quamquã ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant, victoria fuit. multa millia Barbarorũ in acie, multa captis castris cæsa. palati Apuliam maximè petentes, cum fuga se longinqua, tum quòd passim eos simul pauor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum, plebisque triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusque victus, vt rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia consulum aduersa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus Cos. factus. Et ne is quidem finis certaminũ fuit: quia patricij se auctores futuros negabant. prope ad secessionem plebis res, terribilesque alias minas ciuilium certaminum venit: cùm tamen per dictatorem conditionib. sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio: a plebe nobilitati de prætore vno, qui ius in vrbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignã eam rem senatus censeret esse, meritoq; id, si quando vmquam aliàs, *Deûm immortalium causa libenter facturos fore, vt ludi maximi fierent, & dies vnus ad triduum adiiceretur:* recusantibus id minus ædilibus plebis, cõclamatũ a patricijs est iuuenibus, *se id honoris, deûm immortalium causa libenter acturos, vt ædiles fierẽt.* quibus cum ab vniuersis, gratiæ actę essent, factum senatusconsultum, *vt duos viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnib. eius anni comitijs fierent.*

Cum Gallis ad Anienem pugnatum.

Galli victi in Albano agro.

L. Sextius de plebe primus Consul factus.

Prętor vrbanus ex patribus creatur.

Duo ędiles ex patribus facti.

EPITOME LIBRI VII.

*D*Vo *noui magistratus adiecti sunt, prætura & ædilitas curulis. Pestilentia ciuitas laborauit, eamque insigne fecit mors Furij Camilli, cuius remediũ & finis cùm per nouas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primùm facta sunt. Cum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis, propter delectũ acerbè factũ, & ob T. Manlium filium relegatũ sine vllo crimine: adolescens ipse, cuius relegatio patri obiiciebatur, venit in cubiculũ tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare, non perseueraturũ se in accusatione. tunc omnia perniciosa omissa sunt. In patentem voraginem vrbis Romæ Curtius armatus equo se præcipitauit, eaq; expleta est. Manlius adolescens, qui patrem a tribunitia vexatione liberauerat, contra Gallum prouocantẽ aliquem ex militib. Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso, torquẽ aureum detraxit: quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ trib. addita, Pontina & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipso lata dãnatus est, quòd plus quingentorũ iugerum agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo prouocatus erat, insidente galea coruo, & vnguibus, rostroque infestante hostẽ, interemit, & ex eo Coruini nomen accepit, consulque proximo anno creatus est ob virtutẽ, cum XXIII. ageret annũ. Amicitia cum Carhaginensibus iuncta. Campani, cùm vrgerentur à Samnitib. bello, auxilio aduersus eos à senatu petito, cum id non impetrarẽt, vrbem atq; agros populo Romano dediderunt. ob quam causam ea quæ populi Romani facta essent, defendi bello aduersus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locũ deductus, in magno discrimine esset. P. Decij tribuni militũ opera seruatus est, qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites sederant, occasionem consuli in æquiorem locum euadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, cum de ea occupanda vrbe conspirassent, & detecto consilio, metu supplicij à populo Romano defecissent: per M. Valerium Coruinum dictatorem, qui consilio suo eos à furore reuocauerat, patriæ restituti sunt.*

1 ANNVS hic erat insignis noui hominis cõsulatu, insignis nouis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. hos sibi patricij quæsiuere honores pro cõcesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: patres prętura Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni suarum gentium viris gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patribus datus Lucius Æmilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam cõgregari iam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Cùm de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur: silẽtium omnium rerum, ac iustitio simile otiũ fuit: nisi quòd non patientibus tacitum tribunis, quòd pro consule vno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam iura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspicijs creatum: verecundia inde imposita est senatui ex patribus iubendi ædiles curules creari. primò vt alternis annis ex plebe fierent, conuenerat: postea promiscuum fuit. Inde L. Genutio, & Q. Seruilio Coss. & ab seditione, & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse.

Pestilentia.

M. Furij Camilli mors, & laudes.

fuiſſe. maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quàm matura, tam acerba M. Furij fecit. Fuit enim verè vir vnicus in omni fortuna, princeps pace belloque, prius quàm exulatum iret:, clarior in exilio vel deſiderio ciuitatis, quæ capta abſentis implorauit opem: vel felicitate, qua reſtitutus in patriam, ſecum patriam ipſam reſtituit. par deinde per quinque & viginti annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignuſque habitus, quem ſecundum à Romulo *conditorem vrbis Romæ* ferrent.

II Et hoc, & in ſequenti anno T. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone conſulibus peſtilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, niſi quòd pacis deûm expoſcendæ cauſa tertio tum poſt conditam vrbem lectiſternium fuit.

Lectiſternium.

& cùm vis morbi, nec humanis conſiliis, nec ope diuina leuaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, noua res bellicoſo populo (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia cæleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur.

Ludi ſcenici tum primum inſtituti.

Cæterum parua quoque (vt fermè principia omnia) & ea ipſa peregrina res fuit. ſine carmine vllo, ſine imitandorum carminum actu ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes, haud indecoros motus more Tuſco dabant. imitari deinde eos iuuentus ſimul inconditis inter ſe iocularia fundentes, verſibus cœpere: nec abſoni à voce motus erant. Accepta itaque res, ſæpiuſque vſurpando excitata, vernaculis artificibus, quia *hiſter*, Tuſco verbo ludio vocabatur, nomen *hiſtrionibus* inditum: qui non ſicut ante Feſcennino verſu ſimilem incompoſitum temerè ac rudem alternis iaciebant: ſed impletas modis ſatyras deſcripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant.

Hiſtriones vnde dicti.

Liuius poſt aliquot annos, qui ab ſatyris auſus eſt primus argumento fabulam ſerere, idem ſcilicet, id quod omnes tum erant, ſuorum carminum actor, dicitur, cùm ſæpiùs reuocatus vocem obtudiſſet, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cùm ſtatuiſſet, canticum egiſſe aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis vſus impediebat. inde ad manum cantari hiſtrionibus cœptum, diuerbiaque tantum ipſorum voci relicta. Poſtquam lege hac fabularum ab riſu ac ſoluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, iuuentus hiſtrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus iactitare cœpit, quæ inde *exodia* poſtea appellata, conſertaque fabellis potiſſimum Attellanis ſunt.

Exodia. Atellanæ fabellæ.

quod genus ludorum ab Oſcis acceptum tenuit iuuentus: nec ab Hiſtrionib. pollui paſſa eſt, eo inſtitutum manet, vt actores Attellanarum nec tribu moueantur & ſtipendia tamquam expertes artis ludicræ faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda viſa eſt, vt appareret quàm ab ſano initiu res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam venerit.

III Nec tamen ludorum primum initium procurãdis religionibus datum aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. quin etiam cùm medios fortè ludos circus Tiberi ſuperfuſo irrigatus impediſſet, id verò velut auerſis iam diis, aſpernantibuſque placamina iræ terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genutio, L. Æmilio Mamerco ſecundum conſulibus, cum piaculorum magis cõquiſitio animos quàm corpora morbi afficeret, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, *peſtilentiam quondam clauo ab dictatore fixo ſedatam*. Ea religione adductus ſenatus dictatorem claui figendi cauſa dici iuſſit. dictus L. Manlius Imperioſus, L. Pinarium magiſtrum equitum dixit.

Claui figendi cauſa dictator creatur L. Manlius.

Lex vetuſta eſt priſcis literis, verbiſque ſcripta *vt qui prætor maximus ſit, idibus Septembris clauum pangat.* fixus fuit dextro lateri ædis Iouis optimi maximi ea ex parte qua Mineruæ templum eſt. eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus ſit. Volſiniis quoq; clauos indices numeri annorum fixos in templo Nortiæ Etruſcæ deæ comparere, diligens talium monimentorum auctor Cintius affirmat. M. Horatius conſul ex lege templum Iouis optimi maximi dedicauit anno poſt reges exactos. à conſulibus poſtea ad dictatores, quia maius imperium erat, ſolemne claui figendi trãslatum eſt. Intermiſſo deinde more, digna etiam per ſe viſa eſt res, propter quam dictator crearetur, qua de cauſa creatus L. Manlius perinde ac Reipublicæ gerendæ, ac non ſoluendæ religionis gratia creatus eſſet, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis ſeu vi, ſeu verecundia victus, dictatura abiit.

Manlius dictator ob delectum acerbius habitum magiſtratu ſe abdicare cogitur.

IV Neque eo minus principio inſequentis anni Q. Seruilio Ahala, L. Genutio II. Coſs. dies Manlio dicitur à M. Pomponio trib. plebis.

Mãlio dies dicitur.

acerbitas in delectu, non damno modò ciuium, ſed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæſis, qui ad nomina non reſpondiſſent, partim in vincula ductis, inuiſa erat. & ante omnia inuiſum ipſum ingenium atrox, cognomenque *Imperioſi* graue liberæ ciuitati ab oſtẽtatione ſæuitiæ adſcitum, quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac ſanguine ipſe ſuo exerceret. criminique ei tribunus inter cætera dabat, *quòd filium iuuenem nullius probri compertum, extorrem, vrbe, domo, penatibus, foro, luce, congreſſu æqualium prohibitum, in opus ſeruile, prope in carcerem atque in ergaſtulum dederit: vbi ſummo loco natus dictatorius iuuenis quotidiana miſeria diſceret, verè imperioſo patre ſe natum eſſe. at quam ob noxam? quia infacundior ſit, & lingua impromptus. quod naturæ damnum vtrum nutriendum patri, ſi quicquam in eo humani eſſet, an caſtigandum, ac vexatione inſigne faciendum fuiſſe? ne mutas quidem beſtias minus alere, ac fouere, ſi quid ex progenie ſua parum proſperum ſit. at hercule L. Manlium malum malo augere filij, & tarditatem ingenij inſuper premere: & ſi quid in eo exiguum naturalis vigoris ſit, id extinguere vita agreſti, & ruſtico cultu inter pecudes habendo.*

Manlius in filium eius delis tuiſſe accuſatur.

V Omnium potius his criminationibus, quam ipſius iuuenis irritatus eſt animus. quin contra ſe quoque parenti cauſam inuidiæ atque criminum eſſe ægrè paſſus, vt omnes dij homineſque ſcirent, ſe parẽti opem latam quam inimicis eius malle; capit cõſilium rudis quidem atque agreſtis animi, & quamquam non ciuilis

exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus, mane in orbem atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: ianitori *opus esse sibi domino eius conuento extemplò* [illegible]it, *nunciaret T. Manlium Lucij filium esse.* mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid noui, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta redditaque, *esse* ait, *quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, *nisi quæ ipse concepisset verba iuraret, se patris eius accusandi causa concilium plebis unquam habiturum*, se eum extemplò transfixurum minatur. pauidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum iuuenem, & quod haud minus timendum erat, stolidè ferocem viribus suis cerneret) adiurat in quæ adactus est verba. & præ se deinde tulit, *ea vi subactum se incœpto destitisse. nec perinde vt maluisset plebes, sibi suffragij ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri*; ita ægrè habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patria nihil à pietate auertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & cùm eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea sicut nunc, quos *ruffulos* vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandum gratiam meritis, vt qui rure, & procul cœtu hominum iuuentam egisset.

Manlij filij in patrem pietas.

Tribuni militum ad legiones suffragio in primũ facti.

VI

Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia forum medium fermè specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem coniectu terræ, cùm pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm deûm monitu quæri cœptum *quo plurimùm populus Romanus posset. id enim illi loco dicandum* vates canebant, *si Rempubl. Romanam perpetuam esse vellent*, tum M. Curtium iuuenem bello egregium castigasse ferunt dubitantes, *an vllum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque esset.* Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cælum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem se deuouisse: equo deinde quàm poterat maximè exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas: *lacumque Curtium* non ab antiquo illo T. Tatij milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ rerum standũ est, vbi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est. Post tanti prodigij procurationem, eodem anno de Hernicis cõsultus senatus, cùm fetiales ad res repetendas nequiquam misisset, *primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis* censuit: populusq; id bellum frequens iussit. L. Genutio consuli ea prouincia sorte euenit. In exspectatione ciuitas erat, quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde vt eueniret res, ita communicatos honores probè, aut secus consulta habitura.

M. Curtius armatus equo insidẽs in specũ demisit.

Lacus Curtius.

Famæ rerũ standum est, vbi vetustas fidẽ derogat.

Fortè ita tulit casus, vt Genutius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur: legionibus nec opinato pauore fusis, consul circumuẽtus ab insciis quem interfecissent, occideretur. Quod vbi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres quantum feroces infelici consulis plebeij ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quò nefas esset. potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ vt primùm contacta sint ab eo, à quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur.* His vocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nunc auctoritate euentum reprehensi ab se consilij incusantem, dictatorem consensu patriciorum Seruilius consul dicit: delectusque & iustitium indictum.

Genutius consul plebeius cum exercitu occidus.

Ap. Claudius dictator creatus.

VII

Priusquam dictator legionesque nouæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicij legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit, adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde aduentu nouus veteri exercitus iungitur, & copiæ duplicantur, & pro concione dictator laudibus legati, militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius & hostes bellum apparant, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augẽt. omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringentariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. hunc eximium florem iuuentutis eò etiam, quòd vt duplex acciperent stipendium, decreuerant, spei animorumque impleuere immunes quoque operum militarium erant, vt in vnum pugnæ laborem reseruati, plus sibi, quàm pro virili parte annitendum scirent, extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duûm millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari fermè vtrimque spatio in medio pugnatum est. primo stetit ambigua spe pugna, nequiquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectu, quàm conatibus vanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius, relictis equis, clamore ingenti prouolant ante signa, & nouam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum, animorumque robore se obiecissent.

Summo studio bellum apparãt Hernici.

Acris pugna Romanorum & Hernicorũ.

VIII

Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc, aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnũ est: vulgus aliud armatorũ, velut delegata primoribus pugna, euẽtum suum in virtute aliena ponit. multi vtrim-

que cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem
equites alius alium increpantes, *quid deinde resta-*
ret quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem*
neque pedites quicquam momenti facerent, quam ter-
tiam expectarent pugnam? quid antè signa feroces pro-
siluissent? & alieno pugnarent loco? His inter se vo-
cibus concitati, clamore renouato, inferunt pe-
dem: & primùm gradu mouerunt hostem, dein-
de pepulerunt; postremò iam haud dubiè auer-
tunt: neque tam vires pares quæ superauerit res,
facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna vtrius-
que populi & extollere animos, & minuere po-

Fugantur Hernici.

tuit. Vsque ad castra fugientes Hernicos Roma-
nus sequitur: castrorum oppugnatione, quia se-
rum erat diei, abstinuere. diu non perlitatum te-
nuerat dictatorem, ne ante meridiem signum da-
re posset: eo in noctem tractum erat certamen.
Postera die deserta fuga castra Hernicorum, &
saucii relicti quidam inuenti: agmenque fugien-
tium ab signis, cùm præter mœnia eorum in-
frequentia signa conspecta essent. fusum ac per
agros trepida fuga palatum est. nec Romanis in-
cruenta victoria fuit, quarta pars militum amissa:
& vbi haud minus iacturæ fuit, aliquot equites
IX Romani cecidere. Insequenti anno cùm L. Sul-
picius & C. Licinius Caluus consules in Herni-
cos exercitum duxissent, neque inuentis in agro
hostibus, Ferentinum vrbem eorum vi cepissent,
reuertentibus inde eis Tiburtes portas clausere.
ea vltima fuit causa, cùm multæ ante querimo-
niæ vltro citroque iactatæ essent, cur per fetiales
rebus repetitis bellum Tiburti populo indicere-

Tiburtibus bellum indicitur.

tur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno
fuisse satis constat, & magistrum equitum Ser-
gium Cornelium Maluginensem. Macer Lici-
nius comitiorum habendorum causa & ab Lici-
nio consule dictum scribit, quia, collega comi-
tia bello præferre festinante, vt continuaret con-
sulatum obuiam eundum prauæ cupiditati fuerit.
Quæsita ea propriæ familiæ laus, leuiorem aucto-
rem Licinium facit, cùm mentionem eius rei in
vetustioribus annalibus nullam inueniam. magis
vt belli Gallici causa dictatorē creatum arbitrer,

Galli ad tertium lapidē castra habuere.

inclinat animus, eo certè anno Galli ad tertium
lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra
habuere. Dictator, cùm tumultus Gallici causa
iustitium edixisset, omnes iuniores sacramento
adegit, ingentique exercitu ab vrbe profectus, in
citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in
medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timo-
ris indicium esset: prœlia de occupando ponte
crebra erant: nec qui potirentur, incertis viribus

Gallus quidam fortissimum è Romanis virum ad certamen prouocat.

satis discerni poterat. tum eximia corporis ma-
gnitudine in vacuum pontem Gallus processit:
& quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, in-
quit, *Roma fortissimum virum habet, procedat age-*
dum ad pugnam, vt noster duorum euentus ostendat
X *vtra gens bello sit melior.* Diu inter primores iu-
uenum Romanorum silentium fuit, cum & ab-
nuere certamen vererentur, & præcipuam sor-

T. Manlius cum Gallo pugnat.

tem periculi petere nollent. tum T. Manlius L.
filius, qui patrem à vexatione tribunitia vindica-
uerat, ex statione ad dictatorem pergit: *Iniussu*
tuo, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pu-*
gnauerim, non si certam victoriam videam: si tu
permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeò
ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia or-
tum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deie-
cit. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac*
pietate in patrem patriamque T. Manli esto. perge, &
nomen Romanum inuictum iuuantibus diis, præsta.
Armant inde iuuenem æquales: pedestre scu-
tum capit, Hispano cingitur gladio, ad propio-
rem habili pugnam. armatum adornatumque ad-
uersus Gallum stolidè lætum, & (quoniam id
quoque memoria dignum antiquis visum est) lin-
guam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Re-
cipiunt inde se ad stationem cæteri, & duo in me-
dio armati spectaculi magis more, quàm lege bel-
li destituuntur, nequaquam visu ac specie æsti-
mantibus pares. corpus alteri magnitudine exi-
mium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis
refulgens armis. media in altero militaris statu-
ra, modicaque in armis habilibus magis quàm de-
coris species: non cantus, non exultatio, armo-
rumque agitatio vana, sed pectus animorum iræ-
que tacitæ plenum, omnem ferociam in discri-
men ipsum certaminis distulerat. Vbi constitere
inter duas acies tot circa mortalium animis spe
metuque pendentibus: Gallus velut moles super-
nè imminens, proiecto læua scuto in aduenientis
arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu
ensem deiecit. Romanus mucrone surrecto, cùm
scutum scuto imum perculisset, totoque corpore
interior periculo vulneris factus, insinuasset se
inter corpus armaque vno alteroque subinde ictu
ventrem atque inguina hausit, & in spatium in-
gens ruentem porrexit hostem. iacentis inde cor-
pus ab omni alia vexatione intactum, vno tor-

T. Manlius Gallum vincit, & à torque detracto Torquatus appellatur.

que spoliauit, quem respersum cruore, collo cir-
cumdedit suo. Defixerat pauor cum admiratione
Gallos. Romani alacres ab statione obuiam mi-
liti suo progressi, laudantes gratulantesque ad di-
ctatorem perducunt. inter carminum propemo-
dum incondita quædam militariter ioculantes,
Torquati cognomen auditum, celebratum dein-
de posteris etiam, familiæque honori fuit. dicta-
tor coronam auream addidit donum, mirisque
pro concione eam pugnam laudibus tulit. Et XI

Galli relicta trepidè castris in Tiburtem agrum transeunt.

hercle, tanti ea ad vniuersi belli euentum mo-
menti dimicatio fuit, vt Gallorum exercitus pro-
xima nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem
agrum, atque inde societate belli facta, commea-
tuque benignè ab Tiburtibus adiutus, mox in
Campaniam transierit. Ea fuit causa cur proxi-
mo anno C. Petilius Balbus Cos. cum collegæ
eius M. Fabio Ambusto Hernici prouincia eue-
nisset, aduersus Tiburtes iussu populi exercitum
duceret. ad quorum auxilium cùm Galli ex Cam-
pania redissent, fœdæ populationes in Lauicano,
Tusculanoque, & Albano agro haud dubiè Ti-

Aduersus Gallos Q. Seruilius Hala dictator creatur.

burtibus ducibus sunt factæ. Et cùm aduersus Ti-
burtem hostem duce Cos. contenta Respubl. es-
set, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit,
creatus Q. Seruilius Ahala T. Quintium magi-
strum equitum dixit: & ex auctoritate patrum, *si*
prosperè id bellum euenisset: ludos magnos vouit.
Dictator ad continēdos proprio bello Tiburtes,

Cum Gallis pugnatum est nõ procul à porta Collina.

consulati exercitu iusso manere, omnes iuniores nullo detrectante militiam sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus vrbis, in conspectu parentum coniugumque ac liberorum, quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tũ subiecta oculis simul verecundia: misericordiaque militem accendebant. Magna vtrimque edita cæde, auertitur tandem acies Gallorum. fugati Tibur sicut arcem belli Gallici petunt. palati à Cos. Petilio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cùm his intra portas compelluntur.

Galli Tibur fugati se recipiũt.

Egregiè cùm ab dictatore, tum ab Cos. res gesta est. Et Cos. alter Fabius prœliis primùm paruis, postremò vna insigni pugna cum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos deuicit. Dictator Coss. in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicauit. Petilius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, vt ouans vrbem iniret. Irridere Petilii triumphum Tiburtes: *Vbi n. eum secum acie conflixisse? Spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obuios cædi, recepisse se intra vrbem. eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent tumultum, exciere in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.*

Fabius Cos. Hernicos deuicit.

XII

Itaque insequenti anno M. Popilio Lenate, Cn. Manlio Coss. primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad vrbem Romam venerunt. terrorem repentè ex somno excitatis subita res, & nocturnus pauor præbuit; ad hæc multorum inscitia, qui, aut vnde hostes aduenissent. conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationib. murique præsidiis firmati, & vbi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quàm Tiburtem hostem ostendit, duab. portis egressi consules, vtrimque aciem subeuntiũ iam muros aggrediuntur, apparuitque occasione magis, quàm virtute fretos venisse: ideò vix primum impetum Romanorum sustinuere: quin etiam bono fuisse Romanis aduentum eorum cõstabat, orientemque iam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam.

Tiburtes primo noctis silentio ad vrbis Romæ mœnia veniunt.

Alius aduentus hostium fuit proximo bello agris, quàm vrbi terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos maximè qua ex parte Etruriam adiacent, peragrauere: rebusque nequiquam repetitis, noui consules C. Fabius, & C. Plautius iussu populi bellum indixere: Fabioque ea prouincia, Plautio Hernici euenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentib. data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio cùm fulta res Romana esset leuius fuit, *quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse,* auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum ex duobus consularibus exercitibus electa aduersus Gallos duxerunt.

Tarquinienses agrum Romanum populãtur.

In Gallos C. Sulpicius dictator creatur.

Lentius id aliquãto bellum, quàm parti vtrique placebat, fuit; cùm primo Galli tantum auidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles ruendo in arma, ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret. dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res fortunæ se committere. aduersus hostem, quem tempus deteriorem indies, & locus alienus faceret; sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parua eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, grauemque edixerat pœnam, *si quis iniussu in hostem pugnasset*, milites ægrè id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quòd non iussissent per consules geri bellum: *electum esse eximium imperatorem, vnicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo deuolaturam in sinum victoriam censeat.* eadem deinde hæc interdiu propalàm, ac ferociora his iactare, *se iniussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros*: immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modò fremere, sed iam in principiis ac prætorio in vnum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, *vt extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, vt virtute eius dignum esset.*

Dictatoris cunctationem ægerrimè ferunt milites.

Sex. Tullii oratio ad Dictatorẽ militum nomine.

XIII

Septimùm primum pilum iam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit. mirantique Sulpicio, non turbam magis quàm turbæ principem Tullium imperiis obedientissimum militem, *Scilicet dictator*, inquit, *condemnatum se vniuersus exercitus à te ignauiæ ratus, & propè ignominiæ causa destitutum sine armis, orauit me vt suam causam apud te agerem. Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa obiici nobis possent, tamen hoc à te impetrari æquum censerem, vt nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitij memoriam noua gloria patereris. etiam ad Alliam fusæ legiones, eandem quam per pauorem amiserant patriam, profectæ postea ab Veiis virtute recuperauere, nobis deûm benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria est integra: quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quàm fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitũ tuum sine animis, sine armis, sine manibus, iudicas esse: & prius quàm expertus nos esses, de nobis ita desperasti, vt te mancorum ac debilium ducem iudicares esse. quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus dux fortissimus bello compressis, quod aiunt, manibus sedeas? vtcunque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quàm nos de tua verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum nos ab vrbe, à penatibus nostris ablegatos tenet: quæso vt quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe patribus: quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non seruos vestros? ad bellum, non in*

exilium missos? Si quis det signum, in aciem educat, vt viris ac Romanis dignũ sit pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romæ potius quàm in castris acturos, hæc dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, vt nobis pugnãdi copiam facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes vrbem inire: tuum sequentes currum Iouis Opt. Max. templum gratãtes ouantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & vndique vt signum daret, vt capere arma iuberet, clamabant. Dictator quamquã rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum quod milites vellent se recepit: Tulliumque secretò, *quænam hæc res sit, aut quo acta more*, percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, *ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, nève imperatoriæ maiestatis crederet: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem: ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, vt exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeò concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa coniecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum vtrimque est. Iamque haud procul iusto prœlio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. Dictator tamen, vt qui magis animis quàm viribus fretus, ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, vt arte aliqua terrorem hostib. incuteret. Solerti animo rem nouam excogitat: qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate vsi sunt. multis strata detrahi iubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones partim captiuis, partim ægrorum armis ornatos imponit. his ferè mille effectis, centum admiscet equites: & nocte super castra in montes euadere, ac siluis se occultare iubet, neque inde antè moueri, quàm ab se acciperent signum. ipse vbi illuxit, in radicibus montium extẽdere aciem cœpit sedulò, vt aduersus montes consisteret hostis. Instructo iam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit: primò credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos: deinde vbi degressos repentè viderunt, & ipsi auidi certaminis in prœlium ruunt: priusque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur. Acrius inuasere Galli dextrum cornu, neque sustineri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans: rogitansque, *siccine pugnaturos milites spopondisset? vbi illi clamores sint arma poscentium? vbi minæ iniussu imperatoris prœlium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prœlium, & ire armatum ante prima signa: ecquis sequeretur eorum, qui modò ducturi fuerint, in castris feroces, in acie pauidi?* Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admouit,

XIV Dictator Sex. Tullio secretò alloquitur.

Qua arte dictator hostibus terrorem incussit.

XV Dictatoris ad milites adhortatio.

vt ruerent in hostium tela alienatis à memoria periculi animis. hic primò impetus prope vecors turbauit hostes: eques deinde emissus turbatos auertit. Ipse dictator postquam labantem vna parte vidit aciem, signa in læuum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat. & iis, qui in monte erant, signum quod conuenerat, dedit. Vbi inde quoque nouus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt: tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. vbi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligaro dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes siluasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusq; excepti sunt: & eorum, quos pauor pertulerat in siluas, atrox cædes post sedatũ prœlium fuit. Nec alius post M. Furium, quàm C. Sulpicius iustiorẽ de Gallis egit triumphum. auri quoq; ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacrauit. Eodẽ anno & à Coss. vario euentu bellatum. nam Hernici à C. Plautio deuicti, subactiq; sunt. Fabius collega eius incautè atque inconsultè aduersus Tarquinienses pugnauit, nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd CCCVII. milites Romanos captos Tarquinienses immolârunt. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia p. puli Romani insignitior fuit. accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quàm Priuernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina, & Publicia additæ. Ludi votiui, quos M. Furius dictator vouerat, facti: & *de ambitu* à C. Petilio tribuno plebis auctorib. patribus tum primùm ad populum latum est: eaque rogatione nouorum maximè hominũ ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud æquè patribus læta insequenti anno C. Martio. Cn. Manlio Coss: de vnciario fœnore à M. Duellio, L. Menenio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius sciuit, accepitque. Ad bella noua priore anno destinata Falisci quoq; hostes exorti, duplici crimine, quod & cum Tarquiniensibus iuuentus eorum militauerat. & eos, qui Valerios perfugerant, cùm malè pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. ea prouincia Cn. Manlio obuenit. Martius exercitum in agrum Priuernatem, integrum pace longinqua induxit: militemque præda impleuit. ad copiam rerum addidit munificẽtiam, quòd nihil in publicum secernendo, augenti rem priuatam militi fauit. Priuernates cum ante mœnia sua castris permunitis consedissent: vocatis ad concionem militibus: *Castra nunc*, inquit, *vobis hostiũ, vrbemq; prædedo: si mihi pollicemini vos fortiter in acie operã nauaturos, nec prædæ magis, quàm pugnæ paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique & spe haud dubia feroces in prœlium vadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo antè dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quẽadmodũ exercitus tuus tibi promissa præstet*: piloq; posito, stricto, gladio in hostẽ impetũ facit; sequuntur Tullium antesignani omnes: primoq; impetu auertere hostẽ

Galli vincuntur.

C. Plautius Cos. Hernicos deuicit.

Tarquinienses 307. milites Romanos captos immolarunt.

De ambitu tum primũ Lex promulgatur.

Priuernates vincuntur, & eorum vrbs in deditionem accipitur.

fusum inde ad oppidum persecuti, cum iam scalas mœnibus admouerent, in deditionem vrbem acceperunt. triumphus de Priuernatibus actus. ab altero Cos. nihil memorabile gestum: nisi quòd legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim *de vicesima eorum, qui manumitterentur*, tulit. patres quia ea lege haud paruum vectigali inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Cæterùm tribuni plebis non tam lege quàm exemplo moti, *ne quis postea populum seuocaret, capite sanxerunt, nihil enim non per milites iuratos in consulis verba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse.*

C. Licinius Stolo sua ipsius lege damnatus e 100. cosō.

Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popilio Lenate sua lege * decem millib. æris est damnatus, *quòd mille iugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudē legi fecisset.*

XVII

Noui Coss. inde M. Fabius Ambustus II. & M. Popilius Lenas II. duo bella habuere: facile alterum cum Tiburtib. quod Lenas gessit: qui hoste in vrbem compulso, agros vastauit. Falisci, Tarquiniensesque alterum consulem prima pugna fuderunt inde terror maximus fuit, quòd sacerdotes eorum facib. ardentibus anguibusque prælatis incessu furiali militem Romanum insueta turbauerunt specie: & tunc quidem velut lymphati, & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde vbi consules legatique ac tribuni, puerorum ritu vana miracula pauentes irridebāt, increpabantque, vertit animos repente pudor: & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. discusso itaque vano apparatu hostium, cùm in ipsos armatos se intulissent, auerterunt totā aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reuerterunt militaribus iocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pauorem.

Faliscos & Tarquinienses Romani vincunt.

Dictator nec magister equitum tū primum de plebe dicti.

Concitatur deinde omne nomē Etruscum, & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perueniunt. aduersus eum terrorem dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero patribus indignum videri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promptius cuncta ferente dictatore populus iussit. profectus ab vrbe vtraq; parte Tiberis, ratibus exercitu quocumque fama hostium ducebat traiecto: multos populatores agrorum vagos, palantes oppressit: castra quoque nec opinatò aggressus cepit: & octo millibus hostium captis, cæteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi iussu triumphauit.

Dictator plebeius triumphat de Faliscis & Tarquiniensibus Interregnū.

Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant: & alter consul Fabius bello retinebatur: res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Seruilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Seruilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricij consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat in duodecim tabulis legem esse, vt quodcumque postremùm populus iussisset, id ius ratumque esset, iussum populi & suffragia esse. Cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quàm vt differrent comitia, valuissent: duo patricii cō-sules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertiùm, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII

Quadringentesimo anno, quàm vrbs Romana condita erat, quinto tricesimo quā à Gallis recepta, ablato post vndecimum annum à plebe consulatu, patricij consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertiùm, M. Valerius Publicola.

Empulū ex Tiburtibus capitur.

Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: siue duorum consulum auspicio bellū ibi gestum est, vt scripsere quidam: seu per idē tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamē consulib. cum plebe ac tribunis erat. fidei iam suæ, nō solum virtutis ducebant esse, vt accepissent duo patricij consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat: aut possidēdum totum, quam possessionem integram à patribus accepissent.

Turer patres & plebē de Consulatibus comitiis dissensio.

Plebs contrà fremit: *quid se viuere? quid in parte ciuium cēseri? si quod duorum hominum virtute L. Sextij, ac C. Licinij partum sit, id obtinere vniuersi non possint? vel reges, vel decemuiros, vel si quod tristius sit imperij nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios Cos. videant: nec inuicem pareatur, atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam aliò natam quàm ad seruiendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbatum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies: postremò victæ perseuerantia Coss. plebis eò dolor erupit, vt tribunos *actū esse de libertate* vociferantes, *relinquēdumque non campum iam solùm, sed etiam vrbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi per infrequētiam comitia nihilo segnius perficiunt. creati consules ambo patricii M. Fabius Ambustus tertiùm, T. Quintius: In quibusdam annalib. pro T. Quintio M. Popilium Cos. inuenio.

XIX

Tiburtes se dedidere Romanis.

Duo bella eo anno prosperè gesta: cùm Tiburtibusque ad deditionē pugnatum: Sassula ex his vrbs capta. cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni vniuersa gens positis armis in fidem consulis venisset, triūphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit.

In Tarquinienses victos acerbè sæuitum, ob immolatos milites Romanos.

In Tarquinienses acerbè sæuirū, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captiuorum numero, CCCLVIII. delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur: vulgus aliud trucidatū. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi, id pro immolatis in foro Tarquiniēsium Romanis pœnæ hostibus redditū. Res bello benegestæ, vt Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu respōsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi vnciario fœnore facto leuata vsura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo cōsules, nec comitiorum curam, publicave studia præ priuatis in-

commodis plebs ad animum admittebat. Consulatus vterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartùm, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere, nunciantes *exercitum, conscriptum armatumq; iam suis finib. imminere: inde populabūdos in agrum Romanum venturos esse.* Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse. vtroque legiones scribi: consulesque sortiri prouincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscū bellum: postquā literis Sulpicij consulis, cui Tarquinij prouincia euenerat, cognitum est, depopulatum agrū circa Romanas Salinas: prædæq; partem in Cæritum fines auectam, & haud dubiè iuuentutē eius populi inter prædatores fuisse. Itaq; Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habētem, reuocatum inde senatus dictatorē dicere iussit. T. Manlium Lucij filium dixit. Is, cùm sibi magistrū equitum A. Corneliū Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum ac populi iussu Cæritib. bellum indixit.

T. Mālius dictator Cæritibus bellum indixit.

XX

Tum primum Cærites tamquam in verbis hostium vis maior ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror inuasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatq; populationis. & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores; nec arma, aut bellū quisquam apparere, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendā erroris veniā. Legati senatū cùm adissent: ab senatu reiecti ad populū, *deos rogauerūt, quorū sacra bello Gallico accepta ritè procurassent, vt Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondā populi Romani cepisset*, conuersiq; ad delubra Vestæ hospitium flaminū, Vestaliumque ab se castè ac religiosè cultū inuocabāt. *Eáne meritos crederet quisquam, hostes repentè sine causa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos fecisse? vt sua vetera beneficia, locata præsertim apud tā gratos, nouis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrū suum Tarquinienses, cùm præter viam nihil petissent, traxisse quosdā agrestiū populationis eius, quæ sibi crimini detur, comites eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære sacrarium populi Romani, diuersorium sacerdotum ac receptaculum Romanorū sacrorū, intactū inuiolatumq; crimine belli, hospitio Vestalium cultisque dijs darent.* Mouit populū non tam causa præsens, quàm vetus meritum, vt maleficij quàm beneficij potius immemores essent. itaque pax populo Cæriti data: *inducias q; in centum annos factas*, in senatuscōsulta referri placuit

Legati Cæritum erroris veniam petunt.

Cæritibus pax data.

In faliscos eodem noxios crimine vis belli conuersa est: sed hostes nusquam inuenti. Cùm populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione vrbiū temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusq; reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus *passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur*, dictatore obstinato tollere potius totū è republica consulatum, quàm promiscuum patrib. ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cùm accepissent, ad vndecimum interregem seditionib. certatū est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni iactabant: propior dolor plebi fœnoris ingrauescentis erat: curæque priuatæ in certaminib. publicis erumpebāt. quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem, *concordiæ causa obseruare legem Liciniam*, comitiis consularibus iussêre. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilius.

XXI

Ædes Apollinis dedicata.

Interregnum.

Inclinatis semel in concordiam animis, non consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere vnanimos videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterūt: quinqueuiris creatis, quos mensarios ab dispēsatione pecuniæ appellauerunt. Meriti æquitate curaq; sunt, vt per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuêre autem C. Duellius, P. Decius Mus, M. Papyrius, Q. Publilius, & T. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu, & plerumq; parti vtrique, semper certè alteri, grauē, cùm alia moderatione, tum impendio magis publico, quàm iactura sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quàm facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis, dissoluit, vt populo prius caueretur: aut æstimatio æquis rerum prætiis liberauit, vt non modò sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni sit.

Consulum alter de plebe creatur.

Quinq; euiri mensarij creantur.

Terror inde vanus belli Etrusci, cùm coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eò enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Æmilius. Cæterùm foris tranquilla omnia fuêre. Tentatum domi per dictatorem, vt ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit, duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius interpositi obtinuêre, quod testator frustra tetenderat: mitiore iam plebe ob recens meritū leuati æris alieni, vt ambo patricij, consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit: & T. Quintius Pennus. quidam *Cæsonem*, alij *Caij* nomen Quintio adiiciunt. Ad bellū ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniēse. nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quàm cum hominibus vrendo populandoque gesserunt bella, cuius lentæ velut tabis senio victa vtriusque pertinacia populi est, vt primùm à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent, in quadraginta annos impetrauerunt. Ita posita duorum bellorum quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset: quia solutio æris alieni multarum rerum mutauerat dominos, censum agi placuit, cæterùm cum

Terrore vano belli Etrusci dictator C. Iulius dicitur

Interregnum.

XXII

Falisci & Tarquinienses inducias in 40 annos impetrant.

Censorum alter è plebe creatur.

censotibus creandis indicta comitia essent: professus se petete censuram C. Marcius Rutilus qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbauit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse: quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem eius se habituros negabant: sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando ius cōsulatibus comitiis amissum, adiuuerunt. & cùm ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Næuio censor Martius crearetur.

Dictator cur hoc anno dictus.

Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consulatibus obseruaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Seruilius, nec tamen dictatura potentiorem eum consensum pa-

XXIII trum consularibus comitijs fecit, quàm censoriis fuerat. M. Popil. Lenas à plebe consul, à patribus L. Cornel. Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit.

Galli in agro Latino castra habebant.

nam cùm ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset: Scipione graui morbo implicito, Gallicum bellum Popillu extra ordinem datum. Iis impigrè exercitu scripto, cùm omnes extra portam Capenam ad Martis ædem conuenire armatos iuniores iussisset, signaq; eodem quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli euentus subsidiū Reipubl. esset. Ipse iam satis omnibus instructis, comparatisque ad hostem pergit. cuius vt prius nosceret vires, quàm periculo vltimo tentaret: in tumulo, quē proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii auidi ad pugnam, cum procul visis Romanorum signis, vt extemplò prœlium initura explicuisset aciem: postquam neque in æquū demitti agmen vidit, & cùm loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculsos pauore rata, simul opportuniores, quòd intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prœlium initum. Prætervirtutem locus quoque superior adiuuit, vt pila omnia hastæque non tamquam

Acre cum Gallis prœlium.

ex æquo missa vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora trāsfixa, aut prægrauata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu penè in aduersum subissent, primò incerti restitêre: dein cùm ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem date. adeò præcipiti turba ob-

XXIV triti plures, quàm ferro necati. Nec dum certa Romanis victoria erat: alia in campum degressis supererat moles. namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exuperans, velut noua rursus exoriente acie, integrum militem aduersus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, læuo humero matari propè traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, cùm consul vulnere alligato, reuectus ad prima signa: *Quid stas miles?* inquit, *non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis, propulistis à castris, supina valle præcipites egestis, stratis corporibus hostium superstatis, complete eadem strage campos, qua montes replestis. nolite expectare dum stantes vos fugiant, inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationib. iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Galli vincuntur.

inde barbati dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos: fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non vltra castra insecutus, quia & vulnus degrauabat, & subiicere exercitum pugna fessum nouo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit, moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, vt esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum. P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit. Prius- XXV

quam inirent noui consules magistratum, triumphus à Popilio de Gallis actus magno fauore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* Popilius de Gallis triumphat.

simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum priuata cupiditate, quàm publica iniuria fœdiorem, cepisset, vt se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiuerant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat: oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis hostia: vt Mare infestum classibus Græcorum.

prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prœlio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retrò ad naues, victos se, an victores putarēt. Inter hæc longè maximus extitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quàm pro alieno imperio laturos arma. Inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum senatus anxius, cùm cerneret metu tenēdos, quos fides non tenuisset: extēdere omnes

Decem legiones scribuntur à Cos.

imperii vires consules delectu habendo iussit. ciuili quippe standũ exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Vndique non vrbana tantũ, sed etiam agresti iuuentute decem legiones scriptæ dicuntur, quaternûm millium & ducenotum peditum, equitumque trecenorum: quem nũc nouum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in vnũ haud facilè efficiant: adeò in quæ laboramus sola creuimus, diuitias, luxuriamque. Inter cætera tristia eius anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum: cui vnico consuli vel ob aliam dignationẽ haud subiiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicũ tumultum cognominis, dictatorẽ arrogari, haud satis decorum visum est patribus. Consul duabus legionibus vrbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore diuisis, memor paternæ virtutis, Gallicũ sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus iussit. & cùm in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto viuere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem: locum idoneum statiuis delegit.

Camillus consul vnicus.

Bellum Gallicum.

XXVI

Vbi cum stationibus quieti tempus tererẽt, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cùm silentiũ fecisset, prouocat per interpretem vnum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militum, adolescẽs, qui haud indigniorem eo decore se quàm T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum: namque conserenti iam manum Romano coruus repentè in galea consedit in hostem versus; quod primò vt augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde: *si diuus, si diua esset, qui sibi præpetem misisset, volans propitius adesset.* dictu mirabile! tenuit non solùm alis captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initũ est, leuans se alis, os oculosque hostis rostro & vnguibus appetiit: donec territum prodigij talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. coruus è conspectu elatus, orientem petit. Hactenus quietæ vtrimque stationes fuêre, postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa iacentis Galli corpus cõtracto certamine, pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus vtrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prœlium iubet, ostentansque insignem spoliis tribunum, *hunc imitare miles,* aiebat: *& circa iacentem ducem sterne Gallorum cateruas.* Dii homines que illi affuêre pugnæ: depugnatumq; haudquaquam certamine ambiguo cũ Gallis est: adeò duorum militum euentum, inter quos pugnatum erat, vtraque acies animis præceperat. Inter primos, quorum concursus

M. Valerius cum Gallo singulari pugna certans à coruo galeæ insidẽti iuuatur.

Gallo victo atrox pugna concitatur.

alios exciuerat, atrox prœliũ fuit: alia multitudo, priusquam ad coniectum teli veniret, terga vertit. primò per Volscos Falernumq; agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul concione aduocata, laudatũ tribunũ, decem bobus aureaque corona donat. ipse iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore iunxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorem comitiorũ causa T. Manliũ Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit. æmulumq; decoris sui absentem M. Valerium Coruinum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo fauore populi tres & viginti natum annos cõsulem renũciauit. collega Coruino de plebe M. Popilius Lenas IIII. consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremò cum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria vsui deficiente, Italiam reliquêre. Cuius populi ea, cuiusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maximè Siciliæ fuisse tyrannos crediderim, nam vlterior Græcia ea tempestate intestina fessa bello, iam Macedonum opes horrebat.

Galli terga vertunt.

Nec Græcus terra, nec Romanus mari tum temporis bellator erat.

XXVII

Exercitibus dimissis, cùm & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia ciuitatem adorta coegit senatum imperare decemuiris, vt libros Sibyllinos inspicerent: eorumque monitu lectisterniũ fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaq; vrbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, cùm amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit. T. Manlio Torquato, C. Plautio secundum Coss. semunciarium tantum ex vnciario fœnus factũ, & in pensiones æquas triennũ, ita vt quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica priuatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. leuatæ maximæ res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis, M. Valerius Coruinus secundùm consul cùm C. Petilio factus, cùm ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum: priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quò cùm Antiates aliique Volsci præparatis iam antè, si quid ab Roma moueretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci ferociter ad rebellandum quàm ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta iam scalis caperetur vrbs, ad quatuor millia præter multitudinem imbellem, sese dedidêre. oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum matris Matutæ abstinuêre ignem. præda omnis militi data, extra prædam quatuor millia deditorum habita eos vinctos consul antè currum

Pestilentia.

Lectisternium.

Cum Carthaginiensibus fœdus ictum.

Volsci victi.

Satricum dirutum.

triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captiuam seruorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quàm deditos venisse. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo, Ser. Sul-

Auruncum bellum.

XXVIII picius Camerinus: Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi vnius consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut aduersus armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum (quòd per magnos tumultus fieri solitum erat) iustitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset: legiones quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi prædonum magis, quàm hostium animi inuenti. prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & vltrò bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant: deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationẽ, ædem Iunoni Monetæ vouit: cuius damnatus voti cùm victor Romam reuertisset, dictatura se abdicauit. Senatus duumuiros ad eandem ædem pro amplitudine P.R. faciendam creari iussit, locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum vsi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperũt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo III. T. Manlio Torquato II. Coss. Prodigium extemplò dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, cùm plena religione ciuitas esset, senatui placuit, *dictatorem feriarum constituendarum causa dixi*. dictus. P. Valerius Publicola, magister equitũ ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos. ordoque iis, quo quisque die supplicarẽt, statutus. Iudicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res haud vlla insigni ad memoriam causa ad interregnum rediit. Ex interregno, vt id actum videri posset, ambo patricij cõsules creati sunt, M. Valerius Coruinus III. A. Cornelius

Ædes Iunoni Monetæ vouetur.

Dictator feriarum constituẽdarũ causa creatur.

Interregnum.

XXIX Cossus. Maiora iam hinc bella & viribus hostium, & longinquitate, vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno aduersus Samnites, gentem opibus, armisque validam, mota arma: Samnitium bellum ancipiti Marte gestum. Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. quanta rerũ moles, quoties in extrema periculorum ventum, vt in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, cùm societate amicitiaque iũcti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est; Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant cùm intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere. Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quàm vires cùm attulissent, fluentes luxu ab duratis vsu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, vnde æquè facilis victoria prædæ atque gloriæ plus esset: Tifata imminentes Capuæ colles, cum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interiacet. ibi rursus acie dimicatum: aduersoque prælio Campani inter mœnia compulsi, cum robore iuuentutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Legati introducti in senatum, maximè in hanc sen- XXX

Samnitium bellum, quibus de causis susceptum sit.

Tifata colles.

Legatorũ Campanorum oratio in senatu.

tentiam locuti sunt. *Populus nos Campanus legatos ad vos P. C. misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum, quam si secundis reb. nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, vt qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti atque obnoxij vobis minus essemus. nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoq; acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope diuina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quòd Samnites priores amici socijque vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur: sed vt vetustate & gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitiũ, ne qua noua iungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiæ, velle eum vobis amicũ esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnificè loqui prohibet, non vrbis amplitudine, non agri vbertate vlli populo, præterquam vobis cedentes, haud parua (vt arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque æternis hostibus huius vrbis, quandocunque se mouerint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurũ spondet. & virtus & fortuna vestra, continens imperium vsque ad nos habebitis. Acerbũ & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eò ventum est Patres conscripti, vt aut amicorum aut inimicorum Campani simus. si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo, & Campaniam omnem vestris, an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumq; auxilium æquum est patêre: iis tamen maximè, qui eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquam pugnauimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, cùm videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti: & vbi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendiũ esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatũ nos veniunt. An si vltio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidêre? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed*

cupiditas explenda est; ea ad oppugnandam Capuam rapit. Aut delere vrbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius Romani beneficio vestro occupate eam, quàm illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos contemptus Samnitium peruenit, supra non ascendit. Itaque vmbra vestri auxilii Romani tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua vrbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite Patres Conscripti, nutum, nomenque vestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, coniuges, liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas viam hinc ferentem prospectantes certum habeo, quid illis nos Patres Conscripti sollicitis ac pendentibus animis renuntiare iubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde vt aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam vllis nobis consulite.

XXXI Summotis deinde legatis, cùm consultus senatus esset, etsi magnæ parti vrbs maxima opulentissimaque Italiæ vberrimus ager, marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tanta vtilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus, Consul: *Auxilio vos Campani dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur, Samnites nobiscum fœdere iuncti sunt. itaque arma deos prius, quàm homines violatura, aduersus Samnites vobis negamus: legatos sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerat) *Quandoquidem,* inquit, *nostra tueri aduersus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certè defendetis. itaque populum Campanum, vrbemque Capuam, agros, delubra deûm, diuina humanaque omnia in vestram Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus, quicquid deinde patiemur, dediticij vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad Coss. tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeò infractos gereret animos, vt se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret, tum iam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum vrbemque per deditionem factam populi Romani oppugnarent. legatos itaque extemplò mitti ad Samnites placuit. data mandata, *vt preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque vt dediticijs suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, vt Capua vrbe Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeò est ferociter responsum, vt non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis præfectos cohortium vocarent: iisq; clara voce imperarēt, vt prædatum in agrum Campanum extemplò proficiscerentur.

Consulis responsum ad legatos Cāpanos.

Campani sese Romanis dedunt.

Ad Samnites mittūt legatos Romani.

XXXII Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres fetialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non rederentur solemni more indicto, decreuerūt, vt primò quoq; tempore de ea re ad populum ferretur: iussuque populi consules ambo cum duobus ab vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium: ille ad montem Gaurum, hic ad Satriculam castra ponunt. Priori Valerio Sānitium legiones (eò namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda aduersus se auxilia. Vt verò castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare *eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit.* Valerius leuib. certaminibus tentandi hostis causa haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne nouum bellum eos, nouusque hostis terreret. quidquid ab vrbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitiū æstimarent virtutem, qualescunque inter se certauerint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus reb. mollitiaque sua, quàm virtute hostiū victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitiū aduersus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quàm annos ab vrbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Hetruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prælijs cæsos, postremò in mare ac naues fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere: tum etiam intueri cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit, vtrū qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers, an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea, non dicta vos milites,* inquit, *sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionib. modò, nec per conciones vsitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, cùm hoc dici poterat: Patricius enim erat, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodē anno familia ista consulatum, quo vrbs hæc consulem habuit. Nunc iā nobis patribus, vobisque plebeijs promiscuus cōsulatus patet: nec generis, vt antè, sed virtutis est præmium, proinde summum quodque spectate milites decus. Nō si mihi nouum hoc Coruini cognomen dij auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustū familiæ no-*

Samnitib. bellum indicitur.

Valerij Cos. ad milites oratio.

stræ cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiæ domique priuatus, in magistratib. paruis magnisque æquè tribunus ac Cos. *eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui. nūc quod instat, dijs bene iuuantibus nouum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.* Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infi-

Valerii Cos. laudes.

XXXIII mos militum haud grauatè munia obeundo, in ludo præterea militari, cùm velocitatis viriumq; inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem: nec quemquā aspernari, parem qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quàm suæ dignitatis memor: & quo nihil popularius est. quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque vniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, vt quod maximè vnquam, pari spe, vtrimque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemptu hostium commissum est.

Atrox prælium Romanorum & Samnitium.

Samnitibus ferociam augebant nouæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contrà, quadringentorum annorum decora, & conditæ vrbi, æqualis victoria. vtrisque tamen nouus hostis curam addebat. pugna iudicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, vt aliquamdiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non poterant: equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos vbi nequiquam tumultuantes in spatio exiguo voluere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, reuectus ad antesignanos legionum, cùm desiluisset ex equo: *Nostrum*, inquit, *peditum illud militis est opus. agitedum, vt me videritis, quacùmque incessero, in aciem hostiū ferro viam facientem, sic pro se quisque obuios sternite. illa nunc omnia, qua nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, cum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul inuadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra læuaque ante se quisque memorandum prœlium ciet. stant obnixi Samnites, quanquam plura accipiunt quàm inferunt vulnera. Aliquamdiu iam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat: adeò morte sola vinci destinauerant animis. Itaque Romani cùm effluere iam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primùm referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit, tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quàm prœlium diremisset. & Romani fatebantur *numquam cum pertinaciore hoste conflictum.* & Samnites, cùm quæreretur *quænam prima causa tam obstinatos mouisset in fugam? oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant *vesanosque vultus & furentia ora:* inde plusquam ex alia vlla re terroris ortum. Quem terrorem non pugnæ solùm euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die

Samnites vincuntur.

XXXIIII vacuis hostium Castris Romanus potitur, quò se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit. Cæterùm hoc gaudium magna propè clade in Samnio fœdatū. est nam ab Satricula profectus Cornelius Cos. exercitum incautè in saltum caua valle peruium, circaque insessum ab hoste induxit: nec priusquàm recipi tutò signa non poterant, imminētem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitib. est, quo ad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit vnum editum in saltu collem, imminentem hostium castris aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi: *Vidésne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquêre Samnites, impigrè capimus. nec tu mihi plus quàm vnius legionis principes hastatosque dederis, cum quibus vbi euasero in summum, perge hinc omnis liber metu: teq; & exercitum serua. neque enim moueri hostis subiectus nobis ad omnes ictus sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus à consule, accepto præsidio vadit occultus per saltus: nec prius ab hoste est visus, quàm loco quem petebat, appropinquauit. Inde admiratione pauentib. cunctis, cùm omnium in se vertisset oculos: & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice.

Samnites castra spoliantur. Cornelius Cos. exercitū suum in loca ab hostibus insessa induxit

Samnites dum huc illuc signa vertunt: vtriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulò antè subiectum cum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cùm ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare vndique collem armatis volunt, vt à consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, vt degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primùm spes tenuit, cùm subeuntibus in aduersum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centuriorib. ad se vocatis: *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moueri, ac modò in vnum conferri, modò educi videtis. opus quidem incipit nemo: cùm iam circūdati vallo potuerimus esse. Tum verò nos similes istorum simus, si diutius hîc moremur, quàm commodum sit. agitedūm, ite mecum, vt dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, quà pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, cēturionib. item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustrauit.

Decii tribuni militum ad centuriones oratio.

Vigiliis deinde dispositis, cæteris omnibus tesse- XXXV
ram dari iubet: vbi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quò vbi, sicut edictum erat, taciti cōuenerunt: *Hoc silentium milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo seruandum est. vbi sententiā meam vobis peregero, tum quib. eadē placebūt*

Decii ad milites oratio.

in

in dextram partem taciti transibitis: quæ pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite: Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumuenit hostis: virtute cepistis locum: virtute hinc oportet euadatis, veniendo huc exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc vosmet ipsos seruate, digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam vsus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quàm captum à nobis: nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec assensu arcuerit: nec tenentes locum, cùm dies tantum superesset, vallo circumdederit, quem videntem ac vigilantem sic elusferitis, sopitum oportet fallatis: immo necesse est, in eo enim loco res sunt nostræ, vt ego vobis magis necessitatis vestræ index, quàm consilij auctor sim. neque enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest, cùm, præter arma & animos armorũ memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit: fame & siti moriendum sit, si plus quàm viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo vna est salus, erumpere hinc atque abire, id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce hoc aliud minus dubiũ. quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossisque nos septurum hostem? qui nunc corporib. suis subiectis vndique cinxerit, vt videtis, collẽ. Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est: hæc profectò noctis aptissima hora est, signo secundæ vigiliæ conuenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit, per corpora sopita vadetis, vel silẽtio incautos fallẽtes, vel sentientibus clamore subitò pauorem iniecturi. me modò sequimini, quem secuti estis, ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitédum, in dextram partem pedib. transite.

XXXVI Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Iam euaserant media castra, cum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil, cùm proximum mouisset, erectique alios concitaret, ignari ciues, an hostes essent: præsidium erumperet. an consul castra cepisset. Decius, cum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pauore exanimat: quo præpediti, nec arma impigrè capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obuiis custodibus cæsis, ad castra consulis peruadit. Aliquantum supererat noctis: iamque in tuto videbatur esse, cum Decius: *Macti virtute*, inquit, *milites Romani este, vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam virtutem, luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat, hic lucem quieti operiamur*. Dictis obtemperatum. atq; vbi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, *incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent*, pro se quisque obuiam effusi laudant, gratulantur, *singulos vniuersosque seruatores suos* vocant diis laudes grates que agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic

Decius per media hostium castra cũ suis saluus euasit.

Decij castrensis triumphus

Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Vbi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem conuocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset. pertulit consulem, *vt hostes & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur, credere etiam aliquos ad se sequendum emissos, per saltum vagari*. Iussæ legiones arma capere: egressæque castris, cùm per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur, quem incautum improuiso adortæ, cùm palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in vnum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, pauentẽ primum intra castra compellũt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiũt. perfertur circa collẽ clamor: fugatque ex suis quemque præsidiis, ita magna pars absenti hosti cessit, quos intra vallum egerat pauor (fuêre autem ad xxx. millia) omnes cæsi, castra direpta. Ita rebus gestis Cos. aduocata concione, P. Decii non cœptas solum antè, sed cumulatas noua virtute laudes peragit: XXXVII & præter militaria alia dona, aurea corona cum, & centum bobus, eximioque vno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque priuis tunicis donati. Secundum consulis donationem, legiones gramineam coronam obsidionalem clamore donum approbantes, Decio imponunt altera corona eiusdem honoris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bouem eximium Marti immolauit, centum boues militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant, iisdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis domo accito, certamine vltimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium Cos. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, vt quibus præter equos cæterorum iumentorum calonumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud vlla mora pugnæ futura esset, aciem instruit, deinde postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit: ibi vt militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quòd in exiguum orbem cõtracta castra essent, paucitatem inde hostiũ colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, *complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum*: transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Cæterum, quia multitudo sua com-

Samnitum castra direpta, cæsis ad 30 mil. ita hostib. Decius multis donis & laudibus cumulatus.

Samnitium exercitus à M. Valerio Cos. fugatus.

meatibus grauis, & prius ſedendo ad Sueſſulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia eſſet, placuit dum incluſus paueret hoſtis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus quantum humeris inter arma geri poſſet, frumenti ſecum attuliſſet, defutura omnia. Cõſul palatos per agros

Samnites vaſtantur.

cùm vidiſſet hoſtes, ſtationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad caſtra oppugnanda ducit. quæ cùm primo clamore atque impetu cepiſſet, pluribus hoſtium in tentoriis ſuis, quàm in portis valló que cæſis, ſigna captiua in vnum locum conferri iuſſit, relictiſque duabus legionibus, cuſtodiæ & præſidij cauſa, graui edicto monitis, *vt donec ipſe reuertiſſet, præda abſtinerent*: profectus agmine inſtructo, cum præmiſſus eques velut indagine diſſipatos Samnites ageret, cædem ingẽtem fecit: nam neque quo ſigno coirent inter ſe, neque vtrum caſtra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis conſtare poterat; tantumque fugæ ac formidinis fuit, vt ad XL. millia ſcutatorum, nequaquam tot cæſis, & ſigna militaria cum iis, quæ in caſtris capta erant, ad CLXX. ad conſulem deferrentur. Tum in caſtra hoſtium reditum: ibique omnis præda militi data. Huius certaminis fortuna & Faliſcos, cum

XXXVIII

in induciis eſſent, fœdus petere ab ſenatu coegit: & Latinos iam exercitibus comparatis ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei

Carthaginienſes legatos gratulatum Romã mittũt.

geſtæ fama Italiæ ſe finibus tenuit: ſed Carthaginienſes quoque legatos gratulatum Romam miſere cum corona aurea dono, quæ in Capitolio in Iouis cella poneretur. fuit * pondo XXV.

* Al. 1620. coron.

Triũphus de Samnitibus.

Conſules ambo de Samnitibus triumphàrunt, ſequente Decio inſigni cum laude, donisque: cum incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen, quàm conſulum eſſet. Campanorum deinde, Sueſſanorumque auditæ legationes: precantibuſque datum, vt præſidium eo in hyberna mitteretur, quo Samnitium excurſiones arcerentur. Iam tum minimè ſalubris militari diſciplinæ Capua, inſtrumento omnium volupta-

Capua voluptatum omnium magiſtra.

tum delinitos militum animos auertit à memoria patriæ: inibanturque conſilia in hybernis *eodem ſcelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent: neque immerito ſuum ipſorum exemplum in eos verſurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ vberrimum, dignam agro vrbem, qui nec ſe, nec ſua tutari poſſint, quam victor exercitus haberet, qui ſuo ſudore ac ſanguine inde Samnites depuliſſet? An æquum eſſe, deditiios ſuos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, ſe militando feſſos in peſtilenti atque arido circa vrbem ſolo luctar? aut in vrbe inſidentem labem creſcentis indies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis coniurationibus, nec-

Milites Romani de occupanda Capua cõſilium ineunt.

dum vulgata in omnes conſilia inuenit nouus Cos. C. Martius Rutilus: cui Campania ſorte prouincia euenerat, Q. Seruilio collega ad vrbem relicto. Itaque cùm omnia ea, ſicut geſta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & vſu doctus quippe qui iam quartùm Cos. eſſet, dictatorque & cenſor fuiſſet, optimum ratus differendo ſpem quandocumque vellent cõſilij exſequendi, militare imperium fruſtrari; rumo-

rem diſſipat, *in iiſdem oppidis, & anno poſt præſidia hybernatura.* diuiſa enim erant per Campaniæ vrbes, manauerantque à Capua conſilia in exercitũ omnem. Eo laxamẽto cogitationibus dato, quieuit in præſentia ſeditio. Conſul educto in æſtiua milite, dum quietos Samnites habebat, exerci- XXXIX

tum purgare miſſionibus turbulentorum hominum inſtituit aliis emerita dicendo ſtipendia eſſe; alios graues iam ætate, aut viribus parum validis. quidam in commeatus mittebantur, ſinguli primò, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus ſuis hybernaſſent, per ſpeciem etiam militarium vſuum cùm alij aliò mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem conſul alter Romæ, prætorque alias ex aliis fingendo moras retinebat. & primò quidem ignari ludificationis, minimè inuiti domos reuiſebant. poſtquam neque reuerti ad ſigna primos, nec ferme alium quàm qui in Campania hybernaſſent, præcipueque ex iis ſeditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor inceſſit animos, conſilia ſua emanaſſe; iam quæſtiones, iam indicia, iam occulta ſingulorum ſupplicia, impotenſque & crudele conſulum ac patrum in ſe regnum paſſuros. Hæc qui in caſtris erant, occultis ſermonibus ferunt, neruos coniurationis eiectos arte conſulis cernentes. Cohors Cõiuratorum exercitus colligitur.

vna, cùm haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſaltu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos quos conſul aliis atque aliis (vt ante dictum eſt) cauſis mittebat. Iam valido admodum numero manus erat, nec quicquam ad iuſti exercitus formam, præter ducem, deerat: incompoſiti itaque prædantes in agrum Albanum perueniunt, & ſub iugo Albæ longæ caſtra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei *de imperatore ſumendo* ſententiis decertant, nulli ex præſentibus ſatis fidentes. *quem autem ab Roma poſſe acciri? quem patrum aut plebis eſſe, qui ant ſe tanto periculo ſciens offerat, aut cui ex iniuria inſanientis exercitus cauſa rectè committatur?* Poſtero die cùm eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tuſculano agrum colere, vrbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat, cui cum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplò agnouère virum: & *quod bene verteret*, acciri iuſſerunt. ſed parum ſpei erat, voluntate quicquam facturum vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis, cùm tectum villæ, qui ad id miſſi erant, intraſſent, ſomno grauis Quintium oppreſſum, nihil medium, aut impetium atque honorem, aut vbi reſtitaret, mortem ni ſequeretur, denunciantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplò aduenieus appellatus: inſigniaque honoris exterrito ſubitæ rei miraculo deferunt, & ad vrbem ducere iubẽt. Suo magis inde impetu, quàm cõſilio ducis con- Coniurati Quintium ducem ſibi vi adhibita præficiunt.

uulſis ſignis, infeſto agmine ad lapidem octauum viæ, quæ nunc Appia eſt perueniunt, iſſentque confeſtim ad vrbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque aduerſus ſe M. Valerium Cor-

uinum dictum, audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercum.

XL

Valerius Coruinus dictator dicitur aduersus coniuratos.

Vbi primùm in conspectum ventum est, arma, signaque agnouêre: extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec præter externa nouerant bella: vltimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque iam duces, iam milites vtrimque congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum aduersus patriam: Coruinus omnes caritate ciues, præcipuè milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. cognito ei extemplò haud minor ab aduersariis verecundia, quàm ab suis silentium datum:

Dictatoris ad coniuratos oratio.

Deos, inquit, *immortales, milites, vestros, publicos, meosque ab vrbe proficiscens ita adoraui, veniamque supplex poposci, vt mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent: satis fuit, eritque vnde belli decus pariatur: hinc pax petenda est, quòd deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me compotem voti vos facere potestis: si meminisse vultis non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestra esse: si hũc exercitum ciuium vestrorum: si me cõsulem vestrum, cuius ductu auspicioq; priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Coruinus, milites: cuius vos nobilitatem beneficiis erga vos, non iniuriis sensistis: nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis S. C. auctor: in omnibus meis imperiis in me seuerior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, vt potuerim tres & viginti annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solùm plebi. Quod meum factum, dictũmve consulis grauius, quàm tribuni audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura agetur: vt neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quàm in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres auique vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesserunt: non hi, qui postea Auentinum insederunt. exspectate dum vobis singulis, vt olim Coriolano, matres, coniugesque crinibus passis obuiæ ab vrbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieuerunt: vos Romanus exercitus nõ destiteritis impio bello? T. Quinti, quocunque istic loco seu volens, seu inuitus constitisti, si dimicandum erit, tum tu in nouissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque ciui dederis, quàm pugnaueris contra patriam, nunc ad pacificandum bene atque honestè inter primos stabis, & colloquij huius salutaris interpres fueris. postulate æqua, & ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quàm impias inter nos conseramus manus.*

XLI

T. Quintij coniuratorum ducis ad suos oratio.

T. Quintius plenus lacrimarum, ad suos versus: *Me quoque*, inquit, *milites, si quis vsus mei est, meliorem pacis, quàm belli habetis ducem. Non enim ille modò Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator milites: cuius auspicia pro vobis experti, nolite aduersus vos velle experiri. Qui pugnarẽt vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maximè vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin omissis ira & spe fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?* Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, *in potestate dictatoris milites fore* dixit, orauitque, *vt causam miserorum ciuium susciperet: susceptamque eadem fide, qua Rempublicam administrare solitus esset, tueretur. sibi se priuatim nihil cauere; nolle alibi, quàm in innocentia spem habere. militibus cauendum, quòd apud patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.*

Coniurati in potestate dictatoris se fore dicunt.

Quintio collaudato, cæteris bonum animum habere iussis, dictator equo citato ad vrbem reuectus, auctoribus patribus tulit ad populum in luco Petilino, *ne cui militum fraudi secessio esset.* orauit etiam bona venia Quirites, *ne quis eam rem ioco, seriòve cuiquam exprobraret.* Lex quoque sacrata militaris lata est, *ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente deleretur:* additumque legi, *ne quis, vbi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset.* id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis: qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant, huic infensi milites erant, quòd semper aduersatus nouis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent.

Pacis leges inter patres & coniuratos.

Itaque cùm hoc vnum propter Salonium ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus Patres Conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam ciuitatis æstimarent, perpulit vt id quoque ferretur. Æquè impotens postulatum fuit, vt de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quòd aduersati coniurationi fuissent. Præter hæc inuenio apud quosdam, L. Genutium tribunum plebis tulisse ad populum, *ne fænerare liceret.* item aliis plebiscitis cautum, *ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus vno anno gereret, vtique liceret consules ambos plebeios creari.* XLII

quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud paruas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintij villam, sed in ædes C. Manlij nocte impetum factum: eumque à coniuratis comprehensum, vt dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repentè, cùm in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras iungere, ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, cùm viderent auersos à dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeò nihil præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus graue bellum, ali-

Variant annales de hac coniuratione.

quot populos ab Romana societate auertit, & præter Latinorum infidum iam diu fœdus, Priuernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas incursione subita depopulati sunt.

Priuernates colonias Romanas depopulantur.

EPITOME LIBRI VIII.

Atini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, vt, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, vt exanimaretur. T. Manlius consul filium suum, quòd contra edictum pugnauerat aduersum Latinos, quamuis prosperè pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius cum Manlio deuouit se pro exercitu: & concitato equo cùm in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in vrbem reuerso, nemo ex iuuentute obuiam processit. Minutia virgo Vestalis incestis damnata est. Ausonibus victis, in oppidum Cales colonia deducta est, Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de Veneficio tunc primùm constituta est. Priuernatibus, cùm rebellassent, victis ciuitas data est. Palæpolitani victi bello, & obsidione in deditionem venerunt. Q. Publio, qui eos obsederat, primùm imperium prolatum, & per consules ei decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter Lucij Papirij creditoris libidinem qui C. Publio debitori suo stuprum inferre voluerat. Cùm L. Papirius dictator reuersus in vrbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendæ inuitatus, contra edictum eius prœliatus est, qui prosperè aduersus Samnites pugnauit. ob eam causam cùm dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: & cùm causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prosperè gestas continet.

I

Am Coss. erant C. Plautius it. L. Æmilius Mamercus, cùm Setini Norbanique Romam nuncij defectionis Priuernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum allatum est. vtrumque bellum Plautio sorte euenit. Prius ad Priuernum profectus, extemplò acie cõflixit. haud magno certamine deuicti hostes: oppidum captum, redditumque Priuernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna vtrimque cæde atrox prœlium fuit, & cùm tempestas eos neutrò inclinata spe dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prœlium parant. Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inuenta est. *ea Luæ matri dare se* consul dixit, finesque hostium vsque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones vsquam oppositæ. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique ius aduersus Sidicinos petierunt: *quæ se eo iustius petere, quòd in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non aduersis, vt Campani venissent: & aduersus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos: qui nec, vt Samnites in pace amicitiam, nec, vt Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.* Cùm depostulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis belli que liberum arbitrium sit.* Fœdere icto cùm domum reuertissent, extemplò inde exercitus Romanus ductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto, quod pepigerat consul, vt tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites copiis iisdem, quibus vsi aduersus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud indubia spe erant maturè vrbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: deinde postquam patres vt seram eam, vltimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeò iniuriæ Samnitium, quàm beneficij Romanorũ memoria præsentior erat) his se armis abstinuêre. Ex his tot populis ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quàm prœliis cladium fecit. & quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inuiti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessêre. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui eùm adiissent senatum, conquesti eadẽ se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiêre, *vt satis ducerẽt Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent, ne vinci etiam se ab ignauissimis populis finerẽt, Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro, sin imperiũ abnuerẽt, armis coërcerent.* Aduersus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat in potestate sua Latinos iam nõ esse;

Priuernates deuicti.

Volsci fuga se eripiunt.

Samnitium legati pacẽ orant.

II

Fœdus icitur cum Samnitibus.

Samnites Romã legatos mittunt.

timebantque ne arguendo abalienarent. *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quod bellare cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnã facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienauit: Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem aduersus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum. huic quoque aduersus seruatores suos bello Cãpanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priusq; quã mouerentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant: tamen per quosdam priuatis hospitiis necessitudinibusque coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanârunt. iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius noui cõsules aduersus tantam molem belli crearentur: religio incessit ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. is creauit consules T. Mãlium Torquatum III. P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiã classe appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos peruenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est, quem sorore huius ortum, in alio tractu orbis inuictum bellis iuuenem fortuna morbo extinxit. Cæterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat: tamen tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam euocauerunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numitium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim euocari placuit. Haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur. itaque concilio prius habito prætores, quàm Romam proficiscerentur, *euocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credãt, quidnam ad ea responderi placeat, referũt.* Cum aliud

Latinorum de bello Romanis inferendo occulta cõsilia.

Alexander Epiri rex classe in Italiã appulit. Aetas Magni Alexandri.

Decẽ principes Latinorum Romam euocantur.

IV alij censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nũc sub vmbra fœderis æqui seruitutem pati possumus. quid abest, quin proditis Sidicinis non Romanorum solùm, sed Samnitium quoque dicto pareamus? respondeamusque Romanis, nos, vbi innuerint, posituros arma. Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos: si fœdus est, si societas æquatio iuris est: si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet: si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se* Cos. *bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis* Coss. *datur? vbi pars virium, ibi & imperij pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum: quippè concedentibus Romam caput Latio esse: sed vt amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando vnquam consociandi imperij, vsurpandæ libertatis tempus optastis: en hoc tempus adest, & virtute vestra, & deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cùm plus ducentorum annorum morem solueremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare aduersus Samnites fœderatos suos audierunt: nec mouerunt se ab vrbe. vnde hæc illis tanta modestia, nisi à consciẽtia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, vt facilè appareret ne ipsos quidem iam postulare, vt Latium sub Romano imperio sit. vsurpate modò postulando eo; quòd illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque, sed Ioue ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, vt si nos in fœdere ac societate esse velint,* Cos. *alterum ab nobis senatusque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solùm, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, *vt ageret diceretque, quæ è Republica nominis Latini, fideque sua viderentur.*

Annij Latinorum prætoris ad suos oratio.

V Vbi est Romam ventum, in Capitolio ei senatus datus est. Ibi cùm T. Manlius Cos. egisset cum eis ex auctoritate patrum *ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent*: Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur: *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosq; P. C. tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cũ florentissimum deûm benignitate, nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis: colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. sed quoniam vos regno impotenti finem vt imponatis, non inducitis in animum: nos quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, vt conditiones pacis feramus æquas vtrisque: quoniam vires quoque æquari diis immortalibus placuit.* Cos. *alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex vtraque gente esse: vnum populum, vnam Rempublicam fieri. & vt imperij eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est: quod vtrisque benè vertat, sit hæc sanè patria potior, & Romani omnes vocemur.* Fortè ita accidit, vt parem ferociæ huius & Romani Cos. T. Manlium haberent: qui adeò non tenuit iram, *vt si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, vt ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palàm* diceret, *& quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum.* & conuersus ad simulacrum Iouis: *Audi Iupiter hæc scelera*, inquit, *audite ius fasque. Peregrinos* Coss. *& peregrinum senatum in tuo Iupiter augurato templo captus, atque ipse oppressus visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris Latini, hæc L. Tarquinius*

Annij Latinorum prætoris in senatu oratio.

Consulis T. Manlij responsio.

modestia quieuere. Itaque velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent, repentè postquam ceruice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, vt neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contectum iuuenis corpus quantum militaribus studiis funus vllum concelebrari potest, structo extra vallum rogo crematur: *Manlianaque imperia* non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

Manliana imperia.

VIII Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris vbique curæ erant, in vltimo etiam certamine, cùm descensũ in aciem est, ea seueritas profuit. fuit enim ciuili maximè bello pugna similis, adeò nihil apud Latinos dissonum ab Romana Republica, præter animos, erat. Clypeis antea Romanis vsi sũt: deinde postquam stipẽdiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecère: & quod antea phalanges similes Macedonicis hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. postremò in plures ordines instruebantur, ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnũ habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distãtes inter se modicum spatium: manipulus leues vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat: leues autem, qui hastam tantum gæsaque gereret, vocabãtur. Hæc prima frons in acie florem iuuenũ pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen: hos sequebãtur scutati omnes, insignibus maximè armis: hoc xxx. manipulorũ agmen antepilanos appellabant, quia sub signis iam alii quindecim ordines locabantur: ex quib. ordo vnusquisque tres partes habebat: earũ vnãquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisq́; tertium accensos, minimæ fiduciæ manum. eò & in postremam aciem reiiciebantur. Vbi his ordinib. exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebãtur. triarii sub vexilis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenẽtes. Si apud principes quoq; haud satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebãtur. Inde rem ad triarios rediisse, cùm laboratur, prouerbio increbruit. Triarii consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplò compressis ordinibus velut claudebant vias: vnoque continente agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, cùm velut victos insecuti nouã repente aciem exsurgentẽ, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eosdemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantùm vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex vtraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, cæterum strenuus vir peritusque militiæ Latinus viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus iam Romæ permissum erat ac Coss. *vt subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab vno destinato hoste*, isque iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est
haud procul radicibus Vesuuii montis, qua via ad IX
Veserim ferebat. Romani Coss. prius quàm educerent in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam diis hostiã esse: Mãlium egregiè litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega prosperè litatum est*. Instructis, sicut antè dictũ est, ordinibus, processere in aciem: Manlius dextro, Decius læuo cornu præerat. primo vtrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepère. In hac trepidatione Decius Cos. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam*. Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telũ subiectum pedibus stantem sic dicere: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, dij indigetes, diui quorum est potestas nostrorum, hostiumque, dijque Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, vti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxilijs populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum dij Manibus Tellurique deuoueo*. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet: matureque collegæ se deuotum pro exercitu nũciare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab vtraq; acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus, piaculum omnis deorũ iræ qui pestem ab suis auersam in hostes ferret. Ita omnis terror, pauorque cum illo latus, signa primò Latinorum turbauit: deinde in totam penitus aciem peruasit. Euidentissimum id fuit, quod quacumque equo inuectus est, ibi haud secus quàm pestifero sidere icti pauebant: vbi verò corruit obrutus telis, inde iam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem latè fecerunt. Simul & Romani exoluti religione animis, velut tum primo signo dato coorti, pugnã integram ediderunt, nam & rorarii procurrebãt

Latini persimiles Romanis in rebus bellicis.

Ordo militaris.

Ad triarios res rediit vnde natũ sit prouerbium.

Decius se pro exercitu diis Manibus deuouet.

modestia quieuêre. Itaque velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent, repentè postquam ceruice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, vt neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contectum iuuenis corpus quantum militaribus studiis funus vllum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: *Manlianaque imperia* non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

Manliana imperia.

VIII Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris vbique curæ erant, in vltimo etiam certamine, cùm descensũ in aciem est, ea seueritas profuit. fuit enim ciuili maximè bello pugna similis, adeò nihil apud Latinos dissonum ab Romana Republica, præter animos, erat. Clypeis antea Romanis vsi sũt: deindè postquam stipẽdiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecêre: & quod antea phalanges similes Macedonicis hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. postremò in plures ordines instruebantur, ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnũ habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distãtes inter se modicum spatium: manipulus leues vicenos milites, aliam turbam scutatorum babebat: leues autem, qui hastam tantum gæsaque gererẽt, vocabãtur. Hæc prima frons in acie florem iuuenũ pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen: hos sequebãtur scutati omnes, insignibus maximè armis: hoc XXX. manipulorũ agmen antepilanos appellabant, quia sub signis iam alii quindecim ordines locabantur: ex quib. ordo vnusquisque tres partes habebat: earũ vnãquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisq;: tertium accensos, minimæ fiduciæ manum. eò & in postremam aciem reiiciebantur. Vbi his ordinib. exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebãtur. triarii sub vexilis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenẽtes. Si apud principes quoq; haud satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebãtur. Inde rem ad triarios rediisse, cùm laboratur, prouerbio increbruit. Triarii consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplò compressis ordinibus velut claudebant vias: vnoque continente agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, cùm velut victos insecuti nouã repentè aciem exsurgentẽ, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eosdemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantùm vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex vtraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, cæterum strenuus vir peritusque militiæ Latinus viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus iam Romæ permissum erat ac Coss. *vt subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab vno destinato hoste.* isque iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuii montis, qua via ad IX
Veserim ferebat. Romani Coss. prius quàm educerent in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam diis hostiã esse: Mãlium egregiè litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius *si ab collega prosperè litatum est.* Instructis, sicut antèdictũ est, ordinibus, processere in aciem: Manlius dextro, Decius læuo cornu præerat. primo vtrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepêre. In hac trepidatione Decius Cos. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam.* Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telũ subiectum pedibus stantem sic dicere. *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, dij indigetes, diui quorum est potestas nostrorum, hostiumque, dijque Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, vti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxilijs populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum dijs Manibus Tellurique deuoueo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet: matureque collegæ se deuotum pro exercitu nũciate. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab vtraq; acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus, piaculum omnis deorũ iræ qui pestem ab suis auersam in hostes ferret. Ita omnis terror, pauorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbauit: deinde in totam penitus aciem peruasit. Euidentissimum id fuit, quod quacumque equò inuectus est, ibi haud secus quàm pestifero sidere icti pauebant: vbi verò corruit obrutus telis, inde iam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem latè fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primo signo dato coorti, pugnã integram ediderunt, nam & rorarii procurrebãt

Latini pet. similes Romanis in rebus bellicis.

Ordo militaris.

Ad triarios res rediit vnde natũ sit prouerbium.

Decius se pro exercitu dijs Manibus deuouet.

inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextero inixi, nutû Cos ad consurgendum expectabant. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum,

X

Manlius Cos. audito euentu collegæ, cum, vt ius fasque erat, lacrimis non minus quam laudib. debitis prosecutus tam memorabilem mortē esset, paulisper addubitauit, an consurgendi iam triariis tēpus esset: deinde melius ratus integros eos ad vltimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie ante signa procedere iubet. Qui vbi subiere, extemplò Latini, tamquam idem aduersarii fecissent, triarios suos excitauerunt: qui aliquamdiu pugna atroci cùm & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamē hostem, debellatum iam rati, peruentumque ad extremam aciem: tum Cos. triariis: *Consurgite, nunc,* inquit, *integri aduersus fessos, memores patriæ parentumque & coniugum ac liberorum, memores* Cos. *pro vestra victoria morte occumbentis*. Vbi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes propè intacti euasere: tantaque cæde perrupere cuneos, vt vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi præbuere terrorem Latinis. Cæterùm inter omnes ciues sociosque præcipua laus eius belli penes Coss. fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab diis superis inferisque in se vnum vertit: alter ea virtute, eoque consilio in prœlio fuit, vt facilè conuenerit inter Romanos Latinosque, qui eius pugnæ memoriam posteris tradiderunt, vtrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt, castra secundum prœliū capta, multique mortales ibi viui oppressi, maximè Cāpani. Decii corpus ne eo die inueniretur, nox quærentes oppressit: postero die inuentum inter maximam hostium stragem coopertum telis, funusque par morti, celebrante collega, factum. Illud adiiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, cùm legiones hostium deuoueant, non vtique se, sed quem velit ex legione Romana scripta ciuem deuouere. *si his homo qui deuotus est moritur, probè factum videri: ni moritur tum signum septem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculum hostia cædi, vbi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum descendere fas non esse.* sin autem sese demouere volet, sicuti Decius deuouit: *ni moritur, neque suum, neque publicum diuinum purè faciet, qui sese deuouerit. Vulcano arma, siue cui alij diuo deuouere volet: siue hostia, siue quo alio volet, ius esto. Telo super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suouetaurilib. piaculum fieri.* Hæc etsi omnis diuini humanique moris memoria aboleuit, noua peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo: haud ab re duxi, vrbis quoque ipsis, vt tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis

Atrox pugna.

Latini vincuntur.

Castra Latinorum capta.

Cæremoniæ quæ iā in deuouendis hostibus seruatæ.

post prœlium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato euento pugnæ, apud quosdam auctores inuenio. Latinis quoque ab Lauinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cùm iam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, cum conuersis signis retrò in vrbem rediretur, prætorem eorum nomine Millionium dixisse ferunt, pro paulula via magnam mercedem Romanis esse soluendam.

XI

Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itinerib. dissipati, cùm se in vnum conglobassent, Vescia vrbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius impetator eorum, affirmando *communem veré Martem belli vtramque aciem pari cæde prostrauisse, victoriæque nomen tantùm penes Romanos esse, cæteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis deuoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque, stragē & ante signa & post signa factam: triarios postremò rem restituisse.* Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Vulscos, quàm Romam. Itaque *si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis iuuentute properè excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosque nihil tum minus quàm prœlium expectantes, nec opinato aduentu perculsurū.* Fallacib. literis circa Latium nomenque Volscū missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temerè faciliores erant, tumultuarius vndiq; exercitus raptim conscriptus conuenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasq; is locus est) occurrit, prius quā castris locus caperetur, sarcinis vtrimque in aceruum coniectis, pugnatum debellatūque est. adeo enim accisæ res sunt, vt consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini: deditionemq; eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager Priuernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, vsque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latino iugera, ita vt dodrantem ex Priuernati complerent, data. terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non desciuerāt. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum. renouaturque ex eo quot annis post diem decimum Latinarum. equitibus Campanis ciuitas data. monumentoque vt esset, æneam tabulā in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuēre autem mille, & sexcenti) denarios nūmos* quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, prœmiis pœnaque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit. cui venienti seniores tantum obuiam exisse constat: iuuentutem & tunc & omni vita deinde auersatam cum execratamque. Antiates in agrum Hostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Mālius Cos. quia ipse per valetudinem id bellū exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassū,

Latini Vesciam se recipiunt.

Nouum exercitum Latini conscribunt.

Latini victi sese Cos. Torquato dediderūt.

* Val. 45. coron. Quod si, legas vt Glareano placet quadragenos quinos. valet 4. coron. cum. 5. denar.

XII

T. Manlio Romam redeunti iuuentus obuiam non exiit.

Latini rebellantes fusi.

qui tum fortè erat prætor dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor, dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, cùm aliquot menses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ab hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successêre Coss. T. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerū, aut partium in Republ. magis, quàm patriæ memores. Latinos ob irā agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. venerant & ab Lauinio, Antioque auxilia. Vbi cùm prœliis quidem superior Romanus esset, ad vrbē ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ vrbi adiuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audiuit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus, negantibusq; *nisi Pedo capto aut dedito* triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam aduersante, quia & ipse de plebe erat: materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro malignè plebi diuisus. & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem aduersus rebellātes Latinos dici iussit: Æmilius, cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus.

Tres leges tulit dictator aduersas nobilitati.

Dictatura popularis & orationibus in patres criminosis fuit. & quod tres leges secū lissimas plebi, aduersas nobilitati tulit: vnam, *vt plebiscita omnes Quirites tenerent*: alteram, *vt legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierēt*: tertiam, *vt alter vtiq; ex plebe, cùm eò ventum sit vt vtrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur.* plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quā ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctū imperiū patres credebant. Anno insequenti. L.

XIII Furio Camillo, C. Mœnio Coss: quo insignius omissa res Æmilio superioris anni Cos. exprobraretur: *Pedū armis, virisq; & omni vi expugnādū ac delendū* senatus fremit: coactique noui cōsules omnibus, eam rem præuerti, proficiscūtur. Iam

Latini nec bellum nec pacem pati poterant.

Latio is status erat rerum, vt neque bellum, neque pacem pati possent, ad bellum opes deerāt: pacem ob agri adempti dolorem aspernabātur. mediis consiliis standum videbatur, vt oppidis se tenerēt. ne lacessitus Romanus causam belli haberet: & si cuius oppidi obsidio nūciata esset, vndique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neq; tamen nisi admodū à paucis populis Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Prænestiniq;, quorum ager propior erat, Pedum peruenêre. Aricinos, Lauiniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Asturæ flumen, Mœnius improuiso adortus fudit. Camillus ad Pedū cum Tiburtibus maximè validò exercitu maiore mole, quamquam æquè prospero euētu pugnat. Tumultum maximè repentina inter prœliū eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conuersa Camillus, non cōpulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, cùm ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidū scalis cepit. Placuit inde iam maiore conatu animoq; ab vnius expugnatione vrbis ad perdomandum Latium victorem circūducere exercitum. nec quieuêre antè, quam expugnando. aut in deditionem accipiendo singulas vrbes. Latium omne subegere Præsidiis inde dispositis per recepta oppidā, Romam ad destinatū omnium consensu triumphū decessere. additus triūpho honos, *vt statuæ equestres eis*, rara illa ætate res *in foro ponerentur*. Prius quàm comitiis in sequentem annū cōsules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque disseruit: *P. C. quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate ac virtute militum ad finem venit, cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem præsides tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellādo sæpius nos solicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus, dii immortales, ita vos potentes huius consilii fecerunt, vt sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæuiendo, vel ignoscendo potestis. vultis crudeliter consulere in deditos, victosq;? licet delere omne Latiū: vastas inde solitudines facere, vnde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe vsi estis. Vultis exemplo maiorum augere rē Romanam, victos in ciuitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat, certè id firmissimum longè imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram vtique de eis curam quàmprimum absolui, & illorum animos, dum exspectatione stupēt, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, vt omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset, vestrum est decernere quod optimum vobis, reique publicæ sit.* Principes senatus

Pedum reliquaque Latii oppida expugnantur. Trūphant de Latinis ambo consules. Camilli in senatu oratio de rebus Latinis.

XIV

Quid de singulis Latii populis decreuerit senatus.

relationem consulis de summa rerum laudare: sed cùm aliorum causa alia esset, ita experiri posse consilium dicere, vt pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referret populis. Relatum igitur de singulis, *decretumque. Lauiniis ciuitas data: sacraque sua reddita cum eo, vt ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lauiniis municipibus cum populo Romano esset; Aricini, Nomentanique, & Pedani eodem iure, quo Lauinii in ciuitatem accepti.* Tusculanis seruata ciuitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres ciues Romanos, quod toties rebellassent, grauiter sæuitum: & muri deiecti, & senatus inde abductus iussique *trans Tiberim habitare: vt eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, vsque ad* * mille

* i. centon.

pondo clarigatio esset: nec priusquam ære persoluto, is qui cepisset extra vincula captum haberet. in ægrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciẽ antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antiũ noua colonia missa, cum eò, vt Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent, naues inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & ciuitas data. Tiburtes, Prænestiniq; agro mulctati: neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, sed *quòd tædio imperii Romani cum Gallis gente efferata arma quondam consociassent.* Cæteris Latinis populis cõnubia commerciaque & concilia inter se ademerunt. *Campanis equitibus honoris causa, quia cũ Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataq; semper fuisset via, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque eiusdem iuris conditionisque, cuius Capuam esse placuit.*

Rostra vnde dicta.

Naues Antiatium partim in Naualia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: *Rostraque* id templum appellatum.

XV

C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto Coss. cùm omnia nõ opes magis Romanæ quã beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Cos. in deditionem accepti, nihil deinde mouerant: eo petendi auxilii ab Romanis causa iustior fuit. sed prius quàm cõsules ab vrbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitũ educerent, fama affertur: *Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam communisse* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorũ, vrbemque ab Sidicinis deletam.* Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore, & cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt.

Minutia Vestalis viua humi defossa.
Q. Publius Philo primus de plebe prætor factus.

Eo anno Minutia Vestalis suspecta primò propter mundiorem iusto cultũ, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruò, cum decreto eorũ iussa esset sacris abstinere, familiamq; in potestate habere: facto iudicio viua sub terram ad portam Collinam dextera via stratam defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primùm de plebe auersante

XVI

Sulpicio Cos. qui negabat *rationem eius se habiturum*, est factus: senatu, cùm in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura intendente. Insequens annus L. Papirio Crasso, Cæsone

Ausones victi.

Duellio Coss. Ausonum magis nouo quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales vrbẽ incolebat: Sidicinis finitimis arma cõiunxerat: vnoq; prœlio haud sanè memorabili duorũ populorũ exercitus fusus, propinquitate vrbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamẽ omissa eius belli cura patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxiliũ tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, vt maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruinum Cos. IV. facerent: collega additus Coruino M. Attilius Regulus. & ne fortè casu erraretur petitum ab cõsulibus, *vt extra sortem Coruini ea prouincia esset.* Exercitu victure à superiorib. consulibus accepto ad Cales, vnde bellum ortum erat, profectus, cum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pauidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidem is erat ardor, vt iam inde cum scalis succedere ad muros vellent, euasurosque contenderent. Coruinus, quia id arduũ factu erat, labore militum potius, quàm periculo peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas, turresque muro admouit: quarũ vsum fortè oblata oportunitas præuertit, namque M. Fabius captiuus Romanus cum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murũ inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manib. se dimisisset; perpulit imperatorem, vt vino epulisque sopitos hostes aggrederetur, nec maiore certamine capti cũ vrbe Ausones sunt, quàm acie fusi erant; præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Cos. ex s. c. triumphauit: & ne Attilius expers gloriæ esset iussi ambo Cos. aduersus Sidicinos ducere exercitum: dictaturẽ ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Æmiliũ Mamercũ: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coss. creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cũ Sidicinis restabat: tamen vt beneficio præuenirẽt desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoq; s. c. *vt duo millia quingenti homines eò scriberentur*, triumuiros coloniæ deducẽdæ, agroq; diuidũdo creauerunt Cæsonem Duelliũ, T. Quintium, M. Fabiũ.

Cales Ausonum oppidum expugnatur.

Colonia Cales deducta.

XVII

Noui deinde Cos. à veterib. exercitu accepto: ingressi hostiũ fines populando vsque ad mœnia atque vrbem peruenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu cõparato Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixè videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellũ; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit vitio eos creatos, magistratuque se abdicauerunt: & quia pestilentia insecuta est, velut omnib. eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Coruinum creati Coss. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, vt dictatorẽ dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitũ P. Valerius Publicola, à quib. dũ delectus intentius, quàm aduersus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt *quieta omnia apud Gallos esse.* Samniũ quoque iam alterum annum turbari nouis consiliis suspectum erat. eò ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. cæterùm Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi aduersus regẽ excursionẽ à Pæsto faciẽtem signis collatis pugnauerunt, eo certamine superior Alexander, incertũ qua fide culturus, si perinde cætera pro-

Pestilentia.

Interregnum.

Gallici belli fama.

Alexander Epirensis rex.

Census agitur.

cessissent, pacem cũ Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouique ciues censi; tribus propter eos additæ, Metia & Scaptia: censores addiderũt, Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

XVIII Fœdus insequẽs annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, T. Valerio Coss. Flaccũ Potitumque variè in annalibus cognomen consulis inuenio: cæterum in eo parui refert, quid veri sit, illud peruelim (nec omnes auctores sunt) proditũ falso esse venenis absumptos, quorũ mors infamẽ annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorũ fidem abrogauerim, exponẽda est. Cùm primores ciuitatis similibus morbis, eodemq; fermè omnes euentu morerẽtur: ancilla quædã ad Q. Fabiũ Maximum ædilem curulẽ *indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium.*

Veneficiũ quarũdam matronarũ proditur.

Fabius cõfestim rem ad Coss. consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude ciuitatẽ premi: matronasque ea venena coquere. & si sequi extẽplò velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia inuenerunt. quibus in forum delatis, & ab viginti matronis, apud quas deprehẽsa erant, per viatorem accitis: duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ vtraque gentis, cùm *ea medicamenta salubria esse* contenderent, ab confutante indice *bibere iussæ, vt se falsum commentam arguerent*. spatio ad colloquendum sumpto, cum summoto populo in conspectu omnium rem ad cæteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ fraude omnes interierunt, comprehensæ extemplò earum comites, magnum numerum matronarum indicauerunt, ex quibus ad CLXX damnatæ.

Veneficæ ad 170. damnatæ.

Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitũ est. prodigii ea res loco habita captisque magis mẽtib. quam cõsceleratis similis visa. Itaque memoria ex annalib. repetita, *in secessionibus quondã plebis clauum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse*, dictatorem claui figẽdi causa creari placuit.

Dictator claui figẽdi causa creatus.

creatus Cn. Quintilius magistrum equitum, L. Valerium dixit: qui fixo clauo, magistratu se abdicarunt.

XIX Creati Coss. L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venox. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt, orantes vt in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denuntiatumque Samnitibus, vt eorum populorũ finibus vim abstinerẽt, valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum.

Priuernas bellum.

Eodem anno Priuernas bellum initũ: cuius socii Fundani, dux etiam Fondanus fuit Vitruuius Vaccus, vir non domi solùm, sed etiam Romæ clarus, ædes fuère in Palatio eius, quæ *Vacci prata* diruto ædificio, publicatoque solo appellata aduersus hunc vastantem effusè Setinũ Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruuio, nec vt vallo se teneret aduersus validiorem hostem, sana constare mens, nec vt longius à castris dimicaret animus suppetere, vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retrò, quàm prœlium aut hostẽ spectante milite, sine concilio, sine audacia depugnat, & vt leui momento, nec ambiguè est victus, ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægrè militem à multa cæde est tutatus: nec ferè quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, cùm in castra ruerent, cæsi, primisque tenebris Priuernũ inde petitũ agmine trepido, vt muris potius, quàm vallo se tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, prædaq; abacta, in agrum Fundanũ exercitũ inducit: ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit *negant se pro Vitruuio sectamq; eius secutis precatum venisse sed pro Fundano populo quem extra culpã belli esse, ipsum Vitruuiũ indicasse, cùm receptaculum fugæ Priuernum habuerit, non patriam Fundos. Priuerni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosq; esse, qui simul a Fũdanis ac Romanis vtriusq; patriæ immemores defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratã memoriam acceptæ ciuitatis: orare se consulem, vt bellũ ab innoxio populo abstineat: agros, vrbem, corpora ipsorum coniugumq; ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis consul, literisq; Romam missis *in officio Fũdanos esse*, ad Priuernum flexit iter.

Fũdani pacem petũt.

Prius animaduersum in eos, qui capita coniurationis fuerant à consule scribit Claudius *ad CCCL. ex coniuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam, quod egentiũ atque humilium pœna defungi velle Fundanũ populum censuerint.*

Carceres in Circo primũ statuti: Gallici tumultus fama.

XX Priuernũ duobus consularibus exercitib. cum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam reuocatus Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud fermè vnquam neglecta patrib. Extemplò igitur consules noui L. Æmilius Mamercus, & Cn. Plautius eo ipso die Calẽd. Quintilibus, quo magistratus inierũt, *comparare inter se prouincias iussi*: & Mamercus, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine vlla vacationis venia, quin opificum quoq; vulgus, & sellularũ, minimè militiæ idoneũ genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, vt inde obuiã Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad vrbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies satis explorata temporis eius quiete, à Gallis Priuernũ omnis cõuersa vis. Duplex inde fama est, alii *vi captam vrbem, Vitruuiumque viuum in potestatem venisse: alij priusquam vltima adhiberetur vis, ipsos se in deditionẽ consulis caducum præferẽtes permisisse*, auctores sunt, *Vitruuiumq; ab suis traditum*. Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, Cos. Plautiũ dirutis Priuerni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum accersit.

De Priuernatibus victis, variãt scriptores.

Vitruuiũ in carcerem asseruari iussit, quoad consul redisset, tum verberatum necari: ædes eius

quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, posito in sacello Sangi versus ædem Quirini. De senatu Priuernate ita decretum, *vt qui senator Priuerni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem in qua Veliterni, habitarēt.* His ita decretis, vsque ad triumphum Plautij silentium de

De Priuernatib. quid statuēdum esset, senatus consulitur.

Priuernatibus fuit: post triumphum Cos. necato Vitruuio, sociisque eius noxæ, apud saniatos iam suplicijs nocentium tutam mentionem de Priuernatibus ratus; QVONIAM *auctores defectionis,* inquit, *meritas pœnas & ab dijs immortalibus, & à vobis habent* P. C. *quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem etsi meæ partes exquirendæ magis*

Priuernatis legati libera responsum.

sententiæ, quàm dandæ sunt: tamen cùm videam Priuernates vicinos Samnitib. esse, vnde nunc nobis incertissima pax est, quàm minimū irarum inter nos

XXI *illosq; relinqui velim.* Cùm ipsa per se res anceps esset: prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiúsve suadentibus: tum incertiora omnia vnus ex Priuernatib. legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis memor; qui interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Priuernates censeret: eam,* inquit, *quam merentur qui se libertate dignos censent.* cuius cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Priuernatium causam impugnabāt: vt ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam,* inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacē vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis,* inquit, *& fidam, & perpetuam: si malā, haud diuturnam.* Tum vero *minari, nec id ambiguè, Priuernatē* quidam, *& illis vocibus ad rebellandū incitari pacatos populos.* pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam: an credi posse vllum populum, aut hominem denique in ea conditione, cuius eum pœniteat, diutius quàm necesse sit mansurum? ibi pacem esse fidam, vbi voluntarij pacati sint: neque eo loco, vbi seruitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hāc sententiam maxime cōsul ipse inclinauit animos identidem ad principes sententiarum cōsulares vti exaudiri posset à pluribus dicendo *eos demū qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani*

Priuernatibus ciuitas datur.

fiant. Itaque & in senatu causam obtinuere: & ex auctoritate patrū latum ad populum est, *vt Priuernatibus ciuitas daretur.* Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina iugera agri

XXII acceperunt. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula Coss. præterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat colonia deducta: & populo visceratio data à M. Fla-

Visceratio data populo à M. Flauio.

uio in funere matris. Erant qui *per speciē honorandæ parentis meritam mercedem, populo solutam interpretarentur, quòd eum die dicta ab ædilibus crimine stupratæ matrisfamiliæ absoluisset.* Data visceratio in preteritam iudicij gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatuque plebis proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit

Palæpolis.

haud procul inde, vbi nūc Neapolis sita est: duabus vrbib. populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua aduecti à domo fuerāt, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuêre. Primò in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentē ausi sedes transferre. Hæc ciuitas cùm suis viribus, tum Samnitiū infida aduersus Romanos societate freta, siue pestilentiæ, quæ Romanam vrbē adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia aduersus Romanos agrū Campanum Falernumq; incolentes fecit. Igitur L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum Cos. fecialib. Palæpolim ad res repetēdas missis, cùm relatum esset à Græcis, gēte lingua magis strenua quàm factis, ferox responsum ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellū fieri iussit. Inter Cos. prouinciis cōparatis, bello Græci persequēdi Publilio euenerūt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si quà se mouerent, oppositus, fama autem erat, defectioni Campanorū imminentes admoturos castra, ibi optimū visum Cornelio, statiua habere. Ab vtroq; consule exiguam spem pacis cum Samnitib. esse, certior fit senatus Publilius duo millia Nolanorum militū, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentib. quàm voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat. Romæ compertum est *delectum indictū à magistratibus: vniuersum Samnium erectum, ac vicinos populos. Priuernatem Fundanumque & Formianū;*

Ad Sānites mittuntur legati.

haud ambiguè solicitari. Ob hæc cùm legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quàm bellū fieret, XXIII

responsum redditur à Samnitib. ferox. vltra inculabant iniurias Romanū neque eo negligentius ea quæ ipsis obiicerentur, purgabant. *Haud vllo publico consilio, auxiliove iuuari Græcos: nec Fūdanum, Formianūmve à se solicitatos, quippe minimè pœnitere se virium suarū, si bellum placeat. Cæterùm non posse dissimulare ægrè pati ciuitatem Samnitiū, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasq; ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorū Fregellas appellent, eam se contumeliā iniuriamq; ni sibi ab ijs qui fecerint demantur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexè agimus?* inquit, *nostra certamina Romani, nō verba legatorū, nec hominū quisquā disceptator, sed cāpus Campanus, in quo cōcurrendū est, & arma, & cōmunis Mars belli decernet. Proinde inter Capuā Suessulamq; castra castris conferamus: & Sānis Romanusne imperio Italiā regat, decernamus.* Legati Romanorum cùm *se nō quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse* respondissent: iam Publilius inter Palæpolim Neapolimq; loco oportunè capto, diremerat hostib. societatem auxilij mutui: qua vt quisq; locus premeretur, inter se vsi fuerāt. Itaq; cùm & comitiorū dies instaret, Publilium imminētē hostiū muris auocari ab spe capiēdę indies vrbis, haud è Republ. esset: actū cū tribunis

Dictator comitiorū causa dictus est.

est, ad populū ferrēt *vt cùm Publius Philo cōsulatu abisset, procōsul rē gereret, quoad debellatū cū Græcis esset.* L. Cornelio, quia ne eū quidē in Sānium iam ingressū reuocari ab impetu belli placebat, literę missæ, vt dictatorē comitiorū causa diceret. dixit M. Claudiū Marcellum, ab eo magister equitum

dictus

dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia vitióne creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, *vitiosum videri dictatorem* pronunciauerunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *nam neque facilè fuisse id vitium nosci, cùm cōsul ineunte nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publicè priuatímve de ea re scriptum esse: nec quenquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audiuisse, quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures diuinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitij obuenisset, cui non apparere, quòd plebeius dictator sit, id vitium auguribus visū?*

Interregnum.

Hæc, aliaque ab tribunis nequiquā iactata, tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartus decimus demum interrex Lucius Æmilius Coss. creat, C. Petilium, L. Papirium Mugilanum, Cursorem in aliis annalibus inuenio.

XXIV

Alexandria in Ægypto conditur.

Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regem, ab exule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Iouis euentu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caueret Acherusiam aquam, Pandosiamque vrbem: ibi fatis eius terminum dari.* eoque ocius transmisit in Italiam, vt quàm maximè procul abesset vrbe Pandosia in Epiro, & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Cæterùm (vt fermè fugiendo in media fata ruitur) cùm sæpe Brutias Lucanasque legiones fudisset: Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum coloniam Acerinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset vrbes: & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia vrbe imminentes Lucanis ac Brutiis finibus treis tumulos aliquantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fidis habebat, vt pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem.

Lucanorū mutabilis cum fortuna fides.

imbres continui campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improuiso hostium aduentu opprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conuersi: inde ab Lucanis exulibus ad suos nuncij missi sunt: pactoque reditu, promissum est, *regem aut viuum, aut mortuum in potestatem daturos.* Cæterùm cùm delectis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem cùm incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Iure Acheros vocaris*, inquit. Quod vbi ad aures accidit regis, adiecit extemplò animum fatis suis: substititque, dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur*, interrogans, indicat, *Lucanos insidiis quærere locum.* quos vbi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. iamque in vadum egressum, eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapsum in se cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia.

Alexander Epirotarum rex occiditur.

Ibi fœda laceratio corporis facta. namque præciso medio, partem, Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ cùm iaculis saxisque procul incesseretur mulier vna vltra humanarum irarum fidem sæuienti turbæ immista, *vt parumper sustinerent* precata, flens ait *virum sibi liberosq; captos apud hostes esse: sperare, corpore regio vtcumq; mulctato, se suos redēpturā.* Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris vnius: ossaque Metapontum ad hostes remissa: inde Epirum deuecta ad Cleopatram vxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi euentu. quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV

Lectisternium habetur.

Eodem anno lectisternium Romæ quinto post conditam vrbem iisdem, quibus antè, placandis habitum est diis. Noui deinde cōsules iussu populi cùm misissent, qui indicerēt Samnitibus bellum, & ipsi maiore conatu quàm aduersus Græcos cuncta parabant, & alia noua nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia.

Lucani & Apuli fœdere in amicitiā accipiuntur.

Lucani atque Apuli, quibus gētibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prosperè gesta, tria oppida in potestatem venerūt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo aduentu Coss. longè lateq; est peruastatus. Hoc bello tam prosperè commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, iam finis aderat: nam præterquam quod intersepris munimentis hostium pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis terribat, patiebantur: & velut capti à suismetipsis præsidiis, indigna iam liberis quoque ac cōiugibus, & quæ captarum vrbium extrema sunt, patiebantur. Itaque cùm & à Tarento, & à Samnitibus fama esset, noua auxilia ventura, Samnitium plus quàm vellent intra mœnia esse rebātur: Tarentinorum iuuētutem Græci, Græcos haud minus per quos Samniti Nolanoque, quàm vt Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremò leuissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius principes ciuitatis, cōmunicato inter se consilio, partes ad rem agendam diuisere, *vt alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio vrbem.* Charilaus fuit, qui ad Philonē venit: & *quod bonum, faustum, felix Palæpolitanis, populoq; Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto vtrum ab se prodita, an seruata patria videatur, in fide Romana positū esse: sibi priuatim nec pacisci quicquā, nec petere: publicè petere quàm pacisci magis, vt si successisset inceptū, cogitaret populus Romanus potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suā esset, quàm qua stultitia & temeritate de officio decessū.*

Palæpolitani se dedūt Cos. Romano.

Collaudatus ab imperatore, tria

millia militum ad occupādam eam partem vrbis,
quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei
XXVI L. Quintius tribunus militum præpositus. Eodē
tempore & Nymphius prætorem Samnitium ar-
te aggressus perpulerat, *vt quoniam omnis Roma-*
nus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio es-
set, sineret se classe circumuehi ad Romanum agrū non
oram modò maris, sed ipsi vrbi propinqua loca depo-
pulaturum. sed vt falleret, nocte proficiscendum esse,
extemploque naues deducendas. Quod quò maturius
fieret, omnis iuuentus Samnitium præter necessa-
rium vrbis præsidium ad littus missa. Vbi dum
Nymphius in tenebris & multitudine semetipsa
impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, te-
rit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in
vrbem receptus, cùm summa vrbis Romano mi-
lite implesset, tolli clamorē iussit: ad quem Græci
Nolani & Samnites fraude ex P[a]læpoli eiecti. signo accepto à principibus, quieuēre. Nolani
per auersam partem vrbis via Nolam ferente ef-
fugiunt. Samnitibus exclusis ab vrbe, vt expedi-
tior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam peri-
culo euaserunt, visa: quippe qui inermes nulla re-
rum suarum non relicta inter hostes, ludibrium
non externis modū, sed etiam popularibus, spo-
liati atque egentes domos rediēre. Haud ignarus
opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samniti-
bus facta traditur, cùm auctoribus hoc dedi, qui-
bus dignius credi est: tum fœdus Neapolitanum
(eò enim deinde summa rei Græcorum venit) si-
milius vero facit ipsos in amicitiam redisse. Pu-
blilio triumphus decretus, quòd satis credebatur
obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo
singularia hæc ei viro primùm contigere, proro-
gatio imperij non antè in vllo facta, & acto ho-
XXVII Tarentini. nore triumphus. Aliud subinde bellum cum al-
terius oræ Græcis exortum. namque cùm Taren-
tini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquam-
diu sustinuissent, postquam Romanos vrbe poti-
tos accepēre, velut destituti, ac non qui ipsi desti-
tuissent, increpare Palæpolitanos ira atque inui-
dia in Romanos furere: eo etiam quod Lucanos
& Apulos (nam vtraque eo anno societas cœpta
Qua arte Lucani à Romanis defecerunt. est) in fidem populi Rom. venisse allatū est, *quip-*
pe propemodum peruentum ad se esse: iamque in eo rem
fore, vt Romani aut hostes, aut domini habendi sint,
discrimen profectò rerum suarum in bello Samnitium,
euētuque eius verti eam solam gentem restare, nec eam
ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem
reuocari adhuc, impellique ad abolendam societatem
Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibea-
tur. Hæc consilia cùm apud cupidos rerum no-
uandarum valuissent, ex iuuentute quidam Lu-
canorum pretio asciti, clari magis inter popula-
res quàm honesti, inter se mulctati ipsi virgis,
cùm corpora nuda intulissent in ciuium cœtum,
vociferati sunt *se, quod castra Romana ingredi ausi*
essent, à Coss. *virgis cæsos, ac propè securi percussos*
esse. Deformis suapte natura res, cùm speciem in-
iuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati
homines cogunt clamore suo magistratus sena-
tum vocare: & alij circumstantes concilium, bel-
lum in Romanos poscunt. alij ad concitandam
in arma multitudinem agrestum discurrunt: tu-
multuque, etiam sanos consternante animos, de-
cernitur, *vt societas cum Samnitibus renouetur, lega-*
tique ad eam rem mittantur. Repentina res, quia
quam causam nullam, tam ne fidem quidem ha-
bebat: coacti à Samnitibus & obsides dare, &
præsidia id loca munita accipere, cæci fraude &
ira nihil recusarunt. Dilucere deinde breui fraus
cepit. postquam criminum falsorum auctores
Tarentum commigrauere: sed amissa omni de se
potestate, nihil vltra quàm vt pœniteret frustra,
restabat. Eo anno plebi Romanæ velut aliud ini- XXVIII
tium libertatis factum est, quòd necti desierunt:
mutatum autem ius ob vnius fœneratoris simul
libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papi- L. Papirij fœneratoris libido & crudelitas.
rius is fuit. cui cùm se C. Publilius ob æs alienum
paternum nexum dedisset: quæ ætas formaque
misericordiam elicere poterat, ad libidinem &
contumeliam animum accenderunt; & florem
ætatis eius fructum aduentitium crediti ratus,
primò perlicere adolescentem sermone incesto
est conatus: dein postquam aspernabantur flagi-
tium aures, minis territare atque identidem ad-
monere fortunæ: postremò cum ingenuitatis
magis, quam præsentis conditionis memorem
videret, nudari iubet, verberaque afferri. Quibus
laceratus iuuenis, cùm se in publicum proripuis-
set, libidinem crudelitatemque conquerens fœ-
neratoris, ingens vis hominum cum ætatis mise-
ratione atque indignitate iniuriæ accensa, tum
suæ conditionis, liberumque suorum respectu, in
forum, atque inde agmine facto ad curiam con-
currit. & cum Coss. tumultu repentino coacti
senatum vocarent, introeuntibus in curiam patri-
bus laceratum iuuenis tergum, procumbentes ad
singulorum pedes ostentabant. Victum eo die
ob impotentem iniuriam vnius ingens vinculum
fidei: iussique Coss. ferre ad populum, *ne quis, nisi*
qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedi-
bus aut in neruo teneretur: pecuniæ creditæ, bona de-
bitoris, non corpus obnoxium esset. ita nexi soluti:
cautumque in posterum, *ne necterentur.* Eodem XXIX
anno cùm satis per seipsum Samnitium bellum, Cautum ne debitoris corpus obnoxiū esset.
& defectio recens Lucanorum, auctoresq; defe-
ctionis Tarentini solicitos haberent patres; ac-
cessit, vt & Vestinus populus Sānitibus sese con-
iungeret. Quæ res, sicut eo anno sermonibus ma-
gis passim hominum iactata, quàm in publico vl-
lo concilio est. ita insequentis anni Coss. L. Furio
Camillo iterum, Iunio Bruto Scæuæ, nulla prior
potiorque visa est, de qua ad senatum referrēt. &
quamquam noua res erat, tamen tāta cura patres
incessit, vt pariter eam susceptam neglectamq; ti-
merent: ne aut impunitas eorum lasciuia super-
biaque, aut bello pœnæ experitæ metu propin-
quo atq; ira conscirent finitimos populos. Et erat
genus omne abundè bello Samnitibus par, Marsi
Pelignique & Marucini: quos, si Vestinus attin-
geretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen
pars, quæ in presētia videri potuit maioris animi,
quàm consilij: sed euentus docuit, *fortes fortunam*
iuuare. Bellum ex auctoritate patrum populus ad- Bellum Vestinum.
uersus Vestinos iussit. Prouincia ea Bruto, Sam-
niū Camillo forte euenit. Exercitus vtroq; ducti
& cura tuendorum finium hostes prohibiti con-
iungere arma. Cæterùm alterū Cos. L. Furium,

cui maior moles rerũ imposita erat, morbo graui implicitum fortuna bello subtraxit: iussusque dictatorem dicere rei gerendæ causa, longè clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, à quo Q. Fabius Maximus Rutilianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua propè ad vltimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec vsquam vario euentu gestum est. nam & peruastauit agros, & populando atq; vrendo tecta hostium sataque, in aciem inuitos extraxit: & ita prœlio vno accidit Vestinorum res, haudquaquã tamen incruento milite suo, vt non in castra solum refugerent hostes, sed iam ne vallo quidem ac fossis freti dilaberentur in oppida, situ vrbium mœnibusq; se defensuri. Postremò oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerũ ira, quòd haud ferè quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. vtriusque vrbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neq; muri hostium arcuerant, concessit.

L. Papirius Cursor dictator creatur.

Vestini vincuntur.

XXX In Samnium incertis itum auspicis est: cuius rei vitium non in belli euentum, quod prosperè gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator à pullario monitus, cùm ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciauit, *vt sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret.* Fabius cùm post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset: seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse: seu occasione bene gerendæ rei inductus exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, vt nihil relictum sit, quo si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam auctore L. Cominio Tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis: atque ita concitatos calcaribus permisit, vt sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros latè stragem dedêre. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur, *hu cum hoste signa collata dictatore absente. bu rem egregiè gestam.* Apud antiquissimos scriptores vna hæc pugna inuenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, vt ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem aceruum hostilia arma subdito igne concremauit: seu votum id deorum cuipiam fuit: seu credere liber Fabio auctore factũ, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prosperè gesta ad senatum non ad dictatorem missæ, argumentum fuêre minimè cum eo communicantis laudem. Ita certè dictator id factum accepit, vt lætis aliis victoria parta præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaq; repentè senatu, se ex curia proripuit: tum verò *nõ Samnitium magis legiones, quàm maiestatem dictatoriam & disciplinam militarem à magistro equitum victam & euersam,* dictitans, *si illi impunè spretum imperium fuisset.* Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra cùm maximis itineribus isset, non tamen præuenire famam aduẽtus sui potuit. præcurrerant enim ab vrbe, qui nunciarent *dictatorem auidum pœnæ venire, alterius penè verbu T. Manlij factum laudantem.*

Magister equitum absente dictatore cum Samnitibus prosperè pugnauit.

Dictator eo tẽ [illegible] iniussu suo pugnatum fuisse.

XXXI Fabius concione extẽplò aduocata, obtestatus milites est, *vt qua virtute Rempubl. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioq; vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem inuidia, iratũ virtuti alienæ fœlicitatiq; furere, quòd se absente res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos victoria esse. Imperium dictitare spretum, tamquã non eadem mẽte pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc inuidia impedire virtutem alienã voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente mouere possent: & nunc id furere, id ægrè pati, quòd sine L. Papirio non inermes, non mãci milites fuerint, quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsq; communis, aduersa pugna euenisset: qui sibi deuictis hostibus, Republ. bene gesta, ita vt nõ ab illo vnico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum, & tunc victori minetur? Neq; illum magistro equitum infestiorem quã tribunis militum, quã centurionibus, quàm militibus esse: si possit, in omnes sæuiturum fuisse: quia id nequeat, in vnum sæuire: etiã inuidiam tamquã ignem summa petere, in caput consilij, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominãtem, quicquid licuerit in magistro equitum. in militibus ausurum. Proindè adessent in sua causa omnium libertati, si consensum exercitus eundem, qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem vnius omnibus curæ esse. inclinaturum ad clemẽtiorem sententiã animum postremò se vitam, fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.*

Magister equitũ milites ad se tuendum contra vim dictatoris obtestatur.

XXXII Clamor è tota cõcione ortus, vti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturũ saluis legionibus Romanis. Haud multò post dictator aduenit: classicoque extemplò ad concionem aduocauit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitũ citauit. Qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit. Tũ dictator: *Quæro,* inquit, *de te Q. Fabi, cum summũ imperium dictatoris sit, pareantque ei Coss. regia potestas, prætores iisdem auspiciis quibus Coss. creati, æquum censeas necne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo, cùm me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, vtrum mihi turbatis religionibus Respubl. in discrimen cõmittenda fuerit? an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimẽto ad rem gerendã fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potueris esse? Sed quid ego hæc interrogo, cùm si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigẽda tua sententia fuerit. quin tu respondes, vetuerímne te quicquam rei me absente agere? vetuerímne signa cùm hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, aduersus morem*

Dictatoris interrogatio ad magistrum equitum.

militarem, disciplinamque maiorũ, & numen deorum ausus es cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea caue vocem mittas. Accede lictor. Aduersus quæ singula Q. Fabio cum respondere haud facile esset, & nunc quereretur *eundem accusatorẽ capitis sui, ac iudicem esse: modo vitam sibi eripi citius, quàm gloriam rerum gestarũ posse,* vociferaretur: purgaretque se inuicem, atque vltro accusaret. tũc Papirius redintegrata ira, *spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri* iussit.

Dictator spoliari magistrũ equitum iubet, virgas & secures expediri.

Fabius *fidem militum* implorans, lacerantibus vestem lictoribus ad triarios tumultum iam in concionem miscentes sese recepit. inde clamor in totam cõcionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi fortè tribunali steterant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant vt parceret magistro equitum: neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabiũ globus increpabant inclementem dictatorem. nec procul seditione aberant: ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circũstantes sellam, orabant vt rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *satis castigatam adolescentiam Fabij esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finẽ supplicij tenderet: neu vnico iuueni, neu patri eius clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam.* cum *parum precibus, parum causa proficerent, intueri sæuientem cõcionem iubebant. ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni non esse ætatis, non prudentiæ eius: neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti suam vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinem in se prauo certamine mouisset. Postremò, ne id se gratiæ dare Q. Fabij crederet, se iusiurandum dare paratos esse: non videri è Republ. in Q. Fabium eo tempore animaduerti.*

Ad triarios se recepit Fabius magister equitum.

XXXIII His vocibus cùm in se magis incitarent dictatorem, quã magistro equitum placarẽt, iussi de tribunali descendere legati: & silentio nequiquam per præconem tentato, cùm præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius vox audiretur, nox velut in prœlio certamini finem fecit. magister equitum iussus postero die adesse, cùm omnes affirmarẽt infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa, exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui ter iam Cos. dictatorque fuerat, vocato extemplò senatu, cùm maximè conquereretur apud patres vim atque iniuriam dictatoris, repentè strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium iussit. vbi cum deprecantibus primoribus patrum, atque vniuerso senatu perstaret in incœpto immitis animus: tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum à te ipso nominati valet: nec preces, quæ sæpe hostem mitigauère, quæ deorum iras placant: tribunos plebis appello, & prouoco ad populum: eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui certè vnus plus quàm tua dictatura potest polletque; videro cessurúsne prouocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur, quò cùm paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cùm ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. secutus pater, *Bene agis*, inquit, *cum eò nos deduci iussisti, vnde & priuati vocem mittere possemus.* Ibi primò non tam perpetuæ orationes, quam altercatio exaudiebantur. vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec à se quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum. Papirium tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, & nouam superbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium Cos. ex obsidione à se ereptum nõ vltra sæuisse, quam vt legatum eum ad exercitum pro Cos. relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum euentu pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet: sed cùm reuenisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperij delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne irã quidem vnquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atq; inscitia exercitus amisisset, quàm vt pecunia eos multaret: capite anquisitũ ob rem bello malè gesta de imperatore nullum ad eum diem esse. nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & iustissimos meritis triũphos intentari. Quid enim tandem passurũ fuisse filium suũ, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quò vltra iram violentiamque eius excessuram fuisse, quam vt verberaret, necaretque? Quàm conueniens esse propter Q. Fabij victoriam ciuitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur; nudatũ virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, deosque ab se duobus prœliis haud frustra aduocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisq; vicisset, laturũ? quem luctũ in castris Romanis, quã lætitiam inter hostes fore?*

Fabi senis oratio in dictatoris crudelitatẽ.

Fabius Romam profugit.

Dictator Fabium Romam persequitur.

Ad populũ prouocat. Fabii pater

Hæc simul iurgans, querens, deûm hominumq; fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrimis agebat. XXXIV

Stabat cùm eo senatus maiestas, fauor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera *imperium inuictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper obseruatũ, & Manliana imperia, & posthabita filij caritas publicæ vtilitati,* iactabantur. *Hoc etiã L. Brutum cõditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse, nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tãquã rei paruæ disciplinæ militaris euersæ iuuentuti gratiã facere. se tamẽ perstaturũ in incœpto: nec ei, qui aduersus dictũ suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquã ex iusta pœna remissurũ. Maiestas imperij perpetua ne esset, nõ esse in sua potestate: L. Papiriũ nihil de eius iure diminuturũ. optare, ne potestas tribunitia*

Quæ starẽt cum Fabio. Quę pro dictatore facerent.

*inuiolata ipsa violet intercessione sua Romanum im-
perium, neu populus Romanus in se potissimum dicta-
torem & ius dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, nō
L. Papirium, sed tribunos, sed prauum populi iudiciū
nequiquā posteros accusaturos: cùm pollu ta semel mili-
tari disciplina non miles centurionis, non cēturio tri-
buni, non tribunus legati, non legatos* Cos. *non ma-
gister equitum dictatoris pareat imperio: nemo homi-
num, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta
imperatorum, non auspicia obseruentur: sine commea-
tu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemo-
res sacramenti, licentia sola se vbi velint, exauctorēt:
infrequentia deserant signa, neque conueniant ad edi-
ctum: nec discernant interdiu nocte, æquo iniquo loco,
iussu iniussu imperatoris pugnent: & non signa, non
ordines seruent: latrocinij modo cæca, & fortuita pro
solemni & sacrata militia sit. Horum criminū vos
reos in omnia secula offerte tribuni plebis: vestra obno-*
XXXV *xia capita pro licentia Q. Fabio obiicite.* Stupētes tri-
bunos, & suā iam vicem magis anxios, quàm eius
cui auxilium ab se petebatur liberauit onere con-

Ad preces conuertitur populus pro liberādo Fabio.

sensus populi Romani, ad preces & obtestationē
versus, *vt sibi pœnam magistri equitum dictator re-
mitteret.* tribuni quoque inclinatam rem in preces
subsecuti, orare dictatorem insistunt, *vt veniam
errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabij daret: sa-
tis eum pœnarum dedisse.* iam ipse adolescens, iam
pater M. Fabius contentionis obliti, procumbe-
re ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum di-

Dictator populi precibus donat Fabiū.

ctator silentio facto: *Bene habet*, inquit, *Quirites.
vicit disciplina militaris: vicit imperij maiestas: quæ
in discrimine fuerunt, an vlla post hanc diem essent.
non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum im-
peratoris pugnauit: sed noxæ damnatus, donatur po-
pulo Romano: donatur tribunitiæ potestati, precariū
non iustum auxilium ferenti. Viue Q. Fabij, felicior
hoc consensu ciuitatis ad tuendum te, quam qua paulo
antè exultabas victoria; viue id facinus ausus, cuius
tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L.
Papirius, veniam dedisset. Mecum vt voles, reuertêris
in gratiam: populo Romano, cui vitā debes, nihil ma-
ius præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti de-
derit, vt bello ac pace pati legitima imperia possis.* Cū
se nihil morari magistrum equitum pronunciasset,
digressum eum templo lætus senatus, lætior po-
pulus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro
equitum, hinc dictatori prosecuti sunt, firmatum-
que imperium militare haud minus periculo Q.
Fabij, quàm supplicio miserabili adolescentis
Manlij videbatur. Fortè ita eo anno euenit, vt
quotiescunque dictator ab exercitu recessit, ho-
stes in Samnio mouerentur. cæterùm in oculis
exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui
castris præerat, ne quā vim hostium magis, quàm
XXXVI trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumen-
tatores cùm circumuenti ex insidiis cæsi loco ini-
quo essent, creditum vulgo est, *subueniri eis ab le-
gato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset*, ea quoq;
ira alienauit à dictatore militum animos iam an-
tè infensos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset: &
quod suis precibus negasset, eius populo Roma-
no veniam dedisset. Postquam dictator præposi-
to in vrbe L. Papirio Crasso magistro equitum,
Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere,
in castra rediit: neque ciuibus satis lætus aduentus
eius fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris.

Samnites ad Romanorum castra pugnaturi accedunt.

Namque postero die seu ignari venisse dictato-
rem, seu adesset, an abesset, parui facientes, instru-
cta acie ad castra accesserunt. Cæterùm tantum

Dubia victoria.

momenti in vno viro L. Papirio fuit, vt si ducis
consilia fauor subsecutus militum foret, debella-
ri eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud du-
bio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsi-
diis: ita omni arte bellica firmauit. Cessatum à mi-
lite ac de industria, vt obtrectaretur laudibus du-
cis, impedita victoria est. Plures Samnitium ce-
cidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit pe-
ritus dux quæ res victoriæ obstaret: temperan-
dum ingenium suum esse, & seueritatem miscen-
dam comitati. itaque adhibitis legatis ipse cir-
cum saucios milites inserens in tentoria caput,
singulos vt sese haberent rogitans, *curam eorum
nominatim legatis, tribunisque, & præfectis deman-
dabat*: rem per se popularem ita dexter egit: vt
medēdis corporibus, animi multo prius militum
imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad
salubritatem efficacius fuerit, quàm quod grato
animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum
hoste congressus, haud dubia spe sua militum-
que, ita fudit fugauitque Samnites, vt ille vltimus

Samnites fusi.

eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit.
Incessit deinde quà duxit prædæ spes, victor
exercitus: perlustrauitque hostium agros, nulla
arma, nullam vim nec apertam, nec insidiis ex-
pertus. Addebat alacritatem, quod dictator præ-
dam omnem edixerat militibus: nec ira magis
publica, quàm priuatum compendium in hostem
acuebat. His cladibus subacti Samnites, pacem à

Samnites pacem à dictatore petunt.

dictatore petiêre: cum quo pacti, vt singula vesti-
menta militibus, & annuum stipendium darent.
cùm ire ad senatum iussi essent, secuturos se di-
ctatorem responderunt, vnius eius fidei virtuti-
que causam suam commendantes. ita deductus
ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans XXXVII
vrbem est ingressus: & cùm se dictatura abdica-
re vellet, iussu patrum prius quàm abdicaret.
Coss. creauit C. Sulpicium Longum iterum, Q.
Æmilium Cæretanum. Samnites infecta pa-
ce, quia de conditionibus agebatur, inducias an-
nuas ab vrbe retulerunt. nec earum ipsarum san-
cta fides fuit: adeò postquam Papirium abisse
magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum
animi sunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Au-
lium quidam annales habent) Coss. ad defectio-

Samnitium defectio.

nem Samnitium Apulum nouum bellum acces-
sit. vtroque exercitus missi: Sulpicio Samnites,
Apuli Æmilio sorte euenerunt. Sunt qui non
ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gen-
tis populos ab Samnitium vi atque iniuriis de-
fensos scribant. Cæterùm fortuna Samnitium
vix à seipsis eo tempore propulsantium bellum
propius vt sit vero facit, non Apulis ab Samniti-
bus arma illata, sed cum vtraque simul gente bel-
lum Romanis fuisse. Nec tamen res vlla memo-
rabilis acta: ager Apulus, Samniumque euasta-
tum: hostes nec hic nec illic inuenti. Romæ

Nocturnus terror Romæ.

nocturnus terror ita ex somno trepidam repen-
tè ciuitatem exciuit, vt Capitolium atque arx,

mœniaque & portæ plena armatorum fuerint. & cùm concursatum conclamatumque *ad arma* omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flauia rogatione populi fuit iudicium. M. Flauius Tribunus plebis tulit ad populum, *vt in Tusculanos animaduerteretur: quorum ope ac consilio Veliterni Priuernatesque populo Romano bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omnium aduoluens. Plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quàm causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam antiquârunt legem. Polliæ sententia fuit, *puberes verberatos necari: coniuges liberosque sub corona lege belli venire:* memoriamque eius iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat: nec quemquam ferè ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

De Tusculanis iudicium populi.

XXXVIII

A. Cornelius dictator aduersus Samnites creatus.

Insequenti anno Q. Fabio, L. Fuluio Coss. A. Cornelius Aruina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum metu grauioris in Samnio belli (conducta enim precio à finitimis iuuentus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum aduersus Samnites duxerunt: castra in hostico incuriosè ita posita, tamquam procul abesset hostis: cùm subitò aduenere Samnitium legiones tanta ferocia, vt vallum vsque ad stationem Romanam inferrent.

Samnites insquolo eo Romanos adoriuntur.

nox iam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator vbi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones eduxit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. eques extemplò insecutus, ita institit agmini, vt donec lucesceret, prœlio abstineret: nec pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo nouissimos, premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus, & totis iam copiis Samnis vrgebat. Tum dictator postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris communiri iussit. Id verò circumfuso vndique equitatu, vt vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque vbi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex agmine remotis: instruunt contrà & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maximè animos, quòd ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquauit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At herculè illo die ab hora diei tertia ad octauam ita anceps dicitur certamen stetisse, vt neque clamor, vt primo semel concursu est sublatus, iteratus sit: neque signa promota loco, retróve recepta: neque recursum ab vlla sit parte in suo quisque gradu obnixi, vrgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem vltimam, aut noctem spectabat. Iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant, cùm subitò Samnitium equites, cum turma vna longius prouecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, auiditate prædæ impetum faciunt. Quod vbi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modò*, inquit, *sese præda præpediant*. alii deinde super alios *diripi passim, ferrique fortunas militum* vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impedimentis nostris: aggredere (quod inter prædandum omni multitudini euenit) dissipatos: raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, inuenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Anceps certamen.

XXXIX

Equitum acies qualis quæ esse instructissima potest, inuecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repentè obiacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. Tum deleto propè equitatu hostium, M. Fabius circumductis paulum alis ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde nouus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, vbi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos, principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Nouato clamore signa inferuntur: & quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primus erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat: *vexilla se suarum, parmasque cernere equitum.* Quod vbi auditum, simulque visum est, adeò repentè laboris per diem penè totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, vt haud secus quam si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitauerint se in hostem. nec vltrà Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt, pedes restantes, ac circumuentos cecidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit. vt omnibus conciliis fremerent, *minimè id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus meritò diis quàm hominibus, nihil prosperè agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. id referre tantum, vtrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine*: audebantque iam quidem nominare auctores armorum, vnum maximè nomen per consensum clamantium *Brutuli Papii* exaudiebatur. Vir nobilis, potensque erat, haud dubiè proximarum induciarum ruptor, de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *vt Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captiuique vt Romā mitterentur: quæq; res per feciales ex fœdere*

Samnites victi.

Samnites Romanis dedunt Brutulum defectionis auctorem.

Brutulus morte sibi consciscit.

repetitæ essent, secundum ius fasque restituerentur. Fœciales Romam vt censuerunt missi, & corpus Brutuli examine: ipse morte voluntaria ignominiæ se, ac supplicio subtraxit, placuit cùm corpore bona quoque eius dedi: nihil tamen earum rerum præter captiuos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: cæterarum rerum irrita fuit deditio, dictator ex Senatusconsulto triumphauit.
XL Hoc bellum à Coss. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse, nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit, id ambigitur. *belline gerendi causa creatus sit, an vt esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor graui morbo implicitus erat: signum mittendis quadrigis daret:* functusque eo haud sanè memorandi imperij ministerio, se dictatura abdicaret, nec facilè est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebrib. laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumque fallente mẽdacio trahunt: inde certè & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa, nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctori stetur.

Vitiatur rerum memoria fune bribus laudibus.

EPITOME LIBRI IX.

ITVS Veturius, & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum iniquum exercitu, cùm nulla spes euadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, vt omnes sub iugum mitterentur. iidemque auctore Sp. Postumio Cos. *qui in senatu suaserat, vt eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur: cùm duobus tribunis plebis, & omnibus qui per fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec etiam multò post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub iugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor priorum flagitij abolitus. Tribus duæ adiectæ sunt, Vfentina & Falerina. Suessa, & Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit: viam strauit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatu legit. ideoque quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo obseruauerunt, quemadmodùm antè per proximos censores obseruatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Hetruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Aequos & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prosperè gestas continet. Flauius Scriba libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quæ cùm comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est. eaque res Fabio Maximo nomen dedit.*

I

EQVITVR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Caluino, Sp. Postumio Coss. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium Herẽnij filium habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, vbi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum,* inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbè ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim vltrà fieri ad placandos deos, mitigandosque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli iure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia viuos non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portauimus. Quid vltra tibi Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram? neminem neque populum, neque priuatum fugio. Quòd si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, vt iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res non alienæ acumulatæ satis sint: quorũ sæuitiam nõ mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustũ est bellum Sãnites quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde cùm rerũ humanarum maximum momentum sit, quàm propitiis rem, quàm aduersis agant diis: pro certo habete, priora bella aduersus Deos magis, quàm homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.* Hæc non læta magis II
quàm vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissimè locat: inde ad Calatiam, vbi iam Coss. Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diuersos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet præsidiis, vbi inciderint in prædatores, vt idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Iam & is etiam rumor antè de industria vulgatus venerat ad Romanos, sed fidem auxere captiui, eo maximè, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret, ea modò, quà irent; consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto ferè longior: altera per Furculas Caudinas breuior: sed ita natus locus est: saltus duo alti, angusti syluosique sunt, montibus circa se perpetuis inter se iuncti: iacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus, aquosusque, per quem medium iter est, sed antè quàm venias

Caii Pontii Samnitium imperatoris oratio.

Samnites ad Caudium castra locant.

Furcularum Caudinarum descriptio.

ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt, & aut eadem, qua te insinuaueris, retrò via repetenda: aut si ire portò pergas, per aliũ saltum arctiorẽ, impeditioremque euadendum. In eum campum via alia per cauam rupem Romani demisso agmine, cùm ad alias angustias protinus pergerent, septas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem inuenêre, cùm fraus hostilis apparuisset, præsidiũ etiam in summo saltu conspicitur: citati inde retrò, quà venerant, pergunt repetere viam: eam quoq; clausam sua obice, armisque inueniunt. sistunt inde gradũ sine vllius imperio, stuporque omniũ animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesq; alij alios, cum alterũ quisque magis mentis compotẽ ac consilij ducerent, diu immobiles silent, deinde vbi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam vtilia operi, quãquam ludibrio fore munientes perditis rebus, ac spe omni adẽpta cernebant: tamen ne culpam malis adderẽt, pro se quisq; nec hortante vllo, nec imperante ad muniendũ versi, castra propter aquam vallo circũdant, sua ipsi opera, laboremq; irritũ, prætérquam quòd hostes superbiè increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad Coss. mœstos ne aduocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua spôte legati, ac tribuni conueniunt, militesq; in prętoriũ versi, opem, quam vix dij immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Intercepti Romanus exercitus.

III Querentes magis, quàm consultãtes nox oppressit, cum pro ingenio quisque fremerent: alius *per obices viarũ*, alius *per aduersa montium, per syluas, quà ferri arma poterant, eamus: modò ad hostem peruenire liceat, quẽ per annos iam propè triginta vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidũ Samnitem pugnanti.* alius, *Quo, aut quà eamus? nũ montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebunt iuga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignaui pariter omnes capti atque victi sumus, ne ferrũ quidẽ ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellũ conficiet.* His inuicem sermonib. quà cibi, quà quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidẽ consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque vniuersi Herennium Pontium patrem imperatoris per literas consulendũ censent. Iam is grauior annis non militarib. solum, sed ciuilibus quoq; abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is vbi accepit ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos exercitus Romanos, consultus ab nuncio filij, *censuit omnes inde quàm primũ inuiolatos dimittendos.* quæ vbi spreta sententia est, iterumque eodẽ remeante nuncio consulebatur, *censuit ad vnum omnes interficiendos.* Quæ vbi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis iam animũ quoque patris côsenuisse in affecto corpore rebatur: tamen consensu omnium victus est, vt ipsum in concilium acciret. Nec grauatus senex, plaustro in castra dicitur aduectus: vocatusq; in conciliũ, ita fermè locutus esse, vt nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantum adiiceret. *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuã firmare pacẽ, amicitiamq; altero consilio, in multas ætates, quib. amissis duobus exercitibus, haud facilè receptura vires Romana res esset, bellũ differre. tertiũ nullũ consilium esse.* Cùm filius aliique principes percunctando exquirerẽt, *quid si media via consilium caperetur? vt & dimitterentur incolumes, & leges iis iure belli victis imponerentur? Ista quidem sentẽtia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Seruate modò, quos ignominia irritaueritis. Ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat: viuet semper in pectorib. illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit: neq; eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.* Neutra sententia accepta, Herennius domũ è castris est auectus. Et in castris Romanis IIII

Herennius Pontius imperatoris amontium pater consulitur: eius responsa.

cum frustra multi conatus ad erumpendũ, capti essent, & iam omniũ rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacẽ æquã peterent. si pacem non impetrarent, vti prouocarent ad pugnam. Tum Pontius *debellatum esse* respondit: *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunã fateri scirent, inermes cum singulis vestimẽtis sub iugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victorib. fore. si agro Samnitiũ decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legib. Romanum ac Sãnitem æquo fœdere victurum. His conditionib. paratum se esse fœdus cum Coss. ferire: si quod eorũ displiceat, legatos iam redire ad se vetuit.* Hæc cùm legatio renunciaretur, tantus gemitus omniũ subitò exortus est, tantaq; mœstitia incessit, vt non grauius accepturi viderentur, si nunciaretur omnib. eo loco mortem oppetendã esse. Cum diu silentium fuisset, nec Coss. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessariũ hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: *Patrem meũ*, inquit, *Coss. sæpe audiui memorantẽ, se in Capitolio vnum non fuisse auctorem senatus redimendæ auro à Gallis ciuitatis, quando nec fossa valloq; ab ignauissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent: & erũpere si non sine periculo magno, tamẽ sine certa pernicie possent. Quod si vt illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicãdi tantũmodo cũ hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidẽ mortẽ pro patria præclaram esse fateor: & me vel deuouere pro populo Romano legionibusq;, vel in medios me mittere hostes paratus sum, sed hic patriã video: hic quicquid Romanarũ legionũ est: quæ nisi pro seipsis ad mortẽ ruere volunt, quid habent quod morte sua seruant? tecta vrbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, à qua vrbs incolitur, imò hercule produntur magis omnia deleto hoc exercitu, non seruantur, quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atq; inermis multitudo? tã hercule, quàm à Gallorũ impetu defẽdit, an à Veiis exercitum, Camillumq; ducẽ implorabũt? Hic omnes spes opesq; sunt: quas seruando, patriã seruamus: dedendo, ad necẽ, patriã deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, vt tã ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, seruemus. Subeatur ergo ista quãtacumq; est indignitas: & pareatur necessitati, quã ne dij quidẽ superãt. Ite Coss. redimite armis ciuitatem, quam auro maiores vestri*

Pacis conditiones inter Samnites & Romanum exercitum.

L. Lentuli oratio.

Coss. cum Pontio de fœdere agunt. Non fœdere sed per sponsionem pax Caudina facta.

V *redemerunt*. Coss. profecti ad Pontium in colloquium, cùm de fœdere victor agitaret, negarunt *iniussu populi fœdus fieri posse: nec sine fetialibus, cæremoniaque alia solemni*. Itaque non vt vulgò credunt, Claudiusq. etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionē facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, vbi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legib. dictis* stetur, *vt eum ita Iupiter feriat, quemadmodum à fetialibus porcus feriatur?* Spoponderunt Coss. legati, quæstores, tribuni militū: nominaque omnium, qui spoponderunt, extāt: vbi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fetialium non extarent, & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam DC. equites imperati: qui capite luerent, si pacto non staretur, tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegrauit luctum in castris Consulum aduentus, vt vix ab iis abstinerēt manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent: quorū ignauia fœdius inde, quàm venissent, abituri, *illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foueam missos*. alij alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Proponere sibimetipsi ante oculos iugū hostile. & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. inde fœdi agminis miserabilem viā, per sociorum vrbes reditum in patriam, ac parētes, quò sæpe ipsi, maioresque eorum triūphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequiquam arma, nequiquam vires, nequiquam animos datos*. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ aduenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Iam primùm cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi: & primi traditi obsides atque in custodiam abducti. Tum à Coss. abire lictores iussi: paludamentaque detracta tantam inter ipsos, qui paulo antè eos execrantes, dedendos lacerandosq; censuerant, miserationem fecit, vt suæ quisq; conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ maiestatis velut ab nefando spectaculo auerteret oculos. Primi

Militū Romanorum indignatio.

VI Coss. propè seminudi sub iugum missi: tum vt quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ obiectus: tum deinceps singulæ legiones, circumstabant armati hostes exprobrātes, eludentesq;: gladiis etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatiq;, si vultus eorum indignitate rerū acrior victorē offendisset. ita traducti sub iugum, &(quod pene grauius erat) per hostium oculos, cùm ex saltu euasissēt, et velut ab inferis extracti, tum primum lucē aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque cum ante noctē Capuam peruenire possent, incerti de fide sociorum, & quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omniū egena corpora humi prostrauerunt. Quod vbi est Capuam nunciatum, euicit miseratio iusta sociorum, superbiam ingenitam Campanis, confestim insignia sua Coss. fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, cōmeatus militibus benignè mittūt: & venientib. Capuā cunctus senatus populusq; obuiam egressus, iustis omnib. hospitalibus, priuatisq; & publicis fungitur officiis: neq; illis sociorū comitas, vultusq; benigni, & alloquia non modò sermonem elicere, sed ne vt oculos quidē attollerēt, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant, adeò super mœrorem pudor quidā effugere colloquia & cœtus hominū cogebat. Postero die cùm iuuenes nobiles missi à Capua vt proficiscentes ad finem Campanū prosequerētur, reuertissent: vocatiq; in curiam percunctantibus maiorib. natu, multo sibi mœstioris & abiectioris animi visos referrent, adeo silens, ac propè mutum agmen incessisse: *tacere indolem illam Romanam: ablatosque cum armis animos; non reddere salutem, non salutantib. dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tanquam ferentib. adhuc ceruicibus iugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriã non præclarã solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim non Romã, sicut antè Gallos: sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.* Cùm hæc

Consules cum exercitu sub iugum missi.

Campani Romanos benignè excipiunt.

VII dicerentur, audirenturque, & deploratum penè Rom. nomen in conciliu sociorum fideliū esset: dicitur Offilius Calauius Ouij filius, clarus genere factisque, tum etiā ætate verendus, *longe aliter se habere rem* dixisse: *silentium illud obstinatum, fixosq; in terram oculos: & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentē molem irarū ex alto animo cietis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia: aut silentiū illud Samnitib. flebiles breui clamores gemitusq; excitaturum: Caudinæque pacis aliquanto Samnitib. quàm Romanis tristiorem memoriam fore, quippe suos quemq; eorum animos habiturum, vbicumq; congressuri sint: saltus Caudinos non vbique Samnitib. fore.* Iam & Romæ sua infamis clades erat, obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorū apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt, extēploque sine vlla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, iustitiumque in foro sua sponte cœptum, prius quàm indictum: lati claui, annuli aurei positi, pene mœstior exercitu ipso ciuitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus, sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare vrbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorū fregit aduentus exercitus etiam iratis miserabilis: non enim tanquam in patriam reuertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi serò in vrbē, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, vt postero atque insequentib. diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in priuato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, vt dictatorem dicerent comitiorū causa. Q. Fabium Augustum dixerunt, & P. Æmilium Petum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Pappus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum: nec per

Offilii Calauii Campani de Romanorum silentio iudicium.

Ingens luctus Romæ ob deditionē tam fœde factam.

eos comitia habita, & quia tædebat populũ omnium magistratuum eius anni, res ad interregnũ rediit, interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Coruinus. is Coss. creauit Q. Publiliũ Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu ciuitatis, quod nulli ea tẽpestate duces clariores essent.

Interregnum.

VIII Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt, solemnibusq; S. C perfectis de pace Caudina retulerunt, & Publilius, penes quem fasces erant: Dic Spuri Postumi, inquit. Qui vbi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat: Haud sum ignarus, inquit. Coss. ignominiæ, nõ honoris causa me primùm excitatũ, iussumq; dicere non tanquam senatorem, sed tanquam reum quà infelicis belli, quà ignominiosæ pacis, ego tamen, quando neque de noxa nostra, neq; de pœna retulistis, omissa defensione, quæ nõ difficillima esset apud haud ignaros fortunarũ humanarũ, necessitatumq; sẽtentiam de eo, de quo retulistis, paucis peragã: quæ sententia testis erit, mihíne, an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur populus Romanus: nec quicquã ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi vinctique, exsoluamus religione populũ, si qua obligauimus, ne quid diuini humaníve obstet, quo minus iustum piumq; de integro ineatur bellũ. interea Coss. exercitũ scribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hostiũ fines, quam omnia iusta in deditionẽ nostram perfecta erunt. Vos dij immortales precor, quæsoque, si vobis nõ fuit cordi Sp. Postumiũ, T. Veturiũ Coss. cum Samnitib. prosperè bellum gerere, at vos satis habeatis, vidisse nos sub iugũ missos, vidisse spõsione infami obligatos, videre nudos vinctosq; hostibus deditos, omnẽ iram hostiũ nostris capitibus excipientes, nouos Coss. legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellũ velitis, vt omnia ante nos Consules bella gesta sunt. Quæ vbi dixit, tãta simul admiratio miseratioq; viri incessit homines, vt modò vix crederent illũ eundem esse Sp. Postumiũ, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modò miserarentur, quòd vir talis etiam præcipuũ apud hostes suppliciũ passurus esset, ob iram dirẽptæ pacis. cùm omnes laudib. modò prosequentes virum in sententiam eius pedib. irent, tentata paulisper intercessio est ab L. Liuio, & Q. Melio trib. pleb. qui neque exsolui religione populum aiebant deditione sua, nisi omnia Samnitib. qualia apud Caudiũ fuissent, restituerentur: neq; se pro eo, quod spondendo pacem, seruassent exercitũ populi Rom. pœnã vllam meritos esse: neq; ad extremũ cum sacrosancti essent, dedi hostibus, violaríve posse.

Sp. Postumij, qui sub iugum missus erat consul, oratio.

Deditioni intercedũt Tribuni plebis.

IX Tũ Postumius: Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salua religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosãctos, cùm primũ magistratu abierint: sed, si me audiatis, priusquàm dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc iam vt intercalatæ pœnæ vsuram habeant. Nam quod deditione nostra negãt exsolui religione populũ, id istos magis ne dedãtur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeò iuris fecialiũ expers est, qui ignoret? neque ego inficias eo, patres conscripti, tã sponsiones, quàm fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populũ teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istã expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium vrbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc vrbẽ, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tãdem, si spopondissemus vrbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturũ? si sub regib. futurũ? Dij meliora, inquis. atqui non indignitas rerũ sponsionis vinculũ leuat. Siquid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest, & ne illud quidem, quod quosdã forsitan moueat, refert, Cos. an dictator, an prætor spoponderit, & hoc ipsi etiam Samnites iudicauerunt, quib. non fuit satis Coss. spõdere, sed legatos, quæstores, tribunos militũ spondere coegerunt. Nec à me nũc quisquã quæsiuerit quid ita spoponderim: cùm id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacẽ, quæ mei non erat arbitrij: nec pro vobis, qui nihil mandaueratis, possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consilijs gestum est dij immortales & vestris, & hostium imperatoribus mentẽ ademerũt nec nos in bello satis cauimus: & illi malè partam victoriam malè perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunq; conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersũt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace fœdere agere? tridui iter expeditis erat, interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent, ea demum spõsio esset, quam populi iussu spopondissemus, sed neq; vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerũ exitum esse, quàm vt & illi velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorũ capere possent, nequiquã eluderentur: & nostrũ exercitũ eadem quæ impedierat fortuna, expediret, vanã victoriã vanior irritam faceret pax: spõsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum patres conscripti? quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptũ? hostis? an ciuis? hosti nihil spopondistis: ciuẽ neminẽ spõdere pro vobis iussistis, nihil ergo vobis, nec nobiscũ est, quib. nihil mandastis: nec cum Sãnitibus, cum quib. nihil egestis, Samnitib. sponsores nos sumus rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæuiant, in hæc ferrũ, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, consulite vtrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diẽ differatur: nos interim T. Veturi, vosq; cæteri vilia hæc capita luendæ spõsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

Postumij aduersus tribunos plebis oratio.

Mouit patres cõscriptos tum causa, tum auctor: nec cæteros solũ, sed tribunos etiam plebis, vt se in senatus dicerẽt fore potestate, magistratu inde se extẽplò abdicauerunt: traditique fetialibus cum cæteris Caudiũ ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse ciuitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad cœlũ ferebant: deuotioni P. Decij Cos. aliis claris facinorib. æquabant, emersisse ciuitatem ex obnoxia pace, illius consilio & opera, ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo X

Coss reliquique sponsores Caudinæ pacis Samnitibus per feciales deduntur.

dare Romano, arma cuncti spectant, & bellum: *en vnquam futurū, vt congredi armatis cum Sānite liceat?* In ciuitate ira odioq; ardente delectus omnium propè voluntariorum fuit, rescriptæ ex eodem milite nouæ legiones ductusque ad Caudiū exercitus. Prægressi feciales, vbi ad portā venere, vestem detrahi pacis sponsorib. iubent, manus post tergum vinciri. Cùm apparitor verecundia maiestatis Postumium laxè vinciret: *Quin tu*, inquit, *adducis lorum vt iusta fiat deditio?* Tum vbi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontij

Fetialis A. Cornelij oratio.

est, A. Cornelius Aruina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidem hisce homines iniussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eā rem noxam nocuerunt, ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti fetiali, Postumius genu femur, quanta maximè poterat vi perculit, & clara voce ait, *se Samnitem ciuem esse, illum legatum, fetialem a se contra ius gentium violatum, eo iustius bellū gesturos.*

XI

Pontij Sānitium imperatoris responsio.

Tum Pontius: *Nec ego istam deditionem accipiā*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt, quin tu Spuri Postumi, si deos esse censes aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Sāniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captū victori cū qua potes fide restituis? populum Romanum appello, quē si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltū, quo septa fuerunt, nemo quēquam deceperit, omnia pro infecto sint: recipiāt arma, quæ per pactionē tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quàm in colloquium est ventū, habeant, tū bellū & fortia consilia placeant: tunc sponsio & pax repudietur, ea verò fortuna, iis locis, quæ ante pacis mētionē habuimus, geramus bellū, nec populus Romanus cōsulum sponsionē, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquāne causa deficiet, cur victi pacto nō stetis? obsides Porsenæ dedistis, furto eos subduxistis: auro ciuitatē à Gallis redemistis, inter accipiendū aurum cæsi sunt, pacē nobiscum pepigistis, vt legiones vobis captas restitueremus, eam pacē irritā facitis, & semper aliquā fraudi speciē iuris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones seruatas? pacē sibi habeat, legiones captas victori restituat, hoc fide, hoc fœderibus, hoc fætialibus ceremonijs dignum erat, vt tu quidē, quod petisti, per pactionē habeas tot ciues incolumes, ego pacē, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeā? hoc tu A. Corneli, hoc vos feciales iuris gentib. dicitis? Ego verò istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in ciuitatē obligatā sponsione commissa iratis omnib. dijs, quorū eluditur numen, redeāt, gerite bellū, quando Sp. Postumius modo legatū fetialem genu perculit, ita dij credent Samnitem ciuē Postumiū non ciuē Romanū esse, & à Sānite legatum Romanū violatū; eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudore in lucē proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallēdæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus vbi visū fuerit, abeāt.* Et illi quidem, forsitan & publica, sua certè liberata fi-

XII

Deditos nūc accipit Pontius.

de, ab Caudio in castra Romana inuiolati redierunt. Samnitib. pro superba pace infestissimum cernentib. renatum bellum, omnia quæ deinde venerunt, non in animis solum sed propè in oculis esse: & serò ac nequiquam laudare senis Pontij vtraque consilia, *inter quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficij & maleficij occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere*; adeoq; nullo dum certamine inclinatis virib. post Caudinā pacem animi mutauerant, vt clariorē inter Romanos deditio Postumiū, quàm Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret, & geri posse bellū Romani pro victoria certa haberent. Sānites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanū. Inter hæc Satricani ad Samni-

Satricani ad Sānites deficiunt.

tes defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato aduentu Sānitiū (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est timor inde mutuus vtrosque vsq; ad lucē quietos tenuit. lux pugnæ initiū fuit, quàm aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabant, & quia ex tectis adiuuabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinauit, quòd vocem audiri præconis passi sunt, *incolumem abiturum qui arma posuisset.* ea spes remisit à certamine animos, & passim arma iactari cœpta. ertinacior pars armata per auersam portā erupit, tutiorque eis audacia fuit, quàm incautus ad credendū cæteris pauor: quos circumdatos igni, nequiquam deos fidemque inuocantes, Sānites concremauerunt. Coss. inter se partiri prouin-

Fregellanos Samnites igni circumdatos exussêrunt.

cias, Papirius in Apuliam ad Luceriā pergit, vbi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebātur: Publilius in Samnio substitit aduersus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quòd nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis: nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant: optimum visum est committere rem fortunæ. & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias ducunt.

XIII

Aduersus quos Publilius Cos. cùm dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, cōcionem aduocari iussit, cæterum sicut ingēti alacritate ad prætoriū concursum est, ita præ clamore *poscentium pugnam* nulla adhortatio imperatoris audita est; suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœliū vrgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringēdisque inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abiiciunt, strictisq; gladiis cursu in hostem feruntur, nihil illic imperatoriæ artis ordinibus, aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaq; non fusi modò hostes sunt, sed ne castris quidē suis fu-

Samnites à Publio Cos. fusi.

gam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in vnum agmine est peruentum. Romanos ira eadem, quæ per mediā aciem hostiū tulerat, & in castra pertulit. ibi plus quàm in acie sanguinis ac cædis factum, prædæq; pars maior ira corrupta. Exercitus alter cum Pa-

Sānitium castra direpta.

pirio Cos. locis maritimis peruenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis & odio, quàm beneficio vllo populi Romani. iam Sānites ea tempestate in montib. vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contēpto cultu molliore, atque vt euenit, ferè, locis simili genere, ipsi

montani atque agrestes depopulabantur, quæ regio si fida Samnitib. fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam & Arpos penuria rerum omniũ, exclusos à commeatib. absumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam iuxtà obsidẽtes obsessosque inopia vexauit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabãtur, cæterum adeò exiguè, vt militi occupato stationib. vigiliisq; & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursu hostium cogeretur abiecto ex equo frumento, pugnare, & obsessis prius quàm alter Coss. victore exercitu aduenit, & commeatus ex montib. Samnitium inuecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia aduentus Publij fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatib. hostium fecerat. Itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, vndiq; contractis virib. signa cum Papirio conferre. Per id tempus

XIV Legati Tarentini. parantibus vtriusq; se ad prœlium, legati Tarentini interueniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, *vt bellum omitterent: per vtros stetisset, quo minus discederetur ab armis, aduersus eos se pro alteris pugnaturos*. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo cùm tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signũ pugnæ proposuit. Agentib. diuina humanaque, quæ assolent cùm acie dimicandum est Coss. Tarẽtini legati occursare, responsum exspectantes, quib. Papirius ait: *Auspitia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat, litatum præterea est egregiè, auctoribus diis, vt videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferre iussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gẽtem *quæ suarum impotens rerũ præ domesticis seditionib. discordiisque, aliis modũ pacis ac belli facere æquũ censeret.* Samnites ex parte altera cùm omnẽ curam belli remisissent, quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat simulare, vt Tarentinos sibi conciliarent, cùm instructos repentè ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallũ arma ferre: deceptos potius quodcumque casus ferat passuros, quàm vt spreuisse pacis auctores Tarentinos videantur. *Accepere se omen* Coss. aiunt, *& eam precari mẽtem hostibus, vt ne vallum quidem defendant*: ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis, & simul vndique adorti, cum pars fossas explerent, pars vellerent vallũ, atque in fossas proruerent; nec virtus modò insita, sed ira etiã exulceratos ignominia stimularet animos, castra inuasere: & pro se quisque, *non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus inuios esse, vbi errorem fraus superbè vicisset, sed Rom. virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent*, memorantes: cædunt pariter resistentes, fusosque inermes atque armatos, seruos, liberos, puberes, impuberes, homines, iumẽtaque, nec vllum superfuisset animal, ni Coss. re-

Samnitium magna strages. ceptui signum dedissent, auidosque cędis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, vt doceretur miles *minimè cuiquam militum* Coss. *odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicij futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quàm perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique, obuiam itum iræ suæ esse, fateri *omnia patienda potius, quàm proderetur salus tot principum Romanæ iuuentutis.* Dimissa concione concilium habitum, omnibúsne

XV Publilius Cos. aliquot Apuliæ populos subigit. copiis Luceriam premerent, in altero exercitu & duci Apuli circà, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius. Cos. ad peragrandã profectus Apuliam, aliquot expeditione vna populos aut vi subegit, aut conditionib. in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, breui ad spem euentus respondit. nam insessis omnibus viis, per quas cõmeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad Cos. Rom. *vt receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione.* His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Põtium Herennij filium, quo auctore Rom. sub iugum misissent, consulere quid victis patiendum censeret. cæterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerint, nunciare Luceriã iussit, arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent, militem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, vlciscentem illatam, non nouam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum, septem millia militum sub iugũ

Septem millia militum Samnitium sub iugũ missa. missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis, armisque quæ ad Caudiũ amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiẽdos Luceriam Samnites dederant. Haud fermè alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est, siquidẽ etiam (quod quibusdam in annalib. inuenitur) Pontius Herennij filius, Samnitium imperator, vt expiaret Coss. ignominiam, sub iugũ cum cæteris est missus. Cæterum id minus miror, obscurum esse de hostiũ duce dedito, missoq; sub iugum, id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atq; inde Luceriam gesserit, vltorque vnicus Romanæ ignominiæ haud sciam an iustissimo triũpho ad eam ætatem secundum Furium Camillũ triũphauerit, an Cos. Papirij præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitijs cum Q. Æmilio Cæretano iterum ob rem bene gestam, Luceriæ continuato magistratu consul tertiùm creatus sit, an L. Papirius Mugilanus, & in cognomine

Æmilius Cos. ferentanos debellauit. erratum sit. Conuenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Æmilius cum Ferẽtanis vno secundo prœlio debellauit: vrbẽque ipsam, quò se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter

XVI cum Satricanis, qui ciues Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in vrbem acceperãt, rem gessit. nam

Satricum obsidet Papirius consul.

nam cùm ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab Consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent*: plus ea voce, quàm armis illatis terroris colonis iniectum. Itaque subinde cum exsequerentur quærendo à consule legati *quònam se pacto paucos & infirmos crederet, præsidio tam valido & armato vim allaturos*? ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus præsidium in vrbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, vt de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri fineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant: vna, cuius principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium ciuium. certatum ab vtrisque tamen est, vt ad reconciliandam pacem cõsuli opera nauaretur. Pars altera, cùm præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionẽ tolerandam, excessurum proxima nocte esset, nuntiare cõsuli satis habuit, *qua noctu hora, quamque per portam, & quam in viam egressurus hostis foret*. altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam Cos. aperuerunt, armatosque clam hostes in vrbem acceperunt. ita duplici proditione & præsidium Samnitium insessis circa viam syluestrib. locis, nec opinatò oppressum est: & ab vrbe plena hostium clamor sublatus, momentoque vnius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Cos. erant. qui quæstione habita, quorum opera defectio esset facta: quos sontes comperit virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub iugum missos, auctores sunt, & fuit vir haud dubiè dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis virib. excellens. præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi viniqùe eundem capacissimum: nec eum vllo asperiorem, quia ipse inuicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique. equites etiam aliquando ausos ab eo petere, vt sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille; *ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne vtique dorsum demulceatis, cum ex equis descendetis*. & vis erat in eo viro imperij ingens pariter in socios ciuesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem cùm inambulans antè tabernaculum vocari iussisset: lictorem expedire securim iussit; ad quam vocem exanimi stante Prænestino; *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfusumque vltimi supplicij metu, multa dicta dimisit. Haud dubiè illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit nemo vnus erat vir, quo magis innixa res Rom. staret: quin eum parem destinarant animis Magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

Satricum consul ingressus Samnitibus cæsis, de Satricanis sontib. pœnas sumit.

Papirii Cursoris laus.

XVII Nihil minus quæsitum à principio huius operis videri potest, quàm vt plus iusto ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opera: & legentibus velut diuerticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus voluatur animum, eas euocat in medium: vt quærere libeat *quínam euentus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit*. Plurimum in bello pollere videntur, militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana maximè in res bellicas potens. Ea & singula intuenti, & vniuersa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facilè præstant inuictum Romanum imperium. Iam primùm, vt ordiar ab ducibus comparãdis haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quod vnus fuit: quod adolescens, quod in incremento rerum nundum alterã fortunam expertus decessit. Vt alios reges claros ducesque omittàm: magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompeium vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus Coss. aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Coruinum, C. Martium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium: deinceps ingentes sequuntur viri: si Punicum Romano præuertisset bellũ, seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadẽ quæ in Alexandro erat animi ingeniique, tum disciplina militaris iam inde ab initiis vrbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regũ Iunii Valeriique ita deinceps Fabij, Quintij, Cornelij. ita Furius Camillus, quem iuuenes hi, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarũ eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruinus, insignes antè milites, quàm duces? cessissent Decij deuotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor illo corporis robore, illo animi? victus esset cõsiliis iuuenis vnius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, vnus veram speciem Romani senatus cepit. Id verò erat periculum, ne solertius quã quiuis vnus ex iis quos nominaui, castris locum caperet: commeatus expediret, ab insidiis præcaueret: tempus pugnæ eligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret, non iam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahẽtem, inter purpuram atque aurum eneruatum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius quàm hostẽ, nihil aliud quàm bene ausus vana contemnere, incruentus deuicit. Lõgè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comessabundus incessit, visus illi habitus esset; saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia

Digressio, qua quærit Liuius, ab Alexandro Magno, si Italiam petiisset, Romana virtus resistere potuisset.

Cyrus.

Principes Romani, quibus cum fuisset Alexandro bellandum.

Romanũ Senatum ex regibus cõstare quispiam dixit.

Darius.

recentia domesticæ cladis, vbi auunculus eius nuper Epiri rex Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui si ex habitu nouæ fortunæ, nouique, vt ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis quàm Alexādro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitū degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tāto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi iacētium adulationes, etiam victis Macedonibus graues, nedum victoribus: & fœda supplicia, & inter vinū & epulas cædes amicorum & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid si vini amor indies fieret acrior? quid si trux ac præferuida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutib. ducimus? Id verò periculū erat, quod leuissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque cōtra nomen Romanum gloriæ fauent, dictitare solēt, ne maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Romanus, & aduersus quē Athenis, in ciuitate fracta Macedonum armis, cernente tum maximè propè fumantes Thebarum ruinas, concionari liberè ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) aduersus cum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberā missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, vnius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulò plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollūt, quod populus Rom. & si nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ nō secunda fortuna fuerit: non intelligūt se vnius hominis res gestas, & eius iuuenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus cōferre. Miremur, si cum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni: plus in tam longo spatio, quam in ætate XIII. annorum fortuna variauerit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Rom. duces nominem, quibus numquā aduersa fortuna pugnæ fuit: paginas in annalibus magistratuū, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque quotū nec virtutis, nec fortunæ vllo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex; denos, vicenosq; dies quidam dictaturam, nemo plusquam annum cōsulatum gessit. ab trib. pleb. delectus impediti sunt, post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorū causa reuocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc prauitas impedimento aut damno fuit: malè gestis rebus alterius successum est: tyronem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperūt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cūcta, non sequuntur. Inuictus ergo Alexāder cum inuictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset, imò etiam eo plus periculi subisset, quòd Macedones vnum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexādro vel gloria, vel rerum magnitudine pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine viueret, moreretur que. Restat vt copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius ætatis lustris ducena quinquagena millia capitū. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, vrbano propè delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quiniq; exercitus sæpè per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellū. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Cāpania, & parte Vmbriæ Hetruriæque, & Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiuncta q; omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Hostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello inuenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millib. hominum, & quatuor millibus equitū, maximè Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro (quòd postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæque illis: Romano scutum, maius corpori tegumentum, & pilum, haud paulò quàm hasta vehementius ictu missuque telum. statarius vterque miles, ordines seruans: sed illa phalanx immobilis, & vnius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partib. constans: facilis partienti quacumque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Vno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Ne ille sæpe, etiam si prima prospere euenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, fortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuuene cum sua conferentem. Equidem cum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad vnum bellum. & forsitan cum & fœderibus vetustis iuncta Punica res Romanæ esset, & timor par duersus communem hostem duas potentissimas armis virisque vrbes armares, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus: sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem aduersus Antiochum, Philippum, & Persen, non modò cum clade vlla, sed ne cum periculo quidem suo. ablit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant. numquam ab equite hoste; numquam à pedite; numquam aperta acie, numquam æquis vtique; numquam iniquis locis laborauimus. Equidem, sagittas, saltus impeditos, auia commeatibus loca, grauis armis miles timere potest. mille acies grauio-

XVIII Alexandri dedecora.

XIX

Arma eorum armis confert.

Alexandri cum Ro. manis ducib. comparatio.

res quàm Macedonum atque Alaxandri auertit, auertetque modò sit perpetuus huius, qua viuimus, pacis amor, & ciuilis cura concordiæ.

XX M. Follius Flaccina inde, & L. Plautius Venox Coss. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis *de fœdere renouando* legati cum senatum humi strati mouissent, reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. itaque de fœdere negatum: induciæ biennij, cùm per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationib. fessi, obsidibus L. Plautio Cos. datis, in deditionem venerunt.

Induciæ biennii Sãnitibus datæ.

Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: cum vtrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Vfentina ac Falerina.

Duæ tribus Romæ additę.

Inclinatis semel in Apulia rebus, Theares quoq; Apuli ad nouos Coss. C Iunium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus peritum venerunt. pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores, id audacter spondendo impetrauerunt, *vt fœdus daretur: neque vt æquo tamen fœdere, sed vt in ditione populi Rom. essent.* Apulia perdomita (nam Tarento quoq; valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino aduentu Æmilij Cos. Nerulum vi captum.

Apulia perdomita.

Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgauit, Antiatibus quoque, qui *se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur*, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniæ patroni: nec arma modò, sed iura etiam Romana latè pollebãt.

XXI C. Iunius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula Coss. exitu anni non Coss. ab se creatis, Sp. Nautio, & M. Popilio, cæterùm dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fuluio magistro equitum Satriculã oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit. hinc Satricani magno cum tumultu patefactis repentè portis in stationes hostium incurrerunt.

Samnites rebellarũt.

Inde pars vtraque spe alieni magis auxilij, quã viribus freta suis iusto mox prælio inito Romanos vrgent. & quamquã anceps dimicatio erat, tamen vtrimque tutã aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumueniẽdum cepit, & diuersa statuit signa, infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totam aciem in Samnites obuertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Sãnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abiecta Satriculæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, vt parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

Sãnites fusi ad Satriculam.

XXII Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Coss. noui, sicut superiores Romæ manserunt. Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Satriculam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plistiam manserãt: sed acciti ab domo nouis militib. multitudine freti, castra eodem quo antè loco posuerunt: lacessentesque prœlio Romanos auertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tanti ducere, quod vrbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modò oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati, & cum iã propè in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Æmilios Cæretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitũ euectus, summouit hostem. tum in minimè pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, vt insignis vtrimque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. prior Samnitium imperator ægrè patiens, quòd tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique orando hortandoque equites prœlium integrauit. In quem insignem inter suos cientem pugnam magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equũ, vt vno ictu exanimem æquo præcipitaret: nec vt fit, ad ducis casum perculsa magis, quàm irritata est multitudo omnis.

Samnitũ ducẽ magister equitũ interficit.

Qui circa erãt, in Æmilium temerè inuectum per hostium turmas tela coniecerunt, fratriq; præcipuum decus vlti Samnitium imperatoris dederunt. Is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus mœroris atque iræ trucidauit: nec multùm abfuit, quin corpore etiã, quia inter hostiles ceciderat turmas, Sãnites potirentur. sed extemplò ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. & repentina acies circa corpora ducũ pedestre prœlium iniit, quo haud dubiè superat Romanus: recuperatũque Æmilij corpus mista cũ dolore lætitia victores in castra referunt.

Magister equitum trucidatur.

Samnites duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Satricula, quã nequiquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Satricula Romanus per deditionẽ, Plistia per vim Samnis potitur.

Satricula dedita.

XXIII Mutata inde belli sedes est. ad Sorã è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum.

Sora deficit ad Samnites.

Quò cùm prior Romanus exercitus ad vlciscendam ciuiũ necem, recuperãdamque coloniam magnis itinerib. peruenisset, & sparsi per vias speculatores *sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse alij super alios* nunciarẽt, obuiã itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi, victoresne essent, diremit.

Ancipiti prœlio cum Samnitib. ad Lautulas dimicatũ est.

Inuenio apud quosdã, aduersam eam pugnã Romanis fuisse, atq; in ea cecidisse Q. Æmilium magistrum equitum. Suffectus in locũ Æmilij C. Fabius magister equitum cũ exercitu nouo ab Roma aduenit: & per præmissos nuntios consulto dictatore, vbi subsisteret, quóve tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis cõsiliis. Dictator cùm per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quàm obsidẽtis modo, signum repentè pugnæ proposuit. & efficacius ratus ad accẽdendus virorũ fortiũ animos, nullam alibi, quàm in semetipso cuiquam relictam spem de magistro equitum, nouoq; exercitu militem celauit; & tanquam nulla, nisi in eruptione spes esset: *Locus*, inquit, *angustus milites de-*

Dictatoris ad milites oratio.

prehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viã nulli habemus. statiua nostra munimento satis tuta sũt, sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, vnde subuehi commeatus poterant: & si homines iuuare velint, iniqua loca sunt. Itaq; non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in qua infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis, armis munimẽta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetãtque quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquàm victoriæ, nobis abscindamus. ferte signa in hostem: vbi extra vallum agmẽ excesserit, castra quibus imperatum est, incendant: damna vestra milites omnium circà, qui defecerunt, populorum prædà sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis vltimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tãtum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud paruum fuit irritamẽtum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id conuenerat signũ) hostium terga inuadit, ita circumuenti Samnites, qua potest quisque fugam per diuersam petunt. Ingens multitudo in vnum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens in medio cæsa. capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quàm quòd præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra spem salua inuenit.

Samnites victi, & eorum castra direpta.

XXIV Ad Soram inde reditum, nouiq; Coss. M. Petilius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, nouisq; cohortibus in supplementum adductis. Cæterum cùm propter difficilem vrbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, cùm ad vigiles Romanos penetrasset, *duci se extemplò ad consules* iubet: deductusque. *traditurum vrbem promittit*. visus inde, *cum quonam modo id præstaturus esset*, percunctantes doceret, haud vana afferre, perpulit propè adiuncta mœnib. Romana castra, vt sex millia ab oppido remouerentur. fore vt minus intentæ in custodiam vrbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent; ipse in sequenti nocte sub oppido syluestribus locis cohortib. insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua, ac propè inuia in arcem ducit, pluribus quàm pro numero virorũ missilibus telis eò collatis. ad hęc saxa erant, & temerè iacentia (vt fit) in aspretis: & de industria etiam, quò locus tutior esset, ab oppidanis congesta. vbi cùm constituisset Romanus, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto maiora territis ostentat. ego iam terrore omnia implebo, vos arcem intenti tenete.* decurrit inde quãto maximè poterat cum tumultu, *ad arma*, &, *prô vestram fidem ciues* clamitans, *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.*

Soranus transfuga spem capiẽde Soræ Coss. facit.

Hæc incidens principum foribus, hæc obuiis, hæc excurrentibus in publicum pauidis increpat. Acceptum ab vno pauorem plures per vrbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela & armatos tenere arcem multiplicatò numero audirent, auertunt animos à spe recuperandæ arcis. fuga cuncta complentur, portæq; à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringũtur: quarum per vnam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per viam pauidos cædit. Iam Sora capta erat, cùm Coss. prima luce aduenêre, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. ex his ccxxv. qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores vinctos Romam deducunt. Cæteram multitudinem incolumem præsidio imposito Soræ relinquunt: omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cuius maximè intererat, tutam vbique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

Sora capta.

Soranæ defectionis auctores capite mulctantur.

XXV Coss. ab Sora profecti, in agros atque vrbes Ausonum bellum intulerunt, mota namque omnia aduentu Samnitium, cum apud Latulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. cæterùm Ausonum gens proditione vrbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vestina vrbes erant, ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in proditionem vrbium suarum coniurati ad consules veniunt. docẽt, *suos iampridem exoptãtes Samnitium aduentũ, simul ad Lautulas pugnatũ audierunt, pro victis Romanos habuisse, iuuentute & armis Samnites iuuisse. fugatis inde Sãnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accersant bellũ, & obstinatos claudere, si exercitus admoueatur. in ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites: partim armati, qui occulti propinqua mœnib. insiderent loca: partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis vrbes ingrederentur. ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datũ signum armatis, *vt ex insidiis concurrerent*. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemq; cõsilio capta; sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset.

Ausonum gens in potestatem pop. Romani venit.

XXVI Eodem anno prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditorib. impunita res fuit. haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo impetu vrbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoq; ita processit, vt Romæ cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi *delendam vrbem censerent*. præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoq; abhorrere à relegandis tam procul ab domo ciuib. inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamẽ sententia, *vt mitterẽtur coloni*. duo millia & quingẽti

Luceria ad Samnites deficit, mox recipitur.

missi. Eodem anno, cùm omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum coniurationes patefactæ. de quib. cum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ: *dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit.* C. Mænius dictus. is M. Follium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. Itaque siue timore eius, seu conscientia, Calauios, Ouium Nouiumque (ea capita coniurationis fuerant) prius quàm nominarẽtur apud dictatorem, mors haud dubiè ab ipsis conscita iudicio subtraxit. Deinde vt quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res, *non nominatim, qui Capuæ, sed in vniuersum, qui vsquam coissent, coniurassent ve aduersus Romanum populum, quæri senatum iussisse: & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, aduersus Remp. esse*: latiorq; & re & personis quæstio fieri: haud abnuente dictatore sine fine vlla quæstionis suæ ius esse. postulabãtur ergo nobiles homines; appellantibus tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperẽtur. inde nobilitas, nec ij modò in quos crimen intendebatur, sed vniuersi simul *negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum nouorũ. ipsos adeò dictatorem magistrumq; equitum, reos magis quàm quæsitores idoneos eius criminis esse, intellecturosque ita esse, simul magistratu abissent.* Tum enimuero Mænius iam famæ magis quàm imperij memor, progressus in cõcionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos cõscios habeo Quirites, & hic ipse honos delatus ad me testis est innocentiæ meæ. neque enim quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant Reipubl. qui bello clarissimus esset, sed qui maximè procul ab his coitionibus vitã egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa vos existimare, quàm me pro magistratu quicquam incõpertũ dicere melius est) primum ipsas expugnare quæstiones, omni ope annisi sunt: dein postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerẽt, in præsidia aduersariorum, appellationem & tribunitium auxilium, patricij confugerũt. postremò repulsi inde (adeo omnia tutiora, quàm vt innocentia suam purgarẽt, visa) in nos irruerunt, & priuatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: vt omnes dij hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant, me obuiam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso* Coss. *si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Follium quæstiones exerceatis: vt appareat innocentia nostra, nos, non maiestate honoris tutos à criminibus istis esse.* Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Follius magisterio equitum. primique apud Coss. (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti aduersus nobilium testimonia egregiè absoluuntur. Publilius etiã Philo multiplicatis summis honoribus post res tot domi belloque gestas, cæterùm inuisus nobilitati, causam dixit, absolutusq; est. Nec diutius (vt fit) quã dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, aduersus quas comparata erat, oppressa est.

C. Mænius dictator creatur, vt de occultis coniurationibus quæreret.

Mænii dictatoris oratio aduersus nobiles.

Mænius abdicat se dictatura, & reus factus absoluitur.

XXVII Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium reuocauit: vt inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo Coss. cum valido exercitu venerunt. & primò circa saltus, cùm vtrimque ad hostem iniqua via esset, cũctati sunt. deinde Samnites per aperta loca breui circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt; ibiq; primum castra in cõspectu hostibus data: deinde leuibus prœliis, equitum sæpius quã peditũ vtrimque periculum factum, nec aut euentus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebãt bellum, pœnitebat. Samnitium contrà ducibus, & carpi paruis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diuisis: quibus præceptum erat, *intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quàm ad prœlium starent: aciem pedite tutam fore.* Coss. Sulpicius in dextro, Petilius in læuo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites taris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, prætetquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Petilij Cos. additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reseruabantur, in primam aciem extemplò emisit: vniuersisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc transuerso agmine inter duas acies se inferentẽ Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec vniuersam ab ea parte auertit aciem. In eo cornu non Petilius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, auectus ab suis nondum conserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. vnde haud dubiam victoriã cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam inuenit. Romanos loco pulsos, victorem hostẽ signa in perculsos inferentem. cæterùm omnia mutauit repentè consulis aduentus. nam & conspectu ducis refectus militũ est animus: & maius quã pro numero auxilium aduenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœliũ restituit. tota deinde iam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capiq; Samnites: nisi qui Maleuentum, cui nunc vrbi Beneuentum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium proditum memoriæ est. Coss. egregia victoria parta, protinus inde ab Bouianũ oppugnãdum legiones ducũt. ibique hyberna egerunt, donec ab nouis Coss. L. Papirio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Petilius cum M. Follio magistro equitum exercitum accepit. Is cùm audisset arcẽ Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano ad Fregellas pergit. vnde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maximè ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub aduentum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agre-

Samnites ad Caudiũ ex Apulia redeunt.

Samnites ineunt pugnam aduersus Romanos.

XXVIII Samnites cæsi aut capti ad triginta millia.

ſtis, contulerant. Dictator vrbis ſitu circumſpecto, quo apertior aditus ad mœnia eſſet, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit, nec ita multò poſt, ſiue à Petilio dictature, ſiue ab C. Iunio Cos. (nam vtrumque traditur) Nola eſt capta. Qui captæ decus Nolæ ad Cos. trahunt, adiiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas: Petilium autem peſtilentia orta claui figendi cauſa dictatorem dictũ: Sueſſa & Pontia eodem anno coloniæ deductæ ſunt. Sueſſa, Auruncorum fuerat: Volſci Pontias inſulam ſitam in conſpectu littoris ſui incoluerant. & in tertiam Caſſinum vt deducerentur coloni, S. C. factum eſt. ſed triumuiros creauêre, ac

Nola capta a Romanis.

XXIX miſere colonorum quatuor millia. Inſequentes Coss. M. Valerius, P. Decius. Profligato ferè Samnitium bello, prius quàm ea cura decederet patribus Romanis, Etruſci belli fama exorta eſt: nec erat ea tempeſtate gens alia, cuius ſecundum Gallicos tumultus arma terribiliora eſſent, cùm propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero Cos. in Samnio reliquias belli perſequente, P. Decius, qui grauiter æger Romæ reſtiterat, auctore ſenatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo poſtulabat, omnes iuniores ſacramento adigit: arma, quæque alia res poſcit, ſumma induſtria parat, nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat: quieturus haud dubiè, niſi vltrò arma Etruſci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello conſilia & apud Etruſcos fuere. neutri finibus egreſſi. & cenſura clara eo anno Appij Claudij, & C. Plautij fuit: memoriæ tamen felicioris ad poſteros nomen Appij, quòd viam muniuit, & aquam in vrbem duxit: eaque vnus perfecit, quia ob infamem atq; inuidioſam ſenatus lectionem verecundia victus collega, magiſtratu ſe abdicauerat. Appius iam inde antiquitus inſitam pertinaciam familiæ gerendo, ſolus cenſuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram Maximã Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſeruos publicos miniſterij delegandi cauſa ſolemnia eius ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimouendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet; *cùm duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorũ eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe extinctos: nec nomen tantùm Potitiorum interiiſſe, ſed cenſorem etiam Appium memori deûm ira poſt ali-*

Ob Hetruſci belli famam C. Iunius Bubulcus dictator creatur.

Ap. Claudius cenſor viam (quæ Appia dicta eſt) muniuit.

XXX *quot annos luminibus captum.* Itaque Coss. qui eum annum ſecuti ſunt. C. Iunius Bubulcus III. & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, *deformatum ordinem praua lectione ſenatus, qua potiores aliquot lecti præteriti eſſent, negauerunt eam lectionem ſe, quæ ſine recti prauiq; diſcrimine ad gratiam & libidinem facta eſſet, obſeruaturos*, & ſenatum extemplò citauerunt eo ordine, qui ante cenſores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraque pertinentia ad rem militarem: vnum, *vt tribuni militum ſeni deni in quatuor legiones à populo crearentur*, quæ antea per quã paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. tulere eã rogationem trib. pleb. L. Attilius, C. Martius: alterum, *vt duumuiros nauales claßis ornandæ reficiendæque cauſa idem populus iuberet.* Lator huius plebiſciti fuit M. Decius trib. pleb. Eiuſdem anni rem dictu paruã præterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia *prohibiti à proximis cenſoribus erant in æde Iouis, veſci*, quod traditum antiquitus erat, ægrè paſſi, Tibur vno agmine abierunt: adeò, vt nemo in vrbe eſſet, qui ſacrificiis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatum, legatosq; Tibur miſerũt, vt darent operam, vt hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primũ accitos in curiã hortati ſunt, vt reuerterentur Romam: poſtquam perpelli nequibãt, conſilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die feſto alij alios per ſpeciem celebrãdarum cantu epularum cauſa inuitant, & vino, cuius auidũ fermè genus eſt, oneratos ſopiunt: atque ita in plauſtra ſomno victos coniiciunt, ac Romam deportant: nec prius ſenſere, quã plauſtris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppreſſit. Tunc concurſus populi factus, impetratoque vt manerent, *datum, vt triduũ quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc ſolemnis eſt, licentia per vrbem vagarentur: reſtitutumque in æde veſcendi ius iis, qui ſacris præcinerent.* Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Duo imperia per populum dari cœpta.

Tibicines omnes Tibur abierunt.

Quo aſtu tibicines Romam deportatì ſunt.

Conſules inter ſe prouincias partiti; Iunio Samnites, Æmilio nouum bellum Etruria ſorte obuenit. In Samnio Cluuiam præſidium Romanum, quia nequiuerat vi capi, obſeſſum fame in deditionem acceperãt Samnites, verberibusq; fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infenſus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluuiana ratus, quo die aggreſſus eſt mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bouianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium longè ditiſſimũ atque opulentiſſimum armis viriſque. Ibi quia haud tãtum irarum erat, ſpe prædæ milites accenſi, oppido potiuntur. minus itaque ſæuitum in hoſtes eſt prædæ plus penè, quàm ex omni Samnio vnquã egeſtum, benignéque omnis militi cõceſſa. & poſtquam præpotentem armis Romanum acies ſubſiſtere vllæ, nec caſtra, nec vrbes poterant, omnium principum in Samnio eò curæ sũt intentæ, vt inſidiis quæreretur locus, ſi qua licentia populando effuſus exercitus excipi ac circumueniri poſſet. Transfugæ agreſtes. & captiui quidam, pars fortè, pars conſilio oblati, congruentia ad conſulem afferentes, quæ & vera erant, *pecoris vim ingentem in ſaltum auium compulſam eſſe*, perpulerunt vt prædatum eò expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hoſtium exercitus itinera occultus inſederat, & poſtquam intraſſe Romanos vidit ſaltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos inuadit. & primò noua res trepidationem fecit, dum arma capiunt, ſarcinas congerunt in medium: dein, poſtquam vt quiſq; liberauerat ſe onere, aptaueratque armis, ad ſigna vndique coibant, & notis ordinib. in veteri diſciplina militiæ iã ſine præcepto vllius ſua ſpõte ſtruebatur acies: conſul ad ancipitẽ maximè pugnã aduectus, deſilit ex equo, & *Iouem, Martemque, atque*

XXXI

Romanos ex inſidiis adoriuntur Samnites.

alios testatur deos, se nullam suam gloriā inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum deuenisse: neque in se aliud, quàm nimiā ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse: ab eo se dedecori nullam rem aliam, quàm virtutem militum vindicaturum, conniterentur modò vno animo omnes inuadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum vrbibus, vltimā spē furto insidiarum tentantē, & loco non armis fretum. Sed esse iam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soraque, & vbicumq; iniquo successum erat loco, memorabantur. His accēsus miles, omnium immemor difficultatum, vadit aduersus imminentem hostium aciem. vbi paulum laboris fuit, dum in aduersum cliuū erigitur agmē; cæterùm postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitque acies æquo se iam institisse loco, versus extemplò est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulò antè texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia hosti quæsita ipsos tum sua fraude impediebant. itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæsa ad viginti millia hominum, victor-

XXXII que Romanus ad oblatam vltro ab hoste prædā pecorum discurrit. Dum hæc geruntur in Samnio, iam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ vrbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eò alter consul Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Aduenientibus Romanis Sutrini commeatus benignè in castra ante vrbem posita aduexere. Etrusci diē primùm, consultando maturarent, traheréntne bellum, traduxerunt. Postero die, vbi celeriora quàm tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est: armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplò tesseram dari iubet, vt prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat, dicto paretur. Consul vbi armatus paratosq; vidit, signa extra vallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti vtrimque steterunt, exspectantes vt ab aduersariis clamor & pugna inciperet, & prius sol meridie se inclinauit, quàm telū hinc aut illinc emissum est, inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segnius à Romanis pugna initur, cócurrunt infensis animis, numero hostis, virtute Romanus superat, anceps prœliū multos vtrimque, & fortissimum quemque absumit, nec prius inclinata res est, quàm secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt, nullo vnquā prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset: ita, vt victores prius quàm victi pugnandi finem facerēt. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab vtroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta vno prœlio fuerat, subsidiariis modò relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, vt plures post prœliū saucii decesserint,

Samnitium viginti millia cæduntur. Etruscum bellum.

Anceps prœliū nox dirimit.

quàm ceciderant in acie. Q. Fabius insequentis XXXIII
anni Consul bellum, ad Sutrium excepit, collega Fabio C. Martius Rutilius datus est, cæterùm & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & nouus exercitus domo acitus Etruscis venit. Permulti iam anni erant, cùm inter patricios magistratus, tribunosque plebis nulla certamina fuerant: cùm ex ea familia quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem & octo mēsibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, cùm C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi compelli vt abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quàm iustam: nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is cùm identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque eius Mamercum Æmiliū dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem antè censuram, & longinquitate potestatem dominātem intra sex mensium & anni coegisset spatiū: *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationē tribuni magnopere ad causam pertinere suam, nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset: quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodq; postremū iussisset, id ius ratumque esset: non tamen aut se, aut eorum quemquā, qui post eam legē latā creati censores*

essent, teneri ea lege potuisse. Hæc sine vllius assen- XXXIV
su cauillāre Appio, *En*, inquit, *Quirites illius Appii progenies, qui decemuir in annum creatus, altero anno se ipse creauit: tertio, nec abse, nec ab vllo creatus, priuatus fasces & imperium obtinuit: nec antè continuādo abstitit magistratu, quàm obruerent eum malè parta, malè gesta, malè retenta imperia. hæc est eadem familia, Quirites, cuius vi atque iniuriis cōpulsi extorres patria Sacrum mōtem cepistis: hæc, aduersus quam tribunitium auxilium vobis comparastis, hæc propter quam duo exercitus Auentinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges: hæc, quæ agrarias semper impugnauit: hæc connubia patrū & plebis interrupit, hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit, hoc est nomen multò quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itáne tandem Appi Claudi, cùm cētesimus iam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremò populus iussisset, sciuit? immò verò omnes sciuerūt: ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quàm illi antiquæ, qua primùm censores creati erant, quia hāc postremùm iusserat populus: & quia vbi duæ cōtrariæ leges sunt, semper antiquas abrogat noua. An hoc dicis Appi? nō teneri Æmilia lege populū? an populū teneri, te vnum extra legē esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos cēsores, C. Furiū & M. Geganiū, qui, quid iste magistratus in Republ. malè facere posset, indicarunt: cùm iræ finitæ potestatis, Mamercum Æmilium principem ætatis suæ belli domiq;, ærariū fecerunt, tenuit deinceps omnes censores intra centū annorū spatiū. tenet C. Plautium collegā tuū, iisdem auspiciis, eodem iure*

Inter Appium & tribunos plebis certamē oritur.

Sempronij trib. pleb. in Appium oratio.

creatum. An hûc non vt qui optimo iure cenſor creatus eſſet, populus creauit? tu vnus eximius es, in quo hoc præcipuum ac ſingulare valeat? quem tu regem ſacrificiorum crees? amplexus regni nomen, vt qui optimo iure rex Romæ creatus ſit, creatũ ſe dicet? quẽ ſemeſtri dictatura, quem interregno quinque diebus cõtẽtũ fore pute.? quem claui figendi, aut ludorũ cauſa dictatorẽ audacter crees? Quàm iſti ſtolidos ac ſocordes videri creditis eos, qui intra viceſimũ diem ingentib. rebus geſtis dictatura ſe abdicauerũt? aut qui vitio creati abierunt magiſtratu? Quid ego antiqua repetã? nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia cùm quæſtiones ſeuerius, quàm quibuſdam potentib. tutum erat, exerceret, cõtagio eius, quod quærebat, ipſi criminis obiectata ab inimicis eſt, vt priuatus obuiam iret crimini; dictatura ſe abdicauit. Nolo ego iſtã in te modeſtiam: ne degeneraueris à familia imperioſiſſima & ſuperbiſſima: non die, non hora citius, quàm neceſſe eſt, magiſtratu abieris, modò ne excedas finitum tempus, ſatis eſt, aut diem aut menſem cenſuræ adiicere. Triennium, inquit, & ſex menſes vltrà quàm licet Aemilia lege, cenſuram geram, & ſolus geram, hoc quidem iam regno ſimile eſt. An collegam ſubrogabis? quem ne in demortui quidem locum ſubrogari fas eſt? pœnitet enim, quòd antiquiſſimum ſolenne, & ſolum ab ipſo, cui fit, inſtitutum deo, ab nobiliſsimis antiſtitib. eius ſacri ad ſeruorum miniſterium religioſus cenſor deduxiſti: gens antiquior originibus vrbis huius, hoſpitio deorũ immortalium ſancta, propter te ac tuam cenſuram intra annũ ab ſtirpe extincta eſt: niſi vniuerſam Rempubl. eo nefario obſtrinxeris: quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo luſtro capta eſt, quo demortuo collega C. Iulio cenſore L. Papirius Curſor, ne abiret magiſtratu, M. Corneliũ Maluginenſem collegam ſubrogauit, & quantò modeſtior illius cupiditas fuit, quàm tua Appi? nec ſolus, nec vltra finitum lege tempus L. Papirius cenſuram geſſit, tamen neminem inuenit, qui ſe poſtea auctorẽ ſequeretur, omnes deinceps cenſores poſt mortem collegæ ſe magiſtratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit cenſuræ, nec quòd collega magiſtratu abiit, nec lex, nec pudor coercet, virtutem in ſuperbia, in audacia, in contẽptu deorum hominũq; ponis. Ego te Appi Claudi pro iſtius magiſtratus maieſtate ac verecundia, quem geſſiſti, non modo manu violatũ, ſed ne verbo quidẽ inclementiori à me appellatum vellem: ſed & hæc quæ adhuc egi, pertinacia tua & ſuperbia coegit me loqui: & niſi Aemiliæ legi parueris, te in vincula duci iubebo: nec cùm ita comparatum à maioribus ſit, vt comitiis cenſoriis, niſi duo confecerint legitima ſuffragia, non renunciato altero comitia differantur: ego te, qui ſolus cenſor creari non poſſis, ſolum cenſuram gerere patiar. Hæc taliaque cùm dixiſſet, prehendi cenſorem, & in vincula duci iuſſit. Approbantibus ſex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: ſummaque inuidia omnium ordinum ſolus cen-

XXXV ſuram geſſit. Dum ea Romæ geruntur, iam Sutrium ab Etruſcis obſidebatur: conſulique Fabio imis montibus ducenti ad ferẽdam opem ſociis, tentandaſque munitiones, ſi qua poſſet, acies hoſtium inſtructa occurrit. quorum ingentem multitudinem cùm oſtẽderet ſubiecta latè planities: Conſul, vt loco paucitatem ſuorum adiuuaret, flectit populum in cliuos agmen: (aſpera erant ſtrata ſaxis) inde ſigna in hoſtem obuertit. Etruſci omnium, prætetquam multitudinis ſuæ, qua ſola freti erant, immemores, prœliũ ineunt adeò raptim & auidè, vt abiectis miſſilibus, quo celerius manus conſererent, ſtringerent gladios, vadẽtes in hoſtem. Romanus contrà, nunc tela, nunc ſaxa, quibus eos affatim locus ipſe armabat, ingerere, igitur ſcuta, galeæque ictæ, cùm etiam quos non vulnerauerant, turbarent: neque ſubire erat facilè ad propiorem pugnam: neque miſſilia habebant, quibus eminus rem gererent: ſtantes, & expoſitos ad ictus, cùm iam ſatis nihil tegeret: quoſdam etiam pedem referentes fluctuanteſq;, & inſtabilem aciem redintegrato clamore ſtrictis gladijs haſtati & principes inuadunt: cum impetum non tulerunt Etruſci, verſiſq; ſignis fuga effuſa caſtra repetunt. Sed equites Romani præuecti per obliqua campi, cùm ſe fugientibus obtuliſſent, omiſſo ad caſtra itinere, montes petunt. Inde inermi penè, agmine, ac vexato vulnerib. in ſiluam Ciminiam penetratum. Romanus multis millitib. Etruſcorum cæſis, duodequadraginta ſignis militaribus captis, caſtris etiam hoſtiũ cum præda ingenti potitur. Tum de perſequendo hoſte agitari cœptum.

XXXVI Silua erat Ciminia magis tum inuia atque horrenda quàm nuper fuere Germanici ſaltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita eam intrare haud ferè quiſquam præter ducem ipſum audebat. aliis omnib. cladis Caudinæ nondum memoria aboleuerat. Tum ex iis qui aderant, conſulis frater (M. Fabium Cæſonem alii, C. Claudium quidam matre eadem qua Cos. genitum, tradunt) *ſpeculatum ſe iturũ* profeſſus, *breuiq; omnia certa allaturum.* Cære educatus apud hoſpites, Etruſcis inde literis eruditus erat: linguamque Etruſcam probè nouerat. Habeo auctores, vulgò tum Romanos pueros, ſicut nunc Græcis, ita Etruſcis literis erudiri ſolitos, ſed propius eſt vero, præcipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tã audaci ſimulatione hoſtibus immiſcuerit, ſeruus ei dicitur comes vnus fuiſſe, nutritus vnà, eoque haud ignarus linguæ eiuſdem, nec quicquã aliud proficiſcentes, quàm ſummatim regionis, quæ intrãda erat, naturam, ac nomina principũ in populis accepere, ne qua inter colloquia inſigni nota hæſitãtes deprehendi poſſent: ferè paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus hæſiſque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec veſtis armorúmve habitus ſic eos texit, quàm quod abhorrebat à fide, quẽquam externum Ciminios ſaltus intraturũ. Vſq; ad Camertes Vmbros penetraſſe dicuntur, ibi, qui eſſent, fateri Romanũ auſum: introductumque in ſenatum, conſulis verbis egiſſe de ſocietate amicitiaque: atq; inde comi hoſpitio acceptũ, *nunciare Romanis iuſſum, commeatum exercitui dierum triginta preſtò fore, ſi ea loca intraſſet: iuuentutemq; Camercium Vmbrorũ in armis paratã imperio futuram.* Hæc cùm relata conſuli eſſent, impedimentis prima vigilia præmiſſis, legionibus poſt impedimenta ire iuſſis, ipſe ſubſtitit cum equitatu: & luce orta poſtero die obequitauit ſtationib. hoſtium, quæ extra ſaltum diſpoſitæ erant, & cùm ſatis diu tenuiſſet hoſtem, in caſtra ſeſe recepit; portaque altera egreſſus, ante noctem.

Sutrium ab Etruſcis obſeſſum.

Etruſci Romanos adoriuntur.

Etruſci in fugã verſi cæduntur.

Silua Ciminia.

Romani pueri literis Etruſcis erudiebantur.

agmen assequitur, postero die, luce prima, iuga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arua, milites emittit. Ingenti iam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repentè à principibus regionis eius concitatæ, Romanis occurrunt, adeò incompositæ, vt vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, latè depopulato agro victor Romanus, opulentusque rerum omnia copia, in castra rediit. Eò fortè quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis *ne saltum Ciminium transiret*. lætati serius se, quàm vt impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam reuertuntur.

XXXVII Hac expeditione consulis motum latius erat, quàm profligatum bellum, vastationem namque sub Ciminii montis radicibus iacens ora senserat: concitaueratque indignatione non Etruriæ modò populos, sed Vmbriæ finitima: itaque quantus non vmquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque è siluis tantummodo promota castra, sed etiam auiditate dimicandi quàm primùm in campos delata acies, deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruẽdam contra spatio: deinde postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt, vbi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repentè circa duces ortus, vt eò sibi è castris cibaria eius diei deferri iuberent, mansuros se sub armis: & aut nocte, aut certè luce prima castra hostium inuasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur, decima erat ferè diei hora, cum cibum capere consul milites iubet, præcipit vt in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit, paucis milites alloquitur. Samnitium bella extollit: eleuat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse: præterea telum aliud occultum scituros in tempore, interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo minus militum multitudine territus restitueretur: & quòd sine munimento consederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quarta ferè vigilia sine tumultu excitati arma capiunt, dolabræ calonibus diuiduntur ad vallum proruendum, fossasque implendas, intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur, dato deinde signo paulò ante lucem, quòd æstiuis noctibus sopitæ maximè quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partẽ ad arma trepidantes cædes oppressit, paucis armandi se datum spatium est, eus ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatosque persequitur, ad castra, ad siluas diuersi tendebant, siluæ tutius dedere refugium, nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque iussum referri ad cõsulem cętera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam siluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt: metuq; in magno ciuitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis vndique Tuscis Vmbrisque opprimeretur. Sed vbicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ fermè capita Etruriæ populorum ea tempestate erãt, legati pacem fœdusque ab Romanis petẽtes inducias in triginta annos impetrauerunt.

Etruscos exercitus ad Sutrium cogitur.

Romani intra munimenta instructa acie Etruscos paulò ante lucem inuadunt.

Cæsi aut capti Etruscorum millia ad sexaginta.

XXXVIII Dum hæc in Etruria geruntur, Coss. alter C. Martius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit, multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimę oræ præfecerat, in Campaniam acta, cùm appulsa Pompeios esset: socii inde nauales ad depopulãdum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, vnde reditus tutus ad naues esset, dulcedine (vt fit) prædæ longius progressi, exciuere hostes, palatis per agros nemo obuius fuit, cùm occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo ad naues compulsa est.

Etrusci inducias in 30 annos impetrauit.

Profectio Q. Fabii trans Ciminiam siluam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnitium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant, eadem temeritate auidam vlteriorum semper gẽtem in saltus inuios deductam, septam non hostiũ magis armis, quàm locorũ iniquitatibus esse.* Iam gaudium inuidia quadam miscebatur: quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos auertisset, itaque armis virisque ad obterendum C. Martium Cos. concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Martius dimicãdi potestatem non faciat. Obuius iis Cos. fuit, dimicatum prœlio vtrimque atroci, atque incerto euentu est: & cùm anceps cædes fuisset, aduersæ tamen rei famam in Romanos vertit, ob amissos quosdã equestris ordinis, tribunosque militum, atque vnum legatum, & (quod insigne maximè fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (vt solet) ingens terror patres inuasit: dictatorem que dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nũcium perferri omnibus infestis tutò posse: nec viuere Martium Cos. satis fidebant. Alter Cos. Fabius infestus priuatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, *vt memoriam simultatum patriæ remitteret*. Profecti legati ad Fabium Cos. cum s.c. tradidissent, adiecissentque orationem conuenientem mandatis, consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnam esset acturus legatis recessit, nocte deinde silẽtio (vt mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui cum ob animũ egregiè victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facta sui, legatos dimisit: vt appareret insi-

Cum Samnitibus anceps acie pugnatum.

Fabius Cos L. Papirium dictatorem, quamuis inimicum, dixit.

gnem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis: quod vtroq; anno eiusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est,
XXXIX abominandam eam curiam facit. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus ad terrorem traducti siluam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam peruenit: acceptisque à Mattio Coss. veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam, instructos deinde, armatosque, cùm ab neutris prœlium inciperetur, nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus: nec hostem spernentes, statiua in propinquo habuere. Nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est, fusi tamen magis quàm cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam, & ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, cùm vir virum legisset, quantis numquam aliàs antè simul copiis, simul animis dimicarunt, tantoque itarum certamine res gesta est, vt ab neutra parte emissa sint tela, gladiis pugna cœpit, & acerrimè commissa ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est, vt non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua noua gente videretur dimicatio esse, nihil ab vlla parte mouetur fugæ, cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies, ab vltimis deinde subsidiis cietur miles, adeoque ad vltimū laboris ac periculi ventum est, vt equites Romani omissis equis ad primos peditum per arma, per corpora euaserint, ea velut noua inter fessos exorta acies turbauit signa Etruscorum, secuta deinde impetum eorum, vtcumque affecta fuerat, cætera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & auerti manipuli quidam: & vt semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primùm dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes, cæsum in acie quod roboris fuit, castra eo impetu capta, direptaque. Pari
XL subinde periculo, gloriæque euentu bellum in Samnitibus erat, qui præter cæteros belli apparatus, vt acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt, duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælauerunt. Forma erat scuti: summum latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa: spōgia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum, galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent, tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ, his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatū auro argentoque, sed ferro & animis fretum, quippe illa prædam verius quàm arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinē & vulnera, virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditē hostem quamuis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit, dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitū. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen, non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab vtra parte victoria inciperet, prior forte Iunius commouit hostem, læuo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *eos se orco mactare Iunius* dictitās, cùm intulisset signa, turbauit ordines, & haud dubiè impulit aciem. Quod vbi sensit dictator, *Ab leuóne cornu victoria incipiet?* inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies alienam pugnam sequetur, non partem maximā victoriæ trahet?* concitat milites. Nec peditū virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedūt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab læuo cornu ambo consulares, ad equites in cornibus positos euehuntur. adhortatique eos, *vt partem secum capesserent decoris*, in transuersa latera hostium incurrunt. is nouus additus terror, cum ex parte vtraque circumuasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum, tum fuga à Samnitibus cœpta. Iam strage hominum, armorumque insignium campi repleri, ac primò pauidos Samnites castra sua accepére: deinde ne ea quidem retenta; captis direptisque ante noctem iniectus ignis. Dictator ex s.c. triumphauit, cuius triumpho lōgè maximam speciem captiua arma præbuere, tantum magnificentiæ visum in iis, vt aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur, inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, cùm thensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deūm insignibus armis hostium vsi sunt: Campani ab superbia & odio Samnitium gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt. Eodē anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius Cos. nec dubia, nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset: ni legati dedentes vrbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis Cos. præstantiore etiam quàm dictator victoria triūphans, vrbem est inuectus. Quin etiam deuictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu Cos. alterum, alterum prætorem declarauit. XLI
Fabio ob egregiè perdomitam Etruriam continuatur consulatus. Decius collega datur. Valerius prætor quartùm creatus. Coss. partiti prouincias. Etruria Decio, Samnium Fabio euenit. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, iam tum pacem petentes, quòd vti ea cùm daretur noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum, haud magno certamine hostes victi, neque eius pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi

Ad Vadimonis lacū cum Etruscis acriter pugnatum est.

Etrusci in fugam vertuntur.

Samnites auro & argento scuta cælauerunt.

Cum Samnitibus pugnatur.

Samnites vincuntur, & eorum castra diripiuntur.

Perusia in deditionē accepta.

Fabius de Etruscis triumphat.

Fabio continuatur consulatus.

eo primum prœlio cum Romanis bellassent, Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri Cos. secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in XL. annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit, vt nomen omne Etruscum fœdus à Cos. peteret, ac de eo quidem nihil impetratum, induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ, ea merces induciarum fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbauit repentina defectio Vmbrorum, gentis integræ à cladibus belli, nisi quòd transitum exercitus ager senserat: ii concitata omni iuuentute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, vt relicto post se in Etruria Decio, *ad oppugnandam inde Romam ituros*, magnificè de se, ac contemptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum eorum vbi ad Decium Cos. perlatum est, ad vrbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade quàm intutam vrbem incolerent. Itaque legati ad Fabium Cos. missi sunt: *vt, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Vmbriam properè exercitum duceret.* Dicto paruit Cos. magnisque itineribus ad Meuaniam, vbi tum copiæ Vmbrorũ erant, perrexit. Repens aduentus Cos. quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, vt alij recedendum ad vrbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. Plaga vna (Materinam ipsi appellant) non continuit modò cæteros in armis, sed confestim ad certamen egit, castra vallātem Fabium adorti sunt. Quos vbi effusos ruere in munimenta consul vidit, reuocatos milites ab opere prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatus prædicatione vera quā in Tuscis, quā in Samnio partorum decorum, *exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet: & vocis impiæ pœnas expetere, qua se vrbem Romanam oppugnaturos minati sint.* Hæc tanta sunt alacritate militum audita, vt clamor sua sponte ortus loquentem interpellauerit ducem, ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum, cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in viros, aut armatos incurrunt, mirabile dictu: signa primò eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad cōsulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, & sicubi est certamen, scutis magis quàm gladiis geritur res, vmbonibus incussaq; ala sternuntur hostes, plus capitur hominum, quàm cæditur: atq; vna vox *ponere arma* iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli, postero insequentibusq; diebus & cæteri Vmbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius aliena sortis victor belli,

Marsos & Pelignos, Fabius vicit.

Vmbri à Romanis deficiunt.

Vmbri se dedunt Romanis.

XLII

in suam prouinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum: ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius Coss. fuerunt, prorogauit, maximè Appio aduersante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio trib. pleb. interpellata, donec se censura abdicauit, in quibusdam annalib. inuenio. Creatus consul, cum collegæ nouum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, vt vrbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium prouinciæ haud pœnituit, multa secunda prælia fecit: aliquot vrbes hostium vi cepit prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adiuuabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris auidum. Q. Fabius proconsul ad vrbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit, minimè ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi, nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamē sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset, postero die vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & acti, qui Samnitium forent, *vt cum singulis vestimentis emitterentur*, hi omnes, sub iugum missi, sociis Samnitium nihil cautum, ad septem millia sub corona venière, qui ciuem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus, eos omnes Fabius Romam ad senatum misit, & cum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus aduersus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur. Iussique eam integram rem noui Coss. P. Cornelius Aruina, Q. Martius Tremulus (ii enim iam creati erant) ad senatum referre. Id ægrè passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant: præter Alatrinatem Ferentinatemque & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt. In Samnio quoque quia decesserat inde Fabius, noui motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captiuorum corpora militum fœdè sæuitum. itaque eò P. Cornelius cum exercitu missus. Martio noui hostes (iam enim Anagninis Hernicisq; alijs bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consultum castra interceperunt, vt peruadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, vterque consul ageret, Romamque in metus manaret: adeò, vt omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Cæterùm Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit, nihil vsquā dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita vt ad senatū Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipēdio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Martium reiecti: cui s.c. permissum de Hernicis erat: isque gentem in deditionē accepit. Et in Samnio alter Cos. superior viribus,

Volumnius consul cum Salentinis prosperè bellum gessit.

Fabius proconsul ad Allifas vincit fudit.

Hernici populo Romano bellum indicunt.

XLIII

Hernici victi à Martio Cos. & in deditionē accepti.

locis impedirior erat omnia itinera obsepserant hostes: saltusque peruios ceperant, ne quà subuehi commeatus possent, neque eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat, satisque apparebat neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturus. Aduentus Martii, qui Hernicis subactis maturauit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit, nam, vt qui ne alteri quidē exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi vtique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei,

Samnites Martium Co. aggrediuntur.

aduenientem incomposito agmine Martium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, instructa acies, clamor primùm in statiua perlatus, deinde conspectus procul puluis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit, isque confestim *arma capere* iussis, raptimque eductis in aciem militibus, transuersam hostium aciem, atque alio certamine occupatam inuadit: clamitans *summum flagitium fore, si alterum exercitum vtriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarēt decus.* qua impetum dederat, perrumpit: aciemq; per mediam in castra hostium tendit, & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ vbi flagrā-

Samnitium cæsa triginta millia.

tia Martianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri, sed omnia obtinet cædes: nec in vllam partem tutum perfugium est. Iam triginta millitibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant: colligebantque in vnum copias, inuicem inter se gratantes: cùm repente visæ procul hostium nouæ cohortes quæ in supplementum scriptæ fuerant, integrauere cædem, in quas nec iussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, *malo tyrocinio imbuendum Samnitem* clamitantes. Indulgent Coss. legionum ardori, vt qui probè scirent nouum militem hostium inter perculsos fuga veteranos, ne tentando quidem satis certamini fore, nec eos opinio sefellit, omnes Sam-

Samnitium nouæ cohortes fusæ.

nitium copiæ veteres nouæque mōtes proximos fuga capiunt, eò & Romana erigitur acies: nec quicquam satis tuti loci victis est: & de iugis, quæ ceperant, funduntur; iamque vna voce omnes pacem petebant. Tum trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Martius de Hernicis triumphans in vrbem rediit: statuaq; equestris in foro decreta, est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum trib. populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quàm ciuitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu Hernicorum soli habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque adempta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione

Salutis ædes extructa.

interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Iunio Bubulco censore locata est: quàm Cos. bello Samnitium vouerat, ab eodem collegaq; eius M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ. Et cum Carthaginiensibus eodem

Cum Carthaginiensibus fœdus tertiò renouatum.

anno fœdus tertiò ranouatum: legatisque eorū, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIIII

Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure, ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter Coss. potuerat bello abesse. Creati Coss. L. Postumius, T. Minutius. Hos Coss. Piso Q. Babio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Martio Coss. factos tradidimus: memoriàne fugerit in annalibus digerendis, an consultò binos consules falsos ratus trāscēderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ, itaque ambo Coss. in Sānium missi, cùm

In Samniū mittuntur ambo Coss.

diuersas regiones, Tifernum Postumius, Bouianum Minutius petissent: Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alij haud dubiè Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alij Marte æquo discessum, & Postumium metum simulantem nocturnu itinere clàm in montes copias abduxisse: hostes secutos duu millia inde locis munitis & ipsos concedisse. Consul, vt statiua tuta, copiosaque(& ita erant) petisse videretur: postquàm & munimentis castra, firmauit, & omni apparatu rerum vtilium instruit: relicto firmo præsidio vigilia tertia, quà duci proximè potest, expeditos legiones ad collegam, & ipsum aduersus alios sedentem ducit, ibi auctore Postumio Minutius cum hostibus signa confert; & cùm anceps prœliū in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium improuiso inuadit, itaque cum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa vnum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectū. ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundūt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, &

Samnites victi.

imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra vtraque capta, & Bouianum, vbi postero die cœptum oppugnari, breui capitur, magnaque gloria regum gestarū consules triumpharunt. Minutium Cos. cum vulnere graui relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fuluium in locum eius consulem suffectum: & ab eo, cum ad exercitum Minutii missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

XLV

Samnites de pace legatos Romā mittēte.

P. Sulpicio Auerrione, P. Sempronio Sopho Coss. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misère, quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione vltro citroque habita, de pace transigi potuisse, nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium* Cos. *cum exercitu breui in Samnio fore: eum ad bellum pacémne inclinent animi, falli nō posse: comperta omnia senatus relaturum:* decedentem ex Samnio Cos. legati sequerētur. Eo anno eum pacatum Samnium exercitus Romanus benignè præbito cōmeatu peragrasset, fœdus antiquum

Fœdus antiquum Samnitibus redditum.

quum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, cæterùm permultos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quòd incolumi Hernico nomine missitauerant simul cum iis Samniti auxilia, & post Hernicos subactos vniuersa propè gens sine dissimulatione consilij publici ad hostes desciuerat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, fetiales venerant, res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, vt terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: cùm quibus licuerit, suas leges Romanæ ciuitati præoptauerint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna necessariam ciuitatem fore.* Ob hæc vulgo in concilijs iactata populus Romanus bellum fieri

Æquis bellum indicitur.

Æquis iussit: Consulesque ambo ad nouum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (vt qui suo nomine per multos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare, alij exeundum in aciem, alij castra tuenda censent: mouet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum leuibus præsidiis vrbium relictarum excidia. itaque postquam inter multas sententias vna, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum auertisset, audita: vt prima vigilia diuersi è castris ad deportanda omnia, tuendasque mœnibus in vrbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt: & vbi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. cæterùm postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterunt, insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum cùm deserta omnia inuenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. sed vestigia in omnes æquè ferētia partes, vt in dilapsis passim, primò errorem faciebant: post per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas vrbes circumferendo bello, vnum & quadraginta oppida intra dies sexaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum propè ad internecionem deletum: De Æquis triumphatum, exemploque eorum clades fuit, vt Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum. Eodem anno C. Flauius Cn. filius scriba, patre libertino humili fortuna ortus, cæterùm callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Inuenio in quibusdam annalibus. cùm appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & iurasse, *se scriptum non facturum.* quem aliquanto antea desiisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumuiratibusque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterùm (id quod haud discrepat) contumacia aduersus contemnentes humilitatem suam nobiles certauit, ciuile ius repositum in penetralibus pontificum euulgauit, fastosque circa forum in albo proposuit, vt quando lege agi posset sciretur: ædem Cōcordiæ in area Vulcani summa inuidia nobilium dedicauit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire, cùm more maiorum negaret, *nisi Cos. aut imperatorem posse templum dedicare.* Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, *ne quis templum, aramve iniussu senatus, aut tribunorum plebis partis maioris dedicaret.* Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit aduersus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flauius cùm venisset, consensuque nobiliū adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, *curulem afferri sellam* eò iussit, ac sede honoris sui anxios inuidia inimicos spectauit. Cæterùm Flauium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudij censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinauerat. & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes vrbanas: humilibus per omnes tribus diuisis, forum & campum corrupit. tantumque Flauij comitia indignitatis habuerunt, vt plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius simul concordiæ causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit, adeoq; eam rem acceptam gratis animis ferunt, vt *Maximi* cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, *vt equites idibus Quintilibus transueherentur.*

Æquorum vnum & quadraginta oppida à Romanis capta.

C. Flauius patre libertino ortus, ædilis curulis factus, ciuile ius euulgauit. XLVI

Flauij insigne factum aduersus nobilium superbiam.

In duas partes ciuitas discessit. Q. Fabius vnde Maximi cognomen sibi pepererit.

EPITOME LIBRI X.

Oloniæ deductæ sunt Sora ac Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, vt essent nouem, cùm antea quaterni fuissent. Lex de prouocatione ad populum à Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adiectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum, & aduersus eos prosperè pugnatum est. Cùm aduersus Etruscos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius secutus exemplum patris, deuouit se pro exercitu, & morte sua victoriam eius pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando astrictus fuerat, quo maiore constantia virtutis in aciem descenderet, fudit. Census actus est. lustrum conditum. Censa sunt ciuium capita ducenta sexaginta duo millia, & tracenta viginti duo.

I

V c i o Genutio, Ser. Cornelio Coss. ab externis fermè bellis ocium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ.

Coloniæ deductæ.

Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites. eò quatuor millia hominum missa. Eodem aono Arpinatibus, Trebulanisque ciuitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis solicitatos compertum: capitaque coniurationis eius quæstione ab Coss. ex s. c. habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parua expeditio in Vmbria facta est: quòd nunciabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri.

In Vmbria pugnatum est.

In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec altero specus eius ore (nam peruius erat) inuento, vtræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum ruentia nouissimè in ipsas flammas, dum euadere tendunt, absumpta: M. Liuio Dentre, & Æmilio Coss. redintegratum Æquorum bellum.

Æquorum redintegratur bellum.

Coloniam ægrè patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tàm affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, vt tumultus eius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octauo triumphans in vrbem cùm redisset, ædem Salutis, quàm Cos. vouerat, censor locauerat, dictator dedicauit.

Æquos subegit C. Iunius dictator.

II

Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ littora appulsa, Thurias vrbem in Salentinis cepit. Aduersus hunc hostem Cos. Æmilius missus, prœlio vno fugatum compulit in naues. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta Iunium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdam annalibus inuenio: & Cleonymum prius, quàm confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumuectus inde Brundusij promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, cùm læua importuosa Italiæ littora, dextra Illyrici Liburnique & Istri, gentes feræ & magna ex parte latrociniis maritimis infames terrerent, penitus ad littora Venetorum peruenit: ibi expositis paucis qui loca explorarent, cùm audissent *tenue prætentum littus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis, agros haud procul proximos campestres cerni: vlteriora colles*: inde esse ostium fluminis prælti, quo circumagi naues in stationem tutam vidisset, (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire flumine aduerso iussit.

Ad littora Venetorū classis Græcorum peruenit.

Grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis. in leuiora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum vicis colentibus eam oram peruenit. Ibi egressi leui præsidio nauibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius vsque à nauibus procedunt.

Patauini & Veneti classem Græcorum fuderant.

Hæc vbi Patauium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obuia fieret, altero itinere ad stationem nauium (millia autem XIIII. ab oppido aberat) ducta. In naues paruas custodibus interemptis impetus factus: territique nautæ coguntur naues in alteram ripam amnis transuehere: & in terra prosperum æquè in palatos prædatores prœlium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis, Veneti obsistunt. Ita in medium circumuenti hostes, cæsique, pars capti, classem indicant, regemque Cleonymum tria inde millia abesse. Ibi captiuis proximo vico in custodiam datis, pars fluuiatiles naues ad superanda vada stagnorum aptè planis alueis fabricatas, pars captiua nauigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naues, & loca ignota plus quàm hostem timentes circumuadunt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes, vsque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque nauibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores reuertuntur. Cleonymus vix quinta parte nauium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prosperè adita, discessit, rostra nauium, spoliaque Laconum in æde Iunonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patauij monimentum naualis pugnæ eo die, qua pugnatum est, quotannis solemni certamine nauium in flumine oppidi medio exercetur.

III

Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: vbi Licinium genus præpotens, diuitiarum inuidia pelli armis cœptum. simul Marsos agrum vi tueri: in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quàm Q. Fabium ea ætate, atque eis honoribus Valerio subiectum. cæterùm ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prœlio vno Marsos fundit. compulsis deinde in vrbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marsis, fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum. & cùm dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumuenitur: signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus.

Etrusci absente dictatore magistrum equitum circumueniunt.

qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quòd si qua alia arte cognomen suum æquauit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam quòd memor Papirianæ sæuitiæ nunquam, vt dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset.

IV

Núciata ea clades Romam, maiorem quàm res erat terrorem exciuit. nam vt exercitu deleto, ita iustitium indictũ: custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congesta. Omnibus iunioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus,

omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, inuenit: exercitum auidum pugnæ, quò maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promouit. eò & hostes securi, quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant: tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armis, pecus in conspectu præsidij Romani, cui præerat Cn. Fuluius legatus, propulsum. ad quam illecebram cùm commoueretur nemo ab Romana statione; pastorum vnus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: *quid cessarent, cùm per medii castra Romana tutò agere possent?* Hæc cùm legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen iniussu mouere se auderent: iubet peritos linguæ attendere animum, *pastorum sermo agresti an vrbano propior esset.* Cùm referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quàm pastoralia esse: *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis iam dolo capi, quàm armis vinci posse.* Hæc vbi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum vndique campum prolata signa. visa legato maior acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque properè ad dictatorem auxilia accitum

Etrusci tentant insidiis Romanos circumuenire.

Etrusci Romanis præsidium adoriuntur.

V mittit, interea ipse impetus hostium sustinet. Nūcio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos iubet. sed celeriora propè omnia imperio erant. rapta extemplò signa, armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur. cùm ita ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. vrgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, *vt ocius eant.* quò magis festinantes videt dictator, eò impensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet. Etrusci contrà, principio exciti pugnæ omnibus copiis aderant: & super alius alij nunciant dictatori *omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam: nec iam ab suis resisti posse.* & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. cæterùm satis fretus esse etiam nūc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quàm maximè vult fatigari hostem, vt integris adoriatur viribus fessos. quamquam lentè procedunt, iam tamen ad impetum capiēdum equiti vtrique modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultam aut repentinum hostis timeret: sed relinquerent interualla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem inuehitur: incompositisque aduersus equestrem procellam subitum pauorem offundit. Itaque vt propè serum auxilium iam penè circumuentis, ita vniuersa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt, & in vltimam castrorum partem conglobantur. hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliquà & euadere possent. Fortè quodam loco malè densatus agger pondere superastantium in fossam procubuit: atque eà cùm *deos pandere viam fugæ* conclamassent, plures inermes quàm armati euadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, vt de pace legatos mitterent Romam. pax negata: induciæ biennij datæ, dictator triumphans in vrbem redit. Habeo auctores, sine vllo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. Cos. ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeò etiam absentem creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta. id vnum non ambigitur, consulatum cum Apuleio Pansa gessisse.

Etrusci fusi, & eorum castra direpta.

Etruscis induciæ biennij datæ.

VI M. Valerio & Q. Apuleio Coss. satis pacatæ foris res fuère. Etruscum aduersæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis noui pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen ne vndique tranquillæ res essent, certamen iniectum inter primores ciuitatis, patricios plebeiosque, ab trib. pleb. Q. & Cn. Ogulniis. qui vndique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem promulgarunt, *vt cùm quatuor augures, quatuor pontifices, ea tempestate essent: placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures de plebe omnes adlegerentur.* Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, nō inuenio: cùm inter augures, constet imparem numerum debere esse, vt tres antiquæ tribus, Ramnenses, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant: aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cùm ad quatuor quinque adiecti nouem numerum, vt terni in singulas essent, expleuerunt. Cæterùm quia de plebe adlegebantur, iuxta eam rem ægrè passi patres, quàm cùm consulatum vulgari viderent, simulabant ad deos id magis, quàm ad se pertinere. *ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in Rempub. clades veniat.* Minus autem tetendere. assueti iam tali genere certaminum vinci. & cernebant aduersarios non id. quod olim vix sperauerint, affectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certarum, tamen adeptos; multiplices consulatus, censurasque & triumphos. Certarum tamen VII

Inter primores ciuitatis, patricios plebeiosque certamen de sacerdotiis cū plebe communicandis.

Inter Ap. Claudium & Publium Deciū certamen, de suadenda dissuadendaque. Lege à tribunis plebis promulgata.

suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudiū maximè ferūt, & inter publium Decium Murem, qui cùm eadem fermè de iure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cùm plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent, retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in cōcione erāt, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habita pro populo ac legionibus Romanis deuouisset, *tum Publium Decium* Cos. *purum piumque diis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega eius deuoueretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi ritè non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dij, quàm Ap. Claudij? castius eū sacra priuata facere, & religiosius deos colere, quàm se? quem pœnitere votorum, quæ pro Republica nuncupauerint tot* Coss. *plebeij, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorū annorū, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quàm in plebeiis ducibus. Quòd cùm ita se habeat, cui deorū hominūmve indignum videri potest,* inquit, *eis viris, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triūphali, laureaque honoraritis: quorū domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adiicere? Qui Iouis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit: si cōspiciatur cum capite ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriūmve ex arce capiat? cuius imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur: si auguratum aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legētium oculi? equidem (pace dixerim deûm) eos nos iam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quàm acceperimus & deorum magis, quā nostra causa expetamus, ut quos priuatim colimus, publicè colamus.*

VIII *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis? & non iam in possessione vnius amplissimi simus sacerdotij? decemuiros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cæremoniarumque aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis vlla iniuria facta est, cum duūuiris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinq; augurum loca, quatuor pontificum adiecit, in quæ plebeij nominētur: non ut vos Appij vestro loco pellant, sed ut adiuuent vos homines plebeij diuinis quoque rebus procurādis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adiuuant. Noli erubescere Appi collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in cōsulatu collegam habere potuisti: cuius tam dictatoris magister equitum, quàm magistri equitum dictator esse potes. Sabinum aduenā principē nobilitatis vestræ, seu Ap. Claudium seu Ap. Claudiū mauultis, illi antiqui patricij in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus, imò omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe* Cos. *est factus, Caius Licinius Stolo primus magister equitū, C. Martius Rutilus primus & dictator & censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Sēper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gētem habere, vos solos iustum imperium & auspicium domi militiæque: æquè adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En Romæ vmquā fando audistis patricios primò esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciêre possent: id est, nihil vltrà quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum, auumque iam poterit filius meus. nihil est aliud in re Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricij petunt, nec curant quem euentum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit, vobis ac Reipubl. uti rogata est, iubendam censeo.* Vocare tribus extemplò populus IX iubebat, apparebatque accipi legē, ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus. C. Martius Rutilus, M. Liuius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genutius, P. Ælius Pætus, M. Minutius Fessus. C. Martius, T. Publilius. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius Cos. *de prouocatione* legem tulit diligentius sanctam tertiò ea tum post reges exactos lata est. sēper à familia eadem, causam renouandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorū opes, quàm libertas plebis poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo ciuium lata videretur, quod graui pœna, si quis verberasset, necassétve ciuem Romanum sanxit. Valeria lex, cùm eum qui prouocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis aduersus ea fecisset, nihil vltrà, quā improbè factum, adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. nunc vix seruo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem cōsule haud quaquam memorabile aduersus rebellantes Æquos, cùm præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberēt, gestum est. Alter Cos. Apuleius in Vmbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte vna præceps, vbi Nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. itaq; eam infectam rem M. Fuluius Pætus, T. Manlius Torquatus noui Coss. acceperunt. In eum annum cùm Q. Fabium Cos. non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se vsus Reipublicæ fore, vrbano gesto magistratu: ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit: qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Caluinum, & Sp. Caruilium, Q. F. Maximum. id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mistam ex ædiliciis & consulatibus comitiis, conuenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Auerrione censoribus: tribusque additæ duæ, Aniensis ac Tarentina. Hæc Romæ gesta. X Cæterùm ad Nequinum oppidū cum segni obsidione

Noui pontifices quatuor, & augures quinque de plebe facti.

Porcia lex.

Valeria lex.

Aduersus Æquos pugnatum.

Nequinum in Vmbria circumsidetur.

Lustrū conditum est. Duæ tribus additæ.

tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia iuncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perueniunt: inde ad consulem deducti, *præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos* confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incautè credenda, cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in vrbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta Cos. exercitusque Romanus sine certamine vrbem inuasere. ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. colonia eo aduersus Vmbros missa, à flumine *Narnia* appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis aduersus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper à proposito auertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, vt eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta, acceptaque, cum parata cætera ad bellum essent, sequique Etruscus iuberet, inficias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos; quicquid acceperint, accepisse ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. militaturos tamen se, si vtique Etrusci velint, sed nulla alia mercede, quàm vt in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quicquam potuit; non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas sibi quisque adiungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli, pecuniam ingentem sine labore ac periculo paratam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti, eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

Nequinũ proditione oppidanorum captu.

Etrusci Gallos ex hostibus socios aduersus Romanos facere conantur.

XI

T. Manlio Cos. Etruria prouincia sorte euenit, qui vix dum ingressus hostium fines, cùm exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo propè exspirauit. tertius ab eo casu dies finis vitæ Cos. fuit. Quo velut omine belli accepto, *deos pro se commisisse bellum* memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit: vt patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium Cos. omnes sententiæ, centuriæque dixêre, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tum extemplò in Etruriam ad legiones proficisci iussit. aduentus eius compressit Etruscos, adeo vt nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset, neque illos nouus Cos. vastandis agris, vrendisque tectis, cùm passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis inuicem cladibus haud immeritò terribile erat, fama Picentium nouorum sociorum indicio exorta est. *Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis solicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solicitam ciuitatem habuit: ventumque ad inopiæ vltimum foret, vt scripsêre, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac conuehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia consularia habuit. creauit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fuluium Coss.

T. Manlius Cos. ex equo lapsus moritur.

M. Valerius Cos. subrogatus aduẽtu suo Etruscos cõpressit.

Samnites arma & rebellionem spectare nũciatur à Picentibus.

Interregnum.

XII

Principio huius anni oratores Lucanorum ad nouos Coss. venerunt questum, *quia conditionibus pellicere se nequiuerint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superq; erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, vt omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam vt vmquam postea nomẽ Romanum violẽt. Orare patres, vt & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria iam facta aduersus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.* Breuis consultatio senatus fuit, ad vnum omnes iungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus censent. Benignè responsum Lucanis, ictumque fœdus. Fetiales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obuiam missi ab Samnitibus qui denunciarent: *si quod adissent in Samnio conciliũ, haud inuiolatos abituros.* Hæc postquã audita sunt Romæ: bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus iussit. Coss. inter se prouincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fuluio Samnites obuenerũt: diuersique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. pugnatum maiore parte diei, magna vtrimq; cæde. nox incertis quã data victoria esset, interuenit. lux insequẽs victorem, victumque ostendit. nam Etrusci silẽtio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciẽ, vbi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra vacuis cum plurima præda (nam & statiua trepidè deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, cũ impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique vastantur: prædæ vndique actæ. nec solum modò vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fuluij Cos. clara pugna in Samnio ad Bouianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fuluius Coss. de Samnitibus triumphauit.

Ictũ fœdus cum Lucanis.

Ad Volaterras cum Etruscis incerta victoria pugnatur.

Cum Samnitibus feliciter pugnatum de quibus Fuluius Cos. triũphauit.

XIII

Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos, Samnitesq; ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quòd non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum:

increpari magistratus Samnitium, *quòd exercitum aduersus Lucanum hostem comparatum obiecerint Romanis itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine*: Hic terror, cùm illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primò non petentem, deinde vt inclinata studia vidit, etiam recusanrem conuertit. Quid *se iam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, solicitarent? nec corporis, nec animi vigorem remanere eumdem: & fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia iam in se, & constantior quàm velint humanæ res, videatur, & se gloriæ seniorum succreuisse; & ad suam gloriam consurgentes alios lætum adipiscere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.*

Q. Fabius Maximus cõsulatum recusat.

Accuebat hac moderatione tam iusta studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, *qua intra decem annos eumdem consulem refici non liceret*, vix præ strepitu audita lex est. tribunique plebis, nihil id impedimenti futurum aiebant. se ad populum latutos, vti legibus solueretur. & ille quidem in recusando perstabat: *quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? iam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & vt quæque intro vocata erat centuria, Cos. haud dubiè Fabium dicebat. Tum demum consensu ciuitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. cæterùm quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus, P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso mecum consulem faciatis.* Iusta suffragatio visa. omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium Coss. dixere.

Q. Fabius omnium consensu e[n]uitiarũ consul creatur.

Eo anno plerique dies dicta ab ædilibus: quia plus quàm quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis iniectum est.

XIV Coss. noui, Q. Fabius Maximus quartùm, & P. Decius Mus tertium, cùm inter se agitarent, vt alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret: quantæque in hanc aut in illam prouinciam copiæ satis essent, & vter ad vtrum bellum dux idoneus magis esset, ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium auerterunt.

Aduersus Samnites ambo Coss. profecti fines hostiũ populantur.

Profecti Coss. quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, quà venturum bellum foret: Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hostium fines ventum est, vterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quàm populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quà ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes improuiso tumultu quando in apertum semel discrimen euasura esset res, & ipsi acie iusta maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se maiore animo quàm spe committunt. cæterùm siue quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant: seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris.

Samnites Romanis summa vi resistunt.

Fabius, vbi nulla ex parte hostem loco moueri videt, M. Fuluium & M. Valerium tribunos militum cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites iubet: & adhortari, *vt si quando vnquam equestri ope adiutam Rempublicam meminerint, illo die annitantur, vt ordinis eius gloriam inuictam præstent. peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquã spem in impetu esse equitum.* & ipsos nominatim iuuenes pari comitate vtrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. Cæterùm quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires iuuarent ratus, *Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissimè, circumducere* iubet; *inde ascensu abdito à conspectu erigere in montes agmen, auersoque hosti ab tergo repentè se ostendere.* Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quàm suis, ex improuiso ante signa euecti, præbuerunt tumultus. Aduersus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte vlla pelli, aut perrumpi potuit. Et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Creuit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies iussu Consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistent inuehentem se iam Samnitem: & tempore improuisa ex montibus signa, clamorque sublatus, non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam & Fabius *Decium collegam appropinquare* exclamauit, & pro se quisque miles, *adesse alterum* Cos. *adesse legiones*, gaudio alacres fremunt, terrorque vtilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites impleuit, maximè territos ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quàm pro tanta victoria fuit: tria millia & CCCC. cæsi capti trecenti fermè & triginta, signa militaria capta tria & viginti.

Samnites in fugam dissipati.

XV Samnitibus Apuli se ante prœlium coniũxissent, ni P. Decius Cos. iis ad Maleuentum castra obiecisset, extractosque deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quàm cædis. duo millia Apulorum cæsa, spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus diuersis vagati partibus, omnia spatio quinq; mensium euastarunt. quadraginta & quinque loca in Samnio fuêre, in quibus Decij castra fuerũt, alterius Cos. sex & octoginta. nec valli tantùm, ac fossatũ vestigia relicta, sed multa illis insigniora monimenta vastitatis circà, regionumque depopulatarum. Fabius etiam vrbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæsi fermè pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum causa Romam profectus, maturauit eam rem agere. cùm primò vocatæ Q. Fabium Cos. dicerent omnes centuriæ, Ap.

Consulares exercitus omnia in Samnio vastarunt.

Claudius consularis candidatus, vir acer, & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quàm vt patricij recuperarent duo consularia loca, cùm suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, vt se cum Q. Fabio Cos. dicerent. Fabius primò de se eadem ferè, quæ priore anno dicendo abnuere, circumstare sellam omnis nobilitas, orare *vt ex cœno plebeia consulatum extraheret, maiestatemq; pristinam tam tũ honori, tum patriciis gentib. redderet.* Fabius silentio facto media oratione studia hominum sedauit. *facturum enim se fuisse* dixit, *vt duorum patriciarum nomina reciperet, si alium quam se Cos. fieri videret; nunc se sui ratione comitiis, cùm contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio Cos. est factus; priori item consulatu inter se comparati. Nobilitas obiectare Fabio, *fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia,*

Fabius consulatũ recusat.

XVI *ciuilibusque artibus haud dubiè præstantem.* Comitiis perfectis veteres Coss. iussi bellum in Sãnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno L. Volũnio & Ap. Claudio Coss. P. Decius, qui Cos. in Samnio relictus à collega fuerat; proconsul idem populari nõ destitit agros, donec Samnitium exercitũ nusquã se prœlio committentem, postremò expulit finibus Etruriam pulsi petierunt: & quod legationibus nequiquam sæpe tentauerunt, id se tanto agmine armatorũ mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulauerunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cùm Romanis, exponunt, *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gẽtium auxilia: petisse pacem à populo Romano, cùm bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax seruientib. grauior, quàm liberis bellum esset, vnam ipsi spem reliquam in Etruscis restare: scire gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia esse, habere accolas Gallos inter ferrũ & arma natos, feroces cũ suopte ingenio aduersus Romanum populum: quem captum à se, auroque redemptum haud vana iactantes memorẽt. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam, maioribusq; eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam vrbem oppugnandã*

Samnites finibus suis pulsi Hetruriam petierunt.

XVII *ducant.* Hæc eos in Etruria iactantes, molientesque, bellum domi Romanum vrebat: nam P. Decius vbi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, aduocato consilio: *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin vrbes ac mœnia aggredimur? nullus iam exercitus Samnio præsidet, cessere finibus, ac sibimetipsi exiliũ consciuere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam vrbem oppugnãdum ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe maioris quàm ex agrestibus populationibus prædæ, vt vno die vi atq; armis vrbem caperent, ibi duo millia Samnitium & centũ pugnantes circumuenti, captique: & alia præda ingens capta est, quæ ne impedimentis grauibus agmen oneraret, conuocari milites Decius iubet. *Haccine,* inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium vrbes fortunæque in vrbibus relictæ vestræ sunt, quando legiones eorum tot prœliis fusas, postremò finib. expulistis, vendite ista: & illicite lucro mercatorem, vt sequatur agmen, ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam vrbem hinc eamus, vbi vos labor haud magnus, præda maior manet.* Diuendita præda, vltro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, quà cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia euasere. captum oppidum ac direptũ est, ad duo milia & ccc. occisi; & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus, cæterùm ibi plus laboris ac periculi fuit, nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento, naturaq; tutus. sed euicit omnia assuetoa prædæ miles, ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Huius oppugnatarũ vrbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt qui nouorum consulũ hanc XVIII
gloriam faciant. Quidam non amborũ, sed alterius, P. Volumnij: ei Samnium prouinciam euenisse. Dum ei in Samnio, cuiuscunq; ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur: cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci ferè omnes conciuerant bellum: traxerat contagio proximos Vmbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur, omnis ea multitudo ad castra Samnitium conueniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, cùm iam L. Volumnius Cos. cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque milib. quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit, duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorũ duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Cæterùm magis eò profectũ est, quòd maturè ventum erat, vt quosdam spectantes iam arma in Etruria populos, metus Romani nominis cõprimeret, quàm quòd ductu Cos. quicquã ibi satis scitè, aut fortunatè gestum sit. Multa prœlia locis & tẽporibus iniquis commissa: spesque indies grauiorem hostem faciebat, & iã propè erat, vt nec duci milites, nec militib. dux satis fideret. Literas ad collegam accersendũ ex Samnio missas in trinis annalib. inuenio, piget tamen incertum ponere, cùm ea ipsa inter Coss. populi Romani iam iterũ eodẽ honore fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appij se literis accitũ. Iam Volũnius in Sãnio tria castella ceperat, in quib. ad tria millia hostiũ cæsa erant: dimidiũ ferè eius captũ. Et Lucanorum seditiones, à plebeis & egentibus ducib. ortas, summa optimatiũ voluntate per Q. Fabiũ proconsulem missum eò cum veteri exer-

Samnitium præcipua quæque oppida à P. Decio Cos expugnantur.

Antalium vastatur.

Ingens in Hetruria belli apparatus.

Appio cõsuli milites parum [illegible]dentes.

Volumnius cum copiis in Hetturiã ad collegã iuuandum venit.

Appius indignè fert aduentum collegæ.

citu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem aduenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immeritò iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem, vix enim salute mutua reddita cùm obuiã egressus esset: *Satin' salue*, inquit, *Luci Volũni? vt sese in Samnio res habent? quæ te causa vt prouincia tua excederes, induxit?* Volũnius in Samnio res prosperas esse ait: literis eius accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec vsus sui sit in Etruria, extemplò conuersis signis abiturum. *Tu verò abeas*, inquit: *neque te quisquã moratur: etenim minimè consentaneum est, cùm bello tuo forsitan vix sufficias, hîc te ad opem ferendã aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: malle frustra operam insumptam, quàm quicquam incidisse, cur non satis esset Hetruriæ vnus consularis exercitus.

XIX Digredientes iam Coss. legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegæ auxiliũ, quod accipiendũ vltro fuerit, sua sponte oblatũ sperneretur*: plures abeunti Volũnio obsistere, atque obtestari, *ne prauo cum collega certamine Rempublicam prodat, si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxiæ fore, eò rem adductam, vt omnis rei bene aut secus gestæ in Hetruria decusque ad L. Volumniũ sit delegatum, neminẽ quæsiturum quæ verba Appij, sed quæ fortuna exercitus fuerit, dimitti ab Appio eum, sed à Republica & ab exercitu retineri, experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo, obtestandoque propè restitantes Consules in concionẽ pertraxerunt. ibi orationes lõgiores habitæ in eandem fermè sententiam, in quam inter paucos certatũ verbis fuerat: Et cùm Volũnius causa superior, ne infacundus quidem aduersus eximiã eloquẽtiam collegæ visus esset: cauillansq; Appius *sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atq; elingui facundum etiã* Coss. *haberent, priore consulatu primis vtique mensib. hiscere eum nequisse, nũc iam populares orationes serere.*

Appius exercitus in retinendo Volumnio studiũ.

Volumnij argutum responsum.

Quam mallem, inquit, Volumnius *tu à me strenuè facere, quàm ego abs te scitè loqui didicissem. Postremò conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator (neq; enim id desiderare Rempublicam) sed imperator vter sit melior: Etruriam & Samnium prouincias esse: vtram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *vt simul ambo bellum Etruscum susciperent.* quo animaduerso consensu Volumnius: *Quoniã in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erraui, nõ committam vt quid vos velitis obscurũ sit. manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum verò tantus est clamor exortus, vt hostes è castris exciret, armis arreptis in aciem descendunt. & Volũnius signa canere, ac vexilla afferri è castris iussit. Appiũ addubitasse ferũt, cernẽtẽ, seu pugnãte, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoq; legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantib. suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt, nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortib. paucis ierat: suoque impetu magis milites, quàm cuiusquã ductu, aut imperio pugnam capessebant, & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quàm Appius ad hostem perueniret. itaque frõte inæquali concursum est: & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctari, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita vt inter prima signa manibus ad cœlum sublatis cõspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templũ tibi Voueo.* Hæc precatus velut instigante Dea, & ipse collegæ, & exercitus virtutem adæquauit ducis, imperatoria opera exsequitur: & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantque hostes, maiorem molem haud facilè sustinẽtes, quàm cum qua manus conserere assueti fuerant, vrgẽdo cedentes, insequendoque effusos compulère ad castra ibi interuentu Gellij, cohortiumque Sabellarum, paulisper recruduit pugna. iis quoq; mox fusis, iam à victoribus castra oppugnabantur, & cum Volũnius ipse portæ signa inferret, Appius *Bellonem victricem* identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt, castra capta, direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est, septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti.

Militum clamor in retinendo Volumnio exortus. hostes è castris exciunt.

In Hetturia funduntur fugantur que hostes: & eorũ castra diripiuntur.

XX Dum ambo Coss. omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samniũ nuui exercitus exorti ad depopulandos imperij Romani fines, per Vestinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumniũ magnis itineribus in Sãnium redeuntem iam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnit. ũ exercitu, populationibusque Campani agri ad tuendos socios conuertit. Vt in Calenũ agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant tãtum iam prope hostes trahere, vt vix explicare agmen possint: itaq; iam propalã duces loqui, *extemplò eundũ in Samnium esse, vt relicta ibi præda in expeditione redeãt, nec tam oneratũ agmen dimicationi cõmittant.* Ea quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quib. inquirendo: cognoscit *ad Vulturnum flumen sedere hostem, inde tertia vigilia moturum iter in Sãnium esse.* His satis exploratis profectus, tanto interuallo ab hostibus consedit, vt nec aduentus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientẽ è castris hostem opprimeret, aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit. Intermisti hostib (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt *infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios cõsensu, nec satis certo imperio.* Tẽpus aggrediendi aptissimum visum est: & iam lux appetebat, itaque signa canere iussit: agmenque hostium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ

In Samnio noui exercitus depopulantur Romanos fines.

Volumnius Samnites aggreditur.

Volūnios SSnites aggreditur.

se agere prædam: pars stare, incerti vtrũ progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur, & Romani iam transcenderant vallum: cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitiũ agmen præterquam hostili tumultu, captiuorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos soluebãt: partim arma [illegible]cinis deligata rapiebãt, tumultumque prœlii ipso terribiliorẽ intermisti agmini præbebant; memorandũ deinde edidêre facinus: nam Statium Egnatium ducem adeuntem ordines, hortantemque inuadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt: insidentemque equo captum ad Cos. Romanum rapiunt. Reuocata eo tumultu prima signa Samnitium: prœliumque iam profligatum integratũ est, nec diutius sustineri potuit: cæsa ad sex millia hominũ: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militũ quatuor: signa militaria triginta: & quod lætissimũ victorib. fuit, captiuorũ recepta septem millia, & cccc. præda ingens sociorum: acciti q; edicto domini ad res suas noscendas, recipiendasque præstituta die, quarũ rerum non extitit dominus, militi cõcessæ: coactique vendere prædã, ne alibi quàm in armis animũ haberent.

Egnatius dux Samnitium captus ad Volumnium Cos ducitur, reliqui hostes cæduntur, aut fugantur.

XXI

Magnũ ea populatio Cãpani agri tumultũ Romæ præbuerat; & per eos fortè dies ex Etruria allatũ erat, post deductũ inde Volumnianũ exercitum Etruriã concitam in arma, & Gelliũ Egnatium Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti solicitari. His nuntiis senatus conterritus, iustitiũ indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit, nec ingenui modò aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati; & defendendæ vrbis consilia agitabantur, summæque rerum prætor P. Sempronius præerat, cæterùm parte curæ exonerarunt senatum Lucij Vulumnij Cos. literæ, quib. cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaq; & supplicationes ob rem bene gestam Cos. nomine decernunt, iustitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo; supplicatioq; perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum, itaque placuit, *vt duæ coloniæ circa Vestinũ & Falernum agrum deducerentur, vna ad ostium Liris fluuij, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vestino Falernum contingente agrũ, vbi Synope dicitur Græca vrbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata.* Tribunis plebis negotium datum est, vt plebiscito iuberetur P. Sẽpronius prætor triumuiros in ea loca colonis deducendis creare, nec qui nomina darent, facilè inueniebantur, quia in stationem se propè perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur, auertit ab eis curis senatum Etruriæ ingrauescens bellum; & crebræ literæ Appij, monentis, *ne regionis eius motum negligerent, quatuor gẽtes conferre arma, Etruscos, Sãnites, Vmbros, Gallos, iam castra bifariam facta esse, quia vnus locus capere tantam multitudinẽ nõ posset.* Ob hæc, & iam appetebat tempus, comitiorum causa, L. Volumnius Cos. Romã reuocatus: qui priusquàm ad suffragium centurias vocaret, in concione aduocato populo multa de magnitudine belli Etrusci disseruit, *iam tum, cùm ipse ibi cũ collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, vt nec duce vno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentẽ exercitum Gallorũ. Aduersus quatuor populos duos Coss. illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi Romani Cos. declaratũ iri, qui haud dubiè tum primus omniũ ductor habeatur, dictatorem fuisse extẽplo dicturum.*

Supplicationes ob rem bene gestam aduersus Sãnites decernuntur.

Quatuor gentes arma conferebant in Hetruria aduersus Romanos.

XXII

Fabius cõsul creatus, P. Decium collegã sibi poscit.

Nemini dubiũ erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque & prærogatiuæ, & primò vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volũnio dicebant. Fabij oratio fuit, qualis biennio ante: deinde vt vincebatur cõsensu, versa postremò ad collegã P. Deciũ poscendũ. *id senectuti suæ adminiculũ fore: censura, duobusque consulatib. simul gestis expertũ se nil cõcordi collegio firmius ad Remp. tuẽdam esse, nouo imperij socio vix iam assuescere senilem animum posse: cum morib. notis facilius se cõmunicaturum consilia.* Subscripsit orationi eius Cos. cum meritis P. Decij laudibus, *tumque ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerũ militariũ euenirent,* memorando, *quàm propè ad vltimum discrimẽ suis & collegæ certaminib. nuper ventum foret:* admonendo *Decium, Fabiumque, vt vno animo, vna mente viuerent, esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæq; certamina rudes ea ingenia consularia esse: callidos solertesq; iuris atq; eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, vrbi ac foro præsides habendos, prætoresq; ad reddẽda iura creandos esse.* His agendis dies est consumptus. postri die ad præscriptum Cos. & consularia & prætoria comitia habita. Coss. creati, Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor: omnes absentes: & L. Volumnio ex S.C. & scito plebis prorogatum in annũ imperium est.

XXIII

Prodigia auertũcãdi causa, supplicationes decretæ

Certamen inter matronas ortum.

Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum auerrũcandorum causa supplicationes in biduum senatus decreuit, publicè vinũ ac thus sacrificiis præbitũ, supplicatũ iere frequẽtes viri, feminæque. Insignẽ supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædẽ rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptã Volũnio Cos. matronæ, quòd è patrib. enupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorũ exarsit, cùm se Virginia & patriciam & pudicã in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & vni nuptã, ad quem virgo deducta sit, se viri, honorumve eius ac rerum gestarum pœnitere verò gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit, in vico Longo, vbi habitabat, ex parte ædium quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramq; ibi posuit, & conuocatis plebeiis matronis cõquesta iniuriã patriciarũ: *Hanc ego aram,* inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: vosq; hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisq; operã, vt hæc ara, quàm illa, si quid potest, sãctius, & à castiorib. coli dicatur.* Eodẽ fermè ritu & hæc ara, quo illa antiquior culta est, vt nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ vni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulga dein religio à po-

Ara pudicitiæ plebeiæ.

XXVI *strandum copiis, & quot per duces esset.* Fabius vt
Romam rediit: & in senatu, & productus ad po-
pulũ, mediã orationẽ habuit, vt nec augere nec
minuere videretur belli famam: magisq; in altero
assumẽdo duce aliorum indulgere timori, quàm
suo aut Reip. periculo consulere, *Cæterùm si sibi
adiutorem belli, sociumque imperij darent, quónã mo-
do se obliuisci P. Decii consulis per tot collegia experti
posse? neminem omnium secum coniungi malle & co-
piarum satis sibi cum P. Decio, & numquam nimiũ
hostium fore. Sin collega quid aliud malit: at sibi L.
Volumniũ darent adiutorem.* Omniũ rerũ arbitri-
um & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fa-
bio permissum est, & cũ Decius se in Samnium,
vel in Etturiam proficisci paratum esse ostẽdisset,
tanta lætitia ac gratulatio fuit: vt præciperetur
victoria animis: triũphusq; non bellũ decretum
consulib. videretur. Inuenio apud quosdam, ex-
templò consulatu inito, profectos in Etruriã Fa-
bium Deciumque, sine vlla mẽtione sortis pro-
uinciatum certaminumque inter collegas, quæ
exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina
exponere satis fuerint: adiecerint & Appii crimi-
nationes de Fabio absente ad populum, & perti-
naciam aduersus præsentem Cos. prætoris, con-
tentionemque aliam inter collegas; tẽdente De-
cio, vt suæ quisque prouinciæ sortem tueretur.
Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti
ambo Coss. ad bellũ sunt. Cæterùm antequam

Senones Galli ad Clusium veniunt

Coss. in Etruriam peruenirent, Senones Galli
multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legio-
nem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio
qui castris præerat, loco adiuuandam paucitatem
suorum militum ratus: in colle qui inter vrbem
& castra erat, aciem erexit. Sed, vt in re subita, pa-
rum explorato itinere ad iugum perrexit, quod
hostes ceperãt parte alia aggressi. Ita cæsa ab ter-

Deleta à Gallis legio Romana, ita vt nuncius non superesset.

go legio: atque in medio, cum hostis vndique vr-
geret, circumuenta. Deletam quoque ibi legio-
nem, ita vt nuncius non superesset, quidam au-
ctores sunt: nec antè ad consules, qui iam haud
procul à Clusio aberant, famam eius cladis perla-
tam, quàm in conspectu fuere Gallorum equites,
pectorib. equorum suspensa gestantes capita, &
lanceis infixa, ouantesq; moris sui carmine. Sunt
qui Vmbros fuisse, non Gallos tradant: nec tan-
tum cladis acceptum: & circumuentis populato-
ribus cum L. Manlio Torquato legato Scipio-
nem proprætorem subsidium è castris tulisse: vi-
ctoresque Vmbros redintegrato prœlio victos
esse: captiuosque eis ac prædam ademptam. Simi-
lius vero est, à Gallo hoste, quàm Vmbro eam
cladem acceptam, quòd cum sæpe alias, tum eo
anno Gallici tumultus præcipuus terror ciuitatẽ
tenuit. Itaque præterquam quòd ambo consules
profecti ad bellum erant cum quatuor legioni-
bus, & magno equitatu Romano, Campanisque
mille equitibus delectis ad id bellum missis, & so-
ciorum nominisq; Latini maiore exercitu, quàm
Romani: alii duo exercitus haud procul vrbe
Etruriæ oppositi; vnus in Falisco, alter in Vatica-
no agro. Cn. Fuluius, & L. Postumius Megillus,
proprætores ambo, statiua in eis locis habere ius-
XXVII si. Consules ad hostes transgresso Appennino in
agrum Sentinatem peruenerũt. ibi quatuor mil-
lium fermè interuallo castra posita. Inter hostes
deinde consultationes habitæ: atque ita conue-
nit, vt ne vnis castris miscerentur omnes, neve in
aciem descenderent simul. Samnitib. Galli, Etru-
scis Vmbri adiecti, dies indicta pugnæ: Samnitib.
Gallisq; delegata pugna: inter ipsum certamen
Etrusci vmbrique iussi castra Romana uppugna-

Hostium consilia produntur à transfugis tribus Clusinis.

re. Hæc consilia turbarunt trãsfugæ Clusini tres,
clam nocte ad Fabiũ consulẽ transgressi qui edi-
tis hostiũ consiliis dimissi cum donis, vt subinde
vt quæque res noua decreta esset, exploratã per-
ferrent, cõsules Fuluio, vt ex Falisco: Postumio,
vt ex Vaticano exercitum ad Clusiũ admoueant,
summaque vi fines hostium depopulentur, scri-
bunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro
Sentinate ad suos fines tuendos mouit, instare
inde consules, vt absentibus iis pugnaretur: per
biduum lacessiere prœlio hostem, biduo nihil di-
gnum dictu actum, pauci vtrimque cecidère: ma-
gisque irritati sunt ad iustum certamen animi,
quàm ad discrimen summa rerum adducta, tèrtio

Portentum lupi & ceruæ.

die descensum in campũ omnib. copiis est. Cùm
instructæ acies starent, cerua fugiens lupum è
montibus exacta per campos inter duas acies de-
currit: inde diuersæ feræ, cerua ad Gallos, lupus
ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter
ordines via, ceruam Galli confixere. Tum ex an-
tesignanis Romanus miles; *Illac fuga*, inquit, *&
cædes vertit, vbi sacram Dianæ feram iacentem vide-
tis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus,
gẽtis nos Martiæ & cõditoris nostri admonuit.* Dex-

Aduersus Sãnites Fabius, aduersus Gallos Decius.

tro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt,
aduersus Samnites Fabius primam ac tertiam le-
giones pro dextro cornu, aduersus Gallos pro si-
nistro Decius quintam & sextam instruit, secunda
& quarta cum L. Volumnio proconsule in Sam-
nio gerebant bellũ. Primo concursu adeò æquis
viribus gesta res est, vt, si affuissent Etrusci & Vm-
bri, aut in acie, aut in castris, quocumq; se incli-
nassent, accipienda clades fuerit. Cæterum quã- XXVIII
quam cõmunis adhuc Mars belli erat: nec dum
discrimen fortuna fecerat, quà datura vires esset,
haudquaquã similis pugna, in dextro læuoque
cornu erat: Romani apud Fabiũ arcebant magis,
quam inferebant pugnam: extrahebaturque in
quam maximè serum diei certamen: quia ita per-

Gallos primo impetu feroces esse.

suasum erat duci, *& Samnites & Gallos primo
impetu feroces esse, quos sustineri satis sit: longiore
certamine sensim residere Samnitium animos: Gallo-
rum quidem etiam corpora intolerantissima laboris
atque æstus fluere, primaque eorum prælia plusquam
virorum, postrema minus quam feminarum esse.* In
id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, qua
integerrimas vires militi seruabat, ferocior De-
cius & ętate & vigore animi, quantumcunque vi-
rium habuit, certamine primo effudit: & quia
lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in
pugnam concitat: & ipse fortissimæ iuuenũ tur-
mæ immistus, orat proceres iuuẽtus, *vt secum in
hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam
fore, si ab læuo cornu, & ab equite victoria incipiat.*
Bis auertere Gallicum equitatũ, iterum longius
euectos, & iam inter media equitũ agmina prœ-

nec in Etruria pax erat, nam & Perusinis auctoribus post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vestinum Formianumque, & parte alia in Æserniacum, quæ Vulturno adiacent flumini, descendêre. Aduersus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuò quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem, præda alia omnis militibus cõcessa Samnitium legiones cùm partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsul sequeretur, in agrum Stellatem conuenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra coniungunt, pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante aduersus rebellantes toties; illinc ab vltima iam dimicantib. spe. Cæsa ergo Samnitium XVI. millia trecenti, capta duo millia septingenti, ex Romano exercitu cecidêre duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia grauis, prodigiisque solicitus, nam *& terram multifariam pluisse, & in exercitu Apy Claudii plerosq; fulminibus ictos*, nunciatum est; librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges consulis filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctauit, ex quo mulctatitio ære Veneris ædem, quæ propè Circum est, faciendam curauit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartū iam volumen, annumque sextum & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus, & ne tot annorum clades vtriusque gentis, laboresque actos nunc referam, quibus nequiuerint tamen duriora pectora vinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducib. Romani cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: socios belli Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant, nec suis, nec externis virib. iam stare poterant: tamen bello non abstinebant, adeò ne infeliciter quidem defēsæ libertatis tædebat: & vinci, quàm non tentare victoriam malebant, quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quæ gerentes non fatigauerunt?

Fabius quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit.

Cæsa Samnitū sedecim millia trecenti. Epilogus bellorum cum Samnitibus gestorum.

XXXII

Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megillus, & M. Attilius Regulus, consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta prouincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, vno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus fama erat, Postumiū valetudo aduersa Romæ tenuit. Attilius cum exercitu extemplò profectus, vt in Samnio hostes (ita enim placuerat patrib.) nondū egressos opprimeret, velut ex composito ibi obuium habuere hostem: vbi & inttare, nedum vastare ipsi Samnitiū agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent, cum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio vltima temeritatis facit) castra Romana oppugnare, & quamquam non venit ad finem tam audax incœptum, tamen haud omninò vanum fuit. Nebula erat ad multū diei, densa adeò, vt lucis vsum eriperet, non prospectu modò extra vallū adempto, sed propinquo etiam cōgredientium inter se conspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites vix dū satis certa luce, & eā ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perueniunt. Improuiso oppressis, nec animi satis ad resistēdum, nec virium fuit, ab tergo castrorum decumana porta impetus factus, itaque captum quæstoriū: quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus, conclamatum inde *ad arma*. Cōsul tumultu excitus, cohortes duas sociorū, Lucanā Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet manipulos legionum principali via inducit, vix dū satis aptatis armis in ordines eunt: & clamore magis quàm oculis hostem noscunt nec quātus numerus sit, æstimari potest. cedunt primò incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt, inde cùm consul vociferaretur, *expulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitans, clamore sublato cōnixi primò resistunt, deinde inferunt pedem, vrgentque: & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt, expellunt extra portam vallumque, inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metū circa insidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris cōtenti, receperunt se intra vallum, trecentis fermè hostium occisis. Romanorū stationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæstoriū oppressi periere ad ducentos triginta. Animus inde Sānitibus non infelix audacia auxit, & non modò proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebātur. retrò in pacatum Soranum agrum pabulatores ibāt. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quàm res erant, perlata Romam coegit L. Postumium Cos. vix dum validum proficisci ex vrbe: prius tamen quā exiret, militib. edicto Soram iussis conuenire. Ipse ædem Victoriæ, quàm ædilis curulis ex mulctatitia pecunia faciendam curauerat, dedicauit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserūt, diuersi Coss. ad vastandos agros, vrbesque oppugnandas discedunt. Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primò, atque impetu: deinde postquam ea parum procedebant, opere, ac vineis demum iniunctis muro cepit. ibi capta iam vrbe ab hora quarta diei ad octauam ferè horam, omnibus partibus vrbis diu incerto euentu pugnatum est. postremò potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria milia ducenti: capti quatuor millia CC. præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones. vnde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per auersam portam silentio excesserunt. Igitur simul aduenit Cos. primò ita compositus instructusque mœnibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis forel: deinde vt silentium vastum in vrbe, nec ar-

Samnites castra Romana oppugnāt.

XXXIII

Quæstoriū captum, & quæstor occisus à Sānitibus.

Samnites è Romanorum castris expulsi.

Samnites aduento Postumii Cos discessere.

XXXIV

Milioniam Samnitium oppidum expugnauit. Postumius.

manec viros in turribus ac muris vidit, auidum inuadendi deserta mœnia militem detinet; nequam occultam in fraudem incautus rueret, duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia iubet, equires portani vnam alteramq; eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq; iis vestigia nocturnæ hostium fugæ, adequitant deinde sensim portis: vrbemque ex tuto rectis itinerib. peruiam conspiciunt: &consuli referunt, *excessum vrbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentib. vestigiis fugæ, ac strage rerū in trepidatione nocturna passim relictarum.* His auditis Cos. ad eam partem vrbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisq, haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare vrbem: & modicum spatium progressos tres manere eodē loco, si tuta videantur: duos explorata ad se referre.

Feretinum a Samnitibus desertum. Postumius ingreditur.

Qui vbi redierunt, retuleruntque *eo se progressos, vnde in omnes partes circumspectus esset, lōgè latéque silentium ac solitudinē vidisse*: extemplò Cos. cohortes expeditas in vrbem induxit: cæteros interim castra communire. Ingressi milites refractis foribus paucos graues ætate, aut inualidos inueniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent, ea direpta: & cognitum ex captiuis est, *cōmuni consilio aliquot circa vrbes conscisse fugā, suos prima vigilia profectos: credere eandem in aliis vrbib. solitudinem inuenturos.* Dictis captiuorum fides extitit: desertis oppidis Cos. potitur. Alteri Cos.

XXXV

Ad fines Lucerinos ancipiti prœlio pugnatum cū Samnitibus duce Attilio Cos.

M. Attilio nequaquā tam facilè bellum fuit, cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitib. audierat; ad finē Lucerinū ei hostis obuius fuit. ibi ira vires æquauit, prœlium variū & anceps fuit, tristius tamen euentu Romanis; & quia insueti erant vinci; & quia digredientes magis quàm in ipso certamine censerunt, quantū in sua parte plus vulnerum ac cędis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret, tum quoque solicita nox fuit, iam inuasurum castra Samnitem credentib. aut prima luce cum victorib. conferēdas manus. Minus cladis, cæterum nō plus animorū ad hostes erat, vbi primùm illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via vna, & ea ipsa præter hostes, erat; quā ingressi præbuere speciē recta tendentiū ad castra oppugnanda. Cos. arma capere milites iubet, & sequi se extra vallū; legatis, tribunis, præfectis sociorū imperat, quid apud quēq; facto opus est. omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos; tota nocte inter vulnera, & gemitus morientiū vigilatum esse: si ante lucē ad castra ventū foret, tantū pauoris fuisse, vt relicturi signa fuerint; nūc pudore à fuga cōtineri, alioquin pro victis esse.*

Attilius militem arma capere cunctantem increpat.

Quæ vbi cōsul accepit, sibimet ipsi circūeundos alloquendosq; milites ratus, vt ad quosque venerat, cunctantes, arma capere, increpabat; *quid cessarent, tergiuersarenturque hostē in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantib. haud dubiam victoriā esse; qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortē, aut seruitutē patiendā.* Hæc iurganti increpantiq; respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse, maiorem multitudinem hostium apparere, quàm pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmē: & iam breuiore interuallo certiora intuentes, vallum secū portare Samnitem affirmant: nec dubium esse, quin castra circumuallaturi sint. Tunc enimuero Cos. *indignum facinus esse* vociferari, *tantam contumeliā ignominiamque ab ignauissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, vt fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutē moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod se dignum quisque ducerent.* Cos. *M. Attilium velo solum, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quàm circumuallari castra Romana videat.* Dicta consulis, legati, tribunique & omnes turmæ equitum, & centuriores primorum ordinum approbauere, tum pudore victus miles se gniter arma capit, segniter è castris egreditur logo agmine, nec continenti, mœsti ac propè victi procedūnt versus hostē, nec spe, nec animo certiorē. itaq; simul conspecta sunt Romana signa, extemplò à primo Sānitium agmine ad nouissimū fremitus perfertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendū inter Romanos: nullá inde ne fugæ quidē patere viam: illo loco aut cadendū esse, aut stratis hostib. per corpora eorum euadendū.* in medio sarcinas coniiciunt: armati suis quisq; ordinibus instruūt aciē.

Samnites instruunt aciem.

XXVXI

Iam exiguū inter duas acies erat spatium: & stabant exspectantes dum ab hostib. prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandū. Diuersiq; integri atq; intacti abissent, ni cedēti instaturū alterū timuissēt, sua spōte inter inuitos tergiuersantesq; segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisquā mouebatur. Tū Cos. Romanus vt rē excitaret, equitū paucas turmas extra ordinē immisit: quorū cùm pleríque delapsi ex equis essent, & alij turbati, & ab Sānitiū acie ad opprimēdos eos qui ceciderāt, & ad suos tuēdos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigrè magis, & plures procurrerunt Sānites; & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcauit. hinc fuga cœpta totā auertit aciē Romanā. Iamque in terga fugientiū Sānites pugnabant, cū Cos. equo præuectus ad portā castrorū, ac statione equitū ibi opposita, edictoque, *vt quicumq; ad vallum tenderet, siue ille Romanus, siue Sānis esset, pro hoste haberetur*: hæc ipsa minitās, obstitit profusè tendentib. suis in castra. *Quò pergis*, inquit, *miles? & hîc arma & viros inuenies: nec viuo* Cos. *tuo nisi victor castra intrabis, proinde elige, cum ciue, an hoste pugnare malis.*

Attilius ad fugientes milites.

Hæc dicente Cos. equites infestis cuspidib. circumfundūtur, ac peditem in pugnā redire iubēt. Non virtus solùm Cos. sed fors etiam adiuuit: quòd non institerūt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem à castris in hostē fuit. Tū alii alios hortari, *vt repeterent pugnam*: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinib. incompositis effusè venire hostes. Inter hęc Cos. manus ad cœlū attollēs, voce clara, ita vt exaudiretur, tēplū Ioui Statori vouer, si cōstitisset à fuga Romana acies, redintegratoq;

prœlio cecidisset, vicissetque legiones Sãnitium, omnes vndique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis, numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum, adeò facilè inclinata res, repulsique à castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, hæsere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circundant. Tum vero eos à frõte vrgere pedites, ab tergo circumuecti equites, ita in medio cæsi, captique. Captiuorum numerus fuit septem millia ccc. qui omnes nudi sub iugum missi, cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit, recensente Cos. biduo acceptám cladem, amissorum militum numerus relatus septẽ millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, vrbem non tenuerunt: agros depopulati, cùm prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonesque captos agerent, in victorem incidunt Cos. ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cædũtur. Consul Interamnam, edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque reuocatis, & exercitu ibi relicto,

Samnites cæsi captique. Capti sub iugũ missi.

Attilio de triumphoagenti negatus honos.

XXXVII comitiorum causa Romã est profectus. Cùi de triũpho agenti negatus honos, & ob ammissa tot millia militum, & quòd captiuos sine pactione sub iugum misisset. Cos. alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu primum peruastauerat Volsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia cc. Etruscorum cæsi: cæteros propinquitas vrbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum; capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior maiorque quàm bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est; tres validissimæ vrbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Aretium pacem petiére; & vestimentis militum, frumentoque pacti cum Cos. vt mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetrauerunt, multa præsens * quingentum millium æris in singulas ciuitates imposita. Ob hasce res gestas consul cum triumphum ab senatu moris magis causa, quàm spe impetrandi perisset; videretque alios quod tardius ab vrbe exisset, alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriã transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum; *Non ita*, inquit, *patres conscripti vestræ maiestatis meminero, vt me consulem esse obliuiscar: eodem iure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Hetruriã subactis, victoria & pace parta triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est, pars intercessuros nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se aduersus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: vocatusque eò consul, eùm L. Horatium, Marcũ Valerium consules, C. Martium Rutilum nuper, patrem eius qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret; adiiciebat *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac fauorem consentientis populi pro omnibus iussis esse, ac futuram:* posteroq; de auxilio tribunorum plebis trium aduersus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diẽ, triumphauit. Et huius anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot vrbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam cõpulsum: ab Attilio in Etruria res gestas: eumquè triũphasse. Fabius ambos Coss. in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductũque in Etruriam exercitum: sed ab vtro Cos. non adiecit: & ad Luceriam vtrimque multos occisos: inque ea pugna Iouis Statoris ædem votam, vt Romulus antè vouerat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus, iam sacratus fuerat. Cæterùm hoc demũ anno, vt ædem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata Respub. in religionẽ venit.

Posthumius Cos. prosperè in Hetruria res gerit. Volsinii, Perusia & Aretium Hetruriæ capita pacem petiere.

* Val. 5000. coron.

Postumius ad patres conscriptos ob negatũ sibi triumphum queritur.

Scriptorum varietas.

XXXVIII Sequitur hunc annum & Cos. insignis, L. Papirius Curso, quà paterna gloria, quà sua: & bellum ingens, victoriaque quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem Cos. pepererat, & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellũ adornauerant: & opes deorum etiam adhibuerãt ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Sãnium habito noua lege: *vt qui iuniorum non conuenisset ad imperatorum edictum, quique iniussu abisset, caput Ioui sacratum esset*, tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus, ad quadraginta millia militũ, quod roboris in Samnio erat, conuenerunt, ibi medio ferè castris locus est conseptus cratibus, pluteisque & linteis contectus, patens ducẽtos maximè pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ouio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrũ petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione qua quondam vsi maiores eorũ fuissent, cùm adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quemque genere factisq; singuli introducebãtur, erat cum alius apparatus sacri, qui perfũdere religione animum posset · tum in loco circà omni contecto are in medio, victimæque cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. admouebatur altarib. miles, magis vt victima, quàm vt sacri particeps: adigebaturque iureiurando, *quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum*. dein iurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & stirpis composito, *nisi isset in prœlium, quò imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, nõ extẽplo occidisset*. Id primò quidã abnuentes iuraturos se, obtrũcati circa altaria sunt: iacẽtes deinde inter stragẽ victimarũ, documento cæteris fuere

Summo conatu & apparatu Samnites bellum adornant.

Superstitioso quodam sacramenti ritu initiantur Samnites.

ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore eis dictum, *vt vir virum legerent*, donec sexdecem millium numerum confecissent: ea legio *lintea* ab integumento cõsepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatæ galeæ, vt inter cæteros eminerẽt. Paulò plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX Coss. profecti ab vrbe· prior Sp. Caruilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius superioris anni Cos. in agru Interamnati reliquerat, decretæ erant, cùm eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionib. concilia secreta agũt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæsa ibi millia hominum duo fermè atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius nouo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam vrbem expugnauit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit, præda opulenta vtrobique est parta. Inde peruagati Samniũ Coss. maximè depopulato Atinate agro. Caruilius ad Cominium. Papirius ad Aquiloniam, vbi summa rei Samnitium erat, peruenit, ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque grauiter pugnatum, lacessendo quietos. resistentibus cedendo: comminandoque magis quàm inferẽdo pugnam dies absumebatur, quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam paruarum euentus proferebatur in d es. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerentis intererant rebus: intentiorque Caruilius, quo maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, qood obsidebat, erat. L. Papirius iam per omnia ad dimican dum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, cõfligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima vi posset Cominium oppugnare: ne quid laxamẽti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda*. Diẽ ad proficiscendum nuncius habuit: nocte redit, approbare collegam consulta referens. Papirius nuncio misso extemplò concionem habuit; multa de vniuerso genere belli, multa de præsẽti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad euentum disseruit. *Non enim cristas vulnera facere & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, vbi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti quàm ipsis arma fuisse. Datum hoc nomini familiæque suæ, vt aduersus maximos conatus Samnitium opponerẽtur duces: spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum si qua coniectura mentis diuinæ sit, nulli vmquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti, deûm iræ deuotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc iurisiurandi aduersus fœdera suscepti execrationes horrens, inuitus iurauerit, oderit sacramẽtum, vno tempore deos, ciues hostes metuat.* Hæc comperta perfugarum indiciis, cùm apud infensos iam sua sponte milites disseruisset: simul diuinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen moram diei noctisque oderunt.

Caruilius Cos. Amiternum vi cepit. Papirius consul Duroniam expugnauit.

Papirius milites suos alloquitur, de Samnitium apparatu disserens.

XL Tertia vigilia noctis iam relatis literis à collega Papirius silẽtio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullũ erat genus hominum in castris intactũ cupiditate pugnæ· summi infimique æquè intenti erant: dux militũ, miles ducis ardorẽ spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant peruenit, nã cùm pulli non pascerentur, pullarius auspiciũ mentiri ausus, tripudiũ solistimum Cos. nunciauit. Cos. lætus auspicium egregiũ esse, & deis auctorib. rem gesturos, pronunciat; signumq; pugnæ proponit. Exeunti iam in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ fermè erãt) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega extemplò nũciũ mittit: ipse signa ocius proferri iubet, subsidiaque suis quæque locis, & præfectus subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volũnium, sinistro L. Scipionem: equitibus legatos alios. C. Cediuũ & Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortib. alatibus in tumulũ conspectum propere circumducere iubet, atque inde inter ipsam dimicationem quanto maximè posset moto puluere ostendere. Dum his intentus imperator erat altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciauerunt. Iuuenis ante doctrinã deos spernentem natus rem inquisitam ne quid incõpertum deferret ad consulẽ detulit cui ille: *Tu quidẽ macte virtute diligentiaque esto: cæterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionẽ recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregiũ auspicium est*: centurionib. deinde imperauit, vt pullarios inter prima signa constituerent. Promouent & Samnites signa, insequitur acies ornata, armataque, vt hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, cõcurreretúrque, emisso temerè pilo ictus pullarius ante signa cecidit, quod vbi Cos. nunciatum est, *Dij in prælio sunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput*. Ante Cos. hæc dicentem coruus voce clara occinuit, quo lætus augurio consul, affirmans *numquam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos*; signa canere, & clamorem tolli iussit.

Papirianus miles auidus pugnæ.

Altercatio inter pullarios exorta.

XLI Prœlium commissum atrox, cæterùm longè dispatibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, auidos hostium sanguinis in prælium rapit. Samnitium magnam partem necessitas ac religio inuitos magis resistere, quam inferre pugnã cogit, nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorũ, per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret: quippe in oculis erat omnis illi occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando

Atrox prœlium inter Romanos & Samnites

nefandoque sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpiq; compositum, his vinculis fugæ obstricti stabant, ciuem magis quàm hostem timentes. Instare Romanus à cornu vtroque, à media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu, repugnatur segniter, vt ab iis quos timor moraretur a fuga. Iam propè ad signa cædes peruenerat, cum ex transuerso puluis, velut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (octauium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: puluerem maiorem quā pro numero excitabant insidentes mulis calones, frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque perturbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorq; puluis equitum speciem cogentium agmen dabat, fefellitque non Samnites modò, sed etiam Romanos: & consul affirmauit errorem: clamitans inter prima signa, ita vt vox etiam ad hostes accideret: *captum Cominiū, victorem collegam adesse. anniterentur vincere prius quàm gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo, inde tribunis, centurionibusque imperat, vt vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Ceditioq; prædixerat, vt vbi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostē. Ad nutum omnia, vt ex ante præparato, fiunt, panduntur inter ordines viæ prouolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. instant Volūnius & Scipio, & perculsos sternūt. Tum iam deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter iurati iniuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bouianum perfugerent. equites eques sequitur, peditem pedes, ac diuersa cornua dextrum ad castra Samnitium, læuum ad vrbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad vrbem Scipioni maiore resistitur vi. non quia plus animi victis est, sed melius muri quàm vallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pauore, priusquàm colligerentur animi, transacta res esset lentiorem furæ muoitæ vrbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis vrbis?* Reclamantibus vniuersis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam. secuti alij testitudine facta in vrbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus qui circa portam erant. muros occupauere. penetrare interiora vrbis, quia pauci admodum erant, non audent.

Samnites terga vertunt. Castra Samnitium capta.

Aquilonia vrbs Samnitium expugnatur.

XLII Hæc primò ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: iam enim præceps in occasum Sol erat: & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab læua clamorem in vrbe, mistum pugnantium ac pauentium fremitu esse, tum fortè certamen ad portam erat. aduectus deinde equo propius, vt suos in muris videt, nec iam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magna magnæ rei parta occasio esset: acciri quas receperat copias, signaque in vrbem inferri iussit, ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quieuere, nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta signa militaria nonaginta septem. Cæterùm illud memoriæ traditur, non fermè alium ducem lætiorem in acie visum: seu suopte ingenio seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controuerso auspicio reuocari à prœlio potuit: & in ipso discrimine quo templa diis immortalibus voueri mos erat, vouerat Ioui Victori *si legiones hostium fudisset, poculum mulsi priusquam temetum biberet, sese facturum*: id votum diis cordi fuit; & auspicia in bonum verterunt.

Cæsa illo die Samnitium triginta millia trecenti quadraginta.

XLIII Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit vrbem: subsidiaque firma, ne quà eruptio fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium aduentu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum reuocare instructam, intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scæuam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire aduersus subsidium hostium iussit: quocumque in loco fuisset obuius, obsisteret ac moraretur; manumque, si fortè ita res posceret, conferret: modò ne ad Cominiū eæ copię admoueri possēt. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte vrbis iussit, ac testudine ad portas successit, simul & refringebantur portæ, & vis vndique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos vrbis aditu hostes: ita, postquam iam non ex interuallo, nec missilib. sed cominus gerebatur res: & qui ægrè successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facilè in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentauerunt extremam pugnæ fortunam deinde abiectis armis, ad quindecim millia hominū & quadringenti in fidem consulis venerūt, cæsa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas vrbes spatio, vbi tertia expectata erat pugna hostes non inuenti septem millia passuum cum abessent à Cominio, reuocati ab suis, neutri prœlio occurrerunt. primis fermè tenebris cum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos vtrimq; par accidēs sustinuit, deinde è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flāma latè fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco propè temere sub armis strati passim inquietū omne tempus noctis: expectando timendoq; lucē egere, prima luce incerti quam in partē intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderāt multitudinē non vallo, non stationibus firmatam, conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: iam-

Cominium oppugnat Caruilius Consul.

Cominio capto in fidem consulis venerūt hominum quindecim millia & quadringenti.

que etiam legionariæ cohortes ſequebantur: cæterum nec pedes fugientes perſequi potuit: & ab equite nouiſſimi agminis ducenti fermè & octoginta interfecti, arma multa pauida, ac ſigna militaria duodeuiginti reliquere: alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Bouianum peruentum eſt.

XLIIII Lætitiam vtriuſque exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter geſta res, vterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhauſtis deinde tectis: ignem iniecit, eodemque die Aquilonia & cominium deflagrauere: & conſules cum gratulatione mutua legionum, ſuaque caſtra cōiunxere. In conſpectu duorum exercituum & Caruilius ſuos pro cuiuſque merito laudauit, donauitque & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa vrbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureiſque coronis donauit: Nautiū propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: iuuenem Papirum, propter nauatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilunia clàm egreſſis fecit, centuriones, militeſque, quia primi portam, murumque Aquiloniæ ceperant, equites omnes ob inſignem multis locis operam corniculis, armiliſque argenteis donat.

Coſs. ſuos pro cuiuſq; merito laudant donāt que.

Conſiliū inde habitum, cùm iam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus aut vtriuſque, aut certè alterius *optimum viſum, quò magis fractæ res Samnitium eſſent, eò pertinacius & infeſtius agere cætera, & perſequi: vt perdomitum Samnium inſequentib. conſulib. tradi poſſet, quando iam nullus eſſet hoſtiū exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur: vnum supereſſe belli genus, vrbium oppugnationes, quarum per excidia militem locupletare præda, & hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent.*

XLV Itaque literis miſſis ad ſenatū populumque Romanū de rebus ab ſe geſtis, diuerſi, Papirius ad Sepinum, Caruilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt. Literæ conſulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ, & quatridui ſupplicatione publicum gaudiū priuatis ſtudiis celebratū eſt, nec populo Romano magna folū, ſed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idē fortè tempus rebellaſſe Etruſcos allatum eſt. Subibat cogitatio animum quonā modo tolerabilis futura Etruria fuiſſet, ſi quid in Samnio aduerſi veniſſet, quæ coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules, omniſq; Romana vis auerſa in Samnium eſſet, occupationem populi Romani pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum à M. Attilio prætore in ſenatū introductæ, querebantur *vri & vaſtari agros à finitimis Etruſcis, quòd deſciſcere à populo Romano nollent obteſtabanturque patres conſcriptos, vt ſe à vi atque iniuria communium hoſtium tutarentur.* Reſpōſum legatis: *curæ ſenatui futurum, ne ſocios fidei ſuæ pœniteret: Etruſcorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res eſſet, ni Faliſcos quoq; qui per multos annos in amicitia fuerant allatū foret, arma Etruſcis iunxiſſe. Huius propinquitas populi acuit curam patribus, vt feciales mittendos ad res reperendas cenſerent, quibus non redditis, ex auctoritate patrum iuſſu populi bellum Faliſcis indictū eſt: iuſſique conſules ſortiri, *vter ex Samnio in Etruriam cum exercitu tranſiret.*

Coſs. ad oppugnandas Samnitium vrbes legiones ducunt. Hetruſcos rebellaſſe nūciatur.

Faliſcis bellum indicitur.

Iam Caruilius Volonam, & Palumbinum & Herculaneum ex Samnitib. ceperat: Volanā intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis collatis ancipiti prœlio: & cum maiore ſua quam hoſtium iactura, dimicauit, caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus capta, aut cæſa, ad decem millia hominum: ita, vt pauore admodum plures caperentur. Sortientibus prouincias conſulibus, Etruria Caruilio euenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum maior vis hoſtium reſtitit: ſæpe in acie, ſæpe in agmine, ſæpe circa ipſam vrbem aduerſus eruptiones hoſtium pugnatum, neque obſidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Sānites, quam armis ac viris mœnia tutabātur, tandem pugnando in obſidionem iuſtam coegit hoſtes: obſidendoque, vi atque operibus vrbem expugnauit, itaque ab ira plus cædis editū capta vrbe: ſeptem millia quadringenti cæſi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnium rebus in vrbes paucas, militi conceſſa eſt.

Quas vrbes in Samnio Caruilius Cos. ceperit.

Sepinum magna vi Papirius Cos expugnauit.

XLVI Niues iam omnia opplenerant. nec durari extra tecta poterat: itaque conſul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium cōſenſu eſt delatus. triumphauit in magiſtratu, inſigni, vt illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equiteſq; inſignes donis tranſiere, ac tranſuecti ſunt: multæ ciuicæ coronæ vallareſque ac murales cōſpectæ, inſpectata ſpolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis ſpoliis, quæ nota fræquenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur nobiles aliquot captiui, clari ſuis patrumque factis, ducti. æris graui magna vis tranſuecta. * vicies centum millia & quingenta triginta tria millia: id æs redactum ex captiuis dicebatur, argenti, quod captum ex vrbibus erat, * P. M. cccxxx. omne æs argentumque in ærarium conditum, militibus nihil datum ex præda eſt, auctaque ea inuidia eſt ad plebem, quòd tributū etiam in ſtipendium militum collatum eſt: cùm, ſi ſpreta gloria fuiſſet: captiuæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & ſtipendium militare præſtari potuiſſet. Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem inuenio: (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam filius conſul dedicauit exornauitque hoſtium ſpoliis, quorum tanta multitudo fuit, vt non templum tantùm forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam coloniſque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum diuiderentur. A triumpho exercitum in agrum Veſtinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hybernatum duxit. Inter hæc Caruilius cōſul in Etruria Troilum primum oppugnare ad-

Papirij triumphus.

* Val. 2330. coron.
* Val. 1300. coron.

Quas vrbes in Hetruria Caruilius Cos expugnauit.

Falifcis pacem petentibus induciæ. ortus, quadringentos feptuaginta ditiſſimos, pecunia grandi pactos, vt abire inde liceret, dimiſit: cæteram multitudinem, oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella locis ſita munitis expugnauit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti: minus duo millia capti. & Faliſcis pacem
* Val. 1000. coron. petentibus annuas inducias dedit: pactus * centum millia grauis æris, & ſtipēdium eius anni mi-
Caruilii triumphus. litibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, vt minus clarum de Samnitibus, quàm collegæ triūphus fuerat: ita cumulo Etruſci belli æquatum æ-
* Val. 1900. coron. ris grauis tulit in ærarium * trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locauit, prope ædem eidem deæ ab rege Seruio Tullo dedicatam. & militibus ex præda centenos binos aſſes: & alterum tantum centurionibus atque equitibus malignitate collegæ gratius accipientibus munus, diuiſit. Fauor conſulis tutatus ad populū eſt L. Poſtumium legatum eius: qui dicta die à M. Cantio tribuno plebis fugerat in legationem (vt fama ferebat) populi iudicium: iactarique magis, quàm peragi
XLVII accuſatio eius poterat. Exacto iam anno noui tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſque ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alij ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt à P. Cornelio Aruina, C. Martio Rutilo cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo, trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti à primis cenſoribus: luſtrum vnde viceſimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene geſtas ludos Romanos ſpectauerunt: palmæque, tum primùm tranſlato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis ſilice ad Bouillas perſtrata eſt. Comitia conſularia L. Papirius habuit: creauit cōſules, Q. Fabium Maximi filium, Gurgitem, & D. Iunium Brutū Scæuam. ipſe Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad ſolatium vnius mali, peſtilentiæ vrentis ſimul vrbem atque agros, ſuffecit, portentoque iam ſimilis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab diis daretur. inuentum in libris, Æſculapium ab Epidauro Romam acceſſendum. neque eo anno, quia bello occupati conſules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quòd vnum diem Æſculapio ſupplicatio habita eſt.

Luſtrum conditū eſt quo cenſa ſunt capita 262322.

Peſtilētia.

EPITOME AB XI· AD XX· LIBRVM

HISTORIARVM AB VRBE CONDITA T. LIVII PATAVINI: QVAS, VT AMISSÆ HISTORIÆ ARGVMENTVM EXTARET, HOC IN LOCO PLACVIT INSERERE.

EPITOME LIBRI XI.

VM Fabius Gurges conſul malè aduerſum Samnites pugnaſſet, & ſenatus de remouendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc ſibi ignominiam, eo maximè ſenatum mouit, quod iturum ſe filio legatum pollicitus eſt: idque præſtitit, atq; eius conſiliis & opera filius conſul adiutus, cæſis Samnitibus triumphauit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho ſecuri percuſſit. Cùm ciuitas peſtilentia laboraret, miſſi legati, vt Aeſculapij ſignum Romam ab Epidauro transferrēt: anguem, qui ſe in nauem eorum contulerat, in quo ipſum numen eſſe conſtabat, deportauère: eoque in inſulam Tiberis egreſſo, eodem loco ſedes Aeſculapij conſtituta eſt. L. Poſtumius conſularis, quoniam cùm exercitui præeſſet, opera militum in agro ſuo vſus eſſet, damnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quartò renouatum eſt. Curius Dentatus conſul Samnitibus cæſis, & Sabinis qui rebellauerant victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphauit. Coloniæ deductæ ſunt, Caſtrum, Sena, Adria. Triumuiri capitales tunc primùm creati ſunt. Cenſus actus eſt. luſtrum conditum. cenſa ſunt ciuium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, & graues & longas ſeditiones, ad vltimum ſeceſſit in Ianiculum, vnde a Q. Hortenſio Dictatore deducta eſt, iſque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Volſinienſes geſtas continet. item aduerſus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.

LIBRI XII.

CVM legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti eſſent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæſus eſt. Cùm à Tarentinis claſſis Romana direpta eſſet, duce qui præerat claſſi occiſo, legati ad eos à ſenatu, vt de iis iniuriis quererētur miſſi, pulſati ſunt. ob id bellum iis indictum eſt. Samnites defecerunt. Aduerſus eos & Lucanos, & Brutios, & Hetruſcos aliquot prœliis à cōpluribus ducibus bene pugnatū eſt. Pyrrhus Epirotarum rex, vt auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cùm in præſidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio miſſa eſſet, occiſis Rheginis Rhegium occupauit.

LIBRI XIII.

VALERIVS Leuinus conſul parum proſperè aduerſus Pyrrhum pugnauit: elephantorum maximè inuſitata facie territis militibus. Poſt id prœlium cùm corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inſpiceret, omnia verſa in hoſtem inuenit, populabundusque ad vrbem Romam proceſſit. C. Fabricius miſſus ad eum, vt de redimendis captiuis ageret. fruſtra vt patriam desereret à rege tentatus eſt. captiui ſine precio remiſſi ſunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad ſenatum miſſus, petiit, vt componendæ pacis cauſa rex in vrbem reciperetur,

de qua re cùm ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter inualetudinem oculorum iam diu à consiliis publicis abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, vt id Pyrrho negaretur. P. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit, censa sunt ciuium capita CCLXXVIII. millia, CCXXII. Iterum aduersus Pyrrhum dubio euentu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartò fœdus renouatum est. Cum C. Fabricio consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Hetruscos, Lucanos, Brutios, & Samnites, prosperè gestas continet.

LIBRI XIV.

PYRRHVS in Siciliam traiecit. Cùm inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iouis signū, caput eius per aruspices inuentum est. Curius Dentatus, cùm delectum haberet, eius qui citatus nō responderat, bona vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reuersum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu mouit, quòd decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita ciuium CCLXXI. millia, CCXXIV. Cum Ptolemæo Aegypti rege societas iuncta est, Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viua defossa est. Coloniæ deductæ sunt, Posidonia & Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Mamertinis venit; quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Brutios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

LIBRI XV.

VICTIS Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupauerat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cùm legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data: coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneuentum in Samnio. Tunc primùm populus Romanus argento vti cœpit. Vmbri & Salentini victi, in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est.

LIBRI XVI.

ORIGO Carthaginiensium, & primordia vrbis referuntur, contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cùm de ea re inter suadentes, vt id fieret, dissuadentesque contentio fuisset: transgressis tum primùm mare equitibus Romanis, aduersus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt ciuium capita CCXCII. millia, CCXXIV. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Esernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Volscos prosperè gestas continet.

LIBRI XVII.

CN. Cornelius Cos. à classe Punica circumuentus, & per fraudem veluti in colloquium euocatus, captus est. Cn. Duilius Cos. aduersus classem Pœnorum prosperè pugnauit, primusque omnium Romanorum ducum naualis victoriæ duxit triumphum. ob quā causam ei perpetuus honos habitus est, vt reuertenti à cœna tibicines canerent, & funale præferretur. L. Cornelius Cos. in Sardinia contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnauit. Attilius Calatinus Cos. cùm in locum iniquum à Pœnis circumsessum temerè duxisset exercitum, M. Calpurnij tribuni militum virtute & opera euasit, qui cùm trecentis militibus eruptione facta hostes in se conuertit. Annibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. Attilius Regulus Cos. victis nauali prœlio Pœnis, in Africam traiecit.

LIBRI XVIII.

ATTILIVS Regulus Cos. in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit, & cùm aliquot prœliis aduersum Carthaginienses pugnasset, successorque à senatu prosperè bellum gerenti non mitteretur, idipsum per literas ad senatum missas conquestus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quòd agellus eius à mercenariis deuastaretur. Quærente deinde fortuna vt magnum vtriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus in prœlio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prosperè gestas deformauēre naufragia classium. T. Coruncanus primus ex plebe pontifex maximus creatus est. M. Sempronius Sophus, Valerius Maximus censores cùm senatum legerent, XIII. senatu mouerunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt ciuium capita CCCXVII. millia, CCXVII. Regulus missus à Carthaginiensibus ad senatum, vt de pace, & si eam minimè impetraret, de captiuis commutandis ageret, iureiurando astrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captiuos non placuisset. vtrumque negandi auctor senatui fuit: & cùm fide custodita reuersus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

LIBRI XIX.

CÆCILIVS Metellus, rebus aduersus Pœnos prosperè gestis, speciosissimum egit triumphum, XIII. ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher Cos. qui contra auspicia profectus iussit immergi pullos, qui cibari nolebant: infeliciter aduersus Carthaginienses classe pugnauit, & reuo-

citus à senatu, iussusque dictatorem dicere, C. Glanciam dixit, fortis vltimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectauit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captiuorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregellæ, in agro Salentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLI. millia CCXXII. Claudio soror Claudij, qui contemptis auspicijs malè pugnauerat, à ludis diuertens, cùm turba premeretur, dixit: Vtinam frater meus viueret, iterumque classem duceret, ob eam causam mulctata est. Duo prætores tum primùm creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, cùm ille ad bellum gerendum proficisci vellet, in vrbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus aduersùs Pœnos pluribus ducibus gestis, summam victoriæ C. Luctatius consul victa ad Aegates insulas classe Pœnorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cùm templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt, Velina, & Esquilina. Falisci cùm rebellassent, sexto die domiti, in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

SPOLETIVM colonia deducta est. Aduersus Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi & Corsi, cùm rebellassent, subacti sunt. Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter vnum ex legatis, qui ad eos missi erant occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, vt essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiam eruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sociorum Latinique nomin[illegible] trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primùm trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot prælijs fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrij, cùm rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum à censoribus conditum est. ex quo censa sunt ciuium capita CCLXX. millia. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cùm antea dispersi fuissent: Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor viam Flaminiam muniuit: & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ sunt in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Annibalis Pœnorum ducis cõtra fœdus per Iberum amnem transitus, à quo Saguntum sociorum populi Romani ciuitas octano mense capta est: de quibus iniurijs missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. & cùm satis facere nollent, bellum iis indictum est. Annibal superato Pyrenæo saltu, per Gallias fusis Volscis, qui obsistere ei conati erant, ad Alpes venit: & laborioso per eas transitu cum montanos quoque Gallos obuios aliquot prælijs repulisset, descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Rom. ad flumen Trebiam fuso, Annibal Apenninum per maximam militum vexationem propter vim tempestatum transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prosperè pugnauit, duce hostium Magone capto.

I Quã memorabile fuerit secũdum bellũ Punicum.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè memorabile omnium, quæ vnquam gesta sint, me scripturũ, quod Annibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessêre. nam neq; validiores opibus vllæ inter se ciuitates gentesque contulerunt arma: neque his ipsis tantum vnquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. & adeò varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, vt propius periculo fuerint, qui vicêre. odiis etiam propè maioribus certârunt, quàm viribus: Romanis indignantibus, quòd victoribus victi vltrò inferrent arma: Pœnis, quod superbè auaréque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum fermè nouem pueriliter blandientem patri Amilcari, vt duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eò traiecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris iureiurando adactum, *secùm primùm posset, hostem fore populo Romano.* Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam. His anxius curis ita

Annibal annos nouem natus hostẽ se pop. Ro. fore iureiurando astringit.

II se Africo bello, quod fuit sub recentem Rom. pacem, per quinque annos: ita deinde nouem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, vt appareret maius eum, quàm quòd gereret, agitare in animo bellum: & si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt: Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo fermè annos imperium obtinuit, flore ætatis (vti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi ascitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud sanè voluntate principum in imperio positus. Is plura consilio quàm [illegible] gerens, auspiciis regulorum magis conciliandisque per amicitiam principum nouis gentibus, quàm bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Cæterùm nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncauit. comprehensusque à circumstantibus haud alio quàm si euasisset vultu, tormentis

Asdrubal octo annos imperium Carthaginiensẽ obtinuit.

Asdrubal à barbaro quodam obtruncatur.

quoque cùm laceraretur, eo fuit habitu oris, vt
superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem
præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis
in solicitandis gentibus, imperioque iungendis
suo fuerat, fœdus renouauerat populus Roma-
nus, *vt finis vtriusque imperij esset amnis Iberus, Sa-*
guntinisque medis inter imperia duorum populorum
III *libertas seruaretur.* In Asdrubalis locum haud du-
bia res fuit, quin prærogatiuam militarem, qua
extemplò iuuenis Annibal intra prætorium de-
latus, imperatorque ingenti omnium clamore at-
que assensu appellatus erat, fauor etiam plebis se-
queretur. Hunc vix dum puberem Asdrubal lite-
ris ad se accersierat: actaque res in senatu etiam
fuerat: Barchinis nitentibus, vt assuesceret mili-

Hanno Barchinæ factionis inimicus

tiæ Annibal, atque in paternas succederet opes.
Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum po-*
stulare videtur, inquit, *Asdrubal, & ego tamen non*
censeo, quod petit, tribuendum. Cùm admiratione tã
ancipitis sententiæ in se omnes conuertisset, *Flo-*
rem ætatis, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Anniba-*
lis fruendum præbuit, iusto iure eum à filio repeti cen-
set. nos tamen minimè decet iuuentutem nostram pro
militari rudimento assuefacere libidini imperatorum.
An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis serò im-
peria immodica, & regni paterni speciem videat? &
cuius regis genero hæreditarij sint relicti exercitus no-
stri, eius filio parum maturè seruiamus? Ego istum
iuuenem domi tenendum sub legibus, sub magistrati-
bus docendum, viuere æquo iure cum cæteris censeo, ne
quandoque paruus hic ignis incendium ingens exsus-
citet. Pauci ac fermè optimus quisque Hannoni
assentiebantur: sed (vt plerumque fit) maior pars
IV meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam,

Annibalis in Hispaniã aduentus.

primo statim aduentu omnem exercitum in se
conuertit. Amilcarem viuentem redditum sibi
veteres milites credere, eundem vigorem in vul-
tu, vimque in oculis, habitum oris, lineamenta-
que intueri. deinde breui effecit, vt patri in se mi-
nimum momentum ad fauorem conciliandum

Annibalis ingenium

esset. Numquam ingenium idem ad res diuersissi-
mas parendum atque imperandum, habilius fuit.
itaq; haud facile discerneres, vtrum imperatori,
an exercitui carior esset: neque Asdrubal alium
quemquam præficere malle, vbi quid fortiter ac
strenue agendum esset: neque milites alio duce
plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad
pericula capessenda, plurimum consilij inter ipsa
pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut
animus vinci poterat. caloris ac frigoris patiẽtia
par. cibi potionisque desiderio naturali, non vo-
luptate modus finitus: vigiliarum somnique nec
die nec nocte discriminata tempora. id quod ge-
rendis rebus superesset, quieti datum: ea neque
molli strato, neque silentio accersita. multi sæpe
militari sagulo opertum humi iacentem inter cu-
stodias, stationesque militum conspexerunt. ve-
stitus nihil inter æquales excellens, arma atque
equi conspiciebantur. equitum peditumq; idem
longe primus erat. princeps prœlium inibat. vlti-
mus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri
virtutes ingentia vitia æquabant, inhumana cru-
delitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, ni-
hil sancti, nullus deûm metus nullum iusiurandũ,
nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitio-
rum triennio sub Asdrubale imperatore meruit:
nulla re, quæ augenda audendaque magno futu-
ro duci esset, prætermissa. Cæterùm ex quo die V
dux est declaratus, velut Italia ei prouincia decre-
ta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil
prolatãdum ratus, ne se quoque, vt patrem Amil-
carem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus a-
liquis opprimeret. Saguntinis inferre bellum sta-
tuit, quibus oppugnandis, quia haud dubiè Ro-

Annibal Olcadum fines ingreditur.

mana arma mouebantur, in Olcadum fines prius
(vltra Iberum ea gens in parte magis quàm in di-
tione Carthaginiẽsium erat) induxit exercitum,
vt non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finiti-
mis domitis gentibus, iungendoque tractus ad id
bellum videri posset. Carteiam vrbem opulen-
tam caput gentis eius expugnat, diripitque. quo
metu perculsæ minores ciuitates, stipendio im-
posito imperium accepêre. victor exercitus opu-
lentusque præda Carthaginem Nouam in hyber-
na est deductus. Ibi largè partiendo prædam, sti-
pendia præterita cum fide exsoluendo, cunctis

Annibal in Vacceos bellum promouet.

ciuium suorum sociorumque animis in se firma-
tis, vere primo in Vacceos promotum bellum
Hermandica & Arbacala Carteiorum vrbes vi
captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppida-
norum diu defensa. Ab Hermandica profugi ex-
sulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis,
cum se iunxissent, concitant Carpetanos: adorti-
que Annibalem regressum ex Vacceis, haud pro-
cul Tago flumine agmen graue præda turbauêre.
Annibal prœlio abstinuit, castrisque super ripam
positis, cum prima quies silentiumque ab hosti-
bus fuit, agmen vado traiecit: valloque ita produ-
cto, vt locum ad transgrediendum hostes habe-
rent, inuadere eos transeuntes statuit. equitibus
præcepit, *vt cùm ingressos aquam viderent, adorirẽ-*
tur peditum agmen. in ripa elephantos ante qua-

Carpetanorum cum Annibale prœlium.

draginta disposuit. Carpẽtanorum cum appendi-
cibus Olcadum Vaccæorumque centum millia
fuêre: inuicta acies, si æquo dimicaretur campo.
Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, &
quod metu cessisse credebant hostem: id morari
victoriam rati, quod interesset amnis, clamore
sublato, passim sine vllius imperio quà cuiq; pro-
ximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ri-
pæ vis ingens equitũ in flumen immissa, medioq;
alueo haudquàquam pari certamine concursum;
quippe vbi pedes instabilis, ac vix vado fidẽs, vel
inermi equite, equo temere acto peruerti posset:
eques corpore armisque liber, equo vel per me-
dios gurgites stabili, cominus eminusq; rem ge-
reret. Pars magna flumine absumpta: quidã vor-
ticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti
sunt. postremi, quibus regressus in suam ripam tu-
tior fuit, ex varia trepidatione cùm in vnum col-

Carpetanos Annibal in deditionem accepit.

ligerentur, prius quàm tanto ex pauore reciperẽt
animos, Annibal agmine quadrato amnem in-
gressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, in-
tra paucos dies Carpetanos quoque in deditionẽ
accepit. Etiam omnia trans Iberum præter Sa- VI
guntinos Carthaginensium erant. cum Sagunti-
nis bellum nõdum erat: cæterùm iam belli causa
certamina cum finitimis serebãtur, maxime Tur-

Saguntini Romam legatos mittunt.

detanis: quibus cum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, sed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam missi, auxiliũ ad bellum iam haud dubiè imminens orantes. Cõsules tunc Romæ erât, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus. qui cum legatis in senatum introductis de Rep. retulissent, placuissetque *mitti legatos in Hispaniam ad res sociorũ inspiciendas, quibus si videretur digna causa, & Annibali denunciarent, vt ab Saguntinis sociis populi Rom. abstineret, & Carthaginem in Africam traicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent*: hac legatione decreta, nec dum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnati allatum est. tunc delata ex integro res ad senatum. Alij *prouincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra mariq; rem gerendam* censebant. alij *totum in Hispaniam Annibalemque intendebant bellum.* erant qui *non temerè mouendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent.* Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit. legatiq; eo maturius missi. P. Valerius Flaccus, & Q. Bebius Pamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, *si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnã fœderis rupti deposcendum.*

VII

Saguntum oppugnatur ab Annibale.

Dum eam Romani parant consultantque, iam Saguntum summa vi oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulẽtissima vltra Iberum fuit, sita passus mille fermè à mari, oriundi à Zacyntho insula dicũtur: mistiq; etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. cæterùm in tantas breui creuerant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremẽto, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem vsque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis passim agris, vrbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque quàm cætera, circa vallem vergens: aduersus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoueri posset. Sed vt locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquam prosperè, postquã ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, vt in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & iuuentus delecta vbi plurimum periculi ac laboris ostẽdebatur, ibi vi maiore obsistebât. ac primò missilibus summouere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati; deinde iam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat. quibus tumultuariis certaminibus haud fermè plures Saguntini cadebant, quàm Pœni.

Annibal ictus tragula cecidit.

Vt verò Annibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit: tanta circa fuga atq; trepidatio fuit, vt non multum abesset, quin opera ac vineæ desererẽtur.

VIII

Obsidio deinde per paucos dies magis quàm oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur, per quod tempus vt quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaq; acrius de integro nbortum est bellum, pluribusque partibus vix accipientibus quibusdam opera locis vineæ cœptæ agi, admouerique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeũda multimoda arte destineri cœpti sunt: & non sufficiebant. iam enim feriebâtur arietibus muri: quassatæ quoque multæ partes erant. vna continẽtibus ruinis nudauerat vrbem. tres deinceps turres: quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti procidérant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua, velut si pariter vtrosque murus texisset, ita vtrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simul erat, quales in oppugnationibus vrbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed iustæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque vrbis modico distantia interuallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse iam se vrbe, si paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus. nec vllo pedẽ referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaq; quo acrius & cõfertim magis vtrimque pugnabatur, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo.

Falarica quoddam telum.

Falarica erat Saguntinis, missile telũ hastili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, vnde ferrum extabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantq; pice. ferrum autẽ tres in longum habebat pedes, vt eum armis transfigere corpus posset. sed id maximè etiam si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorẽ faciebat: quod cùm mediũ accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

IX

Saguntini Pœnos a mœnibus suis exturbant.

Cùm ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, creuissent animi: Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset: clamorem repentè oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant: postremò fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est. quibus obuiam ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, *nec tutò eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali in tanto discrimine rerum operæ esse legationes audire.*

Annibal legatos Romanos non admittit.

Apparebat, nõ admissos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nũtiosque ad principes factionis Barchinæ præmittit, vt præpararẽt suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

X

Hannonis in senatũ Carthaginiensi oratio aduersus Annibalẽ.

Itaq; præterquam quòd admissi auditique non sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno vnus aduerso senatu causam fœderis rupti magno silentio propter auctoritatẽ suam cum assensu audientium egit. *Per deos fœderũ arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent, nõ manes, non stirpem eius cõquiescere viri: nec vmquam, donec sanguinis nominisque Barchini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Iuuenem flagrantem cupidine regni, viamque vnã ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque viuat, velut materiã igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circũsident exercitus, vnde arcentur fœdere: mox Cartha-*

ginem circumsedebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt vlti. Vtrum hostem, an vos, an fortunam vtriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, ius gentiũ sustulit. hi tamen, vnde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetũt: publica fraus absit: auctorẽ culpæ, & reum criminis deposcunt, quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo cũ cœperint, vereor ne perseuerantius sæuiant. Aegates insulas Erycemq; ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, vt isti volunt. sed Tarento tum in Italia non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. vicerũt ergo dii hominesq; & id de quo verbis ambigebatur, vter populus fœdus rupisset: euentus belli, velut æquus iudex, vnde ius stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresq; admouit: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus vtinã vates sint) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habẽdum cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meã leuẽ esse in eo auctoritatẽ, propter paternas inimicitias. sed & Amilcarẽ eo periisse lætatus sum: quòd si ille viueret, bellum iam cum Romanis haberemus: & hunc iuuenẽ tamquam furiam facemque huius belli odi ac detestor. nec dedendum solùm ad piaculũ rupti fœderis: sed, si nemo deposcat, deuehendũ in vltimas maris terrarumque oras: ablegandumque eò, vnde nec ad nos nomen famãque eius accedere, nec solicitare quietæ ciuitatis statum possit. Ego autem ita cẽseo: legatos extemplò Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuntient, vt exercitum ab Sagunto abducat: ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant, tertiã legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI Cùm Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit adeò propè omnis senatus Annibalis erat: infestiusq; locutũ arguebãt Hannonem, quàm Flaccum Valerium legatum Romanum. Respõsum inde legatis Romanis est, bellum ortũ ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Rom. iniustè facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorũque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe prœmiorum accendit. vt verò pro concione *prædam captæ vrbis edixit militum fore*, adeò accensi omnes sũt, vt si extemplò signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Sagũtini vt à prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies. ita non nocte, non die vmquam cessauerant ab opere, vt nouum murum ab ea parte qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquãto atrocior, quàm antè, adorta est: nec qui primùm, aut potissimum parte ferrent opem, cùm omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, quà turris mobilis omnia munimenta vrbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quæ cum admota catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis muros defensoribus nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. itaque antè quàm cæderetur, ruebat: perque patẽtia ruinis agmina armatorum in vrbem vadebant. locum quoque editum capiunt: collatisque eò catapultis balistisque, vt castellũ in ipsa vrbe velut arcem imminentem haberent, muro circũdant: & Saguntini murum interiorẽ ab nondum capta vrbis parte ducunt. Vtrimque summa vi & muniunt, & pugnant. sed interiora ruendo, minorem indies vrbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium lõga obsidione, & minuitur exspectatio externæ opis, cùm tã procul Romani, vnica spes, circa omnia hostiũ essent. paulisper tamen affectus animos recreauit repentina profectio Annibalis in Oretanos, Carpetanosq; qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus metu defectionis cùm præbuissent, oppressi celeritate Annibalis omiserũt mota arma.

XII Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, vt ducem abesse nec ciues, nec hostes sentirent. Is & prœlia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataque omnia recentibus ruinis aduenienti Annibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplò ductus exercitus, atroxq; prœlium cum multorum vtrimque cæde initiũ, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Sagũtinum, & Alorcum Hispanum. Alcon inscius Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cùm ad Annibalem noctu transisset. postquam nihil lacrimæ mouebant, conditionesque tristes, vt ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit: *moriturum affirmãs, qui sub conditionibus his de pace ageret.* Postulabatur autem, *redderent res Turdetanis: traditoque omni auro atque argẽto, egressi vrbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, vbi Pœnus iussisset.* Has pacis leges abnuẽte Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus *vinci animos, vbi alia vincantur*, affirmans, *se pacis eius interpretem fore pollicetur.* Erat autẽ tum miles Annibalis: cæterùm publicè Saguntinis amicus atq; hospes. Tradito palã telo custodibus hostiũ, trãsgressus munimenta, ad prætorẽ Saguntinum (& ipse ita iubebat) est deductus. Quo cũ extemplò concursus omnis generis hominum esset factus, summota cętera multitudine, senatus Alorco datus est. cuius talis oratio fuit:

XIII *Si ciuis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalẽ venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec trãsfuga ad nos venissem. cũ verò ille aut vestra, aut sua culpa manserit apud hostẽ, si metũ simulauit, sua: vestra, si periculũ est apud vos, vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis vobis cõditiones, pro vetusto hospitio, quòd mihi vobiscũ est, ad vos veni. Vestra autẽ causa me, nec vllius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod*

Saguntini diruto muro nouum reficiunt.

Alcon Saguntinus insciis ciuibus suis de pace agit cũ Annibale.

Alorcus Annibalis miles Saguntinis suadet vt oblatas pacis leges accipiant.

neque

neque dum vestris viribus restitistis, neque dum au-
xilia ab Romanis sperastis, pacis vnquam apud vos
mentionem feci. postquam nec ab Romanis vobis vlla
spes est, nec vestra iam aut arma vos, aut mœnia satis
defendunt, pacem affero ad vos magis necessariã quàm
æquam. cuius ita aliqua spes est: si eam quemadmodum
vt victor fert, Annibal, sic vos vt victi audiatis: si
non id quod amittitur, in damno, cùm omnia victoris
sint: sed quicquid relinquitur, pro munere habituri
estis. Vrbem vobis, quam ex magna iam parte dirutã,
captam ferè totam habet, adimit: agros relinquit, locũ
assignaturus, in quo nouum opidum ædificetis: aurum
argentumque omne, publicum priuatumque ad se iubet
deferri: coniugum vestraque corpora, ac liberorum ve-
strorum seruat inuiolata, si inermes cum binis vesti-
mentis velitis à Sagũto exire. Hæc victor hostis im-
perat. hæc quamquam sint grauia atque acerba, fortu-
na vestra vobis suadet. Equidẽ haud despero, cùm om-
nium potestas ei à vobis facta sit, aliquid ex his rebus
remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quã truci-
dari corpora vestra, rapi trahique antè ora vestra con-
XIV *iuges ac liberos belli iure sinatis.* Ad hæc audienda
cum ei circumfusa paulatim multitudine, permi-
stum senatui esset populi concilium: repente pri-
mores secessione facta, priusquam responsum da-
retur: argentum aurumque omne ex publico pri-
uatoq; in forum collatum, in ignem ad id raptim
factum coniicientes, eodem plerique semetipsos
præcipitauerunt. Cùm ex eo pauor ac trepidatio
totam vrbem peruasisset, alius insuper tumultus
ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat:
perque ruinam eius cohors Pœnorum impetu fa-
cto cùm signum imperatori dedisset, nudatã sta-
tionibus custodiisque solitis hostium esse vrbem,
non cunctandum in tali occasione ratus Annibal,
totis viribus aggressus vrbem, momento cepit:
signo dato, vt omnes puberes interficerentur.
quod imperium crudele, cæterùm propè necessa-
rium cognitum in ipso euentu est. cui enim parci
potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugibus ac li-
beris domos super seipsos concremauerunt? aut
armati nullum ante finem pugnæ quàm morien-
XV tes fecerunt? Captum oppidum est cum ingenti
præda. quamquam pleraque ab dominis de indu-
stria corrupta erant, & in cædibus vix vllum dis-
crimen ætatis ita fecerat, & captiui militum præ-
da fuerant: tamen ex pretio rerum venditarũ ali-
quantum pecuniæ redactum esse constat, & mul-
tam pretiosam supellectilem vestemque missam
Carthaginem. Octauo mense quàm cœptum op-
pugnari, captum Saguntum, quidam scripsêre: in-
de Carthaginem nouam in hyberna Annibalem
concessisse: quinto deinde mẽse, quàm à Cartha-
gine profectus sit, in Italiam peruenisse. Quæ si
ita sunt, fieri non potuit, vt P. Cornelius, & T.
Sempronius Coss. fuerint: ad quos & in princi-
pio oppugnationis legati Saguntini missi sint: &
qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ti-
cinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam
pugnauerint, aut omnia breuiora aliquanto fuê-
re: aut Saguntum principio anni, quo P. Corne-
lius & T. Sempronius Coss. fuerũt, non cœptum
oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna
ad Trebiam in annum Cn. Seruilij & C. Flaminij
non potest. quia Flaminius Arimini consulatum
iniit, creatus ab T. Sempronio consule: qui post
pugnam ad Trebiam ad creandos consules Ro-
mam cùm venisset, comitiis perfectis ad exerci-
tum in hyberna rediit. Sub idem ferè tempus & XVI
legati qui redierant à Carthagine, Romam retu-
lerunt omnia hostilia esse, & Saganti excidium
nuntiatum est: tantusque simul mœror patres mi-
sericordiaque sociorum peremptorum indignè,
& pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginien-
ses, metusque de summa rerum cepit, velut si iam
ad portas hostis esset: vt tot vno tempore moti-
bus animi turbati, trepidarent magis quàm con-
sultarent. *Nam neque hostem acriorem bellicosiorem-*
que secum cõgressum: nec rem Romanam tam desidem
vnquam fuisse atque imbellem. Sardos Corsosque &
Histros atque Illyricos lacessisse magis quàm exercuis-
se Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis
quàm belligeratum. Pœnum hostem veteranum triũ
& viginti annorum militia durissima inter Hispa-
nas gentes semper victorem, primùm Amilcare, dein-
de Asdrubale, nũc Annibale duce acerrimo assuetum,
recentem ab excidio opulẽtissimæ vrbis Iberum tran-
sire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos:
conciturum auidas semper armorum Gallicas gentes,
cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro
mœnibus Romanis esse. Nominatæ iam antea con- XVII
sulibus prouinciæ erant, tum sortiri iussi: Corne-
lio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia eue-
nit. Sex in eum annum decretæ legiones, & socio-
rum quantum ipsis videretur, & classis quanta pa-
rari posset. quatuor & viginti peditum Romano-
rũ millia sunt scripta, mille & octingenti equites:
sociorum XLIV. peditum, & IV. equitum: naues
CCXX. quinqueremes, celoces viginti deductæ.
Latum inde ad populum, vellẽt, iuberent, popu-
lo Carthaginiẽsi bellum indici. eiusque belli cau-
sa supplicatio per vrbem habita: atq; adorati dii,
vt bene ac feliciter eueniret, quod bellum popu-
lus Rom. iussisset. Inter consules ita copiæ diuisæ.
Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna mil-
lia erant peditum, & trecenti equites: sociorum
sexdecim millia peditũ, equites mille octingenti,
naues lõgæ CLX. celoces duodecim. Cum his ter-
restribus maritimisq; copiis T. Sempronius mis-
sus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad
arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset.
Cornelio minus copiarum datum, quia L. Mãlius
prætor, & ipse cum haud inualido præsidio in
Galliã mittebatur. Nauiũ maximè Cornelio nu-
merus diminutus. sexaginta quinqueremes datæ:
(neq; enim mari venturũ, aut ea parte belli dimi-
caturum hostẽ credebãt) & duæ Romanæ legio-
nes cum suo iusto equitatu, & quatuordecim mil-
libus sociorum peditũ, equitibus mille ducentis.
Duas legiones Romanas, & quatuordecim mil-
lia sociorum peditum, mille equites socios, sex-
centos Romanos, Gallia prouincia eodem anno
versa in Punicũ bellum habuit. His ita cõparatis, XVIII
vt omnia iusta ante bellum fierent, legatos maio-
res natu, Q. Fabium, M. Liuium, L. Æmilium, C.
Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittũt ad per-
cunctandos Carthaginienses: publicóne consilio
Annibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod

Saguntini aurum argentumque omne in ignem coniiciunt.

Saguntum capitur.

Sagunti excidio nunciato, Romani de rerum summa metuere cœperunt.

Belli apparatus aduersus Carthaginienses.

Romani legatos mittunt Carthaginem.

R

facturi videbantur, faterentur, ac defenderẽt publico consilio factum, vt indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquã Carthaginẽ venerunt, cùm senatus datus esset, & Q. Fabius nihil vltra quàm vnum, quod mãdatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginiensibus vnus princeps: *Vana Romani*, inquit, *& prior legatio fuit, cùm Annibalem tamquam suo consilio Saguntũ oppugnantem deposcebatis: cæterùm hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior, tũc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur nunc à nobis & cõfessio culpæ exprimitur: & vt à confessis res extemplò repetuntur. Ego autem non priuato publicóne consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeo: sed vtrũ iure, an iniuria, nostra enim hæc quæstio atq; animaduersio in ciuem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio. vobiscum vna disceptatio est: licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciãt: nobis vobiscum fœdus est à Luctatio Cos. ictum in quo cauetur vtrorumque sociis. nihil de Saguntinis (necdũ enim erant socij vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. aduersus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici. vos enim quod C. Luctatius Cos. primò nobiscum fœdus icit: quia neque auctoritate patrum, nec populi iussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaq; aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi aut ex auctoritate aut iussu vestro icta: ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis inscijs icit, obligare potuit. Proinde omittite Saguti atque Iberi mentionem facere, & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat*, Tum Rom. sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacẽ portamus: vtrum placet, sumite*. Sub hanc vocẽ haud minus ferociter, daret vtrum vellet, succlamatũ est. & cùm is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt: & quibus acciperent animis, iisdẽ se gesturos. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate P. R. visa est, quàm de fœderum iure verbis disceptare, cùm antè, tum maxime Sagunto excisa. nam si verborũ disceptationis res esset: quod fœdus Asdrubalis cum Luctatij priore fœdere commutatum est, comparãdum non erat: cum in Luctatij fœdere disertè additũ esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset*: in Asdrubalis fœdere, nec exceptum tale quicquam fuerit: & tot annorum silentio ita viuo eo comprobatum sit fœdus, vt ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quamquam, & si priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, socijs vtrorumque exceptis. nam neque additum erat ijs, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & cùm assumere nouos liceret socios, quis æquũ censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantùm, ne Carthaginiensium socij aut solicitarentur ad defectionẽ, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, vt adirent ciuitates, vt in societatem pellicerent, aut auerterent à Pœnis, traiecerunt. Ad Bargusios primũ venerũt; à quibus benignè excepti, quia tædebat imperij Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinẽ nouæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum cæteros populos à societate Romana auertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est vos Romani postulare, vti vestram Carthaginiẽsium præponamus amicitiæ, cùm, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius, quàm Pœnus hostis perdidit, vos socij prodideritis? ibi quæratis socios censeo, vbi Sagũtina clãdes ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Saguntinæ ruinæ erunt: ne quis fidei Romanæ, aut societati confidat.* Inde extemplò abire finibus Volscianorum iussi: ab nullo deinde cõcilio Hispaniæ benigniora verba tulere. itaque nequiquã peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his noua terribilisq; species visa est: quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Cùm verbis extollentes virtutem gloriamq; populi Romani ac magnitudinem imperij, petissent, *ne Pœno bellũ Italiæ inferenti, per agros vrbesq; suas transitum darent*: tantus cum fremitu risus dicitur ortus, vt vix à magistratibus maioribusque natu iuuẽtus sedaretur. adeo stolida impudensque postulatio visa est: censere ne in Italiam transmittant Galli bellum: ipsos id auertere in se, agrosque suos pro alienis populãdos obijcere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est: *neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium iniuriã, ob quæ aut pro Romanis, aut aduersus Pœnos sumant arma. Cõtra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusq; Italiæ pelli à populo Romano, stipendiumque pendere, & cætera indigna pati.* Eadem fermè in cæteris Galliæ conciliis dicta auditaque. nec hospitale quicquam, pacatũve satis prius auditum, quàm Massiliam venerũt. ibi omnia ab socijs inquisita cum cura ac fide, cognita, præoccupatos iam ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitẽ gentem fore (adeò ferocia atq; indomita ingenia esse) ni subinde auro, cuius auidissima gẽs est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt. haud ita multo post, quã Coss. in prouincias profecti erant, ciuitatem omnem inexspectationem belli erectam inuenerunt: satis constante fama, iam Iberum Pœnos transisse. Annibal Sagunto capto, Carthaginem nouam in hyberna concesserat. ibique auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forẽt, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis diuenditisque reliquiis prædæ, nihil vltrà differendum ratus, Hispani generis milites conuocat: *Credo ego vos*, inquit, *socij, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam vobis militiã, exercitusque dimittẽdos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis solùm, sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. itaque cùm longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quãdo domos vestras, & quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis: si quis vestrûm suos inuisere vult, commeatum do. primo vere edico adsitis, vt dijs bene iuuantibus bellum ingentis gloriæ prædæq; futurũ incipiamus.* Omnibus ferè visendi domos oblata vltro potestas grata erat, &

Quid responsum sit legatis Romanis.

Bellum indicitur Carthaginiensibus.

XIX

De iure fœderum pop. Romani cũ Carthaginiensib.

Legati Romani Hispaniæ populos ad defectionẽ solicitant.

Volsciani quid legatis Romanis responderint.

XX

Galli veniunt in concilium armati.

Gallorum risus de legatis Romanis.

Massiliæ legati Romani benignè excipiuntur.

XXI

Annibalis ad Hispanos milites oratio.

iam desiderantibus suos, & longius in futurum prouidentibus desiderium. Per totum tempus hyemis quies inter labores aut iam exhaustos, aut mox exhauriendos, renouauit corpora animosque ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictum conuenêre. Annibal cùm recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exsoluit: nouisque se obligat votis *si cætera prospera euenissent*. Inde partiens curas simul inferendi atque arcendi belli, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasq; itinere Ita-

Annibal valido præsidiu Africam firmat.

liam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit. pro eo supplementum ipse ex Africa, maximè iaculatorum leuium armis petiit, vt Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus vterq; miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia DCCC.L. pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares DCCC.LXX. equites mistos ex multis gẽtibus MCC. has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam iubet, simul conquisitoribus in ciuitates missis, IIII. M. conscripta delectæ iuuentutis, præsidium eosdem &

XXII obsides duci Carthaginem iubet. Neque Hispaniam negligẽdam ratus, atque ideo haud minus, quòd haud ignarus erat, circuitam ab Rom. eam

Asdrubal tuendam suscipit Hispaniam.

legatis ad solicitandos principum animos, Asdrubali fratri viro impigro eam prouinciam destinat, firmatque eum Africis maximè præsidiis, peditum Afrorum XI. M. DCCC.L. Liguribus trecentis, Balearibus D. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices, mistum Punicum Afris genus CCC. & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad M. DCCC. & parua Ilergetum manus ex Hispania ducenti equites: & ne quod terrestris

Classis Punica.

deesset auxilij genus, elephanti XIV. classis prætetea data est ad tuendam maritimam oram: quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat. L. quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio XXXII. quinqueremes erãt, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hyberna exercitus redit, atque inde profectus præter Etouissam vrbem ad Iberum, maritimã-

Spectrum in quiete Annibali apparet.

que oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo iuuenem diuina specie, qui se ab Ioue diceret ducem in Italiã Annibali missum: *proinde sequeretur, neque vsquam à se deflecteret oculos*: pauidũ primò nusquam circumspiciẽtem, aut respicientem secutum, deinde cura humani ingenij, cùm quidnam id esset, quòd respicere veritus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisse: tum vidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nymbum: tum quæ moles ea, quidve prodigij esset, quærentem audisse: *vastitatem Italiæ esse: pergeret porrò ire, nec vltra in-*

XXIII *quireret, sineretque fata in occulto esse*. Hoc visu lætus tripartitò Iberum copias traiecit, præmissis, qui Gallorum animos quà traducẽdus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque trãsitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim milla equitum Iberum traduxit. Ilergetes, inde Bargusiosque & Ausetanos & Aquitaniam, quæ subiecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, vt fauces, quæ Hispanias Galliis iungũt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam

Annibalis exercitus.

per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est: rumorque per barbaros manauit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter auerterunt: constabat non tam bello motos, quã longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal quia reuocare aut vi retinere eos anceps erat, ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur, supra VII. M. hominum domos remisit, quos & ipse grauari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. inde ne mora atq; otium animos solicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum trãsgreditur, & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli quamquam XXIV

Ruscinonẽ aliquot Galliæ populi aduersus Annibalem conueniũt.

Italiæ bellum inferri audiebant, tamẽ quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu seruitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conueniunt: quod vbi Annibali nuntiatum est, moram magis quàm bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his, & vel illi propius Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, vt ex propinquo congressus facilior esset: nã & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter seipsum ad eos venturũ, hospitem enim se Galliæ, non hostem aduenisse: nec stricturum antè gladium, si per Gallos liceat, quã in Italiam venisset.*

Galli donis capti cum Pœno pacẽ ineunt.

Et per nũtios quidem hæc. Vt verò reguli Gallorum castris ad Illiberim extẽplò motis, haud grauatè ad Pœnum venerunt; capti donis cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonẽ oppidum transmiserunt. In Italiam interim nihil XXV vltra quàm Iberũ transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: cùm per-

Boij à Romanis deficiunt.

inde, ac si Alpes iam transisset, Boij solicitatis Insubribus defecerũt, nec tam ob veteres in populum Romã. iras, quàm quòd nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægrè patiebantur. Itaq; armis repentè arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, vt non agrestis modò multitudo, sed ipsi triũuiri Romani, qui ad agrum venerant assignandũ diffisi Placẽtiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Luctatius, A. Seruilius, T. Annius. Luctatij nomẽ haud dubium est. pro A. Seruilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alij P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad Boios ad expostulandum missi, violati sint, an in triumuiros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ

Mutina obsidetur.

cùm obsiderentur, & gens ad oppugnandarum vrbium arteis rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris. simulari cœptum de pace agi. euocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra ius modò gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, *nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissu-*

L. Manlij Pr. exercitus cæditur.

ros. Cùm hæc de legatis nuntiata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius Pr. ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Siluæ tunc circa viam erant, plerisque incultis: ibi inexploratò profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægrè in apertos campos emersit: ibi castra communita, & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. iter deinde de integro cœptum: nec dum per patentia loca ducebatur agmen, cùm apparuit hostis: vbi rursus siluæ intratæ, tum postremos adorti cum magna trepidatione ac pauore omnium, octiogentos milites occiderunt, sex signa ademêre. Finis inde & Gallis territandi, & pauēdi Romanis fuit, vt ex saltu inuio atque impedito euasêre: inde apertis locis facilè tutantes agmen Romani Cannetum vicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentem indies multitu-
XXVI dinem hostium tutabantur. Qui tumultus repēs postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum patres acceperunt: *C. Attilium Pr. cum vna legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu nouo* à Cos. *conscriptus, auxilium ferre Manlio iubent:* qui sine vllo certamine (abscesserant enim metu hostes) Cannetum peruenit. Et P. Cornelius in locum eius, quæ missa cum prætore fuerat trāscripta legione noua, profectus ab vrbe sexaginta longis nauibus præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum, mox peruenit Massiliam, & ad proximum ostiū Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes: quem vt de Rhodani quoque transitu agitare animaduertit, incertus quónam ei loco occurreret, nec dum satis refectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosq; ex tuto hostes præmittit. Annibal cæteris metu, aut pretio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum, gentis validæ, colunt autem circa vtramque ripam Rhodani. & diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, vt flumē pro munimento haberent, omnibus fermè suis trans Rhodanum traiectis, vlteriorem ripam amnis obtinebāt. Cæteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos quorum sedes tenuerat, simul perlicit donis ad naues vndique contrahendas, fabricandasque: simul & ipsi traiici exercitum, leuarique quàm primùm regionem suam tanta vrgēte hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis nauium est, lintriumq; temerè ad vicinalem vsū paratarum: nouasq; alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alueos informes, nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes, raptim faciebant, quibus se, suaque transueherent.

Ostia Rhodani.

XXVII Iamque omnibus satis comparatis ad traiiciendū terrebant ex aduerso hostes, omnem ripā equis virisque obtinentes: quos vt auerteret, Hannonem *Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maximè Hispanis, aduerso flumine ire iter vnius diei* iubet: *& vbi primò possit quàm occultissimè traiecto amni, circumducere agmen, vt cum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem.* ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & viginti fermè supra paruæ insulæ circumfusum amnem, latiorem vbi diuidebatur; eoque minus alto alueo transitum ostendêre. ibi raptim cæsa materia, ratesq; fabricatæ, in quibus equi virique, & alia onera traiicerentur. Hispani sine vlla mole vtres vestimentis coniectis, ipsi cetris superpositis incubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis traiectus, castris propè flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete vnius diei reficitur, intento duce ad consilium opportunè exsequendum Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse. quod vbi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiiciendum. Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres; eques ferè præter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infrà traiicientibus lintribus præbebat. equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur; præter eos, quos instructos frenatosque, vt extemplò egresso in ripam equiti vsui essent, imposuerant in naues. Galli occursant in ripam cum variis vlulatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta supra capita, vibrantesque dextris tela, quamquam & ex aduerso terrebat tanta vis nauium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa traiicientes suos hortabantur. Iam satis patētes aduerso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis, mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & e nauibus tanta vis armatorum in terram euadens, & à tergo improuisa premebat acies. Galli postquam vim facere conati, vltrò pellebantur, qua patēre visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal cæteris copiis per otium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum traiiciendorum varia consilia fuisse credo: certè varia memoria est actæ rei: quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum à rectore suo, cùm refugientem eum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, vt quemq; timentē altitudinem destituerat vadum impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis constat, ratibus traiectos, id vt tutius consilium ante rem foret: ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem vnam ducentos longā pedes, quinquaginta latā, à terra in amnē porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, plurib. retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modū, humo iniecta constrauerunt, vt belluæ audacter velut per solū ingrederentur. altera ratis æquè lata, lōga pedes cētū, ad traiiciendū flumē apta, huic copulata est: & cum elephāti per stabilem ratem, tāquam viam, præ-

Hannonis copiæ Rhodanum traiiciunt.

Annibal Rhodanū cum exercitu traiecit.

XXVIII

Elephanti quonam modo traiecti.

gredientibus feminis, acti, in minorem applicatā
transgressi sunt: ea extemplò resolutis, quibus le-
uiter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquor
nauibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis
expositis, alij deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil
sanè trepidabant, donec continenti velut ponte
agerentur: primis erat pauor, cum soluta ab cæ-
teris rate in altum raperentur: ibi vrgentes inter
se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem
aliquantum edebant, donec quietem ipse timor
circumspicientibus aquam fecisset. excidere e-
tiam sæuientes quidam in flumen, sed pondere
ipso stabiles, deiectis rectoribus, quærendis pe-
XXIX detentim vadis in terram euasēre. Dum elephan-
Prœlium inter Numidas 500 & Romanos 300. ti traiiciuntur, interim Annibal Numidas equi-
tes quingentos ad castra Romana miserat spe-
culatum, *vbi & quantæ copiæ essent, & quid pa-
rarent*. huic alæ equitum missi vt antè dictum est,
ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites
occurrunt. prœlium atrocius quàm pro numero
pugnantium editur. nam præter multa vulnera,
cædes etiam propè par vtrimque fuit: fugaque &
pauor Numidarum Romanis iam admodum fes-
sis victoriam dedit: victores ad centum sexagin-
ta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi
amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, si-
mulque omen belli vt summæ rerum prosperum
euentū, ita haud sanè incruentā, ancipitisque cer-
taminis victoriā Romanis portendit. Re ita gesta,
ad vtrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni
stare sententia poterat, nisi vt ex consiliis cœptis-
que hostis & ipse conatus caperet: & Anniba-
lem incertum, vtrum cœptum in Italiam inten-
deret iter, an cum eo qui primus se obtulisset
Romanus exercitus, manus consereret, auerte-
rat à præsenti certamine Boiorum legatorum,
regulique Matali aduētus. qui *se duces itinerum, so-
cios periculi fore*, affirmantes, *integro bello, nus-
quam antè libatis viribus, Italiam aggrediendam
censent*. Multitudo timebat quidem hostes, non-
dum obliterata memoria superioris belli: sed ma-
gis iter immēsum Alpesque, rem fama vtique in-
XXX expertis horrendam metuebat. Itaque Annibal,
Annibal suos ad inuadendam Italiam hortatur. postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque
Italiā petere, aduocata cōcione, varie militū ver-
sat animos, castigando adhortandoque. *Mirari se
quinam pectora semper impauida repens terror inua-
serit per tot annos vincentes eos stipendia facere: neque
ante Hispania excessisse, quàm omnes gentesq; & ter-
ræ eæ, quas duo diuersa maria amplectantur, Carthagi-
niensium essent. indignatos deinde, quòd quicumq; Sa-
guntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postula-
ret P. R. Iberum traiecisse ad delendum nomen Roma-
norum, liberandumque orbem terrarum. tū nemini vi-
sum id longum, cùm ab occasu solis ad ortum intende-
rent iter, nunc, postquam multo maiorem partē itine-
ris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocis-
simas gentes superatū: Rhodanum tantum amnem, tot
millibus Gallorū prohibentibus, domita etiā ipsius flu-
Alpes. minis vi, traiectum in conspectu Alpes habeāt, qua-
rum alterū latus Italia sit: in ipsis portis hostium fa-
tigatos subsistere: quid aliud Alpes esse credētes, quàm
montium altitudines? fingerēt altiores Pyrenæis iugis
nullas profectò terras cœlū contingere, nec inexsupera-
biles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli,
gignere atque alere animantes, peruias paucis esse, exer-
citibus inuias? eos ipsos quos cernant, legatos non pen-
nis sublimè elatos Alpes transgressos: nec maiores qui-
dem eorum indigenas, sed aduenas Italiæ cultores, has
ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac
coniugibus, migrantium modo, tutò transmisisse. Mi-
liti quidē armato, nihil secū præter instrumenta belli
portanti, quid inuiū aut inexsuperabile esse? Saguntum
vt caperetur, quid per octo menses periculi, quid labo-
ris exhaustū esse? Romā orbis terrarū caput petentibus,
quicquā adeò asperū atq; arduū videri, quod inceptū
moretur? cepisse quondā Gallos ea, quæ adiri posse Pœ-
nus desperet? proinde aut cederent animo atque virtute
genti per eos dies toties ab se victæ, aut itineris finem
sperent campū interiacentē Tiberi ac mœnibus Roma-
nis*. His adhortationibus incitatos corpora cura-
re, atq; ad iter se parare iubet. Postero die proue- XXXI
ctus aduersa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ
petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed quā-
tum à mari recessisset, minus obuiam fore Roma-
num credens: cum quo, priusquàm in Italiā ven-
tum foret, non erat in animo manus conserere.
Quartis castris ad insulā peruenit: ibi Arar, Rho-
danusque amnes diuersis ex Alpibus decurrētes,
agri aliquantulum amplexi confluunt in vnum,
mediis campis Insulæ nomen inditum. accolunt
prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica Allobroges.
gente opibus aut fama inferior: tum discors erat.
regni certamine ambigebāt fratres. maior, & qui
prius imperitarat, Brancus nomine minore à fra-
tre & cœtu iuniorū, qui iure minus, vi plus pote-
rat, pellebatur. Huius seditionis peropportuna
disceptatio cùm ad Annibalem reiecta esset, ar-
biter regni factus, quod erat senatus principumq;
sententia futurum: imperium maiori restituit. ob
id meritum commeatu copiaque rerū omnium
& vestimētis est adiutus, quæ infames frigoribus
Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus
Allobrogum, cùm iam Alpes peteret, non recta
regione iter instituit, sed ad læuam in Tricastinos Tricastini.
flexit: inde per extremam oram Vocontiorum
agri tetendit in Tricorios: haud vsquam impedi-
ta via, prius quàm ad Druentiam flumen perue-
nit. Is & ipse Alpinus amnis longè omnium Gal-
liæ fluminum difficillimus transitu est. nam cùm
aquæ vim vehat ingentem, non tamen nauium
patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus si-
mul, neque iisdem alueis fluens, noua semper va-
da nouosque gurgites faciens, (& ob eadem pedi-
ti quoque incerta via est) ad hæc saxa glomerosa
voluens, nihil stabilis, nec tuti ingredieti præbet.
& tum fortè imbribus auctus, ingentem trans-
gredientibus tumultum fecit, cùm super cætera
trepidatione ipsi sua, atque incertis clamoribus
turbarentur. P. Cornelius Cos. triduò ferè, post- XXXII
quam Annibal ab ripa Rhodani mouit, quadrato
agmine ad castra hostium venerat, nullam dimi-
candi moram facturus. cæterùm vbi deserta mu-
nimenta, nec facile se tantum progressos assecu-
turum videt, ad mare ad naues redit, tutius faci-
liusque ita descendenti ab Alpibus Annibali oc-
cursurus, ne tamē nuda auxiliis Romanis Hispa-
nia esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Sci-

Cn. Scipio aduersus Asdrubalē in Hispaniā mittitur.

pionem fratrem cum maxima parte copiarum
aduersus Asdrubalem misit : non ad tutandos
tantummodo veteres socios , conciliandosque
nooos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdru-
balem.ipse tum admodum exiguis copiis Genuā
repetit,eo qui circa Padum erat, exercitu Italiam
defensurus. Annibal ab Druentia campestri ma-
ximè itinere cum booa pace ad Alpes incolen-

Alpium quā difficilis trāsitus

tium ea loca Gallorum peruenit. Tum , quam-
quam fama prius , qua quidem incerta io maius
vero ferri solent,percepta res erat;tamen ex pro-
pinquo visa montium altitudo , niuesque cœlo
propè immistæ,tecta infotmia imposita rupibus,
pecora iumentaque torrida frigore, homines in-
tonsi &inculti , animalia inanimaque omnia ri-
gentia gelu,cætera visu quàm dictu fœdiora, ter-
rorem renouauêre. Erigentibus in primos agmē
cliuos apparuerunt imminentes tumulos insi-
deotes montani, qui si valles occultiores insedis-
sent , coorti in pugnam repentè, ingētem fugam
stragemque dedissent. Annibal *consistere signa* iu
bet: Gallisque ad visenda loca præmissis , post-
quam comperit transitum ea oon esse, castra in-
ter cōfragosa omnia, præruptaque, quàm exten-
tissima,potest valle locat. Tum per eosdem Gal-
los , haud sane multum lingua moribusque ab-
horrentes , cùm se immiscuissent colloquiis mō-
tanorum , edoctus *interdiu tantum obsideri saltum,*
nocte in sua quemque dilabi tecta : luce prima subit
tumulos , vt ex aperto atque interdiu viam per
angustias facturus. die deinde simulando aliud,
quàm quòd parabatur,consumpto, cùm eodem
quo constiterat , loco castra communisset , vbi
primùm digressos tumulis montanos,laxatasque
sensit custodias , pluribus ignibus quàm pro nu-
mero manentium in speciem factis,impedimen-
tisque cum equite relictis, & maxima parte pedi-
tum , ipse cum expeditis acerrimo quoque viro
raptim angustias euadit: iisque ipsis tumulis,quos
XXXIII hostes tenuerant , consedit. Prima deinde luce
castra mota , & agmen reliquum incedere cœpit.
Iam mōtaoi signo dato ex castellis ad stationem
solitam conueniebant ; cum repentè conspiciunt
alios arce occupata sua super caput imminentes,
alios via trāsire hostes. vtraque simul obiecta res
oculis, animis immobiles parumper eos defixit.
deinde vt trepidationem in angustiis , suoq; ipso
tumultu Annibalis misceri agmen videre , equis
maximè cōsternatis,quicquid adiecissent ipsi ter-
roris, satis ad perniciem fore rati, peruersis rupi-

Galli Alpiū incolæ Annibalem oppugnāt.

bus iuxtà inuia ac deuia assueti discurrunt. Tum
verò simul ab hostibus , simul ab iniquitate loco-
rum Pœni oppugnabātur;plusque inter ipsos,sibi
cuique rendēti vt periculo prius euaderet , quàm
cum hostibus certaminis erat. equi maximè infe-
stum agmen faciebant , qui & clamoribus disso-
nis,quos nemora etiam repercussæque valles au-
gebant , territi trepidabant ; & icti fortè aut vul-
nerati, adeò consternati sunt , vt stragem ingen-
tem simul hominum ac sarcinarum omnis gene-
ris facerent,multosque turba,cùm præcipites di-
rupiæque vtrimque angustiæ essent , in immen-
sum altitudinis deiecit;quosdam &armatos.inde
ruinæ maximæ modo iumenta cum oneribus
deuoluebantur. Quæ quamquam fœda visa erāt,
stetit parumper tameo Annibal , ac suos conti-
nuit,oe tumultum ac trepidationē augeret. dein-
de , postquam interrumpi agmen vidit , pericu-
lumque esse , ne exutum impedimētis exercitum
nequiquam incolumen traduxisset , decurrit ex

Annibal Gallos fudit.

superiore loco ; & cùm impetu ipso fudisset ho-
stem , suis tumultum auxit. sed is tumultus mo-
mento temporis, postquam liberata itinera fuga
montanorum erant,sedatur : nec per otium mo-
dò , sed propè silentio mox omnes traducti. ca-
stellum inde , quod caput eius regionis erat , vi-
cosque circumiectos capit, & captiuorum peco-
ribus per triduum exercitum aluit. & quia nec
mootanis primò perculsis , nec loco magnoperè
impediebantur,aliquantum eo triduo viæ confe-
cit. Peruentum inde ad frequentem cultoribus XXXIV
alium, vt ioter montana populum : ibi non bello
aperto,sed suis artibus , fraude,deinde insidiis est
propè circumuentus. Magoo natu principes ca-
stellorum oratores ad Pœnum veniunt : *alienis*
malis,vtili exemplo doctos, memorātes , *amicitiam*
malle , quam vim experiri Pœnorum: itaque obedien-
ter imperata facturos. commeatum, itinerisque duces,
& ad fidem promissorum obsides acciperet. Aonibal
nec temere credendo,nec aspernando , oe repu-
diati apertè hostes fierent, benignè cùm respon-
disset : obsidibus quos dabant acceptis , & com-
meatu , quem io viā ipsi detulerant, vsus : nequa-
quam, vt inter pacatos incomposito agmine du-
ces eorum sequitur. Primum agmen elephanti &
equites erant: ipse pòst cum robore peditum cir-

Galli ex insidiis Annibalem adoriuntur.

cumspectans solicitus omnia incedebat. Vbi in
angustiorem viam ex parte altera subiectam iu-
go insuper imminenti veotum est, vndique ex in-
sidiis barbari à fronte & à tergo coorti , cominus
eminusque petunt, saxa ingentia in agmen deuo-
luunt. maxima ab tergo vis hominum vrgebat. in
eos versa peditum acies haud dubium fecit , quin
nisi firmata extrema agmina fuisseot , ingens in
eo salto accipienda clades fuerit. Tunc quoque
ad extremum periculi , ac propè perniciem ven-
tum est. nam dum cunctaretur Annibal dimitte-
re in angustias agmen : quia oon , vt ipse equiti-
bus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab ter-
go auxilij reliquerat : occursantes per obliqua
montani perrupto medio agmine viam insedê-
re. noxque vna Annibali sine equitibus ac impe-
dimentis acta est. Postero die iam segnius inter- XXXV
cursantibus barbaris, iuoctæ copiæ, saltusq; haud
sine clade, maiore tamen iumeotorum quàm hò-
minum pernicie superatus. inde montani pau-
ciores iam , & lattocinij magis quàm belli more
concursabant , modò io primum , modò in no-
uissimum agmen , vt cuique aut locus opportu-
nitatem daret , aut progressi moratiue aliquam
occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites
per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum
ab hostibus quacumque iocederent , quia insue-
tis adeundi propius metus erat , agmen præbe-

Nono die in iugum Alpiū peruenit Annibal.

bant. Nooo die ioiugum Alpium peruentum est
per inuia pleraque: & errores , quos aut ducen-
tium fraus, aut, vbi fides iis non esset, temerè ini-
tæ valles à coniectantibus iter, faciebant. Biduum

in iugis statiua habita: fessis labore ac pugnando quies data militib. iumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupib. erant sequendo vestigia agminis, in castra peruenêre. Fessis tædio tot malorũ, niuis etiã casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia niue opleta cum signis prima luce motis segniter agmẽ incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret: prægressus signa Annibal in promontorio quodã, vnde longè ac latè prospectus erat consistere iussis militib. Italiam ostẽtat, subiectosque Alpinis montib. circũ Padanos cãpos mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modò, sed etiam vrbis Romæ: cætera plana, procliuia fore: vno, aut ad summũ altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmẽ cœpit: iam nihil ne hostib. quidem, præter parua furta per occasionem tentantib. cæterùm iter multò, quàm in ascensu fuerat, vt pleraque Alpiũ ab Italia sicut breuiora, ita arctiora sunt, difficilius fuit. omnis .n. fermè via præceps, angusta, lubrica erat, vt neq; sustinere se à lapsu possent: nec, si quid paulũ titubassent, hærere afflicti vestigio suo aliique super alios, & iumenta & homines occiderent.

Annibal suos cohortatur.

XXXVI Ventũ deinde ad multò angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, vt ægrè expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminẽtes, demittere sese posset. Natura locus iam ante præceps recenti terræ lapsu in pedũ mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nũciatur rupem inuiam esse, digressus deinde ipse ad locũ visendũ: haud dubia res visa, quin per inuia circa, nec trita antea, quamuis longo ambitu circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit, nam cùm super veterem niuem intactam noua modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ niui facilè pedes ingredientium insistebant, vt verò tot hominũ iumẽtorumque incessu dilapsa est. per nudam infra glaciem, fluentemque labem liquescẽtis niuis ingrediebantur, tetra ibi luctatio erat, vt à lubrica glacie non recipiẽte vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgẽdo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi, si iterũ corruissent, nec stirpes circà radicésue, ad quas pede aut manu quisquã niti posset, erãt, itaq; in leui tãtũ glacie tabidaq; niue volutabantur iumenta: necabantur interdum, etiam tũm infirmã ingredientia niuem: & prolapsa iactandis grauius in continendo vngulis, penitus perfringebant: vt pleraquè velut pedica capta hærerent indurata, & alta concreta glacie.

Rupes quędam inuia.

XXXVII Tandem nequiquam iumentis atq; hominib. fatigatis castra in iugo posita, ægerrimè ad idipsum loco purgato, tantũ niuis fodiendum atque egerendũ fuit, inde ad rupem minuendã, per quam via vna esse poterat, milites ducti, cùm cedendum esset saxum, arborib. circa immanib. deiectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt eamque, cùm & vis venti apta faciendo igni coorta essent, succendũt ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt, ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractib. modicis cliuos, vt non iumenta solùm, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptũ; iumenta propè fame absumebantur, nuda enim ferè cacumina sunt: & si quid est pabuli obruunt niues, inferiores valles appricos quosdã colles habent, riuosque prope siluas, etiam humano cultu digniora loca, ibi iumenta in pabulũ missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo, inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & accollarũ ingeniis.

Qua arte rupem minuerit Annibal.

XXXVIII Hoc maximè modo peruentũ est in Italiam quinto mense à Carthagine noua, (vt quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt, qui minimũ, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse in Taurinis*: quæ Gallis proxima gens erat in Italiam digresso. Id cum inter omnes constet, eò magis miror ambigi, quãnam Alpes transierit: & vulgo credere Pœnino, atque inde nomen & iugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per cremonis iugum dicit transisse, qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera vtique cùm quæ ad Pœninum ferant, obsepta gentib. semi Germanis fuissent, neque herculæ montibus his (si quem fortè id mouit) ab Pœnarum vllo Veragri incolæ iugi eius norunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

Quantæ copiæ Annibali fuerint in Italiam trãsgresso.

Quanam Alpes trãsierit Annibal, ambigitur.

XXXIX Peropportunè ad principia rerum Taurinis proximæ genti aduersus Insubres motum bellum erat, sed armare exercitum Annibal, vt parti alteri auxilio esset in reficiendo maxime sentientem contracta antè mala, non poterat, otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuuie tabeque, squalida & prope efferata corpora varie mouebant. Ea P. Cornelio Cos. causa fuit, cùm Pisas nauibus venisset, exercitu à Manlio Atilioque accepto tyrone, & in nouis ignominiis trepido, ad Padum festinandi vt cum hoste nondum refecto manum consereret, sed cùm Placentiam Cos. venit, iam ex statiuis mouerat Annibal: Taurinorumque vnam vrbem caput gentis eius, quia volens in amicitiam non veniebat: vi expugnarat: iunxissetque sibi non metu solùm, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos circumspectantes defectionis tempus subitò aduentus Cos. oppressisset. Et Annibal mouit ex Taurinis, incertus quæ pars sequenda esset, Gallos præsertim se secuturos ratus. Iam propè in conspectu erant exercitus, conuenerantque

duces: sicut vterque inter se nondum satis noti, ita iam imbutus vterque quadam admiratione alterius, nam Annibalis & apud Romanos iam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod aduersus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat, & auxerant inter se opinionem: Scipio, quòd relictus in Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Annibali: Annibal, conatu tam audaci traiiciendarum Alpium, & effectu.

Annibal & Scipio clarissimi duces.

Scipionis ad suos oratio.

Occupauit tamen Scipio Padum traiicere: & ad Ticinum amnem motis castris, prius quàm educeret in aciem, adhortandorum militum causa

XL talem orationem exorsus est. *Si eum exercitum milites educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos, quid enim adhortari referret: aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregiè vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, cõfessionem cedentis ac detrectãtis certamen pro victoria habui? nunc quia ille exercitus Hispaniæ prouinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, vbi eum gerere senatus populusque Romanus voluit: ego, vt* Cos. *ducem aduersus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli. Nouo imperatori apud nouos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, néve hostem ignoretis: cum iis est vobis, milites pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victorib. & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectare, eos duabus partib. peditum equitumque in transitu Alpium amissis, qui plures penè perierint quàm supersint, plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque quorum robora ac vires vix sustinere vis vlla possit. Effigies, imo vmbræ hominum, fame, frigore, illuuie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque, ad hæc, perusti artus, niue rigẽtes nerui, mẽbra torrida gelu, quassata confractaque arma: claudi ac debiles equi, cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis. Ac nihil magis vereor, quàm ne antequam vos cum hoste pugnaueritis, Alpes vicisse*

XLI *Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit. cum fœderũ raptore duce ac populo deos ipsos sine vlla humana ope cõmittere ac profligare bellum: nos autẽ, qui secundum deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere. Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortãdi causa magnificè loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam prouinciã meam ire, quo iam profectus eram cũ exercitu meo, vbi & fratrem consilii participem, ac periculi socium haberem: & Asdrubalem potius quàm Annibalem hostem, & minorem haud dubiè molem belli: tamen cùm præteruehérer nauibus Galliæ oram, ad famam huius hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum moui castra. equestri prœlio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi, peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neque regressus ad naues erat, quanta maximè celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obuius fui. Huic timẽdo hosti vtrum cùm declinarem certamen, improuisus videor incidisse, an occurrere in vestigiis eius? lacessere ac trahere ad decernendum? experiri iuuat, vtrum alios certè repentè Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Aegates pugnauere insulas, & quos ab Eryce * duodenicenis denariis æstimatos emisistis, & vtrum Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, vt ipse fert, an vectigalis stipendiariusque & seruum populi Romani à patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profectò, si non patriam, iam, domum certè, pacemque & fœdera Amilcaris scripta manu: qui iussus à* Cos. *nostro præsidium deduxit ab Eryce: qui graues impositas victis Carthaginiensib. leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego milites, non eo solùm animo, quo aduersus alios hostes soletis, pugnare velim. sed cum indignatione quadam atque ira, velut si seruos videatis vestros arma repentè contra vos referentes. Licuit, si voluissemus, ad Erycem clausos vltimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit classem victricem in Africam traiicere, atque intra paucos dies sine vllo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ nostræ deinde duximus, cum Africo bello vrgerentur. Pro his imperiis furiosum iuuenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque vtinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. Non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondã agebatur, sed pro Italia nobis est pugnãdum, nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat: nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari noua possint præsidia. Hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum, sed coniugem ac liberos paruos armis protegere putet: nec domesticas solùm agitet curas, sed identidẽ hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanũ: qualis nostra vis virtusque fuerit, talẽ deinde fortunam illius vrbis ac Romani imperii fore.* Hæc apud Romanos Cõsul.

* Vel. duobus coronatis minus. io. solid Turonens. vel circiter.

XLII Annibal rebus prius, quàm verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu. captiuos montanos vinctos in medio constituit, armisque Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, quis, si vinculis leuaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Cùm ad vnum omnes ferrum pugnamque poscerent, & deiecta esset in id sors, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Vt cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat: vbi verò dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, vt non vincentium magis, quàm benè morientium fortuna laudaretur.

Miro spectaculo suos Annibal ad pugnã stimulat.

XLIII Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde aduocata, ita apud eos locutus fertur. *Si quem animũ in alienæ sortis exẽplo paulo ante habuistis, eundem mox in æstimanda*

Annibalis concio.

fortuna vestra habueritis, vicimus milites: neque
enim spectaculum modo illud, sed quædam velut ima-
go vestræ conditionis erat: ac nescio an maiora vincu-
la, maioresque necessitates vobis quàm captiuis vestris
fortuna circumdederit, dextra læuaq; duo maria clau-
dunt. nullamne ad effugium quidem nauem habenti- Padus.
bus, circà Padus amnis, maior ac violentior Rhodano,
à tergo Alpes vrgent, vix integris vobis, ac vigenti-
bus transitæ. Hîc vobis vincendum, aut moriendum,
milites, est, vbi primùm hosti occurristis, & eadem
fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia
vobis ea victoribus proponit, quib. ampliora homi-
nes à diis quidem immortalibus optare solent. Si Sici-
liam tantū ac Sardiniam parentibus nostris ereptas
nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen am-
pla pretia essent: quicquid Romani tot triumphis par-
tum congestumque possident, id omne nostrum cum
ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mer-
cedem agite, cum diis bene iuuantib. arma capite. Satis
adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montib. pe-
cora consectando, nullum emolumentum tot laborum
periculorumque vestrorum vidistis: tempus est iam,
opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna ope-
ræ pretia mereri, tantum itineris per tot montes flu-
minaque, & tot armatas gentes emensos. Hic vobis
terminum laborum fortuna dedit, hic dignam mer-
cedem emeritis stipendiis dabit. Nec quàm magni no-
minis bellum est, tam difficilem existimaueritis vi-
ctoriam fore. Sæpe & contemptus hostis cruentum
certamen edidit, & inclyti populi regesque perleui
momento victi sunt. Nam dempto hoc vno fulgore
nominis Romani, quid est, quòd illi vobis comparan-
di sint? Vt viginti annorum militiam vestram cum
illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis co-
lumnis, ab Oceano terminisque vltimis terrarū, per
tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos, vin-
centes huc peruenistis; pugnabitis cum exercitu tyro-
ne, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis,
ignoto adhuc duci suo, ignoranteque ducem. An me
in prætorio patris clarissimi imperatoris propè natū,
certè educatū, domitorem Hispaniæ Galliæq; victo-
rem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ip-
sarum, quod multò maius est, Alpium, cum semestri
hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis
dēptis signis Pœnus Romanosque hodie ostendat, igno-
raturum certum habeo, vtrius exercitus sit Cos. Non
ego illud parui æstimo milites, quòd nemo vestrum
est, cuius non ante oculus ipse sæpe militare aliquod
ediderim facinus, cui non idem ego virtutis specta-
tor ac testis, notata temporib. locisque referre sua pos-
sim decora: tum laudastis me milites, donastis, Alū-
nus prius omnium vestrûm, quàm imperator, procedā
acie aduersus ignotos inter se, ignorantesque. Quo-
XLIV cunque circumtuli oculos, plena omnia video animo-
rum ac roboris, veteranum peditem generosissimarū
gentium equites frenatus & infrenatus, vos socios
fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, tum
ob patriā, tum ob iram iustissimam pugnaturos. In-
ferimus bellum, infestisque signis descendimus in Ita-
liam, tantò audacius fortiusque pugnaturi, quātò ma-
ior spes maiorq; animus inferentis est vim, quàm ar-
centis. Accendit præterea animos & stimulat dolor,
iniuria, indignitas. Ad supplicium depoposcere me,
ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum op-
pugnassetis, deditos vltimis cruciatib. affecturi fue-
re. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suiq;
arbitrii facit, cum quibus bellum, cum quibus pacem
habeamus, se modum imponere æquum censet; circum-
scribit includitque nos terminis montium fluminum-
que: quos ne excedamus, neque eos, quos statuit, termi-
nos obseruat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit
cum Saguntinis, ad Iberum est Saguntum: nusquam
te vestigio moueris. Parum est, quòd veterrimas pro-
uincias nostras Siciliam ac Sardiniam ademit, nisi
adimat etiam Hispaniam: & si inde cessero, in Afri-
cam transcendet. Transcendet autem dico? duos Coss.
huius anni, vnum in Africam, alterum in Hispa-
niam misere, nihil vsquam nobis relictum est, nisi
quod armis vindicauerimus. illis timidis & ignauis
licet esse. qui receptum habent, quos suus ager, sua ter-
ra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis
necesse est fortibus viris esse, & omnib. inter victo-
riam mortemve certa desperatione obrutis, aut vince-
re, aut si fortuna dubitauit, in prœlio potius, quam in
fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, de-
stinatumque in animo est, iterum dicam. Vicistis:
nullum incitamentum ad vincendum homini à diis
immortalibus acrius datum est. His adhortationib.
XLV Rom. ni ponte Ticinum iungunt Maharbal sociorum P.R. agros depopulatur.
cum vtrimque ad certamen accensi militum ani-
mi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tu-
tandique pontis causa castellum superimponūt.
Pœnus occupatis hostibus, Maharbalem cum ala
Numidarum, equitibus quingentis, ad depo-
pulandos sociorum P.R. agros mittit. Gallis par-
ci quàm maxime iubet, principumque animos
solicitare ad defectionem. Ponte perfecto tradu-
ctus Romanus exercitus in agrum Insubrium,
quinque millia passuum à vico tumulis consedit.
Ibi Annibal castra habebat, reuocatoque prope-
rè Maharbale, atque equitibus, cùm instare cer-
tamen cerneret, nihil vnquam satis dictum præ-
monitumque; ad cohortandos milites ratus. vo-
catis ad concionē, certa præmia pronunciat, in quo- Annibal præmia suis pronunciat.
rum spē pugnarent, agrum sese daturum esse in Italia,
Africa, Hispania, vbi quisque velit, immunem ipsi
qui accepisset, liberisque qui pecuniam quàm agrū ma-
luisset, esse argento satisfacturū: qui sociorum ciues
Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturū qui
domos redire mallent, daturum se operam, ne cuius
suorum popularium mutatam secum fortunam esse
vellent: seruis quoque dominos prosecutis libertatem
promittit, binaque pro his mancipia dominis se reddi-
turum. Eaque vt rata scirēt fore agnum læua ma-
nu dextera silicem retinens si falleret Iouem cæte-
rosque precatus deos; ita se mactarent, quemadmodum
ipse agnum mactasset: secundum precationem ca-
put pecudis saxo elisit. Tum verò omnes velut
diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id
moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda
sperata rati prœlium vno animo & voce poscūt
XLVI Romani terrentur prodigiis.
Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas
erat, super cætera recentibus etiam territos pro-
digiis, nam & lupus intrauerat castra, laniatisque
obuiis, ipse intactus euaserat, & examen apum in
arbore prætorio imminente consederat. Quibus
procuratis, Scipio cum equitatu iaculatoribusq;
expeditis profectus ad castra hostium, exq; pro-
pinquo copias, quantæ, & cuius generis essent,

ſpeculãdas, obuius fit Annibali, & ipſi cum equitibus ad exploranda circà loca progreſſo, neutri alteros primò cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriẽs puluis ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit vtrimq; agmen, & prœlio ſeſe expediebant. Scipio iaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos ſociorumq; quod roboris fuit, in ſubſidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdũ clamore ſublato, iaculatores fugêre inter ſubſidia ad ſecundam aciẽ: inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: deinde quia turbabant equos pedites intermiſti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, vbi ſuos premi circumuentos vidiſſent, iam magna ex parte anceps pugna erat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumuecti paululum ab tergo ſe oſtendêre. Is pauor perculit Romanos, auxitque pauorem Cos. vulnus, periculũque intercurſu tum primùm pubeſcentis filii propulſatũ. Hic erat iuuenis, penes quẽ perfecti huiuſce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriã de Annibale & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effuſa iaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ inuaſerunt. Alius cõfertus equitatus Cos. in medium acceptum non armis modò, ſed etiam corporibus ſuis protegens, in caſtra nuſquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Seruati Cos. decus Cœlius ad ſeruum natione Ligurem delegat. Malim equidẽ de filio verum eſſe, quod & plures tradidere auctores, ſeruum fama obtinuit.

Prœlium inter Scipionem & Annibalem ad explorandum loca profectos.

XLVII Hoc primùm cum Annibale prœlium fuit; quo facilè apparuit, & equitatu meliorem Pœnũ eſſe, & ob id campos patentes, quales ſunt inter Padũ Alpesque, bello gerẽdo Romanis aptos non eſſe. Itaque proxima nocte iuſſis militib. vaſa ſilentio colligere, caſtra ab Ticino mota, feſtinatumque ad Padum eſt, vt ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum reſolutis, ſine tumultu atque inſectatione hoſtis, copias traiiceret. Prius Placentiã peruenere quàm ſatis ſciret Annibal ab Ticeno profectos: tamen aliquot moratorũ in citeriore ripa ſegniter ratem ſoluentes cepit; tranſire non potuit pontem vt extrema reſoluta erant, tota rate in ſecundam aquam labente. Cœlius auctor eſt, Magonem cum equitatu, & Hiſpanis peditib. flumen extẽplò tranſnataſſe, ipſum Annibalem per ſuperiora Padi vada exercitũ traduxiſſe, elephantis in ordinem ad ſuſtinẽdum impetum fluminis oppoſitis. Ea periti amnis eius vix fecerint, nam neque equites armis equiſque ſaluis tantam vim fluminis ſuperaſſe, veriſimile eſt, vt iã Hiſpanos omnes inflati tranſuexerint vtres, & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant: qua exercitus grauis impedimẽtis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui biduo vix locum rate iungendo flumini inuentum tradunt, eà cum Magone equites Hiſpanorũ expeditos præmiſſos, dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traiicit grauius peditum agmen, interim Mago equiteſque ab tranſitu fluminis diei vnius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Annibal paucis poſt diebus ſex millia à Placentia caſtra communiuit, & poſtero die in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnæ fecit.

Pœnus equitatu melior Romanis.

Romani Placentiam relicto Ticino perueniũt.

XLVIII Inſequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen quàm re maior, ab auxiliaribus Gallis facta eſt. Ad duo millia peditum, & ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benignè allocutus, & ſpe ingentium donorũ accenſos in ciuitates quemque ſuas ad ſolicitandos popularium animos dimiſit. Scipio cædem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactoſque eo ſcelere, velut iniecta rabie ad arma ituros, quamquam grauis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluuium in loca altiora, colleſque impeditiores equiti caſtra mouet; Minus quàm ad Ticinum fefellit: miſſiſque Annibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbaſſet vtique nouiſſimum agmen, ni auiditate prædæ in vacua Romana caſtra Numidæ diuertiſſent. ibi dum perſcrutantes loca omnia caſtrorum, nullo ſatis digno moræ pretio tẽpus terunt, emiſſus hoſtis de manibus eſt; & cùm iam tranſgreſſos Trebiam Romanos, metanteſq; caſtra conſpexiſſent, paucos moratorum occiderunt circa flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via iactantis vltrà patiens, & collegam (iam enim reuocatum ex Sicilia audierat) ratus exſpectandũ, locum, qui prope flumen tutiſſimus ſtatiuis eſt viſus, delectum communiuit. Nec procul inde Annibal cùm conſediſſet, quantum victoria equeſtri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hoſtium agros euntem nuſquam præparatis commeatib. maior indies, excipiebat, ad Claſtidium vicum, quò magnum frumẽti numerum congeſſerant Romani, mittit, ibi cùm vim paratẽt, ſpes facta proditionis: nec ſanè magno pretio *nummis aureis quadringentis datis P. Brundusino præfecto præſidii corrupto: traditur Annibali Claſtidiũ, id horreum fuit Pœnis ſedentibus ad Trebiam. In captiuos ex tradito præſidio, vt fama elementiæ in principio rerum colligeretur, nihil ſæuitum eſt.

Scipio ad Trebiam fluuiũ [illegible]ficiſcitur.

*Val. 1000. coron.

Claſtidium Annibali proditur.

XLIX Cùm ad Trebiã terreſtre conſtitiſſet bellũ, interim circa Siciliam inſulaſq; Italiæ imminentes, & à Sẽpronio Conſule, & ante aduentum eius terra marique res geſtæ, viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginienſibus miſſæ, nouem Liparas, octo inſulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum auertit æſtus. Ad eas cõſpectas à Meſſana duodecim naues ab Hierone rege Syracuſanorũ miſſæ, qui tum fortè Meſſanæ erat, conſulem Romanũ opperiẽs; nullo repugnante captas naues Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis, præter viginti naues, cuius ipſi claſſis eſſent, in Italiam miſſas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad ſolicitãdos veteres ſocios. Lilybei occupandi præcipuam curam eſſe, credere eadem tempeſtate, qua ipſi diſiecti forent, eam quoque claſſem ad Ægateis inſulam deiectam. Hæc ſicut audita erant, rex Meſſanæ Æmilio prætori, cuius Sicilia erat prouincia perſcribit, monetque, Lilybeum firmo teneret præſidio. Extemplò & circa prætorem ad ciuitates miſſi legati tribunique,

Carthaginienſium claſſis.

qui suos ad curā custodiæ intenderent, ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli, edicto proposito, vt socii nauales decemdierum cocta cibatia ad naues deferrent: vbi signū datū esset, ne quis moram conscendendi faceret: perq; omnem oram qui erant, ex speculis conspicerēt aduentantem hostium classem. Simul atque quamquam de industria morati cursum nauium erant Carthaginiēses, vt antè lucem accederent Lilybæum, præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant: extemplò datum è speculis signū, & in oppido ad arma cōclamatum est, & in naues conscensum; pars militum in muris portarumque stationibus, pars in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, vsque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tēpore, aptandaque ad pugnam classe absumpto.

Naualis pugna inter Pœnos & Romanos.

Vbi illuxit, recepere classem in altum, vt spatium pugnæ esset, exitumque liberū è portu naues hostium haberent. Nec Romani detrectauere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarū rerum freti, militum multitudine, ac virtute.

L

Vbi in altum euecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, non vi rem gerere, nauiumque quàm virorum aut armorum malle certamē facere, nam vt sociis naualib. affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaquā par numerus armatorum ex ea pugnabat.

Naues Punicæ aliquot captæ, reliquæ f. gam ceperunt.

Quod vbi animaduersum est, & Romanis multitudo sua auxit animū, & paucitas illis minuit. Extemplò septem naues Punicæ circumuentæ, fugam cæteræ ceperunt. Mille & DCC. fuere in nauibus capti, milites nautæque, in iis tres nobiles Carthaginiensiū. Classis Romana incolumis, vna tantum perforata naue, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis qui Messanæ erant, T. Sempronius Cos. Messanam venit, & fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit: transgressusq; ex regia in prætoriam nauem, gratulatus sospitē cum exercitu & nauibus aduenisse, precatusque prosperū ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulæ & Carthaginiēsium conata exposuit: pollicitusque est, *quo animo priore bello populū Romanum iuuenis adiuuisset, eo senem adiuturum: frumenta vestimentaque se legionibus consulis sociisque naualibus gratis præbiturum, grande periculū Lylibæorū maritimisque ciuitatibus esse, quibusdam volentibus nouas res fore.* Ob hoc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret & rex regiaque classis vna profecti nauigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostiū naues accepere.

LI

A Lilybæo Cos. Hierone cū classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendā Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginiensib. tenebatur, traiecit.

Melita cū Carthaginiensium præsidio Romanis deditur. Vulcani insulæ.

Aduenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cùm paulò minus duob. millib. militum, oppidumq; cum insula traditur: inde post paucos dies reditū Lilybæum captiuique & à cōsule à prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama, erat stare ibi Punicam classem, traiecit, nec quisquam hostium circa eas insulas inuētus, iam fortè transmiserant ad vastandā Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, vrbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli. *excursio hostiū in agrum Vibonensem facta* nunciatur: literæque à senatu de transitu in Italiam Annibalis, & *vt primo quoq; tempore collegæ ferret auxilium*, missæ traduntur. Multis simul anxius curis exercitum extemplò in naues impositum, Ariminum supero mari misit. Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis nauibus Vibonensem agrū maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio præt. quinquaginta nauium classem expleuit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem nauibus oram Italiæ legens, Ariminum peruenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ coniungitur.

LII

Ambo Coss. Annibali opponuntur.

Iam ambo consules, & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum; aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri prœlio vno, & vulnere suo minutus, trahi rem malebat, recēti animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorum certamine per ambiguum fauorem haud dubie gratiā victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo mouerēt, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat: *à Gallis accitum se venisse ad liberandum eos* dictitās. Ob eam iram, simul vt præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum vsque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, cùm ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriæ ad vindices futuros declināt: legatisque ad consulem missis, *auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti*, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat tum ob infida multa facinora: tum, vt alia vetustate obsoleuissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contrà, *continendis in fide sociis maximum vinculum esse, primos qui eguissent defensos censebat.* Tum collega cunctāte, equitatum suum, mille peditum iaculatorib. fermè admistis, ad defendendum Gallicū agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos & incompositos oneratosque præda plerosque, cùm inopinantes inuasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam vsque ad castra stationesque hostium fecere: vnde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituere, varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

Sēpronius Cos. dissentiente collega ad certamen paratur.

Cæterùm nemini omnium maior iustiorque quàm ipsi consuli videri, gaudio efferri; *qua parte copiarum alter cōsul victus foret, ea se vicisse, restitutos ac refectos militū animos: nec quēquam esse præter collegā, qui dilatam dimicationem vellet, cum animo magis quam corpore ægrū,*

LIII

memoria vulneris aciem ac tela horrere. sed non esse
eum ægro senescendum, quid enim vltrà differri ac te-
ri tempus? quem tertium consulem, quem alium exer-
citũ exspectari? castra Carthaginiensium in Italia,
ac propè in conspectu vrbis esse, non Siciliam ac Sar-
diniam victis ademptas: nec cis Iberum Hispaniam
peti sed solo patrio terraque in qua geniti forent, pelli
Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, *patres no-*
stri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videãt
nos, progeniem suam, duos consules consularesq; exer-
citus in media Italia pauentes intra castra? Pœnum
quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditio-
nis fecisse? Hæc assidẽs ægro collegæ, hæc in præ-
torio propè concionabundus agere. Stimulabat,
& tempus propinquum comitiorum, ne in no-
uos consules bellum deferretur: & occasio in se
vnum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat.
Itaque nequiquam dissentiente Cornelio, parari
ad propinquum certamẽ milites iubet. Annibal
cum quid optimum foret hosti, cerneret, vix vl-
lam spem habebat, temere atq; improuidè quic-
quam consules acturos, sed cum alterius inge-
nium fama prius, deinde recognitum, percitum
ac ferox sciret esse: ferociusque factum est pros-
pero cum prædatoribus suis certamine crederet:
adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat,
cuius ne quod prætermitteret tempus, sollicitus-
que & intentus erat, dum tyro hostium esset mi-
les, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus
faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum
ingentem multitudinem sciebat segnius secutu-
ram, quanto longius ab domo traheretur. Cum
ob hęc taliaque speraret propinquum certamen,
& facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresque
Galli ad ea exploranda quæ vellet, tutiores, quia
in vtrisque castris militabant, paratos pugnæ esse
Romanos retulissent: locum insidiis circumspe-

Locum insidiis Annibal circũspectat.

LIV ctare Pœnus cœpit. Erat in medio riuus, præaltis
vtrimque clausus ripis, & circa obsitus palustrib.
herbis, & quibus inculta fermè vestiuntur, vir-
gultis vepribusque, quem vbi ad equites quoque
tegendos satis latebrosum locum circumuectus
ipse oculis perlustrauit; *Hîc erit locus,* Magoni
fratri ait, *quem teneas, delige centenos viros ex omni*
pedite atque equite: cum quib. ad me vigilia prima
venias, nunc corpora curare tempus est. Ita præconiũ
missum, mox cum delectis Mago aderat. *Robora*
virorum cerno, inquit Annibal. *sed vt & numero*
etiam, non animis modò valeatis, singulis vobis no-
uenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite:
Mago locum monstrabit, quem insidiatis, hostem cæ-
cum ad has belli artes habetis. Ita mille equitibus
Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal pri-
ma luce Numidas equites transgressos Trebiam
flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculã-
doque in stationes elicere ad pugnam hostẽ: in-
iecto deinde certamine, cedẽdo sensim citra flu-
men pertrahere. Hæc mandata Numidis cæteris
ducibus peditum equitumq; præceptum, *vt prã-*
dere omnes iuberent: armatos deinde, instratisq; equis
signum exspectare. Sempronius ad tumultum Nu-

Sempronius ad pugnam elicitur.

midarum primùm omnem equitatum, ferox ex
parte virium, deinde sex millia peditum, postre-
mò omnes copias ad destinatum locum iam ante
cõsilio, auidus certaminis eduxit. Erat fortè bru-
mæ tempus, & niualis dies in locis Alpibus Apẽ-
ninoque interiectis: propinquitate etiam flumi-
num ac paludum prægelidis, ad hæc raptim edu-
ctis hominibus, atque equis, non capto antè ci-
bo, non ope vlla ad arcendum frigus adhibita,
nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis
appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis, vt
verò refugientes Numidas insequentes aquam
ingressi sunt: (& erat pectoribus tenus aucta no-
cturno imbri) tum vtique egressis rigere omnib.
corpora, vt vix armorum tenendorum potentia
essent, & simul procedente iam die, fame etiam
deficere. Annibalis interim miles ignibus ante LV
tentoria factis, oleoque per manipulos vt molli-
rent artus misso, & cibo per otiũ capto, vbi trans-
gressos flumen nunciatum est hostes: alacer ani-
mis corporibusque arma capit, atque in aciẽ pro-
cedit. Baleares locat ante signa, leuem armaturã,
octo fermè millia hominum: deinde grauiorem
armis peditum, quod virium, quod roboris erat:
in cornibus circumfudit decem millia equitum,
& ab cornib. in vtramque partẽ diuisos elephan-
tos statuit. Cõsul effusus sequentes equites, cum
ab resistentib. subitò Numidis incauti exciperẽ-
tur, signo receptui dato, reuocatus circumdedit
peditibus. Duodeuiginti millia Romanorum
erant, sociũ nominisque Latini xx. auxilia prętc-
rea Cenomanorum ea sola in fide manserat Gal-
lica gens, his copiis concursum est. Prœlium à Ba-

Prœlium inter Romanos & Pœnos.

learibus ortum est, quibus cum maiore robore
legiones obsisterent, deductæ properè in cornua
leues armaturæ sunt, quæ res effecit, vt equitatus
Romanus extemplo vrgeretur: nam cùm vix
iam per se resisterent decem millibus equitum
quatuor millia, & fessi Romani plerisque inte-
gris Pœnis, obruti sunt insuper velut nube iacu-
lorum à Balearibus coniecta, ad hoc elephanti
eminentes ab extremis cornibus, equis maximè
non viso modò, sed odore insolito territis, fugã
late faciebant. Pedestris pugna par animis magis
quàm viribus erat, quas recentes Pœnus paulò
ante curatis corporibus in prœliũ attulerat: con-
trà, ieiuna fessaque corpora Romanis, & rigentia
gelu torpebant restitissent tamen animis, si cum
pedite solum foret pugnatum, sed & Baleares
pulso equite iaculabantur in latera, & elephanti
iam in mediam peditum aciem sese tulerant: &
Mago Numidæque simul latebras eorum im-
prouida præterlata acies est, exorti à tergo in-
gentem tumultum ac terrorẽ fecere. Tamẽ in LVI
tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu
immota acies, maxime præter spem omnium
aduersus elephantos, eos pedites ad id ipsum lo-
cati verutis coniectis & auertere, & insecuti
auersos sub caudis, qua maximè molli cute vul-
nera accipiunt, fodiebant. Trepidantes prope-

Vincuntur Romani.

que iam in suos consternatos media acie in ex-
tremam, ad sinistrũ cornu aduersus Gallos auxi-
liares agi iussit Annibal, extemplò haud dubiam
fecere fugam additus quoque nouus terror Ro-
manis, vt fusa auxilia sua viderunt. Itaque cũ
iam in orbẽ vtrimque pugnarent, decem millia
ferme hominum cum aliàs euadere nequiuissent
media

media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupère. & cùm neque in castra reditus esset, flumine interclusis: neque præ imbribus satis discernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexère. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petière, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis Placentiam contendère. aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra peruenère. Imber niue mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & iumenta & elephantos prope omnes cōsumpsit. Finis insequēdi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu, in castra rediêre, vt vix lætitiam victoriæ sentirent. itaque nocte insequenti cùm præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam traiicerent; aut nihil censere Pœni obstrepente pluuia: aut quia iam moueri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimulauerunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione Cos. exercitus Placentiam est perductus, inde Pado traiectus Cremonam, ne duorum exercituum hybernis vna colonia premeretur.

LVII Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, vt iam ad vrbem Romam crederēt infestis signis hostem venturum: nec quicquam spei aut auxilij esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *vno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia reuocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ accerserentur?* Ita territis Sempronius Cos. aduenit ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites, audacia magis quàm consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret, transgressus. Id quod vnum maximè in præsentia desiderabatur: comitiis consularibus habitis, in hyberna rediit. Creati consules Cn. Seruilius, & C. Flaminius. Cæterum ne hyberna quidem Romanis quieta erat: vagantibus passim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi vndique commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent, Emporium prope Placentiam fuit, & opere valido & magno munitum præsidio. Eius castelli oppugnandi spe cum equitibus ac leui armatura profectus Annibal, cum plurimum in celando incœpto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repentè clamor est sublatus, vt Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, iussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prœlium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pauore hostibus iniecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumuias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentauerant accolæ misti vndique ex finitimis populis, & tum terror populationum eò plerosque ex agris compule-

Sēpronius ad comitia Romā proficiscitur.

Annibal saucius pugna excessit.

rat. Huius generis multitudo fama impigrè defensi ad Placentiam præsidij accensa, armis arreptis obuiam Annibali procedit. Magis agmine quàm acie in via concurrerunt. & cùm ex altera parte nihil, præter inconditam turbam esset: in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepère, iussiq; *arma tradere*, cùm dicto paruissent, signum repente victoribus datur, vt tamquam vi captam vrbem diriperent. neque vlla quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est. adeò omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editū in miseros est exemplum. Hæ fuère hybernæ expeditiones Annibalis. LVIII Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hybernis, in Hetruriam ducit: eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus. Transeuntem autem Apenninum adeò atrox tempestas adorta est, vt Alpium fœditatem propè superauerit. Vento mistus imber cum ferretur in ipsa ora: primùm, quia aut arma omittenda erant, aut contrà enitentes vortice intorti affligebantur, constitere: deinde cum iam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, auersi à vento parumper consedère. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, cùm eò magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat: omnia perscindente vento, & rapiente: & mox aqua leuata vento, cùm super gelida montium cacumina concreta esset tantum niuosæ grandinis deiecit, vt omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti quàm tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, vt ex illa miserabili hominum iumētorumque strage, cùm se quisque attollere ac leuare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore neruis vix flectere artus poterant. deinde vt tandem agitando sese mouere ac recepère animos, & raris locis ignis fieri est cœptus: ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco velut obsessi mãsère. multi homines, multa iumenta, elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti. Digressus Apennino retro ad Placentiam castra mouit, & ad decem millia progressus cōsedit. Postero die duodecim millia peditum, quinque equitum aduersus hostem ducit. Nec Sempronius Cos. (iam enim redierat ab Roma) detrectauit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuère. Postero die ingentibus animis, vario euentu pugnatum est. primo concursu adeò res Romana superior fuit, vt non acie vincerent solùm, sed perculsos hostes in castra persequerentur, mox castra quoq; oppugnarēt. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisq; positis, cæteros con-

Apennini frigora.

LIX An. ad Romanos adoritur.

S

fettos in media castra recepit: intẽtosque signum ad erumpendum spectare iubet. Iam nona fermè diei hora erat, cùm Romanus nequiquam farigato milite, postquã nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod vbi Annibal accepit, laxatamque pugnam & recessum à castris vidit, extemplò equitibus dextra læuaq; emissis in hostem, ipse cum peditum robore de his castris erupit. Pugna rarò vlla magis sæua: & cum vtriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi à die in longum spatium quiuisset. nox accensum ingẽtibus animis prœlium diremit. itaque acrior concursus fuit quàm cædes: & sicut æquata fermè pugna erar, ita clade pari discessum est. ab vtraque parte sexcentis plus peditibus, & dimidium eius equitum cecidit. sed maior Romanis quàm pro numero iactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres sunt interfecti. Secũdum eam pugnã Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani. C. Fuluius & L. Lucretius cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum fermè liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatẽq; crederet, traduntur.

Clade pari discessum est ab vtrisque.

LX Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus, cùm ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumuectus, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus à Lacetanis omnem oram vsque ad Iberum flumen, partim renouandis societatibus, partim nouis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modò populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iã gentes valuit: ne pax modò apud eos, sed societas etiam armorum parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannoni cis Iberum prouincia erat: eum reliquerat Annibal ad regionis eius præsidium. itaque priusquam alienarentur omnia, obuiam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletque aduersus singulos separatim, quàm aduersus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militum cum aliquot præsidiis capitur: & Stissum propinquum castris oppidum expugnatur. cæterùm præda oppidi parui precij rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditauẽre, non eius modò exercitus, qui victus erat, sed & eius, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus ferè caris rebus, ne grauia impedimenta ferentibus essent, circa Pyrenæum relictis.

Cn. Scipio cum exercitu in Hispaniã proficiscitur.
Hanno aduersus Scipionem pendit.
Hannone capto castra & eorum expugnantur.

LXI Priusquam certa huius cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus, tamquam ad primum aduentum Romanorum occursurus, postquam perditas res amissaque castra accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone classicos milites nauales que socios vagos palantesque per agros (quod fermè fit, vt secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, maiore fuga ad naues compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine acto, cùm in paucos præfectos paululum animaduertisset, præsidio Tarracone modico relicto Emporias cùm classe rediit. Vix dum digresso eò, Asdrubal aderat: & Illergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuuentute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hybernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Illergetum gentem, cùm infesto exercitu inuasisset, compulsis omnibus, Athanagiam vrbem, quæ caput eius populi erat, circumsedit: intraque dies paucos pluribus quàm antè obsidibus imperatis, Illergetes pecunia etiam mulctatos in ius ditionemque recepit: inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque vrbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul iam vrbe, cùm intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia, exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugère. nec obsessos alia vlla res, quàm iniqua oppugnantibus hyems tutabatur xxx. dies obsidio fuit: per quos rarò vmquam nix minus quatuor pedes alta iacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, vt ea sola ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. postremo cum Amusitus princeps eorum ad Asdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hyberna reditum est.

Asdrubal palantes classicos milites Romanos intercepit.
Asdrubal fidelium Romanis sociorũ agros vastat.
Ausetani Romanis deduntur.

LXII Romæ aurem & circa vrbem multa ea hyeme prodigia facta: aut (quod euenire solet, motis semel in religionem animis) multa nuntiata, & temere credita sunt. in queis *ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bouem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territũ sese deiecisse, & nauium speciẽ de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuuij hastam se commouisse, & coruũ in ædem Iunonis deuolasse, atque in ipso puluinario cõsedisse, & in agro Amiternino multis locis hominũ species procul candida veste visas, nec tamen cum vllo congressos & in Piceno lapidibus pluisse, & Cære sortes extenuatas, & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptũ abstulisse.* Ob cætera prodigia *libros adire decẽuiri iussi.* quod autem lapidibus pluisset in Piceno, *nouendiale sacrum edictũ,* & subinde aliis procurãdis prope tota ciuitas operata fuit. Iam primum omniũ vrbs lustrata est, hostiæq; maiores, quibus edictũ est, diis cæsæ, & donum ex * auri pondo xl. Lanuuium Iunoni portatum est, & signum æneum matronæ Iunoni in Auentino ædificauerũt, & lectisternium Cære, vbi sortes extenuatæ erãt, imperarũ, & supplicatio fortunæ in Algido: Romæ quoque, & lectisternium Iuuentæ, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde vniuerso populo circa omnia puluinaria indicta: & Genio

Prodigia varia.
Libros adire decẽuiri Romæ iubentur.
* Vel quadraginta

maiores hostiæ cæsæ quinque. & C. Attilius Seranus prætor vota suscipere iussus, si in decē annos R.P. eodē stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte leuauerant animum religione.

LXIII Cõsulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hybernabant, forte euenerant: edictum & literas ad consulem misit, *vt is exercitus idib. Martiis Arimini esset in castris.* Huic in prouincia consulatum inire consilium erat: memori veterum certaminum cum patribus: quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat: inuisus etiam senatui ob nouam legem, quàm iniquè Q. Claudius tribunus plebis aduersus senatum, vno patrum adiuuante C. Flaminio, tulerat; *ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet.* id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis patribus indecorus visus est. Res per summam contentionem acta, inuidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, fauorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimētis retenturos se in vrbe, simulato itinere priuatus, clam in prouinciam abiit. Ea res vbi palam facta est, nouam insuper irā infestis iam ante patribus mouit: *Non cum senatu modo, sed cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere, cōsulem antè inauspicato factum, reuocantibus ex ipsa acie diis atq; hominibus non paruisse, & nunc conscientia præteritorū & Capitolium & solemnem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iouis optimi maximi templum adiret: ne senatum inuisus ipse, & sibi vni inuisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Ionique Latiali solēne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad prouinciam iret. lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectū clam, furtim, haud aliter quàm si exilij caussa solū vertisset: magis pro maiestate videlicet imperij Arimini, quàm Romæ magistratum initurum, & in diuersorio hospitali quam apud penates suos prætextam sumpturum. reuocandum vniuersi retrahendumque censuerunt; & cogendum omnibus prius præsentem in deos hominesq; fungi officiu, quàm ad exercitum & in prouinciā iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eū mouêre, quàm priori consulatu literæ mouerant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit. immolānque ei vitulus iam ictus è manibus sacrificantium sese cùm proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id à plerisque *in omen magni terroris acceptum.* Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Hetruriam iam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

Flaminius in prouincia, non in vrbe cōsulatum inire statuit.

Flaminius reuocatus legatis non paruit.

Flaminius in Hetruriā ducit exercitum.

EPITOME LIBRI XXII.

ANNIBAL *per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Hetruriam: per quas paludes quatriduo. & tribus noctibus sine vlla requie iter fecit. C. Flaminius* Cos. *homo temerarius contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conscenderat, per caput deuolutus, insidiis ab Annibale circumuentus, ad Thrasymenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Annibalis vincta sunt. Cùm ad nuntium cladis Romæ luctus esset: duæ matres insperatò receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Cùm deinde Q. Fabius Maximus dictator aduersus Annibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hostem territum aduersis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tantummodo conatus Annibalis impediret: M. Minutius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquā timidum & segnem, effecit, vt populi iussu ei imperium cum dictatore æquaretur. diuisoque exercitu, cùm in iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones eius essent: superueniente cum exercitu Fabio Maximo ex discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo iunxit, & patrem eum salutauit: idemque milites facere commilitonibus iussit. Annibal vastata Campania inter Casilinum oppidum & Calliculam montem à Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugauit: & sic transgressus est saltum, idemque Fabij Maximi dictatoris, cum circumposita vreret, agro pepercit, vt illum tāquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paulo & Terentio Varrone* Coss. *& ducibus cum maxima clade aduersus Annibalem ad Cannas pugnatū est: cæsaque eo prælio Rom. quadraginta quinque millia cum Paulo consule & senatoribus* LXXX. *consularibus atque prætoriis aut ædiliciis triginta. Postquam cladem cùm à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iurauit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset: efficitque vt omnes minimè relictum iri à se Italiam iureiurando astringerentur. Præterea trepidationem vrbis & luctum, & res in Hispania meliore euentu gestas continet. Opimia & Floronia Vestales virgines incesti damnatæ sunt. Propter paucitatem verò militum, seruorum octo millia armata sunt. captiui cùm potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obuiam itum est, & gratiæ actæ, quod de Repub. non desperasset.*

1 IAM ver appetebat, cùm Annibal ex hybernis mouit, & nequiquam antè conatus transcendere Apennium intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu Galli, quos prædæ populationumque conciuerat spes: postquam pro eo, vt ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique vtriusque partis exercitum viderent hybernis: verterunt retrò ad Annibalem ab Romanis odia, petitusque sæpe

Gallis inuisus esse cœpit Annibal.

principum insidiis, ipsorumq; inter se fraude, eadem leuitate qua consenserant, consensum indicantium, seruatus erat; & mutando nunc vestem, nunc tegumēta capitis, errore etiā sese ab insidiis munierat. Cæterū hic quoque ei timor causa fuit maturius mouēdi ex hybernis. Per idem tempus Cn. Seruilius Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi cùm de Repub. retulisset, redintegrata in C. Flaminium inuidia est. *Duos se consules creasse, vnū habere. quod enim illi iustum imperiū, quod auspicium esse? magistratus id à domo, publicis priuatisq; penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis ritè in Capitolio nuncupatis, secū ferre, nec priuatum auspicia sequi: nec sine auspiciis profectū in externo ea sola noua atque integra cōcipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: *in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti, Scipionem quem manu tenuerat, arsisse, & litora crebris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinē sudasse. & milites quosdam ictos fulminibus, & solis orbem minui visum, & Præneste ardentes lapides cælo cecidisse, & Arpis palmas in cælo visas, pugnantemque cū luna solem; & Capenæ duas interdiu lunas ortas & aquas Cæretes sanguine mistas fluxisse, fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis & in Antij agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse, & Faleriis cælum findi visum velut magno hiatu quaq. patuerit, ingens lumen effulsisse; sortes sua spōte attenuatas, vnamque excidisse, ita scriptā:* MAVORS TELVM SVVM CONCVTIT, *& per idem tempus Romæ signū Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse, & Capuæ speciē cæli ardentis fuisse, lunæque inter imbrē cadentis.* Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: *Capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gallum in fœminā sese vertisse.* His sicut erant nunciata expositis, auctoribusque in curiā introductis, consul de religione patres consuluit. Decretum, *vt ea prodigia partim maioribus hostiis, partim lactantibus procurarētur; & vti supplicatio per triduum ad omnia puluinaria haberetur. Cætera, cùm decēuiri libros inspexissent, vt ita fierent, quemadmodum cordi esse diuis carminibus præfarētur.* id decemuirorum monitu decretum est; *Ioui primùm donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret. Iunoni Mineruæq; ex argento daretur, & Iunoni reginæ in Auentino, Iunonique Sospitæ Lanuuij maioribus hostiis sacrificaretur, matronæque pecunia collata, quantum cōferre cuique commodum esset, donum Iunoni Reginæ in Auētinum ferrent, lectisterniumque fieret, quin & libertinæ & ipsæ, vnde Feroniæ donum daretur, pecuniā pro facultatibus suis conferrent.* Hæc vbi facta, decemuiri Ardeæ in foro maioribus hostiis sacrificârunt. postremò ex libris Decēbri iam mense in ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumq; imperatum: (& eū lectum senatores strauerūt) & conuiuium publicū, ac per vrbem *Saturnalia* die ac nocte clamatū, populusq; *eum diem festū habere, ac seruare in perpetuū iussus.*

Prodigia varia nuntiantur.

Prodigia quomodo curata fuerint.

II Dum consul placandis Romæ diis, habendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hybernis, quia in Flaminium cōsulem Arretium peruenisse fama erat, cùm aliud lōgius, cæterum commodius ostenderetur iter propiorem viā per paludem petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat. Hispanos & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis. necubi cōsistere coactis necessaria ad vsus deessent, *primos ire iussit; sequi Gallos, vt id agminis medium esset, nouissimos ire equites Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (vt est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent: cohibentē.* Primi, quà modò præirent duces, per præaltas fluuij, ac profundas voragines hausti penè limo, immergentesque se, tamē signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neq; assurgere ex voraginibus poterant, aut corpora animis, aut animos spe sustinebant; alij fessa ægrè trahētes membra, alij vbi semel victis tædio animis procubuissent, inter iumenta & ipsa iacentia passim morientes, maximeque omnium vigiliæ conficiebant per quatriduum iam & tres noctes toleratæ. Cū omnia obtinentibus aquis, nihil, vbi in sicco fessa sternerent corpora, inueniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant iumentorum itinere toto prostratorum passim aceruí, tantum quod extaret aqua quærentibus ad quietem parui temporis necessarium cubile dabant. Ipse Annibal æger oculis ex verna primum intemperie variāte calores frigoraque elephāto, qui vnus superfuerat, quod altius ab aqua extaret, vectus vigiliis tamen & nocturno humore, palustrique cœlo grauante caput, & quia medēdi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

Annibal altero oculo capitur.

III Multis hominibus innumerisque fœde amissis, cum tandem de paludibus emersisset, vbi primū in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretij mœnia esse. consulis deinde cōsilia atque animū, & situm regionū, itineraque & copias, atque commeatus expediendos, & cætera, quæ cognoscēda in re erant sūma omnia cū cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis Etrusci cāpi, qui Fesulas inter Arretiūque iacent: frumēti ac pecoris, & omniū copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & nō modò legum ac patrum maiestatis, sed ne deorū quidem satis metuens erat. hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero ciuilibus bellicisque rebus successu aluerat. itaque satis apparebat, nec deos nec homines cōsulentē, ferociter omnia ac præproperè acturū; quoque pronior esset in vitia sua, agitare eū atque irritare Pœnus parat. & læua relicto hoste, Fesulas petēs, Hetruriæ agros prædatū profectus, quātam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque cōsuli procul ostēdit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum verò, posteaquam res sociorum ante oculos propè suos ferri agiq; vidit, suū id dedecus ratus per mediam iam Italiam vagari Pœnū. atque obsistēte nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda cęteris omnibus in cōcilio salutaria magis quàm speciosa suadētibus, *collegam exspectandum, vt coniūctis exercitibus communi animo consilioque rem gererent: interim equitatu auxiliisque leuium armorum ab effusa prædandi licētia hostē cohibendū*: iratus se ex cōsilio proripuit,

Flaminij Cos ferocia & impietas.

signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quinimo Arretij ante mœnia sedeamus*, inquit: *hic enim patria & penates sunt: Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & vrendo omnia, ad Romana mœnia perueniat; nec antè nos hinc mouerimus, quā sicut olim Camillum ab Veijs, C. Flaminium ab Arretio patres acciuerint.* Hæc simul increpans cùm ocius signa conuelli iuberet, & ipse in equum insiluisset, equus repentè corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nuntiatur, signum omni vi moliente signifero conuelli nequire. Conuersus ad nuntium. *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetēt? abi nuntia, signū effodiant: si ad conuellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit: primoribus, super quam quòd dissenserant à consilio, territis etiam duplici prodigio: milite in vulgus læto ferocia ducis, cùm spem magis ipsam quā causam spei intueretur.

Flaminius ab equo per caput deuoluitur.

Signū nulla vi signifer conuellere potuit.

IV Annibal quod agri est inter Cortonā vrbem Thrasimenumque lacū, omni clade belli peruastat; quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam peruenerant ad loca insidiis nata, vbi maximè montes Cortonēses Thrasymenus subit. Via tantum interest per angusta, veluti ad idipsum de industria relicto spatio: deinde paulò latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, vbi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Baleares, cæteramque leuem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis aptè tegentibus, locat, vbi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac mōtibus essent. Flaminius cùm pridie solis occasu ad lacum peruenisset, inexplorata postero die vixdum satis certa luce angustiis superatis, postquā in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hostium, quod ex aduerso erat, aspexit: à tergo ac super caput detectæ insidiæ, Pœnus vbi id quod petierat, clausum lacu montibusque, & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat inuadendi. Qui vbi quà cuique proximum fuit, decurrêre, eo magis Romanis subita atque improuisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quàm montibus densior sederat, agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decurrerūt, Romanus clamore prius vndique orto quàm satis cerneret, se circumuētum esse sensit, & ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, quā satis instrueretur acies, aut expediri arma stringique gladij possent.

Thrasymenus lacus.

Pœni Romanos vndiq, clausos & imparatos inuadunt.

V Consul perculsis omnibus, ipse satis, vt in trepida re, impauidus, turbatos ordines, vertentesq; se quoque ad dissonos clamores, instruit, vt tempus locusque patitur; & quacunque potest, adhortatur, ac stare & pugnare iubet. *Nec enim inde votis, aut imploratione deûm, sed vi ac virtute euadendum esse. per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus sit, eò minus fermè periculi esse.* Cæterùm præ strepitu ac tumultu, nec cōsilium, nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, vt sua signa atque ordinem & locū nosceret miles, vt vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam onerati magis his quàm tecti, & erat in tanta caligine maior vsus aurium quàm oculorum. ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorū, & mistos strepentium pauentiumque clamores circumferebant ora oculosque. Alij fugiētes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam, auertebat fugiētium agmen. Deinde vbi in omnes partes nequiquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & à tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullā, nisi in dextra, ferroque salutis spem esse: tum sibi vnusquisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & noua de integro pugna exorta est, non illa ordinata per principes hastatoq; ac triarios: nec vt pro signis antesignanus: post signa alia pugnaret acies; nec vt in sua legione miles, aut cohorte aut manipulo esset. sors cōglobabat, & animus suus cuique antè aut post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor animorum, adeò intentus pugnæ animus, vt eum terræ motum, quia multarum vrbium Italiæ magnas partes prostrauit, auertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus inuexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

VI Tres fermè horas pugnatum est, & vbiq; atrociter, circa consulem tamen acrior infestiorque pugna erat. eum & robora virorum sequebantur: & ipse quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigrè ferebat opem, insignisque armis, & hostem summa vi petebat, & tuebatur suos ciues: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul*, inquit, *hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecîdit, agrosque & vrbem est depopulatus. iam ego hanc victimam manibus peremptorum fœdè ciuium dabo*: subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit. obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obuiam obiecerat, consulem lācea transfixit. spoliare cupientem triarij obiectis scutis arcuêre. Magnæ partis fuga inde primùm cœpit: & iam nec lacus, nec montes obstabāt pauori: per omnia arcta præruptaq, veluti cæci euadunt, armaque & viri super alium alij præcipitātur. pars magna, vbi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque extare possunt, sese immergunt. fuêre quos inconsultus pauor nādo etiam capessere fugam impulerit. quæ vbi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut vbi nequiquam festinauerant, retrò ægerrimè terram repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabātur. Sex millia fermè primi agminis per aduersos hostes eruptione impigrè facta, ignari omniū quæ post se agerentur, ex saltu euasêre. & cùm in tumulo quodam constitissent, clamorem modò ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. inclinata ad iniqua re, cùm calescente sole depulsa nebula aperuisset diem. tum liquida iam luce montes campique perditas res, stratamque ostendêre fœdè Romanam aciem. itaque ne in cōspectos procul immitteretur eques:

Flaminius Cos. lancea trāsfigitur. Romani in fugam vertuntur.

sublatis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die cùm super cætera, extrema fames etiam instaret: fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, *si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum*: sese dediderunt, quæ Punica religione seruata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes coniecti.

Punica religio.

VII

Quot millia Romanorum in acie cæsa.

Hæc est nobilis ad Thrasymenum pugna, atq; inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decem millia sparsa, fuga per omnem Etruriam, diuersis itineribus Romam petiêre; Mille & quingenti hostium in acie, multi postea vtrimque ex vulneribus periêre. Multiplex cædes vtrimque facta traditur ab aliis. Ego præterquam quòd nihil haustum ex vano velim, quò nimis inclinant ferme scribentium animi: Fabium æqualem temporibus huiusce belli potissimum auctorem habui. Annibal captiuorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum cùm sepeliri iussisset, Flaminiū quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non inuenit. Romæ ad primum nuntium cladis eius cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus.

Magnus terror Romæ audita Ibotū clade.

Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obuios percunctantur, & cùm frequentis cōcionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret, tandē haud multo ante solis occasum M. Pomponius Pr. *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*: & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt: *Consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerāt, tot in curas dispertiti eorum animi erāt, quorum propinqui sub C. Flaminio Cos. meruerant: ignorantium quæ cuiusq; suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas maior propè mulierum quàm virorū multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuntios de his operiēs: circumfundebanturque obuiis sciscitantes: neque auelli vtique à notis, priusquàm ordine omnia inquisissent, poterant. inde varios vultus digredientiū ab nuntiis cerneres, vt cuique aut læta aut tristia nuntiabantur; gratulantesque aut consolātes, redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipue & gaudia insignia erant, & luctus.

Duæ matres receptis inspectato filiis gaudio exanimantur.

Vnam in ipsa porta, sospite filio repentè oblato, in conspectu eius exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falsò nuntiata erat, mœstam sedentem domi, ad primum cōspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto vsque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quónam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

VIII

Quatuor equitum millia ab Annibale circūuenta.

Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nuntiatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centenio proprætore missa ad collegam à Seruilio Cos. in Vmbria, quò post pugnam ad Thrasymenum auditam auerterant iter, ab Annibale circumuenta. Eius rei fama variè homines affecit. pars occupatis maiore ægritudine animis, leuem ex comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam. pars *non id quod acciderat, per se æstimare; sed vt in affecto corpore quamuis leuis causa magis quā valido grauior sentiretur, ita cùm ægræ & affectæ ciuitati quodcumque aduersi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggrauaret, pati possent, æstimandum esse.* Itaque ad remedium iam diu desideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum ciuitas confugit: & quia & consul aberat, à quo vno dici posse videbatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod numquam ante eam diē factum erat, Prodictatorem populus creauit, Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minutium Rufum.

Q. Fabium Maximum populus prodictatorem creant.

hisque negotium ab senatu datū, *vt muros turresq; vrbis firmarent, & præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminū: cum Pœno pro vrbe dimicandum esse, quādo Italiam tueri nequiuissent.*

IX

Spoletum Annibali fortiter resistit.

Annibal interim recto itinere per Vmbriam vsque ad Spoletum venit. inde cum perpopulato agro vrbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, coniectans ex vnius coloniæ haud nimis prosperè tentatæ viribus, quanta moles Romanæ vrbis esset; in agrum Picenum auertit iter, nō copia solùm omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quàm effusè auidi atque egētes rapiebant. ibi per dies aliquot statiua habita: refectusque miles, hybernis itineribus ac palustri via, prœlioque magis ad euentum secundo quā leui aut facili affectus. Vbi satis quieti datū, præda ac populationibus magis quàm otio aut requie gaudentibus: profectus, Prætutianum Adrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos deuastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionē.

Annibal agros Italiæ deuastat.

Cn. Seruilius Cos. leuibus prœliis cum Gallis actis, & vno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audiuit, iam mœnibus patriæ metuēs, ne abesset in discrimine extremo, ad vrbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator quo die magistratū iniit, vocato senatu ab diis orsus, cùm edocuisset patres, *plus negligentia cæremoniarum auspiciorumque, quàm temeritate atque inscitia peccatum à C. Flaminio* Cos. *esse, quæque piacula iræ deûm essēt, ipsos deos consulendos esse*: peruicit, vt quòd nō fermè decernitur, nisi cùm tetra prodigia nuntiata sunt, decēuiri libros Sibyllinos adire iuberentur.

Cæremoniarum neglectus.

qui inspectis fatalibus libris, retulerunt patribus, *quod eius belli causa votum Marti foret, id non ritè factum, de integro atque amplius faciendū esse: & Ioui ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Mēti vouendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vouendum: si bellatū prosperè esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium Prætorem ex collegij pontificum sententia omnia vt ea maturè fiant, curare iubet. His senatusconsultis X
perfectis, L. Cornelius Lentulus Pontif. Max.

Ver sacrum vouetur.

consulente collegio pontificum *omnium primùm*
populum consulendum de vere sacro censet: iniussu po-
puli voueri non posse. Rogatus in hæc verba popu-
lus: *Velitis iubeatisne hoc sic fieri? si res populi Roma-*
ni Quiritium ad quinquennium proximum, sicut ve-
lim eam, salua seruata erit hisce duellis, datum donum
duit populus Romanus Quiritium, quod duellum po-
pulo Romano cum Carthaginiensi est? quæque duella
cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt: quod ver attule-
rit ex suillo, ouillo, caprino grege, quæq; profana erũt,
Ioui fieri, ex qua die senatus populusque iusserit, qui
faciet, quãdo volet, quaque lege volet facito: quomo-
do facit, probè factum esto, si id moritur, quod fieri
oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rũ-
pet occidétve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne
populo scelus esto, néve cui cleptum erit, si atro die fa-
xit insciens, probè factum esto, si nocte siue luce, si ser-
uus, siue liber faxit, probè factum esto, si ante id ea se-
natus populusq; iusserit fieri ac faxit, eo populus solu-
tus, liber esto. Eiusdem rei causa ludi magni voti,
* Vel. 3330. æron. *æris cccxxxiii. millibus, triente: prætereà bub.
Ioui ccc. multis aliis diuis bubus albis, atque cæ-
teris hostiis. Votis ritè nũcupatis, supplicatio edi-
cta: supplicatumque iit cum coniugibus ac libe-
ris non vrbana multitudo tantùm, sed agrestium
etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quo-
que contingebat. Curatum lectisternium, & per
triduum habitum, decemuiris sacrorum curan-
tibus, & puluinaria in conspectu fuêre: Ioui &
Iunoni vnum, alterum Neptuno ac Mineruæ,
tertium Marti & Veneri, quartum Apollini ac
Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextũ Mer-
curio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Eryci-
næ ædem Q. Fabius Max. dictator vouit: quia
ita ex fatalibus libris editum erat, vt is voueret,
cuius maximum imperium in ciuitate esset. Mẽti
XI ædem Otacilius prætor vouit. Ita rebus diuinis
peractis, tum de bello, reque publica dictator re-
tulit; *quib. quot vt legionibus victori hosti obuiam*
eundũ esse, patres censerẽt. Decretum, *vt ab Cn. Ser-*
uilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex
ciuibus sociisque, quantum equitum ac peditum vide-
retur: cætera omnia ageret faceretque, vt è Republica
duceret. Fabius duas se legiones adiecturum ad
Seruilianum exercitum dixit, his per magistrum
equitum scriptis, Tibur diem ad conueniendum
edixit, edictoque proposito, *vt quibus oppida ca-*
stellaque immunita essent, in loca tuta commigrarẽt:
ex agris quoque vti demigrarent omnes regiones eius,
qua iturus Annibal esset: tectis prius incensis ac fru-
gibus corruptis, ne cuius rei copia esset: ipse via Fla-
minia profectus, obuiam consuli exercituique,

Consul ad dictatorem sine lictoribus venit.

cùm ad Tiberim circa Otriculum prospexisset
agmen, consulemque cum equitibus ad se pro-
gredientem, viatorem misit, qui consuli nũtiaret
vt sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui cùm
dicto paruisset, congressusque eorum ingentem
speciem dictaturæ apud ciues sociosque vetusta-
te iam propè oblitos eius imperii, fecisset, literæ
ab vrbe allatæ sunt: *naues onerarias commeatum ab*
Hostia in Hispaniam ad exercitũ portantes à classe
Punica circa portum Cossanum captas esse. Itaq; ex-
templò consul Hostiam proficisci iussus, nauibus
quæ ad vrbem Romanã aut Hostiæ essent, com-
pleris milite ac naualib. sociis, persequi hostium
classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis homi-
num conscripta Romæ erat. Libertini etiam,
quib. liberi essent, & ætas militaris, in verba iura-
uerant. Ex hoc vrbano exercitu, qui minores
quinq; & triginta annis erant, in naues impositi:
alii vt vrbi præsiderent, relicti. Dictator exercitu XII
cõsulis accepto à Fuluio Flacco legato, per agrũ
Sabinum Tibur, quo diem ad conueniendũ edi-
xerat nouis militib. venit: inde Præneste trans-
uersis tramitib. in viam Latinã est regressus, vn-
de itineribus summa cum cura exploratis ad ho-
stem ducit; nullo loco, nisi quantũ necessitas co-
geret, fortunæ se commissurus. Quo primùm die
haud procul Arpis in conspectu hostium posuit
castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in
aciem, copiamque pugnãdi faceret, sed vbi quie-
ta omnia apud hostes, nec castra vllo tumultu
mota videt: increpans quidem *victos tandẽ Mar-*
tios animos Romanorum, debellatumque, & conces-
sum eis propalam de virtute ac gloria esse, in castra

Annibal non vim dictatoris sed prudẽtiam timet.

rediit: cæterum tacita cura animũ incensus, quòd
cum duce haudquaquam Flaminio Sempronio-
que simili futura sibi res esset: ac tum demũ edo-
cti malis Romani parem Annibali ducem quæ-
sissent, & prudentiã quidẽ, non vim dictatoris ex-
templò timuit, constantiamq; eius haud dum ex-
pertus, agitare ac tentare animũ mouẽdo crebrò
castra, populandoq; in oculis eius agros sociorũ,
cœpit: & modò citato agmine è conspectu abi-
bat, modò repẽtè in aliquo flexu viæ, si excipere
digressum in æquum posset, occultus subsistebat.

Fabii cunctatio.

Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab
hoste interuallo, vt neq; omitteret eum neq; cõ-
grederetur, castris, nisi quãtũ vsus necessario co-
geret, tenebatur miles, pabulũ & ligna nec pau-
ci petebãt, nec passim, equitũ leuisque armaturæ
statio composita instructaque in subitos tumul-
tus, & suo militi tuta omnia & infesta effusis ho-
stium populatoribus præbebat, neque vniuerso
periculo summa rerum committebatur: & parua
momenta leuium certaminum ex tuto cœptorũ,
finitimorum receptu assue faciebant territũ pri-
stinis cladib. militem, minus iam tandẽ aut vir-

Magister equitum Fabij cunctationem incusat.

tutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed nõ Anniba-
lem magis infestum tam sanis consiliis habebat,
quàm magistrum equitum, qui nihil aliud; quàm
quòd non imperabat, moræ ad Rempub. præci-
pitandam habebat, ferox rapidusq; in consiliis, ac
lingua immodicus, primò inter paucos, deinde
propalam in vulgus *pro cunctatore segnẽ, pro cauto*
timidum, affingẽs vicina virtutib. vitia, cõpellabat:
premendoque superiorum arte, quæ pessima
ars nimis prosperis multorum successib. creuit,
sese extollebat. Annibal ex Arpis in Samniũ trã- XIII
sit, Beneuentanũ depopulatur agrum. Telesiã vr-
bẽ capit: irritat etiam de industria ducem, si for-
tè accensum tot indignitatib. cladibusq; sociorũ
trahere ad æquum certamen possit. Inter multi-
tudinem sociorum Italici generis qui ad Thra-
symenum capti ab Annibale, dimissique fuerant
tres Campani equites erant, multis iam tum ille
donis promissisque Annibalis ad conciliãdos po-
pularium animos. Hi nuntiantes, *si in campaniam*

exercitum admouisset, Capuæ potiendæ copiam fore: cum res maior quàm auctores esset dubium Annibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen vt Campanos ex Samnio peteret, mouerũt. Monitos vt etiam atque etiam promissa reb. cõfirmarent, iussosque cum popularibus & aliquib. principum redire ad se, dimisit, ipse imperat duci, *vt se in agrum Casinatem ducat*: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum adhorrens ab Latino nomen, Casilinum pro Casino accipere ducem fecit: auersusque ab itinere, per Alifanum, Calatinumque, & Calenum agrum in campum Stellatem descẽdit, vbi cùm montib. fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, vbi terrarum esset, cùm is *Casilini eo die mansurum eum* dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinũ longè inde alia regione esse, virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublata, castris communitis Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatũ dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit, ingentem cladem, fugam tamen, terroremque latius Numidæ fecerunt, nec tamen is terror, cùm omnia bello flagrarent, fide socios dimouit, videlicet quia iusto & moderato regebantur imperio: nec abnuebãt, quod vnum vinculum fidei est. melioribus parẽte.

XIV Vt verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, propè de integro est orta seditio: ac duces seditionis accensi quidam. fuerat enim silentium per paucos dies: quia cùm celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibẽdam populationibus Campaniam crediderant: vt verò in extrema iuga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta vrentes, nec vlla erat mẽtio pugnæ: *Spectatumne huc*, inquit Minutius *ad rem fruendam oculis, sociorum cædes, & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne ciuium quidẽ horum pudet? quos in Sinuessam colonos patres nostri miserunt, vt ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quam nunc non vicinus Samnis vrit, sed Pœnus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione & socordia iam huc progressus. Tantum prô dolor) degeneramus à parentibus nostris, vt præter quam oram illi Punicas vagari classes dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam Numidarum hostium ac Maurorum iam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando non homines tantum, sed fœdera, & deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lẽti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumq; in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorãtium sociorum, sæpius nos, quàm deorum inuocãtium opem. nos hic pecorum more per æstiuos saltus, deuiasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus, siluisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius recipere à Gallis vrbem voluisset, quo hic nouus Camillus nobis dictator vnicus in reb. afflictis quæsitus Italiam ab Annibale recuperare parat, Gallorum Romæ esset: quam vereor ne sic cunctantibus nobis, Annibali, ac Pœnis toties seruauerint maiores nostri. Sed vir, ac verè Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum, iussuque populi dictum, Veios allatus est nuncius, cùm esset satis altum Ianiculum, vbi sedens prospectaret hostem, descendit in æquũ: atque illo ipso die media in vrbe, quà nunc busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios cecidit Gallorũ legiones. Quid post multos annos, cùm ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi sumus? vtrum tandem Lucius Papirius Cursor iuga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Luctatio quæ alia res, quàm celeritas victoriam dedit? quod postero die quàm hostem vidit, classem grauem cõmeatibus, impeditam suo ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducẽdas in æquum, vt vir cum viro congrediaris. Audendo, agendoque res Romana creuit, non his sensibus consiliis ve, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Minutio circumfundebatur tribunorum, equitumq; Romanorũ multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia voluebantur ac si militaris suffragij res esset, haud dubiè ferebantur, Minutiũ Fabio duci prælaturos.

Magistri equitum oratio, qua Fabii cunctationem reprehẽdit.

XV Fabius pariter in suos haud minus, quam in hostes intentus, prius ab aliis inuictum animũ præstans, quãquam probe scit, non in castris modo suis, sed iam etiam Romæ suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamen eodem consiliorũ tenore æstatis reliquum extraxit: vt Annibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis iã hybernis locũ circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ non perpetuæ, arbusta vineæq; & consita omnia magis amœnis quàm necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata fama Fabio, cùm satis sciret per easdem angustias, quibus intrauerat Falernum agrum, rediturum, Gallicùlam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ vrbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro diuidit: & ipse iugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum cccc. equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba iuuenum audientium sæpe ferociter concionantẽ magistrum equitũ, progressus primò exploratoris modo, vt ex tuto specularetur hostem, vbi vagos passim per Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit, extemplò occupatus certamine est animus, exciderùntque præcepta dictatoris: *qui quàm tuto posset progressũ prius recipere sese iusserat, quàm in conspectum hostium veniret.* Numidæ alii atque alii occursantes, refugientesque ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere, inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis inuectus. cùm prius quàm ad coniectum teli veniret, auertisset hostem, quinque millia fermè continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prœlium redit, omni parte virium impar. itaque ipse, & delecti equi-

Fabii cunctatio & in castris & in vrbe infamis erat.

cccc. equites duce Mancino ad explorãdum missi.

Mancinus cum delectis equitibus occiditur.

tum circumuenti occiduntur, cæteri effuso rur-
sus cursu Cales primùm, inde propè inuiis callib.
ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minu-
tius se coniunxerat Fabio missus ad firmandum
præsidio saltum, qui super Tarracinam in arctam
coactus fauces imminet mari, ne immunito Ap-
piæ limite, Pœnus peruenire in agrum Romanũ
posset. Coniunctis exercitibus dictator, ac ma-
gister equitum castra in viam deferunt qua An-
nibal ducturus erat, duo inde millia hostes abe-
XVI rant. Postero die Pœni, quod viæ inter bina ca-
stra erat, agmine compleuere. Cùm Romani sub
ipso constitissent vallo, haud dubiè æquiore lo-
co successit tamen Pœnus cum expeditis equitib.
atque ad lacessendum hostem raptim & procur-
sando, recipiẽdoque sese pugnauere. Restitit suo
loco Romana acies, lenta pugna, & ex dictatoris
magis, quàm Annibalis fuit voluntate. cc ab Ro-
manis, dccc. hostium cecidere. Inclusus inde vi-
deri Annibal, & ad Casilinum obsessus: cùm Ca-
pua & Samnium, & tantum ab tergo diuitum so-
ciorum Romanis commeatus subueheret: Pœnus
contrà inter Formiana saxa, ac Literni arenas,
stagnaque perhorrida situ hybernaturus esset.
Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti, itaq;
cum per Casilinum euadere non posset, patendi-
que montes, & iugum Calliculæ superandũ esset:
Qua arte eluserit Romanos Annibal. nec vbi Romanus inclusum vallibus agmen ag-
grederetur, ludibrium oculorum specie terribile
ad frustrandum hostem commentus, à principio
noctis furtim succedere ad montes statuit, falla-
cis consilii talis apparatus fuit. Faces vndique ex
agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida
sarmenta, præligantur cornibus boum, quos do-
mitos, indomitosq; multos inter cæterã agrestẽ
prædam agebat, ad duo millia fermè boum effe-
cta. Asdrubalique negotium datum, *vt primis te-
nebris noctis id armentum accensis cornibus ad mon-
tes ageret: maximè, si posset, super saltus ab hoste in-*
XVII *sessos.* Primis tenebris silentio mota castra, boues
aliquanto ante signa acti, vbi ad radices montiũ,
viasque angustas ventum est, signum extemplò
datur, vt accensis cornibus armenta in aduersos
concitentur montes, & metus ipse relucentis flã-
mæ ex capite, calorque iam ad viuum, ad imaque
cornuum adueniẽs, velut stimulatos furore age-
bat boues, quo repẽte discursu haud secus, quàm
siluis montibusque accensis, omnia circũ virgul-
ta ardere: capitumque irrequietatio excitans flam-
mam hominum passim discurrẽtiũ speciem præ-
bebat. Qui ad trãsitus saltu insidẽdos locati erãt,
vbi in summis mõtibus, ac super se quosdã ignes
conspexerunt, circumuentos se esse rati, præsidio
excessere: qua ingens emicabat flamma, velut tu-
tissimum iter petentes summa montiũ iuga, tum
in quosdam boues palantes à suis gregibus inci-
derunt: & primò cùm procul cernerent, veluti
flammas spirantium miraculo attoniti constite-
runt, deinde vt humana apparuit fraus, tum vero
insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu
concitant se in fugam, leuique armaturæ hostiũ
incurrere, cæterum nox æquato timore neutros
pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea to-
tu agmine Annibal traducto per saltum, & qui-
busdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro XVIII
Allifano posuit castra. Hunc tumultum sensit Fa-
bius: cæterum & insidias esse ratus, & ab noctur-
no vtique abhorrens certamine, suos munimen-
tis tenuit. Luce prima sub iugo montis prœlium
fuit, quo interclusam ab suis leuem armaturã fa-
cilè (etenim numero aliquantũ præstabant) Ro- Hispani ad concursandum inter saxa rupesque apti.
mani superassent, nisi Hispanorũ cohors ad id ip-
sum remissa ab Annibale peruenisset, ea assuetior
montibus, & ad concursandũ inter saxa rupesq;
aptior ac leuior, cum velocitate corporũ, tum ar-
morum habitu campestrem hostem, grauem ar-
mis statariumque, pugnæ genere facilè elusit. Ita
haudquaquam pari certamine digressi, Hispani
ferè omnes incolumes, Romani aliquot suis
amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque
mouit castra: transgressusq; saltũ super Allifas lo-
co alto ac munito cõsedit. Tum per Samniũ Ro-
mã se petere simulans Annibal, vsq; in Pelignos
populabundus rediit. Fabius medius inter hostiũ
agmen, vrbemque Romam iugis ducebat, nec
absistens nec congrediens. Et Pelignis Pœnus
flexit iter, retroque Apuliam repetens Gerionẽ
peruenit, vrbem metu, quia collapsa ruinis pars Fabius sacrorũ causa Romam reuocatur.
mœniũ erat, ab suis desertã. Dictator in Larinate
agro castra cõmuniit. inde sacrorũ causa Romã
reuocatus, non imperio modo, sed consilio etiã,
ac propè precibus agens cum magistro equitum,
*vt plus consilio quàm fortunæ confidat: & se potius
ducem, quàm Sempronium Flaminiumque imitetur: ne
nihil actũ censeret, exacta prope æstate per ludifica-
tionem hostis: medicos quoq; plus interdũ quiete, quã
mouendo atque agendo proficere, haud paruã rem esse
ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis
cladibus respirasse.* Hæc nequiquã præmonito ma- XIX
gistro equitum, Romã est profectus. Principio
æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque
terra marique cœptũ bellũ est. Asdrubal ad eum
nauiũ numerũ, quẽ à fratre instructum paratum-
que acceperat, decẽ adiecit: quadraginta nauium
classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine
profectus nauibus propè terram, exercitum
in littore ducebat, paratus confligere quacumq;
parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni Cn. Scipio Asdrubalẽ nauali certamine adoritur.
postquàm mouisse ex hybernis hostem audiuit,
primò idem cõsiliũ fuit: deinde minus terra pro-
pter ingentem famam nouorum auxiliorũ con-
currere ausus delecto milite in naues imposito,
quinque & triginta nauiũ classe ire obuiam hosti
pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem x.
millia passuum distantẽ ab ostio Iberi amnis per-
uenit, inde duę Massiliẽsiũ speculatoriæ præmis-
sæ retulerunt, *classem Punicã stare in ostio fluminis,
castraque in ripa posita.* Itaque vt improuidos in-
cautosque vniuerso simul effuso terrore oppri-
meret, sublatis ancoris ad hostẽ vadit. Multas &
locis positas turres Hispania habet, quibus & spe-
culis & propugnaculis aduersus latrones vtun-
tur. Inde primò conspectis hostium nauibus, da-
tum signum Asdrubali est: tumultusque prius in
terra & castris, quàm ad mare & naues est ortus,
nondum aut pulsu remorũ strepituque alio nau-
tico exaudito, aut aperientib. classem promõto-
riis: cum repente eques alius super aliũ ab Asdru-

bale missus, vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus quàm hostē aut prœliū eo die exspectantes, *conscendere naues propere, atque arma capere* iubet, classem Romanā iam haud procul à portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant, mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naues simul remigibus militibusq; fugientium magis à terra, quam in pugnam euntiū modo. Vixdum omnes conscenderant, cum alij resoluunt oras, aut ancoram vellunt: alii, ne quid teneat ancoralia incidunt: raptimq; omnia præproperè agēdo, militū apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarū capere & aptare arma miles prohibetur. Et iā Romanus nō appropinquabat modò, sed direxerat etiā in pugnam & naues, itaq; non ab hoste & prœlio magis Pœni, quàm suomet ipsi tumultu turbabātur: tentata verius pugna, quam inita, in fugam auerterunt classem, & cùm auersi, ac diuerso latè agmine à tam multis simul venientibus haud sanè impenetrabiles essent, in littus passim naues egerunt; atq; alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per littus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo concursu captæ erāt Punicæ naues, quatuor suppressæ.

Pœni in fugam auertūt classem.

XX Romani quamquam terra hostium erat, armatamq; aciem tota prætentam in littore cernebant, haud cūctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naues omnes quæ non aut perfregerāt proras littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad v. & xx. naues ex xxx. cepere. Neque id pulcherrimū eius victoriæ fuit, sed quod vna leui pugna toto eius oræ mari potiti erant. Itaq; ad Honoscam classe profecti, excensu è nauib. in terrā facto, cum vrbē vi cepissent; captamq; diripuissēt, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremò tecta quoque cōiuncta muro, portisque incenderunt. Inde iam præda grauis ad Longunticam peruenit classis: vbi vis magna sparti fuit, ad rem nauticam congesta ab Asdrubale; quod satis in vsum fuit, sublato, cæterum omne incensum est. Nec continentis modo proiectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum, vbi vrbe, quæ caput insulæ est, biduum nequiquā summo labore oppugnata, vbi in spem irritam frustra teri tempus animaduersum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisq, vicis, maiore quàm ex continenti præda parta, cùm in naues sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora prouinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & vltimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui verè ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centumuiginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, vsque ad saltum Castulonensē est progressus. Asdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit.

Ex punicis 30 nauib., captæ sunt 25.

C. Scipio omnem agrū circa Carthaginem populatur.

Ex Balearibus insulis & vltima Hispania, legati pacē petentes ad Scipionē veniunt.

XXI Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque prope per Pœnum hostem: sed præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta auidaque in nouas res sunt ingenia, Mandonius vir nobilis, qui antea Illergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum pacatum Romanorū sociorum ad populandum venit. Aduersus eos trib. millibus cum expeditis auxiliis à Scipione missis, leui certamine vt tumultuariam manum fudere, multis occisis, quibusdam captis: magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentē ad Oceanū Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ileraconensium, castra Romana ad nouam classem erant, cum fama repens aliò vertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suæ legatos, obsidesque dederant Romanis, nuncio misso à Scipione exciti arma capiunt, prouinciamque Carthaginiensium valido exercitu inuadunt: tria oppida vi expugnant, inde cum ipso Asdrubale duobus prœliis egregiè pugnantes, xv. millia hostiū occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

Celtiberi valido exercitu Carthaginiensem prouinciā inuadunt.

XXII Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in prouinciam venit, prorogato post cōsulatum imperio, ab senatu missus cum xxx. longis nauibus, & octo millibus militum, magnoq; cōmeatu aduecto. Et classis ingens agmine onerariorum procul visa cum magna lætitia ciuium sociorumque, portum Taraconis ex alto tenuit, ibi milite exposito, profectus Scipio fratri coniūgitur: ac deinde cōmuni animo, consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec vllo viso hoste Saguntum pergunt ire, quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale, fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id vnum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorū animos morabatur, ne sanguine liberorum suorū culpa defectionis, lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir vnus solerti magis quam fideli consilio exoluit. Acedux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorū ingenia) cum fortuna mutauerat fidem, cæterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quàm vnū vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, vt quàm maximū emolumētū nouis sociis esset: circūspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis eius poterat facere, obsidib. potissimū tradendis animū adiecit: eam vnam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed cum iniussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra vrbem in ipso littore habebat Bostar, vt aditum ex portu intercluderet Romanis, ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet in quo statu sit res: *Metum cōtinuisse ad eam diem Hispanorū animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutā, perfugiumque nouas volentibus res, itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum posset esse; *Obsides*, in-

P. Scipio in Hispaniā venit.

Quàm solerti consilio Acedux obsides totius Hispaniæ liberauerit.

Acedux Bostari suadet, vt obsides Hispanos suis remittat.

quit, *in ciuitates remitte. id priuatim parentib. quorum maximum nomen in ciuitatibus est suis, & publicè populis gratum erit. Vult sibi quisq; credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministeriũ restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, vt opera quoque impensa consilium adiuuem meũ, & rei suapte natura gratæ, quantã insuper gratiã possim, adijciam.* Homini non ad cætera Punica ingenia callido vt persuasit: nocte clam progressus ad hostium stationes, conuentis quibusdam auxiliarib. Hispanis & ab ijs ad Scipionẽ perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ab obsides tradendos, Saguntum redit, diem insequẽtem absumpsit, cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis, dimissus, cùm se nocte iturum, vt custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cætera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Cartaginiensiũ nomine sic agerentur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginiensium fuerat, illos enim graues superbosq; in rebus secũdis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat, Romanus primo aduentu, incognitus antè, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Acedux vir prudens haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionẽ omnes spectare: armaque extemplò mota forent, ni hyems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coëgit, interuenisset.

Obsides Hispanos in castra Romana perductos suis reddit Scipio.

Hispaniæ populi ad defectionẽ Carthaginiensium spectant.

XXIII Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, cum in Italia paululum interualli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ vt Annibalem non mediocri solicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrũ delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret. ita contempta erat inter ciues armatos pariter togatosque vtique postquã absente eo, temeritate magistri equitũ læto, vt verius dixerim, quam prospero euentu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam inuidiam dictatoris. vna fraude ac dolo Annibalis: quòd cùm à perfugis ei mõstratus ager dictatoris esset, omnibus circà solo æquatis, ab vno eo ferrum ignemque & vim omnẽ hostium abstineri iussit, vt occulti alicuius pacti ea merces videri posset; altera ipsius facto, primò forsitam dubio, quia nõ exspectata in eo senatus auctoritas est: id extremum haud ambiguè in maximam laudem verso, in permutandis captiuis, quod sicut primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces Romanos, Pœnumq; *vt quæ pars plus reciperet quàm daret, * argenti pondo bina & selibras in militẽ præstaret.* CCXLVII. cùm plures Romanus quam Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitũ, sæpe iactata in senatu re, quoniam non cõsuluisset patres, tardius rogaretur: inuiolatum ab hoste agrũ misso Romã filio vẽdidit, fidẽque publicam impendio priuato exsoluit: Annibal pro Gerionis mœnibus cuius vrbis captæ atque incensæ ab se in vsum horreorum pauca reliquerat tecta, statiua habebat, inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circũspectans nec vnde impetus in frumentatores fieret.

Annibalis dolus ad augendam dictatoris inuidiam.

* Val. 25. 20r.

Inuiolatũ ab Annibale agrum suum dictator vendit, vt captiuos redimat.

XXIV Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat, præerat Minutius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad vrbem dictatore. Cæterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora vt impetus aut in frumentatores palantes, aut in castra relicta cum leui manu præsidioque fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quàm consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quòd minimè quis crederet) cùm hostis propius esset, tertiam partem militũ frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem mouit, duo ferme à Gerione millia, in tumulũ hosti conspectũ: vt intentũ sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorũ castris tumulus apparuit: ad quem capiendum, si luce palàm iretur, quia haud dubiè hostib. breuiore via præuentus esset, nocte clã missi Numidæ ceperunt, quos tenentes locũ contẽpta paucitate Romani postero die cùm eiecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque vt exiguũ spatii vallum à vallo aberat & id ipsum totũ propè compleuerat Romana acies, simul & per auersa castra à castris Annibalis equitatus cũ leui armatura emissus in frumentatores late cædem fugamque hostium palatorũ fecit, nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat, iamque artibus Fabii pars exercitus aberat, iã fermè sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Gerionis mœnibus erãt. Iusta quoq; acie, & collatis signis dimicatũ, quidã auctores sunt, primò concursu Pœnũ vsq; ad castra fusum inde eruptione facta repentè versum terrorẽ in Romanos: Numerii Decimii Sãnitis deinde aduentu prœlium restitutũ, hunc principem genere ac diuitiis non Bouiani modò, vnde erat, sed toto Sãnio, iussu dictatoris octo millia peditum, & equites ducẽtos adducẽtẽ in castra, ab tergo cùm apparuisset Annibali, spem parti vtrique præbuisse non subsidii: tumque Fabio ab Roma veniente, Annibalẽ insidiarum quoq; aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adiuuãte Sãnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostiũ cæsa, quinque admodũ Romanorũ, tamen in tã pari prope clade famã egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitũ Romã perlatam. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actũ est.

Magister equitũ absente dictatore ex alto monte in planum castra defert.

Sex millia hostiũ cæsa quinq; Romanorum absente Fabio.

M. Metelli trib. plebis in dictatorẽ concio.

XXV Cum læta ciuitate dictator vnus nihil nec famæ, nec literis crederet, *vt si vera omnia essent, secunda se magis quàm aduersa timere diceret:* tum M. Metellus tribunus plebis, id vnum enimuerò ferendum esse negat: *non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulò tempus terere, quò diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in*

exercitu imperium habeat, quippe consulum alterũ in acie cecidisse alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatũ, duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorũ neutra hoc tẽpore prouinciis prætore egeat. M. Minutium magistrum equitum ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, propè in custodia habitum. Itaque hercule non Samnium modo quo iam tanquam trans Iberum agros Pœnis concessum sit, sed Campanum, Calenumque, & Falernum agrũ peruastatos esse, sedente Casilinus dictatore, & legionib. populi Romani agrum suum tutante: exercitũ cupientem pugnare, & magistrũ equitũ, clausos propè intra vallum retẽtos, tamquã hostibus captiuis arma adẽpta, tandem vt abscesserit inde dictator, vt obsidione liberatos extra vallũ egressos fudisse, ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audacter se laturũ fuisse de abrogando Q. Fabii imperio. Nunc modicam rogationẽ promulgaturũ de æquando magistri equitum & dictatoris iure: nec tamen ne ita quidem prius dimittendũ ad exercitum Q. Fabiũ, quàm consulẽ in locũ C. Flaminii suffecisset.

Fabius in actione minimè popularis.

Dictator cõcionibus se abstinuit, in actione minimè popularis; ne in senatu quidem satis æquis autib. audiebatur, tunc cùm hostẽ verbis extolleret, bienniiq. clades per temeritatẽ atque inscitiam ducũ acceptas referret: *magistroque equitum quòd contra edictũ suum pugnasset, rationem diceret reddẽdam esse, si penes se summa imperij consilijque sit, propediẽ effecturũ, vt sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momentsesse; mẽtem, rationemque dominare, se suo tempore, & sine ignominia seruasse exercitũ, quam multa millia hostiũ occidisse, ducere maiorem gloriã esse.*

Bono imperatori haud magni fortuna momẽti est.

XXXVI Huius generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Attilio Regulo, ne præsens de iure imperii dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, cùm plebis cõciliũ esset, magis tacita inuidia dictatoris, fauorq; magistri equitum animos versabat, quàm satis audebant homines ad suadendũ quod vulgo placebat, prodire, & fauore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inuentus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solùm, sed etiam sordido ortus, patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in seruili eius artis ministerio vsum. Is iuuenis vbi ex eo genere quæstus pecunia à patre relicta, animũ ad spem liberalioris fortunæ adiecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominib. causisq; aduersus rem & famã bonorum, primùm in notitiã populi, deinde ad honorẽ peruenit, quæstura quoque, & duab. ædilitatibus, plebeia & curuli, postremò & prætura perfunctus, iam ad cõsulatus spem cùm attolleret animos, haud parum callidè aurã fauorabilis populi ex dictatoria inuidia petiit, sicque plebis vnus gratiam tulit. Omnes eam rogationẽ, quique Romæ, quiq; in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorẽ, in contumeliã eius latam acceperunt, ipse qua grauitate animi criminãtes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se sæuientis iniuriam tulit, acceptisq; in ipso itinere literis senatusconsulti *de æquato imperio*, satis fidẽs haudquaquam eum imperii iure artẽ imperandi æquatã, cumq; inuicto à ciuibus, hostibusq; animo ad exercitũ rediit.

Æquatur imperium magistro equitum cũ dictatore.

XXXVII Minutius verò cum iã antè vix tolerabilis fuisset, secundis rebus ac fauore vulgi: tum vtique immodicè immodestèque nõ Annibale magis victo ab se quam Fabio gloriari, *Illum in reb. asperis vnicum ac parem ducem quæsitũ Annibali, maiorẽ minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi æquatum in eadem ciuitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sunt, in tantũ suam felicitatẽ virtutemque emicuisse, ergò secuturum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitie deorũ hominumque iudicio dãnata perstaret.* Itaque quo die primum congressus est cum Fabio, *statuendum omniũ primùm ait esse, quemmadmodum imperio adæquato vtantur, se optimũ ducere, aut dieb. alternis, aut si maiora interualla placerent, partitis temporib. alternis summum ius imperiumque esse, vt par hosti non solùm consilio, sed virib. etiã esset, si quã occasionẽ rei gerendæ habuisset.*

Magistri equitum insolentia.

Q. Fabio haudquã id placere: omnia enim fortunã habituram, quæcũque temeritas collegæ habuisset, *sibi cõmunicatum cum illo, sed non ademptũ imperiũ esse, itaque se numquã volentẽ parte qua posset, rerũ consilio gerendarũ cessurum: nec se tẽpora, aut dies imperii cum eo, sed exercitus diuisurũ: suisque consiliis, quoniã omnia non liceret, quæ posset, seruaturũ.* Ita obtinuit vt legiones, sicut cõsulib. mos esset, inter se diuiderant, prima & quarta Minutio, secunda & tertia Fabio euenerũt, item equites pari numero, sociumque & Latini nominis auxilia diuiserunt, castris se quoque separari magister equitũ voluit.

Exercitum inter se diuidunt dictator & magister equitum.

XXXVIII Duplex inde Annibali gaudiũ fuit (neque n. quicquã eorũ, quæ apud hostes agerẽtur eũ fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantẽ) nam & liberã Minutii temeritatẽ se suo modo capturũ, & solertiæ Fabij dimidiũ viriũ decessisse. Tumulus erat inter castra Minutii, Pœnorũque eũ qui occupasset, haud dubiè iniquiorẽ erat hosti locũ facturus, eum nõ tã capere sine certamine volebat. Annibal, quamquã id operæpreciũ erat, quàm causam certaminis cũ Minutio, quẽ semper occursurũ ab obsistendũ satis sciebat, contrahere: Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia nõ modò siluestre quicquã, sed ne vepribus quidem vestitũ habebar: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat, & erant in anfractib. cauæ rupes, vt quædam earũ ducenos armatos possent capere. In bas latebras, quot quemq; locũ aptè insidere poterant, quinq; millia condũtur peditũ equitumq; necubi tamen aut motus alicuius temerè egressi, aut fulgor armorũ fraudẽ in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiẽdũ, quẽ antè diximus, tumulũ, auertit oculos hostiũ. Primo statim conspectu contempta paucitas, ac sibi quisq; deposcere pellendos inde hostes, ad locũ capiendũ dux ipse inter stolidissimos ferocissimosq; *ad arma* vocat, & vanis animis & minis increpat hostẽ. Principiò leuẽ armaturam dimittit, deinde cõferto agmine mittit equites: postremò cũ hostib. quoq; subsidia mitti videret, instructis

Annibal prolicit ad certamen magistrum equitum.

legionibus

Magistri equitum cupiditas in sum*ınum* periculum adducta.

legionibus procedit. Et Annibal laborātibus suis, alia atq; alia crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, iam iustā expleuerat aciē, ac totis vtrimque viribus certabatur. Prima leuis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco succedēs tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impauida sola erat; videbaturque, si iusta, aut si recta pugna esset, haudquaquā impar futura: tantum animorū fecerat prosperè ante paucos dies res gesta. sed exorti repente insidiatores, eum tumultum terroremque in latera vtrimque, ab tergoque incursantes fecerunt, vt neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquā superesset.

XXIX

Fabius magistro equitum fert suppetias.

Tunc Fabius primo clamore pauentium audito, dein conspecta procul turbata acie: *Ita est*, inquit, *non celerius quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt: sed aliud iurgandi succensendique tempus erit: nūc signa extra vallum proferte: victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris ciuibus.* Iam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugā, Fabiana se acies repente velut cælo demissa ad auxilium ostendit. itaque priusquam ad coniectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & à feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vagè dissipati erant, vndique confugerant ad integram aciem. qui plures simul terga dederant, conuersi in hostem, voluentesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc cōglobati restare. ac iam propè vna acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem: cum Pœnus receptui cecinit, palàm ferente Annibale, *ab se Minutium, se à Fabio victum*. Ita per variam fortunam diei maiori parte exacta, cum in castra reditum esset: Minutius conuocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audiui milites, eum primum esse virū, qui ipse consulat quid in rem sit: secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parēre sciat, eum extremi ingenij esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: & dum imperare discimus, parēre prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio iungamus: ad prætorium eius signa cum tulerimus, vbi ego eum parentem appellauero, quod beneficio eius erga nos, ac maiestate eius dignum est: vos milites eos, quorum vos modò arma dexteræque texerunt, patronos salutabitis: & si nihil aliud, gratorum certè nobis animorū gloriam dies hæc dederit.*

Magister equitum ea stra sua cū Fabij castris iungit, eumq; patrem salutat.

XXX

Signo dato, conclamatur inde vt colligantur vasa: profecti agmine incedentes ad dictatoris castra, in admiratione ē & ipsum, & omnes qui circà erant, conuerterunt. Vt constituta sunt antè tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cùm patrem Fabium appellasset, circumfusosque militum eius totum agmen patronos consalutasset: *Parentibus*, inquit, *meis dictator, quibus de modò nomine, quo fando possim, æquaui, vitam tantum debeo: tibi cùm meam salutem, tum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quàm honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihique, quod meo exercitui tuoque, conseruato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. tu quæso placatus me magistrum equitū, hos ordinibus suis quemq; teneri iubeas.*

Magister equitum & munere sui sibi imperiū abrogat.

Tum dextræ interiunctæ: militesque concione dimissa à notis ignotisque benigē atque hospitaliter inuitati, lætusque dies ex admodum tristi paulò ante, ac propè execrabili factus. Romæ vt est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgo militum ex vtroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cælum ferre. Par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse: nā biennio antè adeò & duces Romanos, & milites spreuerāt, vt vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam à patrib. accepissēt.

Annibalis de Fabij virtute testimoniū.

Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sederet in iugis montium, solicitatam procella imbrem dedisse*. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Seruilius Geminus Consul cum classe nauium circumuectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus vtrimque acceptis, in Africam transmisit: & priusquam in continētem descensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus circa eam, ne & ipsorum vreretur diripereturque ager, * decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populādum agrum ducti milites, naualesque socij iuxtà effusi, ac si in insulas cultorū egentes prædarentur. itaque in insidias temere illati, cùm à frequentibus palantes, & locorū ignari circumuenirentur, cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæso quæstore amisso, classis à littorib. hostium plenis trepidè soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaq; Lilybæi, T. Otacilio prætori, vt ab legato eius L. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam traiecit: literisque Fabij accitus & ipse, & collega eius M. Atilius, *vt exercitum ab se exacto iam propè semestri imperio acciperent*. Omnium propè annales Fabium dictatorem aduersus Annibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum à populo creatū dictatorem scribit. Sed & Cœlium & cæteros fugit, vni consuli Cn. Seruilio, qui tunc procul in Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa iam clade ciuitas non poterat, eò decursum esse vt à populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas, gloriamque insignem ducis, & augendæ titulum imaginis posteris, vt dictator pro dictatore diceretur, facilè obtinuisse. Consules M. Atilius Regulus, Cn. Seruilius Geminus exercitu accepto, hybernacu-lis maturè, communitis (tum enim autumni erat tempus) Fabij artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diuersis locis opportunè aderant, carpētes agmen, palantesq; excipientes. in casum vniuersæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebāt. adeoque inopia est coactus Annibal, vt nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequētes con-

*Val 6000. circiter.

In Africa malè gesta res à Seruilio Gemino Cos.

Fabius exacto semestri imperio, dictaturam abdicat.

XXXI

XXXII

T

Neapolitani legati Romam veniunt.

sules eisdem artibus bellum gererent. Cùm ad Gerionem iam hyeme impendente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venêre ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, vt dicerent: *Scire se Romani populi ærariũ bello exhauriri: & cùm iuxta pro vrbibus agrisque sociorum, ac pro capite atq; arce Italiæ vrbe Romana atque imperio geratur, æquũ censuisse Neapolitanos, quod auri sibi cùm ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à maioribus relictũ foret, eo iuuare populum Romanum: si quam opem in sese crederẽt, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque iudicauerint, à quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quàm re maius ampliusque acciperent.*

XXXIII Legatis gratiæ actæ pro munificẽtia, curaque, patera, quæ põderis minimi fuit, accepta. Per eosdẽ dies speculator Carthaginiensis, qui per bienniũ fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & serui quinque & viginti in crucem acti, quòd in campo Martio coniurassent. indici data libertas, & * æris grauis viginti millia.

* Pal. 250. coron.

Legati Romani ad Macedonũ regem, ad Ligures, & Illyricos.

Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcẽdum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: alij in Ligures, ad expostulandum quòd Pœnum opibus auxilijsque suis iuuissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyricos legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum; aut si diem proferre vellet, obsides accipiẽdos. adeò, etsi bellum ingens in ceruicibus erat, nullius vsquã terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat.

Romani Punico bello pressi, aliarum rerũ curam non posuere.

In religionem etiã venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vouisset, locatã ad id tempus non esse: itaque duumuiri ad eam rem creati ab Æmilio prætore vrbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locauerũt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ: *vt si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret, se in eam diem, qua iussissent, comitia edicturũ.* Ad hæc à consulibus rescriptum, *sine detrimento Reipublicæ abscedi non posse ab hoste, itaque per interregem comitia habenda esse potius, quã consulum alter à bello auocaretur.* Patribus rectius visum est, *dictatorem à Consule dici comitiorum habendorum causa.* Dictus L. Veturius Philo; M. Pomponium Mathonem magistrum equitũ dixit.

Interregnum

XXXIV His vitio creatis, iussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit. Cõsulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à patribus, Cn. Claudius, Appij filius, Cento: inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita, magno certamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominẽ, plebi insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabij opib. & dictatorio imperio concussis, aliena inuidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectãdo, sibi æquari assuescerent homines. Bibius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentij, criminãdo non senatum modò, sed etiam augures, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per inuidiã eorum fauorem candidato suo cõciliabat.

Tribuni plebis in patres concio.

Ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem, cùm debellari possit, fraude id bellum trahi. cùm quatuor militum legionibus vniuersis pugnari posse apparuisset, ac eò quòd M. Minutius absente Fabio prosperè pugnasset, duas legiones hosti ad cædem obiectas: deinde ex ipsa cæde ereptas, vt pater patronusque appellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos quã vinci. Consules deinde Fabianis artibus, cùm debellare possẽt, bellũ traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictũ: nec finẽ antè belli habituros, quã cõsulem verè plebeiũ, id est, hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem ex quo contemni desierint à patribus, cœpisse. Cui non id apparet? id actum & quæsitum esse, vt interregnũ iniretur: vt in patrum potestate comitia essent. id consules ambos ad exercitum morando quæsisse, id postea, quia inuitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, vt vitiosus dictator per augures fieret. Abhorrêre igitur interregnum eos: consulatum vnum certè plebis Romanæ esse: populum liberius habiturum, ac daturum ei, qui magis vincere quàm diu imperare malit.

XXXV Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus iam familiaribus plebi, C. Attilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul vnus creatur, vt in manu eius essent comitia rogando collegæ.

C. Terẽtius plebeius homo, Cõsul vnus creatur.

Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus eius, L. Æmilium Paulum, qui cum M. Liuio consul fuerat, & dãnatione collegæ, & sua propè ambustus euaserat, infestum plebi, diu ac multum recusantem ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnib. qui cum Varrone certauerant, par que magis in aduersando, quàm collega datur consuli. Inde prætoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ iuris dicendi vrbana sors Pomponio, inter ciues Romanos & inter peregrinos P. Furio Philo euenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum præter Terẽtium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore nullus nouus magistratus videbatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt.

XXXVI Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeò & numero, & genere copiarum variant auctores, vt vix quicquam satis certum affirmare ausim.

Exercitus suos multiplicarunt Romani.

Decem millia nouorum militum alij scripta in supplementum. alij nouas quatuor legiones quinque legionibus additas, vt nouem legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis, vt quina millia peditum, treceni equites essent: socij duplicẽ nume-

rum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, cùm pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis, quia spem posse vinci hostem dictator præbuerat. Cæterùm prius quàm signa ab vrbe nouæ legiones mouerent, decemuiri libros adire atque inspicere iussi, propter territos vulgò homines nouis prodigiis: nam & Romæ in Auentino, & Ariciæ nunciatum erat, *sub idem tempus lapidibus pluisse: & multo cruore, signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse.* id quidem & quòd sæpius acciderat, magis terrebat. & in via Fornicata, quæ ad campũ erat, aliquot homines de cœlo tacti, exanimatiq; fuerant. Et prodigia ex libris procurata. Legati à Pesto pateras aureas Romã attulerũt. iis sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum. Per eosdem dies

Ob prodigia libros adire decemuiri iubentur.

XXXVII ab Hierone classis Hostiã cum magno cõmeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt, *cædem C. Flaminij consulis exercitusque, allatam adeo ægrè tulisse regem Hieronem, vt nulla sua propria, regnique sui clade moueri magis potuerit. itaque, quamquam probè sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem propè aduersis rebus, quã secundis esse, missa tamen à se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella iuuari soleant, quæ ne accipere abnuãt, magnoperè se P. C. orare. Iam omniũ primũ ominis causa Victoriam auream* * *pondo* CCCXX. *afferre sese: acciperent eã, tenerentq; & haberent propriam & perpetuã. aduexisse etiam trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. & quantũ præterea opus esset, & quo iussissent, subuecturos. Milite atque equite scire nisi Romano Latinique nominis non vti populum Romanum: leuium armatorum auxilia etiã externa vidisse in castris Romanis. itaq; misisse mille sagittariorũ ac funditorum aptã manum ad uersus Baleares ac Mauros, pugnacesq; alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoq; addebant, *vt prætor, cui prouincia Sicilia euenisset, classe in Africã traiiceret, vt & hostis in terra sua bellũ haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali summittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum, egregiumq; sociũ Hieronẽ esse, atq; vno tenore, ex quo in amicitiã populi Romani venerit, fidẽ coluisse, ac rem Romanã omni tempore ac loco munificè adiuuisse: id, perinde ac deberet, perorãtum populo Romano esse. Aurum & à ciuitatib. quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriã, omenque accipere: sedemq; ei se diuæ dare, dicare Capitoliũ, templũ Iouis Optimi Maximi, in ea arce vrbis Romæ sacratã, volentem propitiãque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Fũditores, sagittariique, & frumẽtum traditum consulibus. Quinqueremes ad nauiũ classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinq; & viginti additæ, permissumque est, *vt si è Republ. censeret esse, in Africã traiiceret.* Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socij ab nomine Latino ve-

Classis ab Hierone cũ magno cõmeatu Romam missa.

* Val 35840 coron.

XXXVIII nirent. Milites tunc, quod numquã antea factum erat, iureiurando à tribunis militũ adacti, *iussu cõsulum conuenturos, neq; iniussu abituros.* nã ad eam diem nil præter sacramẽtum fuerat: & vbi ad decuriatum aut centuriatũ conuenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, cẽturiati pedites coniurabant, *sese fugæ atque formidinis ergò non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruãdi causa.* id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam iurisiurandi ad actionem translatum. Conciones prius quàm vrbe signa mouerentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuêre, denunciantes, *bellum accersitum in Italiã ab nobilibus, mãsurũque in visceribus Reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet: se quo die hostẽ vidisset, profligaturũ.* Collegæ eius Paulli vna, pridie quã ex vrbe proficiscerentur, cõcio fuit verior, quã gratior populo, qua nihil inclementer Varronẽ dictum, nisi id modò; *Mirari se, quomodo quis dux, prius quàm aut suum, aut hostiũ exercitum, locorum situm, naturã regionis nosset, iã nunc locatus in vrbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoq; prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se quæ consilia magis res dent hominibus, quã homines rebus, ea ante tẽpus immatura nõ precepturũ. optare, vt quæ cautè atque consultè gesta essent, satis prosperè euenirent, temeritatem præterquã quod stulta sit, infelicem etiã ad id locorũ fuisse.* Eũ sua sponte apparebat tuta celeribus consiliis præpositurũ: & quo id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur: *Si aut collegã (id quod mallẽ) tui similem L. Aemili haberes, aut tu collegæ tui similis esses, superuacanea esset oratio mea. nã & duo boni consules etiã me tacente omnia è Republica fide vestra faceretis: & mali, nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis reciperetis. nunc & collegã tuum, & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequiquã & virum bonum, & ciuem fore, si altera parte claudicet Respublica, malis consiliis idem ac bonis iuris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quã cum Annibale futurum censes. nescio an infestior hic aduersarius, quàm ille hostis maneat. & cum illo in acie tantùm, cum hoc omnibus locis ac tẽporibus certaturus es, & aduersum Annibalem legionesq; eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminij memoria. tamen ille consul demum, & in prouincia, & ad exercitum cœpit furere: hic prius quàm peteret consulatum, deinde in petẽdo consulatu: nunc quoque consul, prius quàm castra videat, aut hostem, insanit. & qui tantas iam nunc procellas, prælia atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam iuuentutem censes facturum? & vbi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturũ se denũtiat, extemplò pugnauerit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hũc ignoro, aut nobilior alius Thrasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus vnum est: vt ego contemnendo potius quàm appetẽdo gloriam modum excesserim. sed ita res habet. vna ratio belli gerendi aduersus Annibalem est, qua ego gessi. nec euentus modo hoc docet: stultorũ iste magister est: sed eadẽ ratio quæ fuit, futuraque, donec eædem res manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt, armis, viris, equis, commeatib. iuuant, iuuabũtque: id iã fidei docu-*

Varronis Cos. conciones multæ ac feroces erant.

Q. Fabij ad L. Æmiliũ consulem oratio.

XXXIX

Euentus stultorum magister.

mentũ in aduersis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores uos tempus diesque facit, Annibal contrà, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque; procul à domo, procul à patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum vrbes accipiunt, nulla mœnia: nihil vsquã sui videt, in diẽ rapto viuit. partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnẽ traiecit. plures fames, quàm ferrum absumpsit: nec his paucis iam victum suppeditat. Dubitas ergo quin eum sedẽdo superaturi simus, qui senescat indies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quàm diu pro Gerionis, castelli Apuliæ inopis, tamquam pro Carthaginis mœnibus pugnatum est? Sed ne aduersus te quidem ego gloriabor. Cn. Seruilius, atque Attilius proximi cõsules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc vna salutis est via, L. Paulle, quã difficilem infestamque ciues sibi magis quã hostes facient. idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro consul Romanus quod Annibal Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus vnus resistas oportet: resistes autem, aduersus famam rumoresq; hominum, si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neq; tua falsa infamia mouerit. A veritate laborare nimis uim sæpe aiunt, extingui numquã. Gloriã qui spreuerit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti ciues laudent. omnia audentem contemnet Annibal: nil temerè agẽtem metuet. Nec ego, vt nihil agatur, moneo, sed vt agentem te ratio ducat, non fortuna. tuæ potestatis semper, tu aque omnia sint, armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionẽ hosti des. omnia non properanti clara, certaque erunt. festinatio improuida est, & cæca.

XL Aduersus ea oratio consulis haud sanè læta fuit, magis fatentis *ea quæ diceret, vera, quàm facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse, quid consilij aduersus collegam seditiosum ac temerarium virũ, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustũ effugisse: optare vt omnia prosperè euenirent, at si quid aduersi caderet, hostium se telis potius, quàm suffragiis iratorum ciuium caput obiecturum.* Ab buc sermone profectum Paullũ rradunt, prosequentib. primoribus patrum. Plebeium consulem sua plebs prosecuta, turba quàm dignitate conspectior. vt in castra venerunt, permisto nouo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, vt noua minora essent propius Annibali, in veterib. maior pars, & omne robur virium esset: tũ anni prioris consulem M. Attilium ætatem excusantem Romam miserunt: Cn. Seruilium in minorib. castris legioni Romanæ, & sociũm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quamquã parte dimidia auctas hostiũ copias cernebat, tamen aduentu consulum mirè gaudere. non solùm enim nihil ex raptis in diem cõmeatibus superabat, sed ne vnde raperet quidẽ, quicquam reliqui erat: omni vndiq, frumento posteaquam ager parũ tutus erat, in vrbes munitas conuecto: vt vix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum superessent. Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

Annibalis exercitus omnium rerum penuria laborat.

XLI Cæterùm temeritati consulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quòd in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procursu magis militum quàm ex præparato, aut iussu imperatorum orto, haudquaquã par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos cæsi: non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Cæterùm victoribus effusè sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul: cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignãte ac vociferante, *emissum hostem è manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse.* Annibal id damnum haud ægerrimè pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac nouorum maximè militum esse: & omnia ei hostium haud secus quàm sua nota erant: *dissimiles discordesque imperitare, duas propè partes tyronum militum in exercitu esse.* itaque locum & tẽpus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ priuatæque relinquit, transque proximos montes læua pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen traducit: vt diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum, impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes; vt fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præripetet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse.

Ex prædatoribus Pœnis 1700. cæsi.

Annibal relictis castris fugam simulat.

XLII Vbi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silẽtium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine in castris, concursus fit ad prætoria Coss. nunciantium *fugam hostium adeò trepidam, vt tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes.* Clamor inde ortus, *vt signa proferri iuberent, ducerentque ad persequẽdos hostes, ac protinus castra diripienda.* Et Cos. alter velut vnus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, *prouidendum præcauendumque esse.* postremò cùm aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium præfectum cum turma Lucanorum exploratum misit. qui vbi adequitauit portis, subsistere extra munimenta cæteris iussis, ipse cum duobus equitibus vallum intrauit: speculatusque omnia cum cura renunciat, *insidias profectò esse. ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temerè per vias velut obiectum ad prædã vidisse.* Quæ ad detinendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt, & clamore sublato à militibus, *nisi signum detur, sine ducibus ituros,* haudquaquam dux defuit. nam extemplò Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, cùm ei sua spontè cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, *obnunciari iam efferenti porta signa collegæ* iussit. quod quamquam Varro ægrè est passus Flaminij tamen recens casus, Claudijque Cos. primo Punico bello memorata naualis clades religionẽ animo incussit. Dij propè ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere imminentem pestem Romanis. nam fortè ita euenit, vt cùm referri signa in castra iubenti Cos. milites non parẽ-

rent, serui duo, Formiani vnus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atque Attilio Coss. inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad Coss. denunciant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus aduentus Coss. imperij potentes fecit, cùm ambitio alterius suam primum apud eos praua indulgentia maiestatem soluisset. Annibal postea quam motos magis inconsultè Romanos quàm ad vltimum temerè euectos vidit, nequiquam detecta fraude in castra rediit. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat, nouaque consilia indies noo apud milites solùm mistos ex colluuione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam cùm initiò fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primò, postremò famem; & mercenarios milites, maximè Hispani generis de transitione cepisse cõsilium fama esset, ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita'vt relicto peditatu omni, cum equitatu se proriperet. Cum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliæ loca, simul vt quo longius ab hoste recessisset, transfuga impeditiora leuib. ingeniis essent. Profectus est nocte ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, vt insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus vltra castra, transque montes exploratis, cùm relatum esset, *visum procul hostium agmen*, tum die sequenti eius insequendi consilia agitari cœpta. Cum vtriusque Cos. eadem, quæ semper antè fuisset sententia, cæterum Varroni ferè omnes, Paullo nemo, præter Seruilium prioris anni Cos. assentiretur, maioris partis sentẽtia ad nobilitandas clade Romana Cannas vrgente fato profecti sunt. Propè eum vicum Annibal castra posuerat auersa Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulueris vehit, id cùm ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, cùm aciem dirigerent, ipsi auersi terga tantum afflante vento, in obcæcatum puluere effuso hostem pugnaturi. Coss. satis exploratis itineribus sequentes Pœnum, vt ventum ad Cannas est, vbi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt eodem fermè interuallo, quo ad Gerionem, sicut antè copiis diuisis. Aufidus amnis vtrisque castris affluens aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabãtur Romani, quia ripa vlterior nulla habebat hostium præsidium. Annibal spem nactus loci ad equestrem pugnam, qua parte virium inuictus erat, facturus copiam pugnandi cõsulibus, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari, ac discordia consulum Romana castra, cum Paullus Semproni & Flaminij temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabij obijceret: *testareturque deos & homines, hic, nullam penes se culpam esse, quòd Annibal iã velut suam cepisset Italiam, se constrictum à collega teneri, ferrum atque arma iratis & pugnare cupientib. adimi militibus: ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque improuidam pugnam legionib. accideret, se omnis culpæ exortem, omnis tamen euentus participem fore diceret, videret, vt quib. lingua prompta ac temeraria esset, æquè in pugnam vigerent manus.* Dum altercationib. magis quàm cõsiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multũ diei tenuerat instructam, cùm in castra cæteras reciperet copias, Numidas ad inuadendos ex minorib. castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cùm vix dum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas propè portas euecti sunt. Id verò indignum visum, *ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri*, vt ea modò vna causa, ne extemplò trãsirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quòd summa imperij eo die penes Paullũ fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors eius diei imperij erat, nihil cõsulto collega signum pugnæ proposuit, instructisque copiis flumen transuit, sequente Paullo: quia magis non probare, quàm non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque quas in castris minorib. habuerant copias, suis adiungũt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. læuum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt iaculatores, ex cæteris leuium armorum auxiliis prima acies facta. Coss. cornua tenent: Terẽtius læuum, Æmilius dexterum. Cn. Seruilio media pugna tuenda data. Annibal luce prima Balearibus, leuique alia armatura præmissa, transgressus flumen, vt quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque prope ripam læuo io cornu aduersus Romanum equitatum; dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata: ita, vt Afrorum vtraque cornua essent, interponerentur his medij Galli atque Hispani. Afros Romanã magna ex parte crederes aciem, ita armati erant, armis & ad Trebiam, cæterùm magna ex parte ad Thrasymenum, captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladij, Gallis prælongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis quã cæsim assueto petere hostem, breuitate habiles, & cum mucronibus. ante cæteros armati (is gentium habitus tum magnitudine corporũ, tum specie terribilis erat) Galli super vmbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis candore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium, qui tum peditum equitumque in acie stetere, illum ferunt; videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistrum Asdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol seu de industria ita locatis, seu fortè ita stando, peropportuoe vtriq; parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in

Annibalis insidiæ deteguntur.

XLIII Annibal in castra redit.

Annibal ad Cannas castra ponit.

XLIV

Consules Annibalẽ insequũtur.

XLV Consulum discordia

Varro Cos. instructis copiis Annibalem adoritur.

XLVI Annibal aciem instruit.

Omniũ qui in Annibalis exercitu erant numerus.

septentrionem versis. ventus, quem *Vulturnum*
incolæ regionis vucãt, aduersus Romanos coor-
tus, multo puluere in ipsa ora voluendo prospe-
XLVII ctum ademit. Clamore sublato, procursum ab
auxiliis, & pugna leuibus primùm armis commis-
sa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque
læuum cornu cum dextro Romano concurrit,
minimè equestris more pugnæ; frontibus enim
aduersis concurrendum erat. quia nullo circa ad
euagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc pedi-
tum acies claudebant, in directum vtrimque ni-
tentes, stantibus ac confertis, postremò turbatis
equis, vir virum amplexus detrahebat equo: pe-
destre magna iam ex parte certamen factum erat,
acrius tamen quàm diutius pugnatum est, pulsi-
que Romani equites terga vertunt. Sub equestris
finem certaminis coorta est peditum pugna. pri-
mò & viribus & animis pares constabant ordines
Gallis, Hispanisque; tandem Romani diu ac sæ-
pe consilio agitabant, qua fronte acieque densa
impellerent hostium cuneum nimis tenuem, eo-
que parum validum, à cæteris prominẽtem acie.
impulsis deinde ac trepidè referentibus pedem
insistere, ac tenore vno per præceps pauore fu-
gientium agmen in mediam primum aciem illa-
ti, postremò nullo resistente ad subsidia Afrorum
peruenerunt: qui vtrimque reductis alis constite-
rant, mediique Galli Hispanique steterunt, ali-
quantum prominente acie: qui cuneus vt pulsus
æquauit frontem primùm, deinde nitendo etiam
sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua fe-
cerant: irruentibusque in cautè in medium Ro-
manis circumdedere alas: mox cornua extẽden-
do, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani de-
functi nequiquam prœlio vno, omissis Gallis His-
panisque, quorum terga ceciderant, etiam aduer-
sus Afros integram pugnam ineunt, non tantum
eo iniquam, quòd inclusi aduersus circumfusos,
sed etiam quòd fessi cum recentibus ac vegetis
XLVIII pugnabant. Iam & in sinistro cornu Romano,
vbi sociorum equites aduersus Numidas stete-
rant, consertum prœlium erat; segne primò, & à
Punica cœptum fraude. Quingenti fermè Nu-
midæ, præter consueta arma telaque gladios oc-
cultos sub loricis habentes, specie transfugarum
cùm ab suis parmas post terga habentes adequi-
tassent, repentè ex equis desiliunt, parmisque &
iaculis antè pedes hostium proiectis, in mediam
aciem accepti, ductique ad vltimos, considere ab
tergo iubentur. ac dum prœlium ab omni parte
conseritur, quieti manserunt. postquam omnium
animos oculosque occupauerat certamen; tum
arreptis scutis, quæ passim inter aceruos cæsorum
corporum strata erant, auersam adoriuntur Ro-
manam aciem, tergaque feriẽtes, ac poplites cæ-
dentes, stragem ingentem dederunt ac maiorem
aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Cùm
alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe
prœlium esset: Asdrubal, qui ea parte præerat,
subductos ex media acie Numidas, quia segnis
eorum cum aduersis pugna erat, ad persequẽdos
passim fugientes mittit, Hispanos & Gallos pedi-
tes iam Afris propè fessis cæde magis quàm pu-
XLIX gna adiungit. Parte altera pugnæ Paullus, quam-
quam primo statim prœlio funda grauiter ictus
fuerat: tamen & occurrit sæpe cum confertis An-
nibali, & aliquot locis prœlium restituit, prote-
gẽtibus eum equitibus Romanis. omissis postre-
mò equis, quia Cos. ad regendum equum vires
deficiebant: tum denuntianti cuidam, iussisse
Cos. *ad pedes descendere equites*; dixisse Annibalem
ferunt: *Quàm mallem vinctos mihi traderet.* Equi-
tum pedestre prœlium, quale iam haud dubia ho-
stiũ victoria fuit, cùm victi mori in vestigio mal-
lent, quàm fugere: victores morãtibus victoriam
irati, trucidarent quos pellere non poterant, pe-
pulerunt tamen iam paucos superatos, & labore
ac vulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt:
equosque ad fugam, qui poterant, repetebant.
Cn. Lentulus trib. militum cùm prætereuehens
equo sedentem in saxo cruore oppletum Cos.
vidisset: *L. Aemyli*, inquit, *quem vnum insontem
culpæ cladis hodiernæ dij respicere debent, cape hunc
equum, dum & tibi virium aliquid superest; comes
ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc
pugnam morte* Cos. *feceris. etiam sine hoc lacryma-
rum satis luctusque est.* Ad ea Cos. *Tu quidem Cn.
Corneli, macte virtute esto. Sed caue frustra miseran-
do exiguum tempus è manibus hostium euadendi ab-
sumas. Abi, nuncia publicè Patribus, vrbem Romam
muniant: ac prius quàm hostis victor adueniat, præ-
sidiis firmẽt, priuatimque Q. Fabio, L. Æmilium præ-
ceptorum eius memorem extitisse, & vixisse, & ad-
huc mori. & tu me in hac strage militum meorum pa-
tere exspirare, ne vt reus interеam, causaque consula-
tus accusator collegæ existam, vt alieno crimine inno-
centiam meam protegam.* Hæc exigentem, prius
turba fugientium ciuium, deinde hostes oppres-
sêre Cos. ignorantes quis esset, obruerantque te-
lis. Lentulum in tumulum abripuit equus. tum
inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in
minora castra, decem in maiora, duo fermè in vi-
cum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplò à
Cartalone atque equitib. nullo munimento te-
gente vicum, circumuenti sunt. Cos. alter, seu
fortè, seu cõsilio, nihil fugientium infestus agmi-
ni, cum quinquaginta ferè equitibus Venusiam
profugit. Quadraginta millia peditum, duo mil-
lia septingenti equites, & tanta propè ciuium, so-
ciorumque pars cæsi dicuntur. in his alter consu-
lum, quæstores L. Attilius, & Furius Bibaculus,
XXI. Trib. militũ, consulares quidam prætoriique
& ædilicij. inter eos Cn. Seruilius, & C. Minutius
Numatius, qui magister equitũ priore anno ali-
quot diebus antè fuerat: LXXX. præterea senato-
res, aut qui eos magistratus gessissent, vnde in se-
natum legi deberẽt, cum sua voluntate milites in
legionib. facti essent. Capta eo prœlio tria millia
peditũ, & equites trecenti dicũtur. Hæc est pugna L
Cannensi clade nobilitata, par Alliensi. vtq; hæc
illa iis, quæ post pugnam accidere, leuior, quia ab
hoste cessatũ est; sic strage exercitus grauior fœ-
diorque fuit fuga. namque ad Alliam fuga sicut
vrbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Can-
nas fugientem Cos. vix quinquaginta secuti sunt:
alterius morientis, prope totus exercitus fuit. Bi-
nis in castris cũ multitudo semiermis sine duci-
bus esset, nunciũ, qui maioribus præerãt mittunt

Cannense prælium.

Victi Romani dissipantur.

Pauli Cos. iam, iã morituri ad Cn. Cornelium oratio.

Cæsorum Romanorũ in Cannensi pugna numerus.

dum prœlio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, vt ad se transirent: vno agmine Canusium abituros esse. Eam sententiam alij totam asperoari, *cur enim illos, qui se accersãt, ipsos nõ venire, cùm equè cõiungi possent? quia videlicet plena hostiũ omnia in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent obiicere.* Aliis non tam sententia displicere, quàm animũ deesse.

P. Sempronii Trib. militũ oratio.

P. Sempronius Tuditanus Trib. militũ: *Capi ergo mauultis*, inquit, *ab auarissimo & crudelissimo hoste: æstimariq; capita vestra pretio, & exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? vt ex tua contumelia & miseria alteri honos quæratur? Non vos quidem L. Aemilij, qui se bene mori, quàm turpiter viuere maluit: & tot fortissimorum virorũ, qui circa eum cumulati iacent, similes estis. Sed antequã opprimat lux, maioraque hostiũ agmina obsepiant iter, per hos, qui inordinati atq; incompositi obstrepunt portis, erũpamus. Ferro atq; audacia iter fit, quamuis per confertos hostes, cuneo quidem hoc laxum atque solutũ agmen, ac si nihil obstet, transibimus, itaque ite mecum, & qui & vosmetipsos & Rempub. saluam vultis.* Hæc vbi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes, & cùm in latus dextrũ, quod patebat, Numidæ iacularentur: translatis in dexterã partẽ scutis, in maiora castra ad sexcentos euaseruot: atque inde protinus alio magno amine adiuncto, Canusium incolumes perueniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quàm ingenium suum cuique, aut fors dabat, quàm ex consili ip-

LI sorum, aut imperio cuiusquam agebantur. Annibali victori cùm cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, *vt tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus.*

Maharbal suadet Annibali, vt quàm primùm Romã adeat.

Maharbal præfectus equitum minimè cessandum ratus: *Imo, vt quid hac pugna sit actum scias, die quinta*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis, sequere, cum equite, vt prius te venisse, quàm venturum sciant. Præcedant*, Anoibal inquit, *nunc: læta res est, sed via maior, quàm vt eam statim capere animo possim, itaque voluntatem se laudare Maharbalis*, ait, *ad consiliũ prensandum tempus opus esse.* Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem dij dedere. Vincere scis Annibal, victoria vti nescis.* Mora eius diei satis creditur saluti fuisse vrbi atque imperio. Postero die vbi primum illuxit, ad spolia legẽda, fœdamq; etiam hostibus spectandam stragem insistunt.

Romanorũ strages etiam hostibus miserabilis.

Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, vt quem cuique sors, aut pugna iunxerat, aut fuga, assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitauerant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & iacentes viuos succisis feminibus poplitibusq; inuenerunt, nudantes ceruicem iugulumque, & reliquum sanguinem inuitantes haurire. Inuenti sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foueas, obruentesque ora subiecta super humo iniecta interclusisse spiritum apparebat. Præcipuè conuertit omnes substratus Numida mortuo super incumbenti Romano viuus, naso auribusque laceratis: cùm manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ita versus, laniando dentibus hostem expirasset. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad

minora ducit castra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis obiecto, eos excludit. LII

Castra Romanorum minora se maiora hosti deduntur.

Cæterum ab omnibus, labore vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta, pacti vt arma atque equos traderent, in capita Romana * trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis: & vt eo precio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum ciues sociique.

*Val. 16. coron. vel circiter.

Dum ibi tempus teritur, interea cùm ex maioribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad ad quatuor millia hominum, & cc. equites, alij agmine, alij palantes passim per agros, quod haud minus tutum erat. Canusium profugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: & præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat: (nam ad vestiendum facto perexiguo vtique militantes vtebantur) omnia cætera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in vnum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum.

Pœnorum in bello Cãnensi cæsa octo millia.

Cos. quoque Romanum conquisitum, sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac diuitiis, mœnibus tantùm tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuuit, pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu

honores habiti sunt. Cæterum cum ibi tribuni LIII

Omnium qui Canusium perfugerant, consensu rerũ summa defertur ad Scipionem, & Ap. Claudium.

militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proximè ædilis fuerat: omnium consensu ad P. Scipionem admudum adolescentem & ad Ap. Claudium summa imperij delata est, quibus consultantibus inter paucos de summa rerũ nunciat P. Furius Philus consularis viri filius, *nequicquam eos consultare: perditam spem fouere; desperatam comploratamque rem esse publicam, nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naues spectare, vt deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant.* Quod malum præterquam quòd atrox super tot clades, etiam nouum cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, concilium aduocandum de eo censerent: negat concilii rem esse Scipio, iuuenis fatalis, dux huiusce belli, audendum atque agendum, non consultandum ait in tanto malo esse, irent secum extemplò armati, qui Rempub. saluam vellent, nusquam verius, quàm vbi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit deinde ire sequentibus paucis in hospitium Metelli, & cùm concilium ibi iuuenum, de quibus allatum erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio: *Ex mei animi sententia*, inquit, *iuro, vt ego Rempub. non deseram, neque aliũ ciuem Romanum deserere patiar, si sciens fallo, tum me Iupiter* OPT. MAX. *domum, familiam, remque meã pessimo leto afficias. In hæc verba L. Cæcili iures*

expostulo, cæterique qui adestis: qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pauidi, quam si victorem Annibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosque semetipsos Annibalem contra Scipioni tradunt.

LIV Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusium ad Cos. ad quatuot millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benignè accipiendos curandosque, cùm dimisissent in singulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos * quinos uicenos: & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt, cæteraque publicè ac priuatim hospitaliter facta, certatimque, ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur.

* Eç nũmi vallẽt duobus coron cu aliquot solid.

Sed Canusii grauius onus Busæ, multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipin postquam incolumem esse alterum Cos. acceperunt, nunciũ extemplò mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: sciscitatumque simul, *vtrum Venusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusii?* Varro ipse Canusiũ copias traduxit. Et iam aliqua species consularis exercitus erat; mœnibusq. se certe, si non armis ab hoste videbantur defensuri. Romam ne has quidem reliquias superesse ciuiũ sociorumque, sed *occidione occisum cum duobus exercitibus Consules; deletasque omnes copias*, allatũ fuerat. Numquam salua vrbe tantum pauoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. Itaq; succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ differendo minora vero facio. Consule exercituque ad Thrasymenum priore anno amisso, nõ vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus Coss. consulares exercitus amissi annũciabantur: nec vlla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Sãnium, ac iam propè totam Italiam factam. Nulla profecto alia tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulas Carthaginiensium prœlio nauali acceptam: qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessêre: hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt, aut pugnam aduersam in Africa: cui postea hic ipse Annibal succubuit: nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quòd minore animo latæ sunt.

LV P. Furius Philus, & M. Pomponius Pr. senatum in curiam Hostiliã vocauerunt, *vt de vrbis custodia consulerent*. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod vnum opus belli restaret, venturum. Cùm malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consiliũ quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierũ: & nondum palam facti viui mortuique per omnes penè domos promiscuè cõplorarentur, tum Fabius Maximus censuit *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obuiam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos: si fortè referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit, & si quid dii immortales miseri imperii reliquũ Romano nomini fecerint: vbi eæ copiæ sint, quò se Annibal post prœlium contulerit, quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros iuuenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, vt tumultum ac trepidationem in vrbe tollant, matronas publico arceãt, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant, silentium per vrbem faciant: nuncios rerum omnium ad Pr. deducendos curent, suæ quisq. fortunæ domi auctorem exspectet: custodes prætereà ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi vrbem: cogantque homines nullã, nisi vrbe ac mœnib. saluis, salutem sperare, vbi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam patres reuocandos, consulendũque de vrbis custodia esse.*

De vrbis custodia consulunt patres vocati a Prætoribus in curiam Hostiliam. Fabij Maximi consilium.

LVI Cùm in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba, patres diuersi ad sedandos tumultus discessissent: tum demũ literæ à Terentio Cos. allatæ sunt. *L. Aemilium* Cos. *exercitumque cæsum; Canusiique se esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentẽ ad x. millia militum fermè esse incompositorum, inordinatorumque sed Annibalem nunc sedere ad Cannas, in captiuorum pretiis, prædaque alia; victoriam nec victoris animo, nec magni ducis morem metientem.*

Literæ à Terentio Cos. Romã missæ.

Tum priuatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt; adeoque totam vrbem oppleuit luctus, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec vlla in illa tẽpestate matrona expers luctus fuerat. Itaq; ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata desererentur, senatusconsulto diebus xxx. luctus est finitus.

Cereris sacrum.

Cæterum cum sedato vrbis tumultu, reuocati in curiam patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Oracilio propprætore, *regnum Hieronis classe Punica vastari, qui cùm opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Aegateis insulas stare paratam instructamque, vt vbi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplò prouinciamque aliam Romanã aggrederentur, itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

Hieronis regnum classe Punica vastari nunciatur.

LVII Litteris Cos. proprætorisque lectis, M. Claudiũ, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusiũ ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, vt cùm prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per cõmodum Reipub. fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, cùm cæteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno. Opimia atque Feronia, stupri compertæ: & altera sub terrã, vt mos est ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimetipsa mortem consciuerat. L. Cantilius scriba pontificiũ, quos nunc minores Pontifices appellant, qui cũ Feronia stuprum fecerat, à Pontifice Maximo eiusq; virgis in comitio cæsus erat, vt inter verbera exspiraret. Hoc nefas cùm inter tot, vt fit, clades in prodigiũ versum esset, decẽuiri libros adire iussi sunt.

Duæ Vestales stupri compertæ.

Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculũ missus est sciscitatũ, *quibus precib. supplicationibusq. deos possent placare, & quænã futura finis tantis cladib. foret.* Interim ex fatalib. libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra viui demissi sunt in locum saxo conseptũ, ibi antè hostiis humanis minimè Romano sacro imbutũ. Placatis satis, vt rebãtur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille &

Delphicũ oraculum.

quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romã, vt vrbi præsidio essent, mittit; ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribuno militum, Theano Sidicino præmissa, classe tradita P. Furio collegæ, paucos post dies Canusiũ magnis itineribus contendit.

M. Iunius dictator.

Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & T. Sẽpronius magister equitum, delectu edicto iuniores ab annis XVII. & quosdam prætextatos scribunt, quatuor ex his legiones, & mille equites effecti, item ad socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt, arma, tela, alia parari iubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam noui delectus inopia liberorum capitũ ac necessitas dedit:

Octo millia seruorũ armantur.

octo millia iuuenum validorũ ex seruitiis, prius sciscitantes singulos *vellentne militare?* empta publicè armauerunt. Hic miles magis placuit, cum precio minore redimendi captiuos copia fieret.

LVIII Nãque Annibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam victoris magis quàm bellũ gerentis intentus curis, cùm captiuis productis segregatisque sociis, eos, sicut antè ad Trebiam Thrasymenũque lacũ, benignè allocutus, sine precio dimisisset: Romanos quoque vocatos, quod numquam aliàs anteà, satis miti sermone alloquitur. *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare: & patres virtuti Romanæ cessisse; & se id adniti, vt suæ inuicem simul felicitati & virtuti cedatur, itaque redimendi se captiuis copiam facere, pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, seruo centum.* Quamquam aliquantum adiiciebatur equitibus ad id preciũ, quod pepigerant dedentes se: læti tamen quamcumque conditionẽ paciscendi acceperunt.

De captiuis redimendis legati decẽ mittuntur.

Placuit suffragio eorũ decem deligi, qui Romã ad senatum irent, nec pignus aliud fidei, quàm vt iurarent se redituros, acceptũ. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si fortè ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cùm egressi castris essent, vnus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi causa tum in castra redisset, ante noctẽ comites assequitur. Vbi eos Romam venire nũciatũ est, Carthaloni obuiam

LIX lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, vt ante noctem excederet finib. Romanis. Legatis captiuorum senatus a dictatore datus est. Quorũ princeps M. Iunius P. C. inquit, *nemo vestrũ ignorat, nulli vmquam ciuitati viliores fuisse captiuos, quàm nostræ. ceterum nisi bonis plus iusto nostra placet causa, non alij vmquã minus negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt, non enim in acie per timorẽ arma tradidimus, sed cùm propè ad noctem superstantes, cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos, diei reliquũ, ac noctẽ insequentem fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati, postero die cùm circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec vlla alia iam per consertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominũ ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militẽ restare: tũ demum pacti sumus precium quo redempti dimitteremur, arma, in quib. nihil iam auxilij erat, hosti tradidimus. Maiores nostros quoq; acceperamus se à Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendorum gratia Tarentum misisse, atque in Italia cum Gallis, & ad Heracleã cum Pyrrho, vtraque nõ tam clade infamis, quàm pauore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos aceruí Romanorum corporum tegunt: nec superfumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt: sed præsidio castris relicti, cùm castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem vllius ciuis, aut cõmilitonis fortunæ aut cõditioni inuideo, nec premendo alium me extulisse velim videri: ne illi quidẽ (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quàm Venusiæ aut Canusij constiterunt, se nobis meritò prætulerint: gloriatiq; sint, in se plus quã in nobis præsidij Reipubl. esse, sed illis vt bonis ac fortibus viris militibusq; vtemini: & nobis iam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti, atque in patriã restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia seruorum audio armari: non minor numerus noster est: nec maiori precio redimi possumus, quàm hi emuntur: nam si conferã nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animaduertendum vobis censeam P. C. si tam durioris esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet? qui nos hospitũ numero habuit captiuos; an barbaro, ac Pœno? qui vtrum auarior, an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorẽ deformitatemque ciuium vestrorum, non minus profectò vos ea species moueat, quàm si ex altera parte cernatis stratis Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem & lacrimas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum: cùm ij pro nobis, proque ijs qui absunt, ita suspensi ac soliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, cùm indigni vt à vobis redimeremur, visi sumus. Rediêre Romam quondã remissi à Pyrrho sine precio capti: sed rediêre cum legatis, primorib. ciuitatis ad redimendos sese missis. Redeã ego in patriam trecentis nummis non æstimatus ciuis? Suum quisque habet animum P. C. scio in discrimine esse vitam corpusque meum, magis me famæ periculum mouet, ne à vobis dãnati ac repulsi habeamur, neq; enim vos precio pepercisse homines credent.*

M. Iunii de captiuis redimendis ad P. Conscriptos oratio.

Vbi is finẽ fecit, extẽplò ab ea turba quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, *vt sibi liberos, fratres, cognatos redderent.* Feminas quoq; metus ac necessitas turbæ huic virorum in foro immiscuerat. LX

Senatus summotis arbitris consuli cœptus. Ibi cum sententiis variaretur: & alij, *redimendos de publico;* alij, *nullã publicam impensam faciendam, nec prohibẽdos ex priuato redimi: si quib. argẽtum in præsẽtia deesset, dandam ex ærario pecuniã mutuam, prædibusq; ac prædiis cauendum populo,* censerent: tum L. Manlius Torquatus priscæ ac nimis duræ, vt plerisque videbatur, seueritatis, interrogatus sententiã, ita

T. Manlij Torquati oratio ne redimerentur captiui suadentis.

locutus fertur: *Si tantummodò postulassent legati pro iis qui in hostium potestate sunt, vt redimerentur, sine vllius insectatione, eorum breui sententiam peregissem, quid enim aliud quàm admonendi essetis, vt morem traditum à patribus necessariò ad rem militarē exemplo seruaretis? nunc autē cum propè gloriati sint, quòd se hostibus dediderint, præferriq; non captis modo in acie à hostibus, sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque peruenerunt, atque ipsi C. Terentio Cos. æquum censuerint: nihil vos eorum P. C. quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque vtinā hæc quæ apud vos acturus sum, Cannusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignauiæ cuiusque & virtutis: aut vnus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites, hodie in castris Romanis, non captiui in hostium potestate essent, & cum fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisq; regressis in castra sua noctem ad erumpendum liberā habuissent, & septena armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent, neq; enim per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte propè tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortariq; eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentiū esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem peruenire in tuta loca, in sociorum vrbes posse. Sicut auorum memoria P. Decius Trib. militū in Sānio, sicut nobis adolescentib. priori Punico bello Calpurnius Flāma trecentis voluntariis, cùm ad tumulū eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit, Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumuētas legiones: si hoc P. Sēpronius diceret: nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis existeret comes. Viam nō ad gloriam magis quàm ad salutem ferentem demōstrat: ducem se in patriā, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit: vt seruemini, deest vobis animus. quid, si moriendū pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia ciuiū sociorumque circa vos eo ipso die cæsa iacent: si tot exēpla virtutis non mouent, nihil vnquam mouebit: si tanta clades vobis vilem vitam nō fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam; imò desiderate, dum patria est, dum ciues eius estis, serò nūc desideratis diminuti capite, abalienati iure ciuium, serui Carthaginiensium facti. Precio redituri estis eò, vnde ignauia ac nequitia abistis? Publium Sēpronium ciuē vestrum non audistis, arma capere, ac se iubentē sequi: Annibalem paulò post audistis, castra prodi, & arma tradi iubentem. Quamego ignauiam istorum accuso, cùm scelus possim accusare? non enim modò sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summouissent, prius, inquam, Publio Sempronio per ciuium agmen, quàm per hostiū fuit erumpendum. Hos ciues patria desideret? quorū si cæteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnauerunt, ciuē haberet. Ex millib. septem armatorū sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent, neque iis quadraginta millia hostiū obstitere, quàm tutum iter duarum propè legionū agmini futurū cēsetis fuisse? haberetis hodie viginti millia armatorum Cannusii, fortia, fidelia, P. C. Nūc autem quemadmodū hi boni, fidelesq, (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) ciues esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentib. quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non inuidere eos cùm incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, cùm sibi timorem ignauiamque seruitutis ignominiosæ causam esse sciāt, Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atq; hostem exspectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpēdum è castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt, dies noctesq; aliquot obsessi, armis seipsi tutati vallo sunt; tandem vltima ausi passique cùm omnia subsidia vitæ deessent, affectisque fame viribus, arma iam sustinere nequirēt, necessitatib. magis humanis quàm armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallū accessit, antè secundam horam nullā fortunā certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per biduū militia fuit, cum in acie stare ac pugnare debuerat, tum in castra refugerunt. cùm pro vallo pugnandū erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris vtiles. Vos redimamus? cùm erūpere castris oportet, cunctamini, ac manetis, cùm manere, & castra tutari armis necesse est, & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimēdos P. C. censo, quàm illos dedendos Annibali, qui per medios hostes è castris eruperunt, ac per summā virtutē se patriæ restituerūt.*

Posteaquam Manlius dixit, quamquam, patrum LXI
quoq; plerosque captiui cognatione attingebāt, præter exēplum ciuitatis minimè in captiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoq; summa homines mouit: quia nec ærarium exhaurire, magna iam summa erogata in seruis ad militiam emendos armandosque, nec Annibalem maximè huiusce rei, vt fama erat, egentem locupletari volebant. Cùm triste responsum, *non redimi captiuos* redditum esset, nouusque super veterem luctus tot iactura ciuium adiectus esset, cum magnis fletib. questibusq; legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex iis domum abiit, quòd fallaci reditu in castra iureiurando se exsoluisset, quod vbi innotuit relatumq; ad senatū est, omnes censuerunt comprehendendū, & custodib. publicè datis deducendum ad Annibalem esse. Est & alia de captiuis fama. x. primos venisse, de eis cùm dubitatum in senatu esset, admitterētur in vrbē, nécne: ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur, morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurniū, & L. Manliū, tum demum ab cognato Scribonii Trib. plebis de redimendis captiuis relatū esse, nec censuisse redimendos senatum, & nouos legatos tres ad Annibalem reuertisse, decē veteres remansisse: quod per causam recognoscendi nomina captiuorū ad Annibalē ex itinere regressi religione sese exsoluissent, de iis dedendis magna contentione actū in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint, cæterùm proximis censoribus adeò omnib. notis ignominiisque confectos esse, vt quidam eorū mortem sibiipsi extemplò consciuerint: cæteri non foro solùm, omni deinde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis adeò discrepare inter autores, quàm quid veri sit, discernere queas. Quanto autem maior hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quòd qui sociorum ad eam diem firmi

Non redimi captiuos, respōsum legatis redditur. De legatis captiuorū variæ opiniones.

Quinam Italiæ populi ad Annibalem defecere Varroni. Cos redeunti obuiam itũ ob omnibus ordinibus.

steterant, tum labare cœperunt: nulla profectò alia de re, quàm quod desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Sãnites, præter Pentros; Brutij omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis fermè ora, Tarẽtini, Metapontini, Crotonienses, Locrique & Cisalpini omnes Galli, nec tamẽ hæ clades defectionesque sociorũ mouerunt, vt pacis vnquã mentio apud Romanos fieret; neque ante Cos. Romani aduentum, nec postquam is rediit renouauitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeò magno animo ciuitas fuit, vt cõsuli ex tanta clade, cuius ipse magna causa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit; & gratiæ actæ, *quod de Republica non desperasset.* cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplici foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

Ampani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ fudit: quos excessisse modij mensuram traditur. Post quem quidem nuncium Hanno, ex Pœnis vir nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, vt pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione aduersus Annibalem ex oppido facta prosperè pugnauit. Exercitus Annibalis per hyberna Capuæ ita luxuriatus est, vt corporum viribus atque animorum eneruaretur. Casilinum à Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, vt lora & pelles scutis detractas, item mures essent: & nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliã relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus Cos. Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore aduersus Pœnos Sardosque res gestas continet, à quo Asdrubal dux, & Mago & Hanno capti. Claudius Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam prœlio fudit, & vicit: primusque omnium tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

I

Compsa Pœno tradita.

NNIBAL post Cannensem pugnam castra capta ac direpta cõfestim ex Apulia in Samniũ mouerat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente *se Compsam traditurum.* Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Compsanorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis, post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus aduentum Annibalis, cum Compsani vrbe excessissent; sine certamine tradita vrbs Pœno præsidiumque acceptũ est. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius vrbes aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet, ipse, per agrum Campanum, mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, vt vrbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intrauit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cauæ sunt viæ, sinusque occulti) quacumque arte poterat disposuit; alios præ se actam prædam ex agris ostentãtes obequitare portis iussit, in quos, quia nec multi & incompositi videbantur, cùm turma equitum erupisset, à cedentibus consultò tracta in insidias, circumuenta est, nec euasisset quisquã, nisi mare propinquum, & haud procul littore naues piscatoriæ pleræque cõspectæ, peritis nandi dedissent effugium, aliquot tamen eo prœlio nobiles iuuenes cæsi sunt, inter quos & Hegeas præfectus equitum intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab vrbe oppugnanda Pœnum abstinuere conspecta mœnia, haud quaquam próp-

Neapolis conspecta mœnia Annibalem ab eius oppugnatione absterruerunt.

ta oppugnandi. Inde Capuam flectit iter,
II riantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ, maximè tamen inter corrupta omnia licentia plebis sinè modo libertatem exercentis, senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat, nobilis item ac popularis homo, cæterùm malis artibus nactus opes. Is eùm eo fortè anno, quo res malè gesta ad Thrasimenum est, in summò magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem ratus per occasionem nouandi res, magnum ausuram facinus, vt si in ea loca Annibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis, improbus homo, sed non ad extremũ perditus, cùm mallet incolumi, quàm euersa Repub. dominari, nullam autẽ incolumem esse orbatam publico consilio crederes, rationem init, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, *cùm sibi defectionis ab Romanis consilium placiturũ nullo modo, nisi necessarium fuisset,* præfatus esset: *quippe qui liberos ex Appij Claudij filia haberet filiamque Romam nuptum Liuio dedisset: cæterùm maiorem multò rem magisque timendam instare, non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum plebem spectare: sed per cædem senatus vacuam Remp. tradere Annibali ac Pœnis velle, eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in Rep. obliti credant.* Cùm omnes victi metu permitterent; *claudam in curia vos,* inquit, *& tamquã & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequiquã aduersarer, viam saluti vestræ inueniam, in hoc fidem quam vultis ipsi, accipite.* Fide data egressus, claudi curiã iubet, præsidiumq; in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam iniussu suo, néue inde egredi possit. Tunc vocato ad cõ- III cionem populo: *Quod sæpe,* inquit, *optastis Campani, vt supplicij sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eum nunc non per tumultum expugnantes domos singularum, quas præsidiis clien-*

Capua.

Pacuuii Campani consilium quo senatum sibi redderet obnoxium.

tium seruorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite: solos, inermes: ne quicquam raptim, aut fortè temerè egeritis, de singulorum capita vobis ius sententiæ dicendæ faciam, vt quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, vt potiorem ira salutem atque vtilitatem vestram habeatis. Etenim hos (vt opinor) odistis senatores, nam senatum omninò non habere non vultis, quippe aut rex, quod abominandum, aut quod vnum liberæ ciuitatis consilium est, senatus habēdus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, vt & veterē senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo, de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, & nominibus in vrnam coniectis citari quod primum sorte nomen excidit, ipsumque è curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malū & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tunc Pacuuius: *Video quæ sententia de hoc sit data, eiicitur pro malo atque improbo, bonum senatorem & iustum eligite.* Primò silentium erat, inopia potioris subiiciundi; deinde cùm aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multò maior extēplò clamor oriebatur, cùm alij negarent *nosse*, alij nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudēdæ artis aut quæstus genus obiicerent. Hoc multò magis in secūdo ac tertio senatore factum est, vt ipsius pœnitere homines appareret, quem autem in eius substituerent locum, deesse, quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audiēda probra nominatos, & multò humiliores obscurioresque cæteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, *notissimum quodque malum maximè tolerabile*, dicentes esse, iubentesque senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacuuius, cum obnoxium vitæ beneficio senatū multò sibi magis quàm plebi fecisset, sine armis iam omnibus concedētibus dominabatur. Hinc senatores omissa dignitatis libertatisque memoria, plebem affari, salutare, benignè inuitare; apparatis accipere epulis; eius causas suscipere, ei semper parati adesse; secundum eum in lite iudicem dare, qui magis popularis aptiorque in vulgus fauori conciliando esset, iam verò nihil in senatu actum aliter, quàm si plebis ibi esset concilium. Prona semper ciuitas in luxuriam, non ingeniorum modò vitio, sed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque: tum verò ita obsequio principū & licentia plebis lasciuire, vt nec libidini, nec sumptibus modus esset, ad contemptum legum, magistratuum senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, vt, cuius aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperiū spernerent, id modò erat in mora, ne id extemplò efficerent, quòd connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quòd, cùm militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites: nobilissimus quisque Campanorum in præsidia Sicularum vrbiū delecti ab Romanis ac missi. Horū parentes cognatique ægrè peruicerunt, vt legati ad Cos. Romanum mitterentur. Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus Cos. inuenerunt: quàm poterat maximè miserabdem bonis sociis, superbis atque infidelibus, vt erant Campani, spernendū. Et auxit rerum suarum suique contemptum Cos. nimis detegendo cladem, nudandoque, nam cùm legati *ægræ ferre senatum populumque Campanum, aduersi quicquam euenisse Romanis nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent: Morem*, inquit, *magis loquendi cum socijs seruastis Campani, iubentes quæ opus essent ad bellum, imperare, quàm conuenieēter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis, quid enim nobis ad Cannas relictum est: vt quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus, tāquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, cōmeatus, aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaq; non iuuetis nos in bello oportet Campani, sed cum Pœnis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, vt trepidos quondā maiores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum pauentes, receptos in fidem apud Satriculam defenderemus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum propè annos, variante fortuna euentum, tulerimus. Adiicita ad hæc, quòd fœdus æquum dedimus, quòd leges vestras, quòd ad extremum, id quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit, ciuitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, cōmunicauimusque vobiscum. Itaque cōmunem vos hanc cladē, quæ accepta est, credere Campani oportet, communem patriā tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, vt quod à nobis oblatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab vltimis terrarum oris freto Oceani. Herculisque columnis, expertem omnis iuris & conditionis & linguæ propè humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorū corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docēdo, hos infandis pastos epulis, quo cōtingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & a Carthagine iura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorū pati prouinciam esse, cui non genito modò in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris virib. recētum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Cāpania scripsisse; iam pecuniæ affatim est, frumenti qua, qui si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse.* Hac oratione Cos. dimissis redeuntibusque domum legatis, vnus ex iis, Sabius Virius, *tempus venisse* ait, *quo Cāpani non agrum solùm ab Romanis quōdam per iniuriam adēptum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint, fœdus enim cum Annibale quibus velint legib. facturos, neq; cōtrouersiā fore, quin ipse cōfecto bello Annibal victor in Africam hinc decedat, exercitūq; depor-*

Notissimũ quodque malũ maximè tolerabile.

IV

Capuæ perditi mores.

V Varronis Cos. oratio ad legatos Campanos.

VI Campani legati de occupando Italiæ imperio cogitant.

deportet; Italiæ imperium Cāpanis relinquatur. Hæc Virio loquenti assensi omnes. ita renunciant legationem, vti deletum omnibus videretur nomē Romanum. Extemplò plebes ad defectionem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremò vicit sententia plurium, *vt iidem legati qui ad* Cos. *Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur.*

Campani legatos mittunt ad Annibalem.

Quò prius quàm iretur, certumque defectionis consilium esset, Romā legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus inuenio, postulantes, *vt alter* Cos. *Campanus fieret, si rem Romanam adiuuari vellent*, indignatione orta, summoueri à curia iussos esse: missumque lictorem, qui ex vrbe educeret eos, atq; eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulationi erat, Cœliusque & alij id haud sine causa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII Pacis leges inter Cāpanos & Annibalem.

Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo his conditionibus fecerunt, *Ne quis imperator magistratúsve Pœnorū ius vllum in ciuem Campanum haberet, néve ciuis Campanus inuitus militaret, munúsve faceret: vt suæ leges, sui magistratus Campanis essent: vt trecentos ex Romanis captiuos Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta.

Campanorum in Romanos crudelitas.

Alia insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos sociûm ciuesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim priuatis negotiis implicitos, plebs repentè omnes comprehensos, velut custodiæ suæ causa balneis includi iussit: vbi feruore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum exspirarent.

Decij Magij Cāpani summa erga Romanos fides.

Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decimus Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam ciuium mentem defuit, restiterat. vt vero præsidium mitti ab Annibale audiuit, Pyrrhi superbam dominationem miserabilemque Tarentinorum seruitutem, exempla referens, primò *ne reciperetur præsidium*, palàm vociferatus est: deinde *vt receptum aut eiiceretur, aut, si malum facinus, quòd vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, vt interfecto Punico præsidio restituerent se Romanis.* Hæc (neque enim occultè agebantur) cùm relata Annibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad sese in castra. deinde cùm is ferociter negasset *se iturum, (nec enim Annibali ius esse in ciuem Campanum)* concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se iussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium Prӕt. Campanum, postero die se Capuæ futurū; proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione aduocata edicit, vt frequentes cum coniugibus ac liberis obuiam irent Annibali.

Annibali Capuā venienti frequentes obuiam eunt Campani.

Ab aduersis id non obedienter modò, sed enixè, fauore etiam vulgi, & studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decimus Magius nec obuiam egressus est: nec quò timorem aliquem ex conscientia significare posset, priuatim se tenuit. in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulauit trepidante tota ciuitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus vrbem, senatum extemplò postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, *ne quid eo die serè gereret: diemque vt ipse aduentu suo festum lætus ac libens celebraret*: quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret; visendo vrbem, magnam diei partem consumpsit.

VIII

Diuersatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacullumque, inclytos nobilitate ac diuitiis. Eò Pacuuius Calauius, de quo antè dictum est, princeps factionis eius quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium iuuenem adduxit: *abstractumque ab se à Decimi* ait *latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate aduersus Punicum fœdus steteras*: nec eum aut inclinata in partem alteram ciuitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic tum pater iuueni Annibalem deprecando magis quàm purgando placauit. victusque patris precibus lacrimisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari iussit: cui conuiuio neminem Campanum, præter quàm hospites, Iubelliumque Tauream insignem bello virum, adhibitutus erat. Cœperunt epulari de die, & conuiuium non ex more Punico, aut militari disciplina esse sed vt in ciuitate, atq; etiam domo diti ad varias omnium voluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorum inuitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calauij filius Perolla vinci potuit: ipsique valetudinem excusans patri, animi quoque eius mirabilem interturbationem cùm quæreret, ante solis fermè occasum patrem Calauium ex conuiuio egressum, secutus filius, vbi in secretum (hortus erat posticis ædium) peruenerunt:

Calauii filius de interficiendo Annibale consilium capit.

Consilium, inquit, *affero pater, quo non veniam solùm peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo maiore dignitate & gratia simus Cāpani, quàm vmquam fuimus.* Cùm mirabundus pater, *quidnam id esset consilij*, quæreret; toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. *Iam ego*, inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. te id prius scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, malles.* Quæ vbi vidit audiuitque senex, velut si iam agendis quæ audiebat, interesset,

IX Calauius filiū dehortatur, ne quid in Annibalem moliatur.

cum metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque iura liberos iungunt parētibus, precor, quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. paucæ horæ sunt, intra quas iurātes per quicquid deorum est, dextras dextræ iungētes fidem obstrinximus, vt sacratis de mensis essemus: digressi à colloquio extemplò in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quā tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es: eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Annibalem modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si nō perniciem nobis cum scelere afferunt. Vnus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorū, seruorumque? quid in vnum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescéntne in amentia illa? vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Rom. tu sustinebis? & si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meū opponentē pro corpore Annibalis,*

sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quàm illic vinci. valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrimantem inde iuuenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærés non antè precibus abstitit, quàm peruicit, vt gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum iuuenis: *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exsoluam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, cùm defectionem inisti ab Romanis: iterum, cùm pacis cum Annibale fuisti auctor; tertio hodie, cùm restituendæ Rom. Capuæ mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens; quando parens extorquet, recipe.* Hæc cùm dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: & quo minus res suspecta esset, seipse conuiuio reddidit.

X

Annibalis in Căpano senatu oratio.

Postero die senatus frequens datus Annibali. vbi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua *gratias egit Campanis, quòd amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cætera magnifica promissa pollicitus, breui caput Italiæ omnis Capuam fore; iuraque inde cum cæteris populum Rom. etiam petiturũ. Vnum esse exortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decimum eum postulare, vt sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat.*

Annibal Magium Decimum sibi dedi postulat.

omnes in eam sententiam iĕruor; quamquam magnæ parti, & vir indignus ea calamitate, & haud paruo initio minui videbatur ius libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decimum Magium, atque ante pedes destitutum, causam dicere iussit.

Magius vinctus in Annibalis castra ducitur.

Qui cum manente ferocia animi, negaret *lege fœderis id cogi posse*: tum iniectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam vndique multitudinem vociferans: *Habetis eam libertatem Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. quid violentius Capua capta fieret? ite obuiam Annibali, exornate vrbẽ, diemque aduentus eius consecrate, vt hunc triumphum de ciue vestro spectetis.* Hæc eo vociferante cùm moueri vulgus videretur, obuolutũ caput est, ociusque rapi extra portam iussus. ita in castra perducitur, extemplóque, impositus in nauim, & Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetẽdum eum, ne aut negando rem, quam primùm peterent, offendendi sibi noui socij, aut tribuendo habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Nauem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi cùm Magius ad statuam Ptolomæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolomæum, dum eum docuisset, *contra ius fœderis vinctum se ab Annibale esse*, vinculis liberatur. permissumque vt rediret, seu Romam, seu Capuam mallet.

Magius vinculis liberatur.

Nec Magius Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Rom. Campanosque bellum sit, transfugæ magis quàm hospitis fore domicilium. nusquã malle, quàm in regno eius viuere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

XI

Q. Fabius legatus à Delphis Romam redit.

Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor à Delphis Romam rediit responsumque, ex scripto recitauit: (diui quoque in eo erant, quibus, quoque modo supplicaretur. *Tum si ita faxitis Romani, vestræ res meliores feliciorésque erunt: magis ex sententia Resp. vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Rom. erit. Pythio Apollini, Rep. vestra bene gesta seruataque, lucris meritis domũ mittote, deque prædá, manubiis, spoliisque honorẽ habetote.* Hæc vbi ex Græco carmine interpretata recitauit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplò his omnibus diuis rem diuinam thure ac vino fecisse: iussumque ab antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem diuinam fecisset; ita coronatum nauim ascendere, nec antè deponere eam, quã Romam peruenisset. se quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum, coronã Romæ in ara Apollinis deposuisse.* Senatus decreuit, vt eæ res diuinæ, supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent.

Mago res à fratre in Italia gestas Carthaginiensibus exponit.

Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginẽ venerat. Mago Amilcaris filius, non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis ciuitatibus Brutiorum, quæ deficiebant. Is cum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exposuit. *Cum sex imperatoribus eum, quorũ quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint: cũ sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra L. millia cepisse. ex quatuor cõsulibus duos occidisse. ex duobus sauciũ alterum, alterũ toto exercitu amisso vix cum L. hominibus effugisse. magistrum equitum qui consularis potestatis sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem numquã commiserit, vnicum haberi imperatorẽ. Brutios Apulosque, partem Samnitum ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput non Căpaniæ modo, sed post afflictã rem Rom. Cannensi pugna Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tãtis totq; victoriis, verũ sacrum diis immortalibus agi haberique.*

XII

Ad fidem deinde tam lætarum rerum effundi in vestibulo curiæ iussit annulos aureos. qui tantus aceruus fuit, vt metiẽtibus *dimidiũ super treis modios explesse*, sint quidã auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indiciũ esset, *neminem nisi equitem, atq; eorum ipsorum primores id gerere insigne.* Sũma fuit orationis, *quo propius spes belli perficiẽdi sit, eo magis omni ope iuuandũ Annibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra, magnã vim frumenti pecuniæq; absumi: & tot acies, vt hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementũ esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque tam benemeritis de nomine Punico militibus.*

Himilco Hannonẽ increpat.

Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barchinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus: *Quid est Hanno?* inquit, *etiam nunc te pœnitet belli suscepti aduersus Romanos? iube dedi Annibalem, veta in tam prosperis rebus gratias dijs immortalibus agi. audiamus Rom. senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium*

gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteátne me adhuc suscepti aduersus Rom. belli? si reticeam, aut superbus aut obnoxius videar. quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum ante inuictum nostrum imperatorem incusare, quàm finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium vlla alia res quàm pax noua finiet. Itaque ista quæ modo Mago iactauit, Himilconi cæterisque Annibalis satellitibus iã læta sunt, mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna vti, pacem nobis æquiorem dabũt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quã accipere possumus videri pacem, vereor ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana euadat. quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostiũ; mittite milites mihi. Quid aliud rogares, si esses victus? Hostiũ cepi bina castra, prædæ videlicet plena, & cõmeatum, frumentum, & pecuniam date. Quid aliud, inquam, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniam respõdi Himilconi, interrogare ius fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respõdeat: cùm ad internecionem Rom. imperij pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totã Italiã esse, primùm ecquis Latini nominis populus de-
XIII *fecerit ad nos? deinde ecquis homo ex v. & xxx. tribubus ad Annibalem transfugerit?* Cum vtrumq; Mago negasset: *Hostiũ quidẽ ergò,* inquit, *adhuc multum superest. sed multitudo ea quid animorum, quídve spei habeat, scire velim.* Cùm, *id nescire se,* Mago diceret: *Nihil facilius scitu est,* inquit, *ecquos legatos ad Annibalem Rom. miserunt de pace? ecquã denique mẽtionem pacis Romæ factã esse, allatum ad vos est?* Cũ id quoque negasset. *Bellum igitur,* inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam est ingressus. Quàm varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, supersumus. nunquã terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm ante consules C. Luctatium & A. Posthumium fuerunt. Luctatio & Posthumio* Coss. *deuicti ad Aegates insulas sumus. Quod si (id quod dij omen auertant) nunc quoque fortuna aliquid variauerit, tum pacem speratis cùm vincimur: quam nunc, cùm vicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam. si de iis quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsa atque inani victoria multo minus cẽseo mittenda esse.* Haud multos mouit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barchina leuiorem auctorem faciebat: & occupati animi præsenti lætitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit S. C. vt Annibali XL. Numidarum millia in supplementum mitterentur: & XL. elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est ad conducenda XX. millia peditum, IIII. equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant

Quæ in supplementũ missa fuerunt Annibali à Carthaginiensibus.

XIV supplerentur. Cæterum hæc, vt in secundis rebus, segniter otioseq; gesta sunt. Romanos præter insitam industriam animis, fortuna etiam cũctari prohibebat. nam nec consul vlli rei, quæ per eum agenda esset, deerat, & dictator M. Iunius rebus diuinis perfectis, latoque, vt solet, ad populum, *vt equum ascendere liceret,* præter duas vrbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & seruorum delectum cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad vltimum prope desperatæ Reip. auxilium, cum honesta vtilibus cedunt, descendit equo, dixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolui iussurum.* & sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminij translata erant, armauit. itaque cum XXV. mil. armatorum ab vrbe proficiscitur. Annibal Capua recepta, cùm iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequiquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & vt non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita si morarentur spem, nihil eorum quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maximè primores eius in societate Rom. cum fide perstare. plebs nouarum, vt solet, rerum atque Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa grauia indignaque proponere animo, neque auctores defectionis deerant. Itaque vbi senatum metus cepit, si palàm contrà tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse, clàm simulando dilationem mali inueniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque nouam transeant, parum constare. Ita spacio sumpto, legatos properè ad prætorem Rom. Marcellum Claudium qui Casilini cum exercitu erat, mittunt; docentque *quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Annibalis esse, & Pœnorum vrbem extẽplò futuram, ni subueniatur. concedendo plebi senatũ, vbi velint, defecturos se; ne deficere præfestinarent, effecisse.* Marcellus collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit, interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilij Romani. Ipse à Casilino Calatiam petit; atque inde Vulturno amne traiecto, perque agrum Saticulanum, Trebianumque super Suessulam per montes Nolam peruenit. Sub aduentum prætoris Rom. Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare XV proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quò cursus nauibus tutus ex Africa esset. Cæterum posteaquam Neapolim à præfecto Ro. teneri accepit (M. Iunius Syllanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. Eam cùm aliquamdiu circumsedisset sæpe vi, sæpe solicitandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus *vt inermes cum singulis abirent vestimentis:* deinde, vt qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, *præmia atque honores iis qui remansissent, ac militare vellent secum,* proposuit. nec ea spes quemquam tenuit. dilapsi omnes quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ vrbes,

Iunius dictator Annibalẽ etiã sceleratos armat.

Annibal in Nolapum agrũ traducit exercitum.

Marcellus Claudius prætor Romanus Nolam magnis itineribus petenit.

Nucerĩ in deditionẽ accepit Annibal.

maximè Nolam Neapolimque. Cùm fermè triginta senatores, ac forte primus quisque Capuam petissent: exclusi inde, quòd portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, vrbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidij, quã voluntate principum habebat. plebs timebatur, & antè omnes L. Bantius, quem consensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Rom. nunc ad proditionem patriæ: nunc si ea die fortuna defuisset, ad transfugendum stimulabat. Erat iuuenis, acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in aceruo cæsorum corporum inuctum, curatumque benignè etiam cum donis Annibal domum remiserat: ob eius gratiam meriti rem Nolanam in ius ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & solicitum cura nouandi res prætor cernebat. Cæterum cùm aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliãdus; sibi assumpsisse, quàm hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benignè appellat. *Multos eum inuidos inter populares habere, inde existimaen facile esse, quòd nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit quam multa eius egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius virtutem esse. multos sibi qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille: quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Rom. adisset: vtique Cannensi pugna non prius prælio abstiterit, quam propè exsanguis ruina superincidentium virorũ, equorum, armorumque sit oppressus. Itaque macte virtute esto*, inquit, *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumẽto esse.* Lætoque iuueni promissis equum eximiũ dono dat, * bigatosque quingentos quæstorem numerare iubet. lictoribus imperat, *vt eum se adire, quoties velit, patiantur.* Hac comitate Marcelli ferocis iuuenis animus adeò est mollitus, vt nemo inde sociorum rem Rom. fortius ac fidelius iuuerit.

Nuceria diripitur atc, encenditur à Pœnis.

L. Bantium Nolanum sibi conciliat prætor Romanus.

* Val. 43. coron. cum dimidio, vel circiter

XVI

Cùm Annibal ad portas esset, (Nolam enim rursus à Nuceria mouerat castra) plebsque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub aduentum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed ne prodendæ vrbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde vtrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prœlia hinc parua inter vrbem castraque, & vario euentu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temerè rogãteis, nec dare signum vniuersæ pugnæ volebant. In hac continua iam duorum exercituum statione, principes Nolanorum nunciant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebẽ ac Pœnos fieri; statutumq; esse, vt cùm Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, murosque occuparent, vt potientes rerum suarum atque vrbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc vbi nunciata sunt Marcello collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad treis portas in hostes versas tripartitò exercitum instruxit, impedimenta subsequi iussit: calones lixasque, & inualidos milites vallum ferre. media porta robora legionum & Romanos equites, duabus circà portis nouos milites, leuemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti: subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis prœlio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Annibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quòd nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos properè apparatum omnem oppugnandæ vrbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in vrbe plebem moturam. Moxque dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repentè porta, Marcellus *signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primùm, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere* iubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cùm duabus circà portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidêre clamorem lixæ calonésque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, vt paucitatem maximè spernentibus Pœnis ingentis repentè exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare: quod quidam auctores sunt, duo millia & ccc. hostium cæsos non plus vno Romanos amisisse. Siue tanta, siue minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere. Annibal spe potiundæ Nolæ adempta, cum Acerras recessisset: Marcellus extemplò clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis qui clàm in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra LXX. damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica esse: & summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam, castris positis consedit. Pœnus Acerras primùm ad voluntariam deditionem conatus perlicere, posteaquam obstinatos vidit; obsidere inde atque oppugnare parat. Cæterùm Acerranis plus animi quàm virium erat. itaque desperata tutela vrbis, vt circumuallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inuiaque, quà quemque aut consilium, aut terror tulit, in vrbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incensis, cùm à Casilino dictatorem Romanum legionesque nuncij accipi nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitũ ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannẽsis clades contulerat. Hi non confecto Præneste ad diẽ delectu, serius profecti domo cùm Casilinum

Nolam oppugnat Annibal.

Marcellus prætor Nolanos in Annibalem educit.

Duo millia & trecenti Pœnorũ cæsi, vnus tantum Romanorũ amissus.

XVII

Acerras obsidet Annibal.

Acerræ direptæ & incensæ.

Præneſtini quingenti interfectis oppidanis Caſilinum occupant.

ante aduerſæ pugnæ famam veniſſent, & alııs aggregarent ſeſe Romanıs ſociiſque, profecti à Caſilino cum ſatis magno agmine irent: auertit eos retrò Caſilinum nuncius Cānenſis pugnæ. ibi cùm dies aliquot ſuſpecti Campanis, timenteſque cauendis ac ſtruendis inuicem inſidiis traduxiſſent: iamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem ſatis pro certo habuere: interfectis nocte oppidanis, partem vrbis quæ citra Vulturnum eſt, (eo enim diuiditur amni) occupauêre. idque præſidium Caſilini habebant Rumani. Additur & Peruſina cohors, homines CCCC. & LX. eodem nuncio, quo Præneſtini paucos ante dies Caſilinum compulſi. & ſatis fermè armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta, tuenda erat. peouria frumenti, oimium etiam vt videretur hominum, efficiebat.

XVIII Annibal Caſilinum oppugnat.

Annibal cùm iam inde haud procul eſſet, Getulos cum præfecto nomine Iſalca præmittit: primò, ſi fiat colloquij copia, verbis benignis ad portas aperiendas præſidiumque accipiendum perlicere iubet: ſin in pertinacia perſtent, rem gerere ac tentare, ſi qua parte inuadere vrbem poſſit. Vbi ad mœnia acceſſere, quia ſilentium erat, ſolitudo viſa, metuque conceſſum barbarus ratus, muliti portas & ſeras clauſtraque effringere parat. cum patefactis repentè portis cohortes duæ ad id ipſum inſtructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, ſtragemque hoſtium faciunt. Ita primis repulſis, Maharbal eum maiore robore virorum miſſus, nec ipſe eruptionem cohortium ſuſtinuit, poſtremò Annibal caſtris ante ipſa mœnia oppoſitis, paruam vrbem paruumque præſidium ſumma vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum inſtat laceſſitque corona vndique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptiſſimum quemque è muro turribuſque ictos amiſit. Semel vltrò erumpentes agmine elephantorum oppoſito propè intercluſit, trepidoſque compulit in vrbem: ſatis multis, vt ex tanta paucitate, interfectis, plures cecidiſſent, ni nox prœlio interueniſſet. Poſtero die omnium ad oppugnandum accenduntur; vtique poſteaquam corona aurea muralis propoſita eſt, atque ipſe dux, *caſtelli plano loco poſiti ſegnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Thraſymenique & Trebiæ ſingulos admonens, vniuerſoſque.* inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique; nec ad varios conatus hoſtium aut vis vlla, aut ars deerat. Socij Rom. propugnacula aduerſus vineas ſtatuere, tranſuerſis cuniculis hoſtium cuniculos excipere, & palàm & clàm cœptis obuiam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incœpto auertit, caſtriſque communitis ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hyberna Capuam conceſſit.

Annibal ad omnia humana mala magis quā ad bona aſſuetus.

ibi partem maiorem hyemis exercitum in tectis habuit, aduerſus omnia humana mala ſæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque inſuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ: & eo impenſius, quo auidius ex inſolentia in eas ſe immerſerant. ſomnus enim & vinum & epulæ, & ſcorta balneaque, & ocium conſuetudine indies blandius, ita eneruauerunt corpora animoſque, vt magis deinde præteritæ eos victoriæ quam præſentes tutarentur vires maiuſque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannenſi acie protinus ad vrbem Romam duxiſſet.

Annibalis exercitum Campanæ deliciæ eneruauerunt.

illa enim cunctatio diſtuliſſe modò victoriam videri potuit: hic error vires ademiſſe ad vincendum. Itaque hercule, velut ſi cum alio exercitu à Capua exiret, nihil vſquam priſtinæ diſciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique ſcortis implicti: & vbi primùm ſub pellibus baberi cœpti ſunt, viaque & alius militaris labor excepit, tyrooum modò corporibus animiſque deficiebant: & deinde per omne æſtiuorum tempus magna pars ſine commeatibus ab ſignis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua deſertoribus erant.

XIX Annibal Caſilinum redit oppugnaturus.

Cæterùm miteſcente iam hyeme, ducto ex hybernis milite, Caſilinum redit. vbi quamquam ab oppugnatione ceſſatum erat, obſidio tamen continuata oppidanos præſidiumque ad vltimum inopiæ adduxerat. Caſtris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auſpiciorum repetendorum cauſa profecto Romam. Marcellum & ipſum cupientem ferre auxilium obſeſſis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, ſi præſidium Romanum abſceſſiſſet. Gracchus aſſidens tantùm Caſilino, quia edictum erat dictatoris, *ne quid abſente eo rei gereret*: nihil mouebat, quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Caſilino. nam & præcipitaſſe ſe quoſdam noo tolerantes famem, conſtabat; & ſtare inermes in muris, nuda corpora ad miſſilium telorum ictus præbentes. Ea ægrè patiens Gracchus, cum neque pugnam conſerere dictatoris iniuſſu auderet: pugnandum autem eſſe, ſi palàm frumentum importare vellet, videret: neque clam importandi ſpes eſſet, farre ex agris circa vndique conuecto, cùm complura dolia compleſſet, nuncium ad magiſtratum Caſilinum miſit, *vt exciperent dolia, quæ amnis deferret.*

Caſilini eò plura dolia frumento plena in Vulturnū amnem è Romanis miſſa, excipiunt.

Inſequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac ſpem ab nuncio Romano factam, dolia medio miſſa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum diuiſum. id poſtero quoque die, ac tertio factum eſt. nocte & mittebantur & perueniebant, eo cuſtodias hoſtium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior ſolito amnis tranſuerſo vortice dolia impulit ad ripam, quam hoſtes ſeruabant. ibi hærentia inter obnata ripis ſalicta conſpiciuntur, nunciatumque Annibali eſt, & deinde intentiore cuſtodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad vrbem miſſum. Nuces inde fuſæ ab Romanis caſtris cùm medio amni ad Caſilinum defluerent, cratibus excipiebantur.

Caſilinum omnium rerum inopes lora pelleſque mandebant.

Poſtremò ad id ventum inopiæ eſt, vt lora detractaſque ſcutis pelles, vbi feruida molliſſent aqua, mandere conarentur: nec muribus alióve animali abſtinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimi muri eruerent. & cùm hoſtes obaraſſent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum ſemen ioiecerunt, vt Annibal, *Eóne vſque dum*

ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum? exclamaret. & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. * Septúces auri in singulos pretium conuenit. fide accepta, sese tradiderunt. donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti, tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuére ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt: minus dimidium, ferrum famesque absumpsit, cæteri incolumes Præneste cum prætore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua eius indicio fuit Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria signa cum titulo laminæ æneæ inscripto, *Manitium pro militibus qui Casilini in præsidio fuerint, votum vouisse.* Idem titulus tribus lignis in æde Fortunæ positis fuit subiectus.

** Val. 63. coron. Casilinum Annibali dedit.*

XX Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne vbi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennij militiæ vacationem decreuit. ciuitate cum donarentur ob virtutem, non mutauerunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumento vllo est illustratus, nec decretu Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui vni ex Brutiis manserant in amicitia Romana: non Carthaginienses modò, qui regionem obtinebant, sed Brutij quoque cæteri ob separata ab se consilia oppugnabant; cùm obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, cùm sibimetipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam patribus ac populo mouerunt. consultique iterum à M. Æmilio Pr. patres circumspectis omnibus imperij viribus fateri coacti, *nihil iam longinquis sociis in se præsidij esse; redire domum, fideque ad vltimum expleta, consulere sibimetipsos in præsenti fortuna iusserunt.* Hæc posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pauorque senatum eorum cepit, vt pars profugiendi quà quisque posset, ac deserendæ vrbis auctores essent: pars quando deserti à veteribus sociis essent, adiungendi se cæteris Brutiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars quæ nihil raptim, nec temerè agendum consulendumque de integro censuit. Relaxata postero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates, vt conuectis omnibus ex agris, vrbem ac muros firmarent.

Petellini soli ex Brutiis manserunt in Romana amicitia.

XXI Per idem ferè tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia Otacilij Proprætoris in senatu recitatæ sunt: L. Furium Pr. cum classe ex Africa Lilybæum venisse. ipsum grauiter saucium in discrimine vltimo vitæ esse. militi & naualibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari: neque vnde detur, esse. magnopere suadere, vt quamprimùm ea mittantur: sibique si ita videatur, ex nouis prætoribus successurem mittant. Eademque fermè de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula Propr. ex Sardinia scripta. Responsum vtrisque, *non esse vnde mitteretur.* iussique ipsi *classibus atque exercitibus suis consulerent.* Otacilius ad vnicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cùm misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia ciuitates sociæ benignè contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumuiri mensarij rogatione Minutij trib. pleb. facti, L. Æmilius, qui consul censorque fuerat: & M. Attilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum trib. pleb. erat. Et duumuiri creati, M. C. Attilij, ædem Concordiæ, quam L. Manlius Pr. vouerat, dedicauerunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scãtinij demortui, & L. Æmilij Pauli Cos. & Q. Ælij Pæti, qui ceciderant in pugna Cannensi. Cum cætera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, patres expleissent, tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque conuenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum aduersæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquenniũ absumplissent.

Literæ ex Sicilia & Sardinia Romam allatæ.

Triumuiri mensarij ob argenti penuriam facti.

Magna solitudo curiæ.

XXII Cum de ea re M. Æmilius Pr. dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset. tum Sp. Carulius, cum lõga oratione non solum inopiam sed paucitatem etiam ciuium, ex quibus in patres legerentur, conquestus esset: *explendi senatus causa, & iungendi arctius Latini nominis, pro magna re se suadere dixit, vt ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si patres Romani censuissent, ciuitas daretur: atque in demortuorum locum in senatum legerentur.* Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorũ patres audierũt: & cum fremitus indignãtium tota curia esset, & præcipuè Manlius, *esse etiã nunc stirpis eius virum* diceret, *ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturũ:* Q. Fabius Maximus *numquam rei vllius alieniore tẽpore mentionem factam in senatu,* dixit, *quàm inter tã suspensos sociorum animos, incertamque fidem id tactũ, quòd insuper solicitaret eos. eam vnius hominis temerariã vocem silentio omnium extinguendam esse: & si quid vmquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, obliuiscẽdum, pro non dicto habendũ esse.* Ita eius rei oppressa mentio est. Dictatorem qui censor antè fuisset: vetustissimusque ex eis qui viuerẽt cẽsoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: acciríque C. Terentium Cos. ad dictatorem dicendum iusserunt, qui cum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romã redisset, nocte proxima, vt mos erat, M. Fabium Buteonẽ ex S.C. sine magistro equitum dictatorẽ in sex menses dixit.

M. Fabius Buteo dictator creatur, vt senatores in demortuorũ locum sublegeret.

XXIII Is, vbi cum lictoribus in Rostra ascendit, *neq; duos dictatores tempore vno, quod numquam antea factũ esset,* *probare se* dixit: *neq; dictatorem se sine magistro equitum: nec cẽsoriam vim permissam vni & eidẽ iterum:*

nec dictatori, nisi rei gerendæ causa creato, in sex menses datum imperium, quæ immoderata sors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modũ impositurum, nam neq; sensu quemquam moturum ex iis quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent, trãscribi tantum recitarique eos iussurum, ne penes vnũ hominem iudicium arbitriumque de fama ac morib. senatoris fuerit: & ita in demortuorũ locũ sublecturũ, vt ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.

Quosnã in senatum legeret dictator.

Recitato vetere senatu, inde primùm in demortuorum locũ legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent: vt quisq; eorum primus creatus erat, tum legit qui ædiles, tribuni plebis quæstores ve fuerant; tum ex iis qui spolia ex Rom. hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepissent. Ita CLXXVII cum ingenti approbatione omnium in senatum lectis, extemplò se magistratu abdicauit, priuatusq. de Rostris descendit, lictorib. abire iussis, turbæque se immiscuit priuatas agentium res: tempus hoc sedulò terens, ne deducendi sui causa populũ de foro abduceret, neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesq: eum domũ deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in vrbe retineretur. Postero die consultus à

XXIV M. Pomponio Pr. senatus decreuit dictatori scribendũ, *vti si è Republ. censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitũ, & prætore M. Marcello, vt ex iis præsentibus noscere patres possent quo statu Respubl. esset, consiliaque ex rebus caperent.* Qui acciti erant, omnes venerũt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator de se pauca ac modicè locutus in magistrum equitum L. Semproniũ Gracchum magnam partem gloriæ vertit: comitiaq; edixit, quibus L. Postumius .II. absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat: & T. Sẽpronius Gracchus, qui tum magister equitum eò accurrerat, consules crearentur. Perinde creati, M. Valerius Læuinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scæuola. Dictator creatis magistratibus, Theanum in hyberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ. qui cùm post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum, patres consuleret. Cum eæ res maximè agerentur. noua clades nũciata: alia super alia cumulante in eum annũ fortuna.

L. Postumius consul designatus cum exercitu deletur à Gallis.

L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silua erat vasta (Litanam Galli vocant) qua exercitum traducturus erat, eius siluæ dextra læuaque circa viam Galli arbores ita inciderant, vt immotæ starent, momento leui impulsæ occiderent. Legiones duas Rom. habebat Postumius: sociumque ab supero mari tantum cõscripserat, vt XXV. millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oras extremæ siluæ cùm circumsedissent, vbi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt, quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, vt vix decem homines effugerent, nam cùm exanimati plerique essent arborum truncis, fragmentisque ramorum, cæteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam, Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis è tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni vi ne caperetur obnixus, occubuit, spolia corporis caputque ducis præcisum Boij ouantes templo, quòd sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, vt mos iis est, caluam auro cælauere, idque sacrum vas iis erat, quo solemnibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis quàm victoria fuit, nam etsi magna pars animaliũ strage siluæ oppressa erat, tamen cæteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem iacentis agminis ordinem inuentæ sunt. Hac nuncia- XXV

ta clade, cum per dies multos in tanto pauore fuisset ciuitas, vt tabernis clausis, velut nocturna solitudine per vrbem acta, senatus ædilibus negotium daret, *vt vrbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem vrbi demi iuberent*: tum T. Sempronius senatum habuit, consolatusque patres est & adhortatus: *ne qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent, quòd ad Carthaginienses hostes Annibalemq, attinet, prospera modò esset, sicut speraret, fortuna: Gallicũ bellum & omitti tutò & differri posse: vltionemq; eam fraudis in deorũ ac populi Rom. potestate fore, de hoste Pœno exercitibusq;, per quos id bellũ gereretur, consultandum atq; agitandum.*

T. Sẽpronius in senatu patres consolatur, eosque adhortatur vt de rerum summa deliberent.

Ipse primùm quid peditũ equitumque, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summã exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est, duóne consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio, itaq, Galliam, quamquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris Consuli decretus est. *De exercitu Marcelli qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellũ esset, placuit, eodem ex dictatoris legionibus reiici militẽ minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tẽpore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones vrbanæ alteri Consuli, qui in locum L. Postumij suffectus esset, decretæ sunt: eũque cùm primùm saluis auspicijs posset, creari placuit, legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones vrbanæ euenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio* Cos. *prorogari in annum imperium: neque de eo exercitu quẽ ad præsidium Apuliæ haberet, quicquã minui.* Dum hæc in XXVI

In Hispania prospere pugnatũ est a Scipionibus.

Italia geruntur, apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis P. & Cn. Scipiones inter se partiti copias, vt Cn. terra, P. mari, nauibusque rem gereret. Asdrubal Pœnorũ imperator neutri parti virium satis fidẽs, procul ab hoste interuallo, ac locis tutis tenebat se, cui tumultũ ac diu obtestanti IIII. mil. peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt, tum refecta tandem spe, castra propius hostem mouit:

classemque & ipse instrui paratique iubet, ad in-
sulas maritimamque oram tutandam. In ipso im-
petu mouendarum de integro rerum perculit eũ
præfectorum nauium transitio: qui post classem
ad Iberum per pauorem desertam grauiter incre-
piti numquam deinde satis fidi aut duci, aut Car-
thaginiensium rebus fuerant. Fecerant ij trans-
fugæ motũ in Carpesiorum gente, desciuerantq;
iis auctoribus vrbes aliquot: vna etiam ab ipsis vi
capta fuerat. In eam gentem versum ab Rom.
bellum est: infestoque exercitu Asdrubal ingres-
sus agrum hostiũ, pro captæ ante dies paucos vr-
bis mœnibus Galbum nobilem Carpesiorũ du-
cem, cum valido exercitu castris se detinentem,
aggredi statuit. Præmissa igitur leui armatura,
quæ eliceret hostes ad pugnam, peditum partem
ad depopulandum per agros passim dimisit, vt
palantes exciperent, simul & ad castra tumultus
erat, & per agros fugaque & cædes, deinde vndi-
que diuersis itinerib. cùm in castra se recepissent,
adeò repẽte decessit animis pauor, vt non ad mu-
nimenta modo defendẽda satis animorum esset,
sed etiam ad lacessendum hostem prœlio. Erum-
punt igitur agmine è castris tripudiantes more
suo: repentinaque eorum audacia terrorem hosti
paulo antè vltro lacessenti incussit, itaque & ipse
Asdrubal in collem satis arduum tutumque flu-
mine etiam obiecto tum copias subducit, & præ-
missam leuem armaturam equitesq; palatos eo-
dem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidẽs.
vallo castra permuniit. In hoc alterno pauore
certamina aliquot sunt contracta, nec Numida
Hispano eques par fuit: nec iaculator Maurus
cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque
aliquantum præstanti. Posteaquam neque elice-
XXVII re Pœnũ ad certamen obuersati castris poterant,
Asenam Romani vi capiunt.
neque castrorum oppugnatio facilis erat: vrbem
Asenam, quo fines hostium ingrediens Asdrubal
frumentum commeatusque alios conuexerat, vi
capiunt, omnique circà agro potiuntur, nec iam
aut in agmine, aut in castris vllo imperio cõtine-
ri. Quam vbi negligentiam ex re (vt fit) bene ge-
sta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites *vt
palantes sine signis hostes aggrederentur*, degressus
colle, pergit ire acie instructa ad castra, Quem vt
adesse tumultuosi nuncij refugientes ex speculis
stationibusque attulere, *ad arma* conclamatũ est.
Vt quisq; arma ceperat, sine imperio, sine signo,
incompositi, inordinati in prœlium ruunt. Iam
primi conseruerant manus, cùm alij cateruatim
currerẽt, alij nondum è castris exissent, tum pri-
mò ipsa audacia terruere hostem, deinde rari in
confertos illati, cùm paucitas parum tuta esset,
respicere alij alios, & vndique pulsi coire in orbẽ,
& dum corporib. applicantur, armaq; armis iun-
gunt, in arctum compulsi, cùm vix mouendis ar-
mis satis spatij esset, corona hostium cincti, ad
multũ diei cæduntur. Exigua pars eruptione fa-
cta siluas ac mõtes petit: parique terrore & castra
sunt deserta, & vniuersa gens postero die in de-
ditionem venit, nec diu in pacato mansit, nam
subinde ab Carthagine allatum est, *vt Asdrubal
primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret.*
quæ vulgata res per Hispaniam omnium fermè
animos ad Romanos auertit. Itaque Asdrubal
extemplò literas Carthaginem mittit, indicans,
Asdrubal iubetur in Italiã exercitũ ducere.
*quanto fama profectionis suæ damno fuisset. Si verò
inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romano-
rum Hispaniam fore, nam præterquam quòd nec præ-
sidium, nec ducẽ haberet, quem relinqueret pro se: im-
peratores esse Rom. quibus vix æquis viribus resisti
possit, itaque si vlla Hispaniæ cura esset, successorem
sibi cum valido exercitu mitterent, cui si omnia pros-
perè euenirent, non tamen otiosam prouinciam fore.*
Hæ literæ quamquã primò admodum mouerũt XXVIII
senatum, tamen quia Italiæ cura prior potiorque
erat, nihil de Asdrubale, neq; de copiis eius mu-
tatum est. Himilco cum exercitu iusto, & aucta
Himilco in Hispaniam cum iusto exercitu mittitur.
classe ad retinendam terra marique, ac tuendam
Hispaniam est missus: qui vt pedestres naualesq;
copias traiecit, castris communitis, nauibusque
subductis & vallo circumdatis, cum equitib. de-
lectis ipse quantum maximè accelerare poterat,
per dubios infestosque populos iuxtà intẽtus ad
Asdrubalem peruenit. Cùm decreta senatus mã-
dataque exposuisset, atque edidicisset ipse inui-
cem, quemadmodum tractãdum bellum in His-
pania foret, retro in sua castra rediit, nulla re quã
celeritate tutior, quòd vndique abierat, ante-
quam populi consentirens. Asdrubal priusquam
Asdrubal pecunias exigit ab Hispaniæ populis. Duo Sciopiones iunctis copiis obsistere parant Asdrubali.
moueret castra, pecunias imperat populis omni-
bus suæ ditionis, satis gnarus Annibalem transi-
tus quosdam precio mercatum: nec auxilia Gal-
lica aliter quàm conducta habuisse; inopem tan-
tum iter ingressum, vix penetraturũ ad Alpes
fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum
descendit. Decreta ad Carthaginiensium & As-
drubalis iter vbi ad Romanos sunt perlata, om-
nib. omissis rebus, ambo duces iunctis copiis ire
obuiam cœptis, atque obsistere parant: rati si An-
nibali vix per se ipsi tolerãdo Italiæ hosti, Asdru-
bal dux atque Hispaniẽsis exercitus esset iũctus,
illico Romani finem imperij fore. His auxij cu-
ris ad Iberum contrahunt copias, & transito am-
ne cùm diu consultassent, *vtrum castra castris cõ-
ferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiẽsium op-
pugnandis morari ab itinere proposito hostem*: Vrbẽ
à propinquo flumine Iberam appellatam, opu-
lentissimam ea tempestate regionis eius, oppu-
gnare parant, quod vbi sensit Asdrubal, pro ope
ferenda sociis pergit ipse ire ad vrbem deditam
nuper in fidem Rom. oppugnãdam. Ita iam cœ-
pta obsidio omissa ab Rom. est, & in ipsum As-
drubalem versum bellũ. Quinque millium inter- XXIX
uallo castra distantia habuẽre paucos dies: nec si-
ne leuib. prœliis, nec vt in aciem exirent, tandem
vno eodemq; die velut ex composito vtrimque
signum pugnæ propositũ est, atque omnib. co-
piis in campum descẽsum est. Triplex stetit Ro-
mana acies, peditum pars ante signa locata, pars
post signa accepta, equites cornua cinxere. As-
drubal mediã aciẽ Hispanis firmat: in cornibus,
dextro Pœnos locat, læuo Afros: mercenariorũ-
que auxilia equitum, Numidas Pœnorum pedi-
tibus: cæteros Afros pro cornibus opponit, nec
omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed qui-
bus desultorum in modum binos trahentibus
equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentẽ

equum ex fesso armatis transultare mos erat: tāta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Cùm hoc modo instructi starent, imperatorum vtriusque partis haud fermè dispares spes erant, nam ne multum quidem aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant, militibus longè dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul à patria pugnarent, facilè persuaserant duces pro Italia, atque vrbe Roma eos pugnare, itaque velut quib. reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinauerant animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies, nam maxima pars Hispani erāt: qui vinci in Hispania, quàm victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur cōcursu cùm vix pila coniecta essent, retulit pedē media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prœlium fuit, hinc Pœnus, hinc Afer vrget: & velut in circumuentos prœlio ancipiti pugnant, sed cùm in medium tota iam coisset Rom. acies satis virium

Scipiones Asdrubalis copias superant & castra diripiunt.

ad dimouenda hostium cornua habuit: itaq; duo diuersa prœlia erant: vtroque Rom. vt qui pulsis tandem medijs & numero & robore virorum præstarent, haud dubiè superarunt. Magna vis hominum ibi occisa, & nisi Hispani vix dum cōferto prœlio tam effusè fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit, quia simul inclinatam mediam aciē Mauri Numidæque viderunt, extemplò fuga effusa nuda cornua elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubal vsque ad vltimum euentum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit: Asdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tutò in Hispania spē reliquit. Quæ posteaquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt, non tam victoria quam prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur.

XXX

Petellia à Pœnis expugnatur.

Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Brutijs aliquot post mensibus quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibalis expugnara est. multorumque sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec vlla magis vis obsessos, quàm fames expugnauit absumptis enim frugum alimentis, carniúque omnis generis quadrupedum sutrinæ postremò coriis, herbisque & radicibus & corticibus teneris, strictisque rubis vixere: nec antequam vites ad standum in muris ferendaque

Cōsentiam Annibal in deditionē accepit.

arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem fermè diebus & Brutiorum exercitus Crotonem Græcam vrbē circumsedit, opulentam quondā armis virisque, tum iam adeò multis magnisque cladibus afflictam, vt omnis ætatis minus viginti millia ciuiū superessent, itaque vrbe defensoribus vacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in

Locrenses defecerunt ad Pœnos.

quam inter tumultum captæ vrbis è media cæde quidam effugêre. Et Locrenses desciuere ad Brutios Pœnosque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis eius & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad vltimū manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum peruenit: & ne domus quidē Hieronis tota ab defectione abstinuit, namque Gelo maximus stirpis contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: mouissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, vt patrē quoque suspicione adspergeret, armantem cū multitudinem, solicitantē socios absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario euentu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à senatu postulauit, *vt ædem Veneris Erycinæ, quàm dictator vouisset, dedicari liceret*. Senatus decreuit, *vt Ti. Sempronius* Cos. *designatus, cum primùm magistratum iniisset, ad populum ferret, vt Fabiū duumuirū esse iuberent ædis dedicandæ causa*. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filij tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & xx. per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lectorius & Ti. Sempronius Gracchus Cos. designatus, qui in ædilitate magister equitū fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduū instaurati sunt. Plebeij ludi à M. Aurelio Cotta & M. Claudio Marcello ter instaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, T. Sēpronius Cos. Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, vrbanam: M. Valerius Leuinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mutius Scæuola Sardiniam sortiti sunt. M Marcello Procos. imperiū esse populus iussit, quòd post Cannensem cladē vnus Romanorum imperatorum in Italia prosperè rem gessisset. Senatus quo die primùm est

XXXI

Duplex tributum imperatur ciuibus Romanis.

in Capitolio consultus, decreuit, *vt eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent*. Inde de exercitibus ita decretum est, *vt duab. legionibus vrbanis T. Sempronius* Cos. *Cales ad conueniendum diem ediceret, inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur, quæ ibi legiones essent*, (erant autem Cannensis maximè exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcher Pr. in Siciliam traduceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur*. Ad exercitū, cui ad conueniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isq; iussus in castra Claudiana deducere vrbanas legiones. Ad veterē exercitum accipiendum, deducendumque in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò expectauerant homines, vti consul comitia collegæ creando haberet, deinde vbi ablegatū velut de industria M. Marcellū viderunt, quem maximè consulem in eum annū ob egregiè in pretura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod vbi sensit consul: *Vtrumque*, inquit, *è Repub. fuit, Patres conscripti, & M. Claudiū ad permutandos exercitus in Campaniā proficisci, & comitia non prius edici, quàm is inde confecto quod mandatum est negotio reuertisset: vt vos consulem, quem*

Ædes dedicantur Menti & Veneri Erycinæ.

tempus Reip. postularet, quemq; maximè vultis, haberetis. Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silētium fuit. Interea duumuiri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædib. dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est, canali vno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romā venerant, delatū ad populum, *vt ciues Romani essent:* item, *vti municipes Cumani essent, pridiè quàm populus Campanus à populo Romano defecisset.* Maximè vt hinc ferretur, mouerat: quòd quorum hominum essent, scire se ipsi negabant: vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondū adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia vni consuli rogando in locum L. Postumij edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extēplò magistratū occiperet, cui ineunti consulatum cùm tenuisset, vocati augures *vitio creatum videri* pronunciauerunt; vulgoq; patres ita fama ferebant, *quòd tum primum duo plebeij consules facti essent, id deis cordi non esse.* In locum Marcelli, vbi is se magistratu abdicauit, suffectus Fabius Maximus tertiùm. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleū peperit: signa Lanuuii ad Iunonis Sospitæ cruore manauere, lapidibusque circa id templū pluit, ob quem imbrē nouēdiale, vt assolet, sacrum fuit, cæteraque prodigia cum cura ex-

Prodigia.

XXXII piata. Consules exercitus inter se diuiserunt. Fabio exercitus, cui M. Iunius dictator præfuerat, euenit Sempronio volonum quod fuerat, & sociorum xxv. millia, M. Valeriu Pr. legiones quæ ex Sicilia redissent, decretæ, M. Claudius Procōs. ad eum exercitum, qui supra Suessulā Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniā profecti. Consules edixerunt, *quoties senatum vocassent, vti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam conuenirent.* Prætores quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicā posuerunt, eò vadimonia fieri iusserunt: ibique eo anno ius dictum est. Interim Carthaginem, vnde Mago frater Annibalis xii. millia peditum, & mille quingentos equites, xx. elephantos, * mille argenti talenta in Italiam trāsmissurus erat cum præsidio LX. nauium longarū, nuncius affertur, *in Hispania rē malè gestā, omnesq; fermè eius prouinciæ populos ad Romanos defecisse.*

* Ita 60000 scuton.

Erant qui Magonē cum classe ea, copiisq; omissa Italia, in Hispaniam auerterēt, cùm Sardiniæ recipiendæ repentina spes affulsit. *Paruum ibi exercitum Rom. esse, veterem prætorem inde Corneliū prouinciæ peritum decedere, nouū exspectari, ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperij & proximo iis anno acerbè atque auarè imperatū: graui tributo & collatione iniqua frumenti oppressos, nihil deesse aliud quàm auctorem, ad quē deficerēt.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maximè eam rem moliente Harsicora, qui tum auctoritate atque opib. lōgè primus erat. His nuntiis prope vno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt, in Sardiniam Asdrubalem cognomēto Caluum deligunt ducem: & tantum fermè copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ

Sardorum clandestina legatio ad Pœnos.

consules transactis rebus, quæ in vrbe agendæ erant, mouebant iam sese ad bellum. T Sempronius militib. Sinuessam diem ad conueniendum edixit, & Q. Fabius consulto prius senatu, *vt frumenta omnes ex agris ante Calendas Iulias primas in vrbes munitas conueherent, qui non inuexissent, eorū se agrum populaturum: seruos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, vacatio à belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit ad exercitū à Terentio accipiendum. cùm ex Sicilia legiones venissent: iis potissimum vti ad regionis eius præsidium: Terentianū mitti cum aliquo legatorum. Et xxv. naues M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par nauium numerus Q. Fuluio Pr. vrb. decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio Proconsuli negotium datum, vt in Piceno agro conquisitionem militū haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus postea quam ædem Mentis in Capitolio dedicauit, in Siciliam cum imperio qui classi præesset, missus. In hanc dimicationem XXXIII

duorum opulentissimorū in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant, inter quos Philippus Macedonum rex eò magis, quòd propior Italiæ ac mari tantum Ionio discretus erat. Is vbi primùm fama accepit, Annibalem Alpes transgressum, vt bello inter Rom. Pœnumque orto lætatus erat: ita vtrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat, posteaquam tertia iam pugna, tertia victoria cum Annibale & Pœnis erat, ad fortunam inclinauit, legatosque ad Annibalem misit, qui vitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodiis nauium Rom. tenebantur ad Laciniæ Iunonis templum in terrā egressi sunt, inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Rom. illati sunt, deductique ad M. Valerium Læuinum prætorem, circa Nuceriam castra habentē. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps *a Philippo rege se missū* ait, *ad amicitiam societatemque iungenda cum populo Rom. mādata habere ad consules, ac senatum populumq; Rom.* Inter defectiones veterū sociorum Valerius noua societate tam clari regis lætus admodum, hostem pro hospite comiter accepit, dat qui prosequantur, itineraque cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Rom. in Campaniam, inde qua proximū fuit, in castra Annibalis peruenit, fœdusq; cum eo atque amicitiam iungit legib. his: *vt Philippus rex quàm maxima classe (ducentas autem naues videbatur effecturus) in Italiam traiceret, & vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra marique gereret, vbi debellatū esset, Italia omnis cum ipsa vrbe Roma Carthaginiē sium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet, perdomita Italia, nauigarent in Græciā, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent, quæ ciuitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniā vergunt, eæ Philippi regnique eius essent.* In has ferme XXXIV

leges inter Pœnū ducem, legatosque Macedonū ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius fir-

Philippus Macedonū rex legatos ad Annibalem misit.

Xenophanis mendacium.

Fœderis inter Annibalem & Philippum leges.

mandam fidem legati, Gisgo & Bostar, & Mago, eodem ad Iunonis Laciniæ, vbi nauis occulta in statione erat, perueniunt: inde prouecti cùm iam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. Q. Valerius Flaccus Corcyreos ad persequendā retrahendamque nauem cùm misisset, primò fugere regij conati: deinde vbi celeritate victi cesserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, cùm quæreret, *qui, & vnde, & quo tenderēt cursum*: Xenophanes primò satis iam semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium: ad quem vnum iter tutum fuerit, peruenisse: Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidijs.* deinde vt Punicus cultus, habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit: tū comitibus eorū seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippū inuentæ de pace inter regem Macedonum, Pœnumq, ducem. Quib. satis cognitis, optimum visum est, captiuos, comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad cōsules, vbicumque essent, quàm primùm deportare, ad id celerrimæ quinque naues delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eiq mandatum, vt in omnes naues legatos separatim custodiendos divideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve cōmunicatio consilij esset.

Xenophanes & Annibalis ad Philippum legati intercipiūtur.

Per idem tempus Romæ cùm A. Cornelius Mammula ex Sardinia prouincia decedens retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellū ac defectionem omnes spectare: Q. Mutiū, qui successisset sibi, grauitate cæli aquarumque aduenietem exceptū, non tam in periculosum, quàm longum morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi vt satis firmum pacatæ prouinciæ præsidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreuerunt patres, *vt Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipsi videretur, qui rem gereret quoad Mutius cōualuisset.* Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul, censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos Sub idem ferè tempus & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Caluo cognomeo erat, fœda tempestate vexata ad Baleares insulas eicitur. ibique (adeò non armamenta modò, sed etiam aluei nauium quassati erant) subductæ naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuerunt.

In Sardiniā subsidia metu defectionis mittuntur.

XXXV

In Italia cū post Cannensem pugnam fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellū esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primò solicitantes, vt ab Romanis deficerent, vbi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas, eò senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, vt & Cumanos eò senatus veniret ad consultandum communiter, vt eosdē vterq; populus socios hostesque haberet, præsidiū ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis, noui periculi esset. Cumani, quamquam suspecta fraus erat, nihil abnuêre, ita regi fallax consilium posse rati.

Campani Cumanam rem suæ ditionis facere cogitāt.

Interim T. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quò ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnū flumen, circa Linternū castra posuit. ibi, quia otiosa statiua erant, crebro decurrere milites cogebat, vt tyrones (ea maxima pars volonū erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos, inter quæ concordiæ maxima erat cura duci, itaque legatis, tribunisque præceperat, *ne quem exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tyroni, liber voloni sese exæquari sineret, omnes satis honestos, generososque ducerent, quibus arma sua, signaque populus Romanus commisisset, quæ fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non maiore cura præcepta ab ducibus sunt, quàm à militibus obseruata, breuique tanta concordia coaluerant omnium animi, vt propè in obliuionem venirent, qua ex cōditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent. *Triduum post eum diem festū esse: non senatum solùm omnē ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum.* Gracchus iussis Cumanis omnia ex agris in vrbem conuehere & manere intra muros: ipse pridie quàm statutum sacrificium Cāpanis esset, Cumas mouet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Iam Cāpani eò frequentes ex composito conuenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum XIIII. millibus militum habebat castra. Is sacrificio apparando, & interid instruendæ fraudi aliquantò intentior, quàm muniendis castris, aut vlli militati operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas. nocturnum erat sacrum, ita vt ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, à sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, vt primis tenebris cōuenire ad signū possent: vigilia fermè prima tolli iussit signa, silentique profectus agmine, cùm ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana, vt in peruigilio neglecta, simul omnib. portis inuadit alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat Hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio; capta sunt signa militaria quatuor & triginta.

Campanos opprimit Gracchus.

XXXVI

Gracchus minus centū militum iactura castris hostiū potius, Cumas se properè recepit; ab Annibale metuens, qui super Capuam ad Tifata habebat castra. Nec eum prouida viri fefellit opinio, nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Annibal ab re bene gesta insolenter lætum exercitū tyronū magna ex parte seruorumque spoliantem victos, prædasque agentem ad Hamas se inuenturū, citatum agmen præter Capuam rapit: obuiosque ex fuga Campanorū per duo præsidia Capuā duci, saucios vehiculis tolli, portarique iubet, ipse ad Hamas vacua ab hostib. castra, nec quicquam præter recētis vestigia cæ-

Annibal Campanis opem laturus ad Hamas venit.

dis, strataque passim corpora sociorum inuenit. Auctores erant quidam, *vt protinus inde Cumas duceret, vrbemque oppugnaret*. Id quamquam haud modicè Annibal cupiebat, vt quia Neapolim nō potuerat, Cumas saltem maritimam vrbem haberet: tamen quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retrò in castra supra Tifata se recepit, inde fatigatus Campanorū

Annibal Cumas oppugnat.

precibus sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ vrbis, Cumas redit, populatoque agro Cumano, mille passus ab vrbe castra locat. Tum Gracchus magis verecūdia in tali necessitate deserendi socios implorantes fidem suam populiq; Romani substitit, quàm satis fidēs exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum: occupatus primò auspiciis repetēdis Romæ: dein prodigiis, quæ alia super alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respōdebant.

XXXVII Hæ causæ cùm Fabium tenerēt, Sempronius in obsidione erat, & iam operibus oppugnabatur. Aduersus ligneam ingentem turrim admotā vrbi, aliā turrim ex ipso muro excitauit consul Romanus aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo vsus erat. inde primum saxis, sudibusque, & cæteris missilibus propugnatores vrbem ac mœnia tuebantur. postremò vbi promouendo adiunctam muro viderunt turrim, facib. ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt, quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostiū fudit, fugauitque in castra, vt eo die obsesso, quàm obsidēti similior esset Pœnus. Ad mille cccc. Carthaginiensium cæsi: vnde quadraginta viui capti, qui circa muros & in stationibus solutè ac negligenter agentes, cum nihil minus quàm eruptionē timuissent, ex improuiso oppressi sunt. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pauore colligerent, receptui signum dedit ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatū secunda re cōsulem iusto prœlio ratus certaturum, aciem inter castra atque vrbē instruxit, cæterum posteaquam neminem moueri ab solita custodia vrbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione iisdē diebus & in Lucanis ad Grumentum T. Sēpronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat, supra duo millia hominum occidit: & cclxxx. milites amisit, signa militaria ad xli. cepit. Pulsis finibus Lucanis Hanno, retro in Brutios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerāt, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius, Sicilius q; auctores defectionis securi percussi, supra mille captiuorū sub hasta venierunt, præda alia militi

Cumani stationes Pœnorum fundunt, & enim castra fugant. Annibal ab obsidione Cumarum discedit. Hanno pulsus finibus Lucanis à T. Sempronio Longo.

XXXVIII concessa, exercitusque Cumas reductus. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à supero mari ad inferum circumuectæ, propè omnem Italiæ oram, cum præter Cumas velis ferrentur, neque hostiū an sociorū essent, satis sciretur, Gracchus obuiam ex classe sua naues misit. Cùm percunctando inuicem cognitum esset, cōsulem Cumis esse, naues Cumas appulsæ, captiuique ad consulem deducti, & literæ datæ. Consul literis Philippi atque Annibalis perlectis, cōsignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: nauib. deuehi legatos iussit. Cùm eodem ferè die literæ legatiq; Romā venissent, & percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primò grauis cura Patres incessit, cernentes, quanta, vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret, cui tamen adeò non succubuerunt, vt extemplò agitaretur, quemadmodum vltro inferendo bello auerterēt ab Italia hostem. Captiuis in vincula conditis, comitibusque eorū sub hasta venditis, ad naues xxv. quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque nauibus, quæ aduexerant captiuos legatos, quinquaginta naues ab Ostia Tarentum profectæ: iussusque Q. Fuluius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naues impositis, L. nauium classe nō tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonio bello, si congruentia literis, legatorumque indiciis Philippi consilia essent, vt M. Valerium prętorem literis certiorem faceret: isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarētum ad classem profectus primo quoq; tempore in Macedoniā transmitteret: daretque operam, vt Philippū in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicū ei decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, vt redderetur Hieroni regi, & hæc per L. Apustium legatū Tarentum est deuecta simul ab Hierone missa cc. millia modium tritici, & hordei centū. Dum hæc Romæ XXXIX parant; aguntque, ad Philippum captiua nauis vna ex iis quæ Romam missæ erant, ex cursu fugit: inde scitum, legatos cum literis captos, itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis conuenissent, quæque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mādatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Sositheus Magnes: hi prosperè tulerunt ac retulerunt mandata, sed prius se æstas circumegit, quàm mouere ac moliri quicquam rex posset, tantum nauis vna capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Rom. belli. Et circa Capuam transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Austiculam vrbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit: præsidiaque in iis Annibalis: Campani permulti capti, & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum, & proditione vrbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuuium in castris Claudianis consedit, inde M. LX Marcellum proconsulem cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ,

De bello Macedonico agitant Patres.

Philippus legationem alterā mittit ad Annibalem.

Nolanus senatus Romanorum, plebs Annibalis erat.

cœptæ, quæ omissæ erant, posteaquam Q. Mutius prætor graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Garaleis subductis, naualibusque sociis armatis, vt terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cũ his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostiũ, haud procul ab Harsicoræ castris castra posuit Harsicora tum fortè profectus erat in Pellitos Sardos ad iuuentutem armãdam, qua copias augeret. Filius eius nomine Hiostus castris præerat. Is adolescẽtia ferox, temerè prœlio inito fusus, fugatusque; ad XXX. millia Sardorum eo prœlio cæsa, mille trecenti fermè viui capti. Alius exercitus primò per agros siluasque fuga palatus: dein, quo ducem fugisse fama erat, ad vrbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit, debellatumque eo prœlio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate deiecta ad Baleares erat, in tẽpore ad spem rebellãdi aduenisset. Manlius post famã appulsæ Punicæ classis Caraleis se recepit. ea occasio Harsicoræ data, Pœno se iungẽdi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginẽ, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primò castra castris modico interuallo sunt obiecta, deinceps procursationes leuiaque certamina vario euentu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis iusto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnã ancipitem Pœni Sardis facile vinci assuetis fecerũt: postremò & ipsi, cùm omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. cæterum terga dãtes circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis, quã pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul, Pœnorumq; fermè III. millia, & DCCC. capti, & signa militaria septem & viginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali iunctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique eius haud dubiè concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Harsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Harsicora cum paucis equitibus fugiẽs, vt super afflictas res necem quoque filij audiuit: nocte, ne cuiusquam interuentus cœptum impediret, mortẽ sibi cõsciuit. Cæteris vrbis Cornus eadem, quæ antè, fugæ receptaculum fuit, quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoq; ciuitates, quæ ad Harsicorã Pœnosque defecerant, obsidib. datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato pro cuiusque aut viribus aut delicto, Caraleis exercitum reduxit. ibi nauibus longis deductis, impositoque quẽ secum aduexerat milite, Romam nauigat. Sardiniamque perdomitam nuntiat patribus: & stipendium quæstoribus, & frumentum ædilibus, capti-
XLI uosque Fuluio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta nauium ab Lilybæo classe in Africam transuectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper traiecisse, classi Africam repetenti occurrit, leuiq; armatura certamine in alto commisso, septem inde naues cum sociis naualib. cepit. cæteras metus haud secus, quã tempestas passim disiecit. Per eosdem fortè dies & Bomilcar cum militibus ad supplemẽtum Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros accessit. quem vt incautum opprimeret Ap. Claudius per simulationem prouinciæ circũeundæ Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locos traiecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonem in Brutios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos fecit, adeoque omnia ferro atque igni vastauit, vt antiquarũ cladium Samnio memoriam renouaret. itaq; extemplò legati ad Annibalem missi simul ex vtraque gẽte, ita Pœnum
allocuti sunt. *Hostes populi Romani, Annibal, fuimus primùm per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus, à quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos propè quinquaginta, ad id tempus quo in Italiã venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quã vnica comitas ac benignitas erga ciues nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliauit tibi, vt te saluo atq; incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At Hercule non solũ incolumi & victore, sed præsente te, cum ploratum propè coniugũ ac liberorum nostrorũ exaudire, & flagrãtia tecta posses conspicere: ita sumus aliquoties hac æstate deuastati, vt M. Marcellus, nõ Annibal vicisse ad Cãnas videatur: glorienturq; Romani, te ad vnum modò ictũ vigentem, velut iaculo emisso torpere. Per centũ propè annos cũ populo Romano bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu: nisi quòd per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quàm suis viribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur: duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub iugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis euenerũt, quæ aspera aduersaq; tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quàm quæ hodie eueniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cũ binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros ante explorato & subsidiis positis, & sub signis ad populandũ ducebant. nunc propè vnius & parui ad tuẽdam Nolam præsidij præda sumus. iam ne manipulatim quidem, sed latronum modò percursant totis finibus nostris negligentius, quàm si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque tu defendis: & nostra iuuentus, quæ si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norimus, nisi à quo tot Romanas acies fusas stratasq; esse sciam, et facile esse ducam opprimere populatores nostros agros, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamuis vana prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem prædæ erunt, præsidiumque missum nobis erit, &*

Sardorum 30000. à T. Mãlio cæsa.

Sardi debellantur, a T. Manlio, capitis Pœnorum nobilissimis.

Sardinia perdomita, T. Manlius Romam cũ exercitu redit.

Legatorũ Samnitium ad Annibalem oratio.

XLII

Nolæ ademeris: si modò quos vt socios haberes dignos duxisti, haud indignos iudicas quos in fidem receptos tuearis. Ad ea Annibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos, Sãnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se, neglectosque. Indicandum autem fuisse primùm, deinde petendum præsidium: postremò ni impetraretur, tum demq; querendum frustra opem imploratam. Exercitum se nõ in agrum Hirpinum, Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Rom. adductură: iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Thrasymeni quã Trebiæ, si Cannarum quàm Thrasymeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriã obscuratum maiore & clariore victoria factură.* Cum hoc respõso, muneribusque amplis legatos dimisit. ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cũ cætero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Brutiis cũ supplemento Carthagine aducto atque elephantis venit. ibi castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti cõperta sunt, quã quæ à legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, vt aut fortunæ, aut temere hosti cõmissum dici posset. explorato, cum firmisq; præsidiis tuto receptu prædatum ierat: omniaque velut aduersus præsentẽ Annibalem cauta prouisaq; fuerũt. tum vbi sensit hostẽ aduentare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, & omnia circà explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, cum ad murum successisset, Herennium Bassum, & Herium Petrium ad colloquium euocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem, fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus maiestatem. *quæ si paria essent, vt quõdam fuissent, tamen expertis quã graue Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captiuos omnes Italici nominis fuisset: Punicam Romanæ societatem atque amicitia præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Annibali futuros, quã ad Cannas fuissent: nedum prætor vnus cum paucis & nouis militibus Nolam tutari possit. Ipsorum magis, quã Annibalis interesse, capta an tradita Nola potiretur. potiturum enim, vt Capua Nuceriaque potitus esset, sed quid inter Capuæ Nuceriæque fortunã interessent, ipsos propè in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari quæ captæ vrbi cessura forent; sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quàm ipsos, legem qua in societatem amicitiãque Annibalis venirent, dictură.*

XLIV Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos iam inter Romanũ Nolanumque populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diẽ pœniteret: & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero iã esse mutare eam. dedituris se Annibali, non fuisse accersendum Romanum præsidium: cum iis qui ad se tuẽdos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad vltimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem accipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circũdedit, vt simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem vt successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portã acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi, cæsiq; sunt. deinde concursu ad pugnam facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna. memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in vrbem Romani, Pœni in castra sese receperũt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quàm triginta: Romanorum nullus. Imber continẽs per noctem totam vsque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. itaque quamquam vtraque pars auida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt sese munimentis. tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrũ Nolanum misit. Quod vbi animaduertit Marcellus, extemplò in aciem copias eduxit: neque Annibal detrectauit. Mille ferè passuum inter vrbem erant, castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolã) concurrerunt. Clamor ex parte vtraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium iam commissum reuocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerũt. quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre iussit: pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent. Prœliũ erat anceps: summa vi & duces adhortabantur, & milites pugnabant. XLV Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. *Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro. sed qui pugnant, marcere Capuana luxuria, vino, scortis, omnibusq; lustris per totam hyemem confectos. abisse illam vim, vigorẽque: dilapsa esse robora corporũ animorũque, quibus Pyrenæi, Alpiumq; superata sint iuga. reliquias illorum virorũ, vix arma membraq; sustinentes pugnare. Capuã Annibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicã, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famã, ibi spem futuri extinctã.* Cùm hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multo grauioribus probris increpabat: *Arma signaq; eade se* aiebat *noscere, quæ ad Trebiã Thrasymenũque, postremò ad Cãnas viderit, habueritque, militem aliũ profecto se in hyberna Capuam duxisse, aliũ inde eduxisse. Legatúmne Romanum, & legionis vnius atque alæ, magno certamine vix toleratis pugnã, quos binæ acies consulares nunquã sustinuerunt? Marcellus tyrone milite, ac Nolanis subsidiis fultus nos iam iterum lacessit? Vbi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? vbi qui L. Paulum ad Cannas occidit? ferrum ne hebet? an dextera torpẽt? an quid prodigij est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis? nunc pauci plures vix restatis? Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua iactabatis. en nunc minor res est. hic experiri vim, virtutemque volo. expugnate Nolã, campestrem vrbẽ, nõ flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta vrbe præda spoliisque onustos vel ducã quò voletis, vel sequar.* Nec bene, nec malè dicta profuerunt ad confirmãdos animos. XLVI Cum omni parte pellerẽtur, Romanisque crescerent animi, non duce solũ adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem fauoris indicem accendẽtibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt.

XLIII Annibalis ad Samnites responsio.

Annibal cũ exercitu Nolam oppugnaturus accessit.

Hannonis cum Nolanis colloquium.

Annib. Nolam oppugnat.

Marcellus copias suas in aciem educit, aduersus Annibalem.

Anceps prœlium inter Pœnos & Marcelli exercitum.

Pœni terga dederunt.

que oppugnare cupiẽtes milites Romanos, Marcellus Nolam reducit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ antè inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostiũ plus mille cæsi eo die, capti mille DC. & signa militaria vndeuiginti, & duo elephanti, quatuor in acie occisi. Romanorũ minus mille interfecti. Posterum diem, inducus tacitis, sepeliendo vtrimque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus Vulcano votum cremauit.

Annibalis equites 272. ad Marcellum transfugiunt.

Tertio post die (ob iram credo aliquã, aut spem liberalioris militiæ) mille CCLXXII. equites, misti Numidæ Hispanique ad Marcellũ transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello vsi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum virtutis causa latus datus est. Annibal ab Nola remisso in Brutios Hannone, cũ quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hyberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius vt profectum in Apuliam Annibalem audiuit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra conuecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio quod per hyberna ad tutandum locum satis esset relicto, ipse Capuam propius mouit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus, donec coacti sunt Campani nihil admodum viribus suis fidentes egredi portis, & castra ante vrbem in aperto communire.

Campanũ agrum Q. Fabius depopulatur.

Sex millia armatorum habebãt, peditem imbellem, equitatu plus poterant. itaque equestribus prœliis lacessebant hostem.

XLVII Inter multos nobiles equites Cãpanos acerrimus erat Iubellius, cognomine Taurea: ciuis indidẽ erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques: adeo, vt cùm apud Romanos militaret, vnus eũ Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri æquaret. Hunc Taurea cùm diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, vbi esset Claudius Asellus quæsiuit. *& quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret? daretq; opima spolia victus? aut victor caperet?* Hæc vbi Asello nuntiata sunt in castra, id modò moratus, vt consulem percunctaretur, *liceretne extra ordinem in prouocantem hostem pugnare?* permissu eius arma extemplò cepit: prouectusque ante stationes equo, *Tauream* nomine compellauit, congredique vbi vellet iussit.

Iubellij Cãpani equitis & Cl. Aselli Romani equestris pugna.

Iam Romani ad spectaculum pugnæ eius frequẽtes exierant: & Campani non vallum modò castrorum, sed mœnia etiam vrbis prospectantes repleuerant. Cùm iam antè ferocibus dictis rem nobilitassent; infestis hastis concitarunt equos, dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *equorum*, inquit *hoc, non equitum erit certamen, nisi è campo in cauam hãc viã demittimus equos: ibi nullo ad euagandum spatio cominus conserentur manus.*

Vnde natũ prouerbiũ, Canterium in fossa.

Dicto propè citius equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quàm re, *Minimè sis*, inquit *canterium in fossa*: quæ vox in rusticum inde prouerbium prodiit. Claudius cùm ex via longè perequitasset, nullo obuio hoste in cãpum rursus euectus, increpans ignauiam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem, quam satis certam, communis existimatio est, mirabilẽ certè, adiiciunt quidam annales: cùm refugientem ad vrbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ inuectum, per alteram stupentib. miraculo hostibus intactum euasisse.

Quieta inde statiua fuere, ac retro etiam consul mouit castra, vt sementem Campani facerent: nec antè violauit agrum Campanum, quàm iam altæ in segetib. herbæ pabulum præbere poterant. id conuexit in Claudiana castra super Suessulam, ibique hyberna ædificauit. XLVIII M. Claudio proconsuli imperauit, *vt retento Nolæ necessario ad tuendam vrbem præsidio, cæteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui Reipublicæ essent.* Et Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones dum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Salentini, & prouidere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu æstatis eius, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, *quantas, quamque prosperas in Hispania res gessisset: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis naualibus, omnia deesse: quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant: cætera vtique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum, aut prouinciã retineri posse.*

Literæ à Scipionibus ex Hispania ad Senatũ missæ.

Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non & vera scribi, & postulari æqua fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres, naualesq; tuerentur, quantaque noua classis mox parãda esset, si bellum Macedonicum moueretur. *Siciliam & Sardiniã, quæ antè bellũ vectigales fuissent, vix præsides prouinciarũ exercitus alere; tributo sumptus suppeditari, verũ cum ipsum tributum conferentiũ numerum tantum exercituum stragibus, & ad Thrasymenum lacum, & ad Cannas, imminutum: tum qui superessẽt pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. itaq; nisi fide staret Respublica, opibus nõ staturam. Prodeundum in cõcionem Fuluio prætori esse, indicandasque populo publicas necessitates, exhortandosque, qui redẽpturis auxissẽt patrimonia, vt Reipublicæ ex qua creuissent, ad tempus commodarent: cõducerentque ex lege præbẽda, quæ ad exercitũ Hispaniensem opus essent: vt cùm pecunia in ærario esset, iis primis solueretur.* Hæc prætor in concione edixit, *qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent naualibus sociis, esset locaturus.* XLIX

Vbi ea dies venit, ad conducẽdum tres societates aderant hominum vndeuiginti. quorum duo postulata fuere: vnum, *ne alij triennio eo publicani essent*: alterum, *vt quæ in naues imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent.* Vtroque impetrato, conduxerunt, priuataque pecunia Resp. administrata est.

Priuata pecunia cõducuntur, quæ ad exercitũ Hispaniensem opus essent.

Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore vno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquã desideratum, ac si ex opulẽto ærario, vt quondam, alerentur. Cùm hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionẽ ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna

Illiturgi oppidum à Pœnis obsidetur.

castra hostium Scipiones cum in vrbem sociorũ magno certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumentum, cuius inopia erat, aduexerũt. cohortatique oppidanos, vt eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnãtem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnãda, quibus Asdrubal præerat ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, conuenerunt. itaque eruptione e castris pugnatum est. LX. hostiũ millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeò haud dubia victoria fuit, vt plures numero, quàm ipsi erant Romani, hostium occiderint, ceperint amplius tria millia

Scipiones prospere pugnauerunt aduersus tres Pœnorum exercitus.

hominum, paulominus mille equorum, vnde sexaginta militaria signa, elephantis V. in prœlio occisis, ternisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex prouincia, vt quæ maximè omnium belli auida, modò præda aut merces esset, & tum iuuentute abũdante. Iterum signis collatis eadẽ fortuna vtriusque partis pugnatum. supra XIII. millia hostium cæsa, supraque tria capta, cum signis duobus & XL. & nouem elephantis. Tum verò omnes propè Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt, multoque maiores ea æstate in Hispania quàm in Italia res gestæ.

Scipiones in altera victoria contra eosdẽ Pœnorum exercitus.

EPITOME LIBRI XXIV.

IERONYMVS, *Syracusanorum rex, cuius auus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque à suis interfectus est. T. Sempronius Gracchus Procos. prosperè aduersus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneuentum pugnauit, seruorum maximè opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus* Cos. *in Sicilia, quæ propè tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est. qui ad Apolloniam nocturno prœlio oppressus, fugatusque in Macedoniam cum propè inermi exercitu perfugit, ad id bellum gerendum Valerius Pr. missus est. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus aduersus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum in amicitiam ascitus contra Masanissam regem Massiliorum pro Carthaginiensibus pugnans, victus, in Hispaniã ad Scipionem cum maxima manu trãsit cõtra Gades: vbi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoq; in amicitiã recepti sunt, quorum auxilia accitis, tunc primùm mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

I

Hanno ad defectionẽ solicitat Græcas in Brutiis vrbes.

T ex Campania in Brutios reditum est, Hanno auditoribus & ducibus Brutiis Græcas vrbes tentauit, eò facilius in societate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequiquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cætera necessaria vsibus ex agris in vrbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremò ij modò relicti in vrbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit. qui *violare quemquam vetiti, tantùm vt excluderent ab vrbe fuga dissipatos*, turmas obiecêre. Dux ipse loco superiore castra ponit, vnde agros vrbemque possit conspicere. Brutiorum cohortem adire muros, atque euocare principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad vrbem tradendam. Brutiis in colloquio nullius rei primò fides est: deinde vt Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci *aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse* afferebant, tum metu victi consulturos se populum, responderunt. aduocataque extemplò concione, cùm & leuissimus quisque nouas res, nouamque societatem mallet: & quorum propinqui extra vrbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem

Locrensiom multitudinẽ in agris vagantem intercepit Amilcar.

fidem, quàm probatam tueri auderent: haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Attilio præfecto præsidij, quique cum eo milites Romani erant, clàm in portum deductis, atque impositis in naues, vt Rhegium deueherentur. Amilcarem, Pœnosque ea conditione, vt fœdus extemplò æquis legibus fieret, in vrbem acceperunt. Cuius rei propè non seruata fides deditis est, cùm Pœnus dolo *dimissum Romanum* incusaret: Locrenses *profugisse ipsum* causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naues in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti. alias à Messana traiicientes freto Rhegium naues conspexerunt, milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendam vrbem præsidio. itaque Rhegio extemplò abscessum est. Locrensibus iussu Annibalis data pax, II
vt liberi suis legibus viuerent: vrbs pariter & portus in potestate Locrensium esset: societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello iuuaret. Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis, quod Rhegium ac Locros, quas vrbes direpturos se destinauerant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisque iuuentutis suæ XV. millibus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam vrbem, & maritimã: plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac vrbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis quàm adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut antè Locrorum, frustra pugnaretur: itaque opti-

Locrensiom ad Pœnos deditio.

Crotonem Brutii oppugnare statuunt.

mum visum est, ad Annibalem mitti legatos: cauerique ab eo, *vt receptus Croto Bruttiorum esset.* Annibal cùm *præsentium eam consultationem esse* respondisset, & ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi allatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam vrbem: & sperabāt, cùm Brutius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec iuuare eam oppugnationem appareret, eò maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium vnum inter populares, nec voluntas erat. Vnus velut morbus inuaserat omnes Italiæ ciuitates, vt plebes ab optimatib. dissentiret: senatus Romanis faueret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in vrbe perfuga nunciat Brutiis, *Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem vrbis: & in castra vrbe, lateque omnibus disiectis mœnibus partitas stationes custodiasque senatorum ac plebis esse. quacumque custodiant plebis homines, eà patere aditum.* Auctore ac duce perfuga Brutij corona cinxerunt vrbem acceptique à plebe primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebāt, præparato iam antè ad talē casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Pœnis, non Brutiis auctor vrbis tradendæ fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patentem XII. millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduētum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ inhabitabantur. sex millia aberat ab vrbe nobile templum, ipsa vrbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti silua, & proceris abietis arborib. septus. Læta in medio pascua habuit, vbi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine vllo pastore: separatimque egressi cuiusque generis greges, nocte remeabāt ad stabula, numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum diuitiis etiam, non tantùm sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, *aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullus vmquam moueat ventus.* Et arx Crotonis vna parte imminet mari, altera vergente in agrum, situ tantùm naturali quondam munita, postea & muro cincta, quà per auersas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcē satis, vt videbatur, tutam Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Brutiis eos etiam plebe sua. Postremò Brutij, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem coacti necessitate Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem cōpellere Crotoniatas conatus, vt coloniam Bruttiorum eò deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis vrbem paterentur, omnium neminem præter Aristomachum mouit. *morituros se affirmabāt citius, quàm immisti Bruttiis in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterētur.* Aristomachus vnus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat: nec sicut vrbem prodiderat, locum prodendæ arcis inueniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses breui pòst legati cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, vt tradi se in Locros paterentur. nec vltima experiri vellent. iam hoc vt sibi liceret, impetrauerant & ab Annibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductique Crotoniatæ ad mare, naues conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hybernabat. Inter eos leuia prœlia ex occasione, aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior, tutiorque ab insidiis fiebat. In Sicilia Romanis omnia mutauerat mors Hieronis, regnūque ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum vixdum libertatem, nedum dominationem modicè laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiern. vltima senecta *voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus partum firmatumque interiret regnū.* Huic consilio eius summa ope obstitere filiæ: nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimē rerum omnium penes se, virosque suos, Andronodorum, & Zoilum: nam ij tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis liberare animum, & conuertere ad publicam priuatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus est moriens, *vt fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam inuiolatam seruarent, iuuenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent: disciplinæque, in qua edoctus esset.* Post hæc mandata cùm exspirasset, tutores prodeunt: testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem XV. tunc fermè annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris velut patre amisso in orba ciuitate omnia timentibus: funus fit regium magis amore ciuium & caritate, quàm cura suorum celebre. Deinde cæteros tutores summouet Andronodorus: *iuuenem iam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem:* deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus communis erat, in se vnum omnium vires conuertit. Vix quidem vlli bono, moderatoque regi facilis erat fauor apud Syracusanos, succedendi tanta caritate Hieronis: verùm enimuero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet auum, primo statim conspectu omnia quàm disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque eius Gelonem, nec vestis habitu, nec alio vllo insigni differentes à cæteris ciuibus vidissent, conspexēre purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisque etiam albarum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysij tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque conuenientes sequebantur mores: contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta:

In omnibus Italiæ ciuitatibus plebs ab optimatibus dissentiebant.

Brutij Crotonem præter arcem occupant.

XII Crotonis ambitus.

Laciniæ Iunonis templum.

Crotoniatæ in Locros traducuntur.

IV Hieronymus Hieronis nepos Syracusarū rex in Sicilia omnia turbauit.

V Hieronymi Syracusani regis tyrannici mores.

aditus non alienis modò, sed tutoribus etiam difficiles; libidines nouæ, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror inuaserat, vt quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præuerterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generis Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se conuertebant animum adolescentis.

Coniuratio in Hieronymum facta & indicata.

Coniuratio in tyranni caput facta indicatur per calonem quendam æqualem Hieronymi, & iam inde à puero in omnia familiaria iura assuetum. Index vnum ex coniuratis Theodorum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplò, traditusque Andronodoro torquendus de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremo cum omnib. intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulãs, auertit ab consciis in insontes indicium. *Thrasonem esse auctorem consilij* mentitus, *nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros*. ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrêre. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit: itaque extemplò traditur ad supplicium. adiectique pœnæ cæteri iuxtà insontes. Cõsciorum nemo, cùm diu socius consilij torqueretur, aut latuit, aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodori fiduciæ fuit; tantumq; ipsi Theodoro virium ad arcana occultanda.

VI

Hieronymus deficit à Romanis ad Annibalem.

Itaque, quod vnum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplò haud dubiè ad defectionem res spectabat. legatique ad Annibalem missi; ac remissi ab eodem, cũ Annibale nobili adolescentulo, Hippocrates & Epicides nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule auo, Pœni ipsi materno genere. per hos iuncta societas Annibali ac Syracusano tyranno, nec inuito Annibale apud tyrãnum manserunt. App. Claudius prætor, cuius Sicilia prouincia erat, vbi ea accepit, extemplò legatos ad Hieronymum misit, qui cùm sese ad renouandã societatem, quæ cum auo fuisset, venisse dicerẽt, per ludibrium auditi, dimissique sunt ab querente per iocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset: vix credibilia enim legatos Annibalis narrare, velle quid veri sit scire, vt ex eo vtram spem sequatur, consilium capiat*. Romani, cùm serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse: monito magis eo, quàm rogato, *ne fidem temere mutaret*, proficiscuntur.

Hieronymus legatos mittit Carthaginem.

Hieronymus legatos Carthaginem misit, ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto conuenit, vt cum Romanos Sicilia expulissent (id autem breui fore, si naues atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam diuidit, finis regni Syracusani ac Punici imperij esset. Aliam deinde inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantùm, sed Pyrrhi etiam regis materni aui iubebant meminisse legationem misit: quia æquũ censebat, *Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperiũ proprium quæri Carthaginiensi populo*. Hanc leuitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuuene furioso, neque arguebãt, dummodo auerterent eum ab Romanis. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt.

VII

nam cùm præmissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas vrbes, quæ præsidiis tenebãtur Romanis, & ipse in Leontinos cum cætero omni exercitu (erãt autem ad xv. millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes coniurati (& omnes fortè militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi, cùm instructi armatique cæteri transitum exspectantes starent, vni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, vt cùm appropinquaret ianuæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita vt conuenerat, factum est.

Hieronymus a coniuratis interficitur.

tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Indigemines, tantum interualli fecit, vt cùm in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquo[illegible]prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem iam haud dubiè obstantem tela cõiiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, euasit. fuga satellitum, vt iacentem vidêre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt ad præoccupanda Andronodori, regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo, & Annibali conciliari; ipse aduersus Syracusana consilia prouinciam, regnique fines omnia conuertit præsidia. Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causa veniens in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit. atque ex itinere præter vrbem in campum descendit.

Q. Fabij oratio de creandis consulibus.

Eo die cùm sors prærogatiuæ ante iuniorum exisset, eaque T. Otacilium, & M. Æmilium Regillum Coss. diceret, tum Q. Fabius silentio facto, tali oratione est vsus;

VIII

Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ aut errori locus esset: qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis honores affertis, moram vllam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis: sed cùm hoc in bello cum hoste numquam ab vllo duce sine ingenti nostra clade erratum sit: eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos Coss. *decet, & sibi sic quemque dicere, Annibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taurea Campano summo equiti prouocanti, summus Romanus eques Asellus Claudius oppositus. Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & viribus misêre maiores nostri. Ob eandem causam haud multis annis pòst fuisse non negauerim, cur M. Valerio non diffideretur, aduersus similiter prouocantem arma capientis Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus*

vt validiores, si minus, vt pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Cùm qui est summus in ciuitate dux, eũ legerimus: tum repentè lectus, in annum creatus aduersus veterem ac perpetuũ imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque iuris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque vt tempora postulabũt belli: nobis autem in apparatu ipso, ac tantùm inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum: restat vt pauca de eis, in quos prærogatiuæ fauor inclinauit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neq; mittere à sacris, neq; retinere possumus; vt non Deûm, aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiã vxorem, atque ex ea liberos habet, cæterùm non ea vestra in me, maioresque meos merita sunt, vt non potiorem priuatis necessitudinib. Rempublicã habeam. Quilibet nautarũ vectorumq; tranquillo mari gubernare potest: vbi sæua orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento nauis, tũ viro & gubernatore opus est. Non trãquillo nauigamus: sed iam aliquot procellis submersi penè sumus, itaque quis ad gubernacula sedeat, summa cura prouidendum, ac præcauendum nobis est. In minore re experti T. Otacili operam tuam sumus, haud sanè, cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, triũ rerum causa parauimus, vt Africæ oram popularetur: vt tuta nobis Italiæ littora essent: ante omnia, ne supplemẽtum cum stipendio cõmeatusque ab Carthagine Annibali transportaretur. Create Consulem T. Otacilium: non dico si omnia hæc, sed si aliquid eorum Reipublicæ præstitit. Sin autem te classem obtinente, etiam velut pacato mari quælibet Annibali tuta atque integra ab domo venerunt: si ora Italiæ infestior hoc anno, quàm Africæ fuit: quid dicere potes, cur te potissimum ducẽ Annibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorum censeremus, nec tu id indignari posses, aliquẽ in ciuitate Romana meliorẽ bello haberi, quàm te, magis nullius interest, quàm tua T. Otacili: non imponi ceruicib. tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo: eodem animo, quo, si stantib. vobis in aciem armatis repentè deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoq; consules creetis: quibus sacramenta liberi nostri dicant: ad quorum edictũ conueniant: sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Thrasymenus, & Cannæ, triste ad recordationẽ exemplar: at ad præcauendum simile, vtiles documento sunt.

IX Prærogatiua iuniorum in suffragium reuocata, cùm T. Otacilius ferociter *eum continuare consulatum velle* vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere cõsul iussit, & quia in vrbem non inierat, protinus in campũ ex itinere profectus, admonuit, cum securib. sibi fasces præferri. Interim prærogatiua suffragiũ iniit; creatiq; in ea consules Q. Fabius Maximus quartùm, M. Marcellus tertiùm, eosdem consules cæteræ centuriæ sine variatione vlla dixerunt, & prætor vnus refectus, Q. Fuluius Flaccus, noui alii creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorem perfectis, S.C. factum est, vt Q. Fuluio extra ordinem vrbana prouincia esset: isque potissimum consulib. ad bellum profectis, vrbi præesset. Aquæ magnæ & niues eo anno fuerunt: Tyberisque agros inundauit cum magna strage tectorum, pecorũque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartùm, M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes, plus solito conuerterant in se ciuitatis animos, multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Caruilium aduersus Samnites, Brutiosquè, & Lucanum cum Tarentino populum consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cùm ad exercitum esset, præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut io exemplum exquireret, aut suspectum cupiditati imperii consulem haberet, quin *laudabant potiùs magnitudinem animi, quod cùm summo imperatore esse opus Reipub. sciret: seque eum haud dubiè esse; minoris inuidiam suam, si qua ex re oriretur, quàm vtilitatem Reipublicæ fecisset.*

Q. Fabius & M. Marcellus consules designantur.

Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus, decretumque omnium primum, *vt consules sortirentur, compararẽtue inter se, vter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur.* X

X Continenda est inuidia ob Reipublicæ vtilitatem.

Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant; iussique in prouinciis manere, T. Gracchus Luceriæ, vbi cum volonum exercitu erat, T. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico, ex prætoribus prioris anni proprætor Q. Mutius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus aduersus omnes motus Philippi Macedonum regis præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta prouincia, T. Otacilio classis eadem, quam aduersus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt, quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eò etiam plura nunciabantur. *Lanuuij in æde intus Sospitæ Iunonis coruos nidum fecisse. In Apulia palmam viridem arsisse. Mantuæ stagnum effusum Mincio amni cruentum visum. Et Calib. creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluisse. Et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarũ fluxisse, vt serias doliaque, quæ in eo loco erãt, prouoluta velut impetus torrentis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, murũ ac portam Gabiis,* iam alia vulgata miracula erant; *hastam Martis Præneste sua sponte promotam, bouem in Sicilia locutum: infantem in vtero matris in Marrucinis, Io triumphe, clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam cum candida veste visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa vrbe secundum apum examen in foro visum,* affirmantes quidam *legiones se armatas in Ianiculo videre,* concitauerunt ciuitatem ad arma: qui cùm in Ianiculum iuissent, negarũt quemquam ibi, præter assuetos collis eius cultores, apparuisse. XI Hæc prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex aruspicum responso: & supplicatio omnibus diis, quorum puluinaria Romæ

Prodigia.

Prodigiorũ procuratio.

Duodeuiginti legionibus hoc anno bellū gerebant Romani.

sint, indicta est. Perpetratis, quæ ad pacem deûm pertinebant, *de Republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & vbi quæque essent*, Coss. ad senatum retulerunt. *Duodeuiginti legionibus bellū geri placuit, binas* Coss. *sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium Præt. Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio procos, ad Picenum, & M. Valerio ad Classem circa Brundusium: & duas vrbi præsidium relinqui.* Hic vt numerus legionum expleretur, sex nouæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore Coss. scribere iussi, & classem parare, vt cum eis nauibus, quæ pro Calabriæ littorib. in statione essent, c. L. longarum nauium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & nauibus nouis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit, creati M. Attilius Regulus, & P. Furius Philus. Cùm increbresceret rumor, bellū in Sicilia esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci iussus est. Cùm deessent nautæ, Coss. ex Senatusconsulto edixerunt, *vt qui L. Aemilio, C. Flaminio censoribus, * millibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset vsque ad * centum millia; aut cui postea res tanta esset facta, nautam vnum cum sex mensium stipendio daret, qui supra centum millia vsque ad * ccc. millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia vsque ad * decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darēt.* Ex hoc edicto dari nautæ armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibariis naues conscenderunt. Tū primùm est factum, vt classis Romana sociis naualibus priuata impensa paratis compleretur.

* Val. 300. coron.
* Val. 1000. coron.
* Val. 3000 coron.
* val 10000 coron.

XII

Campani conterriti nouis exercitibus Romæ conscriptis.

Hic maior solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum eius anni Romāni inciperent, itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt, *vt Capuam exercitum admoueret, ad eam oppugnādam nouos exercitus scribi Romæ; nec vllius vrbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabāt, maturandū Annibal ratus, ne præuenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit, inde Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorū, simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacū Auerni per speciē sacrificandi, re ipsa, vt tentaret Puteolos, quique ibi præsidio erant, descendit. Maximus postquam Annibalem Arpis profectum, & egredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneuentum copias admouere, Q. Fabium Præt. (is filius Cos. erat) Luceriam Gracchο succedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo Pt. profecti, P. Cornelius ad exercitum: Otacilius, qui maritimæ oræ reiq; nauali præesset, & cæteri in suas quisque prouincias profecti, & quibus prorogatum imperium erat, easdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

XIII

Tarentini quinque nobiles ad Annibalem veniunt.

Ad Annibalem, cùm ad lacum Auerni esset, quinq; nobiles iuuenes ad Tarento venerunt, partim ad Cannas capti: dimissique domos cum eadem comitate qua vsus aduersus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum eius *perpulisse magnam partem se iuuentutis Tarentinæ*, referunt, *vt Annibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Annibalem vt exercitum propius Tarentum admoueat, si signa eius, si castra conspecta à Tarento sint, haud vllā intercessorum moram, quin vrbs dedatur, in potestate iuniorū plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire iubet: *se in tempore affuturum esse.* Hac cum spe dimissi Tarentini: ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi, vrbē esse videbat cùm opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportunè versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam cùm Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato ad quod venerat: & dum ibi moratur, peruastato agro Cumano vsque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmē conuertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, non natura modò tutus. Triduū ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio: deinde, vt nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundæ vrbis spe processit. Aduentu eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs, iamdiu auersa ab Romanis, & infesta senatui suo, itaque legati ad accersendum Annibalem cum haud dubio promisso tradendæ vrbis venerunt. Præuenit incœptum eorum Marcellus Cos. à primoribus accitus, die vno Suessulam à Calibus, cùm Vulturnus amnis traiicientem moratus esset, contenderat, inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque ccc. qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit, & vti à Cos. omnia impigrè facta sunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tempus terebat, bis iam antè nequiquam tentata re segnior ad credendum Nolanis factus.

Puteolos oppugnat Annibal.

Nolana plebs defectionis ad Annibalem cupida.

XIV

Iisdem diebus & Q. Fabius Cos. ad Casilinum tentandum, quod pręsidio Punico tenebatur, venit. Et ad Beneuentum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu: altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit, qui primò oppidū intrauit, deinde, vt Hannonem tria millia fermè ab vrbe ad Calonem fluuium castra posuisse, & inde agrum populari audiuit: & ipse egressus mœnibus, mille fermè passus ab hoste castra locat: ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacitè mereri, quàm postulare palàm maluerant, senserat tamen hybernis egrediens murmur in agmine esse querentium, *nūquámne liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quàm quid metuissent, *bona fortique opera eorum se ad eam diem vsum: neque ad exemplum iusti militis quicquam eis, præter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret quòd è Republ. duceret esse. Itaque prius quàm cum hoste manum confereret, pronunciat; *tempus venisse eius libertatis, quàm diu sperassent, potiundæ;*

Seruis libertatem promittit Gracchus, qui caput hostis è prœlio retulissent.

postero die signis collatis dimicaturum puro ac patēti campo, vbi sine vllo insidiarū metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extēplò liberum iussurum esse: qui loco cessisset, in eum seruili supplicio animaduersurū. Suam cuique fortunam in manu esse, libertatis auctorē eis non se fore solùm, sed Cos. *M. Marcellū, & vniuersos patres, qui consulti ab se de libertate eorum sibi permisissent.* Literas inde Cos. ac Senatusconsultum recitauit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus; pugnam poscebant, signumque vt daret extemplò, ferociter instabant. Gracchus prœlio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipuè quibus merces nauatæ in vnum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum diei fuit, consumpserunt.

Acris pugna inter Gracchum & Hānonē

XV Postero die vbi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conueniunt, sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani, equites MCC. inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ ferè omnes, Maurique. Pugnatum est & acriter, & diu, quatuor horis neutrò inclinata est pugna nec alia magis Romanum impediebat res, quàm capita hostium pretia libertati facta. nam vt quisque hostem impigrè occiderat, primùm capita ægrè inter turbam tumultumque abscindendo tempus terebat, deinde occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod vbi tribuni militum Graccho nunciauerunt, *neminem stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, & in dextris militum prò gladiis humana capita esse* signum dari properè iussit; *proiicerent capita, inuaderentque hostem, claram satis & insignem virtutem esse nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus cùm impigrè Numidæ concurrissent, nec segnior equitum quàm peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: cùm vtrimque duces Romanus Brutium Lucanumque toties à maioribus suis victos subactosque, Pœnus mancipia Romana, & ex ergastolo militem verbis obtereret. Posttemò pronunciat Gracchus, *esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.* Ea demum vox

XVI ita animos accendit, atque renouato clamore velut alij repentè facti, tanta vi se in hostem intulerunt, vt sustineri vltra non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsa acies: inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra adeò pauidi trepidique, vt ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit: ac propè continenti agmine Romani insecuti, nouum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderunt. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adiuuere captiui, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & à tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt: itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea maior pars equitum cum ipso duce effugerunt: alij omnes cæsi, aut capti, capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia fermè cecidere, præda omnis, prætetquam hominum captorum, militi concessa est, & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognouissent. Cùm prædæ onusti in castra redissent; quatuor millia fermè volonum militum, qui pugnauerant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt, postero die per tribus militum inde deducti, concione militum aduocata à Graccho, superueniunt. Vbi cùm proconsul veteres milites primùm, prout cuiusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc quod ad volones attineret, *omnis ait malle laudatos a se, dignos indignosque, quàm quemquem eo die castigatum esse, quod bonum faustum, felixque Reipubl. ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere.* Ad quem vocem cùm clamor ingenti alacritate sublatus esset; ac nunc complexi inter se gratulantesque; nunc manus ad cælum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur: tum Gracchus: *Prius quàm omnes iure libertatis æquassem*, inquit, *neminem nota strenui aut ignaui militis notasse volui: nunc exsoluta iam iam fide publica, nec discrimen omne virtutis ignauiæque pereat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores secessionem paulò antè fecerunt, referri ad me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quàm stantes cibum potumque, quo ad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignauiæ nota leniore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit; milites que prædam portantes agentesque, per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere, vt ab epulis per celebrē festumque diem actis, non ex acie reuerti viderentur. Beneuentani omnes turba effusa cùm obuiam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea inuitabāt, Gracchumque orabant, *vt epulari permitteret militibus.* Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia, pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alij accubantes, alij stantes; qui simul ministrabant, vescebanturque. Digna res visa, vt simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam rediit pingi iuberet in æde Libertatis, quam pater eius in Auentino ex multatitia pecunia faciendam curauit, dedicauitque. Dum hæc ad Beneuentum geruntur, Annibal depopulatus XVII agrum Neapolitanum, ad Nolam castra mouet. Quem vbi aduentare Cos. sensit. Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obuiam hosti parat, ne moram dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per auersam maximè ab hoste portam emitti circumuectumque occultè subsequi sensim agmen hostium iubet: & cùm coortum prœlium videret, ab tergo se obiicere. Id errore viarum,

Hannonis exercitus fusus à Graccho.

Libertate donantur serui à victore Graccho.

Marcellus consul aduersus Annibalē copias educit.

ao exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo cùm prœlium commissum esset, superior quidem haud dubiè Romanus erat: sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romanorum minus c c c c. Solis ferè occasu Nero diem noctemque nequiquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeò grauiter est ab Cos. increpatus, *vt per eum stetisse* diceret, *quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades.* Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei numquam prosperè tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII

Censores ad mores ciuium regendos castigandaque vitia intenti.

Nec minore animo res Romanæ domi, quàm militiæ gerebantur. Censores vacui ab operum locandorum cura propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum aduerterunt, castigandaque vitia: quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citauerunt, qui post Cannensem pugnam Rempub. deseruisse. Italiaque excessisse velle dicebantur, princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæstor tum fortè erat: iussu deinde eo, cæterisque eiusdem noxæ reis causam dicere, cùm purgari nequissent, pronunciarunt, *verba orationemque eos aduersus Rempublicam habuisse, quo coniuratio deserendæ Italiæ causa fieret.* Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes: qui captiuorum ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum, quòd iurauerant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modò, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit, nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent: quibus neque vacatio iusta militiæ, neque morb. causa fuisset, & ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti, additumque inerti censoriæ notæ triste senatusconsultum: *vt ij omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliã ad Cannensis exercitus reliquias,* cui militum generi non prius quàm pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat.

Magna hominum ordinum liberalitas in sustinenda ærarii inopia.

Cùm censores ob inopiam ærarii se iam locationibus abstinerent ædium sacratum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum: conuenere ad eos frequẽtes, qui hastæ huius generis assueuerant: hortatique censores, *vt omnia perinde agerent locarentque, ac si pecunia in ærario esset, neminem nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.* Conuenire deinde domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneuentum manu emiserat: accersitosque se ab triũuiris mensariis esse dixerunt, vt precia seruorum acciperent, cæterùm non antè quàm bello confecto accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorũ plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primò, deinde viduarum cœptæ conferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quàm in publica fide, inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæstore perscribebatur. Manauit ea priuatorum benignitas ex vrbe etiam in castra, vt non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX

Q. Fabius Casilinum oppugnat.

Q. Fabius Cos. ad Casilinum castra habebat, quod duûm millitum Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Attellano, qui eo anno Mediastuticus erat, seruitiaque & plebem promiscuè armabat, vt castra Romana inuaderet, intento Cos. ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit. *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur, vel ipse relicto Nolæ præsidio modico veniret: vel si eum Nola teneret, & nec dum securæ res ab Annibale essent, T. Gracchum Procos. à Beneuento acciturum.* Hoc nontio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cætero exercitu Casilinum venit, aduentuque eius Campani iam mouentes sese quieuerunt, ita à duobus Coss. Casilinum oppugnari cœptum: vbi cùm multa succedentes temerè mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius *omittendam rem paruam, ac iuxta magnis difficilem, absidendumque inde censebat, cùm res maiores instarent.* Marcellus *multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse* dicendo, *quia magna famæ momenta in vtramque partem fierent,* tenuit ne in cœpto abiretur. Vineæ inde, omniaq; alia operum machinationumque genera cùm admouerentur, Campanique Fabium orarent, *vt abire Capuam tutò liceret,* paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupauit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde irruptione facta, etiam in vrbe fieri cœpta est. Quinquaginta fere primò egressi Campanorum, cum ad Fabium confugissent, præsidio eius Capuam peruenerunt.

Casilinum captum à Cos.

Casilinum inter colloquia, cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est, captiui, quique Cãpanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam diuisa.

XX

Quibus diebus à Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit, eos effusè palatos Hanno adortus, haud multò minorem quàm à Beneuento acceperat, reddidit hosti cladem; atque in Brutios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consul Marcellus retrò vnde venerat, Nolam redit.

Quas vrbes cepit Fabius in Samnio.

Fabius in Samnium ad populandos agrus, recipiendasque armis, quæ defecerant, vrbes processit. Caudinus Samnis grauius deuastatus: perusti populatique latè agri, prædæ pecudum hominumque actæ, oppida vi capta,

Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulsulæ & Orbitanium, ex Lucanis Blandæ: Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hostium in his vrbibus viginti quinque capta, aut occisa: & recepti perfugæ CCCLXX. quos cùm Romam misisset Cos. virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo deiecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo aduersa Nolæ tenuit. Et à Prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum, statiuaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Annibal, cum maxima omnium quacumque ierat, clade, Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit, nihil ibi violatum, neque vsquam via excessum est, apparebatque non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri. Cæterùm cùm propè iam mœnibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, vt rebatur, motu facto, castra vrbe fermè passus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundusium præerat, T. Valerius legatus missus. Is primorum iuuentute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Sicque diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal cùm eorum nemo, qui ad lacum Auerni adiissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literásve mitterent, vana promissa se temerè secutum cernens, castra inde mouit. Tum quoque intacto agro Tarentino (quamquam simulata lenitas nondum profuerat; tamen spe labefactandæ fidei haud abstitês) Salapiam tendit; eoque frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi (iam media æstas exacta erat, & hybernis placebar locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum, proximosque Apuliæ saltus dimissi: vnde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti, è quibus ad quatuor millia domanda equitibus diuisa. Romani cùm bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur: morsque tyranni duces magis impigros dedisset. Syracusanis, quàm causam aut animos mutasset: M. Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primò tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter: *parentandum regi sanguine coniuratorū esse.* Deinde libertatis restitutæ dulce auditum nomen, etebro vsurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militi: atque fungendi potioribus ducibus: & relata tyranni fœda scelera, fœdiorésque libidines, adeò mutauere animos, vt insepultum iacere corpus paulò antè desiderati regis paterentur. Cùm cæteri ex coniuratis ad exercitū obtinendū remansissent, Theodorus & Sosis regiis equis quanto maximo cursu poterāt, vt ignaros omniū regios opprimerēt, Syracusas contendunt. cæterum præuenerat non fama solùm, qua nihil in talibus rebus est celerius, sed nuncius etiam ex regiis seruis Itaque Andronodorus & insulam & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodorus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce inuecti, cùm cruentam regiam vestem, atque insigne capitis ostentarent, transuecti per Thicam, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Acradinam conuenire iubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ædium vestibulis stat: pars ex tectis fenestrisque prospectant, & quid rei sit rogitant, omnia luminibus collucent, strepituque vario cōplentur. armati locis patentibus cōgregantur, inermes ex Olympii Iouis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à populo Romano fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iouem, *vt volens propitius præbeat sacra arma pro patria, pro deùm delubris, pro libertate sese armantibus.* Hæc quoque multitudo stationibus per principes regionum vrbis dispositis adiungitur. In insula inter cætera Andronodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus capitur ab iuuentute, quæ præsidio eius loci attributa erat, mittuntque nuncios in Acradinam: horrea frumentumque in senatus potestate esse. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Acradinam ad curiam conuenit, ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus vnus nomine Polyneus concionem & liberam & moderatam habuit. *Seruitudinis indignitatisque homines expertos, aduersus notum malum irritatos esse. Discordia ciuilis quas importet clades, audisse magis à patribus Syracusanos, quàm ipsos vidisse. Arma quod impigrè ceperint, laudare, magis laudaturum, si non vtantur, nisi vltima necessitate coacti, in præsentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denuncient, vt in potestate senatus ac populi sit: portæ insulæ pateant, reddat præsidium, si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere multò acrius ab Andronodoro, quàm ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt, senatus inde haberi cœptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium: ita post mortem eius ante eam diem nulla de re, neque conuocati, neque consulti fuerant. Vt ventum ad Andronodorum est, ipsum quidem mouebat & ciuium consensus, & cùm aliæ occupatæ vrbis partes, tum pars insulæ, velut munitissima prodita atque alienata: sed euocatum eum ab legatis Demarata vxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis, ac muliebri spiritu, admonet sæpe vsurpatæ Dionysii tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non insidente equo relinquere tyrannidem dixerit debere, facilè esse momento quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduū esse. paululum spacii ad consultandum ab legatis, eo vteretur ad accersendos ex Leontinis milites: quib. si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura.* Hæc muliebria consilia Andronodorus neq; tota aspernatus est, neq; extēplò accepit, tutiorē ad opes affectādas ratus esse viā, si in præsentia tēpori cessisset, itaq;

Tarentum venit Annibal.

XXI Quid in Sicilia gestū post Hieronymi cædem.

XXII

Polyneus Syracusanos cives ad concordiam hortatur.

Demarata Hieronis filia Andronodorum ad tyrannidem regnandam stimulat.

legatos renunciare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulæ portis, in forum Acradinæ venit, ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit: orationemque eam orsus est, qua primùm cunctationis suæ veniam petiuit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed stricto semel gladio timētē, qui finis cædib. esset futurus: verum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent; an quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarētur, postquam animaduertit, eos qui liberasset patriā, seruare etiam liberatam velle, atque vndique consuli in mediū, non dubitasse, quin & corpus suum, & cætera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quando eū, qui mandasset, suus furor absūpsit, patriæ restitueret.* Conuersus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis: sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est: periculumque ingens manet, nisi communi concordiæ consulitis, ne libera afferatur Respubl.*

XXIII Syracusani Prætores creantur. Post hanc orationem claues portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorū posuit, atq; illo quidem die dimissi ex concione læti circa omnia fana deûm supplicauerunt cum coniugib. ac liberis, postero die comitia Prt. creandis habita, creatus in primis Andronodorus, cæteri magna ex parte interfectores tyranni, duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem fecerunt. Qui auditis iis, quæ Syracusis acta erāt, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas deuectam quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt, & ea quæ in insula erat, & Acradina, tradita est, murique ea pars, quæ ab cætera vrbe nimis firmo monimento intersepiebat insulam, consensu omniū deiecta est, secutæ & cæteræ res hāc inclinationē animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicides audita morte tyranni, quām Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat, deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas redire, vbi ne suspecti obseruarentur, tamquam nouandi res aliquam occasionem quærētes, prætores primùm, dein per eos senatum adeunt. *Ab Annibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tāquam amicum ac socium, paruisse imperio eius, cuius imperator suus voluerit, velle ad Annibalem redire, cæterùm cùm iter tutum non sit, vagantib. passim per totam Siciliam Romanis armis, petere vt præsidy dēt aliquid, quod Locros in Italiam perducantur, gratiā magnam eos parua opera apud Annibalem inituros.* Facilè res impetrata: abire enim duces regios, cùm peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant: sed quod volebant, nō quàm maturatò opus erat, nauiter expediebāt. Interim iuuenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex naualibus sociis Romanorum erat: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina serebant in senatum optimatesque: *moliri ea eos atque struere, vt Syracusæ per speciem reconciliandæ societatis in deditione Romanorum sint: dein factio,*

XXIV *& pauci auctores fœderis renouati dominentur.* His audiendis credendisque opportuna multitudo maior indies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem nouandarum rerum, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem vxoris vocibus monentis, *nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia noua atque incognita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obseruaretur miles: dū ab Annibale missi duces assueti militibus iuuare possent incœpta:* cum Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam, paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assueuerat, incautè aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est: ea deformabat, itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prr. defert. Qui vbi rem haud vanam esse certis indiciis cōpererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atque Andronodorum interfecerunt, & cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerūt. Qui cùm ordine omnia edocuisset, & *principium coniurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themistio iuncta esset: Afrorum Hispanorūque auxiliares instructos ad cædem, Prr. principumque aliorum: bonaque eorum: prædæ futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quæ, per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam coniurationem ante oculos posuisset,* senatui quidem tam iure cæsi, quàm Hieronymus, videbantur.

Andronodorus de occupanda Syracusarū tyrannide cogitās, interficitur.

Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat, quam ferociter minitantem in vestibulo curiæ corpora coniuratorum eo metu compresserunt, vt silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, vt verba faceret. Is (tamquā reos agebat) ab antè

Sopatri oratio de Andronodori & Themistii cæde

XXV acta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem scelestè atque impiè facta essent, Andronodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix dum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistratus eius sub aliena inuidia regnasse, itaque aut ante Hieronymū, aut certè cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos iam morti destinatosq; alia noua scelera post mortem tyranni molitos, palam primò, cùm clausis Andronodorus insulæ portis hæreditatē regni creuerit, quæque procurator tenuerat, pro domino possederit: proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circumsessus ab vniuersa ciuitate, quæ Acradinā tenuerit nequiquam palam atque apertè petitum regnum clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atq; honore potuerit vinci, cùm inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset Prætor.* Sed *animos eis regios regias coniuges fecisse: alteri Hieronis alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hāc vocē ex omnibus partibus concionis clamor oritur, *nullam earum viuere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.* Hæc natura multitudinis est: aut seruit humiliter, aut superbè dominatur: liberta-

Multitudo aut seruit humiliter, aut superbè dominatur.

Stirps regia interficitur.

libertatem, quæ media est, nec spernere modicè, nec habere sciunt; & non fermè desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritent: sicut tum extemplò Prr. rogationem promulgarũt. acceptaque penè prius quàm promulgata est, *vt omnis regia stirps interficeretur*, missique à Prr. Demaratam Hieronis; & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori

XXVI & Themestij, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis. vxor Sosippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciuerat exilium. Ea cum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare finerent, nihil se ex regno illius, præter exilium viri, habere; neque fortunam suam eandem viuo Hieronymo fuisse, quàm sororu; neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod si Andronodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura? sibi cum ceteris seruiendum: Si quis Sosippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas: cui dubium esse, quin extemplò conscensurus sit nauim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit in liberata patria coniugem eius, ac liberos de vita dimicare? quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, à sola, ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? Atenim periculi quidem nihil ab se timeri; inuisam tantùm regiam stirpem esse; Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam iuberent ad virum vxorem, ad patrem filias.* Auersis auribus animisque, cassè ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus *puellis vt saltem parcerent*, orare institit: *a qua ætate etiam hostes irati abstinerent, ne tyrannos vlciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur.* Inter hæc abstractam à penetralibus iugulant: in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quæ alienata mente simul luctu metuque velut captæ furore occursu se ex sacrario proripuerunt: vt, si effugium patuisset in publicum, impletura vrbem tumultu fuerint. tum quoque haud magno ædium spatio inter

Crudele mortis exemplum.

medios tot armatos aliquoties integro corpore euaserunt: tenentibusque, cum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt. tandem vulneribus confectæ, cùm omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt, cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit: quòd paulò post nuntius venit, mutatis repentè ad misericordiam animis, *ne interficerentur*. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeò festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistij (nam ambo Prr. fuerunt) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

XXVII Statutus est comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus vnus ex vltima turba Epicidem nominauit, tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cùm haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modò sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primò: & trahendam rem esse: postremò victi consensu, & seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primò statim creati nudare quid vellent: quamquam ægrè ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiam tũ classem nauium centum Romanus habebat, quo euaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quóve eos ageret noua atque insolita libertas, opperiẽs. Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis; Marcellus posse rem conuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renouandu fœdere agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicides, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, *prodi Romanis Syracusas* criminabantur. At verò Appius naues ad ostiũ portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet opperiẽs, in statione habere cœpit. Ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primò etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione XXVIII rerum in concionem vocati placuit. vbi cum alij aliò tenderent, nec procul à seditione res esset, Apollonides principum vnus orationem salutarem, vt in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem vnquam ciuitati vlli fuisse. si enim vno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinẽt, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratiorémve fore. si alia aliò trahat res, non inter Pœnos Romanosque bellũ atrocius fore, quã inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem muros pars vnaquæque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque vt omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: vtra societas sit vtilior, longè minoris adeò rem momenti consultatione esse. sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quòd Carthaginiensibus ita pax negari posse, vt non vtique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplò aut pacem aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac studij visa est oratio habere, eò plus auctoritatis habuit. Adiectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi & duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Cum sæpe acta res esset mediis certaminibus, postremò quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit. mittique cum eis legatos ad rem confirmandam. Dies haud ita multi intercesserant, cum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes ve-

Apollonides ad concordiã Syracusanos hortatur.

XXIX netunt. Legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam duceisque eius ablegandos. Hippocrates Pr. ducere eo transfugas iussus · secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorũ effecerũt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. nã & illis, quod iam diu cupiebant, nouandi res occasio data est. & hi sentinam quandam vrbis rati exhaustam, lætabantur. cæterùm leuauerunt modò in præsentia velut corpus ægrũ, quò mox in grauiorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima prouinciæ Romanæ primò furtiuis excursionibus vastare cœpit: deinde cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ cùm essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui *pacis fidem ruptam esse* dicerent: *nec belli defuturam vmquam causam, nisi Hippocrates atque Epicides non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur.* Epicides ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello: profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, vt quicumque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent, nec iis libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse: vel quod in solo vrbis suæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primùm conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facilè multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ quærentibus, & Hippocratẽ atq; Epicidem abire, seu Locros, seu quo alio mallẽt, dummodò Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, vt pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse. *itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, vt in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax conuenisset.* Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoq; accito, vt altera parte aggrederetur: tanto ardore militum est vsus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, vt primo impetu vrbem expugnarent. Hippocrates atque Epicides, posteaquam capi muros, refringique portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepere, inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorũ agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, *captam vrbem esse*, cætera falsa mista veris ferens: *cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam vrbem, bona locupletum donata.* Ad nuntium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent cõsultabant. Terroris speciem haud vnam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Cæterùm Leontinorum militumq; aliorum nemo post captam vrbem violatus fuerat: suaq; omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ vrbis absumpserat, restituebãtur. Nec vt in Leontinos irent, *proditos ad cædem commilitones* querentes, perpelli potuere, nec vt eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Cùm ad defectionem inclinatos animos cernerent Prr. sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur; spe territis omnibus per proditionem vrbis potiundæ. quod vbi frustra eis fuit inceptum, vi agẽdum rati. postero die Megaris castra mouent, vt Herbesum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutum prima specie, quàm vnum spe vndique abscissa cõsilium esse rati, vt se militibus permitterẽt, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obuiam agmini procedunt. Prima fortè signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Thrasymenũ inter Romana auxilia, dimissique: quos vbi ex signis armatorumque habitu cognouere Hippocrates atque Epicides, ramos oleæ ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *vt reciperẽt sese, receptosq; tutarentur, neu proderent Syracusanis: a quibus mox ipsi trucidandi P. R. dederentur.* Enimuero conclamant, *bonum vt animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.* Inter hoc colloquium XXXI signa constiterãt, tenebaturque agmen: nec dum quæ moræ causa foret, peruenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicidem adesse persuasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubiè approbantium aduẽtum eorum: extemplò Prr. citatis equis ad prima signa perrexerunt, *qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset*, rogitantes, colloquia serendi cum hoste, iniussuque prætorum miscendi eos agmini suo: comprehendi vincirique catenis iusserunt Hippocratem. ad quam vocem tantus extemplò primùm à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, vt facilè, si vltra tenderent, appareret eis timendum esse. Soliciti incertique rerum suarum Megaram, vnde profecti erant, referri signa iubent, nuntiosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat *Prr. Syracusani Marcello suo S.* secũdum salutem, vt assolet, scriptum erat. *Rectè eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum tandem esse causam, nec vmquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in vrbe, aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, vt eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc cum recitata essent, tanto clamore ad arma discursum est, vt prætores intèr tumultum pauidi obequitauerint Syracusas. & ne fuga quidem

Syracusani legatos mittunt ad rem cum Romanis confirmandam.

Leontini deficiunt à Syracusanis.

XXX Marcellus Leontinos oppugnat.

Syracusani prætores Herbesum proficiscũtur.

Ob Hippocratem seditio mota in Syracusano exercitu.

Hippocratis dolus.

eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat. nec ab vllo temperatũ foret, ni Epicides atq; Hippocrates iræ multitudinis obuiã issent: non à misericordia, aut humano cõsilio, sed ne spem reditus præciderent sibi, & cum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides: tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primùm, dein pignore sibi conciliarẽt, expertique quàm vana, aut leui aura mobile vulgus esset, militẽ nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant: vt Syracusas perferret nuntium conuenientem eis, quæ ad Milam falso nuntiata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant, narrando,
XXXII concitaret iras hominum. Huic non apud vulgum modò fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus mouit, vt vani quidam homines palam ferrent, *perbene detectam in Leontinis esse auaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo maius ibi auaritiæ premium esset facturos fuisse.* Itaque *claudendas cuncti portas, & custodiendam vrbem* censere, sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse apud militares penè omnes, partemq; magnam plebis inuisum esse nomen Romanum, prætores optimatumque pauci quamquam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, vt portas aperirent sinerẽtque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam vnis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum Prr. interuenerũt. & primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo: postremò, vt omnia vana erant, obliti maiestatis precibus agebant, *ne proderent patriam tyrannis antè satellitibus, & tum corruptoribus exercitus.*

Syracusanorum seditio.

Sed surdæ adeò omnium aures cõcitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quàm foris portæ effringerentur, effractisque omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum est. Prr. in Acradinam cum iuuentute popularium confugiũt. mercenarij milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Acradina quoque primo impetu capitur, prætoresque, nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiũtur. nox cædibus finem fecit. Postero die serui ad pileum vocati, & carcere vincti emissi: confusaque omnis multitudo Hippocratem atque Epicidem creant prætores, Syracusæque, cùm breue tempus libertas affulsisset,
XXXIII in antiquam seruitutem reciderunt. Hæc nunciata cùm essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplò castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi fortè in quinqueremi erant, præmissa quadriremis, cum intrasset fauces portus, capitur. legati ægrè effugerunt. Et iam non modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: cùm Romanus exercitus ad Olympium (Iouis id templum est) mille & quingentis passibus ab vrbe castra posuit. Inde quoque legatus præmitti placuit, quibus ne intrarent vrbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obuiam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellũ se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre*, ait: *& iis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi fœdiorem non exilio solùm, sed etiã morte seruitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorũ inultam Romanos passuros. Itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, & cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides *si qua ad se mandata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse: cum in eorum ad quos venerint manu, res Syracusana esset, tum reuerterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit.

Legatus Romanos ad Syracusanos.

Inde terra mariq; simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cuius murus fluctu alluitur: & quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu cœperant, non diffidebant vastam desiectamque spatio vrbem parte aliqua se inuasuros, omnem apparatum oppugnandarum vrbium muris admouerunt. Et habuisset tãto impetu cœpta res fortunam, nisi vnus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, vnicus spectator cæli siderumque mirabilior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perleui momẽto ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adiri possent, vt cuique aptũ visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Acradinæ murum, qui vt antè dictũ est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat ex cæteris nauib. sagittarij funditoresque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittẽdum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naues. iunctæ aliæ binæ id quinqueremes, demptis interioribus remis, vt latus lateri applicaretur: cùm exteriore ordine remorum velut naues agerentur, turres contabulatas, machinamentaquè alia quatiendis muris portabãt. Aduersus hũc naualem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quæ procul erant naues saxa ingenti pondere emittebat. propiores leuioribus, eoque magis crebris petebat telis postremò vt sui vulnere intacti tela in hostem ingererent; murum ab imo ad summum crebris cubitalibus ferè cauis aperuit, per quæ caua pars sagittis, pars Scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naues, quo interiores ictibus tormentorũ essent: in eas tollendas desuper murũ eminentẽ ferrea manus firmæ catenæ illigata cùm iniecta proræ esset, grauique libramento plumbi recelleret ad solum: suspensa prora, nauim in puppim statuebat. dein remissa subitò, velut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarum ita vndæ affligebant, vt etiam si rectà recideret, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est auersa, vt totis viribus terra aggre-

Syracusæ terra mariq; oppugnantur à Romanis.

XXXIV

Archimedes.

Archimedis solertia inuendis Syracusis.

derentur, sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis vnica arte. natura etiam adiuuabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, vt non solum missa tormenta, sed etiam quæ pondere suo prouoluta essent grauiter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita consilio habito, cùm omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tãtum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

XXXV *Marcellus quas vrbes in Sicilia recepit.* Interim Marcellus cum tertia ferè parte exercitus ad recipiendas vrbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promõtorium, classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditũ, tria equitum, XII. elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classẽ: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, accitusque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facilè perpulerat, vt quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam traiicerentur. *Carthaginiensiũ classis Heracleã appulit.* Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque ciuitatũ quæ partis Carthaginiensium erant adeò accẽsæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, vt postremo etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustulerint: & parte copiarum satis defendi vrbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint: vt Epicides præesset custodiæ vrbis, Hippocrates Himilconi coniunctus, bellum aduersus Cos. Romanũ gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acillas vrbem ponebat. Munientibus superuenit Marcellus, ab Agrigento iam occupato, cùm frustra eo peruenire hostem festinans retendisset, rediens nihil minus ratus, quàm illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obuiam fore: sed tamen metu Himilconis Pœnorumque, vt quibus nequaquàm eis copiis quas habebat par esset, quam poterat maximè intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

XXXVI Forte ea cura, quæ erat aduersus Pœnos præparata, aduersus Siculos vsui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos & plerosque inermes, quod peditum fuit circumuenit. eques leui certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo fermè inde millia castra posuit. *Alia Carthaginiensium classis Syracusas adiit.* Sub idem fere tempus & naues longæ quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrère, & Romana item classis, XXX. quinqueremes legionem primam Panormi exposuere: versumque ab Italia bellum, adeò vterque populus in Siciliam intentus fuisse videri poterat. legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas prædæ haud dubiè sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis classe prosequente ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obuiam progressum, peruenit. Nec diutius Pœni Syracusis morati sunt. *Pœni Syracusis abscedunt.* & Bomilcar simul parum fidens nauibus suis, duplici facile numero classe aduentantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia aggrauari socios, velis in altum datis in Africam transmisit. & Himilco secutus nequiquam Marcellum Syracusas si qua, prius quàm maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde mouit: vt quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoueret exercitum, ac præsens suas res fouentibus adderet animos. *Plurima Romanorum præsidia in Sicilia per fraudem oppressa.* Murgantiam primùm, prodito ab ipsis præsidio Romano recepit: vbi frumenti magna vis commeatusque omnis generis conuecti erant à Romanis.

XXXVII Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum ciuitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Ænna in excelso loco ac prærupto vndiq; sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidij haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quàm in fide Siculorum reponeret. & tum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditæ proditiones, defectionesque vrbium, & clades præsidiorum. itaque nocte dieque iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. *Ænnenses defectionis cupidi.* Quod vbi Ænnensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione præsidij animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere. apertè ac propalam placuerat agendum. *Vrbem arcemque suæ potestatis*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non serui in custodiam traditi essent Romanis, itaque claues portarum reddi sibi æquum censent. bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *se in præsidio impositum esse dicere, ab imperatore suo: clauesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Aennensium arbitrio haberet, sed eius qui cõmisisset. præsidio decedere apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrij esset.* Se verò negare illi missuros: testatique si verbis nihil agerent, vindictã aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius ait illis: *si ad consulem grauarentur mittere, sibi saltẽ darent populi consiliũ, vt sci-*

vetur, vtrum paucorum ea denunciata, an vniuersæ ciuitatis essent. Consensu in postetum diem concio

XXXVIII edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese

Pinarij ad suos oratio.

recepit, conuocatis militibus: *Credo ego vos audisse milites,* ioquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumuenta & oppressa sint per hos dies. eam vos fraudem deûm primò benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesque perstando ac peruigilãdo in armis, vitastis, vtinam reliquum tempus ne patiendo infanda, nec faciendo traduci possit. Hæc occulta fraude cautio est: quæ, quia adhuc minus cuiquam successit, apertè ac propalam claues portarum reposcunt. quas simul tradiderimus, Carthaginiẽsium extemplò Æna erit, fœdiusque hic trucidabimur, quàm Murgantiæ præsidium interfectum est. noctem vnam ægrè ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Ænnẽsium sanguine Enna inundabitur. nec præoccupati, peculij, nec occupantes, periculi quicquã habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. Intenti ergo omnes, armatiq; signum expectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. cum toga signum dedero, tum mihi vndique clamore sublato turbã inuadite, ac sternite omnia ferro: & cauete, ne quisquam ex iis supersit, à quibus aut vis aut fraus timeri possit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, cæteri superni, infernique dij, qui hanc vrbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, vt ita nobis volentes propicij adsitis, si vitandæ, non inferendæ fraudis causa hoc cõsilij capimus. Pluribus vos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit.* Ab hac adhortatione di-

XXXIX missi, corpora curant. Postero die alij aliis locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & antè spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populũ à magistratibus præfectus Romanus, cùm *consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam,* & pleraque eadem, quæ pridie prius dixisset: primò sensim ac plures *reddere claues,* dein iam vna voce id omnes iuberent: cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur vltra vim vltimam dilaturi: tum præfectus toga signum, vt conuenerat, dedit. militesque intẽti dudum ac parati, alij supernè in aduersam concionem clamore sublato decurrunt, alij ad exitus theatri conserti obsistunt. Cæduntur Ænnenses

Ænnenses cæduntur à Romanis militibus.

cauea inclusi: coaceruanturque non cæde solùm, sed etiam fuga, cùm alij super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, viui mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, &, vrbis captæ modo, fugaque & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quòd iure turbam inermem cædebant, quàm si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Ænna aut malo, aut necessario facinore retenta Marcellus nec factum improbauit, & prædam Ænnensium militibus concessit: ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, vt vrbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, propè vno die omnem Siciliam peruasit: & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiã deorũ sedem violatam esse: tum verò qui etiam antè dubij fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigẽtum sese recepit: cum acciti à proditorib. nequicquam ad Ænnam exercitum admouissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumẽtoque & commeatibus aliis in castra conuectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas, obsidẽdas venit. inde Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinũ in eius locum classi castrisque præfecit veteribus, ipse hybernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam vocant locũ) communiit, ædificauitque. Hæc in Sicilia vsque ad principium

Siculorũ pleræq; vrbes deficiũt ad Pœnos.

hyemis gesta. Eadem æstate & cum Philippo re- XL

ge, quod iam antè suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium Pr. venerunt, præsidentem classi Brundusio, Calabriæque circa litturibus, nuntiãtes *Philippum primùm Apolloniam tentasse, leuibus biremibus CXX. flumine aduerso subuectum: deinde, vt ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse: eamque vrbem sitam in plano, neque mœnibus, neque viris, neque armis validam primo impetu oppressam esse.* Hæc nuntiantes orabant, *vt opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terra, aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quòd imminerent Italiæ, peterentur.* M. Valerius præsidio

Bellum cũ Philippo Macedonũ rege motũ.

loci eius relicto T. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quod longæ naues militem capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum peruenit: vrbemque eam leui tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apollonia venerunt nuntiantes *in obsidione sese, quòd deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere vltra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent* pollicitus, mille delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto sociũ Næuio Crispo, viro impigro & perito militiæ. Is

Apolloniã Philippus oppugnat.

expositis in terram militibus, nauibusque Oricum retro vnde venerat ad cæteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minimè ab regiis obsessam duxit: & nocte, ita vt nemo hostium sentiret, vrbem ingressus. Die insequenti quieuère, dum præfectus iuuentutem Apolloniatum, armaque & vrbis vires inspiceret. vbi ea visa inspectaque satis animorum fecere: simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab vrbe sine vllo tumultu egressus, castra hostiũ adeò neglecta atque aperta intrauit, vt satis constaret prius plus mille hominum vallum intrasse, quàm quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent peruenire ad tabernaculum regiũ potuisse. Cædes proximorum portæ excitauit hostes. inde tantus terror pauorque omnes occupauit, vt non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur. sed etiã ipse rex, sicut somno

Apolloniates Philippi castra nocte inuadunt.

excitus erat, propè seminudus fugiēs, militi quo-
que, oedum regi vix decoro habitu, ad flumen
nauesque perfugerit. eodem & alia turba effusa
est. Paulò minus tria millia militum in castris aut
capta, aut occisa, plus tamen hostium aliquantò
captum, quàm cæsum est. Castris direptis, Apol-
loniatæ catapultas, balistas, tormētaque alia, quæ
oppugnandæ vrbi comparata erant, ad tuenda
mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apol-
loniam deuexere. cætera omnis præda castrorum
Romanis concessa est. Hæc cum Oricum essent
nunciata, M. Valerius classem extemplò ad ostiū
fluminis duxit, ne nauibus capessere fugam rex
posset. Itaque Philippus neque terrestri, neque
nauali certamine satis fore parem se fidens, sub-
ductis aut incensis nauibus, terra Macedoniam
petiit, magna ex parte inermi exercitu, spoliato-
que. Romana classis cum M. Valerio Orici hy-
XLI bernauit. Eodem anno in Hispania variè res ge-
stæ. nam prius cum Romani amnem Iberū tran-
sirent, ingentes copias Hispanorum Mago & As-
drubal fuderunt. defecissetque ab Romanis vlte-
rior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto
exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tem
pore aduenisset. Primò ad castrum Altum (locus
est insignis cæde magni Amilcaris) castra Roma-
ni habuere. Arx erat munita, & conuexerant an-
tè frumentum. tamen quia omnia circa hostium
plena erant: agmenque Romanum impunè in-
cursatum ab equitib. hostium fuerat: & ad duo
millia, aut moratorum, aut palantium per agros
interfecta: cessere inde Romani propius pacata
loca, & ad montem victoriæ castra communiue-
re. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis & Asdru-
bal Gisgonis filius, tertius Carthaginēsium dux,
cum exercitu iusto aduenit: contraque castra Ro-
mana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio
cum expeditis clam profectus ad loca circa visen-
da, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in
patentibus campis, ni tumulum in propinquo ce-
pisset. ibi quoque circumsessus aduentu fratris,
obsidione eximitur. Castulo vrbs Hispaniæ vali-
da ac nobilis, & adeo coniuncta societate Pœnis,
vt vxor inde Annibali esset, ad Romanos defe-
cit. Carthaginiēses Illiturgum oppugnare ador-
ti, quia præsidium ibi Romanum erat: videban-
turque inopia cum locum maximè expugnaturi.
Cn. Scipio, vt sociis præsidioque ferret opem,
cum legione expedita profectus, intra bina castra
cum magna cæde hostium vrbem est ingressus,
& postero die eruptione æquè felici pugnauit,
supra duodecim millia hominum cæsa duobus
prœliis: plus decem millia capta, cum sex & tri-
ginta militaribus signis, ita ab Illiturgi recessum
est obsidione. Bigera inde vrbs (socia & hæc Ro-
manorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari
cœpta est. Eam obsidionem sine certamine ad-
ueniens Cn. Scipio soluit. Ad Mundam exinde
XLII castra Punica mota. Et Romani eo confestim se-
cuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per qua-
tuor fermè horas, egregieque vincentibus Rō-
manis signum receptui est datum, quod Cn. Sci-
pionis femur tragula confixum erat: pauorque
circa eum cœperat milites, ne mortiferum esset
vulnus. Cæterùm haud dubium fuit, quin, nisi eà
mora interuenisset, castra eo die Punica capi po-
tuerint. iam enim non milites solum, sed elephāti
etiam vsque ad vallum acti erant: superque ipso
nouem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc
quoque prœlio ad duodecim millia hominum
dicuntur cæsa: propè tria millia capta, cum signis
militaribus septem & quinquaginta. Ad Aurin-
gen inde vrbem Pœni recessere: & vt territis in-
staret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecti-
cula in aciem illatus conflixit, neç dubia victoria
fuit: minus tamen dimidio hostium, quam an-
tea, quia pauciores supe. fuerant qui pugnarent,
occisum. Sed gens nata instaurandis reparandis-
que bellis, Magone ad conquisitionem militum
fratre misso, breui repleuit exercitum, animos-
que ad tentandam de integro certamen fecit. A-
li plerique milites, sicut pro parte toties intra
paucos dies victa, eisdem animis quibus prius, eo-
demque euentu pugnauere. plus octo millia ho-
minum cæsa: haud multo minus quàm mille ca-
pta, & signa militaria LVIII. & spolia plurima Gal-
lica fuēre: annuli aurei torques armillæque ma-
gnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallo-
rum (Mœnicapto & Ciuismaro nomina erant)
eo prœlio ceciderunt. octo elephanti capti, tres
occisi. Cum iam res prosperæ in Hispania essent,
verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum
oppidum, quod causa belli esset, octauum iam an-
num sub hostium potestate esse. itaque id oppi-
dum vi pulso præsidio Punico receperunt: culto-
ribusque antiquis quos vis reliquerat belli, resti-
tuerunt: & Turdetanos qui contraxerant eis cum
Carthaginiensibus bellum, in potestatem reda-
ctos sub corona vendiderunt, vrbemque eorum
deleuere. Hæc in Hispania Q. Fabio, M. Claudio XLIII
Coss. gesta. Romæ cum tribuni plebis noui ma-
gistratum inissent, extemplò censoribus P. Furio
& M. Attilio à L. Metello tribuno plebis dies di-
cta ad populum est. quæstorem eum proximo
anno adempto equo tribu mouerant, atque æra-
rium fecerant, propter coniurationem deseren-
dæ Italiæ ad Cannas factam. sed nouem tribuno-
rum auxilio vetiti causam in magistratu dicere,
dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors
prohibuit P. Furij. M. Attilius magistratu se ab-
dicauit. Consularia comitia habita à Q. Fabio
Maximo Cos. creati consules ambo absentes, Q.
Fabius Maximus consulis filius, & T. Sempro-
nius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atti-
lius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempro-
nius Tuditanus, & Cn. Fuluius Gentumalus, &
M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per qua-
triduum eo anno primùm factos ab curulib. ædi-
libus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic
erat, qui ad Cannas, pauore aliis in tanta clade
torpentibus, per medios hostes erupit. Comitiis
perfectis ab Q. Fabio Cos. designati cōsules Ro-
mam accersiti magistratum inierūt: senatumque
de bello ac prouinciis suis prætorumque, & de
exercitibus quibus quique præessent, consulue-
runt. Itaque prouinciæ atque exercitus diuisi.
Bellum vndecumque cum Annibale consulibus XLIV
mandatum, & exercitus vnus, quem ipse Sem-

Philippi fuga.

Res in Hispania gestæ.

Castulo vrbs Hispaniæ ad Pœnos defecit.

Cn. Scipionis femur tragula confixum.

Saguntum recipiunt Romani.

Censoribus ad populū dies dicta.

Ludi scenici primum facti.

Prouinciarum atque exercituum Romanorū diuisio.

pronius habuerat, alter quem Fabius Cos. ex binæ erant legiones. M. Æmilius Pr. cuius peregrina sors erat, iurisdictionem Attilio collegæ prætori vrbano mandârat, vt Luceriam prouinciam haberet legionésque duas, quibus Q. Fabius qui tum consul erat, prætor præfuerat. prætori Sempronio prouincia Ariminum, Cn. Fuluio Suessula, cum binis item legionibus euenerunt: vt Fuluius vrbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia prouinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnû Hieronis fuisset. Lentulo Prop. prouincia vetus: T. Otacilio classis, exercitus nulli additi noui: M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & classe, quam haberet: Q. Mutio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione vna cui iam diu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones vrbanæ iussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis aduersus multa simul aut mota aut suspecta bella munierunt Romanum imperium. Consules duabus vrbanis legionibus scriptis, supplementóque in alias lecto,

Prodigia.

priusquam ab vrbe mouerent, prodigia procurârunt, quæ nuntiata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam iouis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. nauium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ. & in Iouis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiternі cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit, cum obuiam filius progrederetur, lictoresque verecundia maiestatis eius taciti anteirêt, non summouentes patrem, præter vndecim fasces equo præuectus senex, vt consul *animaduertere proximum lictorem* iussit, & is, *vt descenderet ex*

XLV *equo*, inclamauit: tum demum desiliens, *Experiri* (inquit) *volui fili, satin' scires consulem te esse.* In ea castra Cassius Altinius Arpinas clam nocte cum tribus seruis venit, promittens, *si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse.* Cum eam tunc rem ad concilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi cõmunis hostis, qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalẽ discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos: tum postea quam res Romana contra spem votaq; eius velut resurgeret, turpius videatur nouã referre proditionẽ: vt proditto pro septemuirali indicio esset, semperque aliud sentiret, infidus socius, vanus hostis, ad Faleriorum, Pyrrhi ve proditorem, tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines in medio ardore belli tanquam in pace libera de quoque arbitrari & agere,* aiebat: *cùm illud potius agendum atque eis cogitandũ sit, si quo modo fieri possit, ne qui socij à populo Romano desciscant, & non vocitent, documentum autẽ ducant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat, quòd si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin breui deserta ab socijs Romana res fœderibus Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilij viam, neque eum pro hoste, neq; pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul à castris placere in aliqua fida ciuitate seruari per belli tempus; perpetrato bello, tum consultandum, vtrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est, catenisque ligatus, traditus & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes seqtebantur, nocte clausum asseruabant.

De proditore quodam Arpinatæ variæ sententiæ.

Arpis domi primùm desiderari, quætique est cœptus: dein fama per totam vrbem vulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuque rerũ nouarum extemplò nuntij ad Annibalẽ missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, vt ambiguæ fidei virum suspectum iamprìdẽ habebat, & causam nactus erat tã ditis hominis bona possidendi, vendendique, cæterùm vt iræ magis quàm auaritiæ datum crederẽt homines, crudelitati quoque grauitatem addidit: coniugemque eius ac liberos in castra acciros, quæstione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentique domi relictum esset: satis cognitis omnibus, viuos combussit. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primùm instituit oppugnare, vbi cum à mille ferè passibus castra posuisset, cõtemplatus ex propinquo situm vrbis mœniaque quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maximè neglectam custodia vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad vrbes oppugnandas vsui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, vbi quartæ vigiliæ signũ cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti per desertam partem vrbis, *eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere* iubet: *& tenentes partem vrbis, cornu signum dare, vt cætera copiæ admouerẽtur, parata omnia atque instructa sese habitum.* Ea impigrè facta: & quòd impedimentum agentib. fore videbatur, id maximè ad fallendum iuuit. Imber à nocte media coortus, custodes, vigilesq: dilapsos è stationibus suffugere in tecta coëgit: sonituque primo largioris procellæ strepitum demolientium portam, exaudiri probibuit. lenior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum sopiuit. Posteaquam partem renuerunt, cornicines in via parib. interuallis dispositos canere iubent, vt consulem excirent. Id vbi factum ex composito est, signa efferri consul iubet: ac paulò ante lucem per effractam portam vrbem ingreditur. Tum demum hostes excitati sunt, iam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in vrbe erat, Annibalis, quinq; millia fermè armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominũ armabant, eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerũt. Pugnatũ primò in tenebris angustisque viis est: cùm Romani non vias tantùm, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti supernè ac vulne-

Annibalis crudelitas.

Arpos oppugnat Fabius cõsul. XLVI

Arpi nocte capti.

XLVII

rari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Rumani, atque inde colloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis *quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici aduersus veteres socios Romanos bellum gererent: & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent?* Arpinis purgantibus, *ignaros omnium se venum à principib. datos, penè captos oppressosque à paucis esse.* Initio otto plures eum pluribus colloqui, postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus. fideque data inter signa aciesque, Arpini repentè pro Romanis aduersus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paulò minus mille homines, nihil præterea cum cõsule pacti, quàm *vt sine fraude Punicũ emitteretur præsidium*, ad cõsulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade vllius præterquam vnius veteris proditoris, noui perfugæ, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaque eorum forti ac fideli persæpè Respublica vsa est. Cum cõsulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites CXII. nobiles Campani per speciem prædãdi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerũt, stationi militum qui essent dixerunt, colloqui se cũ prætore velle. Cn. Fuluius castris præerat, cui vbi nunciatũ est, X. ex eo numero iussis inermib. deduci ad se, vbi quæ postularent audiuit: (nihil autem aliud petebant, quàm vt Capua recepta bona sibi restituerẽtur) in fidem omnes accepit. Et ab altero prętore Sẽpronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum, amplius septem millia hominum capta & æris argentique signati aliquantum Romę fœdam incendium per duas noctes ac diem vnum tenuit; solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Iugarioque vico: in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit. Eodem anno P. & Cn. Cornelij, cùm in Hispania res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent socios, & nouos adiicerent, in Africam quoq; spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarũ, subitò Carthaginiensibus hostis factus, ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent: & pollicerentur, *si perseueraret vrgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnixuros, vt in tempore, & bene cumulatam gratiam referant.* Grata ea legatio barbaro fuit, collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, vt veterum militũ verba audiuit, quàm multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animaduertit. Tum primum, vt pro bonis ac fidelibus sociis facerent, orauit, *vt duo legationem referrent ad imperatores suos: vnus apud sese magister rei militaris remaneret, rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde à principijs gentis maiores suos bella gessisse, ita se à pueris insuetos: sed habere hostem pedestri fidentem marte, cui se æquari robore virium velit, & sibi pedites comparandos esse: & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ordinandique & instruendi eos, artem ignorare, omnis, velut fortè congregata turba sua inscia, ac temeraria esset. Facturos se in præsentia quod vellet*, legati responderũt: fide accepta, vt remitteret extemplò eum, si imperatores sui non conprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regẽ remansit. Cum duob. Romanis relata Numidasque legatos in Hispaniam misit ad capiendam fidem ab imperatorib. Romanis, iisdem mandauit, *vt protinus Numidas, qui intra portas, seu præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent.* Et Statorius ex multa iuuentute regi pedites conscripsit: ordinatosque proximè morem Romanum instruendo & decurrendo signa sequi, & seruare ordines docuit: & operi aliisque institutis militaribus ita assuefecit, vt breui rex non equiti magis fideret quam pediti: collatisq; æquo campo signis, iusto prœlio Carthaginiensem hostẽ superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumento fuit, namque ad famã eorũ transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitia est. Quod vbi Carthaginienses acceperunt, extemplò ad Galam in parte altera Numidiæ (Massyla ea gens vocatur) regnantem legatos mittunt. Filium Gala Masanissam habebat, septem & decem annos natũ, cæterum iuuenem ea indole, vt iam tum appareret, eius regnum opulentius quàm quod accepisset, facturum. Legati quoniã Syphax se Romanis iunxisset, vt potentior societate eorũ aduersus reges populusque Africæ esset, docent: *melius fore Galæ quoque Carthaginiensib. iungi quamprimùm, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihil iũ præter nomẽ ex fœdere Romano habentẽ, posse.* Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, vt exercitum mitteret.

Rome incendium multa absumpsit.

XLVIII

Syphax rex Numidarũ

Numidarũ gens ad pedestria bella rudis

Masanissa regis Gallæ filius.

XLIX

Qui Carthaginiensium legionib. coniunctis, magno prœlio Syphacẽ deuicit. XXX. millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitib. in Maurusios ex acie Numidas (extremi propè Oceanũ aduersus Gadeis colunt) refugit: affluentibusque: ad famam eius vndique barbaris, ingentes breui copias armauit, cum quib. antequam in Hispaniam angusto diremptam freto traiiceret, Masanissa cum victore exercitu aduenit, isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se sine vllis Carthaginiensiũ opibus gessit bellũ. In Hispania nihil memorabile gestũ, præterquã quòd Celtiberùm iuuentutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerũt: & nobilissimos Hispanos supra CCC. inde in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modò eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quòd mercenariũ militẽ in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Syphax à Masanissa victus.

Celtiberũ iuuentus desciuit ad Romanos.

EPITOME LIBRI XXV.

PVB. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal vrbem Tarentum præter arcem per Tarentinos iuuenes, qui se noctu venatum ire simulauerant, cepit. Ludi Apollinares ex Martij carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fuluio & Ap. Claudio Coss. aduersus Hannonem Pœnorum ducem prosperè pugnatum est. T. Sempronius Gracchus procos, ab hospite suo Lucano in insidias ductus, à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militauerat, cùm petisse à senatu, vt sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam, octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, qui cum exercitu eum cecidit. Cn. Fuluius pr. malè aduersus Annibalem pugnauit: in quo prælio hominum sexdecim millia ciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est à Q. Fuluio & Ap. Claudio Coss. Claudius Marcellus Syracusas expugnauit anno tertio, & ingentem se virum gessit, in eo tumultu vrbis captæ, Archimedes intentus formis quas in puluere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristē exitum tulerunt, propè cum totis exercitibus cæsi anno octauo, quam in Hispaniam ierant, amissáque eius prouinciæ possessio foret, nisi L. Martij equitis Romani virtute, & industria, cōtractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent, ad triginta septem millia cæsa, ex mille octingentis præda ingens capta; dux Martius appellatus est.

I
Salentinorum ignobiles vrbes ad Pœnum deficiunt.

DVM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem vrbis Tarentinorum potiundæ, ipsorum interim Salentinorum ignobiles vrbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Brutus ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos defeiuerant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt, & plures redissent, ni L. Pōponius Veientanus præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Brutio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cū Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ agrestium seruorumque cæsa aut capta est: minimumque iacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & antè publicanus, omnibus malis artibus & Reipubl. & societatibus infidus, dānosusque. Sempronius Cos. in Lucanis multa prœlia parua, haud vllum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnauit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ aduersæque res, non fortunam magis quàm animos hominum: tanta religio, &

Externis religionibus Roma incessitur.

ea magna ex parte externa, ciuitatem incessit, vt aut homines, aut dii repentè alij viderentur facti, nec iam in secreto modò atque intra parietes ac postes contemnebantur Romani ritus: sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierū turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos patriu more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mētes, quorum numerū auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate & metu in vrbem cōpulsa: & quæstus ex alieno errore facilis, quem velut ex cōcessæ artis vsu exercebant. Primò secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad patres etiam, & ad publicam querimoniam excessit res. Incusati grauiter ab senatu ædiles triumuirique capitales, *quod non prohiberent*: cum emouere eam multitudinē è foro, ac disiicere apparatus sacrorū conati essent, haud procul abfuit quin violarentur. Vbi potentius iam esse id malum apparuit, quam vt minores per magistratus sedaretur: M. Æmilio Pr. vrbis negotiū ab senatu datum est, vt his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitauit, & edixit, *vt quicunque libros vaticinos precationésve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Aprilis deferret: neu quis in publico sacróve loco, nouo aut externo ritu sacrificaret.*

In externas religiones senatusconsultum.
II

Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus Pontifex Max. & C. Papitius C. F. Masso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius, Lucius Fuluius Masso decemuir sacrorum. In Lentuli locum Marcus Cornelius Cethegus, in Papitii Cn. Seruilius Cæpio, pontifices suffecti sunt, augur creatus L. Quintius Flaminius, decemuir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium iam apperebat tempus, sed quia consules à bello intentos auocare non placebat, T. Sempronius Cos. comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem, ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius Flaccus. Dictator primò comitiali die creauit consules, Q. Fuluium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia prouincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fuluius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Syllanus. P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego, P. Cornelius Scipio cui pòst Africanus fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem cùm obsisterēt tribuni plebis, negātes *rationem eius habendam esse, quòd nondum ad petendum legitima ætas esset: Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo* Tanto inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, vt tribuni repentè incœpto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro tēporis illius copiis magnifice facti, & diem vnum instaurati, & congii olei in vicos singulos, dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus ædiles plebeij aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum in-

Comitiorū causa dictator creatur.

Scipio qui pòst Africanus dictus est, ante ætatem ædilis factus.

III staurati, & Iouis epulum fuit ludorum causa. Q. Fuluius Flaccus tertiùm, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores prouincias fortiti sunt: P. Cornelius Sulla vrbanam & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat: Cn. Fuluius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Syllanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale, & binæ legiones decretæ alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fuluio Centimalo acciperet. Prætorum, Fuluij Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio Pr. Neronis Claudij, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent, supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Iunio in Tuscos legiones vrbanæ prioris anni datæ. T. Semptonio Graccho & P. Sēpronio Tuditano imperium prouinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ, item Publio Lentulo, qua vetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ, & quà Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Græcia M. Valerio, Sardinia Q. Mutio Scæuolæ, Hispaniæ P. & Cn. Cornelis. Ad veteres exercitus duæ vrbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno propè motu iterum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude auaritiaque neminem in ciuitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populātem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa quæ vera renunciauerāt, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassatasque naues paucis, & parui pretii rebus impositis, cùm mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, *multiplices fuisse merces ementiebantur*. Ea fraus indicata M. Æmilio Pr. priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen vllo senatusconsulto notata: quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant; populus seuerior vindex fraudis erat, excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Caruilii, cùm rem inuisam infamemque cernerent, * ducentūm millia æris multam M. Postumio dixerunt, cuius certandæ cùm dies aduenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, vt multitudinē area Capitolii vix caperet, perorata causa, spes vna videbatur esse, si C. Seruilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, priùs quàm ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testib. datis, tribuni populum summouerunt: sitellaque allata est, vt sortirentur, vbi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, *vt concilio diem eximeret*. populus reclamare: & fortè in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Cùm in eo parū præsidii esset, turbandæ rei causa publicani per vacuū vi summo occupato loco, in eos irruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cùm Fuluius cōsul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinē coactos esse? & rem ad seditionem spectare? ni properè dimittitis plebis concilium?* Plebe dimissa, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cuius exilium ruina vrbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis ciuibus passum esse. Decemuiros ante eum, quorum legibus ad eam diem viuerent, multos posteà principes ciuitatis iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coēgisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, vt tribunos à plebe intercluderet: tribus in suffragium vocari prohiberet, nihil aliud à cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratū, quòd cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorū: vincique se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentib. dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hæc cùm ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra Rempublicam pernicioso exemplo factam: senatus decerneret: cum festim Caruilii tribuni plebis omissa multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac *ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci* iusserunt. Postūmius vadibus datis non affuit. Tribuni vocauerunt plebem, quæ ita sciuit, *Si M. Postumius ante Calend. Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse: bonaq; eius venire, ipsi aqua & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum qui turbæ ac tumultus cōcitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt, primò non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem coniiciebāt: cuius rei periculū vitantes, plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorū, deinde fraudem audacia protegens, exitū habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingentis certamine petierunt: Q. Fuluius Flaccus consul, qui & antè bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duob. consularib. & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulē petiturus erat. Hic senes honoratosque iuuenis in eo certamine deuicit. Ante hunc intra centū annos & viginti nemo præter P. Corneliū Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cùm ægrè delectum conficerent, quod inopia iuniorū non facile in vtrumq; vt & nouæ vrbanæ legiones, & supplementū veteribus scriberetur, sufficiebat: senatus absistere eos incœpto vetuit, *& triūuiros binos creari iussit: alteros qui citra, alteros qui vltra quinquagesimū lapidē in plateis forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorū inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondū militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent: vt qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septē & decem annorū, aut maiores, milites facti essent.* Ex hoc senatusconsulto creati triūuiri bini conquisitionē ingenuorū per agros

Marginal notes: Prouinciæ & exercitus diuisi. — Postumij publicani fraus scelerata. — *Pal 2000. coron. — IV — Rei capitalis dies Postumio publicano dictus. — V Pontifex maximus creatur Licinius Crassus. — Inopia iuniorū Romanæ delectus ægrè confectus.

habuerũt. Eodẽ tẽpore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis, is exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut antè dictũ est, ne ante Punici belli finẽ
VI in Italiam reportaretur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque & robora ex legionib. peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, è quib. vnus potestate dicendi facta *Consulem*, inquit, *te M. Marcelle in Italiã adissemus, cùm primùm de nobis, etsi non iniquum, certè triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in prouinciam nos morte regum turbatã ad graue bellum aduersus Siculos simul Pœnosque mitti: & sanguine nostro vulneribusque magistratib. satisfacturos esse: sicut patrum memoria qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, aduersus Pyrrhũ ipsum pugnantes satisfecerunt, quamquam quod ob meritum nostrũ succensuistis Patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & vniuersum senatum intueri videor, cùm te M. Marcelle intueor: quem si ad Cãnas consulem habuissemus, melior & Reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine quæso priusquam de conditione nostra queror, noxam cuius arguimur, nos purgare. Si non deûm ira nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorũ? Equidem miles nihil vmquã dicam de imperatore eo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperauerit de Republica, cui post fugam actam sit per omnes annos prorogatum imperium. Cæteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & prouincias obtinere audiuimus. An vobis vestrisq; liberis ignoscitis facilè Patres conscripti, in hæc vilia capita sæuitis? & consuli primoribusque aliis ciuitatis fugere, cùm spes alia nulla esset, turpe non fuit, milites vtique morituros in aciem misistis? Ad Alliam propè omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidẽ certamen, arma tradidit hosti (vt alias pudendas clades exercituũ taceam) tamen tantum abfuit ab eo, vt vlla ignominia iis exercitib. quæreretur, vt & vrbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur, & Caudinæ legiones quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eumdẽ illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem verò quisquam exercitũ fugæ, aut pauoris insimulare potest? vbi plus quinquaginta millia hominũ ceciderunt? vnde consul cum equitibus quinquaginta fugit? vnde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Cum captiuis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quòd Reipublicæ nos seruassemus: quod ad consulẽ Venusiam redissemus, & speciem iusti exercitus fecissemus. Nunc deteriore cõditione sumus, quàm apud patres nostros fuerant captiui, quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusq; in quo tenderent, in castris est mutatus: quæ tamen semel nauata Reipubl. opera, & vno felici prœlio recuperarunt, nemo eorũ relegatus in exilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta, hostis denique est datus, cum quo dimicãtes, aut vitam semel: aut ignominiam finirẽt. Nos, quibus, nisi quod commisimus, vt quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil obiici potest: non solùm à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus: vbi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ ciuium iræ, ne qua denìq; bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmiũ petimus, modo experiri animum, & virtutem exercere liceat, laborem & periculum petimus, vt virorum, vt militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam alterum annum ingẽti dimicatione geritur, vrbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat; peditum & equitum acies concurrunt; ad Syracusas terra marique res geritur, clamorem pugnantium, crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec arma habeamus. Seruorum legionibus, T. Sempronius Cos. toties iam cum hoste signis collatis pugnauit: operæpretium habent, libertatem, ciuitatemque, pro seruis saltem ad hoc bellum emptis; nobis simul congredi cum hoste liceat, & oppugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis vrbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, vt quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimùm fiat, quoniã quicquid postea viximus,*
id omne destinatum ignominiæ est. Sub hæc dicta ad VII
genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris, nec potestatis suæ esse dixit; senatui scripturum se, omniaque de sententia patrum factură esse. Hæ literæ ad nouos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt, consultusque de his literis ita decreuit senatus; *Militib. qui ad Cannas cõmilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil videri Rempublicam cõmittendam esse, si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod è Republica fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergò donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset.* Comitia deinde à prætore vrbano de senatus sententia, plebisque scito sunt habita: quibus creati sunt quinqueuiri muris turribusque reficiendis: & triũuiri bini, vni sacris conquirendis, donisq; persignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmẽtalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tẽpestates fœdæ fuêre. In Albano monte biduũ continenter lapidib. pluit, tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallũ in castris multis locis supra Suessulã, & duo vigiles exanimati: murus turresque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, sed etiã decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horũ prodigiorum causa diem vnũ supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus diuinis operã dederunt: & per eosdem dies sacrum nouendiale fuit. Cùm Tarentinorũ defectio iam diu & in spe Annibali, & in suspicione Romanis esset, causa fortè extrinsecus matutandæ eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciẽ legationis Romæ cùm esset, vir inquieti animi & minimè ocium, quo tum diuturno senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos inuenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec ciuitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis solicitatos, corruptis æditiuis duobus, cùm

De reliquiis Cannensis cladis in Siciliam relegatis.

Oratio pro militib. in Siciliam relegatis.

Prodigia. Sacrum nouendiale.

Obsides Tarentini custodia educti.

primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per vrbem fuga est: emissique qui sequerentur, à Tarracina cõprehensos omnes retraxerũt. deducti in comitio, virgisque approbante popu-
VIII lo cæsi, de saxo deiiciuntur. Huius atrocitas pœnæ duarũ nobilissimarum in Italia Græcarũ ciuitatum animos irritauit, tum publicè, tum etiam singulos priuatim, vt quisq; tam fœdè interemptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles Tarentini coniurauerũt, quorũ principes Nico & Philomenes erãt. Hi prius quàm aliquid mouerent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi vrbe egressi, ad eum proficiscuntur, & cùm haud procul castris abessent, cæteri silua propè viã sese occuluerunt: Nico & Philomenes progressi ad stationes, comprehensique, vltro id petentes ad Annibalem deducti sunt. Qui cùm & causas consilii sui, & quid pararent, exposuissent: collaudati, oneratique promissis iubentur, vt fidem popularibus facerent, prędandi causa se vrbe egressos: pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad vrbem agere, tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda iuuenum est: minusq; iterũ ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Annibale, rursus fide sanxerunt, *liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque vllum vectigal Pœno pensuros, præsidiúmve inuitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore.* Hæc vbi conuenerunt, tũc verò Philomenes consuetudinem nocte egrediundi redeundique in vrbem frequentiorem facere (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur: captumq; fermè aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatũ reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum, nocte maximè commeare propter metum hostium credebant. Vbi iam eò cõsuetudinis adducta res est, vt quocumque noctis tempore sibilo dedisset signũ, porta aperiretur: tẽpus agendæ rei Annibali visum est. Tridui via aberat: vbi, quo minus mirum esset vno, eodemque loco statiua eũ tãdiu habere, ægrũ simulabat. Romanis quoq; qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse iam
IX segnis mora eius desierat. Cæterùm posteaquam Tarentũ ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporũ ac leuitate armorũ aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa mouit, præmissisq; octuaginta ferè Numidis equitib. præcepit, vt discurrerẽt circa vias, perlustrarẽtq; omnia oculis, ne quis agrestiũ procul spectator agminis falleret, progressos retraherẽt, obuios occiderẽt, vt prædonũ magis quàm exercitus accolis species esset. ipse raptim agmine facto, quindecim fermè milium spatio castra ab Tarento posuit, & ne ibi quidem nunciato quò pergerent, tãtùm conuocatos milites monuit, *via omnes irent, nec diuerti quemquã aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum iussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi.* Eadem fermè hora Tarẽtum fama peruenerat, *Numidas equites paucos populari agros, terroremque latè agrestibus iniecisse.* Ad quem nuncium nihil vltra motus præfectus Romanus, quàm vt partem equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendũ populationib. hostem, interea adeo nihil obedientèr curatũ est, vt contrà pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non mouisse. Annibal cõcubia nocte mouit, dux Philomenes erat cum solito captæ venationis onere, cæteri proditores ea quæ cõposita erant, exspectabant. Cõuenerat autem, vt Philomenes portula assueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Annibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat, aliquantũ intra mœnia includitur. Cum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque, idem redditum ab Nicone signũ, extinctæ deinde vtrimq; flãmæ sunt. Annibal silẽtio ducebat ad portam. Nico ex improuiso ad portas sopitos vigiles in cubilib. suis obtruncat, portamq; aperit. Annibal cum peditũ agmine ingreditur, equites subsistere iubet: vt quò res postulet, occurrere libero cãpo posset. Et Philomenes portulæ parte alia qua commeare assuẽrat, appropinquabat: nota vox eius, & familiare iam signũ cum excitasset vigilẽ, dicenti, *vix sustinere grandis bestiæ onus*, portula aperitur. inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilẽ incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo traiicit ingressi deinde triginta ferè armati, cæteros vigiles obtruncant, refringuntque portã maximam & agmen sub signis confestim irrupit, inde cum silentio in forum ducti, Annibali sese coniunxerunt. Tum duo millia Gallorũ Pœnus in tres diuisa partes per vrbem dimittit. Tarentinos & Afros quàm maximè frequentia occupare iubet, tumultu orto, Romanos passim cæde, oppidanis parci, sed vt fieri id posset, præcipit iuuenib. Tarentinis, *vt vbi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse iuberent.* Iã tumultus erat, clamorque, qualis esse in capta vrbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam vrbẽ credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu, in portũ effugit, inde acceptus scapha, in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat, nam & Romana erat, à proditorib. ad hoc ipsum præparata, & inscienter à Gręco inflata, quis aut quib. signũ daret, incertũ efficiebat. Vbi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tũ dubitationẽ exemerunt: & Græci Romanos passim cæde stratos cernẽtes, ab Annibale captã vrbẽ senserunt. Posteaquã lux certior erat, & Romani qui cędib. superfuerãt, in arcẽ cõfugerãt, cõticescebatq; paulatim tumultus: tũ Annibal Tarẽtinos sine armis cõuocare iubet. Cõuenẽre omnes, præterquã qui cedẽtes in arcẽ Romanos ad omnẽ adeũdã simul fortunã profecuti fuerant. Ibi Annibal benignè allocutus, Tarentinos testatusq; *quæ præstitisset ciuibus eorum, quos ad Thrasimenum aut ad Cannas cepisset:* simul *in dominationẽ superbã Romanorũ inuectus,*

Nobiles quidã Tarentini cũ Annibale colloquuntur de prodendo Tarento.

Annibal Tarentum cum exercitu proficiscitur.

Annibal ex insidiis Tarentum ingreditur.

Romani cæduntur capto Tarento.

Annibal benignè alloquitur Tarẽtinos.

ctus, recipere se in domos suas quemque iussit. & foribus nomen suum inscribere, se domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplò dato, diripi iussurum. si quis in hospitio ciuis Romani (vacuas autem cernebat domos) *nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum.* Concione dimissa, cum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim dis-
XI cursum est. & fuit prædæ aliquantum. Postero die

Arx Tarentina.

ad oppugnandam arcem ducit. quam cùm & mari, quo in peninsulæ modum pars maior circumluitur, & præaltis rupibus, & ab ipsa vrbe muro & fossa ingenti septam videret: eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse, ne aut seipsum cura tuendi Tarentinos à maioribus rebus moraretur: aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce cùm vellent, Romani facerent: vallo vrbem ab arce intersepire statuit, non sine vlla etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri: & si ferocius procurrissent, magna cæde ita attenuati præsidij vires, vt facilè per se ipsi Tarentini vrbem ab iis tueri possent. Vbi cœptum opus est, patefacta repètè purta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, vt successu eresceret audacia, pluresque & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti vndique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat: nec sustinuère impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impedimentaque alia opere iam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitati, occisique sunt plures in fuga quàm in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post interuallo murum etiam eadem regione addere parat, vt vel sine præsidio tueri se aduersus Romanos possent. reliquit tamen modicum præsidium, vt simul in faciendo muro adiuuaret. ipse profectus cum cæteris copiis ad Galesum flumen (quinque millia ab vrbe abest) posuit castra. Ex iis statiuis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantum opinione eius celerius creuerat, spem cepit etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, vt cætera tuta, sed loco plano posita, & ab vrbe muro tãtum ac fossa diuisa. Cum iam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, vt nocte ex improuiso opera hostium inuaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Annibali fuit ea parte arcem

Arcem Tarentinam oppugnat Annibal.

oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes. quà in peninsula posita imminet faucibus portus mare liberũ habebant: vrbs contrà exclusa maritimis cõmeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quã obsessi. Annibal conuocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neq; in obsidione quicquam habere spei, donec mari patiantur hostes. quod si naues sint quibus commeatus inuehi prohibeant, extemplò aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini. cæterùm *ei qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendã esse* censebãt. *Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere: suas quæ sinu exiguo interclusæ essẽt, cùm claustra portus hostis haberet, quemadmodum inde in apertum mare euasuras?* *Euadent*, inquit Annibal;

Annibalis industria.

Multa, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. vrbem enim in campo sitam habetis planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. via quæ in portũ per mediam vrbem ad mare transmissa est, plaustris transueham naues haud magna mole. & mare nostrũ erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsedebimus arcem. imò breui, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus. Hæc oratio non spem modò effectus, sed ingẽtem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplò vndique plaustra, iunctaque inter se: & machinæ ad subducendas naues admotæ, munitũq; iter: quo faciliora plaustra minorq; moles in transitu esset. iumenta inde & homines contracti, & opus impigrè cœptum. paucosque post dies classis instructa ac parata circũuehitur arcem, & ante ipsum portum anchoras iacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit. regressus ipse in hyberna. Cæterum defectio Tarentinorum vtrum priore anno, an hoc facta sit, in diuersum auctores trahũt. plures propioresq; ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factum. Romæ consules prætoresque vs- XII
que ante diem quintum Calẽd. Maias Latinæ tenuerũt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque prouincias proficiscuntur. Religio deinde noua obiecta est ex carminibus Martianis. Vates hic Martius illustris fuerat, & cùm inquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Æmilij prætoris vrbis, qui eam rẽ agebat, manus venerant. is protinus nouo prætori Sullæ tradiderat. Ex huius Martij duobus carminibus alterius postea aucta declarato auctoritas euentu, alteri quoque cuius nondum tempus venerat, asserebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc fermè verba erat: *Amnem Troiugena Cannam Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus, sed neq; credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferet amnis in pontũ magnum ex terra frugifera, piscibus atq; auibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fiat esca caro tua. nam mihi ita Iupiter fatus est.* Et Diomedis Argiui campos, & Cannam flumen, qui militauerant in iis locis, iuxta atque ipsam cladẽ agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tãtum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiã scripturæ genere. *Hostem Romani si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longè, Apollini vouendos censeo ludos. qui quotannis comiter Apollini fiant, cùm populus dederit ex publico partem: priuati vti conferant pro se, quisque. iis ludis faciendis præerit prætor is, qui ius populo plebiq; dabit summũ. decemuiri Græco ritu hostiis sacra faciant. hæc si rectè faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nã is diuus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè.* Ad id carmen explanandum diem vnum sumpserunt. postero die S.C. factum

Ludorum Apollinarium origo.

est, *vt decemuiri libros de ludis Apollinis reque diuina facienda inspicerent.* Ea cùm inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres *Apol-*

lini ludos vouendos faciendosque: & quando ludi fa-
[a] Val. izu. ueron. *cti essent, * duodecim millia æris prætori ad rem diui-*
nã & duas hostias maiores dandas. Alterum senatus-
consultum factũ est, *vt decemuiri sacra Græco ritu*
facerent, iisque hostiis: Apollini boue aurato & capris
duabus albis auratis, Latonæ boue femina aurata. Lu-
dos prætor in circo maximo cùm facturus esset,
edixit, *vt populus per eos ludos stipem Apollini, quã-*
tum commodũ esset, conferret. Hæc est origo ludorũ
Apollinarium victoriæ, non valetudinis ergò, vt
pleriq; rentur, votorum. factosque populus coro-
natus spectauit: matronæ supplicauêre. vulgo a-
pertis ianuis in propatulo epulati sunt: celeberq;
XIII dies omni cæremoniarum genere fuit. Cùm An-
nibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio
essent, sed circumsessuri Capuã viderentur: quod
malum diuturnæ obsidionis esse solet, iam famẽ
Campani sentiebant: quia sementem facere pro-
hibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos
ad Annibalẽ miserunt, orantes, *vt prius quam cõ-*
sules in agros suos educerẽt legiones, viæque omnes ho-
stium præsidiis insiderentur, frumẽtum ex propinquis
locis conuehi iuberet Capuam. Annibal *Hannonẽ ex*
Brutiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare
operãm, vt frumenti copia fieret Cãpanis, iussit. Han-
no ex Brutiis profectus cum exercitu, vitabundus
castra hostium, consulesq; qui in Samnio erant,
cum Beneuento iam appropinquaret, tria passuũ
millia ab ipsa vrbe loco edito castra posuit. inde
ex sociis circà populis, quò æstate comportatum
erat, deuehi frumentum in castra iussit, præsidiis
datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Ca-
puam inde nuncium misit, qua die ad accipiẽdum
frumentum præsto essent: omni vndique genere
vehiculorum, iumentorumque ex agris contra-
Campanorũ socordia. cto. Id pro cætera socordia neglıgẽtiaque à Cam-
panis actum. paulò plus XL. vehicula missa, & pau-
ca præterea iumenta. ob id castigatis ab Hanno-
ne, *quòd ne fames quidem, quæ mutas accẽderet bestias,*
curam eorum stimulare posset, alia producta dies ad
frumentum maiore apparatu petendum. Ea om-
nia, sicut acta erant, cum enunciata Beneuentanis
essent, legatos decem extemplò ad consules (cir-
ca Bouianum castra Romanorum erant) miserũt.
Qui cum auditis quæ ad Capuam agerẽtur, inter
se comparassent, vt alter in Campaniam exerci-
tum duceret: Fuluius, cui ea prouincia euenerat,
profectus nocte Beneuentum, mœnia est ingres-
sus. Ex propinquo cognoscit *Hannonem cum exer-*
citus parte profectum frumentatum: duo millia plau-
strorum inconditum inermemq; aliam turbam adue-
nisse: per tumultum ac trepidationẽ omnia agi, castro-
rumq; formam, & militarem ordinem, immistis agre-
stibus iis ex terris, sublatum. His satis cõpertis, con-
sul militibus edicit. signa tantum armaq; in pro-
ximam noctem expedirent: castra Punica oppu-
Fuluius cõsul oppugnat Hannonis castra. gnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis om-
nibus, impedimentisque Beneuenti relictis, pau-
lò ante lucem cùm ad castra peruenissent, tãtum
pauoris iniecerunt, vt si in plano castra posita es-
sent, haud dubiè primo impetu capi potuerint. al-
titudo loci, & munimenta defenderunt: quæ nul-
la ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu po-
terant. Luce prima prœlium ingens accẽsum est:
nec vallum modò tutantur Pœni, sed vt quibus
locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua
hostes. Vicit tamen omnia pertinax virtus: & ali- XIV
quot simul partibus ad vallum ac fossas peruentũ
est, sed cum multis vulneribus, ac militum perni-
cie. Itaque conuocatis tribunis militum, consul
absistendum temerario incœpto ait: *tutius sibi vi-*
deri, reduci eo die exercitum Beneuentum: dein postero
castris se hostium iungi, ne exire inde Campani, néve
Hanno regredi posset. id quo facilius obtineatur, col-
legam quoque & exercitum eius se acciturum, totum-
que eo versurum bellum. Hæc consilia ducis, cùm
iam receptui caneret, clamor militum aspernan-
tium tam segne imperium disiecit. Proxima por-
tæ hostium erat cohors Peligna: cuius præfectus
Vibius ereptum vexillum trans vallum hostium
traiecit: execratus inde seque & cohortem, si eius
vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossã
vallumq; in castra irrumpit. Iamque intra vallum
Peligni pugnabãt, cum altera parte Valerio Flac-
co tribuno militum tertiæ legionis exprobrante
Romanis ignauiam, qui sociis captorum castro-
rum concederent decus, T. Pedanius princeps,
primus cẽturio, cum signifero signum ademisset:
Iam hoc signum, & hic centurio, inquit, *intra vallum*
hostium erit: sequantur, qui capi signum ab hoste pro-
hibituri sunt. Manipulares sui primum transcen-
dentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam &
consul ad conspectum transgredientium vallum
mutato consilio, ab reuocandis ad incitãdos hor-
tandosque versus milites, ostendere in quãto dis-
crimine ac periculo fortissima cohors sociorũ &
ciuium legio esset. Itaque pro se quisq; omnes per
æqua atque iniqua loca, cùm vndique tela conii-
cerentur, armaque & corpora hostes obiicerent,
peruadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam
quos vires sanguisque desereret, vt intra vallum
hostium caderent, nitebantur. Capta itaque mo- Hannonis castra capiuntur.
mento temporis, velut in plano sita, nec permu-
nita castra. Cædes inde, non iam pugna erat, om-
nibus intra vallum permistis. supra sex millia ho-
stium cæsa, supra septẽ millia capiuntur, cum fru-
mentatoribus Cãpanis, omnique plaustrorum &
iumentorum apparatu. capta & alia ingens præda
fuit, quam Hanno populabũdus passim cùm isset,
ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde
deiectis hostiũ castris, Beneuentum reditum est.
prædamque ibi ambo cõsules (nã & Ap. Claudius
eò post paucos dies venit) vendiderũt, diuiserũt-
que. & donati, quorum opera castra hostiũ capta
erant; ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius
princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Ce- Hanno in Brutios redit.
rito, quo nuntiata castrorũ clades est, cum paucis
frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fu-
gæ magis quàm itineris modo in Brutios rediit.
Et Campani audita sua pariter sociorumque cla- XV
de, legatos ad Annibalem miserunt, qui nuncia-
rent, *duos consules ad Beneuentum esse, diei iter à Ca-*
pua tantum non ad portas & muros bellum esse. ni pro-
perè subueniat, celerius Capuam, quã Arpos, in pote-
statem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non
modò arcem, tanti debere esse, vt Capuam, quam Car-
thagini æquare sit solitus, desertã indefensamque popu-
lo Romano tradat. Annibal *curæ sibi fore rẽ Cãpanam*

pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, cura esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate patrum à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot nauibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias peruenit. Cuius aduentu, qui antè in exigua spe, vocati sæpe ad trãsitionem ab hostibus per colloquia erãt, vltro ad transeundum hostes vocabant, solicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarẽti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaq;

Metapontini ad Pœnos deficiunt.

Metapontini extemplò metu quo tenebantur liberati, ad Annibalem defecêre. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt: mouit eos nõ Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erãt, quàm ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos. Eorum amici, cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, miserunt, si exercitum ad mœnia admouissent, se in potestatem eorum vrbem traditvros esse. M. Atinius Thoriis cum modico præsidio præerat, quẽ facilè elici ad certamen temerè ineũdum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quàm iuuentutis Thurinæ. eam ex industria cẽturiauerat, armaueratque ad tales casus. Diuisis copiis inter se duces Pœni cùm agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad vrbem pergit. Mago cum equitatu tectus collibus ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantùm agmine per exploratores cõperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis quàm adiuuantibus euentum: & Carthaginiensium acies de industria pedẽ referebat, vt ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quò vbi ventum est, coorti cum clamore equites properè inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo vnde pugnabat stãtem extemplò in fugam auerterunt. Romani, quanquam circumuentos hinc pedes, hinc eques vrgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxêre. postremò & ipsi terga vertunt, atque ad vrbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cùm popularium agmen patentibus portis accepissent: vbi Romanos fusos ad vrbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum: permistosque hostes vrbem inuasuros, ni properè portas claudãt*. ita exclusos Romanos præbuêre hosti ad cædẽ. Atinius tamẽ cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, cùm alij *vrbem tuendam*, inde alij *cedendum fortunæ, & tradendã vrbem victoribus censerent*. cæterùm, vt plerumque, fortuna, & consilia mala vicerunt, Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum volebant, quàm respectu Romanorum, Carthaginienses in vrbem accipiunt. Consules à Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modò, quæ iam in hybernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentæ vrbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quòd vrbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Cæterùm ne Beneuẽtum sine præsidio esset, & vt ad subita belli, si Annibal, (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Beneuentum venire iubent: legionibus statiuisque ad obtinẽdas res in Lucanis aliquem præficeret.

Thurinum Pœnis deditur.

XVI Prodigiũ.

Gracchο, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edêre iecur, conspectique repentè ex oculis abierunt. id cùm aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata seruarentur, iterum ac tertiùm venisse tradunt, libatoque iecinore intactos angues abiisse. Cùm aruspices *ad imperatorem id pertinere prodigium* præmonuissent, *& ab occultis cauendũ hominibus, consiliisque*, nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri potuit. Flauius Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, cùm pars ad Annibalẽ defecisset, quæ cum Romanis stabat, & iam anno in magistratu erat, ab eisdẽ illis creatus prætor. Is mutata repẽtè voluntate locũ gratiæ apud Pœnũ quærens, neq; transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris, & eiusdẽ hospitis proditi capite ac sãguine fœdus cum hostibus sanxisset. ad Magonẽ, qui in Brutiis præerat, clã in colloquiũ venit: fideque ab eo accepta, si Romanũ imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus vẽturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchũ adducturus. Magonẽ ibi pedites equitesq; armare, & capere eas latebras, vbi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco satis inspecto, atque vndiq; explorato, dies cõposita gerẽdæ rei est. Flauius ad Romanum imperatorẽ venit, *Rem se*, ait, *magnã inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esset. omnium populorũ prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, vt redirẽt in amicitiã Romanorum: quando res quoque Romana, quæ propè exitium clade Cannensi venisset, indies melior atque auctior fieret: Annibalis vis senesceret, ac propè ad nihilum venisset, veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullã vnquam gentem magis exorabilem promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam maiorum suorum ignotũ? Hæc ab se*, ait, *dicta. cæterùm ab ipso Gracchο eadem hæc audire malle eos, præsentisq; cõtingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se cõsiliis edixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, vt omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatus. Hostes subitò exorti: & ne dubia proditio esset, Flauius his se adiungit. tela vndique in Gracchum atque equites coniiciũtur.

Flauij Lucani proditio aduersus Gracchum.

Gracchus in insidias præcipitatur.

Gracchus ex equo desiliit, idem cæteros facere iubet: hortaturque, *vt quod vnum reliquũ fortuna fecerit, id honestent virtute. reliquum autem quid esset paucis à multitudine in valle silua ac montibus septa circumuentis, præter mortem? id referre, vtrum præsenti torpore pecorũ modo inulti trucidentur, an toto animo à patiendo exspectandoque euẽtu in impetum atque irã verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore inter exspirantiũ inimicorũ cumulata armaq; & corpora cadant.* Lucanum proditorẽ ac transfugam omnes peterent. qui eam victimã præ se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregiũque solatium suæ morti inuenturũ. inter hæc dicta paludamento circum læuum brachiũ intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Maior quàm pro numero hominum editur pugna. iaculis maximè aperta corpora Romanorum, & cũ vndique ex altioribus locis in cauam vallem coniectus esses, transfiguntur.

Gracchus occiditur.

Gracchum iam nudatum præsidio viuum capere Pœni nituntur: cæterùm ille conspicatus Lucanũ hospitem inter hostes, adeò infestus confertos inuasit, vt parci ei sine multorum pernicie nõ posset. Exanimem eum Mago extemplò ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. Hæc vera fama est.

XVII Gracchus in Lucanis ad cãpos, qui Veteres vocantur, periit. Sunt qui in agro Beneuentano prope Calorem fluuium ostendant à castris cum lictoribus ac tribus seruis lauandi causa progressum, cũ forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ voluit amnis, propugnãtem, interfectum.

De Gracchi morte variant scriptores.

Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, vti loco puro, ea quæ antè dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumuentum scribant. adeò nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia fama est. Alij in castris Romanis sepultum ab suis: alij ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradũt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Annibale omni rerum verborumq; honore exsequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis qui ad Calorem fluuium interfectum memorant, credere velis, capitis tantũ Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad C. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneuentanis fecit.

XVIII

Coss. agrũ Campanũ populãtur.

Consules agrũ Campanum ingressi, cum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim reuocãrunt: & vix dum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti creuit: multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cauendum consules vna pugna fecerat, incautè atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parua vna res. Sed in bello nihil tam leue est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanis hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creuerat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, euocari Crispinum iussit. quod vbi est Crispino nuntiatũ, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in dissidio publicorum fœderum priuati iuris, paulum à cæteris processit. Postquam in conspectum venêre, *Prouoco te*, inquit, *ad pugnã Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisq; aliis, vter bello melior sit, decernamus.*

Badij Campani & Crispini Romani duellũ.

Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi ait hostes deesse, in quib. virtutem ostendant, se ab eo, etiam si in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet*, conuersusque abibat. Enimuero ferocius tum Cãpanus *increpare mollitiem, ignauiãque*, & se digna probra in insontem iacere, *hospitalem hostem* appellans, *simulãtemque parcere cui sciat parem se non esse, si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet, Badium Campanum, T. Quintio Crispino Romano palam omnibus, duobus exercitibus audientibus, renũtiare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosq; oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur.* Diu cũctantem Crispinum perpulêre turmales, ne impunè insultare Campanum pateretur. itaque tantũ moratus, dum imperatores consuleret, *permitterentne sibi extra ordinem in prouocãtem hostem pugnare:* permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & *Badium* nomine compellans, ad pugnam euocauit. Nulla mora à Campano facta est. infestis equis cõcurrêre. Crispinus supra scutum sinistrûm humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cũ vulnere ex equo desiliit, vt pedes iacentem conficeret. Badius priusquã opprimeretur, parma atq; equo relicto, ad suos aufugit.

Badius vincitur.

Crispinus equum, armaq; capta, cruentã cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad cõsules est deductus, laudatusq; ibi magnificè, & donis donatus.

XIX

Prœliũ inter Consules & Annibalem.

Annibal ex agro Beneuentano castra ad Capuã cùm mouisset, tertio post die quàm venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quòd Campanis absente se paucos antè dies secũda fuisset pugna, quin multò minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterùm posteaquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu cũ iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signũ equitibus datum est, vt in hostem admitterent equos. itaq; equestre prœliũ erat, cũ procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, vtrique parti parem metum præbuit, ne hostes noui aduentarent. velut ex cõposito vtrimq; signum receptui datum: reductique in castra propè æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitũ ceciderunt. Inde consules vt auerterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in

Lucanos, abierunt. Postero die cùm vacua castra Romanorum nuntiatum Annibali esset, & duobus agminibus diuersos abiisse: incertus primò vtrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste quà voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in aliis locis bene gerendæ rei fortuna oblata est.

M. Centenij postulatum in senatu.

M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animi. Is persunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à patribus, *vt sibi quinque millia militum darentur; se peritum & hostis & regionum, breui operæpretium facturũ: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces, & exercitus capti forent, iis aduersus inuentorem vsurum.* Id non promissum magis stolidè quàm stolidè creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes essent. Data pro quinque octo millia militum. pars dimidia ciues, pars socij: & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris conciuit: ac prope duplicato exercitu in Lucanos peruenit, vbi Annibal nequiquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est. quippe inter Annibalem ducem, & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem.

Centenianus exercitus ab Annibale fusus.

Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnam, extẽplò instructæ acies. pugnatum tamen, vt in nulla pari re duas amplius horas: concitata etiam, donec dux stetisset, Romana acie. Posteaquam is non pro vetere fama solùm, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit: fusa extemplò est Romana acies. sed adeò ne fugæ quidem iter patuit, omnibus vis ab equite insessis, vt ex tanta multitudine vix mille euaserint. cæteri passim, alij alia peste absumpti sunt.

XX

Capua à Coss obsessa.

Capua à consulibus interim summa vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant comportabãtur, parabanturque. Casilinum frumentum conuectum, ad Vulturni ostium, vbi nunc vrbs est, castellum communitum: (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, vt & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque Mutius prætor ex Etruria coemerat, ab Ostia conuectum est, vbi exercitui per hyemem copia esset. Cæterùm super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat,

Volonum exercitus à signis decessit.

Volonum quoque exercitus, qui viuo Graccho summa fide stipẽdia fecerat: velut exauctoratus morte ducis, ab signis decessit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos volebat socios: sed prospero ex temeritate vnius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium prætorem Apuli legati nunciabant, *primò dum vrbes quasdam Apulorum, quæ ad Annibalem desciuissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos in tantam licentiam socordiamque effusos, vt nulla disciplina militiæ esset.*

XXI

Annibal cùm sæpe alias, tũ paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra mouit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fuluius erant. quò vbi allatum est, hostes aduentare, propè est factum, vt iniussu prætoris signis conuulsis in aciem exirent. nec res vlla magis tenuit, quàm spes haud dubia, suo arbitrio, vbi vellent, acturos. Nocte insequenti Annibal, cùm tumultuatum in castris, & plerosque ferociter signum vt daret institisse duci ad arma vocantes sciret: haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari; tria millia expeditorum militum in villis circà, vepribusq; & siluis disponit, qui signo dato simul omnes è latebris exilirent & Magonem, ac duo fermè millia equitum, quà fugam inclinaturã credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte præparatis, prima luce in aciẽ copias educit.

Fuluij exercitus ab Annibale fusus.

Nec Fuluius est cunctatus, non tam sua vlla spe, quàm militum impetu fortuito tractus. itaq; eadem temeritate, qua processum in aciẽ est, instruitur ipsa acies ad libidinem militũ fortè procurrentium, consistentiumq; quo loco ipsorũ tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentiũ locum prima legio, & sinistra ala primò instructæ, & in longitudinem porrectæ acies: clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse: & quacunq; impetum fecissent, hostes perrupturos. nil, quod salutare esset, nõ modò ad animum, sed ne ad aures quidem admittebãt. Et Annibal quidem haudquaquam simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorũ Romani sustinuêre. Dux stultitia & temeritate Cẽtenio par, animo nequaquam comparandus, vbi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis fermè equitibus effugit, cætera à fronte pulsa, à tergo atque aliis circũuenta acies eo vsq; est cæsa, vt ex duodeuiginti millibus hominum duo millia haud amplius euaserint. castris hostes potiti sunt.

Hæ clades super aliam alia Romam cum essent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pauor ciuitatem cepit. sed tamen quia consules, vbi summa rerum esset, ad id locorum prosperè gererẽt, minus his cladibus cõmouebantur. XXII

Legatos ad consules mittunt C. Lectorium, M. Mitilium, qui nũtiarẽt, *vt reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladem) & vt desertores de exercitu volonum conquirerent.* Idem negotij P. Cornelio datũ, cui & delectus mandatus erat. isque per fora conciliabulaque edixit, *vt conquisitio volonum fieret, iiq; ad signa reducerẽtur.* Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius cõsul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui vt quæq; naues ex Hetruria ac Sardinia accessissent, extemplò in castra mitterent frumentũ: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo consules circumsederunt vrbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciuerunt. Is quoq; modico ibi præsidio ad tuẽdum locum relicto, cæteris cum omnibus copiis ad Capuam descendit, ita tria prætoria circa

A consulibus & Nerone prætore Campua oppugnatur.

Capuam erecta, tres exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa, valloque circumdare vrbem parant: & castella excitant modicis interuallis. multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, vt postremò portis, muroque se contineret Campanus. Prius tamen quã hæc continuarẽtur opera, legati ad Annibalem missi: qui quererentur, *desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarẽturque, vt tunc saltẽ opem non circumsessis modò, sed etiam circũuallatis ferret.* Consulibus literæ à P. Cornelio prætore missæ, *vt priusquam clauderent Capuã operibus, potestatem Campanis facerẽt, vt qui eorũ vellent, exirent ab Capua, suasq; res secũ auferrẽt: liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent, post eam diem quiq; exissent, quique ibi mansissẽt, hostiũ futuros numero.* Ea pronũciata Campanis, atq; ita spreta, vt vltro dicerent contumelias, minarẽturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe aut vi, aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod vbi parum processit, ad Brundusium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoq, cùm frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Annibal magnificè respõdit: *& antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos.* eum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuã, iam duplici fossa valloque cinctã potuerunt.

Campani legatos mittunt ad Annibalem.

XXIII Cùm maximè Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem venit. præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiã proditione adiuta. Namque Marcellus initiò veris incertus, vtrũ Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellũ, an obsidione Syracusas premeret: quamquã nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ vrbem, nec fame, quàm propè liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab nouis consiliis abhorrebãt, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare *si traditæ forẽt Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse.* Non erat colloquij copia: quia multorum animi suspecti omnium curã oculosq; conuerterant, ne quid falleret tale admissum. Seruus vnus exulum pro trãsfuga intromissus in vrbem, conuenris paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectiq; ita ad castra Romana, colloquutique cum transfugis. & idem sæpius eodem modo alij atque alij. postremò ad octuaginta facti. & cùm iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sũt. Alia subinde spes postquam hæc vana euaserat, excepit. Damasippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat. huius vtique redimendi & Epicidæ cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, iam tum Ætolorum, cuius gentis socij Lacedæmonij erãt, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione eius missis medius maximè, atq; vtrisque oppottunus locus ad portum Trogilorum, propter turrim, quam vocãt Galeagram, est visus. quò cum sæpius commearent, vnus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimãdoque ipse secum qui in fronte paterẽt: simul altitudinem muri, quantũ proximè coniectura poterat, permensus: humilioremq; aliquanto pristina opinione sua & cæterorum omniũ ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellũ rem refert. Haud spernẽda res visa, sed cùm adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur. quam obtulit transfuga, nuncians, *diem festum Dianæ per triduum agi: & quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito vniuersæ plebi, & per tribus à principibus diuiso.* Id vbi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum colloeutus, electisq; per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, cæteris signum dari iubet, vt maturè corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eũdum esse. Inde vbi id temporis visum, quo die epulatis iam, vinoque satiatis principium somni esset, signi vnius milites ferre scalas iussit, & ad mille ferè armati tenui agmine per silentium eò deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi euaserũt in murum, secuti ordine alij, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret. Iam mille armatorum cœperãt partem, cùm cæteræ admotæ, pluribusque scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato: quò per ingentem solitudinem erat peruentũ, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraues potabant. paucos tamen eorum comprehensos in cubilibus interfecerunt. Propè Hexapylon est portula, ea magna vi refringi cœpta: & è muro ex composito tuba datum signum erat: & iam vndique non furtim, sed vi apertè gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, peruentum erat: terrendique magis hostes erant, quàm fallendi. sicut territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamor que tenẽtium muros, partemque vrbis: omnia teneri custodes rati, alij per murum fugere, alij salire de muro, præcipitarique turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat, & grauatis omnibus vino somnoque, & in vastæ magnitudinis vrbe partium sensu non satis pertinẽte in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis vrbem ingressus, excitauit conuertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, iam captæ propè vrbi ferendam. Epicides ab insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine: haud dubius quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrentibus pauidis tumultum augere eos dictitans, & maiora ac terribiliora vero afferre: postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Acradinam agmen conuertit: non tàm vim, multitudinemque hostium metuens, quàm ne qua in-

Damasippus Lacedæmonius.

XXIV Romani Syracusarũ mœnia nocte, scalis admotis ingrediuntur.

Syracusarũ custodes fugiunt.

Marcellus Syracusas ingressus illacrimauit.

testina fraus per occasionem oriretur, clausasq;
inter tumultum Acradinæ atque insulæ inueni-
ret portas. Marcellos vt mœnia ingressus ex su-
perioribus locis vrbem, omnium fermè illa tem-
pestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit, il-
lacrimasse dicitur, partim gaudio tantæ perpe-
tratæ rei, partim vetusta gloria vrbis. Athenien-
sium classes demersæ, & duo ingentes exercitus
cum duobus clarissimis ducibus deleti occurre-
bant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto
cum discrimine gesta tot ac tam opulenti tyran-
ni regesque præter cæteros Hiero, cùm recentis-
simæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus
ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum
Romanum insignis ea cum vniuersa occurrerent
animo, subiretque cogitatio, iam illa momento
horæ arsura omnia, & ad cineres reditura: prius-
quam signa Acradinæ admoueret. præmittit Sy-
racusanos, qui inter præsidia Romana, vt antè
dictum est, fuerant, vt alloquio leni perlicerent
XXV hostes ad dedendam vrbem. Tenebant Acradi-
næ portas, murosque maximè transfugæ, quibus
nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adi-
re muros, nec alloqui quemquam passi itaq. Mar-
cellus postquam id inceptum irritum fuit, ad Eu-
ryalum signa referri iussit. Tumulus est in extre-
ma parte vrbis versus à mari, viæque imminens
ferenti in agros, mediterraneaque insulæ, percō-
modus ad commeatus excipiēdos. Præerat huic
arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus
ad quem missus à Marcello Sosis, vnus ex inter-
fectoribus tyranni, cùm longo sermone habito
dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello
tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum is diem
de die differret, dum Hippocrates atque Himil-
co admouerēt castra, legionesque, haud dubius,
si in arcem accepisset eos, deleri Romanū exer-
citum inclusum muris posse: Marcellus vt Eu-
ryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter
Neapolim & Thicam (nomina partium vrbis, &
instar vrbium sunt) posuit castra: timens ne, si
frequentia intrasset loca, contineri à discursu
miles auidus prædæ non posset. Legati eò ab
Thica & Neapoli cum infulis, & velamentis ve-
nerunt, precantes: *vt à cædibus & ab incendijs par-
ceretur*. De quorum precib. quàm postulatis ma-
gis consilio habito. Marcellus ex omnium sen-
tentia edixit militibus, *ne quis liberum corpus vio-
laret, cætera prædæ futura*, castraque tectis parietū
pro muro septa, portis regione platearum patē-
tibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in
discursu militum impetus in castra fieri posset.
Inde signo dato milites discurrerunt: refractisq;
forib. cùm omnia terrore ac tumultu streperent,
à cædibus tamen temperatum est, rapinis nullus
antè modus fuit, quam omnia diuturna felicitate
cumulata bona egessere. Inter hæc & Philode-
mus, cùm spes auxilij nulla esset, fide accepta *vt
inuiolatus ad Epicidem rediret*, reducto præsidio
tradidit tumulum Romanis. Auersus omnibus
ad tumultum ex parte capræ vrbis, Bomilcar no-
ctem eam nactus, quapropter vim tēpestatis sta-
re ad anchorā in salo Romana classis non posset,
cum triginta quinque nauibus ex portu Syracu-

Philodemus tradito Romanis Euryalo ad Epicidem redit.

sano profectus, libero mari vela in altum dedit,
quinque & quinquaginta nauibus Epicide & Sy-
racusanis relictis, edoctisque Carthaginiensibus,
in quanto res Syracusana discrimine esset, cum
C. nauibus post paucos dies redit, multis (vt fa-
ma est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide dona-
tus. Marcellus Euryalo recepto, præsidioque XXVI
addito, vna cura erat liber, ne qua ab tergo vis
hostium in arcem accepta, inclusos impeditosq;
mœnibus suos turbaret. Acradinam inde ternis
castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam
omnium rerum inclusos redacturum se, circum-
sedit. Cum per aliquot dies quietæ stationes
vtrimque fuissent, repente aduentus Hippocra-
tis & Himilconis, vt vltro vndique oppugnarē-
tur Romani, fecit. nam & Hippocrates castris
ad magnum portum communitis, signoque iis
dato qui Acradinam tenebant, castra vetera Ro-
manorum adortus est, quibus Crispinus præerat:
& Epicides eruptionem in stationes Marcelli
fecit: & classis Punica littori, quod inter vrbem
& castra Romana erat, appulsa est, ne quid præ-
sidii Crispino submitti à Marcello posset. Tu-
multū tamen maiorē hostes præbuerunt, quam
certamē, nam & Crispinus Hippocratem non re-
pulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam
est trepidè fugientem: & Epicidem Marcellus in
vrbem cōpulit, satisque iam etiam in posterum
videbatur prouisum, ne quid ab repentinis eorū
excursionibus periculi foret. Accessit & pestilē-
tia, commune malum, quod facile vtrorumque
animos auerteret à belli consiliis, nam tempore
autumni, & locis natura grauibus multo tamen
magis extra vrbem, quam in vrbe intoletāda vis
æstus per vtraque castra omnium fermè corpora
mouit, & primo tēporis ac loci vitio & ægri erāt,
& moriebantur, postea curatio ipsa, & contactus
ægrorum vulgabat morbos: vt aut neglecti de-
sertique, qui incidissent, morerentur: aut assiden-
tes curanteisque eadem vi morbi repletos secum
traherēt: quotidianaque funera, & mors ob om-
nium oculos esset, & vndique dies noctesq. plo-
ratus audirentur, postremo ita assuetudine mali
efferauerant animos, vt non modo non lacri-
mis, iustoque comploratu prosequerentur mor-
tuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent: ia-
cerentque strata exanima corpora in conspectu
similem quoque mortem expectantium: mortui-
que agros ægri validos cum metu, tū tabe ac pe-
stifero odore corporum conficerent, & vt ferro
potius morerentur, ferro quidam inuadebant
soli hostium stationes. Multo tamen maior vis
pestis Pœnorum castra quàm Romana, diu cir-
cumsedendo Syracusas cæde aquisque affecerat
magis. Ex hostium exercitu Siculi vt primùm vi-
dêre ex grauitate loci vulgari morbos, in suas
quisque propinquas vrbes dilapsi sunt, at Cartha-
ginienses, quibus nusquam receptus erat, cum
ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad in-
ternecionem omnes perierunt. Marcellus, vt tā-
ta vis ingruebat mali, adduxerat in vrbem suos:
infirmaque corpora tecta & vmbræ recreauerāt;
multi tamen ex Romano exercitu eadē peste ab- XXVII
sūpti sunt. Deleto terrestri Punico exercitu, Si-

Marcellus Acradinam circumsedit Hippocrates & Himilco lecti suppetias Syracusanis.

Pestilentia.

culi, qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, cæterùm & situ & munimentis tuta: tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio & commeatus, è ciuitatibus suis cõportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita expusita fortuna sociorum, vt spem faceret, *non ipsis modò salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo vrbe capi*: perpulit vt onerarias naues quàm plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur centum triginta nauibus longis, & septuaginta onerariis profectus à Carthagine, prosperos satis ventos ad traiiciendum in Siciliam habuit, sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant: Bomilcaris aduentus fama primò, dein præter spem mora, cum gaudium & metum inuicem Romanis Syracusanisque præbuisset: Epicides metuens, ne, si pergerēt iidem qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret: tradita Acradina mercenariorum militū ducib. ad Bomilcarem nauigat, classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem nauale prœlium, non tam quod impar viribus aut numero nauium esset (quippe etiam plures habebat) quàm quòd venti aptiores Romanæ quàm suæ classi flarent; perpulit tandem, vt fortunam naualis certaminis experiri vellet. Et Marcellus cum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam aduentare, ne simul terra mariq; inclusus vrbe hostium vrgeretur, quāquam impar numero nauiū erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, vbi primū tranquillitas maris in altū euexisset, concursuræ. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot sæuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. cæterùm postquam tendere ad se Romanas naues vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altū dedit, missisq; nunciis Heracleā, qui onerarias naues retrò in Africā repetere iuberent, ipse Siciliā præteruectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repentè destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ vrbis rediret. Agrigentum nauigat, exspectaturus magis euentum, quàm inde quicquam moturus.

Bomilcaris classis fugit, ne cum Romana pugnaret.

De conditionib. de dēdæ vrbis Syracusani agitur.

XXVIII Quæ vbi in castra Siculorum sunt nūtiata, *Epicidem Syracusis excessisse, à Carthaginensibus relictā insulam, & propè iterum Romanis traditam*, legatos de conditionib. dedendæ vrbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum qui obsidebantur, ad Marcellū mittunt. Cum haud fermè discreparet, quin *quæ vbique regum fuissent, Romanorum essent: Siculis cætera cum libertate ac legibus suis seruarentur*: euocatis ad colloquium iis, quib. ab Epicide credita res erat, *missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum*, aiunt, *vt vna omnium qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset: néve alteri propriè sibi paciscerentur quicquam.* Recepti deinde ab iis, vt necessarios hospitesque alloquerentur, expositis quæ pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulêre eos, vt secū præfectos Epicidis, Polycletum & Philistionem & Epicidē, cui Sydon cognomen erat, aggrederentur, interfectis iis, & multitudine ad concionē conuocata: & inopiā, qua ipsi inter se fremere occultè soliti erant cōquesti: quamquā tot mala vrgerent, negarunt *fortunam accusandam esse, quod ipsorum esset potestate, quādiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam vt occupatas res ab Satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate aque Epicide audierint, tum bellum mouisse, & obsidere vrbem cœpisse: vt crudeles tyrannos eius, non vt ipsam vrbem expugnarent. Hippocrate verò interempto, Epicide intercluso ab Syracusis, & præfectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsis: quā superesse causam Romanis, cur non perinde ac si Hiero ipse viueret, vnicus Rom. amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec vrbi nec hominib. aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Rom. prætermisissent, eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentib. tyrannis apparuisset.* Omniū ingenti assensu oratio audita est. Prr. tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit, ex ipsorum deinde Prr. numero missi oratores ad Marcellum, quorum Princeps: *Neque primo*, inquit, *Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquā tam in vos impius, quàm in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regy Hippocrates atque Epicides, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbauerunt, nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certè cæde eorum qui oppressas tenebant Syracusas, cùm primum arbitry nostri esse cœpimus, extemplò venimus ad tradenda arma: dedendos nos, vrbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fuerit, Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimaque vrbis Græcarum dy tibi dederunt Marcelle, quicquid vmquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit, famæ ne crede malis, quanta vrbs à te capta sit. quam posteris quoq; eam spectaculo esse, quo quisquis terra; quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensib. Carthaginiensibusq; trophæa, nunc tua de nobis ostēdat, incolumesq; Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum, tutelaque habendas tradas, ne plus apud vos Hieronymi quàm Hieronis memoria momēti faciat, diutius ille multo amicus fuit, quàm hic hostis, & illius etiā benefacta persensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos, inter ipsos plus belli ac periculi erat, namque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eūdem compulere metum, arreptisque armis prætores primùm obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit irati interfecerunt, atque omnia quæ in prōptu erāt, diripuere, tum ne sine ducib. essent, sex præfectos creauēre, vt terni Acradinæ ac Nasso præessent. Sedato tandem tumultu exsequentib. sciscitando mercenariis, *quæ acta cum Roma-*

Epicidis præfecti interficiūtur.

XXIX

Syracusanorum oratores ad Marcellum missi.

Transfugæ & mercenarij milites obuiam quemque Syracusanorum interficiunt.

XXX *nis essent*, dilucere id quod erat, cœpit: aliam suã, ac transfugarum causam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, *falsa eos suspicione incitatos* memorantes: *nec causam expetendæ pœnæ eorũ vllam Romanis esse.* Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine, ad eum inter comites legatorum de indnstria vnus ex Hispanorũ auxiliaribus est missus, qui sine arbitris Mericum nactus, primùm quo in statu reliquisset Hispaniã (& nuper inde venerat) exponit. *omnia Romanis ibi obtineri armis, posse eum, si operæprecium faciat: principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reuerti libeat, contrà, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, cùm legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundẽ illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cùm fidem accepisset, composuissetq; agendæ rei ordinem, Acradinam redit. Tum Mericus, vt ab suspicione proditionis auerteret omnium animos, negat *sibi placere legatos commeare vltro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendũ: & quo intentius custodiæ seruentur, opportuna loca diuidenda præfectis esse, vt suæ quisq; partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt partibus diuidendis: ipsi regio euenit ab Arethusa fonte vsque ad ostium magni portus, id vt scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam iussit: exponitque milites regione portæ, quæ propè fontem Arethusam est. Hoc cũ quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta vt conuenerat, recepisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Acradinæ aggreditur, ita vt non eos solum qui Acradinam tenebant, in se conuerteret, seb ab Nasso etiam agmina armatorum coocurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naues instructæ iã antè, circumuectæque, ad Nassum armatos exponunt qui improuiso adorti semiplenas stationes, & ad apertas fores portæ, qua paulo antè excurrerãt armati, haud magno certamine Nassum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum, neque vllis minus præsidii, aut pertinaciæ ad manendum, quàm transfugis fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus vt captam esse Nassum didicit, & Acradinæ regiooem vnam teneri, Mericumque cum præsidio suis adiũctum, receptui eccinit: ne regiæ opes, quarum fama maior quàm res erat, diriperẽtur. Suppresso impetu militum, & iis qui in Acradina erant transfugis spatium locusq; fugæ datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Acradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt: *nihil petentes aliud, quàm incolumitatem sibi, liberisque suis.* Marcellus coocilio aduocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo inter pręsidia Romana fuerant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse, sed pleraque eorum quò habuerint, recidisse: fœderumque ruptorum ipsos ab se grauiores multò, quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non vt populus Rom. seruam ciuitatem haberet, sed ne transfugarũ duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse qui intra præsidia Romana fuerint: vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit: vel ipsorũ Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tamdiu exhaustorũ nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Nassum ad accipiendam pecuniã regiam, custodiendamque missus: diripiendaque vrbs militi data est, custodibusque diuisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerunt. Cum multa iræ, multa auaritiæ, fœda exempla ederentur: Archimedem memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta vrbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum, ægrè id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam. & propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriã eius fuisse. Hoc maximè mudo Syracusæ captæ, in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis antè diebus, quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybæo transmisit, & cum ante lucem portũ intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque, in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Vticam, prædamque omnis generis retro ad naues egit. Lilybæum tertio die, quàm inde profectus erat, cum centum triginta onerariis naui. frumento prædaq; onustis rediit: idque frumẽtum extẽplo Syracusas misit, quod ni tam in tẽpore subuenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat. Eadem ęstate in Hispania, cum biennio XXXII
ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisq; magis quàm armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hybernis copias cõiunxerunt. ibi concilium aduocatum, omniũque in vnum congruerunt sententiæ: *quando ad id locorum id modo actum esset, vt Asdrubalẽ tendentem in Italiam retinerent: tempus esse id iam agi, vt bellum in Hispania finiretur*, & satis ad id viriũ credebant accessisse, triginta millia Celtiberorũ ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erãt, Asdrubal Gisgonis filius, & Mago coniunctis castris quinque fermè dierũ iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator, ad vrbem nomine Anitorgin exercitũ habebat. Eum volebãt prius opprimi duces Romani, & spes erat satis superq; ad id viriũ esse, illa restabat cura, ne fuso eo perculsi, alter Asdrubal & Mago, in auios saltus mõtesque recipientes sese, bellũ extraherent. Optimũ igitur rati diuisis bifariam copiis totius simul Hispaniæ amplecti bellũ, ita inter se diuiserũt: vt P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorũq; aduersus Magonẽ duceret, atq; Asdrubalẽ: Cn. Cornelius cũ tertia parte veteris exer-

Mericus Hispanus prodidit Acradinam Syracusanorũ præsidium.

Nassus capitur à Romanis.

XXXI

Syracusæ diripien dæ militi Romano datæ.

T. Otacilius agrum circa Vticã depopulatur.

Quæ in Hispania gesta sunt.

Scipiones exercitum partiuntur.

citus Celtiberis adiunctis cum Asdrubale Bar-
chino bellum gereret. Vna profecti ambo duces
exercitusque Celtiberis prægredientibus, ad vr-
bem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente
amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus
XXXIII antè dictum est copiis substitit, & P. Scipio pro-
Celtiberorũ præsidia. fectus ad destinatam belli partem. Asdrubal post-
quam animaduertit exiguum Romanum exerci-
tum in castris, & spem omnem in Celtiberorum
auxiliis esse: peritus omnis barbaricæ, & præci-
puè omnium earum gentium, in quibus per tot
annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commer-
cio, cùm vtraque castra plena Hispanorũ essent,
per occulta colloquia paciscitur magna mercede
cum Celtiberorum principibus, *vt copias inde ab-
ducant*. Nec atrox visum facinus, non enim vt in
Romanos verterent arma agebatur: & merces,
quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellũ
gererent: & cum quies ipsa, tum reditus domum
fructusque videndi suos suaque grata vulgo erãt,
itaque non ducib. facilius quàm multitudini per-
suasum est: simul ne metus quidem ab Romanis
erat, quippe tam paucis, se ne retinerent. Id qui-
dem cauendum semper Romanis ducibus erit,
exemplaque hæc vere pro documentis habenda,
ne ita externis credãt auxiliis, vt non plus sui ro-
boris, suarumque propriè virium in castris ha-
beant. Signis repentè sublatis Celtiberi abeũt, ni-
hil aliud querentibus causam, obtestantibusque
vt manerent, Romanis respondentes, quàm *do-
mestico se auocari bello*. Scipio postquam socii nec
precibus nec vi retineri poterant: nec se aut pa-
rem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi
vidit posse: nec vllum aliud salutare consilium in
promptu esse: retrò quantum posset, cedere sta-
tuit, in id omni cura intentus, necubi hosti æquo
se committeret loco, qui transgressus flumen
XXXIV propè vestigiis abeũtium insistebat. Per eosdem
Masanissa socius Carthaginiensium. dies P. Scipionem par terror, periculum maius
ab nouo hoste vrgebat. Masanissa erat iuuenis,
qui eo tempore erat socius Carthaginiensium,
quem deinde clarum potentemque Romana
fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum
& aduenienti P. Scipioni occurrit, & deinde as-
siduè dies noctesque infestus aderat, vt non va-
gos tantum procul à castris lignatum pabulatũ-
que progressos exciperet, sed ipsis obequitaret
castris, inuectusque in medias sæpe stationes,
omnia ingenti tumultu turbaret, noctibus quoq;
sæpe incursu repentino in portis valloque trepi-
datum est: nec aut locus, aut tempus vllum va-
cuum à metu ac solicitudine erat Romanis: com-
pulsisque intra vallum, adempto rerum om-
nium vsu, cum propè iusta obsidio esset, futu-
ramque arctiorem eam appararet, si se Indibilis,
Indibilis. quem cum septem millibus & quingentis Suesse-
tanorum aduentare fama erat, Pœnis coniunxis-
set: dux cautus & prudens Scipio, victus necessi-
tatib. temerarium capit consilium, vt nocte Indi-
bili obuiam iret: & quocumque occurrisset loco,
prœlium conferret. Relicto igitur modico præ-
sidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato,
media nocte profectus, cum obuiis hostibus ma-
nus cõseruit. Agmina magis, quàm acies pugna-
bant, superior tamen, vt in tumultuaria pugna,
Romanus erat, cæterum & equites Numidæ re-
pentè, quos fefellisse se dux ratus erat, ab laterib.
circumfusi magnum terrorem intulere. Contra-
cto aduersus Numidas certamine nouo, tertius
insuper aduenit hostis. duces Pœni assecuti ab
tergo iam pugnãtes, ancepsque prœlium Roma-
nos circumsteterat, incertos in quem potissimũ
hostem, quamve in partem conferti eruptionem
facerent. Pugnanti hortantique, imperatori & of-
ferenti se vbi plurimus labor erat, latus dexterũ
lancea traiicitur: cuneusque is hostium, qui in cõ-
fertos circa ducem impetum fecerat, vt exanimẽ
labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres
gaudio cum clamore per totam aciem nun-
tiantes discurrũt, *imperatorem Rom. cecidisse*. Hæc
peruagata passim vox, vt hostes haud dubiè pro
victorib., & Romani pro victis essent, fecit. Fuga
cõfestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. cæ-
terum vt ad erumpendum inter Numidas, aliaq;
leuium armatorũ auxilia haud difficilis res erat
ita effugere tantum equitum, æquãtiumq; equos
velocitate peditum, vix poterant; cæsique propè
plures in fuga, quàm in pugna sunt, nec super-
fuisset quisquam, ni præcipiti iam ad vesperũ die
nox interuenisset. Haud segniter indè duces Pœ- XXXV
ni fortuna vsi, confestim è prœlio, vix necessaria Victores Pœni Cn.
quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris Scipionem
citatum agmen rapiunt: non dubia spe cum co- insequũtur.
pias coniunxissent, debellari posse. Quo vbi est
ventum, inter exercitus ducesque victoria recẽti
lætos gratulatio ingens facta, imperatore tan-
to cum omni exercitu deleto, & alteram pro
haud dubio parem victoriam exspectantes. Ad
Romanos nondum quidem fama tantæ cladis
peruenerat, sed tamen mœstum quoddam silen-
tium erat, & tacita diuinatio; qualis iam præsa-
gientibus animis imminentis mali esse solet. Im-
perator ipse, præterquam quòd ab sociis se de-
sertum, hostium tantum auctas copias sentiebat,
cõiectura etiam & ratione ad suspicionem acce-
ptæ cladis, quàm ad vllam bonam spem pronior
erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem,
nisi defuncto fratre suo bello, sine certamine adduce-
re exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse?
aut ab tergo non secutum fratrem? vt si prohiberequo-
minus in vnum coirent & duces, & exercitus hostiũ
non posset, ipse certè cum fratre coniungeret copias.*
His anxius curis id modò esse salutare in præsens.
credebat, cedere inde quantum posset, & inde
vna nocte ignaris hostib. & ob id quietis, aliquã-
tum emensus est iter. Luce, vt senserunt, profe-
ctos hostes præmissis Numidis, quàm poterant
maximè citato agmine sequi cœperunt, ante no-
ctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in
latera concursantes. Consistere cœperunt, ac tu-
tari agmen quantũ possẽt, tamẽ tutò vt simul pu-
gnarẽt, procederentq;. Scipio hortabatur, prius- XXXVI
quã pedestres copiæ assequerẽtur. Cæterum nũc
agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquan-
diu haud multum procederetur, & nox iam in-
staret, reuocat è prœlio suos Scipio: & collectos
in tumulum quemdam, non quidem satis tutum;
præsertim agmini perculso, editiorem tamen,

quàm cætera circa erant, subducit. Ibi primò impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant, dein postquã toto agmine tres imperatores cum trib. iustis exercitibus aderant, apparebatque parum armis ad tuendũ locum sine munitione valituros esse, circũspectare atque cogitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circũm iniicere, sed erat adeò nudus tumulus & asperi soli, vt nec virgulta vallo cedendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducẽdæ fossæ aliive vlli operi apta inueniri posset: nec fermè quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet, omnia fastigio leni subuexa, vt tamen aliquam imaginem valli obiicerent: clitellas illigatas oneribus velut struentes ad altitudinem solitam circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, vbi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam aduenere in tumulum quidem persacilè agmen erexere, munitionis verò facies noua primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces vndique vociferarentur, *quid starent: & non ludibrium illud vix feminis puerisve morandis satis validum distraherent, diriperentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas.* Hæc contẽptim duces increpabant, cæterum neque transilire, neq; moliri onera obiecta, nec cedere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facilè erat. Tardatis diu cum amoliti obiecta onera armatis dedissent viam, pluribusq; idem partib. fieret, capta iã vndique castra erant: pauci ab multis, perculsique à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, cũm in propinquas refugisset siluas, in castra P. Scipionis, quibus. T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. *Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquã castris turrim perfugisse, hanc igni circumdatam, atq; ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam: omnesque intus cum ipso imperatore, occisos.*

Cn. Scipionis exercitus fuditur.

Anno septimo postquam in Hispaniam venerat Cn. Scipio, vndetrigesimo die post fratris mortẽ est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ maior quàm per totam Hispaniam fuit. Quin apud ciues partem doloris & exercitus amissi, & alienata prouincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantq; duces: Cneum tamen magis quod diutius præfuerat iis, priorque & fauorem occupauerat, & specimen iustitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

Cn Scipionis mors.

XXXVII

Cum deletus exercitus, amissæque Hispaniæ viderentur, vir vnus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Martius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis, animiq; & ingenii aliquantò quàm pro fortuna, in qua erat natus, maioris, ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omneis militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Rom. auctoritate inter milites atque honore, vt castris citra Iberum communitis, cum ducem exercitum comitiis militaribus creari placuisset: subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque donec per omnes suffragium iret, ad L. Martium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, conuehendisque commeatibus consumptum: & omnia imperia milites cum impigrè, tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur. Cæterũm postquam Asdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab nouo duce milites viderunt: recordati quos paulo antè imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent flere omnes repentè, & offensare capita: & alii manus ad cælum tendere, deos incusantes: alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare, neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso minitante & increpante Martio, *quòd in muliebres & inutiles se proiecissent fletus, potius quàm ad tutandos semetipsos & Remp. secum acuerent animos, & ne multos imperatores suos iacere finerent*: cum subitò clamor tubarumque sonus (iam enim propè vallũ hostes erãt) exauditur, inde verso repentè in iram luctu, discurrunt ad arma: ac velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atque incompositè venientem incurrunt. Extemplò improuisa res pauorem incutit Pœnis: mirabundique *vnde tot hostes tam subito exorti propè deleto exercitu forent; vnde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis: quis imperator duobus Scipionibus cæsis extitisset: quis castris præesset: quis signũ dedisset pugnæ.* ad hæc tot iam nec opinata prim̀o omniũ incerti, stupentesque referunt pedem: dein validam impressionem pulsi, terga vertunt, & aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temeratius periculosius que sequentiũ impetus, ni Martius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem, inde in castra auidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginienses trepidè primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit, nam & si propinquus hostis erat, tamen reliquias cum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorũ, succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Martius ad consilium prima specie temerarium magis quàm audax animum adiecit, vt vltro castra hostium oppugnaret *simul facilius esse ratus vnius Asdrubalis expugnari castra, quàm, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi: simul aut si successisset cœptis, receptorum se afflictas res; aut si pulsus esset, tamen vltrò inferendo arma contemptum sui dempturum.* Ne tamen subita res, & nocturnus terror etiã non suæ fortunæ consilium perturbaret, illoquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione aduocata ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros viuos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrûm, milites, fortuna, fi-*

L. Martius res Hispaniæ perditas restituit.

Asdrubal reliquias exercitus Scipionum aggreditur.

Asdrubalis exercitus in fuga versus.

XXXVIII

Martius ad milites oratio.

dem ciuis facere potest, mihi hoc imperium, vt amplũ iudicio vestro, ita re ipsa graue ac sollicitũ esse, quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita cõpos mei essem, vt aliqua solatia inuenire ægro animo possem? cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) vnus consulere, & ne tum quidem vbi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conseruare possim, cogitãdum est: auertere animum ab assiduo mœrore libet, præsto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesq; curis insomniisque agitant, & excitant sæpe somno, neu se, neu inuictos per octo annos in iis terris milites suos, commilitones vestros, neu Remp. patiar inultam: & suam disciplinam suaque instituta sequi iubent. Et vt imperiis viuorum nemo obedientior me vno fuerit, ita post mortẽ suam, quod quaq; in re facturos illos fuisse maximè censeam: id optimum ducere. vos quoq; velim milites, non lamentis lacrimisque tamquam extinctos prosequi, (viuunt enim vigentque fama rerum gestarũ) sed quotiescumque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profectò species hesterno die oculis animisq; vestris oblata, memorabile illud edidit prælium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionib. extinctum esse nomen Romanũ: & cuius populi vis atque virtus non obruta sit Cãnensi clade, ex omni profectò sæuitia fortunæ emersuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis spõte vestra, experiri libet quãtum audeatis duce vestro auctore, non enim hesterno die cum signũ receptui dedi, sequẽtib. effusè vobis turbatum hostem, frãgere audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque opportunitatem volui: vt postmodũ præparati incautos, armati inermes, atq; etiã sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec huius occasionis spem milites forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profectò si quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victorib. castra tutati sitis: nihil aliud respõdeatis, quàm id ipsũ, timẽtes vos, omnia & operib. firmata habuisse, & ipsos paratos instructosq; fuisse. Et ita se res habet, ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minimè tuti sunt homines: quia quod neglexeris, incautũ atq; apertũ habeas. Nihil omniũ nunc minus metuũt hostes, quàm ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua vltro oppugnemus; audeamus, quod credi non potest ausuros nos: eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimũ erit. Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. exploratũ habeo, non vigiliarum ordinem, nõ stationes iustas esse, clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit, tũ inter torpidos somno, pauentesque ad nec opinatum tumultũ, & inermes in cubilibus suis oppressos illa cædes edatur, à qua vos hesterno die reuocatos ægrè ferebatis. Scio audax videri consilium, sed in rebus asperis & tenuib. fortissima quæque consilia tutissima sunt: quia si in occasionis momento, cuius præteruolat opportunitas, cunctatus paulùm fueris, nequiquam mox missam quæraris. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt, nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est & iam tentastis vestras atque illorũ vires, si diem proferimus, & hesternæ eruptionis fama contenti desierimus, periculũ est ne omnes duces omnesq; copiæ conueniant, tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostiũ: quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt diuidẽdo copias periere duces nostri, ita separati ac diuisi opprimi possunt hostes, alia belli gerendi via nulla est, proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatẽ expectemus. Ite dijs beneiuuantibus, corpora curate, vt integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrũpatis, quo vestra tutati estis. Læti & audire ab nouo duce nouum coosilium & quo audacius erat magis placebat, reliquum diei expedieodis armis, & curatione corpotum consumptum: & maior pars noctis quieti data est, quarta vigilia mouere. Erant vltra proxima castra sex millium interuallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis caua intererat, condensa arborib. in huius siluæ medio fermè statio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, cæteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ, & cum statio nulla pro portis, neq; in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, oullo vsquam obsistente, penetrauere, inde signa canunt, & tollitur clamor, pars semisopitos hostes cædunt, pars ignis escas, stramenta arida tectis iniiciunt, pars portas occupant, vt fugam intercludant, hosteis simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus nec audire, nec prouidere quicquam sinunt, incidunt inermes inter cateruas armatorum, alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallũ saliunt: & vt quisque euaserat, protinus ad castra altera fugiunt, vbi à cohorte & equitibus ex occulto proruentibus circumuẽti cæsique ad vnum omnes sunt, quamquã etiam, si quis ex ea cæde effugisset, adeò raptim captis propioribus castris in altera trãscursum castra ab Romanis est, vt præuenire nuncius cladis non posset. Ibi verò quo longius ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta inuenẽre: arma tantũ in stationibus posita; milites inermes, aut humi sedentes accubantesq; aut obambulantes ante vallũ portasque. Cum his tam securis solutisq; Romani calentes adhuc ab recẽti pugna, ferocesq, victoria prœlium ineunt, itaque nequaquam resisti in portis potuit, intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorẽ, ex tumultu facto, atrox prœlium oritur; diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorũ visa indiciũ alterius cladis Pœnis, atq; inde pauorẽ iniecissẽt, hic terror in fugam auertit omnes. effusique qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuũtur castris. Ita nocte ac die bina castra hostiũ expugnata ductu L. Martii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta, prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum * pondo centum triginta octo, cum imagine Barchini Asdrubalis. Valerius Antias vna castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: altero prœlio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cùm Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Martii ducis est, & veræ gloriæ eius etiam miracula addunt: *flammam ei concionanti fusam è capite sine ipsius sensu*

XXXIX Martius Asdrubalis castra nocte inuadit.

Altera castra prioribus vicina capit Martius.

*Val. 1380. coron.

Martii gloria.

cum

cum magno pauore circumstantium militum; monnmentumque victoriæ eius de Pœnis, vsque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum, Martium appellatum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, vtrisque, post rantas acceptas inuicem illatasq; clades, eunctantibus periculũ summæ rerum facere.

XL Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis Syraeusis cùm cætera io Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, vt non modò suam gloriam, sed etiam maiestatem P.R. augeret: oroaměta vrbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam deuexit; hostium quidem illa spolia, & parta belli iure: cæterùm inde primum ioitiũ mirandi Græcarum artium opera, licentiæque hinc sacra prophanaq; omnia vulgo spoliandi factum est.

Syracusana spolia.

quæ postremò in Romanos deos, templum idipsum primum, quod à Marcello eximiè ornatũ est, vertit. visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa: propter excellentia eius generis oroaměta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium fetmè ciuitatum Sieiliæ ad eum conueniebãt. dispar vt causa earum, ita eonditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciuerant, aut redierant in amieitiã, vt socij fideles accepti, cultique: quos metus post captas Syracusas dediderat, vt victi à victore leges acceperũt.

Ad Marcellũ legati ex omni fermè Sicilia missi.

Erant tamen haud paruę reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicides & Hanoo, duces reliqui prioris belli, & tertius nouus ab Annibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares voeabant) vir impiger, & sub Annibale magistro omneis belli artes edoctus.

Hipponiates ab Annibale in Siciliam missus.

Huic ab Epicide & Hannone Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita peruagatus est hostium agros, ita socios ad retioendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuique auxilium, adiit: vt breui tempore rotam Siciliam impleret nominis sui, nee spes alia maior apud fauentes rebus Carthaginiẽsium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quàm fiducia magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod vbi perlatum ad Marcellum est, extemplò copias mouit: & ab hoste quatuor fermè millium interuallo cõsedit, quid agerent pararéntve exspectaturus. Sed nullum neq; locum, oeque tempus cuoctationi consilióve dedir Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac rumultu inuectus. Postero die prope iusto prœlio compulit hostem intra munimenta. inde reuocatus seditione Numidarum in eastris facta, eùm treeenti fermè eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos reuocandosque eos profectus, magnoperè monuisse duces dicitur: *ne absente se cum hoste manus consererent.* Id ambo ægrè passi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senaru populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, vt transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna euenisset, haud dubiè Mutinis gloriã fore.

Eoimuero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem suboixum victoria Cannensi ab Nola repulisset: bis terra marique victis ab se hostibus cedere, arma properè capere milires, & efferri signa iubet. XLI

Marcellus Hannonẽ & Epicidẽ fudit.

Ad instruentem exercitũ deeem effusis equis aduolant ex hostium acie Numidæ nunciantes, *populares suos primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam: dein quòd præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna.* Gens fallax promissi, fidẽ præstitit. itaque & Romanis creuit animus, nuneio eeleri per ordinem misso, destitutũ ab equite hostem esse, quem maximè timuerant: & territi hostes, præterquàm quod maxima parte virium suarum noo iuuabantur, timote etiam incusso oe à suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. Ptimus clamor atque impetus rem decreuit. Numidæ cùm in concursu quieti stetissent in cornibus, vt terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine perentes viderunt, ipsi meru obsidionis passim in ciuitates proximas dilapsi. Multa millia hominum eæsa captaque: & VIII. elephaoti. Hæc vltima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediir. Iam fermè in exitu annus erat. itaque senatus Romæ deereuit, vt P. Cornelius Pr. literas Capuam ad Coss. mitteret: dum Annibal proeul abesset, nec vlla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se Coss. comparârunt, vt Claudius eomitia perficeret, Fuluius ad Capuam maneret. Coss. Claudius creauit, Cn. Fuluium Centunalum, & P. Sulpieium Seruij filium, Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prr. deinde creati, L. Cornelius Lentulus M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio vrbana, Sulpicio Sieilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia euenir. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

EPITOME LIBRI XXVI.

Nnibal *ad tertium ab vrbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse verò cum duobus millibus equitum vsque ad portam Capenam, vt vrbis situm exploraret, obequitauit. & cùm per triduum in aciem vtrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam cum in castra redissent, statim serenitas erat. Capua capta est à Q. Fuluio & Ap. Claudio* Coss. *Principes Campani veneno sibi consciuerunt mortem. Cùm senatus Campanorum deligatus esset ad palos, vt securi feriretur. literas à senatu missas Q. Fuluius* Cos. *quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, & lege agi iussit, & supplicium peregit. Cùm in Comitiis apud populũ quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum*

imperium, nullo id volente suscipere, P. Scipio P. filius qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum. & suffragio populi consensuque omnium missus, Nouam Carthaginem vno die expugnauit, cùm ageret vigesimum quartum annum, videreturque diuina stirpe creatus: quoniam & ipse posteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris eius anguis sæpenumero visus est. Res præterea in Sicilia gestas continet: & amicitiam cum Aetolis iunctam, bellumque gestum aduersum Acarnanas, & Philippum Macedonum regem.

I N. Fuluius Centimalus, P. Sulpicius Galba Coss. cũ idibus Martij magistratum inijssent, senatu in Capitolium vocato, de Republica, de administratione belli, de prouinciis exercitibusque patres consuluerunt, Q. Fuluio, & Appio Claudio prioris anni Coss. prorogatum imperium est: atque exercitus, quos habebãt, decreti. adiectumque, *ne à Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent.* Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non tam ob iram, quæ in nullam vmquam ciuitatem iustior fuit, quàm quòd vrbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperij respectũ. Et prætoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sẽpronio in Gallia, cũ binis legionibus, quas habuerant, prorogatũ est imperium. prorogatum & M. Marcello, *vt proconsul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu, quem haberet, si supplemẽto opus esset suppleret de legionibus, quib. P. Cornelius propr. in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionẽ reditumq; in patriam negasset ante belli finẽ.* C. Sulpicio, cui Sicilia euenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: & supplementũ de exercitu Cn. Fuluij, qui priore anno in Apulia fœde cæsus fugatusq; erat. Huic generi militum senatus eundem, quẽ Cannensibus, finem statuerat militiæ. additum etiam vtrorumque ignominiæ est, *ne in oppidis hybernarent, neue hyberna propius vllam vrbem decẽ millibus passuum ædificarent.* L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mutius præfuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere iussi: T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decreta. Quinquaginta Græci cum legione vna, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naues. Tribus & viginti legionibus Romanis eo

Exercituũ & prouinciarum diuisio.

II anno bellum terra marique est gestum. Principio eius anni cùm de literis L. Martij referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus honoris, quòd imperio, non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, Proprætor senatui scripserat, magnam partem hominum offendebat. *Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: & solẽne auspicatorum comitiorum in castra & prouincias procul ab legibus magistratibusq; ad militarem temeritatẽ transferri.* & cum quidã referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerẽtur equites, qui ab Martio literas attulerant. Rescribi de frumẽto & vestimentis exercitus placuit: *vtrãque rem eam curæ fore senatus.* adscribi autẽ, *Proprætori L. Martio,* non placuit: ne idipsum, quod consultationi reliquerant, pro præiudicato ferrent. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt. omniumque in vnũ sententiæ congruebant, agendũ cum tribunis plebis esse: *primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cũ imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset.* Ea res cum tribunis acta, promulgataq; est. Sed aliud certamen occupauerat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fuluiũ ob exercitum in Apulia amissum in cõcionibus vexabat: multa imperatorem temeritate atq; inscitia exercitum in locum præcipitem perduxisse iactitans. *Neminem, præter Cn. Fuluium, antè corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quàm proderet. itaq; verè dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem: nec ab Annibale, sed ab imperatore suo victos esse. Neminẽ, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitũ permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Cùm ei seruorum exercitus datus esset, breui effecisse disciplina atque imperio, vt nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent. Cùm ad Beneuentum aliasque vrbes eos velut è faucibus Annibalis ereptos populo Romano restituisset, Cn. Fuluium Quiritium Romanorũ exercitum, honestè genitos, liberaliter educatos, seruilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, vt feroces & inquieti inter socios; ignaui, & imbelles inter hostes essent: nec impetum modò Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec herculè mirum esse, milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & nõ omnes comites Cn. Fuluij fuisse pauoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumuẽtos hostibus suos exercitus Cn. Fuluium propè vnum nuncium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quàm hostis ex Italia decesserit: & hoc idem in Cn. Fuluij legionibus nuper decretum, Cn. Fuluio fugam ex prœlio ipsius temeritate commisso impunitam esse: & eum in ganea lustrisque, vbi iuuentam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccauerint, quã quòd imperatoris similes fuerint, relegatos propè in exilium, ignominiosam pati militiam. adeò imparẽ libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.*

L. Martij literæ multos offenderũt, quod se Proprætorem scripserat.

Cn. Fuluiũ amissi in Apulia exercitus reũ agit Cn. Sẽpronius.

III Reus ab se culpam in milites transferebat. *Eos ferociter pugnã poscenteis productos in aciẽ, non eo quo voluerint, quia serũ diei fuerit, sed postero die & tẽpore & loco æquo instructos, seu famã, seu vim hostium non sustinuisse, cum effusè omnes fugerent, se quoque turba ablatũ; vt Varronem Cannensi pugna, vt multos alios imperatores. Quid autem solũ se restantem prodesse Reipublicæ potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incautẽ deductum, non agmine inexplorato euntẽ insidiis circumuentum, vt aperta, armis, acie victum: nec suorum*

Cn. Fuluij rei defensio.

animos, nec hostium, in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pauorem facere. Bis est satus; pecuniaque anquisitum. tertiò testibus datis, cùm præterquam quòd omnibus probris onerabatur iurati permulti dicerent, *fugæ pauorisque initium à prætore ortum: ab eo desertos milites, cùm haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse*: tanta ira accensa est, vt capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque nouum certamen ortum. nam cùm tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret: tribuni plebis appellati. cùm collegæ *negarent se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet anquireret: quoad vel capitis vel pecuniæ iudicasset priuato*: tum Sempronius *perduellionis se iudicare Cn. Fuluio* dixit, *diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore vrbis* petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse iudicio Q. Fuluius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Càpuæ potiundæ. Id cùm per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius, negassentque patres *è Republica esse, abscedi à Capua*, priusquà dies comitiorum aderat. Cn. Fuluius exulatum Tarquinios abiit. *id es iustum exilium esse* sciuit plebs.

Capua obsessa acrius quàm oppugnata.

IV Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius quàm oppugnabatur. nec aut famem tolerare seruitia ac plebs poterãt, aut mittere nuncios ad Annibalem per custodias tam arctas. Inuentus est tandem quidam Numida, qui acceptis literis euasurum se professus, vt promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi.

Campani in equestribus prœliis, sæpius victores erãt, in pedestribus victi.

Equites Romani in equos suos velites singulos accipiunt.

Cæterùm in multis certaminibus equestria prœlia fermè prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam lætum vincere, quàm triste vinci vlla parte erat, ab obsesso & propè expugnato hoste. Inita tandem ratio est, vt quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maximè vigore ac leuitate corporum veloces. eis parmæ breuiores quàm equestres, & septena iacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, & vehi post sese. & desilire perniciter, vbi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepidè visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, aduersus instructos Campanorum equites processerunt, & vbi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repentè in hostium equites incurrit: iaculaque cum impetu alia super alia emittunt. quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulnerauerunt. pauoris tamen plus ex re noua atque inopinata iniectum est. & in perculsum hostem equites inuecti, fugam stragemque eorum vsque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, *vt velites in legionibus essent*. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Nauium ferunt: honori-

Q. Nauius.

V que id ei apud imperatorem fuisse. Cùm in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem in diuersum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conuersos videbat animos: documento futuræ qualemcumque euentum defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Brutiis, & omni grauiore armatura, cum delectis peditum equitumque quàm poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit, secuti tamen tã raptim euntem tres & trigiota elephanti. io valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit.

Annibal in Campanis contendit.

Aduenìens cùm castellum Galatiam, præsidio inde vi pulso, cepisset, in circumsedenteis Capuam se vertit: præmissis antè nunciis Capuam, *quo tempore castra Romana aggressurus esset, vt eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent*. Res nec explorata Romanis ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes peditesequitesque, & cum iis Punicum præsidium, cui Bostar & Hanno, præerant, erupit.

Annibal castra Romanorum magnis viribus aggreditur.

Romani vt in re trepida, ne ad vnam concurrendo partem aliquid indefensi relinquereot, ita inter se copias partiti sunt. Appius Claudius Campanis, Fuluius Annibali est oppositus. Claudius Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulam fert: Caius Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prœlium non solito modò clamore ac tumultu est cœptum, sed alium virorum, equorum armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu Lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, vt auerteret etiam pugnantium animos. Campanos facile in vallo Appius arcebat. Maior vis ab altera parte; Fuluium, Annibal & Pœni vrgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis vsque ad vallum peruasit. rupe-ratque mediam aciem Romanorum: & in ancipiti spe ac periculo erat, vtrum in castra perrum-
peret, ao iotercluderetur à suis. Quem pauorem VI
legionis, periculumque castrorum Fuluius vbi vidit, Q. Nauium primoresque alios centurionum hortatur, *vt cohortem hostium sub vallo pugnantem inuadant ac trucident. In summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, & minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse, nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos, & quæ dum paueat, Romanis interrupta acies videatur: etiam si se vtrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumuenturam*. Nauius vbi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes iofert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant, & sublatum altè signum cõuerterat ad spectaculum ciues hostesque. cæterùm postquam iam ad signa peruenerat Hispaoorum, tum vndique in eum tragulæ coniectæ, & propè tota in vnum acies versa. sed neque

Naui virtus bellica.

hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum eius viri potuerunt. Et M. Attilius legatus primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati pro vallo acriter pugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt, quorum corporibus cùm oppleta esset fossa, velut aggere, aut ponte iniecto, trãsitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum iam pulsi erant Campani, Punicumque præsidium, & sub ipsa porta Capuæ, quæ ad Vulturnum fert pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quàm quòd porta balistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat: & suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appij Claudij: cui suos ante prima signa adhortanti, sub læuo humero summum pectus gæsa ictum est. magna tamen vis hostium ante portam est cæsa, cæteri trepidi in vrbem compulsi. Et Annibal posteaquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & conuertere agmen retro peditum, obiectu à tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit, satis ad vtrumque profectum ratus: vt & Campani quàm haud multum in Annibale præsidij esset, & ipse Annibal sentiret. Cæsa eo die, qui huius pugnæ auctores sunt, VIII. millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeuiginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inuenio. plusque pauoris quàm certaminis fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium vincula iumentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ iuberent consulum verbis: *quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere*. sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium. elephantos igni è castris exactos. Hoc vltimum, vtcumque initum finitumque est, ante deditionem Capuæ prœlium fuit.

Ap. Claudius vulneratur.

Annibal ab oppugnandis Romanorum castris suos auertit.

VII Mediastuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, cum respondisset aruspex, *summum quod esset imperium Capuæ, peruenturum ad eum puerum*: nihil ad eam spem agnoscentem dixisse ferunt, *tu perditas res Campanorum narras, vbi summus honos ad filium meum perueniet*. Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. nam cùm fame ferroque vrgerentur, nec spes vlla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius querendo *desertam ac proditam à primoribus Capuam*, summum magistratum vltimus omnium Campanorum cepit.

Seppius Lesius.

Cæterum Annibal vt nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse: ne suos quoque commeatus intercluderent noui consules, abscedere irrito incœpto, & mouere à Capua statuit castra. multa secum quò iam inde ire pergeret voluenti, subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cuius rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alij vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat: *nec opinato pauore ac tumultu, non esse desperãdum aliquam partem vrbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis. qui si diuisissent copias, vtrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Cãpanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse*. Vna ea cura angebat, ne vbi abscessisset, extemplò dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pellicit, vt literis acceptis, specie trãsfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clàm peruadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atq; exercitus Romanos: ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem*. Inde naues in flumine Vulturno comprehensas duci Casilinum, quod iam ante præsidij causa fecerat castellum, iussit: quarũ vbi tantam copiam esse. vt vna nocte traiici posset exercitus, allatum est: cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluuium legiones ante lucem traiecit.

Annibal oppugnandæ Romæ cõsiliũ capit.

VIII Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fuluius Flaccus senatui Romam cùm scripsisset, variè hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplò vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomẽ erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque vllius alterius rei memor, ad vrbis præsidium reuocabat. Fabius Maximus abscedi à Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationesque Annibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor, ire tamen ad vrbem ausus non esset, cum à Capua repulsum spem potiundæ vrbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione Romam cum eo exercitu, qui ad vrbem esset: Iouem fœderum ruptorum ab Annibale testem, deosque alios defensuros esse*. Has diuersas sententias media sententia P. Valerij Flacci vicit, qui vtriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *quid ad vrbem præsidij esset. quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, vt ab reliquo & duce & exercitu Capua rectè obsideretur: inter se compararent Claudius Fuluiusque: vtri obsidenda Capua, vtri ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset*. Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fuluius proconsul, cui collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat: è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites Vulturnum traducit. inde cùm Annibalem Latina via

Audito Annibalis ad vrbẽ aduentu exterrẽtur Romani.

Q. Fuluius relicto Capuę collega Appio Claudio Romam contendit.

iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lauinium præmisit, vt commeatus paratos & in vrbibus haberent, & ex agris deuiis in viam proferrent: præsidiaque in vrbes contraherent, vt sua cuique Respublica in manu esset.

IX Annibal quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. postero die præter Cales in agrum Sidicinum peruenit. ibi diem vnum populando moratus, per Suessulam Allifanumque & Casinatem agrum via Latina ducit. sub Casinum biduo statiua habita, & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluuium ventum. vbi intercisum pontem à Fregellanis morandi itineris causa inuenit. & Fuluium Vulturnus tenuerat amnis, nauibus ab Annibale incensis, rates ad traiiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægrè comparantem. traiecto ratibus exercitu, reliquum Fuluio expeditũ iter, non per vrbes modò, sed circa viam expositis benignè commeatibus, erat. alacresque milites alius alium, *vt adderet gradum memor ad defendendam ire patriam*, hortabantur.

Terror mulierum Romanarum.

Romam Fregellanus nũcius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem, tumultuosius, quàm allatum erat, cursus hominum affingẽtium vana auditis totam vrbem conciuerat. ploratus mulierum non ex priuatis solum domibus exaudiebatur: sed vndique matronæ in publicum effusæ circa deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cælum ac deos tendentes, orantesque, *vt vrbem Romam è manibus hostium eriperent: matresque Romanas, & liberos paruos inuiolatos seruarent.* Senatus magistratibus in foro præstò est, si quid consulere velint. alij accipiunt imperia, discedūtque ad suas quisque officiorum partes. alij offerunt se: si quo vsus operæ sit, præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa vrbem, in monte etiam Albano atque arce Tusculana ponũtur. Inter hunc tumultum Q. Fuluium proconsulem profectum cum exercitu à Capua affertur, cui *ne minueretur imperium, si in vrbem venisset*, decreuit senatus, *vt Q. Fuluio par cum consulibus imperium esset.* Annibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descẽdit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum à Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omniũ

X generum atque ætatum capiebantur. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media vrbe per Carinas Exquilias contendit. inde egressus inter Exquilinam Collinamque portam posuit castra.

Annibal octo millia passuum à Roma castra locat.

Ædiles plebis commeatum eò comportârunt. Coss. senatusque in castra venerunt. ibi de summa Reipublicæ consultatum. Placuit Coss. *circa portas Collinam Exquilinamq; ponere castra: C. Calpurniũ prætorem vrbanum Capitolio atque arci præesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consultò opus esset.* Inter hæc Annibal ad Anienem fluuium tria millia passuum ab vrbe castra admouit. ibi statiuis positis, ipse cum duobus millibus equitum ad portam Collinam vsque ad Herculis templum est progressus: atque vnde proximè poterat, mœnia situmque vrbis obequitans contemplabatur.

Annibal ad Anienem castris positis, cũ duobus equitũ millibus Romam obequitans contemplatur.

Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est: itaque immisit equites, submouerique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Cùm commissum prœlium esset, Coss. transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad mille & cc. erant, media vrbe transire Exquilias iusserunt: nullos aptiores inter conualles, tectaque hortorum & sepulchra & cauas vndique vias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque cliuo publico in equis decurrentes quidam vidissent, *captum Auentinum* conclamauerunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, vt nisi castra Punica extra vrbem fuissent, effusura se omnis pauida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus, telisque incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pauor in vrbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, summotique hostes sunt: & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temerè oriebantur, placuit, *omnes qui dictatores*, Coss. *censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset à muris hostis.* Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temerè excitati tumultus sunt, compressique. Postero die trans- XI

gressus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectauere. Instructis vtrimque exercitibus in eius pugnæ casum, in qua vrbs Roma victori prœmium esset, imber ingẽs grandine mistus ita vtramque aciem turbauit, vt vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore quàm hostium metu.

Instructas acies Annibalis & Romanorum tempestas secernit.

Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. vbi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Annibalis fertur: *potiundæ sibi vrbis Romæ modò mentem non dari, modò fortunam.* Minuêre etiam spem eius & aliæ paruæ magnæque res. magna illa: quòd cùm ipse ad mœnia vrbis Romæ armatus sederet, *milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos* audiuit. parua autem, *quòd per eos dies eum fortè agrum, in quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id diminuto pretio*, cognitum ex quodam captiuo est. Id verò adeò superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inuentum Romæ emptorem: vt extemplò vocato præcone, *tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent*, iusserit venire.

Quæ nam Annibalis spem minuerunt.

His motus ad Tutiam fluuium castra retulit, sex millia passuum ab vrbe, inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclytum diuitiis. Capenates aliqui accolæ eius erant, primitias frugum eò, donaque alia pro copia portãtes,

Feroniæ templum spoliatur ab Annibale.

multo auro argentoque id exornatum habebãt. His omnibus donis tum spoliatũ templum, æris aceruì, cùm rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Annibalis magni inuenti. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius Romam euntem ab Ereto diuertisse eò Annibalem tradit: iterq; eius ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos peruenisse: præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum, Fotulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam breuis æui memoriam potuerint confundi. isse enim eà constat. tantum id interest: veneritne eo itinere ad vrbem, an ab vrbe in Campaniam redierit.

XII Cæterùm non quãtum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. namque ex Lucanis in Brutium agrum, ad fretum verò ac Rhegium eo cursu contendit, vt prope repentino aduentu incautos oppresserit. Capua etsi nihil segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci sensit. & admiratio orta est, non simul regressum Annibalem. inde per colloquia intellexerunt, *relictos se desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse.*

Flaccus Capuam cum exercitu redit.

Accessit edictum proconsulis ex Senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: *vt qui ciuis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* nec vlla facta est transitio, metu magis eos, quam fide continente: quia maiora in defectione deliquerant, quã quibus ignosci posset. cæterùm quemadmodum nemo priuato consilio ad hostem trãsibat, ita nihil salutare in medium consulebatur.

Nobilitatis Campanæ de Rep. sua desperatio.

Nobilitas Rempub. deseruerat, neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat, dempsisset. iam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebãt, domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio indies expectabant.

Bostaris & Hannonis literæ ad Annibalẽ.

summa curæ omnis in Bostarem Hãnonemque præfectos præsidij Punici versa erat; suo, non sociorum periculo solicitos. Hi conscriptis ad Annibalem literis, non liberè modò, sed etiam asperè, quibus, *non Capuam solùm traditam in manum hostibus, sed se quoque & præsidium in omnes cruciatus proditos* incusabant: *abiisse eum in Brutios, velut auertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem vrbis Romæ abstrahi à Capua obsidenda potuisse: tanto constantiorem inimicum Romanum, quàm amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eò vertat: & se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. vbi Romanæ legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Thrasymenum rem bene gestam, coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.*

Numidarũ transfugarũ fraus detecta.

In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, proposita mercede iam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cùm ad Flaccum in castra venissent, vt inde tempore captato abirent: famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repentè Campana in castra venit, scortum trãsfugarum vnius: indicatque imperatori Rom. *Numidas fraude cõposita trãsisse, literasque ad Annibalem ferre. Id vnũ ex iis qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse.* Productus primò, satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim deinde conuictus veris, cùm tormenta posci & parari videret: fassus id ita esse, literæque prolatæ. & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Hi supra LXX. cõprehensi, & cum trãsfugis nouis mulctati virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur.

XIII Campanus senatus metu populi frequens cogitur.

Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus, coegit Lesium senatum vocare: & primoribus, qui iam diu publicis consiliis aberãt, propalàm minabãtur, *nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes vi extracturos esse.* Is timor frequẽtem senatum magistratui præbuit. Ibi cùm cæteri de legatis mittẽdis ad imperatores Romanos agerent:

Vibij Virij oratio.

Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, *negat eos qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent: nec quid ipsis patiẽdum sit. Quid vos,* inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondam, vt aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Iam è memoria excessit, quo tẽpore, & in qua fortuna à populo Romano defecerimus? iam quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad cõtumeliã necauerimus? quoties in obsidentes, quàm inimici eruperimus? castra oppugnauerimus? Annibalem vocauerimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contrà, quæ illi infestè in nos fecerint repetite, vt ex eo quid speretis habeatis. Cũ hostis alienigena in Italia esset, & Annibal hostis, & cuncta bello arderẽt, omissis omnibus, omisso ipso Annibale, ambos* Coss. *& alios cõsulares exercitus ad Capuã oppugnãdam miserũt, alterum annum circumuallatos inclusosq; nos fame macerant, & ipsi nobiscũ vltima pericula, grauissimos labores perpessi: circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & propè ad extremũ castris exuti. Sed omitto hæc. vetus atq; vsitata res est, in oppugnanda hostiũ vrbe labores ac pericula pati. illud iræ atq; odij execrabilis indiciũ est. Annibal ingentibus copiis peditum equitumq; castra oppugnauit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sũt ab obsidione. profectus trans Vulturnũ, perussit Calenum agrũ: nihil tanta sociorum clade auocati sunt. ad ipsam vrbem Romã infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem imminentem spreuerunt. trãsgressus Anienem, tria millia passuũ ab vrbe castra posuit: postremò ad mœnia ipsa & ad portas accessit: Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuã ostendit: & nõ omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie cõcitatas si ad cubilia & catulos earũ ire pergas, ad opem suis ferendam auertas. Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi quorũ ploratus hic quoq; propè exaudiebãtur: aræ, foci, deũ delubra, sepulchra maiorũ temerata ac violata, à Capua non auerterunt. tanta auiditas supplicij*

expetendi, tanta sanguinis nostri hauriẽdi est sitis, nec iniuria forsitan, nos quoq; idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaq; quando aliter diis immortalib. visum est, cùm mortem ne recusare quidem debeam, cruciatus contumeliasque quas sperat hostis dum liber, dum mei potens sum, effugere morte præterquam honesta, etiam leni possum: non videbo Ap. Claudium & Q. Fuluium, victoria insolenti subnixus: neque vinctus per vrbem Romam triumphi spectaculum trahar: vt deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, ceruicem securi Romanæ subiiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque & ingenuos pueros. Albam, vnde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores quàm Carthagini sũt. Itaque quib. vestrûm ante fato cedere, quàm hæc tot & tam acerba videant, in animo est, iis apud me hodie epulæ instructæ parataeque sunt. satiatis vino ciboque poculũ idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus à cruciatu, animum à cõtumeliis, oculos, aures, à videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manẽt victos, vindicabit. parati erũt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima iniiciant. Hæc vna via & honesta & libera ad mortem, & ipsi virtutem mirabũtur hostes, & Annibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse. Hanc orationem viri plures audierunt cum

XIV

assensu, quàm forti animo id quod probabãt exsequi potuerunt. Maior pars senatus multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiã, haud diffidentes quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreuerunt, miseruntque. Vibium Virium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cũ eo, & quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt. inde misso conuiuio, dextris inter se datis, vltimoque complexu, collacrimãtes suum, patriæque casum, alii vt eodem rogo cremarentur, manserũt alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venę minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt, itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem cum animã egissent, omnes tamen priusquam aperirentur hostib. portæ, exspirarunt. Postero die porta Iouis, quæ aduersus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est, ea intromissa legio vna, & duæ alæ cum C. Fuluio legato. Is cùm omniũ primùm arma telaque quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit: *senatum Campanum ire in castra ad imperatores Rom.* iussit, quò cum venissent, extemplò his omnibus catenæ iniectæ, iussique ad quæstores deferre quod auri argentique haberent. *auri pondo LXX. fuit: *argenti tria millia pondo & cc. senatores quinque & viginti Cales in custodiam, duodetriginta Theanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Rom. constabat.

Vibius cũ 27. Senatoribus venenum sumpsit.

Capua deditur Romanis.

*val. 7840 coron.
*val. 32000 coron.

XV

De supplicio Campani senatus haudquaquam intér Fuluium Claudiumque conueniebat facilis impetrandæ veniæ Claudius. Fuluii durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reiiciebat, percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri patribus. *num communicassent consilia cum aliquibus sociorũ Latini nominis municipiorũ: & num ope eorũ in bello forent, & municipiorum adiuti. Id vero minimè cõmitendum esse,* Fuluius dicere, *vt sollicitarentur criminib. dubiis sociorum fidelium animi: & subiicerentur indicibus, quêis neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam vmquam pensi fuisset, itaque se eã quæstionẽ oppressurum, extincturumque.* Ab hoc sermone cum digressi essent: & Appius quamuis ferociter loquẽtem collegam non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum: Fuluius ne id ipsum impedimẽtũ incœpto foret, dimittens prætorium, tribunis militũ ac præfectis sociorum imperauit, *vti II. mil. equitum delectis denunciarent, vt ad tertiam buccinam præstò essent.* Cum hoc equitatu nocte Theanum profectus, prima luce portam intrauit, atque in forum pertexit: concursuque ad primũ equitũ ingressũ facto, magistratum Sidicinum citari iussit: imperauitque vt produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: vbi cùm in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit: literasque à C. Calpurnio Pr. Fuluio cùm tradidisset, murmur à tribunali totam concionem peruasit: *deferri rem integram ad patres de Campanis.* Et Fuluius id ita esse ratus, acceptas literas, neq; resolutas cùm in gremio reposuisset, præconi imperauit, vt *vt lictorem lege agere iuberet.* Ita de iis quoque qui Calibus erant, sumptũ supplicium, tum literæ lectæ, senatusque cõsultum serum ad impediendam rem actam, quæ sũma ope approperata erat, ne impediri posset.

Fuluij in puniendis Campanis senatoribus seueritas.

Consurgentem iam Fuluium Taurea Iubellius Campanus per mediam vadens turbam nomine inclamauit: & cùm mirabundus *quidnam sese vellet*, inquireret, residens Flaccus: *Me quoque*, inquit, *iube occidi, vt gloriari possis, multo fortiorem quam ipse es virum abs te occisum esse.* Cùm Flaccus negaret *profectò satis compotem mentis esse: modò prohibere etiam se, si id vellet, Senatusconsultum* diceret: tum Iubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisq; amissis, cùm ipse manu mea coniugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur: mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his ciuibus meis petatur à virtute inuisæ huius vitæ vindicta*, atque ita gladio, quem veste texerat, per aduersum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorũ, & pleraque alia de Flacci vnius sententia acta erant: mortuũ Appium Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt, hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales neque sua manu interfectũ: sed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse: tum Tauream illa quæ antè memorata sunt, dixisse: *virum se fortissimum à nequaquam pari ad virtutem occidi*, sub hæc dicta iussu proconsulis præconem

XVI

Taurea Iubellius Cãpanus sibi mortem consciscit.

ita pronunciasse: *Lictor viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectũ quoque senatusconsultum, priusquam secuti feriret, quidam auctores sunt, sed quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum reijceret*, interpretatum esse, quid magis è Rep. duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam à Calibus reditum est. Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ, ibi quoque in eos qui capita rerũ erant, animaduersum, ita ad LXX. principes senatus interfecti, trecenti fermè nobiles Campani in carcerẽ condiri, alij per sociorum Latini nominis vrbes in custodias dati, varijs casib. interierunt, multitudo alia ciuium Campanorum venundata.

Multitudo Campanorum venũdata.

De vrbe agroque reliqua consultatio fuit: quibusdam *delendam censentib. prævalidã, propinquam, inimicam.* Cæterùm præsens vtilitas vicit, nam propter agrũ, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, vrbs seruata est, vt esset aliqua aratorum sedes, vrbi fræquentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumq; retenta, ager omnis & tecta publica populi Romani facta.

Capua & ager Campanus addicta populo Romano.

Cæterùm *habitari tantum, tamquam vrbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum ciuitatis, nec senatum, nec plebis consilium, nec magistratus esse, sine consilio publico, sine imperio multitudinẽ nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem fore, præfectũ ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.* Ita ad Capuam res compositæ concilio ab omni parte laudabili, seuerè & celeriter in maximè noxios animaduersum: multitudo ciuiũ dissipata in nullam spem reditus: non sæuitum incendijs ruinisque in tecta innoxia. murosq; & cum emolumẽto quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate vrbis nobilissimæ opulentissimæque, cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent, cõfessio expressa hosti, *quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus socijs, & quam nihil in Annibale auxilij ad receptos in fidem tuendos esset.*

XVII Romani proconsules persuncti, quod ad Capuã attinebat cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, & trecentos equites quos ipse legisset, & sociũm Latini nominis peditum numerũ parẽ, & octingentos equites decernunt.

Claudius Nero in Hispaniam mittitur.

Eum exercitũ Puteolis in naues impositum Nero in Hispaniam transportauit. Cum Tarraconem nauibus venisset, expositisq; ibi copiis, & nauibus subductis, socios quoque nauales multitudinis augendæ causa armasset: profectus ad Iberũ flumen, exercitũ ab T. Fõteio & L. Martio accepit, inde pergit ad hostes ire. Asdrubal Amilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis, is locus est inter oppida Illiturgi & Mentissam, huius saltus fauces Nero occupauit. Asdrubal ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, *si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum.*

Asdrubalis fides Punica.

Quam rem cum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Asdrubal colloquio petiuit, *vt Romani leges conscriberẽt de tradendis arcibus vrbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaq; omnia sine fraude Pœni deportarẽt.* Quod vbi impetrauit, extemplò primis tenebris, atque inde tota nocte, quod grauissimum exercitus erat, Asdrubal quacumque posset, euadere è saltu iussit, data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, vt ipsa paucitas, tum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad euadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum in sequenti die ad colloquiũ est: sed loquendo plura scribẽdoque dedita opera, quæ in rẽ non essent, die consumpto, in posterum dilatum est, addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem inuenit, ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittẽdis clam è castris Carthaginiensib. absumptæ, & posteaquam maior pars emissa exercitus erat, iã ne iis quidem quæ vltro dicta erant stabatur: minusque ac minus, cum timore simul fide decrescente, conueniebat. Iam fermè pedestres omnes copiæ euaserant è saltu, cùm prima luce dẽsa nebula saltum omnem camposque circa intexuit, quod vbi sensit Asdrubal, mittit ad Neronẽ qui in posterum diem colloquium differret. *illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei, feriatum esse.* Ne tum quidem suspecta fraus, cum data esset venia eius diei, extemplò Asdrubal cum equitatu elephãtisq; castris egressus, sine vllo tumultu in tutum euasit. Hora fermè quarta depulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tũ demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, vt se dolo captum sensit, proficiscentem insistit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, leuia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen, præcursoresque Romanorum fiebant.

Nero Asdrubalem persequitur.

XVIII Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibãt ad Romanos, nec vlli noui deficiebant. Et Romæ senatui populoque post receptam Capuã nõ Italiæ iam maior, quàm Hispaniæ cura erat, & exercitũ augeri & imperatorem mitti placebat, nec tamen quẽ mitterent, satis constabat: quoniã illuc, vbi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locũ duorũ succederet, extraordinaria cura deligendus esset. Cùm alii alium nominarent, postremũ eò decursum est, *vt populus proconsuli creãdo in Hispaniam comitia haberet.* diemque comitiis consules edixerunt. Primò exspectauerant, vt qui se tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur, quæ vt destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumq; imperatorum amissorũ. Mœsta itaque ciuitas propè inops consilii comitiorũ die tamẽ in cãpum descendit: atque in magistratus versi circũspectant ora principũ, aliorũ alios intuẽtiũ, fremuntq;, *adeo perditas res, desperatumq; de Republ. esse, vt nemo audeat in Hispaniam imperiũ accipere.* Cùm subitò P. Cornelius, illius qui in Hispania ceciderat filius, quatuor & viginti fermè annos natus, *professus se petere*, in superiore vnde conspici posset loco constitit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extẽplò sunt felix faustumq; imperiũ, iussi deinde inire suffragiũ, ad vnũ omnes nõ centuriæ modo, sed etiam homines, *P. Scipioni*

P. Scipio Hispaniam cũ imperio mittitur.

imperium esse in Hispaniam iusserunt. Cæterū post rem actam, vt iam resederat impetus animorum ardorque silentium subitò ortum & tacita cogitatio, *quidnam egissent noui*, quòd fauor plus valuisset, quàm ratio; ætatis maxime pœnitebat: quidā fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funestis duabus familiis in eas prouincias, vbi inter sepulchra patris patruique res gerendæ essent; proficiscentis. Quam vbi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominū animaduertit, aduocata concione, ita de ætate sua imperioque mandato, & bello quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit: vt ardorē eum qui resederat, excitaret rursus, innouaretq; & impleret homines certioris spei, quàm quantā fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subiicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantū virtutibus mirabilis sed arte quoque quadam ab iuuenta in ostentationem earum cōpositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species aut velut diuinitus, mente monita, agens: siue & ipse capti quadā superstitione animi, siue vt imperia consiliaque velut forte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. ad hæc iam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius vllam publicam priuatamque rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusque ædem cōsideraret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam seruabatur, seu consultò, seu temerè, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, *stirpis eum diuinæ virum esse*. retulitque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem: *anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris eius persæpe visam prodigij eius speciem, interuentuque hominum euolutam repentè, atque ex oculis elapsam*. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est, quin potius aucta arte quadā, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia eiusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo iuuene excesserant modum, quib. freta tunc ciuitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molē rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone traiectæ erant, decem millia peditum, & mille equites adduntur, & M. Iunius Silanus Propr. adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta nauium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostius Tiberinis profectus præter orā Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumuectus prumōtorium, Emporiis vrbe Græca (oriundi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit, inde sequi nauibus iussis, Tarraconem pedib. profectus, conuentum omniū sociorū (etenim legationes ad famā aduentus eius ex omni se prouincia effuderant) babuit, naues ibi subduci iussit, remissis quatuor triremib. Massiliensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis vaticetare tot casuum dare cœpit: ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, vt nullū ferox verbum excideret: ingensque omnib. quæ diceret, cùm maiestas inesset, tū fides. Profectus ab Tarracone, & ciuitates sociorum & hyberna exercitus adiit: collaudauitque milites, *quod duabus tantis cladib. deinceps ictis prouinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerū sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent*. Martium secum habebat cū tanto honore, vt facile appareret, nihil minus cum vereri, quàm nequis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Syllanus, & in hyberna noui milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agēdaque erant, maturè aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quàm apud ciues sociosque: & diuinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportunè maiorem inferens metum. In hyberna diuersi concesserant: Asdrubal Gisgonis vsque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum. Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hybernauit. Æstatis eius extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accita, ad arcendos cummeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat; clauserat quidem omnes ad arcem à mari aditus: sed assidendo diutius arctiorem annonam suis quàm hosti faciebat, non enim tantum subuehi oppidanis per pacata littora, apertosque portus præsidio nauium Punicarum poterat, quantū frumenti classis ipsa turba naual. [illegible] ex omni genere hominū absumebat: vt arcis præsidiū etiā sine inuecto, quia ibi pauci erāt, ex ante præparato sustētari posset; Tarentinis classique ne inuectum quidem sufficeret: Tandē maiore [illegible] quàm venerat, classis dimissa, annona haud [illegible] laxauerat: quia remoto maritumo præsidio [illegible] subuehi frumenti nō poterat. Eiusdem [illegible] M. Marcellus ex Sicilia prouincia [illegible] vrbem venisset, à C. Calpurnio Prætore [illegible] ei ad ædem Bellonæ datus est, ibi cum [illegible] ab se gestis disseruisset, questus leniter [illegible] *nunquam magis quam militum vicem, quod prouincia confecta exercitum deportare non licuisset*, postulauit, *vt triumphanti vrbem inire liceret*. [illegible] non impetrauit. Cum multis verbis actū esset, *vtrum minus conueniret, cuius nomine absentis ob res prosperè ductu eius gestas supplicatio decreta foret, & dijs immortalib. habitus honos, ei præsenti negare triumphū: ad quem tradere exercitū successori iussissent, quod nisi manente in prouincia bello non decerneretur, eum quasi debellato triūphare, cùm exercitus testis meriti atque immeriti triūphi abesset*: medium visum, *vt ouans vrbem iniret*. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, *vt M. Marcello, quo die vrbem ouans iniret, imperium esset*. Pridie quàm vrbem iniret, in mōte Albano triumphauit, inde ouans multam præ se prædam in vrbem intulit. Cum simulachro captarum Syracusarum catapultæ balistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæq; opulentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta vasa: & alia supellex pretiosaque vestis, & multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ vrbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ

Margin notes: XIX; Scipionis virtus.; Diuina stirpe satus creditur Scipio.; Legationes ex omni Hispania ad Scipionē missæ.; XX; Martius Scipioni familiarissimus.; Hybernæ Pœnorum in Hispania sedes diuisa.; Marcello triumphus negatur.; Marcellus ouans vrbē init.

quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat: alter Nassum, quodq; ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus ciuitas data, & quingenta iugera agri: Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset· & ædes Syracusis cuius vellet eorũ, in quos belli iure animaduersum esset: Merico, Hispanisque, qui cum eo transierant, vrbs agerq; in Sicilia ex iis, qui à populo Romano defecissẽt, iussa dari, id M. Cornelio mandatum, *vt vbi ei videretur, vrbem agrumque eis assignaret*. in eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionẽ Mericus erat cccc. iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis, octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciuerunt terræ secutæ defectionem earum Hybla & Magella sunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutinæ vagi per totam Siciliam sociorũ populi Romani agros verebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quòd cum imperatore non deuectus ex prouincia esset: partim quòd in oppidis hybernare vetiti erant, segni fũgebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quàm animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius Pr. & militũ animos nunc cõsolãdo, nunc castigando sedauit: & ciuitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atq; ex his Murgantiam Hispanis, quibus vrbs agerq; debebatur, ex S. C. tribuit.

Numidæ populantur agros sociorum populi Romani in Sicilia.

XXII Cõsules cùm Ambo Apuliam prouinciam haberent, minusq; iam terroris à Pœnis & Annibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque prouincias: Sulpicio Macedonia euenit, isque Leuino successit. Fuluius Romam comitiorum causa accersitus, cùm comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua centuria iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius qui præsens erat, gratulandi causa cũ turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis, venit: petitque *vt pauca sua verba audiret, centuriamque quæ tulisset suffragium, reuocari iuberet*. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusauit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorẽ esse, qui cum alienis, oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas cõmitti, proinde si videretur, & redire in suffragium centuriã iuniorum iuberet, & meminisset in consulib. creãdis belli, quod in Italia sit, temporũque Reipubl. vix dũ requiescere aures à strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana*. Post hæc cum centuria frequẽs succlamasset, *nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse*: tum Torquatus: *Neque vestros*, inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum, redite in suffragium, & cogitate bellum Punicũ in Italia, & hostiũ ducem Annibalẽ esse*. Tum cẽturia & auctoritate mota viri, & admirantiũ circa fremitu, petiit à consule, *vt centuriam seniorum citaret, velle sese cum maioribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere*. Citatis centuriæ senioribus, datũ secreto in ouili cum his colloquendi tẽpus. Seniores *de tribus consulendum* dixerunt esse, *duobus iam plenis honorum, Q. Fabio & M. Marcello: & si vtique nouum aliquẽ aduersus Pœnos consulẽ creari vellent, M. Valerium Læuinũ egregiè aduersus Philippum regem terra marique res gessisse*. Ita trib. cõsultatione data, senioribus dimissis, iuniores suffragium ineunt, M. Claudium Marcellũ fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentẽ consules dixerunt, auctoritatẽ prærogatiuæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidem si qua sit sapientium ciuitas, quam docti fingunt magis quàm nôrunt: aut principes grauiores temperantioresq; à cupidine imperii, aut multitudinem melius moratã censeam fieri posse. Centuriam verò iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperiũ suffragio mandaret, vix vt verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis leuisque apud liberos auctoritas fecit.

T. Manlius Torquatus consulatum recusat.

XXIII Prætoria inde comitia habita, P. Manlius Volso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lectorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Fortè ita incidit, vt comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absẽtem daturus fuisse videbatur populus, mortuũ in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, *& eo anno vt fierent*, referente Calpurnio Prætore senatus decreuit, *vt in perpetuum vouerẽtur*. Eodem anno prodigia aliquot visa, nunciataque sunt, In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decussaq; ad Victorias quę in ante fixæ erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagnię & Fregellis nunciatũ est *murum portasq; de cœlo tactas. & in foro Sudertano sanguinis riuos per diem totũ fluxisse, & Ereti lapidibus pluisse, & Reate mulã peperisse*. Ea prodigia hostiis maiorib. sunt procurata, & obsecratio in vnum diẽ populo indicta, & nouendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno mortui sunt, nouique suffecti: in locũ M. Æmilii Numidæ decemuiri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis, C. Liuius, in locum Sp. Caruilii Maximi auguris M. Seruilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locũ eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quòd exta perperam dederat, flaminio abiit.

Apollinares ludi.

XXIV Per idem tẽpus M. Valerius Læuinus, tentatis prius per secreta colloquia principũ animis, ad indictũ antè ad ipsum id cõciliũ Ætolorũ classe expedita venit. Vbi cùm Syracusas Capuamque captas in fidem, in Italia que rerũ secũdarũ successum ostentasset: adiecissetq; *iam inde à maioribus traditum morem Romanis colendi socios: ex quib. alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent: alios in ea fortuna haberent, vt socij esse quam ciues mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quòd gentiũ transmarinarũ in amicitiã primi venissent*. Philippũ *eis & Macedonas graues accolas esse, quorũ se vim ac spiritus etiam fregisse: & eò redactos esse, vt non his modò vrbib. quas per vim ademissent Aetolis, excedant: sed ipsam Macedoniam infestã habeant. Et Acarnanas, quos ægrè ferrẽt Ae-*

toli à corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam iurisque ac ditionis eorum. Hæc dicta promissaque ab Romano imperatore Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus princeps Ætolorũ affirmauerunt auctoritate sua, minore cum verecũdia & maiore cũ fide vim maiestatemque P.R. extollentes, maximè tamen spes potiundæ mouebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiooes quibus in amicitiaoı societatemque populi Romani venirent, additumque, *vt si placeret, vellentque eodem iure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique, & Attalus & Pleuratus & Scerdiletus essent.* Asiæ Attalus, hi Illyriorum reges. *Bellũ vt extemplò Aetoli cum* Philippo *terra gererent. Nauibus ne minus* XX. *quinqueremib. adiuuaret Romanus. Vrbium Corcyra tenus ab Aetolia incipienti solũ tectaque, & muri cum agris, Aetolorum: alia omnis præda populi Romani, esset. Darentque operam Romani, vt Acarnaniam Aetoli haberent. Si Aetoli pacem cum* Philippo *facerent, fœderi adscriberent: ita ratam eorũ pacem, si* Philippus *arma ab Romanis sociisque quique eorum ditionis essent, abstinuisset.* Itẽ *si populus Romanus fœdere iungeretur regi, vt caueret ne ius ei belli inferenti Aetolis sociisque eorum esset.* Hæc conuenerunt, conscriptaque biennio post, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, vt testata sacratis monumentis essent, sunt posita Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum, nec tamen impedimento id reb. gerendis fuit, & Ætoli extemplò mouerunt aduersus Philippum bellum, & Læuinus Zacynthũ (parua insula est propinqua Ætoliæ: vrbẽ vnam eodem quo ipsa est nomine haber, eam præter arcẽ vi cepit) & Oeniada Naxumque Acarnanũ captas Ætolis contribuit, Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque & pacta cum Anoıbale posset respicere: Corcyram ipse se recepit.

Ætolorum cum populo Romano societatis conditiones.

XXV

Philippo Ætolorũ defectio Pellæ hybernanti allata est, itaque quia primo vere moturus exercitum io Grẹciam erat, Illyrios finitimasq; eis vrbes alieno metu quietas vt Macedonia haberer; expeditionem subitã in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit: egressosq; Apolloniatas cũ magno terrore atq; pauore compulit intra muros, vastatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum vrbem sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici iunctiq; cum eo Romani belli per Pelagoniam & Nymphæum & Boleã in Thessaliam descendit, ad bellum secum aduersus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: & relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorũ ad arcẽdos aditu Ætolos, ipse priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ad Mædos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, vbi regẽ occupatũ externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, & vrbem Iamphorinam, caput arcemque Medicæ oppugnare cœpit. Scopas vbi profectũ in Thraciam regẽ, occupatumq; ibi bello audiuit, armata omni iuuentute Ætolorum, bellũ inferre Acarnaniæ parat. Aduersus quos Acarnanũ gens & virib. impar, & iam mœnia Oeniadon Naxumque amissa cernens, Romanaq; insuper arma ingruere, ira magis instruit quàm consilio bellum, coniugibus liberisque & senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos coniurant, *nisi victores se non redituros, qui victus acie excessisset, eũ ne quis vrbe, tecto, mensa, lare reciperet;* diram execrationẽ in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt, aduersus hospites cũ posuerunt, precatique simul Epirutas sunt, *vt qui suorum in acie cecidissent, eos vno tumulo contegerent, adhiberentq; humatis titulũ: Hic siti sunt Acarnanes, qui aduersus vim atque iniuriam Aetolorũ pro patria pugnãtes, mortem oppetierunt.* Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obuiam hosti posuerunt, nuntius ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippũ id, quod in in manibus erat, coegerunt bellum, Iamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardauerat primò coniurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi aduẽtus, regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus quamquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat: vltra Clinen est progressus, inde cùm audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit.

Expeditiones Philippi.

Acarnanũ execratio.

Acarnanes accersunt Philippum aduersus Ætolos.

XXVI

Læuinus veris principio à Corcyra profectus nauibus, superato Leucate promontorio, cũ venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, vt præsto ibi Scopas Aetoliq; essent. Sita Anticyra est in Locride læua parte Sinũ Corinthiacum intrantibus, breue terra iter eò, breuis nauigatio ab Naupacto est. Tertio fermè post die vtrimque oppugnari cœpta est, grauior à mari oppugnatio erat, quia & tormenta machineq; omnis generis in nauibus erant, & Romani inde oppugnabant, itaque intra paucos dies recepta vrbs per deditionem, Aetolis traditur, præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Læuino redditæ, consulẽ eum absentem declaratum, & successorẽ venire P. Sulpicium, cæterùm diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omniũ Romã venit M. Marcellus cum Idib. Martiis consulatũ iniisset, senatum eo die, moris modò causa, habuit: professus *nihil se absente collega, neque de Republ. neque de prouinciis acturũ. Scire se frequentes Siculos prope vrbem in villis obtrectatorum suorum esse, quibus tantum abesse, vt per se non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare; ut ni simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplò daturus senatum fuerit, vbi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quàm Siculi in senatu introducãtur, delectũ propè à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, vt quamplurimi questum de se Romam venirent, eundem literis falsis vrbem implesse, bellũ in Sicilia esse, vt suã laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit, ac propè iustitiũ omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad vrbem venisset. Otium, vt solet, excitauit plebis rumores: *belli diuturnitate & vastatos agros circa vrbem, quà infesto agmine isset Anni-*

Anticyram oppugnat Læuinus.

Læuino mittitur successor P. Sulpicius.

bal: & exhaustam delectibus Italiam, & pro Republ. Cānis exercitus cæsos querebãtur: & consules bellicosos ambos, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel

XXVII *in pace tranquilla bellum excitare possent, nedū in bello respirare ciuitatem forent passuri.*

Incendium circa forum Romæ.

Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum, eodem tēpore septem tabernæ, quæ postea quinque: & argentariæ, quæ nunc nouæ appellantur, arsere, comprehensa postea priuata ædificia: (neque enim tum basilicæ erant) comprehensæ latumiæ, forumque piscatorum, & atrium regiū. ædes Vestæ vix defensa est: tredecim maximè seruorum opera, qui in publicū redempti, ac manumissi fuor, nocte ac die continuatum incendiū fuit, nec vlli dubium erat, humana id fraude factum esse, quòd plurimis simul locis, & iis diuersis, ignes coorti essent. Ita consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, *qui quorum opera id conflatū incendium profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, seruo libertatem.*

Incendij auctores cōprehensi.

Eo præmio inductus Campanorū Calaniorū seruus [Manus ei nomē erat] indicauit, *dominos, & quinque præterea iuuenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fuluio securi percūssi erant, id incendium fecisse: vulgoq; facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi, famidiæque eorum, & primò eleuabatur iodex, indiciumq; *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac leuitatē ex re fortuita crimē commentū.* cæterùm vt eoram coarguebantur, & & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atq; in dominos seruosque conscios animaduersū est, indici libertas data, & *viginti millia æris:

* val. 200. coron.

Consuli Læuino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Cāpanorum est, obsecrantiū cum lacrimis, *vt sibi Romam ad senatū ire liceret oratū, si qua misericordia tādem flecti possent: ne se ad vltimū perditum irent, nomenq; Campanorū à Q. Flacco deleri sinerent.*

Campani de Q. Flacco queruntur.

Flaccus, *sibi priuatā simultatē cum Campanis negare vllā esse, publicas inimicitias & hostiles esse: & futuras, quòd eo animo in populum Romanum esse sciret, nullā enim in terris gentem esse, nullū infestiorem populum nomini Romano, ideò se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui euasissēt aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare & trucidare quodcumq; obuiū detur, alios ad Annibalē transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos, inuenturum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem perditā, & æternos ignes, & conditū in penetrali fatale pignus imperij Romani, se minimè censere tutum esse, Campanis potestatē intrandi Romana mœnia fieri.*

Campani & Siculi Romam introducti, vt de Flacco & Marcello quererētur.

Læuinus Campanos iureiurando à Flacco adactos quinto die quàm à senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romā iussit. Hac circūfusus multitudine, simul Siculis obuiā egressis, potestatem Romam adeundi fecit: clarissimarū vrbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in vrbem adducens. De Republica tamen primùm ac de prouinciis am-

XXVIII bo consules ad senatū retulere. Ibi Læuinus quo in statu Macedonia & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra mariq; exposuit. *Philippum inferentem bellum Aetolis in Macedoniam retrò ab se cōpulsum, ad intima penitus regni abiisse, legionemque inde deduci posse, classem satis esse ad arcendū Italia regem.* Hæc de se, deque prouincia cui præfuerat.

Prouinciarum & exercituū dibisio.

Consulū de prouinciis cōmunis relatio fuit, decreuere patres, *vt alteri consulum Italia bellumque cum Annibale, prouincia esset: alter classem, cui L. Otacilius præfuisset, Siciliamque prouinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, quæ in Etruria Galliaque essent: ex quatuor erant legiones, vrbanæ duæ superioris anni in Etruriam: quæ quib. Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legioibus præesset, quem consul, cuius Italia prouincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post præturam, prorogato in annū imperio, missus: & Q. Fuluio Capua prouincia decreta, prorogatumq; in annū imperium. Exercitus ciuium sociorumq, minui iussus, *vt ex duabus legionibus vna legio quinque millia peditum, & trecenti equites essēt:* dimissis qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in veterib. militibus dimittendis. Co. Fuluio Cos. superioris anni, nec de prouincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum: tantùm in annum prorogatū imperiū est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum, præter socios nauales, iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset: vbi consul in prouinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio Prætori ad obtinendam Siciliā Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidē legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni Prætori decretæ: quib. L. Cornelius in eadē prouincia priore anno præfuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerēt, qui in exercitu M. Claudij, M. Valerij, Fuluiique fuissent: neve eo anno plures quam vna & viginti Romana legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiti XXIX prouincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello aduersus Annibalē Læuino euenit. Quæ sors, velut iterū captis Syracusis, ita exanimauit Siculos exspectatione sortis in consulū conspectu stantes, vt cōploratio eorū flebilesque voces, & extēplò oculos hominū conuerterent, & postmodū sermones præbuerint.

Siculorum cōploratio

Circūibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes *se non modo suam quisq; patriā, sed totā Siciliā relicturos, si eò Marcellus iterū cū imperio redisset, nullo suo merito eum antè implacabilē in se fuisse, quid iratum, quod Romā de se questū venisse Siculos sciat, facturū? obrui Aetnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quàm velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorū querelæ, per domos primùm nobiliū circūlatæ, celebratæque sermonib. quos partim misericordia Siculorū, partim inuidia Marcelli excitabat, in senatum etiam peruenerunt. Postulatū à consulib. est *vt de permutandis prouinciis senatū consuleret.* Marcellus, *si iam auditi a senatu Siculi essent, aliā forsitan futurā fuisse sententiam suam,* dicere, *nūc ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eò liberè querantur, in cuius potestate mox futuri sint: si collegæ nihil interfit, mutare se prouinciā paratum esse.*

rum esse. deprecari senatus præiudicium. nã cùm extra sortem collegæ optionem dare prouinciæ iniquum fuerit, quantu maiorem iniuriam, immò contumeliã esse, sortem suã ad eum transferri? Ita senatus, cùm quid placeret, magis ostendisset, quàm decreuisset, dimittitur. Inter ipsos cõsules permutatio, prouinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem facta est, vt ex quo primus aduersæ pugnæ gloriã ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maximè bellicis rebus, caderet.

Consules inter ipsos permutant prouincias. Siculorum oratio in Marcellũ.

XXX Permutatis prouinciis, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam auertentes. *Hieronymũ ac postea Hippocratem & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, inuisos fuisse sibi. ob eam causam & Hieronymum a principibus iuuentutis propè publico consilio interfectum; & in Epicidis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum iuuenũ coniurationẽ factam. quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictũ tempus exercitum ad Syracusas nõ admouisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoq; Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellũ excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numqnã deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum trãsire: pollicerique, se vrbem, cùm vellet, ei tradituros. sed eũ primò vi capere maluisse: dein cùm id neq; terra, neq; mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarũ fabrum ærarium Sosin, & Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequiquam vltrò offerẽtes, præoptasse, quo scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalẽ defecisset, sed populus Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publicè, & nõ oppressis Syracusanis, tyrãni eorũ Hippocrates & Epicides clausissẽt: si Carthaginiensiũ animis bellũ cum populo Romano gessissent: quid vltrà quã quod fecerit, nisi vt videret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certè præter mœnia & tecta exhausta vrbis, & refracta deũ delubra, diis ipsis ornamentisq; eorũ ablatis, nihil relictũ Syracusis esse, bona quoq, multis adẽpta: ita vt ne nudo quidẽ solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se patres conscriptos, vt si nequeant omnia, saltẽ quæ cõpareant cognosciq; possint, restitui dominis iubeãt.* Talia conquestos cũ excedere tẽplo, vt de postulatis eorum patres cõsuli possent. Læuinus iussisset: *Imò maneant*, inquit Marcellus: *vt corã his respondeã: quando ea conditione pro vobis patres conscripti bella gerimus, vt victos armis accusatores habeamus: duæ captæ hoc anno vrbes Capuæ Fuluiũ reũ, Marcellum Syracusæ habeant.*

XXXI Reductis in curiã legatis, tum cõsul: *Non adeò maiestatis*, inquit, *populi Romani imperiiq; huius oblitus sum, Patres conscripti, vt si de meo crimine ambigeretur, cõsul dicturus causã, accusantib. Græcis, fuerim. sed nõ quid ego fecerim, in disquisitionem venit; quẽ quicquid in hostibus feci, ius belli defendit: sed quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an viuo Hierone Syracusas violauerim. sin autẽ desciuerunt, legatos nostros ferro atq; armis petierunt, vrbem ac mœnia clauserunt, exercitumque Carthaginiensium aduersus nos tutati sunt; qui passos esse hostilia, cũ fecerint, indignatur? Tradẽtes vrbem principes Syracusanorum auersatus sum: Sosin, & Mericum Hispanũ, quib. tantã rem crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatẽ obiiciatis: quis est vestrũ, qui se mihi portas aperturũ, qui armatos milites meos in vrbem accepturũ promiserit? Odistis, & execramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantũ abest, vt & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quã isti obiiciunt, maximo argumentũ est, me neminem, qui nauatam operam Reipub. nostræ velit, auersatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentaui pacem: & posteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi cõgresso ad portas cum principibus responsum dabatur: multis terra marique exhaustis laboribus, tãdem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienses, victosque iustius quàm apud victoris populi Romani senatũ quererẽtur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essẽ, numquam spoliis earũ vrbem Romam exornarem. quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi, cùm belli iure, tum ex cuiusq; merito satis scio me fecisse: ea vos rata habeatis, Patres cõscripti, nec ne, magis Reip. interest, quàm mea. mea quippe fides exsoluta est: ad Rẽpub. pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterũ segniores duces faciatis. Et quoniam coram, & Siculorũ, & mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo excedemus, vt me absente liberius consuli senatus possit.*

Marcelli responsio aduersus Siculos.

Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit. XXXII

Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cũ diu de sententiis certatum esset, & magna pars senatus, principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, *cùm tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostib. & Syracusanorum & populi Romani: & vrbem recipi, non capi: & receptam legib. antiquis & libertate stabiliri, nõ fessã miseranda seruitute bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina præmium victoris in medio positã vrbem pulcherrimã ac nobilissimã periisse, horreũ atq; ærariũ quondam populi Romani: cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataq; Respub. esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romã ei ostendi posse? cũ vbi semirutam ac spoliatã patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo vrbis, propè in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc taliaque cùm ad inuidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur: mitius tamen decreuerunt patres causa Marcelli. *Quæ is gerens bellum victurque egisset, rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Læuino, quoad sine iactura Reipublicæ fieri posset, fortunis eius ciuitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitoliũ ad consulem, vti rediret in curiã, & introductis Siculis, senatusconsultum recitatũ est, legatiq; benignè appellati ac dimissi. ad genua se Marcelli, consulis proiecerũt, obsecrantes, *vt quæ deplorandæ ac leuandæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, & in fidem, & clientelam se vrbemq; Syracusas acciperet.* post hæc cõsul clemẽter appellatos eos dimisit.

Senatuscõsultum de rebus Syracusanis.

Campanis deinde senatus datus est, quorũ oratio miserabilior, causa durior erat. neq; enim meritas pœnas negare poterãt, nec ty- XXXIII

Campanis datur senatus.

ranni erant, in quos culpam conferrent. sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebãt. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, vt quicquã de se grauius cõsulerent, impulerit: nec victorum ira capitu damnauerit, eos libertatẽ sibi suisque, & bonorum aliquã partem orare, ciues Romanos, affinitatibus plerosque & propinquis iã cognationibus ex cõnubio vetusto iunctos.* Summotis deinde è templo paulisper dubitatũ, *an accersendum à Capua Q. Fuluius esset*: (mortuus enim post captã Claudius consul erat) *vt coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellũ Siculosq; disceptatum fuerat, disceptaretur:* dein eũ M. Attilium, C. Fuluium fratrẽ Flacci, legatos eius, ac Q. Minutium & L. Veturium Philonem, item Claudij legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent. nec Fuluium auocari à Capua, nec differri Cãpanos vellent: interrogatus sentẽtiã M. Attilius Regulus, cuius ex iis qui ad Capuã fuerant maxima auctoritas erat:

M. Attilij sententia de Campanis.

In consilio, inquit, *arbitror me fuisse cõsulibus Capua capta, cùm quæreretur, ecquis Campanorum de Republica nostra bene meritus esset, duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiã Attellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluuiam, quæ quondã quæstum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute & victoria populi Romani; hanc captiuis egentibus alimenta clam suppeditasse: cæterorũ omnium Campanorũ eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse, securiq; percussos a Q. Fuluio fuisse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorũ culpa eminebat. Per senatum agi de Cãpanis, qui ciues Romani sunt, iniussu populi non video posse. idque & apud maiores nostros in Sutrianis factum est, cùm defecissent: vt M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret: sciretque plebs, vti senatui de Sutrianis sententiæ dicendæ ius esset. Itaque censeo cũ tribunis plebis agendum esse, vt eorum vnus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis ius fiat.* L. Attilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebẽ in hæc verba rogauit: *Omnes Campani, Attellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fuluio procõsuli, quæque vnà secum dediderunt, agrũ vrbemque, diuina humanaque, vtensiliaq; siue quid aliud dediderunt: de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebs sic iussit: *Quòd senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id volumus iubemusque.* Ex hoc plebiscito senatusconsultus:

XXXIV Senatuscõs. de reb. Cãpanis.

Oppiæ Cluuiæque primùm bona ac libertatẽ restituit. si qua alia præmia petere à senatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæprecium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda, ipsos liberosque eorum & cõiuges vendendas, extra filias quæ nupsissẽt, prius quam in populi Romani potestatem venirent. alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendũ. aliorum Campanorum summam etiam census* distinxerunt, publicanda necne bona essent. *pecua captiua, præter equos & mãcipia, præter puberes virilis sexus, & omnia, quæ solo non continerentur, restituenda cẽsuerunt dominis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipsi, aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse iusserũt: ita vt nemo eorum ciuis Romanus, aut Latini nominis esset. néve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dũ portæ clausæ essent, in vrbe agróve Campano intra certam diem maneret. locus vbi habitarent, trans Tiberim, qui nõ contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in vrbe Campana, quæ à populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus: qui ad Romanos transissent prius, quàm Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emouendos censuerunt: ne quis eorum propius mare XV. millib. passuum agrum ædificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum vspiam pararent haberéntve, nisi in Veiente, aut Sutrino Nepesináve agro: dum ne cui maior, quàm quinquaginta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Attellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ iusserunt. libera corpora quæ venũdari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt.* Ob hæc decreta mœstiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fuluij sæuitiam in sese, sed iniquitatem deûm, atq; execrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV Romanorũ indignatio, quod remiges á priuatis cum stipendio dari edictum esset á Coss.

Dimissis Siculis Campanisq; delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem cum neq; hominum satis, nec ex qua pararentur, stipendiumque acciperent pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset: edixerunt cõsules, *vt priuati ex censu ordinibusque, sicut antea remiges darent cum stipendio cibarisque dierum triginta.* Ad id edictum tantus fremitus hominum, tãtaque indignatio fuit, vt magis dux, quàm materia seditioni deesset: *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam, lacerandamque sibi cõsules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui, præter terrã nudã ac vastam, habere. tecta hostes incendisse, seruos agricultores Rempublicam abduxisse; nunc ad militiam paruo ære emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argenti ærisve fuerit stipendio remigum, & tributis annuis ablatum. se vt dent quod non habent, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent: in corpora quæ reliqua essent, sæuirent. ne vnde redimantur quidem quicquam superesse.* Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterãt. *Spatium deinde his tribuere se, dareque ad cogitandum* dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque vsi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: vbi cùm multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterũt orationem eò, vt dicerent: *priuatis id, seu æquum, seu iniquum onus iniungendum esse. nam vnde, cùm pecunia in ærario non esset, paraturos nauales socios? quomodo autem sine classibus, aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse? aut tuta Italiæ littora esse?* Cùm in hac difficultate rerum cõsilium

XXXVI

hæreret ac propè torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Læuinus Cos.

Læuini Cos. ratio.

Magistratus senatui, & senatus populo sicut honore præstet, ita ad omnia quæ dura atque aspera essent, subeunda ducẽ debere esse. si quid iniungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse iuris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impensa grauis est, cum ex ea plus quàm pro virili parte sibi quemque capere principum

vident. Itaque vt classem habeat quàm ornare volumus, populus Romanus, priuatos sine recusatione remiges dare nobismet ipsis primum imperemus. aurum, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus: ita vt annulos sibi quisque & coniugi & liberis & filio bullam: & quibus vxor

* Val. 9. coron.

*filiæve sunt, singulas * vncias auri pondo relinquãt: argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta & libras pondo, vt salinum patellamque deorum causa habere possint. cæteri senatores * libram argenti tantum, * æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum argentũ, æs signatum, ad triumuiros mensarios extemplò deferamus: nullo antè senatusconsulto facto, vt voluntaria collatio, & certamen adiuuandæ Reipubl. excitet ad æmulandum animos primùm equestris ordinis, dein, reliquæ plebis. hanc vnam viam, multa inter nos collocuti, cõsules inuenimus. Ingredimini diis bene iuuantibus; Respublica incolumis & priuatas res facilè saluas præstat. publica prodendo, tua nequicquam serues.*

* Val. 10. coron.
* Val. 50. coron.
Senatus ac reliquorũ ordinum liberalis erga Remp. voluntas.

In hæc tanto animo consensum est, vt gratiæ vltro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, vt prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse: vt nec triomuiri accipiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine cohortatione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio Respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in

XXXVII provincias profecti sunt. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immistis, magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & prouinciis, hinc in Hispania aduersæ res, hinc prosperæ in Sicilia luctum & lętitiam miscuerant: & in Italia, cũ Tarentum amissum damno & dolori, tũ arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: & terrorem subitum pauoremque vrbis Romæ obsessæ & oppugnatæ, Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pẽsatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli noui adsciti socij, Attalusque Asiæ rex, iam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginiẽses quoque Capuam amissam, & Tarentum captum æquabant: & vt ad mœnia vrbis Romę nullo prohibente se peruenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incœpti, pudebatq; adeò se spretos, vt sedentib. ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsę quoque Hispaniæ quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cęsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse, eò plus ab L. Martio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia vtrimque erant: integra spe, integro metu, velut

Enumeratio rerum a Romanis & Pœnis paulò ante gestarum.

XXXVIII illo tempore primùm bellum inciperent. Annibalem ante omnia angebat, quòd Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quàm defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos auerterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas paruasque partes carpere exercitũ, quod minimè tum expediebat, poterat: nec deductis præsidiis spei liberam, vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in auaritiam & crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, vt vastata hosti relinquerentur, inclinauit. Id fœdum consilium cum incœpto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modò abalienabantur animi, sed cæterorum etiã: quippe ad plures exemplum, quàm calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis vrbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant, Dasius & Blasius: Dasius Annibali amicus, Blasius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fouebat: & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilij potioris, quàm spe effectus, Dasium appellabat. at ille cùm ab re auersus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accersito vtroque, Annibal cùm pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque summoto populo accusator & reus: Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimuero ille velut in manifesta re exclamat. *sub oculis Annibalis secum de proditione agi*. Annibal atq; eis qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *æmulationem profectò atq; odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur*. Ita deinde dimissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incœpto, quàm idem obtundendo, docendoque *quàm ea res ipsis patriæque salutaris esset*, peruicit, vt præsidium Punicum. (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longè fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quamquam improuisa res fuit, nec vsus equorum in vrbe erat, tamen armis inter tumultum captis & eruptionẽ tentauerunt: & cùm euadere nequirent, pugnãtes ad vltimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium viui venerunt. plusque aliquantò damni hęc ala equitum amissa Annibali, quàm Salapia fuit: nec deinde vnquam Pœnus, quo longè plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

Salapia & præsidium Punicum traduntur Marcello.

Per idem tempus cùm in arce Tarentina vix ino- XXXIX
pia tolerabilis esset, spem omnem præsidiũ, quod ibi erat Romanum, præfectusque præsidij atque arcis M. Liuius commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui vt tutò prætervehererentur oram Italiæ, classis viginti fermè nauium Rhegij stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quintius obscuro genere ortus, cæterùm multis fortib. factis gloria militari illustris. primò quinq; naues, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigrè sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremò ipse à sociis, Rheginisque, & à Velia & à Pesto, debitas ex fœdere exigendo, classem xx, nauium, sicut antè dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe nauium Tarentinarum numero, quindecim millia fermè ab vrbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum fortè

improuidus futuri certaminis Romanus veniebat: sed circa Crotonem Sibatimque suppleuerat remigio naues: instructamque & armatam egregiè pro magnitudine nauium classem habebat. & tum fortè sub idem ferè tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: vt ad cōponenda armamenta, expediendúmque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro aliàs tantis animis iustæ concurrerunt classes: quippe cùm in maioris discrimen rei, quàm ipsæ erant, pugnarent. Tarentini *vt recuperata vrbe ab Romanis post centesimum propè annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoque hostibus, si nauali prœlio possessionem maris ademissent, interclusuri*: Romani *vt retenta possessione arcis ostēderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum*. Itaque ex vtraque parte signo dato cùm rostris concurrissent, neque retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quàm quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu, ita conserebāt ex propinquo pugnam, vt non missilibus tantùm, sed gladiis etiam propè collato pede prœliarentur. Proræ inter se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur, ita in arcto stipatæ erant naues, vt vix vllum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedestris acies vrgebant: peruiæque naues pugnantibus erant. Insignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. in Romana naue ipse Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modò, sed priuato etiam odio inuisus atque infestus Romanis: quòd eius factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. ille simul atque præceps cū armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigrè transgressus, cùm summouisset hostes, & pro ra iam Tarentinorum esset puppim male cooglobati tuerentur Romani: repente alia à puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc cæteris terror iniectus, vt prætoriam nauem captam vidēre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere. Thurinis Metapontinisque ex onerariis, quæ cum cōmeatu sequebantur perpaucæ in potestatem hostium venēre: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum euectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, cùm in agris passim vagarentur: Liuius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virum cum duob. millibus armatorum ex arce emisit. qui vagè effusos per agros, palatosque adortus, cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidentes semipatetis portarum foribus, in vrbem compulit: ne vrbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum: Romanis victoribus terra, Tarentinis mari: frumenti spes quæ in oculis fuerat, vtrosque frustrata pariter. Per idem tempus Læuinus Cos. iam magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus nouisque sociis exspectatus, cùm venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusanis noua pace inconditas componere res. Agrigentum inde, quod belli reliquum erat (tenebaturque à Carthaginiensium valido præsidio) duxit legiones. affuit fortuna incœpto. Hanno erat imperator Carthaginiēsium, sed omnem in Mutina Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigēto vi aut arte vlla, nec quin erumperet vbi vellet, prohiberi poterat. Hæc eius gloria quia iam imperatoris quoque famæ officiebat, postremò in inuidiam vertit: vt ne bene gestæ quidem res iam Hannoni propter auctorem satis lætę essent. quæ postremò præfecturā eius filio suo dedit, ratus *cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum*. quod longè aliter euenit. nam veterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit. neque ille indignitatem iniuriæ tulit: confestimque ad Læuinum occultos nuncios mittit de tradendo Agrigento. per quos vt est facta fides, compositumque rei gerendæ modus, portam ad mare ferētem Numidæ cùm occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad idipsum missos in vrbem acceperunt; & cùm agmine iam in media vrbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno nō aliud quàm tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior, quàm Numidarum procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, priusquam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per auersam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare peruenit: nactique opportunè paruum nauigium, relicta hostib. Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque ne tentato quidem certamine cùm cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Læuinus, qui capita rerū Agrigenti erāt, virgis cæsos securi percussit: cæteros, prædamque vendidit, omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cùm peruasisset, omnia repentè ad Romanos inclinauerunt. Prodita breui sunt xx. oppida, sex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum ciuitatum principib. cùm pro cuiusque merito consul præmia pœnasque exsoluisset, coëgissetque Siculos positis tandem armis, ad agrum colendum animos conuertere: vt esset non incolarum modò alimentis frugifera insula, sed vrbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatib. fecerat) annonam leuaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transuexit. Quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluuione exsules, obærati, capitalia ausi plerique: &, cum in ciuitatibus suis, ac sub legibus vixerāt: & postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobauerat, Agatirnæ per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Læuinus in insula, tum primum noua pace coa-

Naualis pugna inter Romanos & Tarentinos.

Romani vincuntur nauali certamine.

Agrigentum Læuinus oppugnat.

Agrigentum proditur Læuino.

Hanno & Epicides in Africam traiiciunt relicta Sicilia.

Sicilia tota ad Romanos inclinauit.

Agatirna colluuies hominum perfugum.

leſcente velut materiam nouandis rebus, ſatis tutū ratus eſt: & Rheginis vſui futuri erāt ad populandum Brutiū agrum, aſſuetā latrociniis quærētibus manū. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatū eſt.

XLI In Hiſpania principio veris P. Scipio nauibus deductis, euocatiſq; edicto Tarraconem ſociorum auxiliis, claſſem onerariaſq; oſtiū inde Iberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hybernis conuenire cùm iuſſiſſet, ipſe cum quinq; millib. ſociorum ab Tarracone profectus ad exercitum eſt. quò cùm veniſſet, alloquendos maximè veteres milites, qui tantis ſuperfuerant cladibus ratus, concione aduocata ita diſſeruit:

Scipionis ad milites oratio.

Nemo ante me nouus imperator militib. ſuis, prius quā opera eorum vſus eſſet, gratias agere iure ac meritò potuit. me vobis, priuſquam prouinciam aut caſtra viderem, obligauit fortuna: primum, quòd ea pietate erga patrem patruumque meum viuos mortuoſque fuiſtis: deinde, quòd amiſſam tanta clade prouinciæ poſſeſſionem integrā & populo Romino, & ſucceſſori mihi virtute veſtra obtinuiſtis. Sed cùm iam benignitate deûm id paremus atq; agamus, non vt ipſi maneamus in Hiſpania, ſed ne Pœni maneāt: nec vt pro ripa Iberi ſtantes arceamus tranſitum hoſtis, ſed vi vltro tranſeamus, transferamuſq; bellum: vereor ne cui veſtrûm maius id, audaciuſque conſiliū, quàm aut pro memoria cladiū nuper acceptarum, aut pro ætate mea videatur. Aduerſæ pugnæ in Hiſpania nullius in animo, quàm meo, minus obliterari poſſunt, quippe cui pater & patruus intra triginta dierū ſpatiū, vt aliud ſuper aliud cumularetur familiæ noſtræ funus, interfecti ſunt: ſed vt familiari penè orbitas ac ſolitudo frāgit animum: ita publica cùm fortuna tum virtus deſperare de ſumma rerū prohibet, eo fato, quo donata nobis ſors eſt, vt magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porſenā, Gallos, Samnites: à Punicis bellis incipiā. Quot claſſes, quot duces, quot exercitus priore bello amiſſi ſunt? iā quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipſe affui cladibus: aut quib. abfui, maximè vnus omnium cuſenſi. Trebia, Thraſymenus, Cānæ, quid aliud ſunt, quā monumenta occiſorum exercituum, conſulūque Romanorum? adde defectionē Italiæ, Siciliæ, maioris partis Sardiniæ: adde vltimum terrorē ac pauorē, caſtra Punica inter Anienem & mœnia Romana poſita, & viſum propè in portis victorem Annibalem. In hac ruina rerum ſtetit vna integra atq; immobilis virtus populi Romani. Hæc omnia ſtrata humi erexit ac ſuſtulit. Vos omnium primi milites poſt Cannēſem cladem vadenti Aſdrubali ad Alpes Italiamque, qui ſi ſe cum fratre coniunxiſſet, nullū iam nomē eſſet populi Romani, ductu auſpicioque patris mei obſtitiſtis. & hæ ſecundæ res illas aduerſas ſuſtinuerūt. Nunc benignitate deûm omnia ſecūda, proſpera, indies lætiora ac meliora in Italia, Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracuſæ, Agrigentumque captum; pulſi tota inſula hoſtes, receptaq; prouincia in ditionem populi Romani eſt. In Italia Arpi recepti. Capua capta: iter omne ab vrbe Roma trepida fuga emenſus Annibal, in extremū angulum agri Brutij compulſus, nihil iā maius precatur deos, quā vt incolumi cedere atq; abire ex hoſtium terra liceat. Quid igitur minus cōueniat milites, quàm cū aliæ ſuper alias clades cumularētur, ac dij propè ipſi cū Annibale ſtarent, vos hic cum parentib. meis (æquentur enim ipſi etiā honore nominis) ſuſtinuiſſe labentem fortunam populi Romani: nunc eoſdem, quia illic omnia ſecūda lætaque ſunt, animis deficere? Nuper quoq; quæ acciderunt, vtinā tam ſine meo luctu, quā veſtro tranſiſſet. Nunc dij immortales imperij Romani præſides, qui centuriis omnibus, vt mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidē auguriis auſpiciiſq; & per nocturnos etiam viſus omnia læta ac proſpera portendunt, animus quoq; meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præſagit, noſtrā Hiſpaniam eſſe: breui extorre hinc omne Punicum nomen, maria terraſque fœda fuga impleturū. Quod mens ſua ſponte diuinat, idem ſubiicit ratio haud fallax. Vexati ab iis ſocij noſtram fidem per legatos implorant. tres duces diſcrepātes, propè vt defecerint alij ab aliis, trifariam exercitū in diuerſiſſimas regiones diſtraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deſeruntur ab ſociis, vt prius ab Celtiberis nos: & diduxêre exercitus, quæ patri patruoq; meo cauſa exitij fuit. nec diſcordia inteſtina coire eos in vnum ſinet, neq; ſinguli nobis reſiſtere poterūt. Vos modò milites fauete nomini Scipionum, ſoboli imperatorū veſtrorum, velut accīſis recreſcenti ſtirpibus. agite milites veteres, nouum exercitum, nouumq; ducem traducite Iberū, eraducite in terras cum multis fortibus factis ſæpe à vobis peragratas. Breui faciā, vt quemadmodum nūc noſcitatis in me patris patruique ſimilitudinē oris vultuſque, & lineamenta corporis, ita ingenij, fidei, virtutiſq; exemplum, expreſſam ad effigiem vobis reddā; vt reuixiſſe, aut renatum ſibi quiſque Scipionē imperatorem dicat.

XLII Hac ratione accenſis militum animis, relicto ad præſidium regionis eius M. Syllano cum tribus millibus peditū, & trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autē viginti quinq; millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum traiecit. Ibi quibuſdā ſuadentibus, vt, quoniam in tres tam diuerſas regiones diſceſſiſſent Punici exercitus, proximū aggrederetur: periculum eſſe ratus, ne eo facto in vnum omnes cōtraherent: nec par eſſet vnus tot exercitibus. Carthaginem Nouam interim oppugnare ſtatuit: vrbem cùm ipsā opulentam ſuis opibus, tum hoſtium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hiſpaniæ obſides erant) ſitam præterea cùm opportunè ad traiiciendum in Africam, tum ſuper portum ſatis amplū quantæuis claſſi, & neſcio an vnum in Hiſpaniæ ora, qua noſtro adiacet mari. Nemo omnium quò iretur ſciebat, præter C. Lælium. Is claſſe circummiſſus, ita moderari curſum nauium iuſſus erat, vt eodem tempore Scipio ab terra exercitum oſtenderet, claſſis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem vētum eſt. ſimul terra marique caſtra ab regione vrbis, qua in Septentrionem verſa eſt, poſita, his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum obiectum. Cæterùm ſita Carthago ſic eſt: Sinus eſt maris media ferè Hiſpaniæ ora, maximè Africo vento oppoſitus, & quingentos paſſus introrſus retractus, paululo plus paſſuum in latitudinem patens. huius in oſtio ſinus parua inſula obiecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit. ab intimo ſinu peninſula excurrit, tumulus is ipſe, in quo condita vrbs eſt: ab ortu ſolis & à meridie cincta mari: ab occaſu ſtagnum claudit, paulum & ad ſeptentrionem

Carthaginē Nouam oppugnat Scipio.

Carthaginis Nouæ ſitus.

fusum, incertæ altitudinis vtcumque exæstuat aut deficit mare, continenti vrbem iugum ducentos ferè & quinquaginta passus patens coniungit. Vnde cùm tam parui operis munitio esset, non obiecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbè ostentans, siue vt subeunti sæpe ad

XLIII mœnia vrbis recursus pateret. Cætera, quæ munienda erant, cum perfecisset, naues etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem instruxit, circumuectusq; classem, cùm monuisset præfectos nauium, vt vigilias nocturnas intenti seruarent (omnia vbique primo obsessum hostem conari) regressus in castra, vt consilij sui rationem, quod ab vrbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione aduocata ita disseruit: *Ad vrbem vnam oppugnandum, si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam milites habet. oppugnabitis enim verè mœnia vnius vrbis, sed in vna vrbe vniuersam ceperitis Hispaniam. Hi sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate vestra erunt, extemplò omnia quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in deditionem tradãt. hic pecunia omnis hostium sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; & quæ nobis maximo vsui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est; qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea cùm pulcherrima opulentissimaque vrbe, tum opportunissima portu egregio: vnde terra marique, quæ belli vsus poscunt, suppeditentur. quæ cum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo maiora. hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est, hinc rectus ex Africa cursus est, hæc vna inter Pyrenæum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africæ. Sed quoniam vos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem nouam oppugnandam totis viribus & bono animo transeamus.* Cumque omnes vna voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra

XLIV marique eam oppugnari iubet. Cõtrà Mago Pœnorum dux, cùm terra marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit: Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo vrbis in oriẽtem verso imponit: multitudinẽ aliam quò clamor, quò subita vis aduocasset, resistentem ad omnia occurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani duce ipso præcipiente parumper cessere, vt propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primò haud impari stetere acie. subsidia deinde identidem summissa, è castris non auerterunt solùm in fugam hostes, sed adeò effusis institerunt, vt nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus irrupturi fuisse in vrbem viderentur. Trepidatio verò non prœlio maior, quàm tota vrbe fuit, multæ stationes pauore atq; loca deserta sunt, relictique muri, cùm quà cuiq; erat proximum, desiluissent. Quod vbi versus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, aduertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse, omnes è castris excitos *ire ad oppugnandum vrbem, & ferre scalas* iubet. ipse triũ præ se iuuenum validorum scutis oppositis (ingens enim iam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad vrbem succedit, hortatur, imperat quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignauiæ cuiusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt: neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab nauibus eodem tempore ea quæ mari alluitur, pars vrbis oppugnari cœpta est, cæterùm tumultus inde maior quàm vis, videri poterat: dum applicant, dũ partim exponunt scalas militesque, dum quà cuique proximum est, in terram euadere properant: ipsa festinatione & certamine alij alios impediunt. Inter hæc reple- XLV
uerat iam Pœnus armatis muros, & vis magna & ingẽs copia congesta telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æquè quam mœnia ipsa sese defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erãt. itaque cum summus quisque euadere non posset, subirent tamen alij, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, cùm altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cùm passim homines, scalæque ruerent, & ipso successu audacia atq; alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est, quod spem non præsentis modò ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & corona capi vrbem non posse: *opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis.* Vix prior tumultus cõticuerat, cùm Scipio ab defessis iam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas iubet, & vi maiore aggredi vrbem ipse, vt ei nunciatum est *æstum decedere*: quod per piscatores Tarraconenses, nunc leuibus cymbis, nunc, vbi eæ sederent, vadis peruagatos per stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari: eò armatos duxit. Medium fermè diei erat. & ad id quod sua sponte cedẽte in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnũ eodem quò æstus ferebat. & adeò nudauerat vada, vt alibi vmbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens Scipio, *qui ad transitum Romanis mare verterent, & stagna auferrent, viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent: Neptunum* iubebat *ducem itineris sequi, ac medio stagno euadere ad mœnia.* Ab terra in- XLVI
gens labor succedẽtibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, sed quòd eũtes ad ancipites vtrimque ictus subiectos habebant Romanos, vt latera infestiora subeuntibus, quàm aduersa, corpora, essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, & in murum ascensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, vt vbi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret: nec vlla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem eò ferendam, vnde periculum ostendebatur. Vbi vrbem sine

Scipionis ad milites oratio.

Mago Carthaginem Nouam tuetur.

Carthaginis oppugnatio.

Carthago Noua capitur.

certamine intrauere, pergunt inde quanto maximo cursu poterant, ad eam portam circà quam omne contractum certamen erat, in quod adeò intenti omnium non animi solùm fuerant, sed etiam oculi, auresque pugnantium, spectantiumque & adhortantium pugnantes: vt nemo antè ab tergo senserit captam vrbem, quàm tela in auersos inciderunt, & vtrimque ancipitem hostē habebant, tunc turbatis defensoribus metu, & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur furibus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi illa, quæ portam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cū ordinibus media vrbe in forum processit. Inde cùm duobus itineribus fugientes videret hostes: alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio: alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus ferè armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus, & Mago arcem conatus defendere cùm omnia hostium plena videret, neque spem vllam esse, se arcemque & præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes tota vrbe passim factæ: nec vlli puberum, qui obuius fuit, parcebatur, tum signo dato cædibus finis factus, ad prædam victores versi quæ ingens omnis generis fuit.

Mago se, arcem, & præsidium Scipioni dedit.

XLVII Liberorum capitum virilis sexus ad decem millia capta, inde qui ciues Nouæ Carthaginis erant, dimisit: vrbemque, & sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant, *eos publicos fore populo Romano* edixit, *cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixè operam nauassent*. cæterā multitudinem incolarum iuuenum, ac validorū seruorum in classem ad supplementum remigum dedit, & auxerat nauibus octo captiuis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erāt, quorū perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maximæ ferme centum viginti, minores CCLXXXI. balistæ maiores XXIII. minores LII. scorpionum maiorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus, signa militaria LXXIIII. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis, pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI. * librales fermè omnes pondo: argenti facti, signatique * decem & octo millia & ccc. pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appēsa adnumerataque sunt, tritici XL. millia modiorū, hordei CCLXX. Naues onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis; ære præterea, ferroque, & linteis, & sparto, & nauali alia materia ad classem ædificandam: vt minimum omnium inter tantas opes belli captas Carthago ipsa fuerit.

* Constabant ergo hæ pateræ coronatis. 309. 2. * Val. 18000. coron.

XLVIII Eo die Scipio C. Lælio cum sociis naualibus vrbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus vno die belli operibus (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda vrbe tantum laboris periculique adissent: & capta, cum iis qui in arcem confugerāt, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die militibus, naualibusque sociis conuocatis, *primum diis immortalibus laudes, gratiasque egit, qui se non vrbis solùm opulētissimæ omnium in Hispania vno die compotem fecissent, sed ante eò congessissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes, vt neque hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent*. Militū deinde virtutem collaudauit, *quòd eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderēt omnia, perrūperentque Itaque quamquam omnib. omnia deberet, præcipuum tamen muralis coronæ decus eius esse, qui primus murū ascēdisset, profiteretur, qui se dignū eo duceret dono*. Duo professi sunt, Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius socius naualis. Nec ipsi tā inter se acriter cōtendebant, quàm studia excitauerant vterque sui corporis hominum. Sociis, C. Lælius præfectus classis: legionariis, M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronunciasset: qui cognita causa, testibusque auditis iudicarent, *vter prior in oppidum transcendisset*: C. Lælio, & M. Sempronio aduocatis partis vtriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit: eosque tres recuperatores considere, & causam cognoscere iussit. Cùm res eo maiore ageretur certamine, quòd admoti tantæ dignitatis non tam aduocati, quàm moderatores studiorum fuerāt. C. Lælius relicto concilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac propè esse, vt manus inter se conserant: cæterùm etiā si vis absit, nihilominus detestabili exēplo rem agi: quippe vbi fraude ac periurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos iurare magis, quæ velint, quàm quæ sciant vera esse; & obstringere periurio non se solùm, suumque caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentiq; religionem. Hæc se ad eum se sententia* P. *Cornelij, & M. Sempronij deferre*. Scipio collaudato Lælio, ad concionem vocauit, pronunciauitque: *se satis compertum habere, Q. Trebelliū & Sext. Digitium pariter in murū ascendisse: seq; eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare*. Tum reliquos, prout cuiusque meritum virtusq; erat, donauit, ante omnes C. Lælium præfectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi æquauit, & corona aurea ac XXX. bobus donauit. Tum obsides ciuitatum Hispaniæ vocari iussit, quorum quantus numerus fuerit, piget scribere: quippè cum alibi CCC. fermè, alibi DCCXXV. fuisse inueniam. Æque & alia inter auctores discrepant.

Contentio grauissima pro murali corona

XLIX Præsidium Punicum alius X. alius VII. alius haud plus quàm duûm militum fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra V. & XX. inuenio. Scorpiones maiores minoresque ad LX. captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum. Si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex millia; minorum XIII. adeò nullus mentiendi modus est. Ne

Auctorum inter se discrepantia.

de ducibus quidem conuenit. plerique Lælium præfuisse classi, sunt qui M. Iunium Syllanum dicant. Armen præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius: Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero nauium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia conuenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia veri sunt. Cæterum Scipio vocatis obsidibus, primùm *vniuersos bonum animum habere iussit: venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quàm metu obligare homines malit: exterasque gentes fide ac societate iunctas habere, quàm tristi subiectas seruitio*. deinde acceptis nominibus ciuitatum, recensuit captiuos: quot cuiusque populi essent: & nuncios domum misit, vt ad suos quisque recipiendos veniret, si quarum fortè ciuitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit: cæterorũ curam benignè tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc è media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii vxor, qui frater Indibilis Ilergetũ reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit obtestarique cepit: *vt curam cultumque feminarum impensius custodib. commendaret*. Cùm Scipio *nihil profectò defuturum iis* diceret: tum rursus mulier: *Haud magni ista facimus*, inquit, *quid enim huic fortunæ non satis est? alia me angit cura, ætatem harum intuentem: nam ipsa iam extra periculum iniuriæ muliebris sum*, simul ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant: aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio: *Meæ populiq. Romani disciplinæ causa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctũ vsquam esset, apud nos violaretur, nũc vt id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit; quæ nec in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis*.

Scipionis in obsides humanitas.

L

Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecũdè ac modestè, quàm hospitum coniuges ac matres iussit. Captiua deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeò eximia forma, vt quacumque incedebat, conuerteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque, inter cætera accepit, *desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat*. Extemplò igitur parentibus, spõsoque ab domo accitis, cùm interim audiret deperire eum sponsæ amore: vbi primùm venit, accuratiore eum sermone quàm parentes alloquitur. *Iuuenis*, inquit, *iuuenem appello: quo minus sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego, cùm sponsa tua capta à militibus nostris ad me deducta esset, audiremque eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse frui liceret ludo ætatis, præsertim recto & legitimo amore, & non Respubl. animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cuius possum, amori faueo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos, parentesque suos verecundia: seruata tibi est, vt inuiolatum, & dignum me teque dari tibi donum posset, hanc mercedem vnam pro eo munere paciscor, amicus populo Romano sis: & si me virum bonũ credis esse, quales patrem, patruumq; meum iamantè hæ gentes norant, scias multos nostri similes in ciuitate Romana esse: nec vllum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis*. Cùm adolescẽs simul pudore, gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens, *deos omnes inuocaret ad gratiam illi pro se referendã: quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito, esset*: parentes inde, cognatique virginis appellati, qui quoniam gratis sibi redderetur virgo: ad quam redimẽdam satis magnum attulissent auri põdus: orare Scipionem, *vt id ab se donum acciperet*, cœperunt: *haud minorem eius rei apud se gratiam fore* affirmantes, *quam redditæ inuiolatæ foret virginis*. Scipio, *quãdo tantopere peterent, accepturum se* pollicitus, poni ante pedes iussit: vocatoque ad se Allucio: *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent, aurumque tollere, ac sibi habere iussit*. His letus donis honoribusq; dimissus domũ, impleuit populares laudib. & meritis Scipionis. *Venisse diis simillimum iuuenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate ac beneficiis*. Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille & cccc. equitibus intra paucos dies ad Scipionem rediit.

Scipionis ad Celtiberorũ principem oratio.

Captiuam virginem eximiæ formæ spõso reddidit Scipio.

Scipionis liberalitas.

LI

Scipio retentum secum Læliũ, dum captiuos obsidesque & prædam ex consilio eius disponeret, rebus omnibus compositis, data quinqueremi, captiuis cum Magone, & quindecim ferè senatoribus, qui simul cũ eo capti erant, in naue impositis, nuncium victoriæ Romam mittit, ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualib. pedestribusque copiis absũpsit. Primò die legiones in armis quatuor millium spacio decurrerunt, secundo die arma curare & tergere ante tentoria iussit, tertio die sudibus inter se in modũ iustæ pugnæ concurrerunt: præpilatisque missilibus iaculati sunt, quarto die quies data, quinto iterum in armis concursum est. Hunc ordinem laboris, quietisque, quoad Carthagine morati sunt, seruauerunt. Remigio classici milites tranquillo in altũ euecti, agilitatem nauium simulacris naualis pugnæ experiebantur. Hæc extra vrbem terra marique, corpora simul, animosque ad bellum acuebãt, vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis, dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac nauali erat; nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisq; quos quassauerat muris, dispositisq; præsidiis ad custodiam vrbis, Tarraconem est profectus, à multis legationib. protinus in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quò omnibus nouis veteribusque sociis edixerat conuentum. Et cũcti ferè, qui cis Iberum incolunt populi, multiq; etiam vlterioris Hispaniæ conuenerunt. Carthaginiensium duces, primò ex industria famam captæ Carthaginis cõpresserant: deinde vt clarior res erat, quàm vt tegi ac dissimulari posset, eleuabant verbis. *Nec opinato aduentu ac prope furto vnius diei vrbem vnam Hispaniæ interceptã, cuius rei tam paruæ præmio elatum insolentem iuue-*

Scipio Romã mittit Magonem cũ reliquis captiuis.

Scipio proficiscitur Tarraconẽ, quo conuentum sociis edixerat.

nē im modico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse, at vbi appropinquare tres duces, tres victores hostiū exercitus audisset, occursurā et extemplo domesticorū funerū memoriā. Hæc in vulgus iactabant, haudquaquā ipsi ignari, quantū sibi ad omnia vitium Carthagine amissa decessisset.

EPITOME LIBRI XXVII.

N. Fuluius Procos. cum exercitu ab Annibale cæsus est. Meliore euentu à Claudio Marcello Cos. *aduersus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Annibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec effugeret, priore pugna Annibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater* Cos. *Tarentinos per deditionē accepit. In Hispania ad Betulam Scipio cum Asdrubale Amilcaris conflixit & vicit, inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad auunculum Masanissam cum donis misit. Claudius Marcellus T. Quintius Crispinus* Coss. *speculandi causa egressi è castris, insidiis ab Annibale circumuenti sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res præterea à P. Sulpicio Pr. aduersus Philippum & Achæos gestas continet. Lustrum à censoribus conditum est: censa sunt ciuium capita centum triginta septem millia, septem & octo. ex quo numero apparuit quantum hominum tot præliorum aduersa fortuna populo Romano abstulisset. Asdrubal, qui cum exercitu nouo transcenderat Alpes, vt se Annibali coniungeret, cum millibus hominum* LVI. *cæsus est, M. Liuij consulis ductu: non minore opera Claudij Neronis consulis, qui cum Annibali oppositus esset relictis castris, ita vt inimicum falleret, electa manu profectus, Asdrubalem circumuenit.*

I Marcellus Salapiam recepit.

Ic status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præsidii causa relicta erant, oppressa, prædæ aliquantum eius militi fuit concessum, tritici quoque CCXL. millia modiūm, & CX. millia hordei inuenta. Cæterum nequaquam inde tantum gaudii fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul ab Herdonea vrbe. Castra ibi Cn. Fuluius proconsul habebat spe recipiūdæ Herdoneæ: quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Neglegētiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis aduersus Pœnum fidem senserat. Postquam Salapia amissa excessisse his locis Annibalem in Brutios auditum est, ab Herdonea ea omnia per occultos nuncios delata Annibali, simul curam sociæ retinendę vrbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita vt famam propè præueniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, & quo plus terroris hosti obiiceret, acie instructa accessit. par audacia Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit quinta legio & sinistra ala acriter pugnam inierunt. Cęterùm Annibal signo equitib. dato, vt cùm pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque circumuecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium inuaderent: ipse Cn. Fuluii similitudinem nominis, quod Cn. Fuluium prætorem biennio antè in iisdem deuicerat locis: increpās, *similem euentum pugnæ fore* affirmabat. Neque ea spes vana fuit, nam cùm cominus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris à tergo tumultus, simul à castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quintā deinde, atque eos qui ad prima signa erant, auertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: vbi & ipse Cn.

Annibal ad Herdoneā Cn. Fuluiū cum exercitu fudit.

Fuluius cum duodecim tribunis militum cecidit. Romanorū sociorūque quot cæsa in eo prœlio millia sint, quis pro certo affirmet? cùm tredecim millia alibi, alibi haud plus quàm septem inueniam: Castris, prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit; nec mansuram in fide, si inde abscessisset: multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit, occiditque principes, qui cum Fuluio colloquia occulta habuisse cōperti sunt. Romani, qui ex tanta clade euaserant, diuersis itineribus semiermes ad Marcellum consulem in Samnium confugerunt. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad Senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit, cæterùm *eundem se, qui post Cannēsem pugnam ferocem victoria Annibalem contudisset, ire aduersus eum, breuem illi lætitiam qua exsultet facturum.* Et Romæ quidem cùm luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronē in conspectu Annibalis loco plano, cùm Pœnus collem teneret, posuit castra, addidit & aliam fidentis speciem, quòd prior in aciem eduxit. Nec detrectauit Annibal, vt signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, vt Pœnus dexterum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cùm ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnādo primæ acies essent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Annibale Hispani milites & funditores Baleares, elephanti quoque, commisso iam certamine, in prœlium acti. Diu pugna neutrò inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, & apud hostes integri à fessis pugnam accepēre. Nouum atque atrox prœlium ex tam segni repentè exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diem stetēre in acie: vbi nemo hostium aduersus prodiit, spolia per ocium legere, & congestos in vnum locum cremauere suos. Nocte insequenti

Herdonea incenditur ab Annibale.

II Marcellus ad Numistronem cum Annibale pugnā committit.

Annibal silentio castra mouit.

Annibal silentio mouit castra, & in Apuliam abiit: Marcellus vbi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot cùm ab stationibus procursaretur, mista equitum peditumque tumultuosa magis prœlio, quàm magna, & fermè omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine vllo memorando certamine, cùm Annibal nocte signa moueret, locum insidiis quærens: Marcellus nisi certa

III

Capuæ bona principū vendit Flaccus.

luce, & explorato ante, non sequeretur. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando [locauit autem omnem frumento) tempus terit, ne deesset materia in Campanos sæuiendi, nouum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus, milites ædificiis emotos, simul vt cum agro tecta vrbis fruenda locarentur: simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Annibalis, nimia vrbis amœnitas emolliret: in portis murisq; sibimetipsos tecta militariter coegerat ædificare, erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia velut de industria alimentis ignis. Hæc noctis vna hora vt omnia incenderent, CLXX.

Campanorum indicata coniuratio.

Capuani, principibus fratribus Blosiis, coniurauerant, indicio eius rei ex familia Blosiorum facto, portis repentè iussu proconsulis clausis, cùm ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi omnes qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique, indicib. libertas, & *æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos querētes *vbi habitarent non esse*. Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatum misit. Acerranis permissum, vt ædificarent quæ incensa erant: Nucerini Atellā quia id maluerant; Attellanis Calatiam migrare iussis, traducti. Inter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc aduersæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Ætoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu vrbano, par numerus Romanorum, sociorumque eodem in præsidium cum frumento missi sunt. Iam æstas in exitu erat,

* val. 100. coron.

IV

comitiorumque consularium instabat tempus, sed literæ Marcelli negantis *è Republica esse, vestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certamenq; abnuenti grauius ipse instaret*: curam iniecerant, ne aut consulem tum maximè res agentem à bello auocarent, aut in annum cōsules deessent, optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari. Ad eum literæ iussu senatus ab L. Manlio prætore vrbis missæ cum literis consulis M. Marcelli: vt ex iis nosceret, quæ causa patribus eum potius quàm collegam reuocandi ex prouincia esset. Et forte tempore legati ab rege Syphace

Legati ab Rege Syphace Romā veniūt.

Romam venerunt, qui eius prospera prœlia rex cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *regem nec inimiciorē vlli populo quàm Carthaginiensi, nec amiciorem quàm Romano*, affirmabant *esse, misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios imperatores Romanos, nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse*. Senatus non legatis modò benignè respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genutium, P. Petellium, P. Popilium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, sellam eburneam, paterā auream ex *quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos iussit adire. iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternûm pōdo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæū Cleopatramque reges M. Attilius, & M. Acilius legati *ad cōmemorandam renouandamque amicitiam missi* dona tulere: Regi togam, & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis vrbibus agrisque nunciata sunt prodigia. *Tusculi agnum cum vbere lactante natum: Iouis ædis culmen fulmine ictum, ac propè omni tecto nudatum. Iisdem fermè diebus Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctē sine vllo ignis alimento arsisse: & aues ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ lasciuientium piscium more exultasse. Tarquiniis porcum cum ore humano genitū. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ IIII. signa sanguine multo diem ac noctem sudasse*. Hæc prodigia hostiis maioribus procurata decreto pontificū: & supplicatio diem vnum Romæ ad omnia pulninaria, alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucū indicta. M. Valerius consul literis excitus,

* Valebat ergo corona 360.

Prodigia.

V

prouincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messala præfecto classis, cum parte nauium in Africam prædatū simul, speculatumq; quæ populus Carthaginiensis ageret pararetq;, misso: ipse x. nauibus Romam profectus cùm prosperè peruenisset, senatum extemplò habuit, ibi de suis rebus gestis commemorauit. *Cùm annos propè LX. in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam prouinciam confecisse, neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminē Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse, omnes in vrbes agrosque suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimū annonæ subsidium*. Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populū Romanum erant, in senatū introductis, honores omnib. ad exsoluēdam fidem consulis habiti. Mutines etiam ciuis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala L. nauib. cùm antè lucē ad Africā accessisset, improuisò in agrum Vticensem excursionē fecit: cumque latè depopulatus, multis mortalib. cum alia omnis generis præda captis, ad naues rediit, atque in Siciliam trāsmisit: tertiodecimo die, quàm profectus inde erat, Lilybæum reuectus. Ex captiuis, quæstione habita, comperta: consuliq, Læuino omnia ordine præscripta, vt sciret in quo statu res Africæ essent. *Quinq; millia Numidarū cum Masanissa Galæ filio acerrimo iuuene Carthagine esse: & alios perto-*

Valerius cōsul in senatu res a se gestas cōmemorat.

Mutines ciuitate Romana donatur.

tam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Asdrubalem traiicerentur, vt is quàm maximo exercitu primo quoque tępore in Italiam trãsgressus, iungeret se Annibali, in eo positam victoriã credere Carthaginienses, classem præterea ingẽtem apparari ad Siciliam repetendã, eamque se credere breui traiecturam. Hæc recitata à consule, ita mouere senatum, vt non exspectanda comitia consulis cẽseret, sed dictatore comitiorum habendorũ causa dicto: extemplò in prouinciam redeundũ, illa disceptatio tenebat, quòd consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: patres extra Romanum agrum (eum autẽ in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis, cùm de ea re consuleret, ita decreuit senatus, *vt consul priusquàm ab vrbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque quem populus iussisset, dictatorẽ diceret, si consul noluisset, prætor vrbanus populũ rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Cum consul se populum rogaturũ negasset, quòd suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare: tribuni plebis rogârunt, plebesque sciuit, *vt Q. Fuluius, qui tum ad Capuã erat, dictator diceretur.* Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutique patres literas ad Marcellum mittendas censuerunt, vt desertæ à collega Reipublicæ subueniret, diceretque, quem populus iussisset, dictatorem. Ita à Marcello consule Q. Fuluius dictator dictus, & ex eodem plebiscito à Q. Fuluio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

De dictatore dicendo maxima concertatio.

VI Dictator posteaquam Romã venit, Cn. Sempronium Blesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam prouinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris: quẽ, vt Capuæ exercituique suo præesset, literis exciuit. ipse comitia in quem diem primum potuit, edixit: quæ certamine inter tribunos dictatorẽq; iniecto, perfici non potuerant. Galeria iuniorũ, quæ sorte prærogatiua erat, Q. Fuluium & Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatæ reliquæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani se interposuissent: qui *neque magistratum continuari satis ciuile esse* aiebant: *& multo fœdioris exempli, eum ipsum creari qui comitia haberet, itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisque tutabatur. *Nã Cn. Seruilio Cos. cùm Flaminius alter consul ad Thrasimenum cecidisset ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque sciuisse, vt quoad bellũ in Italia esset, ex iis qui consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi consules populo ius esset, exemplaque ea in re se habere, vetus L. Postumij Megilli, qui interrex iis comitiis quę ipse habuisset, consul cum Cn. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabij, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profectò numquam sinisset.* His orationibus cùm diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit, *vt eo quod censuisset senatus, staretur.* Patribus id tempus Reipubl. visum est, vt per veteres & expertos, bellique peritos imperatores Respublica gereretur, itaque moram fieri comitiis non placere. Cõcedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fuluius Flaccus III. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annũ creatis, Q. Fuluius dictatura se abdicauit.

Certamen inter dictatorem & tribunos plebis.

Extremo æstatis huius classis Punica nauium XL. cum præfecto Amilcare in Sardiniam traiecta, Olbiẽsem primò, dein postquam ibi P. Manlius Volso prætor cum exercitu apparuit circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastauit: & cum præda omnis generis in Africam rediit.

Classis Pœnica in Sardinia traiecta.

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Seruilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemuir item sacris faciundis in locum T. Sẽpronij T. F. Longi T. Sẽpronius C. F. Longus suffectus. M. Martius rex sacrorũ mortuus est: & M. Æmilius Pappus maximus curio: neque in eorum locũ sacerdotes eo anno suffecti. Et cẽsores hic annus habuit. L. Veturium Philonẽ, & P. Liciniũ Crassum, pontificẽ maximũ. Crassus Licinius nec consul: nec prætor antè fuerat, quàm censor est factus, ex ædilitate gradum ad censurã fecit. Sed hi censores neque senatũ legerunt, nec quicquã publicæ rei egerũt, mors diremit L. Veturii, inde & Licinius censura se abdicauit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus, ludos Romanos diem vnũ instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinius ex multatitio argento signa ænea ad Cereris dedêre: & ludos pro temporis eius copia magnificè apparatos fecerunt.

Censores.

VII Exitu anni huius die IIII & XXX. quã ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit, isque cum agmine captiuorũ ingressus vrbem, magnũ cõcursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, *captam Carthaginem, caput Hispaniæ, vno die, receptasq; aliquot vrbes, quæ defecissẽt, nonasque in societatẽ ascitas,* exposuit. Ex captiuis comperta his ferè congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messalæ. Maximè mouit patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atque eius armis obsistẽtem. Productus in concionem Lælius eadem disseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas supplicationẽ in vnum diem decreuit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat nauib. redire in Hispaniã iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annũ contuli multis auctoribus: haud nescius quosdam esse, qui anno insequẽti captam tradiderint. Sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania cõsumpsisse.

Lælius cum captiuis Romam venit.

Supplicatio in vnum diem ob res feliciter à Scipione gestas decreta.

Q. Fabio Maximo quintùm, Q. Fuluio Flacco III. consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambob. prouincia decreta: regionibus tamẽ partitum imperiũ, Fabius ad Tarentum, Fuluius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annũ imperiũ. Prætores sortiti prouincias: C. Hostilius Tubulus vrbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quintius Crispinus

prouinciarum &

exercituum diuisio.

Capuam, C. Arunculeus Sardiniam. Exercitus ita per prouincias diuisi. Fuluio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Læuinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset. Exercitus vrbanus vt in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset prouinciæ: Capuam exercitumque quem Q. Fuluius habuisset, T. Quintius obtineret. C. Hostilius ab C. Lectorio proprætore prouinciam, exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est in annum prorogatum in Sicilia imperium) Cānensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fuluii superessent, iussi. Conquisitos eos, consules in Siciliam miserunt, additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quique ex prætoris Cn. Fuluii exercitu ob similis iram fugæ missi eò ab senatu fuerant. C. Arunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Volso eam prouinciam obtinuerat, decretæ, P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere iusso, prorogatum in annum imperium. xxx. quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ: cætera classe placere prædatum in Africam, aut ipsum M. Valerium Læuinum traiicere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam vellet. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Syllanoque, sed donec reuocati ab senatu forent, prorogatum imperium est ita prouinciæ exercitusque in eum annum partita imperia.

VIII Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cùm in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitauerunt certamen, patriciis negantibus *C. Mamilij Atelli, qui vnus ex plebe petebat, habendam rationem esse: quia nemo ante eum, nisi ex patribus id sacerdotium habuisset.* Tribuni appellati, ad senatum reiecerunt. Senatus populo potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Manilius Attilius. Et flaminem dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. decemuir sacris faciundis creatus in locum Q. Mutii Scæuolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libēs reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem, luxuriosamque C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo erat. L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia inuisus. Is, vt animum eius cura sacrorum & cæremoniarum cepit, ita repenté exuit antiquos mores, vt nemo tota iuuentute haberetur prior: nec probatior primoribus patrum, sitis pariter, alienisque esset. Huius famæ cōsensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob dignitatem flaminum priorum repetiuit, vt in senatum introiret. Ingressum eum curiam cùm L. Licinius prętor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit flamē. *Vetustum ius sacerdotij repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli & flaminio.* Prætor *non exoletis vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimæ cuiusque consuetudinis vsu volebat: nec patrum, nec auorum memoria Dialem quemquam id ius vsurpasse.* Tribuni *rem inertia flaminum oblitteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse,* cùm æquū censuissent, ne ipso quidem contra tendēte prætore, magno assensu patrum, plebisque flaminem in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quàm sacerdotii iure, rem eam flaminem obtinuisse.

X Consules prius quàm in prouincias irent, duas vrbanas legiones in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus militum scripserunt. Vrbanū veterē exercitū Fuluius consul C. Fuluio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriā dedit ducendum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitibus Fuluiani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia cccxxxvi.) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus, nec specie eius prouinciæ præsidium, nam cùm præter egregie suppletas duas veteres legiones transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia cùm singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorū speciem exercituum seruauit. altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse cæteram insulam tuebatur, diuisam quondam Romani Punicique imperii finibus. Classis quoque nauium lxx. parata, vt omni ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu prouinciam peragrabat, vt viseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti prouenit, vt & Romam mitteret, & Catanam cōueheret, vnde exercitui, qui ad Tarentū æstiua acturus esset, posset præberi.

XI Cæterùm transportati milites in Siciliam (& erat maior pars Latini nominis, sociorumque) propè magni motus causa fuêre: adeò ex paruis sæpe magnarum momēta rerum pendent: fremitus enim inter Latinos, sociosque in conciliis ortus. *Decimum annum delectibus & stipendiis exhaustos esse: quot annis fermè clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi ciuē, qui ab Romano miles lectus sit, quā qui à Pœno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriā; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quàm in militiam oblegari. Octauum iam ibi annū senescere Cannensem militem, moriturum antequam Italia hostis (quippe nunc cum maximè florens viribus) excedat; si veteres milites non redeant in patriā, noui legantur, breui neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius quàm ad vltimā solitudinem atque egestatem perueniant, negandū populo Romano esse. si cōsentiētes in hoc socios videant Romani, profectò de pace cum Carthaginiensib. iūgēda cogitaturos, aliter numquā viuo Annibale sine bello Italiā fore.* Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant, ex iis duode-

Mamini curionis comitia.

C. Mamilius primus ex plebe maximus curio creatus.

Latinorum aliorumq; sociorum fremitus in pop. Rom.

Coloniarũ nomina, quæ milites pecuniáq. negarunt Romanis se daturas.

duodecim cùm omnium legationes Romæ essẽt, negauerunt consulibus esse, vnde milites pecuniam que darent. Eæ fuere Ardea, Nepet, Sutriũ, Circeij, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Noua re consules icti, cũ absterrere eos à tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quàm leniter agẽdo profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, aiebant, *quòd consules in senatu vt pronuntiarent, in animũ inducere non possent. non enim detrectationem eam munerũ militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirẽt itaque properè in colonias, & tamqnã integra re locuti magis quã ausi tantum nefas, cum suis consulerent; admonerent, non Campanos, neque Tarẽtinos eos esse, sed Romanos: inde ortundos, inde in colonias atq; in agrum bello captũ stirpis augendæ causa missos. quæ liberi parentibus deberẽt, ea illos Romanis debere, si vlla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam tum quidem quæ temerè agitassent, ea prodendi imperij Romanis, tradendæ Annibali victoriæ esse.* Cùm alternis hæc consules diu iactassent, nihil moti legati, *neque se quod domum renunciarent, habere dixerunt, neque senatum suum quid noui cõsuleret: vbi nec miles qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium esset.* Cùm obstinatos eos viderent cõsules, rem ad senatum detulerunt. vbi tantus pauor animis hominum est iniectus, vt magna pars actum de imperio diceret. *idem alias colonias facturas, idem socios consensisse omnes, ad prodendam Annibali vrbẽ Ro-*

XII *mam.* Consules hortari & consolari senatum: & dicere, *alias colonias in fide atque officio pristino fore. eas quoque ipsas quæ ab officio decessernt, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, nõ qui precentur, verecundiam imperij habituras esse.* Permissũ ab senatu iis cùm esset, agerent, facerentque, vt è Republica ducerent: pertentatis prius aliarũ coloniarũ animis, citauerunt legatos: quæsiueruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberẽt?* Pro duodeuiginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *& milites ex formula paratos esse: & si pluribus opus esset, plures daturos: & quicquid aliud imperaret, velletq; populus Romanus, enixè facturos. ad id sibi neque opes deesse, animũ etiam superesse.* Cõsules *sibi parum videri* præfati *pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi vniuersi patres in curia gratias egissent*, sequi in senatum iusserunt. Senatus quàm poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, vt ad populum quoq; eos producerent: & inter multa alia pręclara, quæ ipsis maioribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in Rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudentúrve laude sua, Signini fuêre, & Nolani, & Norbani, Satriculanique, & Brundisini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cossani: & mediterranei, Beneuentani, & Aesernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harũ coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ & in senatu, & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectauerunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari à cõsulibus. Ea tacita castigatio maximè ex dignitate populi Romani visa est. Cætera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, *aurum vicesimariũ, quod in sanctiore ærario ad vltimos casus seruaretur, promi placuit.* prompta ad * quatuor millia põdo auri. Inde * quingena pondo data consulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio Procoss. & L. Veturio prętori, qui Galliam prouinciam sortitus erat: additumque Fabio Cos. * c. pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur: cætero auro vsi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellũ secunda sua fama, ducisque gerebat.

Coloniarũ nomina, quę suã omnia in populi Romani potestate esse dixerunt.

Aurum vicesimarium.

* Valen. 448000. coron.

* Valer. 56000. coron.

* Valer. 11200. coron.

Prodigia.

XIII Prodigia quoque, prius quàm ab vrbe Coss. proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cælo erãt, signum Iouis, arborque templo propinqua, & Hostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinuessæ murus portaque. Hæc de cælo tacta. *Cruentam etiam fluxisse aquam Albanã* quidam auctores erãt: *& Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum.* Et Priuerni satis constabat *bouem locutum, vulturemque frequẽti foro in tabernam deuolasse. & Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus, vt pleraque faciliore ad duplicanda verba Græco sermone, appellat, & lacte pluisse. & cum elephanti capite puerum natũ.* Ea prodigia hostiis maioribus procurata, & supplicatio circa omnia puluinaria, & obsecratio in vnum diẽ indicta: & decretum, vt C. Hostilius Pr. ludos Apollinis, sicut his annis voti factique erant, voueret faceretque.

Androgyni.

Per eos dies & censoribus creandis Q. Fuluius Cos. comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant: M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, *vt agrum Campanum fruendum locarent*, ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesque sciuit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronij lectio erat. Cæterùm Cornelius *morem traditum à patribus sequendum* aiebãt, *vt qui primus censor ex iis qui viuerent, fuisset, eum principem legerent*: is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui dij sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos: se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximũ, quem tum principem Romanæ ciuitatis esse vel Annibale indice dicturus esset.* Cum diu certatum esset verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus Cos. inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem seruata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiam tempus, *ne præterita stipendia procederent iis qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent.* Magnum præterea numerum eorum conquisiuerunt, qui equo merere deberent, atque ex iis qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant, neque

Censores creantur.

Contentio inter censores de principe legendo in senatu.

militauerant, omnes ærarios fecerunt. Locauerunt inde reficienda quæ circa forum incendio cõsumpta erant, VII. tabernas, macellum, atrium regium.

XIV Transactis omnibus quæ Romę agenda erant, consules ad bellum profecti: prior Fuluius prægressus Capuam. post paucos dies consecutus Fabius qui & collegam coram obtestatus: & per

Marcellum per literas admonet Fabius, ne cum Annibale manum conserat.

literas Marcellum, *vt quàm acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea vrbe adempta hosti vndique pulso, nec vbi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne morandi quidem caussam in Italia fore*. Rhegium etiam nunciũ mittit ad præfectum præsidij, quod ab Læuino Cos. aduersus Brutios ibi locatum erat, octo millia hominum pars maxima ab Agatirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, & rapto viuere hominum assuetorum. additi erant Brutiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia necessitatibus pares. Hãc manum ad Brutium primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloniam vrbem oppugnandã. Imperata nõ impigrè solum, sed etiam auidè exsecuti, direptis fugatisq; cultoribus agri summa vi vrbem oppugnabant. Marcellus consulis literis excitatus, & quia ita in animum induxerat, *neminem ducem Romanum tam parem Annibali quàm se esse*: vbi primùm in agris pabuli copia fuit, ex hybernis profectus, ad Canusium Annibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Cannusinos Pœnus. cæterùm vt appro-

Marcellus auidus pugnę contra Annibalem castra mouit.

pinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. Aperta erat regio sine vllis ad insidias latebris: itaq; in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris cõserebat: & opere perfecto, extemplò in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditũque iaculatores leuia certamina serens, casũ vniuersæ pugnæ non necessarium ducebat, tractus est tamen ad id quod vitabat certamen. Nocte prægressum eũ assequitur locis planis ac patentibus Marcellus: castra inde ponentem, pugnando vndiq; in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: & cùm iã nox instaret, Marte æquo discessum est. castra exiguo distantia spacio raptim ante noctem permunita.

Marcellus cum Annibale æquo Marte pugnat.

Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectauit certamen, multis verbis adhortatus milites, *vt memores Thrasymeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. vrgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in cãpis videndã esse. si vno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum*. His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius dua-

Marcellus vincitur ab Annibale.

bus horis est. cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarij cœpere. quod vbi Marcellus vidit, duodeuicesimam legionem in primã aciem inducit. Dum alij trepidè cedũt, alij segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa, & vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidereque in pugna fugaque ad duo millia & septingẽti ciuium, sociorumque: in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum M. Licinius & M. Fuluius. signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit: duo de legione qua cedentibus sociis successerat, amissa.

Marcelli grauis oratio in milites.

Marcellus, postquã in castra reditum est, concionem adeò sæuam atque acerbam apud milites habuit, vt prœlio per diem totam infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. XV *Diis immortalibus vt in tali re laudes gratesque*, inquit, *ago, quòd victor hostis cum tanto pauore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profectò eodẽ terrore castra, quo omisistis pugnã. Qui pauor hic? qui terror? quæ repẽtè, qui, & cum quibus pugnaretis, obliuio animos inuasit? nempe iidem sunt ij hostes, quos vincendo & victos sequendo priorem æstatem absumpsistis: quibus dies noctesque fugiẽtibus per hos dies institistis: quos leuibus prœliis fugastis, quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cuius & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet. nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnã. quid hæc nox, quid hæc dies abstulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cũ exercitu meo loqui videor, nec cũ Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Non adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur, vos illi hodierno die primũ fugati exercitus dedistis decus*. Clamor inde ortus, vt veniam eius diei daret. vbi vellet deinde experiretur militum suorum animos. *Ego verò experiar*, inquit, *milites: & vos crastina die in aciem educam, vt victores potius quàm victi veniam impetretis, quam petitis*. Cohortibus quæ signa amiserant, hordeum dari iussit: centurionesque manipulorum, quorũ signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit: & vt postero die omnes pedites equitesque armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium *iure ac meritò sese increpitos: neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, præter vnum ducem, cui aut morte satis faciendum, aut egregia victoria esset*. Postero die armati ornatique ad edictum aderãt. Imperator eos collaudat: pronunciatque, *à quibus orta pridie fuga esset, cohortesque quæ signa amisissẽt, se in primam aciem inducturum: edicere iam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis vniuersisque, ne prius hesternæ fugæ quàm hodiernæ victoriæ fama Romam perueniat*. Inde cibo corpora firmare iussit, vt si longior esset pugna, viribus sufficerẽt. Vbi omnia dicta factaque sunt, XVI

De Marcello Annibalis iudiciũ.

quibus excitarẽtur animi militum, in aciem procedunt. Quod vbi Annibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen*. Signa inde canere iussit, & copias educit. Pugnatum vtrimq; aliquanto quàm pridie acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demẽdam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator

testisque præsens firmabat. Ab Annibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Cùm anceps diu pugna esset, Annibal elephantos in primam aciem induci iussit: si quem inijcere ea res tumultum ac pauorem posset. Et primò turbarunt signa, ordinesque & partim occulcatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudauerant vna parte aciem. latiusq; fuga manasset, ni C. Decimus Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi se sequi iussisset. duxit vbi maximè tumultum conglobatæ belluæ faciebant: pilaque in eas coniici iussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. sed vt non omnes vulnerati sunt: ita in quorum tergis infixa stetere pila, vt est genus anceps, in fugam versi etiam integros auertere. Tum iam non vnus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modò assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conijcere. eo magis ruere in suos belluæ: tantóque maiorem stragem edere, quàm inter hostes ediderant, quanto acrius pauor consternatas agit, quàm insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos, trepidantesque auertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus. nec antè finis sequendi est factus, quàm in castra pauentes compulsi sunt. nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephãti fortè duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam, vallumque ruere in castra, ibi maxima hostium cædes facta. Cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit, mille fermè, & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra M. & CCC. occisi: vulnerati permulti ciuium, sociorumque Annibal nocte proxima castra mouit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui sequerentur agmen missi, postero die retulerunt, *Bruttios Annibalem petere.*

Marcellus compellit in castra Annibalẽ multis cæsis.

Annibal nocte castra mouit

XVII

Iisdem ferè diebus & ad Q. Fuluium consulem Hirpini, & Lucani, & Volscẽtes, traditis præsidiis Annibalis, quæ in vrbibus habebant, dediderunt sese: clementerque à consule cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritũ accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est, cum ab iis Vibius & Pactius fratres, longè nobilissimi gentis eius, eandem quæ data Lucanis erat, cõditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit, ibi ad quatuor millia hominum capta: & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra, naues, quas Liuius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum; partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solùm quæ remis agerentur, vt alij machinas scalasque ad muros ferrent, alij procul ex nauibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naues ab aperto mari, vt vrbem aggrederentur, instructæ parataque sunt. Et erat liberum

Fabius Manduria vi capit obsidet Tarentum.

mare classe Punica, cùm Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Cauloniæ oppugnatores sub aduentum Annibalis, ne opprimerentur, in tumulum à præsenti impetu tutum, ad cætera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem ingentem potiundam adiuuit. Præsidium Bruttiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. eius præsidij præfectus deperibat amore mulierculæ, cuius frater in exercitu Fabij consulis erat. Is certior literis sororis factus de noua consuetudine aduenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quæ cùm haud vana cogitatio visa esset, perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primò occultè animum eius tentãdo, dein satis explorata leuitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Vbi & ratio agendæ rei, & tempus conuenit, miles nocte per internalla stationum clam ex vrbe emissus, ea quæ acta erãt, quæque, vt agerentur conuenerant, ad consulem refert. Fabius vigilia prima dato signo iis qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione vrbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & à portu & à nauibus, quæ aperto mari appulsæ erant, clamorque vndique cum ingenti tumultu, vnde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, vt captæ vrbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, ac signa inferret, præsidium ad arcem, vnde maximè terribilis accidebat sonus traducit. Fabius, cum ex temporis spacio, & ex silentio ipso (quod vbi paulò antè strepebant excitantes vocantesque *ad arma*, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nunciauerat, iubet. Eà primùm est captus murus, adiuuantibus recipientibusque Bruttiis, & transcensum in vrbem est. deinde proxima refracta porta, vt frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato, sub ortum fermè lucis nullo obuio armato in forum perueniunt: omnesque vndique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se conuerterunt. Prœlium in aditu fori maiore impetu, quàm perseuerantia commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum coniectis, prius penè quam consererent manus, terga dederunt, dilapsiq; per nota vrbis itinera in suas amicorũque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidêre. Philomenes, qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, cùm citato equo ex prœlio auectus esset, vacuus paulò post equus errans, per vrbẽ cognitus, corpus

Tarentum proditione captum à Fabio Cos.

XVIII

tuísqitam inuentum est, creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem autem præfectum Punici præsidij, cum commemoratione paterni hospitij positis armis venientem ad consulem, miles obuius obtruncat. Alij alios passim sine discrimine armatos inermesque cæduot, Carthaginienses Tarentinosque pariter, Brutij quoque multi interfecti, seu per errorē, seu vetere in eos insito odio: seu ad proditionis famam, vt vi potius atque armis captū Tarentum videretur, extinguendam. Tum à cæde ad diripiendam vrbem discursum. Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta, ingens argenti vis facti signatique, * auri LXXXVII. millia pondo, signa tabulæque prope vt Syracusarū ornamenta æquarent. Sed maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quàm Marcellus: qui interroganti scribæ, *quid fieri de signis vellet* (ingētis magnitudinis dij sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *deos iratos Tarentinis relinqui iussit.* Murus inde, qui vrbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto cùm festinans ad opem ferendam, captam vrbem audisset: *Et Romani*, inquit, *suum Annibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo conuertisse agmen videretur, quo constiterat locu, quinque millia ferme ab vrbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum eius ciuitatis ad Fabiū Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, *impunita priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent.* Fabius vera, quæ afferrēt esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatę sunt. Enimuerò lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti, priusquàm egrederetur ab Tarento, aues semel atque iterum non addixerunt: hostia quoque cæsa consulenti deos, aruspex *cauendum a fraude hostili, & ab insidiis*, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi vt cunctantem hortarentur, repentè comprehensi metu grauioris quæstionis detegunt insidias.

* Valen. 929.000. caon.

Metapōtinorum dolus.

XIX

Hispaniæ principes ab Asdrubale ad Scipionem secedunt.

Æstatis eius principio, qua hæc agebātur, P. Scipio in Hispania cùm hyemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidum captiuorumque absumpsisset: Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos. sed præter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem auerterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubiè omnis Hispaniæ principibus, cū omni popularium manu relicto Asdrubale, secedendi in imminentes castris eius tumulos, vnde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Asdrubal cum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, vt nisi audendo aliquid moueret, qua cœpissent ruerent: dimicare quam primum statuit. Scipio auidior etiam certaminis erat, cùm à spe, quam successus rerum augebat: tum quòd prius quàm iungerentur hostium exercitus, cùm vno dimicare duce, exercituque, quàm simul cum vniuersis malebat. Cæterùm etiam si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nā cùm videret nullum esse nauium vsum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarraconem, nauales socios terrestribus copiis addit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egressus (iam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, vt cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis & Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro vtroque locutus, haudquaquā vt barbarus stolidè incautéque, sed potius cum verecunda grauitate: propiorque *excusanti transitionem vt necessariam, quam glorianti ea velut ad primam occasionem rapta. Scire enim se, transfugæ nomen execrabile veteribus sociis, nouis suspectū esse. neq; eum se reprehendere morem hominū, si tamen anceps odium causa, non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienses* commemorauit: *auaritiā cōtra eorum, superbiamque, & omnis generis iniurias in se atque populares. Itaq; corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animū iam pridē ibi esse, vbi ius ac fas crederet coli. ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominū vim atq; iniurias pati. se id Scipionem orare, vt trāsitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognouerit, perinde operæ eorum pretium faciat.* Ita prorsus respōdet facturum Romanus: *nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatē ratam, vbi nec diuini quicquam nec humani sanctum esset.* Productæ deinde in conspectum eius coniuges, liberique lacrymantibus gaudiu redduntur; atque eo die in hospitiū abducti. Postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde in castris tendebāt, donec ducibus iis ad hostem peruētum est.

Indibilis ad Scipionē oratio.

XX

Scipio Asdruualem adoritur.

Proximus Carthaginiensium exercitus Asdrubalis prope vrbē Bętulam erat. pro castris equituoi stationes habebat. In eas velites, antesignanique, & qui primi agminis erant, aduenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeò contemptim impetum fecerunt, vt facilè appareret, quid vtrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaq; Romana portis propè ipsis illata. Atque illo quidem die irritatis tātum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Asdrubal in tumulum copias recepit, plano campo in summo patentem: fluuius ab tergo, ante circaque velut ripa præceps oram eius omnem cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planicies. eam quoq, altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit: equites

Scipio suos hortatur.

Numidas, leuiumq; armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circumuectus ordines signaque, ostendebat hostem, *prædamnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis aut armorum, stare in conspectu; sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. nec tumulos, nec arcem, nec mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, vt per præcipitia & prærupta salientes fugerent, eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam defertur amnis, iubet: alteram viam insidere, quæ ab vrbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud quàm via impediti iêre. deinde vt sub iactum venerunt telorum, primò omnis generis vis ingens effusa est in eos. ipse contra saxa, quę locus strata passim omnia fermè missilia præbet, ingerere: non milites solum, sed etiam turba calonum immista armatis. Cæterùm quanquam ascensus difficilis erat, & propè obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi subierunt primi. Qui simul cepere aliquid æqui loci, vbi firmo consisterent gradu, leuem & concursatorem hostem, atque interuallo tutum, cùm procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conferendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. inde Scipio iussis aduersus mediam euadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio diuidit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viâ inueniret, iubet. ipse ab læua circuitu haud magno in trâsuersos hostes incurrit. Inde primò turbata acies est, dum ad circumsonantem vndique clamorem flectere cornua & obuertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit. & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad euadendum & mediis datus est: qui per tam iniquum locum stâtibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam euasissent. Cum ab omni parte cædes fierent, Scipio, qui læuo cornu in dextrum incurrerat, maximè in nuda hostium latera pugnabat. Et iam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes vtrimque Romanæ dextra læuaque insederant vias: & portam castrorum ducis principumque fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æquè atque hostes timebât.

XXI

Asdrubal in fugam versus.

Cæsa igitur ad octo millia hominum. Asdrubal iam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque præmissis, quàm plurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit.

Scipio castris Asdrubalis potitur.

Scipio castris hostium potitus, cû præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captiuis decem millia peditû, duo millia equitum inuenit. ex iis Hispanos sine precio omnes domum dimisit. Afros vendere quæstorem iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & antè deditorum, & pridie captorum, *regem* eum ingenti consensu appellauit. Tum Scipio silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse* dixit, *quo se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum esse. regalem animum in se esse. si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacitè iudicarent, vocis vsurpatione abstinerent.*

Scipio rex ab Hispanis appellatus, regium nomen deprecatur.

Sensere etiã barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alij mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum diuisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem iussit. Cùm Afros venderet iussu imperatoris quęstor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem cùm percunctaretur Scipio, *quis, & cuius, & cur id ætatis in castris fuisset: Numidam se* lacrymas esse ait. *Massiuam populares vocare, orbum à patre relictum, apud maternum auum Galam regem Numidarum educatum: cum auunculo Masanissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiẽsibus venisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter ætatem à Masanissa, numquam ante prælium iniisse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse: ibi prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse.*

Scipio Massiuam ad Masanissam remittit.

Scipio cum asseruari Numidam iussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde cùm se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *vellet ne ad Masanissam reuerti?* Cum effusis gaudio lacrymis, *cupere verò*, diceret: tum puero annulum aureum, tunicam lato clauo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumque ornatum donat, iussisque prosequi quoad vellet equitibus dimisit. De bello inde consilium habitum.

XXII

& auctoribus quibusdam *vt confestim Asdrubalem persequeretur*, anceps id ratus, ne Mago atque Asdrubal cum eo iungerent copias, præsidio tantû ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prœlium factum ad Bætulam diebus, cùm Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset: Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex vlteriore Hispania ad Asdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cætera exsequẽda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque prouinciæ regione animorum Hispanis esset, vnus Asdrubal Gisgonis *vltimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoq; Carthaginiensibus satis fidam* censebat. Inter Asdrubalem alterum, & Magonem cõstabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publicè priuatimque esse: nec trãsitionis finem antè fore, quàm omnes Hispani milites aut in vltima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiam si senatus Carthaginiẽsium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiã, vbi belli caput & rerum summa esset, simul vt Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret, exercitũ eius cùm transitionibus, tũ aduerso prœlio imminutũ, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad cõducenda mercede auxilia in Baleares traiicere, Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniã abire. nec cum*

Asdrubal vterque & Mago de re summa consultant.

Romano manus conſerere. Maſaniſſæ ex omni equita-
tu quod roboris eſſet, tria millia equitum expleri: eum-
que vagum per citeriorem Hiſpaniam ſociis opem fer-
re, hoſtium oppida atq; agros populari. His decretis,
ad exſeqoenda quæ ſtatuerāt, duces digreſſi. Hæc
eo anno in Hiſpania acta. Romæ ſama Scipionis
indies creſcere. Fabio Tarētum captum aſtu ma-
gis quàm virtute gloriæ tamen eſſe. Fuluij ſeneſ-
Marcellus accuſatur à Bibulo tri bunn plebis. cere ſama. Marcellus etiam aduerſo rumore eſſe,
ſuper quàm quòd primò malè pugnauerat, quia
vagante per Italiam Annibale, media æſtate Ve-
nuſiam in tecta milites abduxiſſet. Inimicus erat
ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam à
prima pugna quæ aduerſa fuerat, aſſiduis concio-
nibus infamem inuiſumque plebi Claudium fe-
cerat, & iam de imperio abrogando eius agebat:
cùm tamen neceſſarij Claudij obtinuerunt, *vt*
relicto Venuſiæ legato, Marcellus Romam veniret ad
purganda ea, quæ inimici obiicerent: nec de imperio
XXIII *eius abrogando abſente ipſo ageretur.* Furtè ſub idem
tempus & Marcellus ad deprecandam ignomi-
niam, & Q. Fuluius conſul comitiorum cauſa Ro-
mam venit. Actum de imperio Marcelli in circo
Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſque & om-
nium ordinum. Accuſauit tribunus plebis non
Marcellum modò, ſed omnem nobilitatē. *Frau-*
de eorum, & cunctatione fieri, vt Annibal decimum
iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi
quàm Carthagine vixerit. habere fructum imperij
prorogati Marcello populum Romanum. bis cæſum
Marcellus omniū cēturiarum conſenſu conſul creatur. *exercitum eius, æſtiua Venuſiæ ſub tectis agere.* Hanc
tribuni orationem ita obruit Marcellus comme-
moratione rerum ſuarum, vt non rogatio ſolùm
de imperio eius abrogando antiquaretur, ſed po-
ſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centu-
riæ omnes crearent. Additur collega T. Quin-
tius Criſpinus, qui tum prætor erat. Poſtero die
prætores creati P. Licinius Craſſus Diues, ponti-
fex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæ-
ſar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum
Etruria deficit. diebus ſolicita ciuitas de Etruriæ defectione fuit.
Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpur-
nius ſcripſerat, qui eam prouinciam proprætor
obtinebat. Itaque confeſtim eò miſſus Marcel-
lus conſul deſignatus, qui rem inſpiceret, ac ſi di-
gna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia
in Etruriam transferret. Eo metu compreſſi E-
truſci quieuerunt. Tarentinorum legatis pacem
petentibus cum libertate ac legibus ſuis, reſpon-
ſum ab ſenatu eſt, *vt redirent cùm Fabius conſul Ro-*
mam veniſſet. Ludi & Romani & plebeij eo anno
in ſingulos dies inſtaurati. Ædiles curules fuêre
L. Cornelius Caudinus. & Seruius Sulpicius Gal-
ba: plebeij, C. Seruilius, & Q. Cæcilius Metellus.
Seruilium negabant iure aut tribunum plebis fuiſſe,
aut ædilem eſſe, quòd patrem eius, quem triumuirum
agrarium occiſum à Boiis circa Mutinam eſſe, opinio
per decem annos fuerat, viuere, atque in hoſtium po-
XXIV *teſtate eſſe ſatis conſtabat.* Vndecimo anno Punici
belli conſulatum inierunt M. Marcellus quintùm
(vt numeretur conſulatus, quem vitio creatus nō
geſſit) & T. Quintius Criſpinus. Vtrique conſu-
lum Italia decreta prouincia eſt, & duo conſulum
prioris anni exercitus: tertius tum erat Venuſiæ,
cui M. Marcellus præfuerat. ita vt ex tribus elige-
rent duos quos vellent, tertius ei traderetur, cui
Tarentum & Salentini prouincia eueniſſet. Cæ- Prouinciarum diuiſio.
teræ prouinciæ ita diuiſæ prætoribus, P. Licinio
Varo vrbana, P. Licinio Craſſo pont. max. pere-
grina, & quò ſenatus cenſuiſſet: Sex. Iulio Cæſari
Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Proroga-
tum imperium in annum eſt Q. Fuluio Flacco, vt
prouinciam Capuam, quæ T. Quintij prætoris
fuerat, cum vna legione obtineret. Prorogatum
& C. Hoſtilio Tubulo eſt, vt proprætor in He-
truriam ad duas legiones ſuccederet C. Calpur-
nio. Prorogatum & L. Veturio Philoni eſt, vt
proprætor Galliam eandem prouinciam cum iiſ-
dem duabus legionibus obtineret, quibus prætor
obtinuiſſet. Quod in L. Veturio, idem in C.
Aurunculeo decretum ab ſenatu, latumque de
prorogando imperio ad populum eſt. qui prætor
Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus
obtinuerat. additæ ei ad præſidium prouinciæ
quinquaginta longæ naues, quas P. Scipio ex
Hiſpania miſiſſet. Et P. Scipioni, & M. Syllano
ſuæ Hiſpaniæ, ſuique exercitus in annum decre-
ti. Scipio ex octuaginta nauibus, quas aut ſecum
ex Italia adductas, aut captas Carthagine habe-
bat, quinquaginta in Sardiniam tranſmittere iuſ-
ſus: quia fama erat, magnum naualem apparatum
eo anno Carthagine eſſe: cc. nauibus omnem
oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos.
Et in Sicilia ita diuiſa res eſt. Sex. Cæſari exerci-
tus Cannenſis eſt datus. M. Valerius Læuinus (ei
quoque enim in annum prorogatum imperium
eſt) claſſem quæ ad Siciliam erat, nauium LXX.
obtineret. adderet eò XXX. naues quæ ad Taren-
tum priore anno fuerant. cum ea centum na-
uium claſſe, ſi videretur ei, prædatum in Africam
traiiceret. Et P. Sulpicio, vt eadem claſſe Mace-
doniam Græciamque prouinciam haberet, pro-
rogatum in annum imperium eſt. De duabus quę
ad vrbem Romam fuerant, legionibus nihil mu-
tatum. Supplementum, quo opus eſſet, vt ſcribe-
rent, conſulibus permiſſum. Vna & viginti legio-
nibus eo anno defenſum imperium Romanum
eſt. Et P. Licinio Varo prætori vrbis negotium
datum, *vt naues longas* XXX. *veteres reficeret, quæ*
Hoſtiæ erant, & viginti nouas naues ſociis naualibus
compleret, vt quinquaginta nauium claſſe oram maris
vicinam vrbi Romæ tueri poſſet. C. Calpurnius ve-
titus ab Arretio mouere exercitum, niſi cum ſuc-
ceſſor veniſſet. Idem & Tubulo imperatum, *vt*
inde præcipuè caueret, ne qua noua conſilia orirentur.
Prætores in prouincias profecti. Conſules reli- XXV
gio tenebat, quòd prodigiis aliquot nunciatis, nō Prodigia.
facilè litabant. Ex Campania nunciata erant, *Ca-*
puæ duas ædes, Fortunæ, & Martis, & ſepulchra ali-
quot de cælo tacta: Cumis (adeò minimis etiam re-
bus praua religio inſerit deos) *mures in æde Iouis*
aurum roſiſſe. Caſsini examen apum ingens in foro cō-
ſediſſe. Et Hoſtiæ murum, portāque de cælo tactā. Cæ-
re vulturium volaſſe in ædem Iouis. Vulſinis ſāgui-
ne lacum manaſſe. Horum prodigiorū cauſa diem
vnū ſupplicatio fuit. Per dies aliquot hoſtiæ ma-
iores ſine litatione cæſæ, diuque non impetrata
pax deûm, in capita cōſulum, Republ. incolumi,

Apollinares ludi.

exitiabilis prodigiorum euentus vertit. Ludi Apollinates Q. Fuluio, Ap. Claudio Coss. à P.

Pestilentia.

Cornelio Sulla pr. vrbis primùm facti etāt, inde omnes deinceps prætores vrbani fecerant: sed in vnum annum vouebant, dieque incerta faciebāt. Eo anno pestilentia grauis iocidir io vrbem, agrosque quæ tamen magis in longos morbos quàm in perniciales euasit. Eius pestilentiæ causa, & supplicatum, per compita tota vrbe est, & P. Licinius Varus prætor vrbis legem ferre ad populum iussus, *vt hi ludi in perpetuum in statam diē vouerentur*. Itaque ipse primus ita vouit, fecitque ad III. Nonas Quintiles, in dies deinde solemnis

XXVI

C. Hostilius obsides Arretinis imperat.

seruatus. De Arretinis, & fama indies grauior, & cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est *ne differret obsides ab Arretinis accipere*: cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus, qui vt aduenit, extemplò Hostilius legionem vnam, quæ ante vrbem castra babebat signa in vrbem ferre iussit, præsidiaque locis idoneis disposuit, tum io foro citatis senatoribus obsides imperauit. Cùm senatus biduum ad considerandum peteret tempus, *aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum*, edixit, inde portas custodire iussit tribunos militum, præfectosque sociùm & cēturiones, ne quis nocte vrbe exiret. Id segnius, negligentiusque factum, septem principes senatus, prius quàm custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis euaserunt, Postero die luce prima cùm senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierūt. a cæteris senatoribus CXX. obsides, liberi ipsorum accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quàm antè fuerant, in senatu fecit, itaque tamquam imminēte Etrusco tumultu, legionem alteram ex vrbanis Arretiū ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio vrbis. C. Hostiliū cum cætero exercitu placuit totam prouinciam peragrare, & cauere ne qua occasio nouare cupiētibus res daretur. C. Terentius vt Arretium cum legione venit, claues portarum cùm magistratus poposcisset, negantibus iis comparare, fraude amotas magis ratus, quàm negligentia intercidisse, ipse alias claues omnibus portis imposuit: cauitque cuio cura, vt omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, *vt in eo spem non moturos quicquam Hetruscos poneret, si ne quid mouere possent, præcauisset*. De Tarētinis inde magna con-

XXVII

De Tarentinis senatusconsultū.

tentione in seoatu actum coram Fabio, defendēte ipso quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum ooxæ, pœneque S. C. in sententiam M. Acilij factum est, *vt oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia cōtinerentur: res integra postea referretur, cùm tranquillior status Italiæ esset*. Et de M. Liuio præfecto arcis Tarentinæ haud minore cer-

Liuius arcis Tarentinæ præfectus a.c.tasatur.

tamine actum est, aliis sentētiis notantibus præfectum, *quòd eius secordia Tarentum proditum hosti esset*: aliis prœmia decernentibus, *quòd per quinquennium arcem tutatus esset, maximéque vnius eius opera receptum Tarentum foret*: mediis *ad censores, non ad senatum cognitionem de eo pertinere dicentib.* cuios sententiæ & Fabius fuit, adiecit tamen, *fateri se, opera Liuij Tarentum receptum, quod amici eius vulgo in senatu iactassent, neque enim recipiēdū fuisse, nisi amissum foret*. Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo religiones tenebant, in quibus, quod, cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vouisset, dedicatio eius à pontificib. impediebatur: quòd negabant *vnam cellam amplius quam vni deo ritè dedicari, quia si de cœlo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod vtri deo diuina res fieret, sciri non posset, neque enim duobus, nisi certis deis ritè vna hostia*

Virtutis ædes.

fieri Ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tū demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Brutiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accersierat: & naues indidem accitæ erānt, quæ vergentem ad mare partem vrbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Anoibal admouerat copias: & collegam eduxisse iam à Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque in Apuliam ex Brutiis reditum, & inter Venusiam Bantiamque minus trium millium passuum interuallo consules binis castris consederant. In eandem regionem & Aonibal rediit, auerso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces propè quotidie milites in aciem excire, haud dubia spe, si duobus exercitibus coosularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. Annibal XXVIII quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat, victusque erat: vt cum eodem si dimicādum foret, nec spem nec metum ex vano haberet: ita duobus coosulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. Itaque totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Leuia tamen prœlia inter bina castra vario euentu fiebant, quibus cùm extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, vt ex Sicilia Locros cum classe traiiceret, scribunt. Et vt ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eò iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Annibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Petelliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexploratò euntes Romani cùm incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille & CC. fermè viui capti, alii dissipati fuga per agros, saltusque Tarentum rediêre. Tumulus erat siluestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primò occupatus: quia Romani qualis pars eius, quæ vergeret in hostium castra, esset, ignorabant. Annibal insidiis, quàm castris aptiorem eum crediderat, itaque nocte ad id missas aliquot Numidarū turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur, ne aut arma,

Annibal collē inter castra sitū occupat.

aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, *occupandum eum tumulum esse & castello firmandũ: ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in ceruicibus haberent hostẽ.* Mouit ea res Marcellum; & collegæ. *Quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quib. quadraginta Fregellani, cæteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere cõsulem Marcellum, & prima hostia cæsa, iecur sine capite inuentum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sanè aruspici placuisse, quòd secundum trunca

XXIX & turpia exta, nimis læta apparuissent. Cæterùm consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, vt numquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, vt ad locum miles esset paratus: si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta vndique, & conspecta ferebat via. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorũ causa longius à castris progressos possent excipere, signum dat, vt pariter ab suis quisque latebris exorirentur.

Marcelli cupiditas dimicandi cum Annibale.

Non antè apparuêre quibus obuiis ab iugo ipso consurgendũ erat, quam circumiêre qui ab tergo intercluderent viam. Tum vndique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecêre. Cum in ea valle consules essent, vt neque euaderent in iugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumuenti haberent: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pauorem cæteris iniecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos consules, Marcellum etiam trãsfixum lancea prolabantem ex equo moribundũ vidêre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duob. iaculis icto, & Marcello adolescente saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociũ M. Aulius occisus, L. Arennius captus, & lictores consulum quinque viui in hostium potestatem venerunt, cæteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt, equites tres & XL. aut in prœlio, aut in fuga ceciderunt: duodeuiginti viui capti. Tumultuatum & in castris fuerat, vt consulibus irent subsidio: cùm consulem & filium alterius consulis saucios, exiguasq; infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cùm alioqui miserabilis fuit: tum quòd nec pro ætate, (maior iam enim LX. annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improuidè se collegamque, & propè totam Rempublicã in præceps dederat. Multos circa vnam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Vt omittam alios, L. Cælius triplicem rei gestæ ordinem edit: vnam traditam fama: alteram scripta laudatione filij, qui rei gestæ interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Cæterùm ita fama variat, vt tamen plerique *loci speculandi causa castris egressum*,

Marcellus cõsul lãcea transfixus.

De Marcelli morte variant auctores.

omnes, *insidiis circumuentum* tradant. Annibal XXX
magnum terrorem hostibus morte consulis vnius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplò transfert, ibi inuentum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto & tuto vndique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cauendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat, eius signi errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus, circa ciuitates proximas miserat nuncios: *occisum collegam esse, annuloque eius hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis.* Paulò antè hic nũcius consulis Salapiam venerat, cum literæ ab Annibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: se nocte, quæ diem illum secutura esset, *Salapiam venturum, parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sẽsere Salapiani fraudem: & ab ira non defectionis modò, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retrò nũcio, (persuga autem Romanus erat vt sine arbitrio milites quæ vellẽt, agerent, oppidanos per muros vrbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia fermè ad vrbem accessit. Primi agminis erant persugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ij, vbi ad portam est ventum, Latinè omnes loquentes excitant vigiles: *aperirique portam iubent, consulem adesse.* Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri porta cataracta deiecta clausa erat, eam partim vectibus leuant: partim funib. subducunt in tantum altitudinis, vt subire recti possent. Vix dum satis patebat iter, cùm perfugæ certatim ruunt per portam: & cùm sexcenti fermè intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alij perfugas negligenter ex itinere suspẽsa humeris, vt inter pacatos, gerentes arma inuadunt: alij è turribus portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum soluendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia aduecto oppugnabat. Magoni iam haud fermè fidenti, retenturum defensurumque se vrbẽ, prima spes morte nunciata Marcelli affulsit: secutus inde nuncius, *Annibalem Numidarum equitatu præmisso, ipsum quantum accelerare posset, cum peditũ agmine sequi.* Itaque vbi primum Numidas edito è speculis signo aduẽtare sẽsit, & ipse pate-

Salapiani fraudē Annibalis eludunt.

Annibal ad soluendam Locrorum obsidionem proficiscitur.

facta repentè porta ferox in hostes erumpit. Et primò, magis, quia improuiso id fecerat, quàm quòd par viribus esset, anceps certamen erat, deinde vt superuenere Numidæ, tantus pauor Romanis est iniectus, vt passim ad mare ac naues fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita aduentu Annibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXXI Crispini Cos. literæ ad senatū.

Crispinus postquam in Brutios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum mil. Venusiam abducere iussit, ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ grauitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, *quantoque ipse in discrimine esset, se comitiorum causa non posse Româ venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne ex Brutiis Annibal eò conuerteret agmen, legatos opus esse ad se mitti viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de Republ. loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, & magnum luctum alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis antè diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli iussi, *vt si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano dicere comitiorum causa, si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum vrbes tueri posset.* Eadem æstate M. Valerius cum classe centū nauium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeiam vrbem exscensione facta, agrum latè nullo fermè obuio armato vastabat, inde ad naues raptim prædatores recepti, quia repentè fama accidit, classem Punicam aduentare. LXXX. erant & tres naues.

Nauali pugna Pœnos Romani vincunt.

Cum iis haud procul Clupea prosperè pugnat Romanus. Decem & octo nauibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri naualique præda Lilybęum rediit. Eadem æstate & Philippus implorantib. Achæis auxilium tulit, quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello vrebat. & Ætoli nauibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu traiecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam traiecturum.

XXXII Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam vrbem Ætoli duce Physia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum: & mille fermè ex Romana classe à P. Sulpicio missos.

Philippus prosperè pugnat aduersus Ætolos & socios.

Aduersus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit: multos admodum hostium vtraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulsi, Lamiæ vrbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phaleram exercitum reduxit, in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, & aliam oportunitatem maritimam, terrestremque. Eò legati ab rege Ægypti Ptolemæo Rhodiisque & Atheniensibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum.

De dirimēdo inter Ætolos & Philippū bello legationes.

Adhibitus ad Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omniū autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quàm pro ingeniis Græcorum gentis: quàm ne Philippus regnumque eius, graue libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum: concilióque ei & locus, & dies certa indicta interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, vt Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulsu arceret. Inde præsidio relicto aduersus Attalum, si fortè interim traiecisset, profectus ipse cum paucis ęquitum, leuisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum, Nemeorumq; suffragiis populi ad eum delata, quia *se Macedonum reges ex ea ciuitate oriūdos referunt*: Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplò Rhium profectus est ad indictum multò antè sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiēdo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbauere: postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audiuere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaleram egerant de pace, primum questi sunt *quædam parua contra fidem conuentionis tempore induciarum facta*: postremò negarunt *dirimi bellum posse, nisi Messenis Achæi Pylum redderent. Sationæ restitueretur Athamanis, Scerdileto & Pleurato Parthini.* id verò indignum ratus Philippus, victos victori sibi vltro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse,* dixit, *Spem vllam habentem quieturos Aetolos: sed vt omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causā quæsisse.* Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum. & quinque longis nauibus acceptis, quas si adiecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia veniētibus nauibus, statuerat nauali prœlio lacessere Romanos, iam diu in ea regione potentes maris: ipse ab eo cōcilio Argos regressus, iam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua.

Ludi Nemei XXXIII

Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente animū, P. Sulpicius ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effusè vastauit. Fama eius rei Philippum ab ludis exciuit: raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros, grauesque præda, vt qui nihil tale metuerent, adortus Romanos cōpulit ad naues. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus ludorum quoque qui reliqui erant, celebritatem quantęcumque de Romanis tum victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quòd

Philippi flagitiosæ libidines.

pupulariter dempto capitis insigni, purpura atq; alio regio habitu, æquauerat cæteris se in speciẽ: quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset, vagabatur enim cum vno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: & submittendo se in priuatum fastigium, quo minus suspectus, eo solutior erat: & libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommodo seueritate libidini regiæ fecisse. vni

Philippus Dymas proficiscitur.

etiam principi Achæorum Arato adempta vxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in vrbem erat, eiiciẽdum. Cycliadas (penes eum summa imperij erat) Achæique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accensi odio, quòd à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque aduersus se mouisse bellum credebant. Profecti à Dymis, coniuncto exercitu transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrũ

XXXIV ab Dymeo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserũt.

Philippus Eleũ agrũ populatur.

Postero die acie instructa ad vrbem accesserũt, præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto Cyllenen traiecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improuisa res ingentem iniecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognouere. Et primò recipere suos voluerat rex: dein contracto iam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, cùm vrgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanã

Philippus in cohortẽ Romanam incurrit.

incurrit. Ibi equus pilo traiectus, cùm prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna vtrimque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, cùm pedes inter equites coactus esset prœlium inire, deinde cùm iam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo iniectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab vrbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum, (Pyrgum vocant) duxit: quò agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam incõditam inermemque multitudinem primo statim terrore adueniens cepit: compensaueratque ea præda, quod

Philippus ab Ætolico bello auocatur ob domesticas seditiones.

ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Diuidenti prædam, captiuosque (fuerunt autem quatuor millia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit: *Eropum quendam corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse, tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire.* Omisso igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præsidium sociorum profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Bebœidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam peruenit. Ibi alij maiorem afferentes tumultum nuncij occurrunt: *Dardanos in Macedoniam effusos, Orestidem iam tenere, ac descendisse in Aestraum campum: famamque inter barbaros celebrẽ esse, Philippum occisum.* Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnauit: in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeæ perfregit, id inuentum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilenum, cui notum erat insigne galeę famam interfecti regis vulgauit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achæi cum Aetolis, Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Aeginæ hybernârunt. Exitu huius anni T. Quintius Crispinus consul, dictatore comitiorũ ludorumque faciendorum causa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alij Tarenti, alij in Campania mortuũ tradunt. In quod nullo antè bello acciderat: duo consules sine memorando prœlio interfecti, velut orbem Reipubl. reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Seruilium (qui tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primùm est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Aemilius prætor vrbis, C. Flaminio, Cn. Seruilio cõsulibus, fecerat: & in quinquennium vouerat. Tum dictator & ludos fecit, & in sequens lustrũ vouit. Cæterum cùm duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, vna præcipua cum patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi: & vt eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset. *Cùm toto eo bello damnosa, præpropera ac feruida ingenia imperatorum fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum in nec opinatam fraudem lapsos esse, cæterùm deos immortales misertos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatẽ consulum ipsorum capitibus damnasse.* Cùm circumspicerent patres, quosnam consules facerent, longè ante alios eminebat C. Claudius Nero, ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorẽ acrioremque, quàm tempora belli postularẽt, aut hostis Annibal, temperandum acre eius ingenium moderato & prudenti viro adiuncto collega cẽsebant. M. Liuius erat multis ante annis ex cõsulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiã adeo ægrè tulerat, vt & rus migrârit: & per multos annos & vrbe, & omni cœtu caruerit hominum, octauo fermè post damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Læuinus cõsules reduxerant eũ in vrbẽ, sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in

Margin notes and numbers, right column: XXXV (beside "nuncij occurrunt: Dardanos in Macedoniam effu-"); Ludi magni. (beside "xit. Senatus quo die primùm est habitus, ludos"); XXXVI (beside "circumspicerent patres, quosnam consules fa-").

vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Verurius, & P. Licinius censores eum tondere, & squalorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt: sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Liuij Macati, cùm de fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto interuallo auditus conuertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, *indigno iniuriam a populo factam magnoque id damno fuisse, quòd tam graui bello nec opera nec consilio talis viri vsa Resp. esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Læuinum dari collegas posse, quia duos patritios creari non liceret, eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quòd recusasset delatum consulatũ, recusaturusq; esset. egregium par consulum fore, si M. Liuium C. Cladio collegam adiunxissent.*

M. Liuius cõsulatum accusat.

Nec populus mẽtionẽ eius rei ortam à patrib. est aspernatus. Vnus eam rem in ciuitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: *lenitatem ciuitatis accusans. Sorditati rei non misertos. candidam togam inuito offerre: eodẽ honores, pœnasque congert, si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent: si noxium comperissent, quid ita malè credito priore consulatu, alterum crederent*. Hæc taliaque arguentem, & querentem castigabant patres: *& M. Furium memorantes reuocatum de exilio, patriã pulsam sede sua restituisse: vt parentum sæuitiam, sic patriæ patiendo ac ferendo leniendam esse.*

XXXVII
M. Liuius cum Claudio Nerone fit cõsul.

Adnixi omnes cum C. Claudio M. Liuium consulem fecerunt. Post diem tertium eius diei prætorũ comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinius, C. Manlius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitũ magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, vt ex ea prouincia C. Hostilius Tarentũ ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat, & L. Mãlius trans mare legatus iret, viseretque quæ res ibi gererentur: simul, quòd Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: vt si tutò per hostem posset, adiret id concilium: vt qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Annibale essent, domos redirent: scirentq; *sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanũ*. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in Republica erant; in consules designatos omnes versi, quamprimùm eos sortiri prouincias, & præsciscere quam quisque eorum prouinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ antè nobiles inter eos, erant, & acerbiores eas, indignioresq; Liuio sua calamitas fecerat, quòd spretum se in ea fortuna credebat, itaq; is magis implicabilis erat: & *nihil opus esse reconciliatione* aiebat: *acrius & intentius omnia gesturos, timẽtes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret*. Vicit tamen auctoritas senatus,

Prouinciarum & exercituum diuisio.

vt positis simultatibus, communi animo cõsilioque administrarent Rempublicam. Prouinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superiorib. annis, sed diuersæ extremis Italiæ finibus, alteri aduersus Annibalem Brutij, Lucani: alteri Gallia aduersus Asdrubalem. quem iam Alpinus appropinquare fama erat, decreta. Exercitũ ex duobus, qui in Gallia, quiq. in Hetruria essent, addito vrbano, *eligeret quam mallet*. qui Galliam esset sortitus. Cui Brutij prouincia euenisset, nouis legionibus vrbanis scriptis, vtrius mallet consulum prioris anni exercitum sumere. Relictum à consule exercitum Q. Fuluius proconsul acciperet: eique in annum imperiũ esset, & C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerant prouinciam, pro Tarento Capuam mutauerunt legio vna data, cui Fuluius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis aduentu in Italiam cura indies crescebat. Massiliensium primùm legati nunciauerant, *eum in Galliam transgressum: erectosque aduentu eius,* XXXVIII
quia magnum pondus auri attulisse diceretur, ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos, missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius, & M. Retius ad rem inspiciendam retulerant, *misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum principes Gallorum omnia explorata referrent, pro comperto habere, Asdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturũ: nec tum eũ quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent*.

Asdrubalis in Italiam aduentus nunciatur Romę.

In locum M. Marcelli L. Aquilius Pætus augur creatus, inauguratusque. Et. Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in in locũ M. Martii, qui biẽnio antè mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditũ est à cẽsoribus P. Sẽpronio Tuditano, & M. Cornelio Cetego. Censa ciuium capita CXXXVII. millia, C. & VIII. minor aliquantò numerus quàm qui ante bellũ fuerat. Eo anno primùm, ex quo Annibal in Italiam venisset, comitium rectũ esse, memoriæ proditũ est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Seruilio, & plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Manlio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis, & tria signa ad Cereris ædem dederũt, & Iouis epulum fuit ludorum causa.

Lustrum conditum.

Iouis epulum.

Consulatum inde ineũt C. Claudius Nero, & M. Liuius iterum, qui, quia iam designati prouincias sortiti erant, prætores sortiri iusserunt. C. Hostilio vrbana iurisdictio euenit: addita & peregrina, vt tres in prouincias exire possent A. Hostilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Porcio Gallia euenit. Summa legionum trium & XX. ita per prouincias diuisa, vt binæ cõsulum essent, quatuor Hispania haberet, tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas C. Terẽtius in Etruria, duas Q. Fuluius in Brutiis: duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos, vnam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ vrbanæ vt scriberentur, primis quatuor legionib. populus tribunos creauit, in cæteras cõsules miserũt. Priusquam consules proficiscerentur, nouẽdiale sacrum fuit: quia Veiis de cœlo lapidauerat. Sub vnius prodigij (vt fit) mentionem alia quoq; nũciata. *Minturnis ædem Iouis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam*. Minturnenses terribilius quod esset, adiiciebant *sanguinis riuum in porta fluxisse*. Et Capuæ lupus nocte portá ingressus, vigilem laniauerat. Hæc pro-

XXXIX
Nouẽdiale sacrum.
Prodigia.

curata hostiis maioribus prodigia, & supplicatio diem vnum fuit ex decreto pontificum, inde iterum nouendiale instauratũ, quòd in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mẽtes turbauit rursus nunciatum, *Frusinone infantẽ natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quàm quòd is quoque vt Sinuessæ biẽnio antè, incertus mas an femina esset, natus erat.* Id verò auspices ex Hetruria acciti, *fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum,* viuum in arcam condidere, profectumque in mare proiecerũt. Decreuere item põtifices, *vt virgines ter nouenæ per vrbem euntes carmen canerẽt.* Id cùm in Iouis Statoris æde discerent conditum ab Liuio poetæ carmen; tacta de cœlo ædes in Auentino Iunonis Reginæ, prodigiumq; id ad matronas pertinere aruspices cùm respondissent, donoque diuam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium conuocatæ, quibus in vrbe Roma, intraque decimum lapidem ab vrbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent, inde donũ peluis aurea facta, lataque in Auentinum, puteque & castè à matronis sacrificatum. Cõfestim ad aliud sacrificium eidem diuæ ab decemuiris edicta dies, cuius ordo talis fuit: Ab æde Apollinis boues feminæ albæ duæ porta Carmentali in vrbem ductæ, post eas duo signa cupressa Iunonis reginæ portabantur, tum septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibãt, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur, virginum ordinem sequebantur decemuiri coronati laurea, prætextatiq;, à porta Iugario vico in forum venere, in foro pompa constitit: & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt, inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in cliuum publicũ, atque ędem Iunonis reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemuiris immolatæ, & simulacra cupressea in ædẽ illata. Dis ritè placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quàm priorib. annis quisquam meminerat habitum, nam & belli terror duplicatus noui hostis in Italiam aduentu: & minus iuuentutis erat, vnde scriberent milites, itaque colonos etiã maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant, quibus recusantibus edixere in diem certam, *vt quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret.* Ea die hi populi ad senatum venerunt: Hostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & à supero mari Senensis. Cùm vacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cùm in Italia hostis esset, præter Antiatem Hostiensemq; vacatio obseruata est, & earum coloniarũ iuniores iureiurãdo adacti, *supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.* Cùm omnes censerent, primo quoq; tempore consulibus eundum ad bellũ (*nam & Asdrubali occurrendũ esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, néve Etruriam erectã in spẽ rerũ nouarũ solicitaret; & Annibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Brutiis, atque obuiam fratri ire posset*) Liuius cunctabatur, parum fidens suarum prouinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionẽ habere, intuleratque mentionem de volonibus reuocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulib. fecit, & supplendi vnde vellent, & eligendi de omnibus exercitib. quos vellẽt, permutandique: & ex prouinciis, quos è Republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cũ summa concordia consulum acta. Volones in vndeuicesimã & vicesimã legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoq; à P. Scipione Liuio missa, quidam ad id bellũ auctores sũt: octo millia Hispanorum Gallorũque, & duo millia de legionib. militum, equitum ad mille octingentos, missos Numidas Hispanosque, M. Lucretiũ has copias nauibus aduexisse: & sagittariorũ, funditorũq; ad quatuor millia ex Sicilia C. Manlium misisse.

Virgines ter nouenæ per vrbem euntes carmẽ canũt.

XL

Sacrosãcta vacatio.

XLI Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia missæ ab L. Portio prætore: *Asdrubalem mouisse ex hybernis, & iam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque, coniuncturaque se transgresso in Italiã esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet, se cum inualido exercitu, quoad tutum putaret, progressurũ.* Hæ literæ cõsules raptim cõfecto delectu maturius quàm constituerant, exire in prouincias coegerũt: ea mẽte, vt vterq; hostem in sua prouincia contineret, neque coniungi, aut conferre in vnũ vires pateretur. Plurimum in eam rem adiuuit opinio Annibalis: quod etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisq; pugnando per quinq; menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitũ expectabat, ea tardius mouẽdi ex hybernis causa fuit. Cæterùm Asdrubali & sua, & aliorum spe omnia celeriora, atque expeditiora fuere, nõ enim receperunt Aruerni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiã secutæ sunt ad bellũ, & cùm permunita pleraq; transitu fratris, quæ antea inuia fuerant, ducebat: tum etiam duodecim annorũ assuetudine peruiis Alpib. factis, inter mitiora iam hominũ transibat ingenia, insitati nãque antea alienigenis, nec videre ipsi aduenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant, & primò ignari quò Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, & pecorum hominum prædam petẽ crediderãt: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia vrebatur, satis edocuerat, *viam tãtùm Alpes esse; duas præualidas vrbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio & opib. certare.* Hæ causæ aperuerant Alpes Asdrubali. Cæterùm quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placẽtiam, dum frustra obsidet magis, quàm oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerunt eum, *magnum se excidio eius vrbis terrorem cæteris iniecturum.* Non ipse se solùm ea oppugnatione impediit: sed Annibalem post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem, iam mouen-

Asdrubal Alpes transisse nunciatur.

Asdrubalẽ recipiunt Gallicæ atque Alpinæ gentes.

Placentiam obsidet Asdrubal.

mouentem ex hybernis, continuerat. quippe reputantem non solum quàm lenta vrbium oppugnatio esset, sed etiam quàm ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset.

XLII. Romanorũ solicitę mẽtes ob Asdrubalis aduentum.

Consules diuersis itineribus profecti ab vrbe, velut in duo pariter bella, distenderant curas hominum: simul recordantium, *quas primus aduentus Annibalis intulisset Italiæ clades*: simul cùm illa angeret cura, *quos tam propitios vrbi atq; imperio fore deos, vt eodem tempore vtrobique Respublica prosperè gereretur, aduersa secũdis pensando, rẽ ad id tempus extractam esse: cùm in Italia ad Thrasymenum & Cãnas præcipitasset Romana Respublica, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. posteà cùm in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, secunda in Italia Siciliaque gesta quassatã Rempublicã excepisset: & ipsum interuallum loci, quod in vltimis terrarũ oris alterum bellũ gereretur, spatiũ dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circũstare vrbem Romam, & vnum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero iuncturum.* Terrebat & proximus annus lugubris duorum cõsulum funeribus. His anxij curis homines digredientes in prouincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc ira in ciues M. Liuium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, *ne priusquam genus hostium cognosset, temerè manum consereret*, respondisse: *vbi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum*. cùm quæreretur, *quæ causa festinandi esset: Aut ex hoste egregiam gloriã*, inquit, *aut ex ciuibus victis gaudium, meritum certè, etsi nõ honestum capiam.*

Liuius consul ira in ciues plenus.

Priusquam Claudius consul in prouinciam perueniret, per extremũ finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitum Annibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus, in composito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, nouem signa militaria cepit. Mouerat ex hybernis ad famam hostis Q. Claudius qui per vrbes agri Salentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Annibal, nocte castra ex agro Tarentino mouit, atque in Brutios concessit. Claudius in Salentinos agmen cõuertit. Hostilius Capuam petens, obuius ad Venusiã fit consuli Claudio. Ibi ex vtroq; exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus consul aduersus Annibalem rem gereret. reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, vt Q. Fuluio proconsuli traderet.

Hostilius Tubulus prosperè cũ Annibale pugnauit.

XLIII. Castra Punica Romanis oposita.

Annibal vndiq; cõtracto exercitu, quem in hybernis, aut in præsidiis agri Brutij habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. eodem à Venusia cõsul Romanus explorans itineribus cõtendit & mille ferè & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus propè iunctum videbatur Pœnorũ vallum. quingẽti passus erant inter castra Punica, ac Romana. interiacebat campus, colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti: quòd nihil siluæ, neq; ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes, certamina haud satis digna dictu serebant. Id modò Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Annibal inde euadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis vsus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidię poterãt: quinq; cohortes additis quinq; manipulis, nocte iugum superare, & in auersis vallibus considere iubet: tempus exsurgendi ex insidiis, & aggrediẽdi hostem. T. Claudium Asellum tribunũ militum & P. Claudium præfectum socium edocet. quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumq; in aciem eduxit. Paulo pòst & ab Annibale signum pugnæ propositum est: clamorq; in castris ad arma discurrentiũ est sublatus. inde eques, pedesq; certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos vbi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculcio imperat, *vt equites legionis quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incõpositos toto passim campo se fudisse: vt sterni opprimiq; priusquã instruantur possint.*

Prœliũ inter Nerونẽ Cos & Annibalem.

XLIIII

Nondum Annibal è castris exierat, cum pugnantium clamorem audiuit. Itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupauerat equestris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala prœlium inibant. incompositi hostes vt quemq; aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis: & procurrentiũ ad certamen numero augetur pugnantésq; (quod nisi in veteri exercitu, & duce vetere haud facile est) inter tumultum ac terrorẽ instruxisset Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur à castris, iniecisset. Inde pauor incussus: & fuga passim fieri cœpta est. minorq; cædes fuit, quia propinquitas castrorum breuiorem fugam perculsis fecit. equites n. in tergo inhærebant: in transuersa latera inuaserant cohortes secundis collib. via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria nouem adempta. elephanti etiam, quorum nullus vsus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Romanorum sociorumque ducenti ceciderunt.

Pœnorum fuge & cædes.

Postero die Pœnus quieuit. Romanus in aciem copiis eductis, postcaquam neminem signa contrà efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in vnum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, vt propè inferre signa videretur; donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quę pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisq; se ostẽderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Vbi illuxit, successit vallo Romana acies. & Numidæ ex cõposito paulisper in portis se valloque ostentauere: frustratique aliquamdiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul vbi silentium in castris, & ne paucos quidem qui prima luce ob-

Annibal relictis castris Apuliam petit.

ambulauerant, parte vlla cernebat: duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrũt. receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio eius loci præfuerat) in Brutios cum paucis ad exercitum nouum comparandum missus. Annibal copiis eius ad suas additis, Venusiam retro quibus venerat itineribus repetit: atque inde Cannusium procedit. Numquam Nero vestigiis hostis abstiterat: & Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, accersierat.

Consul Nero Annibalem prope Venusiã assequitur.

XLV

Asdrubalis literæ interceptæ.

Inter hæc ab Asdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abcessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalẽ missi, cùm per medios hostes totam fermè longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentẽ Annibalem sequuntur, incertis itineribus Tarẽtum delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primò incertis implicantes responsis, vt metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, *litteras se ab Asdrubale ad Annibalem ferre.* Cum iis litteris, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium cõsulem traduntur duæ simul turmæ Samnitium præsidij causa missæ. Qui vbi ad consulem peruenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt & ex captiuis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse Reipublicæ ratus, quo consiliis ordinariis prouinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum ac nouandum aliquid improuisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud ciues, quàm hosteis, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret: literis Asdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse patres conscriptos quid paret, edocet, *vt cum in Vmbria se occursurum Asdrubal fratri scribat, legionem à Capua Romam accersant, delectum Romæ habeant, exercitum vrbanum ad Narniam hosti opponant.* Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, vt omnes ex agris vrbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaque alia producerent, vt vehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu ciuium, sociorúmq; quod roboris erat, delegit sex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam vrbem, Punicumque in ea præsidium velle, vt ad iter parati omnes essent.

XLVII

Nero consul relicto Annibale

Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quàm fuerat biennio antè, cùm castra Punica obiecta Romanis mœnibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperant ne apparebat (quo nihil iniquius est) ex euentu famam habiturum. *Castra propè Annibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostẽdisse iter, cùm Picenum & Galliã peteret, castra relinquẽtẽ nulla alia re tutiora, quàm errore hostis, qui ducẽ inde atque exercitus partẽ abisse ignoraret. Quid futurum, si id palàm fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorũ profectum, Annibal toto exercitu velit? aut castra inuadere prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebãt. & ea omnia accidisse, cùm vnus imperator, vnus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos propè Annibales in Italia esse. quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare genitum, æquè impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitib. cum clarissimis ducib. deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania, & concitatis ad arma Gallicis gentib. multo magis quàm Annibalem ipsum gloriari posse. quippe in iis locis hunc coegisse exercitũ, quibus ille maiorẽ partem militum fame, ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adiiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurũ: sed quem in saltu impedito deprehensus fortè, haud secus quàm puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia maiora etiã vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.

aduersus Asdrubalem ite properat.

XLVII

Neronis Cos. ad milites oratio.

Nero postquam iam tãtum interualli ab hoste fecerat, vt detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. *Negat vllius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quàm suum. Ad certã eos se victoriã ducere. quippe ad quod bellum collega nõ antequàm ad satietatẽ ipsius peditũ atq; equitum datæ ab senatu copiæ fuissent, maiores, instructioresq; quam si aduersus ipsum Annibalẽ iret, profectus sit: eò ipsos, quantũcumque virium momentum addiderint, rem omnẽ inclinaturos, auditũ modò in acie (nam ne antè audiatur, daturũ operam) alterũ cõsulem, & alterum exercitum aduenisse haud dubiã victoriam facturum. Famam bellũ conficere, & parua momenta in spem metúmq; impellere animos. Gloriæ quidẽ ex re bene gesta partæ, fructũ propè omnem ipsos laturos. Semper quod postremum adiectum sit, id rem totã videri traxisse. Cernere ipsos, quo cõcursu, qua admiratione, quo fauore hominum iter suum celebretur.* Et hercule per instructa omnia ordinib. virorum mulierúmq; vndiq; ex agris effusorũ, inter tota ac preces & laudes ibant *illos præsidia Reipublicæ vindices vrbis Romæ imperijq; appellabãt, in illorũ armis dextrisq; suam liberorumq; suorũ salutem ac libertatẽ repositã esse*: deos omnes deasq; precabatur, *vt illis faustũ iter, felixq; pugna, matura ex hostib. victoria esset: dãnarẽturq; ipsi votorum, quæ pro ijs suscepissẽt: vt qdm nũc soliciti prosequerẽtur eos, ita paucos post dies læti ouantib. victoriæ obuiã irent.*

Inuitare inde pro se quisque, & offerre & fatigare precibus, *vt quæ ipsis iumentisque vsui essent, ab se potissimum sumerent, benignè omnia cumulata dare.* Modestia certare milites, ne quid vltra vsum necessarium sumerēt, nihil morari, nec ab signis absistere. cibum capientes diem ac noctem ire, vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erāt, qui nuntiarent aduentum percunctarenturque, *clam an palam, interdiu an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris.* Nocte clam ingredi melius

XLVIII visum est. Tessera per castra ab Liuio consule data erat, vt tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitē, pedes peditem acciperet. neq; enim dilatari castra opus esse, ne hostis aduētum alterius consulis sentiret. & coartatio plurium in angusto tēdentiū facilior futura erat, quòd Claudianus exercitus nihil fermè, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Cæterùm in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus sese vltro & veteribus militib. perfunctis iam militia: & iuuenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species, roburque viriū aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: & quingentos inde fermè passus Asdrubal aberat. Itaq; cum iam appropinquaret, tectus montib. substitit Nero, ne ante noctē, castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisq, ordinis hominib. in tētoria adducti, cum summa omniū lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra iūcta consulum castris habebat: & ante aduentum eorum per loca alta ducendo exercitum, cùm modò insideret angustos saltus, vt transitum clauderet, modò ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tū in concilio aderat. Multorum eò inclinabant sentētiæ, *vt dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur.* Nero non suadere modò, sed summa ope orare instititt, *ne consiliū suum, quod eutum celeritas fecisset, temerarium morādo facerent. Errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Annibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intēdisse. antequam se moueat, delere exercitum Asdrubalis posse, redireque in Apuliam, Qui prolatando spatium hosti dee, eum & illa castra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter, vt per otium vbi velit, Asdrubali coniungatur. Extemplò signum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentiū, præsentiumque: dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem esse.* Concilio dimisso, signum pugnæ proponitur, cōfestimque in aciem procedunt. Iam hostes ante castra

XLIX instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quòd Asdrubal profectus ante signa cum paucis equitibus scuta vetera hostium notauit, quæ ante non viderat, & strigosiores equos. multitudo quoq; maior solito visa est. Suspicatus, id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen vnde aquabantur: vbi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui fortè adustioris coloris, vt ex recenti via, essent. simul circumuehi procul castra iubet, specularique, *num auctum aliqua parte sit vallum:* & attendant, *semel, bisne signum canat in castris.* Ea cum ordine omnia relata essent; castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante aduentum consulis alterius fuerant: vna M. Liuij, altera L. Porcij. neutris quicquam quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti mouit: quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: *duos profectò cōsules esse, & quonam modo alter ab Annibale abscessisset, cura angebat.* minimè id quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Annibalem elusum: vt vbi dux, vbi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. *profectò haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnoperè vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem iā fortuna in Italia: quæ in Hispania esset.* interdum *literas suas ad eum non peruenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse.* His anxius curis extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, vt taciti vasa colligerent, signa ferri iussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intentè asseruati, alter in destinatis iam inde ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumē tranauit. Ita desertū à ducib. agmen primo per agros palatur: fessique aliquot somno ac vigiliis sternūt corpora passim, atq; infrequentia relinquunt signa. Asdrubal dum lux viā ostenderet, ripa fluminis signa ferri iubet & per tortuosi amnis sinus fluxusque cùm errore obiens haud multū processisset: & vbi prima lux transitum opportunū ostēdisset, transiturus erat. sed cum, quantum à mari abscedebat, tanto altiorib. coercentibus amnē ripis, non inueniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequēdum sese hosti. Nero primum cū omni equitatu aduenit.

L Porcius deinde assecutus cum leui armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte, incursarētque, & iā omisso itinere, quod fugæ simile erat, castrametari Pœnus in tumulo super fluminis ripā vellet: aduenit Liuius peditū omnibus copiis, non itineris modo, sed ad cōserendum extemplò prœlium instructis, armatisque. Sed vbi omnes copias coniunxerunt, directaq; acies est, Claudius dextro in cornu, Liuius ab sinistro pugnā instruit, media acies prætori tuēda datur. Asdrubal omissa munitione castrorum, postquam pugnandū vidit, in prima acie ante signa elephātos locat. circa eos læuo in cornu aduersus ClaudiūGallus opponit, haud tantū eis fidens, quantū ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu aduersus M. Liuiū sibi, atque Hispanis (& ibi maximè in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi, sed longior quàm latior acies erat. Gallos prominēs collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorū cornu concurrit. dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut à frōte, aut ab latere aggrederentur. Inter Liuium, Asdrubalemq; ingens contractum certamen erat, atroxq; cædes vtrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior pe-

Ad Senam castra Liuij consulis posita.

De oppugnando Asdrubale cōsules deliberant.

Asdrubalis mira solertia.

Asdrubal nocte castra mouet.

Ambo cōsules & prætor Asdrubalē sequuti assequūtur ad Metaurum ripas.

Consules & prætor coniunctis copiis Asdrubalem adoriuntur.

ditum,equitumque Romanorũ : ibi Hispani,vetus miles peritusque Romanæ pugnę,& Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephãti, qui primo impetu turbauerant antesignanos, & iam signa mouerant loco : deinde crescente certamine & clamore impotentius iam regi,& inter duas acies versari, velut incerti quorum essent, haud dissimiliter nauib. sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emẽsi sumus?* clamitans militibus,cùm in aduersum collem frustra signa erigere conatus esset:postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas è dextro cornu, vbi stationem magis segnem quàm pugnã futuram cernebat,post aciem circumducit: & nõ hostib. modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit : tantaque celeritas fuit, vt cum ostendissent se in latere,mox in tergo iam pugnarent. Ita vt omnibus partibus, ab fronte,ab latere,ab tergo trucidarentur Hispani, Liguresque : & ad Gallos iam cædes peruenerat. Ibi minimum certaminis fuit.nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros:& qui aderant,itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gerebant.

LI

Qua arte elephantos rector interficiebat, si quando sæuirent.

Et iam diei medium erat, sitisque & calor hianteis cædendos,capiendosque affatim præbebat. Elephãti plures ab ipsis rectoribus quàm ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebãt. id,vbi sæuire belluæ ac ruere in suos cœperant,magister inter aures positum ipsa in compage qua iungitur capiti ceruix,quanto maximo poterat ictu adigebat,ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inuenta erat, vbi regendi spem vi vicisset. primusque id Asdrubal instituerat, dux cùm sæpe alias memorabilis, tum illa præcipuè pugna ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit : ille fessos, abnuenteisque tædio & labore, nunc precando nunc castigando accendit : ille fugientes reuocauit omissamque pugnam aliquot locis restituit. postremò cum haud dubia fortuna hostiũ esset ne superesset tanto exercitui suum nomen securo,concitato equo se in cohortem Rom. immisit. ibi vt patre Amilcare: & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

Asdrubal pugnans cecidit.

Nũquam eo bello vna acie tantum hostium interfectum est, *redditaque æqua Cannensi clades vel ducis vel exercitus interitu videbatur.* Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti, præda alia magna tum omnis generis,tum auri etiam, argẽtique. ciuium etiam Romanorum,qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. id solatij fuit pro amissis eo prœlio militibus.

Pœnorũ & sociorũ occisa 56000. capta 5400.

Haudquaquam incruenta victoria fuit : octo ferme millia Romanorum, sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, vt postero die, cum esset nuntiatum Liuio consuli : *Gallos Cisalpinos, Liguresque, qui aut prœlio non affuissent, aut inter cædem effugissent, vno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine vllo aut imperio posse, si vna equitum ala mittatur, omnes deleri : Supersint*, inquit, *aliqui nuntij & hostium cladis, & nostræ virtutis.*

LII

Nero ea nocte quæ secuta est pugnam, citatiore quàm inde venerat agmine, die sexto ad statiua sua atque ad hostem peruenit.

Nero ad statiua sua redit.

Iter eius frequentia minore, nemo enim præcesserat nuntius, lætitia verò tanta, vix vt compotes mentium gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici, narrarique potest: nec quo incerta exspectatione euentus ciuitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam à curia, atque ab magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagę suppliciis votisque fatigauere deos. Tam solicitæ ac suspẽsæ ciuitati fama incerta primò accidit: duos Narniẽses equites in castra, quæ in faucib. Vmbrię opposita erant, venisse ex prœlio nuntiantes, *cæsos hostes*, & primo magis auribus quàm animis id acceptum erat, vt maius, lætiusque, quàm quod mente capere, aut satis credere possent, & ipsa celeritas fidem impediebat, quòd biduo ante pugnatum dicebatur. literæ deinde ab L. Mãlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum aduentu. Eæ literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, senatum curia exciuerunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, vt adire nuntius non posset præ cunctantibus, vociferantibusque, *vt in rostris, priusquam in senatu literæ recitarentur.* tãdem summoti, & coerciti à magistratibus, dispensarique lætitia inter impotẽtes eius animos potuit : in senatu primum deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cuiusque ingenio aliis *iam certum gaudium*, aliis *nulla ante futura fides erat, quàm legatos consulum, vel literas audissent.*

LIII

Ipsos deinde appropinquare legatos allatum. Tum enimuero omnis ætas currere obuiã, primus quisque oculis auribusque haurire tãtum gaudium cupientes. Ad Miluium vsque pontem continens agmen peruenit. Legati erant. L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus.

Consulum literæ & legati de cæso Asdrubale & deleto eius exercitu.

Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt, cum alij ipsos, alij comites eorum, quæ acta sint, percunctarentur, & vt quisque audierat, *exercitum hostium, imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, saluos consules esse*, extemplò aliis porrò impertiebant gaudium suum. Cùm ægrè in curiam peruentum esset, multò ægrius summota turba, ne patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. inde traducti in concionem legati : L. Veturius literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit, cum ingenti assensu : postremo etiam clamore vniuersæ concionis, cùm vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa deûm, vt grates agerent : ab aliis domos, vt coniugibus liberisq; tam lætum nuntium impertirent. Senatus, *quòd M. Liuius, & C. Claudius consules incolumi exercitu, ducem hostium legionesq; occidissent, supplicationem in triduum decreuit.* Eam supplicationem C. Hostilius prætor pro cõcione edixit; celebrataq; à viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam ha-

Supplicatio in triduum decreta, ob deletum Asdrubalem & eius exercitum.

Asdrubalis caput ante Annibalis stationes proiectum.

buere, cùm matronæ amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, diis immortalibus grates agerent. Statum quoque ciuitatis ea victoria mouit: vt iam inde haud secus quàm in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum soluendo, auderent. C. Claudius consul cùm in castra redisset, caput Asdrubalis, quod seruatum cum cura attulerat, proiici ante hostiũ stationes, captiuosque Afros vinctos, vt erant, ostendi: duos etiam ex iis solutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta essent, iussit. Annibal tanto simul publico familiarique ictus luctu *agnoscere se fortunam Carthaginis*, fertur dixisse: castrisque inde motis, vt omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non potuerat, in extremum Italiæ angulum Brutios, contraheret: & Metapontinos, ciuitatem vniuersam excitos sedibus suis, & Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Brutium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI XXVIII.

RES in Hispania prosperè gestæ à Syllano Scipionis legato, & L. Scipione fratre aduersus Pœnos, à Sulpicio Procos. & ab Attalo Rege Asiæ aduersus Philippum regem Macedonum pro Aetolis referuntur. Cum M. Liuio, & Claudio Neroni Coss. *triumphus decretus esset, Liuius, qui in prouincia sua rem gesserat, quadrigis inuectus est. Nero qui in collegæ prouinciam, vt victoriam eius adiuuaret, venerat, equo est secutus: & in hoc habitu plus gloriæ reuerentiæque habuit. nam & plus in bello, quàm collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est, virgo cæsa est flagro: P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellauit XIV. anno eius belli, anno quinto posteaquam ierat: exclusisque in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus nauigiis transuectus, fœdus iunxit. Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. munus gladiatorium in honorem patris, patruique Carthaginis Nouæ dedit, non ex gladiatoribus, sed ex iis qui aut in honorem ducis, aut ex prouocatione in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa vrbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & coniuges rogo extructo occiderunt, & se insuper præcipitauerunt. Ipse Scipio dum graui morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam, confirmatus discussit: rebellantesque Hispaniæ populos coegit in deditionem venire. Et amicitia facta est cum Masanissa rege Numidarum: qui illi quidem auxilium, si in Affricam traiecisset, pollicebatur. cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, vt in Italiam traiceret, Romam reuersus, consulque creatus. Africam prouinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque vt in Africam traiceret, si ex Republica esse censeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari insula, vbi hyemârat, in Italiam traiecit.*

CVM transitu Asdrubalis quantum in Italiam inclinauerat belli, tantum leuatæ Hispaniæ viderentur, renatum ibi subitò par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus, Gadeisque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat.

Hanno in locum Asdrubalis successit.

Nouus imperator Hanno in locum Barchini Asdrubalis nouo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique iunctus, cùm in Celtiberia quæ media inter duo maria est, breui magnum hominum numerum armasset: Scipio aduersus eum M. Syllanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit.

Syllanus à Scipione mittitur aduersus Hannonem & Magonem.

Syllanus quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiæ saltibus crebris, vt pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solùm nuntios, sed etiam famam aduentus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem peruenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: leua Celtiberos, nouum exercitum supra nouem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Ea stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, vt barbarorum & tyronum, & minus timentium, quòd in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Syllanus, signa quàm maximè ad læuam iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia fermè aberat, cùm haud dum quisquam hostium senserat. confragosa loca, & obsita virgultis tenebant colles. ibi in caua valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere iubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt: acieque iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberãt, cùm ab hoste conspecti sunt, trepidarique repentè cœpium. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum aduehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia scutatorum & cc. equites. hanc iustam legionem (& id fermè roboris erat) in prima acie locat: cæteros, leuem armaturam, in subsidiis posuit. Cum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani aduersus emissa tela ab hoste, inde ad remittenda ipsi consurgunt. quæ cum Romani conferti, vt solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Cæterum asperitas locorum & Celtibus, quibus in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis, nisi quod angustiæ & internata virgulta ordines dirimebant: & singuli

binique velut cum paribus conferere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Etiam fermè omnibus scutatis Celtiberorum interfectis leuis armaturæ, & Carthaginienses qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. Duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis qui postremi iam profligato prœlio aduenerant, viuus capitur. Magonem fugientem equitatus fermè omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam prouinciam ad Asdrubalem peruenerunt. Celtiberi, nouus miles, in proximas dilapsi syluas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset eis Celtiberorum gente excita, & alios ad arma solicitare populos, oppresserat. Itaque collaudato benigne Syllano, Scipio spem debellandi, si nihil etiam ipse cunctãdo moratus esset, nactus ad id quod reliquum belli erat, in vltimam Hispaniam aduersus Asdrubalem pergit. Pœnus cum castra sua forte ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repentè sublatis, fugæ magis quàm itineris modo, penitus ad Oceanum & Gades ducit. Cæterum quoad cõtinuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades traiiceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit; vt & muris seipsi, & armis muros

Mago in fugam vertitur.

Hanno capitur.

Scipio aduersus Asdrubalem Gisgonis pergit.

III tutarentur. Scipio vbi animaduertit, dissipatum passim bellum, & circumferre ad singulas vrbes arma diutini magis quàm magni esse operis, retrò vertit iter. ne tamen hostib. eam relinqueret regionem. L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitũ ad oppugnandam opulentissimam in iis locis vrbem, quã Oringin barbari appellabant, mittit. sita in Melessium finibus est, Hispaniæ gentis, ager frugifer, argentum etiam incolæ fodiunt, ea arx fuit Asdrubali, ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio castris propè vrbem positis, prius quàm circumuallaret vrbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suadérentque, *vt amicitiam potius quàm vim experirẽtur Romanorum.* Vbi nihil pacati respondebatur, fossa dupliciq; vallo circumdata vrbe in treis parteis exercitum diuidit. vt vna semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cũ adorta oppugnare est, atrox sane & anceps prœlium fuit. nõ subire, non scalas ferre ad muros præ incidentib. telis, facile erat. & iam qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi supernè ferrei iniecti, vt in periculo essent, ne suspensi in murum extraherẽtur. Quod vbi animaduertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse: & iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret: duabus simul partibus, prima recepta, vrbem est aggressus. Quæ res tantum pauoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, vt & oppidani mœnia repentina fuga desererent: & Punicum præsidium metu, ne prodita vrbs esset, relictis statio-

L. Scipio Oringin oppugnat.

nibus in vnum locum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis vrbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset. obuii passim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt: scuta præ se tenentes, ne tela procul conicerentur: dextras nudas ostentantes, vt gladios abiecisse appareret, id vtrum parum ex interuallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam aduersa acies cæsi: eademque porta signa infesta vrbi illata. & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ, & vt quisque intrauerat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii cætera partem vrbis peruadunt direptione & cæde obuiorum nisi qui armis se tuebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque ccc. fermè, qui clauserant portas, cæteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in vrbis eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum haud plus xc. Læta & ipsis qui rem gessere vrbis eius expugnatio fuit: & imperatori cæteroque exercitui speciosum aduentum suum, ingentem turbam captiuorum prę se agentes, fecerunt. Scipio collaudato fratre, cum quanto poterat verborum honore Carthagini ab se captæ, captam ab eo Oringin æquasset, quia & hyemis instabat vt nec rentare Gades, nec disiectum passim per prouinciam exercitum Asdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam recipit exercitum. dimissisque in hyberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, cæterisque nobilibus captiuis, ipse Tarracone concessit. Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Læuino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Vticensi Carthaginiensique agro latè populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Vticæ, prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naues) occurrit. decem & septem naues ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ, cætera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium nauibus, magni commeatus frumenti Romam subuecti. Principio æstatis eius, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul, & Attalus rex cum Ægiox (sicut antè dictum est) hybernassent, Lemnum inde classe iuncta Romanæ v. & xx. quinqueremes, regiæ. v. & xxx. transmiserunt. Et Philippus, vt, seu terra seu mari obuiam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit, Larissam diem ad conueniendum exercitui edixit. Vndique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis conuenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, cum ab Romana societate, tum post Attali aduentum: finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant, sed Achæi quoque

Oringis capitur.

IV

L. Scipio Hannonẽ & captiuos Romam ducit.

Romana classis agros Vticensem & Carthaginiensem populatur.

Punica classis fusa ac fugata.

Res in Græcia gestę aduersus Philippum.

V

quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argiuorum fine positis castris terrebat. Hi omnes suis quisque vrbibus quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabāt. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nuntiabātur res. *Et Scerdiletum, Pleuratumque motos esse, & Thracum maximè Medos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros.* Bæoti quidem ipsi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarū saltus, vbi angustæ fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nūtiârant, ne transitum ad sociorum vrbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterāt. Legationes dimittit: pollicitus *prout tempus ac res se daret, omnib. laturum auxilium, in præsentia quæ maximè vrgebāt, res pararent.* Tum præsidium vrbi mittit vnde allatum erat, *Attalum ab Lemno classe transmissa, omnem circa vrbem agrum depopulatū.* Polyphantē cum modica manu in Bœotiam, Menippum itē quendam ex regiis ducib. cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit, additi quingenti Ænianum: vt omnes insulę partes tueri possent, ipse Scotusam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci iussit. Eò nunciatum est, *concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque Attalum ad consultādum de summa belli venturū.* Hunc conuentum vt turbaret subito aduētu, magnis itineribus Heracleā duxit, & concilio quidem dimisso iam venit segetibus tamen, quæ iam prope maturitatē erant, maximè in sinu Æniano euastatis. Scotusam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde vt ad omnes hostium motus posset occurrere, etiā in Phocidem, atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, vnde editi ignes apparerent, ipse in Cissæo (mons est in altitudinem ingētem cacuminis editi) speculam posuit: vt ignibus procul sublatis signum, vbi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Nicæam

Oreum oppugnatur à Romanis & Attalo.

traiecerunt, inde classem in Eubœam ad vrbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad læuam prima vrbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium conuenit, *vt Romani à mari, regij à terra oppugnarent.* Quatriduo postquā appulsa clas-
VI sis est, vrbem aggressi sunt, id tēpus occultis cum
Platore, qui à Philippo præpositus vrbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces vrbs habet, vnam imminentem mari, altera vrbis medio est: cuniculo inde via ad mare ducit, quā à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum claudebat. Ibi primò atrocissimū contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis, machinisque ad oppugnandam eam ex nauib. expositis. Cùm omniū animos, oculosque id certamen auertisset, porta maritimæ arcis Plator Rom. accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam vrbē ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ obiicerent, ita exclusi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum præsidium conglobatū sub arcis muro stetit, nec fuga effusè petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator venia à Sulpicio impetrata in naues impositos ad Demetrium Phithiondis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit, vbi haudquaquā ad spē euentus respondit.

Oreum proditione captum.

Ex patenti vtrimque coactū in angustias mare, vt speciem intuenti primò gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est, nam & vēti ab vtriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi decidunt, & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporib. statis reciprocat; sed temerè in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari, velut mōte præcipiti deuolutus torrens rapitur, ita nec nocte nec die quies nauibus datur. Cùm classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia à terra egregiè munitū, præsidióque valido firmatum, & præcipuè fide præfectorum principūque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, vt in temere suscepta re, Romanus fecit, quod circonspectis difficultatib. ne frustra tēpus tereret, celeriter abstitit incœpto, classemque inde ad Cy-
num Locridis (emporiū id est Opuntiotū, vrbis VII
mille passuum à mari sitæ) traiecit. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude è specula elati, & impari maritimis viribus, haud facilis erat in insulam classi accessus. Ita res per cunctationē omissa. Ad Chalcidis auxiliū, vbi signum accepit, impigrè est motus, nam & ipsa Chalcis, quanquā eiusdem insulæ vrbs est, tamen adeò arcto interscinditur freto, vt pōte cōtinenti iungatur, terra aditum faciliorem quàm mari habeat, igitur Philippus deiecto præsidio, fusis Ætolis, qui saltū Thermopylarū incidebāt, cùm ab Demetriade Scotusam, inde tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse vno die Phocidis Elatiā millia amplius LX. contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opontiorum vrbs capta diripiebatur, concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertib. regiis, direptū fuerat.

Opūs orum vrbs diripitur.

Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus aduentus Philippi, pecuniis a principib. exigendis terebat tēpus, adeoque improuiia res fuit, vt nisi Cretensium quidā fortè pabulatū ab vrbe longius progressi, agmen hostium procul cōspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incōpositus, cursu effuso mare ac naues petit, & molientib. ab terra naues Philippus aduenit, metúque etiam ex terra nauticis præbuit, inde Opuntem reddit, *deos hominesque accusans, quòd tantæ rei fortunā ex oculis propè raptā amisisset.* Opuntii quoq; ab eadem ira increpiti, quod *cùm trahere obsidionem in aduentū suum potuissent, viso statim hoste propè in voluntariā deditionem concessissent.* Cōpositis circa Opuntē rebus, Toronē est profectus. Et Attalus primò Oreum se recepit, inde cùm fama accidisset, *Brusiā Bithyniæ regem in fines regni sui trāsgressum,* Omis-

Philippus in Abam traiecit.

sis Romanis rebus, atq; Ætolico bello, in Asiam traiecit. Et Sulpicius Æginam classem recipit, vnde initio veris profectus erat. Haud maiore certamine quàm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronen cepit. Incolebant vrbem eam profugi ab Thebis Phthioticis, vrbe sua capta à Philippo, cùm in fidem Ætolorum peruenissent, sedem eis Ætoli eam dederant, vrbis vastæ ac desertæ priore quidem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulò antè dictum est, recepta profectus, Tritonon, & Drymas, Doridis parua atq; ignobilia oppida cepit, inde Elatiam, iussis ibi se oppetiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit, vbi cùm de finiendo Ætolico bello ageretur (affuctant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum, Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam Olympiorum solẽne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Præuertẽdum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: *se neque causam eius belli fuisse: nec morã, si modò æqua & honestis conditione liceat, paci facturum*: cum expedito agmine profectus per Bœtiam Megaram, atque inde Corinthum descendit, vnde cõmeatib. sumptis, Phliunta, Pheneumque petit. Et iam cùm Ercam venisset, audito *Machanidam fama aduentus sui territum refugisse. Lacedæmonẽ*, Ægiũ se ad conciliũ Achæorum recepit: simul classem Punicam, vt mari quoque aliquid posset, acceitã, ibi ratus se inuenturũ. Paucis antè diebus in Phoceas traiecerant Pœni, inde portus Acarnanum petierant, cùm ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne in se iretur, & intra Rhiũ (fauces eæ sunt Corinthij sinus) opprimerentur.

VIII Philippus mœrebat quidẽ & angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamẽ se rei in tempore occurrisse & rapientẽ omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamẽ dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: *testatus deos hominesque se nulli loco, nec tempori defuisse, quin vbi hostium arma concrepuissent, eò quanta maxima posset celeritate contenderet: sed vix rationem inire posse. vtrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum, sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellũ habendum. in quo, si modò congressus cum hoste sis, viceris, quod primum esset, confessionem se hostiũ habere, nequaquam pares esse eos: breui & victoriã haud dubiam habiturum, nec meliore euentu eos secum quam spe pugnaturos.* Læti regẽ socii audierunt. Reddidit inde Achæis Eream, & Triphyliam. Aliphetã autem Megalopolitis. quod suorum ius esse finiũ satis probabant, restituit, inde nauib. acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram traiecit, inde quinqueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos vt adiungeret Carthaginiẽsium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ propè Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in siluas montesq; refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiuerant,

Philippi ad socios oratio.

sunt direpta, & in naues compulsa. Cum his, cæteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, cùm Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci iussit, ipse à Cenchreis præter Atticen super Sunium nauigans, inter medias propè hostium classes Chalcidem peruenit, inde *collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos, hortatusque in posterum, vt eadem constantia permanerent in societate, si suam quàm Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent*, ab Chalcide Oreũ nauigat, principumque iis qui fugere capta vrbe, quàm se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia vrbis permissa, ipse Demetriadẽ ab Eubœa, vnde primò ad opem ferendam sociis profectus erat, traiecit. Casandreæ deinde centũ nauium longarum carinis positis, contractaque ad effectum eius operis multitudine fabrorũ naualium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, vt Dardanis bellum inferret. Extremo æstatis IX eius, qua hæc in Græcia sunt gesta, cùm Q. Fabius Maximus pater legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus nuntiasset, *consulem satis præsidij Galliæ prouinciæ credere L. Portium cũ suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitũ consularem posse*: patres non M. Liuium tãtum redire ad vrbem, sed collegam quoque eius C. Claudiũ iusserunt. Id modò in decreto interfuit, quòd M. Liuii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali opositas manere in prouincia iusserunt. Inter consules ita per literas conuenit, *vt quemadmodum vno animo rem gessissent: ita, quanquam ex diuersis regionibus conuenirent, vno tempore ad vrbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegã ibi opperiri iussus.* Fortè ita euenit, vt eodem die ambo Præneste venirent, inde præmisso edicto, *vt triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset*, omni multitudine obuiam effusa ad vrbẽ accessêre. Non salutabant modò vniuersi, sed contingere pro se quisque victrices dextras consulũ cupientes, alii gratulabantur: alii gratias agebant, *quod eorum opera incolumis Respubl. esset*. In senatu cùm more omniũ imperatorũ expositis rebus ab se gestis postulassent, *vt pro Republ. fortiter fideliterq; administrata: & dijs immortalib. haberetur honos, & ipsis triumphantib. vrbẽ inire liceret: se verò ea quæ postularent, decernere patres merito deorũ primùm, dein secundum deos consulũ* responderunt, & supplicatione amborũ nomine, & triũpho vtriq; decreto. Inter ipsos, ne cùm bellum cõmuni animo gessissent, triumphũ separarẽt, ita conuenit: *quoniam in prouincia M. Liuij res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, eius fortè auspicium fuisset: exercitus Liuianus deductus Romam venisset, Neronis de prouincia deduci non potuisset: vt M. Liuium quadrigis vrbẽ ineuntẽ milites sequerẽtur, C. Claudius equo sine militib. inueheretur.* Ita consociatus triũphus, cùm vtrique tum magis ei, qui quãtum merito anteibat, tantũ honore collegæ cesserat, gloriã auxit. *Illum equitẽ aiebant sex dierũ spatiũ transcurrisse, longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra*

Ambos consules in vrbem redire senatus iussit.

Liuius quadrigis, Claudius equo inuectus, triumphat.

aduersus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset, ita vnũ consulẽ pro vtraque parte Italiæ aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suũ, hinc corpus opposuisse, nomen Neronis satis fuisse ad continendũ castris Annibalem: Asdrubalẽ verò qua alia re, quàm aduentu eius obrutum, atq; extinctum esse? Itaq; iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet equis, vno equo per vrbem verum triumphũ vehi: Neronemque etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho gloria memorabilem fore. Hi sermones spectantiũ Neronem vsque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt * sestertium tricies * octoginta millia æris, militibus M. Liuius * quinquagenos senos asses diuisit, tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cùm ad exercitũ rediisset. Notatum, ea die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium, quàm in consulem suum iactata, equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, *vt eos consules in proximum annum crearent*, adiecisse equitum prærogatiuæ auctoritatem cõsules, postero die in cõcione, quam forti fidelique duorũ præcipuè legatorum opera vsi essent, cõmemorantes. Cùm comitiorum tempus appeteret, & per dictatorẽ comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Liuium collegam dictatorem dixit: Liuius Quintum Cæcilium magistrum equitum. A M. Liuio dictatore creati cõsules L. Veturius, Quintus Cæcilius, is ipse qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. Creati C. Seruilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Quintus Mãlius Thurinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoq; exercitu, in Etruriam prouinciam ex S. C. est profectus ad quæstiones habendas, *qui Etruscorum Vmbrorũmve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub aduentũ eius consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua iuuissent.* Hæc eo anno domi, militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Seruilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Quinto Manlio Thurino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Quinto Cæcilio Metello consulibus, Brutii, ambobus, vt cum Annibale bellum gererent, prouincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus vrbanam, Q. Manlius peregrinam, C. Seruilius Siciliam, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diuisi, consulum alteri quẽ C. Claudius priori anni consul: alteri, quem, Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erãt) habuisset exercitum. In Hetruria duas volonũ legiones a C. Terentio proprætore M. Liuius proconsul, cui prorogatum in annum imperiũ erat, acciperet. Et Q. Manlio vt collegæ iurisdictione tradita, Galliã cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretũ est: iussusq; *populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub aduentũ Asdrubalis defecissent.* C. Seruilio cum Cannensibus duab. legionib. sicut P. Manlius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus, nouam legionem, quam T. Claudius traiiceret secum, cõsules conscripserunt. Q. Claudio, vt Tarentum: C. Hostilio Tubulo, vt Capuam prouinciam haberet, prorogatũ in annũ imperiũ est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, xxx. nauibus C. Seruilio traditis, cum cætera omni classe redire ad vrbem iussus. In ciuitate tanto discrimine belli solicita, cùm omniũ secundorum aduersorumque causas in deos verterent, multa prodigia nuntiabantur. *Tarracinæ Iouis ædem, Satrici Matris Matutæ de cælo tactam.* Satricanos haud minus terrebant in ædem Iouis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nũtiatum est, *cruentas spicas metentib. visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duos soles visos* referebant; *& nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio* dicebatur, & ædes Cæteris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis maioribus procurare iussi, & supplicationẽ vna die habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregrè, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus, ob quam causam cæsa flagro est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinii põtificis. Id quanquam nihil portendentib. deis, cæterum negligentia humana acciderat, tamen & hostiis maioribus procurari, & supplicationẽ ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, *vt in agros reducendæ plebis curã haberent; deûm benignitate summotum bellũ ab vrbe Roma, & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari, minimè cõuenire, Siciliæ, quã Italiæ colendæ maiorem curam esse.* Sed res haudquaquã erat populo facilis, & liberis cultorib. bello absumptis, & inopia seruitiorum & pecore direpto, villisq; dirutis aut incẽsis: magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigrauit. Mouerant autem huiusce rei mentionem Placentinorũ & Cremonensium legati, querentes *agrũ suum ab accolis Gallis incursari, ac vastari: magnamque partem colonorũ suorum dilapsam esse: & infrequentes se vrbes, agrum vastum ac desertum habere.* Manlio prętori mandatum, *vt colonias ab hoste tueretur.* Consules ex S. C. edixerũt, *vt qui ciues Cremonẽses atq; Placentini essent, ante certam diem in colonias reuerterentur.* principio deinde veris & ipsi ad bellũ profecti sũt. Q. Cæcilius Consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, nouisque militibus quos ipse conscripserat, suppleuit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passique depopulati, cùm agmen iam graue præda esset, in saltu angusto à Brutiis, iaculatoribusq; Numidis turbati sunt, ita vt non præda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint: maior tamen tumultus, quàm pugna fuit, & præmissa prçda, incolumes legiones in loca tuta euasere, inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gẽs in ditionem pop. Romani redit. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est, nam neq; ipse se se obtulit in tam recenti vulnere publico priua-

Marginal notes: * Tricies sestertiũ val. 71000 cor. * 80000. æris valent 8000 cor. * 56. asses valent paulo minus dimidio coronato. — X — Ludi Romani & plebeii. — Exercituũ diuisio. — XI — Prodigia. — Ignis in æde Vestæ extinctus. — In agros plebs reducitur. — XII — Annibalis laudes.

toque, neque lacessierunt quietum Romani, tantam inesse vim, & si omnia alia circa eum ruerẽt, in vno illo duce censebant. Ac nescio an mirabilior fuerit aduersis, quàm secundis rebus, quippe qui, cùm & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo ciuili, sed misto ex colluuione omnium gẽtiũ, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dij essent, ita quōdam vno vinculo copulauerit eos, vt nulla nec inter ipsos, nec aduersus ducem seditio exstiterit, cùm & pecunia sæpe in stipendium, & cõmeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces, militesque commissa fuerant. Post Asdrubalis verò exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, credẽdóq; in angulum Brutium cætera Italia cõcessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum: nam ad cætera id quoque accesserat, vt ne alendi quidem exercitus, nisi & Brutio agro spes esset, qui vt omnis coleretur, exiguus tamẽ tanto alendo exercitui erat: tum magnam partẽ iuuentutis abstractam à cultu agrorum bellũ occupauerat, & mos vitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercẽdi, nec ab domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda soliciti, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunã, quadam longè disparem habebant: eandẽ, quod prœlio victi Carthaginienses duce amisso in vltimam Hispaniæ oram vsque ad Oceanum compulsi erant, disparem autem, quòd Hispania non quàm Italia modò, sed quàm vlla pars terrarum bello reparanda aptior erat, locorũ hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita prouinciarũ, quæ quidem cõtinẽtis sint, postremo omnium, nostra demum ætate ductu, auspicioq; Augusti Cæsaris perdomita est.

Hispania bello reparando aptissima. & postremo omnium prouinciarum perdomita.

Ibi tũ Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusq; eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuuante Magone Amilcaris filio, delectib. per vlteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armauit. De equestribus copiis fermè inter auctores conuenit, peditum LXX. millia quidam adducta ad Silpiam vrbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent cer-

Punicus exercitus in Hispania.

XIII tamen, consederunt. Scipio, cùm ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neq; Romanis legionib. tantæ se parem fore multitudini ratus, vt non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia: neque in iis tamen tantum viriũ ponendũ, vt mutando fidẽ, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent: præmisso Syllano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, vt equites pedites q; ab eo, quos se per hyemem conscripturum pollicitus erat, acciperet: ipse à Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolũt viam, modica cõtrahendo auxilia, Castulonem peruenit. Eo adducta ab Syllano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Betulam vrbẽ processum cum omni exercitu ciuium, sociorum, peditum equitumque v. & XL. millibus.

Romanus exercitus in Hispania.

Castra ponenteis eos Mago & Masanissa cum omni equitatu aggressi sunt, turbassentque munientes, ni abditi post tumulũ opportunè ad id positi ab Scipione equites, improuiso in effusos incurrissent. Hi prõptissimum quemque, & proximè vallũ atque in ipsos munitores primum inuectum, vixdum prœlio inito fuderunt: cum cæteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit, sed cùm ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures, & vsque integri fessis subirent, magnũq; iam agmẽ armatorum à castris in prœliũ rueret, terga haud dubiè vertunt Pœni Numidæque. Et primò turmatim abibant, nihil propter pauorem festinationémve confusis ordinibus: dein postquam acrius vltimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinũ memores, passim quà cuique proximũ fuit in fugam effunduntur. Et quanquam eo prœlio aliquantũ & Romanis aucti, & diminuti hostib. animi erãt, tamen nunquam per aliquot insequentes dies ab excursionib. equitum leuisq; armaturæ cessatum est.

Pœni in fugam versi.

XIV Vbi satis tentatæ per hæc leuia certamina vires sunt; prior Asdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere, sed vtraque acies pro vallo stetit instructa, & cùm à neutris pugna cœpta esset, iam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem pèr dies aliquot factum, prior semper Pœnus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat, ab neutra parte procursum, telúmve missum, aut vox vlla orta, mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginiẽses misti Afris, cornua socii tenebant, erãt autem vtrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciẽ præbebant. Iam hoc in vtrisq; castris sermonis erat, *ita vt instructi stetissent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumq; quos inter belli causa esset, pari robore animorũ armatorumq; cõcursuras.* Scipio vbi hęc obstinatè credita animaduertit, omnia de industria in eum diem, quò pugnaturus erat, mutauit. Tesseram vesperi per castra dedit, *vt ante lucẽ viri equique prãsi essent, armatus eques frenatos stratosque teneret equos.* Vixdũ satis serta luce equitatum omnem cum leui armatura in stationes Punicas immisit, inde confestim ipse cum graui agmine legionum procedit, præter opinionẽ destinatam suorũ hostiumque, Romano milite cornib. firmatis, sociis in mediã aciem acceptis. Asdrubal clamore equitũ excitatus, vt ex tabernaculo prosiluit, tumultumq; ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnẽ extemplò in equites immittit, ipse cũ peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quicquã acie instruẽda mutat. Equitum iã diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod propè inuicem fiebat) in aciem peditũ tutus receptus erat, sed vbi iam

Scipio Asdrubalem adoritur.

haud plus quingentos passus acies inter sese ab-
erant, signo receptui dato, Scipio, patefactisq; or-
dinib., equitatũ omnẽ leuémque armaturam in
medium acceptam diuisamque in partes duas in
subsidiis post cornua locat. inde vbi incipiendæ
iam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media a-
cies fuit) presso gradu incedere iubet. ipse è dex-
tro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Syl-
lanum & Martium mittit, *vt cornu extenderent in
sinistra parte, quemadmodum se tendentem à dextra
vidissent, & cum expeditis peditum equitúmq; prius
pugnam consererent cum hoste, quàm coire inter se me-
diæ acies possent.* Ita diductis cornibus cum ternis
peditum cohortibus, ternísq; equitum turmis,
ad hoc velitibus, citato gradu in hostẽ ducebant,
sequentibus in obliquũ alis. Sinus in medio erat,
quia segnius Hispanorum signa incedebant. &
iam conflixerant cornua, cùm, quod roboris in
acie hostium erat, Pœni veterani, Afriq; nõdum
ad teli coniectum venissent, neque in cornua, vt
adiuuarent pugnantes, discurrere auderent, ne
aperirent mediã aciem venienti ex aduerso hosti.
Cornua ancipiti prœlio vrgebantur. eques, leuís-
que armatura, & velites circumductis alis in la-
tera incurrebant; cohortes à fronte vrgebant, vt
XV abrumperent cornua à cetera acie. Et cùm ab
omni parte haudquaquam par pugna erat, tum
quòd turba lixarum, tyronúmque Hispanorum
Romano Latinóq; militi obiecta erat: & proce-
dente iam die vires etiam deficere Asdrubalis
exercitum cœperãt, oppressos maturino tumul-
tu, coactósq; priusquam cibo corpora firmarent,
raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extra-
xerat Scipio, vt sera pugna esset. nam ab septima
demum hora peditum signa cornibus concurre-
runt. ad medias acies aliquanto serius peruenit
pugna, ita vt prius æstus à meridiano sole, labór-
que standi sub armis, & simul fames sitísq; corpo-
ra afficerent, quàm manus cũ hoste consererent:
itaq; steterunt scutis innixi. nam super cetera ele-
phãti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum
velitúmq; & leuis armaturæ consternati, è cor-
nibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igi-
tur corporibus animísq, retulère pedem: ordines
tamen seruãtes, haud secus, quàm si imperio du-
cis cederet integra acies. Sed cum eo ipso acrius,
vbi inclinatam sensere, victores se vndiq; inuehe-
rent; nec facilè impetus sustineri posset: quan-
quam retinebat obsistebàtq; cedentibus Asdru-
bal, *ab tergo esse colles tutúmq; receptum, si modicè se
reciperent*, clamitans: tamen vincente verecundiã
metu, cùm proximus quisque hostem cederet,
terga extemplò data, atque in fugam sese omnes
effuderunt. Ac primò consistere signa in radici-
bus collium, ac reuocare in ordines militem ce-
perant, cunctantibus in aduersum collem erige-
re aciem Romanis. deinde vt inferni impigrè si-
gna viderũt, integrata fuga, in castra pauidi com-
pelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat, ce- *Pœni in fugam versi.*
pissétque tanto impetu castra, nisi ex vehementi
sole, quales inter graues imbre nubes effulget,
tanta vis aquæ deiecta esset, vt vix in castra sua
receperit se victor. quosdam etiam religio cepe-
rat, vlterius quicquam eo die conandi. Carthagi-
nienses, quanquam fessos labore ac vulneribus,
nox imberq; ad necessariã quietem vocabat: ta-
men quia metus & periculũ cessandi non dabat
tẽpus, prima luce oppugnaturis hostibus castra,
saxis vndiq; circà ex propinquis vallibus cõgestis
augent vallũ, munimento sese, quando in armis
parum præsidij foret defensuri. Sed transitio so- *Pœnorum socij ad Romanos transeunt,*
ciorũ, fuga vt tutior mora videretur, fecit. prin-
cipium defectionis ab Attane regulo Turdetano-
rum factum est. is cum magna populariũ manu *Asdrubal noctis silẽtio castra mouet.*
trãsfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis
tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclina-
tis semel ad defectionem animis, serperet res, si-
lentio proximæ noctis Asdrubal castra mouet.
Scipio, vt prima luce qui in stationibus erant re- XVI
tulerunt *profectos hostes*, præmisso equitatu signa
ferri iubet. adeóq; citato agmine ducti sunt, vt si
via recta vestigia sequentes issent, haud dubiè as-
secuturi fuerint. ducib⁹ est creditũ, breuius aliud
esse iter ad Bætim fluuium, vt transeuntes aggre-
derentur. Asdrubal clauso trãsitu fluminis ad O-
ceanum flectit. & iam inde fugientium modo ef-
fusi abibant: idq; aliquantũ ab legionibus Roma-
nis interualli fecit. eques, leuísq; armatura nũc ab
lateribus occurrendo, fatigabat morabatúrque
sed cùm ad crebros tumultus signa consisterent,
& nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliísque
peditum prœlia consererent, superuenerunt le-
giones. Inde non iam pugna, sed trucidatio velut
pecorũ fieri, donec ipse dux fugæ auctor in pro- *Asdrubalis exercitus funditur.*
ximos colles cum septem millibus fermè semier-
mium euasit. ceteri cæsi captiq;. castra tumultua-
ria raptim Pœni tumulo editissimo cõmunierũt:
atq; inde, cùm hostes nequicquam subire iniquo
ascensu conati essent, haud difficulter sese tutati
sunt: sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in
paucos dies tolerabilis erat. itaq; transitiones ad
hostes fiebant. Postremo ipse dux nauibus acce-
ptis (nec procul inde aberat mare) nocte relicto *Asdrubal relicto exercitu Gades perfugit.*
exercitu Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis ho-
stiũ audita, decem millia peditum, mille equites
relinquit Syllano ad castrorum obsidionem. ipse
cum ceteris copiis, septuagesimis castris, proti-
nus causis regulorum ciuitatúmq; cognoscẽdis,
vt prœmia ad veram meritorũ æstimationem tri-
bui possent, Tarraconem rediit. Post profectio-
nem eius Masanissa cũ Syllano clàm congressus,
vt ad noua consilia gentem quoq; suam obedien-
tem haberet, cum paucis popularibus in Africam
traiecit, non tam euidẽti eo tempore subitæ mu-
tationis causa, quàm documento post id tempus
constantissimæ ad vltimã senectam fidei, ne tum
quidem cũ sine probabili causa fecisse. Mago in-
de remissis ab Asdrubale nauibus, Gades petit.
Ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars
fuga dissipati per proximas ciuitates sunt, nulla
manus numero aut viribus insignis. Hoc maxi-
me modo ductu atq; auspicio P. Scipionis pulsi
Hispania Carthaginienses sunt, tertiodecimo an-
no post bellum initum, quinto postquam P. Sci- XVII.
pio prouinciam & exercitum accepit. Haud mul- *L. Scipio nuncius receptæ Hispaniæ Romã a fratre mittitur.*
tò pòst Syllanus debellatum referens, Tarraco-
nem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis
nobilibus captiuis nũcius receptæ Hispaniæ Ro-

mam est missus. Et cùm ceteri lætitia gloriáque ingenti eam rem vulgò ferrent, vnus qui gesserat, inexplebilis virtutis veræq; laudis, paruũ instar eorum quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnámq; Carthaginem, & in suum decus nomenq; velut consummatam eius belli gloriã spectabat. Itaq; præmoliendas ibi ratus iam res, conciliandósq; regum gentiúmq; animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, regionem Hispaniæ, maximè quà sita Noua Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat. quod haud grauius ei sanctiúsq; quàm vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Læliũ cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tam prosperæ vbiq; Romanis, Pœnis in Italia aduersæ, in Hispania nullæ iam erant, *amicitiam se Rom. accipere annuit. firmandæ eius fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano.* Ita Lælius in id modò fide ab rege accepta *tutum aduentum fore*, ad Scipionem rediit. Magnũ in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus eius terræ rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni aptè ad Hispaniam, quòd freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaq; rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur: L. Martio Tarracone, M. Syllano Carthagine Noua, quò pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis: ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni iuuante vento in Africam traiecit. Fortè ita incidit, vt eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania septem triremibus portum inuectus, anchoris positis terræ applicaret naues: cùm conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimiq; à pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud quàm tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaq; & naues expedientiũ, fecerũt. percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quàm Pœni anchoras molirentur. nec vltra tumultum agere quisquicquam in regio portu audebat. Itaq; prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lælius egressi, ad regem pergunt. Magnificúmq; id Syphanci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum vno die suam pacem amicitiámq; petentes venisse. Vtrumq; in hospitium inuitat, & quoniam fors eos sub vno tecto esse, atq; ad eosdem penates voluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum causa est conatus: Scipione abnuente, *aut priuatim sibi vllum cum Pœno odium esse, quod colloquẽdo finiret: aut de Republica se quicquam cum hoste agere iniussu senatus posse.* Illud magnopere contendente rege, *ne alter hospitum exclusus mẽsa videretur, vt in animum induceret ad easdem venire epulas*, haud abnuit. cœnatúmq; simul apud regem est, eodem etiam lecto Scipio atq; Asdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerũt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atq; ad omnia naturalis ingenij dexteritas, vt non Syphacem modò barbarum, insuetúmq; moribus Rom. sed hostem etiam infestissimum facundè alloquendo sibi cõciliãrit. *mirabilioremq; sibi eum congresso coram visum præ se ferebat, quàm bello rebus gestis. nec dubitare, quin Syphax, regnúmq; eius in Rom. esset potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispaniæ amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quàm quo modo Africam retineant, cogitãdum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta prouincia noua dictionis, relictis exercitibus, duabus nauibus in Africã traiecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem affectantem. hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palàm fremere, quòd non quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellũ gereret.* Scipio fœdere icto cũ Syphace profectus ex Africa, dubiis, & plerũmq; sæuis in alto iactatus vẽtis, die quarto Nouæ Carthaginis portum tenuit. Hispaniæ sicut à bello Punico quietę erãt, ita quasdam ciuitates propter conscientiam culpæ, metu magis quã fide quietas esse apparebat: quarum maximè insignes & magnitudine & noxa, Iliturgi & Castulo erant. Castulonenses cùm prosperis rebus socij fuissent, post cæsos cũ exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisq; scelus etiam defectioni addiderãt. In eos populos primo aduentu, cùm dubiæ Hispaniæ essent, meritò magis quàm vtiliter sæuitum foret. tunc iam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Martiũ cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis fermè ad Illiturgim castris peruenit. Clausæ erant portæ, omniáq; instructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeò conscientia, quid se meritos scirent, pro indicio eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudẽdo portas indicasse Hispanos, quid vt timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis, quàm cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse. quippe cum illis propè sine ira de imperio & gloria certari: ab ijs perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructã fraudem vlciscerentur: & in omne tempus graui documento sancirent, ne quis vnquam Romanũ ciuem, militémve in vlla fortuna opportunum iniuriæ duceret.* Ab hac exhortatione ducis incitati scalas electis per manipulos viris diuidunt: partito exercitu, ita vt parti alteri Lælius præesset legatus; duobus simul locis ancipiti terrore vrbem aggrediuntur. Non dux vnus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigrè vrbem hortatur, & meminerant, & admonebant alij alios, *supplicium ex se, non victoriam peti: vbi quisque mortem oppeteret, id referre, vtrum in pugna & in acie, vbi Mars communis & victum sæpe erigeret, & affligeret victorem:*

Masæsylorum rex Syphax.

Scipio ad Syphacem cum duab. quinqueremibus traiecit.

Scipio & Asdrubal eodem die ad Syphacẽ veniunt.

XVIII.

Scipio & Asdrubal eodem lecto

Eo accumbẽtes apud Syphacem cœnauerũt.

XIX. Scipio fœdus icit cũ Syphace.

Illiturgim oppugnat Scipio.

Illiturgitani vrbem suam fortiter defendunt.

rem. an postmodum cremata & diruta vrbe ante ora captarum coniugum liberorúmque inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna passi exspirarēt. Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantum, sed feminæ quoque puerique supra animi corporisque vires adsūt: propugnātibus tela ministrāt, saxa in muros muniētibus gerūt. non libertas solùm agebatur, quæ virorū fortiū tātum pectora acuit; sed vltima omnibus supplicia, & fœda mors ob oculos erat. accēdebantur animi & certamine laboris ac periculi, atq; ipso inter se cōspectu. Itáq; tāto ardore certamen initū est, vt domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab vnius oppidi iuuentute sępe repulsus à muris haud satis decoro prœlio trepidârit. Id vbi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus suorū, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret: sibimet conādū ad partē periculi capessendā esse ratus, increpita ignauia militum, ferri scalas iubet: *seipsum, si ceteri cunctentur, ascensurum minatur.* Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, cùm clamor vndiq; ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus: scalæq; multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera

Scipio Illiturgim capit, & solo æquat.

parte Lælius institit. Tum victa oppidanorū vis, deiectísq; propugnatoribus occupātur muri. arx etiam ab ea parte, quæ inexpugnabilis videbatur,

XX inter tumultum capta est. Transfugæ Afri, qui tū inter auxilia Romana erāt, & oppidanis in ea tuēda, vnde periculū videbatur, versis, & Romanis subeuntibus quà adire poterāt, cōspexerunt editissimā vrbis partē, quia rupe præalta tegebatur, neq; opere vllo munitā, & ab defensorib. vacuam leuiū corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clauos secū ferreos portantes, quà per inęqualiter eminentia rupis poterant, scandūt. sicubi nimis arduum & leue saxū occurrebat, clauos per modica interualla figentes, cùm velut gradus fecissent: primi insequentes extrahentes manu, postremi subleuātes eos qui pręse irent: in summū euadunt. inde decurrunt cū clamore in vrbē iam captā ab Romanis. Tum verò apparuit, ab ira & ab odio vrbē oppugnatam esse, nemo capiendi viuos, nemo patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. trucidant inermes iuxta atq; armatos: feminas pariter ac viros: vsq; ad infantium cædem ira crudelis peruenit. ignem deinde tectis iniiciunt, ac diruunt quæ incendio absumi nequeūt. adeò vestigia quoq; vrbis extinguere, ac delere memoriā hostiū sedis cordi est.

Castulonē Scipio deditione accipit.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit. quam vrbē non Hispani modò cōuenæ, sed Punici etiā exercitus è dissipata passim fuga reliquiæ tutabātur. sed aduentum Scipionis præuenerat fama cladis. Illiturgitanorum, terrorq; inde ac desperatio inuaserat omnes, & in diuersis causis cùm sibi quisq; consultum sine alterius respectu vellet, primò tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionē inter Carthaginienses atq; Hispanos fecit. His Cerdubellus propalàm deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliarib. præerat: quos vrbēq; clàm fide accepta, Cerdubellus Rom. prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundē noxæ admissum erat, & aliquantū iræ lenierat voluntaria deditio. Martius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius, ditionemque redigendos missus. XXI

Munus gladiatorium edidit Scipio ex voluntariis hominibus.

Scipio Carthaginem ad vota soluenda diis, munúsque gladiatorium, quod mortis causa patris patruíque parauerat, edendum redut. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, seruorum delectu ac libertorum, qui venalem sanguinem habent. voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alij missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii illi ipsi professi *se pugnaturos in gratiam ducis*: alios æmulatio & certamen, vt prouocarent, prouocatíque haud abnuerent, traxit. quidā quas disceptando controuersias finire nequiuerant, aut noluerant, pacto inter se. *vt victorē res sequeretur*, ferro decreuerunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustrésq;, Corbis &

Inter fratres patrueles de ciuitatis principatu duellum.

Orsua, patrueles fratres, *de principatu ciuitatis quā Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturōs professi sunt.* Corbis maior erat ætate. Orsuæ pater princeps proximè fuerat, à fratre maiore post mortē eius principatu accepto. Cum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras, negatū id ambo dicere cōmunib. cognatis: *nec alium deorū hominúmve, quàm Martē se iudicē habituros esse.* Robore maior, minor flore ætatis ferox, mortē in certamine, quā vt alter alterius imperio subiiceretur, præoptantes, quòd ab tāta rabie dirimi nequirēt, insigne spectaculum exercitui præbuêre, documentúmque, *quantum cupiditas imperij malum inter mortales esset.* Maior vsu armorū & astu facile

XXII Ludi funebres.

stolidas vires minoris superauit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & prouinciali & castrensi apparatu. Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Martius superato Bæte amni, quem incolæ Critium appellant, duas opulentas ciuitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa vrbs erat, Carthagi-

Astapæ oppugnatio.

nienlium semper partis: neq; id tam dignum ira erat, quàm quod, extra necessitates belli, præcipuū in Rom. gerebāt odium. nec vrbem aut situ, aut munimento tutā habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, vt excursiones in finitimū agrum sociorū populi Romani facerēt, impulerant, & vagos milites Romanos, lixásq; aut mercatores exciperent, magnū etiā comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines positis insidiis circumuentum iniquo loco interfecerant. Ad hanc vrbem oppugnandam cùm admotus exercitus esset oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur: nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum cōsciscunt. Locum in foro destinant, quò pretio-

Astapenses liberos ac coniuges cremari iubēt, si bello ipsi vincantur.

sissima rerum suarū congererent. super eum cumulum coniuges ac liberos considere cùm iussissent, ligna circa extruunt, fascésq; virgultorum cōiiciunt. quinquaginta deinde armatis iuuenibus præcipiunt, *vt donec incertus euentus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarū, corporúmq;, quæ cariora fortunis essent, seruarent. si rem inclinatā viderent, atq; in eo iam esse vt vrbs caperetur, scirēt, omnes, quos euntes in prœliū cernerent, mortē in ipsa pugna obituros, illos se per deos superos inferósque orare, vt memores libertatis, quæ illo die aut morte hone-*

sta, aut seruitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod saeuire iratus hostis posset. ferrũ ignémq; in manibus esse, amicæ, ac fideles potius ea quæ peritura forẽt, absumerẽt manus, quã insultarẽt superbo ludibrio hostes. His adhortationibus execratio dira adiecta, si quem à proposito spes molliretáve animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neq; erat vlla satis firma statio opposita, quia nil minus quàm egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, leuisq; armatura repẽte castris ad idipsum emissa occurrit. Acrior impetu atq; animis, quàm cõpositior ordine vllo pugna fuit. Itaq; pulsus eques, qui primùm hosti se obtulerat, terrorẽ intulit leui armaturæ. pugnatúmq; sub ipso vallo foret, ni robur legionũ, perexiguo ad instruendum dato tẽpore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerẽt. diu vetus miles aduersus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequẽtes suppressit. conatus paulo pòst vltrò inferre pedem, vt neminem cedere, atq; obstinatos mori in vestigio quémq; suo vidit: patefacta acie (quod vt facere posset, multitudo armatorum facilè suppeditabat) cornua hostiũ amplexus, in orbem pugnantes ad vnũ omnes occidit.

XXIII Astapenses ad vnum omnes caesi. Atq; hæc tamen hostium iratorũ, ac tum maximè dimicãtium iure belli in armatos repugnantésq; edebantur. fœdior alia in vrbe trucidatio erat, cùm turbã fœminarum puerorúmque imbellem, inermémq; ciues sui cæderent, & in succensum rogum semianima pleráque iniicerent corpora, riuiq; sanguinis flãmam oriẽtem restinguerent: postremò ipsi cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio iniecerunt. Iam cædi perpetratæ victores Romani superuenerunt. ac primo cõspectu tam fœdæ rei mirabũdi parumper obstupuerunt. dein cùm aurum argentúmque cumulo rerum aliarum inter fulgens auditate ingenii humani rapere ex igne vellent, correpti alij flãma sunt, alij ambusti afflatu vaporis: cùm receptus primis vrgente ab tergo ingẽti turba non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro igniq; absumpta est. Martius ceteris eius regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ à Gadibus venerunt, *pollicẽtes, vrbẽ, Punicúmq; præsidiũ, quod in ea esset, & imperatorẽ præsidij cum classe prodituros esse.* Mago ibi ex fuga substiterat: nauibúsq; in Oceano collectis, aliquantũ auxiliorũ & trans fretũ Africæ oræ, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonẽ præfectũ coëgerat. Fide accepta datáque perfugis, & Martius eò cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus, & quinqueremi vna est missus, vt terra marique communi consilio rem gererent.

Perfugæ à Gadibus ad Scipionem veniunt.

XXIV Scipio grauí morbo implicitus. Scipio ipse graui morbo implicitus, grauiore tamen fama, cùm ad id quisque quod audierat, insita hominibus libidine alendi de industria rumores, adiiceret aliquid, prouinciam omnem ac maximè longinqua eius turbauit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, cùm vanus rumor tantas procellas excitasset. non socij in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus quia regnum sibi Hispaniæ pulsis inde Carthaginensibus destinãrant animis, nihil pro spe contigerat; concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & iuuentute Celtiberorum excitata, agrum Suessitanum Sedetanúmque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Ciuilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, præsidium gentibus quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt, nõ tum cùm primùm de vita imperatoris dubij rumores allati sunt: sed iam ante, licentia ex diutino, vt fit, otio collecta, & non nihil, quod in hostico laxius rapto suetis viuere arctiores in pace res erant. Ac primò sermones tantum occulti ferebantur. *si bellũ in prouincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatũ iam, & confecta prouincia esset, cur in Italiam non reuehi?* Flagitatum quoq; stipendium procacius, quàm ex more & modestia militari erat, & à custodibus probra in circumeũtes vigilias tribunos iacta; & noctu quidam prædatum in agrum circà pacatum ierant: postremò interdiu, ac propalàm sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. forma tamen Rom. castrorum constabat vna ea spe, quòd tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, & iura reddere in principijs sinebant, & signum ab eis petebant, & in stationes ac vigilias ordine ibant: & vt vim imperij abstulerant, ita speciem dicto parentium vltrò ipsi imperantes seruabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obuiam ire, & propalàm abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principijs, ac paulo pòst è castris tribunis, ad principes seditionis gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Vmbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui nequaquam tribunitiis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperij, fasces securésq; attrectare ausi: neq; ijs venit in mentem, suis tergis, suis ceruicibus virgas illas securésque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falsò credita occæcabat animos: sub cuius vulgatam iam famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propinquas vrbes posse. & turbatis rebus, cùm omnia omnes auderent, minus insignia fore quæ ipsi fecissent.

Castrensis tumultus.

Auctores seditionis.

Cùm alios subinde recentes nuntios non mortis modò, sed etiam funeris expectarent, neque superueniret quisquam, euanescerétque temerè ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti. & subirascentes quoque, vt credidisse potius temerè, quàm finxisse rem talem videri possent: destituti duces iam sua ipsi insignia: & pro vana imagine imperij quod gererent, veram iustámque mox in se versuram potestatem exhorrebant. XXV Stupenti ita seditioni cùm *viuere* primò, mox etiam *valere Scipionem*, certi auctores afferrent, tribuni militum septem, ab ipso Scipione missi superuenerunt. Ad quorum primum aduẽtum ex asperati animi: mox ipsis placido sermo-

Septem tribuni militũ ad cõpescẽdã seditionem missi.

ne permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primò, deinde in principijs prætorióque, vbi sermones inter se ferentium circulos vidissent, alloquebantur: percunctantes magis, *quæ causa iræ consternationisq́; subitæ foret*, quã factum accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur: *& cùm eodem tempore, quo scelus Illiturgitanũ extitisset, post duorũ imperatorũ duorúmq; exercituũ stragem sua virtute defensum nomen Romanũ, ac retenta prouincia esset, Illiturgitanos pœnã noxæ meritã habere, suis rectè factu gratiam qui exsoluat non esse.* Talia querentes *æqua orare, séque ea relaturos ad imperatorẽ* respondebant. *lætari, quòd nihil tristius, nec insanabilius esset: & P. Scipionem deûm benignitate, & Republicam esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis assuetũ, ad seditionũ procellas rudẽ, solicitũ habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo modũ excederet. in præsentia, vt cœpisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendij spem propinquam facere. Edictum subinde propositũ,

Seditiosi milites ad stipendium petendum conuenire Carthaginẽ Nouam iubentur.

vt ad stipẽdiũ petẽdum cõuenirent Cartaginẽ, seu carptim partes, seu vniuersi mallent. Tranquillam seditionem iam per se languescentẽ repentina quies rebellantium Hispanorũ fecit. redierãt enim in fines omisso incœpto Mãdonius & Indibilis, postquã viuere Scipionẽ allatum est. nec iam erat aut ciuis aut externus, cum quo furorem suũ consociarent. omnia circũspectantes cõsilia nihil reliqui habebant, præter vulgatissimũ à malis consilijs receptum, *vt imperatoris vel iustæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese cõmitterent. etiã hostibus eũ ignouisse, cũ quibus ferro dimicasset. suã seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocẽ, nec atroci pœna dignam*: vt ingenia humana sunt ad suã cuique leuandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, *singulæne cohortes, an vniuersi ad stipendium petendum irent.* inclinauit eò sententia, quod tutius censebant, *vniuersos ire.*

XXVI Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Carthagine erat: certabantúrque sententiis, *vtrum in auctores tantùm seditionis* (erant autem hi numero haud plus quàm quinq; & triginta) *animaduerteretur, an pluriũ supplicio vindicãda tam fœdi exẽpli defectio magis quàm seditio esset.* Vicit sentẽtia lenior, *vt vnde orta culpa esset, ibi pœna consisteret, ad multitudinem castigationem satis esse.* Cõcilio dimisso, vt id actũ videretur, expeditio aduersus Mandonium Indibilémq; edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dietũ aliquot parare iubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronẽ ad leniendã seditionem ierant, obuiã exercitui missis (quina nomina principum seditionis edita sunt) vt eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium inuitatos, sopitósque vino vincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, cùm ex obuijs auditum, *postero die omnem exercitũ cum M. Syllano in Lacetanos proficisci*, non metu modò omni, qui tacitus incidebat animis, liberauit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quòd magis habituri solũ imperatorẽ, quàm ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis vrbem ingressi sunt, exercitúmque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, *lætũ opportunúmq; aduentum eorum imperatori esse, quòd sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent*: corpora curant. à tribunis sine vllo tumultu auctores seditionis per idoneos homines inducti in hospitia,

Auctores seditionis cõprehensi.

cõprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci cœpêre. sub lucem signa mota, & ad portam retentũ agmen: custodésq; circa omnes portas missi, ne quis vrbe egrederetur. Vocati deinde ad cõcionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, vt vltro territuri succlamationibus concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscẽdit, & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, & (vt postea fatebantur) *nihil æquè eos terruit, quam præter spem robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultúsq; qualẽ ne in acie quidem aiebãt meminisse.* Sedit tacitus paulisper, donec nunciatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata iam omnia esse. Tum silentio per præconem facto, ita cœpit:

XXVII Scipionis ad seditiosos milites oratio.

Nunquam mihi defuturam orationẽ, qua exercitum meum alloquerer, credidi: non quo verba vnquam potius quàm res exercuerim, seu quia propè à pueritia in castris habitus assueueram militaribus ingenijs: apud vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos nec quo nomine quidem appellare debeã, scio, ciues? qui à patria vestra desciuistis. an milites? qui imperium auspiciúmque abnuistis, sacramẽti religionẽ rupistis. hostes? corpora, ora, vestitũ, habitum ciuium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Illergetes & Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? & illi tamen Mandonium, atque Indibilẽ, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Vmbrum Atrium, & Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes fecisse, aut factum voluisse milites, paucorum eum furorem atque amẽtiam esse, libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. inuitus ea, tanquã vulnera attingo: sed nisi tacta tractáq; sanari nõ possũt. Equidem pulsis Hispania Carthaginiensib., nullũ locum in tota prouincia, nullos homines credebam esse, vbi vita inuisa esset mea. sic me non solùm aduersus socios gesseram, sed etiam aduersus hostes. In castris meis (en quãtum me opinio fefellit) fama mortis meæ non accepta solùm, sed etiam expectata est. non quòd ego vulgari facinus per omnes velim (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim antè oculos vestros morerer: nec me vita iuuaret inuisa ciuibus & militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris per se immobilis est: vt venti & auræ ciẽt, aut trãquilli, aut procellosi: & causa in vobis atq; origo omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis. qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quò amentiæ progressi sitis: quid facinoris in me, quid in patriam, parentésque ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid aduersus auspicia, sub quibus militastis, quid aduersus morem militiæ disciplinãq; maiorũ, quid aduersus summi imperij maiestatem ausi sitis. De meipso taceo. temerè potius, quã auide

crederitis: is denique ego sum, cuius imperij tædere
exercitum, minimè mirandum sit. patria quid de vo-
bis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consu-
ciando consilia prodebatis? quid populus Romanus?
cùm imperium ablatum ab tribunis suffragiis populi
creatis, ad homines priuatos detulistis? cùm, eo ipso
non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces im-
peratoris vestri ad eos, quibus seruus, cui imperarent,
nunquam fuerat: Romanus exercitus detulistis. In
prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicum
apud eos cecinit: signum ab ijs petitum est: sederunt in
tribunali proconsulis Scipionis: lictor apparuit: sub-
mouente eo incesserunt: fasces & secures prælatæ sunt.
Lapides pluere, & fulmina iaci de cælo, & insuetos
fetus animalia edere, vos portenta esse putatis? hoc est
portentum, quod nullis hostijs, nullis supplicationibus
sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, ex-
XXVIII piari possit. Atque ego, quanquam nullum scelus ra-
tionem habet: tamen vt in re nefaria, quæ mens, quod
consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quon-
dã in præsidium missa legio, interfectis per scelus prin-
cipibus ciuitatis, vrbẽ opulẽtam per decẽ annos tenuit.
propter quod facinus tota legio, millia hominum qua-
tuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primũ
non Atriũ Vmbrũ semilixam, nominis etiam abomi-
nãdi ducem, sed Decium Iubellium tribunum militum
secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec Sãnitibus aut Lucanis,
hostibus populi Rom. se coniunxerant. vos cum Man-
donio & Indibili consilia communicastis, & arma
cõsociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuã Tuscis ve-
teribus cultoribus adẽptã, Mamertini in Sicilia Mes-
sanen. sic Rhegiũ habituri perpetuã spem erant: nec po-
pulum Romanum, nec socios populi Romani vltro la-
cessituri bello. Sucronémne vos domiciliũ habituri era-
tis? vbi si vos decedens confecta prouincia imperator
relinquerẽ, deûm hominúmq; fidem implorare debeba-
tis, quod non rediretis ad coniuges liberósq; vestros. sed
horum quoque memoriam, sicut patriæ meiq; eieceratis
ex animis vestris. Viam cõsilij scelerati, sed non ad vlti-
mum dementis exequi volo. Méne viuo, & cetero in-
columi exercitu, cum quo ego die vna Carthaginẽ cepi,
cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Car-
thaginiensiũ fudi, fugaui, Hispania expuli, vos octo
millia hominũ, minoris certè omnes pretij, quã Albius
& Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniã pro-
uinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior &
amoueo nomẽ meum, nihil vltra facile creditã mortẽ
meã à vobis violatus sim. quid? si ego morerer, mecũ ex-
spiratura Respublica, mecum casurum imperium popu-
li Romani erat? ne istuc Iupiter Optimus Maximus sie-
rit, vrbem auspicatò dijs auctoribus in æternum con-
ditam fragili huic & mortali corpori æqualẽ esse Fla-
minio Paullo Graccho, Postumio Albino, M. Mar-
cello, T. Quintio Crispino, Cn. Fuluio, Scipionib. meis,
tot tã claris imperatoribus vno bello absumptis super-
stes est populus Romanus, eritq; mille alijs nunc ferro
nunc morbo moriẽtibus; meo vnius funere elata popu-
li Romani esset Respublica; Vos ipsi hic in Hispania
patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis,
Septimũ Martiũ ducẽ vobis aduersus exultãtes recẽti
victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine
duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Syllanus eodẽ iure,
eodẽ imperio mecũ in prouinciã missus, L. Scipio frater
meus, & C. Lælius legati, vindices maiestatis imperij
desessent? vtrũ exercitus exercitui, an duces ducibus, an
dignitas, an causa cõparari poterat? quibus si omnibus
superiores essetis, arma tamen Pœnis cõtra patriã, cõtra
ciues vestros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem
vrbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patriæ?
Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum XXIX
& indignum exilium, vt iret ad oppugnandam pa-
triam, impulit: reuocauit tamen à publico parrici-
dio priuata pietas. vos qui dolor, quæ ira incitauit?
stipendiúmne diebus paucis imperatore ægro serius nu-
meratum, satis digna causa fuit, cur patriæ indice-
retis bellum? cur ad Illergetes desciseretis à populo
Romano? cur nihil diuinarum humanarúmve re-
rum inuiolatum vobis esset? insanistis profecto mili-
tes: nec maior in corpus meum vis morbi, quàm in ve-
stras mentes inuasit. Horret animus referre, quid credi-
derint homines, quid sperauerint, quid optauerint. au-
ferat omnia irrita obliuio, si potest: si non, vt cũ quo si-
lentiũ tegat. Non negauerim, tristẽ atrocémq; vobis vi-
sam orationem. quanto creditis facta vestra atrocio-
ra esse, quàm dicta mea? & me ea quæ fecistis, pati æ-
quum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo
ferretis? sed ne ea quidem ipsa vltra exprobrabuntur.
vtinam tam facile vos obliuiscamini eorum, quam
ego obliuiscar. Itáque quod ad vos vniuersos attinet, si
erroris pœnitet, satis superq; pœnarũ habeo. Albius
Calenus, & Atrius Vmber, & ceteri nefariæ seditionis
auctores sanguine luent quod admiserũt. vobis suppli-
cij eorũ spectaculũ non modò nõ acerbũ, sed lætũ etiã, si
sana mẽs redijt, debet esse: de nullis enim, quàm de vobis
infestius, aut iniquius consulerũt. Vix finem dicen-
di fecerat, cùm ex præparato simul omnium re-
rũ terror oculis auribúsq; est offusus. Exercitus,
qui corona concionẽ circũdederat, gladijs ad scu-
ta concrepuit. præconis audita vox citãtis nomi-
na damnatorũ in cõcilio. nudi in medium protra-
hebantur, & simul omnis apparatus supplicij ex-
prouehebatur. deligati ad palũ, virgísque cæsi, & se-
curi percussi, adeò torpentibus metu qui aderãt,
vt non modò ferocior vox aduersus atrocitatem
pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tra-
cti inde de medio omnes, purgatóque loco, citati
milites nominatim apud tribunos militũ in verba
P. Scipionis iurãrunt, stipẽdiúmq; ad nomen sin-
gulis persolutũ. Hũc finem exitúmq; seditio mi-
litũ cœpta apud Sucronẽ habuit. Per idem tẽpus

Seditionis auctores virgis cæsi & securi percussi. Hanno à Martio in fugam versus

ad Bætim fluuium Hanno præfectus à Magone, XXX
missus à Gadibus cùm parua manu Afrorũ, mer-
cede Hispanos solicitãdo ad quatuor millia iuue-
num armauit. castris deinde exutus ab L. Martio,
maxima parte militũ inter tumultũ captorum
castrorum, quibusdã etiã in fuga amissis, palatos
persequẽte equite, cum paucis ipse effugit. Cùm
hæc ad Bætim fluuiũ gerũtur, Lælius interim fre-
to in Oceanũ euectus, ad Carteiam classe accessit.
Vrbs ea in ora Oceani sita est, vbi primùm è fau-
cibus angustis panditur mare. Gadeis sine certa-
mine proditione recipiẽdi, vltro qui eã rẽ pollice-
rẽtur, in castra Romana veniẽtibus, spes, sicut an-
te dictum est, fuerat. sed patefacta immatura pro-
ditio est, cõprehensósq; omnes. Mago Adherbali
prætori Carthaginem deuehendos tradit. Adher-
bal coniuratis in quinqueremem impositis, præ-
missaque ea, quia tardior quàm triremis erat, ipse

Adherbalis & Lælij naualis pugna.

cũ octo triremibus modico interuallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, cùm Lælius & ipse in quinqueremi è portu Carteiæ sequentibus septem triremibus euectus, in Adherbalem ac triremes inuehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in aduersum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidauit, vtrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra conuerteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectãdæ pugnæ ademit. iam enim sub ictu teli erant, & vndiq; instabant hostes. æstus quoque arbitriũ moderandi naues ademerat. neque erat nauali pugna similis: quippe vbi nihil voluntarium, nihil artis aut cõsilij esset. vna natura freti, æstúsq; totius certaminis potẽs, suis alienis nauibus nequiquam remigio in contrarium tendentes inuehebat, vt fugientem videres retro vertice intortã victricibus illatam: & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modò sese auertentem. Iam in ipsa pugna hæc eum infesto rostro peteret hostiũ nauem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa cum transuersa obijceretur hosti, repentè intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes fortuna regente anceps prœlium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, vnius prælata impetu lateris alterius remos detersit. ceterasque, quas indepta esset, mulctasset, ni cum reliquis quinque nauibus

XXI Adherbal fugã vertit.

Adherbal velis in Africam transmisisset. Lælius victor Carteiam reuectus, auditis quæ acta Gadibus erant: patefactam proditionem, conuratósq; missos Carthaginem, spe in irritum redacta, quà venissent, nuncijs ad L. Martium missis *nisi terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundũm ad imperatorem esse*: assentiente Martio, paucos post dies ambo Carthaginem rediêre. Ad quorum discessum non respirauit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu vrgeretur: sed etiam audita rebellione Illergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem ciuilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes, hortarentur, *vt auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispaniæ repeti posset*.

Mãdonius & Indibilis propalam à Romanis deficiunt.

Mandonius & Indibilis in fines regressi, paulisper, dum quidnam de seditione statuere[illegible]nt, suspensi quieuerunt: *si ciuium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse*:

XXII

postquam vulgata est atrocitas supplicij, *suamquoque noxã pari pœna æstimatum rati*, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanum agrum, vbi principio defectionis statiua habuerãt, cũ viginti millibus peditũ, duobus millibus equitũ & quingentis transcenderunt. Scipio cum fide soluẽdi pariter omnibus noxijs innoxijsq; stipendij, tum vultu ac sermone in omnes placato facilè reconciliatis militum animis, priusquã castra à Carthagine moueret, concione aduocata, multis verbis in perfidiam rebellãtium regulorũ inuectus, *nequaquã eodem animo se ire professus est ad vindicãdum id scelus, quo ciuilem errorẽ nuper sanauerit. Tũ se haud secus, quam viscera secantem sua, cũ gemitu & lacrimis triginta hominũ capitibus expiasse octo millium seu imprudentiã, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædẽ Illergetũ ire. non enim eos neq; natos in eadẽ terra, nec vlla secum societate iunctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidẽ, atq; amicitiã ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, præterquã quod omnes ciues, aut socios, Latinique nominis videat, etiã eo moueri: quòd nemo ferè sit miles, qui nõ aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eã prouinciã venerit, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia aduectus. Scipionũ nomini auspicijsq; omnes assuetos, quos secũ in patriam ad meritum triũphum deducere velit: quos cõsulatum petenti, velut si omnium cõmunis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem eam attineat, quæ instet, immemorẽ esse rerũ suarum gestarũ, qui id bellũ ducat. Magonis hercule sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulã cum paucis perfugerit nauibus, maiorẽ curam esse, quàm Illergetum. quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcunque Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumq; duces: quibus vt ad populãdos finitimorũ agros, tectáque vrẽda, & rapiẽda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullã esse. magis velocitate ad fugã, quàm armis fretos, pugnaturos esse. Itáq; nõ quod vllũ inde periculũ, aut semẽ maioris belli videat, ideo se priusquã prouincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primùm, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in prouincia simul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde deis bene iuuantibus sequerentur, non tam ad bellũ gerendum (neq; enim cũ pari hoste certamen esse) quàm ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.* Ab hac oratione dimissos ad iter se cõparare in diem posterũ iubet, profectúsque decimis castris peruenit ad Iberũ flumen, inde superato amni, die quarto in conspectu hostiũ posuit castra.

Scipionis ad milites oratio.

XXIII Scipio aduersus Mandonium & Indibilem copias ducit.

Cãpus autem montibus circũ septus erat, in eam vallẽ Scipio cùm pecora, rapta pleráque ex ipsorũ hostium agris, propelli ad irritandã feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit, à quibus vbi per procursationem cõmissa pugna esset. Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportunè prominens equitum insidias texit. Nec vlla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora velites in Hispanos præda occupatos incurrêre. primò missilibus territauêre; deinde missis leuibus telis, quæ irritare magis quàm decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: an[illegible]sque pedestre certamen erat, ni equites superuenissent, neque ex aduerso tantum illati obuios, obtriuere, sed circumuecti etiã quidã per infima cliui ab tergo se, vt plerósque intercluderent, obiecêre. maiorque cædes fuit, quàm quãtã edere leuia per excursiones prœlia solent. Ira magis accẽsa aduerso prœlio barbaris est, quàm imminuti animi. itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut antè dictum est, vallis: duæ fermè peditum partes, & omnis equitatus in aciẽ descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constiterũt colle. Scipio pro se esse loci angustias

ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior quàm Hispano militi futura videbatur: & quòd in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet: nouo etiam consilio adiecit animum. *equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio: & hosti, quē cum pedite eduxisset, inutilem fore.* itáq; imperat Lælio, *vt per colles quā occultissimo itinere circūducat equites: segregétq; quantū possit, equestrem à pedestri pugna.* ipse omnia signa peditū in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat, moram pugnandi nullam fecit, vt ipso certamine auerteret à conspectu transeuntium per colles equitum. nec ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepêre. Ita duo diuersa prœlia erant. duæ peditū acies, duo equitatus per longitudinē cāpi (quia misceri ex genere vtróque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant.

Mandonius & Indibilis cum paucis fugit, reliquis cæsis.

Hispanorum, cùm neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset: pedes fiducia equitis temerè commissus campo cæderetur, eques circumuentus nec peditem à fronte (iam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret: & ipsi cùm diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad vnum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitúmve superfuit, qui in valle pugnauerunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum quàm ad partem pugnæ capessendam steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumueniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV Castra eodem die Hispanorum præter ceteram prædam cum tribus fermè millibus hominum capiuntur. Romani sociíque ad mille c c. eo prœlio ceciderūt, vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruēta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum.

Mandonius ad Scipionem supplex venit.

Indibilis abiectis belli consilijs, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit. Qui aduolutus genibus *fatalem rabiem temporis eius accusat, cùm velut contagione quadam pestifera non Illergetes modò & Lacetani, sed castra quoq; Romana insanierint. suam quidem & fratris, & reliquorū populariū eam conditionē esse: vt aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut seruati bis vni debitam vitā pro eo in perpetuū deuoueāt. antea in causa sua fiduciā sibi fuisse nondum experta clementia eius: nunc cōtrà, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem repositam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cū quo nec fœdere nec æquis legibus iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum vti, quàm omnia diuina humanaque dedisset: obsides accepti, arma adempta, pręsidia vrbibus imposita forent.

Scipionis clementia in Mandonium.

Scipio multis inuectus in pręsentem Mandonium, absentémque Indibilem verbis, *illos quidem meritò perituros fuisse ipsorum maleficio,* ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. ceterùm se neque arma is adempturum (quippe ea pignora timentiū rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutósq; metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos si defecerint sæuiturum; nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. vtrámq; fortunam expertis permittere sese, vtrū propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendiū militi pręstari posset: ipse Martio in vlteriorem Hispaniam pręmisso, Syllano Tarraconē remisso, paucos moratus dies, dum imperatā pecuniam Illergetes pernumerarēt, cum expeditis Martium iam appropinquantē Oceano assequitur.

XXXV Scipionis & Masanissæ colloquiū.

Inchoata res iam antè de Masanissa aliis atq; aliis de causis dilata erat, quòd Numida cum ipso vtiq; congredi Scipione volebat, atq; eius dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi, ac tā deuij causa Scipioni fuit. Masanissa cum Gadibus esset, certior aduētare eum à Martio factus, causando *corrumpi equos inclusos in insula, penuriámq; omnium rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia,* Magonē perpulit, vt se traiicere in continentem ad depopulādos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit ad tempus locúmque colloquio statuendum: duos pro obsidibus retineri à Scipione iubet. remisso tertio, qui quò iussus erat, adduceret Masanissam: cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat iam antè Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substituerátq; animo *speciem quoque corporis amplam ac magnificam*: ceterùm maior præsentis veneratio cepit: & pręterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitúsq; corporis non cultus munditiis, sed virilis ac verè militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiúsque ex morbo velut renouatus flos iuuētę faciebat.

Masanissæ ad Scipionē oratio.

Propè attonitus ipso cōgressu Numidā, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore affirmat eam se quæsisse occasionem, quā tandem oblatā deûm immortalium beneficio non omiserit: cupere se illi, populoque Romano operam nauare: ita, vt nemo vnus externus magis enixè adiuuerit rem Romanam. id se, etiā si iampridem velles, minus præstare in Hispania, terra aliena ac q; ignota potuisse, in qua autē genitus educatúsq; in spē paterni regni esset, facilè præstaturū. siquidē eundem Scipionē ducē in Africam mittant Romani, satis sperare per breuis æui Carthaginem esse.*

Masanissa & Scipio fide data acceptaque discedunt.

Lætus eum Scipio vidit, audiuitque, cùm caput rerū in omni hostiū equitatu Masanissam fuisse sciret, & ipse iuuenis specimen animi pręse ferret. Fide data acceptáque, profectus retrò Tarraconē est.

XXXVI Mago iubetur à senatu Carthaginiensi, vt classem quā habebat, in Italiā traiiciat.

Masanissa permissu Romanorū, ne sine c[illegible]a-iecisse in continentē videretur: populatus proximos agros, Gades rediit. Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primùm militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traiicere in Africam nuntiatum ab Carthagine est, *iubere senatum, vt classem quam Gadibus haberet, in Italiam traiiceret: conductáque ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, coniungeret se Annibali: neu senescere bellū maximo impetu, maiore fortuna cœptum sineret.* Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni aduecta est: & ipse quantā potuit à Gaditanis exegit: non ęrario modò eorum sed etiam templis spoliatis, & priuatim omnibus coactis aurum

argentúmque in publicum conferre. Cùm prætervcheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Noua expositis in terram militibus, proximus depopulatus agros, inde ad vrbem classem appulit; ibi cum interdiu milites in nauib. tenuisset, nocte in littus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: *nec præsidio satis valido vrbem teneri ratus, & aliquos oppidanorũ ad spem nouandi res aliquid moturos.* Cæterũ nuntij ex agris trepidi simul populationem agrestiumq; fugam & hostium aduentũ attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante vrbem stationem apparebat: itaq; instructi armatique intra portã ad stagnum ac mare versam continebãtur. Vbi effusi hostes, mista inter milites nauali turba, ad muros tumultu maiore quàm vi subierunt. patefacta repẽtè porta. Romani cum clamore erumpunt: turbatósq; hostes, & ad primum incursum coniectũque telorum auersos vsque ad littus cum multa cæde persequuntur. nec nisi naues littori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset fugæ aut pugnę quisquam. In ipsis quoque trepidatum nauibus est dum ne hostes cum suis simul erumperẽt, trahunt scalas orasque: & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt: multique adnantes nauib., incerto præ tenebris quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die cum classis inde retro ad Oceanum, vnde venerat, fugisset, ad octingentos homines cæsi: inter murum littusq; ad duo millia armorum inuenta. Mago cùm Gadeis repetisset, exclusus inde ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoque, *quòd portæ sibi socio atque amico clausæ forent*: purgantibus iis *multitudinis concursu factũ, infestæ ob direpta quædam ab conscendẽtib. naues militib.*, ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberib. cruci affigi iussit: inde nauibus ad Pityusam insulam cẽtum millia fermè à continenti (Pœni tum eam incolebant) traiecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modò benignè præbiti, sed in supplementum classis iuuentus armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares. maior altera atq; oppulẽtior armis virisq;: & portum habet vbi cõmodè hybernaturum se (& iam extremum autumni erat) censebat. cæterùm haud secus quàm si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursũ est. Fundis vt nunc plurimũ, ita tunc solo co telo vtebantur. nec quisquam alterius gentis vnus tantum ea arte, quantũ inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem iam terræ classem effusa est, vt intrare portum non ausi, auerterent in altum naues. In minorem inde Balearium insulam traiecerunt, fertilem agro, viris, armisque haud æquè validam. itaq; egressi nauib. supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine vrbe agroq; potiti, duob. millibus auxiliarium inde conscriptis, missisq; Carthaginem ad hybernandum, naues subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis dedũtur. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioq; gesta. Ipse L. Lentulo & L. Mãlio Acidino prouincia tradita, decem nauibus Romam rediit. & senatu extra vrbẽ dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: *quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gẽtes in ditionẽ populi Romani redegisset. aduersus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam issse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tẽtata est triũphus, quã petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triũphasse, qui sine magistratu res gessisset, cõstabat. Senatu misso, vrbẽ est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit *XIV. millia põdo CCCXLII. & signati argenti magnum numerũ. Cumitia inde creandis cõsulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæq; omnes ingenti fauore P. Scipionem cõsulem dixerũt. collega additur ei P. Licinius Crassus põtifex maximus. Ceterùm comitia maiore quàm vlla per id bellũ celebrata frequentia, proditũ memorię est: cõuenerãt vndiq; nõ suffragãdi modò, sed etiam spectandi causa P. Scipionis: concurrebantq; & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, cum centũ bobus votis in Hispania Ioui sacrificaret: *despõdebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellũ Punicum finisset, ita id quod instaret P. Cornelium finiturum: atq; vt Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurũ esse: Africamq; ei, perinde ac debellatũ in Italia foret, prouinciã destinabãt*, Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octauius, & ex priuatis Cn. Seruilius Cepio & L. Æmilius Pappus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus cõsulatum inierunt, nominatæq; consulib. prouinciæ sunt. Sicilia Scipioni extra sortẽ, concedente collega, quia cura sacrorũ pontificem maximum in Italia retinebat, Brutij Crasso. Tum prætoriæ prouinciæ in sortem coniectę. vrbana Cn. Seruilio obtigit: Ariminũ (ita Galliam appellabãt) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octauio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, *vt quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vouisset, ex ea pecunia quam ipse in ærarium detulisset, faceret.* Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu: *Etsi nihil vltra malorũ est, Patres conscripti, quàm quòd passi sumus, vt ad vltimũ fidem vobis præstaremus: tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, vt nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annũ tamen pertinaciter geritis, vt sæpe ad vltimum discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Cum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragij nostri misistis. P. & Cn. Cornelij, ex quo in prouinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque aduersa hostibus nostris essent, facere. iam omniũ primùm oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam ciues nostros ve-*

Mago ad Nouam Carthaginem in fugam vertant.

XXXVII Gaditani portas claudunt Magoni.

Pityusa.

Baleares insulæ.

XXXVIII Gaditani Romanis deduntur. Scipio Romam redit.

*Valet 1434[illegible] cor.

Prouinciarũ diuisio.

XXXIX Legatorum Saguntinorum oratio.

nundatos, dimissis qui conquirerent, ex seruitute in libertatem restituerunt, cùm iam propè esset, vt optabilem ex miserrima fortunã haberemus: P. & Cn. Cornelij imperatores vestri luctuosius nobis propè quàm vobis perierunt. tum verò ad hoc retracti ex distantib. locis in sedem antiquam videbamur, vt iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi vtique aut duce aut exercitu opus esse, ab Turdetanis veterrimis hostibus, qui prioris quoq; excidij causa nobis fuerant, extingui posse: cum ex insperato repentè misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorũ videmur, quia consulem declaratum vidimus, ac vidisse nos ciuibus nostris renuntiaturi sumus, spem, opem, salutem nostram. qui cùm plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania vrbes, vbiq; ex captorum numero excerptos Saguntinos in patriã remisit. postremò Turdetaniam adeò infestam nobis, vt illa gente incolumi, stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, vt non modo nobis, (absit verbo inuidia) sed ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam vrbẽ cernimus eorũ, quorum in gratiam Saguntũ deleuerat Annibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu iucundius est, quàm vltione. Ob hæc quib. maiora neque spectare, neq; optare ab dijs immortalib. poteramus: gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quòd ita res per hos annos in Italia atque Hispania gessistis, vt Hispaniam non Ibero amne tenus, sed quà terrarum vltimus finis Oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ nisi quatenus vallum castrorũ cingit, nihil reliqueritis Pœno. Ioui Opt. Max. præsidi Capitolinæ arcis non grates tantũ ob hæc agere iussi sumus, sed donũ hoc etiã, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergò ferre. Id vti permittatis, quæsumus: vtiq; si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri cõmoda tribuerũt, ea rata atq; perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit: & dirutũ & restitutum Saguntũ fidei socialis vtrimque seruatæ documentum omnibus gentib. fore. suos imperatores rectè & ordine, & ex volũtate senatus fecisse, quòd Saguntum restituerint, ciuesq; Saguntinos seruitio exemerint. quæque alia eis benignè fecerint, ea senatũ ita voluisse fieri, donũ permittere vt in Capitolio ponerent. Locus inde lautiaque legatis præberi iussa, & muneris ergò in singulos dari ne minus * dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatũ introductæ, auditæq;. Et petentibus Saguntinis, vt quatenus tutò possent, Italiã spectatũ irent: duces dari, literæq; per oppida missæ, vt Hispanos comiter acciperent. Tum de Republ. de exercitibus scribendis de prouinciis relatum. Cùm Africam nouam prouinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines famã ferrent: & ipse nulla iam modica gloria contentus non ad gerendum modò bellum, sed ad finiendũ diceret se consulem declaratum esse: neq; aliter finiri id posse, quàm si ipse in Africam exercitum trãsportasset: & acturum se id per populum apertè ferret, si senatus aduersaretur: idque consilium haud quaquam primorib. patrum placeret: ceteriq. per metum aut ambitionem mussarent: Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: Scio, inquit, multis vestrûm videri Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationẽ qui tamquã de integra re, de Africa prouincia sentẽtiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodũ iam certa prouincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quã nec senatus censuit in hunc annũ prouinciam esse, nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulãdo se referre, senatũ ludibrio habet: non senatorẽ, qui de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse. vnius, insitæ ingenio meo cunctationis: quam metum pigritiamque homines adolescentes sanè appellent, dum me pœniteat: adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea vsu meliora. alterius obtrectationis atque inuidiæ aduersus crescentem indies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione, si me neq; vita acta & mores mei, neq; dictatura cũ quinque consulatib., tantumq; gloriæ belli domique partæ vindicat, vt propius fastidiũ eius sim, quàm desiderium: ætas saltem liberat. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, cùm vigerem adhuc viribus & in cursu maximarum rerũ essem, recusantẽ nemo aut in senatu, aut ad populum audiuit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquã antè auditum erat, imperium mecum æquaretur. reb. quàm verbis assequi malui, vt qui aliorũ iudicio mihi cõparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret. nedum ego perfunctus honorib. certamina mihi atque æmulationes, cum adolescẽte florentissimo proponam: videlicet vt mihi iam viuendo, non solùm rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa prouincia decernatur. cum ea gloria quæ parta est, viuendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, vt à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset. Illud te mihi ignoscere P. Corneli æquũ erit, si cum in me ipso numquam pluris famam hominum quàm Rempubl. fecerim: ne tuam quidem gloriã bono publico præponam. quamquã si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur. qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ ereptum videri posset. cùm verò Annibal hostis incolumi exercitu XIIII. annum Italiam obsideat, pœnitebit te P. Corneli gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerũ, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris? & sicut penes C. Luctatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Amilcar Annibali dux est præferendus aut illud bellũ huic, aut victoria illa maior clariorq; quam hæc (modo contingat vt te consule vincamus) futura est. Ab Drepano atq; Eryce detraxisse Amilcarem, quàm Italia expulisse Pœnos atque Anibalem malis? Ne tu quidem, & si magis partam quàm speratam gloriã amplecteris: Hispania potius quã Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Annibal, quem non magis timuisse videatur, quàm contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris? nec per istos circuitus, vt cùm in Africam traieceris, secuturum te illuc Annibalem speres, potius quàm recto hinc itinere, vbi Annibal est, eo bellum intendis? Egregiã istã palmã belli Punici patrati petis? & natura prius est, tua tùm defenderis, aliena

Margin notes (left):
* Val 100. coron.
XL
Q. Fabij Maximi oratio, qua suadet, ne Scipioni Africa prouincia extra sortem mandetur.

Margin (right): XLI

ire oppugnatum. pax antè in Italia quam bellum in Africa sit: & nobis prius decedat timor, quàm vltro aliis inferatur. si vtrumque tuo ductu auspicioque fieri potest: Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna. si alterutra victoria nouis consulib. relinquenda est: prior cùm maior clariorque, tū causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquā quod & in Italia & in Africa duos diuersos exercitus alere ærarium non potest, præterquam quòd vnde classes tueamur, vnde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes dij omen auertant, & dicere etiam reformidat animus, sed quæ acciderunt accidere possunt) victor Annibal ire ad vrbē pergat: tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fuluium à Capua, accersemus? Quid? quòd in Africa quoque Mars communis pari belli erit? Domus tibi tua, pater patruúsque intra triginta dies cum exercitib. cæsi documēto sint, vbi per aliquot annos maximis reb. terra marique gerendis amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque familiæ fecerāt. Dies me deficiat, si reges, imperatoresque temerè in hostiū terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, enumerare velim. Athenienses, prudentissima ciuitas, bello domi relicto, auctore æquè impigro ac nobili iuuene magna classe in Siciliā trāsmissa, vna pugna nauali florentem Rempublicā suam in perpetuū afflixerūt. Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadē ista, & M. Attilius insigne vtrius-
XLII que fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi P. Corneli, cùm ex alto Africam conspexeris, ludus & iocus, fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. quid enim simile? Pacato mari præter oram Italiæ, Galliæque vectus Emporias in vrbem sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa facti: & dux tumultuarius quidem ille L. Martius, & militari suffragio ad tempus electus, cæterùm si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatorib. qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendēte. Cætera, neque ea eleuo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; vbi non portus vllus classi nostræ apertus, non ager pacatus, nō ciuitas socia, non rex amicus, non consistendi vsquam locus, non procedendi, quacumq; circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisq; credis? satis sit semel creditum, non semper temeritas est felix: & fraus fidem in paruis sibi præstruit, vt cum opera preciū sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socij fraude, circumuenerunt, nec tibi ipsi à Magone & Asdrubale hostium ducibus, quantū ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorū expertus? Et Syphax & Masanissa, se quàm Carthaginenses, malunt potētissimos in Africa esse: Carthaginiēses, quàm quēquam alium. nunc illos æmulatio inter sese, & omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: iam velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter ijdem illi Cartaginienses Hispaniam defenderunt; aliter mœnia patriæ, templa deum, aras & focos defendent: cum euntes in prœlium pauida prosequetur coniunx, & parui liberi occursabunt. Quid porrò? si satis confisi Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, cùm tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint: ipsi vltro nouum exercitū in Italiā aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem à Balearibus classe transmissa iam præter oram Ligurum Alpinorū vectari constat, Annibali se cōiungere iusserint? nēpe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cùm Asdrubal in Italiam transcēdit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, è manib. tuis in Italiam emisisti. Victū à te dices: eo quidem minus vellem & id tua, non Reipublicæ solùm causa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia quæ prospera tibi ac Reipubl. in imperio euenere, tuo consilio assignare: aduersa casib. incertis belli & fortunæ legare. quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidē sibi patria atq; vniuersa Italia retinet. Non potes ne ipse quidē dissimulare, vbi Annibal sit, ibi caput atq; arcē huius belli esse. quippe qui præ te feras, eā tibi causam traiiciendi in Africā esse, vt Annibalē eò trahas. Siue igitur hic, siue illic, cum Annibale est tibi futura res. vtrū ergo tandē firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegæque exercitu cōiuncto, ne Claudius quidem & Liuius Coss., tā recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Annibalem, vtrum tandem extremus angulus agri Brutij frustra iamdiu poscētem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istuc consiliū est, ibi malle decernere, vbi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostiū multo maiores quàm vbi duob. exercitib. aduersus vnū tot prœliis & tā diuturna & graui militia fessum, pugnandū sit? Quàm cōpar consiliū tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille consul profectus in Hispaniam, vt Annibali ab Alpib. descendenti occurreret, in Italiā ex prouincia rediit: tu, cùm Annibal in Italia sit, relinquere Italiā paras, nō quia Reipublicæ id vtile, sed quia tibi amplū & gloriosum censes esse. sicut cum prouincia & exercitu relicto sine lege, sine senatusconsulto, duabus nauib. populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatē imperij, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium P. C. Reipubl. nobisque, non sibi ipsi priuatim creatū consulē existimo: exercitusq; ad custodiā vrbis atq; Italiæ scriptos esse, nō quos regio more per superbiā consules quo terrarū velint, traiiciant.

Cum oratione ad tempus parata Fabius, tum au- XLIII
ctoritate & inueterata prudentiæ fama magnam partem senatus & seniores maximè mouisset: pluresque consilium senis quàm animum adolescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: Et ipse Q. Fabius principio orationis P. C. cōmemorauit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse, cuius ego rem non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quàm quod ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sanè purgata est. sic enim honores suos & famam rerum gestarū extulit verbis ad extinguendū inuidiæ crimen, tamquā mihi ab infimo quoque periculum sit, mecum æmuletur: & non ab eo qui,

Scipionis oratio, qua Fabiano respondet.

quia super cæteros excellat, quò me quoque niti non dißimulo, me sibi æquari nolit, sic senem se perfunctum, & me infra ætatem filij sui posuit, tanquam non longius quàm quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extẽdatur: maximáq; pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuiq; id accidere animo certum habeo, vt se non cum præsentib. modo, sed cum omnis æui claris viris comparet. Equidem haud dißimulo, me tuas Q. Fabi laudes non assequi solùm velle, sed (bona venia tua dixerim) si poßim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, vt nolimus quemquam nostri similem euadere ciuem: id enim non eorum modò quib. inuiderimus, sed Reipubl. & penè omnis generis humani detrimentum sit. Commemorauit quantum essem periculi aditurus, si in Africam traiicerẽ: vt meã quoque non solùm Reipublicæ & exercitus vicem videretur solicitus. Vnde hæc repentè de me cura exorta? cùm pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum propè occidione occisi essent: cùm amissa Hispania, cùm quatuor exercitus Pœnorũ, quatuorq; duces omnia metu armisque tenerent: cùm quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me; nemo profiteri nomen ausus esset: cùm mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperiũ populus Romanus: quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? vtrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quàm tunc in Hispania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quàm tunc in Hispania fuerũt? an ætas mea tũc maturior bello gerẽdo fuit, quàm nunc est? an cùm Carthaginiẽsi hoste in Hispania, quàm in Africa bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosq; quatuor exercitus Punicos, post tot vrbes vi captas, aut metu subactas in ditionẽ, post perdomita omnia vsq; ad Oceanũ, tot regulos, tot sæuas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita vt vestigium nullum belli reliquũ sit, eleuare meas res gestas: tam Hercule quàm si victor ex Africa redierim, ea ipsa eleuare, quæ nunc retinẽdi mei causa, vt terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat vllos patère portus: M. Attilium captum in Africa cõmemorat, tamquam M. Attilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamẽ portus Africæ, & res egregias primo anno gesßisse: & quantum ad Carthaginienses duces attinet, inuictũ ad vltimũ permansisse. Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore; si nuper, non annis ante quadraginta ista clades accepta foret: qui ego minus in Africam Regulo capto, quàm Scipionib. occisis in Hispaniam, traiicerẽ? nec feliciꝰ Xantippũ Lacedæmonium Carthagini, quàm me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretq; mihi ex eo ipso fiducia, quod poßit in hominis vnius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temerè in Siciliam omissu domi bello transgreßi. Cur ergo, quoniã Græcas fabulas narrare vacat, non Agathoclem potius Syracusanum regem, cùm diu Sicilia Punico bello vreretur, transgressum in hanc eandem Africã, auertisse eò bel-
XLIV *lum, vnde venerat, refers? Sed quid vltro metũ inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veterib. externisque exemplis admonere opus est? maius præsentiusve vllum exemplũ esse quàm Annibal potest? multum interest, alienos populere fines, an tuos vri exscindique videas. plus animi est inferenti periculum, quàm propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerũ est terror. bona malaq; hostiũ ex propinquo ingressus, fines aspicias. Non sperauerat Annibal fore, vt tot in Italia populi ad se deficerẽt, quot defecerũt post Cãnensem cladem: quãto minus quicquam in Africa Cartaginiensib. firmum ac stabile est, infidis socijs, grauibus ac superbis dominis? Ad hæc nos etiã deserti ab socijs virib. nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil ciuilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros Numidasq;, leuißima fide mutãdæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, vnà & traiecisse me audietis, & ardere bello Africã & molientem hinc Annibalẽ, & obsideri Carthaginem. lætiores, & frequentiores ex Africa expectate nũtios, quàm ex Hispania accipiebatis. His mihi spes subiicit fortuna populi Romani, dij fœderis ab hoste violati testes, Syphax & Masanissa reges: quorũ ego fidei ita innitor, vt verit urus perfidiã sim. Multa quæ nunc ex interuallo non apparent, bellũ aperiet. & id est viri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi, parem quidem Annibalẽ: sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eũ: & Carthago potius præmium victoriæ erit, quàm semiruta Brutiorũ castella. Ne quid interim dum traiicio, dum expono exercitum in Africam, dum castra ad Carthaginem promoueo, Respubl. hic detrimẽti capiat, quod tu Q. Fabi, cum victor tota Italia volitaret Annibal, potuisti præstare: hoc vide ne contumeliosũ sit cõcusso iam, & penè fracto Annibale negare, posse P. Liciniũ consulẽ virum fortissimũ præstare, qui ne à sacris absit põtifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ prouinciæ non venit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellũ: tamẽ ad dignitatem populi Romani, famamq; apud reges gentesq; externas pertinebat, non ad defendendã modo Italiam, sed ad inferanda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgariq;, quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorũ audere: & priore Punico bello, tum cùm de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus & classib. oppugnatã: nunc cum de Italia certatur, Africam pacatã esse. Requiescat aliquando diu vexata Italia, vratur, populeturque inuicẽ Africa. castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostiũ ex mœnib. nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorũ, defectio sociorũ, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertãtur. Quæ ad Rempublicam pertinent, & bellum quod instat, & prouincias de quib. agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos pertinens sit: si quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania eleuauit, sic & ego contra gloriam eius eludere, & meã verbis extollere velim; neutrũ faciam P. C. & si nulla alia re, modestia certè & temperamento linguæ adolescens senem vicero. ita & vixi, & res geßi, vt tacitus ea opinione, quam vestra sponte cõceptã animis haberetis, facilè cõtentus essem.*

Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, vt prouincia Africa sibi decerneretur, ad popu- XLV

lum extemplò laturum. Itaque Q. Fuluius qui consul quater, & censor fuerat, postulauit à cõsule, vt palam in senatu diceret, permitteretne patribus, vt de prouinciis decernerent: staturusque eo esset, quod cẽsuissent, an ad populum laturus. Cum Scipio respondisset, *se quod è republica esset facturum*: tum Fuluius: *Non ego ignarus quid responsurus facturusve esses, quæsiui: quippe cum prætẽferas tentare magis, quam consulere senatũ: & ni prouinciam tibi quam volueris extẽplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaq; à vobis tribuni plebis postulo*, inquit, *vt sententiã mihi ideò non dicẽti, quod si in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus cõsul, auxilio sitis*. Inde altercatio orta, cùm consul *negaret æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiã diceret*. Tribuni ita decreuerunt: *Si consul senatui de prouinciis permittit, stari eo quod senatus cẽsuerit, placet: nec de ea referre ad populũ patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiã recusabit dicere, auxilio erimus*. Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissũ senatui est. Prouinciæ ita decretæ: Alteri consuli Sicilia, & triginta rostratæ naues, quas C. Seruilius superiore anno habuisset: permissumq; *vt in Africam, si id è Republica esse censeret*, traiiceret. Alteri Brutii, & bellum cũ Annibale cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius habuit, & vt L. Veturius & Q. Cæcilius sortirentur inter se, cõpararéntve, vt in Brutiis duab. legionibus, quas cõsul reliquisset, rem gereret: imperiũq; in annum ei prorogaretur, cui ea prouincia euenisset. Et cæteris prætoribus consulibusque, qui exercitib. prouinciisq; præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte euenit, vt cum consule in Brutiis aduersus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & fauore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donũ ex præda Asdrubalis portandum missi. M. Pomponius Matho, & Q. Catulus, tulerunt coronam auream * CC. pondo, & simulacra spoliorum, ex * M. pondo argenti facta. Scipio, cum vt delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, vt voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: & quia impensæ negauerat Reipubl. futuram classem, vt quæ à sociis darentur ad nouas fabricãdas naues, acciperet. Etruriæ primùm populi pro suis quisque facultatibus cõsulem adiuturos polliciti. *Cærites frumentum sociis naualibus, commeatumq; omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquiniẽses lintea in vela, Volaterrani armamenta nauium & frumentum: Aretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, milliũ quinquaginta summã pari cuiusq; generis numero expleturos: secures, rutra, falses, alueolos, molas, quantũ in XL. longas naues opus esset: tritici centũ & viginti millia modiûm, & in viaticum decurionib. remigibusq; collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani, abietẽ in fabricandas naues, & frumenti magnũ numerum*: abiete ex publicis siluis est vsus. Vmbriæ populi Nursiniq; & Reatini & Amiternini, Sabinúsq; omnis ager, milites polliciti, Marsi, Peligni, Marruciniq; multi voluntarij nomina in classem dederunt. Camertes cùm æquo fœdere cũ Romanis essent, cohortem armatã sexcẽtorum hominum miserunt. triginta nauium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes cum essent positæ, ipse ita instetit operi, vt die quadragesimo quinto, quàm ex siluis detracta materia erat, naues instructæ armatæq; in aquam deductæ sint.

Alteratio orta inter Scipionem & tribunos plebis.

Senatusconsultum de prouinciis.

Scipionis ludi.

* Valet 114000. coron.

* Valet 30000. coron.

Hetruriæ populi Scipionẽ in ornanda classe iuuant.

XLVI

Scipio in Siciliam proficiscitur.

Profectus in Siciliam est triginta nauib. longis: voluntariorum septem ferme millibus in naues impositis. Et P. Licinius in brutios ad duos exercitus consulares venit. ex iis, cum sibi sumpsit. quem L. Veturius Cõsul habuerat. Metello, quibus præfuisset legionib. iis præesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. Et prætores diuersi in prouincias profecti. Et quia pecunia ad bellũ deerat, agri Campani regionẽ à fossa Græca ad mare versã vendere quæstores iussi. indicio quoque permisso, qui ager ciuis Campani fuisset, vt is publicus populi Romani esset: indici præmiũ constitutũ, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et C. Seruilio Prætori vrbis negotium datum, *vt Campani ciues vbi cuiq; ex senatusconsulto liceret, habitarent: animaduerteretque in eos, qui alibi habitarent*.

Mago cum exercitu in Italiam traiecit.

Genua à Magone capta.

Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Baleariũ insula, vbi hybernarat, iuuẽtute lecta in classem imposita in Italiã triginta ferme rostratis nauib. & multis onerariis, duodecim millia peditũ, duo fermè equitum traiecit: Genuamque nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino aduentu cepit: inde ad oram Ligurũ Alpinorũ, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tẽpestate gerebant cũ Epanteriis montanis. Igitur Pœnus Sauone oppido Alpino præda deposita, & decẽ longis nauib. in statione ad præsidium relictis, cæteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat, *Scipionem traiecturũ esse*: ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, cõposita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus indies, ad famã nominis eius Gallis vndiq; confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio antè forent lætati, si par aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curã ingentem accenderunt patribus. Itaq; & M. Liuiũ Procos. ex Hetruria volonum exercitum admouere Ariminũ iusserunt, & Cn. Seruilio prætori negotium datum, *vt si è Republica censeret esse, duas vrbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex vrbe duci iuberet*. M. Valerius Leuinus Aretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naues onerariæ Pœnorum ad LXXX. circa Sardiniam ab Cn. Octauio, qui prouinciæ præerat, captæ. Eas Cælius frumento misso ad Annibalem, cõmeatuq, onustas: Valerius prædam Hetruscã Ligurumq; montanorum captiuos, Carthaginẽ portantes, captas tradit. In Brutiis nihil fermè anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quod Punicum exercitũ super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicauitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

Pœnorum naues onerariæ 80. captæ.

Pestilentia.

EPITOME LIBRI XXIX.

X Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportauit: & mandata Masanissæ Scipioni exposuit, conquerentis quod non exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitauerat. ipse in acie occisus; Mandonius exposcentibus Romanis à suis deditus est. Magoni, qui in Galliam & Liguriam ierat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecuniæ quib. auxilia conduceret: præceptumq;, vt se Annibali iungeret. Scipio à Syracusis in Brutios traiecit, & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romã à Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis inuento pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem Matrem deûm incolæ dicebant. excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu iudicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebatur, vt numen id ab optimo viro reciperetur, consecraretur que. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminij legati quererentur, quòd pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum & coniuges stuprauerat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione Procos. qui in Sicilia erat, in vrbem perlatus esset, tamquam luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit senatus permissu. Syphax accepta filia in matrimonium Asdrubalis Gisgonis, amicitiæ quam cum Scipione ipse iunxerat, renuntiauit. Masanissa rex Mæsulorum, dum pro Carthagine in Hispania militat, amisso patri Gala, de regno exciderat. quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum priuatus est: & cum ducentis equitib. exul Scipioni se iunxit, & cum eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio aduentu Asdrubalis & Syphacis, qui propè cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Vticæ depulsus, hyberna communiuit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prosperè aduersus Annibalem pugnauit. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCXV. millia. Inter censores Marcum Liuium & Claudium Neronem notabilis discordia fuit. nam & Claudius Liuio collegæ equum ademit, quod à populo Romano damnatus, actusque in exilium fuerat: & Liuius Claudio, quòd falsum in se testimonium dixisset: & quod minimè bona fide secum in gratiam redisset, idem omnes tribus, extra vnam ærarias reliquit, quod & innocentem se damnassent, & postea consulem censorémque fecissent.

I

CIPIO posteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinauit, centuriauitque; ex iis trecentos iuuenes florẽtes ætate, & viriũ robore insignes circa se habebat, ignorantes quem ad vsum neque centuriati, neque armati seruarentur. tum ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traiicerent, legit: diémq; iis qua equis armisq; instructi atque ornati adessent, edixit. Grauis ea militia. procul domo terra mariq; multos labores, magna pericula allatura videbatur: neq; ipsos modo, sed parentes cognatósque eorum ea cura angebat. Vbi dies quæ dicta erat, aduenit, arma equósque ostenderunt. tum Scipio renunciari sibi dixit, *quosdam equites Siculorum tamquã grauem & durã horrere eam militiam. si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tunc fateri, quàm postmodũ querentes, segnes atq; inutiles milites Respubl. esse. expromerẽt quid sentirent, cum bona venia se auditurũ.* Vbi ex his vnus ausus est dicere, se prorsus. *si sibi verum vellet, liberũ esset, nolle militare*, tum Scipio ei: *Quando igitur adolescens quid sentires non dissimulasti, vicariũ tibi expediam, cui tu arma equumq; & cetera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplò domum ducas, exerceas; docendũ cures equo armisque.* Læto conditionem accipiendi vnum ex CCC. quos inermes habebat, tradit. Vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt: se quisq; excusare, & vicarium accipere. Ita trecẽtis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa docendorũ atq. exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, *ipsum militaturũ qui ita non fecisset.* Egregiam hanc alam equitum euasisse ferunt, multisque prœliis Rempub. adiuuisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maximè qui sub duce Marcello militauerant: quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiã ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse vrbiũ oppugnãdarũ: nihil n. paruum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorũ ciuitatib. imperat: ex Italia aduecto parcit, veteres naues reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prędatum mittit, nouas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, vt in sicco hybernarent. Pręparatis omnib. ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motib. satis tranquillas venit. Græci res à quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentib. concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicã fidem, partim edicto, partim iudiciis etiã in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res sed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoque enixius bellum adiuuerunt. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quàm per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *cum superesse vnum ducem Romanis, ceteris ab Annibale interfectis, rebantur. eo nec in Hispaniam cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia grauius bellũ vrgeret, ad-*

Scipio trecentos iuuenes Romanos delegit, quos Siculorum totidem armis & equis ornauit.

Marcelli milites.

Syracusæ nondũ trãquillę erãt.

Indibilis deficit à Romanis.

ret, aduersus Annibalem eum accersitum, præterquam quod nomina tantum ducũ in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductũ. trepida omnia & inconditam turbam tyronum esse. numquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. seruitũ ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec inuicem his, aut illis, sed interdum vtrisq; simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: vt ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusq;. Hæc taliaque dicendo non populares modò, sed Ausetanos quoq; vicinam gentem concitat, & alios finitimos sibi atq; illis populos. itaque intra paucos dies XXX. millia

Hispanorũ exercitus aduersus imperatores Romanos, Lentulum & Manlium Acidinum.

LXI peditum, quatuor fermè equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conuenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligẽdo, bellum: iunctis & ipsi exercitib. per agrum Ausetanũ hostico tamquam pacato clemẽter ductis militib., ad sedem hostium peruenere. trium milliũ spatio procul à castris eorum posuerunt castra. Primò per legatos nequiquam est tentatum, vt discederetur ab armis. deinde cum in pabulatores Romanos impetus repentè ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu prœliũ equestre fuit, haud sane memorando in partem vllam euentu. Sole oriente postero die armati instructique omnes mille fermè passus procul à castris Romanis aciem ostẽdêre. Medij Ausetani erant: cornua dextrum Illergetes, læuum ignobiles tenebant Hispani populi, inter cornua & mediam aciem interualla patentia satis latè fecerunt: qua equitatum, vbi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id modò hostium imitati sunt, vt inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterùm Lentulus ei parti vsum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem interuallis hostium aciem equites immisisset: Ser. Cornelio tribuno militum imperat, *equites per patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat:* ipse cœpta parum prosperè pedestri pugna, tantum moratus, dum cedẽti duodecimæ legioni, quæ in læuo cornu aduersus Illergetes locata erat, tertiamdecimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit. postea quam æquata ibi pugna est ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ab subsidia quibus res postulabat locis inducentem, venit. indicat *tuta ab læuo cornu esse iam missum ab se Ser. Corneliũ, procella equestri hostes circũfusurum.* Vix hæc dicta dederat, cum Romani equites in medios inuecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitib. Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. itaq; omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores vt turbatos hostium ordines, & trepidationem pauoremque & fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *vt perculsos inuadat, neu restitui aciem patiantur.* Non substinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitib. ad pedes degressis ante prima signa peditũ se obiecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tãdem postquam ij qui circa regem semineccem restantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta; plures cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani. nec antè abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cęsa eo die, DCCC. fermè capti. Romanorum sociorumque paulò amplius CC. maxime in læuo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prœlio effugerant, sparsi primò per agros, deinde in suas quisque ciuitates redierunt. Tum à Mandonio euocati in consilium, cõquestique ibi clades suas, increpitis auctorib. belli, *legatos mittẽdos ad arma tradenda, deditionemque faciendam censuerunt.* Quibus culpam in auctores belli Indibilem cæterosque principes, quorum plerique in acie cecidissẽt, conferentibus, tradentibusque arma & dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitatores tradidissent viuos: sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumq; & deinceps aliorum populorũ ducturos.* Hæc dicta legatis, renuntiataque in cõcilium. Ibi Mandonius, cæteriq; principes comprehensi, traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipendium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui: & obsides ab triginta fermè populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies cõcito & cõpresso, in Africã omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Rhegiũ cùm accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites, sociosq; nauales duxit. Omnib. pacis modo incuriosè agentibus, magna clades illata. nuntijq; trepidi Carthaginem terrore ingenti compleuêre, *classem Romanam Scipionẽque imperatorẽ* (& fama fuerat iam in Siciliam trãsgressum) *aduenisse.* Nec quot naues vidissent, nec quãta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu angẽte accipiebant. itaque primò terror pauorque, deinde mœstitia animos incessit: *tantum fortunã mutasse, vt qui modò ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratis tot hostium exercitib., omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionẽ accepissent, ij verso Marte, Africæ populationes, & obsidionẽ Carthaginis visuri forent: nequaquã pars ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanã plebẽ, illis Latium iuuentutẽ præbuisse, maiorem semper, frequentioremq; pro tot cæsis exercitibus subolescentem: cæterùm suã plebem imbellem in vrbe, imbellẽ in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnẽ auram spei mobili atq; infida. iam reges, Syphacem post colloquiũ cum Scipione alienatũ, Masanissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil vsquam spei, nihil auxilij esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quicquam, nec coniungere se Annibali: & Annibalẽ ipsum iam & fama senescere, & viribus.* In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuntio animos, rursus terror instans reuocauit ad consultandum, *quonam modo obuiam præsentib. periculis iretur.* Delectus raptim in vrbe agrisq; haberi placet, mittere ad cõducenda Afro-

Hispani in fugam versi compluribus cæsis.

III

Mãdonius cæterique belli auctores deduntur Romanis.

Carthaginienses exterriti audito Scipionis aduentu.

IV

rum auxilia, munire vrbem, frumentum conuehere, tela, arma parare, instruere naues. ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam hæc agentibus, nuntius tandem venit, *Lælium non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transuectas, summam belli molem adhuc in Sicilia esse.* Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliósque regulos firmandę societatis causa cœptæ. Ad Philippum quoq; missi, qui * ducenta argenti talenta pollicerentur, vt in Siciliam aut Italiam traiiceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, vt omni terrore Scipionem retinerent. ad Magonem non legati modò, sed xxv. naues longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius vrbem Romam exercitum admoueret, coniungeretque se Annibali.

* Valet 120000. cor.

Hæc Carthagine parabant, agitabantque, cum ad Lælium prędas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidijs agentem Masanissa fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi à Scipione questus, quòd non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, si spatium ad sua vt velit componenda detur, nihil syncera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem ne cessaret. se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copijs affuturũ peditum equitumque. nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam à Carthagine, cum qua abscente Scipione non satis tutũ esset contrahi certamen.*

Masanissa ad Lælium venit.

V Ab hoc sermone dimisso Masanissa, Lælius postero die naues præda onustas ab Hippone soluit: reuectúsque in Siciliam, mandata Masanissæ Scipioni exposuit. Eisdem fermè diebus naues, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos, Ligures Genuamque accesserunt. In ijs locis tum fortè Mago tenebat classem, qui legatorum auditis verbis, iubentium *exercitus quam maximos comparare,* extemplò Gallorum & Ligurum (namque vtriúsque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *& missum se ad eos vindicandos in libertatem* ait: *& vt ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, vnum in Gallia, alterum in Etruria esse, satis scire: Sp. Lucretium secum M. Liuio iuncturum multa millia ipsis etiam armanda esse, vt duob. ducibus, duobus exercitib. Romanis resistatur.* Galli *summam ad id suam volũtatem esse* dicere. *sed cum vna castra Romana intra fines, altera in finitima terra Hetruria propè in conspectu habeant, si palã fiat auxilio adiutum ab sese Pœnum, extemplò infestos vtrimq; exercitus in agrũ suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occultè adiuuari posset. Liguribus, quòd procul agro, vrbibusq; eorum castra Romana sint, libera consilia esse. illos armare iuuentutẽ, & capessere pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos, Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: iunctúsque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius vrbem moueat, obuiam ire parat. si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

Mago Gallos & Ligures in conciliũ vocat.

VI Post reditum ex Africa C. Lælij, & Scipione stimulato Masanissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiiciendum quamprimum, interuenit maiori minor cogitatio, Locros vrbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciuerat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit: quòd latrocinijs magis quàm iusto bello in Brutiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Brutiis non societate magis Punica, quàm suopte ingenio promptis in eum morem. postremò Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab ijs egressi quidã vrbe Locrenses circumuenti, Rhegiumque abstracti fuerãt. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, assueti fortè apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. ij cogniti ab Locrensium principibus, qui exulabant Rhegij pulsi ab aduersa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: cùm cætera percunctantibus (vt mos est ijs qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, *si redempti ac remissi forent, arcem se ijs tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse.* Itaque vt qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditate inimicos vlciscendi arderent, redemptis extemplò ijs, remissisque, cum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita obseruarent: ipsi ad Scipionem Syracusas profecti apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captiuorum, cùm spem ab effectu haud abhorrentẽ consuli fecissent: tribuni militum cum ijs M. Sergius & P. Matienus missi. iussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere, & Q. Pleminio proprætori scriptum, *vt rei agendæ adesset.* Profecti ab Rhegio, scalas ad dictam altitudinem arcis fabricata, portantes, media fermè nocte ex eo loco, vnde conuenerat, signum dedere proditoribus arcis, qui parati, intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas cùm demisissent, pluribusq; simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigdes Pœnorum, vt in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorũ gemitus primò morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno, & tumultus. cùm causa ignoraretur, postremò certior res alijs excitantibus alios, iamque *ad arma* pro se quisq; vocabat. *hostes in arce esse, & cædi vigiles,* oppressique forẽt Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab ijs qui extra arcem erant sublatus, incertus vnde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaq; velut plena iam hostium arce territi Pœni, omisso certamine in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani vrbem habebant, vi-

Locros vrbem recipiendi spes Scipionẽ ab Africa adeunda reuocat.

Locorum arx capitur à Romanis.

ctoribus præmium in medio positam. Ex arcib. duabus prœlijs quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse postremò veniebat Annibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo exacerbata superbia atq; auaritia Pœnorum ad Romanos inclinasset. Scipioni vt nuntiatum est, *in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumque Annibalem aduentare*: ne præsidiũ etiam periclitaretur haud facili inde receptu, & ipse à Messana, L. Sipione fratre in præsidio ibi relicto, cùm primùm æstu fretum inclinatum est, naues mari secundo transmisit. Et Annibal à Butroto amni (haud procul is ab vrbe Locris abest) nuntio præmisso, *vt sui luce prima summa vi prœliũ cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse auersis omnib. in eum tumultum ab tergo vrbem incautam agrederetur*: vbi luce cœptam inuenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locũ arctum impediturus, voluit: neque scalas, quibus scanderent muros, attulerant. sarcinis in aceruũ coniectis, cum haud procul muris ad terrorẽ hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat vrbem. dum scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parentur, ad visẽdum qua maximè parte aggrederetur, progressus ad murum, scórpione ictus, qui proximus eum fortè steterat. territus inde tam periculoso casu, receptui canere cũ iussisset, castra procul ab ictu teli cõmuniit. Classis Romana à Messana Locros multa die superante accessit: expositi omnes nauibus: & antè occasum solis vrbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna. & Annibal iam scalis, alijsque omnib. ad oppugnationẽ paratis, subibat muros: cùm repentè in eum nihil minus quàm tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad cc. improuidos cùm inuasissent, occidunt. cæteros Annibal, vt consulem adesse sensit, in castra recipit: nũcióque misso ad eos, qui in arce erant. *vt sibimet ipsis consulerent*, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant igni iniecto tectis quæ tenebant, vt is tumultus hostẽ moraretur, agmẽ suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio vt & arcem relictam ab hostibus, & vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses grauiter ob defectionem incusauit: de auctorib. suppliciũ sumpsit, bonaque eorũ alterius factionis principibus ob egregiam fidem aduersus Romanos cõcessit. *publicè nec dare, nec eripere se quicquã Locrẽsib.* dixit. *Romam mitterent legatos: quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. illud satis scire, & si malè de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quàm sub amicis Carthaginiensib. fuerint.* Ipse Q. Pleminio legato, præsidioq; quòd arcem ceperat ad tuendam vrbẽ relicto, cum quib. venerat copijs, Messanam traiecit. Ita superbè crudeliterque habiti Locrẽses à Carthaginiensib. post defectionem ab Romanis fuerãt, vt modicas iniurias non æquo modò animo pati, sed propè libenti videri possent. verũenimuero tãtum Pleminius Amilcarem præsidij præfectum, tantum præsidiarij milites Romani Pœnos scelere atque auaritia superauerunt, vt non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium quæ inopi inuisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut à militibus. in corpora ipsorum, in liberos, in cõiuges infande contumeliæ editæ. Iam auaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri: præterquam quòd *à Pyrro, qui cum magno piaculo sacrilegij sui manubias retulit, spoliati* dicebantur. Ergò sicut antè regiæ naues laceratæ naufragijs nihil in terram integri, præter sacram pecuniam deæ, quam asportauerant, extulerunt: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnib. contactis ea violatione templi furorem obiecit: atque inter se ducem in ducem militem in militem rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ad Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminij miles fugiens, sequentibus quorum erat, obuius fortè Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui cum iussu tribunorum adẽptum poculum esset, iurgium inde & clamor, pugna postremo orta inter Pleminij milites, tribunorumque, vt suis quisque oportunus aduenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminij milites, cum ad Pleminium cruorem & vulnera ostentantes non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgijs referentes, accensus ira, domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri iubet. Dum spoliandis ijs (repugnabant enim, *militumque fidem implorabant*) tempus teritur, repentè frequentes milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. & cùm violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum verò in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam humanitatis in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt. tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & propè exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri aduectus, cùm causam Pleminij & tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictóque in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis, & in vincula coniectis, vt Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, *neglectam ab Scipione & nimis leniter latam suam iniuriam* ratus: *nec quemquam æstimare aliam eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset*, tribunos attrahi ad se iussit: laceratosq; omnibus, quæ pati corpus vllum potest, supplicijs interfecit: nec satiatus viuorum pœna, insepultos proiecit. Similì crudelitate & in Locrensium principes est vsus, quos ad conquerendas iniurias ad Scipionem profectos audiuit. & quæ antea per libidinem atque auaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira

VII
Annibal Locros contendit suis auxiliũ laturus.

Annibal scorpione ictus.

Annibal nocte Locris discessit.

VIII

Pleminij & præsidiariorum militũ Romanorũ in Locrenses crudelitas.

IX

Seditio in Locrensi præsidio inter Pleminij & tribunorũ milites.

Pleminius naso auribusque mutilatis propè exsãguis relinquitur.

Pleminij crudelitas.

multiplicia edere: infamiæ atque inuidię non sibi modò, sed etiam imperatori esse.

X Iam comitiorum appetebat tempus, cum à P. Licinio Cos. literæ Romam allatæ sunt: *se, exercitumque suum graui morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem vis mali, aut grauior etiam, in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Cæcilij dimitti, è Republica esse. nam neque vsum eius vllum in præsentia esse, cùm Annibal iam in hyberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra vim morbi, vt nisi maturè dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur*. Ea consuli à patribus facienda, vt è republ. fidéque sua duceret, permissa. Ciuitatem eo tempore recens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sybillinis, propter crebrius eo anno de cælo lapidatum inspectis. *Quandocumque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romā aduecta esset*. Id carmen ab decemuiris inuentum eo magis patres mouit, quòd & legati, qui donum Delphos portauerant, referebant: & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse, & responsum oraculo editum, *maiorem multò victoriam, quàm cuius ex spolijs dona portarent, adesse populo Romano*. In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quòd depoposcisset prouinciam Africam. Itaque quo maturius fatis omnibus oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, *quæ ratio transportandæ Romam deæ esset*.

Idęa mater.

XI Nullas tum in Asia ciuitates socias habebat populus Romanus: tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quondam haud dum vllo fœdere sociata valetudinis populi causa accersitum: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum cœptam amicitiam esse, facturum eum quæ posset, populi Romani causa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Læuinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat: M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, C. Tremelium Flaccum, & M. Valerium Falconem. His quinque naues quinqueremes, *vt ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset*, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos cum exscendissent, oraculum adierunt, consulentes, *ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem, populoque Romano portenderet*. Responsum esse ferunt, *per Attalum regem compotes eius fore quod peterent. cum Romam deam deuexissent, tum curarent, vt eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio acciperet*. Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quem matrem deûm incolæ esse dicebant tradidit, ac deportare Romam iussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Faleo nuntiauit *deam apportari, quærendum virum optimum in ciuitate esse, qui eam ritè hospitio acciperet*. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutijs comitiorum causa dictus, exercitúsque eius dimissus; magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanis absens, cùm prouinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Mattius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponium Matho. Comitijs perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeij septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelij Lentuli. Lucius Hispaniam prouinciam habebat. absens creatus, absens eum honorem gessit. T. Claudius Asellus, & M. Iunius Pennus Plebeij ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam à patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus, M. Æmilius Regillus.

Legati Romani ad aduehendum Romā matrem Idæā in Asiam missi. Delphicum oraculum.

XII Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos desertos ab Romanis, cui vni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperij missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & trigintaquinque rostratis nauibus, haud paruum momentum ad opem ferendam socijs, oppressisset. Vixdum pace facta nuntius regi venit *Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spē nouandi res: Dimallūque oppugnari*. eò se auerterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua aduersus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea cùm audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniā cōtendit: quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum, & xv. nauibus in Ætoliam ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatū vastauit, & ad vrbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit: nec satis fidens virib., vt vrbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cū Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere: nihil vltra irritatis nouo certamine odijs, in regnū se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotę tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere *satis confidere conuenturā eam affirmantes, si ad colloquiū cū P. Sempronio imperatore Romano venisset*. Facilè impetratū (neq; n. nec ipsius quidē regis abhorrebat animus (vt in Epirū trāsiret. Phœnice vrbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio cōgreditur. Affuit colloquio & Aminander Athamanum rex, & magistratus alij Epirotarum, & Acarnanū Primus Philippus prætor verba fecit, & petijt simul ab rege, & ab imperatore Romano *vt finē belli facerent, darentq; eam Epirotis veniā*. P. Sempronius conditiones pacis dixit, *vt Par-*

Philippus cū Ætolis, quibus voluit conditionib. pacem fecit.

Epirotæ de communi pace legatos ad Philippum mittunt.

thins, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium, Romanorum essent, Atintanas, missis Romam legatis absenatu impetrasse, vt Macedoni accederent. In eas conditiones cùm pax conuenisset, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmonium tyrannus, Elei, Messenij, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, *vt populus in has conditiones pacem iuberet.* Iusseruntque omnes tribus, quia verso in Africam bello, omnibus alijs in præsentia leuari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit.

Pax cũ Philippo & Romanis.

XIII M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) prouinciæ, Cornelio Etruria cum vetere ex exercitu: Sempronio Brutij, vt nouas scriberet legiones, decretæ. Prętoribus; M. Martio vrbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, T. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumq; ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, vt Brutios cum duabus legionib. obtineret, quoad eum in prouincia cum imperio morari consuli è Republica visum esset. Et M. Liuio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus aduersus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octauio, vt cùm Sardiniam, legionemq; T. Claudio tradidisset, ipse nauibus longis XL. maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretę. T. Quintius Tarentem, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere vterque præsidio obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam prouinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas prouincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad nouas scribendas in Brutios legiones, & cæterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

Prouinciarum & legionum diuisio.

XIV Quamquam nondum apertè Africa prouincia decreta erat, occultantibus id. credo, patribus, ne præscirent Carthaginienses: tamen in eam spem erecta ciuitas erat, *in Africa eo anno debellatuũ iri, fineq; bello Punico adesse.* Impleuerat ea res superstitione animos: pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant. ea plura vulgabantur: *duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu solis in occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam, & multis locis murum de cælo tactum. in æde Iunonis Sospitæ Lanuuij cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem vnum supplicatio fuit: & nouendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eò accessit consultatio de matre Idæa accipienda. quam prætérquam quòd M. Valerius vnus ex legatis pręgressus, actutum in Italia fore nunciauerat, recens nuncius aderat, Tarracinę iam esse. Haud paruæ rei iudicium senatum tenebat, *qui vir optimus in ciuitate esset, verum certè victoriã eius rei sibi quisque mallet, quàm vlla imperia, honoresve suffragio seu patrum, seu plebis delatos.*

Prodigia.

P. Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescẽtem nondum quæstorium, iudicauerunt in tota ciuitate virum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita iudicauerint, sicut proditum memoriæ à proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, coniectando rem vetustate obrutam, non interponam. *P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire deæ iussus: isque eam de naue accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis.* Postquam nauis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat iussus, in salum naue euectus ab sacerdotibus deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores ciuitatis, inter quas vnius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (vt traditur) antè fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps alię alijs, omni effusa ciuitate obuiam, thuribulis antè ianuas positis, quà pręferebatur, atque accenso thure, precantibus, *vt volens propitiaque vrbem Romam iniret,* in ędem Victorię, quę est in palatio, pertulere deam pridie idus Aprilis, isque dies festus fuit. populus frequens dona deę in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata.

P. Scipio Cn. filius in tota ciuitate optimus vir iudicatus.

Idæa mater in ædem Victoriæ delata. Megalesia.

XV Cùm de supplemento legionum, quę in prouinciis erant, ageretur, *tempus esse*, à quibusdam senatoribus subiectum est, *quæ dubijs in rebus vtcumque tolerata essent, ea dempto iam tandem deum benignitate metu, non vltrà pati.* Erectis exspectatione patribus, subiecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam fermè sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficij causa habere: cùm interim boni, obedientesque socij pro fide atque obsequio imperij Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis patribus renouata rei propè iam obliteratę, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi, decreuerunt, *vt consules; magistratus, denósque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna* (eę namque colonię in ea causa erant) *Romam exciorent: ijs imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua enim numerum equitum explere non posset, pro equite vno tres pedites liceret dare. pedites, equitesque quàm locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicumque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex ijs recusarent, retineri eius coloniæ magistratus, legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent: stipendiũ præterea ijs colonijs tria millia æris, asses singulos imperari, exigique quotannis: censumque in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique*

Senatusconsultum in duodecim colonias, Latinas, quæ milites dare abnuissent.

Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, primoribusq; earum coloniarum: consules cū milites stipendiumque imperassent, alij alijs magis recusare ac reclamare *negare tantū militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obsecrare, vt sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire meritò deberent, admisisse: sed si pereundum etiam foret; neque suum delictum, neque iram populi Romani, vt plus militum darent, quàm haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romę iubent, *magistratus ire domos ad delectus habendos, nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem ijs senatum daturum.* Ita præcisa spe senatum adeundi, deprecandique, delectus in ijs duodecim colonijs, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI

Altera itidem res, propè æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Læuino est. qui priuatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consule, reddi tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse: nam præterquā quod aliquid propriè ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret: etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea patribus admonitio fuit. iussisque referre consulibus, decreuerunt; *vt tribus pensionibus ea pecunia solueretur: primam præsentem ij qui tum essent, duas tertij & quinti consules numerarent.*

Senatusconf. de reddendis pecunijs, quas priuati pro Republica cōtulissent

Omnes deinde alias curas vna occupauit postquam Locrensium clades quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum aduentu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminij scelus, quàm Scipionis in eo aut ambitio, aut negligentia iras hominum irritauit. Decem legati Locrensium obsiti squallore & sordibus, in comitio sedentibus cōsulibus, velamenta supplicum ramos oleæ (vt Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos à Q. Pleminio legato, Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus: orare, vti sibi patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.*

XVII

Locrensiū legatorum in senatu oratio de Pleminij crudelitate.

Senatu dato, maximus natu ex ijs: *Scio,* inquit, *quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probè sciatis, & quomodo proditus Locri Annibali sint: & quomodo pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditū in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini, bonis ac fidelibus socijs tam atroces atque indignas iniurias ab legato vestro, militibusque fieri. Sed ego causam vtriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: vnius, vt coram P. Scipione, qui Locros recepit, quique omnium nobis rectè perperamque factorū est testis, agatur: alterius, quòd qualescumque sumus, tamen hæc quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare P. C. nos, cùm præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna & à præfecto præsidij Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. sed quid illa sunt, collata cum ijs quæ hodie patimur? Cum bona venia quæso audiatis P. C. id quod inuitus eloquar. In discrimine est nūc humanum omne genus, vtrū vos, an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. Sed si ex ijs quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio nunc cùm maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperiū sit; nemo non illos sibi quàm vos dominos præoptet. Et tamen videte quemadmodū Locrenses in vos animati sint, cùm à Carthaginiensibus iniurias multò minores acciperemus, ad vestrum imperatorem cōfugimus, cùm à vestro præsidio plusquā hostilia patiamur, nusquam aliò quàm ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras P. C. aut ne ab dijs quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recuperandos à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. in hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum liberè vltimæ miseriæ) nec hominis quicquam est P. C. præter figuram & speciem, neq; Romani ciuis, præter habitum & sonum Latinæ linguæ. pestis, ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia diuidimur, ad perniciem nauigantium circumsedisse fabulæ ferunt.. Ac si scelus, libidinem, & auaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, vnam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes cēturiones militesq; vestros (adeò in promiscuo licētiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentū. quotidie capitur vrbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierū puerorumq; qui rapiūtur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui nesciat, quomodo aut nos ad patiēdū sufficiamus: aut illos qui faciunt, nondum tantarū iniuriarum satietas ceperit. Neq; ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. cōmuniter omnia cōplectar. Nego domū vllam Locris, nego quemquam hominum expertem iniuriæ esse: nego vllū genus sceleris, libidinis, auaritiæ superesse, quod in vllo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, vter casus ciuitatis sit detestabilior; cùm hostes bello vrbē cepere: an cùm exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. omnia, quæ captæ vrbes patiuntur, passi sumus, & nunc cùm maximè patimur P. C. omniaque crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos ciues edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, & coniuges, edidit.* XVIII *Vnū est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat: & vos audire, & exsoluere Rempubl. vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus P. C. Vidimus enim cū quāta cæremonia non vestros solùm colatis deos, sed etiā externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cuius sanctitate templi credo aliquam famā ad vos peruenisse Pyrrhi bello: qui cùm ex Sicilia rediens Locros classe præteruehretur, inter alia fœda, quæ propter fidem nostram erga vos in ciuitatem nostram facinora edidit, thesauros quoq; Proserpinæ intactos, ad eam diem spoliauit: atque ita pecunia in naues imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo euenit P. C.? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata; om-*

nesque naues, quæ sacram pecuniam habebant, in littora nostra eiectæ sunt, qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit. nec tamen illi vnquam postea prosperè quicquam euenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte temerè nocte ingressus Argos occubuit. Hæc cùm audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ nõ augendæ religionis causa, sed præsentis deæ numine sæpe comperta nobis maioribusque nostris, referebãtur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admouere manus intactis illis thesauris: & nefanda præda seipsos, ac domos contaminare suas, & milites vestros, quibus per vos fidemque vestram P. C. priusquam eorũ scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis, ne quod piaculi commiserunt, non suo solùm sanguine, sed etiam publica clade luant. quanquam ne nunc quidẽ P. C. aut in ducibus, aut in militib. vestris cessat ira deæ. aliquoties iam inter se signis collatis cõcurrũt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militũ erant: non acrius cum Carthaginensib., quàm ipsi inter se ferro dimicauerunt. præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Annibali: ni accitus à nobis Scipio interuenisset. At hercule milites cõtactos sacrilegio furor agitat, in ducib. ipsis puniẽdis nullũ deæ numen apparuit. imò tibi præsẽs maximè fuit. virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidijs tribunorũ interceptus, præterquã quòd toto corpore laceratus, naso quoq; auribusq; decisis exsanguis est relictus. recreatus deinde legatus ex vulnerib., tribunos militũ in vincula cõiectos, dein verberatos, seruilibusq; omnib. supplicijs cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea pœnas à tẽpli sui spoliatorib. habet, nec ante desinet omnib. eos agitare furijs, quàm reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quõdam nostri graui Crotoniensium bello, quia extra vrbẽ templũ est, transferre in vrbem eam pecuniã voluerunt. nocte audita ex delubro vox est, abstinerent manus, deam sua tẽpla defensurã. quia mouendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantũ iam altitudinis excitata erãt mœnia, cùm subitò collapsa ruina sunt. Sed & nũc, & sæpe aliàs dea suam sedẽ, suumq; tẽplum aut tutata est, aut à violatoribus grauia piacula exegit. nostras iniurias nec potest, nec possit alius vlcisci, quàm vos P. C. ad vos, vestramq; fidẽ supplices confugimus. nihil nostra interest, vtrũ sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Pœnis ad suppliciũ dedatis. Non postulamus vt extẽplò nobis, vt de absente, vt indicta causa credatur. veniat, coràm ipse audiat, ipse diluat. si quicquã sceleris, quòd homo in homines edere potest, in nos prætermisit, nõ recusamus quin & nos omnia eadẽ iterũ, si pati possumus, patiamur, & ille omni diuino humanoq; liberetur scelere.

XIX

Scipio à Fabio in senatu absente accusatur.

Hæc cũ ab legatis dicta esset, quæsissetq; ab ijs Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionẽ responderunt: *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut iam traiecisse, aut intra paucos dies traiecturũ. & legati gratia quanta esset apud imperatorẽ, expertos esse: cum inter eũ & tribunos cognita causa, tribunos in vincula cõiecerit: legatũ æquè sontẽ, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Iussis excedere è templo legatis, non Pleminius modò, sed etiam Scipio principũ orationib. lacerari. ante omnes Q. Fabius *natum ad corrumpendam disciplinam militarẽ* arguere. *sic & in Hispania plus propè per seditionẽ militũ, quàm bello amissum. externo & regio more & indulgere licẽtiæ militũ, & sæuire in eos.* Sẽtentiam deinde trucẽ orationi adiecit. *Pleminiũ legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere: ac si vera forent, quæ Locrẽses quererẽtur, in carcere necari, bonaq; eius publicari. P. Scipionẽ, quòd de prouincia decessẽrit iniussu senatus, reuocari: agiq; cũ tribunis plebis, vt de imperio eius abrogãdo ferrẽt ad populũ. Locrensib. coràm senatu respondere: quas iniurias sibi factas quererẽtur, neque senatũ neque populum Romanũ factas velle. viros bonos, sociosq; & amicos eos appellari. liberos, coniuges quæq; alia erepta essẽt, restitui. pecuniã, quãta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, cõquiri: duplãque pecuniam in thesauris reponi; & sacrũ piaculare fieri: ita vt prius ad collegiũ pontificum referretur: quòd sacri thesauri moti, aperti, violatiq; essent, quæ piacula quibus dijs, quib. hostijs, fieri placeret. milites qui Locris essent omnes in Siciliã transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci.*

Variæ senatorũ sententiæ de Scipione.

Perrogari eo die sentẽtiæ accẽsis studijs pro Scipione & aduersus Sciponẽ, non potuere. Præter Pleminij facinus, Locrensiumq; cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modò, sed ne militaris quidẽ cultus iactabatur, *cum pallio crepidisq; inambulare in gymnasio, libellis etiã palæstræq; operam dare: æquè segniter molliterq; cohortem totam Syracusarũ amœnitate frui: Carthaginẽ atq; Annibalẽ excidisse de memoria: exercitũ omnẽ licentia corruptũ, qualis Sucroni in Hispania fuerit, qualis nũc Locris, socijs magis quàm hosti metuendus.* Hæc quãquam partim vera, partim mista, eoq; similia veris iactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit.

XX

Q. Metelli de Scipione sententia.

Quî enim cõuenire, quem modo ciuitas iuuenem admodũ, vnum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducẽ, quem recepta ab hostib. Hispania ad imponendũ Punico bello finem creauerit consulem, spe destinauerit Annibalẽ ex Italia detracturũ, Africã subacturum, eam repentè, tanquã Q. Pleminium, indicta causa propè damnatũ ex prouincia reuocari? cùm ea, quæ in se nefariè facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neq; aliud quàm patiẽtia, aut pudor, quòd legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorẽ, cui Sicilia prouincia sorte euenisset, triduo proximo in prouinciã proficisci: consules, decẽ legatos, quos ijs videretur, ex senatu legere, quos cũ prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atq; ædilem, cum eo concilio prætorẽ cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, vt eũ de prouincia decedere iuberẽt: si P. Scipio iam in Africã traiecisset, tribuni plebis, atq; ædilis, cum duobus legatis, quos maximè prætor idoneos censuisset, in Africã proficiscerẽtur; tribuni atq; ædilis: qui reducerent inde Scipionẽ: legati, qui exercitui præessent, donec nouus imperator ad eũ exercitũ venisset, sin M. Põponius, & decẽ legati cõperissent, neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, vt in exercitu Scipio maneret, bellumq; vt proposuisset, gereret. Hoc facto S. C. cũ tribunis plebis actum est, *aut cõpararẽt inter se, aut*

sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificũ relatum *de expiãdis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent.* Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus, ijsque ædilis plebis datus est: quem si aut in Sicilia prætoris dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africã traiecisset, cõprehendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quàm Messanã cõsiliũ erat.

XXI Ceterùm duplex fama est, quod ad Pleminiũ attinet. alij, auditis quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, fortè in Q. Metellum vnum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum. alij, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitũ missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conijcerent. Ij omnes, seu antè Scipionis, seu cum prętoris iussu traditi in custodiã Rheginis sunt.

Sacra pecunia è templo Proserpinæ erepta reponitur.

Prætor legatiq; Locros profecti, primùm, sicuti mandatũ erat, religionis curam habuêre. omnem enim sacram pecuniã, quæque apud Pleminium, quæq; apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerũt. tum vocatos in concionem milites: prætor signa extra vrbẽ efferre iubet: castraq; in campo locat, *cum graui edicto, si quis miles aut in vrbe restitisset, aut secum extulisset quod suũ non esset: Locrẽsib. se permittere, vt quod suũ quisque cognosceret, prehenderet. si quid non cõpareret, repeteret. antè omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui. non leui defuncturum pœna, qui non restituisset.*

Locrensib libertas restituitur.

Locrensium deinde concionem habuit, atq; *ijs libertatem legesq; suas populum Romanum senatumque restituere* dixit. *si qui Pleminium, aliúmue quem accusare vellet, Rhegiũ se sequeretur. si de P. Scipione publ. queri vellent, ea quæ Locris nefariè in deos hominesq; facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi secum consilio cogniturum.* Locrẽses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum iniurijs ciuitatis suæ doluerit, eum esse virũ, quem amicum sibi quàm inimicũ malint esse. pro certo se habere, neq; iussu neq; voluntate P. Scipionis tot iam nefãda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditũ. natura insitum quibusdã esse, vt magis peccare nolint, quàm satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & cõsilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminiũ, & ad duos & triginta homines cum eo damnauerunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, vt ea quoque, quæ vulgata sermonib. erant de cultu ac desidia imperatoris, solutaq; militię disciplina, cõperta oculis perferrent Romam.

Pleminius & triginta duo homines cum eo in catenis Romam missi.

Scipio reb. non verbis ostendit se falso fuisse accusatum.

XXII Venientibus in Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum se parauit. exercitũ omnem eò conuenire, classem expediri iussit, tanquam dimicandum eo die terra mariq; cum Carthaginiensibus esset. Quò die venerunt, hospitio comiter accepti. postero die terrestrem naualemque exercitus non instructos modò, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum & ipsam edentem naualis pugnæ ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. tantaque admiratio singularum vniuersarumq; rerum incussa, vt satis crederent, *aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populũ, aut nullo alio posse:* iuberentq;, *quod dij bene verterent, traijceret, & spei conceptæ, quo die illũ omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret:* adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam essent. Pleminius, quiq; in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplò in carcerem conditi. ac primò producti ad populum a tribunis apud prœoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. postea cùm sæpius producerentur, iam senescẽte inuidia molliebatur ira: & ipsa deformitas Pleminij, memoriaque absentis Scipionis fauorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen ptius in vinculis est, quàm iudicium de eo perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, *ludis votiuis, quos Romæ Africanus iterũ cõsul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis vrbem incendere, vt frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S. C.*

Pleminius in vinculis moritur.

De Scipione nusquam, nisi in senatu actum. vbi omnes legatique & tribuni classem, exercitũ, ducemq; verbis extollentes, effecerunt, vt senatus censeret *primo quoque tempore in Africam traijciendum: Scipionique permitteretur, vt ex ijs exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africã secũ traijceret, quos prouinciæ relinqueret præsidio.*

XXIII Dũ hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoq; cum speculis per promontoria omnia positis, percũctantes pauentesq; ad singulos nuncios solicitã hyemem egissent, haud paruũ & ipsi tuendæ Africæ momentum adiecerunt societatem Syphacis regis, cuius maximè fiducia traiecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitiũ modò cum rege, de quo antè dictum est, cùm ex Hispania fortè in idem tempus Scipio atque Asdrubal conuenerunt: sed mentio quoque inchoatæ affinitatis, vt rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptijs statuendũ (iam enim nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, vt accensũ cupiditate (& sũt antè omnes barbaros Numidæ effusi in Venerẽ) sensit, virginem ab Carthagine accersit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, vt publicum quoq; fœdus priuato adijceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemq;, *data vltro citroq; fide, eosdem amicos inimicosq; habituros,* iureiurando affirmatur. Cęterum Asdrubal memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quàm vana & mutabilia barbarorum ingenia essent: veritus, ne si traijceret in Africam Scipio, paruum vinculum eę nuptię essent: dum accensum recente amore Numidam habet, perpellit, blãditijs quoq; puellę adhibitis, vt legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eũ, *ne priori-*

Syphax Asdrubalis filiam ducit.

Syphax ad Scipionem legatos mittit.

ribus suis promissis fretus in Africam traijciat. se & nuptijs, cum Carthaginiensi filiæ Asdrubalis, quē viderit apud se in hospitio, & publico etiā fœdere cum populo Carthaginiensi iunctum. hortari primùm, vt procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cū Carthaginiensibus gerāt, ne sibi interesse certaminibus eorū, armáq; aut illa abnuentē alterā societatē sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniugis suæ, proq; parente ac penatibus dimicare. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum conuenerunt.

XXIV Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerēdarum, magnáque spe destitutus erat, legatis properè, priusquā res vulgaretur, remissis in Africā, literas dat ad regem: quibus etiam atque etiā monet eum, *ne iura hospitij secum, neu cùm populo Romano iusta societatis, neu fas, fidem, dextras, deos testes atq; arbitros conuentorum fallat.* Ceterùm quando neque celari aduentus Numidarū poterat (vagati enim in vrbe, obuersatique prætorio erant) &, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent: timórque in exercitum incideret, ne simul cum rege & Carthaginiensibus foret bellandum: auertit à vero falsis præoccupando mentes hominum.

Scipionis ad milites oratio. Et vocatis ad concionem militibus, *non vltrà esse cunctandum* ait: *instare, vt in Africam quam primùm traijciat, socios reget. Masanissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentē, quòd cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantémq;, vt aut traijciatur tandē in Africam exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, vt & ipse sibi ac regno possit consulere. Itaque iam satis omnibus instructis apparatisq;, & re iam non vltra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæū classe traductā, eodémq; omnibus peditū equitúmq; copiis contractis, quæ prima dies cursum nauibus daret, deis bene iuuantibus in Africam traijcere.* Literas ad M. Pomponium mittit, *vt si ei videretur, Lilybæū veniret: vt cōmuniter cōsulerent, quas legiones potissimū, & quantū militum numerū in Africam traijceret:* item circum oram omnem maritimam misit, *vt naues onerariæ comprehensæ, Lilybæum omnes contraherentur.*

Cannenses legiones. Quicquid militum nauiúmq; in Sicilia erat. cùm Lilybæū cōuenissent, & nec vrbs multitudinem hominum, nec portus naues caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traijciendi, vt non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipuè qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant nauata Reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minimè id genus militum aspernabatur, vt qui neque ad Cannas ignauia eorum cladē acceptam sciret, neq; vllos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertósq; non varijs prœlijs modò, sed vrbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se traiecturum in Africam cùm dixisset, singulos milites inspexit: relictísque quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia adduxerat: suppleuitque ita eas legiones, vt singulæ sena millia & ducenos pedites, trecenos haberet equites. sociorum item Latini nominis pedites equitésque de exercitu Cannensi legit.

XXV De numero exercitus, quem Scipio in Africam transportauit. Quantum militum in Africam transportatum sit, non paruo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi XV. millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam, v. & XXX. millia peditum equitúmque in naues imposita inuenio. quidam non adiecēre numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius vt abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget volucres ad terram delapsas clamore militum ait: tantámque multitudinem conscendisse naues, vt nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites vt in naues ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, nauibus antè conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data. v. & XL. dierum cibaria, è quibus XV. dierum cocta, imposita. vt omnes iam in nauibus erant, scaphas circummisit, vt ex omnibus nauibus gubernatorésque & magistri nauium, & bini milites in forum conuenirent ad imperia accipienda. Posteaquam conuenerunt, primum ab ijs quæsiuit. *si aquam hominibus, iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent.* Vbi responsum est, *aquam dierum v. & XL. in nauibus esse:* tum edixit militibus, *vt silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent. cum XX. rostratis se ac L. Scipionem ab dextero cornu, ab læuo totidem rostratis C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone* (quæstor tum is erat.) *onerarijs futurū præsidio. lumina in nauibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria naue insigne nocturnum trium luminum fore.*

Emporia. Emporia vt peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eóq; abundans omnium copia rerū est regio, & imbelles (quod plerúmq; in vbere agro euenit) barbari sunt: priusq; quā à Carthagine subueniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperijs, redire ad naues iussi: & postero die dijs bene iuuātibus signo dato soluere naues.

XXVI Scipionis classis omnes alias priores antecelluit. Multæ classes Romanæ e Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant: ceterùm non eo bello solum (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidē vlla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classes æstimares, & bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant: & propè totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerarijs Scipio tum traijciebat. nam præter L. longas naues, quadringentis fermè onerarijs exercitum transuexit. sed & bellum bello, secundum priore vt atrocius Romanis videretur, cùm quòd in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suaptē fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus cōuerterat animos: simul & mens ipsa traijciendi, nulli antè eo bello duci tentata, quòd *ad Annibalem detrahendū ex Italia, transferēdumque*

& finiendum in Africa bellum, se transire vulgauerat. Concurrerat ad spectaculũ in portum omnis turba non habitantium modò Lilybæi, sed legationum omniũ ex Sicilia: quæ & ad prosequẽdum Scipionẽ officij causa conuenerant, & prætorem prouinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebãtur, ad prosequendos commilitones processerant. nec classis modò prospectantibus è terra, sed terra etiam omnis circà referta turba spectaculo nauigãtibus erat. Vbi illuxit. Scipio è prætoria naue silentio per præconem facto. *Dij deæq;*, inquit, *qui maria terrasq; colitis, vos precor, quæsoq;, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postq; gerentur, ea mihi, populo plebiq; Romanæ, socijs nominiq; Latino, qui populi Romani, quiq; meã sectam, imperium auspiciumq; terra, mari, amnibusq; sequuntur, bene verruncẽt: eáq; vos omnia bene iuuetis: bonis auctibus auxitis: saluos incolumésq; victis perduellibus victores spolijs decoratos, præda onustos triũphantésq; mecũ domos reduces sistatis: inimicorũ hostiũq; vlciscendorũ copiã faxitis. quæque populus Carthaginiensis in ciuitatẽ nostrã facere molitus est, ea vt mihi populóq; Romano in ciuitatẽ Carthaginiensiũ exẽpla edendi facultatem detis.*

XXVII

Scipionis precatio.

Secundũ eas preces cruda exta cæsa victima (vti mos) in mare porricit, tubáq; signũ dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter conspectu terræ ablati sunt. & à meridie nebula occepit, ita vt vix concursus nauium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Iam terrã cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait; *non plus quinque millia passuum Africã abesse, Mercurij promontoriũ se cernere: si iubeat eò dirigi, iam in portu fore omnẽ classẽ.* Scipio vt in cõspectu terra fuit, *precatus deos, vti bono Reipubl. suóq; Africã viderit, dare vela, & aliũ infrà nauibus accessum petere iubet.* vento eodem ferebantur. ceterùm nebula sub idẽ fermè tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, & ventus premente nebula cecidit, nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naues, aut terræ inserentur, iecére. vbi illuxit, ventus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio quod esset proximũ promontoriũ percunctatus, cum Pulchri promontoriũ id vocari audisset: *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naues*. cò classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam nauigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi: Cœlius vnus, *præterquã quòd non mersas fluctibus naues, ceteros omnes cœlestes maritimosq; terrores, postremò abreptam tẽpestate ab Africa classem ad insulã Aegimurũ, inde egrè correctũ cursum exponit: & propè obrutis nauibus, iniussu imperatoris scaphis haud secus quã naufragos milites sine armis cũ ingẽti tumultu in terram euasisse.*

Ad Pulchri promontorium Scipionis classis appulit.

Expositis copijs Romani castra in proximis tumulis metãtur. Iam non in maritimos modò agros conspectu primũ classis, dein tumultu egredientium in terram pauor terrórq; peruenerat, sed in ipsas vrbes. neque enim hominũ modò turba mulierum puerorũq; agminibus immista, omnes passim compleuerat, vias, sed pecora quoq; præ se agrestes agebant, vt relinqui subitò Africã diceres, vrbibus verò ipsis maiorẽ quàm quem secum attulerant, terrorẽ inferebant. Præcipuè Carthagini propè vt captæ tumultus fuit. nam post M. Attilium Regulum & L. Manlium Coss. annis propè quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptísque quæ obuia sors fecerat, prius recursum semper ad naues, quàm clamor agrestes conciret, fuerat. eò maior tum fuga pauorque in vrbe fuit. Et hercule neque exercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Asdrubal Gisgonis filius, genere, fama, diuitijs, regia tum etiam affinitate longe primus ciuitatis erat. *sed eũ ab illo ipso Scipione aliquot prœlijs fusum, pulsúmq; in Hispania meminerãt. nec magis ducem duci parẽ, quàm tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse.* itaque velut si vrbem extemplò aggressurus Scipio foret, ita *ad arma* est conclamatũ: portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæq; & stationes dispositæ, ac nocte insequẽti vigilatum est. postero die quingenti equites speculatum ad mare turbandósque egredientes ex nauibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. iam enim Scipio classe Vticam missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum. Ii cum Carthaginiensi equitatu prœlium cùm commisissent, paucos in ipso certamine, plerósque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem iuuenem, occiderunt.

XXVIII

Carthaginiensium pauor ob Scipionis aduentum.

Scipio agros vastat.

XXIX

Scipio non agros modo circà vastauit, sed vrbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. vbi præter cetera quæ extemplò in naues onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum seruorúmque sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerũ gerendarum aduentus Masanissæ fuit. quem quidam eum c c. haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu tradunt venisse. Ceterùm cùm longè maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimúmque rem Romanam iuuerit: operæ precium videtur excedere paululũ ad enarrandum quàm varia fortuna vsus sit in amittendo recuperandóque paterno regno. Militante eo pro Carthaginiensibus in Hispania pater eius moritur: (Galæ nomen erat) regnum ad fratrem regis Desalcem pergrandam natu (mos ita apud Numidas est) peruenit. haud multo post Desalce quoque mortuo, maior ex duobos filijs eius Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. ceterùm magis iure gentis auctoritate inter suos quàm viribus obtineret regnum: extitit quidam Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum ijs qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos inuidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palàm positis, descendere regem in aciem ac dimicare de regno coegit. in eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum omnis in ditionem imperiũq;

Masanissa ad Scipionẽ accedit.

De varia Masanissæ fortuna in amittendo recuperandoque regno paterno.

Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentúsque nomine modico tutoris, puerum Lacumaeen, qui stirpis regiæ supererat, regẽ appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Annibalis, quæ proximè Desalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginiensium societatis. & cum Syphace hospitiũ vetustum legatis missis renouat, omnia ea auxilia præparans aduersus Masanissam.

XXX Et Masanissa audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) traijcit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetrauit. Cum ijs, præmisso nuntio ad paternos suósque amicos, cùm ad fines regni peruenisset, quingenti fermè Numidæ ad eum conuenerunt. Igitur Mauris inde, sicut conuenerat, retrò ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conueniret: ratus agendo ac moliendo, vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem: Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen cùm in vrbem refugisset, & vrbem Masanissa primo impetu capit: & ex regijs alios tradentes se recepit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quò primùm intenderant iter, peruenerunt.

Masanissa Thapsum vrbẽ capit.

Fama huius modicæ rei in principio rerum prosperè actæ conuertit ad Masanissam Numidas. affluebantque vndique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & incitabant iuuenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. Quibuscum Masanissa, nequaquam tantum peditum equitúmve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsylorũ manu in Carthaginiensium agrũ perfugit. Ita recuperato regno paterno Masanissa, quia sibi cum Syphace haud paulò maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui & puero spem facerent: *si in fidem Masanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore quo apud Galam Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo præter impunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent*: ambos præoptates exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.

XXXI Asdrubal tum fortè cùm hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud sanè multum ad se pertinere credenti, vtrum penes Lacumacen, an Masanissam regnum Massyliorum esset, *falli eum magnopere ait, si Masanissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Desalcem, credat. multo maiorem indolem in eo animi ingenijq; esse, quàm in vllo gentis eius vnquã fuisset. sæpe eum in Hispania rarã inter homines virtutis specimen dedisse socijs pariter hostibusq;. & Syphacẽ & Carthaginienses, nisi orientẽ illũ ignem oppressissent, ingenti mox incẽdio, cùm iam nullã opem ferre possẽt, arsuros. adhuc teneras & fragiles eius vires esse: vix dũ coalescere fouenti regnum.* Instando stimulãdóq; peruicit, vt exercitum ad fines Massyliorum admoueat: atque in agro de quo sæpe cum Gala non verbis modò disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubiè iuris sui castra locet: si quis arceat, quod maximè opus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in mediũ regni eundum, aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylios, aut nequaquam pares futuros armis.

Asdrubalis consilio Syphax aduersus Masanissam bellũ suscipit.

His vocibus incitatus Syphax, Masanissæ bellum infert: & primo certamine Massylios fundit, fugátq;. Masanissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familię aliquot cum mapalibus pecoribúsque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cetera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit.

Masanissa victus à Syphace in montem Balbum perfugit.

Quem ceperant exules montem, herbidus aquosúsque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte vescentium abundè sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primò ac furtiuis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maximè vri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ quàm inter Numidas & latrocinium tutius erat. iámque adeò licenter eludebant, vt ad mare deuectam prædam venderent mercatoribus, appellẽtibus naues ad idipsum: pluresque quàm iusto sæpe in bello Carthaginiensiũ cæderentur, caperentúrque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensúmque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

Bocchar ex præfectis regijs, vir acer & impiger ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorúmq; ingentium spe oneratus. *si caput Masanissæ retulisset, aut viuum* (id verò inæstimabile gaudiũ fore) *cepisset*. Palatos incuriosóque agẽtes improuiso adortus, pecorum hominúmque ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusa, Masanissam ipsum cum paucis in verticem mõtis cõpellit, inde propè vt iam debellato, nec prędamodò pecorum hominúmque captorum missa ad regem, sed copijs etiam, vt aliquanto maioribus quàm pro reliquijs belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisque equitibus digressum iugis Masanissam persecutus in valle arcta, faucibus vtrimque obsessis, inclusit. ibi ingens cędes Massyliorum facta. Masanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit.

XXXII Masanissæ agrum Carthaginiensium populatur.

Masanissa cum solis quatuor equitibus effugit.

Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptúsque eum patentibus prope Clupeam vrbem campis ita circumdedit, vt pręter quatuor equites, omnes ad vnum interfecerit. cum ijs ipsum quoque Masanissam saucium propè è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alę equitum dispersę lato campo, quibusdam vt occurrerent per obliqua tendentibus, quacúmque ho-

stis flectebat, amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, vt quos maior metus vrgeret, immiserant equos) raptiq; gurgite, & in obliquum relati. duobus in conspectu hostium in præruptum gurgitem haustis, ipse perijsse creditus, duo reliqui equites cũ eo virgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam quem sequerẽtur. inde *vanus auctor absumpti Masanissæ* ad regẽ redit: missiq; qui Carthaginẽ gaudiũ ingẽs nuntiarẽt. totáque Africa fama mortis Masanissæ repleta, variè animos affecit. Masanissa in spelunca occulta cùm herbis curaret vulnus, duorũ equitũ latrocinio per dies aliquot vixit. vbi primũ ducta cicatrix, patiq; posse visus est iactationẽ, audacia ingẽti pergit ire ad regnũ repetendũ. atq; in ipso itinere haud plus XL. equitib. collectis, cùm in Massylios palam iam quis esset ferens venisset, tantũ motũ cùm fauore pristino, tum gaudio insperato, quod quẽ perijsse crediderant, incolumen cernebant, fecit, vt intra paucos dies VI. millia peditũ armatorũ IV. equitum ad eũ cõuenirent: atque non in possessione modò paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensiũ populos, Masæsylorũq; fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. irritato ad bellũ Syphace, inter Cirthã Hipponémq; in iugis opportuniorum ad omnia montiũ consedit.

Masanissæ mors falsò credita.

XXXIII Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm vt per præfectos ageret, cum filio iuuene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, illũ circũducto agmine in se intentum hostẽ ab tergo inuadere iubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto agressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, vt qui signis collatis acie dimicaturus esset, mouit castra. Vbi tempus visum est; quo peruenisse iam circummissi videri poterant: & ipse leni cliuo ferente ad hostẽ cũ multitudine fretus, tum præparatis à tergo insidijs, per aduersum mõtem erectã aciem ducit. Masanissa fiducia maximè loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & diu anceps fuit loco & virtute militũ Masanissam, multitudine quæ nimio maior erat, Syphacẽ iuuãte. Ea multitudo diuisa, cum pars à fronte vrgeret, pars ab tergo se circumfudisset, victoriã haud dubiã Syphaci dedit, & ne effugium quidẽ patebat, hinc à frõte, hinc à tergo inclusis. itáq; ceteri pedites, equitésque cæsi aut capti. CC. fermè equites Masanissa circa se cõglobatos, diuisósque turmatim in tres partes erũpere iubet, loco prædicto in quẽ ex dissipata conuenirent fuga. ipse quà intenderat, inter media tela hostiũ euasit. duæ turmæ hæsere. altera metu dedita hosti, altera pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminã propè vestigijs instantẽ in alia atque alia flectendo itinera eludẽs, tædio & desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. ipse cũ LXX. equitibus ad minorẽ Syrtim peruenit. ibi cũ cõscientia egregriè sæpe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentémq; Garamantum omne tẽpus vsque ad C. Lælij, classisq; Romanæ aduentũ in Africã cõsumpsit. Hæc animũ inclinant, vt cum modico potius, quàm cũ magno præsidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masanissam credã. quippe illa regnãti multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ cõueniens est.

Masanissæ collecto exercitu Syphacis & Carthaginiensium sociorum agros deuastat.

Masanissa victus à Syphace cum paucis equitibus ad minorẽ Syrtim perfugit.

XXXIV Carthaginienses ala equitum cum præfecto amissa, alióq; equitatu per nouum delectum cõparato, Hannonẽ Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalẽ subinde ac Syphacẽ per literas nuntiósq;, postremò etiã per legatos accersunt. *Asdrubalẽ opẽ ferre propè circũsessæ patriæ iubẽt: Syphacẽ orãt, vt Carthagini & vniuersæ Africæ subueniat.* Ad Vticam tum castra Scipio, fermè mille passus ab vrbe habebat: trãslata à mari, vbi paucos dies statiua cõiuncta classi fuerãt. Hanno nequaquã satis valido non modò ad lacessendum hostẽ, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros equitatu accepto, id omniũ primum egit, vt per cõquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maximè tamen Numidas (id longè primũ equitũ in Africa est genus) cõducit. Iã ad quatuor millia equitum habebat, cùm Salerã nomine vrbem occupauit, XV. fermè millia ab Romanis castris. Quod vbi Scipioni relatum est, æstiua sub tectis agere equitatus: *Sint*, inquit, *vel plures, dũ talẽ ducẽ habeãt.* eòque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerẽt: *Masanissam cũ equitatu præmissũ portis obequitare, atq; hostẽ ad pugnã elicere iubet. vbi omnis multitudo se effudisset, grauiórq; iã in certamine esset quàm vt facilè sustineri posset, cedere paulatim; se in tẽpore pugnæ venturũ.* Tantũ moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciẽdos hostes, cũ Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportunè circa viæ flexus oppositi erãt, occultus processit. Masanissa ex cõposito nũc terrẽtis, nunc timẽtis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedẽdo eũ timoris simulati specie audaciã hosti faceret, ad insequendũ temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, variéq; dux fatigabatur: alios vino & somno graues arma capere: & frenare equos cogendo: alijs, ne sparsi & incõditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerẽt, obsistendo. Primò incautè se inuehẽtes Masanissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi, æquauerãt certamen: postremò iam omnis equitatus prœlio eùm adesset, sustineri vltra nequiuẽre. Non tamen effusa fuga Masanissa, sed cedendo sensim impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus, & recentibus equis Hannoni Afrísque pugnando ac sequendo fessis: se circumfundere: & Masanissa flexis subitò equis in pugnam redijt. Mille fermè qui primi agminis fuerant, vt quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros ducis præcipuè territos cæde effusè fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis cõstabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & diuitijs quosdam & genere illustres.

Carthaginiensiũ legati ad Asdrubalem & Syphacem.

Hanno ad Saleram castra ponit.

Masanissa Hannonem ad pugnam elicit.

Hanno interficitur.

XXXV. Eodem fortè quo hæc gesta sunt die, naues quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediêre: velut ominatæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus eque-

equestribus prœlijs interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captũ Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque prout cuiusque opera fuerat, & ante omnes Masanissam insignibus donis donat. & firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modò quacumque incedebat populatis, sed vrbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, latè fuso terrore belli, septimo die quàm profectus erat, magnam vim hominũ, & pecoris, & omnis generis prædæ trahẽs, in castra redit: grauesque iterum hostium spolijs naues dimittit: inde omissis expeditionibus paruis populationibusque, ad oppugnandam Vticam omnes belli vires conuertit: eam deinde si cepisset, sedem ad cetera exsequẽda habiturus. Simul & à classe nauales socij, qua ex parte vrbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus ab imminẽte propè ipsis mœnibus tumulo est admotus. tormenta machinasque & aduexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erant: & nouæ in armamẽtario multis taliũ operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Vticensibus tanta vndique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Asdrubale, ita si is mouisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilij tardius cuncta mouebantur. Asdrubal intentissima, cõquisitione cum ad xxx. millia peditum, tria equitum effecisset: non tamen ante aduentum Syphacis castra propius hostem mouere est ausus. Syphax cũ quinquaginta millibus peditum, decem equitum aduenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusque Romanis consedit. Quorum aduentus hoc tamen momenti fecit, vt Scipio, cùm quadraginta fermè dies nequicquam omnia experiens obsedisset Vticam, abscederet inde irrito incœpto. iam enim hyems instabat. castra hyberna in promontorio, quod tenui iugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: vno vallo & naualia castra amplectitur. iugo medio legionum castris impositis, littus ad septentrionem versum subductæ naues naualesque socij tenebant; meridianam vallem ad alterum littus deuexam equitatus. Hæc in Africa vsque ad extremum autumni gesta.

Scipio Saleram firmo præsidio munit.

Vticã obsidet Scipio.

Asdrubalis & Syphacis ingentes copiç aduersus Scipionẽ. Scipio abscedit Vtica.

XXXVI Præter conuectum vndiq; ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atq; Italia aduectos, Cn. Octauius Propr. ex Sardinia ab T. Claudio Pr. cuius ea prouincia erat, ingentem vim frumenti aduexit: horreaque non solùm ea quæ iam facta erant, repleta, sed noua ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octauio, *vt cum pretore ageret, si quid ex ea prouincia cõparari ac mitti posset*. ea quoque haud segniter curata res. mille ducẽtæ togæ breui spatio, duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius Cos. cui Brutij prouincia erat, in agro Crotoniensi cum Annibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit. agminibus magis quàm acie pugnatum est. Romani pulsi: & tumultu verius quàm pugna ad mille & cc. de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi rediere. neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Cæterùm silentio proximè noctis profectus inde cõsul, præmisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, vt suas legiones admoueret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est, cùm consuli duplicatæ vires, Pœno recẽs victoria animos faceret. In primam aciem suas legiones Sẽpronius induxit: in subsidijs locatæ P. Licinij legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vouit, si eo die hostes fudisset: composque eius voti fuit. fusi ac fugati Pœni. supra quatuor millia armatorum cæsa: paulo minus trecenti viui capti, equi quadraginta, & vndecim millitaria signa. Perculsus aduerso prœlio Annibal, Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius Cos. altera parte Italiæ non tam armis quàm iudiciorum terrore Hetruriam continuit, totam fermè ad Magonem, ac per eum ad spem nouandi res versam. Eas quæstiones ex senatuscõsulto minime ambitiosè habuit. multiq; nobiles Hetrusci, qui aut ipsi ierãt; aut miserant ad Magonem de populorum suorũ defectione, primò erant præsentes condemnati: postea conscientia sibimetipsi exilium consciscentes, cùm absentes damnari essent, corporibus subtractis, bona tantum quæ publicari poterant pignoranda pœnæ præbebant.

Sempronius consul cum Annibale tumultuario prœlio cõflixit.

Sempronius Pœnos fudit ac fugauit.

Dum hæc consules diuersis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius senatum recitarunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter, & cum summa fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædẽ matris magnę in Palatio faciendam locauerunt. vectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ, & per totã Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locauerunt. Id vectigal commentum alterum ex censorib. satis credebãt: populo iratum, quòd iniquo iudicio quõdam damnatus esset, & in pretio salis maxime oneratas tribus, quarũ opera damnatus erat, credebant. Inde *Salinatori* Liuio inditum cognomen. Lustrũ cõditũ serius, quia per prouincias dimiserunt censores, vt ciuium Romanorũ in exercitibus, quãtus vbique esset: referretur numerus. Censa cum ijs ccxv. millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod numquã antea factum erat, deferentib. cẽsoribus, censum receperunt: vt quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde census agi cœptus est. & ambo fortè censores equum publicum habebant. cùm ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem: *Cita*, inquit Nero, *M. Liuium*. & siue ex residua & vetere simultate, siue intempestiua iactatione seueritatis inflatus; *M. Liuium quia populi iudicio esset cõdemnatus, equum vendere iussit*. Item M. Liuius cùm ad tribum Narniensem & nomen col-

XXXVII

Vectigal nouum ex salaria annona.

Lustrum conditur.

Certamen notarũ inter cẽsores.

legæ ventum est, *vẽdere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causa: vnius, quòd falsum aduersus se testimonium dixisset: alterius, quòd non syncera fide secum in gratiam redisset.* Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ cùm in leges iurasset C. Claudius, & in ærarium ascẽdisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærariũ venit, & præter Metiam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum consulem aut censorem fecisset: *populum Romanum omnẽ, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quòd & innocentem se condemnassent, & condemnatum cõsulem & censorem fecissent: neque inficiari possent, aut iudicio semel, aut comitijs bis ab se peccatum esse, inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quòd si exemplum haberet bis eundem ærariũ relinquẽdi, C. Claudiũ nominatim se inter ærarios fuisse relicturum.* Paruum certamen notarum inter censores, castigatio inconstantiæ populi censoria grauitate temporum illorum digna. In inuidia censores cùm essent, crescẽdi ex his ratus esse occasionẽ, Cn. Bebius tribunus plebis diem ad populum vtrique dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset. Eadem æstate in Brutijs iam Petilia à cõsule vi capta; Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ ciuitates voluntate in deditionem venerunt. Et cùm comitiorum iam appeteret tẽpus, Cornelium potius ex Etruria, vbi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Seruilium Cæpionem, & Cn. Seruilium Geminum creauit. Inde prætoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo cùm ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitijs perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti, T. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Æmilij Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: & in M. Pomponij Marhonis auguris & decemuiri locũ creati, decemuir M. Aurelius Cotta, augur Tib. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotijs erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Liuio & M. Seruilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. item per biduum plebeij ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: & Iouis epulum fuit ludorum causa.

XXXVIII

Censoribus dies ad populum dictus à tribuno plebis.

Quadrigæ aureæ in capitolio positæ.

EPITOME LIBRI XXX.

IN Africa Scipio Carthaginienses & eundem Syphacem Numidarum regem, Asdrubalemq; pluribus prœlijs vicit, adiuuante Masanissa, binaq; hostium castra expugnauit, in quibus XL. millia hominum ferro igniq; consumpta sunt. Syphacem per C. Lælium cepit. Masanissa Sophonisbam vxorem Syphacis, filiam Asdrubalis captam, statim adamauit. & nuptijs factis vxorem habuit: castigatusq; à Scipione, venenum ei transmisit: quo quidem hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victorijs, vt Carthaginienses in desperationem acti, in auxiliũ publicæ salutis Annibalem ex Italia reuocarent. Isq; anno decimosexto Italia discedens, in Africam traiecit, tentauitque per colloquium pacem cum Scipione componere: & cùm de conditionib. pacis non conuenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensib. data est petentibus, Annibal Gisgonem pacem dissuadentem manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit; Mago, qui bello in agro Insubriũ cum Romanis conflixerat vulneratus, dum in Africam per legatos reuocatus reuerteretur, ex vulnere mortuus est. Masanissæ regnum restitutum est. Reuersus in vrbem Scipio, amplissimum nobilissimumq; egit triũphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius fauore, an populari aura ita cognominatus sit) primus certè hic imperator victæ à se nomine gentis nobilitatus est.

CN. SERVILIVS Cæpio, & C. Seruilius Geminus Coss. (sextusdecimus is ann᷒ belli Punici erat) cùm de Republica belloq; & prouincijs ad senatum retulissent, censuerunt patres, vt consules inter se compararent, sortirentúrve, vter Brutios aduersus Annibalem, vter Etruriam ac Ligures prouinciam haberet. cui Brutij euenissent, exercitum à P. Sempronio Cos. acciperet. P. Sẽpronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reuerteretur. Bello quoque bonus habitus ad cetera, quib. nemo ea tempestate instructior ciuis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunaque bonis, nobilis idem ac diues erat, forma viribusque corporis excellebat, facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu & ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset, iuris pontificij peritissimus. super hæc bellicæ quoque laudis cõsulatus compotem fecerat. Quod in Brutijs prouincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius nouo consuli tradere exercitum iussus: ipse prorogato imperio Galliam prouinciam obtineret cum legionibus ijs, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde prouincias: Cæpioni Brutij, Seruilio Gemino Etruria euenit. Tum prætorum prouinciæ in sortem coniectæ. Iurisdictionem vrbanam P. Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duab. legionibus (sub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, vt Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatũ in Africa foret, prorogatum imperiũ est: de-

Prouinciarũ sortitio.

Ii

cretumque *vt supplicatio fieret, quòd is in Africam*
prouinciam traiecisset, vt ea res salutaris populo Ro-
mano, ipsiq; duci atque exercitui esset. In Sicilia tria
millia militum sunt scripta. & quia quod roboris
ea prouincia habuerat, in Africam transuectum
fuerat, ne qua classis ex Africa traijceret, quadra-
ginta nauibus custodiri placuerat Siciliæ mariti-
mam oram. Tredecim nouas naues Villius secũ
in Siciliã duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectę.
Huic classi M. Pomponius prioris anni prætor
prorogato imperio præpositus, nouos milites
ex Italia aduectos in naues imposuit. Parem na-
uium numerum Cn. Octauio Pr. item prioris an-
ni cum pari iure imperij ad tuendam Sardiniæ
oram patres decreuerunt. Lentulus prætori duo
millia militum dare in naues iussus. Et Italiæ ora,
quia incertum erat quò missuri classem Cartha-
ginienses forent, videbantur autem quicquid nu-
datũ præsidijs esset petituri, M. Martio Pr. prio-
ris anni cum totidem nauibus tuẽda data est: tria
millia militum in eam classem ex decreto patrum
consules scripserunt, & duas legiones vrbanas ad
incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperio-
que veterib. imperatoribus, L. Lentulo & L. Mã-
lio Acidino decretæ. Viginti omninò legioni-
bus, & CLX. nauibus longis res Romana eo anno
gesta. Prætores in prouincias ire iussi. Consulib.
imperatum, *vt priusquam ab vrbe proficiscerentur,*
Ludi magni. *ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatu*
dictator in quintum annum vouisset, si eodem statu
Prodigia. *Respub. staret.* Et nouas religiones excitabant in
animis hominum prodigia ex pluribus locis nun-
ciata. Aurũ in Capitolio corui non lacerasse tan-
tùm rostris crediti, sed etiam edisse. Muros Antij
coronam auream arroserunt. Circa Capuam om-
nem agrum locustarum vis ingens, ita vt vnde
aduenissent parum constaret, compleuit. Equu-
leus Reate cum quinque pedibus natus. Anagnię
sparsi primùm ignes in cœlo, dein fax ingens ar-
sit Frusinone arcus solem tenui linea amplexus:
circulum deinde ipsum maior solis orbis extrin-
secus inclusit. Arpini terra campestri agro in in-
gentem sinum consedit. Cõsulum alteri primam
hostiam immolãti, caput iecinori defuit. Ea pro-
digia maioribus hostijs procurata. editi à colle-
III gio pontificum dij quibus sacrificaretur. Ijs trãs
actis, consules prætoresque in prouincias profe-
cti. omnib. tamen, velut eam sortitis, Africæ cu
ra erat, seu quia ibi summam rerum bellique ver
ti cernebant: seu vt Scipioni gratificarentur, in
quem tum omnis versa ciuitas erat. itaque non
ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum) sed ex Si-
cilia quoque & Hispania vestimenta, frumẽtum
que, & arma etiam ex Sicilia & omne genus cõ-
meatus eò portabantur. Nec Scipio vllo tempo-
re hyemis belli opera remiserat, quæ multa simul
vndique eum circumstabant. Vticam obsidebat,
castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthagi-
nienses deduxerant naues, classem paratam in-
structamq; ad commeatus intercipiendos habe-
bant. inter hæc ne Syphacis quidem reconcilian-
di curam ex animo dimiserat: si fortè iam satie-
tas amoris in vxorem ex multa copia eum cepis-
set. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiẽsi-
bus conditiones, vt Romani Africa, Pœni Italia
excederent, quàm si bellaretur, spes vlla descitu-
rum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidẽ
acta crediderim (& ita pars maior auctores sunt)
quàm ipsum Syphacem, vt Antias Valerius pro-
dit, in castra Romana ad colloquium venisse. Pri-
mò eas conditiones imperator Romanus vix
auribus admisit, postea vt causa probabilis suis
commeandi foret in castra hostium, mollius ea-
dem illa abnuere: ac spem facere, *sæpius vltro ci-*
troq; agitantibus rem conuenturam. Hybernacula Carthaginiensiũ hybernacula.
Carthaginiensium, congesta temerè ex agris ma-
teria exædificata, lignea fermè tota erant. Numi-
dæ præcipuè arundine textis storeaque pars ma-
xima tectis, passim nullo ordine, quidam vt sine
imperio occupatis locis extra fossam etiam val-
lumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem
fecerant, castra hostium per occasionem incen-
dendi. Cum legatis quos mitteret ad Sypha- IV
cem, calonum loco primos ordinis spectatę vir- Calonum loco spectatissimũ quemque cum legatis ad Syphacẽ Scipio mittit.
tutis atque prudentię seruili habitu mittebat: qui
dum in colloquio legati essent, vagi per castra
alius alia, aditus exitusque omnes, situm formã-
que & vniuersorum castrorum & partium, quà
Pœni, quà Numidæ haberent, quantum interual-
li inter Asdrubalis ac regia castra esset, specu-
larentur: moremque simul noscerent stationum,
vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores
insidiantibus essent. & inter crebra colloquia alij
atque alij de industria, quo plurib. omnia nota es-
sent, mittebantur. Cum sæpius agitata res cer-
tiorem spem pacis indies & Syphaci & Carthagi-
niensibus per eum faceret, legati Romani *vetitos*
se reuerti ab imperatore aiunt, *nisi certum responsum*
detur. proinde seu ipsi staret iam sententia, seu consu-
lendus Asdrubal & Carthaginienses essent, cõsuleret.
tempus esse, aut pacem componi, aut bellum nauiter
geri. Dum consulitur Asdrubal ab Syphace, ab
Asdrubale Carthaginienses; & speculatores om-
nia visendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem
opus erant, tempus habuit, & ex mentione ac spe
pacis negligentia, vt fit, apud Pœnos Numidasq;
orta cauendi, ne quid hostile interim paterentur.
Tandem relatum responsum, quibusdam, quia
nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis
per occasionẽ adiectis: quæ peropportunè cupiẽ-
ti tollere inducias Scipioni causam præbuere. ac
nuncio regis, cùm relaturum se ad concilium di-
xisset, postero die respondit: *se vno frustra tendere,*
nulli alij pacem placuisse. renunciaret igitur, nullam
aliã spem pacis, quàm relictis Carthaginiensibus, Sy-
phaci cùm Romanis esse. Ita tollit inducias, vt libe-
ra fide incepta exsequeretur, deductisq; nauibus
(& iam veris principiũ erat) machinas tormenta-
que, velut à mari aggressurus Vticam, imponit.
duo millia militũ ad capiẽdũ quem antea tenue-
rat. tumulũ super Vticam mittit: simul vt ab eo
quod parabat, in alterius rei curam conuerteret
hostiũ animos, simul ne qua, cùm ipse ad Sypha-
cẽ Asdrubalemq; profectus esset, eruptio ex vr-
be & impetus in castra sua relicta cum leui præsi-
dio fieret. His præparatis, conuocatoq; cõcilio, & V
dicere exploratorib. iussis, quę cõperta afferrent,
Masanissaque cui omnia hostium nota erant: po-

ſtremò quid ipſe pararet in proximam noctem, proponit. tribunis edicit, *vt vbi prætorio dimiſſo ſigna concinniſſent, extēplò educerent è caſtris legiones.* Ita, vt imperauerat, ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primam fermè vigiliam agmen explicauerunt: media nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium peruentū. Ibi Scipio partem copiarū Lælio, Maſaniſſamq; ac Numidas attribuit: & *caſtra Syphacis inuadere, igneſq; conijcere* iubet. ſingulos deinde ſeparatim, Læliū ac Maſaniſſam ſeductos obteſtatur, *vt quantū nox prouidentiæ adimat, tantum diligentia expleant, curaque: ſe Aſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. ceterùm non antè cœpturum, quàm ignem in regijs caſtris conſpexiſſet.* Neq;

In Syphacis caſtra ignes conijciunt Lælius & Maſaniſſa.

ea res morata diu eſt. nam vt proximis caſtris iniectus ignis hæſit, extemplò proxima quæque, & deinceps cōtinua amplexus, totis ſe paſſim diſſipauit caſtris. & trepidatio quidem, quanta neceſſe erat in nocturno effuſo tam latè incendio, orta eſt. ceterùm fortuitum, non hoſtilē ac bellicum ignem rati eſſe, ſine armis ad reſtinguendum incendium effuſi, in armatos inciderūt hoſtes, maximè Numidas ab Maſaniſſa notitia regiorū caſtrorū ad exitus itinetū idoneis locis diſpoſitos. Multos in ipſis cubilib. ſemiſomnes hauſit flamma: multi in præcipiti fuga ruentes ſuper alios alij in anguſtijs portarum obtriti ſunt.

VI

Relucentē flammam primò vigiles Carthaginienſiū, deinde excitati alij nocturno tumultu cum cōſpexiſſent, ab eodē errore *credere & ipſi ſua ſponte incendium ortum.* & clamor inter cedē ad vulnera ſublatus, an ex trepidatione nocturna eſſet, confuſus, ſenſum veri adimebat. Igitur pro ſe quiſq; inermes, vt quib. nihil hoſtile ſuſpectum eſſet, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modò quæ reſtinguendo igni forent portantes, in agmē Romanum ruebant. Quib. cæſis omnibus, præterquā hoſtili odio, etiam ne quis nuncius effugeret,

Aſdrubalis caſtra incēdit Scipio.

extēplò Scipio neglectas, vt in tali tumultu, portas inuadit. ignibuſq; in proxima tecta coniectis, effuſa flamma primò veluti ſparſa pluribus locis reluxit. dein per continua ſerpens vno repentè omnia incendio hauſit. Ambuſti homines iumētaq; fœda primùm fuga, dein ſtrage obruerāt itinera portarum. quos non oppreſſerat ignis, ferro abſumpti. binaq; caſtra vna die deleta. duces tamen ambo, & ex tot millib. armatorum M M. peditum, & quingenti equites ſemiermes, magna pars ſaucij, afflatique incendio effugerunt. Cæſa, aut hauſta flammis ad XL. millia hominum ſunt. capti ſupra VI. millia: multi Carthaginienſiū nobiles, XI. ſenatores, ſigna militaria CLXXVIII. equi Numidici ſupra II. millia DCC. elephanti ſex capti: octo flamma ferroque abſumpti, magnaq; vis armorū capta. Ea omnia imperator Vulcano ſacrata incendit.

VII

Aſdrubal & Syphax cū paucis fugiunt.

Aſdrubal ex fuga cum paucis Afrorum vrbem proximam petierat: eoq; omnes qui ſuperarent, veſtigia ducis ſequentes, ſe cōtulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, vrbe exceſſit. Mox eodem patentib. portis Romani accepti, nē quicquam hoſtile, quia volūtate conceſſerant in deditionem, factum. duę ſubinde vrbes captæ direptæque. ea præda & quæ caſtris incenſis ex igne rapta erat, militi conceſſa eſt. Syphax octo millium fermè inde ſpatio loco munito conſedit. Aſdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius conſuleretur. quò tantus primò terror eſt allatus, vt omiſſa Vtica Carthaginem crederent extemplò Scipionem obſeſſurum. Senatum itaque Suffetes, quod velut conſulare imperiū apud eos erat, vocauerunt. ibi tribus dictis ſententijs, vna *de pace legatos ad Scipionem decernebat*: altera *Annibalem ad tuēdam ab exitiabili bello patriam reuocabat*: tertia *Romanæ in aduerſis rebus conſtantiæ exemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandū, ne bello abſiſteret, cenſebat.*

Varia in ſenatu Carthaginienſi ſententia.

Hæc ſententia, quia Aſdrubal præſens, Barchinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in vrbe agriſque haberi cœptus, & ad Syphacem legati miſſi, ſumma ope & ipſum reparantem bellum: cùm vxor iam non vt antè blanditijs ſatis potentibus ad animum amantis, ſed precibus & miſericordia valuiſſet: plena lacrimarum obteſtans, *ne patrem ſuum patriamque proderet: iiſdemque flammis Carthaginem, quibus caſtra conflagraſſent, abſumi ſineret.* Spem quoque opportunè oblatam afferebāt legati: *quatuor millia Celtiberorum circa vrbem nomine Olbam ab conquiſitoribus ſuis cōducta in Hiſpania, egregiæ iuuentutis ſibi occurriſſe: & Aſdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contēnenda.* Is non benignè modò legatis reſpondit, ſed oſtendit etiam multitudinem Numidarū agreſtium, quibus per eoſdem dies arma equoſq; dediſſet, & omnem iuuentutem affirmat excitu-rū ex regno. *ſcire incendio, non prælio cladem acceptam. eum bello inferiorem eſſe, qui armis vincatur.*

Aſdrubal & Syphax reparāt exercitum.

VIII

Hæc legatis reſponſa. Et poſt dies paucos rurſus Aſdrubal & Syphax copias iunxerunt. is omnis exercitus fuit XXX. fermè millium armatorum. Scipionem velut debellato iam, quod ad Syphacem Carthaginienſeſque attineret, Vticæ oppugnandæ intentum, iamque machinas amouētem muris, auertit fama redintegrati belli. modiciſq; præſidijs ad ſpeciem modo obſidionis terra mariq; relictis, ipſe cum robore exercitus ire ad hoſtes pergit. Primo in tumulo quatuor fermè millia diſtante ab caſtris regis conſedit. poſtero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos ſubiectos ei tumulo degreſſus, ſuccedendo ad ſtationem hoſtium, laceſſendoque leuibus prœlijs, diem abſumpſit: & per inſequens biduum tumultuoſis hinc atque illinc excurſionibus inuicem nihil dictu ſatis dignum fecerunt. quarto die vtrimque in aciem deſcēſum eſt. Romanus poſt principes haſtatorum prima ſigna, in ſubſidijs triarios conſtituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab læuo Numidas, Maſſaniſſamque oppoſuit. Syphax Aſdrubalque Numidis aduerſus Italicum equitatū, Carthaginienſibus contra Maſaniſſam locatis, Celtiberos in mediam aciem in aduerſa ſigna legionum accepere. Ita inſtructi concurrunt. Primo impetu ſimul vtraque cornua & Numidæ & Carthaginienſes pulſi. nam neq; Numidæ, maxima pars agreſtis, Romanum equitatum: neq; Carthaginienſes, & ipſe nouus miles, Maſaniſſam recenti ſupra cetera victoria

terribilem sustinuere. Nudata vtrimque cornibus Celtiberorũ acies stabat: quòd nec in fuga salus vlla ostendebatur locis ignotis: neque spes veniæ ab Scipione erat, quem benemeritum de se & gente sua mercenarijs armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur circumfusis vndique hostibus, alij super alios cadentes obstinati moriebantur. omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt. fatigatos cæde diutius, quàm pugna vi-

Syphax & Asdrubal in fugam versi.

IX ctores nox oppressit. Postero die Scipio Læliũ Masanissamque cum omni Romano & Numidico equitatu expeditissimisque militũ ad persequendos Syphacem atque Asdrubalem mittit. ipsi cũ robore exercitus vrbes circa omnes quæ Carthaginiensium ditionis erant, partim vi, partim metu subegit. Carthagini quidem erat ingẽs terror, & circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repentè aggressurum credebant: itaque & muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: & pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris conuehebat. Rara mentio est pacis, frequẽtior legatorum ad Annibalem accersendum mittendorum. pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem nauium, ad Vticam incaute agentem: *forsitan etiam naualia castra relicta cum leui præsidio oppressuros.* In hoc consilium maximè inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos censent. *quippe classe vt felicissimè geratur res, parte aliqua leuari Vticæ obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur, neque imperatorem alium quàm Annibalẽ, neq; exercitum alium quàm Annibalis superesse.* Deductæ ergo postero die naues, simul & legati in Italiam profecti, raptimq; omnia stimulãte fortuna agebantur: & in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio grauẽ iam spolijs multarum vrbium exercitum trahẽs, captiuis aliaque præda in vetera castra ad Vticã missis, iam in Carthaginem intentus, occupat relictũ fuga custodũ Tuneta. (abest ab Carthagine XII. millia fermè passuum) locus cùm operibus, tum suapte natura tutus, & qui ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum cùm ad vrbem, tum ad circumfusum mare vrbi posset. Inde

Carthaginiensium terror.

Legati mittuntur ad Annibalẽ reuocandũ.

Scipio occupat Tuneta.

X cùm maximè vallum Romani iacerent, conspecta classis hostium est Vticam Carthagine petens. Igitur omisso opere, pronunciatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta, ne naues in terram & obsidionem versæ ac minimè nauali prœlio aptæ opprimerentur. *qui enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi, naues tormenta machinasque portantes? & aut in onerariarum vsum versæ: aut ita appulsæ muris, vt pro aggere ac pontib. præbere ascensum possent.* Itaq; Scipio, postquam eò ventum est, vt in nauali certamine solet, rostratis quæ præsidio alijs esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerarium quadruplicẽ ordinem pro muro aduersus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisq; de naue in nauem traiectis, ac validis funibus velut vno inter se vinculo illigatis, comprehendit: tabulasque superstrauit, vt peruius in totum nauiũ ordo esset: & sub ipsis pontibus interualla fecit, quà procurrere speculatoriæ naues in hostem, ac tutò recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille fermè delecti propugnatores onerarijs imponuntur: telorum maximè missilium, vt quamuis longo certamine sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intẽti hostium aduentũ opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permista turba trepidãtium primo impetu deprehẽdissent: perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem vbi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni nauigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classem appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naues, velut ad iustum prœlium nauale, tanquam exituris contrà Romanis. Cùm diu stetissent, postquã nihil moueri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minimè certamini nauali similis, proximè speciem muros oppugnantium nauium. altitudine aliquantũ onerariæ superabant. ex rostratis Pœni vana pleraq;, vtpote supino iactu, tela in superiorẽ locum mittebant. grauior ac pondere ipso librator supernè ex onerarijs ictus erat. speculatoriæ naues ac leuia ipsa nauigia, quæ sub constratis pontiũ per interualla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarũ obtuebantur. deinde & propugnatorib. quoq; incommodæ erant, quòd permistæ cum hostium nauib. inhibere sæpe tela cogebant, metu ne ambiguo ictu suis inciderẽt: postremò asseres ferreo vnco præfixi (harpagones vocant milites) ex Punicis nauib. inijci in Romanas cœpti. quos cum neq; ipsos neq; catenas quib. suspensi inijciebantur, incidere possent. vt quæq; retrò inhibita rostrata onerariam hęrẽtẽ vnco traheret, scindi videres vincula, quibus alijs innexa erat: seriemq; aliam simul pluriũ nauium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidẽ omnes pontes, & vix transiliendi in secundũ ordinẽ nauium spatium propugnatorib. datum est. Sex fermè onerariæ puppib. abstractæ Carthaginẽ sunt. maior quàm pro re lætitia, sed eò gratior, quòd inter assiduas clades ac lacrimas vnum quantumcunque ex insperato gaudiũ affulserat, cũ eo, vt appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem ni cessatum à præfectis suarum nauium forent, & Scipio in tempore subuenisset.

Carthaginienses classem Romanam oppugnãt.

Per eosdem fortè dies cùm Lælius & Masanissa XI
quintodecimo fermè die in Numidiã peruenissẽt Massylij regnũ paternum Masanissæ læti, ad regẽ diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidijsque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrũ amore, vxor socerque: & ita viris equisque abũdabat, vt subiectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atq; impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnib. qui bello apti erant, in vnũ coactis, equos, arma, tela, diuidit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore,

Masanissa regnum paternum recipit.

Syphax aduersus Læliũ & Masanissam copias educit.

quàm quem prius habuerat, ceterum omni propè nouo atq; incondito ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primò pauci equites ex tuto speculãtes ab stationib. progredi, inde iaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones inuicẽ fieri, & cũ pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentũ certaminum equestrium est. cum aut vincentib. spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tũ à paucis prœlio accẽso, omne vtrimq; postremo exercitu certaminis studium effudit. ac dum equestre prœlium erat, multitudo Masæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat. deinde vt pedes Romanus repẽtino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitq; effusè inuehentẽ sese hostem: primò barbari segnius permittere equos, deinde stare ac propè turbari nouo genere pugnæ: postremò non pediti solùm cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis præsidio audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant. tum vero Masęsyli non modò primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atq; armorum tulerunt. tantum seu memoria priorum cladiũ, seu præsens terror valuit.

XII

Syphax capitur.

Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis: si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo grauiter icto effusus opprimitur, capitúrq;, & viuus, lætũ ante omnes Masanissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium attrahitur.

Cirtha Syphacis regia.

Cirtha caput regni Syphacis erat: eoq; se ingens vis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prœlio minor quàm victoria fuit, quia equestri tantummodo prœlio certatum fuerat. non plus quinq; millia occisa, minus dimidium eius hominum captum est. impetu in castra facto, quò perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masanissa Lælio dicere, *sibi quidem nihil esse in præsentia pulchrius, quàm victorem recuperatum tanto post interuallo inuisere receptum patrium regnum: sed tam secundis, quàm aduersis reb. non dari spatium ad cessandum. si se Lælius cum equitatu victoq; Syphace Cirtham præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum; Lælium cum peditib. subsequi modicis itinerib. posse.*

Cirtha deditur Masanissæ.

Assentiente Lælio prægressus Cirtham, euocari ad colloquiũ principes Cirthensium iubet. sed apud ignatos regis casus, neq; quæ acta essent promẽdo, nec minis, nec suadendo antè valuit, quàm rex vinctus in conspectũ datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pauore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masanissa præsidio circa portas opportunáq; mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo.

Sophonisbæ vxoris Syphacis ad Masanissam oratio.

Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba vxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni occurrit: & cùm in medio agmine armatorũ Masanissam insignem cum armis, tum cetero habitu conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genib. aduoluta eius: *Omnia quidem*, inquit, *vt posses in nos, dij tibi dederunt, virtusque & felicitas tua: sed si captiuæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoq; per maiestatem regiam, in qua paulo antè nos quoque fuimus: perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace cõmune fuit: per huiusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quàm Syphacem hinc miserunt: hãc veniã supplici des, vt ipse quodcumq; fert animus, de captiua statuas: neq; in cuiusquã Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. si nihil aliud quã Syphacis vxor fuissem, tamen Numidæ atq; in eadem mecum Africa geniti, quàm alienigenæ & externi fidem experiri mallem. quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendum sit, vides. si nulla alia re potes, morte me vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestórq;.* Forma erat insignis & florẽtissima ætas, itaque cùm modò dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret: propiusque iam blanditias oratio esset quàm preces: nõ in misericordiam modò prolapsus est animus victoris, sed (vt est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captiuæ victor captus, data dextera in id quod petebatur obligandæ fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. quod cùm expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. nuptias in eum ipsum diem repentè parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi velut in captiuam, quæ Masanissæ iam nupta foret.

Masanissa ducit Sophonisbam.

Factis nuptiis superuenit Lælius: & adeò non dissimulauit improbare factum, vt primò etiam cum Syphace & ceteris captiuis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precib. Masanissæ orantis, *vt arbitrium, vtrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem reijceret*: misso Syphace & ceteris captiuis, ceteras vrbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adiuuante Masanissa recepit.

Syphax cum reliquis captiuis ad Scipionem ducitur.

XIII

Syphacem in castra adduci cum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum posset magnitudini Syphacis famæque gentis, victoriam suam augendo, addebat. *Illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiẽsisq;, vt Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta prouincia Hispania exercituq;, duabus quinqueremib. in Africam nauigârit: Asdrubal Pœnorũ imperator nõ ipse modò ad eum in regnum venerit, sed etiã filiam ei nuptum dederit. habuisse eum tempore vno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanũque. sicut ab diis immortalibus pars vtraq; hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo vtrimq; pariter amicitiam petitam. iam tantas habuisse opes, vt Masanissam regno pulsum eo redegerit: vt vita eius, fama mortis, & latebris, ferarũ modo in siluis rapto viuẽtis tegeretur.* His sermonib. circumstantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem est perductus. Mouit & Scipionem cũ fortuna pristina viri præsenti fortunę collata: tum recordatio hospitij dextræq; datæ, & fœderis publicè ac priuatim iuncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam cùm Scipio *quid sibi voluisset* quæreret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed vltro bellum intulisset*: tum ille *peccasse quidem sese, atque*

Syphacis ad Scipionem oratio.

inſaniſſe fatebatur. ſed tum demum, cùm arma aduerſus populum Romanum cepiſſet, exitum ſui furoris fuiſſe, non principium. tunc ſe inſaniſſe, cùm hoſpitia priuata & publica fœdera omnia ex animo eieciſſet: cùm Carthaginienſem matronã domum acceperit, illis nuptialib. facibus regiam conflagraſſe ſuam: illam furiam peſtemq; omnibus delinimentis animum ſuum auertiſſe atq; alienaſſe: nec quieuiſſe, donec ipſa manib. ſuis nefaria ſibi arma aduerſus hoſpitẽ atque amicũ induerit. perdito tamen atq; afflicto ſibi hoc in miſerijs ſolatij eſſe, quòd in omniũ hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. neq; prudentiorem, neque conſtantiorem Maſaniſſam quàm Syphacem eſſe; etiam ab iuuẽta incautiorem. certè ſtultius illum atq; intemperantius eam quàm ſe duxiſſe.

XIV Hæc non hoſtili modò odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud æmulũ cernens, cùm dixiſſet, non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus, ſactæ propè inter arma nuptiæ, neq; conſulto neque exſpectato Lælio, faciebant: tamque præceps feſtinato, vt quo die captam reginam vidiſſet, eodem matrimonio iunctam acciperet, & apud penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. Et eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quòd ipſum in Hiſpania iuuenem nullius forma pepulerat captiuæ.

Scipio Maſaniſſam reprehendit ob Sophoniſbæ nuptias.

Hæc ſecum volutanti Lælius ac Maſaniſſa ſuperuenerunt; quos cum pariter ambos & benigno vultu excepiſſet, , & egregijs laudibus frequenti prætorio celebraſſet; abductum in ſecretum Maſaniſſam ſic alloquitur: Aliqua te exiſtimo Maſaniſſa intuentem in me bona, & principio in Hiſpaniam ad iungendã mecum amicitiam veniſſe, & poſtea in Africa teipſum, ſpeſq; omnes tuas in fidem meã commiſiſſe. atqui nulla earum virtus eſt, propter quas appetendus tibi viſus ſim, qua ego æque atq; tẽperantia & continentia libidinũ gloriatus fuerim. Hanc ſe quoque ad ceteras tuas eximias virtutes Maſaniſſa adieciſſe velim. nam non eſt (mihi crede) tantũ ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculi, quantũ ab circũfuſis vndique voluptatibus. qui eas ſua temperãtia frenauit ac domuit, multò maius decus maioremq; victoriã ſibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ me abſente ſtrenuè ac fortiter feciſti, libẽter & commemoraui, & memini: cetera teipſum reputare tecũ, quàm me dicente erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpicijs victuſq; captuſque eſt: itaque ipſe, cõiunx, regnũ, ager, oppida, homines qui incolũt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani eſt: & regem, coniugemque eius, etiamſi nõ ciuis Carthaginieſis eſſet, etiamſi non patrem eius imperatorũ hoſtiũ videremus, Romã oporteret mitti: ac ſenatus populique Romani de ea iudiciũ atque arbitriũ eſſe, quæ regem nobis ſocium alienaſſe, atque in arma coegiſſe præcipitem dicatur. Vince animũ, caue deformes multa bona vno vitio, & tot meritorum gratiã maiore culpa, quam cauſa culpæ eſt, corrumpas.

XV Maſaniſſæ hæc audienti non rubor ſolũ ſuffuſus, ſed lacrymæ etiam obortæ, & cùm ſe quidem in poteſtate futurũ imperatoris dixiſſet, oraſſetque eum, vt quãtum res ſineret, fidei ſuæ temerè obſtrictæ conſuleret (promiſiſſe enim, ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus conceſſit. Ibi arbitris remotis cum crebro ſuſpirio, & gemitu, quod facilè à circumſtantib. tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis cõſumpſiſſet, ingenti ad poſtremum edito gemitu, fido ex ſeruis vno accito, ſub cuius cuſtodia regio more ad incerta fortunæ venenũ erat ei miſtum in poculo ferre ad Sophoniſbam iubet, ac ſimul nunciare: Maſaniſſam libẽter primam ei fidẽ præſtaturũ fuiſſe quam vir vxori debuerit, quoniam arbitrium eius, qui poſſint, adimant. ſecundam fidem præſtare, ne viua in poteſtatem Romanorum veniat: memor patris imperatoris, patriæque, & duorũ regũ, quib. nupta fuiſſet, ſibi ipſa cõſuleret.

Maſaniſſa venenũ in poculo ad Sophoniſbã mittit.

Hunc nuntiũ, ac ſimul venenum ferens, miniſter, cùm ad Sophoniſbam veniſſet: Accipio, inquit, nuptiale munus, nec ingratum: ſi nihil maius vir vxori præſtare potuit, hoc tamen nuncia: melius me moriturã fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem. nec locuta eſt ferocius, quàm acceptum poculum nullo trepidationis ſigno dato impauidè hauſit.

Sophoniſba venenũ impauidè hauſit.

Quod vbi nuntiatum eſt Scipioni: ne quid æger animo ferox iuuenis grauius conſuleret, accitum eum extẽplò nunc ſolatur: nunc quod temeritatẽ temeritate alia luerit, triſtioremque rem quam neceſſe fuit, fecerit, leniter caſtigat. Poſtero die vt à præſenti motu auerteret animum eius, in tribunal aſcendit: & concionem aduocari iuſſit. ibi Maſaniſſam primùm regem appellatum, eximijſque ornatũ laudibus, aurea corona, aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit verbis honorem, neque magnificentius quicquã triũpho apud Romanos, neque triumphãtibus ampliorem eo ornatu eſſe, quo vnum omnium externorum dignum Maſaniſſam populus Romanus ducat.

Scipio Maſaniſſam ampliſſimis donis decorat.

Læliũ deinde & ipſum collaudatum aurea corona donat. & alij militares viri, prout à quoque nauata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectuſque in ſpem propinquam, ſublato Syphace omnis Numidiæ potiundæ. Scipio C. Lælio cum Syphace alijſque captiuis Romam miſſo, cum quibus & Maſaniſſę legati profecti ſunt, ipſe ad Tuneta rurſum caſtra refert: & quæ munimenta inchoauerat, permunijt.

Lælius Syphacem & reliquos captiuos Romam deportat.

XVI Carthaginienſes à Scipione pacẽ petunt.

Carthaginienſes non breui ſolùm, ſed prope vano gaudio ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus propè, quàm in Aſdrubale atq; exercitu ſuo ſpei repoſuerant, perculſi, iam nullo auctore belli vltra audito, oratores ad pacem petendam mittũt xxx. ſeniorum principes. id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui vbi in caſtra Romana & prętorium peruenerũt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erãt) procubuerunt. Conueniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque eius fautores, veniam ciuitati petebãt, ciuium temeritate bis iam antè euerſæ, incolumi futuræ iterũ hoſtium beneficio. imperium ex victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obediẽter ſeruire, quæ vellet, imperaret. Scipio & veniſſe ea ſpe in Africam ſe ait, & ſpem ſuam proſpero belli euentu auctam, victoriam ſe, non pacem domũ reportaturũ eſſe: tamẽ cùm victoriã propè in manib. habeat

Scipinnis teſponſio.

pacem non abnuere: vt omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere iustè bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captiuos & perfugas & fugitiuos restituant. exercitus ex Italia & Gallia deducat. Hispanis abstineant. insulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam sunt, decedant. naues longas, præter viginti omnes tradãt. tritici quingẽta, hordei ccc. *millia modiûm.* Pecuniæ summam quantam imperauerit, parũ cõuenit. * alibi quinque millia talentũ, alibi quinq. millia pondo argẽti, alibi duplex stipendiũ militib. imperatũ inuenio. *His cõditionibus*, inquit, *placeátne pax, triduum ad consultandũ dabitur. si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginiensęs, nullas recusandas conditiones pacis cùm censuissent: quippe qui moram temporis quęrerent, dum Annibal in Africam traijceret: legatos alios ad Scipionem, vt inducias facerent alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captiuos, perfugasque & fugitiuos, quo impetrabilior pax esset.

*Valet 3000000. coron.
*Val. 50000. cor.

XVII
Lęlius cum captiuis Romam venit.

Multis antè diebus Lælius cum Syphace primoribusque Numidarum captiuis Romam venit: quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium & in præsens lætitia, & in futurum spe. Consulti inde patres, *regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium retinẽdum, donec legati Carthaginienses venirent.* Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor senatu misso, & concione inde aduocata, cum C. Lęlio in Rostra ascendit. Ibi verò audientes *fusos Carthaginiensium exercitus, deuictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam:* tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque alijs multitudo solet, lętitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplò edixit, *vti æditui ædes sacras omnes tota vrbe aperirent, circumeũdi, salutandiq; deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret.*

Masanissæ legati in senatum Romanum introducti.

Postero die legatos Masanissæ in senatum introduxit. *Gratulati primum senatui sunt, quòd P. Scipio prosperè res in Africa gessisset: deinde gratias egerũt, quòd Masanissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternũ regnũ: in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnaturus. deinde, quòd collaudatum pro cõciòne amplissimis decorasset donis: quib. ne indignus esset, & dedisse operam Masanissam, & porrò daturum esse. petere, vt regium nomen, ceteraq; Scipionis beneficia & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud quoque petere Masanissam, vt Numidas captiuos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. id sibi amplũ apud populares futurũ esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarũ in Africa prosperè communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse, quòd eum regẽ appellasset: & quicquid aliud fecisset, quod honori foret Masanissæ, ea patres comprobare atque laudare. Munera, quæ legati ferrẽt regi, decreuerunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clauo tunicis: & equos duos phaleratos, bina equestria arma cũ loricis: & tabernacula, militaremque supellectilem, qualẽ præberi cõsuli mos est.* Hæc regi prætor mittere iussus. *legatis in singulos dona ne minus * quinûm millium, comitib. eorum * millib. æris: & vestimenta bina legatis, singula comitibus. Numidisque, qui ex custodia missi redderentur regi, ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.*

*Val. 50. coron.
* Valet 10. coron.

Prœlium cũ Magone in Insubria.
XVIII

Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius PROCOS. in agro Insubriũ Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnauerunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidijs tenuit, ipse ad prima signa equo aduectus. proque duobus cornib. pręter ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabãtur. postcaquam nihil cõmouebant, tum Cornelio Quintilius: *Lentior, vt vides, fit pugna*, inquit: *& induratus præter spem resistendo hostiũ timor: ac ne vertat in audaciam, periculũ est. equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu mouere volumus. itaq; vel tu ad prima signa prælium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem gerã, tu quatuor legionũ equites in hostem emittito.* Vtram vellet pręter muneris partem procõsule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro iuuene, ad equites pergit, iussosque ascendere in equos, repentè in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplò in prœlium induxisset. ad quorum stridorem odoremque & adspectum territi equi, vanum equestre auxilium fecerunt. & vt permixtus, vbi cuspide vti & cominus gladio posset, roboris maioris Rom. eques erat: ita in ablatum pauentibus procul equis melius ex interuallo Numidæ iaculabantur. simul & peditum legio XII. magna ex parte cæsa, pudore magis quàm viribus tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidijs XIII. legio in primam aciem inducta, prœlium dubium excepisset, Magoque ex subsidijs Gallos integræ legioni opposuisset. quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis XI. conglobant sese, atque elephantos iam etiam peditum aciem turbantes inuadunt. in quos cum pila confertos coniecissent, nullo fermè frustra emisso, omnes retrò in aciem suorum auerterũt. quatuor grauati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, vt auersos videre elephantos, ad augendum pauorem ac tumultum effusit. sed donec stetit ante signa mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ seruabant: posteaquam femore transfixo cadentem, auferrique ex prœlio propè exsanguem videre, extemplò in fugam omnes conuersi. Ad v. millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duodeuiginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit II. millia & ccc. de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione XII. amissa. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius: tertiędecimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio affuerat, Cn. Heluius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duodeuiginti fermè equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. & longius certa-

Mago femore transfixo cadit.
Cæsorum numerus.

men fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria
XIX esset. Mago proximæ noctis silentio profectus,

Mago in Liguriam perfugit.

quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus
extentis, ad mare in Ligures Ingaunos peruenit,
ibi eum legati ab Carthagine paucis antè diebus
in sinum Gallicum appulsis nauibus adierunt,
iubentes *primo quoque tempore in Africam traijcere. idem & fratrem eius Annibalem* (nam ad eum
quoque isse legatos eadem iubentes) *facturum. non in eo esse Carthaginiensium res, vt Galliam atque Italiam armis obtineant*. Mago non imperio
modò senatus periculoque patriæ motus, sed
metuens etiam, ne victor hostis moráti instarer:
Ligurésque ipsi relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leniorem in nauigatione quàm in via iactationem vulneris fore,
& curationi omnia cõmodiora: impositis copijs
in naues profectus, vixdum superara Sardinia ex

Mago ex vulnere moritur.

vulnere moritur, naues quoque aliquot Pœnorum disiectæ in alto à classe Romana, quæ circa
Sardiniam erat capiuntur. Hæc terra marique in
parte Italiæ, quæ iacet ad Alpes, gesta. Consul
Cn. Seruilius nulla memorabili re in prouincia
Hetruria, & Gallia (nam eò quoque processerat)
gesta, patre Cn. Seruilio, & C. Lutatio patruo
ex seruitute post XVI. annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boijs capti fuerant: hinc patre,
hinc patruo latera circumdantibus, priuato magis quàm publico decore insignis Romam redijt. Latum ad populum est, ne Cn. Seruilio fraudi esset, quòd patre, qui sella curuli sedisset, viuo, cùm id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quàm sancitum legibus
erat. Hac rogatione perlata, in prouinciam re-

A d Seruiliũ Cepionem Cos. Brutio ũ vrbes deficiunt.

dijt. Ad Cn. Seruilium consulem, qui in Brutijs
erat, Consentia, Vffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Syphcum, Argentanum, Dampetia,
multique alij ignobiles populi senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul
cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta
res est, vt aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certè vltta rei in Italia ab
Annibale gestum. nam ad eum quoque legati ab
Carthagine vocátes in Africam ijs fortè diebus,
XX quibus ad Magonem, venerunt. Frendens gemensque ac vix lacrimis temperans dicitur legatorum verba audisse. Postcaquã edita sunt mandata: *Iam non perplexè*, inquit, *sed palam reuocant,*

Annibalis indignatio quòd ab Italia reuocaretur.

qui vetando supplementum & pecuniam mitti, iampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque inuidia. neq; hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atq; efferet sese, quàm Hanno, qui domum nostram, quãdo alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit. Iam
hoc ipsum præsagiens animo præparauerat antè
naues. itaque inutili militum turba præsidij specie in oppida Brutij agri, quæ pauca magis metu,
quàm fide continebantur, dimissa, quod roboris

Annibal in Africam traijcit.

in exercitu erat, in Africã transuexit: multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes
concesserant in Iunonis Laciniæ delubrum, inuiolatum ad eam diem, in templo ipso fœdè interfectis. Raró quemquam alium patriam exilij
causa relinquentem, magis mœstũ abisse ferunt,
quàm Annibalem hostium terra excedentẽ. respexisse sæpe Italiæ littora, & deos hominesq; accusanrem: *se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Cannensi victoris militẽ Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset: se centum millibus armatorum ad Thrasymenũ & Cannas cæsis, circa Casilinũ, Cumas, Nolamq; consenuisse.*
Hæc accusans, querensq; ex diutina possessione
Italiæ est detractus. Romam per eosdem dies, & XXI
Magonem & Annibalem profectos allatum est.
cuius duplicis gratulationis minuit lætitiam, &
quòd parum duces in retinendis ijs, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut virium habuisse videbantur: & quòd soliciti erant, omni
belli mole in vnum ducem exercitumq; inclinata, quò euasura esset res. Per eosdem dies legati
Saguntini venerunt, comprehẽsos cum pecunia
adducentes Carthaginienses, qui ad conducẽda *Va 28000.*
auxilia in Hispaniam traiecissent. * ducenta & *coron*
quinquaginta auri, * octingẽta pondo argenti in **Va 8000. coron.*
vestibulo curię posuerunt. Hominibus acceptis, *Segniùs*
& in carcerem conditis, auro argentoque reddi- *bona quàm*
to, gratiæ legatis actæ; atque insuper munera *mala sẽtiũ.*
data, ac naues, quibus in Hispaniam reuerterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *segnius homines bona quàm mala sentire. transitus Annibalis in Italiã quãtum terroris pauorisque iniecisset, sese meminisse. quas deinde clades, quos luctus incidisse? visa castra hostium è muris vrbis: quæ vota singulorum, vniuersorumq, fuisse? quoties in concilijs voces, manus ad cælum porrigentium auditas? en vmquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florẽtem visuri essent? dedisse tãdem id deos sextodecimo demum pòst anno: nec esse qui dijs gratias agendas censeat. adeò ne aduenientem quidem gratiam homines benignè accipere, nedum vt præterritæ satis memores sint*. Conclamatũ deinde ex omni parte
curiæ est, vti referret P. Ælius prętor: decretumque, *vt quinq; dies circa omnia puluinaria supplicaretur, victimæq; maiores immolarentur* CXX. Iam di- *Quinque*
misso Lælio, legatisque Masanissæ, cùm Cartha- *dierũ supplicatio ob*
giniensiũ legatos de pace ad senatũ venientes Pu- *vacuã hostib Italiã.*
teolis visos, inde terra venturos allatum esset: re- *Carthaginiensiũ*
uocari C. Læliũ placuit, vt corã eo de pace. age- *legatorum*
retur. Q. Fuluius Gillo legatus Scipionis Cartha- *in senatu*
ginienses Romam adduxit: quibus vetitis ingre- *petitio.*
di vrbẽ, hospitium in villa publica, senatus ad ędẽ XXII
Bellonæ datus est. Orationem eandem fermè,
quam apud Scipionem, habuerũt, *culpam omnem belli à publico cõsilio in Annibalem vertentes. Eum iniussu senatus non Alpes modò, sed Iberum quoque transgressum: nec Romanis solũ, sed antè etiã Saguntinis, priuato cõsilio bellũ intulisse. senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vera æstimet, fœdus ad eam diẽ inuiolatũ esse cum Romanis. itaq; nihil aliud sibi mãdatũ esse vti peterent, quàm vt in ea pace, quæ postremò cum consule Luctatio facta esset, manere liceret.*
Cum more tradito à patrib. potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatis prætor fecisset:

fenioresque qui fœderibus interfuerant, alia alij interrogarēt, nec meminisse se per ætatem (etenim omnes fermè iuuenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.*

XXIII Variæ in senatu sententiæ de pace cum Carthaginiensibus facienda.

Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Liuius Cn. Seruilium Cos. qui propior esset, accersendum, vt coram eo de pace ageretur, censebat. cum de re maiore, quàm quanta esset, consultario incidere non posset: *non videri sibi absente consulum altero, ambobusve eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio antè consul, dictatorque fuerat: *cum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, vt supplices pacem peterent: & nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quàm is qui ante portas Carthaginis bellū gereret: nullius alterius consilio, quàm Scipionis accipiendā, abnuendamq; pacem esse.* M. Valerius Læuinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos venisse arguebat: iubendosq; eos Italia excedere, & custodes cum ijs vsque ad naues mittendos: Scipioniq; scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fuluiusque adiecerunt, *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago ex Italia non reuocarentur: ceterū omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes: deinde quamuis recentium fœderū & deorum omniū oblitos, bellū gesturos.*

XXIV

Eo magis in Læuini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac propè sine responso dimissi. Per eos dies Cn. Seruilius consul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit.

Dictator creatur P. Sulpicius, vt Seruiliū Cos. in Italiam reuocaret.

Quod vbi Romæ vulgatum est, primò censuerunt patres, vt prætor scriberet consul, *senatum equum censere in Italiam reuerti eum*: deinde cum prætor *spreturum eum literas suas* diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperij consulē in Italiam reuocauit. reliquum anni cū M. Seruilio magistro equitum circumeūdis in Italia vrbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centū onerariæ naues cum cōmeatu, & viginti rostratarū præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tutò in Africam transmiserūt. Cn. Octauio cc. onerarijs, xxx. longis nauibus ex Sicilia traijcienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum fermè Africę prospero cursu vectum, primò destituit ventus, dein versus in Africum turbauit, ac passim naues disiecit. ipse cum rostratis per aduersos fluctus ingenti remigium labore enixus, Appollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est) xxx. fermè millia ab vrbe, alia aduersus vrbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in cōspectu Carthaginis erant. itaq; ex tota vrbe in forum concursum est. magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tāta ex oculis manibusque amitteretur præda. Cum quidam pacis petitę, alij induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent: postremò permisto penè senatus populique concilio, consensum est, vt classe quinquaginta nauium Asdrubal Ægimurum traijceret: inde per littora portusque dispersas Romanas naues colligeret. Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

XXV Legati Romani a Carthaginiēsibus propè violati.

Nondum reuerterant ab Roma legati, neq; sciebatur quæ senatus Romani de bello, aut pace sētentia esset: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis qui petissent pacem & inducias, spem pacis & fidem induciarum violatam esse, legatos Carthaginem, M. Bæbium, L. Seruilium, L. Fabium extemplò misit. Qui cùm multitudinis cōcursu propè violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent: petierunt à magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, *vt naues mitterent, quæ se prosequerentur.* Datæ triremes duæ cùm ad Bagradam flumen peruenissent, vnde castra Rom. conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Vticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clàm misso à Carthagine nuncio vti fieret, seu Asdrubale qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Rom. superantem promontorium ex alto repētè aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem nauem. & defendebatur egregiè, quoad tela suppeditarunt, quibus deficientibus, cum iam nulla alia res eam, quàm propinquitas terræ, multitudoque à castris in littus effusa, tueri potuisset, concitatam remis quanto maximo impetu poterant, in terrā cùm immisissent, nauis tantum iactura facta, incolumes ipsi euaserunt. Ita alio super aliud scelere cùm haud dubiè induciæ ruptæ essent. Lælius Fuluiusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus superuenerunt. quibus Scipio, *etsi non induciarum modò fides à Carthaginiēsibus, sed etiam ius gentium in legatis suis violatum esset, tamen se nihil nec institutis P. R. nec suis moribus indignum in ijs facturum esse cùm dixisset*, legatis dimissis, bellū parabat.

Annibal in Africam appulit.

Annibale iam terræ appropinquante, iussus è nautis vnus adscendere in malum, vt specularetur quam tenerent regionem, cùm dixisset *sepulchrum dirutum proram spectare*, abominatus, præteruehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit:

XXVI

Hæc eo anno in Africa gesta insequentia excedunt in eū annum, quo M. Seruilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & T. Claudius Nero consules facti sunt. Cæterùm exitu superioris anni cùm legati sociarum vrbium ex Gręcia questi essent, *vastatos agros ab regijs præsidijs, missosque in Macedoniam legatos ad res repetēdas, non admissos ad Philippum regem*: simul nunciassent, *IIII. M. militū cum Sopatro duce traiecta in Africam duci, vt essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum vnà missum: legatos ad regem, qui hæc aduersus fœdus facta videri patribus nunciarent*, mittendos cēsuit senatus.

Legati Romani ad Philippum.

Missi C. Terentius Varro, C. Manlius, M. Aurelius. ijs tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo cliuus publicus ad

ſolum exuſtus eſt, & aquatum magnitudine, & annonæ vilitate fuit, præterquam quòd pace omnis Italia erat aperta, etiam quòd magnam vim frumenti ex Hiſpania miſſam M. Valerius Falco, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis ęris vicatim pop. deſcripſerunt. Eodem anno

Q. Fabius Maximus moritur.

Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, ſi quidem verum eſt, augurem XLII. annos fuiſſe, quòd quidē auctores ſunt. Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel ſi nouum ab eo inciperet. ſuperauit paternos honores, auitos æquauit. Pluribus victorijs, & maioribus prœlijs auus inſignis Rullus, ſed omnia æquare vnus hoſtis Annibal poteſt. cautior tamen quàm promptior hic habitus fuit. & ſicut dubites, vtrum ingenio cūctator fuerit, an quia ita bello propriè, quod tum gerebatur, aptum erat: ſic nihil certius eſt, quàm *vnum hominem nobis cūctando rem reſtituiſſe*, ſicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius. in eiuſdem locum pontifex (nam duo ſacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem vnum, plebeij ter toti inſtaurati ab ædilibus M. Sextio Sabino, & Cn. Tremelio Flacco. Ij ambo prætores facti & cum ijs C. Liuius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia eius anni vtrū Cn. Seruilius coſ. habuerit, an, quia eum res in Etruria tenuerit, quæſtiones S.C. de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diuerſi auctores faciunt.

XXVII Prouinciarū ſortitio.

Principio inſequentis anni M. Seruilius, T. Claudius ſenatu in capitolium vocato de prouincijs retulerunt. Italiam atque Africam in ſortem conijci, Africam ambo cupientes, volebant. ceterùm Q. Metello maximè annitente, neque data, neq; negata eſt Africa. Conſules iuſſi cum tribunis plebis agere: *vt ſi ijs videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere*. omnes trib. P. Scipionem iuſſerūt. nihilominus conſules prouinciam Africam (ita enim ſenatus decreuerat) in ſortem coniecerunt. T. Claudio Africa euenit, vt quinquaginta nauium claſſem, omnes quinqueremes, in Africam traijceret, parique imperio cum Scipione imperator eſſet. M. Seruilius Etruriam ſortitus. In eadem prouincia & Cn. Seruilio prorogatū imperiū, ſi conſulem remorari ad vrbem ſenatui placuiſſet. Prætores, M. Sextius Galliam eſt ſortitus, vt duas legiones, prouinciamque traderet ei P. Quintilius Varus, C. Liuius Brutios cum duabus legionibus, quib. P. Sempronius proconſul priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliā, vt ab P. Villio Tappulo Pr. prioris anni prouinciam & duas legiones acciperet. Villius proprætor cum viginti nauibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti nauibus reliquis mille & quingentos milites Romā deportaret. C. Aurelio Cottę vrbana euenit. cęteris ita, vti quiſque obtinebant prouincias, exercituſque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defēſum imperium eſt. Et vt placatis dijs omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quintio Coss. T. Manlius dictator, quaſque hoſtias maiores vouerat, ſi per quinquennium illud Reſpublica eodem ſtatu fuiſſet, vt eos conſules prius quàm ad bellum proficiſcerentur, facerent.

XXVIII Ludi.

Ludi in circo per quatriduum facti: hoſtiæque quibus votæ erant dijs, cæſæ. Inter hæc ſimul ſpes, ſimul cura indies creſcebat: nec ſatis certum conſtare apud animos poterat, *vtrum gaudio dignius eſſet, Annibalem poſt* XVI. *annum ex Italia decedentem vacuam poſſeſſionem eius reliquiſſe populo Romano, an magis metuendū, quod incolumi exercitu in Africā traiecíſſet. Locum nimirum, non periculū mutatū. cuius tantæ dimicationis vatem, qui nuper deceſſiſſet, Q. Fabium haud fruſtra canere ſolitum, grauiorē in ſua terra futurū hoſtem Annibalem, quàm in aliena fuiſſet. nec Scipioni aut cū Syphace, incōditæ barbariæ rege, qui ſtatarios ſemilixas ducere exercitus ſolitus ſit, aut cū ſocero eius Aſdrubale, fugaciſſimo duce rem futuram, aut tumultuarijs exercitib. ex agreſtium ſemiermi turba ſubitò collectis: ſed cū Annibale, propè nato in prætorio patris fortiſſimi ducis, alito atq; educato inter arma, puero quondam milite, vix dū iuuene imperatore: qui ſenex vincendo factus, Hiſpanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerū compleſſet, ducere exercitū æqualē ſtipendijs ſuis, duratum omniū rerū patientia, quas vix fides fiat homines paſſos, perfuſū millies cruore Rom. exuuias non militū modò, ſed etiam imperatorū portantem. multos occurſuros Scipioni in acie, qui prætores, qui conſules Rom. ſua manu occidiſſent, muralib. vallaribuſq; inſignes coronis. peruagatos capta caſtra, captas vrbes Rom. nō eſſe hodie tot faſces magiſtratib. populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præ ſe ferre poſſet Annibal.* Has formidines agitando animis, ipſi curas & metus augebant, etiam quòd, cùm aſſueſſent per aliquot annos bellū ante oculos alijs atq; alijs in Italiæ partib. lenta ſpe in nullum propinquum debellādi finem gerere, erexerant omniū animos Scipio & Annibal, velut ad ſupremū certamen comparati duces. ij quoque, quib. ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ ſpes, quo magis in propinquam eam imminebāt animis, eo curæ intentioris erant. Haud diſpar habitus animorū Carthaginienſib. erat:

Variè afficiebantur Carthaginienſes ob Annibalis reditum.

quos modò petiſſe pacem, intuentes Annibalem ac rerum geſtarum eius magnitudinem, pœnitebat: modò, cū reſpicerent, bis ſeſe acie victos, Syphacem captum, pulſos ſe Hiſpania, pulſos Italia, atque ea omnia vnius virtute & cōſilia Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitiū ſuum natum horrebant.

XXIX

Iam Aſdrumetū peruenerat Annibal. vnde ad reficiendum ex iactatione maritima militē paucis dieb. ſumptis, excitus pauidis nuncijs, *omnia circa Carthaginē obtineri armis* afferentium, magnis itinerib. Zamam contendit. Zama quinq; dierū iter ab Carthagine abeſt. inde pręmiſſi ſpeculatores cum excepti à cuſtodib. Romanis deducti ad Scipionē eſſent: traditos eos tribunis militum, iuſſoſque omiſſo metu viſere omnia, per caſtra, qua vellēt circumduci iuſſit: percunctatuſq; *ſatin' percōmode omnia exploraſſent*, datis qui proſequerentur, retro ad Annibalem dimiſit. Annibal nihil quidem eorū quæ nunciabantur (*nam & Maſaniſſam cum ſex millibus peditum, quatuor equitum veniſſe eo ipſo fortè die afferebant*) læto animo audiuit, maximè hoſtis fiducia, quæ non de nihilo profectò

concepta est, perculsus. itaque quamquam & ipse causa belli eius erat, & aduentu suo turbauerat pactas inducias, & spem fœderum: tamen, si integer, quàm si victus peteret pacem, æquiorē impetrari posse ratus, nunciū ad Scipionem misit, *vt colloquendi secum potestatem faceret*. Id vtrū sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prœlio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingēti capti, legatum cum alijs decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Cæterùm Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, vt coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nadagara vrbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quòd aquatio intra teli cōiectum erat, consedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum cōmodumque alioqui, nisi quòd lōginquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus vndique, ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentiū cuilibet regū imperatorúmve pares. Paulisper alter alterius cōspectu, admiratione mutua propè attoniti cōticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, vt qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is vltro ad pacem petendam venirem: lætor te mihi potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in vltimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui de tot Romanis ducibus victoriā dij dedissent, tibi cessisse: teque huic bello vestris prius quàm nostris cladibus insigni finem imposuisse. hoc quoque ludibriū fortunæ casus ediderit, vt cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodē primum Romano imperatore signa contulerim, ad filiū eius inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentē datam ab dijs esse, vt & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classib., tot exercitibus, tot tamq; egregijs amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetiuimus, vt de nostris dimicaremus. nec in Italia solū vobis bellū, nobis in Africa est: sed & vos in portu vestru propè, ac mœnib. signa armaq; hostiū vidistis: & nos ab Carthagine fremitum castrorū Romanorum exaudiuimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimusq; ij, quorū & maximè interest pacem esse, & qui quodcumq; egerimus, ratū ciuitates nostræ habituræ sint. animo tantū nobis opus est non abhorrente à quietis cōsilijs. Quod ad me attinet, iam ætas senem in patriam reuertentem, vnde puer profectus sum, iam secundæ, iam aduersæ res ita erudierunt, vt rationem sequi quàm fortunā malim. tuā & adolescentiam, & perpetuā felicitatem, ferociora vtraq; quàm quietis opus est consilijs, metuo. Non temerè incerta casuum reputat, quem fortuna nūquam decepit. Quod ego fui ad Thrasymenum, ad Cannas, id tu hodie es. vix dum militari ætate imperio accepto, omnia audacissimè incipiētē nusquam fefellit fortuna. patris & patrui persecutus mortē, & calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisq; eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quatuor inde Punicis exercitib. pulsis. consul creatus, cū ceteris ad tutādam Italiam parùm animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitib. cæsis, binis eadē hora captis simul incensisq; castris, Syphace potentissimo rege capto, tot vrbib. regni eius, tot nostri imperij ereptis, me sextūdecimū iam annū hærentē in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriā malle, quam pacem animus. Noui vobis spiritus magnos magis, quàm vtiles. & mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secūdis reb. bonā quoque mentē darent dij, non ea solū quæ euenissent, sed etiam ea, quæ euenire possent, reputaremus. Vt omniū obliuiscaris aliorū, satis ego documenti in omnes casus sum. quem modo castris inter Anienem atq; vrbem vestrā positis, ac iam propè scandentem mœnia Romana videras, hic cernis duob. fortissimis viris fratrib. clarissimis imperatorib. orbatū ante mœnia propè obsessæ patriæ, quib. terrui vestrā vrbem, ea pro mea deprecantē. Maximæ cuiq; fortunæ minimè credendū est. In bonis tuis reb., nostris dubijs, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quàm honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. hæc in tua, illa in deorū manu est. Ne tot annorū felicitatē in vnius horæ dederis discrimen. cùm tuas vires tū vim fortunæ, Martemq; belli cōmunem propone animo. vtrimq; ferrū, corpora humana erunt. nusquā minus quàm in bello euentus respondēt. Non tantū ad id quod data pace iam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adieceris: quantā ademeris, si quid aduersi eueniat. simul parta ac sperata decora vnius horæ fortuna euertere potest. omnia in pace sūgenda tuæ potestatis sunt P. Corneli. tunc ea habenda fortuna erit, quam dij dederint. Inter pauca felicitatis virtutisq; exēpla M. Attilius quondā in hac eadem terra fuisset, si victor pacē petentib. dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandē felicitatis modum, nec cohibēdo efferentē se fortunā, quāto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidē eius, qui dat, nō qui petit, cōditiones dicere pacis. sed forsitan non indigni simus, qui nobismetipsis mulctam irrogemus. nō recusamus, quin omnia propter quæ bellū initū est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania; quicquid insularū toto inter Africā Italiamq; cōtinetur mari: Carthaginienses inclusi Africæ littoribus, vos quādo ita dijs placuit, externa etiā terra mariq; videamus regentes imperia. Haud negauerim, propter nō nimis syncerè petitā aut exspectatā nuper pacē, suspectā esse vobis Punicā fidem, multū per quos petita sit, ad fidē tuēdæ pacis pertinet Scipio. vestri quoq; (vt audio) patres nōnihil etiā ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negauerunt pacem. Annibal peto pacē: qui neq; peterem nisi vtilē crederem: & propter eandē vtilitatem tuebor eam, propter quam petij. & quemadmodū, quia à me bellū cœptū est, ne quē eius pœniteret, quoad ipsi inuidēre dei, præstiti: ita annitar, ne quē pacis per me partæ pœniteat.* Aduersus hæc imperator Rom. in hāc ferè sententiā respōdit: *Nō me fallebat Annibal, aduentus tui spe Carthaginienses & præsentē induciarū fidem, & spem pacis turbasse: neque tu id sanè dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea quæ iampridem in nostra potestate sunt. ceterum sicut tibi curæ est, sentire ciues tuos,*

Annibal à Scipione petit, vt cū illo liceat colloqui.

XXX
Scipionis & Annibalis congressus.

Annibalis ad Scipionē oratio.

XXXI
Scipionis ad Annibalis orationē responsio.

tuos, quanto per te onere leuentur: sic mihi laborandū est, ne quæ tunc pepigerūt, hodie subtracta ex cōditionib. pacis præmia perfidiæ habeant, indigni quibus eadem pateat conditio, vt etiā prosit vobis fraus petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. & tunc Mamertinorū sociorum periculum, & nunc Sagunti excidiū nobis pia ac iusta induerunt arma. vos lacessisse, & tu ipse fateris, & dij testes sunt: qui & illius belli exitum secundùm ius fasque dederunt, & huius dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia quæcumq; agimus, subiecta esse mille casibus scio. ceterùm quemadmodum superbè, & violēter me faterer facere, si priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentē Italia & imposito in naues exercitu ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, cùm propè manu conserta restitātem ac tergiuersantem in Africam traduxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quatum pax conuētura videbatur (quæ sunt nosti) mulctæ nauium cum cōmeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum, adijcitur, est quod referam ad concilium. sin illa quoque grauia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace ex colloquio ad suos cum se recepissent, *frustra verbis tentatam rem,* nunciant: *armis decernendum esse, habendamq; eam fortunam quam dij dedissent.* In ca- [Annibal & Scipio suos ad certamē instruunt] XXXII stra vt est ventum, pronunciant ambo, *arma expedirent milites animosque ad supremum certamen non in vnū diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarū victoriæ præmiū fore: par periculū præmio, quib. aduersæ pugnæ fortuna fuisset. Nam neq; Romanis effugiū vllum patebat in aliena ignotaq; terra: & Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur præsens excidiū.* Ad hoc discrimen procedunt postero die duorū opulentissimorum populorum duo longè clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa antè parta decora aut cumulaturi eodie, aut euersuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: cōtemplantibusque modò suam, modò hostium aciem, cùm oculis magis quam ratione pensarent vires, simul læta, simul tristia obuersabantur. quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subijciunt. Pœnus, XVI. *annorum in terra Italia res gestas, tot duces Rom. tot exercitus obsidione occisos, & sua quique decora, vbi ad insignē alicuius pugnæ memoria militē venerat, referebat.* Scipio *Hispanias, & recentia in Africa prœlia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neq; manere in ea præ insitā animis perfidia potuissent. adhoc, colloquium Annibalis in secreto habitū, ac liberum fingenti, qua velit flecti: ominatur (quib. quondam auspicijs patres eorum pugnauerint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos) adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse prædā Carthaginis, reditum domum in patriā ad parentes, liberos, cōiuges, penatesq; deos.* Adeò celsus hæc corpore, vultuq; ita læto, vt vicisse iam XXXIII crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triarijs postremam aciem clausit. non confertas autem cohortes ante sua quemq; signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, vt esset spacium, quo elephāti hostium accepti nihil ordines turbarēt. Lęliū, cuius antè legati, eo anno quęstoris extra sortem ex senatusconsulto opera vtebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masanissam Numidasq; ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitib. (ea tunc leuis armatura erat) compleuit: dato præcepto, *vt ad impetum elephantorū aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram læuamq; discursu applicātes se antesignanis, viā qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent.* Annibal ad terrorem primum elephantos (LXXX. autem erāt, quot nulla vmquā in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Balearibus, Maurisque admistis: in secunda acie Carthaginienses Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde interuallo relicto subsidiariam aciem Italicorū militum (Brutij plerique erant, vi ac necessitate plures quàm sua voluntate decedentem ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus; dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset, *auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex præda ostētatur. Galli proprio atque insito in Rom. odio accenduntur. Ligurib. campi vberes Italiæ deductis ex asperrimis montib. in spē victoriæ ostentantur. Mauros Numidasq; impotenti Masanissæ futuro dominatu terret. alijs aliæ spes ac metus iactantur. Carthaginiensib. mœnia patria, dij penates, sepulchra maiorum, liberi cum parentib. coniugesq; pauidæ, aut excidiū seruitiumq;, aut imperium orbis terrarū; nihil aut in metū, aut in spem medium ostentatur.* Cùm maximè hæc imperator apud [Romani Pœnos adoriūtur.] Carthaginienses duces suarū gentiū inter populares pleraq; per interpretes intermistos alienigenis ageret, tubæ cornuaq; ab Rom. cecinerūt: tātusque clamor ortus, vt elephanti in suos, sinistro maximè cornu, verterētur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masanissa perculsis terrorem, nudauitq; ab ea parte aciem equestri auxilio. paucę tamen bestiarū intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulnerib. ingētem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, cùm viam elephantis ne obterrerētur fecissent, in ancipites ad ictum vtrimq; conijciebāt hastas: nec pila ab antesignanis cessabant: donec vndique incidentib. telis exacti ex Rom. acie, hi quoq; in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensiū equites in fugam verterunt. Lælius, vt turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem. Vtrimque XXXIV equite nudata erat Punica acies, cùm pedes concurrit, nec spe, nec viribus iam par. ad hoc, dictu parua, sed magni eadem in re gerenda momenti res: congruens clamor à Rom. eoq; maior & terribilior: dissonæ illis, vt gentium multarū discrepantibus linguis, voces. pugna Romana stabilis & suo & armorū pondere incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc maior, quàm vis. Igitur primo impetu extemplò mouêre

loco hostium aciem Romani: ala deinde, & vmbunibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatij, velut nullo resistente, incessêre: vrgentibus & nouissimis primos, vt semel motam aciem sensere, quod ipsum vim magnam ad pellẽdum hostem addebat. Apud hosteis auxiliareis cedenteis secunda acies Afri & Carthaginiẽses adeo non sustinebant, vt contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perueniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repentè: & in suos versi, partim refugere in secundam aciem: partim non recipientes cædere, vti paulo antè non adiuti, & tunc exclusi. & propè duo iam permista prœlia erãt, cùm Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere, sed densatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa cãpum extra prœlium eiecêre, ne pauidos fuga, vulneribusq. milites in certam & integram aciem miscerent. Cæterùm tãta strages hominum armorumque locum in quo steterant paulo antè auxiliares compleuerat: vt propè difficilior transitus esset, quàm per confertos hostes fuerat: itaque qui primi erant hastati, per cumulos corporum armatorumque, & labem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuare cœperant, vagã ante se cernentes aciem. Quod Scipio vbi vidit, receptui properè canere hastatis iussit: & saucijs in postremã aciẽ subductis, principes triariosq; in cornua inducit, quo tutior firmiorq; media hastatorum acies esset. Ita nouum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes peruẽtum erat, & armorum genere, & vsu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei, vel periculi pares: sed & numero Romanus superior erat, & animo: quòd iã equites, iam elephantos fuderat: iam prima acie pulsa, in se-

XXXV cundam pugnabat. In tempore Lælius ac Masanissa pulsos per aliquantum spatij secuti equites, reuertentes in auersam hostium aciem incurrêre. Is demum impetus perculit hostem. multi circumuenti in acie cæsi: multi per patentem circà campum fuga sparsi, tenẽte omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti. par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis vndecim. Victores ad duo millia cecidêre. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & prœlio, & ante aciem, priusquam excederet pugna expertus: & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum millitiæ, illam laudem adeptus *singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa sequi, & seruare ordines, in quo plurimum spei poneret, Romanos prohiberet. deinde auxiliares ante Carthaginiẽsiũ aciem, ne homines misti colluuione omnium gẽtiũ, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent: ac si nihil aliud, vulnerib. suis ferrum hostile hebetarent: tum vbi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosq; vt omnib. rebus alijs pares, eò quòd integri cum fessis ac saucijs pugnarent, superiores essent. Italicos interuallo quoq; diremptos, incertos socij an hostes essent, in postremã aciem summotos.*

Pœni funduntur.

Annibal Adrumetum perfugit.

Huc edito velut vltimo virtutis opere, Annibal cum Adrumetum refugisset, accitusq; inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quàm puer inde profectus erat, redisset: fassus in curia est *non prœlio modò se, sed bello victũ: nec spẽ salutis alibi quàm in pace impetranda esse.*

Annibal Carthaginẽ accitus, in curia fatetur, se non prœlio solùm, sed bello victũ.

XXXVI Scipio cõfestim à prœlio expugnatis hostiũ castris, direptisque, cum ingẽti præda ad mare ac naues redijt, nuncio allato: *P. Lentulum cum* L. *rostratis,* C. *onerarijs, omni genere cõmeatus, ad Vticam accessisse.* Admouendum igitur vndique terrorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octauium terrestri itinere ducere legiones Carthaginẽ iubet. ipse ad suam veterem noua Lentuli classe adiuncta, profectus ab Vtica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleę Carthaginiensium occurrit nauis. decem legati erãt principes ciuitatis, auctore Annibale missi ad petendam pacem. qui cùm ad puppim prætoriæ nauis accessissent: velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis, nullum ijs aliud responsum datum, quàm *vt Tunetem venirent: eò se moturum castra.* ipse ab contemplato situ Carthaginis non tam noscendi in præsentia, quàm terrendi hostis causa, Vticam, eodẽ & Octauio reuocato, redijt. Indè procedentibus ad Tunetem nũtius allatus: *verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus, quàm peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio.* Pars exercitus cum omni equitatu missa, turmalibus primũ agmen aggressa, Numidas leui certamine fudit. exitu quoque fugę interclusi à parte omni circumdatis equitibus, XV. millia hominum cæsa, mille & CC. viui capti sunt, & equi Numidici M. & D. signa militaria LXXII. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita. legatique XXX. Carthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidẽ multo miserabilius quàm antè, quo magis cogebat fortuna, egerunt: sed aliquãto minore cum misericordia ab recẽti memoria perfidię auditi sunt. In concilio, quamquam iusta ira omneis ad delendam stimulabat Carthaginẽ, tamen cùm & quanta res esset, & quàm longi tẽporis obsidio tam munitæ & validæ vrbis, reputarent: & ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam solicitaret, ad pacem omniũ animi versi sunt. XXXVII Postero die reuocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, *vt tot cladibus edocti, tandem deos & iusiurandum esse crederent,* conditiones paci dictæ. *Vt liberi legib. suis viuerent. quas vrbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. perfugas, fugitiuosque, & captiuos omneis, & naues rostratas, præter decem triremes, traderent: elephantosque, quos haberent domitos, neque domarent alios. bellũ néve in Africa, néve extra Africam iniussu populi Romani gererent.*

Vermina Syphacis filius deleto exercitu suo fugit.

Pacis cõditiones cum Carthaginiensibus.

Masanissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. frumentum, stipendiumq; auxilys, donec ab Roma legati redissent, præstarent. decem M. talentûm argenti descripta pensionib. æquis in annos L. soluerẽt. obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores XIIII. annis, neu XXX. maiores. inducias ita se daturum, si per priores inducias naues onerariæ captæ, quæque fuissẽt in nauibus, restituerentur. aliter nec inducias, nec spẽ pacis ullam esse.

Gisgo dissuadens pacem ex superiore loco detrahitur ab Annibale.

His conditiones legati cùm domum ferre iussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine inquieta eadẽ & imbelli, indignatus Annibal, dici ea in tali tempore, audirique: arreptum Gisgonẽ manu sua ex superiore loco detraxit. quæ insueta liberæ ciuitati species cùm fremitum populi mouisset, perturbatus militaris vir vrbana libertate: *Nouem*, inquit, *annorum à vobis profectus, post* XXXVI. *annum redij. militares artes, quas me à puero fortuna nunc priuata nunc publica docuit, probè videor scire: vrbis ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis.* Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, *quàm nec iniqua, & necessaria esset.* Id omnium maximè difficile erat, quod ex nauib. per inducias captis nihil, pręter ipsas comparebat naues: nec inquisitio erat facilis. Cùm aduersantes paci arguerentur; *placuit naues reddi, & homines vtique inquiri: cætera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses.* Sunt qui Annibalem ex acie ad mare peruenisse, inde præparata naue ad regem Antiochum extemplò profectũ tradant: postulantique ante omnia Scipioni, *vt Annibal sibi traderetur*, responsum esse, *Annibalem in Africa non esse.*

XXXVIII Posteaquam redierunt ad Scipionem legati: quæ publica in nauib. fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores: quæ priuata profiteri domini iussi: pro ea summa pecuniæ * XXV. millia pondo argenti præsentia exacta. induciæque Carthaginiensib. datæ in tres mẽses. additum ne per induciarum tempus aliò vsquam quàm Romam mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem venissent, ne antè dimitterent eos, quàm Romanũ imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorẽ facerent.

*Valet. 250000. coron.

Legati Carthaginiensium Romam missi.

Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Martius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, vt pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: iussusque erat T. Claudius maturè in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam traijcere: & alter consul M. Seruilius ad vrbem morari, donec quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab T. Claudio cõsule facta erant, quod patres de pace Scipionis potiùs arbitrium esse, quibus legibus daretur, quàm consulis censuerant.

Prodigia.

Prodigia quoque nunciata sub ipsam famã rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cauernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta de cælo tacta: & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio nouendiali sacro, cætera hostijs maioribus expiata. Inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundauit Tiberis, vt ludi Appollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. cęterùm ludorũ ipso die serenitate subita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, reuocata, deductaque in circum est, cùm *decessisse inde aquam* nũciatum esset: lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solemni spectaculo reddita.

XXXIX Claudij consulis classis tempestate disijcitur.

Claudium Cos. profectum tandem ab vrbe inter portus Cossanum Lauretanumq; atrox vis tempestatis adorta, in metum ingentẽ adduxit. Populonios indè cùm peruenisset, stetissetq; ibi dum reliquum tempestatis exsæuiret: Illuam insulam, & ab Illua Corsicam, à Corsica in Sardiniam traiecit. ibi superantem Insanos montes multo & sęuior & infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multæ quassatæ, armamentisq; spoliatæ naues: quædam fractæ. ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. vbi dũ subductæ reficiuntur naues, hyems oppressit: circũactumque anni tempus. & nullo prorogante imperium priuatus T. Claudius classem Romã reduxit. M. Seruilius, ne comitiorum causa ad vrbem reuocaretur: dictatore dicto C. Seruilio Gemino, in prouinciam est profectus. Dictator magistrum equitũ P. Aelium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum præter Idus Martias veteres magistratus abissent, noui, suffecti non essent, Respublica sine curulibus magistratib. erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fuluio ædil. curul. ludi Romani tertiò instaurati. Pecuniam ex ærario scribę, viatoresque ædilitij clam egessisse per indicem cõperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Aelius Tubero, & L. Lectorius ędiles plębis vitio creati, magistratu se abdicarunt, cùm ludos, ludorumque causa epulum Ioui fecissent, & signa tria ex mulctatitio argento facta in Capitolio posuissent.

Cereales ludi.

Cereales ludos dictator, & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

XL Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cùm venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est. vbi cùm L. Veturius Philo *pugnatum cum Annibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemq; tandem lugubri bello impositũ*, ingẽti lętitia patrum exposuisset, adiecit: *Verminam etiã Syphacis filium, quæ non parua bene gestæ rei accessio erat, deuictum.* in concionem inde prodire iussus, gaudiumq; id populo impertire.

Supplicationes in triduum decretæ ob debellatam Africam.

Tum patefacta gratulatione omnia in vrbe templa, supplicationesque in triduũ decretæ. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ij quoque venerant) petẽtibus, *vt senatus sibi daretur*, responsum iussu patrũ à dictatore est, *consules nouos eis senatũ daturos esse.* Comitia inde habita: creati cõsules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Pætus: Prætores M. Iunius Pennus, cui sors vrbana euenit. M. Va-

De prouinciis decernendis certamen.

lerius Falco Brutios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. AElius Tubero Siciliam est sortitus. De prouinciis cõsulũ nihil antè placebat agi, quàm legati Philippi regis, & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principiũ alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus cõsul cupiditate flagrabat prouinciæ Africę: *seu bellum foret, facilẽ victoriã: seu iã finiretur, finiti tanti belli se cõsule gloriã petẽs. negare itaq; prius quicquã agi passurũ, quàm sibi Africa decreta esset*; cõcedẽte collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ eius certamẽ cũ Scipione, præterquã quòd iniquum esset, etiam impar futurũ cernebat. Q. Minutius Thermus & M. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequiquã tentatã ab T. Claudio consule, Cn. Corneliũ tentare aiebant. *ex auctoritate patrũ latũ ad populũ esse, cuius vellent imperiũ in Africa esse: omnes v. & xxx. tribus P. Scipioni id imperiũ decreuisse.*

Senatusconsultum de prouinciarũ sortitione.

Multis cõtentionib. & in senatu, & ad populũ acta res, postremò eò deducta est, vt senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita conuenerat) cẽsuerũt, *uti cõsules prouincias inter se cõpararẽt sortirenturve, vter Italiã, vter classem nauiũ quinquaginta haberet. cui classis obuenisset, in Siciliã nauigaret. si pax cũ Carthaginiensibus cõponi nequisset, in Africã traiiceret: cõsul mari, Scipio eodẽ, quo adhuc, iure imperij terra rẽ gereret. si cõditiones conuenirẽt pacis, tribuni plebis populũ rogarẽt, vtrùm consulẽ, an P. Scipionẽ iuberent pacem dare: et quẽ, si deportãdus exercitus victor ex Africa esset, deportare. si pacẽ per P. Scipionẽ dari, atq; ab eodẽ exercitũ deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiiceret, alter consul, cui Italia euenisset, duas legiones à M. Sextio Pr. acciperet.*

XLI P. Scipioni cũ exercitibus, quos haberet, in prouincia Africa prorogatũ imperiũ. Prætori M. Valerio Falconi duæ legiones in Brutiis, quibus C. Liuius priore anno præfuerat. decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio vna M. Fabio in Sardiniã, quam P. Lentulus proprætor habuisset, decernitur. M. Seruilio prioris anni consuli cum suis duabus itẽ legionibus in Etruriam prorogatũ imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinũ esse, vt ij consules cum tribunis agerent, si eis videretur, vt plebẽ rogarent, cui iuberẽt in Hispania imperiũ esse. is ex duobus exercitibus in vnã legionem conscriberet Romanos milites, & in xv. cohortes socios Latini nominis, quibus prouinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius, & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta nauium classis ex duabus classibus, Cn. Octauij, quæ in Africa esset, P. Villij, quę Siciliæ orã tuebatur, decreta: vt quas naues vellet deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naues haberet, quas habuisset. quibus si Cn. Octauium, sicut præfuisset, pręesse vellet, Octauio proprętori in eum annũ imperiũ esset: si Lęlium præficeret, Octauius Romã decederet: reduceretq; naues, quibus procõsul vsus non esset. Et M. Fabio in Sardiniã decẽ lõgæ naues decretę. Et consules duas legiones vrbanas scribere iussi, vt quatuordecim legionibus eo anno, centum nauibus longis Respublica administraretur.

XLII Macedones legati in senatum introducti.

Tum de legatis Philippi, & Carthaginiensium actum priores Macedonas introduci placuit. quorũ varia oratio fuit: partim *purgantium, quæ questierant missi ad regẽ à Roma legati de populatione sociorum*: partim *vltro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aureliũ: quẽ ex tribus ad se missis legatis delectu habito substitisse, et se bello lacessisse contra fœdus, et sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse*: partim *postulãtiũ, vt Macedones, duxq; eorum Sopater, qui apud Annibalẽ mercede militassent, captiq; in vinculis essent, sibi restituerẽtur.* Aduersus ea M. Furius, missus ad idipsũ ab Aurelio ex Macedonia disseruit, *Aureliũ relictũ, ne socij populi Romani fessi populationib. atq; iniuria ad regẽ deficerẽt, finib. sociorũ non excessisse. dedisse operã, ne impunè in agros eorũ transcenderẽt populatores. Sopatrũ ex purpuratis & propinquis regis esse: eũ cũ quatuor millibus Macedonũ et pecunia missum nuper in Africã esse, Annibali Carthaginiensibusq; auxilio.* De his rebus interrogati Macedones cùm perplexè responderent, ipsi antè responsum tulerũt: *Bellũ quærere regẽ, & si pergat, propediem inuenturũ dupliciter ab eo fœdus violatũ: & quòd socijs populi Romani iniurias fecerit, bello armisq; lacessiuerit: et quòd hostes auxiliis et pecunia iuuerit. et P. Scipionẽ rectè atq; ordine videri fecisse, et facere, quòd eos qui arma contra populũ Romanũ ferentes capti sunt, hostiũ numero in vinculis habeat. & M. Aurelium è Republica facere, gratũq; id senatui esse, quòd socios populi Romani quando iure fœderis non posset, armis tueatur.* Cũ hoc tã tristi responso dimissis Macedonibus,

Carthaginiẽses legati in senatũ vocati.

legati Carthaginienses vocati. quorum ætatibus dignitatibusque conspectis (nã longè primi ciuitatis erant) tum pro se quisq; dicere, *verè de pace agi.* Insignis tamen inter cęteros Asdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabãt) pacis semper auctor, aduersusq; factioni Barchinæ. eo tũ plus illi auctoritatis fuit, *belli culpam in paucorum cupiditatẽ à Republica transferenti.* Qui cum varia oratione vsus esset, nunc purgando crimina, nunc quędã fatendo, ne impudẽter certa negantibus difficilior venia esset: nũc monẽdo etiam patres cõscriptos, vt rebus secũdis modestè ac moderatè vterẽtur: *Si se atq; Hãnonẽ audissent Carthaginiẽses, et tempore vti voluissent, daturos fuisse pacis cõditiones, quas tunc peterẽt. Raro simul hominib. bonã fortunã, bonamq; mẽtem dari. populũ Romanum eo inuictum esse, quòd in secundis rebus sapere, et consulere meminerit. et hercule mirãdũ fuisse, si aliter facerẽt. ex insolẽtia quib. noua bona fortuna sit, impotẽtes lætitiæ insanire: populo Romano vsitata, ac propè iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus penè parcẽdo victis, quàm vincendo imperiũ auxisse.* Cęterorũ miserabilior oratio fuit, cõmemorãtiũ, *ex quãtis opib. quò recidissent Carthaginiensiũ res. nihil eis quimodò orbẽ propè terrarũ obtinuissẽt armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. iis inclusos non terra, nõ mari quicquã sui iuris cernere: vrbẽ quoq. ipsã, ac penates ita habituros, si nõ in ea quoque, quo nihil vlterius sit, sæuire populus Romanus velit.* Cùm flecti misericordia patres appareret, senatorũ vnũ infestũ perfidiæ Carthaginiensiũ succlamasse

ferunt: *per quos deos fœdus ictnri essent, cùm eos, per quos antè ictũ esset, fefellissent? Per eosdẽ,* inquit Asdrubal,
XLIII *qui tã infesti sunt fœdera violantibus.* Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis prouincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M. Attilius & Q. Minutius tribuni plebis ad populũ tulerunt: *vellent, iuberentne senatum decernere, vt cum Carthaginiensibus pax fieret? & quẽ eã pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare iuberent?* De pace vti rogatæ omnes tribus erant, *iusserunt, pacẽ dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare.* Ex hac rogatione senatus decreuit, *vt P. Scipio ex x. legatorũ sententia pacem cum populo Carthaginiẽsi, quibus legibus ei videretur, faceret.*

P. Scipionẽ dare pacẽ, & exercitus deportare iubent omnes tribus.

Gratias deinde patribus egere Carthaginienses, petieruntque, *vt sibi in vrbẽ introire, & colloqui cum ciuibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos, amicosq; suos, nobiles homines, partim ad quos mandata à propinquis haberẽt.* Quibus cõuentis cùm rursus peterẽt, *vt sibi quos vellẽt ex iis redimendi potestas fieret,* iussi nomina edere. & cũ cc. fermè ederent, S. C. factũ est, *vt legati Romani ducentos ex captiuis, quos Carthaginienses vellẽt, ad P. Cornelium Scipionem in Africã deportarent: nũciarentque ei, vt si pax conuenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Fetiales cùm in Africam ad fœdus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus Senatusconsultum in hæc verba factum est: *Vt priuos lapides silices, priuasque verbenas secũ ferrent: vti prætor Romanus his imperaret, vt fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent.*

Fetiales in Africam ad fœdus feriendum, ire iussi.

Herbæ id genus ex arce sumptum dari fetialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, cum in Africã venissent ad Scipionem, quibus antè dictum est legibus pacem fecerũt. Naues lõgas, elephantos, perfugas, fugitiuos, captiuorũ quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culeo senator fuit. Naues profectas in altum incendi iussit. Quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt. quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Pœnis, quàm si ipsa Carthago arderet. De perfugis grauius, quàm de fugitiuis consultum. nominis Latini qui erant, securi percussi.

Pax inter Romanos & Carthaginienses.

XLIV Romani in crucem sublati. Annis ante xl. pax cum Carthaginiensibus postremò facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio Coss. bellum initum annis post tribus & xx. P. Cornelio, T. Sempronio Coss. Finitum est, octauodecimo anno Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto Coss. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse: *T. Claudij primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelij fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.* Carthaginiẽsibus cùm prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque & fletus in curia esset, ridentẽ Annibalem ferũt conspectum. cuius cùm Asdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, cùm ipse lacrimarum causa esset: *Si quẽadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *sic et animus intus cerni posset, facilè vobis appareret, non læti, sed propè amentis malis cordis hunc, quẽ increpatis, risum esse. qui tamen nequaquã adeò est intẽpestiuus, quàm vestræ istæ absurdæ atque abhorrẽtes lacrymæ sunt. tũc flesse decuit, cùm adempta nobis arma, incensæ naues, interdictũ externis bellis. illo enim vulnere cõcidimus. Nec esse in vos odio vestro cõsultũ ab Romanis credatis. Nulla magna ciuitas diu quiescere potest, si foris hostẽ non habet, domi inuenit: vt prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerãtur. Tantũ nimirũ ex publicis malis sentimus, quãtũ ad priuatas res pertinet: nec in eis quicquã acrius, quàm pecuniæ dãnum stimulat. Itaq; cum spolia victæ Carthagini detrahebantur, cũ inermẽ iam ac nudã destitui inter tot armatas gẽtes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc quia tributum ex priuato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quàm vereor, ne propediem sentiatis leuissimo in malo vos hodie lacrimasse.*

Pœnis in curia flentibus Annibal risisse fertur.

Hæc Annibal apud Carthaginienses. Scipio concione aduocata Masanissam ad regnum paternum Cirtha oppido, & cæteris vrbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in pop. Rom. potestatem venisset, adiectis donauit. Cn. Octauium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, vt quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate, populique iussu confirmarentur.

Scipio Romam reuersus triumphat.

Pace terra marique parta, exercitu in naues imposito, in Siciliam Lilybæum traiecit. inde magna parte militũ in nauibus missa ipse per lætam pace non minus quàm victoria Italiam, effusis non vrbibus modò ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidẽte vias, Romam peruenit, triumphoque omniũ clarissimo vrbem est inuectus. Argenti tulit in ærarium * pondo centum millia xxxiii. militibus ex præda * quadragenos æris diuisit. Morte subtractus spectaculo magis hominem, quàm triumphãtis gloriæ Syphax est. Tybure haud ita multò ante mortuus, quò ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triũpho ductum Polybius haudquaquam spernendus auctor tradit. Secutus Scipionem triumphãtem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, vt dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen, militaris prius fauor, an popularis aura celebrauerit: an sicuti Felicis Sullæ, Magnique Pompeij patrum memoria cœptum ab assẽtatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certè hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exẽplo deinde huius, nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecêre

* Val. 1130000. coron.

* Alias quadringentos qui fecerunt coronatos.

4. Scipio primus imperator nomine victæ ab se gentis nobilitatus.

EPITOME LIBRI XXXI.

Elli *aduersus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ feruntur hæ: Tempore initiorum duo iuuenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intrauerunt. ob hoc tamquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes mortibus suorũ commoti, ad vindicandũ*

illos auxiliũ à Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quadragesimo anno ab vrbe condita, cùm Atheniensium, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium a senatu petyssent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorũ continuus labor grauis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrũ, vt sociæ ciuitati ferri opem populus quoque iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est, qui exercitu in Macedoniã ducto, equestribus prœliis cum Philippo prosperè pugnauit. Abydeni à Philippo obsessi ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderũt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarum Pœnum bellum in ea parte moliente᷉ acie vicit. Amilcar eo in bello occisus est, & millia hominum XXXV. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicij consulis. expugnationesq; vrbium ab vtroque factas continet. Sulpicius Cos. *adiuuantibus rege Attalo, & Rhodiis, bellum gerebat. Triumphauit de Gallis L. Furius prætor.*

I ME quoque iuuat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici peruenisse. nã etsi profiteri ausum, perscriptutum res omneis Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minimè conuenit: tamen cum in mentem venit, tres & LX. annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitum) ęquè multa volumina occupasse mihi, quàm occupãrint quadringenti LXXXVIII. anni à condita vrbe ad Appium Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit, iam prouideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedib. ingrediuntur: quicquid progredior, in vastiorē me altitudinem, ac velut profundũ inuehi, & crescere penè opus, quod prima quæq; perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam, bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gentis, & magnitudine imperij, quo multa quondam Europæ, maioremque partem Asiæ obtinuerant armis, propè nobilius. Cęterùm cœptũ bellum aduersus Philippum decem fermè antè annis, triennio prius depositum erat, cùm Ætoli & belli, & pacis fuissent causæ. vacuos deinde pace Punica iam Romanos, & infensos Philippo, cùm ob infidam aduersus Ætolos, aliosque regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali, Pœnisq;, preces Atheniensium, quos agro peruastato in vrbem compulerat, excitauerunt ad renouandum bellum.

Anni ab vrbe condita.

Macedonici belli causæ.

II Sub idem ferè tempus & ab Attalo rege, & Rhodiis legati venerunt, nunciantes, *Asiæ quoque ciuitates solicitari.* His legationibus responsum est: curæ Asianã rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad Coss. qui tunc in prœlio cum Boiis erant, reiecta est. Interim ad Ptolomæum Aegypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. AEmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: vt & annunciarent victum Annibalem, Pœnosque: & gratias agerent regi, *quòd in rebus dubiis, cùm finitimi etiã socij Romanos desererent, in fide mansisset*: & peterent, *vt si coacti iniuriis bellum aduersus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conseruaret.* Eodem ferè tempore P. AElius Cos. in Gallia, cùm audisset à Boiis ante suũ aduentum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitarijs tumultus eius causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo C. Appium præfectum sociũm hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam tribum Sappiniam vocant, agrum Boiorum inuadere iussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Appius ingressus hostium fines, primò populationes satis prosperè, ac tutò fecit. delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco ad demetenda frumenta (iam enim maturę erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes, atque operi intentos tutarentur, positis, improuiso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumuentus. inde pauor fugaque etiam armatos cepit. ad septem millia hominum palata per segetes sunt cęsa: inter quos ipse C. Appius præfectus. cęteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad cõsulem per saltus propè inuios peruenêre. qui, nisi quòd populatus est Boiorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil quod esset memorabile, aliud in prouincia cùm gessisset, Romam redijt.

Romani legati ad Ptolomæum Aegypti regem.

Appius sociũ præfectus a Gallis cęditur.

III Cum primum senatum habuit, vniuersis postulantibus, *ne quam prius rem quam de Philippo sociorumque querelis ageret*, relatum extemplò est: decreuitque frequens senatus, *vt P. Aelius* Cos. *quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octauius reduceret, in Macedoniam traiiceret.* M. Valerius Læuinus proprætor missus, circa Vibonem duodequadraginta nauibus ab Cn. Octauio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem cùm M. Aurelius legatus venisset, *edocuissetque eum quantos exercitus, quantum nauium numerum comparasset rex: et quemadmodum circa omnes non continentis modò vrbes, sed etiã insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos conciret homines ad arma: maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, nec cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset*: hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit. Exitu huius anni cum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio proconsulis Scipionis in Africa bellum perfecissent: decreuerunt patres, vt M. Iunius prætor vrbis, si ei videretur, decemuiros agro Samniti Apuloque, quod eius publicum populi Romani esset, metiendo diuidendoque crearet. Creati P. Seruilius, Q. Cæcilius Metellus, Cn. & M. Seruilij (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilij Catones, P. Villius Tappulus. M. Fuluius Flaccus, P

De bello aduersus Philippum ad senatum refertur.

Decemuiri creãtur, vt veteranis Scipionis militibus agrum ass.

titentur ac diuiderent. Ludi scenici.

AeliusPętus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Aelio consulũ comitia habente, creati Coss. P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prętores exinde facti, Q. Minutius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fuluius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnificè apparatéque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco, & T. Quintio Flaminio, biduum instaurati sunt. frumentique vim ingentẽ, quod ex Africa proconsul Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diuiserunt. Et plebeij ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis L. Apustio Fullone, & Q. Minutio Rufo: qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Iouis epulum fuit ludorũ causa. Anno quingentesimo quadragesimoquarto ab vrbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio Coss. bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martijs, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius Cos. retulit: senatusque decreuit, vti Coss. maioribus hostijs rem diuinam facerent, quibus dijs ipsis videretur cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de Republica, deque ineundo nouo bello in animo haberet: ea res vti populo Romano, socijsque, ac nomini Latino bene feliciterque eueniret.* secundum rem diuinam, præcationemque, vt de Republica, deq; prouincijs senatum consulerent. Per eos dies opportunè irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Læuino proprætore allatæ: & Atheniensium noua legatio venit, quæ *regẽ appropinquare finibus suis nunciaret: breuiq; non agros modò, sed vrbem etiam in ditionem eius futuram, nisi quid in Romanis auxilij foret.* Cũ pronunciassent Coss. *rem diuinam ritè perfectam esse*, & *precationi annuisse deos*, aruspices respõdere: *lętaq; exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi*: tum literæ Valerij, Aurelijque lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est: *vt socijs gratiæ agerentur, quod diu sollicitati, ne obsidionis quidẽ metu fide decessissent.* de auxilio mittendo tum respõdere placere, cùm consules prouincias sortiti essent: atq; is Cos. cui Macedonia prouincia euenisset ad populum tulisset, vt Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

Anni ab vrbe condita.

Atheniensium legati ad senatũ.

VI

Ad populũ tulit Sulpicius Cos. de bello Macedonico. Rogationẽ de bello Macedonico antiquarunt omnes fermè centuriæ.

P. Sulpicio prouincia Macedonia sorte euenit, isque rogationem promulgauit: vellent, iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias, armaque illata socijs pop. Rom. bellum indici. alteri consuli Aurelio Italia prouincia obtigit. Prouincias prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plãcus vrbanam, Q. Fuluius Gillo Siciliam: Q. Minutius Rufus Brutios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitijs ab omnib. fermè centuris antiquata est. id eum fessi diuturnitate & grauitate belli sua spõte homines tædio laborum, periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis viam antiquã criminandi patres ingressus. incusauerat bella ex bellis seri, ne pace vnquã frui plebs posset. Agri eam rem passi patres, laceratusq; probris in senatu tribunus plebis, & cõsulem pro se quisq; hortari, vt de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretq; segnitiẽ populi: atque doceret quãto damno, dedecorique dilatio ea belli futura esset. Consul in Campo Martio comitijs habitis, priusquã centurias in suffragium mitteret, concione aduocata. *Ignorare*, inquit, *videmini mihi Quirites, non vtrum bellũ an pacem habeatis, vos consuli: (neq; enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terra mariq; ingens bellũ molitur) sed vtrũ in Macedoniam legiones trãsportetis, an hostẽ in Italiã accipiatis. hoc quãtũ intersit, si vnquã antè aliàs, Punico certè proximo bello experti estis. Quis enim dubitat: quin, si Saguntinis obsessis, fidemq; nostrã implorãtib. impigrè tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerãt: totũ in Hispaniam auersuri bellũ fuerimus, quod cũctando cũ summa clade nostra in Italiã accepimus? Ne illud quidem dubiũ est, quin hunc ipsum Philippum pactũ iam per legatos, literasq; cum Annibale, in Italiã traijcere, misso cum classe Læuino, qui vltro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cùm hostem Annibalẽ in Italia haberemus: id nunc pulso Italia Annibale, victis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalẽ passi sumus, segnitiem nostram experiri regem? non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die, quàm ab Corintho soluerit naues, in Italiã perueniet. Ne æquaueritis Annibali Philippũ, ne Carthaginiensib. Macedonas, Pyrrho certè æquabitis. dico quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio sẽper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosq; ipsos, non vetere fama magis, quã morte Pyrrhi nobilitatos. nostra nunc cõpara. quantò magis florentem Italiam, quantò magis integras res, saluis ducibus, saluis tot exercitib. quos Punicum postea bellum absumpsit: aggressus Pyrrhus tamen cõcussit, & victor propè ad ipsam vrbem Romã venit. nec Tarentini modo, oraque illa Italiæ, quam maiorem Græciam vocãt, vt linguam, vt nomẽ secutos crederes: sed Lucanus & Brutius, & Samnis à nobis defecerunt. hæc vos, si Philippus in Italiam trãsmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserũt enim Punico postea bello. numquam isti populi, nisi cùm deerit ad quem desciscãt, à nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam traijcere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quàm Italia bellum habeat: hostiũ vrbes agrique ferro atque igni vastẽtur. experti iam sumus foris nobis, quàm domi feliciora, potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene iuuantibus dijs: & quæ patres censuerunt, vos iubete. Huius vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam dij immortales, qui mihi sacrificanti precantique, vt hoc bellũ mihi, senatui, vobisq; & socijs ac nomini Latino, classibus exercitibusq; nostris bene ac feliciter eueniret: læta omnia prosperaq; portẽdêre.* Ab hac oratione in suffragiũ missi, vti rogarat, bellum iusserunt. Supplicatio inde à Coss. in triduum ex Senatusconsulto indicta est, obsecratique circa omnia puluinaria dij. *quod bellũ cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eueniret.* cõsultiq; fetiales ab Cos. Supplicio, bellũ quod indiceretur regi Philippo, vtrum ipsi vtiq nunciari iuberent: an satis esset, in finib.

VII

Sulpicij consul. ad populum oratio de bello Macedonico.

VIII

Populus bellum aduersus Philippum iubet.

regni quod proximum præsidium esset, eò nunciari: fetiales decreuerunt, *vtrũ eorum fecisset, rectè facturum.* Consuli à patribus permissum, vt quem videretur ex ijs, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum.

De exercituũ delectu, & prouinciarum sortitione.

Tum de exercitibus consulum, prætorumque actum. consules binas legiones scribere iussi: veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui nouũ, ac magni nominis bellum decretũ erat, permissum: *vt de exercitu, quem proconsul Scipio ex Africa deportasset, voluntarios quos posset, duceret: inuitum ne quem militem veterem ducenti ius esset. Prætorib. L. Furio Purpurioni, & Q. Munitio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quib. ex præsidijs alter Galliam, alter Brutios prouinciam obtineret.* Q. Fuluius Gillo & ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius Cos. habuisset, vt quisque minimè multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinq; millia sociûm ac nominis Latini, effecisset: id præsidio Siciliæ prouinciæ esset. M. Valerio Falconi, qui prętor priore anno Campaniam prouinciam habuerat: prorogatum in annum imperiũ est, vti proprætor in Sardiniam traijceret. atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minimè multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas vrbanas legiones scribere iussi: quæ si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterẽtur. Sex legionib. Romanis eo anno vsura Resp. erat. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptole-

IX
Legati Ptolemæi ad pop. Rom.

mæo venerunt. qui nunciarũt, *Athenienses aduersus Philippum petisse ab rege auxilium. cæterùm etsi cõmunes socij sint, tamẽ nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Græciam missurum esse: vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurũ: atq; ipsum auxilia, quæ facilè aduersus Philippum tueri Athenas possent, missurũ.* Gratiæ regi ab senatu actæ, respõsumq;: *tutari socios populo Romano in animo esse, si qua re ad id bellũ opus sit: indicaturos regi, regnique eius, opes scire subsidia firma ac fidelia suæ Reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos * quinûm millium æris ex senatusconsulto missa.

*Valet 50. coron.

Romanorũ in votis suscipiendis religio.

Cùm delectum cõsules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent: ciuitas religiosa, in principijs maximè nouorum bellorum, supplicationibus habitis iam, & obsecratione circa omnia puluinaria facta, ne quid prętermitteretur, quod aliquando factum esset: *ludos Ioui, donumque vouere consulem, cui prouincia Macedonia euenisset, iussit.* Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui *negauit ex incerta pecunia vouere debere, si ea pecunia non posset in bellũ vsui esse, reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, votum ritè solui non posse.* Quamquam & res, & auctor mouebat: tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset rectè votum incertę pecunię suscipi: *posse, rectiusque etiam esse pontifices decreuerunt.* Vouit in eadem verba Cos. præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, cum solueretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vouit. toties ante ludi magni de certa pecunia voti erat: ij primi de incerta. Omnium animis in bellum

X

Macedunicum versis, repentè nihil minus eo tẽpore timentibus, Gallici tumultus fama exorta est.

Gallici tumultus.

Placentia direpta.

Insubres, Cœnomanique, & Boij, excitis Sallyis, IlUatibusque, & cæteris Lygusticis populis, Amilcare Pœno duce, qui in ijs locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inuaserant, & direpta vrbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt.

Cremona oppugnata.

Vicinę vrbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendendas portas, præsidiaque per muros disponenda. vt obsiderentur tamen prius quàm expugnarentur, nuntiosque mitterent ad populum Romanum. L. Furius Purpureo, tum prouinciæ pręerat. cætero ex Senatusconsulto exercitu dimisso, pręter quinque millia sociûm ac Latini nominis: cum iis copijs in proxima regione prouincię circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu prouincia esset. *duarũ coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis præsidij colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociûm XL. millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obijcere velit, & tanta sua clade iam inflatos excidio coloniæ Romanæ augeri hostiũ animos.*

His literis recitatis decreuerunt, vt C. Aurelius Cos. exercitum cui in Etruriam ad conueniendũ diem edixerat, Arimini eadẽ die adesse iuberet, & aut ipse, si per commodum Reipublicę posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur: aut L. Furio prętori scriberet, vt cùm ad eum legiones ex Etruria venissent, missis inuicem earũ quinq. millib. sociorum, qui interim Hetrurię præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. XI

Romani legatos in Africam mittunt ad Carthaginienses & Masanissam.

Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masanissam. Carthaginem, vt nunciarent, *ciuem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellũ contra fœdus facere. exercitus Gallorum, Ligurumque exciuisse ad arma contra populum Romanum, eum si pax placeret, reuocandum illis, & dedendum populo Romano esse:* simul nunciare iussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, magnã partem eorum palàm Carthagini obseruari dici, quos comprehendi conquirique debere, vt sibi ex fœdere restituãtur.* Hæc ad Carthaginienses mãdata. Masanissę *gratulari iussi, quòd nõ patrium modo recuperasset regnũ, sed parte florẽtissima Syphacis finiũ adiecta etiam auxisset.* Nũciare prętereaiussi *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginiẽses auxilijs iuuisset, iniuriasq; inferendo socijs populi Romani, flagrante bello Italia coegisset classes exercitusq; in Græciã mitti, & distinẽdo copias causa imprimis fuisset serius in Africam traijciendi, peterẽt, vt ad id bellũ mitteret auxilia Numidarũ equitũ.* Dona ampla data, quę ferrẽt regi, vasa aurea argenteaque, tota purpurea, & palmata

tunica cũ eburneo Scipione, & toga prætexta cũ curuli sella. iussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumq; regnum opus esse iudicasset, enixè id populum Romanum merito eius præstaturũ.*

Verminæ Syphacis filij ad senatũ Rom. legati.

Verminæ quoq; Syphacis filij legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiãque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium auertentes. *Et Masanissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurũ, ne officiis in populum Romanũ aut à Masanissa, aut ab vllo alio vincatur. petere vt Rex sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Respõsũ legatis est: *& patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostẽ repentè populi Romani factũ: & eũ ipsum rudimentũ adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse, itaq; pacẽ illi prius petendam à populo Romano esse, quàm vt Rex sociusque et amicus appelletur. nominis eius honorẽ pro magnis erga se regum meritis dare populũ Romanũ consuesse. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturũ senatum, vt Verminæ pacis dent leges: liberũ arbitriũ eis populo Romano permittente; si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulãdum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi: C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octauius quinqueremes singulis datæ.

XII

Ex Proserpinę thesauris pecunia clàm sublata.

Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minutij prætoris, cui Brutij prouincia erat: *pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris noctè clam sublatam: nec ad quos pertineat facinus, vestigia vlla extare.* Indignè passus Senatus non cessari ab sacrilegiis: & ne Pleminium quidẽ tam clarum recẽsque noxæ simul ac pœnæ exemplũ. homines deterrere. Cn. Aurelio consuli negotiũ datum, vt ad prætorem in Brutios scriberet: *senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodẽ exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset. quæ inuenta pecunia esset, reponi. si quo minus inuentũ foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut antè põtifices censuissent, fieri causa expiandæ violationis eius tẽpli.*

Prodigia.

Prodigia etiã sub idẽ tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant. *Priuerni sereno per diẽ totum rubrum solem fuisse: Lanuuij templo Sospitæ Iunonis noctè strepitũ ingẽtem exortũ.* iam animalium obscœni fœtus pluribus locis nũciabantur. in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset. alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu inuentus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantisque in alienos fœtus naturæ visa. ante omnia abominati seminares, iussique

Androgyni in mare deportabãtur.

in mare extemplò deportari, sicut proximè C. Claudio, M. Liuio Coss. deportatus similis prodigij fœtus erat. nihilominus decẽuiros adire libros de portento eo iusserunt. decemuiri ex libris res diuinas easdem, quæ proximè secundũ id prodigium factæ essent, imperarunt. carmen præterea ab ter nouenis virginibus cani per vrbem iusserunt, donumque Iunoni reginæ ferri. Ea vti fierent, C. Aurelius Cos. & decẽuirorum responso curauit. carmen sicut patrum memoria Liuius, ita tum condidit. P. Licinius Tegula. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris sacrilegium peruestigatũ à Q. Minutio erat, pecuniaq; ex bonis noxiorum in thesauris reposita) cum consules in prouincias proficisci vellẽt:

XIII

Expiantur prodigia.

priuati frequentes, quib. ex pecunia, quã M. Valerio & M. Claudio Coss. mutuam dederãt, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, cum ad nouum bellum, quod magna classe magnisq; exercitibus gerendum esset, vix ærarium sufficeret: negauerant esse, vnde iis in præsentia solueretur. Senatus querentes eos non substinuit: *si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicũ quoq; bellũ vti Respublica vellet: aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quàm publicæ pro beneficio tãquam ob noxam suam pecuniã fore?* Cùm & priuati æquum postularẽt: nec tamen soluendo ære alieno Respublica esset, quod mediũ inter equum & vtile erat, decreuerunt: *vt, quoniã magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret, & sibimet emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. consules agrum æstimaturos, & in iugera asses vectigales, testãdi causa publicũ agrũ esse impositùros, vt si quis, cùm soluere posset populus, pecuniã habere quàm agrũ mallet, restitueret agrum populo.* Læti eam conditionem priuati accepere.

Ager Trietius.

Triẽtius, Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV

Sulpicius consul in Macedoniã traijcit.

Tum P. Sulpicius secundum vota in Capitolio nuncupata paludatus cum lictoribus profectus ab vrbe, Brũdusium venit, & veterib. militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, nauibusque ex classe consulis Cornelij lectis: altera die, quàm à Brundusio soluit, in Macedoniam traiecit. ibi ei prę̃stò fuere Atheniensium legati, orantes, *vt si obsidione eximeret.* Missus extemplò Athenas est C. Claudius Cento cum xx. longis nauibus, & militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maximè tẽpore Abydum oppugnabat, iam cum Rhodiis & Attalo naualibus certaminibus, neutro feliciter prœlio vires expertus. sed animos ei faciebat præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syrię rege: diuisęq; iam cum eo Ægypti opes, cui morte audita Ptolomæi regis ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos seruant.

Causa belli Atheniensium cum Philippo.

Acarnanes duo iuuenes per initiorum dies non initiati, templum Cereris imprudẽtes religionis cũ cętera turba ingressi sunt. facilè eos sermo prodidit, absurdè quædam percunctantes: deductique ad antistites templi, cùm palàm esse per terrorẽ ingressos, tãquam ob infandum scelus interfecti sunt. Id tam fœdè atq; hostiliter factum gens Areanum ad Philippum detulit: impetrauitque ab eo, vt datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus primò terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniã rediit. & irritatio animorum ea prima fuit: postea iustum bellum

XV

decretis ciuitatis vltro indicendo factum. Attalus enim rex, Rhodiiq; secuti cedentem in Macedoniam Philippum, cùm AEginam venissent: rex

Attalus rex Piræeum traiecit.

Piræeum, renouandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis causa traiecit. Ciuitas omnis obuiam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantē vrbem, ac dij propè ipsi exciti sedibus suis exceperunt. In concionem extemplò populus vocatus, vt rex quæ vellet, coràm ageret: deinde *ex dignitate magis visum, scribere eum, de quib. videretur, quàm præsentem aut referendis suis in ciuitate beneficijs erubescere, aut significationib. acclamationibusq; multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis.* In literis autem, quæ missæ in concionē, recitatæque sunt, *commemoratio erat beneficiorum primùm in ciuitatem sociam: deinde rerum, quas aduersus Philippum gessisset: ad postremū adhortatio; Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberēt. nequiquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros.* Rhodij deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quòd naues longas quatuor Atheniensium captas nuper à Macedonibus, recuperatasq; remiserant. Itaque ingenti consensu bellum aduersus Philippum decretū. Honores regi primùm Attalo immodici, deinde & Rhodijs habiti: tum primùm mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergò donatus, ciuitasque Rhodijs data: quemadmodum Rhodij prius Atheniensibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodij Ceam ab Ægina, inde per insulas Rhodum nauigarunt, omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnū, quæ præsidijs Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ missi in Aetoliam nuntij, exspectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere. & neq; illos excire ad arma potuit, gaudētes vtcumque composita cum Philippo pace; & ipse, Rhodijque, cùm, institissent Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent: patiendo rursus, eum in Hellespontum traijcere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere: gloriamque

Attalo honores ab Atheniensib. habiti.

Attalus sollicitat Aetolos ad defectionē.

XVI eius gesti, perfectiq; Romanis concesserunt. Philippus magis regio animo est vsus: qui cùm Attalum Rhodiosq; hostes non sustinuisset, ne Romano quidem quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso classe tradita Heraclidi, vt Maroneam peteret: ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnauit. Aenum inde cū magno labore, postremò per proditionem Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elæunta & Allopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoq; & Madytos dedita, & castella quædā ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit, eripiq; ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodijs foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidiū, Rhodij quadriremem vnam ex classe, cùm ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea cùm iam vix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus cùm traiecisset, spem tantum auxilij ex propinquo ostendit, neq; terra neque mari adiutis socijs. Abydeni pri- XVII

Abydenos oppugnat Philippus.

mò tormentis per muros dispositis, non terra modò adeuntes aditu arcebant: sed nauium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea cùm & muri pars strata ruinis, & ad interiorē raptim oppositum murum cuniculis iam peruentum esset. legatos ad regem de conditionib. tradendæ vrbis miserunt. Paciscebantur autem, *vt Rhodiam quadriremem cum socijs naualibus, Attalique præsidiū emitti liceret: atque ipsis vrbe excedere, cùm singulis vestimentis*, quibus cùm Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus respōdisset. adeo renunciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, vt ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent: aurum & argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naues, Rhodiam Cyzicenāque, quæ in portu erant, conijci: sacerdotes victimasq; adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui vbi cæsam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent, extemplò coniuges liberosque interficerent: aurum, argentum, vestemque quæ in nauibus esset, in mare deijcerent: tectis publicis, priuatisq; quamplurimis locis possent, ignes subijcerent: & se facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen sacerdotibus, iureiurando adacti: tum militaris ætas iurare *neminem viuum, nisi victorem, acie excessurum.* Hi memores deorum adeò pertinaciter pugnauerunt, vt cùm nox prœlium diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, cùm paucos & confectos vulneribus ac lassitudine superesse prœlio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad vrbem dedendam Philippo mittunt. Ante deditionem ex ijs XVIII

Abydeni Saguntinorum exemplo se suosque occiderunt.

legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius duorum consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum. ad Philippum venit. qui questus *Attalo, Rhodijsque arma illata, & quòd tum maximè Abydum oppugnaret*: cùm rex *ab Attalo & Rhodijs vltro se bello lacessitum* diceret: *Num Abydeni quoque*, inquit, *vltro tibi intulerunt arma?* Insueta vera audire ferocior oratio visa est, quàm quæ habēda apud regem esset. *Aetas*, inquit, *& forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primùm velim vos fœderum memores seruare mecum pacem. si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, vt regnum Macedonum nomenque, haud minus quàm Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus auro argētoque, quæ coaceruata erāt, accepto, hominum prædam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem inuasit, vt repentè proditos rati qui pugnantes mortem occubuissent: periuriumque alijs alij exprobrantes, & sacerdotibus maximè, qui quos ad mortem de-

M. Aemilius legatus ad Philippum.

Abydenorum interitus.

uouissent, eorum deditionem viuorum hosti fecissent; repente omnes ad cædem coniugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum: & *triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit*: quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quàm infesti edidissẽt victores nec nisi quem vincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam viuus in potestatem venit. Philippus imposito Abydi præsidio in regnum rediit. Cùm velut Sagunti excidium Annibali, sic Philippo Abydenorũ clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntij occurrerunt, *consulem iam in Epiro esse, & Apolloniã terrestres copias, nauales Corcyram in hyberna deduxisse*.

XIX Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiẽsib. est: *nihil vltra se facere posse, quàm vt exilio eum mulctarent, bonaque eius publicarent. perfugas & fugitiuos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse. & de ea re missuros legatos Romã, qui senatui satisfacerent*. Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masanissæ, mandataq; edita. Equites M. Numidæ, cum M M. daret accepti, ipse in naues imponẽdos curauit: & cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obuiã progressus, *vt scriberent ipsi quas vellent pacis conditiones permisit, omnem pacem bonam iustamque fore sibi cum populo Romano*. datæ leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

Vermina Syphacis filius pacis conditio[nes] accepit.

XX Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit, qui cùm in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque vt triumphanti sibi inuehi liceret in vrbem; *res triumpho dignas esse censebat senatus: sed exemplum à maioribus non accepisse: vt qui neque dictator, neq; consul, neque prætor res gessisset, triumpharet, proconsulem illum Hispaniam prouinciã, non consulem, aut prætorem obtinuisse*. decurrebatur tamen eò, vt ouãs vrbem iniret: intercedente T. Sempronio Longo tribuno plebis, qui *nihilo magis id more maiorum, aut vllo exemplo futurum diceret*. postremò victus cõsensu patrum tribunus cessit: & ex S. C. L. Lentulus ouans vrbem est ingressus. Argenti tulit ex prçda * quadraginta quatuor millia pondo: * auri duo millia quadraginta, L. militib. ex præda * centum XX. asses diuisit.

XXI Iam exercitus consularis ab Aretio Ariminum traductus erat, & quinque millia sociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino aduersus Gallos Cremonam tum obsidentes profectus, castra mille quingentorum passuum interuallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. lassitudini militum timuit, quòd raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris reuocati, omissa præda, quæ in manibus erat, castra repetiuere; & postero die in aciem progressi; nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruendi fuit, eo cursu hostes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas diuisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est, in subsidijs duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium, & P. Titinium habebat, cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primò Galli omni multitudine in vnum locum connixi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperârunt posse. vbi id parum procedebat, circumuenire à cornibus & amplecti hostium aciem, quod multitudini aduersus paucos facile videbatur, conati sunt. Id vbi vidit prætor, vt & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidijs dextra læuaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat: *ædemque deo Ioui vouit, si eo die hostes fudisset*. L. Valerio imperat, vt altera parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumuenire eos aciem patiatur. simul & ipse, vt extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre cõfertos milites, & perrumpere ordines iubet. & cornua ab equitibus, & medij à pedite pulsi, ac repentè, cùm omni parte cedæ ingenti sternerentur, Galli terga verterunt, fugaque effusa repetiũt castra. fugientes persecutus eques, mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerũt. cæsa & capta supra quinque & triginta millia cum signis militaribus LXX. carpentis Gallicis multa præda oneratis plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum.

Galli terga vertunt.

XXII Placẽtini captiui ad duo millia liberorũ capitum redditi colonis. Magna victoria, lætaque Romæ fuit literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum, sociorumque ad dua millia eo prœlio ceciderunt, plurimi dextræ alæ, in quã primo impetu vis ingens hostium illata erat. Quamquã à prętore propè debellatum erat consul quoq; C. Aurelius perfectis quæ Romæ agenda fuerant: profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, cùm autumno fermè exacto in prouinciam venisset, circa Apolloniam hybernabat, ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius, triremesq; Romanæ (sicut antè dictum est) Athenas missę cum Piræeum peruenissent, despondentibus iam animos socijs spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant, & prædonũ à Chalcide naues, quæ non mare solùm infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensib. fecerant, non modò Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Superuenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres appertæ naues ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si vrbs agrique Atheniensium defenderentur,

Amilcar occisus Supplicatio in triduum decreta.

*Valet 440000. coron. *Valet 274400. coron. †Val coronarum & quartam eius partẽ. Galli Romanos ad Cremonã bello lacessunt.

satis in præsentia existimanti Claudio esse, maioris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII

Chalcis à Romanis capta & direpta.

Exules ab Chalcide regiorum iniurijs pulsi attulerunt, *occupari Chalcidem sine certamine vllo posse. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari paßim, & oppidanos præsidio Macedonũ fretos, custodiam vrbis negligere.* His auctorib. profectus, quamquam Sunium ita maturè peruenerat, vt inde prouehi ad primas angustias Eubœæ posset: ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione vsque ad noctem tenuit. primis tenebris mouit: & tranquillo profectus Chalcidem, paulo ante lucem, quà in frequentissima vrbis sunt, paucis militib. turrim proximã, murumque circa scalis cepit: alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia ædificijs loca, custodibus interfectis, refractaq; porta, ceteram multitudinem armatorũ acceperunt. inde in totam vrbem discursum est: aucto etiam tumultu, quòd circa forum ignis tectis iniectus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum, tormentorumque. cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est. nec vllo iam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato: Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidij interfecto, præda omnis primo in forũ collata, deinde in naues imposita. carcer etiam ab Rhodijs refractus: emissique captiui, quos Philippus tamquam in tutissimam custodiam condiderat. statuis inde regis deiectis, truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naues: & Piræeum, vnde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, vt & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset: magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent; nam vt terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV

Euripus.

Demetriade tum Philippus erat. quò cùm esset nunciata clades sociæ vrbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen quæ proxima auxilio est, vltionem petẽs, cum expeditis quinque millibus peditum. & ccc. equitibus extemplò profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse, à qua destitutus spe, nec quicquam aliud, quàm ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ vrbis cùm venisset: paucis vix qui sepelirẽt bello absumptos, relictis, æquè raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit, pari incœpto haud disparem euentum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die vno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen è specula quadam, prægressus nocte media Athenas peruenisset.

Hemerodromi.

Idem ibi somnus, eademque negligentia erat; quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido & prætor Atheniensium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, conuocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari iubent, vt hostes adesse omnes scirent. ita vndiq; ad portas, ad muros discurrunt.

Philippus Athenas oppugnat.

Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans vrbi, cõspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (vt in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere, ac cõquiescere agmen iussit, vi aperta propalàm vsurus; quando parum dolus profuerat, ad Dipylon accessit. Porta ea, velut in ore vrbis posita, maior aliquanto patentiorque, quàm ceteræ, est: & intra eam extraque latæ sunt viæ, vt oppidani dirigere aciem à foro ad portam possent: & extra limites mille fermè passus in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio, & cohorte Dioxippi, acie intra portã instructa, signa extulerunt. Quod vbi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata cæde (neque enim vlli Græcarum ciuitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *vt se intuentes pugnarent, scirentq; ibi signa, ibi aciem esse debere, vbi rex esset*, concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad spectaculũ muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis euectus in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pauorem hostibus iniecit. plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos, compulsosque in portam consecutus & ipse, cùm maiorem in angustijs trepidantium edidisset cædem, in temerario incœpto tutum tamen receptum habuit: quia qui in turrib. portæ erant, sustinebant tela, in permistos hostibus suos conijcerent. intra muros deinde tenentib. milites Atheniensibus, Philippus signo receptui dato, castra ad Cynosarges, (templum Herculis, gymnasiumq; & lucus erat circumiectus) posuit.

Cynosarges Philippus Athenis re infecta discessit.

sed & Cynosarges, & Lyceũ, & quicquid sancti amœniue circa vrbẽ erat, incensum est: dirutaque non tecta solùm, sed etiã sepulchra: nec diuini humaniue iuris quicquam præ impotenti ira est seruatum.

XXV

Postero die cùm primò clausæ fuissent portæ, deinde subitò apertæ: quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intrauerant vrbem, castra ab vrbe retulit rex tria fermè millia passuum. inde Eleusinẽ profectus, spe improuiso templi castellique, quod & imminet & circumdatum est templo, capiẽdi, cùm haudquaquam neglectas custodias animaduertisset, classem à Piræeo subsidio venire: omisso incœpto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit.

Achæi cõsultant de bello aduersus Nabim Lacedæmoniorũ regẽ.

& cùm Argis Achæorum concilium esse audisset, & inopinantib. Achæis, concioni ipsi superuenit. Consultabant de bello aduersus Nabin tyrannũ Lacedæmoniorum; qui translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorũ auxilia, redintegrauerat bellum, agrosque finitimorum vastabat, & iam vrbibus quoque erat terribilis. Aduersus hũc hostem cùm quantũ ex quaque ciuitatum militum conscriberetur consultarẽt: Philippus *dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios, attineret*, pollicitus: *nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eò extempò exercitu, transslaturum.* hęc oratio cùm

ingenti

ingenti hominũ assensu acciperetur: *Ita tamen æquũ est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudẽtur præsidijs. itaq; si vobis videtur, tantũ parate militũ, quantũ ad Oreũ, et Chalcidẽ, et Corinthũ tuẽdas satis sint. vt meis ab tergo tutis, securus bellũ Nabidi inferã & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quò spectasset tã benigna pollicitatio, auxiliũq; oblatũ aduersus Lacedæmonios: id quæri, vt obsidẽ Achæorũ iuuentutẽ educeret ex Peloponneso ad illigãdã Romano bello gentẽ. & id quidẽ coarguere Cycliades prætor Achæorũ nihil attinere ratus, id modò cùm dixisset *non licere legib. Achæorũ de alijs reb. referre, quàm propter quas cõuocati essent*, decreto de exercitu parãdo aduersus Nabin facto cõciliũ fortiter ac liberè habitũ dimisit, inter assẽtatores regios ante eã diẽ habitus. Philippus magna spe depulsus, voluntariis paucis militib. cõscriptis, Corinthũ, atq; in Atticã terrã rediit. Per eos ipsos dies. quib. Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus cũ duob. millib. Thracũ Macedonũq; ad depopulãdos Atheniensiũ fines, è regione Eleusinis saltũ Cithæronis transcendit. inde dimidia parte militũ ad prędandũ passim per agros dimissa, cũ parte ipse occultus loco ad insidias opportuno cõsedit, vt si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repẽtè hostes effusos ex improuiso adoriretur. Nũ fefellere insidiæ. itaq; reuocatis, qui discurrerãt ad prædandũ, militib. instructisq;, ad oppugnandũ castellũ Eleusinẽ profectus, cũ multis inde vulnerib. recessit, Philippoq; se venienti ex Achaia cõiunxit. Tẽtata & ab ipso rege oppugnatio eius castelli est. sed naues Romanæ à Piræeo venientes, intromissumq; præsidiũ, absistere incœpto coegerũt. Diuiso deinde exercitu rex cũ parte Philoclẽ Athenas mittit cũ parte ipse Piræeum pergit, vt dũ Philocles subeũdo muros, & cõminãda oppugnatione cõtineret vrbe Athenięses, ipsi Piręeũ leui cũ præsidio relictũ expugnãdi facultas esset. Cæterũm nihilo ei Pirçei, quàm Eleusinis facilior, iisdẽ ferè defendentib., oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repentè duxit. inde eruptione subita peditũ equitũq; inter angustias semiruti muri, qui brachiis duob. Piræeũ Athenis iungit, repulsus: omissa oppugnatione vrbis, diuiso cũ Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, cùm priorẽ populationem sepulchris circa vrbẽ diruendis exercuisset, ne quid inuiolatũ relinqueret, tẽpla deùm, quę pagatim sacrata habebãt, dirui atq; incendi iussit. Exornata eo genere operũ eximiè terra Attica, & copia domestici marmoris, & ingeniis artificum prębuit huic furori materiã. neq, enim diruere modò ipsa templa, ac simulacra euertere satis habuit, sed lapides quoq; ne integri cumularẽt ruinas, frangi iussit. & posteaquã non tam ira satiata, quàm irę exercẽdę materia hęc deerat, agro hostiũ in Bœotiam excessit, nec aliud quicquãdignũ memoria in Gręcia egit. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrachium ad ipsum flumen habebat castra: quò accersitum T. Apustiũ legatum, cum parte copiarũ ad depopulãdos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedonię

Achæos tẽtat Philippus illigare Romano bello.

XXVI

Philocles Philippi præfectus Atheniensium fines populatur.

Philippus Pirçeũ, Philocles Athenas oppugnat.

Philippus Atheniẽsiũ agros vastat tẽplaq; diruit.

XXVII

Apustius Sulpicij consulis legatus Macedoniæ fi-

populatus, Corrhago, & Gerronio, & Orresso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucib. angustis sitã vrbẽ, venit: ac primo euocatos principes ad colloquiũ, vt fidei Romanorum se cõmitterent, perlicere est conatus: deinde vbi magnitudine ac mœnibus, situq; vrbis freti dicta aspernabãtur, vi atq; armis adortus, expugnauit, puberibusq; interfectis. præda omni militib. concessa, diruit muros, atq; vrbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum & munitum oppidum, sine certamine vt dederetur Romanis, effecit. Pręsidio ibi relicto, Ilion (nomẽ propter alterã in Asia vrbem, quàm oppidum, notius) vi capitur. Reuertentem legatum ad consulem cũ satis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis à nouissimo agmine adortus, postremos turbauit. ad quorum clamorem, & trepidationem cũ reuectus quo properè legatus signa conuertisset, coniectisq; in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regij. multi ex iis occisi, plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplò ad classem. Hac satis felici expeditione bello cõmisso, reguli ad principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Serdileni filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul Dardanorum & Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, se vsurum. Aminandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ij quoque per id tempus venerant) mandat, *vt Æginæ rex, vbi hybernabat, classem Romanam opperiretur: qua adiuncta, bello maritimo, sicut antè, Philippum vrgeret*. Ad Rhodios quoque missi legati, *vt capesserent partem belli*. Nec Philippus segnius (iam enim in Macedoniam peruenerat) apparabat bellum. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem eius regerent; cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum, & Peparethum, haud ignobiles vrbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta aduentu Romanorum fidem mutaret. Concilium Ætolorum statuta die, quod Panætolium vocãt. futurum erat. huic vt occurrent, & legati regis iter accelerarunt, & ab consule missus L. Furius Purpurio legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt. qui *nulla noua nihil se noui habere, quod afferrent*, dixerunt: *quibus enim de causis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel seruare eos debere. An imitari*, inquit vnus ex legatis, *Romanorum licentiam, an leuitatem dicam, mauultis? qui dũ legatis vestris Romæ respõderi ita iussissẽt: quid ad nos venitis Aetoli, sine quorũ auctoritate pacẽ cum Philippo fecistis? iidem nũc, vt bellum secum aduersus Philippum geratis, postulãt: et antea propter vos, et pro vobis arma sumpta aduersus eũ simulabãt. nũc vos in pace esse cũ Phi-*

nes populatur.

XXVIII

Principes accolæ Macedonũ deficiunt ad Romanos.

Philippus apparat bellum.

Panætoliũ.

Legatus Philippi ad Ætolos.

lippo prohibent. Messanæ vt auxilio essent, primò in Siciliam conscenderunt: iterum, vt Syracusas oppressas ab Charthaginiensib. in libertatem eximerent. Et Messanam, & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent: vectigalemque prouinciam securibus & fascibus subiecerunt. Scilicet sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus à vobis creatos concilium habetis, socium hostemq; liberè, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro: sic Siculorum ciuitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. prætor Romanus conuentus agit: eo imperio euocati conueniunt: excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus videt: virgæ tergo, secures ceruicibus imminent: & quot annis alium atq; alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: cùm Italiæ vrbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarũ ruinis creuit vrbs Roma, eiusdem subiectas videāt imperio. Capua quidem sepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri eiecto ipso populo superest vrbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda, quàm si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines plus lingua & moribus & legibus, quàm maris terrarumq; spatio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui cum merito vestro vobis infestus esset, & nihil à vobis vltrà quàm pacem petiit, fidemq; hodie pacis pacta desiderat? Assuefacite iis terris legiones externas, & iugum accipite: sero ac nequiquam, cùm dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguæ homines, leues ad tempus ortæ causæ disiungunt, coniunguntq;: cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. sed vnde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de eiusdem Philippi pace triennio antè decreuistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutauit: cur vos mutetis, non video.

XXX Atheniensiũ legati ad Aetolos.

Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita cōcedentibus iubentibusque, Athenienses, qui fœda passi iustius in crudelitatem sæuitiamque regis inuehi poterant, introducti sunt. Deplorauerunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quòd hostilia ab hoste passi forent. esse enim quædam belli iura; quæ vt facere, ita pati sit fas. sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, misera magis, quàm indigna patienti esse. verumenimuero id se queri, quòd is qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeò omnia simul diuina humanaque iura polluerit, vt priore populatione cum infernis diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulchra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quæ quõdam pagatim habitantes in paruis illis castellis vicisque consecrata, ne in vnam vrbem quidem contributi maiores sui deserta reliquerunt. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra deûm inter prostratos iacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque: talem eum, si liceat, AEtoliam, Græciamque omnem facturum. Vrbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subuenissent. eodem enim scelere vrbem colentem hos deos, præsidemque arcis Mineruam petitam, eodem Eleusinæ Cereris templum, eodē Piræi Iouem Mineruamque. sed ab eorum non templis modò, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ sola religione tuta fuerint, sæuisse. Itaque se orare atque obsecrare Aetolos, vt miserti Atheniensium, ducibus diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum deos plurimum possint, bellum susciperent.*

XXXI Romanus legatus ad Aetolos.

Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formā Macedones primùm, deinde Atheniēses mutarunt: nam & Macedones, cùm ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis vrbes venissem, vltro accusando Romanos, defensionem vt accusatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienses in deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obiicere vltrà possim? Eadem Chios, Abydenos, Aeneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios: hinc ex Achaia existimate queri grauiora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis obiecit: nisi gloria digna sūt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis obiecit. Rhegiō Pyrrhi bello legio à nobis, Rheginis ipsis vt mitteremus orantibus, in præsidium missa, vrbem ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobauimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem in potestatem nostrā redactam, tergo & ceruicibus pœnas sociis pēdere cùm coegissemus, vrbem, agros, suaq; omnia cū libertate, legibusq; Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrānis, quod indignius esset, cùm tulissemus opem, & fatigati propè per triennium terra marique vrbe munitissima oppugnanda essemus: cùm iam ipsi Syracusani seruire tyrannis, quàm capi à nobis mallēt: captam iisdem armis, & liberatā vrbem reddidimus: neq; inficias imus, Siciliam prouinciam nostram esse: & ciuitates, quæ in parte Carthaginiensiū fuerunt, et vno animo cum illis aduersus nos bellum gesserūt, stipendiarias nobis, ac vectigales esse; quin contrà, hoc et vos & omnes gentes scire volumus, pro merito cuiq; erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neq; ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, cùm pro iis bellum aduersus Sānites per annos propè septuaginta, cū magnis nostris cladibus gessissemus? ipsos fœdere primùm, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremò ciuitate nobis coniūxissemus: tempore nostro aduerso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœdè interfecto, ad Annibalē defecerunt: deinde indignati se obsideri à nobis, Annibalē ad oppugnandam Romam miserunt. Horū si neq; vrbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius quàm pro merito ipsorū statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi cōscientia scelerū mortē consciuerūt, quàm à nobis supplicio affecti sint. cæteris ita oppidū, ita agros ademimus, vt agrū locūq; ad habitandū daremus: vrbē innoxiā stare incolumem pateremur, vt qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigium inueniat. Sed quid ego Capuā dico? cùm Carthagini victæ pacem ac libertatem*

dederimus? magis illud est periculum: ne nimis facilè victis ignoscēdo, plures ob idipsum ad experiendā aduersus nos fortunā belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc aduersus Philippū: *cuius domestica parricidia, et cognatorū amicorūq; cædes, et libidinē inhumaniorē propè quàm crudelitatē, vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis. Quod ad vos attinet Aetoli, nos pro vobis bellū suscepimus aduersus Philippū, vos sine nobis cū eo pacē fecistis. et forsitā dicatis: bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat accepisse: & nos cùm alia maiora vrgerēt, depositū à vobis bellū, et ipsi omisimus. Nunc et nos deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniā incubuimus: et vobis restituendi vos in amicitiā societatēq; nostrā fortuna oblata est: nisi perire cū Philippo, quàm vincere cū Romanis mauultis.*

XXXII Hæc dicta ab Romano cùm essent, inclinatis omniū animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorū, pecunia, vt fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus. *rem magni discriminis cōsiliis nullam esse tā inimicam, quàm celeritatem, dixit. celerē enim pœnitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi: cùm præcipitata raptim consilia neque reuocari, neq; in integrum restitui possint. deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem exspectādā putaret, tēpus ita iam nunc statui posse, cùm legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in* Panætolico, *et* Pylaico *concilio ageretur, decernerēt extemplò, vt prætor sine fraude, cùm de bello aut de pace agere velit, aduocet conciliū, et quod tū referatur decernaturq;, vt perinde ius ratūque sit, ac si in Panetolico, aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, *egregiè cōsultū genti* aiebat. *nam vtrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatē inclinaturos.*

Damocriti prætoris Ætolorū sententia.

XXXIII Hæc in concilio Aetolorum acta. Philippus impigrè terra marique parabat bellum: nauales copias Demetriadem in Thessaliā contrahebat. Attalum, Romanamque classem principio veris ab Aegina ratus moturos: nauibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex vna parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucib. ad Pelagoniam à filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur iam bellū: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumētum quod ex hybernis extulerat, integrum vehens, quod in vsum militi satis esset, præbentibus agris. oppida vicique partim volūtate, partim metu se tradebāt. quædā vi expugnata: quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inueniebantur. Ad Lycum statiua posuit prope flumen Bæuum, inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pauoremq; ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus quā partem petisset Cos. alam equitum ad explorandum, quoniam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. mouisse ex hybernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diuerso, cùm diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandē in vnum iter conuenerunt. neutros fefellit, vt fremitus procul hominū equorumq; exauditus est, hostes appropinquare. itaq; prius quàm in conspectum venirēt, equos armaque expedierant. nec mora, vbi primum hostem vidēre, concurrendi facta est. Fortè & numero, & virtute, vtpote lecti vtrimq;, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt, fatigatio ipsorum equorumq; incerta victoria diremit prœlium. Macedonum XL. equites, Romanorum quinq; & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt. per transfugas cognitum est: quos leuitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

Philippi appatatus bellico diligentia.

Sulpicius Cos. Dassaretiorū fines populatur.

Romanorū & Philippi exploratores manus conserunt.

XXXIV. Philippus aliquid & ad charitatem suorum, & vt promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant, in expeditione, sepeliendorū curam habuisset: *afferri eos in castra* iussit, *vt conspiceretur ab omnibus funeris honos.* Nihil tam incertū, nec tam inæstimabile est, quàm animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit. nam qui hastis sagittisq;, & rara lāceis vulnera facta vidissent, cum Grecis Illyriisque pugnare assueti: posteaquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscissis, aut tota ceruice desecta, diuisa à corpore capita, patentiaque viscera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt: aduersus quæ tela quosq; viros pugnādum esset, pauidi vulgò cernebant. ipsum quoque regem terror cœpit, nondum iusto prœlio cum Romanis congressum, itaque reuocato filio, præsidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat, vt iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus ducentis passibus à castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communiuit: ac subiecta cernens Romana castra, *admiratus esse dicitur, & vniuersam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum internallis: & negasse barbarorum ea castra vlli videri posse.* Biduū Cos. & rex, alter alterius conatus exspectātes, continuere suos intra vallū, tertio die Romanus omnes copias in aciē eduxit.

Macedonū pauor conspectis suorum vulneribus.

Philippi exercitus.

XXXV Rex verò tam celerem aleam vniuersi certaminis timens, quadringentos Triballos (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses c c c. addito iis peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora, vno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis cum aberat acies eorum paulo plus quingentos passus, velites & equitum duæ fermè alæ emissæ: vt numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regij genus pugnæ, cui assueuerāt, fore, vt equites inuicem insequentes refugientesque, nunc telis vterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excursiones, & impetus subitos vsui esset: Cretenses in inuehentem se effusè hostem sagittas conijcerent. Turbauit hunc ordinem pugnandi non acrior,

Leuia quædam certamina inter Cos. & Philippum.

quàm pertinacior impetus Romanorum. nam
haud secus, quàm si tota acie dimicarẽt, & velites
emissis hastis cominus gladiis rem gerebant: &
equites vt semel in hostem euecti sunt, stantib. e-
quis, partim ex ipsis equis, partim desilientes im-
miscentésque se peditibus pugnabant. ita nec e-
ques regius equiti par erat, insuetus ad stabilẽ pu-
gnam: nec pedes concursator, & vagus, & propè
seminudus genere armorum veliti Romano par-
mam gladiumque habenti, pariterque & ad se
tuendum, & ad hostem petendum armato. non
XXXVI tulere itaque dimicationem, nec alia re quàm
velocitate tutantes se, in castra refugerunt. V-
no deinde intermissio die, cùm omnibus copiis
equitum leuisq; armaturæ pugnaturus rex esset,
nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco op-
portuno inter bina castra insidiis abdiderat. præ-
ceperatque Athenagoræ & equitibus, *vt si aper-
to prælio procederet res, vterentur fortuna: si minus,
cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertrahe-
rent.* & equitatus quidem cessit. duces cetratæ co-
hortis, non satis exspectato signo ante tempus
excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei ami-
sere. Romanus & aperto prœlio victor, & tutus
à fraude insidiarum in castra sese recepit. Poste-
ro die omnibus copiis consul in aciem descendit,
ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio
tum primùm Romani, quia captos aliquot bel-
lo Punico habebant, vsi sunt. vbi latentem intra
vallum sensit, *exprobrans metum* successit. Postea-
quam ne tum quidem potestas pugnandi da-
batur, quia ex tam propinquis statiuis parũ tuta
frumentatio erat, dispersus milites per agros e-
quitibus extẽplò inuasuris: octo fermè inde mil-
lia interuallo tutiorem frumentationem habitu-
rus, castra ad Octolophum (id est loco nomen)
mouit. Cum in propinquo agro frumentarẽtur
Romani, primò rex intra vallum suos tenuit, vt
cresceret simul & negligentia cum audacia hosti.
vbi effusos vidit, cum omni æquitatu, & Cre-
tensium auxiliaribus, quantum equitem velocis-
simi pedites cursu æquare poterant, citato profe-
ctus agmine, inter castra Romana & frumen-
tatores constituit signa. inde copiis diuisis partim
ad consectandos vagos frumentatores emisit,
dato signo *ne quem viuum relinquerent* cum parte
ipse substitit, itineraq;, quibus ad castra recursuri
videbantur hostes, obsedit. Iam passim cædes ac
fuga erat, necdum quisquam in castra Romana
nuncius cladis peruenerat: quia refugientes in
regiam stationem incidebant: & plures ab obsi-
dentib. vias, quàm ab emissis ad cædẽ interficie-
bantur. tandem inter medias hostium stationes
elapsi quidam trepidi tumultum magis, quàm
XXXVII certum nuncium intulerunt castris. Consul equi-
tib. iussis quà quisque posset, opem ferre labo-
rantibus, ipse legiones è castris educit: & agmi-
ne quadrato ad hostẽ ducit. Dispersi equites per
agros quidam aberrarunt, decepti clamorib. aliis
ex alio existentibus loco. pars obuios habuerunt
hostes. pluribus locis simul pugna cœpit. Regia
statio atrocissimum prœlium edebat. nam & ipsa
multitudine equitum peditumq; propè iusta a-
cies erat: & Romanorum, quia mediũ obsederat

Nunc primũ elephãtis in bello vsi Romani.

Philippus Romanos frumentatores intercipit.

iter, plurimi in eam inferebantur. Eò quoq; supe-
riores Macedones erant, quòd & rex ipse horta-
tor aderat, & Cretensium auxiliares multos ex
improuiso vulnerabant, conferti præparatiq; in
dispersos & effusos pugnantes. Quod si modum
in insequendo habuissent, nõ in præsentis modò
certaminis gloriam, sed in summã etiã belli pro-
fectum foret. nũc auiditate cædis intẽperantius
insecuti, in prægressas cum tribunis militum co-
hortes Romanas incidêre. & fugiẽs eques vt pri-
mò signa suorũ vidit, conuertit in effusum hostẽ
equos, versaq; momento temporis fortuna pu-
gnæ est, terga dantib. qui modo secuti erãt. mul-
ti cominus congressi, multi fugientes interfe-
cti. nec ferru tantum periere, sed in paludes qui-
dã coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti
sunt. Rex quoq; in periculo fuit: nam ruente sau-
cio equo præceps ad terram datus, haud multum
abfuit quin iacẽs opprimeretur, saluti fuit eques,
qui raptim ipse desiluit, pauidumque regem in
equum subiecit. ipse cùm pedes æquare cursu fu-
gientes non posset equites, ab hostib. ad casum
regis concitatis confossus periit. Rex circumue-
ctus paludes peruias inuiasque trepida fuga, in
castra tandem, iam desperantibus plerisque in-
columen euasurum, peruenit. Ducenti Macedo-
nũ equites eo prœlio periere, centum fermè cap-
ti, LXXX. admodum onerati equi, spoliis simul ar-
morum relatis, abducti. Fuerunt, qui hoc die re- XXXVIII
gem temeritatis, consulem segnitiæ accusarent.
*nam & Philippo quiescendum fuisse, cum paucis die-
bus hostes exhausto circa omni agro ad vltimũ ino-
piæ venturos sciret: & consulem cùm equitatum ho-
stium leuemq; armaturã fudisset, ac propè regẽ ipsum
cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse nec
enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellariq;
momento temporis potuisse.* Id dictu, quàm re, vt
pleraq; facilius. nam si omnibus peditumquoque
copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tu-
multum, cùm omnes victi metuque perculsi ex
prœlio intra vallum, protinus inde superuaden-
tem munimenta victorem hostem fugerent,
exui castris potuerit rex. cùm verò integræ co-
piæ peditum in castris mansissent, stationes ante
portas, præsidiaq; disposita essent, quid, nisi vt te-
meritatem regis effusè paulo antè secuti percul-
sos equites imitaretur, profecisset? neq; enim ne
regis quidem primum consilium, quo impetum
in frumentatores palatos per agros fecit, repre-
hendendum foret, si modũ prosperæ pugnæ im-
posuisset. Eo quoq; minus est mirum, tentasse eũ
fortunam: quod fama erat, *Pleuratũ, Dardanosque
ingentibus copiis profectos domo, iam in Macedo-
niam transcendisse:* quibus si vndique circumuen-
tus copiis foret, sedentem Romanum debellatu-
rum credi poterat. Itaq; secundum duas aduer-
sas equestres pugnas multò minus tutam morã
in iisdem statiuis fore Philippus ratus, cum abi-
re inde, & fallere abiens hostem vellet, caducea-
tore sub occasum solis ad cõsulem misso, qui *in-
ducias ad sepeliendos equites* peteret, frustratus ho-
stem secunda vigilia, multis ignibus per tota ca-
stra relictis, silenti agmine abiit. Corpus iam cu-
rabat Cos. cum *venisse caduceatorum, & quid ve-* XXXIX

Philippus equo delapsus ferè capitur.

Philippus nocte silenti agmine discedit.

nisset, nunciatum est. Responso tantum dato, *manè postero die fore copiam conueniendi*, id quod quęsitum erat, nox, dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum graui agmine Romanum sciebat, petit. Cos. prima luce caduceatore datis inducijs dimisso, haud ita multò post abisse hostem cùm sensisset, ignarus quà sequeretur, ijsdem statiuis frumentando dies aliquot consumpsit. Stubetam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, conuexit. inde ad Pluuinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus cùm primò ad Bruannam statiua habuisset, profectus inde transuersis limitibus, terrorem præbuit subitū hosti. mouere itaque ex Pluuina Romani: & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. inde satis comperto *Erduæam petituros Romanos*, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, præcessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, vt pro muro essent: alia arboribus obiectis, ita vt locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permunijt, atque (vt ipse rebatur) viā suapte natura difficilem, obiectis per omnes trāsitus operib. inexpugnabilem fecit. Erant pleraque siluestria circa, incommoda phalangi maximè Macedonum: quæ, nisi vbi prælongis hastis velut vallum ante clypeos obiecit, (quod vt fiat, libero campo opus est) nullius admodum vsus est. Thracas quoque romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter obiectos vndique ramos impediebant. Cretensium vna cohors non inutilis erat: sed ea quoque ipsa, vt si quis impetum faceret, in parentem vulneri equum, equitemque sagittas conijcere poterat: ita aduersus scuta Romana nec ad traijciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id vt vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu, quàm vulnere vllo, pulsatio scutorum, parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde ijs quoque spretis. partim testudine facta per aduersos vadunt hostes: partim breui circuitu cùm in iugum collis euasisset, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant: &, vt in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant: ita angustiæ minore certamine, quàm quod animis proposuerant, superatæ: & in Erduæam peruentum, vbi peruastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit: & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. lacus mœnia cingit: angustis faucibus vnum ex continenti iter est.

Philippus occupat angustias, ne Erduæam peterent Romani.

Romani deturbāt ex angustijs Macedones & in Erduæam perueniunt.

XL Primò situ ipso freti, clausis portis imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portā, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerūt Ab Celetro in Dassaretios processit: vrbēq; Pelium vi cepit. seruitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit: oppidumq; iis reddidit, præsidio valido imposito: nā & sita opportunè vrbs erat ad impetus in Macedoniam faciēdos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata ad Apolloniam, vnde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum auerterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repentè alia ex aliis locis exorta. Aduersus Dardanos iam recipientes ex Macedonia sese Athenagoram cum expeditis peditibus, ac maiore parte equitatus misit, iussum *instare a tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen, segniores eos ad mouēdos domo exercitus efficere*. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernēdum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciuerat, post famam equestris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumq; & Pleurati cum Illyriis transitū in Macedoniam; ad hæc classis Romanæ aduentum in Oreum, & super circumfusas tot Macedoniæ gentes maritimam quoque instantem obsidionem.

Celetrū deditur, & Pelium vi capitur.

Ætolos ad arma contra Philippum conciuit eorum prætor Damocritus.

XLI Hæ causæ Damocritum Ætolosq; restituerāt Romanis: & Aminandro rege Athamanum adiuncto profecti Cercinium obsedêre. Clauserāt portas, incertū vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. ceterùm intra paucos dies captum est Cercinium, atq; incensum. qui superfuerant è magna clade, liberi seruíque inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis vrbibus, montes coegit petere. Ætoli inopia prædæ inde auersi, in Perrœbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdéq; diripiunt: qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem societatēque accepti. Ex Perrœbia Gomphos perendi Aminander auctor erat: (& imminet Athamania huic vrbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse.) Ætoli campos Thessaliæ optimos ad prædā petiere, sequente, quāquam non probante, Aminandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra quo sors tulisset loco, sine vllo discrimine ac cura muniēdi posita. itaq; ne temeritas eorum, negligentiaq; sibi ac suis etiam cladis alicuius causa esset, cùm campestrib. locis subijciētes eos castra Phecado vrbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamuis leui munimento tutum, cepit. Cùm Ætoli, nisi quòd populabantur, vix meminisse viderentur se in hostiū agro esse: alij palati semiermes vagarētur, alij in castris sine stationib. per somnū vinumq; dies noctib. æquarent, Philippus inopinantibus aduenit; quem cùm adesse refugientes ex agris quidam pauidi nunciassent, trepidare Damocritus, ceteriq; duces. & erat forte meridianū tempus, quo pleriq; graues cibo sopiti iacebant. excitare igitur alij alios, iubere *arma capere*, alios dimittere ad reuocādos, qui palati per agros prædabātur. tātaque trepidatio fuit, vt sine gladiis quidā equitū exirent, loricas plerique non induerent, ita raptim educti, cùm vniuersi sexcentorum ægrè simul equites peditesq; numerū explessent, incidunt in regium equitatū, numero, armis, animisq; præstantem. itaq; primo impetu fusi, vix tentato certamine turpi fuga repetunt castra. cęsi, captiq; quidā, quos equites ab agmine fugien-

Ætolos Thessaliæ campos populātes opprimit Philippus.

XLII tium interclusiset. Philippus suis iam vallo appropinquantibus receptui cani iussit. fatigatos enim equos, virosq. non tã prœlio, quàm itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. itaq; turmatim equites, inuicemq; *manipulos leuis armaturæ aquatũ ire, & prãdere iubet:* alios in statione armatos retinet, opperiens agmẽ peditum tardius ductum propter grauitatem armorũ. quod vbi aduenit, & ipsis imperatum *vt statutis signis, armisq, ante se positis, raptim cibum caperent, binis, ternisve summũ ex manipulis aquandi causa missis:* interim eques cum leui armatura paratus, instructusque stetit, si quid hostis moueret. AEtoli (iã enim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) vt defensuri munimenta, circa portas vallũq; armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabãt. postequam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, omnes repẽtè relictis stationibus per auersam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoq; tam trepida fuga capti, cæsiq; sunt Aetolorum. Philippus si satis diei superesset, non dubius quin Athamanes quoq; exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumpto. sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Aetoli eodem pauore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerũt. Maxime vsui fuit Aminander, quo duce Athamanes itinerum periti summis mõtibus per colles ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, vt desertũ tumulũ vidit, ad carpendũ hostium agmen misit. Per eos dies & Athena-

XLIII Athenagoras regius præfectus Dardanos adoritur.

gorας regius præfectus Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremũ agmen primò turbauit. dein posteaquam Dardani cõuersis signis direxere aciem, æqua pugna iusto prœlio erat. vbi rursus procedere Dardani cœpissent, equite & leui armatura regij nullum talis auxilij genus habẽtes, Dardanos, oneratos immobilib. armis vexabant, & loca ipsa adiuuabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant & cędunt. Ita damna Romano accepta bello, duab. per opportunas expeditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus incœpto forti, non prospero sulũm euentu. Minuit deinde ei fortè oblata res hostium AEtolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolomæo missus, sex millia peditum, & equites mercede conductos AEgyptum auexit. nec ex iuuentute Aetolorum quẽquam reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonẽs (incertum cura gentis, an vt aduersaretur Scopæ, parum donis cultus) partem iuniorum castigando domi continuisset. Hæc ea æstate ab Ro-

XLIV. manis, Philippóq; gesta erant. Classis à Corcyra eiusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Hermonici Attalo regi coniuncta est. Tum vero Atheniensium ciuitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilij præsentis spem effundit. Nec vmquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandam, quod genus cum in omnibus liberis ciuitatibus, tũ præcipuè Athenis, vbi oratio plurimum pollet, fauore multitudinis alitur Rogationem extemplo tulerunt, plebésque sciuit, *vt Philippi statuæ, imagines omnes, nominaq; earum, itẽ maiorũ eius virilis ac muliebris sexus omnium tollerẽtur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius maiorum ve eius honoris causa instituti essẽt, omnia profanarentur. loca quoque in quibus positũ aliquid inscriptúmve honoris eius causa fuisset, detestabilia esse, neq; in iis quisquam postea poni dedicarique placere, eorũ quæ in loco puro poni dedicarique fas esset. sacerdotes publicos, quotiescũq; pro populo Atheniẽsi, sociisq; et exercitibus, et classibus eorum precarentur, toties detestari, atq, execrari Philippum, liberos eius, regnumq;, terrestres naualesq; copias, Macedonum genus omne, nomenque:* additumque decreto: *si quis quid postea, quod ad notã ignominiam* Philippi *pertineret, ferret, id omnem populũ Atheniensem iussurum. si quis contra ignominiam, próve honore eius dixisset, fecißet ve qui occidisset eum, iure cæsurum.* postremo inclusum, *vt omnia quæ aduersus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in* Philippo *seruarentur.* Atheniẽses quidem literis, verbisq;, quib. solis valent, bellum aduersus Philippum gerebant, Attalus, Romanique cum Piræeum primò ab Hermione petissent: paucos ibi morati dies, oneratiq; æquè immodicis ad honores sociorũ, ac quæ in iram aduersus hostem fuerant, Atheniensium decretis, nauigant à Pyræo Andrum, & cum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere vrbem, quàm vim experiri mallent; postquam *præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse* respondebãt; expositis copiis, omnique apparatu vrbium expugnandarum, diuersis partibus rex & legatus Romanus ad vrbẽ subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa, armaq; non antè visa, animíq; militum tam prompte succedentium muro terruere. itaq; fuga extemplò in arcem facta est, vrbe hostes potiti. & in arce cum biduum loci se magis, quàm armorum fiducia tenuissent: tertio die pacti ipsi præsidiumque, *vt cũ singulis vestimentis Delium Bœtiæ transueherentur.* Ea ab Romanis regi Attalo cõcessa, prædam ornamentaq; vrbis ipsi auexerunt. Attalus ne desertã haberet insulã, & Macedonum ferè omnibus, & quibusdam Andriorum vt manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transuecti eò fuerant, promissis regis cum desiderium quoq; patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, reuocati. Ab Andro Cithnum traiecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda vrbe nequiquam absumpti: & quia vix operæpretium erat, abscessere. Ad Prasias (continẽtis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorũ adiuncti sunt. ij missi ad populandos Carystiorum agros, cętera classis Geræstum, nobilẽ Eubœæ portum, dum à Carysto

Plebiscit. Atheniensiũ aduersus Philippum.

Atheniẽses literis verbisq; magis quàm re bellum gerebant.

XLV

Andros insula capitur à Romanis.

Issæi redirent, tenuit. Inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum peruenere. ibi paucos dies sæuiente Borea retenti, vbi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, vastatam vrbem, direptamq; nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & si qua alia vsui esse ad vescēdum poterant, ad naues retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Casandreā petentes, primò ad Mendin, maritimum ciuitatis eius vicum tenuere. inde cùm superato promontorio ad ipsa mœnia vrbis circumagere classem vellent, sæua coorta tempestate propè obruti fluctibus dispersi magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. Omen quoq; ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in vnum nauibus, expositisq; copijs aggressi vrbem, cum multis vulneribus repulsi (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incœpo regressi Canastræum Pallenes traiecēre. inde superato Toronæ promontorio, nauigantes Acanthum petiere. ibi primò ager vastatus, deinde ipsa vrbs vi capta, ac direpta, nec vltra progressi, (iam enim & graues præda naues habebant) retro, vnde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt. ibi relicta classe, decem nauibus expeditis sinum Maliacum intrauere ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis eius fuit: qui ad communicanda consilia Heracleam cum rege, & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, vt mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus aduersus Philippum debebat. Id negatum Aetolis: quod illi quoque grauati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum vrente sacra profanaque abstrahere cum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Aetoli cùm spe magis, Romanis omnia pollicētibus, quàm cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem redijt. inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea ciuitas & mœnibus, &, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Coniūxerant se ijs post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto, xx. Rhodiæ naues, rectæ omnes: eam classem in stationem ad Zelasium miserunt (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportunè obiectum) vt si quid inde mouerēt Macedonum naues in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat: magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quàm aperta vi quicquam ausurus. Oreum diuersi Romani, & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regij aduersus vallam inter duas iacentem arces, qua & muro intersepta vrbs est. & vt loca diuersa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinib., & vineis, & ariete admouendo muris: regij balistis, catapultisque, & alio omni genere tormētorum tela ingerentes, & pondere ingenti saxa iaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterùm non plures tantùm Macedones, quàm ante tuebantur vrbem, sed etiam præsentioribus animis, & castigationibus regis in admissa culpa, & simul minarum, simul promissionum in futurum memores: ita vt parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quod satis videbatur ad opera perficienda, traijcit in proxima continētis: Larissamque, non illam in Thessalia nobilem vrbem, sed alteram, quam Cremasten vocant, subito aduentu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon nihil minus quàm tale quicquam in alterius oppugnatione vrbis timentibus, oppressit. Etiam cùm opera in effectu erant circa Oreum: tum præsidium quod intus erat, labore assiduo, vigilijs diurnis pariter nocturnisque, & vulneribus confectum; muri quoque pars ariete incusso subruta, multis iam locis prociderat. perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse vrbem inuasit, stratis magna ex parte muris: præsidium, oppidanique in alteram arcem perfugēre, vnde biduo post deditio facta. vrbs regi, captiua corpora Romanis cessere. Iam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cæla vocāt, suspectus nautis. itaque ante hyemales motus euadere cupientes, Piræeum, vnde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius triginta nauibus ibi relictis, super Maleam nauigat Corcyrā. regem spatium initiorum Cereris, vt sacris interesset, tenuit. secundum initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodijs domum remissis. Hæc ea æstate terra mariq; aduersus Philippum, sociosque eius à consule & legato Romanis, adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs gesta, Consul alter C. Aurelius ad confectū bellum cùm in prouinciam venisset, haud clam tulit irā aduersus prætorem, quòd absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda maiore, quàm gloria bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque inuidēte facilius impetrari posse ratus, Romam inopinatò cùm venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque, rebus gestis, *vt triumphāti sibi in vrbem inuehi liceret*, petit. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. maiores natu negabant triumphum: & *quod alieno exercitu rem gessisset, & quod prouinciam reliquisset auidi ate rapiendi per occasionem triumphi: id verò eum nullo exēplo fecisse.* consulares præcipuè *exspectandū fuisse consulem dicebant. potuisse enim castris propè vrbē positis, tutanda colonia, ita vt acie non decerneret, in aduentū eius rē extrahere. & quod prætor non fecisset, senatui faciēdū esse. consulē exspectarent: vbi corā disceptantes consulē & prætorē audissēt, verius de causa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil præter res gestas, & *an in magistratu suisq; auspicijs gessisset*, censebāt spectare senatū debere. *Ex duab. colonijs, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositæ fuissēt, cùm vna direpta & incensa esset, traiecturūq; id incendiū velut ex cōti-*

Sæua tempestas classem Romanam propè fluctibus obruit.

XLVI
Romani & Attalus cū Ætolis de ratione belli gerendi colloquuntur.

Rhodiorū viginti naues côiunctæ classi Romanæ.
Oreum oppugnatur à Romanis & Attalo.

Oreum capitur.

XLVII

XLVIII
De Furij prætoris triumpho variæ in senatu sententiæ.

nentib. tectis in alteram iam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum pretori dederit: (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit: ita finire S. C. ne per pratorẽ, sed per cõsulẽ gereretur:) aut consulem qui non, cùm exercitũ ex Etruria transire in Galliam iußisset: ipse Arimini occurrerit, vt bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras, & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. pugnam ipsam, euentumque pugnæ spectari oportere. fusos cæsosque hosteis: castra capta ac direpta coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captiuos recuperatos, restitutosque suis: debellatum vno prœlio esse. non homines tantùm ea victoria lætatos, sed dijs quoque immortalib. per triduũ supplicationes habitas: quod bene ac feliciter, non quòd malè ac temerè Respubl. à L. Furio pratore gesta esset, data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.

XLIX *Triũphos L. Furio decernitur.* Huius generis orationibus ipsius amicorũque victa est præsentis gratia prætoris, absentis consulis maiestas: triumphumque frequentes L. Furio decreuerũt. Triumphauit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. in ærarium tulit * trecenta viginti millia æris, * argenti c l x x. millia pondo. neque captiui vlli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti. omnia præter victoriam, penes cõsulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa vouerat, magno apparatu facti. Et de agris militum eius decretum *vt quot quisq; eorum annos in Hispania, aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. eum agrum decemuiri aßignarent.* Triumuiri inde creati ad supplẽdum Venusinis colonorũ numerum, quòd bello Annibalis attenuatæ vires eius coloniç erant: C. Terẽtius Varrò, T. Quintius Flaminius, P. Cornelius Cn. F. Scipio. ij colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui procõsul Hispaniam obtinebat, magnum hostiũ exercitũ in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & septuaginta. C. Aurelius cõsul, cum ex prouincia Romam comitiorũ causa venisset, non id quod animis præceperat, questus est *non exspectatum se a senatu, neq; disceptandi cum pretore consuli potestatem factam: sed ita triũphum decreuisse senatum, vt nullius, nisi eius qui triumphaturus esset, haud eorũ qui bello interfuissent, verba audiret. Maiores ideò instituisse vt legati, Tr. mil. centuriones, milites deniq; triumpho adessent, vt veritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publicè videretur. ecquẽ ex eo exercitu, qui cũ Gallis pugnauerit, si non militẽ, lixam saltem fuisse, quem percũctari posset senatus, quid veri prætor vani ve referret.* Comitijs deinde diem indixit. quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flaminius, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, C. Bæbius Pamphilus. Annona quoque eo anno peruilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa aduectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Aelius Pçtus * binis çris in modios populo diuiserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem vnum instaurarũt: signa ænea quinque ex mulctatitio argento in ærario posuerunt. Plebeij ludi ab ædilib. L. Terentio Massaliota, & C. Bæbio Pamphilo, quem prætorem designauerant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quadriduum in foro mortis M. Valerij Læuini causa è P. & M. filijs eius facti: & munus gladiatorium datũ ab ijs. paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemuir sacrorum mortuus: in eius locũ M. Acilius Glabrio suffectus. Comitijs ædiles curules creati sunt fortè ambo, qui statim occipere magistratũ non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cùm Hispaniã obtineret prouinciam: C. Valerius Flaccus, quem præsentem creauerant, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, *vt legibus solueretur,* senatus decreuit, *vt si ædilis qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret:* consules *si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, vti ad plebem ferrẽt.* Datus qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus prætor designatus. tribuni ad plebẽ tulerunt, plebesq; sciuit, *vt perinde esset, ac si ipse ædilis iurasset.* Et de altero ædile plebiscitum est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, vt C. Cornelius ædilis curũlis ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de prouincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania iussit.

Margin notes: *Val. 3200. coron. — *Valent 170000. coron. — Cn. Cornelius Cethegus in Hispania feliciter pugnauit. — L — *Vno ferè solido Turonensi. — Ludi funebres. — In leges iurabant magistratum gesturi.

EPITOME LIBRI XXXII.

COMPLVRA *prodigia ex diuersis regionibus nunciata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ nauis lauream esse natam. T. Quintius Flaminius* COS. *aduersus Philippum feliciter pugnauit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reuerti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedoniæ, socijs Aetolis & Atamanibus, vexauit. L. Quintius Flaminius consulis frater nauali prælio, Attalo rege & Rhodijs adiuuantibus, Eubœam & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Cõiuratio seruorum facta de soluendis Carthaginiensibus obsidibus oppressa est. Pratorum numerus ampliatus est, vt seni crearentur. Cornelius* COS. *Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmonijs, & tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Prætterea expugnationes vrbium in Macedonia referuntur.*

I Prouinciarũ sortitio.

CONSVLES, prætoréſq; cùm Idib. Martijs magiſtratum iniſſent, prouincias ſortiti ſunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prętoribus, L. Quintio vrbana, C. Bębio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia euenit. Lentulus conſul nouas legiones ſcribere iuſſus: Villius à P. Sulpitio exercitum accipere. in ſupplementum eius quantum militum videretur vt ſcriberet, ipſi permiſſum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius conſul habuiſſet, ita decretæ, vt retineret eas, donec conſul nouo cum exercitu ſuccederet in Gallia: vbi is veniſſet, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociûm. his obtineri circa Ariminum prouinciam ſatis eſſe prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, vt militibus qui in Hiſpania, Sicilia, Sardinia ſtipendia per multos annos feciſſent, agrum aſſignandum curaret: Q. Minutio, vt in Brutijs idem de coniurationibus quæſtiones, quas prætor cum fide curaque exercuiſſet, perficeret: & eos, quos ſacrilegij compertos in vinculis Romam miſiſſet, Locros mitteret ad ſupplicium: quæque ſublata ex delubro Proſerpinæ eſſent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ Pontificum decreto inſtauratæ ſunt: quòd legati ab Ardea queſti in ſenatu erant, *ſibi in monte Albano Latinis*

Prodigia.

carmen, vt aſſolet, datum non eſſe. Ab Sueſſa nunciatum eſt, *duas portas, quodque inter eas muri erat, de cælo tactum: & Formiani legati, ædem Iouis: item Oſtienſes, ædem Iouis: & Veliterni, Apollonis & Sãgi ædes: & in Herculis æde capillum enatũ: & ex Brutijs ab Q. Minutio proprætore ſcriptum, equuleũ cum quinq; pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedib. natos eſſe.* inde à P. Sulpitio proconſule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cætera ſcriptum erat, *lauream in puppi nauis longæ enatam.* Priorum prodigiorum cauſa ſenatus cenſuerat, *vt conſul maioribus hoſtijs quibus dijs videretur, ſacrificaret.* ob hoc vnum prodigiũ aruſpices in ſenatum vocati, atque ex reſponſo eorum ſupplicatio populo in diem vnum edicta, & ad omnia puluinaria res diuinæ factæ.

II Carthaginienſes ſtipendium Romã aduexerunt.

Carthaginienſes eo anno argentum in ſtipendiũ impoſitum primùm Romam aduexerũt. id quia *probum non eſſe* quæſtores renunciauerãt, experientibuſq; pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua ſumpta, intertrimentum argenti suppleuerunt. Petentib. deinde, vt ſi iam videretur ſenatui, obſides ſibi redderentur, cẽtum redditi obſides. de cæteris, ſi in fide permanerent, ſpes facta. Petentibus ijſdem, qui non reddebantur obſides, *vt ab Norba, vbi parũ commodè eſſent, aliò traducerentur,* conceſſum vt Signiam & Ferentinum tranſirent. Gaditanis item petẽtibus remiſſum, ne præfectus Gadeis mitteretur, aduerſus quos ijs in fidem populi Romani venientib. cum L. Martio Septimio conueniſſet. Et Narnienſium legatis, querẽtibus *ad numerum ſibi colonos non eſſe, & immiſtos quoſdam non ſui generis pro colonis ſe gerere,* earum rerum cauſa triumuiros creare L. Cornelius Cos. iuſſus. creati P. & Sex. Aelij (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. quod Narnienſibus datum erat, vt colonorum numerus augeretur, id Coſſani petentes non impetrauerunt. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, conſules in prouincias profecti.

III Seditio in exercitu Romano.

P. Villium, in Macedoniam cùm veniſſet, atrox ſeditio militum iam antè irritata, nec ſatis in principio compreſſa excepit. M. M. ea militum fuere, quæ ex Africa poſt deuictum Annibalem in Siciliam, inde anno ferè poſt in Macedoniam pro voluntarijs tranſportata erant. id voluntate factum negabant ab tribunis recuſantes in naues impoſitos, ſed vtcumque ſeu inuita, ſeu ſuſcepta foret militia, & eam exhauſtam, & finem aliquam militandi fieri æquum eſſe. multis annis ſeſe Italiam non vidiſſe, conſenuiſſe ſub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam ſe labore & opere, exſangues tot acceptis vulneribus eſſe. Conſul cauſam poſtulandæ miſſionis probabilem, ſi modeſtè peteretur, videri dixit: ſeditionis nec eam, nec vllam aliam ſatis iuſtam cauſam eſſe. itaque ſi manere ad ſigna, & dicto parere velint, ſe de miſſione eorum ad ſenatum ſcripturum, modeſtia facilius quàm pertinacia quod velint impetraturos.

IV Thaumacos oppugnat. Philippus. Thaumaſtos Ald. cod. habet.

* Thaumacos eo tempore Philippus ſumma vi oppugnabat aggeribus, vineiſque: & iam arietem muris admoturus erat. cæterùm incœpto abſiſtere eum coegit ſubitus Aetolorum aduentus, qui Archidamo duce inter cuſtodias Macedonum mœnia ingreſſi, nec die nec nocte finem vllum erumpendi nunc in ſtationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adiuuabat eos natura ipſa loci. Namque Thaumaci à Pylis, ſinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto ſiti ſunt, ipſis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant: Theſſaliæque tranſeunti confragoſa loca, implicataſque flexibus vallium vias. vbi ventum ad hanc vrbem eſt, repentè velut maris vaſti, ſic immenſa panditur planities, vt ſubiectos campos terminare oculis haud facilè queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine ſolùm tuta vrbs, ſed quòd ſaxo vndique abſciſſo rupibus impoſita eſt. Hæ difficultates, & quod haud ſatis dignum tanti laboris periculique, prætium erat, vt abſiſteret incœpto Philippus effecerunt. hyems quoque iam inſtabat, cum inde abſceſſit, & in Macedoniam in hyberna copias reduxit. Ibi cæteri quidẽ data quantacumque quieta temporis, ſimul animos, corporaque remiſerant.

V Philippi in apparando bello diligentia.

Philippum, quantum ab aſſiduis laboribus itinerum pugnarumque laxauerat animum, tanto magis intentum in vniuerſum euentum belli curæ angunt: non hoſtes modo timentem, qui terra marique vrgebant, ſed nunc ſociorum, nunc etiam popularium animos. ne & illi ad ſpem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipſos cupido nouandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos miſit, ſimul qui iuſiurandum (ita enim pepigerant *quotannis iuraturos in verba Philippi*) exigerent: ſimul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam. Illis *Alipheram contendentibus numquam eam vrbem fuiſſe ex Triphylia, ſed*

sibi debere restitui: quia vna esset ex ijs quæ ad condẽdam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi cõciliauit cum Haraclide. nam cùm eum maximæ inuidiæ sibi esse cerneret multis criminib. oneratum in vincula coniecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando vnquam antè aliàs, cum magna cura apparauit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cùm Athenagora omnia externa auxilia,

Philippus fauces, quæ ad Antigoniam sunt, occupat.

quodque leuis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupãdas, quæ ad Antigoniam fauces sunt (Sthena vocant Græci) misit. ipse post paucis diebus grauiore secutus agmine, cùm situm omnem regionis adspexisset, maximè idoneum ad muniendũ locum credidit esse, præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolæ vocãt, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam præbens: Asnaum Athenagoram cum leui armatura tenere ac communire iubet: ipse in Æropo posuit castra. qua abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat: quæ minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam vis, vt missilib. procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro vallo in conspectu maximè tumulo, vt terrorem hostibus, suis-

VI

que spem ex fiducia faceret, positum. Consul per Charopum Epirotem certior factus, quos saltus cũ exercitu insedisset rex, & ipse cum Corcyræ hybernasset, vere primo in continentem tralatus ad hostem ducere pergit. quinque millia fermè ab regijs castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die conciliũ habuit, *vtrũ per incessum ab hoste saltum, quamquã labor ingens periculumque proponeretur, transitũ tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intrauerat, circumduceret copias*. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius venit: *T. Quintium consulem factum, sortitumq; prouinciam Macedoniã, maturato itinere iam Corcyrã traiecisse.*

Villius cõsul Philippum fudit fugauitque.

Valerius Antias intrasse saltum Vilium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus à rege infessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim, facto in ripam, in qua erant castra regia transgressum acie conflixisse: fusum, fugatumque regem, castris exutum: duodecim milia hostium eo prœlio cæsa, capta duo millia, & ducentos: & signa militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Ioui in eo prœlio votam, *si res prosperè gesta esset*. Cęteri Gręci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum in sequentẽ con-

VII

sulem, T. Quintium accepisse tradunt. Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus viris creati censores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Ælius Pætus. Hi magna inter se concordia, & senatum sine vllius nota legerunt; & portoria venalium Capuæ, Puteolisque item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus à M. Portio Lecca tribuno plebis, ne ouans rediret, cùm à senatu impetrasset, priuatus vrbem ingrediens * mille ducenta pondo argenti, * triginta pondo fermè auri in ærarium tulit. Eodem anno C. Bæbius Pamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris prouinciã Galliam acceperat, temerè ingressus Gallorum Insubrium fines propè cùm toto exercitu est circumuentus. supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est.

* Val. 12000. cor.
* Val. 1340. coron.
G. Bæbius prætor cum exercitu a Gallis circumuẽtus.

Ea res L. Lentulum consulem ab vrbe exciuit. qui vt in prouinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum *prouincia decedere, atque abire Romam iussit*. neque ipse consul memorabile quicquam gessit. comitiorũ causa Romam reuocatus, quæ ipsa per. M. Fuluium, & M. Curium tribunos plebis impediebãtur: quòd T. Quintium Flaminium consulatum ex quæstura petere non patiebantur. *Iam ædilitatem, præturamque fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis cõtinuare.* Rex ex campestri certamine in senatum venit. patres censuerunt, *qui honorem, quem sibi capere per leges, liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit, potestatem fieri æquum esse*. in auctoritate patrum fuere tribuni, creati Coss. Sex Ælius Pætus, & T. Quintius Flaminius. Inde Prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcelius, M. Porcius Cato, C. Heluius, qui ædiles plebis fuerant. ab ijs ludi plebeij instaurati. & epulum Iouis fuit ludorũ causa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. Sulpicius, & L. Galba pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius

Scipio pontifices suffecti sunt. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flaminius consules magistratu inito senatum in Capitolio cùm habuissent, decreuerunt patres *vt prouincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirentúrve: vtri eorum Macedonia euenisset, in supplemẽtum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & CCC. equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites*. Alteri consuli nouus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est: *vetitusque aut ipse prouincia decederet prius, aut veterem exercitum deduceret, quàm cum legionib. nouis consul venisset*. Sortiti consules prouincias. Æ- VIII

Prouinciarũ sortitio.

lio Italia, Quintio Macedonia euenit. Prætores, L. Cornelius Merula vrbanam, M. Claudius Siciliã, M. Porcius Sardiniam, C. Heluius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus. nã pręter consulares exercitus prætores quoq; iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam qua-

tuor millia peditũ sociũm Latini nominis,& trecentos equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militũ tria millia peditum, ducẽtos equites: ita vt prætores ambo cùm in prouincias venissent, veteres dimitterent pedites. equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi *regem classe sua, copijsque omnibus terra marique Romanam rem iuuare, quaq; imperarent Romani consules, impigrè atque obedienter ad eam diem fecisse* cum exposuissent, *vereri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum regem vltra non liceret. vacuum namq; præsidijs naualibus, terrestribusque regnum Attali Antiochum inuasisse. itaque Attalum orare P.C. si sua classe, suaq; opera vti ad Macedonicũ bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum eius tutãdum. si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copijs redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi iussi, *quòd rex Attalus classe, copijsq; alijs duces Romanos iuuisset, id gratũ senatui esse. auxilia nec ipsos missuros Attalo aduersus Antiochum, socium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos vltrà quàm regi cõmodum esset. Semper populum Romanum alienis reb. arbitrio alieno vsum: & principium, & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, nauiumque eius & militum opera aduersus Philippum communem hostem vti populũ Romanũ: gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat, belloq; absistat. æquum esse, socios & amicos populi Romani reges, inter se quoq; ipsos pacem seruare.*

Attalus auxiliũ petit aduersus Antiochũ.

IX Consulem T. Quintium, ita habito delectu, vt eos ferè legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatę virtutis milites, properantem in prouinciam prodigia nunciata, atq; eorũ procuratio Romæ retinuerunt.

Prodigia.

De cœlo tacta erant, via publica Veijs, forum & ædes Iouis Lanuuij: Herculis ædes, Ardeæ, Capuæ murus & turres, & ædes quæ Alba dicitur. cælum ardere visum erat Arretij. terra Velitris triũ iugerum spatio cauerna ingenti desederat. Suessæ Auruncę nunciabant agnũ cum duobus capitib. natũ: & Sinuessæ porcum humano capite. Eorũ prodigiorum causa supplicatio vnum diem habita. & consules rebus diuinis operam dederunt: placatisq; dijs profecti in prouincias sunt. Aelius cum C. Heluio prætore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse nouis legionib. quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quicquã gessit. Et T. Quintius alter consul maturius, quã priores soliti erant cõsules à Brundusio cùm trãsmisisset, Corcyram tenuit cum octo millib. peditum, equitibus octingentis. à Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit: & in castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dũ se copiæ à Corcyra assequerentur, concilium habuit, *vtrum recto itinere per castra hostiũ viam facere conaretur: an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi per Dassaretios potius Lyncumque tuto circuitu Macedoniã intraret.* vicissetq; ea sententia, ni timuisset, ne, cùm à mari longius recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinib. syluisque se tutari rex voluisset: sine vllo effectu æstas extraheretur.

T. Quintius à Brundusio soluit in Græciam.

vtcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quàm quomodo id fieret, satis expediebar: diesque quadraginta sine vllo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant.

X Inde spes data Philippo est: per Epirotarum gentem tentandæ pacis. habitoque cõcilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, vbi in artissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquiũ adduxerunt.

Consulis Romani & Philippi colloquiũ.

Summa postulatorum cõsulis erat, *præsidia ex ciuitatibus rex deduceret: ijs, quorũ agros, vrbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerẽt: cæterorum æquo arbitrio æstimatio fieret.* Philippus *aliam aliarum ciuitatũ cõditionem esse respõdit. quas ipse cepisset, eas liberaturum. quæ sibi traditæ à maiorib. essent, earum hæreditaria se iusta possessione non excessurũ. si quas quererentur belli clades eæ ciuitates, cum quibus bellatũ foret: arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax vtrisque fuisset, se vsurum.* Consul *nihil ad id quidẽ arbitrio aut iudice opus esse* dicere: *cui enim nõ apparere, ab eo qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab vllis bello lacessitũ, priorem vim omnib. fecisse* Inde cum ageretur, quæ ciuitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominauit consul. ad id verò adeò accensus indignatione est rex, vt exclamaret, *Quid victo grauius imperares T. Quinti?* atque ita se ex colloquio proripuit & temperatũ ægrè est, quin missilibus, quia direpti medio amne fuerant, pugnam inter se cõsererent.

Inter consulẽ & Philippũ leuia prœlia commissa.

Postero die per cursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa leuia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regijs in arcta & confragosa loca, auiditate accensi certamis eò quoque Romani penetrauêre, pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat, aptum vrgendis regijs: pro hoste loca, & catapultę balistæque in omnibus propè rupibus, quasi in muris dispositæ. Multis hinc atque illinc vulnerib. acceptis, cum etiã, vt in prœlio iusto, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

XI Cum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem.

Pastor quidam dux viæ.

Is *se in eo saltu, qui regijs tunc oneratus castris erat; armentum pascere ait: omnes montium eorũ anfractus callesque nosse. Si secum aliquot mittere velit, non iniquo, nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum.* hæc, Charopus renũciari iubet, *ita crederet, vt sua potius omnia, quàm illius potestatis essent.* Cùm magis vellet credere quàm auderet cõsul, mistũque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatã statuit. & vt auerteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copijs, succedentibusq; integris in locum defessorum, nõ destitit. quatuor millia inde lecta peditum, & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere iubet: vbi ad inuia equiti vẽtũ sit, in planitie aliqua locari equitatũ. pedites quã dux mõstraret viam, ire: vbi, vt polliceatur, super caput hostium peruentũ sit, fumo dare signum: nec antè clamorem tollere, quàm

ab se signo accepto pugnam cœptam arbitrari possent. nocte itinera fieri iubet: (& pernox fortè luna erat) interdiu cibi, quietisque sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fi-
XII des extet, victum tamen tribuno Romano tradidit. His copiis ita dimissis, eò intentius Romanus vndique instat capere stationes. Interim die tertio cum verticem, quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se fumo significarent: tum verò trifariam diuisis copijs consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra læuaq; admouet castris. nec segnius hostes obuiam eunt: & dum auiditate certaminis prouecti extra munitiones pugnant, haud paulò superior est Romanus miles & virtute & scientia & armorum genere. Posteaquam multis vulneratis interfectisque recepere se regij in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temerè in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars quia magis locus fugæ deerat: quàm quòd animi satis esset ad pugnam, cùm substitissent: ab hoste & à fronte, & à tergo vrgente circumuenti sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumq; asperitas, peditem armorum grauitas impediit. Rex primò effusè ac sine respectu fugit: dein quinque millium spatium progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitq; suos per omnia iuga, vallesque, qui palatos in vnum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cætera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in vnum cùm conuenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, cædentes, spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis ca-
XIII stris manserunt. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi peruenit. locus quem ita vocant, est in Triphylia terræ Melotidis: inde postero die ingenti itinere agminis (& metus vrgebat) in montem Lingō perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interiecti Macedoniæ, Thessaliæq;: latus quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio à Macedonia obijcitur. vestiti frequentib. syluis sunt, iuga summa campos patentes aquasque perennes habēt. Ibi statiuis rex aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, *vtrum protinus in regnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam præstaret.* inclinauit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret: Triccamque proximis limitibus petit: inde obuias vrbes raptim peragrauit. homines, qui sequi possent, sedibus exciebat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat. cætera militis præda erat. nec quod ab hoste crudelius pati posset, reliqui quicquam fuit, quàm quæ à socijs patiebantur. Hæc

Consul exercitum admouet Philippi castris.

Philippus fugit, & Thessaliam petit.

Philippi castra diripiuntur.

Philippus oppida Thessaliæ qua veniret hostis incendebat.

etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium corpora saltem eripere sociorum volebat. ita euastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palephatus. Pheras cum peteret, exclusus: quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat: omisso incœpto, in Macedoniam transcendit. nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius euastatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymines & Anges primo impetu potiti sunt. à Metropoli dum vastant agros, cōcursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde, & Calathana vicos expugnant, diripiūtque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorte agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportunè Dolopiæ imminens castellum. Hęc raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Aminander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorum quieuerunt. Cæterùm Aminander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, cum Gomphos peteret oppidum protinus nomine Phecā, situm inter Gomphos, faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa vi vrbem tuentes, cùm scalas ad mœnia erexisset, eodem metu pertulit ad deditionem. Hæc deditio Gomphorum ingentem terrorē Thessalis intulit. dedidêre deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella iuxtà ignobilia. Cum Athamanes, Aetolique summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciant: Thessaliaque à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quémve socium crederet, vastatur: consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, & si probè scit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ fauissent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixè facere videt, ex præsenti eos potius, quàm ex præterito æstimat habitu, & ipsa facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuncijs Corcyram, vt onerariæ naues in sinum venirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Aminandro cum suis auxilijs accito, non tam virium eius egens, quàm vt duces in Thessaliam haberet ab eodem consilio, & plerique Epirotarum voluntarij inter auxilia accepti. Primam vrbium Thessaliæ Phaleriam est aggressus. duo millia Macedonum in XV
præsi-

Ætoli fines Thessaliæ populantur.

Aminander & Athamanes Thessaliam populantur.

XIV

Consul in Epirum transgreditur.

Phaleriam expugnat consul & diripit.

præsidio habebat. qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. sed oppugnatio continua non die non nocte remissa, cum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes vrbes venerunt, venia eisdem petentibus datur. Phaleria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit quem locũ cùm vel modico præsidio tutum, ac propè inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. digressusq; in campos Thessaliæ, cùm iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, *vtrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariæ tenuissent*, frumentatũ Ambraciam inuicem cohortes misit. & est iter à Gomphis Ambraciam, sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbreui. intra paucos itaque dies, transuectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde ad Rhagen est profectus. Decem fermè millia à Larissa abest, ex Perrœbia oriundi sunt: sita est vrbs super Peneũ amnem. Nihil trepidauêre Thessali ad primum aduentum Romanorum. Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempestatiuis positis, vt quisq; locus ab hoste tentabatur, prçsidia per occasiones summittebat.

Philippus intra Tempestatiua posuit.

XVI Sub idem ferè tempus, quo consul aduersus Philippum primùm in Epiri faucibus castra posuit, & L. Quintius frater consulis, cui classis cura, maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transuectus, postquam profectam inde classem audiuit, nihil morandum ratus, cùm ad Zãmam insulam assecutus esset dimisso L. Apustio, cui successerat: tardè inde ad Maleam trahendis plerumq; remulco nauibus, quæ cum cõmeatu sequebãtur, peruenit. A Malea, iussis ceteris quantum maximè possent maturatè sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naues ibi relictas ab L. Apustio legãto ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, vna cum Attalo rege: (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera viginti nauium tectarum. Agesimbrotus præerat. hæ circa Andrum insulam classes coniunctæ, Eubœam inde exiguo distantem freto traiecerunt. Carystiorum primùm agros vastarunt: deinde vbi Carystus præsidio à Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quintius cum iis nauibus quæ Piræei fuerant, Attali regis aduentu audito venit, iussitque *vt quæ ex sua classe venissent naues, Eubœam peterent*. Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium iunctarum classium naues omnis generis tormenta, macchinasque ad vrbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad noua molienda opera. Oppidani primò haud impigrè tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratiq; aliquot, cùm & muri partem euersam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed præsidium erat Macedonum, quos non minus quàm Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Calcide nũcios mittebat *se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem*. Hæc mista metu spes vltra quàm vellent, aut quàm possent, trahere eos tempus cogebat. deinde postea quam Philoclem repulsum, trepidantemq; refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplò ad Attalum veniam, fidemque eius petentes miserunt. Dum in spem pacis intenti, segnius munera belli obeunt: & ea modò parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt: Quintius noctu ab ea parte, quæ minimè suspecta erat, impetu facto, scalis vrbem cepit. oppidanorũ omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. pecuniæ auriq; & argenti haud sanè multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamẽtaq, eius generis plura, quàm pro vrbis magnitudine, aut opibus ceteris inuenta. Carystus inde repetita. vnde priusquam è nauibus copiæ exponerẽtur, omnis multitudo vrbe deserta in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplò vita ac libertas concessa est: Macedonibus * trecenti nummi in capita statutum est pretium: & vt armis traditis abirent. hac summa redempti, in Bœotiam inermes traiecti. Nauales copiæ duabus claris vrbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumuectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & eà, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam *omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in vrbem patefecisset, fugam inde, cædemque hostium fore, qualis captis vrbibus fieri solet*. ceterùm posteaquàm parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in vrbem armati: illud principium velut noui atque integri laboris fuit. Nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quam mœnibus vrbem tuerentur: conferti pluribus introrsus ordinibus acie firmata cùm transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad vnius modò expugnandæ moram vrbis, sed ad summam vniuersi belli pertinere ratus quòd ex momentis paruarum plerumque rerum penderet: purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem promouit. & cohortes inuicem sub signis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud latè patẽte interuallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. vbi cõferti hastas ingẽtis longitudinis præ se Macedones obiecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani pilis nequiquam emissis cùm strinxissent gladios: neque congredi propius, neque præcidere hastas pote-

Eretria oppugnatur à classe Romana & sociorum.

XVII *Carystus per deditionem accipitur.*

Vel. 6. coron. & 4 solid. Turon aut circiter.

Consul in Rhage oppugnanda nihil non molitur.

KK

tis & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter legatũ videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, vrbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem, legionesque eius exiguo maris spatio disiunctas, Phocidem ac Locridem peruagantes videmus. Miramini cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, vt pro rege arma caperemus aduersus Romanos, modò egerit. qui si ex eodem fœdere ac iureiurando, cuius nobis religionem iniiciebat, rogemus eum, vt nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis, & ab Romanis defendat: non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inuenturus. non hercle magis, quàm ipse Philippus priore anno, qui pollicendo se aduersus Nabidem bellum gesturum, cùm tentasset nostram iuuentutem hinc in Eubœam extrahere, posteaquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis eius quàm nunc iactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minimè conueniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Eleuabat Romanum bellum euentumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quàm præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tuetur? nos dico? quid ita passus est Eretriam, Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ vrbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem aut vi, aut metu, aut voluntate? relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socij sibi consulant? si metu; nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis cessit, Achæi nos arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non maioribus copiis, nec viribus nunc bellum gerere, quàm antea gesserint, potius quàm res ipsas intueamur? Aetolos tum classe adiuuerunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt. sociorum Philippi maritimæ vrbes in terrore ac tumultu erant. mediterraneæ adeò tutæ ab Romanis armis fuerũt, vt Philippus Aetolos nequiquam opem Romanorum implorantes depopularetur. nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ tolerauerunt: non præsidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. tertius iam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus, fudit fugauitque regem, partem opulentissimam regni eius depopulatus. nunc Quintius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia, sociasque eius vrbes propè in conspectu regis ipsius expugnauit. Ne sint vera quæ Atheniensis modo legati de crudelitate, auaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque deos sint admissa: multo minus, quam quæ Cianij, Abydeniq; qui procul à nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliuiscamur: cædes direptionesq; bonorum Messenæ in media Peloponneso factas, & hospitem Cyparissiæ Garitenem cõtra ius omne ac fas inter epulas propè ipsas occisum: & Aratum patrem filiumq; Sicyonios cùm senem infelicem parentem etiam appellare solitũs esset, interfectos: filij etiam vxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum, matronarumq; obliuioni dentur. ne sint cum Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes (nam quæ alia tacendi aduocatis in conciliũ causa est?) cum Antigono mitissimo ac iustissimo rege, & de nobis omnibus optimè merito existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis, Isthmi faucibus continenti adhærẽs, nulli apertior atq; opportunior quàm nauali bello. si cẽtum tectæ naues, & quinquaginta leuiores apertæ, & triginta Issaici lembi maritimam orã vastare, & expositas propè in ipsis litoribus vrbes cœperint oppugnare, in Mediterraneas scilicet nos vrbes recipiemus? tamquam non intestino, & hærente in ipsis visceribus vramur bello? cùm terra Nabis, & Lacedæmonij, mari Romana classis vrgebunt: vnde Regiam societatem, & præsidia Macedonũ implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur vrbes, quæ oppugnabũtur? egregiè enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent ne quæramus quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia vltro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub vmbra auxilij vestri latêre volunt, in societatem vestram confugiunt, vt portubus vestris recipiantur, vt commeatibus vtantur. Mare in potestate habent, terras quascumq; adeunt extemplo ditionis suæ faciunt. quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos cur pereatis non patiũtur. Nam quod Cleomedon modo tanquam mediam, & tutissimam vobis viam consilij, vt quiesceretis, abstineretisque armis ostendebat, ea non media, sed nulla via est, etenim præterquam quòd aut accipienda, aut aspernanda vobis Romana societas est: quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui euentum expectauerimus, vt fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si quod omnibus votis petendum erat, vltro offertur, fastidire. non quemadmodum hodie vtrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo iamdiu magis votis, quàm armis audetis sine vestro labore & periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare traiecerunt. hos si socios aspernamini, vix sanæ mẽtis estis: sed aut socios, aut hostes habeatis, oportet. Secũdum ora- XXII
tionem prætoris murmur ortũ aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium. & iam non singuli tantum, sed populi vniuersi inter se altercabantur: tum inter magistratus gẽtis? (Demiurgos vocant, decem numero creantur) cèrtamẽ nihilo segnius, quàm inter multitudinẽ esse. quinq relaturos se de societate Romana aiebant, suffragiumque daturos: quinque lege cautum testabãtur, ne quid, quod aduersus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio ius esset. Hic quoque dies iurgiis est consumptus. Supererat vnus iusti concilij dies: (tertio enim lex iubebat decretum fieri) in quem adeò exarsere studia, vt vix parentes à liberis temperauerint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum, nomine Memnonem habebat, partis eius, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. is diu obtestatus filium, vt consulere Achæos communi saluti pateretur, neu perti-

Demiurgi Achæorum de summa rerum dissentiunt.

nacia sua gentem vniuersam perditum iret: pust eaquam parú proficiebant preces, iuratus se eum sua manum interẽpturum, nec pru filio, sed pro hoste habiturum: minis peruicit, vt postero die coniungeret iis se, qui referebant. qui cum plures facti referrent, omnib. ferè populis haud dubiè approbãtib. relationem, ac præ se ferentib. quid decreturi essent: Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argiuurum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neq; mirante vllo, neque improbante. *nam Megalopolitanos auorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper, direptisq; ab exercitu Romano, cum redimi eos vbicumque seruirent, Philippus iussisset non libertatẽ modo, sed etiam patriã reddiderat. iam Argiui præterquam quòd Macedonum reges ab se oriundos credunt, priuatis etiam hospitiis, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant.* ob

Achæi deficiunt à Philippo.

hæc concino, quod inclinauerat ad Romanam societatem ineundam, excesserunt: ve iaque ijs huius secessionis fuit, & magnis & recẽtibus obligatis

XXIII beneficiis. Ceteri populi Achæorum, cum sententiæ perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoueri, captis Cenchreis, iam vrbẽ ipsam Quintio oppugnante.

Corinthus oppugnatur.

Et ij quidem è regione portæ, quæ fert Sycionem, posuerunt castra: Romani ad Cenchreas versam partem vrbis, Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechęo alterius maris portu, oppugnabãt primo segnius, sperãtes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. Posteaquam vno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur: & Corinthii ducem præsidij Androsthenem haud secus quàm ciuem, & suffragio creatũ suo imperio iusto patiebantur, omnis inde spes pugnantib. in vi, & armis, & operibus erat: vndique aggeres haud facili aditu ad mœnia admouebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquãtum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrissent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. ac primò multitudine facilè expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum, Attaliq; auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosq; facilè loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti, pars nauales socij relictis nuper classib. ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis quàm audaciam accẽdebat. Promontorium est aduersus Sicionẽ Iunonis, quam vocant Acræã in altum excurrens: traiectus inde Corinthum, septem millia fermè passuum, eo Philocles regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præsto fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum traicerent. Auctor erat Attalus, *incensis operib. omittendæ extemplo oppugnationis.* pertinacius Quintius in incœpto perstabat. is quoq; vt pro omnib. portis disposita vidit præsidia regia, nec facile erumpẽtium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incœpto, dimissis Achæis, reditum ad naues est. Attalus Piræeum, Rnmani Corcyram

XXIV petierunt. Dum hæc à nauali exercitu geruntur, Cos. in Phocide ad Elatiam castris positis, primò colloquiis rem per principes Elatiensium tentauit:

Elatia oppugnatur à Romanis.

posteaquam *nihil esse in manu sua, & plures validioresq; esse regios quam oppidanos*, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque vrbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, cum ingẽti fragore ac strepitu nudasset vrbem simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter inuasit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisq; stationibus, in eum qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri superuadebant, & scalas ad stantia mœnia inferebant. & dum in vnam partem oculos animosque hostium certamen auerterat, plurib. locis scalis capitur murus, armatiq; in vrbem transcederunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem cõferti tuebãtur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita vrbe potitur cos. qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensib. pollicerentur, fideq; in hæc data, post paucos dies arcem recipit.

Elatia capitur.

XXV Ceterum aduentu in Achaiam Philoclis regij perfecti non Corinthus tãtum liberata obsidione, sed Argiuorum quoq; ciuitas per quosdam principes Philocli prodita est tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis causa prætores pronunciare Iouem Apollinemq; & Herculem. additum legi erat vt iis Philippus rex adiiceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adiecit, fremitus primò multitudinis ortus; deinde clamor subiicientium Philippi nomen, iubentiumq; legitimum honorem vsurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia fauoris Philocles accersitus, nocte occupat collem imminentem vrbi, (Larissam eam arcem vocant) positoq; ibi pręsidio, cùm lucis principio signis infestis ad subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex aduerso occurrit. Præsidium erat Achęorum nuper impositum quingenti ferè iuuenes delecti omnium ciuitatum, Ænesidemus Dymæus ptæetat. Adhortator à præfecto regio missus, qui excedere vrbe iuberet: (neq; n. pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primò nihil nec ducem, nec ipsos mouit: post paulò vt Argiuos quoq; armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum iuuentutis simul cum vrbe amitteretur, pactus cum Philocle vt abire illis liceret, ipse quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. missus à Philocle qui quæreret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantum modo cum proiecto præ se clypeo staret, *in præsidio creditæ vrbis moriturum se armatum* respondit. tum

Ænesidemi constantia.

iussu

iussu præfecti à Thracibus coniecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatem duæ nobilissimæ ciuitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab

XXVI. Sext. Ælius Cos. nihil in Gallia memorabile gessit.

Romanis ea æstate in Græcia terra mariq; gesta. In Gallia nihil sanè memorabile ab Sext. Ælio cos. gestum, cùm duos exercitus in prouincia habuisset. vnum retentũ, quem dimitti oportebat cui L. Cornelius PROCOS. præfuerat (ipse ei C. Ælium prætorem præfecit) alterum quem in prouinciam adduxit, totum propè annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonia, vnde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa

Seruilis tumultus.

vrbem seruilis propè tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebãtur: cum iis vt principum liberis, magna vis seruorum erat. Augebant eorum numerum, vt ab recenti Africo bello, & ab ipsis Setinis captiua aliquot nationis eius ex præda empta mancipia. Cùm coniurationem fecissent, missis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios seruitia solicitarent: satis iam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios

Seruorum coniuratio detegitur.

occupare. Huius rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Lentulum prætorem vrbis delatum est. Serui duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraque erant, exposuerunt quibus domi custodiri iussis. prætor senatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quærendam atque opprimẽdam iussus. cum quinque legatis profectus, obuios in agris sacramento togatos arma capere, & sequi cogebat. hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus cõiurationis comprehensis, fuga seruorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera

* Val. 1000. coron.
* Val. 250. coron.

seruorum indicum & vnius liberi fuit. ei * centum millia grauis æris dari patres iusserunt: seruis * vicena quina millia æris, & libertatem. pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex eiusdem coniurationis reliquiis nuntiatum est seruitia Præneste occupatura. Eò L. Cornelius prætor profectus, de quingentis ferè hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore ciuitas fuit, obsides captiuosque Pœnorum ea moliri, itaque & Romæ vigiliæ per vicos seruatæ: iussique *circumire eas minores magistratus, & triumuiri carceris latomiarum intentiorem custodiam habere* iussi: & circa nomen Latinum à prætore literæ missæ, vt & obsides in priuato seruarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur, & captiui ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici custodia essent.

XXVII. * Valet 87552. cor.

Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream * CCXLVI. pondo in Capitolio posuerunt. gratiasque senatui egerunt, *quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset.* Eadem æstate equites ducenti, & elephanti decem & tritici modiûm CC. millia ab rege Masanissa ad exercitum, qui in Græcia erat, peruenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus Sardiniam, M. Portius Cato obtinebat; sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socij facere soliti erant, circumcisi, aut sublati, Sext. Ælius Cos. ex Gallia comitiorum causa Romam cùm redisset, creauit Coss. C. Cornelium Cethegum, & Q. Minutium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati: crescentibus iam prouinciis, & latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Volso, Cn. Sempronius Tuditanus, M. Sergius silus, M. Heluius, M. Minutius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Heluius ex iis ædiles plebis erant. ædiles curules, Q. Minutius Thermus, & T. Sempronius Longus.

Sex prætores hoc anno primum creati.

XXVIII.

Ludi Romani eo anno quater instaurati. Cn. Cornelio, & Q. Minutio COSS. omnium primum de prouinciis consulum prætorumque actum, prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. vrbana Sergio, peregrina iurisdictio Minutio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem. Heluius vlteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius, & Q. Fuluius Tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua prouincia Macedonia esset: neque vlla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quàm quòd vix dum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior COS. reuocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello, quærendo regem, & exercitum eius, Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse. Villium congredientem cum hoste, re infecta reuocatum. Quintium rebus diuinis Romæ maiorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, vt si aut maturius in prouinciam venisset, aut hyems magis fera fuisset, potuerit debellare. nunc propè in hiberna profectum ita comparare dici bellum, vt nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur.* His orationib. peruicerunt: vt consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus vtrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus Italiam prouinciam decreuerunt, T. Quintio prorogarunt imperiũ, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ: & vt bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum peditum quinque millia, & trecenti equites, & sociorum naualium tria millia, Præesse idem qui præerat classi, L. Quintius Flaminius iussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm ac Latini nominis data: & quadringenti equites, vt dimitterent veterem ex Hispaniis militem. & terminare iussi, quà vlterior citeriorve prouincia seruaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Coss. in ea prouincia fuerant, adiecerunt. Prius quàm coss. prætoresque in prouincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quòd ædes Vulcani Summaniq; Romæ, quòd & Fregellis murus & porta de cælo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quin

Tribuni plebis intercedunt, ne nouus Cos. prouincia mãtur Macedoniæ.

XXIX.

Prodigia

Quinque coloniæ in oram maritimam deductæ.

que pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingressi, obuios aliquot laniauerant: Romæ non in vrbem solum, sed in Capitolium penetrauerat lupus. C. Acilius Tribunus plebis tulit, *vt quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique; vna Puteolos, vna ad castrum Salerni.* his Buxentum adiectum. tricenæ familiæ in singulas colonias iubebantur mitti. triumuiri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Seruilius Geminus, Q. Minutius Thermus, T. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis diuinis humanisque, quæ per ipsos agendæ erant, perfectis, coss. ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis, Q. Minutius in læua Italiæ ad inferum mare flexit iter. Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, vtraque Ligurum, & duæ gentis eiusdem ciuitates, Celelates, Cerdiciatesque sese dediderunt. Etiam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, subditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dedi-

XXX derant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque se Insubribus & Cænomanis: quòd ita acceperant, coniunctis legionib. coss. rem gesturos, vt & ipsi collatas in vnum vires firmarent. posteaquam fama accidit, *alterum* cos. *Boiorum vrere agros*: seditio extemplò orta est. postulare Boij, *vt laborantib. opem vniuersi ferrent.* Insubres negare se sua deserturos. ita diuisæ copiæ, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincij ripas consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum. & cos. Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos. Cænomanorum, Brixiamque, quæ caput gentis erat, vt satis comperit, non ex auctoritate seniorum iuuentutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adiunxisse, excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, vt desciscerent ab Insubribus Cænomani, & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. & id quidem impetrari nequiit. in id data fides cos. est, vt in acie aut quiescerent: aut si qua etiam occasio fuisset, adiuuarent Romanos. Hæc ita conuenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. itaque cùm in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locauerunt. cos. principio pugnæ *vouit ædem Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent*. à militibus clamor sublatus, compotem voti eos. se facturos, & impetus in hostes est factus. non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam & à Cænomanis terga repentè in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & DCC. viuos captos: in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem; qui belli causa fuisset: signa militaria CXXX. & carpenta supra CC. Oppida, quæ defectionem secuta

Cos. Cornelius aduersus Insubres prosperè pugnauit.

Amilcar capitur in bello Gallico.

XXXI erant, dediderunt se Romanis. Minutius cos. primò effusis populationibus peragrauerat fines Boiorum, deinde vt relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boij detrectassent pugnam, ni fama victos Insubres allata animos fregisset. itaque relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua vt quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per vnam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros & vrere tecta, vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligusticos Iluates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens vt Insubres acie victos, Boios, ita vt tentare spem certaminis non auderent, territos audiuit, in deditionem venit. Literæ consulum à Gallia de gestis prosperè sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor vrbanus in senatu eas deinde ex auctoritate patrum ad populum recitauit. supplicatio in quadriduum decre-

ta. Hyems iam eo tempore erat, cum T. Quintius XXXII
capta Elatia, in Phocide ac Locride hyberna disposita haberet. Opunte seditio orta est. Factio vna Ætolos, qui propriores erant: altera Romanos accersebat Ætoli priores venerunt: sed opulentior factio exclusis Ætolis, missoq; ad imperatorem Romanum nuncio, vsque ad aduentum eius tenuit vrbem. arcem regium tenebat præsidium: neque vt discederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis cos. Romani perpelli potuerunt. Mora cur non extemplò oppugnarentur, ea fuit: quòd caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. id grauatè concessum regi est. non quin cuperet Quintius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum. necdum enim sciebat, vtrum successor sibi alter ex nouis consulibus mitteretur: an, quod summa vi vt tenderent, amicis & propinquis mandauerat, imperium prorogaretur. aptum autem fore colloquium credebat, vt sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu maliaco propè Nicæam littus elegere. eò rex ab Demetriade cum quinque lembis & vna naue rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionysodotus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phaneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristhenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progressus, cùm rex in proram nauis in anchoris stantis processisset: *Commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus inuicem, audiamusque.* Cùm rex facturum se id negaret: *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video atque omnium minimè Aetolis.* *Istud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, vt nulla fides sit.* *Non tamen*, inquit rex, *T. Quinti par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus & Phaneas. neq; enim æquè difficulter Aetoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum*

Supplicatio in quatriduum decreta ob res in Gallia prosperè gestas.

Philippi & Quintij colloquiũ.

substituant. Secundum hæc silentium fuit. Cùm XXXIII

Romanus

Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium: rex, eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, simplicem suam orationem esse; ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ ciuitatibus regi præsidia esse: captiuos & transfugas socijs populi Romani reddendos, restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factã occupasset. Ptolemæo regi Aegypti reddendas vrbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortẽ occupasset. Suas populiq; Romani conditiones has esse: ceterùm & sociorum audiri postulata verum esse. Attali regis legatis naues captiuosq;, quæ ad Chium nauali prælio capta essẽt; & Nicephorium, Venerisq; tẽplum, quæ spoliasset euastassetque, pro incorruptis restitui: Rhodij, Peræam (regio est continentis aduersus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant, postulabántq; præsidia deduci ab Iasso, & Bargyllis, & Euromensium vrbe, & in Hellespõto Sesto atq; Abydo, & Perinthum Byzantijs in antiquam formulam iuris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia portúsq;. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phaneas cùm eadem ferè quæ Romani, vt Græcia decederetur, postulasset, redderentúrq; Aetolis vrbes, quæ quondam iuris aut ditionis eorum fuissent, excepit orationem eius princeps Ætolorum Alexander, vir (vt inter Aetolos) facundus. Iamdudum se reticere, ait, non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorũ dicentem interpellet. Neq; de pace cum fide Philippũ agere, neq; bella vera virtute vnquam gessisse. in colloquijs insidiari & captare, in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere vrbes, & vincentiũ præmia victum corrũpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, vrbibus parcere quãtum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorũ possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod cõsilium esse? Plures priore anno sociorũ vrbes in Thessalia euastasse Philippum, quàm omnes qui vnquam hostes Thessaliæ fuerint. ipsis quoq; Aetolis eum plura sociûm, quàm hostẽ ademisse. Lysimachiam pulso prætore & præsidio Aetolorũ occupasse eum. Cium item suæ ditionis vrbem funditus euertisse, ac delesse. eadẽ fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum.

Præis leges dat Quintius.

Alexandri Ætolorum principis ad Philippum oratio.

XXXIV. Motus oratione Alexãdri Philippus nauem, vt exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere in Aetolos maximè violenter. Phaneas interfatus non in verbis rem verti, ait: aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem, inquit Philippus etiam cæco: iocatus in valetudinem oculorum Phaneæ: & erat dicacior natura, quàm regem decet: & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cœpit: Aetolos, tanquam Romanos decedi Græcia iubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. ipsius enim Aetoliæ Agræos Apodotásq; & Amphilochos, quæ permagna eorũ pars sit, Græciam non esse. An quod a socijs eorũ non abstinuerim, iustam querelam habent? cùm ipsi pro lege hunc morem antiquitus seruent: vt aduersus socios ipsi suos publica tantum auctoritate dempta, iuuentutem suam militare sinãt: & contraria persæpe acies in vtraq; parte Aetolica auxilia habeant? Neq; ego Cium expugnaui, sed Prusiam socium & amicum oppugnantẽ adiuui: & Lysimachiam ab Thracibus vindicaui. sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia eius auertit, Thraces habẽt. Et Aetolis hæc. Attalo autẽ Rhodijsq; nihil iure debeo. non enim a me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa Peræam Rhodijs, & naues Attalo cum captiuis, qui comparebunt, restituam. nam quod ad Nicephoriũ Venerisq; templi restitutionem attinet: quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi quo vno modo luci siluæq; cæsæ restitui possunt, curam impensamq; sationis me praestaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet. Extrema eius oratio aduersus Achæos fuit: in qua orsus ab Antigoni primùm, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorũ iussit, omnes diuinos humanósq; honores complexa atq; ad ea adiecit recens de exercitu, quo abse desciuissent; inuectusq; grauiter in perfidiam eorum, Argos tamen se redditurum eis dixit, de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumq; simul ab eo, vtrum iis se vrbibus decedere se æquum censeat, quas à seipso captas iure belli habeat; an ijs etiam, quas a maioribus suis accepisset? Parãtibus Achæis Ætolisq; ad ea respondere, cùm prope occasum sol esset; dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat. Romani socijsq; in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus vsquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & iam desperantibus venturum, repentè apparuerunt naues. atq; ipse quidem, cùm tam grauia & indigna imperarentur, inopem consilij diem se consumpsisse deliberando aiebat. Vulgo credebatur de industria rem in serum tractam, ne tẽpus dari posset Achæis Ætolisq; ad respõdendum & eam opinionem ipse affirmauit, petẽdo, vt summotis alijs, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primò non acceptum, ne excludi colloquio viderẽtur socij: deinde cum haud absisteret petere, ex omnium concilio Romanus imperator cum Appio Claudio Tribuno militum ceteris summotis, ad extremum littus processit. Rex cum duobus, quos pridiè adhibuerat, in terram est egressus. Ibi cùm aliquamdiu secretò locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quintius hæc retulit ad socios. Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captiui. Attalo naues, & cum ijs captos nauales socios: Rhodijs regionẽ, quam Peræam vocant, reddere: Iasso & Bargyllis non cessurum. Aetolis Pharsalũ Larissáq; reddere Thebas non reddere. Achæis non Argis modò, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omnium placere partiũ, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. plus enim amitti in ijs, quàm acquiri: nec vnquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, causas certaminũ deponere. Cùm hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur ad Philippum quoq; procul stantem vox ex perlata. itaq; à Quintio petit, vt rem totam in posterũ diem differret, profectò aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurũ. Littus ad Thronium colloquio destinatur. eò maturè conuentum est. Ibi Philippus primò & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. postremò petere tẽpus, quo legatos Romã ad senatum mittere posset, aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut quascumq; senatus dedisset, leges

XXXV.

Philippus & Romanus imperatore exclusis socijs soli colloquuntur.

XXXVI.

Philippi cum Romano Imperatore & socijs colloquium.

Philippus natura dicacior.

Philippus ad pacis leges respondet.

pacis accepturum. Id ceteris haudquaquam placebat. *nec enim aliud, quàm moram & dilationem ad colligendas vires quæri.* Quintius *verum id futurum fuisse,* dicere: *si æstas, & tempus rerum gerendarũ esset. nunc hyeme instante nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. nam neq; sine auctoritate senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari, dum bello necessariam quietem ipsa hyems daret, senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt: induciisq; datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. additum induciarum pacto, *vt regia præsidia Phocide ac Locride extemplò deducerentur.*

Legati ad senatum mittuntur de pace cum Philippo facienda.

Et ipse Quintius cum sociorum legatis Aminandrum Athamanum regem: vtq; speciem legationis adiiceret, Q. Fabium (vxoris Quintij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & appium Claudium misit. Vt ventum Romam est, prius sociorum le-

XXXVII gati, quàm regis auditi sunt. cetera eorum oratio conuiciis regis consumpta est. mouerunt eò maximè senatum, demonstrando maris terrarumq; regionis eius situm: vt omnibus appareret. *si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret: non posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum non contumeliosius, quàm verius, compedes eas Græciæ appellare.* Legati deinde regis intromissi, quibus longiorem exorsis orationem breuis interrogatio, *cessurúsne iis tribus vrbibus esset,* sermonem incidit: cùm *mandatum sibi de his nominatim negarent quicquam.* Sic infecta pace regij dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod vt satis apparuit, non tædere belli senatum: & ipse victoriæ quàm pacis auidior, neq; colloquiũ postea Philippo dedit, neq; legationem aliam, quàm quæ omni Græcia decedit nunciaret, admissurum dixit.

XXXVIII Philippus cum acie decernendũ videret, & vndique ad se contrahendas vires, maximè de Achaiæ vrbibus, regionis ab se diuersæ, & magis tamen de Argis, quam de Corintho solicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, vt victori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet.

Argiuorum vrbem Nabidi fiduciariam tradit Philippus.

Philocli, qui Corintho Argisq; præerat, scribit, *vt tyrannum ipse conueniret.* Philocles præterquam quòd iam veniebat cum munere, adiicit ad pignus futuræ regi cum tyrãno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio coniungere velle. Tyrannus primò negate *aliter vrbem eam se accepturum, nisi Argiuorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium vrbis esset.* deinde, vt frequenti concione non aspernatos modò, sed abominatos etiam nomen tyranni audiuit, causam despoliandi eos nactum ratus, *tradere vbi vellet vrbem, Philoclem iussit.* Nocte ignaris omnibus accectus in vrbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca, portæq; clausæ, paucis principum tumultum inter primum elapsis.

Nabidis in Argiuos crudelitas.

eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes, qui non cunctanter contulére, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in seruilem modum lacerati atque extorti. Concione inde aduocata, rogationem promulgauit, vnam de tabulis nouis, alteram de agro viritim diuidendo, duas faces nouantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX Posteaquam in potestate Nabidis Argiuorum ciuitas erat, nihil eius memor tyrannus, à quo eam ciuitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hybernantem mittit, qui nuntiarent, *Argos in potestate sua esse: eò si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cum eo conuentura.* Quintius, vt eo quoq; præsidio Philippum nudaret, cum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, vt ab Ægina Sicyonem sibi occurreret. ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis fortè ipsis diebus L. Quintius frater eius adduxerat ex hybernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat. qui cùm *tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum* diceret; in sententiam suam Quintium traduxit, ne in vrbem ipsam Agros iret. Haud procul vrbe Mycenica vocatur. in eo loco vt congrederentur, conuenit.

Nabidis & Quintij Romani imperatoris colloquium.

Quintius cum fratre & Tribb. militum paucis, attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum Prætor, cum auxiliaribus paucis venit. Tyrannum ibi cum omnibus copiis operientem inuenerunt. progressus armatus eum satellitibus armatis est in medium ferè interiacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus Tribunis militum, inermes item regi prætor Achæorum, & vnus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum: *quòd armatus ipse armatisq; septus, cùm inermes Romanum imperatorem, regemq; cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere dixit, sed exules Argiuorum.*

Conditiones amicitiæ inter Romanos & Nabidẽ.

Inde vbi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res: vnam, *vt bellum cum Achæis finiret*: alteram *vt aduersus Philippum mittere secum auxilia.* Auxilia se missurum dixit pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum

XL Philippo finiretur. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, cum fraude Philoclis proditam vrbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argiuis, vt se defenderet, accitum. Concionem Argiuorum rex postulabat, vt id sciri posset. nec tyrannus abnuere: sed *deductis ex vrbe præsidiis liberam concionem, non immistis Lacedæmoniis declaraturam quid Argiui vellent, præberi debere* dicebat rex. tyrannus negauit deducturum: Hæc disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum: sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisq; inter Nicostratum Præt. Achæorũ & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus: & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, vt Philocli præfecto vrbis appareret tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantiq; vt extemplò transiret, vrbémq; traderet, ita respondit: vt distulisse rem magis, quàm negasse videretur. A Corintho Quintius Anticyram traiecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & ciuitas nouis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque ne sine ali-

qua munificentia præteritet ciuitatẽ sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit: & decem millia medimnûm frumenti. atque ita Cenchreas ad naues rediit. Et Nabis firmato præsidio Argis Lacedæmonẽ regressus, cùm ipse viros spoliasset: ad fœminas spoliandas vxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domũ accersendo, blandiẽdoque ac minãdo, non aurũ modo iis, sed postremò vestem quoque mundũq; omnẽ muliebrẽ ademit.

Nabidis vxor Argiuas spoliat.

EPITOME LIBRI XXXIII.

Titus Quintius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellauit. L. Quintius Flamininus frater procõsul, Acarnanes, Leucade vrbe, quæ caput est Acarnaniæ, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus à Thebis ob subitã valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus Coss. Boios, & Insubres Gallos subegerunt: Marcellus triumphauit. Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas aduersæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum Regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

Hac editione, huius tricesimi tertij libri dimidium seu sectiones septuaginta duæ primores, quæ desideratæ diu fuerant, accesserunt Liuio.

Æc per hiemem gesta. Initio autem veris Quinctius Attalo Elatiam excito, Bœotiorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuãtem, ditionis suæ facere cupiẽs, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum vnius signi militibus, & Attalo, legationibusque, quæ frequentes vndique conuenerant, pergit ire ab vrbem, iussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se mille passuum interuallo distantes. Ad medium fermè viæ Bœoticorũ Prætor Antiphilus obuius fuit, cætera multitudo è muris aduẽtum imperatoris Romani, Regisque prospeculabatur, rara arma, paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum, vallesque interjectæ occulebant. Cùm iam ad propinquaret vrbi, velut obuiã egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Causa erat moræ, vt hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, insecutũ confestim agmẽ armatorũ non antè quàm ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. tum, velut prodita dolo Antiphili Prætoris vrbe, captaque, obstupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictũ erat, Bœotis relictum. Texerunt tamen dolorem, quem & nequidquam, & non sine periculo ostendissent. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus à maiorum suorum, suisque, & communibus in omnem Græciam, & proprijs in Bœotiorum gentem meritis, segnior iam, & infirmior, quam vt cõtentionem dicendi sustineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferunt, perferuntque, parte membrorum captum paulisper concio intermissa est. Aristenus inde, Achæorum Prætor, eo cum maiore auctoritate auditus, quòd non alia, quàm quæ Achæis suaserat Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quinctio adjecta, fidem magis Romanam, quàm arma aut opes extollentæ verbis. Rogatio inde à Platæensi Dicearcho lata, recitataque de societate cũ Romanis iungenda, nullo contra dicere audẽte, omniũ Bœotiæ ciuitatum suffragiis accipitur, iubeturque. Concilio dimisso Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquã non vitæ pręsens periculũ vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatẽ visa est, relicto eo ad curationem necessariã corporis, Elatiam, vnde profectus erat, redit, Bœotiis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem adscitis, & quando tuta ea, pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat conuersis. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida Regni habere instituit, in magna inopia iuniorum: absumpserant enim per multas iam ætates continua bella Macedonas, ipso quoque regnãte, & naualibus bellis aduersus Rhodios, Attalúmque, & terrestribus aduersus Romanos ceciderat magnus numerus, ita & tirones ab xvj. annis milites scribebat, & emeritis quidam stipendijs, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa reuocabantur. Ita suppleto exercitu, secũdum verum æquinoctium omnes copias Dium cõtraxit, ibique statiuis positis, exercendo quotidie milite hostem opperiebatur. Et quinctius per eosdem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronũ & Scarpeã, ad Thermopylas peruenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantiũ quãtis auxilijs Romanum ad bellum sequerẽtur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ad Heraclea Xynias progressus in confinio Ænianum, Thessalorũque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt, Phanca duce, MM. peditum cum equitibus CCCC. venerunt. Et ne dubium esset quid expectasset, confestim quinctius mouit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingẽti Gortynij Cretensium duce Cyndate, & trecẽti Apolloniatæ haud dispari armatura se coniunxere: nec ita multo post Aminãder cum Athamanũ peditũ ducẽtis & mille. Philippus cognita professione ab Elatia Romanorũ, vt cui de summa rerum adesset certamẽ, adhortãdos milites ratus multa iam sepe memorata de maiorũ virtutibus, simul de militari laude Macedonũ cum disseruisset, ad ea tum maximè animos terrebant, quibusque erigi ad aliquã spem

marent fugere pauidos Romanos, inuitum & cunctabundũ, & dicentẽ temere fieri, non locũ sibi placere, non tẽpus, perpulit, vt educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus magis necessitate, quã occasione pugnę, inductus fecit. Dextrũ cornu, elephantis ante signa instructis in subsidiis reliquit, læuo cum omni leui armatura in hostem vadit, simul admonens cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces montibus, fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassẽt. Cùm iis quos P. Sulpicij priùs ductu obsidentes in eodem aditu vicissent: fama stetisse non viribus Macedoniæ regnum: Eam quoque famam tandem euanuisse: Iam peruentũ ad suos in ima valle stantes erat, qui aduentu exercitus, Imperatorisque pugnam renouant, impetuque facto rursus auertunt hostẽ. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum robore Macedonici exercitus, quam phalangẽ vocabãt, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori ex purpuratis vni, vt cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo vt in iugum euasit, & iacentibus ibi paucis armis, corporibúsque hostiũ præliũ eo loco fuisse, pulsósque inde Romanos, & pugnari prope castra hostiũ vidit, ingenti gaudio est elatus, mox refugientibus suis, & terrore verso, paulisper incertus an in castra reciperet copias trepidauit, deinde vt adpropinquabat hostis, & præterquam quod cædebãtur aduersi, nec nisi defenderentur, seruari poterãt, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat, coactus nondũ adsecuta parte suorũ periculũ summæ rerum facere, equites leuémque armaturam, qui in prælio fuerãt, dextro in cornu locat, cetratos, & Macedonũ phalangem hastis positis, quarũ longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere iubet, simul, ne facile perrumperetur acies, dimidiũ de fronte demptum, introrsus porrectis ordinibus, duplicat vt longa potiùs quàm lata acies esset, simul & densari ordines iussit, vt vir viro, arma armis iungerentur. Quinctius, his qui in prælio fuerant inter signa, & ordines acceptis, tuba dat signũ. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnę exortus, nam forte vtraque acies simul conclamauere, nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tùm maximè in præliũ veniebãt. Dextro cornu Rex, loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans vincebat; sinistro, cum maximè adpropinquante phalangis parte, quæ nouissimi agminis fuerat, sine vllo ordine, trepidabatur: media acies, quæ propior dextrum cornu erat, stabat, spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnæ intenta; Phalanx, quæ venerat, agmẽ magis quam acies, aptiorque itineri quàm pugnæ, vix dum in iugũ euaserat. In hos compositos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephãtis priùs in hostẽ actis impetum facit, ratus partem profligatã cetera tracturã. Non dubia res fuit, extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum auersi, & ceteri quidẽ hos pulsos sequebantur. Vnus è tribunis militũ, extẽplo capto cõsilio, cum viginti signorum militibus relicta ea parte suorũ, quę haud dubiè vincebat, breui circuitu dextrum cornu hostiũ auersum inuadit, nullã aciem ab tergo adortus, cum turbasset. Cæterùm ad cõmunem omnium in tali re trepidationẽ accessit, quòd Phalanx Macedonum grauis, atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hos, qui a fronte paulò antè pedem referentes, tunc vltro territis instabãt, patiebantur. Ad hoc loco etiam premebãtur, quia iugũ ex quo pugnauerãt, dum per procliue pulsos insequuntur, tradiderãt hosti ad terga sua circumducto. Paulisper in medio cæsi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam. Philippus cum paucis peditum, equitumque primo tumulũ altiorẽ inter ceteros cepit, vt specularetur quę in læua parte suorum fortuna esset, deinde postquã fugã effusam animaduertit, & omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum & ipse acie excessit. Quinctius cum institisset cedentibus, repentè, quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnã pararẽt incertus, paulisper nouitate rei cõstitit: deinde vt accepit hũc morẽ esse Macedonum tradentiũ sese, parcere victis in animum habebat. Ceterùm ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnã, & quid imperator vellet, impetus in eosdẽ factus & primis cæsis, cęteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem vnum substitit, ad excipiẽdos si qui prælio superessent. Romani victores in castra hostiũ spe prædæ irrũpunt, ea magna iam ex parte direpta ab Ætolis inueniũt. Cæsa eo die viij. hostiũ: Ex victoribus septingẽti fermè ceciderũt. Si Vario quis credat, omniũ rerũ immodice numerũ augẽti, quadraginta millia hostiũ eodẽ die sunt cæsa, capta vbi modestius mendaciũ est. V. millia, DCC. signa militaria CCXLI. mil Claudius quoq; duo & XXX: millie hostium cæsa scribit, capta quatuor millia, & CCC. Nos non minimo potissimũ numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertũ auctorem, cum omniũ rerum. Romanorum tum pręcipuè in Græcia gestarũ. Philippus collectis ex fuga, qui variis casibus pugnæ dissipati vestigia eius secuti fuerant, missisque Larissam ad cõmentarios regios comburendos, ne in hostiũ venirẽt potestatem, in Macedoniã cõcessit. Quinctius captiuis, pręda que venũdatis, partim militi concessis, Larissam est profectus dum satis gnarus quam regionẽ petisset Rex, quidue pararet. Caduceator eo regius venit, specie, vt induciæ essent, donec tollerẽtur ad sepulturam qui in acie cecidissent, re vera ad petendã veniam legatis mittendis. Vtrumque ab Romano impetratũ, adiecta & illa vox bono animo esse regem, vt iuberet: quæ maximè Ætolos offendit, iam tumẽtes, querentesq, mutatũ victoria Imperatorẽ: Ante pugnã omnia magna, paruaque cõmunicare cum sociis solitum. nunc omniũ expertes cõsiliorũ esse, suo ipsum arbitrio cuncta agere, cum Philippo iam gratiæ priuatæ locum quærere, vt dura, atque aspera belli Ætoli exhausserint, pacis gratiã, & fructum Romanus in se vertat. Et haud dubie decesserat iis aliquantũ honoris, sed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis immunere credebant inuictũ ab ea cupiditate animi virum, sed & succensebat nõ immeritò Ætolis ob insatiabilẽ auiditatẽ prędę, & arrogantiã eorũ, victoriæ gloriã in se rapientiũ, quæ vanitate sua omnium aures offendebat. & Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulò, vt viliores, leuioresque apud omnes essent, & viderentur, faciebat: induciæ XV. dierum

non audētes agmen dimittere in campos, vidisset, ad Cleonas quidem accessuros numquam credidisset, reuocari turba iubet vagos à castris (dilapsosq;) Ipse raptim capere arma iussis militibus, infrequēti agmine porta egressus, super flumē instruit aciem. Ceteræ copiæ vix colligi, atque instrui cum potuissent, primum hostiū impetū non tulerūt. Macedones, & maximè omnium frequētes, ad signa fuerāt, & diu ancipitem victoriæ spem fecerunt, postremò fuga cæterorum nudati, cum duæ iam acies hostiū ex diuerso, leuis armatura ab latere, clypeati cetratique à frōte vrgerent, & ipsi re inclinata primo retulere pedem, deinde impulsi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla spe castrorum tenendorum relicta Corinthum petierūt. Niceratus mercenariis militib. ad hos persequēdos, equitibus, Thracumque auxiliis in populatores agri Sicionij missis, magnā vbique cædem edidit, maiorē prope quàm in prælio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenē Philiūtaque depopulati erant, (vt cōpositi partim omnium signati) ad castra reuertētes in hostiū stationes tāquam in suas illati: sed partim ex discursu id, quod erat, suspicati ita se in fugam passim sparserāt, vt ab ipsis agrestibus errantes circumuenirētur. Ceciderunt eo die mille & quingēti, capti tricenti. Achaia omnis magno liberata metu. Priusquā dimicaretur ad Synoscephalas, L. Quinctius Coreyram excitis Acarnanū principibus, quæ sola Græciæ gētium in partibus Regis manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maximæ causæ eos tenuerant in amicitia regis, vna, fides insita gēti; altera, metus, odiumque Ætolorū. Conciliū Leucaden indictum est. Eo neque cuncti cōuenere Acarnanum populi. nec iis qui conuenerant, idem placuit: sed & principes, & magistratus peruicerunt, vt priuatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes qui adfuerant ægrè passi, & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acarnanū, Androcles, & Echedemus, non ad tollēdum modò decretum Romanę societatis valuerūt, sed etiam, vt Archelaus, & Bianos, principes gentis ambo, quod auctores eius sententiæ fuissent, proditionis in cōcilio dānarētur; & Leuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperiū abrogaretur. Rem temerariā, sed euētu prosperam, damnati fecerūt. suadentibus namque amicis vt cederent tēpori, & Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati quòd casus tulisset. Cum se frequenti cōcilio intulissent, primò murmur, ac fremitus admirantiū, silentium mox à verecundia simul pristinæ dignitatis, ac misericordia præsentis fortunæ ortum est: potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, vbi ad crimina diluenda venrū est, cum tanta fiducia, quā tam innocētia dabat, disseruerunt; postremò vltro aliquid etiam queri, & castigare iniquitatē simul in se, crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, vt omnia, quæ in eos decreta erant, frequētes recolerent, neque eò minus, redeundum in societatē Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam censerent. Leucade hæc sunt decreta, id caput Acarnaniæ erat, eó que in conciliū omnes populi conueniebant. (Iamque) cùm hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flaminiū perlata esset, extēplo cum classe profectus Leucade ad Heræū, quod vocant, naues adplicuit. Inde cum omni genere tormentorū, machinarúmque, quibus expugnātur vrbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostēdebatur, tum vineas, turresque erigere, & arietem admouere muris cœpit. Acarnania vniuersa inter Ætoliam, atque Epirum posita, solem occidentē, & mare Siculū spectat. Leucadia nūc insula est, vadoso freto, quod perfossum manu, & ab Acarnania diuisa tum peninsula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ: quingentos fermè passus lōgæ fauces erant: latæ haud amplius cētum & viginti. in his angustus Leucas posita est, colli applicata verso in orientē; & Acarnaniam. ima vrbis plana sunt, iacentia ad mare: quo Leucadia ad Acarnania diuiditur. inde terra mariq; expugnabilis est. nam & vada sunt stagno similiora, quam mari: & campus terrenus omnis, operiq; facilis, itaq; multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam vrbs ipsa opportuna oppugnātibus erat, tam inexpugnabiles hostiū animi. die ac nocte intēti reficere quassata muri, obstruere quæ patefacta ruinis erāt, prœlia impigrè inire, & armis magis muros quàm seipsos mœnibus tutari. diutiusq; spe Romanorū obsidionē eam extraxissent, ni exsules quidā Italici generis Leucade habitātes, ab arce milites accepissent. eos tamē ex superiore loco magno cū tumultu decurrentes, aciè in foro instructa iusto prœlio aliquādiu Leucadij sustinuerunt. interim & scalis capta multis locis mœnia, & per stragē lapidū ac ruinas transcēsum in vrbem, iamq. ipse legatus magno agmine circūuenerat pugnātes. pars in medio cæsi, pars armis abjectis dediderunt sese victori. Et post dies paucos audito prælio, quod ad Cynoscephalas pugnatū erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionē legati venerūt. Iisdem diebus, omnia simul inclināre fortuna, Rhodij quoq; ad vindicādā à Philippo continentē regionem (Peræam vocāt) possessam à maioribus suis, Pausistratū prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & nongentis ferè armatis ex vario genere auxiliorū collectis, miserunt. Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ, Tamiani & Arei ex Africa, & Laudiceni ex Asia erāt. cum his copiis Pausistratus tēdebat in Stratonicēsi agro. locum peroportunū, ignaris regiis qui tenuerant, occupauit. In tēpore & ad idipsum excitū auxilium mille Achæi pedites cum cētū equitibus superuenerūt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates regius præfectus recuperandi castelli causa primò castra ad ipsa tendebat. mouit inde ad alterū castellū, item Stratonicēsis agri: Astragon vocāt omnibusque ex præsidiis, quæ multifariā disiecta erāt, deuocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorū auxiliaribus, Alabāda, vbi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodij pugnam detrectauerunt. atque castris in propinquum collatis, extemplo in acium descēsum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, læuo Agrianos locat: in mediū accipit contractos ex castellorum (Cares maximè erant) præsidiis, equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares Thraeumque Rhodia cohors dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum habuère: medios mixta ex pluribus gentibus

Leucadis situs.

Leucas capitur.

Acarnaniæ populi dedunt sese Romanis.

Rhodij Peræam à Philippo armis vindicant.

busauxilia: equites leuisque armaturæ quod erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum acies vtræque super ripam, qui tenui aqua interfluebat torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi, maius aliquanto prœlium quàm pro numero edidêre pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuêre, & centeni fermè equites. cæterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & æqua spe pugnauerunt. Achæi primi torrēte superato in Agrianos impetum fecêre: deinde tota propè cursu transgressa amnem acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achæi mille & ipsi quadringentos loco expulere. inclinat dein dextrū omne cornu. Macedones, vsque dum ordine & velut stipata phalanx consistebat, moueri nequiuerūt. postquam læuo latere nudato circumiacere hastas in venientem ex transuerso hostem conati sunt, turbati extemplò, tumultum primò inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremò abiectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargyllas petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodij quantum diei superfuit secuti, recepetunt sese ad castra. Satis constat, *si confestim victores Stratoniceam petissent, recepi eam vrbem sine certamine potuisse.* Prætermissa eius rei occasio est, dum in castellis vicisque Peraæ recipiendis tempus teritur. interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum iis, quæ prœlio supererant, copiis intrauit muros. nequicquam inde obsessa oppugnataque vrbs est: recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies fermè gesta. Philippus cum audisset *Dardanos transgressos fines regni, superiora Macedoniæ euastere;* quamuis toto propè orbe terrarum vndique se suosque profligante fortuna vrgebatur: tamen morte tristius ratus Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per vrbes Macedoniam habito, cum sex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pelagoniæ improuiso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prœlio, maior prædandi cupidine palata per agros cæsa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea vna expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum: quàm opportunè iam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam præterquam quod facilius cum singulis, quàm si in vnum ambo simul contulissent vires, bellatum est: Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum priore æstate omnibus, quæ in Cœle Syria sunt, ciuitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hyberna Antiochiam concessisset: nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, cum ingētes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris præmissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardue ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum nauium, ad hoc leuioribus nauigiis cercurisque ac lembis ducentis proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus vrbes, quæ in ditione Ptolemæi essent: simul Philippum (nec dum enim debellatum erat) exercitu nauibusque aditurus. Multa egregia Rhodij pro fide erga populum Romanum proque vniuerso nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quàm quòd ea tempestate non territi tanta mole imminentis belli legatos ad regem miserunt: *Nephelida* (promontorium Ciliciæ est, inclytum fœdere antiquo Atheniensium) *si eo non contineret copias suas, se obuiam ituros*: non ab odio vllo, sed ne coniungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberātibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, & superato Anemurio (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque eius oræ castellis aut metu, aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorū auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperauit iræ: *& legatos se Rhodum missurum* respondit: *iisq; mandaturum, vt renouarent vetusta iura cum ea ciuitate; sua maiorumque suorum: & vetarent eos aduentum pertimescere regis; nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta, responsaque.* tum fortè legati redierunt ab Roma, comiter auditi, dimissique: vt tempus postulabat, incerto adhuc aduersus Philippum euentu belli. Cùm hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, *debellatum ad Cynoscephalas esse.* Hoc nuntio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat consilium obuiam eundi classe Antiocho. illam alteram curam non omiserunt tuendæ libertatis ciuitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam aliàs auxiliis iuuerūt, alias prouidendo ac præmonendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Cauniis, Mindiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, vt quæque acta in his locis sint, cùm ad ea quæ propriè Romani belli sunt, vix sufficiam. Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamum aduectus moritur, altero & septuagesimo anno: cū quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro præter diuitias nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnificè vtendo effecit: primum vt sibi, deinde vt aliis non indignus videretur regno. victis deinde prœlio vno Gallis, quę tum gens recenti aduentu terribilior Asiæ erat, regium asciuit nomē, cuius magnitudini semper animum æquauit. summa iustitia suos rexit. vnicam fidem sociis præstitit. vxorem, ac liberos tres superstites habuit. mitis ac munificus amicus fuit. regnū adeò stabile ac firmum reliquit, vt ad terniā stirpem possessio eius descenderit. Cùm is status rerum in Asia Græciaque & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certè nondū perpetrata, ingens in Hispania vlteriore coortum est bellum. M. Heluius eam prouinciam obtinebat. is literis senatum certiorē fecit, *Colcam & Luscinum* *regulos*

Margin notes:

Rhodij fundūt Macedonas & Peræa potiuntur.

Philippus Dardanos opprimit.
III

Antiochus molitur bellum ad uersus Romanos.

IV
Rhodiorū fides erga populum Romanū.

V
Attalus rex moritur.

VI
Ingens bellum in vlteriore Hispania coortum.

regulos in armis esse; cum Colca decem & septem oppida, cum Luscino validas vrbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnem, quæ nondũ animos nudauerit, ad finitimorum motus consurrecturam. His literis à M. Sergio Pr. cuius iurisdictio inter ciues & peregrinos erat, recitatis, decreuerunt patres, vt comitiis prætorum perfectis, cui

VII
Inter consules & tribunos plebis de triũpho certamen.

prætori prouincia Hispania obuenisset, is primo quoq; tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret. Sub idem tempus Coss. Romam venerunt, quibus in æde Bellonæ senatum habẽtibus, postulantibusq; triumphũ ob res prosperè bello gestas, C. Atinius Labeo, & C. Vrsanius Tribb. plebis, *vt separatim de triumpho agerent* Coss. *postularunt, communemse relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset.* Cumq; Minutius *vtrique prouinciam Italiam obtigisse* diceret, *communi animo consilioque se & collegam res gessisse*, Cornelius adiiceret: *Boios aduersum se transgredientes Padum, vt Insubribus Cænomanisq; auxilio essent, depopulãte vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda auersos esse:* tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium fateri, vt non magis de triumpho eius, quàm de honore diis immortalibus habendo dubitari posset: non tamen nec illum, nec quemquã aliũ ciuem tantum gratia atque opibus valuisse, vt cùm sibimet triumphum impetrasset, collegæ eundem honorẽ impudenter petenti daret. Q. Minutium in Liguribus leuia prœlia, vix digna dictu fecisse; in Gallia magnũ numerum militum amisisse. nominabant etiam tribunos militum T. Iuuencium, & Cneum Labeonis fratrem, qui aduersa pugna cum multis aliis viris fortibus ciuibus ac sociis cecidissent. oppidorũ paucorũ ac vicorũ falsas, & in tempus simulatas, sine vllo pignore deditiones factas esse.*

VIII
Hæc inter consules tribunosque altercationes biduũ tenuerũt, victiq; perseuerantia tribunorũ consules separatim retulerunt. Cn. Cornelio omniũ cõsensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesq; addiderunt fauorem cõsuli, gratias agẽtes, cõmemurãtesq, *obsidione se esse ab eo liberatos, plerosq; etiã, cùm apud hostes essent, seruitute exceptos.* Q. Minutius tentata tantũ relatione, cùm aduersum omnẽ senatũ videret, *in mõte Albano se triumphaturũ, & iure imperii cõsularis, & multorũ clarorũ virorũ exẽplo* dixit Cn. Cornelius de Insubribus Cænomanisque in magistratu triumphauit.

Cn. Cornelii triumphus.

multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captiuis carpentis transuexit, multi nobiles Galli ante currũ traducti, inter quos quidam amilcarẽ ducẽ Pœnorũ fuisse, auctores sunt. ceterùm magis in se cõuertit oculus Cremonensium Placentinorumq; colonorũ turba pileatorum, currũ sequentiũ. Tulit in triumpho * ducẽta triginta septem millia quingẽros, * argenti bigati septuaginta nouẽ millia. * septuagenos æris militibus diuisit: duplex equiti, triplex cẽturioni. Q. Minutius Coss. de Liguribus Boiisq; Gallis in mũte Albano triumphauit. is triumphus vt loco, & fama rerum gestarũ, & quod sumptũ non erogatũ ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisq;, & spoliis fermè æquabat. pecuniæ etiam propè par summa fuit, * æris translata ducẽta & quinquaginta quatuor millia, * argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducẽti. militibus centurionibusq; & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

* Hic numerus videtur referre H S. Et sic faciet coron. 5163. & duos sol. Turon. vel circiter.
* Val. 7400. cor. si per bigatos denarios intelligas.
* 70. æris faciunt dimidium coro. cum 9. sol. & duab. denar. Turo.
* Val. 2540. coron.
* Val. 5310. coron.
Supplicatio in dies quinq; decreta, ob res in Græcia prosperè gestas.

IX
Secũdum triumphũ cõsularia comitia habita. creati Coss. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Prr. postero die facti. Q. Fabius Buteo. T. Sempronius Longus, Q. Minutius Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu eius anni literæ à T. Quintio venerunt, *se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitũ fusum, fugatumque.* Hæ literæ prius in senatu à Sergio Pr. deinde ex auctoritate patrũ in concione sunt recitatæ. Ob res prosperè gestas in dies quinq; supplicationes decretæ. Breui post legati & à T. Quintio, & ab rege venerũt. Macedones deducti extra vrbem in villam publicã: ibique is locus, & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. haud multa verba facta, cùm Macedones *quæcũque senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent.* Decem legati more maiorũ, quorum ex consilio, T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adiectumq;, vt in eo numero legatorũ P. Sulpicius, & P. Villius essent; qui Coss. prouinciam Macedoniã obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus vt sibi colonorum numerus augeretur, mille asscribi iussi: *dum ne quis in eorũ numero esset, qui post M. Cornelium & T. Semproniũ* Coss. *hostis fuisset.*

X
Ludi Romani & plebeii.

Ludi Romani eo anno in circo scenaq. ab ædilibus curulibus, L. Cornelio Scipione, & Cn. Mãlio Volsone, & magnificẽtius quàm aliàs facti, & lætius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati. Plebeii septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. ex argẽto mulctaritio tria signa ænea, Cereri Liberoq; & Liberæ posuerũt. L. Furius, & M. Claudius Marcellus cõsulatu inito, cùm de prouinciis ageretur, & Italiam vtriq; prouinciam senatus decerneret: vt Macedoniam cum Italia sortirẽtur, perebãt. Marcellus prouinciæ cupidior, *pacem simulatam ac fallacem* dicendo *& rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem,* dubios sententia patres fecerat. & sortitã obtinuissent Coss. ni Q. Marcius rex, & C. Atinius Labeo Tribb. plebis *se intercessuros* dixissent: ni prius ipsi ad plebẽ tulissent: *vellent, iuberẽtne cum rege Philippo pacẽ esse.* Ea rogatio in Capitolio ad plebẽ lata est, omnes quinq; & triginta tribus vti rogatæ iusserũt. Et quo magis pacem ratã esse in Macedonia vulgo lætarẽtur, tristis ex Hispannia nũtius allatus effecit, vulgatæq; literæ, *C. Sẽproniũ Tuditanũ* PROCOS. *in citeriore Hispania prœlio victũ, exercitũ eius fusum fugatũq;: & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanũ cum graui vulnere latũ ex prœlio, haud ita multo post exspirasse.*

Tuditanus proconsul in Hispania cum exercitu fusus.

Coss. ambobus Italia prouincia cũ his legionibus, quas superiores Coss. habuissent, decreta, & vt quatuor legiones nouas scriberent: duas, quæ quo senatus cẽsuisset, mitterẽtur. & T. Quintius Flaminius cũ duabus legionibus prouinciã eodẽ exercitu obtinere iussus, imperiũ ei prorogatum satis iam ante videri. Pr. deinde prouincias sortiri, L. Apustius Fullo vrbanã iurisdictionem, M. Acilius Glabrio inter ciues & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam vlteriorem, Q. Minutius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliã, T. Sẽpronius Longus Sardiniam.

Prouinciarum sortitio.

diniam. Q. Fabio Buteoni, & Q. Minutio, quibus
Hispaniæ prouinciæ euenerant, Coss. legiones
singulas ex quatuor ab se scriptis quas viderentur
vti darent, decretum est: socium ac nominis
Latini quaterna millia peditum, trecenos equites.
hiq; primo quoque tempore in prouincias ire
iussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum
est, quàm simul cum Punico bello fuerat finitum.
XI nitum. Priusquam hi prætores ad bellum prope
Prodigia. nouum, quia tum primùm suo nomine, nullo Punico
exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur:
aut ipsi Coss. ab vrbe mouerent: procurare,
vt assolet, prodigia, quæ nuntiabãtur, iussi.
L. Iulius Sequestris in Sabinos proficiscens, fulmine
ipse equusque exanimati fuerant. ædes Feroniæ
in Capenate de cœlo tacta erat. ad Monetæ
duarum hastarum spicula arserant. lupus Esquilina
porta ingressus, frequẽtissima parte vrbis, cùm
in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Melio,
XII lio, per portam Capenã propè intactus euaserat.
Hæc prodigia maioribus hostiis sunt procurata.
* Valent. 369680. cor. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante
* Valent. 200000. coron. Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam
obtinuerat, cum ex Senatusconsulto vrbem esset
* Valet. 3455. coron. ingressus, tulit præ se * auri mille & quingenta
* Valent. 500000. coron. pondo quindecim, * argẽti viginti millia, * signati
denarios triginta quatuor millia, & quingentos
Bœotorum perfidia. quinquaginta. L. Stertinius ex vlteriore Hispania,
ne tentata quidẽ triumphi spe, quinquaginta
millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis
duos fornices in foro Boario ante fortunæ
ædem, & matris Matutæ, vnum in maximo circo
fecit: & his fornicibus signa aurata impôsuit. Hęc
per hyemem fermè acta. Hybernabat eo tempore
XIII re Athenis Quintius à quo cùm multa socij peterent,
Bœoti petierunt impetraueruntq;, *vt hi, qui
suæ gentis militaßent apud Philippũ, sibi restituerentur.*
id à Quintio facilè impetratũ: non quia satis
dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege iam
suspecto, fauor conciliandus nomini Romano
apud ciuitates erat. Restitutis, cõfestim apparuit,
quàm nulla inita apud Bœotos gratia esset. nam
& ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus,
Bœotarches occiditur, de cuius morte diligenter inquiritur. minibus, perinde atque ab ipso hi, & non à Quintio
& Romanis dati essent, miserunt: & comitiis
proximis Bœotarchen nullam aliam ob causam
Barcillam quẽdam, quàm quod præfectus Bœotorum
apud regem militantium fuisset fecerunt,
præteritis Zeusippo, & Pisistrato, aliisq; qui Romanæ
societatis auctores fuerunt. Id ægrè & in
præsentia hi passi, & in futurũ etiam metum ceperunt,
cum ad portas propè sedente exercitu
Romano ea fierent: *quidnam se futurum eßet profectis
in Italiã Romanis; Philippo ex propinquo socios
adiuuante, & infesto his qui partis aduersæ fuißent.*
XIV Dum Romana arma propinqua habebãt, tollere
Barcillam principem fautorũ regis statuerunt. &
tempore ad eam rem capto, cùm in publico epulatus
reuerteretur domum temulentus, prosequentibus
mollibus viris, qui ioci causa conuiuio
celebri interfuerant: ab sex armatis, quorum tres
Italici, tres Ætoli erant, circumuentus occiditur.
Fuga comitũ, & quiritatio facta: & tumultus tota
vrbe discurrentium cum luminibus. percussores
proxima porta euaserunt. Luce prima concio
frequens, velut ex tante indicio, ad vocem præconis
conuocata in theatro erat. palam ab suo comitatu,
& obscœnis illis viris fremebant interfectũ:
animis autem Zeusippum auctorem destinabant
cædis. in præsentia placuit comprehendi eos, qui
simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. Qui
dum quęruntur, Zeusippus cõsimili animo auertendi
ab se criminis causa in concionem progressus,
*errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere
ad illos semiuiros crederent.* multaq; in eam partem
probabiliter argumẽtatus, quibus fidẽ apud
quosdam fecit, *nunquam si conscius esset, oblaturum
se multitudini, mentionémve cædis nullo lacessente
facturũ fuisse.* alij non dubitare, *obuiam eundo impudenter
criminis suspicionem auerti.* Torti post paulò
insontes, cùm scirent ipsi opinionem omnium, ea
pro indicio vsi Zeusippum & Pisistratum nominauerunt:
nullo adiecto, cur scire quicquam viderentur,
argumento. Zeusippus tamen cum Stratonida
quodam nocte perfugit Tanagram, suam
magis cõscientiam, quàm indicium hominũ nullius
rei consciorum metuens. Pisistratus spretis
indicibus Thebis mansit. Seruus erat Zeusippo,
totius internuntius & minister rei. quem indicem
Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium
protraxit. literas ad Zeusippum mittit, *seruũ conscium
tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum
videri sibi, qui im ad agendã fuerit.* Has qui tulit literas,
iussi: Zeusippo dare quam primum. is, quia
non sibi cõueniendi eius copia fuit, ipsi illi seruo,
quem ex omnibus domino fidissimum credebat,
tradidit: & adiecit, *à Pisistrato de re magnopere pertinente
ad Zeusippum esse.* Conscientia ictus, cùm
extemplò traditurum eas affirmasset, aperit. perlectis
literis pauidus Thebas refugit. Et Zeusippus
quidem fuga serui motus, Athenas, tutiorem
exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ
quæstiones tormentis habitæ: & sumptum
supplicium est. Efferauit ea cædes Thebanos XV Thebani
Bœotosque omnes ad exectabile odium Roma- Bœotique in latrocinium
norum, *Zeusippum principem gentis id facinus con- vertuntur.*
scisse. ad rebellandum neque vires, neque ducem
habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium
versi, alios hospites, alios vagos per hyberna
milites ad varios cõmeantes vsus excipiebant.
quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus,
pars in deserta per fraudem diuersoria
deuecti deductiq. opprimebãtur. postremò non
tantum odio, sed etiam auiditate prędę ea facinora
faciebãt: quia negotiandi fermè causa argẽtum Milites Romani à
in zonis habentes in cõmeatibus erant. Cùm pri- Bœotis ex insidiis occisi.
mò pauci, dein indies plures desiderarentur, infami
esse Bœotia omnis cœpit: & timidius quàm
in hostico egredi castri miles. tum Quintius legatos
ad quærendum de latrociniis per ciuitates
mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem
inuenti: ibi ex limo eruta, extractaque ex stagno
cadauera, saxis aut emphoris, vt pondere traherentur
in profundum, annexa. multa facinora
Acræphiæ, & Coroneæ facta inueniebantur.
Quintius primò *noxios tradi sibi iußit: & pro quin-*
gentis militibus (tot enim intercepti erant) * *quin-* * Valet. 300000. coron.
genta talenta Bœotos cõferre. quorũ neutrum cùm
fieret,

fieret, verbis tantùm ciuitates excusarent, nihil publico cõsilio factum esse: missis Athenas, & in Achaiam legatis, qui testarentur socijs, iusto pioque bello se persecuturum Bœotos: & cum parte copiarũ P. Claudio Acræphiam ire iusso, cum parte Coronæam circumsedit: euastatis prius agris, quà ab Elatia duo diuersa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, cùm omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cùm in Castra non admitterentur, Achæi Athenienſesque superuenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes: ac ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreuerunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanũ facta est, iussisque trádere noxios, & mulctæ nomine * triginta talenta conferre, pax data: & ab oppugnatione recessum.

* Valent 18000. cor. Pacis cum Philippo leges.

XVI Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. Omnes Græcorum ciuitates, quæ in Europa, quæq; in Asia essent, libertatẽ ac suas leges haberẽt. quæ earũ subditione Philippi fuissẽt, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo Padasisque, & Bargyllis, & Iasso, & Myrina, & Abydo, & Thaso, & Perintho; eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius Prusiæ Bithynorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. captiuos, trãsfugasque reddere Philippũ Romanis, & naues omnes tectas tradere: quin & regiam vnam inhabilis propè magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant: ne plus quingentis armatorũ haberet, néve elephantũ vllum. bellum extra Macedoniæ fines ne iniussu senatus gereret. * mille talentũ daret populo Romano: dimidium præsens, dimidiũ pensionib. decem annorũ. Valerius Antias, quaternũ milliũ pondo argenti vectigal in decẽ annos, triginta quaterna millia põdo, & ducenta, præsens viginti millia pondo. idẽ nominatim adiectum scribit, ne cum Eumene Attali filio (nouus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adijcit Valerius Antias, Attalo absẽti Æginã insulam elephantosq; dono datos, & Rhodijs Stratoniceam Cariæ, atque alias vrbes, quas Philippus tenuisset: Atheniẽsib. insulas datas, Parũ, Imbrũ, Delũ, Syrũ.

* Valent 600000. coron.

XVII Omnib. Greciæ ciuitatib. hãc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decẽ legatorũ clam mussantes carpebãt. literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. cur enim alias Romanis tradi vrbes, nec nominari eas? alias nominari, & sine traditione iubere liberas esse? nisi vt quæ in Asia sint, liberẽtur lõginquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in senatusconsulto quo missi decẽ legati ab vrbe erãt, cęterę Gręciæ atq; Asiæ haud dubiè liberabãtur: de his trib. vrbib. legati, quod tẽpora Reipublicæ postulassent, id è Republica fidéque sua facere statuere iussi erãt. Antiochus rex erat: quem trãsgressurum in Europam, cùm primùm ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patẽre vrbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cũ decẽ legatis, inde Corinthum traiecit. ibi cõsilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, liberandam omnem Græciam, si Aetolorum linguas retundere, si veram charitatẽ, maiestatemque apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidẽ facere, ad liberãdam Græciã, non ad transferẽdũ a Philippo ad se imperiũ, se mare traiecisse. nihil contra ea de libertate vrbiũ alij dicebant. cæterum ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela præsidij Romani quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremò ita decretum est: Corinthus redderetur Achæis, vt in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.

XVIII Isthmia celebrantur. Isthmiorum statũ ludicrum aderat, semper quidem & aliàs frequẽs, cùm propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumq; ac pernicitatis visuntur, tum quia propter oportunitatem loci per duo diuersa maria omnium Græcorum vndique conuentus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græcię, quæ sua fortuna esset: alij non taciti solum opinabantur, sed sermonib. etiam ferebant. Romani ad spectaculum consederunt. & præco cum tubicine, vt mos est, in mediam arenam, vnde solemni carmine ludicrũ indici solet, processit: & tuba silentio factò ita pronuntiat: Senatus Romanus, & T. Quintius imperator. Philippo rege, Macedonibusque deuictis, liberos, immunes suis legib. esse iubet Corinthios, Phocenses, Locrẽsesq; omnes, & insulam Eubœã: & Magnetas, Thessalos, Perrhæbios, Achæos, Phthiotas. percensuerat omnes gẽtes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, maius gaudium fuit, quàm quòd vniuersum homines caperẽt. vix satis credere se quisque audisse: alij alios intueri mirabũdi, velut somnij vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Reuocatus præco, cùm vnusquisque non audire, sed videre libertatis suæ nuntium aueret: iterũ pronũtiaret eadem. tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, vt facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius, quàm libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, vt nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. adeò vnum gaudium præoccupauerat omnium aliarũ sensum voluptatum.

Isthmijs pronuntiãtur voce præconis omnes Grçciæ ciuitates liberæ.

XIX Ludis vero dimissis, cursu propè omnes tendere ad imperatorem Romanum: vt ruente turba in vnum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum. & cùm robur iuuentæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu vires suppeditabant. nec præsens omniũ modò effusa lętitia est, sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus reuocata. Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis præstet. maria traijciat: ne quod toto orbe terrarũ iniustũ imperiũ sit, & vbique ius, fas, lex potentissima sint. vna voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ vrbes. hoc spe

concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere,
XX *virtutis & fortunæ ingentis*. Secundum ista iam Quintius, & decem legati, legationes regum, gentium, ciuitatumq; audiuère. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem, quæ ferè Romæ erant verba sine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexè, vt antè, cùm dubiæ res incolumi Philippo erant; sed apertè pronuntiatum, vt excederet Asiæ vrbibus; quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent: abstineret liberas, omnesque Gręcas. ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipse transiret: aut copias traijceret. Dimissis regis legatis, conuentus gentium ciuitatumque est haberi cœptus. eoq; maturius peragebatur, quòd decreta decem legatorum ciuitates nominatim pronuntiabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissẽt, suæ leges redditæ. Magnetes & Perrœbi, & Dolopes liberi quoq; pronuntiati. Thessalorum genti præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati. Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ærolos de Pharsalo & Leucade postulantes, & ex fœdera sibi restituerentur, ad senatum reiecerunt. Phocenses, Locrenses, & quæ sicut antè fuerant adiecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus & Triphylia & Herea (Peloponnesi & ipsa vrbs est) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant: dissentiente Quintio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his ciuitatibus dedit, Carysto adiecto Pleuratho, Lycus, & Partheni dati. Illyriorum vtraq; gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere iusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo
XXI capta ademisset. Dimisso conuentu, decem legati partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis ciuitates discesserunt: P. Lentulus Bargyllas, L. Stertinius Hephæstiam & Thassum & Thracię vrbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, *si consilium non vtile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset*: cùm rex *gratias quoque se acturum* diceret, *si quid quod in rẽ suam esset, expromeret*: magnopere ei suasit, *quoniã pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne si quid Antiochus moueret, exspectasse, & temporũ opportunitates captasse ad bellandum videri posset*. Ad Tempe Thessalica Philippus est conuentus. qui cùm se missurum extemplò legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, vbi frequẽs Græciæ statis diebus esse solet conuentus (Pylaicum appellant) venit, Ætolos præcipuè monuit, *vt constãter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent*. Ætolorum principes alij interquesti sunt, *quòd non idem erga suam gẽtem Romanorũ animus esset post victoriã, qui in bello fuisset*: alij ferocius incusarunt, exprobraruntque: *non modò vinci sine Aetolis Philippũ, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse*. Aduersus ea respondere, ne in altercationem excederet res, cum supersedisset Romanus: *omnia eos æqua imperaturos, si Romam misissent*, dixit. itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit. Cùm hæc in Græcia Macedoniaque, & Asia gererẽtur, Etruriam infestam propè coniuratio seruorum fecit. XXII
Ad quærendam opprimendamque eam M. Acilius prætor, cui inter ciues peregrinosque iurisdictio obtigerat, cùm vna ex duabus legione vrbana missus, alios iam congregatos pugnãdo vicit. ex his multi occisi, multi capti. alios verberatos crucibus affixit, qui principes coniurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in prouincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totũ milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolanus, regulus Boiorum cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illustres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt: inter quos præfecti sociûm T. Sempronius Graccus, M. Iunius Syllanus: & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigrè permunita, retentaque, cùm hostes à prospera pugna nequiquam oppugnassent. Statiuis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boij, vt est gens minimè ob morę tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus Pado cõfestim traiecto in agrum Comensem, vbi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, ducit. legiones in ipso itinere prœlium committunt. & primò adeò acriter inuaserunt, vt antesignanos impulerint. quod vbi animaduertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. quorum cùm primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primò, deinde signa acriter intulit, nec vltrà sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effusè fugerent. In eo prœlio supra quadraginta millia hominum cęsa, Valerius Antias scribit; *& quingẽta septem signa militaria capta, & carpenta quadringẽta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus vnum magni ponderis Claudius in Capitolio Ioui donum in æde positum* scribit. Castra eo die Gallorũ expugnata, direptaque: & Comũ oppidum intra dies paucos captum Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, vtrum in Boios prius, an Insubres cõsul exercitum induxerit, aduersamque prospera pugna obliterauerit: an victoria ad Comũ parta, deformata clade in Boijs accepta sit. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. XXIII
Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniã in Boios venit. Iam castro Mutilo appropinquabat, cùm veritus ne intercluderetur simul à Boijs Liguribusque, eadem via qua adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca ad collegam peruenit. Dein iunctis exercitib. primùm Boiorum agrum vsq; ad Felsinã oppidum populantes peragrauerunt. Ea vrbs cętera que castella, & Boij ferè omnes, præter iuuẽtutẽ, quæ prædandi causa in armis erat, (tunc in deuias syluas recesserat) in deditionem venerunt.

Quintius & decem legati Romani, legationes regũ & gent. audiunt.

Cn. Cornelius legatus suadet Philippo, vt legatos Romã mittat.

Cornelij & Ætolorũ colloquiũ.

Coniuratio seruorum in Etruria.

Corolanus regulus Boiorum ad tria millia Romanorũ occidit.

Marcellus Gallorum supra quadraginta millia cecĩdit, eorum castra cepit, & Comum expugnauit.

Boij ferè omnes in deditionem veniunt.

In Ligures deinde traductus exercitus. Boij negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improuiso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repentè nauibus traiecto, Lævos Libuosque cùm peruastassent, redeûtes inde Ligurum extremo fine cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriusque commissum, quàm si tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis côcurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quàm victoriæ auidi pugnarunt Romani, vt vix nuntiû cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Breui post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. Triumphauit in magistratu de Insubribus, Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi propriè aduersa pugna in ea gête euenerat, collegæ secûda. Multa spolia hostium captiuis carpêtis traducta: multa militaria signa lata, *æris trecenta viginti millia *argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati *octingenti æris. triplex equiti, centurionique. Eodem anno Antiochus rex cùm hybernasset Ephesi, omnes Asiæ ciuitates in antiquam imperij formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac iuuentuti fidebant, haud difficulter iugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatê vsurpabant, periculumque erat, ne si concessum his foret, quos metuebat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliæ vrbes sequerêtur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quæ Abydi copiæ erât præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. nec vi tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo, castigandoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, *breui quæ peterent habituros. & tum satis & ipsis, & omnibus alijs apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptã habere.* Aduersus quæ respondebant, *nihil neque mirari, neq; succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.* Ipse initio veris nauibus ab Epheso profectus Hellespontum petit. terrestres copias ab Abydo traijcit Chersonesi vrbem. terrestri naualem exercitum iunxit. & quia clauserant portas, circûdedit mœnia armatis, & iam opera admouenti, deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi vrbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul naualibus terrestribusq; copijs venit. quàm cùm desertam ac stratam propè ruinis inuenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis antè annis) cupido eum restituendi nobilem vrbem, & loco sitam opportuno, cepit. itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosque restituere, & partim redimere se seruientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespôtû Chersonesumq; conquirere, contrahereque: partim nouos colonos, spe commodorum proposita, ascribere, & omni modo frequentare. simul vt Thracû summoueretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partê, naualesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ vrbis. Sub hoc tempus & L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæûque reges certamina, Selymbriç substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyllis, P. Villius & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus côuenerunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps inuitatio benigna & hospitalis fuit. vt de mandatis statuque præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani *omnia acta eius, ex quo tempore è Syria classe soluisset, displicere senatui non dissimulabant, restituique Ptolemæo ciuitates omnes, quæ ditionis eius fuissent, æquum censebant. nã quod ad eas ciuitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasionem, auerso Philippo in Romanû bellum intercepisset, id verò ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed vt in Asiam aduentus eius dissimulari ab Romanis, tanquã nihil ad eos pertinês, potuerit: quòd iã etiam in Europam omnib. naualibus terrestribusque copijs trãsierit, quantû à bello aperto Romanis abesse? illum quidê etiamsi in Italiam traijciat, negaturum.* Ad ea rex, *Satis iam antè videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quousq; terra marique, progrediendû fuerit ipsis, non cogitare. Asiã nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirêdum esse, quid Antiochus in Asia, quàm Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæû attineat, cui adêptas ciuitates querãtur: sibi cû Ptolemæo & amicitiam esse: & id agere se, vt breui etiã affinitas iûgatur. Nec ex Philippi quidê aduersa fortuna spolia vlla se petisse. aut aduersus Romanos in Europam traiecisse. *fuerit, quo victo omnia, quæ illius fuissêt, iure belli Seleuci facta sint. existimare suæ ditionis esse. occupatis maiorib. suis rerum aliarû alia cura, primò quædã ex his Ptolemæû, deinde & Philippum vsurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitatè Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquû venisse: & Lysimachiã deletã Thracû impetu de integro condere, vt Seleucus filius eam sedê regni habeat.* His disceptationib. per dies aliquor habitis, rumor sine vllo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, vt nullus exitus imponeretur sermonibus. nam dissimulabat pars vtraq; se audisse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochû Ptolemçûque mandata erat, spatiû modici têporis ad conueniendû Ptolemæû petebat; vt priusquam moueretur aliquid in noua possessione regni, perueniret in Ægyptû, & Antiochus suã fore Aegyptû, si tû occasio esset, censebat. itaq; dimissis Romanis, relictoq; Seleuco filio cû terrestrib. copijs ad restituendam, vt instituerat Lysimachiã: ipse omni classe nauigans Ephesum, legatis ad Quintiû missis, qui ad fidem de societate agerêt, oram Asiæ legens, peruenit in Lyciã. Patarisq; cognito

Marcellus de Insubribus & Comensibus triumphat.

*Val. 1010. coron.

*Valet 21400 cor.

*Alias octogeni, qui faciunt. 56. solid. cû 10. den. Turo.

XXIV
Antiochus Smyrnam & Lampsacum oppugnari iubet.

Antiochus Lysimachiã dirutam restituit.

XXV
Antiochi & legatorum Romanorû conuentus.

XXVI
Antiochi ad legatos Romanos responsio.

XXVII

viuere Ptolemæũ, nauigandi quidem in Aegyptum omissum cõsilium est. Cyprum nihilominus tendens, cum Chelidonium promontorium superasset, paulisper seditione remigũ est retentus in Pamphylia circa Eurymedontē amnem. Inde profectum eũ ad capita (quæ vocant) Sari fluminis fœda tempestas oborta propè cũ omni classe demersit: multę naues eiectæ: multæ ita haustæ mari, vt nemo in terram enauerit. magna vis hominũ ibi interijt, non remigum tantum, militũque ignotorũ, sed etiam insigniũ amicorũ. Collectis reliquijs naufragij, cum res non in eo esset, vt Cyprũ tentaret, minus opulēto agmine quàm profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci nauibus iussis (iam enim hyems instabat) ipse in hyberna Antiochiam processit. in hoc statu regum erant res Romæ eo primùm anno triũuiri epulones facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius qui legem de creandis his tulerat: & P. Porcius Lecca. His triumuiris item, vt pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ ius. Sed magnũ certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus vrbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod vltimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persoluere placuerat priuatis. quæstores ab auguribus, pontificibus, quòd stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequiquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno II. mortui pontifices, nouique in eorum locũ suffecti. M. Marcellus Cos. in locum T. Sempronij Tuditani, qui Pr. in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelij Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam vllum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello Cos. creati Coss. L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Pr. inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, C. Manlius Volso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Lecca. Ædiles curules, M. Fuluius Nobilior, & C. Flaminius, tritici decies centum M. * binis æris populo diuiserunt: id C. Flaminij honoris causa, ipsius patrisque, aduexerant Siculi Romam, Flaminius gratiam eius communicauerat cum collega. Ludi Rom. & apparati magnificè sunt, & ter toti instaurati. Aediles pleb. Cn. Domicius Aenobarbus, & C. Scribonius curio maximus multos pecuarios ad pop. iudicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt. ex eorũ mulctatitia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt: Ludi pleb. per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum causa. L. Valerius Flaccus, & M. Portius, eo die magistratum inierunt, de prouincijs eum ad senatum retulissent, patres cēsuerunt, *cum in Hispania tantum glisceret bellum, vt iam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, Coss. Hispaniam citeriorem & Italiam prouincias aut cõparare inter se, aut sortiri, vtri Hispania prouincia euenisset, eum duas legiones & quinq; M. socium Latini nominis, & D. equites secum portare, & naues longas XX. ducere. alter Cos. duas legiones scriberet. his Galliā prouinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubriũ & Boiorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiā est sortitus. Pr. deinde prouincias sortiti, C. Fabricius Luscinus vrbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, C. Manlius Volso Siciliā, Ap. Claudius Nero Hispaniam vlteriorē, P. Portius Lecca Pisas, vt ab tergo Liguribus esset. P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor Cos. datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones vt haberet. in eas si quid supplementi opus esset, Coss. scribere & mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, M M pedirum & cc. equites nouos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque nouorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: & legio eadem, quæ fuerat sub Minutio Pr. data. Et P. Porcio Leccæ ad Etruriam circa Pisas cc. peditum, & L. equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo. Prouincijs ita distributis, Coss. priusquam ab vrbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum iussu fecēre: quod C. Cornelius Mammula Pr. uouerat de senatus sententia, populique iussu, Cn. Scrulio P. Flaminio Coss. annis post XXI. factũ est, quàm votum. Per eosdem dies C. Claudius Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabij Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantib. iam vlgo hominibus, quod Hispania mouisset bellum, negligi: literæ à Q. Minutio allatæ sunt, *se ad Turbam oppidum cũ Budare & Besaside imperatoribus Hispanis signis collatis prosperè pugnasse: XII. M. hostium cæsa: Budarem imperatorem captum: cæteros fusos fugatosq;.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, vnde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ post aduentum vtique X. legatorum in Antiochum regem cōuersæ. Hi expositis prius, quæ, cũ Philippo acta essent, & quib. legibus data pax: non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecisse. nisi auertisset vana spes ex vaniore rumore orta Aegypti inuadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. neq; enim ne Aetolos quidem quieturos, cùm ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. hærere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum. Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox si liceat, vniuersæ Græciæ futurum tyrannum, auaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrãnos æquātem. cui si Argos velut arcē Peloponēso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequiquam liberatam à Philippo Græciā fore; pro rege, si nihil aliud, longinquo, vicinum tyrannũ dominum habituram.* Hæc cùm iam ab grauibus auctoribus, tũ qui omnia per se ipse explorata referrent, audirent maiores, quod ad Antiochum attineret maturanda his, cùm rex quacumque de causa in Syriam concessisset, de tyrãno cõsultatio visa est. Cùm diu disceptatũ esset, vtrũ iam causę satis videretur, cur decerneretur: an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmoniorum attineret, faceret quæ è Republ.

Marginalia (left column): Triumuiri Epulones hoc anno primũ facti. — XXVIII — A sacerdotib. stipendium exactum. — * Vno soli. do Tuton. — XXIX Prouinciarũ sortitio.

Marginalia (right column): XXX Ver sacrum. — Q. Minutius prosperè pugnauit in Hisp. — Decem legati referũt quinam sit in Græcia status. — XXXI

censeret esse, permiserunt: *eam rem esse rati, quæ maturata dilatáve non tam magni momenti ad summam rem P. R. esset: magis id animaduertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellũ, acturi essent.* Aduersæ Annibali factionis homines principib. Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant: *nuntios literasque ab Annibalẽ ad Antiochũ missas, & ab rege ad eum clã legatos venisse, vt feras quasdam nunquã mitescere: sic immitem, implacabilem eius viri animum esse. marcescere otio situq; ciuitatem, queri eum, & inertia operis, nec sine armorum sonitu excitari posse.* Hęc probabilia memoria prioris belli, per vnum illum non magis gesti quàm moti, faciebat. Irritauerat etiam recenti facto multorum potẽtium animos.

XXXII

Iudicum ordo Carthagine dominatur.

Iudicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur, eo maxime, quòd ijdem perpetui iudices erant. res, fama, vitaq; omnium in illorum potestate erat: qui vnũ eius ordinis, idem omneis aduersos habebat. nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neq; enim ciuiliter nimijs opibus vtebantur) Pr. factus Annibal vocare ad se quæstorem. idem pro nihilo habuit. nam & aduersæ factionis erat: & quia ex quæstura in iudices, potentissimũ ordinem referebãtur, iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimuerò indignum id ratus Annibal: viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem non ipsum magis quàm ordinem iudicum, præ quorũ superbia atque opib. nec leges quicquam essent, nec magistratus, accusauit.

Annibal ordinem iudicum accusat.

& vt secundis aurib. accipi orationem animaduertit, & infimorum quoque libertati grauem esse superbiam eorum: legem extemplò promulgauit, pertulitque, *vt in singulos annos iudices legerentur, ne quis biennium continuũ iudex esset.* Cęterùm quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adiecit aliud, quòd bono publ. sibi proprias simultates irritauit. Vectigalia publ. partim negligentia dilabebantur: partim prædæ ac diuisui principũ quibusdam & magistratibus erant: quin & pecunia, quę in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat: tributumque graue priuatis imminere videbatur.

Annibalis de vectigalibus consilium multos sibi infensos reddidit.

Annibal postquam vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animaduertit, & quid eorum ordinarij Reip. vsus consumerent, quantum peculatus auerteret: omnibus residuis pecunijs exactis tributo priuatis remisso, *satis locupletem Rempubl. fore ad vectigal præstandũ Romanis*, pronunciauit in concione, & præstitit promissum. Tum verò isti, quos pauerat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati Romanos in Annibalem, & ipsos causam odij quærentes, instigabant.

XXXIII

Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parũ ex P. R. dignitate esse ducebat subscribere odijs accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem: nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent, ac nomen deferrent: tandem peruicerunt, vt legati Carthaginem mitterentur: qui apud senatum eorum arguerent *Annibalem cũ Antiocho rege consilia belli faciendi inire.*

Legati tres à Senatu Carthaginem missi.

Legati tres missi, C. Seruilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui cùm venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus causam aduentus dici iusserunt, *venisse ad controuersias, quæ cum Masanissa rege Numidarum Carthaginiensib. essent, dirimendas.* id creditũ vulgo. Annibalem vnum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacem Carthaginiensibus datam esse; vt inexpiabile bellum aduersus se vnum maneret. itaque cedere tempori & fortunæ statuit, & præparatis iam omnibus antè ad fugam, obseruatus eo die in foro auertendæ suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris cõsilij est egressus.

XXXIV

Annibal ex Africa discedit.

Cùm equi quo in loco iussi erant præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani trãsgressus, postero die mane inter Acyllam & Thapsum ad suam turrim peruenit. ibi eum parata, instructaque remigio excepit nauis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quàm suorũ euentus miseratus. Eo die in Cercinam insulam traiecit. vbi cùm in portu naues aliquot Pœni onerarias cum mercibus inuenissent, & ad egressum eum ę naue concursus salutantium esset factus: percontantibus, *legatum se Tyrum dici iussit.* veritus tamen, ne qua earum nauis nocte profecta Thapsũ aut Acyllam nuntiaret, se Cercinæ visum: sacrificio apparari iusso magistros nauium mercatoresque inuitari iussit: & vela cum antennis ex nauibus corrogari, vt vmbra (etenim media æstas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. quantũ res & tempus patiebatur, apparatæ celebratæq; eius diei epulę sunt: multoque vino in serum noctis conuiuium productum. Annibal quum primũ fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit, nauem soluit. cęteri sopiti cùm postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naues collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetæ domũ Annibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: & vt non comparere eum vulgatum est, in forum turba conuenit, principẽ ciuitatis quærentium. & alij *fugam conscisse* (id quod erat) alij *fraude Romanorum interfectum*, idque magis ferebant: variosque vultus cerneres, vt in ciuitate aliorũ alias partes fouentium factionibus. *visum* deinde *Cercinæ eum*, tandem allatum est.

XXXV

Romani legati in Carthaginiẽsi senatu de Annibale queruntur. Annibal Tyrum peruenit & ab Antiocho comiter excipitur.

Romani legati cùm in senatu exposuissent, *compertum patribus Romanis esse, & Philippum regem antè ab Annibale maximè accensum, bellum populo Romano fecisse, & nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos, haud quieturum antè, quàm bellum toto orbe terrarum concisset: ne his debere impunè esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent: nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse*, Carthaginienses responderunt, *quicquid æquũ censuissent Romani, facturos esse.* Annibal prospero cursu Tyrũ peruenit: exceptusque à conditoribus Carthaginis vt alia patria vir tam clarus omni genere hono-

rum, paucos moratus dies Antiochiam nauigat. ibi *profectum iam regem* eum audisset, filium eius solemne ludorum ad Daphnem celebrantẽ conuenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram nauigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. sed haud paruum momentum animo eius ad moliendum, aduentus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias ciuitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quintium reiecit.

EPITOME LIBRI XXXIIII.

Ex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico destringendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: cùm Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporijs orsus est, citeriorem Hispaniam pacauit T. Quintius Flaminius bellum aduersus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem prosperè gestum, data ijs pace, qualem ipse voluit: liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finiuit. Senatus tunc primùm secretus à populo ludos spectauit. vt id fieret, Sex. Aelius Pætus, & L. Cornelius Cethegus censores interuenerunt cum indignatione plebis. Coloniæ plures deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphauit. Res præterea aduersus Boios & Insubres Gallos feliciter gestæ referuntur. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum, vicerat, Græciamque omnem liberauerat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphauit. Legati Carthaginiensium nunciauerunt, Annibalem qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri, tentauerat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

I NTER bellorum magnorum, aut vix dũ finitorum, aut imminentium curas intercessit res parua dictu, sed quæ studijs in magnũ certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius tribuni plebis, ad plebẽ tulerũt de Oppia lege abrogãda. Tulerat eam C. Oppius tribun' plebis, Q. Fabio, T. Sẽpronio Coss. in medio ardore Punici belli: *ne qua mulier plus semũcia auri haberet: neu vestimẽto versicolori vteretur: neu iuncto vehiculo in vrbe oppidóve, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum caussa veheretur.* M. & P. Iunij Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum fauentium aduersantiumque legi complebatur. matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias vrbis, aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, *vt florente Republ. crescente indies priuata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur.* augebatur hęc frequentia mulierum indies: nam etiam ex oppidis conciliabulisque conueniebant. iam & consules prætoresque, & alios magistratus adire & rogare audebant. cæterùm minimè exorabilem alterum vtique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit. *Si in sua quisque nostrûm matrefamiliâs Quirites, ius & maiestatem viri retinere instituisset, minus cum vniuersis feminis negotij haberemus, nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non potuimus, vniuersas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula coniuratione muliebri à stirpe sublatum esse. ab nullo genere non æquè summum periculũ est, si cœtus & concilia, & secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, vtrum peior ipsa res, an peiore exemplo agatur. quorum alterum ad nos* Coss. *reliquosque magistratus, alterum ad vos Quirites magis pertinet. nam vtrùm è Republica sit, nec ne, id quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, siue sua sponte, siue auctoribus vobis M. Fundani & L. Valerij facta est, haud dubiè ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis tribuni, an* Coss. *magis sit deformis. vobis, si feminas ad concitandas tribunitias seditiones iam adduxistis: nobis, si vt plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo antè per medium agmen mulierum in forum perueni. quod nisi me verecundia singularum magis maiestatis & pudoris, quàm vniuersarum tenuisset, ne compellatæ a consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? istud ipsum suos quoque domi rogare non potuistis? an blandiores in publico quàm in priuato, & alienis quàm vestris estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarentúrve curare decuit. Maiores nostri nullam ne priuatam quidẽ rem agere feminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si dijs placet) iam etiam Rempublic. capessere eas patimur, & foro quoque, & concionibus & comitijs immisceri. quid enim nunc aliud per vias & cõpita faciunt, quàm quòd aliæ rogationes tribunorum plebis suadẽt, aliæ legem abrogandam censent? Date frænos impotenti naturæ, & indomito animali, & sperate ipsas modũ licentiæ facturas, nisi vos faciatis. Minimũ hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi aut morib. aut legibus iniunctum patiuntur. omnium rerum libertatẽ, imò licentiam, si vera dicere volumus, desiderant: quid enim si hoc expugnauerint, non tentabũt?*

Lex Oppia de cultu matronarũ.

M. Porcij Catonis oratio pro Oppia lege.

II

III *Recensete omnia muliebria iura, quib. licentiam earum alligauerint maiores nostri, per quæq; subiecerint viris: quib. omnib. constrictas vix tamen cõtinere potestis, quid si carpere singula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extẽplò simul pares esse cœperint, superiores erunt. At Hercule ne quid nouũ in eas rogetur, recusant; non ius, sed iniuriam deprecantur. imo vt quã accepistis, iussistis suffragijs vestris legẽ, quam vsu tot annorũ & experiendo cõprobastis, hanc vt abrogetis: id est, vt vnã tollendo legem cæteras infirmetis. Nulla lex satis cõmoda omnib. est: id modo quæritur, si maiori parti, et summã prodest, si quod cuiquã priuatim officiet ius, id destruet ac demolietur; quid attinebit vniuersos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire quid sit, propter quod matronæ cõsternatæ procurrẽt, in publicũ: ac vix foro se & concione abstineãt. vt captiui ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres earũ? procul abest, absitque sẽper talis fortuna Reipubl. sed tamẽ cùm fuit, negastis hoc pijs precib. earum. At non pietas, nec solicitudo pro suis, sed religio congregauit eas, matrẽ Idæã Pessinunte ex Phrygia venientẽ accepturæ sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætẽditur muliebri? vt auro & purpura fulgeamus, inquiunt; vt carpentis festis profestisq; diebus velut triũphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis suffragijs vestris per vrbẽ vectemur: ne vllus modus sumptib. nec luxuriæ sit. Sæpè me querentẽ de feminarũ, sæpe de virorũ, nec de priuatorũ modo, sed etiã magistratuũ sumptib. audistis: diuersisq; duob. vitijs, auaritia & luxuria ciuitatẽ laborare, quæ pestes*

IV *Auaritia & luxuria pestes rerũ publicarum.*

omnia magna imperia euerterũt. Hæc ego quo melior lætiorq; indies fortuna Reipublicæ est, quo magis imperium crescit: & iam in Græciã Asiamq; transcendimus, omnib. libidinum illecebris repletas, & regias etiã attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis, illata sunt huic vrbi. iã nimis multos audio Corinthi & Athenarũ ornamenta laudãteis, miranteisq; & antefixa fictilia deorũ Romanorũ ridenteis. ego hos malo propitios deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedib. patiemur. Patrũ nostrorũ memoria per legatum Cineam Pyrrhus nõ virorũ modo, sed etiã mulierum animos donis tentauit. nondum lex Oppia ad coercendã luxuriã muliebrem lata erat, tamen nulla accepit. quam causam fuisse cẽsetis? eadem fuit, quæ maiorib. nostris, nihil de hac re lege sanciendi, nulla erat luxuria quæ coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quàm remedia eorũ: sic cupiditates prius natæ sunt quàm leges, quæ iis modũ facerent.

cupiditates prius natæ quam leges.

Quid legẽ Liciniã excitauit de quingẽtis iugerib., nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciã de donis & munerib., nisi quia vectigalis iã & stipendiaria plebs esse senatui cœperat? Itaq; minimè mirũ est, nec Oppiam, nec aliã vllã tum legẽ desideratã esse, quæ modum sumptib. mulierum faceret, cùm aurum & purpurã data & oblata vltro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas vrbẽ circumiret, stantes in publico inuenisset quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam vt quod alij liceat, tibi nõ licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris, aut indignationis habeat: sic æquato omnium cultu, quid vnaquæque vestrûm veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidẽ pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed vtrũque lex vobis demit, cùm id quod habere nõ licet, non habetis. Hãc, inquit, ipsã exæquationẽ non fero, illa locuples. cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertas aliarũ sub hac legis specie latet? vt quod habere nõ possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen vxorib. vestris inijcere Quirites, vt diuites id habere velint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hoc ipsũ cõtemnãtur, supra vires se extendãt? Næ simul pudere, quod non oportet, cœperit: quod oportet, non pudebit. quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virũ rogabit. Miserũ illum virum, & qui exoratus et qui non exoratus erit, cùm quod ipse non dederit, datũ ab alio videbit. Nũc vulgo alienos viros rogãt, & quod maius est, legẽ et suffragia rogãt: et à quibusdã impetrãt, aduersus te et rẽ tuã, et liberos tuos inexorabiles. simul lex modũ sumptib. vxoris tuæ facere desierit, tu numquã facies. Nolite eodẽ loco existimare Quirites futurã rem, quo fuit, antequã lex de hoc ferretur. et hominem improbũ non accusari tutius est, quàm absolui: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogãdã legẽ Oppiã censeo. vos quod faxitis, deos omnes fortunare velim.

V Post hæc tribuni quoq; plebis, qui se intercessuros professi erant, cũ pauca in eandem sententiam adiecissent: tũ L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit:

L. Valerij tribuni plebis pro abroganda Oppia lege oratio.

Si priuati tantummodo ad suadendum dissuadẽdũq; id quod à nobis rogatur, processissent, ego quoque cùm satis dictũ pro vtraq; parte existimarẽ, tacitus suffragia vestra exspectassem. nũc cùm vir grauissimus Cos. *M. Porcius nõ auctoritate solùm quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiã longa et accurata insectatus sit rogationẽ nostrã, necesse est paucis respõdere: qui tamẽ plura verba in castigandis matronis, quàm in rogatione nostra dissuadẽda consumpsit: et quidẽ vt in dubio poneret, vtrũ id quod reprehenderet, matronæ sua spõte, an nobis auctorib. fecissent: rẽ defendã, nõ nos, in quos iecit magis hæc* Cos. *verbotenus, quàm vt re insimularet. Cœtum & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellauit, quod matronæ in publico vos rogassent, vt legẽ in se latã per bellum tẽporib. duris, in pace & florente ac beata Rep. abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causa cõquirantur, & hæc, & alia esse scio: & M. Catonẽ oratorẽ non solum grauẽ, sed interdum etiã trucem esse scimus omnes, cùm ingenio sit mitis. Nã quid tandem noui matronæ fecerunt, quòd frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? numquã ante hoc tempus in publico apparuerunt? tuas aduersus te Origines reuoluã, accipe quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Iam à principio regnante Romulo, cùm Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nõne intercursu matronarũ inter acies duas prælium sedatũ est? Quid? regib. exactis, cùm Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidẽ posuissent, nõne id agmen, quod obruta hæc vrbs esset, matronæ auerterunt? Iam vrbe capta à Gallis, aurum, quo vrbs redẽpta est, nempe matronæ consensu omnium in publicum cõtulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & cum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ*

adiuuerunt ærarium? & cùm dij quoq; noui ad opem
ferendam dubijs rebus accerserentur, matronæ vniuer-
sæ ad mare profectæ sunt ad matrẽ Idæam accipiendã.
Dissimiles, inqnit, causæ sunt. nec mihi causæ æqua-
re propositũ est. nihil noui factũ, purgare satis est. Ce-
terùm quod in reb. ad omnes pariter viros feminasq;
pertinentib. fecisse eas nemo miratus est, in causa pro-
priè ad ipsas pertinente miramur fecisse? quid autẽ fe-
cerũt? superbas medius fidius aures habemus, si cùm do-
minis seruorũ non fastidiant preces, nos rogari ab ho-
VI *nestis feminis indignamur. Venio nũc ad id de quo agi-*
tur, in quo duplex consulis oratio fuit. nã & legẽ vl-
lam omnino abrogari est indignatus: et eam præcipuè
legem, quæ luxuriæ muliebris coercendæ causa lata es-
set. & illa cõmunis pro legibus visa consularis oratio
est, & hæc aduersus luxuriam seuerißimis morib. con-
ueniebant. Itaq; periculũ est, nisi quid in vtraq; va-
ni sit, docuerimus, ne quis error vobn offundatur. Ego
enim, quemadmodũ ex his legib., quæ non in tempus
aliquod, sed perpetuæ vtilitatis causa in æternũ latæ
sunt, nullã abrogari debere fateor, nisi quam aut vsus
coarguit, aut status aliquis Reipubl. inutilem fecit: sic
quas tẽpora aliqua desiderarunt leges mortales (vt ita
dicam) & temporib. ipsis mutabiles esse video. quæ in
pace latæ sunt, plerũq; bellũ abrogat; quæ in bello, pax:
vt in nauis administratione alia in secunda, alia in
aduersa tẽpestate vsui sunt. Hæc cũ ita natura distin-
cta sint, ex vtro tandẽ genere ea lex esse videtur, quã
abrogamus? an vetus regia lex, simul cũ ipsa vrbe na-
ta? an (quod secundũ est) à decemuiris ad condenda iura
creatis in XII. tabulis scripta? sine qua cũ maiores no-
stri non existimarint matronale decus seruari posse:
nobis quoq; verendũ sit, ne cũ ea pudorẽ sanctitatemq;
feminarũ abrogemus? Quis igitur nescit, nouam istam
legem esse, Q. Fabio, T. Sempronio consulib. XX. annis
antè latam? sine qua cùm per tot annos matronæ op-
timis morib. vixerint, quod tãdem ne abrogata ea ef-
fundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex
ideo lata esset, vt finiret libidinem muliebrem, veren-
dũ foret, ne abrogata incitaret. cur sit autem lata, ip-
sum indicauit tẽpus. Annibal in Italia erat victor
ad Cãnas: iam Tarentũ, iã Arpos, iam Capuã habe-
bat: ad vrbẽ Rom. admoturus exercitũ videbatur: de-
fecerant socij, non milites in supplementũ, non socios
nauales ad classem tuendã, non pecuniã in ærario ha-
bebam is: serui, quib. arma darentur, ita vt pretiũ pro
ijs bello perfecto dominis solueretur, emebãtur: in ean-
dem diẽ frumentũ & cætera quæ belli vsus postulabãt,
præbenda publicani se conducturos professi erant. ser-
uos ad remum, numero ex censu constituto cũ stipen-
dio nostro dabamus: aurũ & argentũ omne, à senato-
rib. eius rei initio orto, in publicum conferebamus: vi-
duæ & pupilli pecunias suas in ærariũ deferebãt. cau-
tũ erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus
signati argenti & æris domi haberemus. Tali tẽpore in
luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, vt ad eã
coercendã lex Oppia desiderata sit: cùm quia Cereris
sacrificiũ lugẽtib. omnib. matronis intermissum erat,
senatus finiri luctũ triginta dieb. iußit. Cui nõ appa-
ret, ob inopiam & miseriam ciuitatis, quia omnium
priuatorũ pecuniæ in vsum publicũ vertendæ erant:
istã legem scriptam, tamdiu mansuram, quãdiu causa
scribendæ legis mansisset? nam si quæ tunc tẽporis cau-
sa aut decreuit senatus, aut populus iußit, in perpetuũ
seruari oportet, cur pecunias reddimus priuatis? cur
publica præsenti pecunia locamus? cur serui, qui mili-
tet, nõ emuntur? cur priuati nõ damus remiges, sicut
tũc dedimus? Omnes alij ordines, omnes homines mu-
tationẽ in meliorẽ statum Reipublicæ sentient, ad cõ- VII
iuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publicæ
fructus nõ perueniet? Purpura viri vtemur, prætex-
tati in magistrationib., in sacerdotijs: liberi nostri præ-
textis purpura togis vtẽtur; magistratib. in colonijs
municipijsq;, hic Romæ infimo generi magistris vico-
rũ, togæ prætextæ habendæ ius permittemus: nec id vt
viui solum habeant tantum insigne, sed etiã vt cũ eo
cremẽtur mortui: feminis dũtaxat purpuræ visũ inter-
dicemus? & cùm tibi viro liceat purpura in veste stra-
gula vti, matrẽ familias tuã purpureũ amiculũ habere
nõ sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quàm
vxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur,
iniustã quidẽ, sed aliquã tamen causam tenacitatis vi-
deo: in auro vero, in quo præter manus pretiũ nihil in-
tertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidiũ potius in
eo est, et ad publicos & ad priuatos vsus, sicuti exper-
ti estis. Nullã æmulationem inter se singularũ, quãdo
nulla haberet, esse aiebat. At Hercule vniuersis dolor
et indignatio est, cùm sociorũ Latini nominis vxorib.
videãt ea concessa ornamẽta, quæ sibi adempta sint: cùm
insignes eas esse auro et purpura, cùm illas vehi per vr-
bẽ, se pedib. sequi, tãquã in illarum ciuitatib., non in
sua imperiũ sit. Virorũ hoc animos vulnerare posset:
quid muliercularũ censetis, quas etiam parua mouent? Mundus muliebris.
Non magistratus, nec sacerdotia, nec triũphi, nec insi-
gnia, nec dona aut spolia bellica his cõtingere possunt;
mũditiæ & ornatus, et cultus, hæc feminarũ insignia
sunt: his gaudent et gloriantur, hũc mundũ muliebrẽ
appellarũt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quàm
purpurã atq; aurũ deponunt? quid cùm eluxerunt, su-
munt? quid in gratulationib. supplicationibusq; nisi
excellentiorẽ ornatũ adijciunt? Scilicet si legem Op-
piã abrogaueritis, non vestri arbitrij erit, si quid eius
vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiæ,
vxores, sorores etiam quibusdã in manu erunt. Num-
quã saluis suis exuitur seruitus muliebris. & ipsæ li-
bertatẽ, quã viduitas & orbitas facit, detestantur. In
vestro arbitrio suũ ornatum, quàm in legis, malunt es-
se, et vos in manu & tutela non in seruitio debetis ha-
bere eas: et malle patres vos, aut viros, quàm dominos
dici. Inuidiosis nominib. vtebatur modo Cõs. sedi-
tionẽ muliebrẽ et secessionem appellando. id n. periculũ
est, ne Sacrũ montẽ, sicut quondã irata plebs, aut A-
uentinũ capiãt. Patiendum huic infirmitati est, quod-
cũq; vos censueritis. quo plus potestis, eò moderatius
imperio vti debetis. Hæc cùm contra legẽ proq; le- VIII
ge dicta essent, aliquãto maior frequẽtia mulierũ
postero die sese in publicũ effudit: vnoq; agmine
oẽs tribunorũ ianuas obsederũt, qui collegarum
rogationi intercedebant: nec antè absliterunt, Oppia lex abrogatur.
quàm remissa intercessio à tribunis est. Nulla M. Porcius
deinde dubitatio fuit, quin oẽs tribus legẽ abro- Cato in
garent: annis xx. post abrogara est, quàm lata. M. Hispaniam traiicit.
Portius Cos. posteaquã abrogata est Oppia lex,
extemplò xxv. nauib. longis, quarũ v. sociorum
erant ad Lunæ portum profectus, eodem exer-
citu conuenire iusso, & edicto per oram mariti-
mã misso nauib. omnis generis contractis, à Lu-
na proficiscens edixit, *vt ad portum Pyrenæi seque-*

rentur, inde se frequenti classe ad hostes iturum. Præteruecti Ligustinos montes, sinumq; Gallicū, ad diem quam edixerat, conuenerunt. inde Rhodā ventum: & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum. ab Rhoda secundo vento Emporias peruentum. ibi copiæ omnes præter socios nauales, in terram expositæ. IX Emporia Iam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diuisa. vnum Græci habebāt à Phocæa, vnde & Massilienses oriundi: alterum Hispani. sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millium passuū in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab diuo Cæsare post deuictos Pompeij liberos adiecti. nunc in corpus vnum cōfusi omnes: Hispanis prius, postremo & Græcis in ciuitatem Romanam ascitis. Miraretur quis, cū cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tā feræ & belli cosæ genti obiectos, quæ res eos tutaretur. Disciplina custos infirmitatis disciplina erat custos infirmitatis, quā inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregiè munitā habebant, vna tantùm in eam regionem porta imposita: cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratib. erat: nocte pars tertia ciuium in muris excubabat, neq; moris tantum aut legis causa, sed quanta si hostis ad portas esset, obseruabant vigilias, & circumibant cura. Hispanū neminem in vrbē recipiebant, ne ipsi quidem temerè vrbe excedebant; ad mare patebat omnib. exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia ferè, cuius proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. causa exeundi hæc erat: cōmercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercariq; & ipsi ea quæ externa nauib. inueherentur, & agrorum exhiberē fructus volebāt. huius mutui vsus desideriū vt Hispana vrbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiā eò tutiores, quòd sub ombra Romanæ amicitiæ latebant, quam sicut minorib. viribus, quàm Massilienses, ita pari colebant fide. tunc quoque consulē exercitūq; comiter ac benigne acceperūt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, vbi & quantæ hostium copiæ essent, vt ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militib. cōsumpsit. Id erat fortè tempus anni, vt frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptorib. vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis: *Bellum*, inquit, *[illegible] alet.* X profectus ab Emporiis, agros hostium vrit, vastatque: omnia fuga & terrore cōplet. Eodem tēpore M. Heluio decedēti ex vlteriore Hispania cum presidio sex millium dato ab Ap. Claudio prætore Celtiberi agmine ingenti ad oppidum illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse Hispanorū duodecim millia cęsa. Valerius scribit, duodecim millia ex iis cæsa: oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Heluius peruenit. & quia tuta iam ab hostibus regio erat præsidio in vlteriorem Hispaniam remisso Romam est profectus, & ob rem feliciter gestam ouās vrbem est ingressus. Argenti interfecti tulit in ærarium * quatuordecim millia pōdo septingēta tri- * Coron. 14738.

ginta duo: & signati * bigatorū XVII. millia XXIII. & Oscensis argenti CXX. millia CCCCXXXVIII. * Coron. 1703. cum solid 14. & denariolis. 1. Causa triumphi negādi senatui fuit, quòd alieno auspicio, & in aliena prouincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, cùm prouincia successori Q. Minutio tradita, annum insequentem retentus ibi lōgo & graui morbo fuisset. itaque duobus modo mēsib. antè Heluius ouans vrbem est ingressus, quàm successor eius Q. Minutius triūpharet. Hic quoque tulit * argenti pondo triginta quatuor millia octingēta: * bigatorum LXXVIII. millia, & Oscensis argenti * CCLXXVIII. millia. * Valet 31000. e. t. * Val. 7800. coron. * Valent 25000 corona. sed numerus hoc loco suspectus est. Crescit enim in immensum. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus vnus filius erat, venerant, querentes *castella sua oppugnari, nec spem vnā esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. quinta millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* XI Ilergetum legati ad Catonem Cos. missi. Ad ea consul, *moueri quidē se vel periculo eorum vel metu dicere: sed sibi nequaquā tantū copiarum esse, vt cum magna vi [illegible] haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies exspectet, diuidendo exercitum, minuere tutò vires posset.* Legati vbi hæc audiuerūt, flētes ad genua consulis prouoluuntur. *Orant, ne se in reb. tā trepidis deserat. quò enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil vsquā in terris aliud spei habere. potuisse se extra id periculū esse, si decedere fide, si coniurare cum ceteris voluissent. nullis [illegible] nullis terriculis se motos, sperantes satis opis [illegible] auxilij sibi in Romanis esse. id si nullū sit, si sibi à consule negetur, deos hominesq; se testes facere, inuitos & coactos se, ne eadē quæ Sagūtini passi sunt patiātur, defecturos: & cū ceteris, potius Hispanis, quā solos perituros esse.* Et illo quidē die sic sine responso dimissi. XII Consulē nocte quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios: nolle minuere exercitū; quòd aut morā sibi ad dimicandū, aut in dimicando periculū afferre posset. stat sentētia. *non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ, sociis spe pro re ostentādā censet. Sæpè vana pro veris, maximè in bello valuisse: et credentēs se aliquid auxilij habere, perinde atq; haberet, ipsa fiducia et sperādo atq; audendo seruatū.* Postero die legatis respōdit *quamquā vereatur ne suas vires, aliis eas commodando minuat, tamen illorū se temporis ac periculi magis quam sui rationem habere. denunciari militum parti tertiæ ex omnib. cohortibus iubet, vt cibum quē in naues imponant, maturè coquant: nauesque in diē tertiū expediri iussit. duos ex legatis Bilistagi atq; Ilergetib. nunciare ea iubet*: filium reguli comiter habendo, & munerib. apud se retinet. Legati non antè profecti, quàm impositos in naues milites viderunt: id pro haud dubio iam nunciantes, non suos modò, sed etiā hostes fama Romani auxilij aduentantis impleuerunt. Consul vbi satis quod in speciē fuit, ostentatū est, reuocari ex nauibus milites iubet. XIII ipse cū iā id tēpus anni appeteret quo geri res possent, castra hyberna mille passuū ab Emporiis posuit. inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico presidio castris relicto, prædatum milites in hostiū agros educebat. Nocte fermè proficiscebantur, vt & quam longissimè à castris procederent, & inopinantes op-

primerent, & exercebat ea res nouos milites, &
hostium magna vis excipiebatur: neciam egre-
Catonis ad Tribunos & præfectos oratio.
di extra munimenta castellorum audebant. Vbi
satis admodum & suorum & hostium animos est
expertus, conuocari tribunos præfectosque &
equites omnes & centuriones iussit. *Tempus*, in-
quit, *quod sæpè optastis, venit: quo vobis potestas fie-*
ret virtutē vestram ostendendi. adhuc prædonū magis
quàm bellantiū militastis more, nunc iusta pugna ho-
stes cum hostib. conferetis manus. non agros inde po-
pulari, sed vrbiū opes haurire licebit. Patres nostri,
cùm in Hispania Carthaginiensiūet imperatores ibi
& exercitus essent, ipsi nullū imperatorem, nullos in
ea milites haberent: tamē addere hoc in fœdere volue-
runt, vt imperij sui Iberus fluuius esset finis. nunc cū
duo prætores cùm Cos. *cùm tres exercitus Romani*
Hispaniā obtineāt: Carthaginiensium iā propè X. *an-*
nis nemo in his prouinciis sit, imperium nobis citra I-
berum amissum est. hoc armis & virtute recuperetis
oportet: & nationem rebellantem magis temerè,
quàm constanter bellantem iugum, quo se exuit, acci-
pere rursus cogatis. In hunc modum maximè ad-
hortatus, pronuntiat *se nocte ad castra hostium du-*
XIV
cturū. ita ad corpora curāda dimissi. Media nocte
cū auspicio operā dedisset, profectus, vt locum
quē vellet, priusquā hostes sentirēt, caperet, præ-
ter castra hostiū circū ducit, & prima luce aciē in-
Cato Hispanos adoritur.
structa sub ipsum vallū tres cohortes mittit. Mi-
rātes barbari à tergo apparuisse Rom. discurre-
re ipsi ad arma. interim Cos. apud suos: *Nusquam,*
nisi in virtute spes est milites, inquit *& ego sedulo*
esset feci. inter castra nostra & nos, medij hostes, ab
tergo hostium ager est, quod pulcherrimum, idem tu-
tissimum est, in virtute spem positam habere. Sub
hæc cohortes recipi iuber, vt barbaros simulatio-
ne fugæ eliceret. Id quod crediderat, euenit. per-
timuisse & cedere rati Romanos, porta erum-
punt: & quantum inter castra sua & hostium a-
ciem relictum erat loci, armatis cōplent. Dum
trepidant acie instruenda, Cos. iam paratis ordi-
natisq; omnibus, incompositos aggreditur. equi-
tes primos ab vtroq; cornu in pugnam induxit.
sed in dextro extēplò pulsi, cedētesq; trepidi, etiā
pediti terrorem intulere. Quod vbi vidit Cos.
duas cohortes delectas ab dextro latere hostium
circumduci iubet: & ab tergo se ostendere,
prius quàm concurrerent peditum acies. Is ter-
ror obiectus hosti, rem metu Romanorum
equitum inclinatam æquauit. tamen adeò tur-
bati erant dexteræ alæ equites, peditesq;, vt quos-
dam Cos. manu ipse reprehenderit, & aduersos
in hostē verterit. ita & quamdiu missilib. pugna-
tum est, anceps pugna erat & iam à dextra parte,
vnde terror & fuga cœperat, ægrè Romanus re-
sistebat. à sinistro cornu, & ab frōte vrgebantur
barbari: & cohortes ab tergo instantes pauidi re-
spiciebant. Vt emissis soli ferreis falaricisq; gla-
dios strinxerunt, tum velut redintegrata est pu-
gna. non cæcis ictibus procul ex improuiso vul-
nerabantur: sed pede collato, tota in virtute ac vi-
XV
rib. spes erat. Fessos iam suos Cos. ex secunda a-
cie subsidiariis cohortib. in pugnam inductis, ac-
cēdit: noua acies facta, integri recentibus telis fa-
tigatos adhorti hostes primùm acri impetu velut
cuneo perculerunt; deinde dissipatos in fugam
auerterunt: effusoq; per agros cursu, castra repe-
tebantur. Vbi omnia fuga completa vidit Cato,
Hispani in fugam vertuntur.
ipse ad secundā legionem, quæ in subsidio posi-
ta erat, equo reuehitur: & signa prę se ferri, ple-
noq; gradu ad castra hostium oppugnanda suc-
cedere iubet. si quis extra ordinem auidius pro-
curri, & ipse inter equitās sparo percutit, & tri-
bunos centurionesq; castigare iubet. Iam castra
hostium oppugnabātur: saxisq; & sudibus & om-
ni genere telorum summouebantur à vallo Ro-
mani, vbi recens admota legio est, tum & oppu-
gnantib. animus creuit, & infensius hostes pro
vallo oppugnabāt. Cos. omnia oculis perlustrat.
vt qua minima vi resistatur, ea parte irrumpat. ad
sinistram portam infrequentes videt: eò secundę
legionis principes hastatosq; inducit. Non susti-
nuit impetum eorum statio, quæ portæ opposi-
ta erat. & cęteri posteaquā intra vallum hostes vi-
dent, ipsis castris exuti, signa armaque obiiciant.
cęduntur in portis suometipsi agmine in arcto
hęrentes. secundani tufba hostium cędunt, cęte-
ri castra diripiūt. Valerius Antias supra XL. millia
hostium cęsa eo die scribit, Cato ipse haud sanè
detrectator laudū suarum, multos cæsos ait, nu-
XVI
merum non scribit. Tria eo die laudabilia fecis-
Hispanorum castra diripiuntur. Catonis laus.
se putatur. vnū, quòd circūducto exercitu, pro-
cul nauib. suis castrisq;, vbi spē nisi in virtute ha-
berēt, inter medios hosteis prœlium cōmisit: al-
terū, quod cohortes ab tergo hostib. obiecit: ter-
tium. quod secundam legionem, cęteris omnib.
effusis ad sequendos hosteis pleno gradu sub si-
gnis compositā, instructāq; subire ad portā ca-
strorum iussit. Nihil deinde à victoria cessatum:
cùm receptui signo dato suos spoliis onustos in
castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem
datis, ad prędandum in agros duxit. effusius, vt
sparsis hostib. fuga, prędati sunt. quę res non mi-
nus, quam pugna pridie aduersa Emporitanos
Hispanos, accolasq; eorū in deditionem cōpulit.
Hispanorum plerique in deditionem accepti.
multi & aliarū ciuitatum, qui Emporias perfuge-
rant, dediderunt se. quos omnes appellatos beni-
gnè, vinoq; & cibo curatos, domos dimisit. Cō-
festim inde castra mouit: & quacumque incede-
bat agmen, legati dedentium ciuitates suas oc-
currebant. & cum Tarraconem venit, iam omnis
cis Iberum Hispania perdomita erat, captiuiq; &
Romani & sociū ac Latini nominis variis casib.
in Hispania oppressi, donum Cos. à barbaris re-
ducebantur. Fama deinde vulgatur, Cos. *in Tur-*
detaniā exercitum ducturū: & ad deuios montanos
profecturum etiam falso perlatum est. Ad hūc va-
num, & sine auctore rumorem Bergistanorum
ciuitatis septem castella defecerunt. eos dedu-
cto exercitu Cos. sine memorando prœlio in po-
testatem redegit. Haud ita multo post iidem, re-
gresso Tarraconem Cos. priusquam inde quo-
quam procederet, defecerunt. Iterū subacti: sed
non eadem venia victis fuit, sub corona veniēre
omnes, ne sæpius pacē solicitarent. Interim P. XVII
Manlius Pr. exercitu vetere à Q. Minutio, cui
successerat, accepto, adiuncto & Ap. Claudij Ne-
ronis ex vlteriore Hispania vetere item exercitu,
in Turdetaniam proficiscitur. Omnium His-

ſpanorum maximè imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine ſua, obuiam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbauit extemplò aciem eorũ. pedeſtre prœliũ nullius fermè certaminis fuit. milites veteres periti hoſtiũ belliq; haud dubiam pugnam fecerũt. Nec tamẽ ea pugna debellatũ eſt. decem millia Celtiberũ in mercede Turdetani conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Cos. interim rebellione Bergiſtanorũ ictus, cæteras quoque ciuitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnib. cis Iberũ Hiſpanis ademit. quam rem adeò ægrè paſſi, vt multi mortem ſibimetipſi cõſciſcerent: ferox gens *nulli vitã rati ſine armis eſſe*. Quod vbi cos. renuntiatum eſt, ſenatores omnium ciuitatum ad ſe vocari iuſſit atq; iis, *Non noſtra*, inquit, *magis, quàm veſtra refert, vos nõ rebellare. ſiquidẽ id maiore Hiſpanorũ malo, quàm exercitus Romani labore ſẽper adhuc factũ eſt. id vt ne fiat, vno modo arbitror caueri poſſe, ſi effectũ erit ne poßitis rebellare. volo id quàm molliſsima via cõſequi. vos quoq; in ea re cõſilio me adiuuate. nullum libentius ſequar, quàm quod vosmetipſi attuleritis.* Tacẽtib., ſpatiũ ſe ad deliberandũ dierũ paucorũ dare dixit. cũ reuocati ſecundo quoq; concilio tacuiſſent, vno die muris omnium dirutis, ad eos qui nondũ parebãt: profectus, vt in quãq; regionẽ venerat, oẽs, qui circa incolebãt, populos in deditionẽ accepit. Segeſticã tãtum grauẽ atq; opulentã ciuitatẽ, vineis & pluteis cepit. Eo maiorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtib. quàm qui primi venerant in Hiſpaniã: quod ad illos tædio imperij Carthaginienſium Hiſpani deficiebãt, huic ex vſurpata libertate in ſeruitutem velut aſſerendi erant, & ita mota omnia accepit, vt alij in armis eſſẽt, alij obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubuentum foret, vltrà ſuſtentaturi fuerint. Sed in Cos. ea vis animi atq; ingenij fuit, vt omnia maxima minimaq; per ſe adiret atq; ageret. nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rẽ eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe tranſigeret: nec in quemquã omnium grauius ſeueriuſque, quàm in ſemetipſum imperium exerceret: parſimonia, & vigiliis, & labore cũ vltimis militum certaret: nec quicquã in exercitu ſuo præcipui, præter honorem atq; imperium haberet. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi mercede exciti ab hoſtib. ſicut antè dictum eſt, faciebant. itaq; eò Cos. accerſitus literis prætoris legiones duxit. Vbi eò venit, (caſtra ſeparatim Celtiberi & Turdetani habebant) cũ Turdetanis extemplò leuia prœlia incurſantes in ſtationes eorũ Romani facere: ſemperq; victores ex quãuis temerè cœpto certamine abire. Ad Celtiberos, in colloquiũ tribunos militũ ire Cos. atq; iis trium conditionũ electionem ferre iubet. primã, *ſi tranſire ad Romanos velint, & duplex ſtipendium accipere, quàm quantum à Turdetanis pepigiſſent*: alterã, *ſi domos abire publica fide accepta, nihil eã rem noxæ futurã, quòd hoſtib. ſe Romanorũ iũxiſſent*: tertiã, *ſi vtiq; bellũ placeat, diẽ locumq; conſtituant, vbi ſecũ armis decernant*. A Celtiberis dies ad conſultandum petita. concilium immiſtis Turdetanis habitũ magno cum tumultu: eò minus decerni quicquam potuit. Cùm incertum bellum an pax cũ Celtiberis eſſet; commeatus tamen haud ſecus quàm in pace, ex agris caſtelliſq; hoſtiũ Romani portabant: dein ſæpè munimenta eorum, velut cõmuni pacto cõmercio priuatis induciis ingredientes. Cos. vbi hoſtes ad pugnam elicere nequeũt, primùm prædatũ ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrũ integræ regionis ducit: deindè audito, Secũtiæ Celtiberũm oẽs ſarcinas impedimentaq; relicta, eò pergit ducere ad oppugnãdũ. Poſteaquã nulla mouẽtur re, perſoluto ſtipẽdio non ſuis modo, ſed etiã prætoris militib. relictoq; omni exercitu in caſtris prętorianis, ipſe cũ ſeptem cohortib. ad Iberũ eſt regreſſus. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit; defecère ad eũ Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deuiam & ſiluestrem gentẽ, cum inſita feritas continebat in armis: tum conſcientia, dum Cos. exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionib. ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum Cos. ducit nõ Romanas modo cohortes, ſed iuuentutem etiam meritò infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde fermè paſſus conſtituit ſigna. ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, præcepit eis, *ne ſe ex loco ante mouerent, quàm ipſe ad eos veniſſet*. cęteras copias ad vlteriorem partem vrbis circunducit. maximum ex omnib. auxiliis numerum Sueſſetanæ iuuentutis habebat, eos ad murũ oppugnandum ſubire iubet. Quorum vbi arma ſignaque Lacetani cognouêre, memores, quàm ſæpè in agro eorum impune perſultaſſent, quoties ipſos ſignis collatis fudiſſent, fugaſſentq; patefacta repente portã, vniuerſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorũ, ne dum impetum Sueſſetani tulere: quod poſteaquam, ſicut futurũ ratus erat, cõſul fieri etiã vidit, equo citato ſubter murũ hoſtium ad cohortes aduehitur: atque eas arreptas effuſis omnib. ad ſequendos Sueſſetanos, quà ſilentium ac ſolitudo erat, in vrbem inducit: priuſque omnia cepit, quàm ſe reciperent Lacetani mox ipſos nihil præter arma habentes in deditionem accepit. Conſeſtim inde victor ad Vergium caſtrum ducit. receptaculum id maximè prædonũ erat: & inde incurſiones in agros pacatos prouinciæ eius fiebant: Transfugit inde ad conſulẽ princeps Vergeſtanus: & purgare ſe ac populares cœpit. *nõ eſſe in manu ipſis Rẽp. prædones receptos totũ ſuæ poteſtatis id caſtrũ feciſſe*. Cos. *eum domũ redire, conficta aliqua probabili cur abfuiſſet cauſa iuſſit. cùm ſe muros ſubiſſe cerneret, intentoſq; prædones ad tuẽda mœnia eſſe, tũ vti cum ſuæ factionis hominib. meminiſſet arcẽ occupare.* Id vti præceperat, factum. repentè anceps terror, hinc muros aſcẽdentib. Romanis, illinc arce capta, barbaros circũuaſit. Cuius potitus loci Cos. eos, qui arcem tenuerant. liberos eſſe cũ cognatis, ſuaq; habere iuſſit: Vergeſtanos cæteros quæſtori vt venderet imperauit: de prædonib. ſuppliciũ ſumpſit. Pacata prouincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariiſq;, quibus tũ inſtitutis locupletior indies prouincia fuit. Ob has res geſtas ſin Hi-

Hiſpani armis exuti mortẽ ſibi cõſciuerũt.

Cato muros vrbiũ Hiſpaniæ diruit.

Catoni quanta fuerit in domãda Hiſpanis difficultas

XVIII

XIX

In Turdetaniã ducit exercitum Cato a prætore accerſitus.

XX

Lacetanos Cato oppugnat.

Lacetanorũ vrbs capitur.

XXI

Vergiũ oppugnatur à Catone.

ſpania ſupplicationem in triduũ patres decreue-
XXII Supplicatio in triduum decreta, ob res in Hiſpania feliciter geſtas.
runt. Eadem æſtate alter Cos. L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam ſyluã ſignis collatis ſecundo prœlio conflixit. Octo millia Galloru cæſa traduntur. cæteri omiſſo bello in vicos ſuos atq; agros dilapſi. Cos. reliquum æſtatis circa Padũ Placentiæ & Cremonæ exercitũ habuit, reſtituitq; quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Cum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaq; eſſet, T. Quintio in Græcia ita hybernis actis, vt exceptis Ætolis, quibus nec pro ſpe victoriæ præmia cõtigerãt, nec diu quies placere poterat, vniuerſa Græcia ſimul pacis libertatiſq; perfruens bonis egregiè ſtatu ſuo gauderet: nec magis in bello virtutẽ Romani ducis, quàm in victoria temperantiã iuſtitiãq; & moderationẽ miraretur: ſenatuſconſultũ, quo bellum aduerſus Nabin Lacedæmoniũ decretũ erat, af-
Quintij ad ſociarum in Græcia ciuitatum legatos oratio.
fertur. Quo lecto Quintius, conuentu Corinthũ omniũ ſociarũ ciuitatũ legationib. in diẽ certã edicto vbi freqñẽtes vndiq; principes cõuenerũt, ita vt ne Ætoli quidem abeſſent, tali oratione eſt vſus. *Bellũ aduerſus Philippũ non magis cõmuni animo conſilioque Romani & Græci geſſerunt, quàm vtriq; ſuas cauſas belli habuerunt. nã & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienſes hoſtes eorũ iuuando, nunc hic ſocijs noſtris oppugnandis violauerat: & in vos talis fuit, vt nobis etiamſi noſtrarum obliuiſceremur iniuriarũ, veſtræ iniuriæ ſatis digna cauſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. refero enim ad vos, vtrum Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos pati velitis ſub ditione eius eſſe: an æquũ cẽſeatis nobiliſſimam vetuſtiſſimãque ciuitatem in media Græcia ſitam repeti in libertatem, & eodem ſtatu, quo cæteras vrbes Peloponneſi & Græciæ eſſe. Hæc conſultatio, vt videtis, tota de re pertinente ad vos eſt: Romanos nihil contingit, niſi quatenus liberatæ Græciæ vnius ciuitatis ſeruitus non plenã, nec integrã gloriã eſſe ſinit. Cæterùm ſi vos nec cura eius ciuitatis, nec exemplum, nec periculum mouet, ne ſerpat latius contagio eius mali: nos æqui bonique facimus. de hac re vos conſulo, ſtaturus eo quod plures cenſueritis* Poſt orationem Romani imperatoris per-
XXIII cenſeri aliorum ſententiæ cœptæ ſunt. Cùm legatus Athenienſium quantum poterat gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extuliſſet, *imploratos auxilium aduerſus Philippum tuliſſe opẽ: nõ rogatos vltrò aduerſus tyrannũ Nabin offerre auxilium*: indignatuſq; eſſet *hæc tanta merita*
Alexandri Ætolorum principis oratio.
ſermonibus tamen aliquorum carpi futura calũniantiũ, cùm fateri potius præteritorũ gratiam deberent, apparebat inceſſi Ætolos. Igitur Alexãder princeps gentis inuectus primum in Athenieñſes, qui *libertatis quondam duces & auctores, aſſentationis propriæ gratia communem cauſam proderent* queſtus deinde *Achæos Philippi quondam milites, poſtremum ab inclinata eius fortuna transfugas, & Corinthum recepiſſe, & id agere, vt Argos habeant: Aetolos primos hoſtes Philippi ſemper ſocios Romanorũ, pactos in fœdere ſuas vrbes agroſque fore deuicto Philippo: fraudari Echino & Pharſalo*: inſimulauit fraudis Romanos, *quòd vano titulo libertatis oſtẽtatu, Chalcidẽ & Demetriadẽ præſidiis tenerent: qui Philippo cũctandi deducere inde præſidia obijcere ſẽper ſoliti ſunt, numquã, donec Demetrias Chalciſq; & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: poſtremo, manendi in Græcia, retinendiq; exercitus Argos & Nabin cauſam facerent. Deportarent legiones in Italiã: Aetolos polliceri, aut cõditionib. & volũtate ſua Nabin præſidium Argis deductorũ: aut vi atq; armis coacturos in poteſtate conſentientis Græciæ eſſe.*
Hac vaniloquẽtia primum Ariſthænum præto- XXIV
Ariſtæni Achæorum prætoris oratio.
rem Achæorũ excitauit. *Ne iſtuc*, inquit *Iupiter Opt. Max. ſinerit, Iunoq; regina: cuius in tutela Argi ſunt, vt illa ciuitas inter tyrannũ Lacedæmoniũ & latrones Aetolos præmiũ ſit poſita in eo diſcrimine, vt miſerius à nobis recipiatur, quàm ab illo capta eſt. Mare interiectũ ab iſtis prædonib. non tuetur nos T. Quinti. quid, ſi in media Pelopõneſo arcẽ ſibi fecerint, futurũ nobis eſt? Linguã tantũ Græcorũ habent, ſicut ſpeciẽ hominum, morib. ritibuſq; efferatiorib. quàm vlli barbari, imò quàm rapaciſſimæ belluæ vtuntur. Itaq; vos rogamus Romani, vt & ab Nabide Argos recuperetis: & ita res Græciæ conſtituatis, vt à latrocinio quoq; Aetolorũ ſatis pacata hæc relinquatis* Romanus cũctis vndiq; increpantib. Ætolos, *reſpõſurũ ſe fuiſſe ijs dixit, niſi ita infenſos omneis in eos videret, vt ſedandi potius, quàm irritãdi eſſent. cõtentũ itaq; opinione ea, quæ de Romanis Aetoliſq; eſſet, referre ſe dixit: quid de Nabidis bello placeret, niſi redderet Achæis argos.* Cùm oẽs bellũ decreſſent, *auxilia vt pro virib. ſua quæq; ciuitates mitterẽt*, eſt hortat⁹. Ad Ætolos legatũ etiã miſit, magis vt nudaret animos, id quod euenit, quàm ſpe impetrari poſſe. Tribunis militũ *vt exercitũ ab Elatia acceſſerẽt*, impetrauit. Per eoſdẽ dies & Antiochi lega- XXV
Quintius Argos oppugnat.
tis de ſocietate agentib. reſpõdit, *nihil ſe abſentib. decem legatis ſententiæ habere, Romam eundem ad ſenatum iis eſſe.* Ipſe copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Ariſtænus Pr. cum x. millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde iunctis exercitibus poſuerunt caſtra. Poſtero die in cãpum Argiuorum deſcenderunt: & quatuor ferè millia ab Argis locũ caſtris capiunt. Præfectus præſidio Laconũ erat Pytagoras, gener idem tyrãni, & vxoris eius frater: qui ſub aduẽtum Romanorum. & vtraſq; arces, (nã duas habent Argi) & loca alia quæ aut opportuna, aut ſuſpecta erant, validis præſidiis firmauit. ſed inter agẽda hæc pauorem iniectum aduentu Romanorũ diſſimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Ar-
Damocles cum paucis coniurat.
giuus, adoleſcens maioris animi, quàm conſilij: qui primò iureiurãdo interpoſito, de præſidio expellẽdo cũ idoneis colloquutus, dũ vires adiicere coniurationi ſtudet, incautior fidei æſtimator fuit. colloquentẽ eum cũ ſuis ſatelles à præfecto miſſus cùm accerſeret, ſenſit proditũ conſiliũ eſſe hortatuſq; coniuratos qui aderant, vt potius quàm extorti morerẽtur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitãs, *vt qui ſaluã Remp. vellent, auctorem & ducem ſe libertatis ſequerentur*. Haud ſanè mouit quemquã, quia nihil vſquam ſpei propinquæ, nedum ſatis firmi præſidij cernebant. Hæc vociferantẽ eum Lacedæmonij circumuentum cum ſuis interfecerunt; comprehenſi deinde quidam & alij: ex

iiſ

iis occisi plures pauci in custodiam cōiecti. multi
proxima nocte, funibus per murum demissi ad
XXVI Romanos transfugerunt. Quintius affirmanti-
bus iis, *si ad portas Romanus exercitus fuisset, non si-
ne effectu futurū eum motum fuisse: & si propius ca-
stra admouerentur, non quieturos Argiuos* misit ex-
peditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin
(gymnasium id est minus trecentos passus ab vr-
be) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis
prœlium commiserunt, atque eos haud magno
certamine compulerunt in vrbē. & castra eo ipso
loco, vbi pugnatum erat, imperator Romanus
posuit. Diem inde vnum in speculis fuit, si quid
noui motus oriretur. posteaquam oppressam
metu ciuitatem vidit, aduocat concilium de op-
pugnandis Argis. Omnium principum Græciæ,
præter Aristænum, eadem sententia erat, *cùm
causa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum
bellum.* Quintio id nequaquam placebat, sed A-
ristænum contra omnium consensum differen-
tem cum haud dubia approbatione audiuit. &
ipse adiecit. *cùm pro Argiuis aduersus tyrannum
bellum susceptum sit, quid minus conueniens esse, quā
omisso hoste Argos oppugnari? se verò caput belli La-
cedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimisso
concilio, frumentatum expeditas cohortes misit.
quod maturi erat circa, demessum & conuectum
est. viride, ne hostes mox haberent, protritum &
corruptum. castra deinde mouit, & Parthenio
monte superato, præter Tegeā tertio die ad Ca-
ryas posuit castra. ibi, priusquam hostium in-
traret agrum, sociorum auxilia exspectauit. Ve-
nerunt Macedones à Philippo mille quingenti, &
Thessalorum equites quadringenti. nec iam au-
xilia, quorum affatim erat, sed commeatus fini-
timis vrbibus imperati morabantur Romanum.
Nauales quoque magnæ copiæ conueniebant.
iam ab Leucade L. Quintius cum XL. nauibus
venerat: iam Rhodiæ X. & octo tectæ naues: iam
Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum X.
tectis nauibus, triginta lembis, mistisque aliis mi-
noris formæ nauigiis, ipsorum quoque Lacedæ-
moniorum exules permulti tyrannorum iniuria
pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Roma-
na conuenerant. Multi autem erant iam per ali-
quot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæ-
monem, alij ab aliis pulsi. princeps erat exulum
Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedæ-
mone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno
post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus
XXVII Lacedæmone fuit. Cùm terra marique tantum
belli circumstaret tyrannum, & propè nulla
spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non
tamen omisit bellum: sed & à Creta mille dele-
ctos iuuentutis eorum exciuit, cùm mille iam ha-
beret: & tria millia mercenariorum militum, X.
millia popularium cum castellanis agrestibus in
armis habuit; & fossa valloque vrbem commu-
niuit, & ne quid intestini motus oriretur, metu
& acerbitate pœnarum tenebat animos. Quo-
niam vt saluum vellent tyrannum, sperare non
poterat, cùm suspectos quosdam ciuium habe-
ret: eductis in campum omnibus copiis, (Dro-
mon ipsi vocāt) positis armis ad concionē vocari

Quintius relictis Argis Lacedęmonē per gis oppugnaturus. Sociorum auxilia ad oppugnandam Lacedæmonem.

Nabidis in apparando contra Romanos bello diligētia.

iussit Lacedæmonios, atque eorum concioni sa-
tellites armatos circumdedit. & pauca præfatus,
*cur sibi omnia timenti cauentiq; ignoscendum in tali
tempore foret: & ipsorum referre, si quos suspectos
status præsens rerum faceret, prohiberi potius ne quid
moliri possint, quàm puniri molientes: itaq; quosdam
se in custodia habiturum, donec ea quæ instet tēpestas
præteréat. hostib. repulsis, à quib. si modò proditio in-
testina satis caueatur, minus periculi esse, extemplò eos
emissurum.* Sub hæc citari nomina octoginta fer-
mè principū iuuētutis iussit, atq; eos vt quisq; ad
nomen responderat, in custodiā tradidit: & nocte
insequenti omnes interfecit. Illotatum deinde
quidam (hi sunt iam inde antiquitùs castellani,
agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per
omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc
terrore obstupuerant multitudinis animi ab om-
ni conatu nouorum consiliorum. Intra muni-
tiones copias continebat, nec parem se ratus,
si dimicare acie vellet: & vrbem relinquere tam
suspensis & incertis omnium animis metuens.
Quintius satis iam omnibus paratis profectus XXVIII
ab statiuis, die altero ad Sellasiam super Oenun-
ta fluniū peruenit: quo in loco Antigonus, Ma-
cedonum rex, cum Cleomene Lacedæmonio-
rum tyranno signis collatis dimicasse dicebant.
inde, cùm audisset ascensum difficilis & arctæ viæ
esse, breui per monteis circuitu præmissis qui
munirent viā, lato satis & patenti limite ad Eu-
rotam amnem sub ipsis prope fluentem mœni-
bus, peruenit. vbi castra metantes Rom. Quin-
tiumq; ipsum cū equitib. atq; expeditis prægres-
sum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tu-
multum coniecerunt, nihil tale exspectātes: quia
nemo his obuius toto itinere fuerat, ac veluti
pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus
equites, equitibus pedites vocantibus, cùm in se
cuiq; minimum fiduciæ esset, trepidatū est. tan-
dem signa legionum superuenerunt: & cùm pri-
mi agminis cohortes inductæ in prœlium essent,
qui modo terrori fuerant, trepidantes in vrbem
compulsi sunt. Romani cum tantum à muro re-
cessissent, vt extra ictum teli essent, acie directa
paulisper steterunt. Posteaquam nemo hostium
contra exibat, redierunt in castra. Postero die
Quintius prope flumē præter vrbē sub ipsas Me-
nelaij mōtis radices ducere copias instructas per-
git. primæ legionariæ cohortes ibant: leuis ar-
matura & equites agmen cogebant. Nabis intra
murum instructos paratosque sub signis habebat
mercenarios milites, in quibus omnis fiducia e-
rat, vt ab tergo hostē aggrederetur. posteaquam
extremum agmen præteriit, tum ab oppido eo-
dem quo pridie eruperāt tumultu, plurib. simul
locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat:
qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum ac-
cideret, præparatis suorum animis, signa extem-
plò conuertit, totumq; in hostē agmen circum-
egit. itaq; velut rectæ acies concurrissent, iustum
aliquamdiu prœlium fuit. tandem Nabidis mi-
lites in fugam inclinarunt, quæ minus infida ac
trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes in-
stitissent. hi & cædem ingentē ediderunt, & dis-
persos passim fuga plerosq; armis exuerūt. Quin-

Auxiliares Nabidis Quintium adoriuntur.

tius propè Amyclas posuit castra. inde cùm perpopulatus omnia circumiecta vrbi frequentis & amœni agri loca esset, nullo iam hostium porta excedente, mouit castra ad flumē Euroram inde vallem Taygeto subiectam, agrosq; ad mare pertinentes euastat.

XXIX Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus,

Gytheum oppugnatur à Romanis.

Gyttheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse; nec procul à muris castra Romana abesse: omnib. id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida vrbs & multitudine ciuium incolarúmq;, & omni bellico apparatu instructa. In tēpore Quintio rem haud facilem aggredienti rex Eumenes & classis Rhodiorum superuenerunt. ingens multitudo naualium sociorum è tribus contracta classibus intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem vrbis terra mariq. munitæ facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. itaque vna erebris ictibus euersa est turris: quodq; circa muri erat, casu eius prostratum: & Romani simul à porta, vnde aditus planior erat, vt distēderent ab apertiore loco hostes; simul per patefactū ruina iter irrumpere conabātur. nec multum abfuit, quin qua intenderant, penetrarent. sed tardauit impetum eorū spes obiecta dedendæ vrbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant vrbi. Dexagoridas miserat nuncium ad legatum Romanum, *traditurum se vrbem*. & cùm ad eam rem tempus & ratio conuenisset, à Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab vno vrbs defendebatur. & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum superuenisset.

Gytheum Quintio traditur.

Is cùm supercilio haud procul distantis tumuli ab vrbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quintius ab operibus suis terra marique instaret: tum vera desperatio Gorgopā quoq; coegit id consilij, quod in altero morte vindicauerat, capere. & pactus *vt abducere inde milites, quos præsidij causa habebat, liceret*, tradidit Quintio vrbem. Priusquam Gyttheū traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictus, tradita custodia vrbis Timocrati Pellenēsi, cū mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argiuorum Lacedæmonem ad Nabin venit.

XXX Nabis sicut primo aduentu Romanæ classis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat: sic parua spe cùm acquieuisset, Gytthæo ab suis retento: posteaquā id quoq; traditum Romanis audiuit esse: cùm ab terra omnibus circa hostib. nihil spei esset: à mari quoq; toto se interclusum: cedendū fortunæ ratus, caduceatorem primùm in castra misit ad explorandū, *si paterentur legatos ad se mitti*.

Nabis per legatos petit, vt cum Quintio colloquatur.

qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit nullis cum aliis mandatis, quam *vt tyranno colloqui cum imperatore liceret*. Concilio aduocato, cùm omnes *daudum colloquium censuissent*, dies locusq; constituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis sequentibus cùm venissent, relictis ibi in statione conspecta vtrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum pretore, tribunisq; militū paucis descendit.

Nabidis ad Quintium oratio.

XXXI Ibi permisso vt seu dicere prius, seu audire mallet, ita cœpit tyrānus. *Si ipse per me T. Quinti, vosq; qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem, tacitus euētum fortunæ meæ exspectassem, nūc imperare animo nequiui, quin priusquam perirē, cur periturus essē scirem. & hercule si tales essetis, quales esse Carthaginiēses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet: in me quoq; vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. nunc cùm vos intueor, Romanos esse video, qui rerum diuinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis: cùm me ipse respexi, eū esse spero, cui et publicè, sicut cæteris Lacedemoniis, vobiscū vetustissimum fœdus sit: & meo nomine priuatim amicitia ac societas nuper Philippi bello renouata. At enim ego eā violaui, & euerti, quòd Argiuorū ciuitatē teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tēpore? Res mihi duplicē defensionē præbet. nam & ipsis vocantib. ac tradentib. vrbem eam accepi, non occupaui. & accepi, cùm Philippi partiū, non in vestra societate esset. Tēpus autē eo me liberat, quòd cùm iā Argos haberem, societas mihi vobiscū conuenit: & vt vobis mitterem ad bellū auxilia, non vt Argis præsidiū deducerem, pepigistis. At hercle in ea controuersia, quæ de Argis est, superior sum, & æquitate rei, quòd non vestrā vrbem, sed hostium; quòd volentē, non vi coactā accepi; & vestra confessione, quòd in cōditionib. societatis mihi Argos reliquistis. Cæterùm nomen tyranni & facta me premunt, quòd seruos ad libertatē voco, quòd in agros inopem plebē deduco. De nomine hoc respōdere possum: me, qualiscunq; sum, eūdē esse qui fui cùm tu ipse mecū T. Quinti societatem pepigisti. tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannū vocari video. itaq; si ego nomen imperij mutassem, mihi meæ inconstātiæ, cùm vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem seruis liberatis auctam, & egentib. diuisum agrum attinet: possum quidē & in hoc me iure temporis tutari. iam fecerā hæc qualiacūq; sunt, cū societatem mecū pepigistis, & auxilia in bello aduersum Philippū accepistis: sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissē, aut vestrā amicitiam violassem: sed illud, me more atque instituto maiorū fecisse. Nolite ad vestras leges atq; instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. nihil comparare singula necesse est. vos à censu equitē, à cōsu peditē legitis: & paucos excellere opib., plebem subiectā esse illis vultis. noster legumlator non in paucorū manu Rēpubl. esse voluit, quem vos senatū appellatis: nec excellere vnum aut alterum ordinem in ciuitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, vt multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse, quàm pro patriæ sermone breuitatis, fateor: et breuiter peroratum esse potuit: nihil me posteà quàm vobiscū amicitiā institui: cur eius vos pœniteret, cōmisisse.* Ad hæc imperator Romanus:

XXXII Quintij ad Nabidem responsio.

Amicitiæ et societas nobis nulla tecū, sed cū Pelope rege Lacedæmoniorum iusto ac legitimo facta est. cuius ius tyranni quoq;, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperiū (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupauerāt) vsurparunt, sicut tu quoq; hoc Macedonico bello fecisti. nam quid minus conueniret, quam nos qui pro libertate Græciæ

aduersus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? & eo tyranno, quàm qui vnquam fuit, sæuissimo & violentissimo in suos? Nobis verò, etiam si Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atq; in leges suas: quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An vt ab Iasso & Bargyliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clarissimas vrbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus: quæ titulũ nobis liberatæ Græciæ seruientes deforment? At enim cum Philippo Argiui senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in eare nõ ciuitatis culpam esse: tam hercle, quam in te tuoque præsidio accersendo accipiendoq; in arcem. nihil sit publico consilio actum. Thessalos & Phocenses & Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen cùm ceteram liberauerimus Græciam, quid tandem censes in Argiuis, qui insontes publici consilij sint, facturos? Seruorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri diuisi crimina tibi obijci dicebas: non quidem nec ipsa mediocria; sed quid ista sunt præ ijs quæ à te tuisq; quotidie alia super alia facinora eduntur? exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, si audire iuuat vera dominationis impotẽtissimæ crimina. Vt omnia alia vetustiora omittã, quam cædem Argis Pythagoras iste gener tuus penè in oculis meis edidit? quam tu ipse, cùm iam propè in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus ciuibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciasti: iube vinctos prodoci, vt miseri parentes, quos falsò lugent, viuere sciant. At enim vt iam ita sint hæc, quid ad vos Romani? hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc ijs, qui vt liberare possent, mare traiecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestrámq; amicitiam ac societatem propriè non violaui. Quoties vis te id arguam fecisse? sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? nempe his maximè duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. Vtrumq; à te factum est. nam & Messenen vno atque eodem iure fœderis, quo & Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam socius ipse sociam nobis vrbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solùm, sed si dijs placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum eius pepigisti: & bellum aduersum nos gerens, mare circa Maleam infestum nauibus piraticis fecisti: & plures propè ciues Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiórq; Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus nauibus fuit. Proinde parce sic fidem ac iura societatis iactare: & omissa populari oratione, tamquam tyrannus & hostis loquere. Sub

XXXII hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare; vt dum liceret, dum occasio esset, sibi, ac fortunis suis consuleret. referre deinde nominatim tyrannos ciuitatum finitimarum cœpit: qui deposito imperio, restitutáq; libertate suis, non tutam modò, sed etiam honoratam inter ciues senectutem egissent. His dictis inuicem, auditisq;, nox propè diremit colloquium postero die Nabis, Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita à Romanis placeret: & captiuos & perfugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum vt ederet petijt, vt deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultãdum tempus datum est: & Quintius sociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximę partis sententia erat, perseuerandum in bello esse, & tollendum tyrannum: nũquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. satius multo fuisse, nõ moueri bellum aduersus eum, quam omitti motum. & ipsum velut cõprobata dominatione firmiorem futurum, auctore iniusti imperij assumpto P. R. & exemplo multos in alijs ciuitatibus ad insidiandum libertati ciuium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil pręter obsidionem restare: eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset: sed Lacedæmonem validissimam vrbem viris armisq; oppugnaturos. vnam spem fuisse, si qua admouẽtibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset: cùm signa portis propè inferri cernerent, neminem se mouisse. Adiiciebat & cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nunciare, multò maioribus quàm antè, terrestribus naualibúsq; copijs in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus alijs copijs aduersus regem tam validũ ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat, illa tacita suberat cura, ne nouus consul Græciam prouinciam sortiretur: & inchoati belli victoria successori tradenda esset. Cùm aduersus tendendo nihil moueret socios: simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilij sui traduxit. Bene vertat, inquit, obsideamus Lacedæmonem, quando ita placet. ceterùm cùm res tã lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio vrbium sit: & obsidentibus prius sæpè quam obsessis tædium afferat: iam nũc hoc ita proponere vos animis oportet, hybernandum circa Lacedæmonis mœnia esse: quæ mora si laborem tantũ, ac periculum haberet, vt & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. nunc impensa quoq; magna eget in opera, in machinationes & tormẽta, quibus tãta vrbs oppugnanda est, in commeatus nobis vobisq; in hyemem expediendos. Itaq; ne aut repentè trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum antè vestris ciuitatibus censeo, explorandúmq; quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superq; habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iã præter nudum solum ager hostiũ habet: ad hoc hyems accedit, ad comportãdum ex longinquo difficilis. Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuiq; domestica mala conuertit: segnitiem, inuidiam & obtrectationem domi manentium aduersus militantes: libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatẽ conferẽdi ex priuato. versis itaq; subitò voluntatibus, facere quod è Republ. populi Romani, sociorúmq; esse crederet, imperatori permiserunt. Inde Quintius adhibitis legatis XXXIV tantum tribunisq; militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. Sex mensium induciæ vt essent Nabidi, Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodijs. Legatos extemplò mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, vt pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies vt induciarum

Quintius cum sociis de obsidenda Lacedæmone deliberat.

XXXIII

Pacis conditiones cum Nabide.

tius propè Amyclas posuit castra. inde cùm per-
populatus omnia circumiecta vrbi frequentis &
amœni agri loca esset, nullo iam hostium porta
excedente, mouit castra ad flumẽ Eurotam inde
vallem Taygeto subiectam, agrosq; ad mare per-
XXIX tinentes euastat. Eodem fere tempore L. Quin-
tius maritimæ oræ oppida partim voluntate, par-
tim metu aut vi recepit. certior deinde factus,
Gytheum oppugnatur à Romanis. *Gyttheum oppidum omnium maritimarum rerum*
Lacedæmonijs receptaculum esse; nec procul à mari ca-
stra Romana abesse: omnib. id copiis aggredi con-
stituit. Erat eo tempore valida vrbs & multitu-
dine ciuium incolarũq;, & omni bellico apparatu
instructa. In tẽpore Quintio rem haud facilem
aggredienti rex Eumenes & classis Rhodiorum
superuenerunt. ingens multitudo naualium so-
ciorum è tribus contracta classibus intra paucos
dies omnia, quæ ad oppugnationem vrbis terra
mariq. munitæ facienda opera erant, effecit. Iam
testudinibus admotis murus subruebatur: iam a-
rietibus quatiebatur. itaque vna crebris ictibus e-
uersa est turris: quodq; circa muri erat, casu eius
prostratum: & Romani simul à porta, vnde adi-
tus planior erat, vt distẽderent ab apertiore loco
hostes; simul per patefactũ ruina iter irrumpere
conabãtur. nec multum absuit, quin qua inten-
derant, penetrarent. sed tardauit impetum eorũ
spes obiecta dedendæ vrbis, mox deinde eadem
turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio
præerant vrbi. Dexagoridas miserat nuncium ad
legatum Romanum, *traditurum se vrbem.* & cùm
ad eam rem tempus & ratio conuenisset, à Gor-
gopa proditor interficitur: intentiusque ab vno
vrbs defendebatur. & difficilior facta oppugnatio
Gytheum Quintio traditur. erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus dele-
ctorum militum superuenisset. Is cùm supercilio
haud procul distantis tumuli ab vrbe instructam
aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quintius
ab operibus suis terra marique instaret: tum ve-
ra desperatio Gorgopã quoq; coegit id consilij,
quod in altero morte vindicauerat, capere. & pa-
ctus *vt abducere inde milites, quos præsidij causa ha-*
bebat, liceret, tradidit Quintio vrbem. Priusquam
Gyttheũ traderetur, Pythagoras præfectus Ar-
gis relictus, tradita custodia vrbis Timocrati
Pellenẽsi, cũ mille mercenarijs militibus, & duo-
bus millibus Argiuorum Lacedæmonem ad Na-
XXX bin venit. Nabis sicut primo aduentu Romanæ
classis, & traditione oppidorum maritimæ oræ
conterritus erat: sic parua spe eùm acquieuisset,
Gytthæo ab suis retento: postcaquã id quoq; tra-
ditum Romanis audiuit esse: cùm ab terra omni-
bus circa hostib. nihil spei esset: à mari quoq; toto
se interclusum: cedendũ fortunæ ratus, caducea-
torem primùm in castra misit ad explorandũ, *si*
Nabis per legatos petit, vt cum Quintio colloquatur. *paterentur legatos ad se mitti.* qua impetrata re, Py-
thagoras ad imperatorem venit nullis cum aliis
mandatis, quam *vt tyranno colloqui cum imperato-*
re liceret. Concilio aduocato, cùm omnes *daudum*
colloquium censuissent, dies locusq; constituitur. In
mediæ regionis tumulos modicis copiis sequen-
tibus cùm venissent, relictis ibi in statione con-
specta vtrimque cohortibus, Nabis cum delectis
custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eu-
mene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno A-
chæorum prętore, tribunisq; militũ paucis des- Nabidis ad Quintium oratio.
cendit. Ibi permisso vt seu dicere prius, seu audi-
re mallet, ita cœpit tyrãnus. *Si ipse per me T. Quin-* XXXI
ti, vosq; qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut
indixissetis bellum, aut inferretis, possem, tacitus euẽ-
tum fortunæ meæ exspectassem, nũc imperare animo
nequiui, quin priusquam perirẽ, cur periturus essẽ sci-
rem. & hercule si tales essetis, quales esse Carthaginiẽ-
ses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti ha-
beret: in me quoq; vobis quid faceretis minus pensi esse,
non mirarer. nunc cùm vos intueor, Romanos esse vi-
deo, qui rerum diuinarum fœdera, humanarum fidem
socialem sanctissimam habeatis: cùm me ipse respexi,
eũ esse spero, cui et publicè, sicut cæteris Lacedæmonijs,
vobiscũ vetustissimum fœdus sit: & meo nomine pri-
uatim amicitia ac societas nuper Philippi bello reno-
uata. At enim ego eã violaui, & euerti, quod Argi-
uorũ ciuitatẽ teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tẽpore?
Res mihi duplicẽ defensionẽ præbet. nam & ipsis vo-
cantib. ac tradentib. vrbem eam accepi, non occupaui.
& accepi, cùm Philippi partiũ, non in vestra societa-
te esset. Tẽpus autẽ eo me liberat, quòd cùm iã Argos
haberem, societas mihi vobiscũ conuenit: & vt vobis
mitterem ad bellũ auxilia, non vt Argis præsidiũ de-
ducerem, pepigistis. At hercle in ea controuersia, quæ
de Argis est, superior sum, & æquitate rei, quòd non
vestrã vrbem, sed hostium; quod volentẽ, non vi coa-
ctã accepi; & vestra confessione, quòd in cõditionib.
societatis mihi Argos reliquistis. Cæterùm nomen ty-
ranni & facta me premunt, quòd seruos ad libertatẽ
voco, quòd in agros inopem plebẽ deduco. De nomine
hoc respõdere possum: me, qualiscunq; sum, eũdẽ esse
qui fui cùm tu ipse mecũ T. Quinti societatem pepigi-
sti. tum me regem appellari a vobis memini: nunc ty-
rannũ vocari video. itaq; si ego nomen imperij mutas-
sem, mihi meæ inconstãtiæ, cùm vos mutetis, vobis ve-
stræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem seruis
liberatis auctam, & egentib. diuisum agrum attinet:
possum quidẽ & in hoc me iure temporis tutari. iam
feceram hæc qualiacũq; sunt, cũ societatem mecũ pepigi-
stis, & auxilia in bello aduersum Philippũ accepistis:
sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissẽ,
aut vestrã amicitiam violassem: sed illud, me more at-
que instituto maiorũ fecisse. Nolite ad vestras leges
atq; instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. nihil
comparare singula necesse est. vos à censu equitẽ, à cẽ-
su peditẽ legitis: & paucos excellere opib., plebem sub-
iectã esse illis vultis. noster legumlator non in pau-
corũ manu Rẽpubl. esse voluit, quem vos senatũ appel-
latis: nec excellere vnum aut alterum ordinem in ci-
uitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore
credidit, vt multi essent, qui arma pro patria ferrent.
Pluribus me ipse egisse, quàm pro patriæ sermone bre-
uitatis, fateor: et breuiter peroratum esse potuit: nihil
me posteà quàm vobiscũ amicitiã institui: cur eius vos
pœniteret, cõmisisse. Ad hæc imperator Romanus:
Amicitia et societas nobis nulla tecũ, sed cũ Pelope re- XXXII
ge Lacedæmoniorum iusto ac legitimo facta est. cuius Quintij ad Nabidem responsio.
ius tyranni quoq;, qui postea per vim tenuerunt La-
cedæmone imperiũ (quia nos bella nunc Punica, nunc
Gallica, nunc alia ex alijs occupauerãt) vsurparunt,
sicut tu quoq; hoc Macedonico bello fecisti. nam quid
minus conueniret, quàm nos qui pro libertate Græciæ

aduersus Philippum gereremus bellum, cum tyranno
instituere amicitiam? & eo tyranno, quàm qui vn-
quam fuit, sæuissimo & violentissimo in suos? Nobis
verò, etiam si Argos nec cepisses per fraudem, nec te-
neres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quo-
que vindicanda in antiquam libertatem erat, atq; in
leges suas: quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi,
mentionem fecisti. An vt ab Iasso & Bargyliis præ-
sidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos &
Lacedæmonem, duas clarissimas vrbes, lumina quon-
dam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus: quæ titulũ
nobis liberatæ Græciæ seruientes deforment? At enim
cum Philippo Argiui senserunt. Remittimus hoc tibi,
ne nostram vicem irascaris. satis compertum habemus,
duorum, aut summum trium in ea re non ciuitatis cul-
pam esse: tam hercle, quam in te tuoque præsidio accer-
sendo accipiendoq; in arcem, nihil sit publico consilio
actum. Thessalos & Phocenses & Locrenses consensu
omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen cum
ceteram liberauerimus Græciam, quid tandem censes
in Argiuis, qui insontes publici consilij sint, facturos?
Seruorum ad libertatem vocatorum, & egentibus ho-
minibus agri diuisi crimina tibi obijci dicebas: non
quidem nec ipsa mediocria; sed quid ista sunt præ ijs
quæ à te tuisq; quotidie alia super alia facinora edun-
tur? exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lace-
dæmone, si audire iuuat vera dominationis impotentis-
simæ crimina. Vt omnia alia vetustiora omittã, quam
cædem Argis Pythagoras iste gener tuus penè in oculis
meis edidit? quam tu ipse, cùm iam propè in finibus
Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione
comprehensos, omnibus audientibus ciuibus tuis, in
custodia te habiturum esse pronunciasti: iube vinctos
produci, vt miseri parentes, quos falsò lugent, viuere
sciant. At enim vt iam ita sint hæc, quid ad vos Ro-
manos? hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc ijs, qui
vt liberare possent, mare traiecerunt, terra marique
gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestrámq; amici-
tiam ac societatem propriè non violaui. Quoties vis
te id arguam fecisse? sed nolo pluribus: summam rem
complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur?
nempe his maximè duabus, si socios meos pro hostibus
habeas, si cum hostibus te coniungas. Vtrumq; à te fa-
ctum est. nam & Messenen vno atque eodem iure fœ-
deris, quo & Lacedæmonem, in amicitiam nostram ac-
ceptam socius ipse sociam nobis vrbem vi atque armis
cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem
solùm, sed si dijs placet, affinitatem etiam per Philo-
clem præfectum eius pepigisti: & bellum aduersum
nos gerens, mare circa Maleam infestum nauibus pi-
raticis fecisti: & plures propè ciues Romanos, quam
Philippus, cepisti atque occidisti: tutiórq; Macedoniæ
ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exer-
citus nostros portantibus nauibus fuit. Proinde parce
sic fidem ac iura societatis iactare: & omissa populari
oratione, tamquam tyrannus & hostis loquere. Sub
XXXII hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam
orare; vt dum liceret, dum occasio esset, sibi, ac fortu-
nis suis consuleret. referre deinde nominatim ty-
rannos ciuitatum finitimarum cœpit: qui deposito
imperio, restitutáq; libertate suis, non tutam modò, sed
etiam honoratam inter ciues senectutem egissent. His
dictis inuicem, auditisq;, nox propè diremit col-
loquium postero die Nabis, Argis se cedere ac dedu-
cere præsidium, quando ita a Romanis placeret: & ca-
ptiuos & perfugas redditurum dixit. aliud si quid po-
stularent, scriptum vt ederet petijt, vt deliberare cum
amicis posset. Ita & tyranno ad consultãdum tem-
pus datum est: & Quintius sociorum etiam prin- Quintius cum sociis de obsidenda Lacedæmone deliberat.
cipibus adhibitis, habuit concilium. Maximę par-
tis sententia erat, perseuerandum in bello esse, & tol-
lendum tyrannum: nũquam aliter tutam libertatem
Græciæ fore. satius multo fuisse, non moueri bellum ad-
uersus eum, quam omitti motum. & ipsum velut cõ-
probata dominatione firmiorem futurum, auctore
iniusti imperij assumpto P. R. & exemplo multos in
alijs ciuitatibus ad insidiandum libertati ciuium suo-
rum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pa-
cem inclinatior erat. videbat enim, compulso in-
tra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare:
eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum,
quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset:
sed Lacedæmonem validissimam vrbem viris armísq;
oppugnaturos. vnam spem fuisse, si qua admonẽtibus
exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari pos-
set: cùm signa portis propè inferri cernerent, neminem
se mouisse. Adijciebat & cum Antiocho infidam pa-
cem, Villium legatum inde redeuntem nunciare, mul-
tò maioribus quàm antè, terrestribus naualibúsq; co-
pijs in Europam eum transisse. si occupasset obsidio
Lacedæmonis exercitum, quibus alijs copijs aduersus
regem tam validũ ac potentem bellum gesturos? Hæc
propalam dicebat, illa tacita suberat cura, ne no-
uus consul Græciam prouinciam sortiretur: &
inchoati belli victoria successori tradenda esset. XXXIII
Cùm aduersus tendendo nihil moueret socios:
simulando se transire in eorum sententiam, om-
nes in assensum consilij sui traduxit. Bene vertat,
inquit, obsideamus Lacedæmonem, quando ita places.
ceterùm cùm res tã lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio
vrbium sit: & obsidentibus prius sæpè quam obsessis
tædium afferat: iam nũc hoc ita proponere vos animis
oportet, hybernandum circa Lacedæmonis mœnia es-
se: quæ mora si laborem tantũ, ac periculum haberet, vt
& animis & corporibus ad sustinenda ea parati esse-
tis, hortarer vos. nunc impensa quoq; magna eget in
opera, in machinationes & tormẽta, quibus tãta vrbs
oppugnanda est, in commeatus nobis vobisq; in hye-
mem expediendos. Itaq; ne aut repentè trepidetis, aut
rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum antè
vestris ciuitatibus censeo, explorandúmq; quid quæque
animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superq;
habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus.
nihil iã præter nudum solum ager hostiũ habet: ad hoc
hyems accedit, ad comportãdum ex longinquo difficilis.
Hæc oratio primum animos omnium ad respi-
cienda cuiq; domestica mala conuertit: segnitiem,
inuidiam & obtrectationem domi manentium ad-
uersus militantes; libertatem difficilem ad consensum,
inopiam publicam, malignitatẽ conferẽdi ex priuato.
versis itaq; subitò voluntatibus, facere quòd è Re-
publ. populi Romani, sociorúmq; esse crederet, impera-
tori permiserunt. Inde Quintius adhibitis legatis XXXIV
tantùm tribunisq; militum, conditiones, in quas
cum tyranno pax fieret, has conscripsit. Sex mẽ- Pacis conditiones cum Nabide.
sium induciæ vt essent Nabidi, Romanísque, & Eu-
meni regi, & Rhodijs. Legatos extemplò mitterent
Romam, T. Quintius & Nabis, vt pax ex auctorita-
te senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditio-
nes pacis editæ Nabidi forent, ea dies vt induciarum

principium esset: & vt ex ea die intra decimum diem
ab Argis ceterisq; oppidis, quæ in Argiuorum agris es-
sent, præsidia omnia deducerentur: vacuáq; & libera
traderentur Romanis: & ne quod inde mancipiũ re-
gium publicúmve aut priuatum educeretur: & si qua
antè educta forent, dominis rectè restituerentur. Na-
ues, quas ciuitatibus maritimis ademisset, redderet: né-
ve ipse nauem ullam, præter duos lembos, qui non plus
quàm sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas &
captiuos omnibus sociis populi Romani ciuitatibus
redderet, & Messeniis omnia quæ comparerent, quæq;
domini cognoscerent. Exulibus quoque Lacedæmoniis
liberos & coniuges restitueret, quæ earum viros sequi
voluissent: inuita ne qua exulis comes esset. Mercena-
riorum militum Nabidis, qui aut in ciuitates suas, aut
ad Romanos transissent, iis res suæ omnes rectè redde-
rentur. In Creta insula ne quam vrbem haberet: quas
habuisset, redderet Romanis. ne quam societatem cum
vllo Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu
bellũ gereret. Ciuitatibus omnibus quas ipse restituis-
set, quæq; se suaq; in fidem ac ditionem populi Romani
tradidissent, omnia præsidia deduceret: seq; ipse, suósq;
ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum
in suo alienóve agro conderet. Obsides ea ita futura,
daret quinque: quos imperatori Romano placuisset:
*filium in his suum, & * talenta centũ argenti in præ-*
* Valent 60000. cor. *senti, & * quinquaginta talẽta in singulos annos per*
* Valent 30000. cor. *annos octo.* Hæc cõscripta, castris propius vrbem
motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sanè quic-
XXXV. quam eorũ satis placebat tyranno: nisi quòd præ-
ter spem reducendorum exulum mentio nulla
facta erat. maximè autem omnium ea res offen-
debat, quòd & naues & maritimæ ciuitates adẽ-
ptæ erant. fuerat tamen ei magno fructui mare,
omnem oram à Malea prædatorijs nauibus in-
festam habenti, iuuentutem præterea ciuitatum
carum ad supplementum longe optimi generis
militum habebat. Has conditiones, quamquam
ipse in secreto volutauerat cum amicis, vulgo ta-
men omnes fama ferebant; vanis, vt ad ceteram
fidem, sic ad secreta tegẽda satellitum regiorum
ingeniis. Non tam omnia vniuersi, quàm ea quæ
ad quemq; pertinerẽt, singuli carpebãt. qui exu-
lum cõiuges in matrimonio habebãt, aut ex bo-
nis eorum aliquid possederant, tanquam amissu-
ri, non reddituri, indignabãtur. seruis liberatis à
tyrãno non irrita modò futura libertas, sed mul-
tò fœdior quàm fuisset antè, seruitus, redeunti-
bus in iratorum dominorum potestatem, ante
oculos obseruabatur. mercenarij milites & pre-
tia militiæ casura in pace ægrè ferebant, & reditũ
sibi nullum esse in ciuitates videbant, infensas nõ
XXXVI. tyrannis magis, quàm satellitibus eorum. Hæc
inter se primò in circulis serentes fremere: dein-
de ad arma subitò discurrerũt. quo tumultu cùm
per se satis irritatam multitudinem cerneret ty-
rãnus, concionem aduocari iussit. ibi cùm ea quæ
imperarentur à Romanis, exposuisset, & grauio-
ra atq; indigniora quædam falsò affinxisset, & ad
singula nunc ab vniuersis, nunc à partibus con-
cionis acclamaretur, interrogauit: *quid se respon-*
dere ad ea, aut quid facere vellent? propè vna voce
omnes, *nihil respõdere, bellum geri iusserunt: & pro*
se quisque, qualia multitudo solet, bonum animũ ha-
bere, & bene sperare iubentes, fortes fortunam adiu-
uare aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, *&*
Antiochum Aetolósq; adiuturos pronunciat: & si-
bi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse.
Exciderat pacis mentio ex omnium animis & in
stationes non vltra quieturi discurrunt. Pauco-
rum lacessentium excursio, & emissa iacula ex-
templò Romanis dubitationem, quin bellãdum
esset, exemerunt. leuia inde prœlia per quatriduũ
primùm sine vllo satis certo euentu commissa.
quinto die propè iusta pugna adeò pauentes in
oppidũ Lacedæmonij compulsi sunt, vt quidam
milites Romani terga fugientium cædentes per
intermissa, vt tunc erãt, mœnia vrbem intrarint.
Et tunc quidem Quintius satis eo terrore coer-
citis excursionibus hostium, nihil præter ipsius XXXVII.
oppugnationem vrbis superesse ratus: missis qui
omnes nauales socios à Gyttheo accerserẽt, ipse
interim cum tribunis militum ad visendum vr- Spartę (quę & Lacedæmon appellatur) situs.
bis situm mœnia circumuehitur. Fuerat quõdam
sine muro Sparta. tyranni nuper locis patẽtibus
planísq; obiecerant murum: altiora loca; & diffi-
ciliora aditu stationibus armatorum pro muni-
mento obiectis tutabantur. Vbi satis omnia in-
spexit, corona oppugnandum ratus, omnibus co-
piis (erant autem Romanorum sociorumque, si-
mul peditum equitumque, simul terrestriumque
ac naualium copiarum ad quinquaginta millia
hominum) vrbem cinxit. Alij scalas, alij ignem, Sparta Romanis obsidetur.
alij alia quibus non oppugnarẽt modò, sed etiam
terrerent, portabãt. iussi clamore sublato subire
vndiq; omnes, vt qua primum occurrerent, quá-
ve opem ferrent, ad omnia simul pauentes Lace-
dæmonij ignorarent. Quod roboris in exercitu
erat, trifariam diuisum, parte vna à Phœbeo, al-
tera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Hepta-
gonias appellant (omnia autem hæc aperta sine
muro loca sũt) aggredi iubet. Cùm tantus vndiq;
terror vrbẽ circumuasisset, primò tyrãnus & ad
clamores repentinos, & ad nuncios trepidos mo-
tus, vt quisque maximè laboraret locus, aut ipse
occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circum-
fuso vndique pauore, ita obtorpuit, vt nec dicere
quod in rem esset, nec audire posset: nec inops
modò consilij, sed vix mentis compos esset. Ro-
manos primò sustinebant in angustiis Lacedæ- XXXVIII.
monij; ternæq; acies tempore vno locis diuersis
pugnabant. deinde crescente certamine nequa-
quam erat prœlium par. missilibus enim Lacedę-
monij pugnabant, à quibus se & magnitudine
scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod
alij vani, alij leues admodum ictus erant. nam
propter angustias loci, confertamq; turbam non
modò ad emittenda cum procursu, quo pluri-
mum concitantur tela, spacium habebant: sed ne
vt de gradu quidem libero ac stabili conarentur.
itaq; ex aduerso missa tela nulla in corporibus, ra-
ra in scutis hærebant. à circumstantibus ex supe-
rioribus locis quidam vulnerati sunt: mox pro-
gressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed
tegulæ quoq; inopinantes perculerunt. sublatis
deinde suprà capita scutis, continuatisq; ita inter
se, vt non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inserẽ-
dum quidem ex propinquo telũ loci quicquam
esset, testudine facta subibant. & primò angustiæ
paulisper sua hostiumque refertæ turba tenue-

runt. posteaquam in patentiorem viam vrbis paulatim vrgentes hostem processere, non vltra vis eorum atq; impetus sustineri poterant. Cùm terga vertissent Lacedæmonij, & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, vt capta vrbe trepidans, quànam ipse euaderet, circumspectabat. Pythagoras cùm ad cætera animo officioque ducis fungebatur: tùm verò vnus ne caperetur vrbs, causa fuit. succendi enim ædificia proxima muro iussit, quæ cùm momento temporis arsissent, vt adiuuantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos peruenire, & flamma latè fundi, fumus terrorem etiam maiorem quàm periculum facere. Itaque & qui extra vrbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes recessere à muro: & qui iam intrauerant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur à suis, receperunt sese. & Quintius posteaquam quid rei esset, vidit: receptui canere iussit. ita iam à capta propè vrbe reuocati, rediere

XXXIX runt in castra. Quintius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduũ insequens territauit eos, nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrãnus, Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo aspernatus, *excedere castris iussit:* deinde suppliciter orantem, ad uolutumque genibus, tandem audiuit. Prima oratio fuit, *omnia permittentis arbitrio Romanorum*: dein cùm ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eò deducta res est, vt his conditionibus, quæ ex scripto paucis antè diebus editæ erant, induciæ fierent, pecuniæque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argiui nunciis aliis propè su-

Argiui præsidium Lacedæmoniorum expellunt.

per alios efferentibus, *tantum non iam captam Lacedæmonem esse*, erecti & ipsi, simul eo quòd Pythagoras cum parte validissima præsidij excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, viuum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quintius superuenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene & Rho-

XL diis, & L. Quintio fratre ad classem. Læta ciui-

Nemea celebrentur Argis.

tas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in aduentu Romani exercitus ducisque indixerunt: præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. reducti ciues ab Lacedæmone erãt, quos nuper Pythagoras, quosque antè Nabis abduxerant. redierant, qui post compertam à Pythagora coniurationem, & cæde iam cœpta effugerant. libertatem ex longo interuallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argiuorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant: tantum serua Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non sincerum gaudium præbebant. Aetoli verò eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non antè desitum bellari, quàm omnibus excederet Græciæ vrbibus. tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, cæterosque nobilissimos ciues in exilio victuros. Nabidis dominationis satellitem factum populum Rom.* Quintius

Spartanum bellum variè narratur.

ab Argis Elatiam, vnde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrãnum tradant, sed castris aduersus Romana castra positis, diuque cunctatum, cum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto, eo prœlio victum, castrisque exutum pacem petisse, cùm cecidissent quindecim millia militũ, capta plus quatuor millia essent. Eodem ferè tem-

XLI pore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio Cos. ex Hispania literæ allatæ. vtriusque nomine ternos in dies supplicatio à senatu decreta est. L. Valerius Cos. cum post fusos circa Litanam siluam Boios quietam prouinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit: & creauit Coss. P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Semptonium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli Coss. fuerant. Prætoria inde comitia habita. Creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelij, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Aenobarbus, & Sex. Digitius, & T. Iuuencius Thalna. Comitiis perfectis Cos. in prouinciam rediit. Nouum ius eo anno à Ferentinatibus tentatum, *vt Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent.* Puteolos, Salernumque & Buxentum asscripti coloni, qui nomina dederant, cùm ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, *non esse eos ciues Romanos.* Principio anni quo P. Scipio Africanus

XLII iterum, & T. Sempronius Longus Coss. fuerũt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. his extra vrbem in æde Apollinis senatus datus est, pax, quæ cum T. Quintio conuenisset, vt rata esset petierũt, impetraueruntque. De prouinciis cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat: *vt, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia prouincia esset.* Scipio satis esse Italiæ vnum

Pacem cum Nabide à Quintio factam Senatus confirmat.

consulem censebat: alteri decernendam Macedoniam esse. *Bellum graue ab Antiocho imminere. iam ipsum sua spõte in Europam transgressum, quid deinde facturum censerent? cùm hinc Aetoli haud dubiè hostes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet?* Dum

Prouinciarũ sortitio.

de prouinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio vrbana iurisdictio, T. Iuuencio peregrina euenit. P. Cornelio Hispania vlterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam nouum exercitum transportari non placuit. eum qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti, item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset, consulibus ambobus Italiam prouinciam esse, & duas vrbanas eò legiones scribere: vt dimissis,

MM iij

XLIII quos senatus cēsuisset, exercitibus, VIII. omninò Romanæ legiones essent. Ver sacrū factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio Coss. id cū P. Licinius pōtifex *non esse rectè factum* collegio primùm, deinde ex auctoritate collegij patribus renunciasset, de integro faciendū arbitratu pontificum censuerunt, ludosq; magnos, qui vnà voti essent: tanta pecunia; quanta assuleret, faciendos. *Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Cal. Martias, & pridie Cal. Maias P. Cornelio Scipione, & T. Sempronio Longo* Coss. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus, P. Scipionem Cos. quem & priores censores legerant, legerunt: treis omninò senatores, neminem curuli honore vsum, prætererunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, *vt loca senatoria secernerent à populo.* nam antea in promiscuo spectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in vllum ordinem sæuitum. atrium Libertatis & villa publica ab eisdem refecta, amplificataque. Ver sacrum, ludique votiui, quos vouerat Ser. Sulpicius Galba Cos. facti. Cùm spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominésque scelera Locris admissa, in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus simul locis vrbis nocte incendia facerent, vt in consternata nocturno tumultu ciuitate refringi carcer posset. ea res indicio conscriorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque. Coloniæ ciuium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ ciuium Rom. deductæ sunt. deduxêre triumuiri, T. Sempronius Longus, qui tum Cos. erat: M. Seruilius, Q. Minutius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in Agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium Romanorum alij triumuiri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Pāphilus, M. Heluius deduxerunt. Tempsam item, & Crotonem ciuium Romanorum coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Brutiis captus erat. Brutij Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumuiri, Cn. Octauius, L. Aemilius Paulus, C. Pletorius Crotonem: Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia, quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nunciata. in foro & comitio & Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt. & terra aliquoties pluit. & caput Vulcani arsit. nunciatum est, Interamnæ lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso: & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium nouendiale factum, quòd Adriani nunciauerāt, in agro

XLV suo lapidibus pluisse. In Gallia L. Valerius Flaccus procos. circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Bois, qui Dotulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnauit. x. millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit. tulit in eo triumpho * argenti infecti XXV. millia pondo, * bigati centum viginti tria millia, Oscensis * quingenta quadraginta: * auri pondo mille quadringenta. militibus ex præda diuisit, in singulos * ducenos septuagenos æris, triplex equiti. T. Sempronius Cos. in prouinciam profectus, in Boiorum primùm agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit: vt appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul vbi quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit: nuncium ad collegam mittit, *vt si videretur ei, maturaret venire: se tergiuersando in aduentum eius rem extracturum.* Quæ causa Consuli cunctandi, eadem Gallis, præterquam quod cunctatio hostium animus faciebat, rei maturandæ erat, vt priusquam coniūgerentur consulum copiæ, rem transigerent, per biduum tamen nihil aliud, quàm steterunt parati ad pugnam, si quis contrà egrederetur. tertio subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Cos. extemplo arma capere milites iussit. armatos inde paulisper continuit, vt & stolidam fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre iussæ. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, vt clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est: nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quàm scutis corporibusque ipsis obnixi vrgebant: Romani, vt signa foras efferrent: Galli, vt aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec antè in hanc aut illam partem moueri acies potuerūt, quàm Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius Tr. mil. quartæ hic, ille secundæ legionis (rem in asperis prœliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerunt. dum repetunt enixè signum, priores secundani se porta

XLVI eiecêre. Iam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, cum alius tumultus ab aduersa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen: & M. Atinium, & P. Sempronium præfectos sociûm, & ducentos fermè milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa à consule ad tuendam quæstoriam portam, & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem ferè tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita simul tria prœlia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum euentus à præsenti certamine animos pugnantium auertebant. Vsque ad meridiem æquis viribus, ac propè pari spe pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia sitis, cum decedere pugna coegisset, in paucos

Senatoria loca a reliquo populo Romano separantur. (margin: Senatoria loca a reliquo Romano populo secernuntur.)

Coloniæ ciuium Romanorum deductæ.

Prodigia.

M. Porcij Catonis ex Hispania triumphus.

* Coron. 250000.

* Coron. 73500.

* Coron. 5400.

* Coron. 516800.

* Coron. 2. cum solid. Turonen. 14 vel circiter.

Sempronium consulem Boij adoriuntur.

restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui à consule datum est. ad quos pars maior receperunt sese: pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostium perstitit ad vallum. eorum paucitate cōtempta, Galli vniuersi ex castris erumpunt. fusi inde Romani; quæ imperio Cos. noluerant, suo pauore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamē ad vndecim millia, Romanorum quinque millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

Gallorū & Romanorū occisorum numerus.

XLVII Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alij coniuncto exercitu cum collega, Boiorum Ligurumque agros populatū isse, quoad progredi siluæ paludesq; passæ sint, scribūt: alij, nulla memorabili re gesta comitiorū causa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quò in hiberna reduxerat copias, totū hiemis tēpus iure dicundo consumpsit: mutādisque iis, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum eius licentia in ciuitatib. facta erant, cùm suę factionis hominū vires augendo, ius ac libertatē aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, cōuentu edicto, venit. ibi omnium ciuitatū legationes in cōcionis modū circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorū gentē, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, præterquam cum ad mentionē Nabidis ventum esset. *ad minimè conueniens liberanti Greciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solùm patriæ grauē, sed omnib. circa ciuitatib. metuendum, hærentem visceribus nobiliss. ciuitatis.*

Quintius Romā repetiturus, omniū ciuitatū legationes Corinthū vocatas alloquitur.

XLVIII Nec ignarus huius habitus animorum Quintius, si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset, fatebatur *pacis cum tyranno mentionem admittendam aurib. non fuisse. nunc cùm aliter quàm ruina grauissima ciuitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis propè virib. ad nocendum cuiquā adēptis, relinqui: quàm intermori vehementioribus, quàm quæ pati posset, remediis ciuitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorationi subiecit: *proficisci sibi in Italiam, atque omnē exercitū deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisq; præsidia intra decimū diē auditurus deducta: Acrocorinthum ipsis extēplò videntib. vacuam Achæis traditurū: vt omnes scirēt, vtrū Romanis an Aetolis mentiri mos esset: qui malè cōmissam libertatē populo Romano sermonib. distulerint, & mutatos pro Macedonib. Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerēt, nec quid facerēt, quicquā vnquam pēsi fuisse. Reliquas ciuitates monere, vt ex factis, nō ex dictis amicos pensent: intelligantque quib. credendum, & à quib. cauendum sit. libertate modicè vtantur. tēperatā eā salubrē & singulis & ciuitatibus esse: nimiam & aliis grauē, & ipsis qui habeant effrenatā & præcipitem esse. concordiæ in ciuitatib. principes, & ordines inter se, & in cōmune omnes ciuitates consulerent. aduersus consentientes nec regem quemquā satis validū, nec tyrānū fore. discordiā & seditionē omnia opportuna insidiantib. facere, cum pars quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quàm ciui cedat. alienis armis partā, externa fide redditam libertatē sua cura custodirent, seruarentq; vt populus Romanus dignis datā libertatem, ac munus suū bene positum sciret.*

XLIX Has velut parentis voces cùm audirent, manare omnibus gaudio lacrymæ, adeò, vt ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit: monentūque aliorū alios, *vt eas voces velut oraculo missas in pectora, animosque demitterēt.* silētio deinde facto petiit ab iis, *vt ciues Romanos, si qui apud eos in seruitute essent, cōquisiteos intra duos mēses mitterent ad se in Thessaliā. ne ipsis quidē honestū esse, in liberata terra liberatores eius seruire.* Omnes acclamarunt: gratias se inter cætera etiam ob hoc agere, quòd admoniti essent, vt tā pio ac necessario officio fungerētur. Ingēs numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, cùm à suis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit * centum talentis eam rem Achæis stetisse: cùm * quingenos denarios pretium in capita, quòd redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adiice nunc pro portione, quot verisimile sit totā Græciam habuisse.

** Coron. 60000.*
** Cos. 501*

Nōdum conuentus dimissus erat, cùm respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atq; abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cūctis, *seruatore, liberatorēque* acclamantibus, salutatis, dimissisq; eis, eadē qua venerat via Elatiam rediit, inde cum omnibus copiis Ap. Claudiū legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirū ducere Oricū iubet, atque ibi se operiri. inde namque in animo esse, exercitum in Italiam traiicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, *vt onerarias ex omni Græciæ ora eodē cōtraheret.* Ipse Chalcidem profectus, deductis nō à Chalcide solùm, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conuentum ibi Euboicarū ciuitatū habuit: cōmonitosque *in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret,* dimisit.

Quintius præsidia deducit à Chalcide, Oreo & Eretria.

L Demetriadē inde proficiscitur: deductōque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: vbi non liberādæ modò ciuitates erāt, sed ex omni colluuione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modò vitiis, ac violentia, & licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis: nec comitia, nec cōuentum, nec concilium vllū, non per seditionem ac tumultum, iam inde à principio ad nostram vsque ætatem traducentes.

LI A censu maximè & senatum & iudices legit: potentioremque eam partem ciuitatum fecit, cui salua tranquillaq; omnia magis esse expediebat. Ita cùm percensuisset Thessaliā, per Epirū in Oricū, vnde erat traiecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brūdusium transportatæ, inde per totam Italiam ad vrbem propè triumphātes non minore agmine rerū captarū, quàm suo prę se actore nerunt. Posteaquā Romam ventum est, senatus extra vrbē Quintio ad res gestas edisserēdas datus est: triūphusque meritus ab lubentib. decretus. Triduum triumphauit. die primo arma, tela, signaque ærea & marmorea trāstulit: plura

Quintius triduũ triũphauit. * Valent 18:700. coron * Coronat. 41:968. * Coronat. 43:542.

Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatib. ceperat. secundo die aurum argentumque, factũ infectumq, & signatum. infecti argẽti fuit * decem & octo millia pondo, & ducenta LXX. facti: vasa multa omnis generis, cælata pleraq;, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea decẽ, signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmã vocãt: trium ferè denariorum in singulis argenti est pondus. * auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum vnum ex auro totum: & * Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingẽti XIIII. tertio die coronæ aureæ, dona ciuitatum, translatæ CXIIII. & hostiæ ductæ: & ante currũ multi nobiles captiui, obsidesq;, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. ipse deinde Quintius in vrbẽ est inuectus. milites secuti currũ frequentes, vt omni ex prouincia exercitu deportato. his * duceni quinquageni æris in pedites diuisi: duplex cẽturioni, triplex equiti. præbuerũt speciem triũpho capitibus rasis secuti, qui seruitute exempti fuerãt.

* Val. coron duos & dimidium.

LII Exitu huius anni Q. Ælius Tubero trib. pleb. ex Senatusconsulto tulit ad plebem, plebesq; sciuit, *vt Latinæ duæ coloniæ, vna in Brutios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset in Brutios Q. Næuius, M. Minutius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum A. Manlius, P. Ælius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor vrbanus in Capitolio habuit.

Ædes aliquot dedicatæ.

Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: vna Iunonis Sospitæ in foro olitorio: vota locatáq; quadriennio antè à C. Cornelio consule Gallico bello. censor idem dedicauit, altera Fauni. ædiles eam biẽnio antè ex mulctatitio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius: qui prætor vrbanus eam dedicauit. & ædẽ Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicauit Q. Martius Ralla, duumuir ad id ipsum creatus. vouerat eam decem annis antè Punico bello P. Sempronius Sophus: locauerat idem censor. & in insula Iouis ædem C. Seruilius duumuir dedicauit. vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore, ab eodem postea consule locata.

LIII Hæc eo anno acta. P. Scipio ex prouincia Gallia ad consules subrogandos rediit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minutius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fuluius nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messala, L. Porcius Licinius, & C. Flaminius.

Megalesia celebrãtur, quæ tũc primũ à populo secretus spectauit.

Megalesia, ludos scenicos, C. Attilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum senatus à populo secretus spectauit, præbuitque sermones (sicut omnis nouitas solet) aliis *tãdem, quòd multò antè debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini;* aliis *demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati patrũm adiectum esset, interpretantibus, & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ & libertati æquè minuendæ esse. Ad quingentesimum octauum annum in promiscuo spectatum esse. quid repentè factum, cur immiscere sibi in cauea patres plebẽ nollẽt? cur diues pauperem consessorem fastidiret? nouam & superbam libidinem ab nullius antè gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremo ipsũ quoque Africanum, quod consul auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt. adeò nihil motum ex antiquo, probabile est. veteribus, nisi quæ vsus euidenter arguit, stari malunt.

Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minutius consules fuerunt, terræ motus ita crebri nunciabãtur, vt non rei tantum ipsius, sed feriarum quoq; ob id indictarum homines tæderet. nam neque senatus haberi, neq; Respublica administrari poterat, sacrificando expiandoq, occupatis cõsulibus. LIV postremo decemuiris adire libros iussis, ex responso eorũ supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia puluinaria supplicauerunt. edictumq; est, *vt omnes qui ex vna familia essent, pariter supplicarent.* item ex auctoritate senatus consules edixerũt, *ne quis, quo die terræmotu nũciato feriæ indictæ essent, eo die alium terræmotũ nunciaret.*

Ob terræmotus feriæ indicuntur.

Prouincias deinde cõsules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minutius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius vrbanam M. Valerius peregrinam. L. Cornelius Siciliam, L. Portius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fuluius Hispaniam vlteriorem.

Prouinciarum sortitio.

LV Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literæ M. Cincij (præfectus is Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula vniuersæ gentis facta, Lunensem primũ agrũ depopulatos. Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* Itaque Minutius consul, cui Ligures prouincia euenerat, ex auctoritate patrum in Rostra ascendit: & edixit, *vt legiones duæ vrbanæ, quæ superiore anno cõscriptæ essent, post diem decimum Arretij adessent. in earum locum se duas legiones vrbanas scripturum.* item sociis & Latini nominis magistratibus, legatisque eorũ, qui milites dare debebãt, edixit, *vt in capitolio se adirent.* ex iis XV. millia peditum, & quingentos equites pro numero cuiusque iuniorum descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam, & vt maturaretur res, proficisci ad delectũ iussit.

Ligures in armis esse nunciãtur.

Fuluio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia sociûm Latini nominis & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, *vt veteres dimitterent milites, cùm in prouinciam venissent.* Cum milites qui in legionibus vrbanis erant, frequentes tribunos plebeios adissent, *vti causas cognoscerent eorum, quib. aut emerita stipẽdia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent:* eam rem literæ T. Sempronij discusserunt. in quibus scriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum venisse: & eum vsque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Boiorũ quoque gentem ad rebellionem spectare: ob eas res tumultum esse.* Decreuit senatus, tribunos plebis *non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum conueniretur.* adiecerũt etiã, *vt socij nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelij, T. Sẽpronij fuissent; & dimissi ab iis consulibus*

essent, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset; et
in quem locum edixisset Etruriæ, conuenirent: et vt
L. Cornelius consul in prouinciã proficiscens in oppi-
dis agrisq; quà iturus esset; siquot ei videretur, milites
scriberet, armaretq; & duceret secũ: dimittendique ei,
LVI quos eorum, quandoq; vellet, ius esset. Posteaquam
consules delectu habito profecti sunt in pro-
uincias, tum T. Quintius postulauit, vt de his, quæ
cũ decẽ legatis ipse statuisset, senatus audiret, eaque, si
videretur, auctoritate sua confirmaret. id eos facilius
facturos, si legatorũ verba, qui ex vniuersa Græcia,
& magna parte Asiæ, quiq; ab regibus venissent, au-
dissent. Hæ legationes à C. Scribonio Pr. vrbano
Legationes Græciæ audiuntur.
in senatum introductæ sunt; benignéque omni-
bus respõsum cum Antiocho, quia longior dis-
ceptatio erat, decem legatis, quorum pars in A-
sia aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delega-
ta est. Quintio mandatum vt, adhibitis iis legato-
rũ regis verba audiret, respõderetq; iis, quæ ex digni-
tate atq; vtilitate populi Romani respõderi possent.
Menippi Antiochi regis legati oratio.
Menippus & Hegesianax principes regiæ lega-
tionis erant. ex iis Menippus ignorare se dixit,
quidnam perplexi sua legatio haberet; cùm simpliciter
ad amicitiã petendã, iungendamq; societatem venis-
sent. Esse autẽ tria genera fœderũ, quibus inter se pa-
ciscerẽtur amicitias ciuitates, regesq;. vnum, cùm bel-
lo victis dicerẽtur leges: vbi enim omnia ei qui armis
plus posset, dedita essẽt, quæ ex iis habere victos, quib.
mulctari eos velit, ipsius ius atq; arbitriũ esse. alterũ
cùm pares bello æquo fœdere in pacẽ atq; amicitiã ve-
nirent: tunc enim repeti reddiq; per conuẽtionem res,
& si quarũ turbata bello possessio sit, eas aut ex for-
mula iuris antiqui, aut ex partis vtriusq; cõmodo cõ-
poni. tertiũ esse genus, cùm, qui hostes nũquã fuerint,
ad amicitiã sociali fœdere inter se iungẽdam coeãt, eos
neq; dicere, neq; accipere leges; id enim victoris & vi-
cti esse. ex eo genere cùm Antiochus esset, mirari se,
quòd Romani æquũ censeant ei leges dicere, quas Asiæ
vrbiũ liberas & immunes, quas stipendiarias esse ve-
lint; quas intrare præsidia regia regemq; vetent; cum
Philippo enim hoste pacẽ, non cũ Antiocho amico so-
LVII cietatis fœdus ita sanciendum esse. Ad ea Quintius;
Quintij ad Menippũ Antiochi legatum responsio.
Quoniam vobis distinctè agere libet, & genera iun-
gendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas
conditiones ponã, extra quas nullã esse regi nuncietis
amicitiæ cum populo Romano iungendæ. vnam, si nos
nihil, quòd ad vrbes Asiæ attinet, curare velit, vt &
ipse omni Europa abstineat. alterã, si se ille Asiæ finib.
non contineat, & in Europã trãscendat; vt & Ro-
manis ius sit, Asiæ ciuitatũ amicitias & tueri quas
habeãt, & nouas cõplecti. Enimuero, id auditu etiã
dicere indignũ esse Hegesianax, Thraciæ & Cherso-
nesi vrbib. arceri Antiochũ, quæ Seleucus proauus e-
ius, Lysimacho rege bello victo, & in acie cæso per sũ-
mũ decus parta liquerit; parti cũ laude eadẽ ab Thraci-
bus possessa, partim armis receperit Antiochus, par-
tim deserta, sicut ipsam Lysimachiã, & reuocatis cul-
toribus frequentauerit; & quæ strata ruinis atq; in-
cendiis erant, ingentibus impensis ædificauerit.
Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita par-
ta, ita recuperata deduci Antiochum, & Roma-
nos abstinere Asia, quæ numquam eorum fue-
rit? Amicitiam Romanorum expetere Antio-
chum: sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudo-
ri sit. Ad hæc Quintius: Quandoquidẽ, inquit, ho-
nesta pensamus: sic, vt aut sola aut prima certè pen-
sari decet principi orbis terrarũ populo, & tanto regi:
vtrũ tãdẽ videtur honestius, liberas velle omnes quæ
vbiq; sunt Græciæ vrbes, an seruas & vectigales fa-
cere? Si sibi Antiochus pulchrũ esse censet, quas vrbes
proauus belli iure habuerit, auus paterq; nũquã vsur-
pauerint, pro suis eas repetere in seruitutẽ: & populus
Romanus susceptũ patrociniũ libertatis Græcorũ non
deserere, fidei constantiæq; suæ ducit esse: sicut à Phi-
lippo Græciã liberauit, ita et ab Antiocho Asiæ vr-
bes, quæ Graij nominis sint, liberare in animo habet.
neq; enim in Aeolidẽ Ioniãq; coloniæ in seruitutẽ re-
giã missæ sunt: sed stirpis augendæ causa, gentisque
vetustissimæ per orbẽ terrarũ propagãdæ. Cùm hæsi- LVIII
taret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorẽ
causã libertatis quàm seruitutis prætexi titulo:
Quin mittimus ambages, inquit P. Sulpicius, qui
maximus natu ex decẽ legatis erat, alterã ex dua-
bus conditionibus, quæ modo disertè à Quintio datæ
sunt, legit: aut supersedete de amicitia agere. Nos ve-
rò, inquit Menippus, nec volumus, nec possumus pa-
cisci quicquã, quo regnum Antiochi minuatur. Po-
stero die Quintius legationes vniuersas Græciæ
Asiæque cùm in senatum introduxisset, vt scirẽt
quali animo populus Romanus, qualiq; Antio-
chus erga ciuitates Græciæ essent: postulata &
sua & regis exposuit. Renunciarent ciuitatib. suis,
populum Romanum qua virtute quaq; fide liberta-
tem eorum a Philippo vindicauerit, eadem ab Antio-
cho, nisi decedat Europa, vindicaturum. Tum Me-
nippus deprecari & Quintiũ & patres institit, ne
festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbẽ ter-
rarum essent: tempus & sibi sumerent, & regi ad co-
gitandum darent. cogitaturum, cùm renunciatæ con-
ditiones essent, & impetraturum aliquid: aut pacis
causa consensurum. Ita integra dilata res est. lega- LIX
tos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ a- Ad Antiochũ legati mittuntur.
pud eum fuerant, placuit: P. Sulpicium, P. Villiũ,
P. Ælium. Vixdum ij profecti erant, cùm à Car-
thagine legati bellum haud dubiè parare Antiochũ
Annibale ministro attulerunt: iniecerunt que cu-
ram, ne simul & Punicum bellum excitaretur.
Annibal patria profugus peruenerat ad Antio-
chum, sicut antè dictum est: & erat apud regem
in magno honore, nulla alia arte, nisi quòd voluta-
tanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior
super tali re particeps sermonis esse poterat. Sẽ-
tẽtia eius vna atq; eadẽ semper erat, vt in Italia
bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem
præbituram externo hosti. si nihil ibi moueatur, li- Annibal suadet Antiocho, vt in Italia contra Romanos bellum gerat.
ceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ ex-
tra Italiam bellum gerere; neque regẽ neque gentẽ vl-
lam parẽ Romanis esse. Sibi centum tectas naues, se-
decim millia peditum, mille equites deposcebat. ea se
classe primùm Africam petiturũ. magnopere confi-
dere, & Carthaginienses ad rebellandũ ab se cõpelli pos-
se. si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellũ exci-
taturũ Romanis. Regẽ cùm cæteris omnib. transire in
Europã debere, & in aliqua parte Græciæ copias con-
tinere: neq; traiicientem, & quod in speciem famam-
que belli satis sit, paratum traiicere. In hanc senten- LX
tiam cùm adduxisset regem, præparandos sibi
ad id popularium animos ratus, literas ne quo

Annibal Aristonem quendam Tyrium mittit Carthaginem.

casu interceptæ palàm facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam leuioribus ministeriis, partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conuentis opus esset. instruit etiã secretis notis, per quas haud dubiè agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obuersantem, non prius amici quàm inimici Annibalis, qua de causa venisset, cognouerunt. & primo in circulis conuiuiisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam *nihil actũ esse dicere exilio Annibalis; si absens quoque nouas moliri res, solicitandoque animos hominum turbare statum ciuitatis posset. Aristonem quendam Tyrium adnenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamauere omnes, *vocari Aristonem debere, & quæri quid venisset: & nisi expromeret, cum legatis Romã mitti: satis pro temeritate vnius hominis suppliciorũ pensum esse. priuatos suo periculo peccaturos. Rẽpublicam non extra noxam modò, sed etiam extra famam noxæ conseruandam esse.*

Ariston vocatur in senatum Carthaginiẽsẽ.

Vocatus Ariston purgare sese, & firmissimo propugnaculo vti, *quod nihil literarum ad quemquam attulisset.* ceterũ nec causam aduentus satis expediebat: & in eo maximè hæsitabat, quòd cùm Barchinæ solùm factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis *pro speculatore cõprehendi iam & custodiri iubentibus*, aliis *negantibus tumultuãdi causam esse. mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiensibus & Tyri, & in aliis emvoriis in quæ frequenter cõmeent, euenturũ.*

Ariston profugit.

Dilata eo die res est. Ariston punico ingenio inter Pœnos vsus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima vespera suspendit. ipse de tertia vigilia nauem conscendit & profugit. postero die cum Suffetes ad ius dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. scriptum erat: *Aristonem priuatim ad neminem, publicè ad seniores* (ita senatum vocabant) *mandata habuisse.* Publicato crimine, minus intenta de paucis quæstio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit: simul

LXI
Pœni legatos Romam mittunt.

qui de iniuriis Massanissæ quererentur. Masanissa posteaquam & infames Carthaginienses, & inter se ipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniariç esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam vrbes vectigales Carthaginiensium sibi coegit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri vberis. vna ciuitas eius Leptis: ea singula indies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Masanissa, & ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat, & quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de iure vectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio aduena primùm Carthaginienses, curam iniecere patribus, *ne cum Anthiocho simul & Pœnis bellandum esset.*

De Masanissa querela legati Pœnorum.

maximè ea suspicio crimen vrgebat, quòd quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec nauẽ eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur, *quòd intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensiũ finisset: & confeßione regis, qui cùm Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur: precario ab se iter per eũ ipsum agrum, tãquam haud dubiè Carthaginiensium iuris, petisset.* Numidæ *& determinatione Scipionis mẽtiri eos arguebãt: & si quis veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? aduenis, quantum secto bouis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad vrbem cõmuniendam precario datum. quicquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atq; iniuria partum habere. Neq; enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. per oportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum vsurpasse ius: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cuius conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, eius sinerent esse: nec se interponerent, quo minus qui possent, tenerent.* Responderi legatis vtriúsque partis placuit: *missuros se in Africã, qui inter populũ Carthaginiensem, & regẽ in præsenti disceptarent.*

Romani legatos mittunt, qui de causa Masanissæ & Carthaginensiũ cognoscant.

Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minutius Rufus: audita inspectáque re suspensa omnia, neutrò inclinatis sententiis, reliquere. Id vtrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quàm videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui: nam ni ita esset, vnus Scipio vel notitia rei, vel auctoritate, ita de vtrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME LIBRI XXXV.

PVB. Scipio *Africanus legatus missus ad Antiochum, Ephesi cum Annibale, qui se Antiocho iunxerat, collocutus est: vt, si fieri posset, metum vitæ, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cùm quæreret ab Annibale, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet: respondit, Alexandrum Macedonum regem, quod parua manu innumerabiles exercitus fudisset: quodq; vltimas oras, quas visere supra fidem humanam esset, peragrasset. quærenti deinde quem secundum poneret, inquit, Pyrrhum, eò quòd castra metari docuisset: ad hac neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. exequenti quem tertium diceret: semet dixit, ridens Scipio.* Quid-

nam tu diceres, si me, *inquit*, vicisses? *tunc verò inquit*, Me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. *Inter alia prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bouem, Cn. Domitio consule, locutum, Roma caue tibi, refertur. Apparent in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis, qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano solicitabant, a populo Romano desciuit: & bello aduersus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Ætolis interfectus est. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate iuncta Antiochus Syriæ rex cum bellum Græciæ intulisset, complures vrbes occupauit, inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

I

Sex. Digitius prætor in Hispania infeliciter rem gessit.

PRINCIPIO anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum ciuitatibus ijs, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellauerant, crebra magis quàm digna dictu prœlia fecit: & adeò pleraque aduersa, vt vix dimidium militum, quàm quod acceperat, successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit: ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio, trans Iberum multa secunda prœlia fecisset, quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prętor hęc gesserat Scipio. Idē proprætor Lusitanos peruastata vlteriori prouincia cū ingenti præda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octauā incerto euentu pugnauit, numero militū impar, superior alijs: nam & acie frequenti armatis aduersus longū & impeditū turba pecorum agmen, & recenti milite aduersus fessos longo itinere concurrerat. tertia namq; vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserāt: nec vlla quiete data, laborē viæ prœlium exceperat; itaq; principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisq. fuit. & turbauerāt primò Romanos: deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine *ludos Ioui, si fudisset cecidissetque hostes, proprætor vouit.* tandem gradum acrius intulere Romani, cessitq; Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. & cùm institissent fugientib. victores, ad duodecim millia hostiū sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes fermè equites, & signa militaria capta cētū triginta quatuor. De exercitu Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatū haud procul Ilipa vrbe est. eò victorem opulentum præda exercitū P. Cornelius reduxit. ea omnis ante vrbem exposita est: potestasq; dominis suas res cognoscendi facta. cætera vendēda quæstori data: quod inde effectum, militi diuisum.

P. Cornelij Scipionis prætoris alterius in Hispania res feliciter gesta.

II Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, cùm hæc in Hispania gerebantur. itaq; tam aduersæ quàm secundæ res per ipsum amicosq; eius magnis sermonibus celebrabantur. & tentauerat, *quoniam bellum ingens in prouincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pauoris ac fugæ accepturus esset, vt vnam sibi ex vrbanis legionibus decernerent: ad quam cùm militem ab se ipso scriptum ex S. C. adiecisset, eligeret ex omni numero tria millia & quingentos pedites, & equites trecentos. ea se legione (nam in Sex. Digitij exercitu haud multum spei esse) rem gesturū.* Seniores negare, *ad rumores à priuatis temerè in gratiam magistratuum confictos senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut prætores ex prouinciis scriberent, aut legati renunciarent; nihil ratum haberi debere. si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi à prætore.* Mens ea senatus fuit, vt in Hispania tumultuarij milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam nauigasse delectus causa C. Flaminiū scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum prouinciarum delectibus tertium in Hispania adiecisse.

III Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millib. hominū, affluente quotidie multitudine ad famam belli, spemque prædę, circumsedebant. Minutius Cos. Arretium die, quem edixerat ad conueniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit, & cùm hostes mille passuum ab oppido trans fluuiū mouissent castra, cōsul vrbem haud dubie seruatam aduentu suo est ingressus. Postero die & ipse trans fluuium quingentos ferè passus ab hoste posuit castra. inde leuibus prœlijs à populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, nouo milite & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto satis inter se, vt fidere alijs possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & cum coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

Ligures Pisas circumsedent.

IV Cùm bellum Ligustinum ad Pisas cōstitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, vbi longè alia belli ratio quàm cū Liguribus erat. consul in aciem exibat, hostes pugnam detrectabant; prædatumque vbi nemo obuiam exiret, discurrebant Romani: Boij diripi sua impunè, quàm tuendo ea cōserere certamen malebant. postcaquam omnia ferro ignique satis euastata erant, consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, vt inter pacatos, ducebat. Boij vbi egressum è finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidijs quærentes. nocte prętergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id cum parum occultè fecissent, cōsul qui multa nocte solitus erat mouere castra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exspectauit. & cum luce moueret, tamen turmam equitum exploratum misit. Posteaquam relatum est, quantæ copiæ & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium cōijci iussit, & triarios vallū circumijcere: cætero

L. Cornelius Merula consul, Boiorum agros populatus.

exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, posteaquam apertas esse insidias, & recto ac iusto prœlio, vbi vera virtus vinceret,
V dimicandum viderunt. Hora secunda fermè concursum est sinistra sociorum equitum ala, & extraordinarij prima in acie pugnabant. præerāt duo consulares legati, M. Marcellus, & T. Sempronius prioris anni consul. Nouus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidijs, ne certaminis studio prius concurrerent, quàm datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minutios tribunos. militū educere iussit. inde cùm signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à T. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios impetum Gallorum: & cæsos permultos esse: & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ, legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur*. Secunda legio missa est, & extraordinarij recepti. tum redintegrata est pugna: cùm & recens miles, & frequens ordinib. legio successisset: sinistra ala ex prælio subducta est, dextra in primam aciem subijt. Sol ingenti ardore torrebat minimè patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nūc alij in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod vbi animaduertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Liuium Salinatorem, qui præerat alarijs equitibus, quàm concitatissimos equos immittere iubet: & legionarios equites in subsidijs esse. Hæc procella equestris primò confudit & turbauit, deinde dissipauit aciem Gallorum, non tamen vt terga darent; obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed inter equitantes alarij non patiebantur. Cos. obtestabatur milites, *vt paululum adniterentur; victoriam in manibus esse. dum perturbatos, & trepidantes viderent, instarent. si restitui ordines siuissent, integro rursus eos prœlio & dubio dimicaturos*. Inferre vexillarios iussit signa. omnes cōnixi tandem auerterunt hostem, postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur: tum ad persequendos eos legionarij equites immissi. Quatuordecim millia Boiorū eo die cæsa sunt, viui capti mille nonaginta duo: equites ducenti viginti vnus: tres duces eorum, signa militaria ducenta XXII. carpenta LXIII. Nec Romanis incruenta victoria fuit. supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa, centuriones tres & viginti, præfecti sociūm quatuor, & M.
VI Genutius, & M. Martius tribuni militum secundæ legionis. Eodem ferè tempore duorum consulum literæ allatæ sunt: L. Cornelij de prœlio ad Mutinam cum Boijs facto, & Q. Minutij à Pisis. *Comitia suæ sortis esse. cæterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, vt abscedi inde sine pernicie sociorum & damno Reipubl. non posset. si ita videretur patribus, mitteret ad collegam: vt is qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret; si id facere grauaretur, quòd non suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset: sed etiam atque etiam viderent, si magis è Republ. esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui prouinciam*. Senatus C. Scribonio negotium dedit, vt duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum missas deferrent ad eum; & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius quàm Q. Minutius à bello integro auocaretur, interregnū iniri passurum. Missi legati renunciarunt, L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelij, quas scripserat secundum prœlium cum Boijs factum, disceptatio in senatu fuit: quia priuatim plerisque senatorib. legatus M. Claudius scripserat, *fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam, quod res benè gesta esset. consulis opera & militū aliquantum amissum: & hostiū exercitū, cuius delendi oblata fortuna fuerat, elapsum. milites eo plures perisse, quòd tardius ex subsidijs, qui laborantibus opem ferrent, successissent. hostes è manibus emissos, quòd equitibus legionarijs & tardius datum signum esset, &*
persequi fugiētes, non licuisset. De ea re nihil temerè decerni placuit: ad frequentiores consultatio delata est. instabat enim cura alia, quòd ciuitas fœnore laborabat: & cùm multis fœneribus legibus constricta auaritia esset, via fraudis inita erat, vt in socios, qui non tenerentur ijs legibus, nomina transcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores, cuius cernendi cùm ratio quæreretur, *diem finiri placuit; Feralia quæ proximè fuissent, vt qui post eam diem socij ciuibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniæ creditæ, quib. debitor vellet legibus ius creditori diceretur*. Deinde posteaquam professionib. detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti: M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate patrum plebem rogauit: plebesq; sciuit, *vt cum socijs ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuib. Romanis esset*. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hyberna milites deduxit, & per hyemem prœlia aliquot, nulla memoria digna aduersus latronum magis quàm hostium excursiones, vario tamen euentu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestæ à M. Fuluio. Is apud Toletum oppidum cum Vacceis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicauit: exercitum earum gentium fudit, fugauit-
que: regem Hilermum viuum cepit. Dum hæc in Hispania agerentur, comitiorum iam appetebat dies. itaq; L. Cornelius consul relicto ad exercitū M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu cùm de rebus à se gestis disseruisset, quoque in statu prouincia esset: questus est cum patribus conscriptis, *quòd tanto bello vna secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus dijs immortalibus honos*. postulauit deinde, *vt supplicationem simul triumphumq; decernerent*. Prius tamen quàm relatio fieret, Q. Metellus, qui cōsul dictatorque fuerat, literas eodē tempore dixit, *& consulis L. Cornelij ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partē senatorum allatas esse inter se pugnantes: eoque dilatā esse*

L. Cornelius cum Boijs ad Mutinam dimicat.

Boij terga dederunt. Boiorum cæsi 14 millia, Romanorum vero 5. millia.

De prœlio Cornelij cum Boijs facto disceptatur in senatu.

VII

De fœnore, quo laborabat ciuitas, agitur.

Res gestæ in Hispania à prætoribus.

VIII

esse consultationem, vt præsentibus auctoribus earũ literarum disceptaretur. itaque exspectasse sese, vt consul qui sciret ab legato suo aduersus se scriptum aliquid, cùm ipsi veniendum esset, duceret eum secum Romam: cùm etiam verius esset, T. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quàm legato. nunc videri esse amotũ de industria, ne ea quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: & si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. itaque nihil eorum quæ postularet consul decernendum in præsentia censere. Cùm pergeret nihilo segnius referre, *vt supplicatio decerneretur, triumphátiq; sibi in vrbem inuehi liceret:* M. & C. Titinij

IX

Lustrum conditur. Prodigia.

tribuni plebis *se intercessuros, si de ea re fieret Senatusconsultum*, dixerunt. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus: Cornelius lustrum condidit. censa sunt ciuium capita CXLIII. millia septinginta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana vrbis inundauit. circa portã Frumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt. & porta Cœlimontana fulmine icta est, murúsq; circà multis locis de cœlo tactus. & Ariciæ, Lanuuij & in Auentino lapidibus pluit. & à Capua nunciatum est, *examen vesparum ingens in forum aduolasse, & in Martis æde consedisse, eas collectas cũ cura, & igni crematas esse.* Horum prodigiorum causa decemuiri libros adire iussi, & nouendiale sacrum factũ, & supplicatio indicta est, atque vrbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicauit, biẽnio pòst, quàm vouit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumuiri deduxerunt, Cn. Manlius Volso, L. Apustius Fullo, P. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. tria millia peditũ iere, CCC. equites; numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est; quò postea si vellent, nouos colonos ascribere possent; vicena iugera

X

Ambitio maxima in cõsularibus comitiis.

pedites quadragena equites acceperunt. In exitu iam annus erat, & ambitio magis quàm vmquam aliàs exarserat consularibus comitiis. multi & potentes petebant patricij, plebeijque; P. Cornelius Cn. filius; Scipio, qui ex Hispania prouincia nuper decesserat magnis rebus gestis; & L. Quintius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat; & Cn. Manlius Volso: hi patricij. plebeij autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Liuius Salinator, M. Acilius. sed omnium oculi in Quintiũ, Corneliumq; coniecti. nam & in vnum locum petebant ambo patricij, & rei militaris gloria recens vtrumq; commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres cãdidatorum, duo clarissimi ætatis suę imperatores. maior gloria Scipionis: & quo maior, eò propior inuidiæ. Quintij recentior, vt qui eo anno triumphasset. Accedebat, quòd alter decimum iam propè annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post deuictum Annibalem, censorq; fuerat: in Quintio noua & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat. *Pro fratre germano, non patruele se petere aiebat: pro collega & participe administrati belli. se terra, fratrem mari rem gessisse.* Is obtinuit, vt preferretur candidato, quẽ Africanus fraterq; ducebat: quẽ Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente: quem tãtum præiudicium senatus, virum è ciuitate optimum iudicatum, qui matrẽ Idæam Pessinunte venientem in vrbem acciperet. L. Quintius & Cn Domitius Aenobarbus cõsules facti. adeò ne in plebeio quidem consule, cùm pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fuluius Centimalus, A. Attilius Serranus, M. Bæbius Pamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilij Lepidi, & L. Aemilij Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt porticum vnam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto: alterã à porta Fontinali ad Martis aram, quà in campum iter esset, perduxerunt. Diu nihil in Ligurib. dignum XI
memoria gestum erat. Extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est. nam & castra consulis oppugnata, ægrè sunt defensa: & nõ ita multò pòst per saltum angustum cùm duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. quà cùm exitus non pateret, conuerso agmine redire instituit consul. & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæq; cladis memoria non animis modò, sed propè oculis obuersabatur. Numidas octingentos fermè equites inter auxilia habebat. Eorum præfectus consuli pollicetur *se parte vtra vellet cum suis erupturum. tantum vti diceret, vtra pars frequentior vicis esset. in eos se impetum facturum: & nihil prius quam flammam tectis iniecturũ, vt is pauor cogeret Ligures excedere saltu quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis.* Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, & obequitare stationib. hostium neminem lacessentes cœperunt. Nihil primo adspectu contemptiuse, qui homines q; pauluIIi & graciles: discinctus & inermis eques, præterquam quod iacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida ceruice & extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augẽtes, labi ex equis, & per ludibrium spectaculo esse. Itaq; qui primo intenti paratiq;, si lacesserentur, in stationib. fuerant, iam inermes, sedentesq; pars maxima spectabãt. Numidæ adequitare, dein refugere. sed propius saltum paulatim euchi: velut quos impotentes regendi equi inuitos efferrent. postremo subditis calcarib. per medias statiònes hostium erupere: & in agrum latiorem euecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia peruastant. Fumus primò conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremò seniores pueriq; refugiẽtes tumultum in castris fecerunt: itaque sine cõsilio, sine imperio pro se quisque currere ad sua tuenda: momentoq; temporis castra relicta erãt: & obsidione liberatus Cos. quo intenderat, peruenit. Sed neque Boij, neque Hispani, cum quib. eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quàm Aetolorum gens. Ij post

Numidæ equites primo aspectu cõtemptissimi.

XII

Ætoli concitant reges Antiochũ & Philippũ tyrannumque Nabim aduersus Romanos.

luctus in regia fuit, magnumq; eius iuuenis desiderium. id enim iam specimen sui dederat, vt si vita longior cōtigisset, magni iustiq; regis in eo indolē fuisse appareret. Quo carior acceptiorq; omnib. erat, eo mors eius suspectior fuit, *grauem successorem cum instare senectuti suæ patrem, credentē, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse.* Eam quoq; causā clandestino facinori adiiciebant, *quòd cùm Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quam similem daret sedem, vt procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset.* Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusq; Romanus, ne alieno tempore incōmodus obuersaretur, Pergamum concessit. rex Ephesum, omisso quod inchoauerat bello, rediit. ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam; qui princeps amicorū eius erat, secreta consilia agitauit. Minio ignarus omnium externorum, viresq; æstimās regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modò superiorem esse Antiochum, quòd nihil æqui postularent Romani, sed bello quoq; superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam, seu mœrore recēti confuso, professus Minio, se quæ pro causa essent dicturum, persuasit vt à Pergamo accerserētur legati. Iam conualuerat Sulpicius. itaque ambo Ephesum venerunt. rex à Minione excusatus, & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio: *Specioso titulo,* inquit, *vos Romani Græcarum ciuitatum liberandarum video. sed facta vestra orationi nō cōueniūt: & aliud Antiocho iuris statuistis, alio ipsi vtimini. Quî enim magis Smyrnæi Lāpsaceniq; Græci sunt, quam Neapolitani & Rhegini & Tarētini, à quib. stipendiū, à quib. naues ex fœdere exigitis? Cur Syracusas atq; in alias Siciliæ Græcas vrbes prætorem quotannis cū imperio & virgis & securib. mittitis? nihil aliud profectò dicatis, quàm armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandē de Smyrna & Lāpsaco, ciuitatibusq; quæ Ioniæ aut Æolidis sunt, causā ab Antiocho accipite. bello superatas à maioribus, & stipēdiarias ac vectigales factas, in antiquum ius repetit. itaq; ad hæc eis responderi velim, si ex æquo disceptatur, & non belli causa quæritur.* Ad ea Sulpicius: *Fecit verecundè,* inquit, *Antiochus, qui, si alia pro causa eius nō erāt, quæ dicerentur, quemlibet ista quàm se dicere maluit. Quid enim simile habet ciuitatū earū, quas cōparasti causa? Ab Rheginis & Neapolitanis & Tarētinis, ex quo in nostrā venerūt potestatē: vno & perpetuo tenore iuris semper vsurpato, nūquā intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potésne tādē dicere, vt ii populi nō per se, non per aliū quēquā fœdus mutauerint, sic Asiæ ciuitates, vt semel venerūt in maiorem Antiochi potestatē, in perpetua possessione regni vestri permansisse? & nō alias earū in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate? alias per multos annos nullo ambigēte libertatē vsurpasse? Nā si, quod aliquando seruierūt tēporū iniquitate pressi, ius post tot secula asserēdi eos in seruitutē faciet: quid abest quin actum nobis nihil sit, quòd à Philippo liberauimus Græciā? & repetāt posteri eius Corinthū, Chalcidē, Demetriadē, & Thessalorū totā gentē? Sed quid ego causā ciuitatū ago, quā ipsis agentib. & nos, & regē ipsū cognoscere æquius est?* Vocari deinde ciuitatū legiones iussit, præparatas iā antè & instructas ab Eumene: qui quantūcūq; viriū Antiocho decessisset, suo id accessurū regno ducebat. Admissi plures, dū suas quisq; nunc querelas, nūc postulationes inserit, æqua iniquis miscentes, è disceptatione altercationē fecerunt. itaq; neq; remissa vlla re, neq; impetrata, æquè ac venerant omniū incerti legati Romam redierūt. Rex dimissis iis conciliū de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quisque asperius aduersus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ maior erat. alius *superbiā postulatorū increpare, eāquā Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regū, imponētiū leges. quāquā Nabidi tamē dominationē in patriā suā, et patriā Lacedæmonē remissā: Antiocho, si Smyrna & Lāpsacus imperata faciāt, indignū videri.* alii *paruas, & vix dictu dignas belli causas tāto regi eas ciuitates esse, sed initiū semper per ius iniusta impetrandi fieri. nisi crederent, Persas cùm aquā terrāq; ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & haustu aquæ eguisse. per similem tentationē Romanis de duabus ciuitatib. agi. & alias ciuitates, simul duas iugū exuisse vidissent, ad liberatorē populum defecturas. si non libertas seruitute potior sit, tamen omni præsenti statu spē cuique nouandi res suas blandiorē esse.* Alexāder Acarnan in cōcilio erat, Philippo quondā amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorē regiā Antiochi: & tamquā peritus Græciæ, nec ignarus Romanorū, in eū gradū amicitiæ regis, vt cōsiliis quoq; arcanis interesset, acceptus erat. Is tāquam non vtrum bellandum esset, nec ne, consuleretur: sed vbi & qua ratione bellum gereretur, *victoriā se haud dubiā proponere animo affirmabat; si in Europā transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Iam primùm Ætolos, qui vmbilicum Græciæ incolerent in armis eum inuenturū, antesignanos, ad asperrima quæq; belli paratos. in duob. velut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argiuorum vrbem, repetentē maritimas ciuitates: quib. eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent. à Macedonia Philippum, vbi primùm bellicū cani audisset, arma capturum. nosse se spiritus eius, nosse animū: scire ferarū modo, quæ claustris aut vinculis teneātur, ingentes iādiu iras eum in pectore voluere: meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes deos solitus sit, vt Antiochū sibi darent adiutorem. cuius voti si compos nunc fiat, nullā morā rebellandi facturum. tantùm non cunctandū, neq; cessandū esse: in eo enim victoriā verti, si & loca opportuna, & socii præoccuparentur. Annibalem quoq; sine mora mittēdum in Africā esse ad distringendos Romanos.* Annibal non adhibitus est in conciliū, propter colloquia cum Villio suspectus regi. & in nullo postea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, & percunctari causam repentinæ alienationis, & purgare sē tempore aptō, quæsita simpliciter iracundiæ causa, audita q;: *Pater Amilcar,* inquit, *Antioche paruū admodū me, cùm sacrificaret, altarib. admotū iureiurando adegit, numquā amicum fore populi Romani. sub hoc sacramento*

XVI
Minionis ad legatos Romanos pro Antiocho oratio.

Sulpicii legati Romani ad Minionem responsio.

XVII

Antiochus consiliū de bello Romano capit.

XVIII

Vnde speranda essent Antiocho auxilia, si bellum cum Rom. gereret.

XIX
Annibal suspectus Antiocho reconciliatur.

sex & triginta annos militaui: hoc me in pace patris mei expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, vbicumque vires, vbi arma esse sciam, inueniam toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. itaq; si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. odi, odióque sum Romanis: id me verum dicere pater Amilcar, & dij testes sunt. proinde cùm de bello Romano cogitabis, inter primos Annibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium, alium cum quo deliberes quærito. Non mouit modò talis oratio regem, sed etiam reconciliauit Annibali. Ex concilio ita discessum est, vt bellum gereretur.

XX Prouinciarũ sortitio

Romæ destinabant quidem sermonib. hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Consulib. ambobus Italia prouincia decreta est: ita vt inter se compararent, sortirentúrve, vter comitiis eius anni præesset; ad vtrum ea non pertineret cura, vt paratus esset, si quò eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, vt duas legiones scriberet nouas, & sociûm ac Latini nominis viginti millia, & equites DCCC. Alteri Cos. duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius Cos. superioris anni habuisset: & sociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minutio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum in supplementum vt quatuor millia peditum Romanorũ scriberentur, & CL. equites: & sociis eodem v. millia peditum imperarentur CCL. equites, Cn. Domitio extra Italiam, quò senatus censuisset, prouincia euenit, L. Quintio Gallia. & comitia prætorum habita. Prætores deinde prouincias sortiti: M. Fuluius Centimalus vrbanam. L. Scribonius Libo peregrinam: L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Pamphilus Hispania citeriorem, A. Attilius Serranus vlteriorem. Sed his duob. primum Senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatæ prouinciæ sunt. Attilio classis & Macedonia, Bæbio Brutij decreti. Flaminio Fuluióq; in Hispaniis prorogatum imperium. Bæbio Pamphilo in Brutios duæ legiones decretæ, quæ priore anno vrbanæ fuissent: vt & socijs eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. A. Attilius triginta naues quinqueremes facere iussus, & ex naualib. veteres deducere, si quæ vtiles essent, & scriberẽ nauales socios. Et consulib. imperatum, vt ei duo millia sociûm ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo Prr. & duo exercitus, terrestris naualisq; aduersus Nabin apertè iam oppugnantem socios populi Romani dicebãtur parari. ceterùm legati ad Antiochũ missi exspectabãtur: & priusquam ij redissent, vetuerat Cn. Domitiũ Cos. senatus ab vrbe discedere. Prr. Fuluio & Scribonio, quib. vt ius dicerent Romæ prouincia erat, negotiũ datũ, vt præter eam classem, cui Attilius præfuturus erat, centũ quinqueremes pararẽt. Priusquam Cos. prætorésq; in prouincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorũ causa.

XXI Prodigia.

Capram sex hædos vno fœtu edidisse, ex Piceno nũciatum est: & Arretij puerum natũ vnimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumq; de cœlo tacta: & (quod maximè terrebat cõsulem Cn. Domitiũ) *bouem locutũ:* ROMA CAVE TIBI. Ceterorũ prodigiorũ causa supplicatũ est: bouẽ cum cura seruari aliq; aruspices iusserunt. Tiberis infestiore, quàm priore, impetu illatus, vrbi duos pontes, ædificia multa, maximè circa portam Flumentanam euertit. saxum ingens, siue imbribus, siue motu terræ leniore quàm vt alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Iugarium ex Capitolio procidit, & multos oppressit. in agris passim inundatis pecua ablata: vdlarum strages facta est. Priusquam L. Quintius consul in prouinciã perueniret, Q. Minutius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnauit: nouem millia hostiũ occidit: ceteros fusos fugatosq; in castra compulit. ea vsq; in noctem magno certamine oppugnata, defensaq; sunt. nocte clam profecti Ligures, prima luce Romanus vacua castra inuasit. prædæ minus inuentum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minutius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosq; eorum igni ferroq. peruastauit. ibi præda Etrusca, quæ missa à populatorib. fuerat, repleť est miles Romanus.

Q. Minutius Ligurũ nouem millia occidit.

XXII

Sub idem tempus legati ab regibus Romam reuerterunt. qui cum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi aduersus Lacedæmonium tyrannum attulissent: quem & Achæi legati nũciabant, contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare: Attilius prętor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Coss. quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambos in prouincias placuit. Domitius ab Arimino, quà proximum fuit: Quintius per Ligures in Boios venit. Duo consulum agmina diuersa latè agrum hostium peruastarũt. Primò equites eorum pauci cum pręfectis, deinde vniuersus senatus, postremo in quib. aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingẽti, ad consules trãsfugerunt.

Attilius prætor cum classe mittitur in Græciam.

Et in vtraq; Hispania eo anno res prosperè gestæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum munitum opulentumque vineis expugnauit, & nobilem regulum Corribdonem viuum cepit: & M. Fuluius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prœlia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam, Holonemque, & castella multa expugnauit. alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cusibi ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parua vrbs erat, sed loco munita. eam cùm oppugnaret, Vectonũ magnus exercitus Toletanis subsidio venit. cum his signis collatis prosperè pugnauit: & fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

In vtraque Hispania res prosperè gesta.

M. Fuluius Toletum cepit.

XXIII

Ceterùm eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ patribus erant, quàm exspectatio nõdũ cœpti cum Antiocho belli. nã etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temerè sine vllis auctorib. orti multa falsa veris miscebant. inter quæ allatum erat, *cùm in Aetoliã venisset Antiochus, extemplò classem eum in Siciliam missurum.* Itaq; senatus etsi Pr. Attiliũ cum

classe miserat in Græciam: tamen quia nõ copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quintium & C. Octauium, & Cn. Seruilium, & P. Villium legatos in Græciam misit: & vt M. Bæbius ex Brutiis ad Tarẽtum & Brundusium promoueret legiones, decreuit: vt inde, si res posceret in Macedoniam traiiceret; & vt M. Fuluius Pr. classem nauium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: & cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & vt idem Pr. L. Valerio collegæ scriberet, periculum esse ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traiiceret: itaq; placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia pedites, & quadringentos equites scribere eum: quib. orã maritimam prouinciæ, quà vergeret in Græciam; tueri posset. Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantùm, sed etiam ex circumiacentib. insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmauit. Addidit alimenta rumoribus aduentus Attali Eumenis fratris, qui nunciauit, *Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse: Aetolos ita se parare, vt sub aduentum eius in armis essent.* Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea * centum pondo, & aurea * viginti pondo.

Attalus Romam venit, & Antiochũ cum exercitu Hellespontum transisse nunciat.

* Vel 1000. coron.

* Vel 2240. coron.

Cùm alij atq; alij nuntij bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tẽpore creari. itaque Senatusconsultũ factũ

XXIV est, vt M. Fuluius Pr. literas extẽplò ad Cos. mitteret, quib. certior fieret senatui placere, prouincia exercituque tradito legatis, Romam reuerti eum: & ex itinere præmittere edictum, quo comitia Coss. creandis ediceret. Paruit his literis Cos. & præmisso edicto, Romã venit. Eo quoq; anno magna ambitio fuit: quòd patricij tres in vnum locum petierunt: P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat: & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Volso. P. Scipioni, vt dilatum viro tali non negatũ honorem appareret, cõsulatus datus est. additus ei de plebe collega, M. Acilius Glabrio. Postero die prætores creati L. Aemilius Paulus, M. Aemilius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cornelius Mãmula, C. Liuius, & L. Oppius. vtriq; eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta nauium in Siciliam duxerat. Interim dum noui magistratus sortirentur prouincias, M. Bæbius à Brundusio cum omnib. copiis trãsire in Epirum est iussus, & circa Apolloniã copias continere: & M. Fuluio prætori vrbano negotiũ datum est, vt quinqueremes nouas quinquaginta faceret. Et populus quidem Romanus ita se ad oẽs conatus

Aduersus Antiochũ Romani vndique bellum apparant.

XXV Antiochi præparabat. Nabis iam non differebat bellũ, sed summa vi Gyttheũ oppugnabat: & infestus Achæis, quòd miserãt obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi non antea ausi capessere bellũ, quàm ab Roma reuertissent legati: vt quid senatui placeret, scirent: post reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerũt, & legatos ad T. Quintium miserũt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplò capessendũ inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintij cunctationem iniecerunt, quib. auctor erat, *prætorem classemque Romanam exspectandi.* Cùm principum alij in sententia permanerent: alij vtendũ eius, quem ipsi consuluissent, consilio censerent: multitudo Philopœmenis sẽtentiã exspectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia, & auctoritate antecibat. Is præfatus, *benè comparatum apud Aetolos esse, ne Pr. cùm de bello cõsuluisset, ipse sententiam diceret: statuere quamprimum ipsos quid vellẽt, iussit. prætorem decreta eorum cum fide & cura exsecuturum: annixurúmq;, vt quantũ in consilio humano positũ esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitãdos ad bellũ habuit, quàm si apertè suadendo cupiditatem res gerendi ostẽdisset. itaq; ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio administrãdi eius libera prætori permissa sunt. Philopœmen, præterquam quòd ita Quintio placeret, & ipse existimabat classẽ Romanam exspectandã, quæ à mari Gyttheũ tueri posset sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gyttheũ solùm, sed præsidiũ quoque missum ad tuendam vrbem amitteretur, naues Achęorum deduxit.

Nabis Achæorum agros populatur.

Philopœmen Pr. Achæorum aduersus Nabin classem deducit.

XXVI Cõparauerat & tyrãnus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur pręsidia, tres tectas naues, & lembos pristeisque, tradita vetere classe ex fœdere Romanis. harũ nouarum nauium agilitatẽ, vt experiretur: simul vt omnia satis apta ad certamen essent, profectos in altum, quotidie remigem militémque simulacris naualis pugnę exercebat: in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum sicut terrestrium certaminũ arte quemuis clarorũ imperatorum vel vsu, vel ingenio æquabat, ita rudis in re nauali erat: Arcas, mediterraneus homo, externorũ etiam omniũ, nisi quòd in Creta præfectus auxiliorũ militauerat, ignarus. Nauis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta antè: cùm Crateri vxorem Nicæam à Naupacto Corinthum veheret. huius fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam nauigium) deduci ab Aegio putrẽ iam admodũ, & vetustate dilabentẽ iussit. Hac tũ prætoria naue præcedente classem, cùm in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt à Gyttheo Laconum naues: & primo statim incursu ad nouam & firmã nauem vetus, quæ per seipsa omnibus cõpagibus aquam acciperet, diuulsa est: captique omnes, qui in naue erant. cetera classis, prætoria naue amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipse Philopœmen in leui speculatoria naue fuit: nec ante fugæ finem, quàm Patras ventum sit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti casus imminuit: quin contrà, si in re nauali, cuius esset ignarus, offendisset: eo plus in ea, quorum vsu calleret, spei nactus, *breue id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.*

Philopœmen fugit.

XXVII Nabis eum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil iam à mari periculi fore, & terrestres aditus claudere opportunè

positis præsidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gytthei abducta, ad Pleias posuit castra. Imminet is locus & Leucis & Acris; quà videbantur hostes exercitum admoturi. Cùm ibi statiua essent; & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundinibus textas fronde, quæ vmbram modò præberet, texissent: priusquam in conspectum hostium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improuiso genere belli aggredi statuit. Nauigia parua in stationem occultam agri Argiui contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque cum fundis & iaculis, & alio leui genere armaturæ imposuit. inde littora legens cùm ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias peruenit: & sopitis vigilibus vt in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quàm hostium aduentum sentirent: & qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaque omnia absumpta. perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gyttheum in maiora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: & magna vi pecorum hominúmque inde abrepta, priusquam à Gyttheo tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & sociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, statuit: quoniam satis & suorum à pudore maritimæ ignominiæ restituti animi, & hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo vno ratus ab obsidione Gytthei hostem abduci posse. Ad Carias primùm in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gyttheum expugnatum est. cuius rei ignarus Philopœmen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promouit. Et Nabis recepto Gyttheo, cum expedito exercitu inde profectus, cùm præter Lacedæmonem raptim duxisset: Pyrrhi (quæ vocant) castra occupauit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ propè quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus, & maximè à parte auxiliorum: quod existimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum: vna, præoccupatus quem petebat locus: altera, quòd primò agmini occurrisse hostem cernebat. vbi cùm per loca confragosa iter esset, sine leuis armaturæ præsidio signa ferri nō videbat posse.

Philopœmen Lacedæmonios nocturnis insidiis oppressit.

Gyttheum expugnat Nabis.

XXVIII Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis solertiæ atq; vsus: nec belli tantùm temporibus, sed etiam in pace ad id maximè animum exercuerat. Vbi iter quopiam faceret, & ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cùm solus iret, secum ipse agitabat animo: cùm comites baberet, ab iis quærebat: *si hostis eo loco apparuisset, quid si à fronte; quid si ab latere hoc, aut illo, quid si à tergo adoriretur, capiendum consilij foret: posse instructos rectà acie, posse inconditum agmē, & tantūmodo aptū viæ, occurrere. quē locū ipse capturus esset, cogitādo aut quærendo exsequebatur: aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) vsurus: quo impedimenta, quo sarcinas quo turbam inermem reijceret: quanto ea, aut quali præsidio custodiret: & vtrū pergere qua cœpisset ire via, an eam qua venisset repetere melius esset: castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, quà opportuna aquatio, quà pabuli lignorúmque copia esset: qua postero die castra mouenti tutum maximè iter; quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitauerat, vt nulla ei noua in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites binos secum trahentes equos ad prima signa misit: & iussis equitibus subsequi, super torrentem, vnde aquari possent, rupem occupauit: eò impedimēta omnia, & calonum turbam collectam armatis circumdedit: & pro natura loci castra communiuit: tabernacula statuere in asperis, & inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem riuo vtrimque cum præsidio leuis armaturæ aquati sunt: & priusquam, qualia in propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox interuenit. postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa riuum esse. nocte in valle à conspectu hostium auersa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum.

Philopœmenis ita-dia

XXIX Luce orta Cretensium leuis armatura & Tarentini equites super torrentem prœlium commiserunt. Letemnastus Cretensis popularibus suis; equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses & hostium auxiliares, equitumq; idem genus Tarentini præsidio aquatoribus erant. aliquamdiu dubium prœliū fuit: vt eodem ex parte vtraq; hominum genere, & armis paribus procedente certamine, & numero vicēre tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, *vt modico edito prœlio in fugam inclinarent, hostemq; ad insidiarum locum pertraherēt.* effusè secuti fugientes per conuallem, pleriq; & vulnerati, & interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederāt: vt facile per interualla ordinū fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes: instructi: & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & vulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia victoria fuit: extemplò terga dedit tyranni miles: & haud paulo concitatiore cursu, quàm secutus erat, fugiens, in castra est compulsus. multi cæsi captique in ea fuga sunt. & in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani iussisset: loca magis confragosa, & quacumque temerè processisset, iniqua, quàm hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ & ex ingenio ducis coniectans, in quo tū is pauore esset, vnum

Philopœmenis & Nabidis prœlium.

de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro cōperto afferret: *Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui propè ipsis affluit mœnibus, procedere, vt intercluderētiter: ne aut tyrannus cùm vellet, receptum ad vrbem haberet: aut commeatus ab vrbe in castra portaretur: simul etiam tentaturos, si quorum animi solicitari ad defectionem à tyranno possent.* Non tam fidem dictis perfuga fecit, quàm perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo iussit. ipse tamquā in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad vrbem iussit. Philopœmen posteaquam citatum agmen per angustam & procliuem viam duci raptim vidit, equitatū omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi vbi hostes adesse, & à suis se desertos viderunt, primò in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achæorum admouebatur, metu ne cum ipsis castris cāperētur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplò cetrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: cæteri ad persequēdos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt verò ad postremos prœlium ortum est, clamorq; terribilis à tergo pauentium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis abiectis in circumiectas itineri siluas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maximè hastis, quæ pleræque aduersę cadentes, velut vallo obiecto iter impediebant. Philopœmen vtcumque possent, instare & persequi auxiliaribus iussis (vtique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse grauius agmen via patentiore ad Eurotā amnem deduxit, ibi castris sub occasum solis positis, leuem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, operiebatur. qui vbi prima vigilia venerunt, nunciantes, *tyrannū cum paucis ad vrbem penetrasse, cæteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu*, corpora curare eos iubet. ipse ex cætera copia militum, qui, quia priores in castra venerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erant, delectos nihil præter gladios secum ferētes extemplò educit, & duarum portarum itineribus, quę Pheras, quæque Barbosthenem ferūt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eū opinio fefellit. nam Lacedæmonij quoad lucis superfuit quicquam, deuiis callib. medio saltu se recipiebant. primo vesperi vt lumina in castris hostium conspexere, è regione eorum occultis semitis se tenuerunt. vbi prætergressi ea sunt, iā tutum rati, in patentes vias descenderūt. ibi excepti ab insidēte hoste passim ita multi cæsi captique sunt, vt vix quarta pars de toto exercitu euaserit. Philopœmen incluso tyranno in vrbe, insequentes dies propè triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisq; ac propè fractis tyranni viribus, domum redijt, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano, & quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam. Dum inter Achæos & tyrannū bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum vrbes soliciti, ne Ætoli partis alicuius animos ad Antiochum auertissent, minimum operæ in Achæis adeundis consumpserūt: quos, quia Nabidi infesti erant, ad cætera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primùm, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iêre: allocutiq; cōcilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere: eò Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit: quòd pars principum alienati à Romanis, totiq; Antiochi & Ætolorum erant: quia *cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumq; impositū remitti, inter cætera vana allatū erat, Demetriadem quoq; ei reddituros Romanos esse.* id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisq; eius quidam, omnia nouari Ætolorum Antiochiq; aduentu malebant. Aduersus eos ita differendum erat: ne timorem vanū ijs demendo, spes incisa Philippū abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quàm in Magnetib. esset. Illa tantùm cōmemorata, *cùm totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam ciuitatē præcipuè. ibi enim non præsidium modò Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam, vt præsens semper in oculis habendus esset dominus. cæterùm nequiquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiā adducerent, & nouus & incognitus pro vetere & experto habēdus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant. js tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus, negauit dissimulandum sibi & Magnetib. esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. & inter dicendi contentionem inconsultius euectus proiecit, *tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assentientiū, partim indignantium, dicere id ausum eum. Quintius quidem adeò exarsit ira, vt manus ad cœlū tendens, deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum inuocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principib. vnus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubiè partis fuerat, ab Quintio legatisq; alijs flens petijt, *ne vnius amentiam, ciuitati assignarent. suo quemq; periculo furere. Magnetas non libertatē modò, sed omnia quæ hominib. sancta caraque sint, T. Quintio & populo Romano debere. nihil quemquam à dijs immortalib. precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent: & in corpora sua citius per furorem sæuituros, quàm vt Romanam amicitiam violarent.* Huius orationē subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex cōcilio itinerib. occultis ad portam, atq; inde protinus in Ætoliā profugit. Iam enim, & id magis indies. Ætoli defectionē nudabant: eoq; ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. qui priusquam concilium ijs daretur, impleuerant omnium aures, terrestres, naualésque copias commemorando: ingentem

XXX

Nabidis castra inuaduntur.

Nabis Lacedæmonem se recepit fuso suo exercitu.

Philopœmenes Laconicum agrum depopulatur. Romanorū legati sociorum vrbes in Gręcia circumeunt.

XXXI

Magnetarches.

XXXII

Ætoli palam à Romanis deficiunt. Menippus Antiochi legatus.

vim peditum equitumq; venire: ex India elephãtos accitos: ante omnia, quo maximè moueri credebant multitudinis animos, tantum aduehi auri, vt ipſos emere Romanos poſſit. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet: nam & venisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quamquam propè abſciſſa res erat, tamen non ab re eſſe Quintio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanæ ſocietatis Aetolos, qui vocem liberam mittere aduerſus regis legatum auderent. Athenienſes maximè in eam rem idonei viſi ſunt, propter & ciuitatis dignitatem, & vetuſtam ſocietatem cum Aetolis. ab iis Quintius petiit, vt legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renun-

Panætolicũ concilium.

ciauit legationem. Menippus poſt eum intromiſſus: *Optimum fuiſſe omnibus, qui Græciam, Aſiámque incolerent, ait, integris rebus Philippi potuiſſe interuenire Antiochum. ſua quemq; habiturum fuiſſe, neq; omnia ſub nutum ditionémq; Romanam peruentura. nũc quoque*, inquit, *ſi modo vos quæ inchoaſtis, conſilia conſtanter perducitis ad exitũ: poterit dijs iuuantibus, & Aetolis ſocijs, Antiochus quamuis inclinatas Græciæ res reſtituere in priſtinã dignitatem. ea autẽ in libertate poſita eſt, quæ ſuis ſtat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienſes, quibus primis poſt regiam legationem dicendi quæ vellẽt, poteſtas facta eſt, mentione omni regis prætermiſſa, Romanæ ſocietatis Aetolos, meritorũq; in vniuerſam Græciam T. Quintij admonuerũt, *ne temerè eam celeritate nimia conſiliorum euerterẽt. Conſilia callida & audacia prima ſpecie læta, tractatu dura, euentu triſtia eſſe. legatos Romanos, & in ijs T. Quintiũ haud procul inde abeſſe. dum integra omnia eſſent, verbis potius de ijs quæ ambigerentur diſceptarent, quàm Aſiam Europámq; ad funeſtum ar-*

XXXIII *marent bellum.* Multitudo auida nouandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos cenſebant. principum maximè ſeniores auctoritate obtinuere, vt daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienſes cùm retuliſſent, eundum in Aetoliam Quintio viſum eſt. *aut enim moturum aliquid, aut omnes homines teſtes fore, penes Aetolos belli culpam eſſe: Romanos iuſta ac prope neceſſaria ſumpturos arma.* Poſteaquam ventum eſt eò, Quintius in concilio orſus

Quintius Ætolis ſuadet, vt Romanos in amicitiam tueantur.

à principio ſocietatis Aetolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis eſſet, pauca de iure ciuitatum, de quibus ambigeretur, diſſeruit. *Si quid tamen æqui ſe habere arbitrarentur, quanto eſſe ſatius Romã mittere legatos, ſeu diſceptare, ſeu rogare ſenatum mallent, quàm populum Romanum cum Antiocho laniſtis Aetolis, non ſine motu magno generis humani & pernicie Græciæ dimicare? nec vllos prius cladẽ eius belli ſenſuros, quàm qui mouiſſent.* Hæc nequiquã velut vaticinatus Romanus: Thoas deinde cæteriq; factionis eiuſdẽ cum aſſenſu omnium auditi, peruicerunt, *vt ne dilato quidem concilio, & abſentibus Romanis decretũ fieret, quo accerſeretur Antiochus ad liberandã Græciã, diſceptandumq; inter Aetolos & Romanos.* Huic tam ſuperbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus Pr. eorum. nam cùm idipſum decretum poſceret eum Quinnius, non veritus maieſtatem viri, *aliud in præſentia, quod magis inſtaret, præuertendum ſibi eſſe* dixit: *decretam reſponſumq; breui in Italia, caſtris ſuper ripam Tiberis*

poſitis, daturum. tantus furor illo tempore gen- XXXIV

Ætolorum prætoris ſuperbum reſponſum. Ætolorum apocleti.

tem Aetolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit. Quintius legatique Corinthum redierũt. Indè, vt quæque de Antiocho nihil per ſe ipſi moti, & ſedentes exſpectare aduentum viderentur regis: concilium quidem vniuerſæ gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant ſanctius concilium, ex delectis conſtat vitis) id agitabant, *quonam modo res in Græcia nouarentur.* Inter omnes conſtabat, *in ciuitatibus principes, & optimum quemque Romanæ ſocietatis eſſe, & præſenti ſtatu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia nouari velle.* Aetoli conſilium vno die ſpeci quoq; non audacis modò, ſed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedęmonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cuius fuga cauſaque fugæ antè dictum eſt, quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adiuuit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui eiuſdem factionis erant, liberos & coniugem eius cum ſordida veſte tenentes velamenta ſupplicum concionem frequentem adire iubent, ſingulos vniuerſoſq; obteſtantes, *ne inſontem, indemnatum conſeneſcere in exilio ſinerẽt.* Et ſimplices homines miſericordia, & improbos ſeditioſoſq; immiſcendi res tumultu Aetolico ſpes mouit: pro ſe quiſque reuocare iubebant. His præparatis, Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) ſpecie reducentis exulem hoſpitem profectus, die ac nocte ingens iter emenſus, cum millia ſex ab vrbe abeſſet: luce prima tribus electis turmis, cętera multitudine equitum ſubſequi iuſſa, præceſſit. poſteaquam portæ appropinquabat, deſilire omnes ex equis iuſſit, & loris ducere equos, itineris maximè modo ſolutis ordinibus: vt comitatus magis pręfecti videretur, quàm pręſidium. Ibi vna ex turmis ad portam relicta, ne excludi ſubſequens equitatus poſſet, media vrbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibuſque, domum deduxit. mox equitum plena vrbs erat, & loca oportuna occupabantur. tum in domos miſſi, qui principes aduerſæ factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta eſt. Lacedæmone non vr-

Demetriadem occupant Ætoli. XXXV

bi vis afferenda, ſed tyrannus dolo capiendus erat: quem ſpoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulſum, qui occupaſſet occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Cauſam mittendi ad eũ habuerunt, quòd fatigabat precibus, *vt auxilia ſibi, cum illis auctoribus rebellaſſet, mitterentur.* Mille pedites Alexameno dati ſunt, & triginta delecti ex iuuentute equites. Iis à prætore Damocrito in conſilio arcano gentis, de quo antè dictum eſt, denunciatum, *ne ſe ad bellum Achaicum, aut rem vllam, quam*

Alexameno datur ab Ætolis prouincia interficiendi Nabidis.

sua quisque opinione præcipere posset, crederet missos esse. quicquid Alexamenus res monuisset subiti consilij capere: ad id quàuis inopinatũ, temerariũ, audax, obedienter exsequendũ parati essent, ut pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum missos à domo se scirent. Cùm his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adueniens extemplò spei impleuit: *Antiochum iam in Europam transisse, mox in Græcia fore, terras, maria, armis, viris completurũ. nõ cũ Philippo rem esse credituros Romanos. numerũ iniri peditũ equitumq́; ac nauiũ non posse: elephantorũ aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, cùm res poscat: sed frequentes armatos ostendere aduenienti regi voluisse. Nabidi quoq; & ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias, nõ sineret sub tectis marcescere ocio: sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. cõsuetudine leuiorẽ laborẽ fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundũ fieri posse.* Educi inde frequenter ante vrbem in campũ ad Eurotã amnem cœpere. Satellites tyranni media ferè in acie consistebant, tyrannus cum tribus summùm equitibus inter quos plerũque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema inuisens. in dextro cornu Ætoli erãt, & qui antè auxiliares tyranni fuerant: & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morẽ Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem esse videbãtur: nunc in dextrum cornu ad suos adequitãdi: mox inde, velut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quẽ diem patrando facinori statuerat, eò paulisper cum tyranno vectatus, cùm ad suos cõcessisset, tum equitibus à domo secum missis, *Agẽda*, inquit, *res est iuuenes, audendaq́; quàm me duce impigrè exsequi iussi estis, parate animos dextrasque, ne quis in eo quod me viderit facientẽ, cesset. qui cũctatus fuerit, & suum consilium meo interponet, sciat sibi reditũ ad penates nõ esse.* Horror cũctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab læuo cornu veniebat: Ponere hastas equites Alexamenus iubet, & se intueri, colligit & ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. posteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. iacentem equites confodiunt: multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera peruenerũt: & priusquam à

Nabis interficitur.

XXXVI media acie succurreretur, exspirauit. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiã occupandam pergit. Corporis custodes, cum res in oculis gereretur, pauor primò cepit: deinde posteaquam abire Ætolorum agmen vidêre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitæ mortisque vltoribus est facta. nec mouisset se quisquam, si extemplò positis armis vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conueniens. Frequẽtes inde retenti in armis Ætoli, sine iniuria cuiusquam, sed, vt oportuit in concilio fraude cœpto, omnia in maturandã perniciem eorum qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit: Ætoli velut capta vrbe, quam liberasse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, *exturbandos Aetolos, & libertatẽ, cùm restitui videretur, interceptam repetendam.* alii, *vt caput agendæ rei esset, regij generis aliquẽ in speciem assumendũ.* Laconicus eius stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per vrbem cædunt. tum regiam inuadũt: ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncãt, Ætoli circa Chalciœcon (Mineruæ est templum æreum) congregati cæduntur. pauci armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi comprehensi à magistratibus, sub corona venierũt.

Ætoli Lacedæmonẽ diripientes interficiuntur.

Philopœmenes audita cæde tyrãni, profectus Lacedæmonem, cùm omnia turbata metu inuenisset; euocatis principibus, & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adiunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Attilius cũ quatuor & viginti quinqueremibus ad Gyttheum accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem pulsum, opibus eorum qui Romanæ societatis erant, post T. Quintii legatorumque aduentum, & Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter diuitias, præparatis ad proditionẽ ijs qui Euthymidæ factionis erant: nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primùm, hinc Salganea processit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum: & Thoas ducentos equites, onerarias leues ad triginta habebat, eas cum sexcentis peditibus Herodorus traiicere in insulam Atalantam iussus: vt inde, cum pedestres copias appropinquare iam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem traiiceret. ipsi ceteras copias nocturnis maximè itineribus quanta poterant celeritate Chalcidem duce-

XXXVII Philopœmenes Lacedæmonios societati Achæorum adiunxit.

Chalcidem nequiquam occupare Ætoli tentant.

bant. Mictio & Xenoclides, penes quos tum summa rerum pulso Euthymida, Chalcide erat: XXXVIII seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primò pauidi, nihil vsquam spei, nisi in fuga ponebant. deinde posteaquam resedit terror, & prodi & deseri non patriam modò, sed etiam Romanorum societatem cernebant, cõsilio tali animum adiecerũt: Sacrum anniuersarium eo fortè tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quòd non popularium modò, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur. Eò miserunt qui orarent Eretrienses Carystiosque, *vt & suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur: & Romanã societatem respicerent: ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri. Eubœã habituros, si Chalcidẽ habuissent. graues fuisse Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Aetolos.* Romanorum maximè respectus ciuitates mouit, & virtutem nuper in bello, & in victoria iustitiam benignitatemque

expertas. itaque quod roboris in iuuentute erat, vtraque ciuitas armauit, misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani cùm tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percũctatũ: *quo suo dicto factóue socij atq; amici ad se oppugnandos venirent.* Respondit Thoas dux Ætolorum, *non ad oppugnandos, sed ad liberãdos ab Romanis venire sese. Splendidiore nũc eos catena, sed multo grauiore vinctos esse, quàm cùm præsidiũ Macedonũ in arce habuissent. Se verò negare Chalcidenses aut seruire vlli, aut præsidio cuiusquã egere.* Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas & Ætoli, vt qui spẽ omnẽ in eo, vt improuisu opprimerent, habuissent: ad iustũ bellũ oppugnationẽq; vrbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares domum rediere. Euthymidas postcaquam castra popularium ad Salganea esse, profectosq; Ætolos audiuit, & ipse à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus cùm per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequiquam exspectasset, missa speculatoria naue, vt quid moræ esset, sciret: postcaquam rem omissam à sociis vidit, Throniũ, vnde venerat, repetit.

XXXIX Quintius quoque his auditis à Corintho veniens nauibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit, quingentos milites præsidii causa relinqui Chalcide, ab Eumene rege: ipsum Athenas ire. Quintius quò profectus erat, Demetriadam contendit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. & vt præsidii aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo prætori Thessalotũ scripsit, *vt armaret iuuentutem,* & Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectũ pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi naue ostium portus est inuectus. Eo multitudo Magnetum omnis cùm se effudisset, quæsiuit Villius, *vtrum ad amicos, an ad hostes sese venisse mallent?* Respondit Magnetarches Eurylochus, *ad amicos venisse eũ: sed abstineret portu, & sineret Magnetas in cõcordia & libertate esse, nec per colloquij speciẽ multitudinẽ solicitaret.* Altercatio inde, nõ sermo fuit: cùm Romanus *vt ingratos increparet Magnetas, imminẽtesq; prædiceret clades:* multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quintium accusãdo. Ita irrito incœpto Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius nuncio

XL ad Prætorem misso, vt reduceret domum copias, ipse nauibus Corinthum rediit. Abstulerũt me velut de spacio, Græciæ res immistæ Romanis: non quia ipsas operæpretium esset perscribere, sed quia causæ fuerunt cum Antiocho belli. Coss. designatis (inde namque diuerteram) L. Quintius, & Cn. Domitius Coss. in prouincias profecti sunt: Quintius in Ligures, Domitius aduersus Boios. Boii quieuerunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) Cos. dediderunt sese. Ab altero Cos. ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta: vnde non præda modò omnis generis cum captiuis parta, sed recepti quoque aliquot ciues sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatusconsulto plebisque scito. tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumuiri deduxerunt eos, Q. Næuius, M. Minutius, M. Furius Crassipes, quinadena iugera agri data, in singulos pedites sunt: duplex equitibus. Brutiorum proximè fuerat ager: Brutii ceperant de Græcis. Romæ per idem tẽpus duo maximi fuerũt terrores, diutinus alter, sed segnior; terra dies duodequadraginta mouit, per totidem dies feriæ in solicitudine ac metu fuere. in triduum eius rei causa supplicatio habita est. alter non pauor vanus, sed vera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemq; ædificia in Tyberim versa arsere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagrauerunt. Iam fere in exitu annus erat: &

XLI indies magis fama de Antiochi bello, & cura patrib. crescebat. itaq; de prouinciis magistratuũ designatorum, quò intentiores essent omnes, agitari cœptum est. Decreuere, vt Coss. Italia, & quò senatus censuisset, (iam esse bellum aduersus Antiochum regem omnes sciebant) prouinciæ essent. cuius ea sors esset, quatuor millia peditum ciuium Romanorum, & trecenti equites, sex millia sociũm Latini nominis, cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum delectum habere L. Quintius consul iussus: ne quid moraretur, quo minus Cos. nouus, quò senatus censuisset, extemplò proficisci posset. Item de prouinciis prætorũ decretum est: prima vt sors duæ, vrbanaque & inter ciues ac peregrinos iurisdictio esset: secũda Brutii: tertia classis, vt nauigaret, quò senatus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania vlterior. imperatum præterea L. Quintio Cos. est, vt duas legiones ciuium Romanorum nouas conscriberet: & sociũm ac Latini nominis viginti millia peditũ, & octingentos equites, eum exercitum prætori, cui Brutii prouincia euenisset, decreuerunt. Ædes duæ Ioui eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Vouerat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello vnam, alteram Cos. Dedicauit Q. Martius Ralla duumuir. Iudicia in fœneratores eo anno multa seuerè sunt facta, accusantib. priuatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Iunio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Iouis supra fastigium ædiculæ, & duodecim clypea inaurata. & iidem porticum extra portam Trigeminã

XLII inter lignarios fecerunt. Intentis in apparatum noui belli Romanis, nec ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum ciuitates tenebant, Smyrna & Alexãdria Troas & Lampsacus: quas neq; vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionib. in amicitiam perlicere: neque à tergo relinquere traiiciens ipse in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naues apertæ, quas cum eo missurus in Africã fuerat, moratæ sunt: deinde an omninò mittendus esset, consultatio mota est: maximè à Thoãte Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu

Boij Domitio Cos. sese dedũt.

Romæ terræmotus & incẽdium.

Prouinciarũ sortitio.

Ædes duæ Ioui dedicatæ.

Antiochi deliberatio de Annibale classi præficiendo.

completis. *Demetriadem afferebat in potestate esse:*
& quibus mendaciis de rege, multiplicãdo verbis
copias eius, erexerat multorum in Græcia ani-
mos; iisdem & regis spem inflabat: *omnium votis*
eum accersiri; concursum ad littora futurũ, vnde clas-
sem regiam prospexissent, Hic idem ausus de Anni-
bale est mouere sententiam propè iam certam
regis. nam *neq, dimittendam partem nauium à clas-*
se regia censebat: neq; si mittendæ naues forent, minus
quempiam ei classi, quàm Annibalem præficiendum.
Exulem illum, & Pœnum esse, cui mille indies noua
consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere.
& ipsam eam gloriam belli qua velut dote Annibal
concilietur, nimiam in præfecto regio esse. regem con-
spici, regem vnũ ducem, vnum imperatorẽ videri de-
bere. Si classem, si exercitum amittat Annibal, idem
damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid
prosperè eueniat, Annibalis eam, non Antiochi glo-
riam fore. Si verò vniuerso bello vincendi Romanos
fortuna detur, quàm spem esse, sub rege victurũ An-
nibalem vni subiectum, qui patriam propè non tule-
rit? non ita se à iuuenta eum gessisse, spe animóq; com-
plexum orbis terrarum imperium, vt in senectute do-
minũ laturus videatur. Nihil opus esse regi Annibale
duce, comite & consiliario eodẽ ad bellũ vti posse. mo-
dicum fructũ ex ingenio tali neq; grauẽ, neq; inutilem
fore, si summa petantur, & dantem & accipientem
XLIII *prægrauatura*. Nulla ingenia tam prona ad inuidiã
sunt, quàm eorum qui genus ac fortunam suam
animis non æquant: quia virtutem & bonũ alie-
num oderunt. Extemplò consilium mittẽdi An-
nibalis, quod vnum in principio belli vtiliter co-
gitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxi-
mè defectione ab Romanis ad Aetolos elatus,
non vltra differre profectionem in Græciã con-
stituit. Priusquam solueret naues, Ilium à mari
Antiochi classis in Græciam traiectum. ascendit, vt Mineruę sacrificaret. Inde ad classem
regressus, proficiscitur quadraginta tectis naui-
bus, apertis sexaginta, & ducentæ onerariæ cum
omnis generis commeatu, bellicoq; alio appara-
tu sequebantur. Imbrum primò insulam tenuit:
inde Sciathum traiecit. ibi collectis in alto quæ
dissipatæ erant nauibus, ad Pteleum primùm cõ-
tinentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnesarches,
Antiochi copiæ. principesq; Magnetum ab Demetriade occurre-
runt. quorum frequentia lætus, die postero in vr-
bis portum nauibus est inuectus. Copias haud
procul inde exposuit, decem millia peditũ fuere,
& quingenti equites, sex elephanti: vix ad Græ-
ciam nudam occupãdam satis copiarum, nedum
ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli po-
steaquam Demetriadem venisse Antiochum al-
latum est, concilio indicto decretum, quo accer-
serent eum, fecerunt. Iam profectus ab Deme-
triade rex, quia ita decreturos sciebat, Phaleram
in sinum Maliacum processerat: inde decreto ac-
cepto Lamiã venit, exceptus ingenti fauore mul-
titudinis cum plausibus clamoribúsque, & qui-
bus aliis lætitia effusa vulgi significatur. In con-
cilium vt ventum est, à Phanea prætore principi-
búsque aliis introductus, facto silentio rex dicere
XLIV Antiochi oratio. orsus. Prima eius oratio fuit primò excusantis,
quòd tãto minorib. spe atq; opinione omniũ copiis ve-
nisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum
debere indicium esse, quòd nec paratus satis vlla re, &
tempore ad nauigandum immaturo, vocãtibus lega-
tis eorum, haud grauatè obsecutus esset: credidissetq;,
cùm se vidissent Aetoli, omnia vel in se vno posita
præsidia existimaturos esse. Ceterùm eorum quoq; se,
quorum expectatio destituta in præsentia videatur,
spem abundè expleturum. nam simul primùm anni
tempus nauigabile præbuisset mare, omnem se Græciã
armis, viris, equis; omnem oram maritimam classibus
completurum: nec impẽsæ, nec labori, nec periculo par-
surum: donec depulso ceruicibus eorum imperio Ro-
mano, liberam verè Græciam atq; in ea principes Ae-
tolos fecisset, cùm exercitibus commeatus quoq; om-
nis generis ex Asia venturos. in præsentia curæ esse
Aetolis debere, vt copia frumenti suis & annona to- Inter Aetolorum principes contentio.
lerabilis rerum aliarum suppeditetur. In hanc sentẽ-
tiam rex cum magno omnium assensu locutus
discessit. Post discessum regis inter duos princi- XLV
pes Aetolorum, Phaneam & Thoantem, con-
tentio fuit. Phaneas reconciliatore pacis, & disce-
ptatore de iis quæ in controuersia cum populo
Romano essent, vtendum potius Antiocho cen-
sebat, quàm duce belli, *Aduentum eius & maie-*
statem ad verecundiam faciẽdam Romanis vim ma-
iorẽ habiturum, quàm arma. Multa homines, ne bella-
re necesse sit, voluntate remittere, quæ bello & armis
cogi nõ possint. Thoas negare, *paci studere Phaneã:*
sed discutere apparatum belli velle: vt tadio & impe-
tus elanguescat regis, & Romani tempus ad compa-
randum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis im-
petrari posse, toties legationibus missis Romam, toties
cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse. nec
nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi implora-
turos fuisse. quo celerius spe omnium oblato, non esse
elanguescendum: sed orandum potius regem, vt quo-
niam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ ve-
nerit, copias quoque terrestres naualesq; accersat, ar-
matum regem aliquid impetraturum: inermem nõ pro
Aetolis modò, sed ne pro se quidem ipso momenti vl-
lius futurum apud Romanos. Hæc vicit sententia, Antiochus imperator appellatur.
imperatoremq regem appellandum censuerunt,
& triginta principes, cum quibus si qua vellet,
consultaret, delegerunt. Ita dimisso cõcilio mul-
titudo omnis in suas ciuitates dilapsa est. Rex po- XLVI
stero die cum apocletis eorum, vnde bellum or-
diretur, consultabat: *optimũ visum est, Chalcidem,* Antiochus Chalcidem aggredi, sinum statuit.
frustra nuper ab Aetolis tentatam primùm aggredi:
& celeritate in eam rem magis quam magno conatu
& apparatu opus esse. Itaque cum mille peditibus
rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus
per Phocidem est & alio itinere principes Aeto-
li, iuniorum paucis euocatis, ad Chæroniam oc-
currerunt: & decem constratis nauibus secuti
sunt. Rex ad Salganea castris positis, nauibus ip-
se cum principibus Aetolorum Euripum traie-
cit. & cum haud procul portu egressus esset, ma-
gistratus quoq; Chalcidensium & principes ante
portã processerũt. pauci vtrimq; ad colloquium
cõgressi sunt. Aetoli magnopere suadere, *vt sal-*
ua Romanorũ amicitia, regem quoq; assumerent sociũ
atq; amicum. Neq; enim eum inferendi belli, sed libe-
rãdæ Græciæ causa in Europã traiecisse, & re liberan-
da, nõ verbis & simulatione, quod fecissent Romani.
Nihil autẽ vtilius Græciæ ciuitatib. esse, quã vtrãq;
cõplecti amicitiã. ita enim ab vtriusq; iniuria tutam
alterius semper præsidio & fiducia fore. nã si nõ recepissent

regem, viderent quid patiẽdum iis extẽplò foret: cùm Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere virib. suis non possent, ante portas esset. Ad hæc Mictiovnus ex principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europam traiecisset. nullã enim ciuitatem se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendiũ Romanis pendat: aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. itaq; Chalcidẽses neq; vindice libertatis vllo indigere, cùm liberi sint: neque præsidio, cùm pacem eiusdem populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neq; ipsorum Aetolorum. id primùm eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certũ esse, non modò non recipere mœnibus, sed ne societatẽ quidem vllam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.

XLVII Hæc renũciata regi ad naues, vbi restiterat, cùm essent: in præsentia (neq; enim iis venerat copiis, vt vi agere quicquã posset) reuerti Demetriadẽ placuit. ibi, quoniam primùm inane cœptum euasisset, consultare cum Ætolis rex quid deinde fieret. Placuit, Achæos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Bœotiorum gentem auersam ab Romanis iam inde à Barcyllæ morte, & quæ secuta eã fuerãt, censebãt. Acæhorum Philopœmenẽ principẽ æmulatione gloriæ in bello Laconũ, infestum inuisumque esse Quintio credebant. Aminander vxorem Apamiã, filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat: qui se oriundum à Magno Alexãdro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrũ, & filiæ Apamiam nomina imposuerat: quam regiis inclytam nuptiis, maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc fortè ingenio vanum Ætoli & Antiochus impulerant in spem, quòd is verè regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Aminandrum Athamanesq; Antiocho cõiunxisset. & ea vanitas promissorum non apud Philippum modò, sed etiam apud Aminandrum valuit. In Achaia legatis Antiochi Ætholorumque coram T. Quintio Ægii datum est conciliũ.

XLVIII Antiochi legatus in Acheorum concilio. Antiochi legatus prior, quàm Ætoli est auditus. Is, vt pleriq; quos opes regiæ alunt, vaniloquus maria terrasque inani sonitu verborũ cõpleuit. Equitum innumerabilem vim traiici Hellesponto in Europam: partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim sagittis ex equo vtentes, & à quo nihil satis tecti sit, auersos refugiente equo certius figentes. His equestrib. copiis, quanquam vel totius Europæ exercitus in vnũ coacti obrui possent, adiiciebat multiplices copias peditum: & nominib. quoque gẽtium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elimæosque & Cadusios appellans. Naualium verò copiarũ, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios, & ex Pamphylia Sidetas tenere: quas gentes nullæ vmquã nec arte, nec virtute naualí æquassẽt. Iam pecuniam, iam alios belli apparatus referre superuacaneum esse, scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futurã Romanis; principe altero ciuitatis, altero Macedoniæ tantũ regni finib. incluso: sed cũ magno Asiæ totius, partisq; Europæ rege. Eum tamen, quãquam ab vltimis orientis terminis ad liberandã Græciã venia, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorũ aduersus Romanos priores socios atque amicos lædatur. non enim vt secum aduersus eos arma capiant: sed vt neutri parti sese coniũgant, petere: pacem vtriq; parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem fermè & Ætolorum legatus Archidamus petiit, vt quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresq; belli fortunarum alienarum euentũ sine vllo discrimine rerũ suarũ operirentur. Prouectus deinde est intẽperãtia linguæ in maledicta, nunc cõmuniter Romanorũ: nũc propriè ipsius Quintii: ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modò de Philippo virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem: ipsumq;, & exercitũ sua opera seruatos. Quo enim illum vmquã imperatoris functum officio esse? auspicantem immolãtẽmq;, & vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, cùm ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret. Ætolorum legatus in eodem concilio.

XLIX Quintii in concilio Achæorum oratio. Ad ea Quintius: Coram quibus magis, quàm apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationẽ habuisse. Achæos enim probè scire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse: & in conciliis magis concionibusque, quã in acie apparere. itaq; parui Achæorũ existimationem, quibus notos esse se scirẽt, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi etiam se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochũ & Aetolos cõiunxisset, ex legatorũ sermone potuisset apparere: mentiẽdo inuicem, iactandoq; vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atq; inflatos esse: dũ ii ab se Philippum victũ, sua virtute protectos Romanos, et quæ modò audiebatis, narrãt: vos, cæterasq; ciuitates & gẽtes, suã sectam esse secuturos: rex contrà peditum equitũq; nubes iactat, & consternit maria suis classibus. Est autẽ res simillima cœnæ Chalcidẽsis hospitis mei, hominis & boni, & sciti cõuiuatoris. apud quẽ solstitiali tẽpore comiter accepti cùm miraremur, vnde illi eo tẽpore anni tã multa & varia venatio: homo non quàm isti sunt gloriosus, renidẽs, cõdimẽtis ait varietatẽ illã, & speciẽ ferinæ carnis ex mansueto sue factã. Hoc dici aptè in copias regis, quæ paulo antè iactatæ sint, posse. varia enim genera armorũ, & multa nomina gentiũ inauditarum, Dahas, & Medos, & Cadusios, Elimæos, Syros omnes esse: haud paulò mancipiorũ melius, propter seruilia ingenia, quàm militũ genus. Et vtinã subiicere oculis vestris Achæi possem concursationem regis magni ab Demetriade, nũc Lamiã in conciliũ Aetolorũ, nunc Chalcidẽ. videretis vix duarũ malè plenarũ legiuncularũ instar in castris regis. videretis regẽ nunc mẽdicantẽ propè frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nũc mutuas pecunias fœnore in stipendiũ quærentẽ: nũc ad portas Chalcidis stantẽ: & mox inde exclusũ, nihil aliud quàm Aulide atq; Euripo spectatis, in Aetoliã redeuntẽ. Malè crediderũt & Antiochus Aetolis, & Aetoli regiæ vanitati, quo minus vos decipi debetis, sed expertæ toties spectatæque Romanorũ fidei credere. Nã quod optimũ esse dicant, non interponi vos bello: nihil tam vanũ, imò tã alienũ reb. vestris est. quippe sine gratia, sine dignitate præmiũ victoris eritis.

L Nec absurdè aduersus vtrosq; respõdisse visus est: & facile erat orationem apud fauentes æquis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes & ami-

amicos, quos populus Romanus censuisset, iudicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari iuberent. Auxilia etiam quò censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplò miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis rès, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionū venalem preciò multitudinem, donec ab ijs, qui Romanæ partis erant, Quintius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est eiectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt. *cùm Antiochus in Bœotiam venisset, tum quid sibi faciendum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus cùm ad Chalcidis præsidiū & Achæos & Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, vt & præuenirent sui: & venientes si possent, exciperent, Menippum cum tribus fermè millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repentè colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti ab Eumene rege modicū auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tutò transgressi Euripum, Chalcidem peruenerunt. Romani milites quingenti fermè & ipsi, cùm iam Menippus castra ante Salganea ad Hermeum, qua trāsitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum ijs legatus à Chalcide ad Quintium, ad id ipsum præsidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostib. fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium conuertit, vt inde in Eubœam trāsmissurus. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum à Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari traiectus. Vbi & in fano lucoque, ea religione & eo iure sancto quo sunt templa, quæ *asyla* Græci appellant: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, vt strictos gladios, aut sanguinem vsquam factum audissent: cùm per magnum ocium milites, alij ad spectaculum templi lucique versi, alij in littore inermes vagarentur: magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset: repentè Menippus palatos passim aggressus, eos cecidit, ad quinquaginta viuos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parua oneraria naue exceptus. Ea rès Quintio Romanisque, sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, cùm rursus oratores partim ex suis, partim Ætolos Chalcidē misisset, qui eadem illa quæ nuper cum minis grauioribus agerent, nequiquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facilè tenuit, vt portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub aduentum regis vrbe excesserunt. Achæorū & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, vt sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. pertinàcius Romani Euripum tuebātur. Hi quoque tamen cùm terra marique obsiderentur, & iam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Cùm id quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne ceteræ quidem eius insulæ vrbes imperium abnuerunt. magnoque principiò sibi ortus bellum videbatur: quòd tanta insula & tot opportunæ vrbes in suam ditionem venissent.

Achæi auxilia, quò censuit Quintius, mittunt.

Delium Apollinis templum.

Chalcis deditur Antiocho.

Euboicæ vrbes ad Antiochū deficiunt.

EPITOME LIBRI XXXVI.

ARCVS Acilius Glabrio COS. Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuuante, victum, Græcia expulit, idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica COS. ædem matris deūm, quàm ipse in Palatium intulerat, vir optimus à senatu iudicatus, dedicauit. idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, & de ijs triumphauit. Præterea naualia certamina prospera aduersus præfectos Antiochi regis referuntur.

1

VBLIVM Cornelium Cn. F. Scipionem, & M. Acilium Glabrionem, consules inito magistratu, patres priusquam de prouincijs agerent, res diuinas facere maioribus hostijs iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solet: precarique, *quod senatus de nouo bello in animo haberet, vt ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eueniret.* Ea omnia sacrificia læta fuerunt: primisque hostiis perlitatum est: & ita aruspices respōderunt, *eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triūphum ostendi.* Hæc cùm renūciata essent, solutis religione animis, patres rogationem ad populū ferri iusserunt; *vellēt iuberentne cum Antiocho rege, quique sectā eius secuti essent, bellū iniri: si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integrā ad senatum referrent.* P. Cornelius eam rogationē pertulit. tum senatus decreuit, vt consules Italiam & Græciam prouincias sortirentur: cui Græcia euenisset, vt præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam prouinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperasséue, eum exercitū acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam traiecisset. & extra Italiam permissum, vt si res postulasset, auxilia ab socijs ne supra quinque millium numerū acciperet. L. Quintium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter Cos. cui Italia prouincia euenisset, cùm Boiis iussus bellum gerere, vtro exercitu mallet ex duobus,

Rogatio ab populū de bello cōtra Antiochū.

quos superiores Coss. habuissent: alterum vt mitteret Romam: eæq; vrbanæ legiones essent
II
paratæ, quo senatus censuisset. His ita in senatu ad id, quæ cuius prouincia foret, decretis, tũ demum sortiti consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia euenit. Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est: *Quod populus Romanus eo tẽpore duellum iussisset cũ rege Antiocho esse: quiq; sub imperio eius essent, vt eius rei caussa supplicationem imperarent consules: vtique M. Acilius* Cos. *ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria.* Id votũ in hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo consul nuncupauit. *Si duellũ, quod cum Antiocho rege sumi populus iussit, id ex sententiã senatus populiq; Romani confectum erit: tũ tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies x. continuos faciet: donaq; ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantã senatus decreuerit. quisquis magistratus eos ludos quãdo vbiq; faxit, hi ludi rectè facti, donaq; data rectè sunto.* Supplicatio inde ab duob. Coss. edicta per biduum fuit. Consulib. sortitis prouincias, extemplò & prætores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio vtraque euenit: A. Cornelio Mammulæ Brutij, M. Æmilio Lepido Sicilia. L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Liuio Salinatori classis, L. Æmilio Paulo Hispania vlterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio noui milites, conscripti priore anno ex S.C. à L. Quintio consule dati sunt: iussusq; tueri omnẽ oram circa Tarentũ Brundusiumque. L. Æmilio Paulo in vlteriorem Hispaniam præter eum exercitum, quem à M. Fuluio proprætore accepturus esset, decretum, *vt nouorum militum tria millia duceret, & trecentos equites: ita vt in ijs duæ partes sociûm Latini nominis, tertia ciuium Romanorum esset.* Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperiũ prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus *a L. Valerio*, cui successurus esset, *simul prouinciam exercitumque accipere iussus: L. Valerium, si ita videretur, proprætorem in prouincia retinere: & prouinciam ita diuidere, vt vna ab Agrigento ad Pachynum esset: altera à Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L. Valerius viginti nauibus lõgis custodiret.* Eidem prætori mandatum, *vt duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum deuehendumque in Græciam curaret.* Idem L. Oppio de alteris decimis exigendis in Sardinia imperatum. Cæterum *non in Græciam, sed Romã id frumentum portari placere.* C. Liuius prætor, cui classis euenerat, cum triginta nauib. paratis traijcere in Græciam primo quoque tempore iussus, & ab Atilio naues accipere: veteres naues quæ in naualibus erant, vt reficeret & armaret, M. Iunio prætori negotium datum est, & in eam classem socios nauales libertinos legeret. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in
III
Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi: pro quo pretiũ solueret populus Romanus. Adeoque in apparatũ curamque eius belli ciuitas intenta fuit, vt P. Cornelius cõsul ediceret, *qui senatores essent, quibusq; in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorũ longius ab vrbe Roma abiret, quàm vnde eo die redire posset: neve vno tẽpore quinq; senatores ab vrbe Roma abessent.* In comparanda impigrè classe, C. Liuium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paulisper tenuit. nam cum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt, ab ijs ad senatum reiecti sunt. senatus ita, vt ad vnum omnes consentirent, decreuit, *vacationem rei naualis his colonis non esse.* Hostia, & Fregena, & Castrũ nouum, & Pyrgi. & Antium & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certauerunt. Consul deinde M. Acilius ex Senatusconsulto ad collegium fecialium retulit: *ipsine vtique regi Antiocho indiceretur bellum, an satis esset ad præsidium aliquod eius nunciare? & num Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum? & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quàm bellum indicendum?* Feciales responderunt: *iam antè sese, cùm de Philippo consulerentur, decreuisse: nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium nunciaretur. amicitiam renunciatam videri, cùm legatis toties repetentibus res nec reddi, nec satis fieri æquum censuissent. Aetolos vltrò sibi bellum indixisse, cùm Demetriadem sociorum vrbem per vim occupassent: Chalcidem terra mariq; oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus iam satis cõparatis, M. Acilius Cos. edixit: *vt quos L. Quintius milites conscripsisset, & quos socijs nominiq; Latino imperasset, quos secum in prouinciam ire oportet, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, vti omnes Brundusiũ idibus Maijs conuenirent.* ipse ad quintũ nonas Maias paludatus vrbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in prouincias profecti sunt. Sub idẽ
IV
tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolomæo Ægypti rege, Romam venerũt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum. ab Ptolomæo etiam * mille pondo auri, * millia pondo argenti allata. Nihil est acceptum; gratiæ regibus actæ. & cùm vterque se cum omnibus copijs in Ætoliam venturũ, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemæo id remissum. Philippi legatis responsum: *gratũ eum senatui populoque Romano facturum, si M. Acilio consuli non defuisset.* Item ab Carthaginiensib. & Masanissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum. dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt: *id vt ab se munus Romani acciperent*, petere se, *& classem suorum suo sumptu cõparaturos: & stipendiũ quod plurib. pensionib. in multos annos deberent, præsens omne daturos.* Masanissæ legati quingẽta millia modiûm tritici, trecẽta hordei ad exercitum in Græciam: Romam trecenta millia modiûm tritici, cc. quinquaginta hordei. equites quingentos, elephãtos xx. regẽ ad M. Aciliũ cõsulem missurum. De frumento vtrisq; respõsu: *ita vsurum eo populum Romanum, si precium acciperent.* De classe Carthaginiẽsibus remissum: præterquam si quid nauium ex fœdere deberent. de pecunia ita responsum: *nullam ante diem accepturos.* Cûm hæc Romę agebãtur: Chalcide Antioch' ne cessaret per hyberno-
V

Ludi magni vouentur.

Prouinciarum sortitio.

Apparatus belli contra Antiochũ.

Aliquot coloniæ de vacatione belli disceptant.

Legati Philippi & Ptolomæi Romam veniunt.

*Coron. 112000.

*Coron. 200000.

Carthaginiensium & Masanissæ legati.

rum tempus, partim ipse solicitabat ciuitatum animos mittendis legatis, partim vltro ad eum veniebant: sicut Epirotæ cōmuni gentis consensu, & Elei e Peloponneso venerunt.

Elei & Epirotæ ad Antiochum legatos mittunt.

Elei auxiliū aduersus Achæos petebant, quos post bellum non ex sua sentētia indictū Antiocho, primum ciuitati suæ arma illaturos credebant. Mille ijs pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarū legatio erat minime in partem vllam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initā volebāt, cum eo vt cauerent ne quid offenderent Romanos. petebant enim, *ne se temere in causam deduceret, expositos aduersus Italiā pro omni Græcia, & primos impetus Romanorū excepturos, sed si ipse posset terrestribus naualibusq; copijs præsidere Epiro, cupidè eum omnes Epirotas & vrbib. & portib. suis accepturos. si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello obijceret.* Hac legatione id agi apparebat, vt siue (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quòd accepturi fuissent venientē: siue venisset, sic quoq; spes veniæ ab Romanis foret, quod nō exspectato lōginquo auxilio ab se, præsentis virib. succubuissent. Huic tā perplexæ legationi quia non satis in prōptu erat quid responderet, *legatos se missurum ad eos dixit, qui de ijs quæ ad illos seq; cōmuniter pertinerent, loquerentur.*

VI Antiochus in Bœotiam proficiscitur.

In Bœotiam ipse profectus est, causas in speciē iræ aduersus Romanos eas, quas antè dixi, habentem; *Barcyllæ necem, & bellum à Quintio Coroneæ propter Romanorum militū cædes illatū:* re vera per multa iam secula publicè priuatimq; labente egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu qui diutinus esse sine mutatione rerū non posset. Obuiam effusis vndique Bœotiæ principibus, Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quanquam & ad Deliū impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat, nec à paruis nec dubijs principijs bellū: tamen eādem orationem exorsus, qua in colloquio primò ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum vsus erat, *vt amicitiam secum institui, non bellū indici Romanis postularet,* neminem quid ageretur, fallebat. decretū tamē sub leui verborum prætextu pro rege aduersus Romanos factum est. Hac quoq; gente adiūcta, Chalcidem regressus, præmissis inde literis, *vt Demetriadem conuenirent principes Aetolorū, cum quib. de summa rerum deliberaret:* nauib. eò ad diē indictam concilio venit. Et Aminander accitus ad consultandū ex Athamania, & Annibal Pœnus iamdiu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorū gente est, quorum omnibus qui aderant, voluntas tentāda videbatur. in eo modò diuersæ sententiæ erant, quòd alij *extēplo agendum*, alij *ex hyeme*, quæ tunc fermè media erat, *differēdum in veris principium:* & alij *legatos tantummodo mittendos*, alij *cum omnib. copijs eundū* cēsebāt, *terrendosq; metu, si cūctarētur.*

VII Annibalis ad Antiochum & socios oratio.

Cùm circa hāc ferè consultationem disceptatio omnis verteretur, Annibal nominatim interrogatus sentētiam, in vniuersi belli cogitationem regem atq; eos qui aderāt, tali oratione auertit:

Si ex quo traiecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium: cùm de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur, eandem sententiam dixissem, quam hodie cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippū & Macedonas in societatem belli quacumq; ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Eubœam Bœotosq; & Thessalos attinet, cui dubium est, quin vt quibus nullæ suæ vires sint, præsentib. adulādo semper, quem metum in consilio habeāt, eodem ad impetrandā veniam vtantur? simul ac Romanum exercitū in Græcia viderint, ad consuetum imperium se auertant? nec ijs noxæ futurum sit, quod cùm Romani procul abessent, vim tuam præsentis, exercitusq; tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusq; est Philippum nobis coniungere, quàm hos? cui si semel in causā descenderit, nihil integri futurum sit: quiq; eas vires afferat, quæ non accessio tantum ad Romanū esse bellū, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto (absit verbo inuidia) quî dubitare de euentu possim? cùm quib. aduersus Philippum valuerint Romani, ijs nunc fore videam vt ipsi oppugnentur. Aetoli, qui Philippū (quod inter omnes cōstat) vicerunt, cum Philippo aduersus Romanos pugnabunt. Aminander atq; Athamanū gens quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto totam molē sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæq; virib. aduersus vnū populum, vt meā vtramq; fortunam taceam, patrum certè ætate ne vni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit vobiscum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet coniungi nobis Philippū posse? vna, communis vtilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera auctores vos Aetoli. vester enim legatus hic Thoas inter cætera, quæ ad exciēdū in Græciam Antiochum dicere est solitus, antè omnia hoc semper affirmauit: fremere Philippū, & ægrè pati sub specie pacis leges seruitutis sibi impositas. ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupiēti, regis irā verbis æquabat. cuius si talis animus est, soluamus nos eius vincula, & claustra refringamus: vt erūpere diu coërcita ira in hostes cōmunes possit. Quòd si nihil eum legatio nostra mouerit: at nos; quoniā nobis eum adiūgere non possumus, ne hostib. nostris ille adiūgi possit, caueamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu quem secū habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari: facile ab auxilio ferēdo Romanis Philippū ad sua potissimū tuēda auertet. De Philippo meā sententiā habes. De ratione vniuersi belli quid sentirem, iā ab initio non ignorasti, quod si tū auditus forem, nō in Eubœa Chalcidem captam, & castellū Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumq; & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere: & qui maximus ijs terror est, Annibalē in Italia esse audirent. Nunc quoq; accersas cēseo omnes nauales terrestresq; copias: sequantur classem onerariæ cū commeatibus. nam hic sicut ad belli munera paucissumus, sic nimis multi pro inopia cōmeatuū. Cùm omnes tuas contraxeris vires, diuisa classe partem Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partē ad littus Italiæ, quod Sardiniā Africamq; spectat, traijcies: ipse cum omnib. terrestrib. copijs in Bylliorum agrū procedes: inde Græciæ præsidebis, & speciē Romanis traiectu-

rum te præbēs, & si res poposcerit, traiecturus. Hæc suadeo, qui vt non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certè bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelē, nec segnem operam polliceor. Dij approbent eam sententiam, quæ
VIII *tibi optima visa fuerit.* Hæc fermè Annibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præsentia, qui aderant, quàm rebus ipsis exsecuti sunt. nihil enim eorum est factum, nisi quòd ad classem copiasq; accersendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, & Ætolis Aminandroq; dies ad conueniendum exercitui Pheras est indictus: eodē & rex cum suis copijs confestim venit. Ibi dum opperiretur Aminandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, vbi debellatum erat cum Philippo, misit: siue ab ipso quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem & inuidiam regi, quòd insepultos milites reliquisset, monitus: siue ab insita regibus vanitate, ad concilium specie amplum, re inane, animo adiecto. Tumulus est in vnum ossibus, quæ passim strata erant, coaceruatis factus: qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippū mouit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplò ad M. Bæbium proprætorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse. si videretur ei moueret ex hybernis. se obuiam processurum, vt quid agendum esset, consultarent.*

Antiochus ossa Macedonū circa Cynoscephalas interfectorū colligi iubet. Philippus infensus Antiocho.

IX Antiocho ad Pheras iam castra habenti, vbi cōiunxerāt ei se Ætoli & Aminander: legati ab Larissa venerunt, quærentes, quod ob factum *dictúmve Thessalorum bello lacesseret eos*: simul orātes, *vt remoto exercitu per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret.* eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præsidium miserunt: hi exclusi aditu, iam omnia itinara obsidentibus regijs, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respōdit: *non belli faciendi, sed tuendæ & stabiliendæ libertatis Thessalorū causa se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheræis ageret, missus, cui nullo dato responso, Pheræi ipsi suum legatum ad regem, principem ciuitatis Pausaniam miserūt. Qui cùm haud dissimilia his, vt in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egisset: rex *etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilij caperent, cuius dum in futurum nimis cauti & prouidi essent, extemplò pœniteret,* dimisit. Hæc renunciata Pheras legatio cùm esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos quicquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad vrbem defendendam: & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus: vt qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in euentu eius vrbis positū esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab vniuersa gente Thessalorum, aut timeri se: omnem vndique terrorē obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde cùm multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. reuocati deinde castigationib. principum ad perseuerandum in proposito, relicto exteriore circulo muri deficientibus iam copijs, in interiorem partem vrbis concesserunt: cui breuior orbis munitionis circūiectus erat. postremò victi malis cùm timerent. ne vi captis nulla apud victorē venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, IIII. millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui quod pertinaciter primò abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa vrbe Hippolochus Larissæorumque deditum est præsidium.

Antiochus Pheras oppugnat

Pheræi dedunt sese Antiocho.

Dimissi ab rege inuiolati omnes, quòd eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat. Intra decimum X diem quàm Pheras venerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu primò aduentu cepit. inde Cypæram & Metropolin, & ijs circūiecta castella recepit: omniaque iam regionis eius, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore cęterarum expugnatarum, vel beneficio præsidij dimissi, vel exemplo tot ciuitatum dedentium sese, non vltra in pertinacia mãsuros. Elephantis agi ante signa terroris causa iussis, quadrato agmine ad vrbem incessit: vt incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum pręsentem hostium, & verecundiam absentium sociorum. Per eosdē dies Aminander cum Athamanum iuuentute occupat Pellinæum: & Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perrhæbiam profectus, Malloeam & Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti *quidnam agendum esset de Larissa*, superuenerunt. Ibi in diuersum sententiæ tendebant: alijs *vim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul vndique mœnia aggrederentur vrbis sitæ in plano, à parte campestri vndique facilis aditu*: alijs *nunc vires vrbis nequaquam Pheris conferendæ memorantibus, nunc hyemem & tēpus anni nulli bellicæ rei, minimè obsidioni atque oppugnationi vrbiū aptum.* Incerto regi inter spem metumq; legati à Pharsalo, qui ad dedendam vrbem suam fortè venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cū Philippo in Dassaretis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissę misit. qui per Macedoniam magnis itinerib. in iugū montium, quod super Gonnos est, peruenit. Oppidum Gonni xx. millia ab Larissa abest, in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius quàm pro copijs, & plures quàm quot satis in vsum erant, ignes cùm accendisset, speciem quam quæsierat, hosti fecit: *omnem ibi Romanum exercitū cum rege Philippo esse.* Itaque hyemem instare apud suos causatus rex, vnū tantum moratus diem ab Larissa recessit, & Demetriadē rediit. Ætoliq; & Athamanes in suos receperunt se fines, Appius

Larissam aggreditur Antiochus.

Antiochus metu Romani exercitus ab Larissa recedit.

etsi, cuius rei causa missus erat, solutā cernebat
obsidionem: tamen Larissam ad confirmandos
in reliquum sociorū animos descendit duplex-
que lætitia erat, quòd & hostes excessserant fini-
bus, & intra mœnia præsidium Romanum cer-
XI nebant. Rex Chalcidem à Demetriade profe-
ctus, amore captus virginis Chalcidensis Cleo-
ptolemi filiæ: cùm patrem, primò adlegãdo, de-
inde coram ipse rogando fatigasset, inuitum se
grauioris fortunę conditioni illigantem; tãdem
impetrata re, tamquam in media pace nuptias
celebrat: & reliquum hyemis, oblitus quantas si-
mul duas res suscepisset, bellum Romanum &
Græciam liberandam, omissa omnium rerū cu-
ra, in conuiuijs & vinum sequentibus volupta-
tibus, ac deinde ex fatigatione magis quàm sa-
tietate earum in somno traduxit. eadem omnes
præfectos regios, qui vbique ad Bœotiam maxi-
mè præpositi hybernis erant, cepit luxuria. in
eandem & milites effusi sunt: nec quisquam eorū
aut arma induit, aut stationem aut vigilias ser-
uauit: aut quicquam quod militaris operis aut
muneris esset, fecit. Itaque principio veris cum
per Phocidem & Chæroneam, quò conuenire
omnem vndique exercitum iusserat, venisset; fa-
cilè animaduertit, nihilo seueriore disciplina
milites quam ducem hybernasse. Alexandrum
inde Acarnanem & Menippū Macedonū Stra-
tū Ætoliæ copias ducere iussit. ipse Delphis sa-
crificio Apollini facto, Naupactū processit. cō-
cilio principum Ætoliæ habito, via quæ præter
Chalcidem & Lysimachiam fert ad Stratū, suis
qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit.
Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum multis
emptus donis, non ipse solùm gentem regi cō-
ciliabat, sed Clytū etiam prætorem, penes quem
tum summa potestas erat, in suam sententiam ad-
duxerat. Is cùm Leucadios, quod Acarnaniæ
caput est, non facilè ad defectionem posse cer-
neret impelli, propter metum Romanæ classis,
quæ cum Attalo quæve circa Cephaleniā erat,
arte eos est aggressus. nam cùm in concilio di-
xisset, *tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & om-
nib. qui arma ferrent, exeundum ad Medeonem &
Tyrrheum, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparētur:*
fuēre qui dicerent, *nihil attinere omnes tumultuo-
sè concitari: satis esse quingentorum hominum præsi-
dium.* eam iuuentutem nactus, trecētis Medeo-
ne, ducentis Tyrrhei in præsidio positis, id age-
bat, vt pro obsidibus futuri venirent in potesta-
XII tem regis. Per eosdem dies legati regis Medeo-
nem venerunt. quibus auditis, cùm in concione
quídnam respondendum regi esset, consultare-
tur: & alij manendum in Romana societate, alij
non aspernandam amicitiam regis censerent:
media visa est Clyti sententia, itaque accepta est,
vt ad regem mitterent legatos, peterentque ab
eo, *vt Medeonios super tanta re consultare in conci-
lio Acarnanum pateretur.* In eam legationē Mne-
silochus, & qui eius factionis erant, de industria
coniecti, clàm missis qui regem admouere co-
pias iuberent, ipsi terebant tempus. itaque vix-
dum ijs egressis legatis, Antiochus in finibus; &
mox ad portas erat, & trepidantibus qui exper-
tes proditionis fuerant, tumultuoseque iuuen-
tutem *ad arma* vocantibus, ab Clyto & Mnesi-
locho in vrbem est inductus. & alijs sua volunta-
te affluentibus, metu coacti etiam qui dissentie-
bant, ad regem conuenerunt. quos placida ora-
tione territus cùm permulsisset; ad spem vulga-
tæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defe-
cerūt. Tyrrheū à Medeone profectus est, Mne-
silocho eodem & legatis præmissis. Cæterùm
detecta Medeone fraus cautiores, non timidio-
res Tyrrhenses fecit: dato ei haud perplexo res-
ponso, *nullam se nouam societatem, nisi ex aucto-
ritate Romanorum Imperatorum accepturos*: por-
tisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et
peropportunè ad confirmandos Acarnanū ani-
mos Cn. Octauius missus à Quintio, cùm præsi-
diū & paucas naues ab A. Posthumio, qui ab At-
tilio legato Cephaleniæ præpositus fuerat, acce-
pisset, Leucadem venit. impleuitq; spei socios:
M. Acilium Cos. *iam cum legionibus mare traie-
cisse, & in Thessalia castra Romana esse.* Hunc ru-
morem quia similem veri tempus anni maturū
iam ad nauigandum faciebat, rex præsidio Me-
deone imposito, & in quibusdam alijs Acarna-
niæ oppidis, Tyrrheo abscessit: & per Ætoliæ ac XIII
Phocidis vrbes Chalcidem rediit. Sub idem tē-
pus M. Bæbius & Philippus rex iam antè per hye-
mem in Dassaretis congressi, cùm Ap. Claudiū,
vt obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam
misissent: quia id tempus reb. gerendis immatu-
rū erat, in hyberna regressi, principio veris con-
iunctis copijs in Thessaliam descenderunt. In
Acarnania tum Antiochus erat. Aduenientes,
Philippus Mallœam Perrhæbiæ, Bæbius Phaciū
est aggressus. quo primo propè impetu capto,
Phestum eadem celeritate capit, inde Atracem
cùm se recepisset, Chyretias hinc & Eritium oc-
cupat: præsidijsque per recepta oppida disposi-
tis, Philippo rursus obsidenti Mallœam se con-
iungit. Sub aduentum Romani exercitus, seu ad
metū virium, seu ad spem veniæ, cum dedissent
sese, ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes
occupauerant, vno agmine ierunt. Erant autem
hæc: Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana,
Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum,
vbi Philippus Megalopolitanus cum quingen-
tis peditibus & equitibus XL. in præsidio erat, &
circumsidunt, & priusquam oppugnarent, mit-
tunt ad Philippum qui moneret, ne vim vlti-
mam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter
respondit, *vel Romanis vel Thessalis se crediturū
fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non
esse.* Postquam apparuit vi agēdum, quia vide-
batur & Limnæam eodem tempore oppugnari
posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius
restitit ad Pellinæum oppugnandum. Per XIV
eos fortè dies M. Acilius Cos. cum X. millibus
peditum, duobus millibus equitum, XV. ele-
phantis mari traiecto, pedestres copias Larissam
ducere delectos militum tribunos iussit: ipse
cum equitatu Limnæam ad Philippum venit.
Aduentu consulis deditio sine cunctatione est
facta: traditumque præsidium regium, & cum
ijs Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum consul

Antiochus Chalcidensem quandam virginem ducit vxorem.

Acarnanes deficiunt à Romanis.

Tyrrhenses obsistūt Antiocho.

Philippus & Bæbius multa oppida recipiunt ab Antiocho capta.

Limnæa deditur M. Acilio Cos.

proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese; deinde & Philippus Magaloponitanus; cui decedenti de præsidio, cùm obuius fortè fuisset Philippus rex, ad ludibrium *regem* eum consalutari iussit; ipse congressus *fratrem* haud sanè decoro maiestati suę loco appellauit. deductus inde ad Cos. custodiri iussus: & haud ita multo post in vinculis Romam missus. cætera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidijs deditorũ per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes vrbes suas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipuè captiuis indulgenter habitis, vt per eos cõciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eò duxit, præmissis in ciuitates captiuis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes; & Aminander, cuius præsentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo iam pridem hosti, & Romanis meritò tum propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in ius ditionemque Philippi concessit. Consul ad reficienda maximè iumenta, quæ & nauigatione & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut reparato modica quiete exercitu, Cranonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotussa & Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. ex ijs interrogatis, *qui manere secum vellent*, mille volentes Philippo tradit: cæteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & quæ circa eam castella erant. Ducere tum porrò in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta vrbe iuuentus omnis armata siluas & itinera insedit: & in agmen Romanum ex superioribus locis incursauit. Consul primò mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore, posteaquã perseuerare in incœpto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad vrbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum clamore ab tergo captæ vrbis audito, refugientium vndique ex siluis insidiatorum cædes facta est. A Taumacis altero die consul ad Sperchium amnem peruenit: inde Hypatæorum agros vastauit. Cùm hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus. qui iam tum cernens, nihil se ex Græcia, præter amœna Chalcide hyberna & infames nuptias petisse, *Aetolorum vana promissa incusare, & Thoantem: Annibalem verò non vt prudentem tantum virum, sed propè vatem omnium quæ tunc euenirent, admirari.* ne tamẽ temerè cœpta segnitia, insuper euerteret, nuncios in Ætoliam mittit, vt omni contracta iuuentute cõuenirent. Iam & ipse eò decem millia ferè peditũ ex ijs qui postea venerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quò cùm aliquanto pauciores quàm vmquam antea conuenissent, & principes tantummodo cum paucis clientib. essent, atq; ij dicerent *omnia sedulò ab se facta, vt quamplurimos ex ciuitatibus suis euocarent: nec auctoritate, nec gratia, nec imperio aduersus detrectantes militiam valuisse*; destitutus vndiq; & ab suis qui morabãtur in Asia, & ab socijs, qui ea in quorum spem vocauerant, non præstabant: intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia diuiditur, ita mediã Græciam dirimit. ante saltum Thermopylarum septentrionẽ versus Epirus, & Perræbia, & Magnesia & Thessalia est, & Phthiotæ Achæi, & sinus Maliacus intra fauces ac meridiem vergũt, Ætoliæ pars maior, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adiunctaque insula Eubœa, & excurrente in altum velut promõtorio Attica terra sita ab tergo & Peloponnesus. Hoc iugum ab Leucade & mari ad occidentem verso per Ætoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesque interiectas habet, vt non modò exercitus, sed ne expediti quidem facilè vllos ad transitum calles inueniant. extremos ad oriẽtem montes Oetam vocant. quorum quod altissimum est, Callidromõ appellatur: in cuius valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius quàm sexaginta passus. hæc vna militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideò Pylę, & ab alijs, quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur; nobilis Lacedæmoniorum aduersus Persas morte magis memorabili, quàm pugna. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat. & cum duplici vallo fossaque, & muro etiam qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia; satis fidens numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex IIII. millibus (tot enim conuenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinẽdam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum. & iam multis nunciantibus circa Hypatam omnia euastari. Consul depopulatus Hypatẽsem primò deinde Heracleensem agrum, inutili vtrobique auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus propè fontes calidarum aquarum aduersus regem castra posuit. Ætolorum vtræque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita & præsidijs obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quos per imminentia iuga calles inueniret ad transitũ Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Persis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab ijsdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, *vt hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, vt vertices circà mõtium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset.* Hoc nuncio audito, dissensio inter Ætolos orta est. pars imperio parendum regis, atque eundum censebant: pars subsistendum Heracleæ ad vtramq; fortunã, vt siue victus à cõsule

Athamania omnis dedita Philippo.

Thaumaci capiuntur.

XV

Thermopylarum saltus.

XVI

Antiochus ad Thermopylas castra ponit.

Acilius consul aduersus Antiochum castra locat.

rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam ciuitatibus suis: siue vinceret: vt dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est cõsilium: duo millia Heracleæ substiterunt: duo trifariam diuisa, Callidromum & Rhoduntiam, & Tichiũta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupauere.

XVII Consulis ad milites oratio.

Consul posteaquam insessa superiora loca ab Aetolis vidit, M. Portium Catonem & L. Valerium Flaccum consulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad castella Aetolorũ, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostem copias admoueret, vocatos in cõcionem milites, paucis est allocutus: *Plerosq; omnium ordinum milites inter vos esse video, qui in hac eadẽ prouincia T. Quintij ductu auspicióque militaueritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quàm hic. quippe portæ sunt hæ, & vnus inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. munitiones & locis oportunioribus tunc fuerunt, & validiores impositæ. exercitus hostium ille & numero maior, & militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesque & Illyrij erant, ferocissimæ oẽs gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt, leuissima genera hominum, & seruituti nata: rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuuenta finitimis Thracum atq; Illyriorũ, & circà omnium accolarũ bellis: hic vt aliam omnem vitam omittã, is est, qui cùm ad inferendũ populo Romano bellũ ex Asia in Europã trãsisset, nihil memorabilius toto tempore hybernorum gesserit, quàm quòd amoris causa ex domo priuata & obscuri etiã inter populares generis vxorem duxit: & nouus maritus velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnã processit. Summa viriũ speiq; eius in Aetolis fuit, gente vanissima, & ingratissima, vt vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. nam nec conuenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & cùm Hypatam tuendam Heracleámq; depoposcissent, neutram tutati, pars refugerunt in iuga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus nusquã æquo campo non modo congredi se ad pugnã audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea quã se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, vt quondam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris. quod quãtum interest ad timorẽ ostendendũ, an muris alicuius vrbis obsidendũ sese incluserit? Sed neq; Antiochum tuebuntur angustiæ: nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt. satis vndiq; prouisum atq; præcautum est, ne quid aduersus vos in pugna præter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantùm dimicare, (quamquam is quoq; egregius titulus esset, liberatam a Philippo antè, nunc ab Aetolis & ab Antiocho liberare) neq; ea tantùm in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regijs castris sunt: sed illum quoq; omnem apparatum, qui indies ab Ephefo exspectatur, præda futurum: Asiam deinde Syriamq;, & omnia vsq; ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarũ amplexu finit? & omne humanum genus secundum deos nomen Romanum veneretur? In hæc tãta præmia dignos parate animos, vt crastino die bene iuuantibus dijs acie decernamus.*

XVIII Consul aciẽ instruit aduersus Antiochum.

Ab hac concione dimissi milites. priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima signo pugnæ proposito, instruit aciem cõsul arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium cõspexit, & ipse copias eduxit. Leuis armaturæ partem ante vallũ in primo locauit: tum Macedonum robur, quos Sarissophoros appellabãt, velut firmamentũ circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumq; & funditorum manum sub ipsis radicib. montis posuit, vt ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, quà loca vsq ad mare inuia palustri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio posuit: post eos equites: tum modico interuallo relicto, ceteras copias in secũda acie. Macedones pro vallo locati, primò facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adiuuantibus qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes & sagittas simul & iacula ingerebant. deinde, vt maior nec iam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt. inde ex vallo propè alterum vallum hastis præ se obiectis fecerunt. & ita modica altitudo valli erat, vt & locum superiorem ad pugnandum suis pręberet: & propter longitudinem hastarum subiectũ haberet hostem. Multi temerè subeuntes vallum trãsfixi sunt: & aut incœpto irrito recessissẽt, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Aetolis, & magna ex parte cæsis, (incautos enim & plerosq; sopitos oppresserat) super imminẽtẽ castris collem apparuisset. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequiquam subire ad ea castella conato, fuerat.

XIX Antiochi exercitus funditur.

Macedones, quique alij in castris regiis erant, primò, dum procul nihil aliud quàm turba & agmen apparebat, Aetolos credere visa procul pugna subsidio venire. ceterũ vt primùm signaq; & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repentè pauor omnes cepit, vt abiectis armis fugerent. Et munimenta sequẽtes impedierunt, & angustiæ vallis, per quam sequendi erant: & maxime omnium, quòd elephanti nouissimi agminis erant, quos pedes ægrè præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se maiorem quàm in prœlio edentibus. aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis, captisque, non equis virisq; tantùm, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reuerterunt; quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Aetolis Heracleam obtinentibus, præsidio, sine vllo haud parum audacis incœpti effectu fuerant. Consul noct[illegible] sequentis tertia vigilia præmisso equitatu ad [illegible] quendum hostem, signa legionum prima [illegible] mouit. Aliquantũ viæ pręceperat rex, vt qui non antè quàm Elatię ab effuso constiterit cursu: vbi primùm reliquiis pugnæq; & fugę collectis, cum

perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsũ quidem regem Elatię assecutus non est, sed magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, vt qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserũt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerũt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex x. millibus militum, quos Polybio auctore traiecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. (quid si Antiati Valerio credamus, LX. millia militum fuisse in regio exercitu scribenti? XL. inde millia cecidisse? supra quinque millia capta cum signis militaribus CCXXX?) Romanorum CL. interfecti sũt.

Antiochus Chalcidem se recepit.

De Antiochi exercitu variant scriptores.

XX.

Bœotiorum ciuitates ad Romanos deficiunt.

Consule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, consciæ defectionis ciuitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperẽtur: ceterùm per omnes dies haud secus quàm in pacato agro sine violatione vllius rei agmen processit, donec in agrum Coronensem ventum est. ibi statua regis Antiochi posita in templo Mineruæ Itoneæ iram accendit: permissúmq; militi est, vt circumiectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, *cum communi decreto Bœotiorum posita esset statua, indignum esse in vnum Coranensem agrum sæuire*, reuocato extemplò milite, finis populandi factus: castigati tantùm verbis Bœoti, ob ingratum in tantis tamq; recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus x. naues regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eò grauis vulneribus Alexander Acarnan nuncius aduersæ pugnæ cùm perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naues Cenæum Eubœæ petierunt, ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant naues, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si fortè eò deserret fuga regem, traiecit. Per eosdem dies A. Attilius præfectus Romanę classis magnos regios commeatus iam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos excepit. alias mersit, alias cepit naues. quæ nouissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterũt. Attilius Piræeum, vnde profectus erat, cum agmine captiuarum nauium reuectus, magnam vim frumenti & Atheniensibus, & aliis eiusdem regionis sociis diuisit.

XXI.

Antiochus Ephesum perfugit.

Antiochus sub aduẽtum consulis à Chalcide profectus, Tenum primò tenuit. inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, cum appropinquante eo Aristoteles præfectus regis vrbe excessisset, & ceteræ vrbes in Eubœa sine certamine traditæ. paucósq; per dies omnib. perpacatis, sine vllius noxa vrbis exercitus Thermopylas reductus, multò modestia post victoriam, quam ipsa victoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem quæ gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, [illegible] Romam misit. Is à Creusa (Thespiensium [illegible]um est, in intimo sinu Corinthiaco retra[illegible]) Patras Achaiæ petit. à Patris Corcyram vsque Aetoliæ atque Acarnaniæ littora legit: atque ita ad Hydruntum Italiæ traiecit: quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu peruenit, ante lucem ingressus vrbẽ, à porta ad prætorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum vocauit. quò L. Cornelius Scipio aliquot diebus antè consule dimissus, cùm adueniens audisset prægressum Catonem in senatu esse, superuenit exponenti quæ gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quæ in senatu de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est: vt XL. hostiis maioribus prætor, quibus diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdẽ dies & M. Fuluius Nobilior, qui biennio antè prætor in vlteriorem Hispaniam erat profectus, ouans vrbem est ingressus: * Argenti bigati præ se tulit CXXX. millia: & extra numeratum * XII. millia pondo argenti: auri pondo CXXVII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos præmisit, *vt tunc saltem experti regiam vanitatem resipiscerent; traditáq; Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu, seu furoris sui, seu erroris venia. & ceteras Græciæ ciuitates defecisse ea bello ab optimè de se meritis Romanis: sed quia post fugam Regis, cuius fiducia ab officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. AEtolos quoque quamquam non secuti sint regem, sed accersierint: & duces belli, non socij fuerint: si pœnitere possint, posse & incolumes esse* Ad ea cùm pacati nihil responderetur, appareretq; armis rem gerendam: & rege superato bellum Aetolicum integrũ restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam mouit: eoque ipso die, vt sitũ nosceret vrbis, ab omni parte equo mœnia est circumuectus. Sita est Heraclea in radicibus Oete montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto, & vndiq; præcipiti habet. Contemplatus omnia quæ noscẽda erant, quatuor simul locis aggredi vrbem constituit. à flumine Asopo, quà & gymnasium est, L. Valerium operibus atq; oppugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius propè quàm vrbs habitabatur, T. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à sinu Maliaco, quæ aditũ haud facilem pars habebat, M. Bæbium: ab altero amniculo, quem Melana vocant, aduersus Dianæ templum, Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietésq;, & alius omnis apparatus oppugnandarum vrbium perficitur. & cùm ager Heracliensis paluster omnis, frequénsq; proceris arboribus, benignè ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum quia refugerãt intra mœnia Ætoli, desertaq; in vestibulo vrbis erant tecta, in varios vsus non tigna modò & tabulas, sed laterẽ quoq; & cæmenta & saxa variæ magnitudinis præbebant. Romani quidem operibus magis quàm armis vrbem oppugnabant: Aetoli contrà armis se tuebantur. nam cum ariete quaterentur muri, non laqueis, vt solet, exceptos declinabant ictus: sed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus inicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi cùm pro dirutis reficeerent muros, crebriores eos, vt pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum

Supplicatio in triduum decreta.

* Siue bigatos denarios intelligas, efficient coron 32000.

XXII.

* Coron. 120000.

* Coron. 14124.

Heracleam oppugnat consul.

XXIII.

Ætolorum constantia in tuenda Heraclea.

integrę vires erant,& frequentes &impigrè vim
fecerunt:indies deinde pauciores,& segnius.ete-
nim cùm multis vrgerentur rebus, nulla eos res
æquè ac vigiliæ conficiebant: Romanis in ma-
gna copia militum succedentibus aliis in statio-
nem aliorum, Aetolos propter paucitatē eosdem
dies noctésque assiduo labore vrgente, per IIII.
& XX. dies. ita vt nullum tempus vacuū dimica-
tione esset, aduersus quatuor è partibus simul
oppugnantem hostem nocturnus diurno conti-
nuatus labor est. Cùm fatigatos iam Aetolos sci-
ret Cos. & ex ratione temporis,&quod ita trans-
fugæ affirmabant,tale consilium init; media no-
cte receptui signum dedit,&ab oppugnatione si-
mul omnes milites deductos vsq; ad tertiam diei
horam quietos in castris tenuit: inde cœpta op-
pugnatio ad mediam rursus noctem perducta
est,intermissa deinde vsq;ad tertiam diei horam.
Fatigationem rati causam esse. Aetoli non conti-
nuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat:
vbi Romanis datum receptui signum esset, ve-
lut ipsi quoq,hoc reuocati,pro se quisq; ex statio-
nibus decedebant: nec ante tertiam diei horam
armati in muris apparebant. Consul cum nocte
XXIV media intermisisset oppugnationem, quarta vi-
gilia rursus ab trib. partib. summa vi aggressurus:
ab vna T. Sempronium tenere intentos milites
signumq; exspectare iussit: ad ea in nocturno tu-
multu, vnde clamor exauditetur, haud dubiè ra-
tus hostes concursuros. Aetoli pars sopiti affecta
labore ac vigiliis corpora ex somno moliebātur:
pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium
in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas ia-
centis muri transcendere conantur; partim sca-
lis ascensus tentant. aduersus quos vndique ad
opem ferendam concurrunt Aetoli. Pars vna, in
qua ædificia extra vrbem erant, neq; defenditur,
neq; oppugnatur, sed qui oppugnarent, intenti
signum exspectabant, defensor nemo aderat.
Iam dilucescebat,cum signū consul dedit: & sine
vllo certamine partim per semiruta,partim scalis
integros muros transcendêre. Simul clamor in-
dex capti oppidi est exauditus, vndique Aetoli
desertis stationib. in arcem fugiūt. Oppidum vi-
ctores permissu cōsulis diripiunt: non tam ab ira,
nec ab odio, quàm vt miles coercitus in tot rece-
ptis ex potestate hostium vrbib. aliquo tandem
XXV loco fructum victoriæ sentiret. Reuocatos inde
à medio fermè die milites cùm in duas diuisisset
partes: vnam radicib. mōtium circumduci ad ru-
pem iussit: quæ fastigio altitudinis par, media val-
le velut abrupta ab arce erat: sed adeò propè ge-
minata cacumina eorum montium sunt, vt ex
vertice altero coniici tela in arcem possent, cum
dimidia militum parte consul ab vrbe ascensurus
in arcem, signū ab iis qui ab tergo in rupem eua-
suri erant, exspectabat. Nō tulere qui in arce erāt
Aetoli primum eorum qui rupem ceperant cla-
morem, deinde impetum ab vrbe Romanorum,
& fractis iam animis, & nulla ibi præparata re ad
obsidionem diutius tolerandam, vtpote congre-
gatis feminis puerisq;, & imbelli alia turba in ar-
cem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem
tantam posset. itaq; ad primum impetum abiectis

Heraclea à consule expugnata. Ætoli in arcem fugiunt.

armis dediderunt sese. Traditus inter ceteros
principes Ætolorum & Damocritus est: qui prin-
cipio belli decretum Aetolorum, quo accersendū
Antiochum censuerant, T. Quintio poscēti res-
ponderat: *In Italia daturum, cùm castra ibi Aetoli
posuissent.* ob eam ferociam maius victorib. gau-
dium traditum fuit. Eodem tēpore quo Romani
Heracleam, Philippus Lamiam ex composito
oppugnabat, circa Thermopylas cum consule
redeunte ex Bœotia, vt victoriam ipsi populoq;
Romano gratularetur, excusarétque *quod morbo
impeditus bello non interfuisset*, congressus. inde di-
uersi ad duas simul oppugnandas vrbes profecti.
intersunt septem millia fermè passuum. & quia
Lamia cum posita est in tumulo, tum regionem
eà maximè despectat oppidum, quà breue inter-
uallum videtur, & omnia in conspectu sunt: cum
enixè velut proposito certamine Romani Ma-
cedonesq; diem ac noctem, aut in operibus aut in
prœliis essent, hoc maior difficultas Macedoni-
bus erat, quòd Romani aggere & vineis, & om-
nibus supra terram operibus, subtus Macedones
cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex
sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. Et cùm
parum procederet incœptum, per colloquia prin-
cipum oppidanos tentabat rex, vt vrbem dede-
rent: haud dubius, quin si prius Heraclea capta
foret, Romanis se potius quā sibi dedituri essent;
suamq. gratiam consul in obsidione liberanda fa-
cturus esset. Nec eum opinio est frustrata; confe-
stim enim ab Heraclea capta nuntius venit, *vt
oppugnatione abstineret. æquius esse, Romanos mili-
tes, qui acie dimicassent cum Aetolis, præmia victo-
riæ habere.* Ita recessū ab Lamia est, & propinquæ
clade vrbis ipsi, ne quid simile paterentur, effuge-
runt. Paucis priusquam Heraclea caperetur die- XXVI
bus, Aetoli concilio Hypatam coacto, legatos ad
Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem,
qui & antea, missus est. mandata erant, vt ab re-
ge peterent primùm, vt ipse coactis rursus terre-
strib. naualibusq; copiis, in Græciam traiiceret;
deinde, si quà ipsum teneret res, vt pecuniam &
auxilia mitteret. id cùm ad dignitatem eius fidē-
que pertinere, non prodi socios: tum etiam ad in-
columitatem regni, non sinere Romanos omni
cura vacuos, cum Aetolorū gentem sustulissent,
omnib. copiis in Asiam traiicere. Vera erant quæ
dicebantur: eo magis regem mouerunt. itaque in
præsentia pecuniam quæ ad vsus belli necessaria
erat, legatis dedit: auxilia terrestria naualiaque af-
firmauit missurum. Thoantem vnum ex legatis
retinuit, & ipsum haud inuitum morantem, vt
exactor præsens promissorum adesset. Ceterùm XXVII
Heraclea capta fregit tandem animos Aetolo-
rum: & post paucos dies quàm ad bellum reno-
uandum, accipiendumq; regem in Asiā miserant
legatos: abiectis belli conciliis, pacis petēdæ ora-
tores, ad consulem miserunt. Quos dicere exor-
sos consul interfatus, cùm alia sibi præuertenda
esse dixisset: redite Hypatam eos datis dierum x.
induciis, & L. Valerio Flacco cum iis misso: ius-
sit, ei quæ secū acturi fuissent, exponere: & si qua
vellent alia. Hypatam vt est ventum, principes
Aetolorum apud Flaccum concilium habuerūt,

Ætoli dedunt se consuli.

Lamiam Philippus oppugnat.

Ætoli legatos ad Antiochū mittunt.

Ætoli pacem à consule petūt.

consultantes *quónam agendum modo apud consulem foret*. Parātibus iis antiqua iura fœderum ordiri, meritáq; in populum Romanum, *absistere iis Flaccus iußit, quæ ipsi violassent: cōfeßionem in culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem versam. nec enim in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. & se suppliciter agentibus in adfuturum, & apud consulem & Romæ in senatu. eò quoq; enim mittēdos fore legatos.* Hęc vna via omnibus ad salutem visa est, *vt in fidem se permitterent Romanorū. ita enim & illis violandi supplices verecundiam se imposituros: & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

XXVIII

Consulis & Phaneæ Ætolorum legati altercatio.

Posteaquam ad consulem ventum est, Phaneas legationis princeps lōngam orationem, & variè ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finiuit, vt diceret, *Aetolos sesuaq; omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul vbi audiuit: *Etiam atque ētiam videte*, inquit, *Aetoli, vt ita permittatis.* Tum decretum Phaocas, in quo id disertè scriptum erat, ostēdit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo vt mihi Dicæarchum ciuem vestrum, & Menetam Epirotam*, (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *& Aminandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Propè dicentem interfatus Romanum Phaneas: *Non in seruitutem*, inquit, *sed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo te imprudentia labi; qui nobis imperes, quæ moris Græcorū non sint.* Ad hæc Cos. *Nec hercle*, inquit, *magnopere nūc curo, quid Aetoli satis ex more Græcorum factum esse censeant; dum ego more Romano imperium id habeam in deditos, modo decreto suo, antè armis victos. itaq; ni properè fit quod impero, vinciri vos iam iubeo:* afferrique catenas, & circumsistere lictores iussit. Tum fracta Phaneæ ferocia, Aetolisque aliis est; & tandem cuius conditionis essent, sensere. & se quidem Phaneas, & qui adsint Aetolorum, *scire facienda esse quæ imperētur*, dixit: *sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse. ad id petere, vt x. dierum inducias daret.*

Ætoli de summa rerum consultant.

Petente Flacco pro Aetolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum est. Vbi cùm in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaneas & quæ imperarentur, & quæ ipsis propè accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes conditioni suæ, parēdum tamen victori censebant, & ex omnibus oppidis conuocandos Aetolos ad conciliū.

XXIX

Posteaquam verò omnis coacta multitudo eadem illa audiuit, adeò sæuitia imperij atque indignitate exasperati animi sunt, vt si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: *quónam modo enim vtiq; regem Aminandrum se tradere posse?* & spes fortè oblata, quod Nicander eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, impleuit exspectatione vana multitudinem: terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die quàm conscenderat nauem, in Aetoliam perfecta legatione rediens, Phalaram in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniā cùm deuexisset, ipse cùm expeditis vespera prima inter Macedonum Romanáq; castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusque ad regem est, nondum conuiuio dimisso. Quod vbi nunciatū est, velut hospitis non hostis aduentu motus Philippus, *accumbere eum epulasq; iussit*: atque inde dimissis aliis solum retentum, *ipsum quidem de se timere quicquam vetuit. Aetolorum praua consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia accusauit: qui primùm Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. sed præteritorum, quæ magis reprehēdi quàm corrigi possint, oblitum se, non facturum, vt insultet aduersis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem aduersus se odia debere; & Nicandrum priuatim eius diei, quo seruatus à se foret, meminisse.* Ita datis qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana superuenit.

XXX

Ætoli Naupactū muniut aduersus Romanos.

M. Acilius vendita aut cōcessa militi circa Heraclæam præda, posteaquam nec Hypatæ pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Aetolos, vt inde totum impetum belli sustinerent, audiuit: pręmisso Ap. Claudio cum IIII. millibus militum ad occupanda iuga, quà difficiles transitus montium erant, ipse Oetam ascendit: Herculiq; sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quòd ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & iumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt, & homines vexati. & facilè apparebat, quàm cùm inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, vt clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: & vno castello aduersus arcem posito, ceteras partes vrbis, diuisis copiis pro situ mœnium, circumsedit. nec minus operis laborisq; ea oppugnatio, quàm Heracleæ habuit.

Consul Naupactū obsidet.

XXXI

Eodem tempore & Messene in Peloponneso ab Achæis, quòd concilij eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est. Etenim duæ ciuitates Messene & Elis extra concilium Achaicū erant, cum Aetolis sentiebant. Elei tamen post fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius responderant; *dimisso præsidio regio cogitaturos se quid sibi faciendum esset.*

Messenij dedunt se Romanis.

Messenij sine respōso dimissis legatis mouerant bellum: trepidique rerum suarum, cùm iam ager effuso exercitu passim vreretur, castraque prope vrbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miserunt, qui nunciarent, *Messenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere vrbem paratos esse.* Auditis legatis extemplò profectus Quintius, Magalopolim ad Diophanem Pr. Achæorum misit, qui extemplò reduceret eum à Messenę exercitum, & venire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione expeditus ipse prægressus agmen, circa Andaniam, paruum oppidū inter Megalopolim Messenénq; positum, Quintio occurrit. & cùm causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, *quòd tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitū iussit: nec pacem omniū bono partā turbare:* Messeniis imperauit, *vt exules reducerent, & Achæorū concilij essent, si qua haberent, de*

quibus ... recuperare, ibi in posterum cauere sibi vellet, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium
Achæorum extemplò sibi præbere iussit. Ibi de
Zacyntho intercepta per fraudem insula quæstus
post alauit *vt restitueretur Romanis.* Philippi Ma-
cedonum regis Zacynthus fuerat: eã mercedem
Aminandro dederat, vt per Athamaniam duce-
re exercitum in superiorem partem Aetoliæ lice-
ret: qua expeditione fractis animis, Aetolos cõ-
pulit ad petẽdam pacem. Aminander Philippum
Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per
bellum, quo se Antiocho aduersus Romanos cõ-
iunxit, Philippo ad munia belli reuocato, Hiero-
clem Agrigentinum successorem misit. Is post
fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminãdrũm-
que à Philippo Athamania pulsum, missis vltro
ad Diophanem prætorem Achæorum nuntiis,
pecuniam pactus, insulã Achæis tradidit. Id præ-
mium belli suum esse, æquum censebant Roma-
ni: non enim M. Acilium Cos. legionésq; Roma-
nas Diophani & Achæis ad Thermopylas pu-
gnasse. Diophanes aduersus hæc pugnare inter-
dum sese, gentemq;, interdum de iure facti disse-
rere. Quidam Achæorum & initio eam se rem as-
pernatos testabantur, & tunc pertinaciam incre-
XXXII pitabant prætoris: auctoribúsq; iis decretum est,
vt T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius si-
cut aduersantibus asper: ita, si cederes, idem pla-
cabilis. Omissa igitur contentione vocis vultus-
que: *Si vtilem,* inquit, *possessionem eius insulæ cense-
rem Achæis esse, auctor essem senatui populoque Ro-
mano, vt eã vos habere sinerent, ceterùm sicut testudi-
nem, vbi collecta in suum tegimen est, tutam ad oẽs
ictus video esse: vbi exerit partes aliquas, quodcumque
nudauit, obnoxium atq; infirmum habere: haud dissi-
militer vos Achæi clausos vndiq; mari, quæ intra Pe-
loponnesi sint terminos, ea & iungere vobis, & iun-
cta tueri facile: simul auiditate plura amplectendi
hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extra sint, &
exposita ad omnes ictus esse.* Assentiente omni cõ-
cilio, nec Diophane vltra tendere auso, Zacyn-
XXXIII thus Romanis traditur. Per idem tempus Philip-
pus rex proficiscentem Cos. ad Naupactum per-
cunctatus: *si se interim quæ defecissent ab societate
Romana vrbes, recipere vellet,* permittente eo, ad
Demetriadem recipit Philippus. Demetriadẽ copias admouit, haud ignarus, quã-
ta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab
omni spe: cum desertos se ab Antiocho, spẽ nul-
lam in Aetolis esse cernerent: dies noctésque aut
Philippi hostis aduentum, aut infestiorem etiam,
quo iustius irati erant, Romanorũ exspectabant.
Turba erat ibi incondita regiorũ: qui primò pau-
ci in præsidio relicti, postea plures, pleriq; iner-
mes ex prœlio aduerso fuga delati, nec virium,
nec animi satis ad obsidionem tolerandam habe-
bant. itaq; præmissis à Philippo, qui spem impe-
trabilis veniæ ostendebant: responderunt, *patere
portas regi.* Ad primum eius ingressum principũ
quidam vrbe excesserunt: Eurilochus mortem
sibi consciuit. Antiochi milites (sic enim pacti
erant) per Macedoniam Thraciamq; prosequen-
tib. Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysima-
chiam deducti sunt. Erant & paucæ naues Deme-
triade: quib. præerat Isidorus, eæ quoq; cum præ-
fecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam & Ape-
rantiam & Perræbiæ quasdam ciuitates recepit.
Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius re- XXXIV
Quintius Naupactũ venit. cepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactũ
traiecit: quæ iam per duos menses (sed prope ex-
cidium erat) oppugnabatur, & si capta vi foret,
Ætoli orãt Quintium, vt sibi opẽ ferat. omne ibi nomen Aetolorum ad internecionem
videbatur venturum. Ceterùm quamquam me-
ritò iratus erat Aetolis, quòd solos obtrectasse
gloriæ suæ, cum liberaret Græciam, meminerat,
& nihil auctoritate sua motos esse, cùm quæ tum
maximè acciderant, casura præmonens, à furioso
incœpto eos deterreret; tamen, sui maximè ope-
ris esse credens, *nullam gentem liberatæ à se Græciæ
funditus euerti,* obambulare muris, vt facile no-
sceretur ab Aetolis, cœpit. Confestim à primis
stationibus cognitus est, vulgatumq; per omnes
ordines, *Quintium esse.* itaq; concursu facto vndi-
que in muros, manus pro se quisq; tendentes, cõ-
sonante clamore nominatim *Quintium orare, vt
opem ferret ac seruaret.* Et tum quidem, quãquam
moueretur his vocibus, manu tamẽ abnuit, quid-
nam opis in se esset. Ceterùm posteaquam ad
Cos. venit: *Vtrum fallit,* inquit, *te M. Acili, quid
agatur: an cùm satis prouides, nihil id magnopere ad
summam Reipublicæ pertinere censes?* Erexerat ex-
spectatione Cos. &, *Quin expromis,* inquit, *quid rei
sit?* Tum Quintius: *Ecquid vides te deuicto An-
tiocho in duabus vrbibus oppugnandis tempus terere,
cùm iam propè annus circumactus sit imperij tui?
Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium
vidit, non solùm vrbes, sed tot iam gentes, Athama-
niam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi ad-
iunxisse? atqui non tantum interest nostra, Aetolo-
rum opes ac vires minui, quantum, non supra modum
Philippum crescere. & victoriæ tuæ præmium te mi-
litesq; tuos nondum duas vrbes, Philippum tot gentes
Græciæ habere.* Assentiebatur his Cos. sed pudor, XXXV
si irrito incœpto absccederet obsidione, occurre-
bat: tota inde Quintio res permissa est. Is rursus
ad eam partem muri, qua paulo antè vociferati
Aetoli fuerant, rediit: ibi cùm impensius oraretur,
vt misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos
ad se iussit. Phaneas ipse principesq; alij extemplò
egressi sunt. quib. prouolutis ad pedes: *Fortuna,*
inquit, *vestra facit, vt & iræ meæ & orationi tem-
perem, euenerunt quæ prædixi euentura. & ne hoc
quidem reliqui vobis est, vt indignis accidisse ea vi-
deantur. ego tamen sorte quadam nutriendæ Græciæ
datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. mittite
oratores ad Cos. qui inducias tantũ temporis petant,
vt mittere legatos Romam possitis, per quos senatui
de vobis permittatis, ego apud Cos. deprecator defen-
sorq; vobis adero.* Ita vt censuerat Quintius, fece-
runt: nec aspernatus est legationem Cos. induci-
ísque in diem certam datis, qua legatio renuncia-
ri ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus
in Phocidem missus. Cos. cum T. Quintio ad A-
chaicum concilium Ægium traiecit. ibi *de Eleis
& exulibus Lacedæmoniorum restituendis actum.*
& neutra perfecta res: quia *suæ gratiæ reseruari eam
Achæi, Elei per seipsos, quam per Romanos maluerunt
Achaico contribui concilio.* Epirotarum legati ad
Epirotarũ legati ad Aciliũ Cos. Cos. venerunt: quos non sincera fide in amicitia
fuisse constabat, militem tamen nullum Antio-
cho dederant, pecunia iuuisse eum insimulaban-

rur, legatos ad regem ne ipsi quidem misisse infitiabantur. Iis petentibus, *vt in amicitia pristina esse liceret*, respondit Cos. *se, vtrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nōdum scire: senatum eius rei iudicem fore, integram se causam eorum Romam reijcere: inducias ad id dierum* xc. *dare*. Epirotæ Romam missi senatum adierunt. iis magis quæ non fecissent hostilia referentibus, quàm purgātibus ea de quibus arguebantur, responsum datum est, quo *veniam impetrasse, non causam probasse videri possent*. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulanres de victoria, iis petentibus, *vt sibi sacrificare in Capitolio, donúmque ex auro liceret ponere in ædem Iouis* OPT. MAX. permissum ab senatu c. pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benignè legatis est: sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est à M. Acilio Cos.

Philippi legati ad senatum.

Demetrius Philippi filius ad patrē remittitur.

XXXVI hunc finem habuit. Alter Cos. P. Cornelius Scipio Galliam prouinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficiseeretur, postulauit ab senatu, *vt pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos Propr. in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ vouisset*. Nouū atq; iniquum postulare est visus. censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua vnius sententia vouisset, eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reseruasset, vel sua ipse impensa faceret*. Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem ferè tempus ædes matris magnæ Idæę dedicata est: quam deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio Coss. in Palatium à mari detulerat. Locauerant ædem faciendam ex S.C. M. Liuius, C. Claudius censores, M. Cornelio, T. Sempronio Coss. tredecim annis postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus: ludiq; ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse, Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item Iuuentutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumuir dedicauit. vouerat eam sexdecim annis antè M. Liuius Cos. quo die Asdrubalem exercitūque eius cecidit. idem censor eam faciendam locauit. M. Cornelio, P. Sempronio Coss. Huius quoque dedicādæ causa ludi facti: & eo omnia cū maiore religione facta, quod

Ædes matris Idææ dedicatur.

Megalesia.

XXXVII nouum cum Antiocho instabat bellum. Principio eius anni, quo hæc iam profecto ad bellū M. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio Cos. agebantur: boues duos domitos in Carinis per scalas peruenisse in tegulas ædificij, proditū memoriæ est. *eos viuos comburi, cineremque eorum deijci in Tiberim*, aruspices iusserunt. Tarracinæ & Amiterni nūciatum est, *aliquoties lapidibus pluisse: Minturnis ædem Iouis, & tabernas circa forum de cælo tactas esse: Vulturni in ostio fluminis duas naues fulmine ictas conflagrasse*. Eorū prodigiorum causa libros Sibyllinos ex S. C. decemuiri cùm adissent, renunciarunt, *ieiunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoque anno seruandum: & vt nouendiale sacrum fieret, & vnum diem supplicatio esset, coronati supplicarent: & Cos. P. Cornelius quib. dijs quibusque hostijs edidissēt decemuiri, sacrificaret*.

Prodigia

Ieiuniū Cereri instituitur.

Placatis diis nunc votis ritè soluendis, nunc prodigiis expiandis, in prouinciam proficiscitur Cos. atq; inde Cn. Domitium procos. dimisso exercitu Romam decedere iussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit. Sub idem ferè tempus Ligures XXXVIII lege sacrata coacto exercitu, nocte improuisa castra Q. Minutij procos. aggressi sunt. Minutius vsq; ad lucem intra vallum militē instructum tenuit, intentus ne qua transcenderet hostis munimēta: prima luce duab. simul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod sperauerat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. postremò cum alia atq; alia agmina erumperent, & integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederūt. cæsa supra quatuor millia hostium: ex Romanis, sociisq; minus ccc. perierunt. Duobus ferè post mēsib. P. Cornelius consul cum Boiorū exercitu signis collatis egregiè pugnauit. Duodetriginta millia hostiūm cæsa, Antias Valerius scribit: capta tria millia & quadringentos: signa militaria CXXIIII. equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octogintaquatuor cecidisse. Vbi vt in numero scriptori parum fidei sit, quia in augēdo eo non alius intemperantior est, magnam tamen victoriam fuisse apparet, quòd & castra capta sunt, & Boij post eam pugnam extemplò dediderunt sese, & quod supplicatio eius victoriæ causa decreta ab senatu, victimæq; maiores cæsæ. Per eosdem dies XXXIX M. Fuluius Nobilior ex vlteriore Hispania ouans vrbem est ingressus, * argenti transtulit decem millia pondo: bigati argenti CXXX. * auri CXXVI. P. Cornelius Cos. primo obsidib. à Boiorum gēte acceptis, agri parte ferè dimidia eos mulctauit: quo si vellet, P. R. colonias mittere posset. inde Romam, vt ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, & adesse Romæ ad diem triumphi iussit. ipse postero die quàm venit, senatu in ædem Bellonæ vocato, cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulauit, vt sibi triumphāti liceret in vrbem inuehi. P. Sempronius Blæsius tribunus pleb. *non negandum Scipioni, sed differendū honorem triūphi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper iūcta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio deuictis acie Boijs, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurū transisset, aut partem copiarum Q. Minutio misisset: qui iā tertiū ibi annū dubio detineretur bello, debellari cū Liguribus potuisse. Nūc ad triumphū frequētandū deductos esse milites, qui egregiā nauare operam Reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent Cos. cum legionibus redire in prouinciam: dare operam vt Ligures subigantur. nisi illi cogantur in ius ditionemq; P. R. ne Boios quidem quieturos. aut pacem, aut bellum vtrobique habenda. deuictis Ligurib. paucos post menses Procos. P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphauerunt, triumphaturum esse*. Ad ea Cos. *neque se Ligures prouinciam sortitum esse, ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neq; triumphū de ijs postulare. Q. Minutiū confidere breui subactis ijs meritū triūphū postulaturū atque impetratu*

Ligures castra Q. Minutij procos. aggrediuntur.

Cornelius Cos. Boios fudit, & in deditionē accepit.

* Valens 100000. 60ton.

* Coronat. 14112.

Cornelio triumphum postulanti Sēpronius trib. pleb. obsistit.

traturum esse. se de Gallis Boijs postulare triumphū. quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentē biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, à quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimuero illud multò maius esse, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millib. certè Boiorū nemo ante se imperator pugnauerit; plus partem dimidiā ex quinquaginta millib. hominū cæsam, multa millia capta, senes puerosq; Boijs superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, cùm hostem in prouincia neminem reliquisset, Romā venerit ad celebrandum Cos. *triumphum? Quorum militū si & in alia prouincia opera vti senatus velit: vtro tandem modo prōptiores ad aliud periculū, nouumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisq; merces sit? an si spem pro re ferētes dimittant, iam semel in primis spe deceptos? Nam quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse: quo se virum optimū indicatū ad accipiendam matrem Idæam misisset senatus. hoc titulo, & si nec consulatus, nec triūphus addatur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore.* Vniuersus senatus non ipse modò ad decernendum triumphum consensit, sed etiam trib. plebis auctoritate sua cōpulit ad remittēdam intercessionem. P. Cornelius Cos. triūphauit de Boijs. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaq; & spolia omnis generis transuexit, & vasa ænea Gallica: & cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques transtulit MCCCCLXX. ad hæc * auri pondo CCXLV. argēti infecti factiq; in Gallicis vasis non infabrè suo more factis, * duo millia CCCXL. pondo * bigatorū nummorum CCXXXIV. millitibus, qui currum secuti sunt, * trecenos vicenos quinos asses diuisit: duplex centurioni, triplex equiti. Postero die concione aduocata de reb. ab se gestis. & de iniuria tribuni bello alieno se alligantis, vt suæ victoriæ fructu se defraudaret, cùm disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

Cornelius triumphat de Boiis.

*Coronat. 2744.
*Coronat. 13400.
* Si hi bigati, argentei fuerint, omnino 25. coron. non efficient: quare verisimilius est, aureos nummos fuisse.

XLI

* 325. asses efficiunt fere coron. 1. sol. 17 cum denar. 8

Antiochus de Annibalis consilio parat se adversus Romanos.

Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tāquam non transituris in Asiā Romanis. quam securitatē ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentādo faciebat. Annibal vnus, cuius eo tempore maxima apud regē auctoritas erat, *magis mirari se aiebat, quòd non iam in Asia essent Romani, quàm venturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quàm ex Italia in Græciam traijcere: & multo maiore causam Antiochū, quàm Aetolos esse: neq; enim mari minus, quàm terra pollere Romana arma. iampridem classem circa Maleam esse. audire sese nuper nouas naues, nouumq; imperatorem rei gerēdæ causa ex Italia venisse. itaq; desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere: in Asiā, & de ipsa Asia breui terra marique dimicandū ei cum Romanis esse, & aut imperiū adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendū.* Vnus vera & prouidere & fideliter prædicere visus. itaq; ipse rex nauibus, quæ paratæ instructæq; erant, Chersonesum petiit: vt ea loca, si fortè terra venirent Romani, præsidijs firmaret. cæteram classem Polyxenidam parare & deducere iussit: speculatorias naues ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII

C. Liuius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta nauibus rectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab socijs eius oræ conuenire iusserat apertas naues, quæ ex fœdere debebātur, Siciliā inde petit: fretoq; Messanam prætervectus, cùm sex Punicas naues ad auxilium missas accepisset: ab Rheginis Locrisque, & eiusdē iuris socijs debitas exegisset naues: lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quàm primam Græciæ ciuitatē adijt, cùm venisset, percunctatus *de statu belli* (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) *& vbi classis Romana esset*, posteaquā audiuit *circa Thermopylarum saltum in statione* Cos. *ac regem esse, classem Piræei stare*, maturandū ratus omniū rerū causa, pergit protinus nauigare Peloponnesum: Samum Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: & prospera nauigatione vsus, paucis dieb. Piræeum ad veterem classem peruenit.

Classis noua Romanorum Piræum petit.

Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus nauibus occurrit, cùm Æginæ diu incertus consilij fuisset, vtrū ad tuendū rediret regnum: (audiebat enim Antiochum Ephesi nauales terrestresque parare copias) an nusquam absccederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Atilius traditis successori quinque & XX. nauib. tectis, Romam est profectus. Liuius vna & LXXX. rostratis nauibus, multis præterea minorib., quę aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum traiecit.

XLIII

Eo fere tempore Cos. Acilius Naupactum oppugnabat. Liuium Deli per aliquot dies (& est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias maioribus, alias minorib. diuisas) aduersi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naues factus, *Deli stare Romanam classem*, nūtios ad regem misit. qui omissis, quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis nauibus, quantùm accelerare potuit, Ephesum redijt: & consilium extemplò habuit, *faciendumne periculum nanalis certaminis foret.* Polyxenidas *negabat cessandum: & vtiq, prius confligendū, quàm classis Eumenis, & Rhodiæ naues coniungerentur Romanis, ita numero non fermè impares futuros se, cæteris omnib. superiores, & celeritate nauium, & varietate auxiliorum. nam Romanas naues, cùm ipsas inscitè factas immobiles esse, tum etiā, vt quæ in terram hostium veniant, oneratas cōmeatu venire. suas autem, vt pacata omnia circa se relinquētes, nihil præter militem atque arma habituras. multū etiam adiuturam notitiā maris terrarumque & ventorum. quæ omnia ignaros turbatura hostes essent.* Mouit omnes auctor consilij, qui & re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die c. nauibus, quarum LXX. rectæ. cæteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. inde cum audisset appropinquare iam Romanā classem rex, quia non interfuturus nauali certamini erat, Magnesiā, quę ad Sipylum est, concessit ad terrestres copias cōparandas classis. ad Cyssuntem portū Erythræorum, tamquam ibi aptius exspectatura hostē, cōtendit. Romani, vbi primum aquilones (ij namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab De-

PP

lo Phanas, portum Chiorum in Ægeum mare versum, petunt: inde ad vrbem circumegere naues: commeatuque sumpto, Phocæam traijciūt. Eumenes Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum IV. & XX. nauibus tectis, apertis pluribus, paulò à Phocæa ad Romanos parantes instruentesque se ad naualem certamen, redijt. Inde e. quinquaginta tectis nauibus, apertis fermè L. profecti, primo aquilonibus transuersis cum vrgerentur in terram, cogebantur tenui agmine propè in ordinem singulæ naues ire: deinde vt lenita paulum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntē
XLIV est, conati sunt traijcere. Polyxenidas, *vt appropinquare hostes* allatum est, occasione pugnādi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos nauium ad terram explicare iubet: & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod vbi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, & simul armamēta componens operitur insequentes naues. Iam fermè XXX. in fronte erant: quibus vt æquaret læuum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: iussis, qui sequebantur, aduersus dextrū cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: cæterum vt demendis armamentis tumultuari primum cœptū est, & ipse quanta maxima celeritate potest, concitat naues. Iam omnib. in cōspectu erāt; duæ Punicæ naues antecedebant Romanam classem, quibus obuiæ tres fuerunt regiæ naues; & vt in numero impari, duæ regiæ vnam circumsistunt. & primùm ab vtroque latere remos detergunt; deinde transcendunt armati, & deiectis cæsisque propugnatoribus, nauem capiunt. Vna quæ cōpari Marte concurrerat, postquam captam alteram nauem vidit, priusquam à tribus simul circumueniretur, retrò ad classem refugit. Liuius indignatione accensus, prætoria naue in hostes tendit. aduersus quam eadem spe duæ, quæ Punicam vnam nauem circumuenerant, cùm inferrentur, demittere in aquam remos ab vtroque latere remiges stabiliendę nauis causa iussit, & in aduenientes hostium naues ferreas manus inijcere: & vbi pugnam pedestri similem fecisset, *meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia*. Haud paulo facilius, quàm antè duæ vnam, tunc vna duas naues expugnauit, cepitq;. Et iam classes quoque vndique concurrerant, & passim permistis nauibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine aduenerat, vt animaduertit læuum cornu hostium ab Liuio turbatum: dextrum ipse, vbi æqua pugna erat, inuadit. Nec ita multo post, primum ab læuo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim vt virtute militū haud dubiè superati se vidit, sublatis dolonib. effusè fugere intendit: mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, XLV
quoad sufficere remiges potuerunt, & in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. posteaquam celeritate nauium, vtpote leuium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem substiterūt: XIII. captis nauibus cum milite ac remige, X. demersis. Romanæ classis vna Punica nauis in primo certamine ab duabus circumuenta perijt. Polyxenidas non prius quàm in portu Ephesi, fugæ finem fecit. Romani eo die, vnde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. Medio ferè in cursu obuiæ fuere ijs V. & XX. tectæ Rhodiæ naues, cum Pausistrato præfecto classis. Iis adiunctis Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Posteaquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodij & Eumenes domos dimissi: Romani Chium petentes Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris iactis, postero die in insulam ad ipsam vrbem traiecerunt. vbi paucos dies remige maximè reficiēdo morati, Phocæam transmittunt. ibi relictis ad præsidium vrbis IIII. quinqueremibus, ad Canas classis venit: & cùm iam hyems appeteret, fossa valloq; circumdatis naues subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt Coss. L. Cornelius Scipio, & C. Lælius. intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die Præt. creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fuluius, L. Æmilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

Naualis pugna inter Romanos & Asianos.

Asiani fugiunt victoribus Romanis.

EPITOME LIBRI XXXVII.

VCIVS *Cornelius Scipio* Cos. *legato P. Scipione Africano, qui se fratris legatum futurum dixerat, si ei Græcia & Asia prouincia decerneretur, cùm C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea prouincia dari videretur; profectus ad bellum aduersus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum traiecit. Aemilius Regillus aduersus regiam classem Antiochi feliciter pugnauit ad Myonnesum, Rhodijs adiuuantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. M. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Aetolis triumphauit. Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adiuuante Eumene rege Attali Pergameni filio, pax data, ea conditione, vt omnibus prouincijs citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo iuuante Antiochus victus erat regnum ampliatum. Rhodijs quoque, & ipsi iuuerant, quædam ciuitates concessæ. Colonia deducta est Bononia. Aemylius Regillus, qui præfectos Antiochi nauali certamine vicerat, naualem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho bellauerat, cognomine fratri coæquatus, Asiaticus appellatus est.*

I De Ætolorum causa agitur in senatu.

Vcio Cornelio Scipione & C. Lælio Coss. nulla prius, secundum religiones acta in senatu res est, quàm de Ætolis, & legati eorum institere, quia breuem induciarum diem habebant: & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, aditi sunt. Ætoli, vt quibus plus in misericordia senatus, quàm in causa spei esset, suppliciter egerunt, *veteribus benefactis noua pensantes malefi-cia*. Cæterum & præsentes interrogationibus vndique senatorum confessionem magis noxæ, quam responsa exprimentium fatigati sunt: & excedere curia iussi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quàm misericordia, in causa eorum valebat: quia non vt hostibus modo, sed tamquam indomitæ & insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies cùm certatum esset, postremò neque dari, neque negari pacem placuit. duæ conditiones eis latæ sunt: *vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel* * *mille talentū darent. eosdemq; amicos atque inimicos haberēt.* Exprimere cupientibus, *quarum rerū in se arbitrium senatui permitterent*, nihil certi responsum est, ita infecta pace dimissi, vrbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere iussi. Tum de consulū prouincijs cœptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat. Is cùm senatus aut sortiri aut comparare inter se prouincias consules iussisset, *elegantius facturos dixit, si iudicio patrum, quàm si sorti eam rem permisissent*. Scipio responso ad hoc dato, *cogitaturum quid sibi faciendum esset*, cum fratre vno locutus: iussusque ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegæ. *facturum se quod is censeret.* Cùm res aut noua, aut vetustate exemplorum memoriæ iam exoletæ, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit: *si L. Scipioni fratri suo prouinciā Græciam decreuissent, se legatum iturum.* Hæc vox magno assensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, vtrum plus regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano Cos. legionibusq; Romani auxilij foret: ac propè omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreuerunt. Prr. inde prouincias sortiti L. Aurunculeius vrbanam, Cn. Fuluius peregrinam: L. Æmilius Regillus classem, P. Iunius Brutus Thuscos, M. Tuccius Apuliam & Brutios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia prouincia decreta erat: ad eum exercitum quem à M. Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset: in supplementum addita peditum ciuium Romanorum tria millia, equites centum, & sociûm Latini nominis quinque millia, equites cc. & adiectum, vt cùm in prouinciam venisset, si è Republica videretur esse, exercitum in Asiam traijceret. Alteri Cos. totus nouus exercitus decretus: duæ legiones Romanæ, & sociûm Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitū ex Liguribus Quintius Minutius (*iam enim confectam prouinciam scripserat, & Ligurum omne nomen in deditionem venisse*) traducere in Boios, & Publio Cornelio Procos. tradere iussus. Ex agro quo victos bello mulctauerat Boios, deductæ vrbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio Pr. datæ, & sociûm Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Brutiosque obtinēdos. A. Cornelio superioris anni Prætori qui Brutios cum exercitu obtinuerat, imperatū, *si ita consuli videretur, vt legiones in AEtoliam traiectas M. Acilio traderet: si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, vt A. Cornelius cum eo exercitu in AEtolia remaneret.* C. Atinium Labeonem prouinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit, & in supplementū scribere ex ipsa prouincia, si vellet, peditum duo millia, & centum equites P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum nouum, legionem vnam Romanam, & decem millia sociûm Latini nominis scribere, & quadringentos equites: L. Æmilius, cui prouincia maritima erat, viginti naues longas, & socios nauales à M. Iunio Prætore superioris anni accipere iussus, & scribere ipse mille nauales socios, duo millia peditum: cum ijs nauibus militibusque in Asiam proficisci, & classem à C. Liuio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, & iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decimæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari iussum: ex Sardinia pars in Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

Priusquam Coss. in prouincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. III Prodigia.

Romæ Iunonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita vt fastigium valuæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbrum ortum, ibi quoq; duos liberos homines exanimatos. *terra apud se pluisse Thusculani nuntiabant: & Reatini mulā in agro suo peperisse.* Ea procurata: Latinæq; instauratæ, quod Laurentib. carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoq; earum religionum causa fuit, quibus dijs decemuiri ex libris vt fieret, edideruūt. decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimiq; ad id sacrificium adhibiti. & decemuiri nocte lactentibus rem diuinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicē in Capitolio aduersus viam, qua in Capitolium ascenditur, cum signis septē auratis, duob. equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta, inter quos Damocritus & frater eius erant, ab duabus cohortib. missis à M. Acilio Romam deducti, & in Latomias cōiecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius Cos. iussit. Legati ab Ptolemæo & Cleopatra, regib. Ægypti, gratulātes. quod M. Acilius Cos. Antiochum regem Græcia expulisset, venerūt: adhortantesq;, *vt in Asiam exercitum traijcerēt. omnia perculsa metu non in Asia modò, sed etiam in Syria esse. reges AEgypti ad ea quæ cēsuisset senatus, paratos fore.* Gratiæ regibus actæ: legatis numera dari iussa, in singulos * quaternûm millium æris.

Marginal notes: * Valent. 90000 cor. — De consulibus prouincijs agitur in senatu. — II Prouinciarū sortitio. — Ligures in dedi tionē venerunt. — Ætolorum principes in Latomias coniecti. Legati Ptolomæi ad senatum. — * 40. coron.

IV L. Cornelius Cos. peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, *vt milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quiq; in Bruttijs cũ A. Cornelio proprætore essent, vt hi omnes Idib. Quintilib. Brundusium conuenirent.* item treis legatos nominauit: Sex. Digitium, L. Apustiũ, C. Fabriciũ Luscinum, qui ex ora maritima vndique naues Brundusium contraherent, & omnibus iam paratis, paludatus ab vrbe est profectus. Ad quinq; millia voluntarium ex Romanis socijsque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti Cos. & nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum Cos. ludis Apollinaribus, ad quintum Idus Quintiles cælo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Æmilius Regillus, cui naualis prouincia euenerat, eodem tempore profectus est. L. Auruncuelio negotium ab senatu datum est, *vt XXX. quinqueremes, viginti triremes faceret*; quia fama erat, Antiochum post prœlium nauale maiorem classem aliquãto reparare. Ætoli posteaquam legati ab Roma retulerunt *nullam spem pacis esse*: quamquam omnis ora maritima eorum quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quàm damni memores, vt Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupauerunt. neq; enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id expectari sciebat, satius visũ est in-opinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & à Philippo propè ad excidium adductos esse, & tunc eo ipso, quòd nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchiũ amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce Corona mœnia est aggressus. Magnus pauor ac tumultus, vt in re improuisa fuit, constantius tamen, quàm quis facturos crederet in tam subito periculo, cum viri propugnarent, feminæ tela omnis generis saxaq; in muros gererent, multifariam scalis appositis, vrbem eo die defenderunt. Acilius signo receptui dato, suus in castra medio fermè die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priusquã prætoriũ dimitteret, denunciauit, *vt ante lucẽ armati paratiq; essent: nisi expugnata vrbe se eos in castra non reducturum* Eodem tempore quo pridie plurib. locis aggressus, cùm oppidanos iam vires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas vrbẽ cepit. Ibi partim diuẽdita, partim diuisa præda, consiliũ habitũ, *quid deinde faceret.* Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis saltu. ne tamen segnia æstiua essent, & Ætoli non impetratam pacẽ ab senatu, nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit: ab Heraclea per Oetã exercitus eo ductus. Cùm ad mœnia castra posuisset, non corona sicut Lamiam, sed operib. oppugnare vrbem est adortus. Pluribus simul locis aries admouebatur: & cùm quaterentur muri, nihil aduersus tale machinationis genus parare, aut cõminisci oppidani conabantur: omnis spes in armis & audacia erat, eruptionibusq; crebris & stationes hostium, & eos ipsos qui circa opera & machinas erant, turbabant. Multis tamen locis murus decussus erat,

Lamiam oppugnat Acilius.

V

Lamia expugnatur.

Amphissam oppugnat Acilius.

VI allatũ est, *successorem Apolloniæ exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire.* Cum XIII. millib. peditum & quingentis equitibus Cos. veniebat. Iam in sinum Maliacum venerat. & præmissis Hypatam, qui tradere vrbem iuberent, posteaquam responsum est *nihil nisi ex communi Aetolorum decreto facturos, ne teneret se oppugnatio Hypatæ, nondum Amphissa recepta*: præmisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub aduentum eorũ oppidani relicta vrbe (iam enim magna ex parte nudata mœnib. erat) in arcem, quã inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Cos. sex millia fermè passuum inde posuit castra. eò legati Athenienses primùm ad P. Scipionem prægressum agmen (sicut antè dictum est) deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Ætolis. Clementius respõsum ab Africano tulerunt, qui causam relinquendi honestè Ætolici belli quærens, Asiam & regem Antiochum spectabat: *iusseratq; Athenienses non Romanis solùm, vt pacem bello præferrent, sed etiam Aetolis persuadere.* Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Ætolorũ venit. & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorãtis, *multas gentes populosq; in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam venisse: in omnibus se maiora clementiæ benignitatisque, quàm virtutis bellicæ monimenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, cùm aditus Cos. idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tamquã nouo cùm icti Ætoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbãt) *referre ad suos dixerunt.* Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur; nam neq; vnde mille talentum daretur, erat: & permisso libero arbitrio, ne in corpora sua sæuiretur, metuebant. redire itaq; eosdem legatos ad consulẽ & Africanũ iusserunt, & petere, *vt si dare verè pacem, non tantùm ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniæ demerent, aut permissionem extra ciuium corpora fieri iuberent.* Nihil impetratum, vt mutaret consul: & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt. & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Ætolos, & cõplorãtes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem reuocauit, auctor inducias sex mensiũ petẽdi: vt legatos Romam mittere possent. *dilationem nihil ad præsentia mala, quæ vltima essent, adiecturam, leuari per multos casus tẽpore interposito præsentes clades posse.* Auctore Echedemo iidẽ missi, prius P. Scipione cõuento, per eũ inducias temporis eius, quod petebant à Cos. impetrauerũt, & soluta obsidione Amphissæ, M. Acilius tradito consuli exercitu, prouincia decessit. & Cos. ab Amphissa Thessaliã repetit, vt per Macedoniam Thraciamq; duceret in Asiam. Tum African⁹ fratri: *Iter, quod insistis L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi, qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commea-*

Athenienses legati pro Ætolis ad Scipionem & Cos. veniunt.

VII

Ætoli sex mensium inducias à Cos. impetrant.

tus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alũt iuuantque nobis suppeditabit si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaq; prius regis animum explorari placet: optimè explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur. T. Sẽpronius Gracchus longè tum acerrimus iuuenũ ad id delectus, per dispositos equos propè incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam peruenit. In conuiuio rex erat, & in multũ vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, nouare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die cõmeatus exercitui paratos benignè, põtes in fluminibus factos, vias, vbi transitu difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & maiore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam peruenit. Venientes regio apparatu accepit, & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant, virum sicut ad cætera egregium, ita à comitate, quæ sine luxuria esset, non auersum. Inde non per Macedoniam modo sed etiam Thraciam prosequente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum peruentum est.

Philippus L. Scipionẽ Cos. cũ exercitu humaniter excipit.

VIII Antiochus post naualem ad Corycum pugnam, cum totam hyemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset: classi maximè reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat *superatum se cùm classis abfuisset Rhodiorum: quòd si ea quoq; (nec commissuros Rhodios, vt iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi nauiũ numero opus fore, vt virib. & magnitudine classem hostium æquaret.* Itaque & Annibalem in Syriam miserat ad Phœnicum accersendas naues, & Polyxenidam, quo minus prosperè gesta res erat, eo enixius & eas quæ erant reficere, & alias parare naues iussit. Ipse in Phrygia hybernauit. Vndique auxilia accersens, etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondũ exoleta stirpe gentis, seruantes animos. Filium Seleucũ in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas contin ẽdas vrbes quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythrisque, Romani solicitabant. Classis Romana sicut antè dictum est, ad Canas hybernabat. Eò media fermè hyeme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitib. centum venit. Is cùm *magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset,* hortando perpulit Liuium, vt quinque millia militum secum mitteret. missi ingentem prædam intra paucos dies auexerũt.

Gallogræci.

IX Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdã ad Antiochum multitudinis animos auocãtibus. Grauia hyberna nauium erant, graue tributũ, quòd togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: grauis etiam inopia frumenti, propter quam naues quoque & præsidiũ Romanum excessit. tum verò liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat, senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant, defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodij, quo magis cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pausistratum classis præfectum cum sex & triginta nauibus miserũt. Iam Liuius à Canis cum xxx. nauibus, & VII. quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, vt ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ opus essent. In portum, quem vocant Achæorum, classem primùm aduertit: inde Ilium ascendit, sacrificioque Mineruæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem ciuitates suas benignè audiuit. Inde ad Hellespõti fauces nauigat: & decem nauibus in statione contra Abydum relictis, cætera classe in Europam ad Seston oppugnandam traiecit. Iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primùm cum solemni habitu ante portam occurrunt. *iussu se matris deûm famulos deæ venire memorant, ad precandum Romanum, vt parceret mœnibus vrbique.* Nemo eorum violatus est: mox vniuersus senatus cum magistratibus ad dedẽdam vrbem processit. Inde Abydum traiecta classis. vbi cum tentatis per colloquia animis nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

Phocææ oritur seditio.

Rhodij peropinc auxi lio Romanis.

X Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) cum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, & Pausistratum præfectum superbè quædam & contemptim in se concionantem dixisse, præcipuo certamine animi aduersus eum sumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam vt verba magnifica eius reb. confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum qui diceret: *& se Pausistrato patriæq; suæ magno vsui, si liceat, fore, & à Pausistrato se restitui in patriam posse.* Cum *quonam modo ea fieri possent,* mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem patẽdi dedit agendæ communiter rei, aut silentio tegendæ. Tum internuncius aperit, *regiam classem aut totam aut maiorem eius partem Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quàm reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec vt crederet, nec vt aspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, subsistit. Vltro citroque nuncij cursare: nec fides antè Pausistrato facta est, quàm coràm nuncio eius Polyxenidas sua manu scripsit, *se ea quæ pollicitus esset, facturum:* signoq; suo impressas tabellas misit. eo verò pignore velut auctoratũ sibi proditorẽ ratus est. *neq; enim eum qui sub rege viueret, commissurum fuisse, vt aduersus semetipsum indicia manu sua testata daret.* Inde ratio simulatæ proditionis cõposita. *Omnem se rerũ apparatũ omissurũ,* Polyxenidas dicere *non remigem, non socios nauales ad classem frequentes habiturum: subductur ũ per simulationem reficiendi quasdam naues, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portũ Ephesi in salo habiturũ: quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidarum in classe sua habiturum Pausistratus audiuit, eam ipse extẽplò habuit: partem nauiũ ad com-

Inter Polyxenidam & Pausistratũ inimicitiæ.

nieatus accersendos Halicatnassum, partem Samũ ad vrbem misit, vt paratus esser, cùm signũ aggrediẽdi à proditore accepisset. Polyxendas augere simulando errorem, subducit quasdam naues, alias velut subducturus esset naualia reficit: remiges ex hybernis non Ephesum accersit,

XI sed Magnesiam occultè cogit. Fortè quidam Antiochi miles, cum Samum rei priuatæ causa venisset, pro speculatore comprehensus deducitur Panormum ad præfectum. is percunctanti *quid Ephesi ageretur*, incertum metu, an erga suos haud syncera fide, omnia aperit. classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naues subductas esse, & naualia tegi: numquam intentius rem naualem administratam esse. Hæc ne pro veris audirẽtur, animus errore & spe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige à Magnesia accersito, deductisque raptim quæ subductæ erant nauibus, cùm diem non tam in apparatu absumpsisset, quàm quod cõspici proficentem classem nolebat post solis accasum profectus LXX. nauibus tectis, vento aduerso ante lucem Pygela portum tenuit. vbi cùm interdiu ob eãdem causam quieuisset, nocte in proxima Samiæ terræ traiecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque nauibus tectis Palinurum iusso petere, atque inde armatos, quam proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere: ipse interim classe diuisa, vt ex vtraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistrat⁹ primò, vt in re nec-opinata, turbatus parũper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, *terra melius arceri, quam mari hostes posse ratus*, armatos duub. agminib. ad promontoria, quæ cornib. obiectis ab alto portum faciũt, ducit: inde facilè telis ancipitib. hostem summouitus. ad incœptum eius Nicander à terra missus cum turbasset, repentè mutato consilio naues conscendere omnes iubet. Tum verò ingẽs pariter militũ nautarũmq; trepidatio orta, & veluti fuga in naues fieri, cum se mari terraq; simul cernerent circũuentos. Pausistratus vnam viam salutis esseratus, si vim facere per fauces portus, atq erũpere in mare apertũ posset: postcaquàm conscendisse suos vidit, sequi cęteris iussis, ipse princeps cõcitata naue remis ad ostium portus tẽdit. Superantẽ iam fauces nauem eius Polyxenidas tribus quinqueremib. circumsistit. Nauis rostris icta supprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos & Pausistratus impigrè pugnans interficitur. Nauium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehensæ: quædam à Nicandro, dum moliũtur à terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naues cum duab. Cois effugerunt: terrore flammæ micantis via sibi inter confertas naues facta. contis enim binis à prora prominentib. trullis ferreis multum conceptum ignẽ præ se portabant. Erythrææ triremes, cùm haud procul à Samo Rhodijs nauibus, quibus vt essent præsidio veniebãt, obuiæ fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum auerterunt, Sub idem tẽpus Seleucus proditam Phocæam porta vna per custodes aperta, recepit: & Cymæ aliæque eiusdem oræ vrbes ad eum metu defecerunt. Dum hæc in Æolide ge- XII runtur, Abydus cùm per aliquot dies obsidionẽ tolerasset, præsidio regio tutante mœnia, iam omnibus fessis, Philota quoque præfecto præsidij permittente, magistratus eorũ cum Liuio de conditionibus tradendę vrbis agebant. rem distinebat, quòd vtrum armati, an inermes emitterentur regij, parum conueniebat. hæc agentibus cùm interuenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Liuius, ne successu tantæ rei elatus Polyxenidas, classem quæ ad Canas erat, opprimeret: Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naues, quæ subductæ Canis erãt, deduxit. Et Eumenes Elæam venit. Liuius omni classe cui adiunxerat triremes duas Mitylenæas, Phoceã petit. quàm cùm teneri valido regio præsidio audisset, nec procul Seleuci castra esse: depopulatus maritimam oram, & præda maximè hominum raptim in naues imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samũ petere intendit. Rhodijs primo audita clades simul pauorem, simul luctũ ingentem fecit. nam præter nauiũ militumq; iacturam, quod floris, quod roboris in iuuentute fuerat, amiserant: multis nobilib. secutis inter cætera auctoritatem Pausistrati, quæ inter suos meritò maxima erat. deinde quod fraude capti, quod à ciue potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplò naues, & diebus post paucis decẽ alias præfecto omnium Eudamo miserũt: quem alijs virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem quo minus animi erat, ducem futurum credebat. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum classem applicuerunt: ibi noctem vnam morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt. inde cùm in proxima Samiæ vellent traijcere, non exspectato solis ortu, ex quo statum cæli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu aquilone in septẽtrionem verso, exasperato fluctibus mari iactari cœperunt. Polyxenidas Samum petituros ratus XIII hostes, vt se Rhodiæ classi coniungerent, ab Epheso profectus, primò ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) insulam traiecit: vt præteruehentis classis, si quas abberrantes ex agmine naues posset, aut postremũ agmẽ opportunè adoriretur. Posteaquàm sparsam tempestate classem vidit, occasionem primò aggrediendi ratus, paulo pòst increbescente vento, & maiores iam voluente fluctus, quia peruenire se ad eos videbat non posse, ad Æthaliam insulam traiecit: vt inde postero die Samum ex alto petentes naues aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt: classis cætera noctem totam in alto iactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestib. cognito, *hostium naues ad Æthaliam stare*; cõcilium habitum *vtrũ extemplò decernerẽt, an Rhodiã exspectarent classem.* dilata re (ita enim placuit) Corycum, vnde venerant, traiecerunt. Poly-

Nicander archipirata.

Rhodiæ naues à præfecto Antiochi captæ.

Seleucus Antiochi filius Phocæam recepit

Rhodiorũ audita suorum clade luctus & ira

Romana classis tempestate dispergitur.

Romana classis cum Rhodia Ephesum traiicit.

xenidas quoque cùm frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naues vacuo ab hostibus mari Samum traiecerũt. Eodem & Rhodia classis post dies paucos venit. quam vt exspectatam esse appareret, profecti extemplò sunt Ephesum, vt aut decernerent nauali certamine, aut si detrectaret hostis pugnam, quòd plurimum intererat ad animos ciuitatum, timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem nauium acie stetêre. posteaquam nemo aduersus ibat, classe diuisa, pars in salo ad hostiũ portus in anchoris stetit: pars in terram milites exposuit. In eos iam ingentem prædam latè depopulato agro agentes, Andronicus Macedo qui in præsidio Ephesi erat, iam mœnibus appropinquantes eruptionem fecit, exutosq; magna parte prædæ ad mare ac naues redegit. Postero die

XIV insidiis medio fermè viæ pósitis, ad eliciendum extra mœnia Macedonum, Romani ad vrbem agmine iêre: inde, cùm ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naues: & terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, vnde venerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhòdiorum ad fretũ Cephaleniæ tuendum Pr. misit. infestum id latrocinio Lacedęmonius Hibristas cum iuuentute Cephalenûm faciebat: clausumq; iam mare commeatibus Italicis erat. Piræei L. Æmilio Regillo succedenti ad nauale imperium Epicrates occurrit. qui audita clade Rhodiorum, cùm ipse duas tantũ quinqueremes haberet: Epicratem cum quatuor nauibus in Asiam secum reduxit. prosecutæ etiam apertæ Atheniensium naues sunt. Aegeo mari traiecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit: deductusq; ad Aemilium, *præsidij causa se missum ait: quòd eam oram maris infestam onerariis regiæ naues excursionibus crebris ab Hellesponto atq; Abydo facerent*. Traiicienti Aemilio à Chio Samum, duæ Rhodiæ quadriremes missæ obuiam à Liuio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam ventum est, accepta à Liuio classe, & sacrificio, vt assolet, ritè facto,

Æmilius classe accepta concilium aduocat.

Aemilius concilium aduocauit. Ibi C. Liuius (is enim est primus rogatus sententiam) *neminem fidelius dare posse consilium* dixit, *quàm eum qui id alteri suaderet, quod ipse si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atq; eas in faucibus portus supprimere, & eo minoris molimenti ea claustra esse, quòd in fluminis modum, lõgum & angustum & vadosum ostium portus sit. ita adempturum se maris vsum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.* Nulli ea placere sententia.

XV Eumenes rex quæsiuit: *quid tandem vbi demersis nauibus frenassent claustra maris? vtrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferẽdam socijs terroremque hostibus præbendum? an nihilo minus tota classe portum obsessuri? siue enim abscedant, cui dubiũ esse quin hostes extracturi demersas moles sint? & minore molimẽto aperturi portum quàm obstruatur? sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere claudi portum? Quin contrà, illos tutissimo portu, opulentissima vrbe fruentes, omnia Asia præbente, quieta æstiua acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusq; obiectos, omnium inopes in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum quæ agenda sint, possint agere, quàm vt hostes clausos habeãt.* Eudamus præfectus Rhodiæ classis magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quàm ipse quid censeret; faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omissa in præsen-

Epicratis Rhodij cõsilium.

tia Epheso, *mittendam nauium partem in Lyciam censuit: & Patara, caput gentis, in societatem adiungendã. in duas res magnas id vsui fore & Rhodios pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incũbere in vnius belli, quod aduersus Antiochum sit, curam posse: & eam classem quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ coniungatur.* Hæc maximè mouit sententia. placuit tamen Regillum tota classe euehi ad portum Ephesi, ad inferendum

XVI hostibus terrorem. C. Liuius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis, & duabus apertis Smyrnæis in Lyciam est missus, Rhodũ prius iussus adire, & omnia cum iis communicare consilia: Ciuitates quas prætervectus est, Miletus, Myndus, Halycarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixè fecerũt. Rhodum vt est ventum, simul & ad quam rem missus esset, iis exposuit, & consuluit eos. Approbãtibus cunctis, & ad eam quam habebat classem, assumptis tribus quadriremibus nauigat Patara. Primò secundus ventus ad ipsam vrbem ferebat eos: sperabantq; subito terrore aliquid moturos. posteaquam circumagente se vento fluctibus dubiis volui cœptum est mare, peruicerunt quidem remis, vt tenerent terram: sed neque circa vrbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari & nocte imminente, prætervecti mœnia, portum Phœnicunta minus duûm millium spatio inde distantem petiêre, nauibus à maritima vi tutum: sed altæ rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. aduersus quos Liuius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca: Issæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos iuuenes misit. Ij, dum missilibus primò, & aduersus paucos leuibus excursionibus lacessabatur magis quàm conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. posteaquam plures ab vrbe affluebant, & iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Liuium, *ne & auxiliares circumuenirentur, & nauibus etiam ab terra periculum esset*. ita non milites solum, sed etiam nauales socios, remigũ turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prœlium eduxit. Tum quoq; anceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prœlio cecidit. postremò tamen fusi fugatiq; sunt Lycij, atque in vrbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naues redierunt. inde in Telmessicum profecti sinum, qui latere vno Cariam, altero Lyciam contingit,

Liuius in Italiã traiicit.

omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodij domum dimissi sunt. Liuius prætervectus Asiam, in Græciam transmisit, vt conuentis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam traij-

XVII ceret. Aemilius posteaquam omissas in Lycia res, & Liuium profectum in Italiam cognouit, cum ipse ab Epheso repulsus tempestate irrito incœpto Samum reuertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eò tota classe, & summa vi aggredi vrbem statuit. Miletũ & ceteram oram sociorum prætervecti, in Bargylletico sinu excensionem ad Iassum fecerunt. Vrbem regium tenebat præsidium: agrum circà Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per colloquia principum & magistratuum tentarẽt animos, posteaquam *nihil in potestate sua responderũt esse*, ad vrbem oppugnandam ducit. Erant Iassensium exules cum Romanis: ij frequentes Rhodios orare instituerunt, *ne vrbem & vicinam sibi & cognatam innoxiam perire sinerent. sibi exilij nullam aliam causam esse, quàm fidem erga Romanos. eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos qui in vrbe maneant. omnium Iassensium vnam mentem esse, vt seruitutem regiam effugere vellent.* Rhodij moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio vrbis casum miserando peruicerunt, vt oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis ceteris, cum oram Asiæ legerẽt, Loryma (portus aduersus Rhodum est) peruenerunt. Ibi in principiis sermo primò inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilij peruenit abduci classem ab Epheso, ab suo bello: vt ab tergo liber relictus hostis, in tot propinquas sociorum vrbes omnia impunè conari posset. Mouêre ea Aemilium: vocatosq; Rhodios cum percunctatus esset, *possetne Pataris vniuersa classis in portu stare?* cum respondissent, *non posse*: causam nactus omittendæ rei, Samum reducit naues.

Æmilius Iassum oppugnat.

XVIII Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hybernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul à domo cum Romanis & Rhodiis Lyciç maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde omissa oppugnatione vrbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo stationibus ante vrbem positis, & excursionibus equitũ leuisq; armaturæ, magis lacessebat, quàm sustinebat hostem. postremò cum per leuia certamina expertus nulla parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri vrbs cœpta est. Eodem fermè tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis statiua habuit, cum magno exercitu misto variis ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admistis, ad peruastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ posteaquam Samũ sunt nuntiata, primò Eumenes auocatus domestico bello cum classe Elæam petit: inde cum præsto fuissent equites peditumque expediti, præsidio eorum tutus priusquam hostes sentirent aut mouerentur, Pergamum contendit. ibi rursus leuia per excursiones prœlia fieri cœpta, Eumene summæ rei discrimen haud dubiè detrectãte. Paucos post dies Romana Rhodiáq; classis, vt regi opem ferrent, Elçam ab Samo venerunt. Quos vbi exposuisse copias Elææ, & tot classes in vnum conuenisse portum, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audiuit *consulem cum exercitũ iam in Macedonia esse, pararique quæ ad transitũ Hellesponti opus essent*: tẽpus venisse ratus, prius quàm terra marique simul vrgeretur, agendi de pace, tumulum quendam aduersus Elæam castris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu, (erãt autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit: misso caduceatore ad Aemilium, *velle se de pace agere.* Aemilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis concilium habuit. XIX Rhodij haud aspernari pacem: Eumenes *nec honestum esse dicere, eo tẽpore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honestè inclusi mœnibus & obsessi velut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplò in Italiam sis? classem exercitumque deducturus? aut exspectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat? aut populus iubeat? Restat ergo, vt maneas in Asia: & rursus in hyberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde, si ita visum sit iis penes quos potestas fuerit, instauremus nouum de integro bellum, quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hyemem dijs volentibus perfecisse.* Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, *ante consulis aduentum de pace agi non posse.*

Antiochus de pace agit cum Aemilio & sociis.

Antiochus pace nequiquam tentata, vastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio vllo loco Asiæ maior regiis militibus parta est præda. Eodem Adramytteum, vt vrbi præsidio essent, nauibus circumuecti Aemilius & Eumenes venerunt. XX Per eosdem fortè dies Elæam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accesserunt. quos egressos nauibus obuiam missi ab Attalo, nocte Pergamum deduxerunt. veterani omnes & periti belli erant, & ipse dux, Philopœmenis, summi tum omnium Grçcorum imperatoris discipulus. qui biduũ simul ad quietem hominum equorumque, & ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusq; accederent. reciperentq; sese, sumpserunt. Ad radices ferè collis, in quo posita est vrbs, regij succedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab vrbe, ne in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente. postquam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur: non stratos, non infrenatos magna pars habebãt equos: pauci ad arma & ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo: pars in iuueniles lusus lasciuiamque versi, pars vescẽtes sub vmbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex

Thebes campus.

Diophanes mille pedites & centũ equites Pergamum deducit.

Regiorum militum negligẽtia.

alta vrbe Pergamo contemplatus, arma suos ca-
pere, & ad portam præsto esse iubet: ipse Attalũ
adiit, & *in animo sibi esse dixit, hostium stationem*
tentare. Ægrè id permittente Attalo, quippe qui
centum equitibus aduersus trecentos, mille pe-
ditibus cum quatuor millibus pugnaturum cer-
neret: porta egressus, haud procul statione ho-
stium occasionem operiens consedit. Et qui Per-
gami erant, amentiam magis quàm audaciam
credere esse: & hostes paulisper in eos versi, vt
nihil moueri viderunt, nec ipsi quicquam ex soli-
ta negligentia, insuper etiam eludentes paucita-
tem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu
suos, velut ad spectaculum modò eductos, con-
tinuit: posteaquam dilapsos ab ordinibus hostes
vidit, peditibus quantum accelerare possent, se-
qui iussis, ipse princeps inter equites cum turma
sua quantum potuit effusissimis habenis, clamo-
re ab omni simul pedite atque equite sublato, sta-
tionem hostium improuisò inuadit. Non homi-
nes solùm, sed equi etiam territi cùm vincula ab-
rupissent, trepidationem & tumultum inter suos
fecerunt. pauci stabant impauidi equi: eos ipsos
non sternere, non infrenare aut ascendere facilè
poterant: multo maiorem quàm pro numero e-
quitum terrorem Achæis inferentibus. Pedites
verò ordinati & præparati sparsos per negligen-
tiam, & semisomnes propè adorti sũt: cædes pas-
Diophanes regios adoritur & fundit.
sim fugaq; per campos facta est: Diophanes secu-
tus effusos quoad tutum fuit, magno Achæorum
genti decore parto (spectauerant enim è mœni-
bus Pergami non viri modò, sed feminæ etiam)
XXI
in præsidium vrbis rediit. Postero die regiæ ma-
gis compositæ & ordinatæ stationes quingentis
passibus longius ab vrbe posuerunt castra: & A-
chæi eodem fermè tempore atq; in eundem lo-
cum processerũt. Per multas horas intẽti vtrim-
que, velut iam futurum impetum exspectauêre:
posteaquam haud procul occasu solis redeundi in
castra tempus erat, regiis signis collatis abire ag-
mine ad iter magis quàm ad pugnam composito
cœpêre. Quieuit Diophanes, dum in conspectu
erant. deinde eodem, quo pridie, impetu in po-
stremum agmen incurrit: tantumq; rursus pauo-
ris ac tumultus incussit, vt cùm terga cæderẽtur,
nemo pugnandi causa restiterit: trepidantésq;, &
vix ordinem agminis seruãtes: in castra compulsi
Seleucus ex agro Pergameno mouet castra.
sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucũ ex agro
Pergameno mouere castra coegit. Antiochus
posteaquam Romanos & Eumenem ad tuẽdum
Adramytteum venisse audiuit, ea quidem vrbe
abstinuit: depopulatus agros Peræam inde colo-
niam Mitylenæorum expugnauit. Cottõ & Co-
rylenus & Aphrodisias & Priene primo impetu
captæ sunt. inde per Thyatira Sardeis rediit. Se-
leucus in maritima ora permanens, aliis terrori,
aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene
Rhodiisque Mitylenen primò. inde retrò, vnde
profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam pe-
tentes ad insulam quam Bacchium vocant, (im-
minet vrbi Phocensium) appulerunt, & quibus
antè abstinuerant templis, signisque (egregiè au-
tem exornata insula erat) cùm hostiliter diripuis-
sent, ad ipsam vrbem transmiserunt. eam diuisis
inter se partibus cùm oppugnarent, & viderent
sine operibus, armis, scalisq; capi non posse: mis-
sum ab Antiocho præsidium trium millium ar-
matorum, cùm intrasset vrbem: extemplò op-
pugnatione omissa, classis ad insulam se recepit:
nihil aliud quàm depopulato circa vrbem hostiũ
agro. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & XXII
præparare consuli atque exercitui, quæ ad transitum
Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiámq; clas-
sem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Poly-
xenidas ab Epheso moueret. Rex Elæam, Romani
& Rhodij Samũ redierunt. Ibi M. Aemilius fra-
ter prætoris decessit, Rhodij, celebratis exse-
quiis, aduersus classem quam fama erat ex Syria
venire, tredecim suis nauibus, & vna Coa quin-
queremi, altera Gnidia, Rhodum vt ibi in statio-
ne essent, profecti sunt. Biduò ante quàm Euda-
mus cum classe à Samo veniret, tredecim à Rho-
do naues cum Pamphilida præfecto aduersus eã-
dem Syriacam classem missæ, assumptis nauibus
quatuor quæ Cariæ præsidio erant, oppugnanti-
bus regiis Dædala, & quædam alia parua castella
obsidione exemerunt. Eudamum confestim exi-
re placuit, additæ huic quoque sunt ad eam clas-
sem quam habebat, sex apertæ naues. Profectus
cum quantum accelerare poterat, maturasset: ad
portum quem Megisten vocant, prægressos con-
sequitur. inde vno agmine Phaselidem cum ve-
nissent, optimum visum est ibi hostem operiri.
In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaselis est: XXIII
Phaselis.
prominet penitus in altum, conspicitúrque pri-
ma terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, &
procul nauium præbet prospectum. eo maximè
vt in obuio classi hostiũ essent, electus locus est.
Ceterum quod non prouiderunt, & loco graui &
tempore anni (medium enim æstatis erat) ad hoc
insolito odore ingruere morbi vulgo, maximè in
remiges cœperunt. cuius pestilentiæ metu pro-
fecti, cum præteruehcrentur Pamphylium sinũ,
ad Eurymedontem amnem appulsa classe, au-
diunt ab Aspendiis ad Sidam iam hostes esse.
Tardius nauigauerant regij aduerso tempore E-
tesiarum, quod velut statum Fauoniis ventis es-
set. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes,
quatuor triremes fuêre. Regia classis septem & Rhodiorũ classis.
triginta maioris formæ nauium erat, in quibus Regia classis.
tres hepteres & quatuor hexeres habebat, prçter
hàs decem triremes erant. & alij adesse hostes ex
specula quadam cognouere. Vtraque classis po-
stero die luce prima, tanquam eo die pugnatura,
è portu mouit: & posteaquam superauere Rho-
dij promontorium, quod ab Sida prominet in al-
tum, extemplò & conspecti ab hostibus sunt, &
ipsi eos viderunt. Ab regio sinistro cornu, quod
Naualis pugna inter Rhodios & regios.
ab alto obiectum erat, Annibal, dextro Apollo-
nius purpuratorum vnus præerat. & iam in fron-
tem directas habebant naues. Rhodij longo ag-
mine veniebant. prima prætoria nauis Eudami
erat: cogebat agmen Charicli tus: Pamphilidas
mediæ classi præerat. Eudamus posteaquam ho-
stium aciem instructam & paratam ad cõcurren-
dum vidit, & ipse in altum euehitur: & deinceps
quæ sequebantur, seruantes ordinem in frontem
dirigere iubet. Ea res primò tumultum præbuit.
nam nec si in altum euectus erat, vt ordo omniũ
nauium ad terram explicari posset: & festinans

ipsę præproperè cum quinque solis nauibus Annibali occurrit, ceteri quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebātur. extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibusque iis inter se, iam in dextro cornu aduersus Annibalē pugnabatur.

XXIV Sed momento temporis & nauium virtus & vsus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempsit. nam & in altum celeriter euectæ naues, locum post se quæque venienti ad terram dedere: & si qua concurrerat rostro cum hostium naui, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu prætervecta in puppim impetum dabat. Maximè exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia naue vno ictu demersa. itaque iam haud dubiè dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine nauium maximè Annibal, ceteris omnibus longè præstantem, vrgebat: & circumuenisset, ni signo sublato ex prętoria naue, quo dispersam classem in vnum colligi mos erat: omnes quæ in dextro cornu vicerant naues, ad opem ferēdam suis concurrissent. tum & Annibal, quæque circa eum erant naues, capessunt fugam: nec insequi Rhodij ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Cum in alto vbi substiterant, cibo reficerent vires, cōtemplatus Eudamus hostes claudas mutilatasque naues apertis nauibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, è turri prætoriæ nauis silentio facto; *Exsurgite*, inquit, *& egregium spectaculum capessite oculis*. Consurrexere omnes, contemplatiq; trepidationem fugamque hostium, propè vna voce exclamauere omnes, *vt sequerentur*. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata nauis erat, Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. Aliquamdiu secuti sunt: posteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum reuecti hepterem captam, quę primo concursu icta erat, ægrè Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tam victoria læti, quàm alius alium accusantes, *quòd cùm potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostium foret*, redierunt. Annibal ictus vno prœlio aduerso, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, cùm coniungi veteri regiæ classi quam primùm cuperet. Et id ne ei facere liberum esset, Rhodij Chariclitum cum viginti nauibus rostratis ad Patara & Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem nauibus maximis ex ea classe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt: vt quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret

XXV Romanos ad Patara oppugnanda. Magnam lętitiam Romanis iam prius nuncius victoriæ, deinde aduentus attulit Rhodiorum. & apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset, vacuos eos tuta eius regionis maria præstaturos. sed profectò Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur vrbes maritimæ, abscedere custodia Ioniæ atque Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor nauibus tectis ad eam classem quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non ciuitatum modo quæ circa se erant, contrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithynię regem miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat. *Venire eos ad omnia regna tollenda, vt nullum vsquam orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset. Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti, vt quisq; proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium peruasurum. ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam seruitutem concessisset.* His motum Prusiam literę Scipionis consulis, sed magis eius fratris Africani, à suspicione tali auerterunt. qui præter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Masanissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis à quo antè expulsus fuisset, regnum imposuisse: & esse eum non Africæ modo regum longè opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuiuis regum, vel maiestate, vel viribus parem. Philippum & Nabin hostes ve bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno prioreetiam stipendium remissum, & filium obsidem redditum: & quasdam ciuitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisseeum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumpsisset.* Maxime confirmatus est animus regis, posteaquam ad eum C. Liuius, qui prætorantè classi præfuerat, legatus ab Roma venit: & edocuit: *quanto & spes victoriæ certior Romanis quàm Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.*

XXVI Antiochus posteaquam à spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam: magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quàm quod res naualis ipsa per se aut tentata sibi vmquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. erat tamen momentum in præsentia spei: quod & magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus nauibus suis consuli obuiam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude præparatam absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omnimodo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens, abest à vetere Colophone duo fermè millia passuum) & ipsam vrbem suæ esse potestatis volebat, adeò propinquam Epheso, vt nihil terra marive ageret, quod non subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplò Romanis esset: quos audita obsidione non dubitabat ad opem ferendam sociæ vrbi classem à Samo moturos: eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare vrbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, vtrimq; vineas & aggerem muro iniunxit, & testudinibus arietes admouit. Quibus territi malis Colophonij oratores Samum ad L. Aemilium, *fidem prætoris populique Romani implorantes* miserunt. Aemilium & Sami

Literæ Scipionum ad Bithyniæ regem.

Regia classis, cui præerat Annibal fugit.

Rhodij insequuntur classem Regiam.

Antiochus ad Bithyniæ regem legatos mittit.

Notium vrbs Colophoniorum oppugnatur à Polyxenida.

ſegnis diu mora offendebat, nihil minus opinan-
tem quàm Polyxenidam bis nequiquam ab ſe
prouocatum, poteſtatem pugnæ facturum eſſe:
& turpe exiſtimabat, Eumeois claſſem adiuuare
conſulem ad traiiciendas in Aſiam legiones: ſe
Colophonis obſeſſæ auxilio incertam finem ha-
bituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenue-
rat eum Sami, cupientem proficiſci in Helleſpõ-
tum, cunctiq, iоſtare & dicere: *quanto ſatius eſſe*
vel ſocios obſidione eximere, vel victam iam ſemel
claſſem vincere iterum, totámque maris poſſeſſionem
hoſti eripere, quàm deſertis ſocijs, tradita Antiocho
Aſia terra marique, in Helleſpontum, vbi ſatis eſſet
XXVII *Eumenis claſſis, a ſua parte belli diſcedere.* Profecti à
Samo ad petendos commeatus, conſumptis iam
omnibus, Chium parabant traiicere. Id erat hor-
reum Romanis: eoq; omnes ex Italia miſſæ one-
rariæ dirigebant curſum. Circumuecti ab vrbe
ad auerſa inſulæ, obiecta aquiloni, ad Chium &
Erythras ſunt. Cùm pararent traiicere, literis
certior fit prætor, *frumenti vim magnam Chium*
ex Italia veniſſe: vinum portantes naues tempeſtati-
bus retentas eſſe, ſimul allatum eſt, *Teios regiæ claſſi*
benignè commeatus præbuiſſe: quinque millia vaſorũ
vini eſſe pollicitos. Teum ex medio curſu claſſem
repentè auertit: aut volentibus iis vſurus com-
meatu parato hoſtibus, aut ipſos pro hoſtibus
habiturus. Cùm direxiſſent ad terram proras,
quindecim fermè eis naues circa Myonneſum
apparuerunt. quas primò ex claſſe regia prætor
eſſe ratus, inſtitit ſequi: apparuit inde, *piraticas ce-*
loces & lembos eſſe. Chiorum maritimam oram
depopulati, cum omnis generis præda reuerten-
tes, poſteaquam videre ex alto claſſem, in fugam
verterunt. & celeritate ſuperabant leuioribus &
ad id fabrefactis nauigiis, & propiores terræ erãt.
itaque priuſquam appropinquaret claſſis, Mony-
neſum perfugerunt. vnde ſe à portu ratus abſtra-
cturum naues, ignarus loci ſequebatur prætor.
Myonneſus promontoriũ inter Teum Samúm-
que eſt: ipſe collis eſt in modum metæ in acutum
cacumen à fundo ſatis lato faſtigiatus: à conti-
nenti arctæ ſemitæ aditum habet: à mari exeſæ
fluctibus rupes claudunt: ita vt quibuſdam locis
ſuperpendentia ſaxa plus in altum quàm quæ in
ſtatione ſunt naues, prominẽant. Circa ea appro-
pinquare non auſæ naues, ne ſub ictu ſuperſtan-
tium in rupibus piratarum eſſent, diem triuêre.
tandem ſub noctem vano incœpto cum abſtitiſ-
ſent, Teum poſtero die acceſſere: & in portu qui
à tergo vrbis eſt (Geræſticum ipſi appellant) na-
uibus conſtitutis, prætor ad depopulandum cir-
XXVIII ca vrbem agrum milites emiſit. Teij cum in ocu-
lis populatio eſſet, oratores cum inſulis & vela-
mentis ad Romanum miſerunt. Quibus purgan-
tibus ciuitatem omnis facti dictique hoſtilis ad-
uerſus Romanos; *& iuuiſſe eos commeatu claſſem*
hoſtium arguit, & quantum vini Polyxenidæ pro-
miſiſſent, quæ ſi eadem claſſi Romanæ darent, reuoca-
turum ſe à populatione militem: ſin minus, pro hoſti-
bus eos habiturum. Hoc tam triſte reſpõſum cum
retuliſſent legati, vocatur in concionem à magi-
ſtratibus populus, vt quid agerent, conſultarent.
Eo fortè Polyxenidas cum regia claſſe à Colo-
phone profectus, poſteaquam mouiſſe à Samo
Romanos audiuit, & ad Myõneſum piratas per-
ſecutos, Teorum agrum depopulari, naues in
Geræſtico portu ſtare: ipſe aduerſus Myonneſũ
in inſula (Macrin nautici vocant) anchoras portu
occulto iecit. inde ex propinquo explorans quid
hoſtes agerent, primò in magna ſpe fuit, quem-
admodum Rhodiam claſſem ad Samum circum-
ſeſſis ad exitum faucibus portus expugnaſſet, ſic
& Romanam expugnaturum. nec eſt diſſimilis
natura loci: promontoriis coeuntibus inter ſe ita
clauditur portus, vt vix duæ ſimul inde naues
poſſint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas
in animo habebat, & denis nauibus ad promon-
toria ſtantibus, quæ ab vtroque cornu in latera
exeuntium nauium pugnarent: ex cetera claſſe,
ſicut ad Panormum fecerat, armatis in littora ex-
poſitis, terra, marique ſimul hoſtes opprimere.
quod non vanum ei cõſilium fuiſſet, ni cum Teij
facturos ſe imperata promiſiſſent, ad accipiendos
commeatus aptius viſum eſſet Romanis in eum
portum qui ante vrbem eſt, claſſem tranſire. Di-
citur & Eudamus Rhodius vitium alterius por-
tus oſtendiſſe, cum fortè duę naues in arcto oſtio
implicitos remos fregiſſent, & inter alia id quoq;
mouit prætorem, vt traduceret claſſem, quod ab
terra periculum erat, haud procul inde Antiocho
ſtatiua habente. Traducta claſſe ad vrbem, igna- XXIX
ris omnibus egreſſi milites nautæq; ſunt, ad cõ- Polyxenidæ conſilia
meatus & vinum maximè diuidendum in naues, detegũtur.
cum medio fortè diei agreſtis quidam ad præto-
rem adductus nunciat: *alterum iam diem claſſem*
ſtare ad inſulam Macrin, & paulo antè viſas quaſ-
dam moueri tanquam ad profectionem naues. Reſu-
bita perculſus prætor tubicines canere iubet, vt
ſi qui per agros palati eſſent, redirent. tribunos
in vrbem mittit ad cogendos milites, nautaſq; in
naues. Haud ſecus quàm in repentino incendio
aut capta vrbe trepidatur: aliis in vrbem curren-
tibus ad ſuos reuocandos, aliis ex vrbe naues cur-
ſu repetẽtibus: incertiſque clamoribus quibus ip-
ſis tubæ obſtreperent, turbatis imperiis, tandem
concurſum ad naues eſt. Vix ſuam quiſq; noſce-
re aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque
cum periculo & in mari & in terra foret, ni parti-
bus diuiſis Aemilius cum prætoria naue primus
è portu in altum euectus, excipiens inſequenteis
ſuo quamq; ordine in frontem inſtruxiſſet: Eu-
damus Rhodiáq; claſſis ſubſtitiſſent ad terram,
vt & ſine trepidatione conſcenderent, & vt quæ-
que parata eſſet, exiret nauis. ita & explicuẽre or-
dinem primæ in conſpectu prætoris, & coactum
agmen ab Rhodiis eſt: inſtructáq; acies velut cer-
neret regios, in altum proceſſit. inter Myonne-
ſum & Corycum promontorium erant, cum
hoſtem conſpexere. Et regia claſſis binis in ordi- Polyxenæ & Romanorum pugna naualis.
nem nauibus lõgo agmine veniens, & ipſa aciem
aduerſam explicuit, tantum læuo euecta cornu,
vt amplecti & circumire dexterum cornu Ro-
manorum poſſet. quod vbi Eudamus qui coge-
bat agmen vidit, non poſſe exæquare ordinem
Romanos, & tantum-non iam circumiri à dex-
tro cornu: concitat naues, (& erant Rhodiæ na-
ues longè omnium celerrimæ tota claſſe) æqua-
toque cornu, prætoriæ naui, in qua Polyxenidas XXX
erat, ſuam obiecit. Iam totis claſſibus ſimul ab

Myonneſus promõtorium.

Romani Teiorum agrum depopulantur.

Polyxenidas aduerſus claſſem Romanam proficiſcitur.

omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis LXXX. naues pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. Hostium classis vndenonaginta nauium fuit, & maximæ formę naues, tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore nauium & virtute militum Romani longè Rhodios pręstabant: Rhodiæ naues agilitate & arte gubernatorum & scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuêre, quæ ignes præ se portabant: & quod vnum iis ad Panormum circumuentis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis aduersæ regiæ naues, ne prora concurrerent, cum declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant, & obliquas se ipsæ ad ictus præbebant: & si qua concurrerat, obruebatur infuso igni: magísq; ad incendium, quàm ad prœlium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani cum rupissent, circumuecti ab tergo pugnantibus aduersus Rhodios regiis sese obiicere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & læuo in cornu circumuentæ naues mergebantur.

Polyxenidas fugit, quadraginta duabus ex suis nauibus amissis.

Dextera pars integra sociorū magis clade quàm suo periculo terrebatur. ceterum posteaquam alias circumuentas, prætoriam naues Polyxenidæ relictis sociis vela dantem vidêre: sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam: quadraginta duabus nauibus in ea pugna amissis: quarum tredecim captæ in potestatem hostium venerunt, ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naues fractę sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia vna capta, memorabili casu. nam cùm rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa è naue sua, vnco dente velut manu ferrea iniecta, alligauit alterius proram: inde tumultu iniecto cùm diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodij, tractum anchorale & implicitum remis latus alterum detersit: debilitatā ea ipsa quæ icta cohæserat, nauim cepit. Hoc maximè modo ad Myonnesum nauali prœlio pugnatum est.

XXXI

Antiochus Lysimachiæ præsidio deducto, Sardeis se recepit.

Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse, pręsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci prauo, vt res ipsa postea docuit, consilio iussit. non enim tueri solum Lysimachiam à primo impetu Romanorum facilè erat: sed obsidionem etiam per totam hyemem tolerare, & obsidentes quoque ad vltimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiā tantum hostibus tradidit post aduersam naualem pugnā, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardeis recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerserent, & quocumque aliò poterat ad copias cōtrahendas, in vnum iam consilium, vt acie dimicaret, intentus misit. Regillus Aemilius pôst victoriam naualem profectus Ephesum, direptis ante portū nauibus, cùm confessionem concessi maris vltimam hosti expressisset, Chium, quo ante nauale prœlium cursum à Samo intēderat, nauigat. ibi naues in prœlio quassatas cùm refecisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta nauibus Hellespōtum ad exercitum traijciendum misit: Rhodias parte prædæ & spoliis naualibus decoratas domum redire iubet. Rhodij impigrè præuertêre, ad traijciendásque copias consulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediêre.

Phocæa.

Classis Romana ab Chio Phocæam traiecit. In sinu maris intimo posita hæc vrbs est, oblonga forma, duûm millium & quingentorū passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex vtraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet, inde in altum lingua mille passuū excurrens medium ferè sinum velut nota distinguit, vbi cohæret faucibus angustis, duos in vtramq; regionem versus portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingētem vim nauium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII

Phocæam oppugnant Romani.

Hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis: priusquam aut scalis, aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit prętor qui principum magistratuúmq; animos tentarent. posteaquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa deûm aliquantum tenebant loci. eà prius ariete admoto, quatere muros turrésq. cœpit. deinde cum eò multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries, & iam vtrimque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerēt, alij scalis etiam ascensum in muros tentarent, adeò obstinatè restiterunt oppidani, vt facilè appareret plus in armis & virtute, quàm in mœnibus auxilij esse. coactus ergo periculo militum prætor receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto prœlio, ne tum quidem ad quietem versi, sed vndiq; omnes ad munienda & obmolienda quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis superuenit Q. Antonius, à prætore missus: qui castigata pertinacia eorum, *maiorem curam Romanis quàm illis ostēderet esse, ne in perniciem vrbis pugnaretur. si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione qua prius C. Liuij in fidem venissēt, se tradendi.* Hæc cum audissent, quinque dierum spacio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilij ab Antiocho, posteaquam legati missi ad regem *nihil in eo esse præsidij* retulerant: tum portas aperuerunt, pacti *ne quid hostile paterentur.* Cum signa in vrbem inferrentur, & pronunciasset prætor *parci se dedditis velle*: clamor vndique est sublatus, *indignum facinus esse Phocæenses nūquam fidos socios, semper infestos hostes, impunè eludere.* ab hac voce, velut signo à prætore dato, ad diripiēdam vrbem passim discurrerunt. Aemilius primò resistere & reuocare, dicendo, *captas, non deditas diripi vrbes: & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum*, posteaquam ira & auaritia imperio potētiora erant: præconibus per vrbem missis, *liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne violarentur*: & in omnibus quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prętoris. vrbem agrósque & suas leges iis restituit: & quia iam hyems appetebat, Phocææ portus ad hybernandū classi delegit.

Phocæa capitur, & iniussu prætoris à militibus diripitur.

XXXIII

Per idem ferè tempus consuli trāsgresso

Aeniorum

Aeniorum Maronitarumque fines nunciatur, *vectam regiam classem ad Myonnesum, relictamque à præsidio Lysimachiam esse.* Id multo quàm de nauali victoria lætius fuit, vtique postea quam eo venerunt, refertaque vrbs omnium rerum commeatibus, velut in aduentum exercitus præparatis, eos excepit, vbi inopiam vltimam, laboremq; in obsidenda vrbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies statiua habuere, vt impedimenta ægri; consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella fessi morbis ac longitudine viæ relicti erãt.

Hellespontum peruenit Romanus exercitus. Receptis omnibus ingressi rursus iter per Chersonnesum, Hellespontum peruenerunt. vbi omnibus cura regis Eumenis ad traiiciendum præparatis, velut in pacata littora nullo prohibente, aliis aliò delatis nauibus, sine tumultu traiecere. Ea vero res Romanis auxit animos concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Statiua deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerũt: quia dies forte quibus Ancilia mouentur, religiosi ad iter inciderãt. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disiunxerant ab exercitu, causaque & is ipse moræ erat, dum consequeretur.

XXXIV *Antiochi legatus ad Scipiones.* Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat, Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata; quam impetrabilem fore magnam ei spem attulit mora & cunctatio Romanorum, quos simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quàm P. Scipionẽ: & ita mandatum ab rege erat, in eo maximã spem habebat, præterquam quod & magnitudo animi & satietas gloriæ placabilem eum maximè faciebat. notumq; erat gentibus,

Scipionis Africani filius captus ab Antiocho. qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius eius captus in potestate regis erat. Is vbi & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alij principio belli à Chalcide Oreum petentem, circumuentum ab regiis nauibus tradunt: alij, posteaquam trãsitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obuiam equitatu cùm reciperet sese, in eo tumultu delapso equo cum duobus equitib. oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumq; priuatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neq; benignius haberi, colique adolescentem, quàm cultus est, potuisse. Ob hæc cùm aduentum P. Scipionis legatus exspectasset, vbi is venit, consulem adit, petitque vt mandata audiret.

XXXV *Antiochi legati oratio.* Aduocato frequenti concilio legati verba sunt audita. Is multis antè legationibus nequicquam vltrò citroque de pace missis, *eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit, quòd priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim & Lampsacum & Alexandriam, Troadem & Lysimachiam in Europa iactatas in illis disceptationibus esse: quarum Lysimachia iam cessisse regem ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quæ in Asia sint ciuitates tradere paratum esse: & si quas alias Romani, quòd suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velent. impensæ quoque in bellum factæ partem dimidiam regem præstaturum populo Romano.* Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *vt memores rerum humanarum & suæ fortunæ moderarentur, & alienam ne vrgerent, finirent Europa imperium, id quoque immensum esse & parari singula acquirendo facilius potuisse, quam vniuersa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubijs regionibus finirent: vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ causa regem passurum.* Ea quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parua Romanis visa. *nam & impensam quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem æquum censebant: cuius culpa bellum excitatum esset, & non Ionia modò atque Aeolide deduci debere præsidia regia: sed sicut Græcia omnis liberata esset, ita quæ in Asia sint, omnes liberari vrbes. id aliter fieri non posse, quàm vt cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat.*

XXXVI *Antiochi legatus P. Scipionis animum tentare conatur.* Legatus posteaquam nihil æqui in concilio impetrare se censebat: priuatim (sic enim imperatũ erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum *filium ei sine pretio redditurum regem* dixit: deinde ignarus & animi Scipionis & moris Romani, *auri pondus ingens est pollicitus, & nomine tantum regio excepto societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset.* Ad eã Scipio: *Quod Romanos omnes, quod me ad quem missus es, ignoras, minus miror: cùm te fortunam eius à quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonnesum intraremus: aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traijceremus: si pacem tanquam à sollicitis de belli euentu petituri eratis. concesso verò in Asiam transitu, & non solùm frenis sed etiam iugo accepto, quæ disceptatio ex æquo, cùm imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: alijs, deus precor, ne vnquam fortuna egeat mea, animus certè non egebit. pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet. si priuatam gratiam pro priuato beneficio desiderabit. publicè nec habebo quicquam ab illo, nec dabo. quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset.* Nihil ea mouerunt regem, tutam fore belli aleam ratum. quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII *Ilium peruenit Romanus exercitus.* Consul omnibus præparatis ad proposita exsequenda, cum ex statiuis mouisset, Dardanũ primum, deinde Rhœteum, vtraque ciuitate obuiam effusa venit. inde Ilium processit, castrisque in campo qui est subiectus mœnibus, positis, in vrbem arcemq; cum ascendisset, sacrificauit Mineruæ præsidi arcis, & Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lętis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis peruenerunt. Eò & Eumenes rex, conatus primo ab Hellespõto reducere classem in hyberna Elæam, aduersis deinde ventis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, quà proximum fuit, in castra Romana cum parua manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus iusserat Cos. in eadem statiua rediit. inde plurium dierum præparatis cibariis, consilium

erat ire ad hostem priusquam hyems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi cum audisset Antiochus P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent, misit. Non solùm animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatúsq; tandem complexu filij, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiã aliam nũc non posse, quàm vt suadeam, ne antè in aciem descendat, quàm vt in castra meredisse audierit.* Quanquam septuaginta millia peditum, plus duodecim millia equitum, animos interdum ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli euentus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se transgressus Phrygium amnem: circaque Magnesiam, quę ad Sipylum est, posuit castra. & ne, si extrahere tẽpus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubitis altam, duodecim latam cum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumdedit, interiore labro murum cum turrib. crebris obiecit: vnde facilè arceri trãsitu fossę hostis posset.

Antiochus Scipionis filium ad patrem remittit.

XXXVIII Consul circa Thyatira regem esse ratus, continuis itinerib. quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cũm profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste posuit castra. Eò mille fermè equites (maxima pars Gallogræci erant, & Dacæ quidam, aliarumque gentium sagittarij equites intermisti) tumultuosè amne traiecto, in stationes impetum fecerunt. Primò turbauerunt incompositos. deinde cum longius certamen fieret, Romanorum ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regij fessi iam & plures non sustinentes recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, & duo millia fermè & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis tria millia delecta equitũ peditumque regiorum, magno terrore ac tumultu aduenere. aliquanto pauciores in statione erãt, & tamen per se nullo à munimento castrorum milite auocato, & primò æquum prœlium sustinuere, & crescente certamine pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum fermè captis. Per quatriduum insequens, instructæ vtrimque acies pro vallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promouit signa, ita vt extremi minus mille pedes à vallo abessent.

Leuia quædam certamina inter Antiochum & Romanos.

XXXIX Consul posteaquam detrectari certamen vidit, postero die in concilium aduocauit, *quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiã non faceret. instare hyemem: aut sub pellibus habendos milites fore. aut si concedere in hyberna vellent, differendum esse in æstatem bellum.* Nullum vnquam hostem Romani æquè contempserunt. conclamatum vndique est, *duceret extemplò & vteretur ardore militum*, qui tamquam non pugnãdum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra inuadere parati erant, si in prœlium hostis nõ exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hostium posset, missus, postea quam omnia certa retulit, postero die propius castra admoueri placuit, tertio signa in medium campi prolata, & instrui acies cœpta est. Nec Antiochus vltra tergiuersãdum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret, & ipse copias eduxit: tãtum progressus à castris, vt dimicaturum appareret.

Romana acies aduersus Antiochum.

Romana acies vnius propè formæ fuit & hominum & armorum genere, duæ legiones Romanæ, duæ sociũm ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt, hastatorum prima signa, deinde principum erãt, triarij postremos claudebant. Extra hanc veluti iustam aciem à parte dextera consul Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia fermè peditum ęquata fronte instruxit, vltra eos equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquum omnis equitatus Romanus erat, extremos Tralleis & Cretenses (quingentorum vtrique numerum explebant) statuit. læuum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripæq; diruptæ claudebant, quatuor tamen inde turmę equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis: & duo millia mistorũ Macedonum, Thracumq; qui voluntate secuti erant. hi præsidio relicti sunt castris. sexdecim elephantos post triarios in subsidio locauerunt. nam præterquam quòd multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pati quidem numero Indicis Africi resistunt, siue quia magnitudine (longe enim illi præstant) siue robore animorum vincuntur.

Elephanti Indici præstat Africis.

XL Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. hæc media acies fuit in fronte in decem partes diuisa, partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: à fronte introrsus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat, & perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant, addebant speciem frontalia & cristæ & tergo impositę turres, turribusque superstantes præter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille, & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille fermè equitum, agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, & eiusdem regionis misti multarum gentium equites. continens his grex sexdecim elephantorum est oppositus in subsidiis. ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat Argyraspides à genere armorum appellabantur. Dacæ deinde equites sagittarij mille & ducenti, tum leuis armaturæ trium millium, pari fermè numero pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quingenti Mysi sagittarijs adiuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia misti Cirtæi funditores, & Elymæi sagittarij. Ab læuo cornu phalangitis adiun-

Regia acies ex variis gentibus instructa.

cti erant Gallogræci pedites mille & quingenti, & similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missi rege. inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alij equites, regia ala leuioribus tegumẽtis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti, ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes sagittarij gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, vt ex tanta altitudine contingere hostem possent. inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat, primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidiæ hi erant, & Pamphylij & Lycij, tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextero cornu locatis auxilia, & sexdecim elephanti modico interuallo distantes.

XLI

Rex ipse in dextero cornu erat, Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in læuo præposuit: media acies tribus permissa, Minioni & Zeusidi & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina crescente die leuata in nubes caliginem dedit: humor inde ab austro velut perfudit omnia. quæ nihil admodum Romanis, eadem perincõmoda regiis erant: nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum, & humor toto ferè graui armatu nihil gladios aut pila hebetabat: regij tam lata acie ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur, & humor arcus fundasque; & iaculorum amenta emollierat. falcatæ quoque quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maximè modum erant: cuspides circa temonem ab iugo decem cubita extantes, velut cornua habebant: quibus quicquid obuium daretur, transfigerent. & in extremis iugis binæ circa eminebant falces, altera æquata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa, vt quicquid ab latere obiiceretur, abscinderet: hæc, vt prolapsos subeuntesq; contingeret. item ab axibus rotarum vtrimq; binæ eodem modo diuersæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatæ forẽt, per suos agendæ erant, in prima acie, vt antè dictum est, locauerat rex.

Falcatæ quadrigæ.

Quod vbi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ, & quàm anceps esset auxilij genus, si quis pauorem magis equis iniiceret, quàm iusta adoriretur pugna. Cretẽses sagittarios funditoresq. & iaculatores equitum non confertos, sed quàm maximè possent dispersos excurrere iubet, simul omnibus partibus tela ingerere. Hęc velut procella partim vulneribus missilium vndiq; coniectorum, partim clamoribus dissonis ita consternauit equos, vt repentè velut effrenati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & leuis armatura, & expediti funditores, & velox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo, tumultum ac pauorem equis camelisq; & ipsis simul consternatis augebat, clamore & ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ, amotoq; inani ludibrio, tum demũ ad iustum prœlium, signo vtrimque dato, concursum est.

XLII

Ceterùm vana illa res verę mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidiaria, quę proxima locata erãt, pauore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam versa, nudarunt omnia vsque ad cataphractos equites. ad quos cum dissipatis subsidiis peruenisset equitatus Romanus, ne primũ quidem impetum pars eorum sustinuerunt, alij fusi sunt, alij propter grauitatem tegumentorum armorumq; oppressi sunt: totum deinde læuum cornu inclinauit, & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant phalangitas erant: vsque ad mediam aciem terror peruenit. Ibi simul perturbati ordines & impeditus intercursu suorum vsus prælongatum hastarum (sarissas Macedones vocant) intulêre signa Romanæ legiones, & pila in perturbatos coniecêre. ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis, & vitare impetum belluæ, & ex transuerso aut pilis incessere: aut si propius subire posset: gladio neruos incidere.

Inferunt signa Romanæ legiones in Antiochi exercitum.

Iam media acies fere omnis à frõte prostrata erat, & subsidia circumita à tergo cædebantur. cùm in parte alia fugam suorum, & propè iam ad ipsa castra clamorem pauentium accepêre. namq; Antiochus à dextro cornu, cùm ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas dum applicant se suis, ripam nudantes: impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu facit: nec à fronte tantùm instabat, sed circumito à flumine cornu, iam ab latere vrgebat, donec fugati equites, primũ, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII

Præerat castris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos põtifex maximus factus est: is quà fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit: & stare primò, deinde redire in pugnam iubebat, pauorem & turpem fugam increpans. minæ exinde erant: *in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent.* postremò dat signum suis, vt primos fugientium cædant: turbam insequẽtium ferro & vulneribus in hostes redigant. Hic maior timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primò constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam, & Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effusè sequẽti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo læuum hostium primo impetu fugatum fuerat, vt ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus aduenit.

M. Æmilius Romanos à læuo cornu fugientes retinet.

Antiochus postcaquam & eos quorum terga modò viderat, repetentes pugnam, & aliam à castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. ita vtroque cornu victores Romani per aceruos corporum, quos in media maximè acie cumulauerant: vbi & robur fortissimorum virorum & arma grauitate fugam impedierant: pergunt ad castra diripienda equites primi omnium Eume-

Antiochus in fugam vertitur.

nis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, & postremos, vt quosq; adepti sunt, cædunt. ceterum fugientibus maior pestis intermistis quadrigis elephantisque & camelis erat, sua ipsorum turba: cum solutis ordinibus velut cæci super alios alij ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoq; ingens & maior propè quàm in acie cædes est edita. nam & primorum fuga in castra maximè inclinauit, & huius fiducia multitudinis, qui in præsidio erant pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloq;, quæ se impetu ipso capturos crediderant Romani, posteaquam tandem perruperunt, ab ira grauiorem ediderunt cædem. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo die dicuntur: equitum quatuor millia, mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt, ceciderunt non plus ccc. pedites, quatuor & viginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores direptis hostium castris cum magna præda in sua reuerterunt. postero die spoliabant cæsorum corpora, & captiuos contrahebant. legati ab Thyatira & à Magnesia ad Sypilum ad dedendas vrbes venerunt. Antiochus cũ paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregãtibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardeis concessit: inde cum audisset Seleucum filium & quosdam amicorum Apameam prægressos, & ipse quarta vigilia cum coniuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia vrbis, Timone Lydiæ præposito. quibus spretis consensu oppidanorum & militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. Sub idem ferè tempus & ab Trallibus & à Magnesia, quæ super Mæandrum est, & ab Epheso legati ad dedendas vrbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, & classe vsque ad Patara Lyciæ peruectus, metu stationis Rhodiarum nauium quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ ciuitates in fidem Consulis ditionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus iam cõsul erat. eo & P. Scipio ab Elæa, cùm primùm pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem ferè tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à consule petiit, impetrauitq;, *vt oratores mittere liceret regi.* paucos post dies Zeusis, qui præfectus Lydiæ fuerat & Antipater fratris filius, venerunt. hi prius Eumene conuento, quem propter vetera certamina auersum maximè à pace credebant esse, & placatiore eo & sua & regis spe inuento, tum P. Scipionem, & per eum Cos. adierunt: prębitoq; iis petentibus frequenti concilio ad mandata edenda. *Non tam quid ipsi dicamus, habemus,* inquit Zeusis, *quàm vt à vobis quæramus Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare à victoribus possimus, Maximo semper animo victis regibus populusq; ignouistis. quanto id maiore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quæ vos dominos orbis terrarum fecit? positis iam aduersus omnes mortales certaminibus, haud secus quàm deos consulere & parcere vos generi humano oportet.* Iam antequam legati venirent, de- cretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis quæ in deûm immortalium potestate erant, ea habemus, quæ dij dederunt: animos qui nostræ mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neq; eos secundæ res extulerunt, nec aduersæ minuerunt. eius rei, vt alios omittam Annibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possẽ. Postesquam Hellespontũ traiecimus, priusquã castra regia, priusquã aciem videremus, cùm cõmunis Mars, & incertus belli euentus esset, de pace vobis agẽtibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nũc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaque omni, quæ cis Taurum montem est, decedite. pro impẽsis deinde in bellũ factis * quindecim millia talentum Euboicorum dabitis, quingenta præsentia, duo millia & quingenta, cùm Senatus populusq; Romanus, pacẽ comprobauerint, * mille deinde talentûm per XII. annos. Eumeni quoq; reddi * CCCC. talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Hæc cum pepigerimus, facturos vos vt pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis. Sed nusquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, vbi Annibal erit, eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitatorem Aetolici belli, qui & illorũ fiducia vos, & vestra illos in nos armauit, dedetis, & cum eo Mnasimachum Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidẽ. In deteriore iam fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quàm à medio ad ima præcipitari.* Cum his mandatis ab rege missi erant legati, vt omnẽ pacis condicionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Cos. in hyberna exercitum Magnesiam ad Mæãdrum & Tralleis Ephesumque diuisit. Ephesum ad Cos. paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoq; eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis, secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum. Dum hæc in Asia geruntur, duo ferè sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de prouinciis Romam redierunt, Q. Minucius ex Liguribus, M. Acilius ex Aetolia. Auditis vtriusque rebus gestis, Minutio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isq; triumphans de rege Antiocho & Aetolis vrbem est inuectus. Prælata sunt in eo triũpho signa militaria CCXXX. & argenti infecti * tria millia pondo, signati * tetradrachmûm Atticũm CXIII. millia: * cistophorum CCXLVIII. vasa argẽtea cælata multa, magniq; põderis. tulit & supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam: coronas aureas, dona sociarum ciuitatum, XLV. spolia omnis generis, captiuos nobiles, Aetolos, & regios duces sex & triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies cum è carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecuris custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. milites tantum, qui sequerentur currum, defuerũt: alioqui magnificus & spectaculo, & fama rerũ triumphus fuit. Huius triũphi minuit lætitiam nuntius ex Hispania tristis;

Antiochi castra diripiuntur.

XLIV Interfectorũ numerus.

Asiæ ciuitates in fidem consulis se tradunt.

XLV

Antiochi legatorum ad Scimones oratio

Africani responsio.

Pacis cum Antiocho cõditiones.

* Coronat. 6000000.

Valebat autem Euboicum tal. 4000. denar.

* Coronat. 600000.

* Coronat. 240000.

XLVI Acilij de Antiocho & Aetolis triumphus.

* Coronat. 30000.

* Coronat. 45200.

* Coronat. 19840.

In Hispania infeliciter pugnatum.

aduersa pugna in Vascetanis ductu L. Aemilij pro-
prætoris apud oppidum Lyconem cum Lusitanis, sex
millia de exercitu Romano cecidisse: ceteros pauentes
intra vallum compulsos ægrè castra defendisse, & ad
modum fugientiũ magnis itinerib. in agrũ pacatũ re-
ductos. Hæc ex Hispania nuntiata. Ex Gallia le-
gatos Placentinorũ, & Cremonensiũ L. Aurun-
culeius Prætor in senatũ introduxit. His queren-
tib. inopiã colonorũ, aliis belli casibus, aliis mor-
bo absumptis, quosdã tædio accolarũ Gallorum
reliquisse colonias: decreuit senatus, *vti C. Lælius*
consul, si ei videretur, sex millia familiarũ conscribe-
ret, quæ in eas colonias diuiderentur, & vt L. Aurũ-
culeius Prætor triumuiros crearet ad eos colonos de-
XLVII *ducendos.* Creati M. Attilius Serranus, L. Valerius
P.F. Flaccus. L. Valerius C.F. Tappus. Haud ita
multò post cùm iam consularium comitiorũ ap-
peteret tempus, C. Lælius consul ex Gallia Ro-
mam rediit, is non solum ex facto absente se Se-
natusconsulto in supplementũ Cremonæ & Pla-
centiæ colonos scripsit, sed *vt nouæ coloniæ duæ*
in agrũ, qui Boiorũ fuisset, deducerẽtur & retulit, &
auctore eo patres censuerunt Eodem tẽpore L.
Aemilij Prętoris literę allatæ de nauali pugna ad
Myõnesum facta, & L. Scipionem Cos. exercitũ

Supplicationes decretæ ob res in Asia prosperè gestas.

in Asiã traiecisse. Victorię naualis ergò in vnum
diem supplicatio decreta est: in alterũ diẽ, quòd
exercitus Romanus tum ptimũ in Asia posuisset
castra, *vt ea res prospera & læta eueniret*: vicenis
maiorib. hostiis in singulas supplicationes sacrifi-

Consularia comitia magna contentione habita.

care Cos. est iussus. Inde consularia comitia ma-
gna contẽtione habita, M. Aemilius Lepidus pe-
tebat, aduersa fama hominum, quod prouinciam
Siciliam petendi causa, non consulto senatu vt si-
bi id facere liceret, reliquisset. petebãt cum eo M.
Fuluius Nobilior, Cn. Manlius Volso, M. Vale-
rius Messala. Fulius consul vnus creatur, cum ce-
teri centurias non explessent: isq; postero die Cn.
Manlium, Lepido deiecto (nam Messala tacuit)
collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fa-
bij Labeo & Pictor, (flamen Quirinalis eo anno
inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus,
Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypseus, L.
Bæbius Diues. M. Fuluio Nobiliore, & Cn. Man-

XLVIII Valerius Antias de bello Asiano.

lio Volsone Coss. Valerius Antias auctor est, *ru-*
morem celebrem Romæ fuisse, & pene pro certo habi-
tum, recipiendi Scipionis adolescentis causa Cos. *L.*
Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium
euocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus
captis confestim ad castra Romana exercitũ ductum,
eaq; expugnata, & deletas omnes copias Romanorum
esse: ob hæc Aetolos sustulisse animos, & abnuisse
imperata facere, principesq; eorum in Macedoniam &
in Dardanos & in Thraciam ad conducenda mercede
auxilia profectos: hæc qui nũtiarent Romam, A. Te-
rentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab
A. Cornelio proprætore ex Aetolia missos esse. Sub-
texit deinde fabulæ huic, legatos Aetolos in se-
natu inter cetera hoc quoq; interrogatos esse: *vn-*
de audissent imperatores Romanos in Asia captos ab
Antiocho rege, & exercitum deletum esse? Aetolos
respõdisse, *ab suis legatis se, qui cum consule fuerint,*
certiores factos. Rumoris huius quia neminem
alium auctorem habeo, neque affirmata res mea
XLIX opinione stat, nec pro vana pretermissa. Aetoli
legati in senatũ introducti, cum & causa eos sua
& fortuna hortaretur, vt cõfitendo seu suæ cul-

Aetolorum legati sermonis insolentia Patrum animos offenderunt.

pæ, seu errori veniam peterent supplices: orsi à
beneficiis in populum Romanum, & propè ex-
probrantes virtutem suam in Philippi bello, &
offenderunt aures insolentia sermonis, & eò ve-
tera & obliterata repetendo rem adduxerunt, vt
haud paulò plurium maleficiorum gentis, quàm
beneficiorum memoria subiret animos patrum:
& quibus misericordia opus erat, iram & odium
irritarent. Interrogati ab vno senatore, *permitte-*
rẽntne arbitrium de se populo Romano? deinde ab al-
tero, *haberẽtne eosdem, quos populus Romanus, so-*
cios & hostes essent? nihil ad ea respondentes, e-
gredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde
propè ab vniuerso senatu est, *totos adhuc Antio-*
chi Aetolos esse, & ex vnica ea spe pendere animos
eorum, itaq; bellum cum haud dubiis hostibus geren-
dum, perdomandosque feroces animos esse. Etiam illa
res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem
ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athama-
niæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M.
Acilij sententiam, qui Antiochum Aetolosq; de-
uicerat, factum est, *vt Aetoli eo die iuberentur pro-*
ficisci ab vrbe, & intra quintum decimũ diem Italia
excedere. A. Terentius Varro ad custodiendũ iter
eorum missus: denuntiatumq;, *si qua deinde legatio*
ex Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam pro-
uinciam obtineret, & cum legato Romano venisset
Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Ae-
toli. De prouinciis deinde consules retulerunt: L
sortiri eos Aetoliam & Asiâm placuit. qui Asiam

Prouinciarum consularium sortitio.

sortitus esset, exercitus ei quem L. Scipio habe-
ret, est decretus, & in eius supplemẽtum quatuor
millia peditum Romanorum, ducenti equites, &
sociorum ac Latini nominis octo millia peditum
& quadringenti equites: his copiis vt bellum cum
Antiocho gereret. Alteri Cos. exercitus in Ae-
tolia, est decretus: & vt in supplementum scribe-
ret permissum, ciuium sociorumq; eundem nu-
merum quem collega: naues quoque idem Cos.
quæ priore anno paratæ erant, ornare iussus, ac
ducere secum: nec cum Aetolis solũ bellum ge-
rere, sed etiam in Cephaleniam insulam traiicere:
Mandatum eidem, *si per commodum Reipublicæ*
facere posset, vt ad comitia Romam rediret. nam prę-
terquam quòd magistratus annui subrogandi es-
sent, censores quoq; placere creari, si qua res eum
teneret, senatum certiorem faceret se ad comi-
tiorum tempus occurrere non posse. Aetolia M.
Fuluio, Asia Cn. Manlio sorte euenit. Prætores
deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus vrba-
nam, & inter peregrinos M. Sempronius Tudi-
tanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirina-
lis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plau-
tius Hypseus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius
Diues Hispaniam vlteriorem Siciliæ legio vna,

Exercitus diuisio.

& classis, quæ in ea prouincia erat, decreta. & vt
duas decimas frumenti nouus Prætor impera-
ret Siculis, earum alteram in Asiam, alteram in
Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atq; ad
eosdem exercitus id frumentum, ad quos Sicu-
lum, deportari iussum. L. Bæbio supplementum
in Hispaniam datum mille Romani pedites, e-
quites quinquaginta, & sex millia peditum Latini

nominis, & ducenti equites. Plautio Hypſeo in Hiſpaniam citeriorem mille Romani dati ſunt pedites, duo millia ſociûm Latini nominis, & ducenti equites. cum his ſupplementis, vt ſingulas legiones duæ Hiſpaniæ haberent. Prioris anni magiſtratibus, C. Lælio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt. prorogatum & P. Iunio proprætori in Etruria cum eo exercitu qui in prouincia eſſet, & M. Tuccio proprætori in Brutiis & Apulia.

LI Inter P. Licinium & Q. Fabium Pictorem certamen.

Priuſquam in prouincias Prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum & Poſtumium Albinum fuerat. Cos. illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus Pontifex Maximus: prætorem hunc, ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit. & in ſenatu & ad populum magnis contentionibus certatum eſt, & imperia inhibita vltro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & prouocatum ad populum eſt. religio ad poſtremum vicit, & dicto audiens eſſe flamen pontifici iuſſus: & mulctæ ex iuſſu populi remiſſæ. Ita prouinciæ ereptæ, prætorem magiſtratu abdicare ſe conantem, patres auctoritate ſua deterruerunt. & vt ius inter peregrinos diceret, decreuerunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neq; enim multi milites legendi erant) perfectis, conſules prætoreſq in prouincias proficiſcuntur. Fama deinde de rebus in Aſia geſtis temere vulgata ſine auctore: & poſt dies paucos nuntij certi, literæque imperatoris Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerant (deſierat enim victam Aetoliam metuere) quàm auerterunt famam: quod ineuntibus id bellum grauis hoſtis & ſuis viribus, & quòd Annibalem rectorem militiæ haberet, viſus fuerat. nihil tamen aut de Cos. mittendo in Aſiam mutandum, aut minuendas eas copias cenſuerũt: metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII Supplicatio in triduum decreta ob res in Aſia feliciter geſtas. Eumenes rex in Senatum introducitur

Haud multò poſt M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in ſenatum primum, deinde in concione iuſſu patrũ, quæ acta in Aſia eſſent, expoſuit. ſupplicatio inde in triduum decreta eſt, & XL. maiores hoſtiæ immolari iuſſæ. Tum omnium primum Eumeni ſenatus datus eſt. Is cùm breuiter & egiſſet gratias patribus, quòd obſidione ſe ac fratrem exemiſſent, regnumque ab iniurijs Antiochi vindicaſſent, & gratulatus eſſet, quod mari terráque proſperè res geſſiſſent: quodque regem Antiochum fuſum fugatúmq; & exutum caſtris, prius Europa, pòſt & Aſia, quæ cis Taurum montem eſt, expuliſſent: ſua deinde merita malle eos ex imperatoribus ſuis legatiſq; ſuis quàm ſe commemorante, cognoſcere, dixit. Hæc approbantibus cunctis, iubentibuſq; dicere ipſum, omiſſa in id verecundia, quid ſibi à Senatu populoque Romano tribui æquum cenſeret: propenſius cumulatiuſque, ſi quo poſſit, prout eius merita ſint, ſenatum facturum. ad ea rex: Si ab alijs ſibi præmiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate conſulendi ſenatum Romanum, conſilio ampliſſimi ordinis vſurum fuiſſe, ne quid aut immoderatè cupiſſe, aut petiſſe parum modeſtè videri poſſet: verùm enimuero cùm ipſi daturi ſint, multò magis munificentiam eorum in ſe fratreſque ſuos, ipſorum arbitrij debere eſſe. Nihil hac oratione eius Patres conſcripti deterriti ſunt, quo minus dicere ipſum iuberent. & cum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modeſtia, inter permittentes inuicem non magis mutua, quàm inexplicabili facilitate certatum eſſet, Eumenes templo exceſſit. Senatus in eadem perſtare ſententia, vt abſurdum eſſe diceret, ignorare regem quid ſperans aut petens venerit, quæ commoda regno ſuo ſint, ipſum optimè ſcire: Aſiam longè melius, quàm ſenatum noſſe. reuocandum igitur & cogendum quæ vellet, quæq; ſentiret, expromere.

LIII Eumenis ad Patres oratio.

Reductus à prætore in templum rex, & dicere iuſſus: Perſeueraſſem, inquit, tacere P. C. niſi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos ſcirem; & illis auditis, mihi neceſſitatem fore dicendi. quæ quidem eò difficilior oratio erit, quod ea poſtulata eorum futura ſunt, vt non ſolum nihil quod contra me ſit, ſed ne quod ad ipſos quidem propriè pertineat, petere videantur. agent enim cauſam ciuitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium eſt, quin & à nobis auerſuri ſint, non eas modò ciuitates, quæ liberabũtur, ſed etiam veteres ſtipendiarias noſtras? ipſi autem tãto obligatos beneficio, verbo ſocios, re vera ſubiectos imperio & obnoxios habituri ſint? & (ſi dijs placet) cùm has tantas opes affectabunt, diſſimulabunt vlla parte id ad ſe pertinere: vos modò id decere, & conueniens eſſe antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, prouidendum vobis erit: néve non ſolum inæqualiter alios nimium deprimatis ex ſocijs veſtris, alios præter modum extollatis: ſed etiam ne qui aduerſus vos arma tulerint, in meliore ſtatu ſint, quàm ſocij & amici veſtri. Quod ad me attinet, in alijs rebus ceſſiſſe intra finem iuris mei cuilibet videri malim, quàm nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendiſſe. in certamine autem amicitiæ veſtræ, beneuolentiæ erga vos, honoris qui à vobis habebitur, minimè æquo animo vinci poſſum. Hanc ego maximã hæreditatem à patre accepi, qui primus omniũ Aſiam Græciamq; incolentiũ in amicitiã veſtram venit, eamq; perpetua & conſtãti fide ad extremũ finem vitæ perduxit: nec animum duntaxat vobis bonũ ac fidelẽ præſtitit, ſed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia geſſiſtis, terreſtribus naualibuſq; omni genere cõmeatuum ita, vt nemo ſociorum veſtrorum æquari vlla parte poſſet, vos adiuuit. poſtremò cùm Bœotos ad ſocietatem veſtram hortaretur, in ipſa concione intermortuus, haud multò poſt exſpirauit. Huius ego veſtigia ingreſſus, voluntati quidem & ſtudio in colendis vobis adijcere (etenim inexſuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipſis meritiſq; & impenſis officiorũ vt ſuperare poſſem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellũ in Aſia geſtum præbuerũt materiã. Rex Aſiæ & partis Europæ Antiochus filiã ſuam in matrimonium mihi dabat: reſtituebat extemplo ciuitates quæ defecerãt à nobis: ſpem magnam in poſterum amplificãdi regni faciebat, ſi ſecũ aduerſus vos bellũ geſſiſſem. Nõ gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quæ vetuſtiſſima domus noſtræ vobiſcum amicitia digna ſunt, referam. terreſtribus naualibuſq; copiis, vt nemo veſtrorum ſociorũ me æquiparare poſſet, imperatores veſtros adiuui, cõmeatus terra mariq; ſuppeditaui. naualibus prælijs, quæ multis locis facta ſunt, omnibus affui: nec la-

bori meo, nec periculo vsquam perperci: quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine vltimo simul vitæ regniq;, liberatus deinde obsidione, cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcē regni mei castra haberēt, relictis reb. meis tota classe ad Hellespontū L. Scipioni Cos. vestro occurri, vt eū in traiciendo exercitu adiuuarem. Postquā in Asiam exercitus vester est trāsgressus, nunquam à Cos. abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego, fratresq; mei. nulla expeditio, nullū equestre prælium sine me factū est, in acie ibi steti: eam partē suam tutatus, in qua me Cos. esse voluit. Nō sum hoc dicturus, Patres conscripti, quis hoc bello meritis erga vos mecū cōparari potest? ego nulli omnium neq; populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me cōparare. Masanissa hostis vobis antè quàm socius fuit: nec incolumi regno cum auxilijs suis, sed extorris, expulsus, amissis omnib. copijs, cum turma equitū in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa aduersus Syphacem & Carthaginienses fideliter atq; impigrè vobiscum stetit, non in patriū solū regnū restituistis, sed adiecta opulentissima parte Syphacis regni, præpotētem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem igitur nos premio atq; honore digni apud vos sumus, qui nunquā hostes, semper socij fuimus? pater, ego, fratresq; mei non in Asia tantum, sed etiā procul ab domo in Pelopōneso, in Bœotia, in Aetolia, Philippi, Antiochi, Aetolico bello, terra mariq; pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego Patres cōscripti, quoniā dicere vtiq; volētib. vobis parendū est, si vos ea mente vltra Tauri iuga Antiochū emouistis, vt ipsi teneretis eas terras: nullos accolas, nec finitimos habere, quàm vos malo: nec vlla alia re tutius stabiliusq; regnū meum futurum spero, sed si vobis decedere inde, atq; exercitus deducere in animo est: neminem digniorē esse ex socijs vestris, qui bello à vobis parta possideat, quàm me, dicere ausim. At enim magnificū est liberare ciuitates seruas. ita opinor, si nihil hostile aduersus vos fecerūt: sin autē Antiochi partis fuerūt, quātò est vestra prudētia & æquitate dignius, socijs benemeritis, quàm hostib. vos consulere?

LIV Grata oratio regis patrib. fuit, & facilè apparebat munificè omnia & propēso animo facturos. Interposita Smyrnæorum breuis legatio est, quia non aderāt quidam Rhodiorū. Collaudatis egregiè Smyrnæis, quòd omnia vltima pati, quàm se regi tradere maluissent: introducti Rhodij sunt. quorū princeps legationis expositis initijs amicitię cū populo Romano meritisq;

Rhodiorū legatorum in senatu oratio.

Rhodiorū Philippi prius, deinde Antiochi bello: Nihil, inquit, nobis tota nostra actione Patres conscripti neq; difficilius, neque molestius est, quam quod cū Eumene nobis disceptatio est, cum quo vno maximè regum, & priuatū singulis, & quod magis nos mouet, publicū ciuitati nostræ hospitium est. cæterùm non animi nostri Patres conscripti nos, sed rerū natura, quæ potentissima est, disiūgit: vt nos liberi etiā aliorū libertatis causam agamus, reges serua omnia, & subiecta imperio suo esse velint. Vtcunq; tamen res se habet, magis verecūdia nostra aduersus regē nobis obstat, quàm ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexā deliberationem præbitura videtur. nam si aliter socio, atque amico regi, & benemerito hoc ipso in bello, de cuius præmijs agitur, honos haberi nullus posset, nisi libertas ciuitates ei in seruitutē traderetis, esset deliberatio anceps: ne aut regē amicū inhonoratū dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, & gloriā Philippi bello partā nūc seruitute tot ciuitatū deformaretis: sed ab hac necessitate aut gratiæ in amicū minuēdæ, aut gloriæ vestræ egregiè vos fortuna vindicat. est enim deûm benignitate non gloriosa magis, quàm diues victoria vestra: quæ vos facile isto velut ære alieno exsoluat: nam & Lycaonia & Phrygia vtraque, & Pisidia omnis, & Chersonesus, quæq; circūiacēt Europæ, in vestra sūt potestate: quarū vna quælibet regi adiecta, multiplicare regnū Eumenis potest: omnes verò datæ, maximis eū regib. æquare. licet ergo vobis & præmijs belli ditare socios, & nō decedere instituto vestro: et meminisse, quē titulū prætenderitis prius aduersus Philippū, nunc aduersus Antiochum belli: quid feceretis Philippo victo, quid nūc à vobis, non magis quia fecistis, quàm quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. alia enim alijs & honesta & probabilis est causa armorū. illi agrū, hi vicos, hi oppida, hi portus oramq; aliquā maris vt possideāt. vos nec cupistis hæc, antequā haberetis: nec nūc, cùm orbis terrarū in ditione vestra sit, cupere potestis. pro dignitate & gloria apud omne genus humanū, quod vestrum nomen imperiumq; iuxta ac deos immortales iampridem intuetur, pugnastis. quæ parare & quærere arduū fuit, nescio an tueri difficilius sit. gētis vetustissimæ nobilissimæq; vel fama rerū gestarum, vel omni cōmēdatione humanitatis doctrinarumq; tuendā ab seruitio regio libertatē suscepistis. hoc patrociniū receptæ in fidem & clientelā vestram vniuersæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non quæ in solo modò antiquo sunt, Græcæ magis vrbes sunt, quàm coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Asiā: nec terra mutata mutauit genus aut mores. certare pio certamine cuiuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentib. quæq; ciuitas, & conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis Asiæ vrbes plerique. nisi quòd longius à vobis absumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, iāpridem efferassent tot indomitæ circumfusæ gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si mediū vmbilicū Græciæ incolerent. non n. sonū modo linguæ, vestitumq; & habitū, sed antè omnia mores & leges & ingeniū syncerū integrumque à cōtagione accolarū seruarunt. Terminus est nūc imperij vestri mons Taurus. quicquid intra eū cardinem est, nihil longinquū vobis videri debet. quò arma vestra peruenerunt, eodem ius hinc profectū perueniat. Barbari, quib. pro legibus semper dominorū imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci suam fortunam, vestros animos gerunt. domesticis quōdam viribus etiam imperium amplectebatur. nunc imperiū vbi est, ibi vt sit perpetuū, optant: libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quædam ciuitates cum Antiocho senserūt: & aliæ prius cum Philippo: & cùm Pyrrho Tarentini, ne alios populos enumerē. Carthago libera cum suis legib. est. huic vestro exēplo quātū debeatis, videte Patres cōscripti. inducetis in animū negare Eumenis cupiditati, quod iustissimæ iræ vestræ negastis. Rhodij & in hoc & in omnib. bellis, quæ in illa ora

gessistis, quàm forti fideliq; opera vos adiuuerimus, vestro iudicio relinquimus, nūc in pace id consilium afferimus, quod si cōprobaueritis, magnificentius vos victoria vsos esse, quàm vicisse, omnes existimaturi sunt. Apta magnitudini Romanæ oratio visa est.

LV

Antiochi regis legati in senatū introducti.

Post Rhodios Antiochi legati sunt. Hi vulgari perennium veniam more, *errorem fassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, vt suæ potius clementiæ, quàm regis culpæ, qui satis superque pœnarum dedisset, memores consulerent; postremò pacem datam à L. Scipione imperatore, quib. legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem seruandam censuit, & paucos post dies populus iussit. fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi est ictū. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Asia sunt. quibus omnibus datum est responsum; *decem legatos more maiorum senatum missurū ad res Asiæ disceptandas, componendasque: summam tamen hanc fore, vt cis Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Cariamque vsque ad Mæandrum amnem: ea ciuitatis Rhodiorum essent. cæteræ ciuitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eadem Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent.*

Decem legati mittūtur ad res Asiæ componendas. Senatuscō. factum de summa rerum Asiæ.

Decem legatos hos decreuerunt, Q. Minutium Rufum, L. Furium Purpurionem, Q. Minutium Thermum, Ap. Claudium Neronen, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Autuneuleiū, L. Æmilium Paulum, P. Cornelium Lētulum, P. Ælium Tuberonem.

LVI

His, quæ præsentis disceptationis essent, libera mādata: de summa rerum senatus constituit. *Lycaoniam omnem & Phrygiam vtramque & Mysiam, regias siluas, & Lydeæ Ioniæque extra oppida quæ libera fuissent quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sypilū, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumq; Hydreletanū ad Phrygiam vergentem, & castella vicosq; ad Mæandrū amnem, & oppida nisi quæ libera ante bellum fuisset: Telmissum item nominatim, & castra Telmissium, præter agrum qui Ptolemæi Telmissij fuisset: hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodijs Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissum, & agrū qui Ptolemæi Telmissij fuisset, hæc & ab Eumene & ab Rhodijs excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodū insulam trans Mæandrū amnē est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergūt: nisi quæ eorū oppida in libertate fuissent, pridie quàm cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.* Pro his cùm gratias egissent Rhodij, de Solis vrbe, quæ in Cilicia est, égerūt. *Argis & illos, sicut sese, oriundos esse. ab ea germanitate fraternā sibi cum ijs caritatem esse. petere hoc extraordinariū munus, vt eam ciuitatem ex seruitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumq; cum ijs est: nec quicquā impetratū, testante fœdera Antipatro: aduersus quæ ab Rhodijs non Solos, sed Ciciliam peti, & iuga Tauri transcendi. Reuocatis in senatū Rhodijs, cùm quantoperè tenderet legatus regius, exposuissēt patres, adiecerūt: *si vtique eam rem ad ciuitatis suæ dignitatem pertinere censerent Rhodij, senatū omni modo expugnaturum pertinaciam legatorū.* Tum verò impensius, quàm antè, Rhodij gratias egerunt: *cessurosque se potius arrogantiæ Antipatri quam causam turbādæ pacis præbituros*, dixerunt. ita nihil de Socijs mutatū est.

LVII

Ligures L. Bæbium Pr. circumdederunt.

Per eos dies, quib. hæc gesta sunt, legati Massiliensiū nuntiauerūt, *L. Bæbium Prætorē in prouinciā Hispaniam proficiscentem, ab Ligurib. circumuentū, magna parte comitum cæsa, vulneratum ipsum cum paucis sine lictorib. Massiliā perfugisse, & intra triduū exspirasse.* Senatus ea re audita decreuit, vti P. Iunius Brutus, qui propretor in Etruria esset, prouincia exercituq; traditis vni cui videretur ex legatis, ipse in vlteriorem Hispaniā proficisceretur, eaque ei prouincia esset. Hoc Senatusconsultū, literæq; à Sp. Postumio Prætore in Etruriā missæ sunt. profectusq; in Hispaniam est P. Iunius proprætor. in qua prouincia prius aliquanto, quàm successor veniret, L. Æmilius Paulus, qui postea regē Persea magna gloria vicit, cùm priore anno haud prosperè rē gessisset: tumultuario exercitu collecto, signis collatis cū Lusitanis pugnauit. fusi fugatiq; sunt hostes. cæsa decē & octo millia armatorum, tria millia ccc. capti, & castra expugnata.

L. Æmilius Paulus Lusitanos fudit ac fugauit.

Huius victoriæ fama trāquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Ianuarias Bononiā Latinam coloniam ex Senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Attilius Serranus, L. Valerius Trappus triūuiri deduxerunt. tria millia hominū sunt deducta, equitib. septuagena iugera, cæteris coloni quinquagenta sunt data. ager captus de Gallis Boijs fuerat. Galli Tuscos expulerant. Eodē anno censurā multi & clari viri petierunt. quæ res tanquā in se parū magni certaminis causam haberet, aliā contētionem multò maiorem excitauit.

Magnū inter Censuræ candidatos certamen.

petebant L. Quintius Flamininus. P. Corneli⁹ Cn. F. Scipio. L. Valeri⁹ Flacc⁹, M. Porcius Cato. M. Claudius Marcellus M. Acili⁹ Glabrio, qui Antiochū ad Thermopylas Ætolosq; deuicerat. in hūc maximè, quòd multa cōgiaria habuerat, quib. magnam partem hominū obligarat, fauor populi se inclinabat. Id cùm ægrè paterentur tot nobiles, nouū sibi hominem tantum præferri. P. Sempronius Gracchus, & C. Sēpronius Rutilus Tribuni plebis ei diem dixerūt, *quòd pecuniæ regiæ prædæq; aliquātum captæ in Antiochi castris, neq; in triūpho tulisset, neq; in ærariū detulisset.* Varia testimonia legatorum tribunorumq; militum erant, M. Cato ante alios testes cōspiciebatur, cuius auctoritatē perpetuo tenore vitæ partam toga candida eleuabat. is testis, *quæ vasa aurea atque argētea captis castris inter aliā prædam regiā vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse.* postremò in huius maximè inuidiā *desisse se petitione Glabrio* dixit, *quando quod taciti indignarentur nobiles homines, id æquè nouus cōpetitor inæstimabili periurio incesseret.* * centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea re certatū est. tertiò, cùm de petitione destitisset reus, nec populus de mulcta suffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio destiterunt.

*Val. 100. coron.

LVIII

L. Æmilius Regillus triumphat.

Censores T. Quintius Flamidinus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum Antiochi regis deuicerat, extra vrbem in

æde Apollinis cùm senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naues demersisset aut cepisset, magno consensu patrum triũphus naualis est decretus. Triumphauit Calend. Februarijs. in eo triumpho vndequinquaginta coronæ aureæ translatæ sunt, pecunia nequaquam tanta pro specie regij triumphi: * tetradrachma Attica XXXIIII. millia DCC. cistophorum CXXXII. millia CCC. Supplicationes deinde fuerunt ex senatusconsulto, *quod L. Aemilius Paulus in Hispania prosperè rem gessisset.* Haud ita multò post L. Scipio ad vrbem venit. qui ne cognomine fratri cederet, Asiaticum se appellari voluit. & in senatu, & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id maius bellum, quam difficultate rei fuisse interpretarentur. *vno memorabili prælio debellatum, gloriamque eius victoriæ defloratam ad Thermopylas esse.* Cæterum verè æstimanti, *Aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quàm regium fuit. quota enim parte virium suarum ibi dimicauit Antiochus? in Asia totius Asiæ steterunt vires, ab vltimis orientis omniũ gentium contractis auxilijs.* Meritò ergo & dijs immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quòd ingẽtem victoriam facilem etiam fecissent, & imperatori triumphus est decretus. Triumphauit mense intercalario pridie Cal. Martias. qui triumphus spectaculo oculorũ maior, quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum, & æstimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria CCXXXIIII. oppidorũ simulacra CXXXVIIII. eburneos dentes mille CCXXI. aureas coronas CCXXXIIII. * argenti pondo CXXXVII. millia, & CCCCXX. * tetradrachmûm Atticorũ CCXXIIII.

*Val. cor. 13880.
*Coronat. 10584.
L. Scipio Asiaticus cognominatus
L. Scipionis Asiatici triumphus
*Coronat 374200.

millia .·. cistophorum CCCXXXI. millia, & LXX. * nummos aureos Philippeos CXL. millia: vasorũ argenteorum (omnia cælata erant) * mille pondo, & CCCCXXIIII. aureorum * mille pondo XXIIII. & duces regij præfecti, & purpurati duo XXX. ante currum ducti. Militibus * quinos viceni denarij dati, duplex centurioni: triplex equiti. & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. prœlio in Asia facto duplex dederat. Triumphauit anno ferè, posteaquam consulatu abijt. Eodem ferè tempore & Cn. Manlius Cos. in Asiam, & Q. Fabius Labeo Pr. ad classem venit. Ceterùm Cos. non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, deuicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam prouinciam habuisse videri posset; optimum visum est, in Cretam insulam traiicere. Cydoniatæ bellum aduersus Gortynios Gnosiosque gerebant, & captiuorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in seruitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cùm primùm Cretæ littus attigit, nuncios circa ciuitates misit, *vt armis absisterent, captiuosque in suis quæque vrbibus agrisque conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret.* Nihil magnopere ea Cretenses mouerunt: captiuos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captiuorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque causam Fabio, cùm rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. à Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus nauibus in Thraciæ oram missis, ab Æno & Maronia præsidia Antiochi deduci iussit, vt in libertate eæ ciuitates essent.

*Coronat. 89600.
.·. Coronat. 11. 26485.
25.
*Coronat. 420000.
*Coronat. 14240.
*Coronat. 14088
*Cor. 2 cũ dimidio.
LIX

EPITOME LIBRI XXXVIII.

MARCVS *Fuluius consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionem accepit: Cephalenıam subegit; Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul collega eius Gallogræcos, Tholistoboios, Tectosagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cùm soli citra Taurum montem minimè parerent, vicit. Eorum origo, & cum eo loca quæ tenent, occupauerantque, referuntur. Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in femina traditur. quæ cùm regis Gallogræcorum vxor fuisset, capta, centurionem qui ei vim intulerat; occidit. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita* CCLVIII. *millia, &* CCCXXVIII. *Cum Ariarate rege Cappadociæ amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat:* de Gallogræcis, *acta pro se causa in senatu triumphauit. Scipio Africanus, die ei dicta, vt quidã aiunt, à Q. Petilio Acteo tribuno plebis, vt quidam à Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset: posteaquam is dies venit, euocatus in Rostra;* Hac dic, *inquit,* Quirites, Carthaginem vici: *& prosequente populo, Capitolium ascendit: inde, ne amplius tribunitys iniurys vexaretur, in voluntarium exilium Liternum concessit, incertum ibi an Romæ defunctus. nam eius monumentum vtrobique fuit. L. Scipio Asiaticus frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusque, cùm in vincula & carcerem duceretur: Tib. Sempronius Gracchus, trib. pleb. qui antea Scipionibus inimicus erat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cùm prætor quæstores in bona eius publicè possidenda misisset, non modo in ijs nullum vestigium pecuniæ regiæ apparuit, sed nequaquam tantum in ærarium redactum, quantæ summæ erat damnatus. collatam à cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erat ad cultum, retenta.*

I Athamania sub præfectis Philippi tenetur.

DVm in Asia bellum geritur, ne in Ætolia quidem quietæ res fuerant, principio à gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Aminandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio: qui superbo atque immodico desiderium Aminandri fecerant. Exulanti tum Aminandro in Ætolia literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi regni facta est, remissique nuntij ab eo ad principes Argitheam, (id n. caput Athamaniæ erat) *si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio in Athamaniam se venturum cum delectis Aetolorum, quod concilium esset gentis, & Nicandro prætore.* Quos vbi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, *quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset.* Quatuor primò fuere coniurati aduersus Macedonum præsidium. hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserũt. deinde paucitate parum freti, quæ celandæ rei quàm agendæ aptior erat, parem priori numerum adiecerunt. ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam se diuiserunt: pars vna Heracleam altera Tetraphyliam petit, vbi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes conuenit, *vt primò quieti, velut ad priuatam rem agendam venissent, in foro obuersarentur: die certa multitudinem omnem conuocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda.* Vbi ea dies aduenit, & Aminander cum mille Ætolis in finibus erat; ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa, literæque in alias vrbes passim dimissæ, *vt vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum.* Vndique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis à Zenone præfecto præsidij interceptis, & arce ab regijs occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoq; traditum Aminandro est, & omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subiectum.

Macedones expelluntur vrbibus Athamaniæ.

II Philippus audita defectione Athamaniæ, cũ sex millibus armatorũ profectus ingenti celeritate Gomphos peruenit. ibi relictâ maiore parte exercitus (neq; enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum, quod vnum à præsidio suo tentum fuerat, peruenit. inde proximis tentatis, cùm facilè animaduertisset cætera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copijs simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmissum Ethopiam occupare iubet, opportunè Argitheæ imminentem; quem vbi teneri à suis locum vidit, ipse circa templum Iouis Acræi posuit castra. ibi vnum diem fœda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntib. extemplò apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ discurrẽtes. ad quorum cõspectũ constitere prima signa, totoq; agmine pauor & trepidatio erat: & pro se quisq; quidnam futurũ esset, cogitare, si in valles subiectas rupib. agmẽ foret demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim euadere angustias, reuocare primos, & eadem qua venerat via referre coëgit signa. Athamanes primo ex interuallo quieti sequebantur, postea quam Ætoli se coniunxerũt, hos, vt ab tergo agmini instarent, reliquerunt. ipsi à lateribus se circumfuderunt, quidam per notos calles breuiore via prægressi, transitus insedere: tantumque tumultus Macedonib. est iniectum, vt fugæ magis effusę, quàm itineris ordinati modo, multis armis virisq; relictis, flumen traiecerint. Hic finis sequẽdi fuit. inde tutò Macedones Gomphos, & à Gõphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætoliq; Ethopiam ad Zenonem ac mille Macedonas opprimẽdos vndiq; cõcurrerunt. Macedones parũ loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremq; vndiq; tumulum cõcessere. quem pluribus locis aditu inuento, expulere eos Athamanes: dispersosq; & per inuias atq; ignotas rupes iter fugæ non expedientes; partim ceperũt, partim interfecerunt multi pauore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regẽ euaserunt. postero die per inducias sepeliẽdi cæsos potestas facta est.

Ætoli coniunguntur Athamanibus.

III Aminander recuperato regno legatos Romam ad senatum, & ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prœlium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatq; sese, *quòd per Aetolos recuperasset paternũ regnũ.* Philippum incusabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & maioris partis voluntate in ius ditionemque totam redegerunt gentẽ. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem spe in Aperantiam transcenderunt. ea quoq; magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. hi primùm ad arma concurrerunt: cæterùm postea quam Amphilochos cũ Ætolis esse, fugamq; ex Athamania Philippi, & cædẽ præsidij eius accepere, & ipsi à Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumiectis gentibus. iam vndiq; se à Macedonibus tutos credentibus esse Ætolis, fama affertur, *Antiochum in Asia victum ab Romanis.* nec ita multo post legati ab Roma rediere, sine spe pacis: Fuluiumq; Cos. nunciantes iam cum exercitu traiecisse. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationib. excitis, vt per auctoritatem ciuitatum earum suæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad senatum haberent: principes gentis ad tentandũ vltimam spem Romã miserunt, nihil ne bellum haberent, priusquam penè in conspectu hostis erat, præmeditati.

Ætoli recipiunt Amphilochiam & Aperantiam.

Dolopes ad Ætolos deficiunt.

IV Iam M. Fuluius Apoloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum principibus consultabat, vnde bellum inciperet. Epirotis Ambraciã placebat aggredi: quæ tum contribuerat se Ætolis. *siue ad tuendam eam venirent Aetoli apertos circa campos ad dimicandum esse: siue detrectarẽt certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos, & cætera opera esse: & Arethontẽ nauigabilẽ amnẽ oportunũ ad comportãda quæ vsui sint, præter ipsa mœnia fluere: & æstatem aptam rei gerendæ adesse.* His persuaserunt, vt per Epirũ duceret. Cõsuli ad Ambra-

Fuluius consul Ambraciam oppugnat.

ciam aduenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subiecta est, Perranthem incolæ vocant. vrbs quà murus vergit in campos & flumen, occidentem: arx; quæ posita in tumulo est, orientem spectat. amnis Arethon ex Acarnania fluens cadit in sinum maris, ab nomine propinquæ vrbis Ambracium appellatum, præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paulò amplius tria millia passuum. Fuluius bina à campo castra modico inter se distantia interuallo, vnum castellum loco edito contra arcem obiecit. ea omnia vallo ac fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab vrbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum iam edicto Nicandri Prætoris conuenerant Ætoli. inde primò copijs omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. deinde postequã vrbem iam magna ex parte operibus septam viderunt. Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse: diuidere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta vrbem intrauit. Nicandro cum cætera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat: haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat, deinde periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, & regressus inde in tutum non esset: deterritus ab hoc consilio ad depopulandam Acarnaniam

V Ætoli populantur Acarnaniã.

iter conuertit. Cos. iam munimentis, quibus sepienda vrbs erat: iam operibus, quæ admouere muris parabat perfectis, quinque simul locis mœnia est aggressus: tria paribus interuallis faciliore aditu à campo, aduersus Pyrrheum quod vocant, admouit: vnum è regione Æsculapij, vnum aduersus arcem. arietibus muros quatiebat; asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primò & ad speciem, & ad ictus mœnium cum terribili sonitu editos pauor ac trepidatio cepit. deinde vt præter spem stare muros viderunt. collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesve robustos incutiebãt, falces anchoris ferreis iniectis in interiorem partem muri trahentes asserem perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in custodias operum, & diurnis in stationes vltro terrorem inferebant. in hoc statu res ad Ambraciã cùm essent, iam Ætoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant. inde Nicander Prætor spem nactus soluendæ incœpto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit, noctem certam, tempusque etiam noctis constituit, quo & illi ab vrbe opera hostium, quæ aduersus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipse ad castra Romana terrorem faceret: *posse ratus ancipiti tumultu, & nocte augente pauorem, memorabilem rem geri.* Et Nicodamus intempesta nocte, cùm alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in vrbem penetrat, animique aliquantum ad omnia audenda & spei obsessis adiecit: & simul constituta nox venit, ex composito repentè opera est aggressus. Id inceptum conatu, quàm effectu grauius fuit. quia nulla ab exteriore parte vis admota est: seu metu deterrito prætore Ætolorum, seu quia potius visum est Amphilochis opem ferre nuper receptis, quos Perseus Philippi filius missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera

VI Perseus Philippi filius Dolopes Amphilochosque oppugnat.

Romana erant. quæ omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Ætoli aggressi sunt. alij cum ardentibus facibus, alij stuppam picemque & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, aduenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde posteaquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque à consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. vno in loco ferro ignique gesta res est. à duobus irrito incœpto, cum tentassent magis quàm iniissent certamen, Ætoli abscesserunt. atrox pugna in vnum inclinaverat locum. ibi diuersis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & propè certa fouebant spe, *iam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium inuasurum.* Hæc res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. cæterùm posteaquam nullum ex composito signum à suis accipiebant, & crescere numerum hostiũ cernebant, destituti segnius instare: postremò re omissa, iam vix tuto receptu, fugientes in vrbem compelluntur, parte operum incensa, & plurib. aliquanto quàm ipsi ceciderant, interfectis, quod si ex cõposito acta res fuisset, haud dubiũ erat expugnari vna vtiq; parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses, quiq; intus erãt Ætoli, non ab eius solùm noctis incœpto recessere, sed reliquũ quoq; tempus, velut proditi à suis, segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, vt antè, in stationes hostiũ, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant. Perseus vbi adesse Ætolos audiuit, omissa obsidione vrbis, quàm oppugnabat, depopulatus

VII

tantũ agros, Amphilochia excessit, atq; in Macedoniã rediit. Er Ætolos inde auocauit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorũ rex cum sexaginta lembis Corinthium sinum inuectus, adiunctis Achæorum, quæ Patris erant, nauibus, maritima Ætoliæ vastabat. aduersus quos mille Ætoli missi, quacumq; se classis circumegerat, per litorum anfractus breuioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum vrbis nudauerãt: nec tamen penetrare in vrbem poterant. nam & pari celeritate nouus pro diruto murus obijciebatur, & armati ruinis superstãtes instar munimẽti erãt. Itaq; cùm aperta vi parum procederet Cos. res, cuniculum occultum,

Pleuratus Illyriorum rex, maritima Ætoliæ populatur.

vineis antè contecto loco, agere instituit. & aliquamdiu, cum dies noctesque in opere essent, non solùm sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellêre hostem cumulus repentè terræ eminens, index operis oppidanis fuit. pauidique ne iam subrutis muris facta in vrbem via esset, fossam intra murũ è regione eius operis, quod vineis contectũ erat, ducere instituũt. cuius vbi ad tantam altitudinem, quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, peruenerunt, silentio facto plurib. locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem vbi acceperunt, aperiũt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro peruenerunt. ibi commissis operibus, cùm è fossa in cuniculum patêret iter, primò ipsis ferramentis, quibus in opere vsi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, vbi vellent, nũc cilicijs prætentis, nunc foribus raptim obiectis. Noua etiam haud magni operis aduersus eos qui in cuniculo erãt, excogitata res est. doliũ à fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulã ferreã, operculumq; dolij ferreũ, & ipsum plurib. locis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. per operculi foramina prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad summouendos hostes eminebant, scintillam leuem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulę imposito, flando accẽderũt. inde non solùm magna vis fumi, sed acrior etiã fœdo quodam nidore ex adusta pluma cum totum cuniculũ complesset, vix durare quisquam intus poterat.

XIII Ætoli legati ad consulem de pace mittunt.

Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset: legati ab Ætolis Phaneas & Damoteles cum liberis mãdatis decreto gẽtis ad Cos. venerunt. nam Prætor eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram nauibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque à Macedonibus vastari: nec Ætolos simul ad tria diuersa bella occursantes sufficere: conuocato concilio, Ætolos principes *quid agendum esset*, consuluit. Omniũ eò sententiæ decurrerunt, *vt pax, si posset, æquis: si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, & propè extra orbem terræ vltra iuga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaneas & Damoteles, quod è re Aetolorum, vt in tali casu fideq; sua esse censerent, agerent. quod enim sibi consilium, aut cuius rei electionem à fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi, *orare* Cos. *vt parceret vrbi, misereretur gentis quõdam sociæ, nolle dicere iniurijs, miserijs certè coacta insanire. non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quàm boni antè, cùm aduersus Philippũ bellatũ sit, fecisse. nec tũ largè gratiã relatam sibi, nec nunc immodicè pœnam iniungi debere.* Ad ea cõsul respõdit: *Magis sæpè, quàm verè vmquam Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochũ in petẽda pace, quem in bellum traxissent. non paucis vrbibus eum, de quarum libertate certatũ sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno excessisse. Aetolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. arma illis prius, equosq; omnes tradẽdos esse, deinde * mille talentûm argenti populo Romano dandum: cuius summæ dimidium præsens numeretur, si pacem habere vellent. ad ea adiecturum etiam in fœdus esse, vt eosdem, quos populus Romanus amicos atq; hostes habeant*, Aduersus quę legati, & quia grauia erãt & quia suorum animos indomitos ac immutabiles nouerant: nullo reddito responso, domum regressi sunt, vt etiam atque etiam, quid agendũ esset, re integra prætorem & principes consulerent. Clamore & iurgio excepti, *quid rem traherent, qualẽcumque pacem referre iussi?* rùm redirent Ambraciam, Acarnanũ insidijs propè viam positis, quibuscum bellũ erat, circũuenti, Tyrrheũ custodiendi deducuntur. Hæc mora iniecta est paci.

* Coronat. 600000.

IX

Cùm iam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud Cos. essent: Aminander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in castra Romana, magis pro Ambracia, vbi maiorem partẽ tẽporis exsulauerat, quàm pro Ætolis solicitus. per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos à Tyrrheo iussit. quorum post aduectum agi cœptum est de pace. Aminander, quod sui maximè operis erat, impigrè agebat, vt Ambracienses compelleret ad deditionem. id cùm per colloquia principum succedẽs muris parum proficeret: postremò cõsulis permissu ingressus vrbem, partim consilio, partim precibus euicit, *vt permitterent se Romanis.* Et Ætolos C. Valerius Læuini filius, qui cum ea gẽte primùm amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadẽ, egregiè aduuit. Ambracienses prius pacti, *vt Aetolorũ auxiliares sine fraude emitterent*, aperuerunt portas. dein *vt * quingenta Euboica darẽt talenta, ex quib. CC. præsentia, CCC. per annos sex pensionibus æquis: captiuos perfugasq; redderent Romanis. vrbem ne quam formulæ sui iuris facerẽt, quæ, post id tempus, quo T. Quintius traiecisset in Græciã, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset. Cephalenia insula vt extra ius fœderis esset.* Hæc quamquam spe ipsorum aliquanto leuiora erant petentibus Ætolis, *vt ad concilium referrent*, permissum est. Parua disceptatio de vrbib. tenuit. quæ cum sui iuris aliquando fuissent, auelli velut à corpore suo ægrè patiebantur. ad vnum tamen omnes *accipi pacem* iusserunt. Ambracienses coronam auream Cos. * centum & quinquaginta pondo dederunt, signa ænea marmoreaq; & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quàm ceteræ regionis eius vrbes erant, sublata omnia, auectaque. nihil præterea tactũ, violatumve. Profectus ab Ambracia Cos. in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochum (XXII. millia ab Ambracia abest) castra posuit. eò tandem legati Ætoli mirante Cos. quod morarentur, venerunt. Inde postea quam *approbasse pacem concilium Aetolorum* accepit, iussis proficisci Romam ad senatum

Atheniensium Rhodiorumque legati ad consul pro Ætolis.

*Coronat. 200000. Est autem Euboicum talentum minus Attico.

*Val coro. 16800.

X

tum, permissoque, vt & Athenienses & Rhodij deprecatores irent, dato qui simul cum ijs proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephaleniã traiecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi inuenerunt, qui per legatos, per literas *Dolopas, Amphilochosque & Athamaniam ereptas sibi querẽs, præsidiaque sua, postremò etiam filium Persea ex Amphilochis pulsũ,*

Legati Atheniensis eloquẽtia.

auerterat senatum ab audiendis precib. eorum. Rhodij tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiæ filius, eloquentia etiam dicitur mouisse. qui vulgata similitudine, *mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinẽ Aetolorũ, vsus, cùm in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat. posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cœpissent: tum illam tẽpestatẽ coortam, quæ ad Antiochũ eos, sicuti in scopulũ, intulisset.* Diu iactati Ætoli, tandem vt conditiones pacis conuenirent, effecerunt. fuerunt autem hæ:

XI Quibus conditionibus pax data sit Ætolis.

Imperiũ maiestatemq; P. R. gens Aetolorũ cõseruato sine dolo malo. ne quem exercitũ, qui aduersus socios amicosq; eorũ ducetur, per fines suos transire sinito: néve vlla ope iuuato. hostes eosdẽ habeto, quos P. R. armaq; in eos ferto, bellumq; pariter gerito. perfugas, fugitiuos captiuosque reddito Romanis socijsque; præterquam si qui capti, cùm domos redissent, iterũ capti sunt: aut si qui eo tẽpore ex ijs capti sunt, qui dum hostes erant Romanis, cùm inter præsidia Romana Aetoli essent. aliorũ qui conparebũt, intra dies centũ Corcyræorũ magistratib. sine dolo malo tradentur. qui non cõparebũt, quãdo quisque eorum primũ inuentus fuerit, reddatur. obsides XL. *arbitratu* Cos. *Rom. dato: ne minores* XII. *annorum, neu maiores* XL. *obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui antè obses fuerit apud Rom. Cephalenia extra pacis leges esto.* De pecuniæ summa, qua penderent, pensionibusq; eius nihil ex eo quod cũ Cos. cõuenerat, mutatũ. pro argento si aurũ dare mallent, darent, conuenit: dũ pro argẽteis decem aureus vnus valeret. *Quæ vrbes, qui agri, qui homines Aetolorũ iuris aliquando fuerunt: qui eorum L. Quintio, Cn. Domitio* Coss. *postve eos* Coss. *aut armis subacti, aut volũtate, in ditionem P. R. venerunt, nequem eorum Aetoli recepisse velint. Oeniadæ cum vrbe agrisq; Acarnanum sunto.* His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.

XII Cn Manlius in Gallogræcia bellũ gessit.

Eadem non æstate solùm, sed etiam ijsdẽ propè diebus, quibus hæc à M. Fuluio consule in Ætolia gesta sunt: Cos. alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nũc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copijs à L. Scipione, & exercitu lustrato, cõcionẽ apud milites habuit. qua, *collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho vno prælio debellassent: adhortatus eos ad nouum cum Gallis suscipiendũ bellum, qui & auxilijs Antiochum iuuissent: & adeo indomita haberẽt ingenia, vt nequiquam Antiochus emotus vltra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum:* de se quoque pauca nec falsa nec immodica adiecit. Læti milites cum frequenti assensu Cos. audiuerũt; *partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes: rege superato, nullũ momentum in solis per se Gallorum copijs fore,* Eumenẽ haud in tempore abesse (Romæ tunc erat) credere Cõsul, ignarum locorum hominumq;, & cuius interesset frangi Gallorũ opes. Attalum igitur fratrem eius accersit à Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicẽtem, suam suorumque operam, domum ad comparãdũ copias dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso Cos. ad Magnesiam occurrit Attalus cũ mille peditibus, equitibus cc. Athenæo fratre iusso cum cæteris copijs subsequi: commendata ijs custodia Pergami, quos fratri regnoq; fidos credebat. Cos. collaudato iuuene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus, castra posuit: quia vado superari amnis non poterat; & contrahendæ naues erant ad exercitum traiiciendum.

Transgressi Mæãdrum, ad Hieran comen peruenerunt. fanum ibi augustum Apollinis, & oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est, quò legati ab Alabandis venerunt, vt castellum quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone venit: mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi receptum Alabandensibus reddit. ipse nihil via digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ vrbs caput quondam Phrygiæ fuit. migratum inde haud procul veteribus Celænis: nouæque vrbi Apameæ nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. famaq; ita tenet: Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media vrbe decurrens per Caras primùm, deinde Ionas, In sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. parua disceptatio de Attali auxiliaribus orta est: quòd Romano tantum militi pactum Antiochũ, vt daretur frumentum Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constantia consulis, qui misso tribuno edixit, *ne Romani milites acciperent: priusquam Attali auxilia accepissent.* inde ad Gordiutichos quos vocant, processum est ex eo loco ad Tabas tertijs castris peruentum. In finibus Pisidarum posita est vrbs, in ea parte quæ vergit ad Pamphyliũ mare. integris viribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modicè primo impetu turbauere. deinde vt apparuit, nec numero se nec virtute pares esse, in vrbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere vrbem parati. * v. & xx. talenta argenti, & x. millia medimnûm tritici imperata. ita in deditionem accepti. Tertio inde die ad Chaũ amnem peruentum: inde profecti Erizam vrbem, primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo ventum

Margin (right column): XIII — Celænæ. — Marsyas. — Pisidæ. — * Coron. 15000. — XIV

Moagetes tyrannus Cibyræ.

est. cui fecerat nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul à Cibyra aberant: nec legatio vlla à Moagete tyranno ciuitatis eius, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. ad tentandum eius animum C. Heluium cum quatuor millibus peditum & quingentis equitibus consul præmittit. Huic agmini iam fines ingredienti legati occurrerunt, nunciantes, paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, *vt pacatus fines iniret, cohiberetque à populatione agri militem.* & in coronam auream * xv. talenta afferebant, Heluius integros à populatione agros seruaturum pollicitus, ire ad cõsulem legatos iussit. quibus eadem referentibus, consul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis vllum signum erga nos tyranni habemus: & ipsum talem esse inter omnes cõstat, vt de pœna eius magis quàm de amicitia nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati, nihil petere, quàm vt coronam acciperet: veniendiq; ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusq; vix ad priuati modice locupletis habitũ. & oratio fuit summissa & infracta extenuantis opes suas, vrbiumq; suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, præter Gibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. ex his, vt se suosque spoliaret, * quinque & viginti talenta se confecturum, propè vt diffidens pollicebatur. *Enimuero*, inquit consul *ferri iam ludificatio ista non potest. parum est, non erubuisse absentem, cùm per legatos frustr[a]reris nos, nisi præsens quoque in eadem impudẽtia persistas? quinque & viginti talenta tyrannidem tua exhaurienti: * quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in vrbe exspecta.* Hac denuntiatione cõterritus: perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ, & paulatim illiberali adiectione, nunc per cauillationem, nunc precib. & simulatis lacrymis, ad * centum talenta est perductus. adiecta decem millia medimnũm frumenti. Hæc omnia intra sex dies acta. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Calaurem amnem, posuit castra. postero die est præter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropum manserũt. inde progredientibus ad Lagon proximam vrbem, metu incolæ fugerunt. vacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. inde ab Lysis fluminis fonte, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Temessenses eo tempore Hytiensium arcem vrbe capta oppugnabant: inclusi cum alia spes auxilij nulla esset. legatos ad Consulem, orantes opem miserunt. *cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies aut ferro aut fame patiendam exspectare.* Volenti consuli causa in Pamphyliam diuertendi oblata est. aduemens obsidione Hytienses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendijs, cæterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus, ad Cormasam vrbẽ peruenit. Darsa proxima vrbs erat.

* Coronat. 9000.

* Coronat. 15000.

* Coronat. 100000.

* Coronat. 6000.

XV

eam metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia inuenit. Progredienti præter paludes, legati ab Lysinia dedentes ciuitatem venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, vberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, lõgè optimi bello regionis eius, cùm ea res animos facit: tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitæ vrbis. Consul, quia nulla legatio ad fines præsto fuerat, prædatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, vt ferri agique res suas viderũt. legatis missis pacti * quinquaginta talentis, & viginti millibus medimnûm tritici, & viginti hordei, pacem impetrauerunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum, quem Aporidos comen vocant, posuit castra. Eò Seleucus ab Apamea postero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta cùm Apameam dimisisset, ducib. itinerum à Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiæ processit. inde Sinnada venit: metu omnib. circà oppidis desertis. quorum iam præda graue agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere profecto, ad Beudos, quod vetus appellant, peruenit. ad Anaburam inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbasum posuit castra. ibi plures dies statiua habuit: quia peruentũ erat ad Tolistoboiorum fines. Hi Galli, magna hominum vis, seu inopia agri, seu prædæ spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos peruenerunt. ibi seditio orta, & ad viginti millia hominum cum Lonnorio ac Lutario regulis, secessione facta à Brenno, in Thraciam iter auerterunt, vbi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium cùm peruenissent; aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis eius vrbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam trãseũdi, *audientes ex propinquo quanta vbertas terræ eius esset*, cœpit. & Lysimachia fraude capta, Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. ibi verò exiguo diuisis freto cernentibus Asiam, multò magis animi ad transeundum accẽsi, nunciosque ad Antipatrum præfectum eius oræ de transitu mittebant. quæ res cùm lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus noua inter regulos orta seditio est. Lonnorius retrò, vnde venerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium. Lutarius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naues, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies noctesque transuehendo, intrà paucos dies omnes copias traiecit. Haud ita multò post Lonnorius, adiuuante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio transmisit, coeunt deinde in vnum rursus Galli, & auxilia Nicomedi dant, aduersus Zybœã partem tenentem Bithyniæ gerenti bellum. atq; eorum maximè opera deuictus Zybœa est. Bythiniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerũt. non plus ex viginti millibus hominum quàm decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus inie-

Pisidæ

* Coronat. 30000.

Callogræcorũ origo

XVI

iecetuot, vt quas adissent, quasque non adissent, pariter vltimæ propinquis imperio parerent. Postremo cùm tres essent gẽtes, Tolistobuij, Trocmi, Tectosagi: in tres partes, qua cuique populorum suorũ vectigalis Asia esset, diuiserunt. Trocmis Hellespõti ora data: Tolistoboij Æolida atq; Ioniã, Tectosagi mediterranea Asiæ sortiti sunt. & stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. sedem autem ipsi circa Halyn flumen ceperunt. tantusq; terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, vt Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis. audacique incepto præter omnium opinionem affuit fortuna: & signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, vt absisterent imperio. Eisdem opes vsque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoque pulso Antiocho, magnam spẽ habuerunt; *quia procul mari incolerent, Romanum*
XVII *exercitum ad se non peruenturum.* Cum hoc hoste tam terribili omnibus regionis eius, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maximè in hunc modum allocutus est consul: *Non me præterit milites, omnium, quæ Asiam colunt, gẽtium, Gallos fama belli præstare. inter mitissimũ genus hominũ ferox natio peruagata bello propè orbẽ terrarũ, sedem cepit, procera corpora, promissæ & rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladij: ad hoc cantus ineuntium prælium, & vlulatus & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc, quibus insolita atque insueta sunt, Græci, & Phryges & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus assuetis etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Alliam olim fuderũt maiores nostros: ex eo tempore per ducentos iam annos pecorũ in modum cõsternatos cædunt, fugantque; & plures propè de Gallis triumphi, quàm de toto orbe terrarũ acti sunt. Iam vsu hoc cognitum est: si primum impetum, quem feruido ingenio & cæca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore & lassitudine membra: labãt arma: mollia corpora, molles vbi ira consedit animos, Sol, puluis, sitis, vt ferrũ non admoueas, prosternũt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir vnus cum viro congrediendo. T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. iam M. Manlius vnus agmine scãdentes in Capitolium Gallos detrusit. & illis maioribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. hi iam degeneres sunt, mixti, & Gallogræci verè, appellantur. sicut in frugibus pecudibusque, nõ tantùm semina ad seruandam indolem valent, quantũ terræ proprietas, cælique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciã, ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habẽt, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerãrunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquãtum ab accolis animorum: Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mãsit? Generosius in sua quicquid sede gignitur, insitum alienæ terræ in id quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ, quàm ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit, fugauitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam siluestrẽ primo seruare: deinde cùm diu manib. humanis alantur, mitescere: in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum auique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pæoniã inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. vberrimo agro, mitissimo cælo, clementib. accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis viris cauenda ac fugienda quàmprimum amœnitas est Asiæ. tantùm hæ peregrinæ voluptates ad extinguendũ vigorem animorum possunt, tantùm contagio disciplinæ morisque accolarũ valet. Hoc tamen feliciter euenit, quòd sicut vim aduersus vos nequaquã, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinẽt, cum qua venerunt: belliq; gloriam victores eandẽ inter socios habebitis, quam si seruãtes antiquum specimen animorũ Gallos vicissetis.* Concione dimissa, missisque ad XVIII
Eposognatum legatis, qui vnus & ex regulis, & in Eumenis amicitia manserat, & negauerat Antiocho aduersus Romanos auxilia, castra mouit.

Oroandenses amicitiã populi Romani petunt

* Valent 120000. coron

Axylos terra.

primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicũ quem vocant Tiscon, ventum. Eò legati Oroandensium cum venissent amicitiam petentes, * ducenta talẽta ijs sunt imperata: precantibusque vt domum renũtiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitẽdum, deinde ad Alyattos castra posita. Eò missi ad Eposognatum redierunt legati compulsi reguli orantes, *ne Tectosagis bellũ inferrent: & ipsum in eam gentem iturũ, & Eposognatum; persuasurumq; vt imperata faciant.* Data venia regulo. duci inde exercitus per Axylon (quam vocãt) terram, cœptus. Ab re nomen habet. non ligni modò quicquam, sed ne spinas quidem, aut vllum aliud alimentũ fert ignis: fimo bubulo pro lignis vtuntur. ad Cuballũ Gallogræciæ castellum castra habentibus Romanis, apparuere cum magno tumultu hostium equites, nec turbãrunt tantum stationes Romanas repentè inuecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus, cum in castra perlatus esset, effusus repentè omnib. portis equitatus Romanus fudit, fugauitq; Gallos & aliquot fugientes occidit. Inde consul, vt qui iam ad hostes peruentum cerneret, explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat, & cõtinentibus itineribus cùm ad Sangarium flumen peruenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sãgarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbri fluuio. inde maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quàm quòd piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressis XIX
ponte perfecto flumen præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, *deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque eius regionis.* Accipere se omen cùm

Manlij cõsulis ad milites oratio.

Gallorum equites fugãtur.

Sangarius fluuius.

Gordium celebre emporium.

dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium peruenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporium, tria maria pari fermè distantia interuallo habet. Hellespontum ad Sinopen, & alterius oræ littora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque prætcrea gentium fines cootingit, quarum commercium in eum maximè locum mutui vsus coottaxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium inuenerunt. Ibi statiua habentibus legati ab Epossognato veneruot, nuntiantes *profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetrasse. ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, & cum coniugib. ac liberis quæ ferre atque agere possent, præ se agẽtes portantesque; Olympum montem petere, vt inde armis locorumque situ sese tueantur.* Certiora postea Oroandeosium legati attulerunt, *Tolistobotorum ciuitatem Olympum montem cepisse. diuersos Tectosagos alium montem, qui Magana dicatur, petisse. Trocmos, coniugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboijs statuisse auxilium ferre.*

Gallogræcorū reges.

Erant autem tunc trium populorum reguli Orgiago & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maximè belli ratio sumendi fuerat, quòd cùm montes editissimos eius regionis tenerent, conuectis omnibus, quæ ad vsum quamuis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostes censebant. *nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: & si conarentur, vel parua manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes frigus, aut inopiam laturos.* Et cùm ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta verticibus ijs quos insederant, circumiecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit: quòd saxa affatim præbituram asperi-

XX tatem ipsam locorum credebant. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul, locis oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glandisque, & modicorũ, qui funda mitti possent lapidum parauerat. instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit: & à quinq; fermè millibus locat castra.

Consul Manlius ad Olympũ castra locat.

Postero die cum quadringentis equitibus, & Attalo progressum eum ad naturam montis, situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris in fugam auerterunt. occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit: tutò circumuectus montem, animaduertit meridiana regione terrenos, & placidè accliuos ad quendam finem colles esse, ad septentrionem arduas & rectas propè rupes. atque omnibus fermè alijs inuijs, itinera tria esse: vnum medio monte, quà terrena erant: duo difficilia ab hybetno solis ortu, & ab æstiuo occasu. Hæc contẽplatus eo die, sub ipsis radicibus posuit castra. postero die sacrificio facto, cum primis hostijs litasset, trifariam exercitum diuisum ducere ad hostem pergit, ipse cum maxima parte copiarum, quà æquissimum aditum præbebat mons, ascendit.

Manlius cōsul exercitu trifariã in Gallogræcos adoritur.

L. Manlium fratrem ab hybetno ortu, quoad loca patiãtur, & tutò possit, subire iubet. si qua periculosa & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neq; inexsuperabilib. vim afferre: sed obliquo monte ad se declinare, & suo agmini coniungi. C. Heluium cum tertia parte circumire sensim per infima mõtis, deinde ab æstiuo occasu erigere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero diuisit: secum esse ipsum iuuenem iussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. edictum præfectis, *vt intenti quid vbique geratur, animaduertant: opẽque ferre, quo postulent res, properent.* Galli duobus XXI lateribus satis fidentes, inuia esse ab ea parte, quæ in meridiem vergeret, vt armis clauderent viam: quatuor fermè millia armatorum ad tumulum imminentem viæ, minus mille passuum à castris occupandum mittunt: eo se rati velut castello iter impedituros. Quod vbi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico interuallo velites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarij, & funditores, & Triballi Thraces: signa peditum vt per arduum leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, vt missilia tantum vitarent, pede collato non viderẽtur pugnaturi. Missilibus ex interuallo loci prœlium cõmissum est, primò par, Gallos loco adiuuante: Romanis varietate & copia telorum, procedente certamine nihil iam æqui erat. scuta longa, cæterùm ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipsa plana malè tegebant Gallos. neciam tela alia habebãt, præter gladios: quorũ, cùm manum hostis non consereret, nullus vsus erat. saxis, nec modicis, vt quæ non præparassent: sed quod cuique temerè trepidanti ad manum venisset, vt insueti, nec arte, nec virib. adiuuantes ictum, vtebantur. sagittis, glande, iaculis incauti, ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pauore obcæcatis animis, cernebant. & erant deprehensi genere pugnæ, in quod minimè apti sunt. nam quemadmodum cõminus, vbi inuicem pati ac inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum: ita vbi ex occulto & procul leuib. telis vulnerãtur, nec quo ruant cæco impetu, habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa & candida corpora, vt quæ nunquam nisi in pugna nudentur: ita & plus sanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis sanguine atro maculabatur: sed non tam patentibus plagis mouentur, interdũ insecta cute, vbi latior, quàm altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putãt. iidem, cùm aculeus sagittæ aut glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem vrit, & scrutãtes quę vellant, telum non sequitur; tum in rabiem & pudorem tam paruæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic vt passim procumberent. alij ruentes in hostem vndique configebantur: & cum comminus venerant, gladijs à velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet: & in dextera hastas, quibus eminus vtitur, gladio Hispaniensi est cinctus. quod si pe-

Gallogræci nudi pugnãt.

de collato pugnandū eſt,tranſlatis in læuam haſtis, ſtringit gladium. Pauci ſupererant iam Gallorum qui poſteaquam ab leui armatura ſuperatos ſe viderunt,& inſtare legionum ſigna, effuſa fuga caſtra repetūt, pauoris & tumultus iam plena,vt vbi feminæ, pueriq;, & alia imbellis turba permiſta eſſet. Romanos victores deſerti fuga hoſtiū acceperunt tumuli.
XXII Sub idem tempus L. Manlius,& C. Heluius, cùm quoad viam colles obliqui dederunt, aſcendiſſent: poſteaquam ad inuia ventum eſt, flexere iter in partem montis, quæ vna habebat iter:& ſequi cōſulis agmen modico vterque interuallo,velut ex compoſito,cœperunt: quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. ſubſidia enim in talib. iniquitatibus locorum maximo ſæpè vſui fuerūt: vt primi fortè deturbati, ſecundi & tegant pulſos,& integri pugnam excipiant. Conſul,poſteaquam ad tumulos ab leui armatura captos prima ſigna legionum peruenerunt, reſpirare, & conquieſcere paulisper militem iubet, ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum oſtentat: *& cum leuis armatura tale prœlium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iuſtis armis, quid ab animis fortiſſimorū militum exſpectari? caſtra illis capienda eſſe, in quæ cōpulſus ab leui armatura hoſtis trepidet.* præcedere tamen iubet leuem armaturam: quæ, cùm ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, vt miſſilia ſufficerent, haud ſegne idipſum tempus conſumpſerat.
Romani caſtra Gallogræcorū oppugnāt. Iam caſtris appropinquabant: & Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro vallo cōſtiterant. obruti deinde omni genere telorum. cùm quo plures ac denſiores erant, eò minus vani quicquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem cōpulſam in caſtra vis ingens miſſilium telorum coniiciebatur; & vulnerari multos, clamor permiſtus mulierum atque puerorum ploratibus ſignificabat. In eos qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila coniecerunt. hi verò non vulnerabantur, ſed tranſuerberatis ſcutis pleriq; inter ſe conferti hærebant. nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt.
XXIII Gallogræcorū caſtra diripiuntur. Patentibus iam portis, priuſquam irrumperent victores, fuga è caſtris Gallorū in omnes partes facta eſt. ruunt cæci per vias, per inuia: nulla præcipitia ſaxa. nullæ rupes obſtant: nihil præter hoſtem metuunt. itaque plerique præcipites per vaſtam altitudinem prolapſi, aut debilitati exanimantur. conſul caſtris captis, direptione prædaque abſtinet. *militem ſequi pro ſe quemque & inſtare, & perculſis pauorem addere* iubet. Superuēnit & alterum cum L. Manlio agmē, nec eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequēdos hoſtes mittit. & ipſe paulò poſt, tradita captiuorum cuſtodia tribunis militum ſequitur, debellatum ratus, ſi in illo pauore quàm plurimi cæſi forent aut capti. Egreſſo conſule, C. Heluius cum tertio agmine aduenit. nec continere ſuos à direptione caſtrorum valuit: prædaq; eorum iniquiſſima ſorte, qui pugnæ non interfuerant, facta eſt. Equites diu ignari & pugnæ, & victoriæ ſuorum ſteterunt. deinde & ipſi, quantum equi in colles ſubire poterant; ſparſos fuga Gallos circa radices montis conſectati cecidère, aut cepère. [illegible] Numerus interfectorum haud facilè iniri potuit, quia latè inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inuijs in profundæ altitudinis conualles delapſa eſt, pars in ſiluis vepribuſq; occiſa. Claudius qui bis pugnatum in Olympo monte ſcribit, ad quadraginta millia hominum cæſa auctor eſt. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captiuorum, haud dubie millia XL. expleuit: quia omnis generis ætatiſque turbam ſecum traxerant, demigrantium magis quam in bellū euntium modo. Conſul armis hoſtium in vno concrematis cumulo, cæteram prædam cōferre omnes iuſſit, & aut vendidit quod eius in publicum redigendum erat: aut cum cura, vt quàm æquiſſima eſſet, per milites diuiſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatiq; pro meritò quiſque. ante omnes Attalus ſummo cæterorum aſſenſu: nam ſingularis eius iuuenis cùm virtus & induſtria in omnibus laboribus, periculiſq;, tum modeſtia etiam fuerat.
XXIV Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul tertijs caſtris Ancyram, nobilem in illis locis vrbem, peruenit: vnde hoſtes paulò plus decē millia aberant. vbi cum ſtatiua eſſent, facinus memorabile à captiua factum eſt.
Mulieris captiuæ facinus memorabile. Orgiagontis reguli vxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captiuos, cui cuſtodiæ centurio præerat, & libidinis & auaritiæ militaris. is primò eius animum tentauit, quem cùm abhorrentem à voluntario videret ſtupro, corpori quod ſeruum fortuna erat, vim fecit. deinde ad leniendam indignitatem iniuriæ, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit, & ne eam quidem vt amans, gratuitam, certo auri pondere pactus, ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, *vt quem vellet, vnum ex captiuis nuncium ad ſuos mitteret.* locum propè flumē conſtituit: quò, duo, ne plus, neceſſarij captiuæ cum auro venirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Fortè ipſius mulieris ſeruus inter captiuos eiuſdem cuſtodiæ erat. hunc nuncium primis tenebris extra cuſtodiam centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarij mulieris ad conſtitutum locum, & centurio cum captiua venit. vbi cum aurum oſtenderent, quod ſummam * talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret: [Cor.60 o] mulier lingua ſua, ſtringerent ferrum, & centurionem penſantem aurum occiderent, imperauit. Iugulati præciſum caput ipſa inuolutum veſte ferens ad virum Orgiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, peruenit. quem priuſquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit. mirantique cuiuſnam id caput hominis, aut quod id facinus haud quamquam muliebre eſſet, *& iniuriam corporis & vltionē violatæ per vim pudicitiæ confeſſa viro eſt, aliaq;* (vt traditur) *ſanctitate & grauitate vitæ huius matronalis facinoris decus ad vltimū conſeruauit.*
Tectoſagū oratores ad Manlium conſulem.
XXV Ad Ancyram in ſtatiua Tectoſagûm oratores ad conſulē venerunt, petētes, *ne ante ab Ancyra caſtra moueret, quā collocutus cum ſuis regib. eſſet. nullas cōditiones pacis*

ijs non bello fore potiores. Tempus in posterū diem constituitur: locusque qui maximè medius inter castra Gallorum & Ancyram est visus. Quò cum consul ad tempus cum præsidio quingentorum equitum venisset, nec vllo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset: oratores ijdem redeût, excusantes, *religione obiecta venire reges non posse. principes gentis, per quos æquè res transigi posset, venturos*. Consul *se quoque Attalum missurum* dixit. Ad hoc colloquium vtrimque ventum est. trecentos equites Attalus præsidij causa cum adduxisset, actæ sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducib. imponi non poterat, convenit, *vti consul regesq; eo loco postero die congrederentur*. Frustratio Gallorū eò spectabat: primùm vt tererent tempus, donec res suas cum quib. periclitari nolebant, cum coniugibus ac liberis trás Halyn flumen traijcerent: deinde quod ipsi consuli parum cauto aduersus colloquij fraudem insidiabātur. Mille ad eā rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. & successisset fraus, ni pro iure gentium, cuius violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresq; Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitū posuerunt. Consul affirmāte Attalo *venturos reges & transigi rem posse*, profectus è castris cū eodē quo antea præsidio equitum, quinq; millia ferè processisset, nec multum à cōstituto loco abesset: repentè concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes: constituit agmen, & expedire tela animosq; equitib. iussis, primò constanter initium pugnæ accepit, nec cessit: dein cum prægrauaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, cœpit. postremò cum iam plus in mora periculi quàm in ordinibus conseruandis præsidij esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum verò instare dissipatis Galli, & cædere. magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum sexcenti equites occurrissent. ij procul clamore pauido suorum exaudito, cum tela equosque expedissent: integri profligatam pugnam acceperūt: itaq; versa extemplo fortuna est, versus in victores à victis terror. & primo impetu fusi Galli sunt, & ex agris concurrebāt pabulatores, & vndique obuius hostis Gallis erat: vt ne fugam quidē facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. pauci ergo effugerunt: captus est nemo. maior multò pars per fidē violati colloquij pœnas morte luerunt: Romani ardentibus ira animis postero die omnib. copijs ad hostem perueniunt. Biduum natura montis per seipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit cōsul tertio die cùm auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quatuor partes diuisas copias educit: duas vt medio monte duceret, duas ab lateribus, vt aduersus cornua Gallorum erigeret, hostium quod roboris erat. Tectosag & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatū, quia equorū nullus inter inæquales rupes vsus erat, ad pedes deductum, x. millia hominū, ab dextro locauerunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzi auxiliares in læuo quatuor ferme milium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata leui armatura, telorū omnis generis, vt æquè magna vis ad manum esset, curauit. Vbi appropinquarūt, omnia eadē vtrimq; quæ fuerāt in priore prœlio, erāt: præter animos & victorib. ab re secunda auctos, & hostibus fractos. quia & si non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaq; à paribus initijs cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes leuium telorum cōiecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinib. suis, ne nudaret vndiq; corpus ad ictus, audebat: & stantes quo densiores erāt, hoc plura velut destinatum petentibus. vulnera accipiebant. Consul iam per se turbatos, si legionum signa ostēdisset, versuros extemplò in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitib. & alia turba auxiliorum, aciem promouit. Galli & memoria Tholistobuiorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela, fessiq; & stando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinauit: sed pauci intra munimenta se recepere. pars maior dextra læuaque prælati, quà quemq; impetus tulit fugerunt, victores vsq; ad castra secuti, ceciderūt terga. deinde in castris cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos peruentum est. cæterùm ne primum quidem coniectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat: eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit, per aliquantum spacium secuti, non plus tamen octo millia hominū in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt. reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit. cæteros in sua castra consul reduxit postero die captiuos prædamque recensuit: quæ tanta fuit, quantam auidissima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coaceruare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in vnum locū cōgregati, magna pars saucij aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad Cos. miserunt. Eos Mãlius Ephesum venire iussit ipse (iam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitū in hyberna maritimæ oræ reduxit. Dum hæc in Asia geruntur, in cæteris prouincijs tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quintius Flamininus. & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli vsus honore. & in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. substructionem super Æquimelium in Capitolio, & viam silice sternendam à porta Capena ad Martis locauerunt. Campani, vbi censerētur, senatum consuluerunt, decretum, vti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis

Margin notes: Gallorum calliditas. — XXVI — XXVII Galli in fugam vertuntur. — Gallo græci oratores de pace ad Cos. missi. — XXVIII

Cephaleniæ ciuitates dedunt sese Romanis.

duodecies cāpum Martium, planaq; vrbis inun-
dauit. Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum
Gallis perfecto, alter Cos. M. Fuluius perdomitis
Ætolis, cum traiecisset in Cephaleniam, circa ci-
uitates insulæ misit percunctatū, *vtrū se dedere Ro-
manis, an belli fortunam experiri mallent?* metus ad
omnes valuit, ne deditionem recusarent. obsi-
des inde imperatos pro virib. inopis populi, vi-
cenos Nesiotæ, Cranonij, Pallenses, & Samæi de-
derūt. Insperata pax Cephaleniæ affulserat: cum
repentè vna ciuitas, incertum quam ob causam,
Samæi desciuerunt. *Quia oportuno loco vrbes posi-
ta esset, timuisse se aiebat, ne demigrare cogerentur ab
Romanis.* cæterùm ipsi ne sibi eum finxerint me-
tum, & timore vanu quietem exuerint: an iactata
sermonib. res apud Romanos perlata ad eos sit,
nihil comperti est, nisi quod datis iam obsidibus,
repentè portas clauserunt: & ne suorum quidem
precibus (miserat enim sub muros consul ad ten-
tandam misericordiam parētum popularumq;)

Samæi oppugnantur a M. Fuluio Cos.

desistere ab incepto voluerūt. Oppugnari dein-
de, posteaquā nihil pacati respondebatur, cœpta
vrbs est apparatum omnem tormentorum ma-
chinarumque transuectum ab Ambraciæ oppu-
gnatione habebat: & opera quæ facienda erant,
impigrè milites perfecerunt. duobus igitur locis
XXIX admoti arietes quatiebāt muros. Nec ab Samæis
quicquam, quo aut opera aut hostis arceri posset,
prętermissum est. duabus tamen maximè resiste-
bant rebus: vna, interiorem semper iuxta validū
pro diruto nouum obstruentes murum: altera,
eruptionibus subitis, nunc in opera hostiū, nunc
in stationes: & plerumque ijs prœlijs superiores
erant. Vna ad coercendos inuenta haud magna
memoratu res est. centum funditores ab Ægio
& Patris & Dymis acciti. A pueris ij more quo-
dam gentis, saxis globosis, quibus fermè arenæ
immistis strata littora sunt, funda mare apertum
incessentes, exercebātur. itaq. longius certiusq;
& validiore ictu quàm Balearis funditor, eo telo
vsi sunt & est non simplicis habenæ, vt Baleari-
ca aliarumq; gentium funda: sed triplex scutale
crebris suturis duratum, ne fluxa habena volute-
tur in iactu glans, sed librata cum sederit, velut
neruo missa excutiatur. coronas modici circuli
magno ex interuallo loci assueti traiicere, nō ca-
pita solum hostium vulnerabant: sed quem lo-
cū destinassent, oris. Eæ fundæ Samæos cohibue-
runt, ne tam crebrò, neve tam audacter erumpe-
rent: adeò vt precarentur ex muris Achæos, *vt
parumper abscederent: & se cum Romanis statione-
bus pugnantes quietè spectarent.* Quatuor menses
obsidionem Samæi sustinuerunt, cum ex paucis
quotidie aliqui eorum caderent, aut vulneraren-
tur. & qui supererāt, fessi & corporibus & animis
essent: Romani nocte per arcem quā Cyatidem
vocant (nam vrbs in mare deuexa, in occiden-
tem vergit) muro superato in forum peruenerūt.
Samæi posteaquam captam vrbis partem ab ho-
stibus senserunt, cum cōiugibus ac liberis in ma-

Romani Samæorum vrbē capiunt.

iorem refugerunt arcem. inde postero die dediti,
direptá vrbe, sub corona omnes venierūt. Con-
XXX sul compositis rebus Cephaleniæ, præsidio Sa-
mæ imposito, in Peloponnesum, iam diu accer-
sentibus Ægiensibus maximè ac Lacedæmoniis
traiecit. Ægium à principio Achaici concilij sem-
per conuentus gentis indicti sunt, seu dignitati
vrbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc
morem Philopœmen eo primum anno labefa-
ctare conatus, legem parabat ferre; vt in omnib.
ciuitatibus quæ Achaici concilij essent, inuicem
conuentus agerentur. & sub aduentum consulis
Damiurgis ciuitatum, qui summus est magistra- Ægium.
tus, Ægium euocantibus, Philopœmen (prætor
tum erat) Argos conuentum edixit. quò cum ap-
pareret omnes ferè conuenturos: consul quoq;
quamquam Ægiensium fauebat causæ, Argos
venit. vbi cum disceptatio fuisset, & rem incli-
natam cerneret, incœpto destitit. Lacedæmonij
deinde cum in sua certamina auerterunt. Solici-
tam eam ciuitatē exules maximè habebant, quo-
rum magna pars in maritimis Laconicæ oræ ca- Lacedæmonij oleas maritimā è Sobus.
stellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. id
ægrè patientes Lacedæmonij, vt aliquem liberū
ad mare haberent aditum: si quando Romam,
aliove quò mitterent legatos: simulq; vt empo-
rium & receptaculum peregrinis mercib. ad ne-
cessarios vsus esset: nocte adorti vicū maritimū,
nomine Lan, improuisò occupauêre. Vicani,
quique ibi exules habitabant, primò inopinata
re territi sunt: deinde sub lucem congregati, leui
certamine expulerūt Lacedæmonios. terror ta-
men omnem maritimā oram peruasit: legatosq;
communiter & castella omnia vicique, & exules
quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miserunt.
Philopœmen prætor, iam inde ab initio exulum XXXI
causæ amicus, & auctor semper Achæis minuēdi
opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, conci-
lium quærentibus dedit. decretumque eo refe-
rente factum est *cum in fidem Achæorum tutelamq;
T. Quintius & Romani Laconicæ oræ castella & vi-
cos tradidissent, & cum abstinere his ex fœdere Lace-
dæmonij deberent, Las vicus oppugnatus esset, cædesq;
ibi facta: qui eius rei auctores [illegible] essent, nisi de-
derentur Achæis, violatum videri fœdus.* Ad exposē-
cendos eos legati extemplò Lacedæmonē missi
sunt. Id imperium adeò superbum & indignum
Lacedæmonijs visum est, vt si antiqua ciuitatis
fortuna esset, haud dubiè arma extemplò capturi
fuerint. Maximè autem consternauit eos metus,
si semel primis imperiis obediēdo iugū accepis-
sent, ne id quod iamdiu moliretur, Philopœmen
exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igi-
tur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua
consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque
exulibus erat, interfectis, decreuerunt renūcian-
dam societatem Achæis: legatosq. extemplo Ce-
phaleniam mittendos, qui consuli M. Fuluio, qui-
que Romanis Lacedæmonem dederent: orarēt-
que eum, *vt veniret in Peloponnesum ad vrbem La-
cedæmonem in fidem ditionemq; populi Romani acci-
piendam.* Id vbi legati ad Achæos retulerunt, om- XXXII
nium ciuitatū quæ eius concilij erant, consensu,
bellum Lacedæmonijs indictum est. ne ex tem-
plò gereretur, hyems impedijt. incursionibus ta-
men paruis, latrocinij magis quàm belli modò,
non terra tantùm, sed etiam nauibus à mari fines
eorum vastati. Hic tumultus consulem in Pelo-

Achæi Lacedæmonijs bellum indicunt.

ponnesum adduxit: iussuq; eius Elin concilio indicto, Lacedæmonij ad disceptãdum acciti. Magna ibi non disceptatio modò, sed etiam altercatio fuit. cui consul cùm alia satis ambitiosè, partem vtramque fouendo, incerta respõdisset: vna denuntiatione, *vt bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent*, finẽ imposuit. Vtrinque legatio missa Romam est. exules quoque Lacedæmoniorum suam causam legationemque Achæis iniunxerunt. Diophanes & Lycortas Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. qui dissidentes in Republ. tũ quoque minimè inter se conuenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat. *eos optimè controuersias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse.* Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, *vt Achæis ex fœdere ac legib. suis quæ decressent, agere liceret: libertatemq; sibi illibatam, cuius ipsi auctores essent, præstarent.* Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: nouari tamen nihil de Lacedæmonijs placebat. cæterum responsum ita perplexũ fuit, vt & Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperent: & Lacedæmonij non omnia concessa ijs interpretarentur. Hac potestate immodicè Achæi ac superbè vsi sunt.

Achæi & Lacedæmonij legatos Romã mittũt.

XXXIII Philopœmeni continuatur magistratus, qui veris initio exercitu indicto castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, *& ciuitatem in pace futuram, si id fecissent*, pollicens: *& illos nihil indicta causa passuros.* Silentium præ metu cæterorum fuit. quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt: fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec causam dixissent. Ierunt alij etiam illustres viri, & aduocati priuatis: & quia pertinere causam eorum ad Rempublicam censebant. Nũquam aliàs exules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant in fines: quia nihil æquè alienaturum animos ciuitatis videbatur. tunc exercitus totius propè antesignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmonijs ad portam castrorum agmine facto occurrerunt. & primò lacessere iurgijs: deinde altercatione orta, cùm accenderentur iræ, ferocissimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi *deos & fidem legatorũ testarentur*: & legati & prætor summoueret turbas, & protegeret Lacedæmonios: vinculaq; iam quosdam inijcientes arceret, crescebat tumultus concitata turba. Et Achæi ad spectaculum primo concurrerunt. deinde vociferantibus exulibus quæ passi forent, & orantibus opem, affirmantibusque simul *nunquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent: fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse*: accensa his vocib. multitudo ad vocem vnius, qui vt *ferirent*, inclamauit, saxa cõiecit: atque ita XVII. quibus vincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt. LXIII. postero die comprehensi, à quibus prætor vim arcuerat, non quia saluos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat: obiecti multitudini iratæ, cùm auersis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, & traditi sunt ad supplicium.

XXXIV Hoc metu iniecto Lacedæmonijs, imperatum primum, *vt muros diruerent*: deinde *vt omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent*. tum *vti quæ seruitia tyranni liberassent* (ea magna multitudo erat) *ante diem certam abirent. qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis ius esset. Lycurgi leges, moresq; abrogarent: Achæorũ assuescerent legibus, institutisque. ita vnius eos corporis fore, & de omnib. rebus facilius consensuros.* Nihil obedientius fecerũt, quàm vt muros diruerent: nec ęgrius passi sunt, quàm exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de restituendis ijs factum est. mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedæmonijs asscriptos (ita enim vocabant, qui à tyrannis liberati erant) vrbe excessisse, in agros dilapsos priusquam dimitteretur exercitus: ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere iure prædæ placuit. multi comprehensi venierũt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta est: quam Lacedæmonij diruerant. Et ager Belbinatis, quem iniuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem ciuitati ex decreto vetere Achæorum: quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut eneruata ciuitas Lacedæmoniorũ diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quàm disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueuerant, sublata.

Quæ imperata sunt Lacedæmonijs ab Achæis.

XXXV A concilio vbi apud consulem inter Achæos, Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fuluius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creauit consules M. Valerium Messalam, & C. Liuium Salinatorem: cùm M. Æmiliũ Lepidum inimicum eo quoq; anno petentem deiecisset. Prætores inde creati Q. Martius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Cartinius. P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus, Comitijs perfectis, consulem M. Fuluium in prouinciam ad exercitum redire placuit, eiq; & collegæ. Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem Herculis signum dei ipsius ex decem virorum responso, & seiuges in Capitolio aurati ab Cn. Cornelio positi. consulem dedisse, inscriptum est. & XII. clypea ærata ab ædilibus curulibus P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. & ædilis plebis Q. Fuluius Flaccus duo signa aurata, vno reo damnato (nam separatim accusauerant) posuit. collega eius A. Cæcilius neminem condemnauit. Ludi Romani ter, plebeij quinquies toti instaurati. Marcus Valerius Messala inde, C. Liuius Salinator consulatum idibus Martijs cùm inissent, *de Republica déque prouincijs, & exercitibus senatum consuluerunt.* De Ætolia & Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus, alteri Gallia prouincia decreta est. comparare inter se, aut sortiri iussi: & nouos exercitus, binas legiones scribere: & vt socijs Latini nominis quindena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messalæ Ligures, Sa-

Lycurgi disciplina Lacedæmonijs sublata.

Prouinciarũ sortitio.

linatori obtigit Gallia. Prætores inde fortiti sunt. Marco Claudio vrbana, Publio Claudio peregrina iurisdictio euenit. Q. Martius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Catinius vlteriorem est sor-

XXXVI titus. De exercitibus ita placuit. *E Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Brutios traduci: & qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: & classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sēpronium proprætorem.* Hispanijs legionis singulæ, quæ tum in ijs prouincijs erant, decretæ: & vt terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum socijs imperarent, secumque transportarent. priusquam in prouincias noui magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemuiro-

Prodigia. rum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam fermè & quartam tenebræ obortæ fuerant. & nouendiale sacrificium indictum est, quod in Auentina lapidibus pluisset. Campani, cùm eos ex senatusconsulto quod priore anno factum erat, censores Romæ censeri coegissent (nam antea incertum fuerat, vbi cēserentur) petierunt, *vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret: & si qui prius duxissent, vt habere eas: & ante eam diem nati, vt iusti sibi liberi hæredesque essent.* vtraque res impetrata. De Formianis Fundanisq; municipibus, & Arpinatibus, C. Valerius

* Tappus tribun* plebis promulgauit: *vti ijs suffragij latio* (nam antè sine suffragio habuerant ciuitatem) *esset.* Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cùm intercederent: edocti, *populi esse, non senatus ius, suffragium, quibus vellet impartiri*, destiterunt incœpto. Rogatio perlata est, *vt in Aemilia tribu Formiani & Fundani, in Cornelia Arpinates ferrēt*, atq; in his tribubus tum primùm ex Valerij plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit. censa ciuium capita CCLVIII. milia, CCCVIII. Lustro perfecto, consules in prouincias profecti sunt.

Populi non senatus erat suffragij lationē impertiri.

Ad Manlium consulem legationes ex omni Asia missæ.

XXXVII Hyeme ea qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Mālium consulem primùm, deinde proconsulē hybernantem in Asia, legationes vndique ex omnibus ciuitatib. gentibusq;, quæ cis Taurum montem incolunt, conueniebant: & vt clarior nobiliorq; victoria Romanis de rege Antiocho fuit quàm de Gallis; ita lætior socijs erat de Gallis quàm de Antiocho. Tolerabilior regia seruitus fuerat, quàm feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populātes inferret. itaque vt quibus libertas Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset: non gratulatū modò venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus, attulerāt. & ab Antiocho legati, & ab ipsis Gallis, vt pacis leges dicerentur: & ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendámq; pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum iuuisset.

*Valent. 120000.co. Ei * CC. talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, *cùm Eumenes rex venisset, tum daturum ijs leges.* ciuitatum legationes cum benignis responsis lætiores etiam quàm venerant, dimissæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere iussi aduehere, eò se cum exercitu venturū. Principio deinde veris lustrato exercitu profectus, die octauo Apameam venit, ibi triduum statiuis habitis; tertijs rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quò pecuniam frumentumque regios conuehere iusserat, peruenit. * M. & D. talenta argenti accepta Apameam, deportantur. frumentum exercitui diuiditur. Inde ad Pergam ducit: quæ vna in ijs locis regio tenebatur præsidio. appropinquāti præfectus præsidij obuius fuit, XXX. dierum tempus petens, vt regem Antiochum de vrbe tradēda consuleret. dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est. à Pergā L. Manlio fratre cum IIII. millibus militum Oroanda ad reliquum pecuniæ, ex eo quod pepigerant, exigendum misso, ipse quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit. Ibi ex decem legatorum sententia fœdus in hæc verba ferè cum Antiocho conscriptum est. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano, socijs ve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorúmve, qui sub ditione eius erunt, transire sinito. neu commeatu, neu qua alia ope iuuato. Idem Romani socijque Antiocho, & ijs, qui sub imperio eius erunt, præstent. Belli gerendi ius Antiocho ne esto cum ijs, qui insulas colunt, neve in Europam transcēdi. Excedito vrbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem vsq; ad Tanaim amnem, & à valle Tauri vsque ad iuga quà in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex ijs oppidis, agris, castellisq;, quibus excedat. si qua extulit, quæ quoque oportebit, rectè restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum vrbium ciues quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho, intraq; fines eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certā redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosq; sunt, ijs ius abeundi manendique esto. Seruos, seu fugitiuos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis, socijsque. Elephantos tradito omnes, neq; alios parato. Tradito & naues lōgas armamētaq; earum: neve plures quā decem naues actuarias, nulla quarum plus quàm XXX. remis agatur, habeto: néve monerē ex belli causa, quod ipse illaturus erit. néve nauigato citra Calycadnum, néve Sarpedonē, promōtoria; extra quam si qua nauis pecuniam, stipēdium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede cōducendi ex ijs gētib., quæ sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto: ne voluntarios quidē recipiendi. Rhodiorū sociorúmve, quæ ædes ædificiaq; intra fines regni Antiochi sunt, quæ iure ante bellū fuerūt, eo Rhodiorū sociorúmvé sunto. Si quæ pecuniæ debētur, earū exactio esto. Si quid ablatū est, id conquirēdi, cognoscendi, repetendiq; ius item esto. Si quas vrbes, quas tradi oportet, ij tenent, quib. Antiochus dedit, ex ijs præsidia deducito: vtiq; rectè tradātur, curato. Argēti pro XII. millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionib. æquis. talentum ne minus pondo LXXX. Romanis pōderib. pendat. & tritici DXL. millia modiûm. Eumeni regi talenta CCCL. intra quinquenniū dato: & pro frumēto quod æstimatione fiat, talenta CXXVII. Obsides Romanis XX. dato: & pro triēno mutato, ne mino-*

*Valent. 9000 co. coron.

XXXVIII Pacis cum Romanis & Antiocho leges.

res octonûm denûm annorum, neu maiores quinûm quadragenûm. Si qui sociorum populi Romani vltro bellũ inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto: dum ne quam vrbem aut belli iure teneat, aut in amicitiam accipiat. cõtrouersias inter se iure ac iudicio disceptẽt: aut si vtrisque placebit, bello. De Annibale Pœno, & Ætolo Thante, & Mnesimacho Acarnane, & Chalcidensibus, Eubulida & Philone dedendis, in hoc quoque fœdere asscriptũ est: *& si quid postea addi mutarive placuisset, vt id saluo fœdere fieret.*

XXXIX Cõsul iurauit in hoc fœdus: ab rege qui exigerẽt iusiurandum, profecti Q. Minutius Thermus, & L. Manlius: qui tum fortè ab Oroandis rediit. & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, vt Patara extemplò proficisceretur: quæque ibi naues regiæ essent, concideret, cremaretque. Profectus ab Epheso quinquaginta tectas naues aut concidit, aut incendit. Telmessum eadem expeditione, territis subito aduentu classis oppidanis recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam traiecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piræum ab Epheso naues venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, cum inter cætera quæ accipienda ab Antiocoho erãt, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset: deinde causas ciuitatum, multis inter nouas res turbatis, cognouit. Et Ariarates rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Ciuitatum autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, ijs immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni iusserunt. nominatim præterea Colophonijs, qui in Notio habitant, & Cymeis & Milesiis immunitatem concesserunt. Clazomenijs super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt, & Milesiis, quem sacrum appellant agrum restituerunt. & Iliensibus Rhœtũ & Gergithum addiderunt. non tam ob recentia vlla merita, quàm originum memoria, eadem & Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque & Smyrnæos & Erytræos, pro singulari fide quam eo bello præstiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocensibus & ager quem ante bellum habuerant, redditus: & vt legibus antiquis, vterentur, permissum. Rhodijs affirmata, quæ data priore decreto erant. Lycia & Caria datæ vsque ad Mæandrum amnem, præter Telmessum. Regi Eumeni Chersonensum in Europa, & Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam vtramque: alteram ad Hellespontum, maiorem alteram vocant: & Mysiam, quam Prusias rex ademerat ei restituerunt: & Lycaoniam, & Myliada, & Lydiam, & nominatim vrbes Tralleis, atque Ephesum & Telmessum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cùm esset, quia pars eius citra, pars vltra Taurum est: integra res ad senatum reijcitur. His fœderibus decretisque datis Manlius cum decem legatis, omniq; exercitu ad Hellespontũ profectus, euocatis eò regulis Gallorum, leges quibus pacem cum Eumene seruarent, dixit, denuntiauitque: *vt morem vagandi cum armis finerent, agrorumque suorum terminis se continerent.* Contractis deinde ex omni ora nauib. & Eumenis etiam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam traiecit. inde per Chersonnesum modicis itinerib. graue præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ statiua habuit: vt quam maximè recentibus & integris iumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die ad amnem Melana, quem vocant: inde postero die Cypsela peruenit. à Cypselis via decem millium fere siluestris, angusta, confragosa excipiebat. propter cuius difficultatem itineris in duas partes diuisus exercitus. & præcedere vna iussa, altera magno interuallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaque alia præda. Itaque cum per saltũ iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astij & Cæni & Maduateni & Cœletæ ad ipsas angustias viam circunsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum, eum scisse, non alia, quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, solicitus propter iniquitatem locorũ. Thraces nihil se mouerunt, donec armati transirent. posteaquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta & sarcinas inuadunt. cæsisque custodibus, partim ea quæ in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. Vnde posteaquam clamor primum ad eos qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, vtrimque in medium concurritur, & inordinatum simul pluribus locis prœlium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus, & plerosque, vt ad rapiendum manus vacuas haberẽt, inermes ad cædem præbet: Romanos iniquitas locorũ barbaris per calles notos occursantibus, & latentib. interdũ per cauas valles, prodebat. ipsa etiam onera plaustraque, vt sors tulit, his aut illis incõmodè obiecta pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. prout locum iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alij enim pluribus quàm ipsi erant, alij paucioribus occurrerãt) varia pugnæ fortuna est: multi vtrimq; cadũt. Iam nox appetebat, cum prœlio excedunt Thraces, non fuga vulnerũ, aut mortis: sed quia satis prædæ habebant. Romanorũ primum agmen extra saltum circa templum Vendidium castra loco aperto posuit.

XLI pars altera ad custodiam impedimẽtorum medio in saltu duplici circumdata vallo mãsit. postero die, prius explorato saltu quàm mouerent, primis se coniungunt. In eo prœlio, cùm & impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, cùm passim toto prope saltu

Antiochi naues concisæ, vel incensæ.

Ariarates Cappadocũ rex in amicitiam populi Romani recipitur.

Quid cuique ciuitati in Asia datũ, aut ademptum.

XL Gallogræcis pacis leges à consule dicuntur.

Thracum decem millia Manlij exercitum in angustiis ad Cypsela adoriuntur.

pugnarentur, cecidissent; plurimum Q. Minutii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen peruentũ est. inde Æniorum fines præter Apollinis Zerinthiũ quem vocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ, quàm priores: sed quia nihil siluestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem

Thrausi angustias circa Tempyra obsidentes fugantur a Romanis.

spem prædæ Thrausi, gens & ipsa Thracum, conuenêre: sed quia nudæ valles, procul vt conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant: minus terroris tumultusq; fuit apud Romanos. quippe etsi iniquo loco, prœlio tamen iusto, acie aperta, collatis signis dimicãdum erat. conferti subeuntes cum clamore impetu facto primum expulêre loco hostes; dein de auertêre: fuga inde cædesque suis ipsos impedientibus angustiis fieri cœpta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra: postero die patenti itinere Priãticus campus eos excepit, triduumq; ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum; conferentibus ipsis, partim ex nauibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab statiuis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitatum agrum Neapolim peruentum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde

Per medios Thracas Manlius in Macedoniã peruenit.

per medios Thracas dies noctesque, & si non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam peruenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cùm à Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quàm quòd prædæ minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tũ quoq; Claudius auctor est, *ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Mutinis Numidæ occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filiũ per medios hostes cũ centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundẽ mox cùm iam Mutines in medio elephãtis collocatis, in cornua equitib. dispositis, manũ cùm hoste cõseruisset, terrorẽ ab tergo præbuisse. atq; inde turbatos equestri, velut procella hostes ad peditũ agmen non accessisse.* Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirũ Apolloniam cùm peruenisset, nondum adeò hyberno contempto mari, vt traijcere auderet, Apollo-

XLII niæ hybernauit. Exitu propè anni M. Valerius Cos. ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in prouincia re gesta, vt ea probabilis moræ causa esset, quòd solito serius ad comitia venisset. Comitia Coss. rogandis fuerunt ad XII. Calend. Martias, creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius: Postero die Prr. facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba; Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fuluius Flaccus, M. Furius Crassipes: Comitiis perfectis, quas prouincias prætoribus esse placeret, retulit ad senatum Cos. decreuerunt duas Romæ iuris dicendi causa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum & Galliam: & extemplò, priusquam inirent magistratum: sortiri iussi. Ser. Sulpicius vrbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus. L. Terentius

Siciliam, Q. Fuluius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minutius Myrtilus, & L. Manlius, *quòd legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudij Pr. vrbis per fetiales traditi sunt legatis, & Carthaginem aucti.* In Liguribus magni belli, & gliscentis indies magis fama erat. itaq; Coss. nouis, quo die de

Ligures ambobus Coss. prouincia decernitur.

prouincijs & de Republ. retulerunt, senatus vtrique Ligures prouinciã decreuit. Huic S. C. Lepidus Coss. intercedebat *indignũ esse prædicãs,* Coss. *ambos in valles Ligurũ includi. M. Fuluium & Cn. Manliũ biennium iam, alterum in Europa, alterũ in Asia, velut pro Philippo atq; Antiocho substitutos regnare. si exercitus in his terris esse placeat,* Coss. *eis potius quàm priuatos præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellũ indictũ non sit, pacẽ pretio venditãtes. si eas prouincias exercitib. obtinere opus esset: sicut M. Acilio, L. Scipioni* Coss. *M. Fuluius & Cn. Mãlius successissent cõsules: ita Fuluio Mãlioq; C. Liuiũ, & M. Valeriũ* Coss. *debuisse succedere. nũc certè perfecto Aetolico bello, recepto ab Antiocho Asia, deuictis Gallis, aut* Coss. *ad exercitus cõsulares mitti, aut reportari legiones inde, reddiq; tãdẽ Republ. debere.* Senatus his auditis in sentẽtia perseuerauit, vt Coss. ambobus Ligures prouincia esset: Manliũ Fuluiumque decedere de prouincijs, & exercitus inde deducere, ac redire Romã placuit. Inimicitiæ inter M. Fuluium & M. Æmi-

lium Coss. erant & super cætera Æmilius *serius biennio se* Cos. *factum M. Fuluij opera* aiebat. itaq; XLIII ad inuidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatũ subornatos criminib. introduxit. *Qui sibi, cùm in pace essent, imperataq; à priorib.* Coss. *fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fuluio parati essent, bellum illatũ questi: agros primùm depopulatos, terrorẽ direptionis & cædis vrbi iniectum, vt eo metu claudere cogerẽtur portas. obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exẽpla belli edita in se, cædibus, incendijs, ruinis, direptione vrbis, cõiuges, liberos in seruitiũ abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moueat, tẽpla tota vrbe spoliata ornamentis. simulachrã deûm, deos demum ipsos cõuulsos ex sedib. suis ablatos esse; parietes postesq; nudatos: quos adorẽt, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus non superesse.*

Ambracienses legati in M. Fuluio in senatu queruntur.

Hæc querentes interrogãdo criminosè ex cõposito Cos. ad plura, velut non sua sponte dicẽda, eliciebat. Motis patrib., alter Cos. C. Flaminius

C. Flaminius Cos. Fuluij causã defendit.

M. Fuluij causam excepit: qui *veterẽ & obsoletam viã ingressos Ambracienses* dixit. *Sic M. Marcellũ à Syracusanis, sic Q. Fuluiũ à Cãpanis accusatos. quin eadẽ opera T. Quintiũ à Philippo rege, M. Aciliũ, & L. Scipionẽ ab Antiocho, Cn. Manliũ à Gallis, ipsum Fuluiũ ab Aetolis & Cephalenæ populis accusari paterentur? Ambraciam oppugnatam & captã, & signa inde ornamẽtaque ablata, & cætera facta, quæ captis vrbib. soleant, negaturum aut me pro M. Fuluio, aut ipsũ M. Fuluiũ censetis P. C? qui ob has res gestas triũphũ à vobis postulaturus sit? Ambraciã captã, signaque, quæ ablata criminãtur, & cætera spolia eius vrbis ante currũ laturus, & fixurus in postib. suis? Nihil est, quod se ab Aetolis separẽt. eadẽ Ambraciẽsiũ & Aetolorũ causa est. Itaq; collega meus, vel in alia causa inimicitias exerceat; vel si in hac vtiq; mauult, retineat Ambracienses suos in aduentũ M. Fuluij. ego nec de Am-*

bracienſibus, nec de Aetolis decerni quicquam abſente
XLIV M. Fuluio patiar. Cùm Æmilius callidam malitiã inimici, velut omnibus notam inſimularet, & tẽpus eum morando extracturam diceret, ne conſule inimico Romam veniret, certamine conſulum biduum abſumptum eſt: nec præſente Flaminio decerni quicquam videbatur poſſe. captata occaſio eſt, cùm æger fortè Flaminius abeſſet. & referente Æmilio S. C. factum eſt. vt Ambracienſib. omnes ſuæ res redderentur: in libertate eſſent, ac legibus ſuis vterentur. portoria, quæ vellẽt, terra marique caperẽt, dum eorum immunes Romani ac ſocij Latini nominis eſſent: ſigna aliaq; ornamenta, quæ quererẽtur ex ædibus ſacris ſublata eſſe: de ijs, cùm M. Fuluius Romã reuertiſſet, placere ad collegiũ põtificum referri, & quod ij cenſuiſſent, fieri. Neq; his cõtentus Cos. fuit, ſed poſtea per infrequentiam adiecit S. C. Ambraciã non videri vi captam eſſe. Supplicatio inde ex decemuirorum decreto pro valetudine populi fuit per triduum: quia grauis peſtilentia vrbem atque agros vaſtabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionib. liberati Coss. & delectu perfecto (nouis enim vterque maluit vti militibus) in prouinciã profecti ſunt: vete reſq; omnes dimiſerunt. Poſt conſulum profectionem Cn. Manlius proconſul Romam venit. cui cùm ab Ser. Sulpicio Pr. ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſſet: & ipſe commemoratis rebus ab ſe geſtis poſtulaſſet, vt ob eas dijs immortalibus honos haberetur, ſibique triumphanti vrbem inuehi liceret: contradixerunt pars maior decem legatorũ, qui cum eo fuerãt, & ante alios

Senatuſcõſ. pro Ambracienſibus factu aduerſus Fuluiũ.

Peſtilentia grauis.

XLV L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paulus. Legatos ſeſe Cn. Mãlio datos pacis cum Antiocho faciẽdæ cauſa, fœderiſq; & legum, quæ cum L. Scipione inchoata fuiſſent, perficiendarum. Cn. Manlium ſumma ope tetendiſſe, vt eam pacem turbaret: & Antiochũ, ſi ſui poteſtatem feciſſet, inſidiis exciperet; ſed illum cognita fraude Cos. cùm ſæpè colloquiis petitis captatus eſſet, non congreſſũ modò, ſed conſpectum etiã eius vitaſſe. cupientem tranſire Taurũ; ægrè omniũ legatorũ precibus, ne carminib. Sibyllæ prædictam ſuperantib. terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admouiſſe tamen exercitum, & propè ipſis iugis ad diuortia aquarum caſtra poſuiſſe. cùm nullã ibi cauſam belli inueniret, quieſcẽtibus regijs, circumegiſſe exercitum ad Gallogræcos, cui nationi non ex ſenatus auctoritate; non populi iuſſu bellum illatum, quod quem vnquã de ſua ſentẽtia facere auſum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pœnorũ recentiſſima bella eſſe. de omnib. his conſultũ ſenatũ, populũ iuſſiſſe ſæpè legatos antè miſſos, res repetitas: poſtremo qui bellũ indicerent miſſos. Quid eorum Cn. Manli factum eſt, vt iſtud publicum P. R. bellum, & non tuum priuatum latrociniũ dicamus? Vt eo ipſo cõtẽtus fuiſti, recto itinere duxiſti exercitum ad eos, quos tibi hoſtes deſumpſeras: an & per omnes anfractus viarum, cùm ad biuia conſiſteres, vt quò flexiſſet agmen Attalus Eumenis frater, eò Cos. mercenarius cum exercitu Romano ſequereris, Piſidiæ Lycaoniæq; & Phrygiæ receſſus omnes atque angulos peragraſti, ſtipẽ à tyrannis caſtellaniſq; deuiis colligẽs? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum alijs æquè innoxijs populis? Bellũ autem ipſum, cuius nomine triũphum petis, quo modo geſſiſti: loco æquo, tempore tuo pugnaſti? Tu verò rectè, vt dijs immortalib. honos habeatur, poſtulas: primùm, quòd pro temeritate imperatoris nullo iure gentium bellum inferentis pœnas luere exercitũ noluerũt: deinde, quòd belluas, non hoſtes nobis obiecerunt. Nolite nomen tantum exiſtimare mi-

Accuſarunt Cn. Mãlius quòd iniuſſu P. R. bellũ geſſerit.

XLVI ſtum eſſe Gallogræcorum: multò antè & corpora & animi miſti ac vitiati ſunt. an ſi illi Galli eſſent, cum quib. millies vario euentu in Italia pugnatũ eſt, quãtũ in imperatore noſtro fuit, nuntius illinc rediſſet? bis cum ijs pugnatũ eſt, bis loco iniquo ſubijt, in valle inferiore pedib. penè hoſtium aciem ſubegit, vt ſi non tela ex ſuperiore loco mitterẽt, ſed corpora ſua nuda inijcerẽt, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna P. R. eſt, magnum & terribile nomen. recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, propè attonitæ erant, tantæ corporum moles. fundis ſagittiſq; in fugã cõſternatæ ſunt. gladius in acie cruentatus nõ eſt Gallicu bello: velut auiũ examina ad crepitũ primũ miſſilium auolauère. At hercule nos ijdẽ (admonẽte fortuna, quid, ſi hoſtem habuiſſemus, caſurum fuiſſet) cùm redeũtes in latrunculos Thracas incidiſſemus, cæſi, fugati, exuti impedimentis ſumus. Q. Minutius Thermus, in quo haud paulo plus damni factũ eſt, quàm ſi Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat, periſſet: cum multis viris fortib. cecidit. exercitus ſpolia regis Antiochi referẽs, trifariam diſſipatus: alibi primum, alibi poſtremũ agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarũ noctem vnam delituit. Pro his triũphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæq; foret acceptum, de quib. hoſtibus triũphum peteres? de ijs, vt opinor, quos tibi hoſtes ſenatus, aut P. R. dediſſet. ſic huic L. Scipioni, ſic illi M. Acilio de rege Antiocho, ſic paulò antè T. Quintio de rege Philippo, ſic P. Africano de Annibale & Pœnis & Syphace triũphus datus. & minima illa, cùm iam ſenatus cenſuiſſet bellũ; quæſita tamen ſunt, quibus nuntiandũ eſſet: ipſis vtique regib. nũtiaretur, an ſatis eſſet ad præſidiũ aliquod nuntiari? Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fetialia iura? nullos eſſe fetiales? fiat (pace deûm dixerim) iactura religionis: obliuio deorũ capiat pectora veſtra. num ſenatum quoq; de bello conſuli non placet? non ad populum ferri, velint, iubeántne cũ Gallis bellum geri? Modo certè Coss. Græciam atq; Aſiam volebant. tamen perſeuerantib. vobis Ligures prouinciam decernere, dicto audientes fuerunt. meritò ergò à vobis proſperè bello geſto triumphum petent; quibus auctoribus geſſerunt. Talis oratio Furij & Æmilij

XLVII fuit. Manlium in hunc maximè modum reſpondiſſe accepimus: Tribuni plebis antea ſolebãt triumphum poſtulantib. aduerſari P. C. quibus ego gratiam habeo, quod ſeu mihi, ſeu magnitudini rerum geſtarũ hoc dederũt, vt non ſolùm ſilentio cõprobarent honorem meum, ſed referre etiam, ſi opus eſſet, viderentur parati eſſe. ex decem legatis, ſi dijs placet, quod conſiliũ diſpenſandæ cohoneſtandæq; victoriæ imperatoribus maiores dederunt noſtri, aduerſarios habeo. L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conſcẽdere prohibent, coronam inſignem capiti detrahunt. quos ego, ſi tribuni me triumphare prohiberent, teſtes citaturus fui rerũ à me geſtarũ. Nullius equidem inuideo honori, P. C. vos tribunos plebis nuper, viros fortes ac ſtrenuos, impediẽtes Q. Fabij Labeonis triũphum, auctoritate veſtra deterruiſtis. triũphauit, quem non bellum iniuſtũ geſſiſſe, ſed hoſtem omnino nõ vidiſſe, inimici iactabãt. ego, qui cùm centũ millib. ferociſſimorũ hoſtium

Manlij pro ſe oratio.

stium signis collatis to ties pugnaui: qui plus XL. millia
hominũ ceps aut occidi, qui bina castra eorũ expugna-
ui, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora, quàm terra
Italia est, reliqui: non triũpho modo fraudor, sed cau-
sã apud vos P. C. accusantib. meis ipse legatis dico. Du-
plex eorũ, vt animaduertistis P. C. accusatio fuit: nam
nec gerẽdum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum
temerè atq; imprudenter, dixerunt. non erant Galli ho-
stes, sed tu eos pacatos imperata faciẽtes violasti. Non
sum postulaturus à vobis P. C. vt quæ communiter de
immanitate gentis Gallorũ, de infestissimo odio in no-
men Romanum scitis: ea de illis quoq;, qui Asiã incolũt,
existimetis. Gallos remota vniuersæ gentis infamia at-
que inuidia, per se ipsos æstimate. Vtinã rex Eumenes,
vtinam Asiæ ciuitates omnes adessent, & illos potius
querentes, quàm me accusantẽ audiretis. mittite agedũ
legatos circa omnes Asiæ vrbes, & quærite, vtra
grauiori seruitute, Antiocho vltra Tauri iuga emoto,
an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorũ va-
stati sint, quoties prædæ abactæ, referãt: cùm vix redi-
mẽdi captiuos copia esset, & mactatas humanas hostias
immolatosq; liberos suos audirẽt. Stipendiũ scitote per-
pendisse socios vestros Gallis: & nũc liberatos per vos
regio imperio, fuisse pẽsuros, si à me foret cessatum, quo
lõgius Antiochus emotus esset, hoc impotẽtius in Asia
Galli dominarẽtur: & quicquid est terrarũ citra Tau-
ri iuga, Gallorum imperio, non vestro adiecissetis. At
enim sunt quidẽ ista vera. etiam Delphos, quondã com-
mune humani generis oraculum, vmbilicũ orbis terra-
rum, Galli spoliauerũt: nec ideo P. R. his bellũ indixit,
aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id
tẽpus, quo nõdum in iure ac ditione vestra Græcia atq;
Asia erat, ad curandũ animaduertendumq; quid in his
terris fieret: & hoc quo finem imperij Romani Tau-
rum montẽ statuistis, quo libertatem immunitatemve
ciuitatib. datis, quo alijs fines adiicitis, alias agro mul-
ctatis, alijs vectigal imponitis: regna augetis, minui-
tis, donatis, adimitis: curæ vestræ censetis esse, vt pacem
terra mariq; habeãt. An nisi præsidia deduxisset An-
tiochus, quæ quieta in suis arcib. erãt, non putaretis li-
beratã Asiam, si Gallorũ exercitus effusi vagarentur,
rata dona vestra, quæ dedistis regi Eumeni, rata liber-
XLVIII *tas ciuitatib. esset? Sed quid ego hæc ita argumentor?*
tãquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te L.
Scipio appello, cuius ego mihi, succedens in vicẽ imperij
tui, virtutem felicitatemq; pariter non frustra ab dijs
immortalib. precatus sum: te P. Scipio, qui legati ius,
collegæ maiestatẽ, & apud fratrem Cos. & apud exerci-
tũ habuisti: sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum
legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu vtroq; (id
enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaueritis; vt
cum hostib. iustis? cecideritis? spolia eorum retuleritis?
Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum his sena-
tus decreuerat, & populus iusserat. Sed simul, vt opi-
nor, cũ his decreuerãt iusserãtq;, qui inter eius præsidia
fuissent. ex quib. præter Antiochũ, cum quo pacem pe-
pigerat Scipio: & cũ quo nominatim fœdus vt fieret,
mandaueratis: omnes hostes erant, qui pro Antiocho
arma aduersus nos tulerũt. in qua causa cum Galli ante
omnes fuissent, & reguli quidam & tyranni: ego tamẽ
& cum alijs pro dignitate imperij vestri coactis luere
peccata sua, pacẽ pepigi: & Gallorũ animos, si possent
mitigari à feritate insita, tẽtaui: & posteaquã indomi-
tos atq; implacabiles cernebã, tum demũ vi atq; armis
coercẽdos ratus sum. Nũc quoniã suscepti belli purgatũ
est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo cõfiderẽ equi-
dem causæ meæ, etiam si non apud Romanum, sed apud
Carthaginiensem senatum agerẽ: vbi in crucẽ tolli im-
peratores dicuntur, si prospero euentu, prauo cõsilio rẽ
gesserunt. Sed ego in ea ciuitate, quæ ideò omnib. rebus
incipiendis gerendisq; deos adhibet, quia nullius calũniæ
subiicit ea, quæ dij comprobauerunt; & in solennibus
verbis habet, cùm supplicationem aut triũphum decer-
nit, quòd benè ac feliciter Rempublicã administrarit; si
nollem, si graue ac superbum existimarem virtute glo-
riari: pro felicitate mea exercitusq; mei, quod tantam
nationem sine vlla militum iactura deuicimus; postu-
larẽ, vt dijs immortalib. honos haberetur, & ipse triũ-
phans in Capitolium ascenderem, vnde votis ritè nun-
cupatis profectus sum: negaretis hoc mihi cum dijs im-
mortalibus? Iniquo enim loco dimicaui. Dic igitur, quo XLIX
æquiore potuerim dimicare: cùm montẽ hostes cepissẽt?
loco munito se tenerent? nempe eundũ ad hostes erat, si
vincere vellem. Quid? si vrbem eo loco haberent? &
mœnib. se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid?
ad Thermopylas æquóne loco M. Acilius cũ rege An-
tiocho pugnauit? Quid? Philippum non eodem modo
super Aoum amnẽ iuga tenentem montiũ T. Quintius
deiecit? Equidẽ adhuc qualem aut sibi sibi fingant, aut
vobis videri velint hostem fuisse, non inuenio: si dege-
nerẽ & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel
iniquo loco subeũtibus fuit? si timendũ & feritate ani-
morũ & robore corporũ, huicne tantæ victoriæ triũ-
phum negatis? Cæca inuidia est P. C. nec quidquã aliud
scit, quàm detrectare virtutes, corrumpere honores ac
præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis P. C. si lõgio-
rem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed ne-
cessaria criminũ defensio fecit. An etiam per Thraciam
saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis,
& culta ex silnestrib. facere potui? & præstare, necubi
notis sibi latebris delitescerẽt latrones Thraces? ne quid
sarcinarũ raperetur? ne quod iumentũ ex tanto agminè
abstraheretur? ne quis vulneraretur? nec vulnere vir
fortis ac strenuus Q. Minutius moreretur? in hoc casu,
quo infeliciter incidit, vt talem ciuẽ amitteremus, hæ-
rent. quòd saltu iniquo, loco alieno cùm adortus hostis
nos esset, duæ simul acies primi & nouissimi agminis
hærentẽ ad impedimẽta nostri exercitũ barbarorũ cir-
cumuenerunt: quòd multa millia ipso die, plura multò
post dies paucos ceciderũt & ceperunt: hoc si ipsi tacue-
rint, vos scituros, cùm testis orationis meæ totus exer-
citus sit, non creditis. Si gladiũ in Asia nõ strinxissẽ,
si hostem non vidissem: tamen PROCOS. *triumphũ in*
Thracia duobus prælijs merueram. Sed iam dictum sa-
tis est, quin pro eo, quod plurib. verbis vos, quàm vo-
lui, fatigaui, veniam à vobis petitã impetratamq; ve-
lim P. C. Plus crimina eo die, quàm defensio, va- L
luissent, ni altercationem in serum perduxissent. Manlio triumphos decernitur.
dimittitur senatus in ea opinione, vt negaturus
triumphum fuisse videretur. Postero die & cogna-
ti amicique Cn. Manlij summis opibus annexi
sunt, & auctoritas seniorum valuit, negantium
exemplũ proditũ memoriæ esse, vt imperator, qui per-
duellib. deuictis, confecta prouincia, exercitũ reportas-
set, sine curru & laurea priuatus, inhonoratusq; vrbẽ
iniret. hic pudor malignitatẽ vicit, triumphumq;
frequentes decreuerunt. Oppressit deinde mẽtio-
nem memoriamq; omnem contentionis huius

P. Scipioni Africano dies à tribunis plebis dicitur.

maius, & cum maiore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (vt Valerius Antias auctor est) duo Q. Petilij diem dixerũt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alij non tribunos plebis, sed vniuersam ciuitatẽ, quæ id pati posset, incusabant. *duas maximas orbis terrarum vrbes ingratas vno propè tempore in principes inuentas, Romã ingratiorẽ, siquidem victa Carthago victũ Annibalem in exiliũ expulisset: Roma victrix victorem Africanũ expellat.* Alij, neminem vnum ciuẽ tantũ eminere debere, vt legib. interrogari non possit: *nihil tam æquãdæ libertatis esse, quàm potentissimũ quemq; posse dicere causam. quid autem tutò cuiquã, nedum summã Reip. permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius æquum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse.* Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit. nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio Cos. Censorve maiore omnis generis hominũ frequẽtia, quàm reus ille die in forũ est deductus. Iussus dicere causam, sine vlla criminũ mentione orationem adeò magnificam de reb. ab se gestis est exorsus, vt satis cõstaret, neminem vmquã neq; melius, neque verius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioq;, à quo gesta erant: & auriũ fastidiũ aberat: quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

Scipio Africanus de rebus a se gestis dicit non aduersariorum criminibus respondet.

LI

Trib. pleb. vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hybernorum, & Locris Pleminianum tumultum cùm ad fidem præsentium criminũ retulissent, suspicionibus magis, quàm argumentis pecuniæ captæ reum accusarũt. *Filium captum sine pretio redditum. omnibusq; alijs reb. Scipionem, tamquam in eius vnius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultũ. dictatorẽ eum consuli, non legatũ in prouincia fuisse. nec ad aliam rem eò profectũ, quàm vt id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ iãpridẽ persuasũ esset, hoc Græciæ Asiæq; & omnib. ad Oriẽtem versis regib. gentibusq; appareret: vnum hominẽ caput columenq; imperij Romani esse: sub vmbra Scipionis ciuitatẽ dominã orbis terrarũ latère: nutus eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse. Infamia intactum, inuidia quà possunt vrgent.* Orationibus in noctem perductis, producta dies est. vbi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorũ cliẽtiumq; per mediam concionem ad Rostra subijt, silẽtioq; facto:

Scipionis oratio, tanto imperatore digna.

Hoc, inquit, *die tribuni plebis, vosq; Quirites, cum Annibale & Carthaginiensib. signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnaui. itaq; cùm hodie litib. & iurgijs supersederi æquũ sit, ego hinc extẽplò in Capitoliũ ad Iouem* OPT. MAX. *Iunonemq; & Mineruam, cæterosq; deos, qui Capitolio atq; arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agã, quòd mihi & hoc ipso die, & sæpè alias egregiè Reip. gerendæ mẽtem facultatẽq; dederunt: vestrum quoque quib. cõmodum est, ite mecũ Quirites: & orate deos, vt mei similes principes habeatis: ita si ab annis septemdecim ad senectutẽ semper vos ætatẽ meam honorib. vestris anteistis, ego vestros honores reb. gerendis præcessi.* Ab Rostris in Capitoliũ ascendit. simul se vniuersa concio auertit, & secuta Scipionem est: adeò, vt postremò scribæ viatoresq. Tribunos relinquerent: nec cum ijs præter seruilem comitatum, & præconem, qui reum ex rostris citabat, quisquã esset. Scipio non in Capitolio modò, sed per totam vrbem omnia templa Deûm cum P.R. circumiũt. Celebratior is propè dies fauore hominũ, & æstimatione veræ magnitudinis eius fuit, quàm quo triumphãs de Syphace rege & Carthaginiensib. vrbem est inuectus.

LII

Hic speciosus vltimus dies P. Scipioni illuxit. post quem, cùm inuidiam & certamina cùm tribunis prospiceret: die longiore producta, in Liternum concessit, certo consilio ne ad causam dicendam adesset. maior animus & natura erat, ac maiori fortunæ assuetus, quàm vt reus esse sciret, & summittere se in humilitatem causam dicentium. Vbi dies venit, citarique absens est cœptus, L. Scipio *morbum causæ esse cur abesset*, excusabat. quam excusationem cùm tribuni, qui diem dixerant, non acciperent: *& ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudiciũ & tribunos plebis & concionem reliquisset: & quib. ius de se dicendæ sententiæ & libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahẽs, triũphum de P. R. egisset: secessionemq; eo die in Capitolium à trib. plebis fecisset. Habetis ergo temeritatis illius mercedem, quo duce & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. & tantũ animorum indies nobis decrescit, vt ad quem ante annis* XVII. *exercitum & classem habentem tribunos plebis ædilemq; in Siciliã mittere ausi sumus: qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum priuatum ex villa sua extrahendum ad causam dicendã mittere non audeamus?* Tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreuerunt, si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam, diemque à collegis produci. Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. is, cùm vetuisset nomen suum decreto collegarum ascribi, tristioremq; omnes sentẽtiam exspectarent, ita decreuit. *Cùm L. Scipio excuset morbũ esse causæ fratri, satis id sibi videri: se P. Scipionem, priusquam Romã redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet auxilio ei futurum, ne causam dicat. ad id fastigiũ reb. gestis, honorib. P. R. P. Scipionẽ deorum hominumq; consensu peruenisse, vt sub Rostris reũ stare, & præbere aures adolescentium cõuitijs, populo Romano magis deforme, quàm ipsi sit.*

Scipio Liternum concessit.

Tib. Sempronij Gracchi tribuni pleb. decretum de Scipione.

LIII

Adiecit decreto indignationem. *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ Scipio? ideò quatuor nobilissimos duces Pænorũ in Hispania, quatuor exercitus fudit, fugauitq;, ideò Syphacem cepit, Annibalem deuicit, Carthaginẽ vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem huius gloriæ L. Scipio) vltra Tauri iuga emouit, vt duob. Petilijs succumberet? vos de P. Africano palmam peteretis? nullisne meritis suis, nullis vestris honorib. vmquam in arcem tutam, & velut sanctã clari viri peruenietur: vbi si non venerabilis, inuiolata saltem senectus eorum considat?* Mouit & decretum, & adiecta oratio non cæteros modò, sed ipsos etiam accusatores: & deliberaturos se quid sui iuris & officij esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. ibi gratiæ ingentes ab vniuerso ordine, præcipuè à cõsularibus senioribusque Tib. Graccho actæ sunt, *quòd Rempubl. priuatis simultatibus potiorem habuisset.* & Petilij vexati sunt probris, quòd splendere aliena inuidia voluissent, & spolia ex Africani

triumpho peterent. Silentium deinde de Africa-
no fuit. vitam Literni egit, sine desiderio vrbis.
Africanus. Literni moritur ac sepelitur.
Morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt,
monumentumq; ibi ædificari, ne funus sibi in ingrata
patria fieret. Vir memorabilis, bellicis tamē quàm
pacis artib. memorabilior prima pars vitæ, quàm
postrema fuit: quia in iuuenta bella assiduè gesta,
cùm senecta res quoque defloruere, nec præbita
est materia ingenio: quid ad primum consulatum
secundus, etiam si censuram adiicias? quid Asia-
tica legatio & valetudine aduersa inutilis, & filij
casu deformata, & post reditum necessitate aut
subeundi iudicij, aut simul cum patria deserendi?
Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque
maius neque periculosius Romani gessere, vnus
LIV præcipuam gloriam tulit. Mortē Africani cre-
uere inimicorum animi. quorum princeps fuit
M. Porcius Cato Africani inimicus.
M. Porcius Cato, qui viuo quoque eo allatrare
eius magnitudinem solitus erat. hoc auctore exi-
stimantur Petilij & viuo Africano rem ingressi, &
mortuo rogationem promulgasse. Fuit autem ro-
gatio talis. Velitis, iubeatis, quæratur, quæ pecunia
capta, oblata, coacta ab rege Antiocho est, quiq; sub eius
imperio fuerūt: quod eius in publicum relatum non est,
vti de ea re Ser. Sulpicius Pr. vrbanus ad senatum re-
ferat? quē eam rem velit senatus quærere de iis, qui præ-
tores nunc sunt? Huic rogationi primò Q. & L. Mū-
mij intercedebant. senatum quærere de pecunia non
relata in publicum, ita vt antea semper factum esset,
æquum censebant. Petilij, nobilitatem & regnum in
senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpurio
consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, la-
tius rogandū censebat: non quæ ab Antiocho modo pe-
cuniæ captæ forēt, sed quæ ab aliis regib. gētibusque; Cn.
Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem
magis pro se quàm aduersus legem dicturum ap-
parebat, dissuasor processit. is post mortem P. A-
fricani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique
eam exortam rogationem est conquestus, parum enim
fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanū post mor-
tem, nisi etiam accusaretur. & Carthaginienses exilio
Annibalis contentos esse, populū Romanum ne morte
quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama se-
pulti laceretur, & frater insuper, accessio inuidiæ, ma-
ctetur. M. Cato suasit rogationē. extat oratio eius
de pecunia regis Antiochi. Et Mumios tribunos
auctoritate deterruit, ne aduersarētur rogationi.
Remittentibus ergo his intercessionem, omnes
LV tribus vti rogasset, iusserunt. Ser. Sulpicio deinde
referente, quem rogatione Petilia quærere vellent,
Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad
hunc prætorem adeò amicum Corneliæ familiæ,
vt qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem
(est enim ea quoque fama) tradunt, pileatū sicut
in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum
isse, memoriæ prodiderint: & ad portam Cape-
nam mulsum prosecutis funus dedisse, quòd ab
eo inter alios captiuos in Africa ex hostibus re-
ceptus esset: aut adeò inimicum eundem, vt pro-
pter insignem simultatem ab ea factione quæ ad-
uersa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad
quæstionem exercendam: cæterùm ad hunc ni-
L. Scipio peculatus damnatur.
mis æquum aut iniquum prætorem reus extem-
plo factus L. Scipio: simul & delata & recepta
nomina legatorum eius, A. & L. Hostiliorum
Catonum, & C. Furij Aculeonis quæstoris: &
vt omnia contacta societate peculatus videren-
tur, scribæ quoque duo & accensus. L. Hostilius,
& scribæ & accensus, priusquam de Scipione
iudicium fieret, absoluti sunt. Scipio & A. Hosti-
lius legatus, & C. Furius damnati: quo commodior
pax Antiocho daretur, Scipionem * VI. millia pondo
auri, * quadringenta octaginta argenti plus accepisse,
quàm in ærarium retulerit: A. Hostilium * LXXX.
pondo auri, * argenti CCCCIII. Furium quæstorem
* auri centum XXX. * argenti CC. pondo. Has ego
summas auri & argenti relatas apud Antiatem in-
ueni. In L. Scipione malim equidem librarij
mendum, quàm mendacium scriptoris esse, in
summa auri atque argenti. similius enim veri est,
argenti quàm auri maius pondus fuisse: & potius
* quadragies quàm ducenties quadragies litem
æstimatam: eo magis, quòd tantæ summæ rationem
etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tra-
dunt: librumque rationis eius cùm Lucium fratrem
afferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manib.
concerpsisse, indignantem quòd cùm bis millies in æra-
rium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. ab
eadem fiducia animi, cùm quæstores pecuniam
ex ærario contra legem promere non auderent;
poposcisse claues, & se aperturum ærarium dixisse:
qui vt clauderetur, effecisset. Multa alia in Scipionis LVI
exitu maximè vitæ, dieque dicta, morte, funere,
sepulchro in diuersum trahunt: vt cui famæ, quib.
scriptis assentiar, non habeam. non dē accusato-
re conuenit; alij M. Næuium, alij Petilios diem
dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies
sit: non de anno, quo mortuus sit: non vbi mor-
tuus, aut elatus sit. alij Romæ, alij Literni & mor-
tuū & sepultū. vtrobiq; monumenta ostēduntur,
& statuæ. nam & Literni monumentum, monu-
mentoque statua superimposita fuit: quam tem-
pestate disiectam nuper vidimus ipsi. & Romæ
extra portam Capenam in Scipionum monu-
mento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Sci-
piunum dicuntur esse: tertia poetæ Q. Ennij. Nec
inter scriptores rerum discrepat solum, sed ora-
tiones quoque (si modò ipsorum sunt, quę ferū-
tur, P. Scipionis & Tib. Gracchi) abhorrent in-
ter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M.
Næuij trib. plebis habet: ipsa oratio sine nomine
est accusatoris: nebulonem modò, modò nugatorē
appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilio-
rum accusatorum Africani, aut diei dictæ Afri-
cano vllam mentionem habet. alia tota ferenda
fabula est Gracchi orationi conueniens: & illi
auctores sequendi sunt, qui, cùm L. Scipio & ac-
cusatus & damnatus sit pecuniæ captę ab rege, le-
gatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. quò
post famam de fratris casu allatam, relicta legatione
cucurrisse eum Romam: & cùm à porta recta ad fo-
rum se contulisset, quod in vincula duci fratrem di-
ctum erat, repulisse à corpore eius viatorem, &
tribunis retinentibus magis piè quàm ciuiliter vim fe-
cisse. hæc enim ipse Gracchus queritur, dissolutam
esse à priuato tribunitiā potestatē, & ad postremum
cùm auxilium L. Scipioni polliceretur, adiicit,
tolerabilioris exempli esse à trib. plebis potius, quàm à

* Valent. 672000. coron.
* 4800 cor.
* 8960 cor.
* 4050 cor.
* 4160. co.
* 2000 cor.
* Quadragies sestertiū fac. cor. 10000.
Ducenties quadragies sac coron. 800000.
Bis millies sestertium fac coron. 5000000.
Variant de Africani morte scriptores.

possessum publicè quæstores prætor misit, neque in ijs non modò vestigium vllum comparuit pecuniæ regiæ, sed nec tantum redactum est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amicísque & clientibus est L. Scipioni, vt si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quàm ante calamitatem fuerat. nihil accepit: quæ necessaria ad cultum erant; redempta ci à proximis cognatis sunt. verteratque Scipionum inuidia in prætorem, & consilium eius, & accusatores.

EPITOME LIBRI XXXIX.

EMILIVS Cos. *Liguribus subactis, viam à Placentia vsque Ariminum perductã, Flaminiæ iunxit. Initia luxuriæ introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures quicunque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia sacrum Græcum, & quidem nocturnum, scelerum omnium maximum seminarium, cùm ad ingentis turbæ coniurationem peruenisset: à consule inuestigatum, & multorum pœna sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artib. maximo, motus est senatu L. Quintius Flaminius, T. Quintij frater, eo quòd cùm Galliam prouinciam* Cos. *obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendã sua manu occiderat: siue, vt quidã tradiderunt, vnum damnatorũ securi percusserat, rogatus à meretrice Placentina, cuius amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et, tamquã ingente fortuna circa id tempus duo funera maximorum virorũ, Annibal à Prusia Bithyniæ rege, ad quem victo Antiocho confugerat, cùm dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum, T. Quintium Flaminium miserant, veneno sibi mortem consciuit. Philopœmenes quoque, dux Achæorum, vir maximus, est à Messenijs interemptus veneno, cùm ab ijs bello captus esset. Coloniæ, Pollentia & Pisaurum, & Mutina & Parma deductæ sunt. Præterea res aduersum Celtiberos prosperè gestas, & initia causasque belli Macedonici cõtinet. cuius origo inde venit, quod Philippus ægrè ferebat regnum suum minui à Romanis, eo quòd cogeretur à Thracibus, alijsque locis præsidia deducere.*

I

Quid differet Ligur hostis ab Asiatico.

VM hæc (si modò hoc anno acta sunt) Romæ aguntur, Coss. ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum interualla bellorũ Romanis militarem disciplinam erat: nec alia prouincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Asia amœnitate vrbium, & copia terrestrium maritimarumque rerum, & mollitia hostium, regijsque opib. ditiores, quàm fortiores exercitus faciebat. præcipuè sub imperio Cn. Manlij solute ac negligenter habiti sunt. itaque asperius paulò iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigauit. in Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent: loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & ex præoccupatis deiicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis leuis, & velox, & repentinus; qui nullum vsquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse fineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul, periculosaque: inops regio, quæ parsimonia astringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma & viros, omnem spem in armis habentes, erat, nec deerat vmquam cum ijs vel materia belli, vel causa: quia propter domesticam inopiam vicinos agrus incursabant: nec tamen in

II

C. Flaminius Cos. Ligures in deditionẽ accepit.

discrimen summæ rerum pugnabatur. C. Flaminius Cos. cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus prœlijs secundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit: & quia non syncera fide tradebant, cum castigarẽtur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est Cos. Cæterum effusi rursus, & pars maxima inermes per inuia & rupes deruptas præcipitantes fugerunt, quà sequi hostis non posset, ita trans Apenninum abierunt; qui castris se tenuerant, circumsessi & expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursauerant, vt coli non posset. His quoque perdomitis Cos. pacem dedit finitimis. & quia à bello quieta vt esset prouincia effecerat: ne in otio militem haberet, viam à Bononia perduxit Arretium.

Apuanes Ligures perdomuit Flaminius Cos.

M. Æmilius alter Cos. agros Ligurum, vicosq; qui in campis aut vallibus erant: ipsis mõtes duos, Balistã Suismontiumq; tenentib. deussit, depopulatusque est: deinde eos qui in montibus erant adortus, primò leuibus prœlijs fatigauit postremo coactos in aciem descendere, iusto prœlio deuicit, in quo & ædem Dianæ vouit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his & Frisinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius subegit, armaq; ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitũ duxit. viamque ad Placentia, vt Flaminiç committeret, Ariminum perduxit. prœlio vltimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Iunoni reginæ vouit.

Ligures, quos non adierat Flaminius Consul omnes subegit Æmilius.

Hæc in Liguribus eo anno gesta. In Gallia M. III
Furius Prætor insontibus Cænomanis, in pace speciem belli quærens, ademerat arma. id Cænomani conquesti Romæ apud senatum, reiectique ad Cos. Æmilium, cui vt cognosceret statueretque senatus permiserat: magno certamine cum Prætore habito, tenuerunt causam, arma reddita Cænomanis, decedere è prouincia Prætor iussus. Legatis deinde sociorum Latini no-

minis, qui toto vndique ex Latio frequentes cõuenerant senatus datus est. his querentibus *magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse*, Q. Terentio Culleoni Prætori negotium datum est, *vt eos conquireret, & quem C. Claudio M. Liuio censoribus, postve eos censores, ipsum parentémve eius apud se censum esse probassent socij, vt redire eò cogeret, vbi censi essent*. Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt: iam tum multitudine alienigenarum vrbem onerante.

IV Priusquam Coss. redirent Romam, M. Fuluius proconsul, ex Ætolia redijt. usque ad ædem Apollinis in senatu cùm de rebus in Ætolia Cephaleniaque ab se gestis disseruisset, petiit à patribus, *vt æquum censerent ob Rempublicam bene ac feliciter gestam, & dijs immortalibus honorem haberi iubere, & sibi triumphum decernere*. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Æmilij Coss aduentum decerneretur, intercessurum se ostendit *eum cõtradicere velle, proficiscentemque in prouinciam ita sibi mãdasse, vt ea disceptatio integra in aduentum suũ seruaretur. Fuluium temporis iacturam facere. senatum etiã præsente Cos. quod vellet decreturum*. M. Fuluius: *Si aut simultas M. Aemilij, secum ignota hominib. esset, aut quàm is eas inimicitias impotenti ac propè regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendũ, absentem Cos. & deorũ immortalium honore obstare, & meritum debitumq; triumphum morari: imperatorem rebus egregiè gestis, victoremque exercitum cum præda ac captiuis ante portas stare, donec Cos. ob hoc ipsum moranti redire Romã libitum esset. Verum enimuerò cùm sint notissimæ sibi cùm Cos. inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare? qui per infrequentiã furtim Senatusconsultum factũ ad ærariũ detulerit: Ambraciã non videri vi captam, quæ aggere ac vineis oppugnata sit, vbi incensis operib. alia integro facta sint, vbi circa muros supra subterq; terram per dies quindecim pugnatum: vbi a prima luce, cùm iam transcendisset muros miles, vsque ad noctem diu anceps prœlium tenuerit: vbi plus tria millia hostiũ sint cæsa. Iam de deorũ immortalium templis spoliatis in capta vrbe: qualem calumniam ad pontifices attulerit? nisi Syracusarum cæterarumq; captarum ciuitatũ ornamẽtis vrbẽ exornari fas fuerit, in Ambraciam vnam captam non valuerit belli ius. se & Patres conscriptos orare, & à tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant*.

M. Fuluius procos. triumphũ sibi decerni postulat.

V Vndique omnes alij deprecari tribunum, alij castigare. Tib. Gracchi collegæ plurimũ oratio mouit. *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exẽpli esse: alienarũ vero simultatũ tribunũ plebis cognitorẽ fieri, turpe & indignũ collegij eius potestate & sacratis legibus esse. suo quemq; iudicio & homines odisse, aut diligere, & res probare aut improbare debere: non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, astipularique irato consuli tribunum plebis, & quid priuatim M. Aemilius mandauerit, meminisse, tribunatum sibi à populo Romano mandatum obliuisci; & mandatum pro auxilio ac libertate priuatorum, non pro consulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore vt memoriæ ac posteritati mandetur, eiusdem collegij alterum è duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse Reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuisse*. His victus castigationibus tribunus, cùm templo excessisset, referente Ser. Sulpicio Prætore triumphus M. Fuluio est decretus. Is cùm gratias Patrib. conscriptis egisset, adiecit *ludos magnos se Ioui optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vouisse. in eam rem sibi * centum pondo auri à ciuitatib. collatũ. petere vt ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni iuberent*. Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos cõsumi necessum esset? cùm pontifices negassent ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret: senatus Fuluio, quantum vellet impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat. sed cùm audisset Cos. Æmilium literis Aburij tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminũ quàm in bello haberet, prætulit triumphi diem. triumphauit ad x. Calend. Ianuarias de Æetolis, & de Cephalenia. Aureæ coronæ centum XII. pondo ante currum latæ sunt: * argenti pondo millia LXXXIII. * auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attica CXVIII. millia: * Philippei nummi XII. millia CCCCXXI. signa ænea CCLXXXV. signa marmorea CCXXX. arma, tela, cætera spolia hostium magnus numerus. ad hæc catapultæ, balistæ, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephalenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti ad septem & viginti. Multos eo die, priusquam in vrbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosq; donis militaribus donauit: militibus ex præda vicenos quinos denarios diuisit: duplex centurioni, triplex equiti.

Tiberij Gracchi pro Fuluio proconsule oratio.

* 11200. coron.

M. Fuluij triumphus.

* 8500000. coron.
* 27216. coron.
* 47100. coron.
* 37266. coron.

VI Iam consularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. Æmilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere nõ potuit, C. Flaminius Romã venit. ab eo creati Coss. Sp. Postumius Albinus, Q. Martius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Crispinus. Extremo anni magistratib. iam creatis, ad tertium nonas Martias Cn. Mãlius Volso de Gallis, qui Asiã incolunt, triũphauit. serius ei triumphandi causa fuit, ne Q. Terentio Culleone Prætore causam lege Petilia diceret, & incendio alieni iudicij, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensiorib. in se quàm in illum iudicibus, quod disciplinam militarem seuerè ab eo conseruatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neq; ea sola infamiæ erant, quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur: sed etiam magis, quæ in militibus eius quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in vrbem est. ij primũ lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam aduexerunt: tunc psaltriæ sambucistriæque & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis. epulæ quoq; ipsę & cura, & sumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus, vilissimũ antiquis mancipiũ, &

Cn. Mãlius de Gallogræcis triũphauit.

Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Asiatico Romam inuecta.

æstimatione & vsu, in prætio esse; & quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.

VII In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas cc. duodecim pondo: argenti pōdo ccxx. millia: * auri pondo MMCIII. terradrachmûm Atticûm cxxvII. millia, * cistophorûm ccl. Philippeorum aureorum nummorū sexdecim millia cccxx. & arma spoliaque multa Gallica, carpentis transuecta. duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios diuisit, duplex centurioni; & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis, currum secuti sunt. carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, vt facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici: triumphum esse militari magis fauore, quàm populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlij valuerunt. quib. annitentibus Senatusconsultum factum est, *vt ex pecunia, quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eis solutum antea non esset, solueretur. vicenosquinos & semisses in millia æris quæstores vrbani cum fide & cura soluerunt.*

*1200000. coron.
*225144.
*50800. coron.
*Si tot millia cistophorûm intelligas, fac. 2300. cor.
*48960. cor.

Per idem tempus Tribuni militum duo ex duab. Hispanijs cum literis C. Atinij & L. Manlij, qui eas prouincias obtinebant, venerunt. ex ijs literis cognitum est, *Celtiberos Lusitanosque in armis esse, & sociorum agros populari.* de ea re consultationem integram senatus ad nouos magistratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidit, atque id deiecit. ea religione moti patres, & diem vnum adiiciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro vno reponenda, & nouum auratum faciendum. Et plebeij ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso, & M. Furio Lusco diem vnum instaurati sunt.

Celtiberos Lusitanosque in armis esse nunciatur

VIII Insequens annus Sp. Postumium Albinum, & Q. Martium Philippum Coss. ab exercitu bellorumque & prouinciarum cura ad intestinæ coniurationis vindictam auertit. Prætores prouincias sortiti sunt. T. Mænius vrbanam, M. Licinius Lucullus inter ciues & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, * L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam vlteriorem. Coss. ambobus quæstio de clandestinis coniurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primùm venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens inuexit: sed sacrificulus & vates: nec is qui aperta religione propalam & quæstum & disciplinam profitēdo, animos horrore imbueret, sed occultorum antistes sacrorum. initia erant, quæ primò paucis tradita sunt: deinde vulgari cœpta per viros, mulieresque. additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. eùm vinum animos & nox, & misti feminis mares, ætatis teneræ maioribus, discrimen omne pudoris extinxissent; corruptelæ primùm omnis generis fieri cœptæ, cum ad id quisque quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. nec vnum genus noxæ: stupra promiscua ingenuorum feminarumq; erant. sed falsi testes, falsa signa testimoniaque & indicia ex eadem officina exibant. venena indidem, intestinæque cædes, ita vt ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent. multa dolo pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod præ vlulatibus tympanorumque & cymbalorum strepitu nulla vox queritantium inter stupra & cædes exaudiri poterat.

Clādestinæ coniurationes religionis prętexta factæ.

IX Huius mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetrauit. primò vrbis magnitudo capacior, patientiorque talium malorum ea cælauit. tandem indicium hoc maximè modo ad Postumium consulem peruenit. P. Eburius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronij Rutili educatus fuerat. & mater dedita viro erat: & vitricus, quia tutelam ita gesserat, vt rationem reddere non posset: aut tolli pupillum, vt obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via vna corruptelæ Bacchanalium erant: mater adolescentulum appellat, *se pro ægroto vouisse, vbi primùm conualuisset, Bacchis eum se initiaturam. dānatā voti deûm benignitate exsoluere id velle. decem dierum castimonia opus esse. decimo die cænatum, deinde purè lautum in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia non digna quæstu, cui ancillula assueuerat: etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. huic cōsuetudo iuxta vicinitatem cum Ebutio fuit, minimè adolescentis aut rei aut famæ damnosa. vltrò enim amatus appetitusque erat: & malignè omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. quin eò processerat cōsuetudine capta, vt post patroni mortem, quia in nullius manu erat: tutore à tribunis & prætore petito, cùm testamentum faceret, vnum Ebutium instituerat hæredem.

Nefariæ coniurationis indicium.

Hispala Fecenia index coniurationis.

X Hæc amoris pignora cùm essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per locum adolescens *vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. religionis se causa, vt voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id vbi mulier audiuit, perturbata *Dij meliora,* inquit, *mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret, & in caput eorū detestari minas periculaq;, qui id suasissent.* Admiratus cùm verba, tū perturbationem tantam adolescens, *parcere execrationib. iubet. matrem id sibi assentiente vitrico imperasse. Vitricus ergo,* inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditū ire hoc facto properat?* Ergo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, *pacem veniāque precata deorū dearumq;, si coacta charitate eius, silenda enunciasset: ancillam se ait dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam numquā eò accessisse. scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: & iā biennio constare, neminem initiatū ibi maiorem annis viginti, vt quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locū, qui circumsonet vlulatibus, cantuque symphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulsu, ne vox queritantis, cùm per vim stuprum inferatur, exaudiri possit. Orare deinde atq;*

obſecrare, vt eam rem quocumq; diſcuteret modo: nec
ſe eo præcipitaret, vbi omnia infanda patiēda primùm,
deinde faciēda eſſent; neqnè ante dimiſit eum, quàm
fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe tempera-
XI turum. Poſteaquam domum venit, & mater
mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps
cæteris, quæ ad ſacra pertinerent, faciēdum eſſet:
negat eorum ſe quicquam facturum, nec initiari ſibi
in animo eſſe. aderat ſermoni vitricus. confeſtim
mulier exclamat: Hiſpalæ concubitu carere eum de-
cem noctes non poſſe. illius excetræ delinimentu & ve-
nenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec deorum
verecundiam habere: iurgantes hinc mater, hinc
vitricus, eum quatuor cum ſeruis domo exege-
runt. Adoleſcens inde ad Ebutiam ſe amitam
contulit: cauſamque ei, cur eſſet à matre eiectus,
narrauit. deinde ex auctoritate eius poſtero die
ad Cos. Poſtumium, arbitris remotis, rem detu-
lit. Conſul poſt diem tertium ad ſe iuſſum redire
dimiſit. ipſe Sulpiciam gtanem feminam, ſocrum
ſuam percunctatus eſt: ecquam anum Ebutiam ex
Auentino noſſet? cùm ea noſſe probam, & antiqui
moris feminam, reſpondiſſet: opus eſſe ſibi ea con-
uenta dixit. mitteret nuncium ad eam, vt veniret. E-
butia accita ad Sulpiciam venit. & conſul paulo
poſt velut fortè interueniſſet, ſermonem de Ebu-
tio fratris eius filio infert. Lacrymæ mulieri obor-
tæ, & miſerari caſum adoleſcentis cœpit; qui ſpo-
liatus fortunis, à quibus minimè oporteret, apud
ſe tunc eſſet, eiectus à matre: quòd probus ado-
leſcens (dij propitij eſſent) obſcœnis, vt famā
XII eſſet, ſacris initiari nollet. Satis de Ebutio ex-
ploratum ratus conſul, non vanum auctorem
eſſe: dimiſſa Ebutia, ſocrum rogat, vt Hiſpalam
Hiſpala indidem ex Auentino libertinam, non ignotam vi-
accerſitur ciniæ accerſeret ad ſeſe. eam quoque eſſe quæ percuncta-
ab Conſule. ri vellet. Ad cuius nuntium perturbata Hiſpala,
quòd ad tam nobilem & grauem feminam igna-
ra cauſæ accerſeretur: poſteaquam lictores in ve-
ſtibulo turbamque conſularem, & conſulem ipsū
conſpexit, propè exaoimata eſt. In interiorem
partem ædium abductam, ſocru adhibita conſul,
ſi vera dicere in lucere in animum poſſet, negat pertur-
bari debere, fidem vel ab Sulpicia tali femina, vel ab ſe
acciperet. expromeret ſibi quæ in luco Similæ Baccha-
nalibus in ſacro nocturno ſolerent fieri. Hoc vbi au-
diuit, tantus pauor tremorq; omnium membro-
rū mulierem cepit, vt diu hiſcere non poſſet; tā-
dem confirmata, puellam admodū ſe ancillam initia-
tam cū domina ait. aliquot annis, ex quo manumiſſa
ſit, nihil quid ibi fiat, ſcire. Iam idipſum conſul lau-
dare, quod initiatā ſe non inficiaretur, ſed & cætera ea-
dem fide expromeret. neganti vltra quicquam ſcire, nō
eandem dicere, ſi co arguatur ab alio, ac per ſe fatenti,
veniam aut gratiam fore. eum ſibi omnia expoſuiſſe,
XIII qui ab illa audiſſet. Mulier haud dubiè, id quod
erat, Ebutiū indicē arcani rata eſſe, ad pedes Sul-
piciæ procidit: & eam primò orare cœpit, ne mu-
lieris libertinæ cum amatore ſermonem in rem non ſe-
riam modò, ſed capitalem etiam verti vellet: ſe terrēdi
eius cauſa, non quòd ſciret quicquam, eā locutam eſſe.
Hic Poſtumius accenſus ira, tum quoque ait eam
cum Ebutio ſe amatore cauillari credere, non in domo
grauiſſimæ feminæ & cum conſule loqui. & Sulpicia
attollere pauentem, ſimul illam adhortari, ſimul
iram generi lenire. Tandem confirmata, multū
incuſata perfidia Ebutij, qui optimi in eo ipſo
meriti talem gratiam retuliſſet: magnum ſibi metū
deorum, quorum occulta enuntiaret, maiorem multo
dixit hominum eſſe, qui ſe iudicem manibus ſuis diſcer-
pturi eſſent. itaque hoc ſe Sulpiciam, hoc cōſulem ora-
re, vt ſe extra Italiam aliquò amandarent, vbi reliquū
vitæ degere tutò poſſet. Bono animo eſſe iubere eam
conſul, & ſibi curæ fore dicere, vt Romæ tutò habita-
ret. Tum Hiſpala originem ſacrorum expromit. Hiſpala cō-
Primò ſacrariū id feminarum fuiſſe, nec quemquā vi- iurationis
rum eò admitti ſolitū. tres in anno ſtatos dies habuiſſe, Bacchicæ
quibus interdiu Bacchis initiarentur. ſacerdotes inui- originem
cem matronas creari ſolitas. Paculiam Miniam Cam- expromit
panam ſacerdotē omnia tāquam deûm monitu immu- Conſuli.
taſſe. nam & viros eam primam ſuos filios initiaſſe,
Minium & Herenniū Cerrinios, & nocturnū ſacrū
ex diurno, & pro trib. in anno diebus quinos ſingu-
lis menſib. dies initiorum feciſſe. ex quo in promiſcuū
ſacra ſint, & permiſti viri feminis, & noctis licentia
acceſſerit: nihil ibi facinoris, nihil flagitij prætermiſſū
plura virorū inter ſeſe, quàm feminarum eſſe ſtupra. ſi
qui minus patientes dedecoris ſint, & pigriores ad fa-
cinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere. hanc
ſummā inter eos religionē eſſe. viros velut mēte capta
cum iactatione fanatica corporis vaticinari: matronas
Baccharum habitu crinib. paſſis cum ardentib. facib.
decurrere ad Tiberim; demiſſaſq; in aquā faces, quia vi-
uum ſulphur cum calce inſit, integra flamma afferre.
Raptos à dijs homines dici, quos machinæ illigatos ex
cōſpectu in abditos ſpecus abripiāt. eos eſſe, qui aut cō-
iurare, aut ſociari facinorib., aut ſtuprū pati noluerint.
Multitudinem ingentem, alterū iam propè populum
eſſe, in his nobiles quoſdam viros, feminaſq;. biennio
proximò inſtitutum eſſe, ne quis maior XX. annis ini- XIV
tiaretur. captari ætates & erroris & ſtupri patientes.
Peracto indicio, aduoluta rurſus genibus preces
eaſdem, vt ſe ablegaret, repetiuit. Conſul rogat ſo-
crum, vt aliquam partem ædiū vacuam faceret, quò
Hiſpala immigraret. cœnaculum ſuper ædes datū
eſt, ſcalis ferentibus in publicum obſeratis, aditu
in ædes verſo. res omnes Feceniæ extēplò trāſ-
latæ, & familia accerſita: & Ebutius migrare ad
conſulis clientem iuſſus. Ita cùm indices ambo in
poteſtate eſſent, rem ad ſenatum Poſtumius de-
fert. Omnibus ordine expoſitis, quæ delata pri- Poſtumius
mò, quæ deinde ab ſe inquiſita forent: patres pa- conſul de
uor ingens cepit: cum publico nomine, ne quid Bacchica
eæ coniurationes cœtuſque nocturni fraudis oc- coniuratio-
cultæ aut periculi importarēt: tum priuatim ſuo- ne refert ad
rum quiſque vicem, ne quis affinis ei noxæ eſ- ſenatum
ſet. Cenſuit autem ſenatus gratias conſuli agendas, Senatuſcō-
quòd eam rem & cum ſingulari cura, & ſine vllo tu- ſultum de
multu inueſtigaſſet. quæſtionem deinde de Bac- Bacchica
chanalibus ſacriſque nocturnis extra ordinē con- coniuratio-
ſulibus mandat. indicibus Ebutio ac Feceniæ ne ne.
fraudi ea res ſit, curare, & alios indices præmijs
inuitare iubet. ſacerdotes eorum ſacrorum, ſeu
viri ſeu feminæ eſſent, non Romę modò, ſed per
omnia fora & conciliabula conquiri, vt in conſu-
lum poteſtate eſſent. edici præterea in vrbe Ro-
ma, & per totam Italiā edicta mitti, ne quis qui Bac-
chis initiatus eſſet, coiſſe aut conueniſſe cauſa ſacrorū,

velit, neu quid talis rei diuinæ fecisse. ante omnia vt quæstio de his habeatur, qui coierint, coniurauerintve, quo stuprũ flagitiúmve inferretur. Hæc senatus decreuit. Consules ædilibus curulibus imperârũt, vt sacerdotes eius sacri omnes conquirerẽt, comprehensosq; libero conclaui ad quæstionem seruarent. ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. triumuiris capitalibus mandatum est, vt vigilias disponerent per vrbem, seruarentque, ne qui nocturni cœtus fierẽt: vtq; ab incendijs caueretur. adiutores triumuiris quinq; viri dati, vti cis Tiberim suæ quisq; regionis ædificijs præessent. Ad hæc officia dimissis magistra-

XV tibus, consules in rostra ascenderunt. & cōcione aduocata, cùm solenne carmen precationis, quod præfati priusquam pópulum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit: Nulli vmquam concioni Quirites, tam non solùm apta, sed etiam necessaria hæc solemnis deorum cōprecatio fuit, quæ vos admoneret: hos esse deos, quos colere, venerari, precarique maiores vestri instituissent: non illos, qui prauis & externis religionibus captas mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus & ad omnem libidinẽ agerent. Equidem nec quid taceam, nec quatenus proloquar, inuenio. si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem: si omnia nudauero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. quicquid dixero, minus quàm pro atrocitate & magnitudine rei dictum scitote esse. vt ad cauendũ satis sit, dabitur opera à nobis. Bacchanalia tota iampridem Italia, & nunc per vrbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitib. etiam vlulatibusque nocturnis, qui personãt tota vrbe, certum habeo: cæterùm quæ ea res sit, ignorare: alios deorum aliquem cultum, alios concessum lũdũ & lasciuiam esse credere: & qualecumque sit, ad paucos pertinere. quod ad multitudinẽ eorum attinet, si dixero multa millia hominũ esse, illico necesse est exterreamini, nisi adiunxero, qui, qualesq; sint. Primùm igitur mulierum magna pars est, & is fons mali huiusce fuit. deinde simillimi feminis mares stuprati & constupratores, fanatici vigiles, vino, strepitibus, clamoribusq; nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires coniuratio, cæterùm incrementũ ingens viriũ habet, quod in dies plures fiunt. Maiores vestri, ne vos quidem, nisi cùm aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi conciliũ tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratib. ad concionẽ vocasset, fortè temerè coire voluerunt: & vbicumq; multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebãt debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? si quib. ætatib. initiẽtur mares sciatis: non misereat vos eorum solùm, sed etiã pudeat. Hoc sacramento initiatos iuuenes milites faciendos censetis Quirites? ijs ex obscœno sacrario eductis arma committẽda? hi cooperti stupris suis alienisq; pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum ferro decernent? Minus tamen esset, si flagitiis tantùm ef-

XVI feminati forent (ipsorũ id magna ex parte dedecus erat) à facinoribus manus, mentem à fraudibus abstinuissent. Nunquam tantũ malum in Republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid scelere peccatum est, ex illo vno sacrario scitote ortum esse. nec dum omnia in quæ coniurauerunt, edita facinora habent: adhuc priuatis noxiis, quia nondum ad Rempublicã opprimendam satis viriũ est, coniuratio sese impia tenet. crescit & serpit quotidie malum; iam maius est, quàm vt capere id priuata fortuna possit: ad summam Reipublicæ spectat. nisi præcauetis Quirites: iã huic diurnæ legitimè ab consule vocatæ par nocturna concio esse poterit. nunc illi vos singuli vniuersos concionantes timẽt. iã vbi vos dilapsi domos, & in rura vestra eritis, illi coierint: consultabunt de sua salute simul, ac vestra pernicie. tum singulis vobis vniuersi timẽdi erũt. Optare igitur vnusquisq; vestrûm debet, vt bona mẽs suis omnib. fuerit. si quem libido, si furor in illum gurgitẽ abripuit, illorũ eum, cum quibus in omne flagitium & facinus coniurauit, non suum iudicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrûm quoque, non sum securus. Nihil enim in speciem fallacius est, quàm praua religio. vbi deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor ne fraudibus humanis vindicandis diuini iuris aliquid immistum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, Senatusconsulta, aruspicum deniq; responsa liberant. Quoties hoc patrũ auorumq; ætate negotiũ est magistratib. datum, vt sacra externa fieri vetarent? sacrificulos vatesq; foro, circo, vrbe prohiberent? vaticinos libros conquirerent, comburerentq;? omnem disciplinam sacrificandi, præterquã more Romano, abolerent? Iudicabant enim prudentissimi viri omnis diuini humaniq; iuris, nihil æquè dissoluendæ religionis esse, quàm vbi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, cùm demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios cœtus cerneretis. omnia dijs propitijs, volẽtibusq; ea faciemus. qui quia suũ numen sceleribus libidinibusq; cõtaminari indignè ferebãt, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt: nec patefieri vt impunita essent, sed vt vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandauit: nos, quæ ipsis nobis agẽda sunt, impigrè exequemur: vigiliarum nocturnarũ cura per vrbem minoribus magistratibus mandauimus: vos quoque æquũ est quæ vestra munia sunt, quo quisq; loco positus erit, quod imperabitur, impigrè præstare; & dare operã, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur. Recitari deinde Senatusconsulta iusse- XVII runt, indiciq; præmiũ proposuerunt: si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset, qui nominatus profugisset, diem certam se finituros: ad quam nisi citatus respõdisset, absens damnaretur. si quis eorũ, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diẽ daturos, si venire ad causam dicendã vellet. Edixerunt deinde, ne quis quid fugæ causa vendidisse, néve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope vlla iuuaret fugientes. Cõcione dimissa, terror magnus vrbe tota fuit. nec mœnib. se tantum vrbis, aut finib. Romanis continuit: sed passim per totã Italiam literis hospitum de S.C. & cõcione & edicto consulum acceptis trepidari cœptũ est. Multi ea nocte, quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodijs circa portas positis, fugientes à triumuiris comprehensi & reducti sunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminæque mortem sibi consciuerunt. Coniurâsse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem coniurationis constabat esse, M. & L. Catinios de plebe Romana, &

Post iiij consulis ad Quirites oratio, qua ipsis Bacchanalium furores exponit.

Auctores coniurationis Bacchanalium comprehensi.

Faliscum, L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta, eos maximos sacerdotes conditoresque eius sacri esse. data opera est, vt primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad Cos. fassique, de se nullam moram iudicio fecerunt. Cæ-

XVIII

terum tanta fuga ex vrbe facta erat, vt quia multis actiones & res peribant, cogerentur Prr. T. Mænius & M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quæstiones à Coss. perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere & iudicia exercere.

Pœnæ coniuratorum.

Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum vllam rem, in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimonijs, signis adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus alijs contaminati, eos capitali pœna afficiebant. plures necati, quàm in vincula coniecti sunt. magna vis in vtraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant: vt ipsi in priuato animaduerterent in eas. si nemo erat idoneus supplicij exactor, in publico animaduertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, *vt omnia Bacchanalia Romæ primũ, deinde per totam Italiam diruerent: extra quam si qua ibi vetusta ara, aut signum consecratum esset.* in reliquũ deinde S. C. cautum est, *ne qua Bacchanalia Romæ, néve in Italia essent. si quis tale sacrum solẽne & necessariũ duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse apud prætorem vrbanum profiteretur: prætor senatum consuleret. si ei permissum esset, cùm in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent; neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

Senatusconsult. aduersus Bacchanalia.

XIX

Aliud deinde huic coniunctum, referẽte Q. Martio consule, S. C. factum est, *vt de ijs quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, cùm Sp. Postumius quæstionibus perfectis Romam redisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt: magistratibusque Ardeatium prædicendum vt intentiore eum custodia asseruarent, non solùm ne effugeret, sed ne mortis consciscendæ locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. eo referente de P. Ebutij & Hispalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, S. C. factum est, *vt singulis his * centena millia æris quæstores vrbani ex ærario darent; vtique Cos. cum tribunis plebis ageret, vt ad plebem primo quoque tempore ferrent, vt P. Ebutio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, néve censor ei equum publicum assignaret: vtique Feceniæ Hispalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset: quasi ei vir testamento dedisset, vtique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset: vtique consules prætoresq; qui nũc essent, quíve postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri iniuriæ fieret, vtique tutò esset. id senatũ velle & æquum censere, vt ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem factaque sunt ex Senatusconsulto, & de cæterorum indicum impunitate præmijsque consulibus permissum est.

Indicum coniurationis præmia.

** Coronat. 10000.*

XX

Et iam Q. Martius quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures prouinciã proficisci parabat, tribus millibus peditum Romanorum, CL. equitibus, & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem prouincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius Coss. habuerunt. duas præterea legiones nouas ex Senatusconsulto scribere iussi sunt, & viginti millia peditum socijs & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, CC. equites. totum hunc exercitum, præter legiones, in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior Q. Martius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quæ latebræ receptaculaque semper illis fuerant, persequitur: in præoccupatis angustijs, loco iniquo est circumuentus. quatuor millia militum amissa, & legionis secundæ signa tria, vndecim vexilla sociùm Latini nominis in potestatem hostium venerunt: & arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per siluestres semitas erant, passim iactabantur. prius sequendi Ligures finem quàm fugæ Romani fecerunt. Consul vbi primùm ex hostium agro euasit, ne quantum diminutæ copiæ forent appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. non tamen obliterare famam rei malè gestæ potuit. nam saltus, vnde eum Ligures fugauerant, Martius est appellatus.

Romani exercitus à Liguribus Apuanis circũuẽtus.

XXI

Martius saltus.

Sub hunc nuncium ex Ligustinis vulgatum literæ ex Hispania mistam gaudio tristitiam afferentes recitatæ sunt. C. Atinius, qui biennio antè prætor in eam prouinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnauit. ad sex millia hostium sunt cæsa: cæteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit. id quoque haud multo maiore certamine cepit, quàm castra; sed dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte propr. recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur: nunciaretque senatum æquum censere, ne sine imperio prouincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit. paucis antè diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore quo C. Atinius in prouinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quòd Celtiberi castra inde nocte proxima mouerunt: Romanis & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies coacto maiore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum vltro lacessiuerunt prœlio Romanos. Nihil traditur,

Cum Lusitanis prosperè pugnatum.

Celtiberi prœlio superati.

quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati prœlio sunt, ad duodecim millia hominum cæsa, plus duo capta, & castris Romanus potitus, & nisi successor aduentu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Noui prætores ambos exercitus in hyberna deduxerunt.

XXII *Ludi Romæ religionis causa facti.* Per eos dies, quibus hæc ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis causa: per dies x. apparatos deinde ludos M. Fuluius, quos vouerat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerant honoris eius causa. athletarum quoque certamen tum primò Romanis spectaculo fuit, & venatio data leonum & pantherarum: & propè huius seculi copia ac varietate ludicrum celebratum est.

Prodigia. Nouendiale deinde sacrum tenuit, quòd in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque cælestes multifariam orti adussisse complurium leui afflatu vestimenta maximè dicebantur. Addita & vnum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quòd ædes Opis in Capitolio de cælo tacta erat: hostijs maioribus consules procurarunt, vrbemque lustrauerunt. Sub idem tempus & ex Vmbria nunciatum est, *semimarem duodecim fermè annos natum inuentum*. id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quamprimùm iusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, vbi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis, responsum est: *neque profectos ex auctoritate gentis eos: nec quid in Italia facerent, se scire.*

L. Scipio ludos fecit. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vouisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus ciuitatibusque, per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem & bona vendita missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum & Eumenē reges certamina, Valerius Antias est auctor, tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: & quorum ludorū post bellū, in quo votos diceret, mentionē non fecisset, de ijs post legationem demum in senatu

XXIII actum. Cùm iam in exitu annus esset, Q. Martius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaq; perfectis, comitia habuit. creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die Prr. facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Postumius Cos. renunciauerat, *peragrantem se propter quæstiones vtrumq; littus Italiæ, desertas colonias Sipōtum supero, Buxentum infero mari inuenisse*, Triūuiri ad colonos eò scribendos ex Senatusconsulto, ab T. Mænio prætore vrbano creati sunt. L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Pamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellū quod imminebat, non vnde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causa cœpit, inchoata initia à Philippo sunt. & is ipse, si diutius vixisset id bellum gessisset.

Causæ belli Macedonici. Vna ea res, eum victo leges imponerentur, maximè angebat: quòd qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius sæuiendi ademptū ei ab senatu erat: cùm quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, diuisis partibus, cùm per eosdem dies Consul. Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset: capta Heraclea quia iussus abscedere à mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægrè eam rem tolerat. permulsit iram eius Cos. quòd ad Naupactum ipse festinās, quò se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, vt Athamaniæ & Aminandro bellum inferret, & vrbes quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adiiceret. Haud magno certamine & Aminandrum Athamania expulerat, & vrbes aliquot ceperat. Demetriadem quoque vrbem validam, & ad omnia oportunam, & Magnetum gentem suę ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam vrbes nouæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principū turbatas, partibus quæ domestico certamine vincerentur, adiungendo se, cepit. XXIV

His sedata in præsentia regis ira in Romanos est. nūquam tamen remisit animum à colligendis in pace viribus, quibus quandocumque data fortuna esset, ad bellum vteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portorijsque maritimis auxit: sed metalla etiam & vetera intermissa recoluit, & noua multis locis instituit. vt verò antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret, non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos: sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietusque aliquamdiu à bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat.

Permultorū querelæ ad Senatū de Philippo perferuntur. Redière deinde causæ, quæ de integro iram mouerent in Romanos. Thessalorum & Perræbiorum querelæ de vrbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thracijs oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, vt eas non negligi satis appareret. Maximè mouerat senatum, quòd iam Æni & Maroneæ affectari possessionem audierant, minus Thessalos curabant.

Philippus legatos ad purganda crimina Romam misit. Athamanes quoque legati venerunt. non partis amissæ, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse. Et Maronitarum exules erant pulsi, quia libertatis causam defendissent, ab regio præsidio. ij non Maroneam modò, sed etiam Ænum in potestate nūciabant Philippi esse. Venerant & a Philippo legati ad purganda ea: qui *nihil nisi permissu Rom. imperatorum factum* affirmabant. *Ciuitates Thessalorum & Perræbiorum & Magnetum, & cum Aminandro Athamanum gentem in eadem causa, qua Aetolos fuisse. Antiocho rege pulso, occupatū oppugnandis Aetolicis vrbib. Cos. ad recipiendas eas ciuitates Philippum misisse. armis subactos parêre.*

Romani legati ad componendas sociorū cum Philippo controuersias missi. Senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas cōtrouersias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Pamphilum, T. Sempronium. Quorum sub aduentum, ad Thessalica Tempe omnibus iis ciuitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est. Ibi cùm XXV

Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perræbijque & Athamanes haud dubij accusatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent: pro ingenio quisque eorũ qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniúsve egerunt. In cõtrouersiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymene, & cætera circa eas oppida: vtrum Thessalorum iuris, cùm vi ademptæ possessæque ab Ætolis forent: (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuissent. ita enim Acilium regi concessisse, si Ætolorum fuissent: & si voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis essent. Eiusdem formulæ disceptatio de Perræbiorum Magnetumq; oppidis fuit. omniũ enim iura possidendo per occasiones Ætoli miscuerãt. Ad hæc quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum

Thessalorũ de Philippo querelæ.

adiectæ, *quod ea oppida, si iam redderẽtur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam præter belli casibus amissos, quingentos principes iuuentutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in seruilib. abuti ministerijs: & quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia vt redderet, curasse. Thebas Phthias vnum maritimũ emporium fuisse quondam Thessalis quæstuosum & frugiferum. ibi nauibus onerarijs comparatis regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent: negociationem maritimam omnem eò auertisse. Iam ne à legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quintium. itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos coniectos, vt non in ciuitatibus suis, non in cõmunib. gentis concilijs quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Rom. lateri adhærere grauem dominum, prohibentem vti beneficijs P. R. quid autem si vox libera non sit, liberum esse? nunc se fiducia & præsidio legatorum ingemiscere magis quàm loqui. nisi prouideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniã accolentib. metus, & audacia Philippi minuatur: nequiquam & illum victum, & se liberatos esse. vt equũ tenacem non parentem, frenis asperioribus castigãdum esse.* Hæc acerbè postremi: cùm priores leniter permulsissent iram eius, petentes, *vt ignosceret pro libertate loquentibus: & vt deposita domini acerbitate assuesceret socium atq; amicum sese præstare: & imitaretur P. R. qui caritate quam metu adiungere sibi socios mallet.* Thessalis auditis, Perræbii Connocondylum, quod Philippus Olympiadem appellauerat, Perræbiæ fuisse, & vt sibi restitueretur, agebant. & de Mallœa & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Athenæum & Pœtneum. Philippus, vt accu-

XXVI Philippi ad querelas responsio.

satoris potius quàm rei speciem haberet, & ipse à querelis orsus, *Menelaidem in Dolopia quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse questus est. item Petram in Pieria ab ijsdem Thessalis Perræbisque captam. Xynias quidẽ haud dubiè Aetolicum oppidum sibi eos cõtribuisse: & Paracheloida, quæ sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulæ factam. Nam quæ sibi crimina obijciantur de insidijs legatorum, & maritimis portub. frequentatis aut desertis: alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores, aut nautici petant: alterum mores suos respuere; tot annos esse, per quos numquam cessauerint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. quem vmquam verbo violatum esse? semel ad Quintium euntib. insidias dici factas: sed quid ijs acciderit, non adijci, quærẽtium quid falso obijciãt, cùm veri nihil habeãt, ea crimina esse. insolenter & immodicè abuti Thessalos indulgentia populi Romani; velut ex diutina siti nimis auide meram haurientes libertatẽ. ita seruorum modo præter spem repentè manumissorum, licentiã vocis & linguæ experiri. & iactare sese insectatione & conuitijs dominorum.* Elatus deinde ita adiecit, *nondum omnium dierum solẽ occidisse.* Id minaciter dictum non Thessali modò in sese, sed etiã Romani acceperunt. & cùm fremitus post eam vocem ortus, & tandẽ sedatus esset: Perræbiorũ inde Athamanũque legatis respõdit, *eandem de quib. illi agant, ciuitatum causam esse. consulem Aciliũ & Romanos sibi dedisse eas, cùm hostium essent. si suum munus qui dedissent, adimere velint, scire se cedẽdum esse: sed meliori ac fideliori amico in gratiam leuium & inutilium sociorum iniuriam eos esse facturos. nec enim vllius rei minus diuturnã esse gratiã, quam libertatis, præsertim apud eos qui malè vtendo eam corrupturi sint.* Causa cognita pronunciauerũt legati, *placere deduci præsidia Macedonum ex ijs vrbibus, & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. de iniurijs vltrò citroq; illatas querantur, quo modo inter eas gentes & Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam esse.* Inde grauiter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ vrbib. proficiscuntur. Ibi legati Eumenis: *Si liberas esse Aenum & Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse vltrà dicere, quàm vt admoneant, re, non verbo eos liberos relinquant: nec suum munus intercipi ab alio patiantur: sin autem minor cura sit ciuitatum in Thracia positarũ, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenẽ quam Philippũ habere: vel pro patris Attali meritis bello, quod aduersus Philippũ ipsũ gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra mariq; laboribus periculisq; omnib. interfuerit. Habere eũ præterea decem legatorũ in eam rem præiudicium. qui cùm Chersonnesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse. quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices maioris muneris essent. Nam Philippũ quidem quo aut merito in populum Romanum, aut iure imperij, cum iam procul à finibus Macedoniæ absint, ciuitatib. his præsidia imposuisse? vocari Maronitas iuberent, ab ijs certiora omnia de statu ciuitatum earũ scituros.* Legati Maronitarum vocati, non vno loco tantum vrbis præsidium regium esse, sicut in alijs ciuitatibus, dixerunt: *sed pluribus simul, & plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios, his solis loqui & in senatu & in concionibus licere: eos omnes honores & capere ipsos, & dare alijs. optimum quemque, quibus libertatis, quib. legum cura sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios sidere.* De iure pauca etiam finium adiecerunt: *Q. Fabium Labeonem, cùm in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroream subeat, nusquam ad mare declinantem: Philippum nouã postea deflexisse viam, qua Maronitarũ vrbes agrosque amplectatur.* Ad ea Philippus longè aliam XXVIII

XXVII Eumenis legati de Philippo querutatur.

quam

Philippi defensio, qua Romanos sibi iniquos ostendit.

qua aduersus Thessalos Perrhæbiosq; nuper, ingressus differendi viam: *Nõn cum Maronitis,* inquit, *mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed etiam vobiscum Romani, à quib. nihil æqui me impetrare iamdiu animaduerto. Ciuitates Macedonũ quæ à me inter inducias defecerãt, reddi mihi æquum censebam, non quia magna accessio ea regni futura esset, (sunt enim & parua oppida, & in finib. extremis posita) sed quia multũ ad reliquos Macedonas continendos exemplũ pertinebat: negatũ est mihi. Bello Aetolico Lamiã oppugnare iussus à cõsule M. Acilio, cùm diu fatigatus ibi prœlijs operibusq; essem: transcendentem me iam muros à capta propè vrbe reuocauit* Cos. *& abducere copias inde coegit. ad huius solatiũ iniuriæ permissum est, vt Thessaliæ Perrhæbiæq; & Athamanũ reciperem quædam castella magis quam vrbes. ea quoq; ipsa vos mihi Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro nõ dubio paulo antè, si dijs placet, legati Eumenis sumebãt, quæ Antiochi fuerunt, Eumenẽ æquius esse quàm me habere. Id ego aliter longè iudico esse. Eumenes enim non nisi vicissent Romani, sed nisi bellũ gessissent, manere in regno suo non potuit. itaq; ille vestrũ meritũ habet, non vos illius. mei autem regni tantũ aberat vt vlla pars in discrimine fuerit: vt * tria M. talentũ & L. tectas naues, & omnes Græciæ ciuitates, quas antea tenuissem, pollicentẽ vltro Antiochum in mercedẽ societatis sim aspernatus. hostemq; ei me esse prius etiam quàm M. Acilius exercitũ in Græciam traiiceret, præ me tuli: & cum eo* Cos. *belli partẽ quacunq; mihi delegauit, gessi. & insequẽti* Cos. *L. Scipioni, cùm terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontũ, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam muniui, põtes feci, commeatum præbui: nec per Macedoniam tantum, sed Thraciam; vbi etiam inter cætera pax quoque præstanda à Barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos ne dicã merito: vtrũ adiicere vos Romani aliquid, & amplificare & augere regnum meũ munificẽtia vestra oportebat, an quæ haberẽ aut meo iure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonũ ciuitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes tanquã ad Antiochum spoliandũ me venit, & si dijs placet, x. legatorũ decretũ calũniæ impudẽtissimæ prætendit, quo maximè & refelli & coargui potest. disertissimè enim planissimeque in eo scriptum est, Chersõnesum & Lysimachiã Eumeni dari. vbi tandem Aenus & Maronea & Thraciæ ciuitates ascriptæ sunt? quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos tanquã ab illis impetrauerit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert: si tanquam inimicum & hostem insectari propositũ est: pergite vt cœpistis, facere, sin aliquis respectus est mei, vt socij atq; amici re-*

* Coronat. 1200000.

XXIX *gis deprecor, ne me tanta iniuria dignũ iudicetis,* Mouit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responsorem suspenderunt, *si x. legatorum decreto Eumeni datæ ciuitates eæ essent, nihil se mutare. si Philippus bello cepisset eas, præmiũ victoriæ iure belli habiturum: si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reseruari: & vt omnia in integro manerent, præsidia, quæ in ijs vrbib. sint, deduci.* Hæ causæ maxime animum Philippi alienauerunt ab Romanis, vt nõ à Perseo filio eius nouis causis motum, sed ob has à patre bellum relictum filio videri possit. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat. cui postulanti ab senatu in æde Bellonæ triumphum, rerũ gestarum magnitudo impetrabilem faciebat; exemplum obstabat. *quod ita comparatũ more maiorũ erat, ne quis qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi per domitam pacatamq; prouinciam tradidisset successori.* medius tamen honos Manlio habitus, vt ouans vrbem iniret, Tulit coronas aureas L. duas, * auri præterea põdo CXXXII. * argẽti XVI. millia CCC. & pronũciauit in senatu, * X. millia põdo argenti & * LXXX. auri Q. Fabiũ quæstorem aduehere, id quoque se in ærarium illaturũ.

Manlius pro Cos. ouans vrbẽ intrat.

* Valent. 1484 cor.
* Coronat. 163000.
* Coronat. 100000.
* Coronat. 5960.

Magnus motus seruilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum prouinciam L. Postumius prætor habebat. is de pastorum coniuratione, qui vias latrocinijs pascuaq; publica infesta habuerant, quæstionem seuerè exercuit ad septem millia hominum condemnauit, multi inde fugerunt, de multis sumptum est supplicium. Consules diu retenti ad vrbem delectibus, tãdem in prouincias profecti sunt. XXX Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius & L. Quintius, cum primo vere ex hybernis copias eductas in Beturia iunxissent, in Carpetaniam, vbi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto vrbibus, inter pabulatores pugna orta est. quibus dum vtrimq; subuenitur à castris, paulatim omnes copiç in aciem eductæ sunt. in eo tumultuario certamine & loca sua & genus pugnæ pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi, atque in castra cõpulsi sunt. non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo exercitũ abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt; vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant diripuerunt: regressiq; in sua castra, paucos dies quietis statiuis manserunt. Romanorum sociorumque in prælio fugaque ad quinque millia occisa, quorum se spolijs hostes armàrunt. inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prr. interim Romani omne id tempus contrahẽdis ex ciuitatibus socijs Hispanorum auxilijs, reficiẽdisque ab terrore aduersæ pugnæ militum animis consumpserunt. vbi satis placuere vires, & iam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat, duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerũt castra. inde tertia vigilia sublatis signis, quadrata agmine principio lucis ad Tagi ripam peruenerunt. Trans fluuium in colle hostium castra erant. extemplò quà duob. locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læua Quintius exercitum traduxerunt: quieto hoste, dum miratur subitum aduentum, consultatque, qui tumultum iniicere trepidantibus id ipso transitu amnis potuisset. interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in vnum locum, quia iam moueri videbant hostem, nec spatium erat castra cõmuniẽdi, aciem instruxerunt. in medio locatæ quinta Calpurnij legio, & octaua Quintij: id robur totius exercitus erat. campum apertum vsque ad hostium castra habebant liberum à metu insidiarum. Hispani posteaquam in citeriore ripa duo XXX

Duo exercitus Romani in Hispania fusi.

Romani refectis viribus Hispanos adoriuntur.

Romanorum agmina cõspexerunt, vt priusquam se iungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repentè effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prœlium fuit, & Hispanis recenti victoria inflatis, & insueta ignominia milite Romano accenso. acerrimè media acies, duæ fortissimæ legiones dimicabant, quas cùm aliter moueri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: & vsque plures cõfertioresque, medios vrgebant. Ibi posteaquam laborare aciem Calpurnius Prætor vidit, T. Quintilium Varum, & L. Iuuentium Thaluam legatos ad singulas legiones adhortandas properè mittit. docere & monere iubet, *in illis spem omnem vincendi & retinendæ Hispaniæ esse. si illi loco cedant, neminẽ eius exercitus non modò Italiam, sed ne Tagi quidem vlteriorem ripam vnquam visurum*. ipse cum equitibus duarum legionũ paululum circũuectus, in cuneũ hostium, qui mediam vrgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterũ hostiũ latus inuadit: sed longè acrius Calpurniani equites pugnabant, & Prætor ipse ante alios, nã & primus hostem percussit, & ita se immiscuit medijs, vt vix vtrius partis esset, nosci posset. & equites prætoris eximia virtute & equitum pedites accẽsi sunt. pudor mouit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. itaque vrgere signiferos pro se quisque, iubere *inferre signa*, & confestim militem sequi renouatur ab omnib. clamor. impetus fit velut ex superiore loco. haud secus ergo quàm torrentis modo fundunt, sternuntq; perculsos; nec sustinere alij super alios inferentes sese possunt. fugientes in castra equites persecuti sunt, & permisti turbæ hostiũ intra vallum penetrauerunt. vbi ab relictis in præsidio castrorum prœlium instauratum: coactiq; sunt Romani equites descendere ex equis. dimicantib. ijs legio quinta superuenit: deinde, vt quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra: nec plus quàm quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia ferè qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maximè per agros palati sunt. supra XXXV. millia hostium fuerant, ex quib. tam exigua pars pugnæ superfuit. signa capta

Hispani vincuntur & eorum castra capiuntur.

CXXXIII. Romani socijque paulo plus sexcenti, & prouincialium auxiliorum CL. fermè ceciderunt. tribuni militum quinq; amissi, & pauci equites Romani, cruentæ maximè victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua rõmuniendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati, donatique à C. Calpurnio equites phaleris, pronunciauitque, *eorum maximè opera hostes fusos, castra capta & expugnata esse*. Quintius alter prætor suos equites catellis ac fibulis donauit. donati & centuriones ex vtriusque exercitu permulti, maximè qui mediã aciem tenuerunt.

XXXII

In Ligures iter factum ab vtroque consule pugnatum.

Consules delectib. alijsque, quæ Romæ agendæ erant, peractis rebus, in Ligures prouinciam exercitum duxerunt. Sẽptonius à Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, vrendoque vicos & castella eorum, aperuit saltũ vsque ad fluuium Macram & Lunæ portũ. Hostes mõtem antiquam sedem maiorum suorum, ceperunt. & inde, superata locorum iniquitate, prœlio deiecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquauit secundis aliquot prœlijs: sex præterea oppida eorum expugnauit. multa millia hominum in ijs cepit. belli auctores III. & XL. securi percussit. Iam comitiorũ appetebat tempus. prior tamen Claudius quàm Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitorésq; habebat patricios, L. Æmilium, Q. Fabiũ Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos & ab repulsis eo magis debitũ, quia primò negatus erat, honorem repetẽtes, etiã quia plus quàm vnum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeij quoque gratiosi homines petebant, L. Portius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Pamphilus, & ij repulsi in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius vnus ex omnibus nouus candidatus erat. Opinione hominũ haud dubiè destinabantur Q. Fabius Labeo & L. Porcius Licinius. sed Claudius consul sine lictorib. cum fratre toto foro volitando, clamitantibus aduersariis, & maiore parte senatus, *meminisse eum debere prius se cõsulem populi Romani, quã fratrem P. Claudij esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum, aut comitiorum tacitum spectatorem se præberet?* coerceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoq; plebis, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant. comitia aliquoties turbata: donec peruicit Appius, vt deiectu Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher, præter spem suam & cæterorum, locum suum tenuit L. Porcius Licinius, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebeios certatũ est. Prr. inter comitia sunt habita. C. Decimius Flauus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Næuius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, Prr. facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius. M. Sempronius Coss. fuerunt, domi militiæque gesta.

XXXIII

Romam legati è Græcia reuersi.

Principio insequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius consules erant: cùm Q. Cæcilius, M. Bæbius, & T. Semptonius, qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Tessalorumque ciuitates missi erant, legationem renuntiassent, regum quoq; eorum ciuitatũque legatos in senatum introduxerunt. Eadem vtrimque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem nouã patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreuerunt ad visendum redditæne ciuitates Rhodiis & Thessalis & Perræbiis essent.

Legatio noua mittitur in Græciam.

Iisdem mandatum, *vt ab Aeno & Maronea præsidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur*. Peloponnesum quoque adire iussi, vnde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quàm si non venissent. nam super cætera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorũ cõcilium. de qua re querente grauiter Q. Cæcilio, simul Lacedæmoniis deplorantibus *mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam & venundatam: ademptas quibus ad eam diem ciuitas stetisset, Lycur-*

gi leges. Achæi maximè concilij negati crimen excusabant, recitando legem: quæ *nisi belli pacisue causa, & cum legati à senatu cum literis, aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici consilium.* Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus *curæ iis esse debere, vt Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodum & illis, quoties vellent, senatus daretur.*

Philippus Maronitas quos Eumeni fauentes, interficiendos curat.

XXXIV Dimissis iis legationibus, Philippus à suis certior factus, cedendum ciuitatibus, deducendaque præsidia esse, infensus omnibus in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, vt partis aduersæ principes interficeret. Ille per Casandrum quendam vnum ex regiis iam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta vrbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes *tam crudeliter aduersus innoxios Maronitas, tam superbè aduersus populum Romanum factum, vt quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ij pro hostibus trucidarentur,* abnuebat *quicquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere: seditione inter ipsos dimicatum, cùm alij ad se, alij ad Eumenem ciuitatem traherent. id facilè scituros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas:* haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere aduersus se ausurum. Negare Appius, *rem euidentem pro dubia quærendam, si à se culpam remouere vellet, Onomastum & Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, vt eos senatus percunctari posset.* Primò adeò perturbauit ea vox regem, vt non color, non vultus ei constaret. deinde collecto tãdem animo, *Casandrum, qui Maroneæ fuisset, si vtique vellent, se missurum dixit. ad Gnomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinqua fuisset.* Et parcebat magis Onomasto honoratiori amico, & eundẽ indicem haud paulo plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum & conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emaneret, veneno creditur sublatus.

XXXV

Philippus Demetriũ filium Romã mittit.

Et legati à Philippi colloquio ita digressi sunt, vt præ se ferrent *nihil eorum sibi placere:* & Philipus minimè quin rebellandum esset dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetriũ minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam iuuenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilij Byzantijs ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniiciendum profectus, perculsis ijs vno prœlio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit: missis ad accolas Istri fluminis barbaros, vt in Italiam irrumperent, solicitandos.

Achæorum concilium.

Et in Peloponneso aduentus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant exspectabatur, aduersus quos, vt præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actũ. *Ex hostibus eos accusatores factos. & periculum esse, ne victi magis timendi forent quam bellãtes fuissent, quippe in bello socijs Romanis Achæos vsos: nunc eosdẽ Romanos æquiores Lacedæmonijs quàm Achæis esse: vbi Areus etiam & Alcibiades, ambo exules, eorum beneficio restituti, legationem Romam aduersus gentem Achæorũ ita de ipsis meritam suscepissent, adeoq; infesta oratione vsi essent, vt patria pulsi, non restituti in eam viderẽtur.* Clamor vndiq; ortus, referret nominatim de ijs. & cùm omnia ita, non concilio gererẽtur, capitis damnati sunt.

XXXVI Paucos post dies Romani legati venerunt, his Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent quicquã, terror Achæis iniectus erat, & cogitatio, quã non ex æquo disceptatio futura esset: quod Areũ & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant: nec hiscere quisquam audebat.

Appius de Achæis in ipsorum concilio queritur.

Appius ea quæ apud senatũ questi erant Lacedæmonij, *displicere senatui* ostendit: *cædem primũ ad Compasium factam eorum, qui à Philopœmene ad causam dicendã euocati venissent: deinde cum in homines ita sæuitum esset, ne in vlla parte crudelitas eorũ cessaret: muros dirutos vrbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclytamq; per gentes Lycurgi disciplinam sublatam.*

Achæorum prætoris ad Appium oratio.

Hæc cùm Appius dixisset, Lycortas & quia prætor, & quia Philopœmenis auctoris omniũ quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: *Difficilior nobis Ap. Claudi apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud senatum fuit. tunc enim Lacedæmonijs accusantibus respondendum erat: nũc à vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurũ esse, posita contentione, qua paulo antè egisti. Ego certè, cùm ea, quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & postea Romæ questi sunt Lacedæmonij, à te paulo antè relata sint, non tibi, sed illis me apud te respondere credã. Cædẽ obijcitis eorũ, qui à Philopœmene prætore euocati ad causam dicendam interfecti sunt: hoc ego crimẽ non modo non à vobis Romani, sed ne apud vos quidẽ nobis obiiciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in vestro fœdere erat, vt maritimis vrbibus abstinerent Lacedæmonij. Quo tempore [illegible] captis vrbes, à quibus abstinere iussi erant, noct[illegible] impetu occupauerũt, si T. Quintius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponneso fuisset, eo nimirũ capti & oppressi confugissent. cùm vos procul essetis, quo aliò, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gytheo opẽ ferentes, quos Lacedæmonem vobiscũ simili de causa oppugnantes viderãt, confugerent? Pro vobis igitur iustum piumq; bellũ suscepimus. quod cùm alij laudẽt, reprehendere ne Lacedæmonij quidem possint: & dij quoque ipsi comprobauerint, qui nobis victoriam dederunt: quonam modo ea quæ belli iure acta sunt, in disceptationem veniũt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrũ est, quòd euocauimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciuerant, qui expugnauerant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principũ fecerant. quod verò illi venientes in castra interfecti sunt: vestrum est Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si dijs placet, accusatis, non nostrum. exules Lacedæmoniorum, quo in numero ij quoque duo fuerunt, & tunc vobiscum erant, quòd domicilio sibi delegerant, maritima oppida, se petitos credentes, in eos quorũ opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio posse consenescere se indignabãtur, impetum fecerũt. Lacedæmonij igitur Lacedæmonios, non Achæi interfecerãt, nec*

iure, an iniuria cæsi sint, argumentari refert. At n. illa
certè vestra sũt Achæi, quod leges disciplinamq; vetu-
XXXVII stissimã Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. quę
vtraq; ab iisdem obyci qui possunt? cum muri Lacedæ-
monys nõ ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissol-
uẽdã Lycurgi disciplinã extructi sint? tyrãni n. nuper
eos arcem & munimentũ sibi, non ciuitati parauerunt.
& si existat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis
eorũ, & nunc se patriã & Spartã antiquã agnoscere di-
cat. Non Philopœmenen exspectare, nec Achæos, sed
vos ipsi Lacedæmony vestris manib. amoliri & dirue-
re omnia tyrãnidis vestigia debuistis. vestræ n. illæ de-
formes veluti cicatrices seruitutis erant. & cùm sine
muris per octingentos propè annos liberi, aliquãdo etiã
principes Græciæ fuissetis, muris velut cõpedib. circũ-
datis vincti, per centum annos seruistis. Quod ad leges
ademptas attinet, ego antiquas Lacedæmonys leges ty-
rãnos ademisse arbitror: nos non suas ademisse, quas nõ
habebãt, sed nostras leges dedisse: nec malè cõsuluisse ci-
uitati, cùm cõcily nostri eã fecerimus, & nobis miscue-
rimus vt corpus vnum & conciliũ totius Peloponesi
esset, tũc opinor, si alys ipsi legib. viueremus, alias istis
iniunxissemus, queri se iniquo iure esse, & indignari
possent. Scio ego Appi Claudi hanc orationẽ, qua sum
adhuc vsus, neq; sociorũ apud socios, neq; liberæ gentis
esse: sed seruorum verius disceptantiũ apud dominos. nã
si non vana illa vox preconis fuit, qua liberos esse om-
niũ primos Achæos iussistis: si fœdus ratũ est, si societas
& amicitia ex æquo obseruatur: cur ego, quod Capua
capta feceritis Romani, non quæro? vos rationẽ repos-
citis, quod Achæi Lacedæmonys bello victis fecerimus?
Interfecti aliquot sunt, finge, a nobis. quid? vos senato-
res Cãpanos securi nõ percussistis? muros diruimus, vos
non muros tantũ, sed vrbem & agros ademistis. Species,
inquis, æquũ est fœdus apud Achæos; re precaria liber-
tas: apud Romanos etiam imperiũ est. Sentio Appi: &
si non oportet, non indignor. sed oro vos, quantumlibet
intersit inter Romanos & Achæos, modo ne in æquo
hostes vestri, nostriq; apud vos sint, ac nos socij, imo ne
meliore iure sint. nã v[illegible]quo essent, nos fecimus cum
leges iis nostras dedim[illegible]m vt Achæi concilii essent,
effecimus. parũ est victis, quod victorib. satis est. plus
postulãt hostes, quàm socij habent. quę iureiurãdo, quæ
monumẽtis literarũ in lapide insculptis in æternã me-
moriam sancta atq; sacrata sunt, ea cũ periurio nostro
tollere parant. Veremur quidem vos Romani, & si ita
vultis, etiã timemus: sed plus & veremur & timemus
deos immortales. Cũ assensu maximæ partis est au-
ditus, & locutũ omnes pro maiestate magistratus,
censebant, vt facile appareret, molliter agẽdo di-
gnitatem suam tenere apud Romanos non pos- *Appii ad Achæorum prætorem responsio.*
se. Tũ Appius suadere se magnopere Achæis dixit, vt
dũ liceret voluntate sua facere, gratiã inirẽt, ne mox in-
uiti & coacti facerent. Hæc vox audita quidem cũ
omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata
recusandi. id modò petierũt vt Romani, quem vi-
derẽtur, de Lacedæmonys mutarẽt, nec Achæos religio-
ne obstringerẽt, irrita ea, quę vi iureiurãdo sanxissent,
faciẽdi. dãnatio tãtũ Arei & Alcibiadis, quẽ nuper
XXXVIII facta erat, sublata est. Romę principio eius ãni cũ
de prouinciis cunsulũ & prætorum actum esset,
cõsulib. Ligures, quia bellũ nusquã alibi erat, de-
creti. Prætores C. Decimius Flau' vrbanã, P. Cor-
nel. Cethegus inter ciues & peregrinos sortiti
sunt. C. Sempron. Blæsius Siciliã, Q. Næuius Ma-
tho Sardiniam, & vt idẽ de veneficijs quæreret. A.
Terentius Varro Hispaniam citeriorem P. Sem-
pron. Longus Hispaniam vlteriorem De iis dua-
bus prouincijs legati per id fere tempus L. Iuuẽ-
tius Talua & T. Quintilius Varus venerunt. qui
quãtum bellũ iam profligatum in Hispania esset,
senatu edocto, postulãrunt simul, vt pro reb. tam
prosperè gestis dijs immortalibus haberetur honos, &
vt prætoribus exercitum deportare liceret. Supplica-
tio in biduũ decreta est. de legionibus deportan-
dis, cùm de cõsulum prætorumq; exercitib. age-
retur, rem integrã referri iusserunt. Paucos post *Inter Coss. & Tribunos plebis contentio de Hispaniensi exercitu.*
dies Coss. in Ligures binæ legiones, quas Ap-
pius Claudius & M. Sempronius habuerant, de-
cretæ sunt. De exercitib. Hispaniensibus magna
contentio fuit inter nouos Prætores & amicos
absentium, Calpurnij Quintijque; vtraque causa
tribunos plebis, vtraque Coss. habebat. ij se inter-
cessuros senatusconsulto, si deportandos censerẽt exer-
citus, denunciabant. illi si hæc intercessio fieret, nullã
rem aliã se decerni passuros. Victa postremò absen-
tiũ gratia est, & Senatusconsultum factum, vt præ-
tores quatuor millia peditũ Romanorum scriberẽt, qua-
dringentos equites, & quinque millia sociorum peditũ
Latini nominis, quingentos equites, quos secũ in Hi-
spaniã portarẽt, cùm eas legiones quatuor descripsisset,
quod plus quam quina millia peditũ, treceni equites in
singulis legionib. essent, dimitterẽt: eos primũ, quẽ eme-
rita stipẽdia haberẽt deinde vt cuiusq; fortissima opera
Calpurnius & Quintius in prælio vsi essẽt. Hac seda- XXXIX
ta cõtentione, alia subinde C. Decimij Prætoris *Alia de prætura contentio:*
morte exorta est. Cn. Sicinius, & L. Puppius, qui
ædiles proximo anno fuerant: & C. Valerius fla-
mẽ Dialis, & Q. Fuluius Flaccus: is quia ædilis cu-
rulis designat' erat, sine toga cãdida, sed maxima
ex omnib. cõtentione petebat: certamenq; ei cũ
flamine erat. & posteaquã primò æquare, mox su-
perare etiã est visus. pars tribunorũ plebis nega-
re rationem eius habendam esse, quod duos simul vnus
magistratus, præsertim curules, neq; capere posset, nec
gerere: pars legib. eum solui æquũ censere, vt quẽ vellet,
Prætorẽ creãdi populo potestas fieret. L. Porcius Cos.
primò in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet.
deinde vt ex auctoritate senatus idem faceret: cõ-
uocatis patrib., referre se ad eos dixit, quod nec iu-
re vllo, nec exemplo tolerabili liberæ ciuitati ædilis cu-
rulis designatus præturã peteret: sibi, nisi quid aliud ijs
videretur, in animo esse è lege comitia habere. Patres
cẽsuerunt, vti L. Porcius Cos. cũ Q. Fuluio ageret, ne
impedimẽto esset, quo minus comitia Prætoris in locũ
C. Decimij subrogãdi è lege haberentur. Agẽti Cos. ex
Senatusconsul. respõdit Flaccus: nihil, quod se indi-
gnũ esset facturũ. Medio respõso spem ad volũtatẽ
interpretantib. fecerat: cessurũ patrũ auctoritati
esse. comitijs acrius etiam quàm ante petebat, cri-
minando extorqueri sibi à Cos. & senatu populi Ro-
mani beneficium & inuidiã geminati honoris fieri, tã-
quã non appareret, vbi designatus Prætor esset, extem-
plo ædilitate se abdicaturum. Cos. cùm & pertina-
ciam petentis crescere, & fauorem populi magis
magisque in eum inclinari cerneret, dimissis co-
mitijs senatum vocauit. censuerunt frequen-
tes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil mouisse

set, ad populum cum Flacco agendum. Concione aduocata cum egisset Cos. ne tum quidem de sententia motus, gratias P.R. egit, *quod tanto studio, quotiescumque declarandæ voluntatis potestas facta esset, Pr. se voluisset facere. ea sibi studia ciuium suorũ destituere non in animo esse.* Hæc verò tam obstinata vox tantum ei fauorem accendit, vt haud dubius Pr. esset, si Cos. accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter se ipsos, & cum Cos. fuit: donec senatus à Cos. est habitus, decretumque: *quoniam prætoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & praua studia hominum impedirent, senatum censere satis prætorum esse: P. Cornelius vtramque in vrbe iurisdictionem haberet, Apollinisque ludos faceret.* His comitiis

XL prudentia & virtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo & maiore de re, & inter plures potentioresque viros sunt exhorta. Censurã summa contentione petebant L. Valerius Flaccus. P. & L. Scipiones. Cn. Manlius Volso, L. Furius Purpureo, patricij: plebeij autem, M. Porcius Cato, M. Fuluius Nobilior, T. & M. Sempronij, Longus & Tuditanus. sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longè anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingenijque fuit, vt quocumq; loco natus esset, fortunã sibi ipse facturus fuisse videretur; nulla ars neque priuatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit. vrbanas rusticasq; res pariter callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquẽtia, alios gloria militaris prouexit. huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, vt natum ad id vnum diceres, quodcumque ageret. in bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis: idem posteaquam ad magnos honores peruenit, summus imperator: idem in pace, si ius cõsuleres, peritissimus: si causa oranda esset, eloquentissimus: nec is tantum, cuius lingua, viuo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum extet. viuit imò, vigetque eloquentia eius, sacrata scriptis omnis generis. Orationes & pro se multæ, & pro alijs, & in alios. nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo fatigauit inimicos. simultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipse exercuit eas. nec facilè dixeris, *vtrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitauerit nobilitatem.* Asperi proculdubio animi, & linguæ acerbæ, & immodicè liberæ fuit; sed inuicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ, cõtemptor gratiæ, diuitiarum: in parsimonia, in patientia laboris periculiq; ferrei propè corporis, animique; quem ne senectus quidem, quæ soluit omnia, fregerit: qui sextum & & octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se orauerit, scripseritque; nonagesimo anno Sergium Galbam ad populi adduxerit iudicium. Hunc, sicut omni vita, ita tum petentem premebat nobilitas: coierantque, præter L. Flac-

XLI cum, qui collega in consulatu fuerat, cãdidati omnes, ad deiiciendum honore eum: non solùm vt ipsi potius adipiscerentur; nec quia indignabantur nouum hominem censorem videre, sed erat quòd tristem censuram, periculosamque multorum famæ; & ab læso à plerisque, & lædẽdi cupido exspectabant. etenim tum quoque minitabundus petebat, *refragari sibi qui liberam & fortem censuramque timerent,* criminando. & simul L. Valerio suffragabatur: *illo vno collega castigare se noua flagitia, & priscos mores reuocare posse.* His accensi homines, aduersa nobilitate non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia censorum Coss. prætoresq; in prouincias profecti sunt, præter Q. Næuium. quem quatuor non minus menses. priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficij, quarum magnam partem extra vrbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominũ millia damnauit. Et L. Postumius Prætor, cui Tarentum prouincia euenerat, magnas pastorum coniurationes vindicauit, & reliquias Bacchanalium quæstionis cum omni executus est cura, multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios iudicauit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes à P. Cor-

nelio coniecti sunt. In Hispania vlteriore, fractis XLII
proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius, in Suessetanis oppidum Corbionem vineis & operibus expugnauit, captiuos vendidit quieta deinde hyberna & citerior prouincia habuit. Veteres Prætores C. Calpurnius Piso, & L. Quintius Romam redierunt: vtrique magno patrum consensu triumphus est decretus. prior C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphauit. coronas aureas tulit LXXXIII & duodecim millia pondo argenti. paucos post dies L. Quintius Crispinus ex ijsdem Lusitanis Celtiberisque triumphauit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius & L. Valerius, metu mista exspectatione senatũ legerunt septem mouerunt senatu: ex quibus vnum insignem & nobilitate & honoribus, L. Quintium Flamininum cõsularem. Patrum memoria institutum fertur, vt censores motis senatu ascriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut senatorio loco mouit, aut quibus equos ademit. longè grauissima in L. Quintium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notã visus esset. retinere Quintium in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cætera obiecit ei: *Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam prouinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per lasciuiam cùm cauillaretur, exprobrare cõsuli persæpe solitum, quòd sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, vt obsequium amatori venditaret. fortè epulantibus ijs, cùm iam vino incaluissent, nunciatum in conuiuio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse: conuenire Cos. velle vt ab eo fidem præsens acciperet. introductum in tabernaculum per interpretem alloqui* Cos *cœpisse. inter cuius sermonem Quintius scorto, Vis tu,* inquit, *quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, iam hunc Gallũ morientem aspicere? & cum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti* Cos. *stricto gladio, qui super caput pendebat, loquẽti Gallo caput primùm percussisse, deinde fugiẽti, si-*

Grauissima inter Censuræ candidatos contentio, M. Porcij Catonis laus.

Catonis orationes.

M. Porcius & L. Valerius censores inuita nobilitate creantur.

Calpurnij & Cris. triumphus.

Quam ob causam L. Quintius Flam. inter motos fuerit senatu à Cẽsoribus

demque populi Romani atque eorum qui aderant im-
XLIIII *ploranti, latus transfodisse.* Valerius Antias, vt qui
necCatonis orationem legisset, & fabulæ tantùm
sine auctore editæ credidisset: aliud argumẽtum,
simile tamen & libidine & crudelitate peragit.
Placentiæ famosam mulierem, cuius amore deperiret, in
conuiuium accersitam scribit. ibi iactantem sese scorto
inter cætera retulisse, quàm acriter quæstiones exer-
cuisset, & quàm multos capitis damnatos in vinculis
haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra
eum accubantem negasse, vnquam vidisse quemquam
securi ferientem, & peruelle id videre. hic indulgen-
tem amatorem, vnum ex illis miseris attrahi iussum,
securi percussisse. Facinus siue eo modo quo censor
obiecit, siue vt Valerius tradit, commissum est,
sæuum atq; atrox: inter pocula atque epulas, vbi
libare dijs dapes, vbi bene precari mos esset, ad
spectaculum scorti procacis, in sinu Cos. recu-
bantis, mactatam humanam victimã esse, & cruo-
re mensam respersam. In extrema oratione Ca-
tonis conditio Quintio fertur, *vt si id factum ne-*
garet, cæteraq; quæ obiecisset, sponsione defenderet sese:
sin fateretur, ignominiáne sua quemquam doliturum
censeret, cùm ipse vino & venere amens, sanguine ho-
XLIV *minis in conuiuio lusisset?* In equitatu recognoscẽ-
L. Scipioni Asiatico equus ademptus est a Cẽsoribus. do L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censi-
bus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes
ordines censura fuit. ornamenta & vestem mu-
*150.cor. liebrem & vehicula, quæ pluris quàm * quinde-
*100.cor. cim milliũ æris essent, in censum referre viatores
iussit. item mancipia minora annis viginti, quæ
post proximum lustrum * decem millib. æris, aut
eo pluris venissent, vti ea quoque decem, tanto
pluris quàm quanti essent, æstimarentur, & his re-
bus omnib. terni in millia æris attribuerentur.
aquam publicam omnem in priuatum ædificium
aut agrum fluentem ademerunt. & quæ in loca
publica inædificata, immolitave priuati habebãt,
intra dies triginta demoliti sunt: opera deinde fa-
cienda ex pecunia in eam rem decreta. lacus ster-
nẽdos lapide, detergendasq; quà opus esset cloa-
cas, in Auentino & in alijs partibus qua nondum
erant, faciendas locauerunt. & separatim Flaccus
molem ad Neptunias aquas, vt iter populo esset,
& viam per Formianũ montem. Cato atria duo,
Mænium & Titium in latomijs, & quatuor taber-
nas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quæ
Porcia appellata est. & vectigalia summis pretijs,
vltro tributa infimis locauerunt. Quas locatio-
nes cùm senatus precibus & lacrymis publicano-
rum victus induci, & de integro locari iussisset:
censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati
priorem locationem erãt, omnia eadem paulum
immunitis pretijs locauerunt. Nobilis censura
fuit, simultatumque plena: quæ M. Porcium, cui
acerbitas ea assignabatur, per omnẽ vitam exer-
cuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Pollentia in
Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductæ
sunt. sena iugera in singulos data. diuiserunt agrũ,
coloniasque deduxerunt iidem triumuiri, Q. Fa-
bius Labeo, & M. & Q. Fuluij, Flaccus & Nobi-
lior. Coss. eius anni nec domi, nec militiæ me-
XLV morabile quicquam egerunt. In insequentem
annum crearunt Coss. M. Claudium Marcellum
Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius
idibus Martijs, quo die consulatum inierunt, de
prouincijs suis prætorumque retulerunt. Præto-
res creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui &
priore anno petierat: & Sp. Postumius Albinus,
& P. Cornelius Sisenna, L. Puppius, L. Iulius,
Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum ijsdem
exercitibus, quos P. Claudius, & M. Porcius ha-
buerant, prouincia decreta est. Hispaniæ extra
sortem prioris anni prætoribus cum suis exerciti-
bus seruatæ. Prætores ita sortiri iussi, *vti flamini*
Diali vtique altera iuris dicẽdi Romæ prouincia esset,
peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio vr-
bana, Sp. Postumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Galli transalpini in Italiam trãsgressi.
Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia euenit. L. Iu-
lius proficisci maturè est iussus. Galli transalpini
per saltus ignotæ antea viæ (vt antè dictum est) in
Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc
Aquileiensis est, ædificabant. id eos vt prohibe-
ret, quoad eius sine bello posset, prætori man-
datum est: si armis prohibendi essent, Coss. cer-
tiores faceret. ex his placere alterum aduersus
Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni
comitia auguris creandi habita erant. in demor-
tui Cn. Cornelij Lentuli locum creatus erat Sp.
Postumius Albinus. Huius principio anni P. Li- XLVI
cinius Crassus Pontifex maximus mortuus est: in
cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex
est cooptatus. Pontifex maximus est creatus C.
Seruilius Geminus. P. Licinij funeris causa visce-
ratio data, & gladiatores CXX. pugnauerunt. &
ludi funebres per triduum facti: post ludos epu-
lum. in quo, cùm toto foro strata triclinia essent,
tẽpestas cum magnis procellis coorta coëgit ple-
rosque tabernacula statuere in foro. eadem pau-
lò post, cùm vndique conserenasset, sublata. de-
functosque vulgo ferebant, quòd inter fatalia
vates cecinissent, *necesse est tabernacula in foro sta-*
tui. Hac religione leuatis altera iniecta, quòd san- Prodigia. Multorum legationes in Senatu de Philippo queruntur.
guine per biduum pluisset in area Vulcani: & per
decemuiros supplicatio indicta erat eius prodigij
expiandi causa. Priusquam Coss. in prouincias
proficiscerentur, legationes transmarinas in se-
natum introduxerunt. nec vnquam antè tantum
regionis eius hominum Romæ fuerat. nam ex
quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolũt,
vulgata est, *crimina querimoniasque de Philippo non*
negligenter ab Romanis audiri, multis operæpretium
fuisse queri: pro se quæque ciuitates gẽtesque, sin-
guli etiam priuatim (grauis enim accola omnib.
erat) Romam aut ad spem leuandæ iniuriæ, aut
ad deflendæ solatium venerunt. Et ab Eumene
rege legatio cum fratre eius Athenæo venit ad
querendum, simul quòd non deducerentur ex
Thracia præsidia: simul quòd in Bithyniam Pru-
siæ bellum aduersus Eumenem gerẽti auxilia mis-
sa forent. Respondendum ad omnia iuueni tum XLVII
admodum Demetrio erat: cùm haud facile esset,
aut ea quæ obijcerentur, aut quæ aduersus ea di-
cenda erant, memoria complecti. nec n. multa
solùm, sed etiam pleraque oppidò quàm parua
erant: de controuersia finium, de hominibus ra-
ptis, pecoribusque abactis, de iure aut dicto per
libidinem, aut non dicto; de rebus per vim aut

per gratiam iudicatis. nihil horum neque Demetrium docete dilucidè, nec se satis liquidò discere ab eo senatus cùm cerneret posse: simul & tyrocinio & perturbatione iuuenis moueretur, quæri iussit ab eo, *ecquem de his rebus commentarium à patre accepisset?* cum respoodisset, *accepisse se*; nihil prius nec potius visum est, quàm regis ipsius de singulis responsa accipere. librum extemplò poposcerunt: deinde vt ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breue coactæ causæ: *vt alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret: alia non per se stetisse, quo minus faceret, sed per eos ipsos qui accusarent.* interposuerat & querelas *de iniquitate decretorum, & quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret: indigneque sibi, nec vllo suo merito insultatum ab omnibus esset.* Has notas irritati eius animi collegit senatus; cæterum alia excusanti iuueni, alia recipienti *futura ita, vt maximè vellet senatus*, responderi placuit: *Nihil patrē eius neque rectius, nec magis quod ex voluntate senatus esset, fecisse, quàm quod, vtcumque ea gesta essent, per Demetriū filiū satis fieri voluisset Romanis. multa & dissimulare, & obliuisci, & pati præterita senatū posse, & credere etiam Demetrio credendū esse. obsidem enim se animū eius habere, etsi patri corpus reddiderit. & scire quantum salua in patrem pietate possit, amicum eū populo Romano esse. honorisque eius causa missuros in Macedoniam legatos: vt si quid minus factum sit quam debuerit, tum quoq; sine piaculo rerum prætermissarum fiat. velle etiam sentire Philippū, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrij filij beneficio esse.*

Senatuscō-sultum de Philippo.

XLVIII Hæc quæ augendæ amplitudinis eius causa facta erant, extemplò in inuidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verteruor. Lacedæmonij deinde introducti sunt. Multæ & paruæ disceptationes iactabantur, sed quæ maximè rem continerent, erant: *vtrum restituerētur quos Achæi damnauerant, necne: iniquè an iure occidissent, quos occiderant.* vertebatur & *vtrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonij: an, vt antè fuerat, secretū eius vnius in Peloponneso ciuitatis ius esset.* Restitui; iudiciaque facta tolli placuit: Lacedæmonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, & consignari à Lacedæmonijs & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Martius est missus, iussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere; nam ibi quoque & ex veteribus discordijs residui motus erant, & Messenij desciuerant à concilio Achaico. cuius belli & causas & ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui nō vltrà attingere externa, nisi quà Romanis cohærerent rebus.

Lacedæmoniorū legatis in Senatum introductis quid responsum sit.

XLIX Euentus memorabilis est, quòd cùm bello superiores essent Achæi, Philopœmen. Prætor eorum capitur ad præoccupandam Coronam, profectus, quam hostes petebant: in valle iniqua cum equitib. paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad euadendas angustias cogēdo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium, prolapso equo, & suo ipse casu, & onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit quin exanimaretur; septuaginta annos iā natus, & diutino morbo, ex quo tum primùm reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Iacentem hostes supersusi oppresseruor. cognitumque primùm à verecundia memoriaq; meritorum haud secus quàm ducem suum attolunt, reficiuntque, & ex valle deuia in viā portant, vix sibimet ipsi præ necopinato gaudio credentes, pars nuncios Messenem præmittunt *debellatum esse, Philopœmenem captum adduci.* Primùm adeò incredibilis visa res, vt non pro vano modò, sed vix pro sano nuntius audiretur; deinde vt super alium alius idem omnes affirmātes veniebant, tādem facta fides. & priusquam appropinquare vrbi satis scirēt, ad spectaculum omnes simul liberi ac serui, pueri quoque cum feminis effunduntur. itaque clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperto tantam rem habiturus videretur. Ægrè summouentes obuios intrare portam, qui adducebaot Philopœmenem potuerūt, atque turba conferta iter reliquū clauserat, & cùm pars maxima exclusa à spectaculo esset, theatrum repentè, quod viæ propinquum erat, compleuerunt, & vt eò in cōspectum populi adducererur, vna voce omnes exposcebāt. Magistratus & principes veriti, ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, cùm alios verecundia pristinæ maiestatis collata præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerūt deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt: Prætor Diooerate dicente, esse quæ pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus vellent. inde adducto eo in curiam, & senatu vocato, consultari cœptū. Iam inuesperascebat, & non modò L cætera, sed ne in proximā quidem noctē vbi satis turò custodiretur, expediebant. obstupuerant ad magnitudinem pristinæ eius fortunæ virtutisque: & neque ipsi domum recipere custodieodum audebant. nec quiquam vni custodiam eius satis credebant. admonent deinde quidam *esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum*: eò vinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina super impositum est. ita loco potius quàm homini cuiquam credendam custodiam rati, lucē insequētem exspectauerunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum eius in ciuitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu Respubl. erat, in secreto consultantes, omnes ad necem eius consentiebant: sed vtrum maturarent, an differrent, ambigebatur. vicit pars auidior pœnæ, missusque qui venenum ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt, quàm quæsisse *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achæorū erat) *equitesque euasissent.* posteaquam dictum est, *incolumes esse*: *Bene habet*, inquit, & poculo impauidè exhausto, haud ita multo post expirauit. Nec diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentib. Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt: & sepultus ab vniuerso Achaico est concilio, adeò omnibus humaois congestis honorib., vt ne diuinis quidē abstineretur.

Philopœmen Achæorum prætor à Messeniis captus.

Philopœmeni venenum porrigitur à Messeniis.

Tres clari imperatores eodem anno decesserunt.

Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tãtum huic viro tribuitur, vt à quibusdam eorum velut ad insignem notam huius anni memoriæ mandatum sit: tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem; adeo in æquo eum duarum potẽtissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus venit, quem suspectum Romanis & receptus post fugam Antiochi Annibal, & bellum aduersus Eumenem motum faciebat. ibi seu quia à Flaminino inter cætera obiectum Prusiæ erat: *hominem omnium qui viuerent, infestissimũ populo Romano apud eũ esse, qui patriæ suæ primum, deinde fractis eius opibus Antiocho regi auctor belli aduersus populum Romanum fuisset*: seu quia ipse Prusias, vt gratificaretur præsenti Flaminino, Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit: à primo colloquio Flaminini, milites extẽplò ad domum Annibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitũ vitæ suæ Annibal prospexerat animo, & Romanorum inexpiabile odiũ in se cernens, & fidei regum nihil sanè confisus: Prusiæ verò leuitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque aduentum velut fatalem sibi horruerat ad omnia vndique infesta vt iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus è domo fecerat: & ex iis quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed graue imperium regum nihil inexploratum, quod inuestigari volunt, efficit totius circuitum domus ista custodijs cõplexi sunt, vt nemo inde elabi posset.

Annibal hausto veneno moritur.

Annibal, postea quam est nuntiatum *milites regios in vestibulo esse*, postico, quod deuium maximè atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, vt id quoq; occursu militum obseptum sensit, & omnia circa clausa custodijs dispositis esse, venenum, quod multo ante præparatũ ad tales habebat casus, poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura P. R. quando mortem senis exspectare longum censent: nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriã feret. mores quidẽ populi Romani quantũ mutauerint, vel hic dies argumento erit. horum patres Pyrrho regi hosti armato exercitũ in Italia habenti, vt à veneno caueret, prædixerunt. hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserũt.* Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiæ, & hospitales deos violatæ ab eo fidei testes inuocãs, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Annibalis.

LII *De Africani morte variant scriptores.*

Scipionem & Polybius & Rutilius & hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior: his, quòd censorib. M Porcio, L. Valerio principem senatus ipsum L. Valerium cẽsorem lectum inuenio, cum superioribus duobus lustris Africanus fuisset: quo viuo, nisi vt ille senatu moueretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum eius electus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Næuius, aduersus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Næuius in magistratuum libris est tribunus plebis P. Claudio, L. Porcio Coss. sed iniit tribunatum Appio Claudio, M. Sempronio Coss. ad quartum idus Decembres. inde tres mẽses ad idus Martias sunt: quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. ita & vixisse in tribunatu Næuij videtur: diesq; ei dici ab eo potuisse, decessisse autẽ ante L. Valerij & M Porcij censuram.

Africani, Annibalis & Philopœmenis cõparatio

Trium clarissimorum suæ cuiusque gentis virorum non magis tempore congruẽte comparabilis mors videtur esse, quàm quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitũ habuit. iam primùm omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. veneno absumpti Annibal & Philopœmen: exul Annibal proditus ab hospite, captus Philopœmenes in carcere & in vinculis exspirauit. Scipio, etsi non exul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat, reus absens, citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo exilium indixit.

Dum LIII ea in Peloponneso, à quibus diuertit oratio, geruntur: reditus in Macedoniam Demetrij legatorumque aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium vt pacis auctorẽ cum ingenti fauore cõspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant.

Demetrius suspectus ac inuisus Philippo patri.

nã & si minor ætate, quàm Perseus esset, hunc tamen iusta matre familias, illum pellice ortum esse: illum, vt ex vulgato corpore genitum, nullã certi patris notam habere, hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre. ad hoc, Romanos Demetriũ in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiã esse. Hæc vulgo loquebantur. itaque & Persea cura angebar, ne parum pro se vna ætas valeret, cùm omnibus alijs rebus frater superior esset: & Philippus ipse, vix sui arbitrij fore quem hæredem regni relinqueret credens, sibi quoque grauiorem esse quàm vellet, minorem filium censebat. offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum: & alteram iam se viuo regiam esse indignabatur. Et ipse iuuenis haud dubie inflatior redierat, subnixus erga se iudicijs senatus, concessisq; sibi, quæ patri negata essent, & omnis mentio Romanorũ quantam dignitatem ei apud cæteros Macedonas, tantam inuidiam non apud fratrem modò, sed etiam apud patrem conciliabat: vtique posteaquam alij legati Romani venerunt, & cogebatur decedere Thracia, præsidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex noua constitutione senatus facere. sed omnia mœrens quidem & gemens, eò magis, quòd filium frequentiorem propè cùm illis, quàm secum cernebat: obediẽter tamen aduersus Romanos faciebat, ne quam mouendi extemplò belli causam præberet: auertendos etiam animos à suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odrysas & Dentheletas & Bessos duxit. Philippopolin vrbem fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium iuga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorũ, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidũ in Deuriopo condere instituit. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluuium. qui ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere vrbe, nouam vrbem Perseida, vt his filio maiori haberetur honos, appellari iuſ-

LIV L. Porcio consuli. Galli transalpini se dedunt.

sit. Dũ hæc in Macedonia geruntur, Coss. in prouincias profecti. Marcellus nuncium præmisit ad L. Porcium proconsulem, *vt ad nouum Gallorum oppidum legiones admoueret.* aduenięti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorũ erãt. plerique arma ex agris rapta habebant. ea ægrè patientibus ijs adempta, quæque alia aut populãtes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus quiquerentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio Pr. exposuerunt; *se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quærendã sedem Alpes transgressos. quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine vllius iniuria consedisse. oppidũ quoq; ædificare cœpisse: quod indicium esset, nec agro, nec vrbi vlli vim allaturos venisse. nuper M. Claudium ad se nunciũ misisse: bellum se cum ijs, ni dederentur, gesturum. se certam, etsi non speciosam pacem, quàm incerta belli præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quàm in potestatẽ populi Romani. post paucos dies iussos & agro & vrbe decedere, sese tacitos abire quo terrarũ possẽt, in animo habuisse. arma deinde sibi, & postremo omnia alia quæ ferrent agerẽntve, adẽpta. orare se S. P. Q. R. ne in se innoxios deditos acerbius quàm in hostes sæuirẽt.* Huic orationi senatus ita responderi iussit. *Neque illos rectè fecisse, cùm Italiam venerint, oppidumque in alieno agro nullius Romani magistratus, qui ei prouinciæ præesset, permissu ædificare conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari. itaque secum ijs legatos ad consules missuros: qui, si redeãt, vnde venerint, omnia ijs sua reddi iubeant: quique protinus eant trans Alpes, & denũcient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes propè inexsuperabilẽ finem in medio esse. non vtique ijs melius fore, quàm qui eas primi peruias fecissent.* Legati missi L. Furius Purpurio, Q. Minutius, L. Mãlius Acidinus. Galli redditis omnibus, quæ sine cuiusquam iniuria habebant, Italia excesserunt. Legatis Romanis transalpini populi benignè responderunt. seniores eorum *nimiã lenitatem populi Romani castigarũt: quòd eos homines, qui gentis iniussu profecti occupare agrum imperij Romani, & in alieno solo ædificare oppidũ conati sunt, impunitos dimiserint: debuisse grauẽ temeritatis mercedem statui. quòd verò etiam sua reddiderint, vereri ne tanta indulgẽtia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt & prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius Cos. Gallis ex prouincia exactis, Istricum bellum moliri cœpit: literis ad senatum missis, *vt sibi in Istriã traducere legiones liceret.* Id senatui placuit.

Galli transalpini excedunt Italia. LV

Aquileia.

Illud agitabant, *vti colonia Aquileia deduceretur.* nec satis constabat, *vtrum Latinã, an ciuium Romanorũ deduci placeret.* Postremò Latinam potius coloniam deducendã patres censuerunt. triumuiri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus.

Mutina & Parma coloniæ ciuiũ Romanorum.

Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum ciuium sunt deductæ. bina millia hominum in agro, qui proximè Boiorum, antè Tuscorum fuerat, octona iugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. deduxerunt triumuiri, M. Æmilius Lepidus, T. Ebutius Carus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia ciuium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumuiri, Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tib. Sempronius Gracchus. iugera in singulos data decem.

LVI Prœlia secunda cum Celtiberis facta.

Eodem anno A. Terentius Proprætor haud procul flumine Ibero in agro Ausetano, & prœlia secunda cum Celtiberis fecit: & oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnauit. Vlterior Hispãnia eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius Proprætor diutino morbo est implicitus, & nullo lacessente, peropportunè quieuerunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam à Q. Fabio Cos. gestum. M. Marcellus ex Istria reuocatus, exercitu dimisso Romam comitiorum causa rediit, creauit Coss. Cn. Bæbium Pamphilum, & L. Æmilium Paulum. Cùm M. Æmilio Lepido his ædilis curulis fuerat. à quo consule quintus annus erat: cùm is ipse Lepidus post duas repulsas Cos. factus esset. Prætores inde facti, Q. Fuluius Flaccus, M. Valerius Læuinus, L. Manlius iterum. M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terẽtius Istra.

Prodigia.

Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa: quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiæ satis credebant: nunciatumque erat, *haud procul Sicilia insulam, quæ non ante fuerat, nouam editam è mari esse.* Annibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rem ad Prusiam missis, præter Quintium Flamininum, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Asiatico, & P. Scipione Nasica.

EPITOME LIBRI XL.

VM Philippus liberos eorum, quos in vinculis nobilissimorum quidem hominum habebat, conquiri ad mortem iussisset, Theoxena pro liberis suis & sororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladio, & poculo, in quo erat venenum, suasit ijs, vt imminens ludibrium morte effugerent, & cùm persuasisset, ipsa etiam se interemit. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: & vt fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quæ accusatione parricidij, & affectati regni, primùm petitus: ad vltimum, quoniam populi Romani amicus erat veneno necatus est, regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Perseum deuenit. Item res in Liguribus, & Hispania contra Celtiberos à complurib. feliciter gestas continet. Libri Numæ Pompilij in agro L. Petilij scribæ sub Ianiculo à cultorib. agri in arca lapidea clausi & Græci & Latini inuenti sunt, in quib. plura, quæ dissoluẽdarum religionum erant, prætor ad quem delati erant, cùm legisset, iurauit senatui contra Rempubl. esse, vt legerẽtur seruarenturq;. & ex S.C. in comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus ægritudine animi confectus, quòd Demetrium filium falsis alterius filij in eundem delationib. impulsus veneno sustulisset, & de pœna Persei cogitauit, voluitq; Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere: sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus accepit.

I RINCIPIO insequentis anni Coss. prætoresq; sortiri prouiocias sunt. consulibus nulla præter Ligures, quæ decerneretur, erat. Iurisdictio vrbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio euenit. Hispaniarum Q. Fuluio Flacco citerior, P. Manlio vlterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. Coss. delectus habere iussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, *Apuanos ad rebellionem spectare: periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent.* Et ex Hispanijs *citeriorem in armis esse, & cum Celtiberis bellari sciebant: in vlteriore, quia diu ager Pr. esset, luxuria & otio solutā disciplinā militarē esse.* Ob ea nouos exercit⁹ cōscribi placuit. IIII. legiones in Ligures: vti singulæ quina millia, & ducenos pedites, trecentos haberent equites. sociorum ijsdem Latini nominis XV. millia peditum addita, & DCCC. equites. hi duo consulares exercitus essent. scribere præterea iussi VII. millia peditum sociorum ac Latini nominis, & DC. equites, & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex consulatu protogatum imperium erat. in Hispaniam etiam vtramque quæ ducerentur, IIII. millia peditum ciuium Rom. & CC. equites, & sociorum VII. millia peditum cum CCC. equitibus scribi iussa. & Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in an-

II Prodigia. num imperium est. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Palilia medio fermè die atrox cum vento tempestas coorta, multis sacris profanisq; locis stragem fecit. signa ænea in Capitolio deiecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Auentino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi affixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, euertit: fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta fœdè dissipauit. itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique aruspices iusserunt. simul procuratum est, quòd tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & à Formiis ædem Apollinis ac Caietæ de cælo tactam. ob ea prodigia XX. hostijs maioribus sacrificatum est, & diem vnum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentij proprætoris cognitum, P. Sempronium in vlteriore prouincia, cùm plus annū æger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam Prr. iussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoq; legati & Achæorum & Lacedæmoniorum sub idem tempus venerunt. ijs prius Martio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis respōsum est,

III legatos ad eas res visendas missurū senatum. De Philippo auxerat curam Martius. nam ita fecisse eum quæ senatui placuissent, fatebatur, vt facilè appareret, non diutius quàm necesse esset, facturum: neque obscurum erat rebellaturum, omniaque quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Iam primùm omnem ferè multitudinem ciuium ex maritimis ciuitatibus cum familiis suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quōdam appellata Pæonia est, traduxit: Tracibusque & alijs barbaris vrbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Rom. bello. Ingentem ea res fremitum in tota Macedonia fecit, relinquentesque penates suos cum coniugibus ac liberis pauci tacitū dolorem continebāt: execrationesq; in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalàm cœpit. *satis tutum sibi quicquam esse: nisi liberos eorum quos interfecisset, cōprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret.* Eam crudelitatem fœdam

IV Philippi crudelitas. per se, fœdiorem vnius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis antè annis occiderat: generos quoque eius postea interfecit. in viduitate relictæ filiæ, singulos filios paruos habentes: Theoxena & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam longè principi gentis Æneatum nupsit: & apud eum plures enixa partus, paruis admodum relictis omnibus decessit. Theoxena, vt in suis manibus liberis sororis educarentur, Poridi nupsit: & tamquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura. posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit: ludibrio futuros non regis modò, sed custodum etiam libidinis rata, ad rem atrocem animum adiecit, ausaque est dicere. *se sua manu potius omnes interfecturam, quàm in potestatem Philippi venirent.* Poris abominatur mētionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium quod conditori Æneæ cum magna cæremonia quotannis faciunt. ibi die per solemnes epulas consumpto, nauem præparatam à Poride sopitis omnib. de tertia vigilia cōscendunt, tamquam redituri in Thessalonicam: sed traiicere in Eubœam erat propositum. cæterùm in aduersum ventum nequiquam eos tēdentes, prope terram lux oppressit, & regii, qui præerant custodiæ portus lembum armatum ad pertrahendam eam nauim miserunt, cum graui edicto, *ne reuerterentur sine ea.* Cùm iam appropinquabant, Poris quidem adhortationem remigum nautarumque intentus erat: interdum manus ad cælum tendens, *opem vt dij ferrent,* orabat. ferox interim femina ad multò antè præcogitatum reuoluta facinus, venenum diluit, ferrumq; promit, & posito in conspectu poculo, strictisque gladiis, *Mors,* inquit, *vna vindicta est. viæ ad mortem hæ sunt qua quemque animus fert, effugite superbiam regiam. agite iuuenes mei primum qui maiores estis, capite ferrum: aut haurite poculum, si segnior mors iuuat.* Et hostes aderant, & auctor mortis instabat. alii alio letho absumpti semianimes è naue præcipitantur. ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese deiecit. naue vacua domi-

nis regii potiri sunt. Huius atrocitas facinoris V
nouam velut flammam regis inuidiæ adiecit, *vt vulgo ipsum liberosque eius execrarentur,* quæ diræ breui ab omnibus diis exauditæ, vt sæuiret ipse in

suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, cùm
indies magis cerneret fauorem dignitatemque
Demetrij fratris apud Macedonum multitudi-
nem crescere, & gratiam apud Romanos, sibi spẽ
nullam regni superesse, nisi in scelere ratus, ad id
vnum omnes cogitationes intẽdit. cæterùm cùm
se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat ani-
mo, satis per se validum crederet: singulos ami-
corum patris tentare sermonibus perplexis insti-
tit. & primò quidam ex his, aspernantiũ tale quic-
quam speciem præbuerũt, quia plus in Demetrio
Perseus Demetrio fratri infensus. spei ponebant. deinde crescente indies Philippi
odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Deme-
trius summa ope aduersaretur: prospicientes ani-
mo exitum incauti à fraude fraterna iuuenis, ad
iuuandum quod futurum erat rati, fouendamque
spem potentioris, Perseo se adiungunt: cætera in
suum quæque tempus agenda differũt. in præsen-
tia placet, omni ope in Romanos accẽdi regem,
impellique ad consilia belli, ad quæ iam sua spõte
animũ inclinasset. simul vt Demetrius indies sus-
pectior esset, ex cõposito sermones ad spem Ro-
manorum trahebant. ibi cùm alij mores & insti-
tuta eorum, alij res gestas, alij speciem ipsius vr-
bis nondum exornatæ, neque publicis, neque pri-
uatis locis, alij singulos principum, eluderent, iu-
uenis incautus & amore nominis Romani, & cer-
tamine aduersus fratrem, omnia tuendo suspectũ
se patri, & opportunum criminibus faciebat. itaque
expertem eum pater omnium de rebus Romanis,
consiliorum habebat, totus in Persea versus; cum
eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat.
Redierant, quos fortè miserat in Bastarnas ad ac-
cersenda auxilia, adduxerantque inde nobiles iu-
uenes, & regij quosdam generis. quorum vnus so-
rorem suam in matrimonium Philippi filio polli-
cebatur: erexeratque consociatio gentis eius ani-
mum regis. Tum Perseus: *Quid ista prosunt?* inquit,
*nequaquam tantum in externis auxilijs est præsidij,
quantum periculi fraude domestica proditorẽ nolo di-
cere, certè speculatorem habemus in sinu. cuius, ex quo
obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, ani-
mum ipsi habent. omnium penè Macedonũ in eum ora
conuersa sunt, nec regem se alium habituros aiũt, quàm
quem Romani dedissent.* His per se ægra mens senis
stimulabatur, & animo magis quàm vultu ea cri-
mina accipiebat. Fortè lustrandi exercitus venit
VI *Solenne lustrãdi exercitus Macedonici,* tempus; cuius solemne est tale: Caput mediæ ca-
nis præcisæ, & prior pars ad dexteram cum extis,
posterior ad læuam viæ ponitur. inter hanc diui-
sam hostiam copiæ armatæ traducuntur. præferũ-
tur primo agmini arma insignia omnium ab vlti-
ma origine Macedoniæ regum, deinde rex ipse
cum liberis sequitur. proxima est regia cohors,
custodesque corporis: postremum agmen Mace-
donum cætera multitudo claudit. latera regis duo
filij iuuenes cingebant, Perseus iam tricesimũ an-
num agens, Demetrius quinquennio minor: me-
dio iuuentæ robore ille, hic flore: fortunati patris
matura soboles si mens sana fuisset. Mos erat lu-
strationis, sacro peracto exercitũ decurrere, & di-
uisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrũ
pugnæ. regij iuuenes duces ei ludicro certamini
dati: cæterum non imago fuit pugnæ, sed tamquã
de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaq;
vulnera sudibus facta, nec præter ferrũ quicquam
defuit ad iustam belli speciẽ. Pars ea, quæ sub De-
metrio erat, longè superior fuit. id ægrè patiente
Perseo, lætari prudẽtes amici eius, eamq; rem ip-
sam dicere præbituram causam criminandi iuue-
nis. Conuiuium eo die sodalium, qui simul decur- VII
rerant, vterque habuit: cùm vocatus ad cœnã ab
Demetrio Perseus negasset, festo die inuitatio be-
nigna, & hilaritas iuuenilis vtrumque in vinum tra-
xit. cõmemoratio ibi certaminis ludicri, & iocosa
dicta in aduersarios, ita vt ne ipsis quidem ducib.
abstineretur, iactabantur. ad has accipiendas vo-
ces speculator ex conuiuis Persei missus, cum in-
cautior obuersaretur, exceptus à iuuenibus fortẽ
triclinio egressis, malè mulctatur. Huius rei igna-
rus Demetrius, *Quin comessatum,* inquit, *ad fratrem
imus? & iram eius, si qua ex certamine residet, simpli-
citate & hilaritate nostra lenimus?* Omnes se ire cõ-
clamârũt, præter eos, quem speculatoris ab se pul-
sati præsentẽ vltionem metuebãt. cum eos quoq;
Demetrius traheret: ferrum veste abdiderũt, quò
se tutari, si qua vis fieret, possẽt. Nihil occulti esse
in intestina discordia potest. vtraq; domus specu-
latorum & proditorũ plena erat. percurrit index
ad Persea, ferro succinctus nuncians cum Deme-
trio quatuor adolescentes venire, & si causa appa-
rebat, (nam ab ijs pulsatum cõuiuam suum audie-
rat) tamen infamandæ rei causa ianuam obserari
iubet: & ex parte superiore ædium, versisque in
viam fenestris, comessatores tamquam ad cædem
suam venientes aditu ianuæ arcet. Demetrius per
viam quod excluderetur paulisper vociferatus, in
conuiuium redit, totius rei ignarus. Postero dies VIII
Perseus quũ primũ conueniendi potestas patris *Perseus Demetrium fratrem apud Philippum patrem parricidij accusat.*
fuit, regiã ingressus perturbato vultu in cõspectu
patris tacit⁹ procul cõstitit. cui pater, *Satin' salue?*
& quænam ea mœstitia esset? interrogans eũ: *De
lucro pater,* inquit, *viuere me scito, iam non occultis à
fratre petimur insidijs. nocte cum armatis domum ad
interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum
præsidio me a furore eius sum tutatus.* Cùm pauorem
mistũ admiratione patri iniecisset: *Atqui si aures
præbere potes,* inquit, *manifestam rem teneas, faciam.*
Enimuero se Philippus dicere auditurũ, vocariq;
extẽplo Demetriũ iussit: & seniores duos amicos;
expertes inter fratres certaminum, infrequentes
iam in regia Lysimachum & Onomastũ accersit,
quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, so-
lus, filio procul stante, multa secum animo volu-
tans inambulauit. postquam venisse eos nun-
ciatum est, secessit in partem interiorẽ cùm duo-
bus amicis, totidem custodibus corporis. filijs, vt
ternos inermes secum introduceret, permisit. Ibi
eum consedisset: *Sedeo,* inquit, *miserrimus pater iu-* *Philippi ad filios suos oratio.*
*dex inter duos filios, accusatorem parricidij, & reum,
aut confictĩ aut admissi criminis labem apud meos in-
uenturus. Iampridem quidem hanc procellã imminen-
tem timebam, cùm vultus inter vos minimè fraternos
cernerem, cum voces quasdam exaudirem. sed interdum
spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari
suspiciones posse. etiam hostes armis positis fœdus icisse,
& priuatas multorũ simultates finitas. subituram vo-
bis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quon-*

dam simplicitatis consuetudinisq; inter vos, meorũ de-
nique præceptorum: quæ vereor ne vana surdis auri-
bus cecinerim. Quoties ego audientib. vobis detestatus
exempla discordiarum fraternarum, horrendos euentus
eorum retuli? quibus se stirpemque suam, domos, regna
funditus euertissent? meliora quoque exempla parte al-
tera posui, sociabilem consortionem inter binos Lacedæ-
moniorũ reges, salutarem per multa secula ipsis patriæ-
que. eandem ciuitatem, posteaquã mos sibi cuiq; rapiẽdi
tyrannidem exortus sit, euersam: iam hos Eumenẽ At-
talumque fratres à quàm exiguis rebus, propè vt pude-
ret regij nominis: mihi, Antiocho, & cuilibet regum
huius ætatis, nulla re magis quã fraterna vnanimitate
regnum æquasse. ne Romanis quidem exẽplis abstinui,
quæ aut visa, aut audita habebam: T. & L. Quintio-
rum, qui bellum mecum gesserunt: P. & L. Scipionum,
qui Antiochum deuicerunt: patris patruique eorum,
quorum perpetuam vitæ cõcordiã mors quoq; miscuit.
neque vos illorũ scelus, similisque sceleri euentus deter-
rere à vecordi discordia potuit: neque horũ bona mens,
bona fortuna, ad sanitatem flectere. Viuo & spirãte me
hæreditatem meam ambo & spe, & cupiditate improba
creuistis. eousque me viuere vultis, donec alterius ve-
strûm superstes, haud ambiguũ regem alterũ mea morte
faciam. nec fratrẽ, nec patrem potestis pati. nihil cari;
nihil sancti est: in omniũ vicem regni vnius insatiabi-
lis amor successit. Agite cõscelarate aures paternas: de-
cernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palàm,
quicquid aut veri potestis, aut cõminisci libet. reseratæ
aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero cri-
Persei oratio Demetrium accusantis. *minibus claudentur.* Hæc furens ita cùm dixisset, la-
crymæ omnibus obortæ, & diu mœstum silẽtium
tenuit. Tum Perseus: *Aperienda nimirum nocte ia-*
IX *nua fuit, & armati comessatores accipiendi, præben-*
dumque ferro iugulum. quando non creditur nisi per-
petratum facinus, & eadem peetus insidijs audio, quæ
latro atque insidiator, non nequiquam isti vnum De-
metrium filium te habere, me subditum & pellicæ geni-
tum appellant. nam si gradum, si caritatem filij apud te
haberem: non in me querentem deprehensas insidias, sed
in eum qui fecisset, sæuires: nec adeò tibi vilis vita esset
nostra, vt nec præterito periculo meo mouereris, neque
futuro, si insidiantibus sit impune. itaque si mori ta-
citum oportet, taceamus, precati tantùm deos, vt à me
cœptum scelus in me finẽ habeat, nec per meum latus tu
petatur. sin autem, quod circumuentis in solitudine na-
tura ipsa subijcit, vt hominum, quos numquam vide-
rint, fidem tamen implorent: mihi quoque ferrum in
me strictum cernenti vocem mittere liceat: per te, pa-
triumque nomen, quod vtri nostrûm sanctius sit, iam-
pridem sentis, ita me audias precor, tamquam si voce &
comploratione nocturna excitus mihi quiritanti in-
teruenisses: Demetrium cum armatis nocte intempesta
in vestibulo meo deprehendisses, quod tum vociferarer
in re præsenti pauidus, hoc nũc postero die queror. Fra-
ter, non comessantium in vicẽ iamdiu viuimus inter
nos: regnare vtiq; vis: huic spei tuæ obstat ætas mea,
obstat gentium ius, obstat vetustus Macedoniæ mos,
obstat verò etiam patris iudiciũ. huc transcendere, nisi
per meum sanguinem, non potes. omnia moliris & ten-
tas. adhuc seu cura mea, seu fortuna restitit parricidio
tuo. Hesterna die in lustratione & decursu & simu-
lacro ludicro pugnæ funestũ propè prælium fecisti. nec
me aliud à morte vindicauit, quàm quòd me ac meos
vinci passus sum, ab hostili prælio tamquam fraterno
lusu pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis me pa-
ter inter inermes conuiuas cœnaturum fuisse, ad quem
armati comessatum venerũt? credis nihil à gladijs no-
cte periculum fuisse, quem sudibus te inspectante pro-
pè occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad ira-
tum, quid cum ferro succinctis iuuenibus venis? con-
uiuam me tibi committere ausus non sum, comessato-
rem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta ia-
nua fuisset, funus meum parares hoc tempore pater, quo
querentem audis. Nihil ego si tamquam accusator cri-
minosè, nec dubia argumẽtis colligendo ago. quid enim?
negat secum multitudine venisse ad ianuam meam? an
ferro succinctos secum fuisse? quos nominauero, accer-
se. possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt non
tamen audebunt negare, si deprehensos intra limẽ meũ
cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes: fa-
tentes pro deprehensis habe. Execrare nunc cupidita- X
tem regni, & furias fraternas concita. sed ne sint cæcæ
pater execrationes tuæ, discerne & dispice insidiatorem
& petitum insidijs: noxium huic esse caput, qui occi-
surus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos:
qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris
misericordia & iustitia habeat. quò enim aliò confu-
giam? cui non solenne lustrale exercitus tui, non decur-
sus militum, non domus, nec epulæ, non nox ad quie-
tem data naturæ beneficio mortalibus, tuta est? si iero
ad fratrem inuitatus, moriendum est: si recepero intra
ianuam comessatum fratrem, moriendum est. nec eũdo,
nec manando insidias euito. quò me conferam? Nihil
præter deos pater, & te colui. non Romanos habeo, ad
quos confugiam. perisse expetunt, quia tuis iniurijs do-
leo, quia tibi ademptas tot vrbes, tot gẽtes, modò Thra-
ciæ maritimã oram indignor. nec me, nec te incolumi,
Macedoniã suam futuram sperant, si me scelus fratris,
te senectus absumpserit, aut nec ea quidem exspectata
fuerit, regem regnumque Macedoniæ sua futura sciũt.
Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent,
mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At
in Macedonibus satis præsidij est. Vidisti hesterno die
impetum in me militum, quid illis defuit, nisi ferrum?
quod illis defuit interdiu, cõuiuæ fratris noctu assum-
pserunt. Quid de magna parte principum loquar? qui
in Romanis spem omnem dignitatis & fortunæ po-
suerũt, & in eo qui omnia apud Romanos potest. neq;
hercule istum mihi tantùm fratri maiori, sed propè est
vt tibi quoque ipsi regi & patri præferãt. iste enim est,
cuius beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te
ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obli-
gatam & obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquũ censet.
pro isto Romani stãt, pro isto omnes vrbes tuo imperio
liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romana gau-
dent. mihi præter te pater, quid vsquam aut spei aut
præsidij est? Quo spectare illas literas ad te nunc mis- XI
sas T. Quintij credis? quibus & bene te consuluisse reb.
tuis ait, quod Demetrium Romam miseris: & horta-
tur, vt iterum & cum plurib. legatis, & primoribus
quoque Macedonum remittas eum? T. Quintius nunc
est auctor omnium rerum isti, & magister. cum sibi, te
abdicato patre, in locum tuũ substituit. illinc ante om-
nia clandestina concocta sunt consilia. quæruntur ad-
iutores consilijs, cùm te plures, & principes Macedonũ
cum isto mittere iubet. qui hinc integri & synceri Ro-
mam eunt, Philippum regem se habere credẽtes, imbuti
illic

illic & infecti Romanis delinimentis redeunt. Deme-
trius ijs unus omnia est, cum iam regem viuo patre ap-
pellant. Hæc si indignor, audiendum est statim non ab
alijs solùm, sed etiam à te pater cupiditatis regni crimē.
ego verò, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim
suo loco moueo, ut ipse in eius locum succedam? unus
ante me pater est: & ut diu sit, deos rogo. superstes ei ita
sim, si merebor, ut ipse me esse velit. hæreditatem regni
si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem sce-
leratè cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis,
naturæ moris Macedonum, iuris gentium. Obstat fra-
ter maior, ad quem iure, voluntate etiam patris, regnū
pertinet, tollatur. non primus regnū fraterna cæde petie-
ro. pater senex, & filio solus orbatus, de se magis time-
bit, quàm ut filij necē ulciscatur. Romani lætabuntur,
probabunt, defendent factum. Hæ spes incertæ pater,
sed non inanes sunt. ita enim res se habet: periculū vitæ
propellere à me potes, puniēdo eos, qui ad me interficien-
dum ferrum sumpserunt: si facinori eorum successerit,
XII mortem meam idem tu persequi non poteris. Postea-
quam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum
qui aderant oculi in Demetrium sunt, velut cōfe-
stim responsurus esset. deinde diu silentium fuit.
Cùm perfusum fletu appareret omnib. loqui non
posse, tandem vicit dolorem ipsa necessitas, cùm
dicere iuberent: atque ita orsus est: Omnia quæ
reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupauit ac-
cusator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem, veras
meas lacrymas suspectas tibi fecit. cùm ipse ex quo ab
Roma redij, per occulta cum suis colloquia dies noctesq;
insidietur ultrò mihi; non insidiatoris modo, sed la-
tronis manifesti & percussoris speciem induit. Peri-
culo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te
maturet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium
esse ait, ut ego ne apud te quidem quicquā spei reliquæ
habeam. circumuentum, solum, inopem, inuidia gratiæ
externæ, quæ obest potius quàm prodest, onerat. Iam
illud quàm accusatoriè? quod noctu huius crimen mis-
cuit cum cætera insectatione vitæ meæ? ut & hoc, quod
iam quale sit scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore
faceret: & illam vanam criminationem spei, volunta-
tis, consiliorum meorum, nocturno hoc ficto & cōpo-
sito argumento fulciret. simul & illud quæsiuit, ut re-
pentina & minimè præparata accusatio videretur:
quippe ex noctis huius metu & tumultu repentino
exorta. Oportuit autem Persen, si proditor ego patris
regniq; eram, si cum Romanis, si cum alijs inimicis pa-
tris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis
huius esse, sed proditionis meæ ante me accusatum: si illa
separata ab hac vana accusatio erat, inuidiamq; tuam
aduersus me magis quàm crimen meum indicatura, ho-
die quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus
differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi
nouo quidem & singulari genere odij, insidias fecisses.
ego tamen quātum in hac subita perturbatione potero,
separabo ea quæ tu confudisti: & noctis huius insidias
aut tuas, aut meas detegam. Occidendi sui consilium me
inisse, videri vult: ut scilicet maiore fratre sublato, cu-
ius iure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait,
iudicio regnum est futurum: ego minor in eius quem
occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult
pars altera orationis, qua Romanos à me cultos ait?
atque eorū fiducia in spem regni me venisse? nam si &
in Romanis tantum momenti esse credebam, ut quem
vellent, imponerent Macedoniæ regem: & meæ tantum
apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio fuit?
an ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut il-
lis ipsis, apud quos aut vera, aut certè simulata probi-
tate partam gratiā habeo, si quàm forte habeo, execra-
bilis & inuisus essem? nisi T. Quintium credis, cuius
virtute & consilijs me nunc argnis regi, cùm & ipse
tali pietate viuat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse
auctorem. Idem non Romanorum solùm gratiam, sed
Macedonum iudicia, ac penè omnium deorum homi-
numque consensum collegit, per quæ omnia se mihi pa-
rem in certamine non futurum crediderit: idem tam-
quam in alijs omnibus reb. inferior essem, ad sceleris spē
ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam
cognitionis esse? ut uter timuerit, ne alter dignior vi-
deretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse
iudicetur? Exsequamur tamen quocumque modo con- XIII
ficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum cri-
minatus est: & omnes insidiarum vias in unum diem
contulit. volui interdiu eum post lustrationem, cùm
concurrimus, & quidem, si dijs placet, lustrationū die
occidere: volui, cùm ad cœnam inuitaui, veneno scili-
cet tollere. volui cùm comessatum gladijs accincti me
secuti sunt, ferro interficere. tēpora quidem qualia sint
ad parricidium electa, vides: lusus, conuiuij, comessa-
tionis: quis dies? qualis? quo lustratus exercitus, quo
inter diuisam victimam prælatis omnium, qui umquā
fuere Macedoniæ regum armis regijs, duo soli tua tegē-
tes latera, pater, præuecti sumus, & secutum est Mace-
donū agmen. hoc ego, etiam si quid ante admisissem pia-
culo dignum, lustratus, & expiatus sacro, tum cùm
maximè in hostiam itineri nostro circundatam intuēs,
parricidium, venena, gladios in comessationem præpa-
ratos volutabam in animo, ut quibus alijs deinde sa-
cris contaminatam omni scelere mentem expiarem? sed
cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspe-
cta efficere vult, aliud alio confundit. nam si veneno
te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit,
quàm pertinaci certamine & concursu iratum te effice-
re? ut meritò, sicut fecisti, inuitatus ad cœnam abnue-
res? cùm autem iratus negasses, utrum ut placarem te
danda opera fuit, ut aliam quærerē occasionem, quoniā
semel venenum paraueram: an ab illo consilio velut
transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo
die per speciem comessationis occiderem? quo deinde mo-
do, si te metu mortis credebam cœnam euitasse meam,
non ab eodem metu comessationem quoque euitaturum
existimabam? Non est res, qua erubescam pater, si die XIV
festo inter æquales largiore vino sum usus: tu quoque
velim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebra-
tum hesternum conuiuium sit, illo etiam (prauo for-
sitan) gaudio prouehente quod in iuuenili armorum
certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria hæc
& metus crapulam facilè excusserūt: quæ si non inter-
uenissent, insidiatores nos sopiti iaceremus. Si domum
tuam expugnaturus, capta domo dominum interfectu-
rus eram, non temperassem vino in unum diem? non
milites abstinuissē meos? Et ne ego me solus nimia sim-
plicitate tuear, ipse quoque minimè malus ac suspicax
frater, nihil aliud scio, inquit, nihil arguo, nisi quod
cum ferro comessatū venerunt. si quærā, unde idipsum
scieris: necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum
plenā domum fuisse meam, aut illos ita apertè sumpsisse
ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid ipse aut prius

Demetrij oratio, qua sese apud patrē purgat aduersus fratris crimina.

inquisisse, aut nunc criminose argumĕtari videretur, te quærere ex ijs quos nominasset, iubebat: an ferrum habuissent? vt tamquā in re dubia cum id quæsisses, quod ipsi fatentur, pro conuictis haberentur. Quin tu illud quæri iubes? num tui occidēdi causa ferrum sumpserint? num me auctore & sciente? hoc enim videri vis, non illud quod fatentur & palam est, & sui se tuendi causa sumpsisse dicunt. rectè an perperā fecerint, ipsi sui facti rationem reddent, meam causam quæ nihil eo facto cōtingitur, ne miscueris: aut explica, vtrū apertè an clam te aggressuri fuerimus? si apertè, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos qui tuum speculatorem pulsarūt? si clam, quis ordo consilij fuit? cōuiuio soluto cùm comessator ego discessissem, quatuor substitissent, vt sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maximè suspecti? quia paulò antè in

XV rixa fuerant? quomodo autem trucidato te ipsi euasuri fuerint? quatuor gladijs domus tua capi & expugnari potuit? Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id quod doles, quod inuidiam vrit, reuerteris? cur vsquā regni tui mentio fit Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdā videris, quàm ego? cur spē meā, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam & solicitam facis? Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istū inimicū, hæc accusatorē faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum criminibus & suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodū nec nūc sperare regnū, nec ambigere vmquam de eo forsitā debeam, quia minor sum, quia tu me maiori cedere vis: sic illud nec debui facere, nec debeo, vt indignus te patre, indignus omnibus videar. id n. vitijs meis, non cedendo cui ius fasq; est, non modestia cōsequar. Romanos obijcis mihi: & ea quæ gloriæ esse debent in crimen vertis. ego nec obses Romanis vt traderer, nec vt legatus mitterer Romā, petij: à te missus, ire non recusaui. vtroq; tēpore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonū essem. itaq; mihi cum Romanis amicitiæ causa tu fuisti pater. quoad tecū illis pax manebit, mecum quoque gratia erit. si bellū esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre nō inutilis fui, idē hostis illis acerrimus ero. Nec hodie vt prosit mihi gratia Romanorū, postulo: ne obsit, tantum deprecor. nec in bello cœpit, nec ad bellū reseruatur. pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. neutra res mihi nec gloriæ nec crimini sit. Ego si quid impiè in te pater, si quod scelerate in fratrē admisi, nullā deprecor pœnā. si innocens sum, ne inuidia conflagrem, cum crimine nō possim, deprecor. Non hodie me primū frater accusat: sed hodie primùm apertè, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori veniam impetrare; in eo vbi præsidiū esse oportebat, ibi exitiū est. E conuiuio & comessationibus propè semisomnus raptus sum ad causam parricidij dicendam. sine aduocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum & componendā orationem sumpsissem, cùm quid aliud quam ingenij fama periclitarer? ignarus quid accersitus essem te iratum & iubentem dicere causam fratrem accusantem audiui. ille diu antè præparata, meditata in me oratione est vsus ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum quid ageretur habui. vtrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? attonitus repentino atq; inopinato malo, vix quid obijceretur, intelligere potui: nedū satis sciam quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrē iudicem haberem? apud quem etiam si caritate à fratre maiore vincor, misericordia certè reus vinci non debeo. ego n. vt me mihi tibique serues, precor: ille vt me in securitatem suam occidas, postulat. quid eum cùm regnū ei tradideris, facturumq; credis in me esse, qui iā sanguine meo sibi indulgeri æquum censet? Dicenti hæc lacrymæ simul spi-

XVI ritum & vocem intercluserunt. Philippus summotis ijs, paulisper collocutus cum amicis, pronūtiauit: non verbis se nec vnius horæ disceptatione causam eorum dijudicaturū, sed inquirendo in vtriusq; vitam, mores & dicta factaque in magnis paruisque reb. obseruando: vt omnib. appareret, noctis proximæ crimen facilè reuictum, suspectam nimiam cū Romanis Demetrij gratiam esse. Hæc viuo Philippo velut semina iacta sunt Macedonici belli, quod maximè cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum vna consulatis prouincia erat, proficiscuntur. & quia prospetè ibi res gesserunt; supplicatio in vnum diem decreta est. Ligutum duo millia ferè ad extremum finē prouinciæ Galliæ, vbi castra Marcellus habebat, venetuot vti reciperentur orantes. Marcellus opetiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per literas consuluit. senatus rescribere M. Ogulnium prætorem Marcello iussit: verius fuisse, consules, quorum prouincia esset, quàm se, quid è Republ. esset, decernere. tum quoq; non placere sibi, per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi, atq; eos ad cōsulem mitti senatum æquum censere. Prætores eodem tempore, P. Manlius in vlteriorem Hispaniam, quàm & priore præiuta prouinciam obtinuerat: Q. Fuluius Flaccus in citeriorem peruenit, exercitumque à Terentio accepit. nam vlterior morte P. Sēpronij proprætoris sine imperio fuerat. Fuluium Flaccum oppidum Hispanum Vrbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi prœlia aliquot facta: multi Romani milites & vulnerati, & interfecti sunt. vicit perseuerantia Fuluius, quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi fessi prœlijs varijs abscesserunt. vrbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta est. prædam millitib. prætor concessit. Fuluius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in vnum coacto, qui dissipatus fuerat: nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hyberna deduxerunt. Hæc ea æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea prouincia decesserat ouans vrbem inijt. translatum,* argenti pōdo IX. millia CCCXX. * auri LXXX. pondo: & duę coronæ aureæ * pondo LXVII. Eodem anno inter populū Carthaginiensem & regem Masanissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginiensib. pater Masanissæ Gala, Galā Syphax inde expulerat: postea in gratiam soceri Asdrubalis Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginiens. eo anno Masanissa expulerat. Haud minore certamine animorum quàm cū ferro & acie dimicārūt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quòd primò maiorum suorum fuisset, deinde à Syphace ad se peruenisset, repetebāt Masanissa paterni regni agrū se & recepisse, & habere iure gētiū aiebat; & causa & possessione superiorē esse nihil aliud se in ea disceptatione metuere quā ne pu-

Res in Liguria gesta.

De rebus Hispanicis.

*Co 93600
*Cor. 8960.
*Cor. 7504.

XVII

dor Romanorum, dum verentur ne quid socio atque amico regi aduersus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit. Legati possessionis ius non mutarunt. causam integram Romam ad senatum reiecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primùm in deuios saltus. deinde dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. Alterum ex his dimisso exercitu ad magistratus in annum creandos venire Romam iusserunt: alterum cum legionibus suis Pisis hyemare. Fama erat, Gallos transalpinos iuuentutem armare: nec in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules cõparârunt, vt Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater eius consulatum petebat.

XVIII

Comitia consulibus rogandis fuere. creati P. Cornelius Lentulus, M. Bæbius Pamphilus. Prætores inde facti duo Q. Fabij, Maximus & Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petilius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. his inito magistratu prouinciæ ita sorte euenerunt.

Prouinciarũ sortitio.

Ligures consulibus: prætoribus, Q. Petilio vrbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, T. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia: & Istri adiecti, quòd Tarentini Brundusiniq; nuntiabant *maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrocinijs esse.* eadem Massilienses de Ligurum nauibus querebantur. Exercitus inde decreti. quatuor legiones consulibus quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, & quindecim millia sociûm ac Latini nominis, octingentos equites. In Hispanijs prorogatum veteribus prætoribus imperium est, cum exercitibus quos haberent: & in supplementum decreta tria millia ciuium Romanorum, ducenti equites, & sociûm Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites.

Duumuiri præficiũtur rei naualı.

Nec rei naualis cura omissa. duumuiros in eam rem cõsules creare iussi, per quos naues viginti deductæ naualibus socijs ciuib. Romanis, qui seruitutem seruissent, complerentur: ingenui tantum in ijs præessent. Inter duumuiros ita diuisa tuenda denis nauibus maritima ora, vt promontorium ijs Mineruæ velut cardo in medio esset: alter in dexteram partem vsque ad Massiliam, læuam alter vsque ad Barium tueretur.

XIX

Prodigia.

Prodigia multa fœda & Romæ eo anno visa, & nuntiata peregrè. In Area Vulcani & Concordiæ sanguinem pluit, & pontifices hastas motas nuntiauere: & Lanuuij simulacrum Iunonis Sospitæ lacrymasse. & pestilentia in agris forisque & conciliabulis, & in vrbe tanta erat, vt Libitina tunc vix sufficeret. His prodigijs cladibusque anxij patres decreuerunt, *vt & consules, quibus dijs videretur, hostijs maioribus sacrificarent, & decemuiri libros adirent.* eorum decreto supplicatio circa omnia puluinaria Romæ in diem vnũ indicta est. ijsdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerunt, vt per totam Italiam triduum supplicatio & feriæ essent.

Pestilentia.

Pestilentiæ tanta vis erat, vt cùm propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex socijs Latini nominis scribi placuisset, & trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam traijceret, tantum hominum demortuum esset, tantum vbique ægrorum consules renuntiauerint, vt js numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere à Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hybernabat. iussus prætor, atq; inde in Sardiniam traijcere. L. Duronio prætori. cui prouincia Apulia euenerat, adiecta de Bacchanalibus quæstio est: cuius residua quædam velut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant. sed magis inchoatæ apud L. Puppiũ prætorem quæstiones erant, quàm ad exitum vllum perductæ. id persecare nouum prætorem, ne serperet iterum latius, patres iusserunt.

XX

Leges de ambitu latæ, Legationes in senatũ introductæ.

Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt. Legationes deinde in senatum introduxerunt: regum primas Eumenis & Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. nec vltra quicquam ijs responsum est, quàm missuros qui de controuersijs eorum cognoscerent, statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti sunt & spes data exulibus est, scripturum senatum Achęis, vt restituerentur. Achæi de Messene recepta, compositisque ibi rebus cum assensu patrum exposuerunt. Et à Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles, nulla super re quæ ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de ijs, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis, maximè cum T. Quintio aduersus fratrem de regno habitorum. Hos tamquam medios, nec in alterius fauorem inclinatos miserat rex. erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omnium, præterquam fraterni sceleris quod nuper erupetat, ignarus, primò neque magnam, neq; nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde indies patris animo fidebat, cùm obsideri aures à fratre cerneret. itaque circũspiciens dicta factaq; sua, ne cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mẽtione & contagione Romanorum abstinebat, vt neque scribi sibi vellet; quia hoc præcipuè criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI

Philippus simul ne otio miles deterior fieret, simul auertendæ suspicionis causa quicquam à se agitari de Romano bello, Stobos Pœoniæ exercitu indicto, in Medicam ducere pergit. Cupido cum ceperat in verticem Æmi montis ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul & Adriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpes conspici posse.

Æmus mons.

subiecta oculis ea haud parui sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli percunctatus regionis peritos de ascensu Æmi, cùm satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum: vt sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat nõ ducere secum: primùm quærit ab eo, *cùm tanta difficultas itineris proponatur, vtrum perseuerandum sit in incœpto? an abstinendum? si pergat tamen ire, non posse obliuisci se in talibus rebus Antigoni: qui sæua tempestate iactatus, cum in eadem naue secum suos*

omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur: vt & ipsi meminissent, & ita posteris proderēt, ne quis cum tota gente simul in reb. dubijs periclitari auderet. memorem ergo se præcepti eius, duos simul filios non commissurum in aleam eius, qui proponeretur, casus. & quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei & custodiam regni remissurū in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio: cùm in conspectu locorum consultaret, qua proximè itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. sed non solùm parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne inuitum parere suspicionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regij vnus, qui Pæoniæ præerat, iussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter coniuratos in fratris perniciem habuit. in præsentia dat ei mandata, *vt per omne obsequiū insinuaret se in quam maximè familiarem vsum, vt elicere omnia arcana, specularique abditos eius sensus posset.* ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidijs. Philippus Mædicam primum, deinde solitudines interiacentes Mædicæ atque Æmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis peruenit. ibi vnum moratus diem, ad deligendos quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primò labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque siluestria & pleraque inuia loca excipiebant. peruenere deinde in tam opacum iter, vt præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum perspici cœlum vix posset. vt verò iugis appropinquabant, quod tatum in alijs locis esset, adeò omnia contecta nebula, vt haud secus quàm nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem peruentum. nihil vulgatæ opinioni digressi inde dettraxerunt: magis credo ne vanitas itineris ludibrio esset, quàm quòd diuersa inter se maria montesque & amnes ex vno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo grauior ætate erat, difficultate viæ est. duabus aris ibi, Ioui & Soli sacratis, cùm immolasset: (qui triduo adscenderat) biduo est degressus, frigora nocturna maximè metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris inuenit: vbi summa penuria erat, vt in regione quam ab omni parte solitudines clauderent. itaque vnum tantùm moratus diem quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletas transcurrit. Socij erant: sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiendo enim passim villas primùm, dein quosdam vicos etiam euastarunt, non sine magno pudore regis; cum sociorum voces nequiquam *deos sociales nomenque suum implorantes* audiret. Frumento inde sublato, in Mædicam regressus, vrbem quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse à campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, vt à superioribus locis vrbem aggrederetur. Oppidani, cùm terror vndique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. ijdem, posteaquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta vrbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus omni genere laboris sine vllo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam redijt. Missus hic comes (vt antè dictum est) cùm simplicitatem iuuenis incauti, & suis haud immeritò succensentis, assentando indignandoque & ipse vicem eius captaret: in omnia vltro suam offerens operam, fide data arcana eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adiutor deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cuius prouinciam spem ceperat, elabi tutò posse. Hoc consilium extemplò & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt. inde Herodotus (princeps hic amicorum Demetrij erat) in custodiam est coniectus: & Demetrius dissimulanter asseruari iussus. Hæc super cætera tristem aduentum in Macedoniam regi fecerunt, mouebant eum & præsentia crimina. exspectandos tamen quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cùm aliquot menses egisset, tandem legati, iam antè præmeditatis in Macedonia quæ ab Roma renunciarent, venerūt. qui super cætera scelera falsas etiā literas signo adulterino T. Quintij signatas reddiderunt regi. deprecatio erat in literis: *si quid adolescens cupiditate regni prolapsus secum egisset, nihil eum aduersus suorum quemquam facturum: neque eum sese esse, qui vllius impij consilij auctor futurus videri possit.* Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodotus extēplò diu excruciatus sine indicio rei vllius in tormentis moritur. Demetrium iterum ad patrē accusauit Perseus de fuga per Pæoniam præparata, arguebant eum corrupti quidem, vt comites itineris essent. maximè falsæ literæ T. Quintij vrgebant. nihil tamen palam grauius pronunciatum de eo est, vt dolo potius interficeretur, nec id cura ipsius, sed ne pœna eius consilia aduersus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi cum iter esset, Æstræum Pæoniæ Demetrium mittit, cum eodem comite Dida: Perseum ad Philippopolin, ad obsides Thracum accipiendos. digrediendi ab se Didæ mandata dedisse dicitur, de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu institutum, seu simulatum est: ad quod celebrandum inuitatus Demetrius ab Æstreo Heracleam venit: in ea cœna dicitur venenum datum poculo epoto extemplò sensit. & mox coortis doloribus, relicto conuiuio, cum in cubiculum recepisset sese, credulitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ scelus incusans, torquebatur. intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus, & Berrœæus Alexander, iniectis tapetibus in caput faucesque spiritum intercluserunt. ita innoxius adolescens, cum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti ini-

XXII Æmū mōtem conscendit Philippus.

Petrā Mædica vrbem Philippus oppugnat.

XXIII

Demetriū ad patrem iterū accusat Perseus. XXIV

Demetrius hausto veneno interficitur.

XXV mici fuissent, interficitur. Dum hæc in Macedo-
nia geruntur, L. Æmilius Paulus prorogato ex
consulatu imperio, principio veris in Ligures In-
gaunos exercitum introduxit. Vbi primum in
hostium finibus castra posuit: legati ad eum per
speciem pacis petendæ speculatum venerunt. ne-
ganti Paulo *nisi cum deditis pacisci se pacem*: non
tam id recusabant, quàm *tempore opus esse aiebant,
vt generi agresti hominum persuaderetur.* ad hoc de-
cem dierum induciæ cum darentur, petierunt *de-
inde, ne trans montes proximos castris pabulatum li-
gnatumq; milites irent. culta ea loca suorum finiū esse.*
id vbi impetrauere, post eos ipsos montes, vnde
auerterant hostem, exercitu omni coacto, repen-
te multitudini ingenti castra Romanorum oppu-
gnare simul omnibus portis aggressi sunt. Sum-
ma vi totum vnum diem oppugnârunt: ita vt ne
efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad
explicandam aciem locus esset. cōferti in portis
obstando magis quàm pugnando castra tutaban-
tur. sub occasum solis cùm recessissent hostes,
duos equites ad M. Bæbium consulem cum li-
teris Pisas mittit, *vt obsesso sibi per inducias quam-
primùm subsidio veniret.* Bæbius exercitum M. Pi-
nario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. cæ-
terùm & senatum literis certiorem fecit, *obsideri
à Liguribus L. Aemilium*: & Marco Claudio Mar-
cello, cuius proxima inde prouincia erat, scripsit,
*vt si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in
Ligures, & L. Aemilium liberaret obsidione.* Hæc
sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad
castra redeunt. Æmilius cùm & venturos scisset,
& ducere in aciem copias potuisset, intra vallum
suos tenuit, vt extraheret rem in id tempus, quo
XXVI. Bæbius cum exercitu venire à Pisis posset. Romæ
magnam trepidationem literæ Bæbij fecerunt:
eò maiorem, quod paucos post dies Marcellus
tradito exercitu Fabio Romam cùm venisset,
spem ademit eum qui in Gallia esset exercitum in
Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris
esset, prohibentibus coloniam Aquileiam dedu-
ci. eò profectum Fabium, neque inde regredi
bello inchoato posse. Vna, & ea ipsa tardior quàm
tempus postulabat, subsidij spes erat, si consules
maturassent in prouinciam ire. id vt facerent, pro
se quisque patrum vociferari. Consules *nisi con-
fecto delectu negare se ituros, nec suam segnitiem, sed
vim morbi in causa esse, quo serius perficeretur*; non
tamen potuerunt sustinere consensum senatus,
quin paludati exirent, & militibus quos conscri-
ptos haberent, diem edicerent, quo Pisas con-
uenirent. permissum vt quà irent, protinus subi-
tarios milites scriberent, ducerentque secum.
Et prætoribus Q. Petilio & Q. Fabio imperatum
est, *vt Petilius duas legiones ciuium Romanorum tu-
multuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta
annis sacramento rogaret: Fabio vt socijs Latini no-
minis quindecim millia peditum, octingentos equites
imperaret.* Duumuiri nauales creati C. Matienus &
C. Lucretius, nauesque ijs ornatæ sunt: Matie-
noque, cuius ad Gallicum sinum prouincia erat,
imperatum, *vt classem primo quoque tempore duceret
in Ligurum oram, si quo vsui esse L. Aemilio atque
XXVII eius exercitui posset.* Æmilius, posteaquam nihil vs-
quam auxilij ostendebatur, interceptos credens
equites, non vltra differendum ratus quin per se
fortunam tentaret, priusquam hostes venirent,
qui iam segnius secordiusque oppugnabant: ad
quatuor portas exercitum instruxit, vt signo da-
to simul ex omnib. partib. eruptionem facerent,
quatuor extraordinarijs cohortib. duas adiunxit;
præposito M. Valerio legato: erumpere ex-
traordinaria porta iussit. ad dexteram principa-
lem hastatos legionis primæ instruxit: principes
ex eadem legione in subsidijs posuit. M. Seruilius
& L. Sulpicius Trib. mil. his præpositi. Tertia le-
gio aduersus principalem sinistram portam in-
structa est. id tantum mutatum: principes primi;
& hastati in subsidijs locati: Sex. Iulius Cæsar &
L. Aurelius Cotta, Tribuni mil. huic legioni præ-
positi sunt. Q. Fuluius Flaccus legatus cum dex-
tera ala ad quæstoriam portā positus, duæ cohor-
tes & triarij duarum legionum in præsidio castro-
rum manere iussi. Omnes portas concionabun-
dus ipse imperator circumijt: & quibuscumque
irritamentis poterat, iras militum acuebat: *nunc
fraudem hostium incusans, qui pace petita, inducijs da-
tis, per ipsum induciarum tempus contra ius gentium
ad castra oppugnanda venissent: nunc quantus pudor
esset edocens, ab Liguribus latronibus verius quàm ho-
stib. iustis Romanum exercitum obsideri. Quo ore quis-
quam vestrûm, si hinc alieno præsidio, non vestra vir-
tute euaseritis, occurret; non dico eis militib. qui An-
nibalem, qui Philippū, qui Antiochū maximos nostræ
ætatis reges ducesq; vicerūt: sed iis qui hos ipsos Ligures
aliquoties pecorum modo fugiētes per saltus inuios cō-
sectati ceciderūt? quod Hispani, quod Galli, quod Ma-
cedones Pœnive non audeant, Ligustinus hostis val-
lum Romanum subit: obsidet vltro & oppugnat, quem
scrutantes antea deuios saltus, abditum, & latentē vix
inueniebamus?* Ad hæc consentiens reddebatur
militum clamor, *nullam militum culpam esse: quib.
nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum:
intellecturum eosdem qui antea fuerint, & Romanos
& Ligures esse.* Bina cis montes castra Ligurum XXVIII
erant. ex ijs, primis diebus sole orto pariter
omnes compositi & instructi procedebant: tum
nisi exsatiati cibo vinoque arma nō capiebāt. dis-
persi, inordinati exibant: vt quibus pro spe certū
esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Ad-
uersus ita incompositos eos venientes, clamore
pariter omnium qui in castris erant, calonū quo-
que & lixarum sublato, simul omnibus portis Ro-
mani eruperunt. Ligurib. adeò improuisa res fuit,
vt perinde ac si insidijs circumuenti forent, tre-
pidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnę
fuit. fuga deinde effusa & fugientium passim cæ-
des erat, equitibus dato signo, *vt conscenderent
equos, nec effugere quemquam sinerent*: in castra om-
nes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti
castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die
occisa capta duo millia & quingenti. Triduo
post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsi-
dibus datis in deditionem venit. gubernatores
nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent
nauibus: atque omnes in custodiam coniecti. Et
à C. Matieno duumuiro naues eius generis in
Ligustina ora XXXII. captæ sunt. Hæc

Ligures castra Romanorum oppugnant.

Æmilius exercitum à fuersu Ligures instruit.

Æmilij ad milites oratio.

Ligures victi in deditionem veniunt.

qui nuntiarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romã missi: simulque peterent, *ut L. Aemilio confectis prouincia decedere, & deducere secum milites liceret*, atq; dimittere. Vtrumque permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia puluinaria per triduum decreta, iussique praetores, Petilius vrbanas dimittere legiones, Fabius socijs atque nomini Latino remittere delectum: & vti praetor vrbanus consulibus scriberet, *senatum aequum censere, subitarios milites tumultus caussa conscriptos primo quoque tempore dimitti*.

XXIX Colonia Grauiscae eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum: quina iugera agri data. triumuiri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. *sex menses numquam pluisse*, memoriae proditum est. Eodem anno in agro L. Petilij scribae sub Ianiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram: duae lapideae arcae octonos fermè pedes longae, quaternos latae inuentae sunt, operculis plumbo deuinctis.

Duae lapideae arcae sub Ianiculo inuentae.

Literis Latinis Graecisque vtraque arca inscripta erat, in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum sepultum esse: in altera, libros Numae Pompilij inesse. Eas arcas cùm ex amicorum sententia dominus aperuisset, quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta, sine vllo vestigio corporis humani, aut vllius rei; per tabem tot annorum omnibus absumptis. in altera duo fasces candelis inuoluti, septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. septem Latini de iure pontificio erant: septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse potuit. Adijcit Antias Valerius, *Pythagoricos fuisse*, vulgatae opinioni, qua creditur Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primò ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus cùm vulgarentur: Q. Petilius praetor vrbanus studiosus legendi eos libros à L. Petilio sumpsit, & erat familiaris vsus, quod scribam eum quaestor Q. Petilius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, cum animaduertisset pleraque dissoluendarum religionum esse. L. Petilio dixit, *sese eos libros in ignem coniecturum esse. prius quam id faceret, se ei permittere vti, si quod seu ius, seu auxiliũ se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur. id integra sua gratia eum facturum*.

Numae Pompilij regis libri cremantur.

Scriba tribunos plebis adit. ab tribunis ad senatum res est reiecta. praetor *se iusiurandum dare paratum esse* aiebat, *libros eos legi seruarique non oportere*. Senatus censuit *satis habendum, quod praetor iusiurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. pretium pro libris quantum Q. Petilio praetori maiorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse soluendum*. id scriba non accepit. libri in comitio, igne à victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore Ad quinque & triginta millia hominum, quantum nunquam fermè antea, Celtiberi cõparauerant. Q. Fuluius Flaccus eam obtinebat prouinciam. is quia armare iuuentutem Celtiberos audierat, & ipse quanta poterat à socijs auxilia contraxerat, sed nequaquam numero militum hostem aequabat.

Celtiberi magnis copijs adoriuntur Flaccum praetorem.

Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra locauit ad oppidum Eburam, modico praesidio in vrbe posito. Paucis post diebus Celtiberi millia duo fermè inde sub colle posuerunt castra. quos vbi adesse praetor Romanus sensit, M. Fuluium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quàm proximè succedere ad vallum iussum, vt viseret quanta essent, *pugna abstineret, reciperetque sese si hostium equitatum exeuntem vidisset*. Ita vt praeceptum erat, fecit. per dies aliquot nihil vltra motum, quàm vt hae duae turmae ostenderentur: dein subducerentur, vbi equitatus hostium castris procurrisset. Postremò & Celtiberi omnibus simul peditum equitumque copijs castris egressi, acie directa medio fermè spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnae, ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde quieuere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat. equites tantum in stationem egrediebantur, vt parati essent, si quid ab hoste moueretur. pone castra vtique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes. XXXI

Praetor Romanus vbi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum; L. Acilium cum ala sinistra, & sex millibus prouincialium auxiliorum circumire montem iubet; qui ab tergo hostibus erat: inde vbi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium praefectum sociũm ad vallum hostium cum equitibus extraordinarijs sinistrae alae mittit, quos vbi & propius accedere, & plures quàm soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul & peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, vti praeceptum erat, vbi primum fremitum equestrium audiuit, auertit equos, & castra repetit. eo effusius sequi hostes. primo equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus non plus à vallo aberant. Itaque vbi Flaccus satis abstractos eos à praesidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit: clamore non tantum ad ardorem pugnae excitandum sublato; sed etiam vt qui in montibus erant, exaudirent. nec morati sunt quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: vbi quingentorum armatorum, non amplius, relictum erat praesidium. quos cùm & paucitas sua & multitudo hostium & improuisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris, quae pars maximè à pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem. XXXII

Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexêre. deinde per totam aciem vulgatum est, *castra amissa esse, & tum cùm maximè ardere*: vnde illis terror, inde Romanis animus

creuit. iam clamor suorum vincentium accidebat, iam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parũper incertis animis fluctuati sunt. cæterùm postea quàm receptus pulsis nullus erat, nec vsquam nisi in certamine spes: pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media vrgebantur acriter à quinta legione aduersus læuum cornu, in quo sui generis prouincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt signa. iam propè erat vt sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset: simul ab oppido Ebura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ aduenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi, qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. equites bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. ad viginti tria millia hostium eo die cæsa: capta quatuor millia, & DCCC. cum equis plus quingentis: & signa militaria LXXXVIII. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulò plus CC. sociûm Latini nominis DCCC. triginta, externorum auxiliarium duo millia fermè & quadringenti ciciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit: Acilius manere in castris ab se captis iussus. postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat. Saucijs deinde in oppidum Eburam deuectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea vrbs circumsessa cùm à Celtiberis auxilia accersisset, morantibus ijs, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus viæ, & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in vrbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, cùm tandem superatis; vbi primùm remiserunt imbres, amnibus Contrebiam venissent: postea quam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt. quæ res ad resistendum eos, & ad capessendam pugnam impedijt, quod non vno agmine, nec ad signa frequẽtes veniebãt, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. sparsi enim toto passim campo sediffuderunt: nec vsquam confertos eos hostis circumuenit. tamen ad duodecim millia sunt cæsa, capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti. signa militaria LXII. qui palati è fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ & suam cladem narrando, auerterunt, extemplò in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella oppugnauit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in vlteriore Manlius Pr. secunda aliquot prœlia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno

Celtiberos vincit Flaccus.

XXXIII Contrebiã Flaccus obsidet.

Contrebia deditur.

Celtiberorum fuga & cædes.

XXXIV Celtiberiã populatur Flaccus.

in agro Gallorum est deducta. tria millia peditum, quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. triumuiri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius. L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt, vna Veneris Erycinæ ad portam Collinam, dedicauit L. Porcius L. F. Licinius duumuir. vota erat ab Cos. L. Porcio, Ligustino bello: Altera in foro olitorio Pietatis. Eam ædem dedicauit M. Acilius Glabrio duumuir: statuamque auratam, quæ prima omnium in Italia statua aurata est, Patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem vouerat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset: locauerat que idem ex Senatusconsulto. Per eosdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Æmilius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphauit. Transtulit coronas aureas quinque & viginti. nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captiui multi principes Ligurum ante currum ducti. * æris trecenos militibus diuisit. Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla vnquam arma, nisi imperata à P. R. sumere.* Responsum à Q. Fabio Pr. est Liguribus iussu senatus, *orationem eam non nouam Liguribus esse: mentis verò vt noua & orationi conueniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad Cos. irent, & quæ ab iis imperata essent, facerent. nulli alij quàm consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse.* Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius Pr. in acie occidit, qua clade compulsi, obsides dederunt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus: & cum Iliensibus, gente ne nũc quidem omni parte pacata, secunda prœlia facta. Carthaginiensibus eodem anno C. obsides redditi. pacemque cum ijs P. R. non ab se tantùm, sed ab rege etiam Masanissa præstitit: qui tum præsidio armato agrum, qui in controuersia erat, obtinebat. Otiosam prouinciam consules habuerunt. M. Bæbius comitiorum causa Romam reuocatus, consules creauit, A. Postumium Albinum Luscũ, & C. Calpurnium Pisonem. Prætores exinde facti, Tib. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mamercus, T. Minutius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius, ii omnes magistratum Idibus Martijs inierunt. XXXV

Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus, & C. Calpurnius Piso fuerant, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant à Q. Fuluio Flacco: L. Minutius legatus, & duo Trr. mil. T. Mænius, & L. Massaliota. hi cum duo secunda prœlia, deditionem Celtiberiæ, confectam prouinciam nuntiassent: nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse: petierunt ab senatu primùm, *vt ob res prosperè gestas dijs immortalibus honos haberetur: deinde, vt Q. Fuluio decedenti de prouincia deportare inde exercitum, cuius forti opera & ipse, & multi ante eũ Prr. vsi essent, liceret. quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiã propè necessarium esset. ita*

Pietatis statua, quę prima omniũ aurata in Italia fuit.

*Val. cot.

Corsi dant obsides.

enim obstinatos esse milites, vt non vltrà retineri posse in prouincia viderentur: iniussuq; abituri inde essẽt, si non dimitterentur: aut in perniciasam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. Coss. ambobus prouinciam Ligures esse senatus iussit. Prr. inde sortiti sunt: A. Hostilio vrbana, T. Minutio peregrina obuenit: P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia, Hispanias sortiti, L. Postumius vlteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Iis quia successurus Q. Fuluio erat, ne vetere exercitu prouincia spoliaretur: *Quæro,* inquit, *de te L. Minuti cùm confectam prouinciam nũties, existiméſne Celtiberos perpetuò in fide mansuros? ita vt sine exercitu ea prouincia obtineri poßit? si neque de fide barbarorũ quicqnam recipere aut affirmare nobis potes: & habendũ illic vtique exercitum censes: vtrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi? vt ij modo, quib. emerita stipendia sint, milites dimittantur: veteribus militib. tyrones immisceantur? an deductis de prouincia veteribus legionibus nonas conscribendi & mittendi? cùm cõtemptum tyrocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum poßit? dictu, quam re facilius sit, prouinciam ingenia ferocem rebellatricẽ confecisse. Paucæ ciuitates vt quidem ego audio, quas vicina maximè hyberna premebant, in ius ditionemq; venerunt; vlteriores in armis sunt. quæ cum ita sint, ego iam hinc prædico P. C. me exercitu eo, qui nunc est, Rempublicã administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hyberacula electurum, neque nouum militem ferocißimo hosti obiecturũ.* Legatus ad ea quæ interrogatus erat, respondit: *neque se, neque quemquam alium diuinare posse, quid in animo Celtiberi haberẽt, aut parrò habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit etiam ad pacatos barbaros nondum satis assuetos imperio exercitum mitti, nono autem an vetere exercitu opus sit, eius esse dicere, qui scire poßit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint: simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in prouincia retineãtur. si ex eo, quòd aut inter se loquantur, aut succlamationib. apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant conjectandum sit: palam vociferatos esse, aut imperatorẽ in prouincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter prætorem legatumque, consulum relatio interrupit: qui suas ornari prouincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Nouus omnis exercitus consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, & socium Latini nominis, quãtus semper numerus, XV. millia peditum, & DCCC. equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus vt bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio, & M. Bæbio prorogatum imperium: iussique prouincias obtinere: donec Coss. venissent. tum imperatum, vt dimisso, quem haberent exercitu, reuerterentur Romam. de Tib. Sempronij deinde exercitu actum est, nouam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi: & mille præterea peditum Romanorum, quinquaginta equites: & socijs à nomine Latino imperare septem millia peditum, CCC. equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Tib. Sempronium. Q. Fuluio permissum, vt qui milites antè Sp. Postumium & Q. Martium Coss. ciues Romani socijve in Hispaniam transportati essent: & præterea supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus, quam X. millia, & CCCC. pedites, sexcẽti equites essent, & socium Latini nominis XII. millia, DC. equites, quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos prœlijs vsus Q. Fuluius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quòd is prosperè Rempubl. gessisset: & cæteri Prr. in prouincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. & is ipse exercitus ægrè explebatur propter pestilentiam, quæ iam tertium annum vrbem Romanam atque Italiam vastabat. Pr. T. Minutius, & haud ita multò post Cos. C. Calpurnius moritur. multique alij omnium ordinum illustres viri. postremò prodigii loco ea clades haberi cœpta est. C. Seruilius PONT. MAX. piacula iræ deum conquirere iussus, decemuiri libros inspicere: consul Apollini, Æsculapio, Saluti dona vouere, & dare signa inaurata, quæ vouit, deditque. Decemuiri supplicationem in biduum valetudinis causa in vrbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt; maiores duodecim annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes supplicauerunt. Fraudis quoque humanæ insinuauerat suspicio animis, & veneficij quæstio ex senatusconsulto, quod in vrbe propiusve vrbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio Pr. qui in locum T. Minutij erat suffectus: vltra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam prouinciam traijceret, decreta. Suspecta Cos. erat mors maximè. necatus à Quarta Hostilia vxore dicebatur. vt quidem filius eius, Q. Fuluius Flaccus in locum vitrici Cos. est declaratus: aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse: & testes exsistebant, qui post declaratos Coss. Albinum & Pisonem, quibus comitijs Flaccus tulerat repulsam, & exprobratum ei à matre dicerent, *quòd iam ei tertiùm negatus consulatus petenti esset:* & adiecisse, *pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam vt* Cos. *fieret*. Inter multa alia testimonia ad causam pertinentia, hæc quoque vox nimis vero euentu comprobata, valuit cur Hostilia damnaretur. Veris principio huius dum Coss. nouos delectus Romæ tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia consulis in locũ eius omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius, & M. Bæbius. qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt. Ligures, qui ante aduentum in prouinciam consulum non exspectassent bellum, improuiso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consultu per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt, nullum alium antè finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus P. R. erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat. in eum cùm traducere Ligures Apua-

Hispanicus exercitus in Italiam deportari se postulat.

XXXVI

XXXVII Pestilentia vrbem Italiamque peruastat. Supplicatio valetudinis ergo facta.

Veneficij quæstio decreta.

XXXVIII Ligures sese dedunt, & in Taurasinos traducuntur.

nos vellent, edixerunt, *Ligures ab Anido montibus descendere cum liberis cōiugibusque: sua omnia secum portarent.* Ligutes sæpè per legatos deprecati, *ne penates, sedem in qua geniti essent; sepulchra, maiorum cogerentur relinquere: arma, obsides pollicebantur.* posteaquam nihil impettrabant. neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis puerisque.

¶ 3750.cor.

* argenti data centum & quinquaginta millia H S. vnde in nouas ædes compararent que opus esseot. agro diuidendo dandoque ijdem qui traduxerant. Cornelius & Bæbius præpositi. postulantibus tamen ipsis quinque viri ab senatu dati, quorum ex consilio agerēt. Transacta re cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumphârunt. tantùm hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in ttiumphis eorum fuerat.

XXXIX Eodem anno in Hispania Fuluius Flaccus Propr. quia successor in prouinciam tardius veniebat, educto exercitus ex hybernis, vlteriorem Celtiberiæ agrum, vnde ad deditionem non venerant, instititit vastare: qua re irritauit magis, quàm contertuit animos barbarorum: & clam comparatis copijs saltum Manlianum, per quem transiturū exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam vlteriorem cunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandauerat, vt Q. Fuluium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimitti veteranos, supplementumque distribuere, & ordinare omnem exercitum sese velle. dies quoque, & ea propioqua edita Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc noua allata res, omissis quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coēgisset; barbari causæ ignari, suam defectionem, & clàm comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati, co ferocius saltum insederunt.

Celtiberi Romanos in falcu Manliano inuadunt.

Vbi eum saltum prima luce agmen Romanum intrauit, repentè ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos inuaserunt. quud vbi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes suo quemque loco, & arma expedire iubendo, sedauit: & sarcinis iumentisque in vnum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum vt tempus & locus postulabat, sine vlla trepidatione instruxit: *cum bis deditis rem esse admonens, scelus & perfidiam illis, non virtutem nec animum accessisse: reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse cruentos ex recenti cæde hostium gladios, & manātia sanguine spolia, Romam ad triumphū delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. inuehebant se hostes, & in pattibus extremis iam pugnabatur.

XL deinde acies concurrerunt. Atrox vbique prœlium, sed varia fortuna erat. Egregiè legiones, nec segnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere vrgebantur, nec locum tuēri poterāt.

Cuneo impressionem faciunt Celtiberi.

Celtiberi vbi ordinata acie, & signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressiōnem fecerunt. quo tantum valent genere pugnæ, vt quacumque parte perculêre impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoq; turbatæ legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem vbi Flaccus conspexit, equo aduehitur ad legionarios equites: &, *Ecquid auxilij in vobis est? actum iam de hoc exercitu erit?* cum vndique acclamassent, *qui ederet quid fieri velit, non segniter imperiū executuros: Duplicate turmas;* inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hostiū, quo nostros vrgent. id cum maiore vi equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis:* quod sæpè Romanos equites cum magna laude fecisse suá, memoriæ proditum est. dictò paruerunt, detractisque frenis bis vltro citroque cum magna strage hostium infractis omnibus hastis transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & propè omissa pugna locum fugæ circumspicere. Et alarij equites, postquam Rumanorum equitum tam memorabile facinus vidêre, & ipsi virtute eorum accensi, sine vllius imperio, in pertutbatos iam hostes equos immittunt.

Celtiberi in fugam versi cæduntur.

Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur. & imperator Romanus auersos hostes contemplatus, *ædem Fortunæ Equestri, Iouique* O P T. M A X. *ludos vouit:* cæduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. Decem & septem millia hostium cæsa eo die traduntur: viui capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militatibus: equis prope mille centum. nullis castris eo die victor exercitus mansit: victoria non sine iactura militum fuit, quadringenti LXXII. milites Romani, sociūm ac Latini nominis mille decem & nouem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus reoouata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fuluio Tib. Sempronius Prætor, qui biduo ante venerat, obuiam processit: gratulatusq; est, *quòd Rempubl. egregiè gessisset.* cum summa concordia quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fuluius exauctoratis militibus in naues impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI Coss. ambo in Ligures exercitus induxerunt, diuersis partibus.

De rebus in Liguria gestis.

Postumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit: & premendo prædijs angustos saltus eorum commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fuluius secunda & quarta legione adortus à Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebaot, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naues impositos, præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit: inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt armaque tradiderunt. Nauibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exercitum, qui Pisas inductus

erat, praetant A. Postumius, & frater Q. Fuluij M. Fuluius Nobilior. secundae legionis Fuluius Trib. mil. erat. is mensibus suis dimisit legionem; iureiurando adactis centurionibus, *aes in aerarium ad quaestores esse delaturos*. Hoc vbi Placentiam (nam eò forte erat profectus) Fuluio nunciatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas. de caeteris Cos. certiorem fecit: *eo referente S.C. factum est, vt M. Fuluius in Hispaniam relegaretur vltra nouam Carthaginem.* Literaeque ei datae sunt à Cos. ad P. Manlium in Hispaniam vlteriorem deferendae. milites iussi ad signa redire. causa ignominiae, *vti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum. qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere* Cos. *iussus.*

XLII Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illyrico cum decem nauibus Brundusium redierat: inde in portu relictis nauibus cum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubiè in regem Illyriorum Gentium Latrocinij omnis maritimi causam auertit. *ex regno eius omnes naues esse, quae superi maris oram depopulatae essent, de his rebus se legatos misisse, nec conueniendi regis potestatem factam.* Venerant Romam legati à Gentio: qui *quo tempore Romani conueniendi regis causa venissent, aegrum fortè eum in vltimis partibus fuisse regni dicerent, petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent.* ad ea Duronius adiecit, *multis ciuibus Romanis & socijs Latini nominis iniurias factas, in regno eius, & ciues Romanos dici Corcyrae retineri.* eos omnes Romam adduci placuit; C. Claudium praetorem cognoscere: neque antè Gentio regi lagatisve eius responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est. In eius locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex vlteriore Hispania redierat, triumuir epulo, Q. Fuluius, M. F. in locum eius triumuir cooptatus. tum praetextatus erat. de rege sacrifico sufficiendo in locum C. Cornelij Dolabellae contentio inter C. Seruilium pontificem max. fuit. & L. Cornelium Dolabellam duumuirum naualem, quem vt inauguraret pontifex, magistratu sese abdicare iubebat. recusantique id facere, ob eam rem multa duumuiro dicta à pontifice, deque ea cum prouocasset. certatum ad populum. cum plures iam tribus intrò vocatae dicto esse audientem pontifici duumuirum iuberent, multamque remitti, si magistratu se abdicasset: vitium de caelo, quod comitia turbaret, interuenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt: qui secundo loco inauguratus erat. Exitu anni & C. Seruilius Geminus pótifex max. decessit. idem decemuir sacrorum fuit. pontifex in locum eius à collegio cooptatus est, Q. Fuluius Flaccus. in pontificem maximum Aemilius Lepidus, cum multi clari viri petissent: & decemuir sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est cooptatus, & augur Sp. Postumius Albinus decessit. in locum eius P. Scipionem filium Africani augures cooptârunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, *vt publicè Latinè loquerentur, & praeconibus Latinè vendendi ius esset.* Pisanis agrum pollicentibus, quò Latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae. triúmuiri creati ad eam rem, Q. Fabius Buteo, M. & P. Popilli Laenates. à C. Maenio praetore, cui prouincia Sardinia cum euenisset, additum erat, *vt quaereret de veneficijs longius ab vrbe decem millibus passuum:* litterae allatae: *se iam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quaestionem indicijs. aut eam sibi esse deserendam, aut prouinciam dimittendam.*

Gentius Illyriorū rex

Aliquot sacerdotes pestilentia absumpti.

XLIII

Q. Fuluius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum. qui cum extra vrbem triumphi causa esset, Cos. est creatus cum L. Manlio Acidino. & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans vrbem est inuectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: praeterea * auri pondo triginta vnum, & signati Oscensis nummûm centum septuaginta tria millia ducentos. militibus de praeda * quinquagenos denarios dedit: duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem socijs Latini nominis: & stipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primùm lata est ab L. Iulio Tr. pleb. *quot annos nati quemque magistratum peterent, caperentque.* inde cognomen familiae inditum, vt *Annales* appellarentur.

Q. Fuluius Flaccus de Celtiberis triumphat.

* Coronar. 3472.

* 50. denarij faciunt coronatos quinque.

XLIV Praetores quatuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos iubebat creari. Hi facti, Cn. Cornelius Scipio, L. Valerius Laeuinus, Q. & M. Mutij Scaeuolae. Q. Fuluio, & L. Manlio Coss. eadem prouincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum, equitum, ciuium, sociorum decretae. In Hispanijs duabus Tib. Sempronio & L. Postumio cum iisdem exercitibus, quod haberent, prorogatum imperium est. & in supplementum Coss. scribere iussi ad tria millia peditum Romanorum, CCC. equites: quinque millia sociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mutius Scaeuola vrbanam sortitus prouinciam est: & vt idem quaereret de veneficijs in vrbe, & propius vrbem decem millia passuum, Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mutius Scaeuola Siciliam, L. Valerius Laeuinus Sardiniam, Q. Fuluius consul priusquam vllam rem publicam ageret, liberare & se, & Rempubl. religione votis soluendis dixit velle. vouisse se, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Ioui OPT. MAX. & aedem Equestri Fortunae sese facturum: in eas res sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. Ludi decreti, & vt duumuiri ad aedem locandam crearentur. de pecunia finitur, *ne maior causa ludorum consumeretur, quàm quanta Fuluio Nobiliori post Aetolicum bellum ludos faciendi decreta esset: néve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret aduersus id S. C. quod L. Aemilio, Cn. Baebio* Coss. *de ludis factum esset.* Decreuerat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos T. Sempronij aedilis, qui graues non modò Italiae ac socijs Latini nominis, sed etiam prouinciis externis fuerant.

Hyemis saeuitia.

XLV Hyems eo anno niue saeua & omni tempestatum genere fuit:

arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deussit cunctas & ea tum aliquanto quàm aliàs longior fuit: itaque Latinas mox subitò coorta & intolerabilis tempestas in monte turbauit; instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas & in Capitolio aliquot signa constrauit, fulminibusque complura loca deformauit. ædem Iouis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnas aliquot locis decussit. Hæc inter prodigia,

Prodigia.

nuntiatum & ab Reate, *tripedem natum mulum*. Ob ea decemuiri iussi adiri libros; edidêre quibus dijs, & quot hostijs sacrificaretur: & ab fulminibus complura loca deformata, ad ædem Iouis vt supplicatio diem vnum esset.

Ludi.

Ludi deinde votiui Q. Fuluij Cos. per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita M. Æmilius Lepidus pontifex maximus. & M. Fuluius Nobilior. qui ex Ætolis triumphauerat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, sæpe multis & in senatu, & ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. comitijs confectis, vt traditum antiquitus est censores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt, quò repentè principes senatorum cum agmine venerunt ciuitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

XLVI

Q. Cæcilij Metelli ad censores oratio.

Non obliti sumus, censores, vos paulo antè ab vniuerso populo Romano moribus nostris præpositos esse, & nos à vobis & admoneri & regi, non vos à nobis debere. indicandum tamen est, quid omneis bonos in vobis aut offendat, aut certè mutatum malint. Singulus cum intuemur, M. Aemili, M. Fului, neminem hodie in ciuitate habemus, quem si reuocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse. ambo cum simul aspicimus, non possumus non vereri ne malè comparati sitis. nec tantum Reipublicæ prosit, quod omnibus nobis egregiè placetis: quàm quod alter alteri displicetis noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graues & atroces geritis: quæ, periculum est ne ex hac die nobis & Reipublicæ, quàm vobis grauiores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt quæ dicerentur; nisi fortè implacabiles vestræ iræ implicauerint animos vestros. Has vt hodie, vt in isto templo finiatis simultates, quæsumus vos vniuersi, & quos coniunxit suffragijs suis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiæ coniungi à nobis sinatis. vno animo, vno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis. quòd omnibus ferè precationibus nuncupabitis verbis: Vt ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eueniat: ita vt verè vt ex animo velitis euenire: efficiatisque, vt quod deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus, in cuius vrbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Nun modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socij fideles, interdum etiam ciues fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti sunt: Latini Sabini in ciuitatem accepti. Vulgatum illud quia verum erat, in prouerbium venit:

Prouerbiũ.

AMICITIAS *immortaleis, inimicitias mortaleis debere esse*. Fremitus ortus cum assensu, deinde vniuersorum voces idem petentium confusæ in vnum, orationem interpellârunt. Inde Æmilius questus cùm alia, tum *bis à M. Fuluio se certo consulatu dejectum*, Fuluius contrà queri, *se ab eo semper lacessitum, & in probrum suum sponsionem factam*. tamen ambo significare, *si alter vellet, se in potestate tot principum ciuitatis futuros*. Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere, *mittere verè ac finire odium*. deinde collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. & cura super tali re principum, & facilitas censorum egregiè comprobata ab senatu, & laudata est.

Censores positis simultatibus in amicitiã redeunt.

Censoribus deinde postulantibus, *vt pecuniæ summa sibi, qua in opera publica vterentur, attribueretur*: vectigal annum decretum est.

XLVII

Eodem anno in Hispania L. Postumius & Tib. Sempronius Proprætores comparauerunt ita inter se, vt in Vacceos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reuerteretur. Gracchus, quod maius ibi bellum esset, in vltima Celtiberiæ penetrauit. Mundam vrbem primum vi cepit, nocte ex improuiso aggressus.

Mũda vrbs Celtiberię capitur. Celtiberorum mira simplicitas.

Acceptis deinde obsidibus, præsidioque imposito, castella oppugnare. agros vrere, donec ad prævalidam aliam vrbem (Certimam appellant Celtiberi) peruenit. vbi cum iam opera admoueret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos; si vires essent. *petierunt enim, vt sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos*. Permittendo Graccho ierunt, & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt à Prætore, quàm *vt bibere sibi iuberet dari*. epotis primis poculis, *iterum poposcerunt*, magno risu circumstantium in tam rudibus, & moris omnis ignaris ingenijs. tum maximus natu ex ijs: *Missi sumus*, inquit, *à gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus, *exercitu egregio fidentem venisse* respondit. *quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse*. tribunisque militum imperat, *vt ornari omneis copias peditum equitumque, & decurrere iubeant armatas*. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessæ vrbi ferendo. Oppidani cum ignes nocte turribus nequiquam (quod signum conuenerat) sustulissent, destituti ab vnica spe auxilij in deditionem venerunt. * sestertiûm nummûm quater & vicies ab ijs est exactum, quadraginta nobilissimi equites: nec obsidum nomine (nam militare iussi sunt) & tamen re ipsa vt pignus fidei essent.

*Valent 60000. cor.

XLVIII

Inde iam duxit ad Alcem vrbem, vbi castra Celtiberorum erant, à quibus venerant nuper legati. eos cum per aliquot dies armaturam leuem immittendo in stationes lacessisset paruis prœlijs, indies maiora certamina serebat, vt omnes extra munitiones eliceret. Vbi quod petebatur sensit effe-

ctum, auxiliorum præfectis imperat, *vt contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repentè tergis datis ad castra effusè fugerent:* ipse intra vallum ad omneis portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cùm ex composito refugientium suorum agmen, pòst effusè sequentes barbaros conspexit, instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaq; tantum moratus, vt suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato simul omnibus

Celtiberi fusi casiq;.

portis erupit. Non sustinuere impetum nec opinatum hostes: qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt. nam extemplò fusi, fugati, mox intra vallum pauentes compulsi, postremò exuuntur castris. Eo die nouem millia hostium cæsa: capti viui trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. de exercitu Romano centum nouem ceciderunt.

XLIX

Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. &

Celtiberæ 103 oppida in deditionē accepta.

cum ferret passim cuncta atque ageret, populiq;, alij voluntate, alij metu iugum acciperent, CIII. oppida intra paucos dies in deditionem accepit. præda poritus ingenti est. Conuertit indè agmen retro, venerat, ad Alcen, atque eam vrbem oppugnare instituit. Oppidani primùm impetum hostium sustinuerunt, deinde cum iam non armis modò, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio vrbis, in arcem vniuersi concesserunt. postremò & inde præmissis oratoribus, *in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt.* Ma-

Thurrus Celtiberiæ rex.

gna inde præda facta est. multi captiui nobiles in potestatem venerunt, inter quos & Thurri filij duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longè potentissimus omnium Hispanorum.

Audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. & primùm quæsiuit, *ab eone sibi liceret, ac suis viuere?* cùm Pr. victurum respondisset: quæsiuit iterum; *si cum Romanis militare liceret?* id quoque Graccho permittente: *Sequar,* inquit, *vos aduersus veteres socios meos, quoniam illos ad me * propiunt suspicere.* Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuuit. Ergauia inde nobilis & potens ciuitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum *haud cum fide factam,* quidam auctores sunt. *è qua regione abduxisset legiones, extemplò inde rebellatum, magnoque eum postea prœlio ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse: multos vtrimque cecidisse. nec aliud magnopere victores fuisse Romanos, nisi quod postero die manentes intra vallum prœlio lacessierint: spolia per totum diem legisse. tertio die prœlio maiore iterum pugnatum: & tunc demùm haud dubiè victos Celtiberos: castraque eorum capta & direpta esse. vigintiduo millia hostium eo die esse cæsa: plus trecentos captos: parem ferè equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, vt antè, fide Celtiberos fecisse.* Eadem æstate & L. Postumium in Hispania vlteriore bis cum Vacceis egregiè pugnasse scribunt, ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in prouinciam peruenisse, quàm vt ea æstate potuerit res gerere.

LI

Censorum opera publica.

Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps clectus est ipse censor M. Æmilius Lepidus Pontifex maximus, tres eiecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa diuisaque inter se, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod prædia habebat ibi, priuatamque publicæ rei impensam insuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis ædem Iouis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locauit. & ab his columnis, quæ incommodè opposita videbantur, signa amouit: clypeaque de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fuluius plura, & maioris locauit vsus. portum & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius censores locauerunt imponendos; basilicam post argentarias nouas, & forum piscatorium circumdatis tabernis, quas vendidit in priuatum; & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam post naualia, & ad fanum Herculis, & post Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. habuere & in promiscuo præterea pecuniam, ex ea communiter locârunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. portoria quoq; & vectigalia ijdem multa instituerunt. complura sacella publicaque occupata à priuatis, publicaque sacra vt paterent, essentque populo curârunt, mutârunt suffragia: regionatimque generibus hominum; causisque & quæstibus, tribus descripserunt.

LII

Et alter ex censoribus M. Æmilius petijt ab senatu *vt sibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis & Dianæ, quæ bello Ligustino antè annis octo vouisset, pecunia ad ludos decerneretur.* * viginti millia æris decreuerunt. *100. cor.* Dedicauit eas ædes vtramque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianæ, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicauit ædem Larium permarinûm in campo; vouerat eam annis quadraginta ante L. Æmilius Regillus, nauali prœlio aduersus præfectos regis Antiochi. supra valuas templi tabula cum titulo hoc fixa est: * *Duello magno regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis hæc pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilij filio, auspicio, imperio, felicitate ductuq; eius inter Ephesū Camochūq; inspectāte* Cos. *ipso Antiocho exercitu omni, equitatu, elephantisq; classis regis Antiochi antea sic victa, fusa, contusa fugataque est. ibiq; eo die naues longæ cum omnib. socijs captæ quadraginta duæ. ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumq; eius. Eius rei ergò ædem Laribus permarinis vouit.* Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra valuas fixa est.

LIII

De rebus in Liguria gestis.

Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fuluius Cos. profectus in Ligures, per inuios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnauit. neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem

die

die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Cos. deditos io campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. Celeritet & ex prouincia literæ Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostijs maioribus pet supplicationes rem diuinam fecerunt. Ab altero Cos. L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum à Cos. & senatu petebant, vt pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia iussit: & Cos. Q. Fuluium quærere & animaduertere in eos qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent. Eodem anno

LIV Philippus rex Macedonum moritur.

Philippus rex Macedonum senio & mœrore cōsumptus, post mortem filij decessit. Demetriade hybernabat, cùm desiderio anxius filij, tum pœnitentia crudelitatis suæ, quæ stimulabat animum: & alter filius haud dubiè & sua & aliorum opinione rex, conuersique in eum omnium oculi, & destituta senectus: alijs exspectantibus suam mortem: alijs ne exspectantib. quidem, quo magis angebatur: & cum eo Antigonus Echecratis filius nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir maiestatis, nobili etiam pugna aduersus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci vt cognomine à cæteris regibus distinguerent appellarunt.

Antigonus.

Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis vnus incorruptus permanserat: eique ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suos hæreditas regni ventura esset ad Persea: vt primùm labare animum regis, & ingemiscere interdum filij desiderio sensit: nunc præbendo aureis, nunc lacessendo etiam mentionem rei temerè actæ: sæpe querenti querens & ipse aderat. & cum multa adsoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris Apelles maximè & Philocles erant. qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant, *eas falsas esse, & à scriba vitiatas, signumque adulterinum*, vulgo in regia fremebant. Cæterùm cùm suspecta magis,

LV

quàm manifesta esset res, fortè Xychus obuius fit Antigono, comprehensusq; ab eo, in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te æstimaturum si scire vera omnia possis de filijs tuis, vter ab vtro petitus fraude & insidijs esset. homo vnus omnium, qui nodū huius erroris exsoluere possit, in potestate tua est Xychus. fortè vocatum perductum in regiam, vocari iuberet.*

Persei in Demetriū insidię deteguntur.

Adductus, primò, ita negare inconstanter, vt paruo metu admoto, paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministerijque suis exposuit. Exemplò missi qui legatos comprehenderent: Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt. Apelles missus ad Chæream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam traiecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alij *primò audacter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non vltra tetendisse*: alij *tormenta etiam inficientem perpessum affirmant*. Philippo redintegratus est luctus, geminatusque, & in felicitatem suam in liberis grauiorem quod alter perisset, censebat. Perseus certior LVI factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat, quàm vt fugam necessariam duceret: tantùm vt procul abesset, curabat. interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viueret, se defensurus. qui spe potiundi ad pœnam corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat: cui & palàm facti parricidij gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat.

Antigono regnum Macedoniæ à Philippo traditur.

Quando in eam fortunam veni, inquit, *Antigone, vt orbitas mihi, quam alij detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum, quòd à patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditū & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te vnum habeo, quem dignum regno iudicem, si neminem haberem, perire & extingui id mallem, quàm Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis, restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori vnus illacrymasti, in locum eius substitutum relinquam.* Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cùm in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ vrbes, principibusque Antigonum commendare: & si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. inde cùm Amphipolim venisset, graui morbo est implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuisse, quàm corpore, constat: curisque & vigilijs (cum identidem species & vmbræ insontis interempti filij eum diris agitarent) extinctum esse cum exsecrationibus alterius. admoueri tamen potuisset Antigonus, si haud statim palàm facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exspectata morte regis, à primis desperationis notis nuntios prædispositos, ita vt conuenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in aduentum eius omnes, qui extra regiam erant, celauit. Oppressit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perseus, & reLVII gnum scelere partum inuasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum diu solicitata ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum traiecit. inde prægressi qui nuntiarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Bastarnus. de ea re Antigonus sæpe inuitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus: haud procul Amphipoli famæ incerti nuncij occurrerunt, *mortuum esse regem*: quæ res omnem ordinem consilij turbauit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis vt Philippus præstaret. id vt facere posset, regio-

Bastarnę.

XX

ctum, auxiliorum præfectis imperat, *ut contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repentè tergis datis ad castra effusè fugerent:* ipse intra vallum ad omneis portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cùm ex composito refugientium suorum agmen, pòst effusè sequentes barbaros conspexit, instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaq; tantum moratus, vt suos refugere in castra libero introitu fineret, clamore sublato simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum nec opinatum hostes: qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt. nam extemplò fusi, fugati, mox intra vallum pauentes compulsi, postremò exuuntur castris. Eo die nouem millia hostium cæsa: capti viui trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. de exercitu Romano centum nouem ceciderunt. Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. & cum ferret passim cuncta atque ageret, populiq; alij voluntate, alij metu iugum acciperent, CIII. oppida intra paucos dies in deditionem accepit. præda potitus ingenti est. Conuertit inde agmen retro, veneratq; ad Alcen, atque eam vrbem oppugnare instituit. Oppidani primùm impetum hostium sustinuerunt, deinde cum iam non armis modò, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio vrbis, in arcem vniuersi concesserunt. postremò & inde præmissis oratoribus, *in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt.* Magna inde præda facta est. multi captiui nobiles in potestatem venerunt, inter quos & Thurri filij duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longè potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. & primùm quæsiuit, *ab eone sibi liceret, ac suis viuere?* cùm Pr. victurum respondisset: quæsiuit iterum, *si cum Romanis militare liceret:* id quoque Graccho permittente: *Sequar,* inquit, *vos aduersus veteres socios meos, quoniam illos ad me * propiunt suspicere.* Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuuit. Ergauia inde nobilis & potens ciuitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum *haud cum fide factam,* quidam auctores sunt. *è qua regione abduxisset legiones, extemplò inde rebellatum, magnoque eum postea prœlio ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse: multos vtrimque cecidisse. nec aliud magnopere victores fuisse Romanos, nisi quod postero die manentes intra vallum prœlio lacessierint: spolia per totum diem legisse. tertio die prœlio maiore iterum pugnatum: & tunc demùm haud dubiè victos Celtiberos: castraque eorum capta & direpta esse. vigintiduo millia hostium eo die esse cæsa: plus trecentos captos: parem ferè equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, vt antè, fide Celtiberos fecisse.* Eadem æstate & L. Postumium in Hispania vlteriore bis cum Vaccæis egregiè pugnasse scribunt, ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in prouinciam peruenisse, quàm vt ea æstate potuerit res gerere.

Celtiberi fusi cæsiq.

XLIX

Celtiberæ 103 oppida in deditionem accepta.

Thurrus Celtiberiæ rex.

Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps electus est ipse censor M. Æmilius Lepidus Pontifex maximus, tres eiecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa diuisaque inter se, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod prædia habebat ibi, priuatamque publicæ rei impensam insuerat. Theatrum & prosceoium ad Apollinis ædem Iouis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locauit. & ab his columnis, quæ incommodè opposita videbantur, signa amouit: clypeaque de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fuluius plura, & maioris locauit vsus. portum & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius censores locauerunt imponendos; basilicam post argentarias nouas, & forum piscatorium circumdatis tabernis, quas vendidit in priuatum; & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam post naualia, & ad fanum Herculis, & post Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. habuere & in promiscuo præterea pecuniam, ex ea communiter locârunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. portoria quoq; & vectigalia ijdem multa instituerunt. complura sacella publicaque occupata à priuatis, publicaque sacra vt paterent, essentque populo curâruot, mutârunt suffragia: regionatimque generibus hominum; caussisque & quæstibus, tribus descripserunt. Et alter ex censoribus M. Æmilius petijt ab senatu *vt sibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis & Dianæ, quæ bello Ligustino antè annis octo vouisset, pecunia ad ludos decerneretur.* * viginti millia æris decreuerunt. Dedicauit eas ædes vtramque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianæ, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicauit ædem Larium permarinûm in campo; vouerat eam annis quadraginta ante L. Æmilius Regillus, nauali prœlio aduersus præfectos regis Antiochi; supra valuas templi tabula cum titulo hoc fixa est: * *Duello magno regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilij filio, auspicio, imperio, felicitate ductuq; eius inter Ephesû Camocheûq; inspectâte Cos. ipso Antiocho exercitu omni, equitatu, elephantisq; classis regis Antiochi antea sic victa, fusa, contusa fugataque est. ibiq; eo die naues longæ cum omnib. socijs captæ quadraginta duæ, ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumq; eius. Eius rei ergò ædem Laribus permarinis vouit.* Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra valuas fixa est. Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fuluius Cos. profectus in Ligures, per inuios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnauit. neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem

LI Censorum opera publica.

LII

*200. cos.

LIII De rebus in Liguria gestis.

die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Cos. deditos in campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. Celeriter & ex prouincia literæ Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostijs maioribus per supplicationes rem diuinam fecerunt. Ab altero Cos. L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum à Cos. & senatu petebant, vt pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia iussit: & Cos. Q. Fuluium quærere & animaduertere in eos qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent. Eudem anno

LIV Philippus rex Macedonum moritur.

Philippus rex Macedonum senio & mœrore cōsumptus, post mortem filij decessit. Demetriade hybernabat, cùm desiderio anxius filij, tum pœnitentia crudelitatis suæ, quæ stimolabat animum: & alter filius haud dubiè & sua & aliorum opinione rex, conuersique in eum omnium oculi, & destituta senectus: alijs exspectantibus suam mortem: alijs ne exspectantib. quidem, quo magis angebatur: & cum eo Antigonus Echecratis filius nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir maiestatis, nobili etiam pugna aduersus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Greci vt cognomine à cæteris regibus distinguerent appellarunt. Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis vnus incorruptus permanserat: eique ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto eum periculo suos hæreditas regni ventura esset ad Persea: vt primùm labare animum regis, & ingemiscere interdum filij desiderio sensit: nunc præbendo aureis, nunc lacessendo etiam mentionem rei temerè actæ: sæpe querenti querens & ipse aderat. & cum multa adsoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris Apelles maximè & Philocles erant. qui romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant, *eas falsas esse, & à scriba vitiatas, signumque adulterinum*, vulgo in regia fremebant. Cæterùm cùm suspecta magis, quàm manifesta esset res, fortè Xychus obuius fit

Antigonus.

LV

Antigono, comprehensusq; ab eo, in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te æstimaturum si scire vera omnia possis de filijs tuis, vter ab vtro petitus fraude & insidijs esset. homo vnus omnium, qui nodū huius erroris exsoluere possit, in potestate tua est Xychus. fortè vocatum perductum in regiam, vocari iuberet.*

Persei in Demetriū insidiæ deteguntur.

Adductus, primò, ita negare inconstanter, vt paruo metu admoto, paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministerijque suis exposuit. Extemplò missi qui legatos comprehenderent: Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt. Apelles missus ad Chæream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam traiecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alij *primò audacter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non vltra tetendisse:* alij *tormenta etiam inficientem perpessum affirmant.* Philippo redintegratus est luctus, geminatusque, & in felicitatem suam in liberis grauiorem quod alter perisset, censebat. Perseus certior

LVI

factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat, quàm vt fugam necessariam duceret: tantùm vt procul abesset, curabat. interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viueret, se defensurus. qui spe potiundi ad pœnam corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat: cui & palàm facti particidij gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, vt orbitas mihi, quam alij detestantur parentes, optabilis esse debeat, regnum, quòd à patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditū, & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te vnum habeo, quem dignum regno iudicem, si neminem haberem, perire & extingui id mallem, quàm Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis, restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori vnus illacrymasti, in locum eius substitutum relinquam.* Ab hoc

Antigono regnum Macedoniæ à Philippo traditur.

sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cùm in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ vrbes, principibusque Antigonum commendare: & si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessiune regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. inde cùm Amphipolim venisset, graui morbo est implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuisse, quàm corpore, constat: curisque & vigilijs (cum identidem species & vmbræ insontis interempti filij eum diris agitarent.) extinctum esse eum execrationibus alterius. admoueri tamen potuisset Antigonus, si haud statim palàm facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exspectata morte regis, à primis desperationis notis nuntios prædispositos, ita vt conuenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in aduentum eius omnes, qui extra regiam erant, celauit. Oppressit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perseus, & regnum scelere partum inuasit. Peropportuna

LVII

mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam post paucis diebus, gens Bastarnarum diu solicitata ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum traiecit. inde prægressi qui nuntiarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Bastarna. de ea re Antigonus

Bastarnæ.

sæpe inuitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus: haud procul Amphipoli famæ incerti nuncij occurrerunt, *mortuum esse regem*: quæ res omnem ordinem consilij turbauit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis vt Philippus præstaret. id vt facere posset, regio-

nū principes donis coluerat. *fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas.* Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani, gens semper infestissima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum imminens tolleretur; & Bastarnæ relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum, Italiamque. alia via traduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere. & ipsos adiuncturos se, cum ad prædam opulentissimæ gentis ire vidissent. Inde in omnem euentum consilia commodabantur. siue cæsi ab Romanis forent, Bastarnæ Dardanos tamen sublatos, prædamq; ex reliquijs Bastarnarum, & possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: siue prosperè gessissent, Romanis aduersis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Græcia quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni: sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. Inde iniuriæ vltro citroque fieri: quarum indies incremento bellum exarsit. Postremò Thraces, cum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis in montem ingentis altitudinis (Donucam vocāt) concesserunt. Quò vbi ire Bastarnæ vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse, talis tum Bastarnas nequiquam ad iuga montium appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantū effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cæli tonitribusque & fulgurib. præstringentibus aciem oculorum, sed fulmina etiam sic vndique micabant, vt peti viderentur corpora: nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. itaque cum præcipiti fuga per rupes prealtas improuidi sternerentur, ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces: sed ipsi deos auctores fugæ esse, cælumq; in se ruere aiebant. Dissipati procella, cum tamquam ex naufragio pleriq; semermes in castra, vnde profecti erant, redissent, consultari quid agerent cœptum: inde orta dissensio, alijs *redeundum*, alijs *penetrandum in Dardaniam censentibus.* Triginta fermè millia hominum (Clōdico duce profecti erant) peruenerūt. cætera multitudo retro quà venerat, transdanubianam regionem repetijt. Perseus potitus regno, interfici Antigonum iussit, & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renouandā, petendumque *vt rex ab senatu appellaretur*; misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta. Alter consulum, Q. Fuluius ex Liguribus triumphauit. quem triumphum magis gratiæ, quàm rerum gestarum magnitudini datum, constabat. Armorum hostilium magnam vim transtulit: nullam pecuniam admodum. diuisit tamen in singulos milites trecenos æris: duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triūpho magis insigne fuit, quàm quòd fortè euenit, vt eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphauerat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati Coss. sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Volso. Prætorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curuus T. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus Cn. Seruilio Cæpione Ap. Claudio Centone, propter prodigia quæ euenerant. Terra mouit, in foris publicis. vbi lectisternium erat, deorum capita, quæ in lectis erant, auerterunt se: lanaque cum integumentis, quæ Ioui opposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil vltra, quàm *vt ludi instaurarentur*, actum est.

Bastarnæ opprimuntur.

LVIII Q. Fuluius de Ligurib. triumphat.

Prodigia.

EPITOME LIBRI XLI.

IGNIS *in æde Vestæ extinctus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispania constituit. A Postumio Albino proconsule, Vaccei ac Lusitani subacti sunt. de vtrisque triumphauit. Antiochus Antiochi filius obses Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ ab vrbe dimissus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita* CCLXXIII. *millia.* CCXLIIII. *Q. Voluminus Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret: suasit legem M. Cato, extat oratio eius. Præterea res contra Ligures, Istros, Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus gestas continet, & initia belli Macedonici, quòd Perseus Philippi filius moliebatur: miserat enim ad Carthaginenses legationem, & ab ijs noctè audita erat, sed & alias Græciæ ciuitates solicitabat, qui præter religionem, quod quàm multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympij, & Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit.*

ACEPHALVS.

à patre in pace habitam armasse eoque iuuentuti prædandi cupidæ pergratus esse dicebatur. Consilium de Histrico bello cùm haberet consul, alij *gerendum extemplò, antequam contrahere copias hostes possent*: alij *consulendum prius senatum censebant*. Vicit sententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timaui posuit, imminet mari is lacus. Eodem

Timaui lacus.

decem nauibus C. Furius duumuir naualis venit.
Aduersus Illyriorum classem creati duumuiri na-
Ancona.
uales erant, qui tuendam viginti nauibus mari
superiore Anconem velut cardinem haberent:
inde L. Cornelius dextra littora vsque ad Taren-
tum, C. Furius læua vsque ad Aquileiam tuere-
tur. Eæ naues ad proximum portum in Histriæ
fines cum onerarijs & magno commeatu missæ:
secutusque cum legionibus consul quinque fer-
mè millia à mari posuit castra. In portu emporiū
breui perfrequens factum, omniaq; hinc in castra
supportabantur: & quò id tutius fieret, stationes
ab omnibus castrorum partibus circumdatæ
sunt: in Histriamque suum præsidium statiuum,
repentina cohors Placentina opposita inter ma-
re & castra: & vt idem aquatoribus ad flumium
esset præsidium, M. Ebutius tribunus militum se-
cundæ legionis duos manipulos militum adijce-
re iussus est. T. & C. Ælij tribuni militum legio-
nem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tue-
retur, via quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab
eadem regione mille fermè passuum castra erant
Carmelus Histrorum regulus.
Gallorum; Carmelus pro regulo erat tribus aut
amplius, millibus armatorum. Histri vt primùm
ad lacum Timaui castra sunt Romana mota, ipsi
SI post collem occulto loco consederūt: & inde ob-
liquis itineribus agmen sequebantur, in omnem
occasionem intenti: nec quicquam eos quæ ter-
ra marique agerentur, fallebat. Postquam statio-
nes inualidas esse pro castris, eorū turba inermis
frequens inter castra & mare mercantium, sine
vllo terrestri aut maritimo munimēto viderūt,
duo simul præsidia, Placentinæ cohortis, & ma-
nipulorum secundæ legionis aggrediuntur. Ne-
bula matutina texerat inceptum: qua dilabante
ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid,
incerta tamen, vt solet, lux speciem omnium
multiplicem intuenti reddens, tum quoque fru-
strata Romanos, multo maiorem ijs quàm erat
hostium aciem ostendit: qua territi vtriusque sta-
tionis milites ingenti tumultu cùm in castra cō-
fugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum
ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque di-
cere quid fugissent, nec percontantibus reddere
responsum poterant: & clamor in portis, vt vbi
nulla esset statio, quæ sustineret impetum, au-
diebatur: & concursatio in obscuro incedentium
aliorum in alios, incertum fecerat, an hostis in-
tra vallum esset. Vna vox audiebatur, *ad mare*
vocantium. Id fortè temerè ab vno exclama-
tum totis passim personabat castris. Itaque pri-
mo velut iussi id facere, pauci armati, maior pars
inermes, ad mare decurrunt; dein plures, postre-
mo propè omnes, & ipse consul, cùm frustra re-
uocare fugientes conatus, nec imperio, nec au-
ctoritate, nec precibus ad extremum valuisset.
Vnus remansit M. Licinius Strabo, tribunus mi-
litum tertiæ legionis, cum tribus signis ab regio-
ne sua relictus. Hunc in vacua castra impetu fa-
Histri Romanorum castra inuadunt.
cto Histri, cum alius armatus ijs nemo obuiam
isset, in prætorio instruentem atq; adhortantem
suos oppresserunt. Prœlium atrocius quàm pro
paucitate resistentium fuit: nec antè finitum est,
quàm tribunus militum, quique circa eum con-
stiterant, interfecti sunt. Prætorio deiecto, dire-
ptis quæ ibi fuerunt, ad quæstorium forum, quin-
tanamque hostes peruenerunt. Ibi cùm omnium
rerum paratam expositamque copiam, & stratos
lectos in quæstorio inuenissent; regulus accubans
epulari cœpit: mox idem cæteri omnes armo-
rum hostiumque obliti faciunt: &, vt quibus in-
suetus liberalior victus esset, auidius vino ciboque
corpora onerant. Nequaquam eadem est tum III
Ingens Romanorum trepidatio.
rei forma apud Romanos: terra mari trepidatur;
nautici tabernacula detendunt, commeatumque
in littore expositum in naues rapiunt: milites in
scaphas & mare territi ruunt: nautæ metu ne
compleantur nauigijs, alij turbæ obsistunt, alij
ab littore naues in altum expellunt: inde certa-
men, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde
inuicem militum nautarumque oritur, donec
iussu consulis procul à terra classis submota est.
Secernere inde inermes ab armatis cœpit; vix
mille & ducenti ex tanta multitudine, qui arma
haberent, perpauci equites, qui equos secum
eduxissent, inuenti sunt; cætera deformis tur-
ba, velut lixarum callonumque, præda verè fu-
tura, si belli hostes meminissent. Tunc demum
nuncius ad tertiam legionem reuocandam, &
Gallorum præsidium venit, & simul ex omni-
bus locis ad castra recipienda, demendamque
ignominiam rediri cœptum est. Tribuni mili-
Romani ad castra sua recipienda redeunt.
tum tertiæ legionis *pabulum lignaque proijcere iu-
bent; centurionibus imperant, vt grauiores ætate mi-
lites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta
erant, imponant; equites vt singulos è iuuenibus pe-
dites secum in equos tollant, egregiam gloriam legionis
fore, si castra metu secundanorum amissa, sua virtute
recipiant; & recipi facile esse, si in præda occupati bar-
bari subitò opprimantur: sicut ceperint, posse capi.* Sum-
ma militum alacritate adhortatio audita est. Fe-
runt citati signa, nec signiferos armati morantur;
priores tamen consul copiæque, quæ à mari redu-
cebātur, ad vallum accesserunt. L. Attius tribunus
primus secundæ legionis non hortabatur modo
milites, sed docebat etiam: *si victores Histri quib.
armis cepissent castra, ijsdem capta retinere in animo
haberent, primum exutum castris hostem ad mare per-
secuturos fuisse, deinde stationes certè pro vallo habi-
turos; vino somnoque verisimile esse mersos iacere.*
Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ IV
fortitudinis virum, inferre signum iussit. Ille si
vnum se sequerentur, quo celerius fieret, factu-
rum dixit: connixusque cùm trans vallum signū
traiecisset, primus omnium portam intrauit. E
parte alia T. & C. Ælij Tribuni militum tertiæ
legionis cum equitatu adueniunt: confestim &
quos binos oneraria in iumenta imposuerant se-
cuti: & consul cum toto agmine. At Histrorum
Histri in Romanorū castris vino somnoque mersi cæduntur.
pauci, qui modicè vinosi erant, memores fuerunt
fugæ, alijs somno mors continuata est: integra-
que sua omnia Romani, præterquam quod vini
cibique absumptum erat, receperūt. Ægri quoq;
milites, qui in castris relicti fuerant, postquā in-
tra vallum suos senserunt, armis arreptis cædem
ingētem fecerūt. Ante omnes insignis opera fuit
C. Popilij equitis: Sabello cognomen erat. is pe-
de saucio relictus, longè plurimos hostium oc-

Histrorum rex aufugit.

V cidit. Ad octo millia Histrorum sunt cæsa, captus nemo: quia ita & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Histrorum temulentus ex conuiuio raptim à suis in equum impositus fugit. Ex victorib. CCXXXVIII. milites perierunt, plures in matutina fuga quàm io recipiendis castris. Fortè ita euenit, vt Cn. & L. Gauillij, nouelli Aquileienses, cum commeatu venientes, ignari propè in capta castra ab Histris inciderent. Ii cum Aquileiam relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modò, sed Romæ quoque post paucos dies impleuerunt: quò nō capta tantùm castra ab hostib. nec fuga quæ vera erat, sed perditas res deletumque exercitū omnē allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem non in vrbe tantùm, sed tota Italia indicti. Duæ legiones ciuium Romanorū conscriptæ, & decem millia peditum cum equitibus quingentis socijs nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire io Galliam, & ab ciuitatibus prouinciæ eius quaotum quæque posset militum exigere iussus. Simul decretum, *vt T. Claudius Prætor militibus legionis quartæ, & sociûm Latini nominis quinque millibus, equitum* CCL. *Pisas vt conuenirent ediceret, eamq; prouinciam dum consul inde abesset tutaretur. M. Titinius Prætor legionē primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminum conuenire iuberet.* Nero paludatus Pisas in prouinciam est profectus. Titinius C. Cassio Tribuno militum Ariminum qui præesset legioni misso, delectum Romæ habuit. M. Iunius Cos. ex Liguribus in prouinciam Galliam trāsgressus, auxilijs, protinus per ciuitates Galliæ, militibusque colonis imperatis, Aquileiam peruenit. Ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam ne tumultuarētur, ipse remissis auxilijs quæ Gallis imperauerat, ad collegā est profectus. Romæ magna ex nec opinato lætitia fuit: delectus omissus est, exauctorati qui sacramento dixerant: & exercitus qui Arimini pestilentia affectus erat domum dimissus. Histri magnis co-

Histri domum se recipiunt.

pijs cùm castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu nouo aduenisse audierunt, passim in ciuitates dilapsi sunt: consules Aquileiam in hyberna legio-

VI nes reduxerunt. Sedato tandem Histrico tumultu Senatusconsultum factum est, vt consules inter se compararent, vter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cùm absentem Manlium tribuni plebis A. Licinius Nerua, & C. Papirius Turdus io concionibus lacerarent, rogationemq; promulgarent *ne Manlius post Idus Martias* (prorogatæ namque consulibus iam in annum prouinciæ erant) *imperium retineret: vti causam ex templo dicere, cùm abisset magistratu, posset*: huic rogationi Q. Ælius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit ne perferretur. Per eos dies Tib. Sempronius Gracchus, & L. Postumius Albinus ex Hispania Romā cùm reuertissent, senatus ijs à M. Titinio Prætore datus in æde Bellonæ, ad disserendas res quas gessissent, postulandosq; honores meritos, vt dijs immortalibus haberetur ho-

Tumultus in Sardinia.

nos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultū esse, literis T. Ebutij Prætoris cognitū est, quas filius eius ad senatum attulerat. Illienses, adiunctis Balarorum auxilijs, pacatā prouinciā inuaserant: nec eis inualido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes vt vrbibus saltem (iam n. agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad nouos magistratus reiectum est. Æquè miserabilis legatio Lyciorū, qui crude-

Lycij de Rhodijs queruntur.

litatem Rhodiorum, quib. ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: *fuisse sub ditione Antiochi; eam regiam seruitutem collatam cum præsenti statu, præclarā libertatem visam. non publicè tantùm se premi imperio, sed singulos iustum pati seruitiū: iuxta se coniuges liberosque vexari: in corpus, in tergum sæuiri: famam, quod indignū sit, maculari, dehonestarique: & palàm res odiosas fieri, iuris etiā vsurpandi causa: ne pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse.* Motus his senatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodijs, nec vllos alicui, quàm qui nati liberi sint, in seruitutē dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio & tutela esse, vt in ditione populi Romani ciuitates sociæ sint.* Triumphi deinde ex Hispania duo cōti-

VII Gracchus de Celtiberis: Postumius de Lusitanis triūphauit.

nui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis, sociisque eorum: postero die L. Postumius de Lusitanis, alijsque eiusdem regionis Hispanis triūphauit. quadragiota millia pondo argenti Tib. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diuiserunt, sociis tantundem quantum Romanis. Per eosdem fortè dies M. Iunius Cos. ex Histria comitiorum causa Romam venit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus Tribuni plebis Papyrius & Licinius, de his quæ in Histria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ cum consul. *se dies non plus vndecim in ea prouincia fuisse*, respōderet: *quæ se absente acta essent, se quoque vt illos, fama comperta habere*: exsequebantur deinde, quærentes, *quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, vt rationē redderet populo Romano, cur ex Gallia prouinciam, quam sortitus esset, in Histriam transisset: quando id bellum senatus decreuisset? quando id bellum populus Romanus iussisset? At herculè priuato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter, fortiterque. Immò vtrum susceptū sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas nec opinantes ab Histris oppressas, castra Romana capta: quod peditum, quod equitum in castris fuerit. cæteros inermes, fusosque, ante omnes consulem ipsum ad mare ac naues fugisse. priuatum rationem redditurum earū rerum esse, quoniam consul noluisset.* Comitia

VIII deinde habita: cōsoles creati C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus & postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Læuinus. Tuberoni vrbana iurisdictio, Quintio peregrina euenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem prouincia consularis facta. Gracchus eam sortitur; Histriam Claudius, Scipio & Læuinus Galliam in duas diuisam prouincias sortiti sunt. Idibus Martijs, quo die

Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de prouincijs Sardinia Histriaque & vtriusque hostibus fuit, qui in his prouincijs bellum consciuissent. Postero die legati Sardorum qui ad nouos magistratus delati erant: L. Minutius Thermus, qui legatus Manlij consulis in Histria fuerat in senatum venit. Ab his edoctus est senatus quantum belli eæ prouinciæ haberent. Mouerunt senatum & legationes sociûm nominis Latini, quæ & censores, & priores cõsules fatigauerunt, tandem in senatum introductæ. Summa querelarum erat, *ciues suos Romæ censos plerosque Romam commigrasse. quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, vt deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia quatuor familiarium transisse ab se, Samnites, Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos, aut illos in delectũ militũ dare.* Genera autem fraudis duo mutandæ viritim ciuitatis inducta erant.

Lex sociorũ nominis Latini, qua ciues Romani fierẽt.

Lex socijs ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, vt ciues Romani fierent. Ea lege malè vtendo, alij socijs, alij populo Romano iniuriam faciebant. Nam &, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem vt manumitterentur mancipia dabant, libertinique ciues essent: & quibus stirpes deesset quam relinquerent, vt ciues Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscuè sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petebant legati, *& vt redire in ciuitates iuberent socios, deinde vt lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutandæ causa suum faceret, neve alienaret, et si quis*
IX
ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Hæc impetrata ab senatu. Prouinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Histria decretæ. In Sardiniam duæ legiones scribi iussæ, quina millia in singulas & duceni pedites, triceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & sexcenti equites, & decem quinqueremes naues, si deducere ex naualibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Histriam, quantum in Sardiniam decretum. Et legionem vnam cum equitibus ccc. & quinque millia peditum sociorum, & ccl. mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. Priusquam consules prouincias sortirentur, prodigia nunciata

Prodigia.

sunt: *lapidẽ in agro Crustumino in lacũ Martis de cælo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem visum: & Capuæ multa in foro ædificia de cælo tacta, & Puteolis duas naues fulminis ictu concrematas esse.* Inter hæc quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cùm Collina porta intrasset, per Æsquilinam magno consectantium tumultu euasit. Eorum prodigiorum causa consules maiores hostias immolarunt, & diem vnum circa omnia puluinaria supplicatio fuit. Sacrificijs ritè perfectis, prouincias sortiti sunt: Claudio Histria, Sempronio Sardinia obuenit. Legem deinde socijs C. Claudius tulit senatusconsulto, & edixit: *qui socij ac nominis Latini ipsi maioresve eorum M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisq; ciuitatem ante Calend. Nouẽbris redirent.* Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummio Prætori decreta est. ad legem & edictum Cos. S.C. Adiectũ est: *vt dictator, Cos. interrex, censor, Prætor qui nunc esset apud forum, daret operam, vt qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, iusiurandum daret: qui eum manumitteret, ciuitatis mutandæ causa manu non mittere: qui id non iuraret, eum manumittendum non censuerunt.* Hæc in posterum causa iurisq; dictio C. Claudio Cos. decreta est. Dum hæc Romæ geruntur, M. Iunius, & A. Mãlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hybernassent, principio veris in fines Histrorum exercitum introduxerunt, vbi cùm effusè popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernentes Histros, quam certa spes satis sibi virium aduersus duos exercitus exciuit, concursu ex omnibus populis iuuentutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quàm perseuerantius

Histri victi, obsides dare iubentur.

pugnauit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa, cæteri omisso bello in ciuitates passim diffugerunt. Inde legatos primùm ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Hæc cum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul veritus, ne fortè ea res prouinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatis lictoribus, vno omnium certiore facto collega, nocte profectus præceps in prouinciam abijt: vbi inconsultius quàm venerat, se gessit. Nam cum concione aduocata fugam è castris A. Manlij aduersis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, iactasset; ingessissetque probra M. Iunio, quòd se dedecoris socium collegæ fecisset: ad extremum vtrumque decedere prouincia iussit. Quod cum milites *consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, cùm is more maiorum secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab vrbe esset*: furens ira vocatum qui pro quæstore Manlij erat, catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est: & circumfusus exercitus fauẽs imperatorum causæ, & consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremò fatigatus consul & contumelijs singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibrijs, naue eadem qua venerat, Aquileiam redijt. Inde collegæ scripsit, *vt militum nouorum ei parti, quæ scripta in Histriam prouinciam esset, ediceret, Aquileiam vt conueniret: ne quid se Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus ab vrbe exiret.* Hæc collegæ obsequenter facta, breuisque dies ad conueniendum edicta est. Claudius propè consecutus est literas suas. Concione adueniens de Mãlio & Iunio habita, non vltra triduum moratus Romæ paludatis lictoribus, votisque in Capitolio nũcupatis, in prouinciam æquè amplius præcipiti celeritate abit. Paucis ante diebus Iunius Mã-

Claudius consul ab exercitu suo contemnitur.

IX

Nesatium in Histria obsidetur.

liusque oppidum Nesatium, quò se principes Histrorum & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnant. Eò Claudius duabus legionibus nouis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus

Histri deploratis rebus suis, coniuges ac liberos trucidant.

dimisso, ipse oppidum circumsedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantib. erat, & aquationem Histris præbebat, multorum dierum opere exceptum nouo alueo auertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissæ aquæ: & ne tum quidem memores pacis, in cædem coniugum ac liberorum versi, etiam vt spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites transgressi murum, oppidum intrârunt. Cuius capti tumultum vt ex pauido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne viuus caperetur: cæteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida Mutila & Fauctia vi capta, & deleta. Præda, vt in gente inopi spe maior fuit, & omnis militibus concessa est. quinque millia capitum DCXXXII. sub corona venierunt. Auctores belli virgis cæsi, & securi percussi. Histria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesq; vndique populi obsidib. datis

Histria pacata est, & in deditionem venit.

XII in deditionem venerunt. Sub Histrici finem belli, apud Ligures concilia de bello haberi cœpta. T. Claudius proconsul, qui Prætor priore anno fuerat, cum præsidio legionis vnius Pisis præerat. Cuius literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul iam in Sardiniam traiecerat) deferendas censet: & adijcit decretum, *quoniam Histria prouincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Histria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule T. Sempronio in Sardinia prosperè res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum vtraque gente signis collatis conflixit. fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum cæsa. Postero die arma lecta conijci in aceruum iussit consul, sacrumque id Vulcano cremauit. Victorem exercitum in hyberna sociarum vrbium reduxit. Et C. Claudius literis T. Claudij & senatusconsulto accepto, ex Histria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum, quindecim millia cæsa, plus DCC. in prœlio, aut in castris (nam ea quoque expugnata

In Sardinia res feliciter gestæ.

Ligures expugnantur.

XIII sunt) capti, & signa militaria vnum & quinquaginta capta. Ligures reliquiæ cædis in montes refugerunt passim, populantique campestres agros consuli nulla vsquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium vno anno victor, duabus, quòd rarò alius, in consulatu pacatis prouincijs Romam reuertit. Prodigia eo anno nuntiata: *in Crustumino auem sangualem (quam vocant) sacrũ lapidem rostro cecidisse. Bouem in Campania locutum. Vaccam æneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine aspersam.* In Crustumino diem vnum in ipso loco supplicatio fuit. & in Campania bos alenda publicè data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus dijs, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul

Prodigia.

censorque fuerat. In eius locum suffectus est pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno MM. ciuium Romanorum sunt deducta. Triumuiri deduxerunt P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & singula iugera & semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure captus is ager erat, Etruscorum antè, quàm Ligurum fuerat. C. Claudius Cos. ad vrbem venit: cui, cùm in senatu de rebus in Histria Liguribusque prosperè gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphauit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm CCCVII. millia, & victoriatûm LXXXV. millia. DCCII. militibus in singulos quindeni denarij dati, duplex centurioni, triplex equiti: socijs dimidio minus, quàm ciuibus, datum. itaque taciti, vt iratos esse sentires, secuti sunt currum. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam adductum, sed legionem ab T. Claudio Pisis dimissam: soluti metu clam exercitu indicto, per transuersos limites superatis montibus in campos digressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id vbi Romæ allatum est, senatus *C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit, creatisque in annum magistratibus in prouinciam redire, & coloniam ex hostibus eripere.* Ita vti censuit senatus, comitia habita: Coss. creati, Cn. Cornelius Scipio Hispalus, Q. Petilius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popilius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papyrius Maso, M. Aburius, L. Aquilius Gallus. C. Claudio Cos. prorogatum in annum imperium, & Gallia prouincia. Et ne Histri quoq; idem, quod & Ligures facerent, socios nominis Latini in Histriam mitteret, quos triumphi causa de prouincia deduxisset. Cn. Cornelio & Q. Petilio Coss. quo die magistratum inierũt, immolantibus Ioui singulis bubus, vti solet, in ea hostia, qua Q. Petilius sacrificauit, in iocinore caput non inuentum. Id cùm ad senatum retulisset, boue perlitare iussus. De prouincijs deinde consultus senatus, Pisas & Ligures prouincias consulibus decreuit. Cui Pisæ prouincia obuenisset, cùm magistratuum creãdorum tempus esset, ad comitia reuerti iussit. Additum decreto, *vt binas legiones nouas scriberent, & trecentos equites: & dena millia peditum socijs nominisque Latino, & sexcentos imperarent equites.* T. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in prouinciam Cos. venisset. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius euocatus à viatore, cùm templo egressus esset, paulo post redijt confuso vultu: & exposuit patribus conscriptis *bouis sescenaris, quem immolauisset, iecur defluxisse: id se victimario nuntianti parum credentem, ipsum aquam effũdi ex olla vbi exta coquerentur, iussisse, & vidisse cæteram integram partem extorum, iecur omne inenarrabiliter absumptum.* Territis eo prodigio patribus, & alter Cos. curam adiecit: qui se, quòd caput iocinori defuisset tribus bubus perlitasse negauit. Senatus maioribus hostijs vsque ad litationem sacrificari iussit. Cæteris dijs perlitatum se-

Claudius consul de Histris & Liguribus triumphat.

XIV (beside "agebatur, Ligures postquam senserunt")

Ligures Mutinam capiunt.

XV (beside "ciam Cos. venisset")

Prodigia in sacris faciendis.

runt, Saluti Petilium perlitasse negant. Inde consules Prætoresque prouincias sortiti. Pisæ Cn. Cornelio, Ligures Petilio obuenerunt. Prætores L. Papirius Maso vrbanam, M. Aburius inter peregrinos sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam vlteriorem, L. Aquilius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in prouincias irent: *M. Popilius in Sardiniam Gracchum eam prouinciam pacare, & T. Ebutium prætorem adiutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minimè conuenire. Inter traditionem imperij, nouitatemque successoris, quæ noscendis prius quàm agendis rebus imbuenda sit, sæpè benè gerēdæ rei occasiones intercidere.* Probata Popilij excusatio est. P. Licinius Crassus *sacrificijs se impediri solemnibus excusabat, ne in prouinciam iret.* Citerior Hispania obuenerat. Cæterùm aut ire iussus, aut iurare pro concione, *solemni sacrificio se prohiberi.* Id vbi in P. Licinio ita statutum est, & ab se vti iusiurandum aeciperent, M. Cornelius postulauit, ne in Hispaniam vlteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba iureiurarunt. M. Titinius & T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperij iure in Hispania iussi: & vt in supplementum his tria millia ciuium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia sociûm Latini nominis & trecenti equites mitterentur.

XVI Latinæ feriæ fuere ad diem tertium Nonas Maij, in quibus quia in vna hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat, *P. R. Quiritum*, religioni fuit. Id cùm ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium reiecisset: pontificibus, quia non rectè factæ Latinæ essent, instauratis Latinis, placuit Lanuuinos, quorum opera instauratæ essent, hostias præbere. Accesserat ad religionem, quòd Cn. Cornelius Cos ex monte Albano rediens concidit: & parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus ingrauescente morbo Cumis decessit: sed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, sepultusque est. Pontifex idem fuerat Cos. Q. Petilius, cùm primùm per auspicia posset, collegæ subrogando comitia habere iussus, & Latinas edicere: comitia in diem III. Nonas Sextiles, Latinas in diem III. Idus Sextiles, edixit. Plenis religionum animis prodigia insuper nuntiata: *Tusculi facem in cælo visam: Gabiis ædem Apollinis & priuata ædificia complura, Grauiscis murum portamque de cælo tacta.* Ea patres procurari, vti pontifices censuissent, iusserunt. Dum Cos. primùm religiones, deinde alterum alterius mors & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt; interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admouit. Ante triduum quàm oppugnare cœperat, receptam ex hostibus, colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæsa: literæque Romam extemplò scriptæ, quib. non modò rem exponeret, sed etiam gloriaretur: *sua virtute ac felicitate neminem iam cis Alpes hostem populi Romani agrique aliquantum captum, qui multis millib. hominum diuidi viritim posset.*

Latinæ feriæ.

Mutina recipitur.

XVII Et Tib. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis prœlijs Sardos perdomuit. XV. millia hostium sunt cæsa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti, stipendiarijs veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: cæteri frumentum contulerunt. Pacata prouincia, obsidibusque ex tota insula CCXXX, acceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent, missi: quique ab senatu peterent, *vt ob eas res ductu auspicioque Tib. Sempronii prospere gestas, diis immortalib. honos haberetur, ipsique decedenti de prouincia exercitum secum deportare liceret.* Senatus in æde Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decreuit, & XL. maioribus hostijs consules sacrificare iussit: Tib. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in prouincia manere. Comitia deinde consulis vnius subrogandi, quæ ad diem III. Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petilius Cos. collegam, qui extemplò magistratum occiperet, creauit, M. Valerium Læuinum. Is iam diu cupidus prouinciç, cùm opportunæ cupiditati eius literæ allatæ essent, *Ligures rebellasse*: Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus eius causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci iussit, & duumuiros nauales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admouentes, circumuectarentur. Eodem & Q. Petilius Cos. ad conueniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione Ligurum, præter eas copias quas secum Parmæ habebat, subitarijs collectis militibus exercitum ad fines Ligurum admouit.

Sardinia pacatur.

Ligures rebellant.

XVIII Hostes sub aduentum C. Claudij, à quo duce se meminerant nuper ad Scultēnam flumen victos, fugatosque, locorum magis præsidio aduersus infeliciter expertam vim, quàm armis se defensuri; duos montes Letum & Balistam ceperunt: muroque insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad M. & D. perierunt. Cæteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sæuiunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captiuos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quàm ritè sacrificant. Satiati cæde animantium, quæ inanima erant parietibus affligunt, vasa omnis generis vsui magis quàm ornamento in speciem facta. Q. Petilius Cos. ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, *vt cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum.* Literis acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi diuisis copijs, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tum sortiti, quia non ab eadem vtrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicatò sortitum constabat, quòd in templo fuisset: in Petilio id vitio factum, postea augures responderunt, quòd extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diuersas regiones: Petilius aduersus Balistæ & Leti iugū, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi ad-

Ligures sæuiunt in captiuos.

hortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi ominatum ferunt: *se eo die letum capturum esse.* Duabus simul partibus subire in aduersos montes cœpit. Ea pars, in qua ipse erat, impigrè succedebat. Alteram hostes cùm propulissent, vt restitueret rem inclinatam, consul equo aduectus, suos quidem à fuga reuocauit: ipse dum incautius ante signa obuersatur, missili traiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt: & suorum pauci qui viderant, haud negligenter, vt qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultauere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu LI. & L. ceciderunt. Super tam euidentem tristis ominis euentum etiam ex pullario auditum est. *vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse.* C. Valerius audita

Petillius consul à Liguribus occiditur.

* *

XIX deduxit. Cis Apenninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem Q. Mutius cum ijs, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit: omnibusque in ditionem redactis, arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL. hostijs sacrificari iussit. Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu breui oppressus erat: belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina, & legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, iam reuerterent Romam, renuntiauerantque *bellum in Dardana esse.* Simul venerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, *nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quicquam facere.* Senatus nec liberauit eius culpæ regem, neque arguit: moneri cum tantummodo iussit, *vt etiam atque etiam curaret, vt sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse videre posset.* Dardani cùm Bastarnas non modò non excedere finibus suis, quod sperauerant, sed grauiores fieri indies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxilijs: audendum aliquid vel temere rati, omnes vndique armati ad oppidum quod proximum castris Bastarnarum erat conueniunt. Hyems erat, & id anni tempus elegerant, vt Thraces Scordiscique in fines suos abirent. Quod vbi ita factum, & solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam diuidunt copias: pars, vt recto itinere ad lacessendum ex aperto iret: pars devio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Cæterùm priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: victique Dardani compelluntur in vrbem, quæ ferè XII. millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt vrbem, haud dubiè postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta

Dardanorum cum Bast. bellum.

* *

more sella eburnea posita ius dicebat, disceptabatque controuersias minimarum rerum: adeò que nulli fortunæ adhærebat animus per omnia genera vitæ errans: vti nec sibi, nec alijs, quinam homo esset satis constaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere. munificentia inæquali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque æstimantibus se, puerilia vt escæ aut lusus, munera dare, alios nihil expectantes ditare. Itaque *nescire quid sibi vellet* quibusdam videri. quidam *ludere eum simpliciter*, quidam, *haud dubiè insanire* aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus verè regius erat animus, in vrbium donis, & deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum vrbi est pollicitus, maioremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere instituit. Cizici in Prytaneum, id est penetrale vrbis, vbi publicè quibus is honos datus est vescuntur, vasa aurea mensæ vnius posuit. Rhodijs nihil vnum insigne, ita omnis generis, vt quæque vsus eorum postulauerunt, dona dedit. Magnificentiæ verò in deos vel Iouis Olympij templum Athenis, vnum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testis esse. Sed & Delon maris insignibus, statuarumque copia exornauit. & Antiochiæ Iouis Capitolini magnificum templum non laquceatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in alijs locis pollicitus, quia perbreue tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit, reliquorum sui moris & copia Græcorum artificum; gladiatorum munus Romanæ consuetudinis, primò maiore cum terrore hominum insuetorum ad tale spectaculum, quàm voluptate dedit: deinde sæpius dando, & modò vulneribus tenus, modò sine missione etiam, & familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque iuuenum accendit. Itaque qui primò ab Roma magnis præmijs paratos gladiatores accersere solitus erat, iam suo

XX Persei mores.

Perseus vrbis donis, & deorum cultu magnificus. Prytaneű.

* *

L. Cornelius Scipio inter peregrinos, M. Attilio Pr. prouincia Sardinia obuenerat: sed eum legione noua, quam consules conscripserant, V. millibus peditum, CCC. equitibus in Corsicam iussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, vti obtineret Sardiniam, Cn. Seruilio Cæpioni in Hispaniam vlteriorem, & P. Furio Philo in citeriore tria millia peditum Romanorum, equites CL. & sociûm Latini nominis V. millia peditum, CCC. equi- XXI

tes: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones Coss. scribere iussi, cùm iusto numero peditum equitumque, & x. millia peditum socijs imperare, & DC. equites. Delectus

Pestilentia.

consulibus eò difficilior erat, quòd pestilentia, quæ priore anno in boues ingruerat, eo verterat, in hominum morbos. qui inciderant, haud facilè septimum diem superabant: qui superauerant, longinquo, maximè quartanæ, implicabantur morbo. Seruitia maximè moriebantur: eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. Cadauera intacta à canibus ac vulturibus tabes absumebat: satisque constabat, nec illo, nec priore anno in tanta strage boum hominumque vulturium vsquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Seruilius Cæpio pontifex pater prætoris, & Tib. Sempronius T. F. Longus decemuir sacrorum, P. Ælius Pætus augur, & Tib. Sempronius Gracchus, & C. Atrilius Æmilius curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus põtifex. Põtifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locũ Tuditani. Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronius: in P. Ælij, Q. Ælius Pætus. Decemuir sacrorum C. Sempronius Longus. curio maximus, C. Scribonius curio sufficitur. Cùm pestilentiæ finis non fieret, senatus decreuit, *vti Decemuiri libros Sibyllinos adirent*. Ex decreto eorum diem vnum supplicatio fuit. & Q. Martio Philippo verba præeunte, populus in foro votũ

Prodigia.

concepit: *si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.* In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessæ vnimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt: & faces eadem nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuuino. Cæritesque *anguem in oppido suo iubatum aureis maculis sparsum apparuisse* affirmabant: & *in agro Campano bouem locutum esse*, satis constabat.

Romani legati ex Africa redeunt.

XXII

Legati Nonis iulij ex Africa redierunt, qui conuento prius Masanissa rege, Carthaginem ierant: cæterum certius aliquanto quæ Carthagine acta essent ab rege resciuerant, quàm ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen affirmauerunt, *legatos ab rege Perseo venisse, ijsque noctu senatum in æde Aesculapij datum esse.* ab Carthagine legatos in Macedoniam

Legati in Macedoniã mittuntur.

Perseus Dolophas subegit.

missos, & rex affirmauerat, & ipsi parum cõstanter negauerant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus cẽsuit. Tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius Messala, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, & de quibus ambigebatur rebus disceptationem ab rege ad Romanos reuocabãt; cum exercitu profectus, sub ius iudiciumque suum totam cõegit gentem. Inde per Oetæos mõtes trãsgressus, religionibus quibusdam animo obiectis, oraculum aditurus Delphos ascendit. Cùm in media repentè Græcia apparuisset, magnum nõ finitimis modò vrbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultus eius venit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidẽ Achaiam, Thessaliamq; sine damno iniuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum redijt. Nec earum tantum ciuitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos

Perseus cõciliat sibi Græciæ ciuitates.

sibi conciliare: sed aut legatos, aut literas dimisit, petens *ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, vt non cum ipso potuerint ac debuerint finiri: secum quidẽ omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.*

XXIII

Perseus Achæos sollicitat.

Cum Achæorum maximè gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat. Hæc vna ex omni Græcia gens, Atheniensium ciuitas, eo processerat irarum, *vt finibus interdiceret Macedonibus.* Itaque seruitijs ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat, quia cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id cum Perseus animaduertisset, comprehensis omnibus literas ad Achæos misit, quibus *se, seruos eorum, qui ad se transfugerant, benignè remittere,* illis scripsit. *cæterùm ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum, & illis esse.* Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui priuatæ gratiæ aditum apud regem quærebat: & plerisque moderatè & benignè scriptas esse censentibus literas, atque his maximè, qui præter spem

Callicratis ad Achæos oratio

recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex ijs, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inuiolatum fœdus seruaretur: *Parua,* inquit, *aut mediocris res Achæi, quibusdam videtur agi: ego maximè grauissimam omnium, non agique tãtum arbitror, sed quodammodo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereq; id decretum volumus, scilicet ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur: ij concionantem quodammodo absentem audimus regem, & si dijs placet, orationem eius probamus: & cum feræ bestiæ cibum ad fraudẽ suam positum plerumq; aspernentur & refugiant: nos cæci specie parui beneficij inescamur: & seruulorum minimi pretij recipiendorum spe nostram ipsorum libertatem subrui & tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, qua Romanorum fœdus, quo nostra omnia continẽtur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandũ Romanis cum Perseo esse: & quod viuo Philippo exspectatũ, morte eius interpellatũ est, id post mortẽ Philippi futurum. Duos, vt scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, virtute, ingenio, fauore Macedonum, longè præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odij regnum posuerat præmium Demetrium nullo alio crimine, quàm Romanæ amicitiæ initæ, occidit. Persea, quem populus Romanus prius pœnæ quàm regni hæredẽ futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortẽ patris egit aliud, quàm bellũ parauit? Bastarnas primùm ad terrorem omniũ Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, grauiores eos accolas Græcia habuisset, quàm Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: imò si vera volumus dicere, iam inchoauit bellum. Dolopiam armis subegit, nec prouinciis de cõtrouersis ad disceptationem P. R. reuocantem audiuit, inde transgressus Oetam, vt repentè in medio vmbilico Græciæ conspiceretur Delphos ascendit. Hæc vsurpatio itineris insoliti quò vobis spectare videtur? Thessaliã deinde peragra-

nit; quòd sine vllius eorum quos oderat noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cū muneris specie misit: & cogitare iubet, quomodo in reliquum hoc munere non egeamus; hoc est, vt decretū quo arceatur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principib., & mox Macedonū exercitus, ipsum quoq; à Delphis (quantum enim interluit fretum?) traycientē in Peloponnesum videamus. Immisceamur Macedonib. armantibus se aduersus Romanos. Ego nihil noui censeo decernendum, seruandaque omnia integra donec ad certum dirigantur, vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inuiolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia & cōmercium sit: nunc de eo cogitare

XXIV periculosum & immaturum videtur. Post hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita disseruit: Difficilem orationem Callicrates, & mihi & omnibus qui ab eo dissentimus, fecit. agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentariq; & oppugnari dicendo, quam nemo neq; tentat neque oppugnat: effecit vt qui ab se dissentiret, aduersus Romanos dicere videretur. Ac primùm omnium tamquā non hic nobiscū fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret, aut regnū arcanis interesset: omnia scit & nuntiat quæ occultè facta sunt: diuinat etiam quæ futura fuerāt, si Philippus vixisset. Quid ita Perseus regni hæres sit, quid parēt Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem qui nec ob quā causam, nec quemadmodū perierit Demetrius, scimus: nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerit: ad hæc quæ palam geruntur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus Persea regno accepto ad legatos Romanos venisse, ac regem Persea à populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos venisse ad regem, & eos benignè exceptos. Hæc omnia pacis equidem signa esse iudico, non belli: nec Romanos offendi posse, si vt bellū gerentes eos secuti sumus, nunc quoq; pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum aduersus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniæ sumus: an infirmissimi omnium tāquam quos nuper subiecit, Dolopes? Imò contra ea vel virib. nostris, deûm benignitate, vel regionis interuallo tuti. Sed sumus æquè subiecti ac Thessali, Aetolique. nihilo plus fidei auctoritatisq; habemus aduersus Romanos, qui semper socij atq; amici fuimus, quàm Aetoli, qui paulò antè hostes fuerant. Quod Aetolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni deniq; Græciæ, cum Macedonibus iuris est, idem & nobis sit. cur execrabilis ista nobis solis velut desertio iuris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur aduersus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus nouus rex, omnis iniuriæ insons, suo beneficio paternas simultates obliterās meluit? Cur soli omnium hostes ei sumus? Quamquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, vt Philippi vnius iniurias, si quæ fortè fuerunt, obliuisceremur vtique post mortē. cùm classis Romana Cenchris staret, Cos. cum exercitu Elatiæ esset, triduum in concilio fuimus, consultantes vtrū Romanos an Philippum sequeremur. nonnihil metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certè tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret; id quod erat vetusta coniunctio cum Macedonib., vetera & magna in nos regum merita. Valeant & nūc eadem illa, non vt præcipuè amici, sed ne præcipuè inimici simus. Ne id quod nō agitur Callicrates simulauerimus: nemo nouæ societatis aut noui fœderis, quo nos temerè illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantùm iuris præbendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum & nos quoq; regno arceamus. ne seruis nostris aliquò fugere liceat. Quid hoc aduersus Romana fœdera est? Quid rem paruam & apertā, magnam & suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid vt ipsi locum assentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac inuisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat quin Romanos secuturi simus: in pace etiāsi non odia finiuntur, intermittātur. Cùm ijdem huic orationi qui literis regis adsentierāt, adsentirētur, indignatione principū, quod XXV quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, literis paucorum versuum impetraret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset: dataque opera est ab ijs qui offensionē apud Romanos timebant, ne admitterentur. Per hæc tempora Ætolorum in semetipsos versus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde & Romam vtraque pars miserunt legatos, & inter seipsi de reconcilianda concordia agebant: quæ nouo facinore discussa res, veteres etiam iras excitauit. Exulibus Hypateis qui factionis Proxeni erant, cùm reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem ciuitatis Eupolemum xxx. illustres homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem Eupolemus etiam obuius exierat, cùm salutatione benignè excepti essent, dextræque datæ: ingredientes portam, fidem datam deosque testes nequicquam inuocantes, interfecti sunt. Inde grauius de integro bellum exarsit. C. Valerius Læuinus, & Appius Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popilius, & L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos cum Delphis vtriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maximè cum causa tum eloquētia præstare visus est: qui paucos post dies ab Orthobula vxore veneno est sublatus damnataque eo crimine, in exilium abijt. Idem furor & Cretenses lacerabat. aduentu deinde Q. Minutij legati, qui cum decem nauibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant: cæterum induciæ & antea sex mensium fuerunt: inde multo grauius bellum exarsit. Lycij quoque per idē tempus ab Rhodijs bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæque modo gesta sunt, persequi non operæ est, satis superque oneris sustinenti res à populo Romano gestas scribere. XXVI Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Tib. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio Prætore obtinente prouinciam: rebellarunt sub aduentum Ap. Claudij, orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux fermè erat, cùm vigiles in vallo, quique in portarum stationib. erant, cùm vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamauerunt. Ap. Claudius signo proposito pugnę, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par vtrimq; prœlium fuit,

Ar[illegible] oratio [illegible] pondera

Legatos Persei non admittunt Achæi.

Ætolorum mutuæ cædes.

Cretensium bella intestina.

Lycij vexati à Rhodijs.

Celtiberi rebellant.

quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: vrgentes deinde alij alios secuti euaserunt extra vallum, vt pandere aciem, & exæquari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent: ita repentè eruperunt, vt

Celtiberi debellãtur.

sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt; ad xv. millia cæsa aut capta: signa adempta duo & xxx. castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui

Censura. XXVII

superfuêre prœlio, in oppida sua dilapsi sunt, quieti deinde paruerunt imperio. Censores eo anno creati Q. Fuluius Flaccus, & A. postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus M. Æmilius Lepidus pontifex maximus. De senatu nouem eiecerunt. Insignes notæ fuerunt M. Cornelij Maluginensis, qui biennio ante Pr. in Hispania fuerat: & L. Cornelij Scipionis Pr. cuius tum inter ciues & peregrinos iurisdictio erat: & L. Fuluij, qui frater germanus, & vt Valerius Antias tradit, censors etiam censoris erat. Coss. votis etiam in Capitolio nuncupatis in prouincias profecti sunt. Ex ijs M. Æmilio senatu negotium

Patauinorũ seditio.

dedit, *vt Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorum legati attulerant.* Legati qui in Ætoliam ad similes motus comprimendos ierant, renuntiarũt, *coercere rabiem gentis non posse.* Patauinis saluti fuit aduentus consulis: neque

Vias sternendas marginandasque, qui primi omnium locauerint.

aliud quod ageret in prouincia cùm habuisset, Romam redijt. Censores vias sternendas silice in vrbe, glarea extra vrbem substernendas, marginandasque primi omnium locauerunt, pontesque multis locis faciendos: & scænam ædilibus prætoribusque præbendam: & carceres in circo & oua ad notas curriculis numerandas, & * dam, & metas trans * & caueas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano consulibus. & cliuum Capitolinum silice sternendum curauerunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. & extra portam Trigeminam emporium lapide strauerunt, stipitibusque sepserunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibusque ascensum ab Tiberi in Emporium fecerunt. & extra eandem portam in Auentinum porticum silice strauerunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locauerunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam quæ redacta erat, tabernis vtrique foro circumdandis consumpserunt. & alter ex ijs Fuluius Flaccus) nam Postumius *nihil nisi senatus Romani populive iussu se locaturum ipsorum pecunia* dicebat) Iouis ædem Pisauri & Fundis, & Pollentiæ etiam aquam adducendam, & Pisauri viam silice sternendam, & Sinuessam à ga * auiarie. In his & cloacam circumducendam & forum porticibus tabernisque claudendum, & Ianos tres faciendos. Hæc ab vno censore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & seuera censura fuit: multis equi adempti. Exitu propè anni diem vnum supplicatio fuit, ob res prosperè gestas in Hispania, ductu auspicioque Ap. Claudij proconsulis, & maioribus hostijs viginti sacrificatum: & alterum diem supplicatio ad Cereris Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræmotus ingens cum multis ædificiorum ruinis nuntiatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decreuit senatus, vt ouans vrbem iniret. Iam consularia comitia appetebant, quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus, & M. Popilius Lænas. Prætores inde facti, Cn. Fabius Bureo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Attilius Serranus iterum, C. Cluuius Saxula iterum. Comitijs perfectis Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ouans cùm in vrbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in erarium tulit. Flamen dialis inauguratus est C. Cornelius. Eodem anno tabula in ædem matris Matutæ cum indice hoc posita est: *Tib. Sempronij Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. In ea prouincia hostium cæsa aut capta supra LXXX. millia. Republica felicißime gesta, atque liberatis vectigalibus restitutis exercitum saluum atque incolumem plenißimum præda domum reportauit: iterum triũphans in vrbem Romam redijt: cuius rei ergo hanc tabulam donum Ioui dedit.* Sardiniæ insulæ forma erat, atq; in ea simulacra pugnarũ picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parua alia data; vnum ante cætera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis causa patris sui cum visceratione epuloque & ludis scenicis quatriduum dedit. magni tamen muneris ea summa fuit, vt per triduum quatuor & septuaginta homines pugnarint.

XXVIII

Terræmotus in Sabinis.

Sardinia subacta.

Munera gladiatorũ.

EPITOME LIBRI XLII.

VCIVS *Flaccus censor templum Iunonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliauit, vt ædem, quam dedicauerat, tegeret. tegulæ ex senatusconsulto reportatæ. Eumenes Asiæ rex in senatu de Perseo Macedoniæ rege questus est. cuius iniuriæ in populum Romanum referuntur, ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus* Cos. *cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam transiit, leuibusque expeditionibus, equestribus prælijs in Thessalia cum Perseo parum felici euentu pugnauit, Inter Masanissam, & Carthaginienses de agro fuit dies ad disceptandum à senatu datus. Legati missi ad ciuitates socias, & reges rogandos, vt in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita* CCLVII. *millia.* CCXXXI. *Res præterea aduersus Corsos & Ligures prosperè gestas, continet.*

I

Vcivs Postumius Albinus, M. Popilius Lænas, cùm omnium primùm de prouincijs exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures vtrique decreti sunt: vt nouas ambo quibus eam prouinciam obtinerent legiones (binæ singulis decretæ) & sociûm Latini nominis dena millia peditum, & sexcentos equites, & supplementum Hispaniæ tria millia peditum Romanorum scriberent, & ducentos equites. Ad hoc, mille & D. pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus prætor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Attilius vetus prætor prouinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde prouincias sortiti sunt: A. Attilius Serranus vrbanam, C. Clunius Saxula inter ciues & peregrinos, Cn. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus vlteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium Coss. ad agrum publicum à priuato terminandum, in Campaniam ire: cuius ingentem modum possidere priuatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Prænestinis, quòd cum eò priuatus, sacrificij in templo Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorificè neque publicè, neque priuatim factum à Prænestinis esset: priusquam ab Roma proficisceretur, literas Præneste misit, *vt sibi magistratus obuiam exiret, locum publicè pararet vbi diuerteretur, iumentaque cùm exiret inde præsto essent.* Ante hunc Cos. nemo vmquam socijs in vlla re oneri aut sumptui fuit. ideò magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent socijs: priuata hospitia habebant. ea benignè comiterque colebant: domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. Legati, qui repentè aliquò mitterentur, singula iumenta per oppida, iter quà faciendum erat, imperabant: aliam impensam socij in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria Cos. etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum, ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit grauiorum indies talis generis imperiorum.

Consules ante hunc annum nulla in re socijs oneri aut sumptui fuerant.

II Principio huius anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam missi erant, renuntiarunt, *sibi conueniendi regis Persei, cùm alij abesse eum, alij ægrum esse, falsò vtrumque fingerent, potestatem non factam: facilè tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec vltrà ad arma eum dilaturum. Item in Aetolia seditionem gliscere indies, neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse.* Cum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque deûm peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuuij classis magnæ specie in cælo visæ dicebantur: & Priuerni lana pulla terra enata: & in Veienti apud Rementem lapidatum: Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse: in Gallico agro, quà induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemuiris est, & quibus dijs, quibusque hostijs sacrificaretur, & vt supplicatio prodigijs expiandis fieret: altera quæ priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea vti feriæque essent. Itaque sacrificatum est, vt decemuiri scriptum ediderunt.

Legati ex Ætolia & Macedonia redeunt.

Prodigia.

Libri fatales.

III Eodem anno ædes Iunonis Laciniæ detecta. Q. Fuluius Flaccus censor ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispania Prætor bello Celtiberico vouerat, faciebat enixo studio, ne vllum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulæ marmoreæ essent: profectus in Brutios, ædem Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naues paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoria socijs deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor redijt, tegulæ expositæ de nauibus ad templum portabantur. quamquam vnde essent silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, *vt consules eam rem ad senatum referrent.* Vt verò accersitus in curiam censor venit, multò infestius singuli vniuersique præsentem lacerare: *templum augustissimum regionis eius; quod non Pyrrhus, non Annibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœdè, ac propè diruisset. Detractum culmen templo, nudatum, tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorũ traditum esset: eum per sociorum vrbes diruentem tẽpla, nudantemque tecta ædium sacrarum vagari: & quod si in priuatis sociorum ædificijs faceret, indignum videri posset, id deûm immortalium templa demolientem facere, & obstringere religione populum Romanum ruinis templorum templa ædificantem: tamquam non ijdem vbique dij immortales sint, sed spolijs aliorum alij colendi exornandique.* Cùm priusquam referretur, appareret quid sentirent patres, relatione facta in vnam omnes sententiam ierunt. *vt hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piacularia que Iunoni fierent.* Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nuntiarunt.

Tegulæ marmoreæ ex æde Iunonis Laciniæ detractæ.

IV Ex prætoribus qui in prouincias ierant, Cn. Fabius Massiliæ moritur, cùm in citeriorem Hispaniam iret. Itaque cum id nuntiatum à Massiliensibus legatis esset senatus decreuit: vt P. Furius & Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, vter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit, P. Furius idem, cuius ea prouincia fuerat, remaneret. Eodem anno cum agri Ligustini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, Senatusconsultum factum *vt is ager viritim videretur.* Decemuiros in eam rem ex senatusconsulto creauit A. Attilius prætor vrbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Ebutium Parrum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Apulcios, M. Cæ-

cilium

cilium, C. Salonium, C. Munatium. Diuiserunt dena iugera in singulos, socijs nominis Latini terna. Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt, ne discordijs seditionibusque suis: & Thessali legati, nuntiaotes

V tes quæ in Macedonia gererentur. Perseus iam bellum viuo patre cogitatum in animo voluens, omnes non gentes modò Græciæ, sed ciuitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quàm præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad fauorem eius inclinati animi, & aliquanto quàm in Eumenem propensiores: cùm Eumenis beneficijs muneribusque omnes Græciæ ciuitates & plerique principum obligati essent; & ita se in regno suo gereret, vt quæ sub ditione eius vrbes essent, nullius liberæ ciuitatis fortunam secum mutatam vellent. contra Persea fama erat post patris mortem vxorem manu sua occidisse: Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum à Philippo ad supplicium, exulantem, accersitum post patris mortem ingentibus promissis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfecisse. intestinis externisque præterea multis cædibus infamem, nec vllo commẽtabilem merito, præferebant vulgo ciuitates, tam pio erga propinquos, tam iusto in ciues, tam munifico erga omnes homines regi: seu fama & maiestate Macedonum regum præoccupati ad spernendum originem noui regni: seu mutationis rerum cupidi, seu quia eum obiectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modò in seditionibus propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione velut tabes in Perræbiam quoque id peruaserat malum. Cùm *Thessalos in armis esse* nuntiatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque legatus misit. Qui vtriusque partis principibus castigatis, cum iniusto fœnore grauatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus qui onerârant, leuasset, iusti crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemq; modo compositæ in Perræbia res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognouit. Cùm certatum vtrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut leuare, aut onerare voluit: communiter ab vtrisque petijt, *abstinerent bello, & obliuione præteritorum, discordias finirent.* Huius reconciliationis inter ipsos

VI fides obsidibus vltrò citróque datis firmata est. Corinthum, vt ibi deponerentur obsides, conuenitur. A Delphis Ætolico concilio Marcellus in Peloponnesum traiecit, quo Achæis edixerat conuentum. Vbi collaudata gente, *quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent*, insigne aduersus Persea odium Romanorum fecit: quod vt maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secū, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia adspicerent. Alexandriam ijdem ad Ptolemæum renouandæ amicitiæ causa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius Cn. Lutatius Cerco, Qu. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius in senatum introductus, multis iustisq; causis regem excusauit, *quod stipendium serius quoad diem præstaret: id se omne aduexisse, ne cuius nisi temporis gratia regi fieret. Donum præterea afferre, vasa aurea quingentûm pondo. Petere regem, vt quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renouaretur: imperaretque sibi populus Romanus, quæ bono fidelique socio regi essent imperanda, se nullo vsquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, cùm Romæ esset, eam comitatem iuuentutis, vt pro rege, non pro obside omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benignè responsum, & societatem renouare cum Antiocho, quæ cum patre eius fuerat, A. Attilius Prætor vrbanus iussus. Quæstores vrbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negotium datum est, vt ponerent ea in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus missum, & ædes liberæ hospitio datæ, sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiauerunt, *in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque populo*

VII *Romano.* In prouincijs eo anno hæc. C. Cicereius Prætor in Corsica signis collatis pugnauit: septem millia Corsorum cæsa: capti amplius M. & DCC. Vouerat in ea pugna prætor ædem Iunonis Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eò se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primò sub aduentum M. Popilij consulis mœnibus sese continebant: deinde postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciem struxerunt: nec consul, vt qui idipsum oppugnatione comminanda quæsisset, moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita vt neutrò inclinaret spes. Quod vbi cōsul vidit, nulla parte moueri Ligurum signa, imperat equitibus, vt equos conscendant, ac tribus simul partib. in hostes quanto maximo possent tumultu incurrant, pars magna equitum, mediam traiecit aciem, & ad terga pugnantium peruasit. inde terror iniectus Liguribus: diuersi in omnes partes fugerunt, perpauci retrò in oppidum, quia inde se maximè obiecerat eques. & pugna tam peruicax multos absumpserat Ligurum, & in fuga passim cæsi sunt. decem millia hominum cæsa traduntur, amplius DCC. passim capti. Signa militaria relata LXXXII. nec incruenta victoria fuit, amplius tria millia militum amissa, cum cedentibus neutris ex parte vtraque primores caderent.

VIII Post hanc pugnam ex diuersa fuga in vnum collecti Ligures, cum maiorem multò partem ciuium amissam quàm superesse cernerent (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese, nihil quidem illi pacti: sperauerant tamen non atrocius quàm superiores imperatores, Cos. in se sæuiturum. At ille arma omnibus ade-

Eumenis beneficentia.

Persei crudelitas.

Thessali intestino bello vexãtur, & ab Appio placantur. Appius res in Perræbia componit.

Ætoli reconciliantur.

Legati ad Persea missi.

Antiochus legatos Romã mittit.

Pax data Corsis.

Ligures victi in deditionem veniunt.

Consul Ligures deditos eorumque bona vendidit.

mit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque senatui de rebus abs se gestis misit. Quas cùm A. Atilius prætor in curia recitasset (nam Cos. alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res visa senatui: *Statellates, qui vni ex Ligurum gente non tulissent arma aduersus Romanos, tum quoq; oppugnatos, non vltro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni vltimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorũ fidem implorantia populi Romani, ne quis vnquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: & distractos passim, iustis quondam hostib. populo Romano pacatis seruire.* Quas ob res S.C. factũ est, *placere senatui, M. Popilium Cos. Ligures prætio emptoribus reddito ipsos restituere in libertatẽ: bonaq; vt ijs, quicquid eius recuperari possit, reddantur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: consulẽ de prouincia decedere, cùm deditos in sedẽ suam Ligures restituisset: clarã victoriã vincendo oppugnantes, non sæuiendo in afflictos fieri.* Cos. qua ferocia animi vsus erat

IX in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit: legionibus extemplò Pisas in hybernacula missis, iratus patribus, infestus prætori. Romã rediji: senatuque extemplò ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis inuectus est in prætorem: *qui cùm ob rem bello bene gestam, vti dijs immortalib. honos haberetur, referre ad senatum debuisset, aduersum se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique ijs prope consulem prætor iuberet. Itaq: multam ei se dicere: à patribus postulare, vt senatusconsultum in se factũ tolli iuberent: supplicationemque, quam absentes ex literis de bene gesta Republica missis decernere debuerint, præsentes honoris deorum primùm causa, deinde & sui aliquo tandẽ respectu decernerent.* Nihilo lenioribus quàm absens senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re in prouinciam redijt. Alter Cos. Postumius, consumpta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidem prouincia sua, comitiorum causa Romam redijt: Coss. C. Popilium Lænatem, P. Ælium Ligurem creauit. Prætores exinde facti, C. Licinius Crassus, M. Iunius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluuius, Cn. Si-

Lustrum.

X cinius. C. Memmius iterum. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fuluius Flaccus, L. Postumius Albinus Postumius condidit. Censa sunt ciuium Romanorum capita CCLXIX. millia, & quidecim. minor aliquanto numerus, quia L. Postumius Cos. pro concione edixerat, *qui sociũm Latini nominis ex edicto C. Claudij* Cos. *redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur.* Concors & è Republica censura fuit: omnes quos senatu mouerunt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu mouerunt: neque ab altero notatum alter probauit. Fuluius ædem Fortunæ Equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorum legionibus vouerat, annos sex postquam vouerat, dedicauit: & scenicos ludos per quatriduum, vnum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus Decemuir sacrorum eo anno mortuus est: in locum eius suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantæ nubes à mari vento repentè in Apuliam illatæ sunt, vt examinibus suis agros latè operirent. Ad quam pestem frugum tollendam, C. Sicinius Prætor designatus cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principium insequentis anni, quo C. Popilius & P. Ælius fuerunt Coss. residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus renouarique senatusconsultum volebant, & Cos. Ælius referebat. Popilius & collegam & senatum pro fratre deprecabatur: & præ se ferens, si quid decernerent intercessurum, collegam deterruit. patres eo magis vtrique pariter Coss. infensi, incœpto perstabant. Itaque cum de prouincijs ageretur, & Macedonia iam imminente, Persei bello peteretur, Ligures ambobus Coss. decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popilio referretur. Postulantibus deinde, *vt nouos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret*, vtrumque negatum est. Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in vlteriorem. C. Licinius Crassus vrbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus. C. Memmius Siciliam, Sp. Cluuius Sardiniam. Coss. ob ea irati senatui, Latinis ferijs in primam quamque diem indictis, in prouinciam abituros se denunciarunt: nec quicquam Reipubl. acturos, præterquam quod ad prouinciatum administrationem attineret. Attalum XI

Senatusconsultum de Liguribus in sedem suam restituendis.

Locustæ agros Apuliæ depopulantur.

Eumenes Romam venit, & Persei consilia detegit.

regis Eumenis fratrem legatum venisse Romam, Valerius Antias his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina indicandosque apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur vt Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum eius, sed beneficijs etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi populo Romano, in senatum est introductus. *Causam veniendi sibi Romam fuisse* dixit, *præter cupiditatem visendi deos, hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet: etiam vt coràm moneret senatum, vt Persei conatis obuiam iret.* Orsus inde à Philippi consilijs, necem Demetrij filij retulit aduersantis Romano bello. *Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxilijs fretus in Italiam transiret. Hæc eum volutantem in animo oppressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea hæreditarium à patre relictum bellum, & simul cum imperio traditũ, iamiam primùm alere ac fouere omnib. consilijs. Florere præterea iuuentute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opib. regni, florere etiam ætate. Quæ cũ corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inueteratum diutina arte atq; vsu belli. Iam inde à puero, patris cõtubernio, Romanis quoq; bellis, non finitimis tãtùm assuetum, missum à patre in expeditiones multas variasq;. Iam ex quo ipse accepisset regnũ, multa quæ non vi, nõ dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem. Nam apud Græciæ atque A-* XII

siæ ciuitates, vereri maiestatē eius omnes. Nec pro qui-
bus meritis, pro qua munificētia, tantum ei tribuatur,
cernere: nec dicere pro certo posse. vtrū felicitatē id qua-
dam eius accidat: an, quod ipse vereatur dicere, inuidia
aduersus Romanos fauorē illi conciliet. Inter ipsos quo-
que reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse
eum non petentem, sed petitum vltrò: sororem dedisse
Prusiæ precanti ac oranti: celebratus esse vtrasq; nup-
tias gratulatione donisq; innumerabiliū legationū. &
velut auspicib. nobilissimis populis deductas esse, Bœo-
torum gentem captatam Philippo, nūquam ad scriben-
dū amicitiæ fœdus adduci potuisse: trib. nunc locis cum
Perseo fœdus incisum literis esse: vno Thebis, altero ad
Sidenū augustissimo & celeberrimo in tēplo, tertio Del-
phis. in Achaico concilio verò, nisi discussa res per pau-
cos Romanum imperium intentātes esset, eò rem propè
adductam, vt aditus & in Achaiā daretur. At herculè
suos honores, cuius merita in eam gentē priuatim an pu-
blicè sint maiora, vix dici posset, partim desertos per
incultū ac negligentiā, partim hostiliter sublatos esse.
Iam Aetolos quem ignorare in seditionib. suis non ab
Romanis, sed à Perseo præsidium petisse. His eum fultū
societatibus atq; amicitijs, eos domesticos apparatus belli
habere, vt externis non egeat: triginta millia peditum,
quinq; millia equitū: in decem annos frumentū præpa-
rare, vt abstinere & suo, & hostiū agro frumentandi
causa possit. Iam pecuniā tantā habere, vt decem millia
mercenariorum militū præter Macedonum copias, sti-
pendiū in totidem annos præparatū habeat: præter an-
nuū quod ex metallis regijs capiat vectigal. Arma vel
trib. tantis exercitibus in armamētaria congessisse. In-
uentutem, vt iam Macedonia deficiat, velut ex perē-
XIII *ns fonte vnde hauriat, Thraciam subiectam esse.* Reli-
quū orationis adhortatio fuit. *Non ego hæc,* inquit,
incertis iactata rumorib., & cupidius credita, quia ve-
ra esse de inimico crimina volebam, adfero ad vos Pa-
tres conscripti; sed comperta & explorata, haud secus
quàm si speculator missus à vobis subiecta oculis refer-
rem: Neque relicto regno meo, quod amplū & egregium
vos fecistis, mare tantum traiecissem, vt vana ad vos
afferendo fidem abrogarē mihi. Cernebam nobilissimas
Asiæ & Græciæ ciuitates indies magis denudātes iu-
dicia sua: mox si permitteretur, eò processuras, vnde re-
ceptum ad pœnitendū non haberent. Cernebam Persea
non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occu-
pantem: alia, quæ vi subigi non possunt, fauore ac bene-
uolentia complectentem. Videbam quàm impar esset
sors, cùm ille vobis bellū, vos ei securam pacem præsta-
retis. Quamquam mihi quidem non parare, sed gerere
penè bellū videbatur. Abrupolim socium atque amicū
vestrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia
scripta ab eo quædam vobis comperit, socium item atq;
amicum vestrum interfecit. Euersam & Callicritum
Thebanos, principes ciuitatis, quia liberius aduersus eū
in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturosque ad
vos quæ agerētur professi erant, tollendos curauit. Au-
xiliū Byzantijs aduersus fœdus tulit. Dolopiæ bella in-
tulit. Thessaliam & Doridē cum exercitu peruasit, vt
in bello intestino deterioris partis auxilio meliorē affli-
geret. Confudit & miscuit omnia in Thessalia, Perræ-
biaque spe nouarum tabularum, vt manu debitorū ob-
noxia sibi optimates opprimeret. Hæc cum vobis quie-
scentibus & patientibus fecerit, & concessam sibi Græ-
ciam esse à vobis videat pro certo habet, neminem sibi
antequam in Italiam traiecerit, armatum occursurum.
Hoc quàm vobis tutum aut honestum sit, vos videri-
tis: ego certè mihi turpe esse duxi prius Persea ad bellum
inferendum, quàm me socium ad prædicendum vt caue-
retis venire in Italiam. Functus necessario mihi officio,
& quodā modo liberata atq; exonerata fide mea, quid
vltra facere possum, quàm vti deos deasq; precer, vt vos
& vestræ Respubl. & nobis socijs atque amicis, qui ex
vobis pendemus, consulatis? Hæc oratio mouit pa- XIV
tres conscriptos. cæterum in præsentia nihil, præ-
terquam *fuisse in curia,* scire quisquam potuit: eō
silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto,
quæque dicta ab rege, quæque responsa essent, Persei legatis datus senatus.
emanauere. Persei deinde regis legatis post pau-
cos dies senatus datus est. Cæterùm præoccupa-
tis non auribus magis quàm animis ab Eumene
rege, omnis & defensio & deprecatio legatorum
respuebatur: & exasperauit animos ferocia animi
Harpali, qui princeps legationis erat. Is *velle qui-*
dem & laborare dixit regem, vt purganti se nihil ho-
stile dixisse aut fecisse fides habeatur: cæterùm si perui-
cacius causam belli quæri videat, forti animo defensu-
rum se. Martem communem esse, & euentum incertū
belli. Omnibus ciuitatibus Græciæ atque Asiæ
curæ erat. quid Persei legati, quid Eumenes in se-
natu egisset, & propter aduentum eius, quem
moturum aliquid rebantur, miserant pleræque Rhodiorū legatio.
ciuitates alia in speciem præferentes legatos: &
legatio Rhodiorū erat, ac Satyrus princeps, haud
dubius, quin Eumenes ciuitatem quoque suam
Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo
per patronos hospitisque disceptādi cum rege lo-
cum in senatu quærebat. Quod cum contigisset,
libertate intemperantius inuectus in regem, *quod*
Lyciorum gentem aduersus Rhodios concitasset, gra-
uiorque Asiæ esset, quàm Antiochus fuisset: popularē
quidem ac gratam populis Asiæ (nam eo quoque
iam fauor Persei venerat) orationem habuit: cæ-
terum inuisam senatui, inutilemque sibi & ciuita-
ti suæ. Eumeni verò conspiratio aduersus eum,
fauorem apud Romanos fecit: ita omnes ei ho-
nores habiti, donaque quàm amplissima data,
cum sella curuli atque eburneo scipione. Legatio-
nibus dimissis, cùm Harpalus, quanta eximia ce- XV
leritate poterat, regressus in Macedoniam, nun-
ciasset regi: *nondum quidem parantes bellū reliquisse*
se Romanos, sed ita infestos, vt facilè appareret non
dilaturos: & ipse præterquam quod & ita credebat
futurum, iam etiam volebat, in flore virium se
credens esse: Eumeni ante omnes infestus erat: à
cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cre- Perseus ad Eumenis cædem sceleratos quosdam subornat.
tensem ducem auxiliorum, & Macedonas tres
assuetos ministerijs talium facinorum, ad cædem
regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hos-
pitam, principem auctoritate & opibus Delpho-
rum. Satis constabat, Eumenem vt sacrificaret
Apollini, Delphos ascensurum. Progressi cum
Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum
incœptum, quàm loci opportunitatem omnia
circumeuntes quærebant. Ascendentibus ad
templum à Cirra, priusquam perueniretur ad
frequentia ædificijs loca, maceria erat ab læua
semitæ paulum extans à fundamento, quà sin-
guli transirent: dextra pars labe terræ in ali-

quantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, vt ex ea velut, è muro tela in prætereuntem conijcerent. Primo à mari circumfusa turba amicorum ac satellitũ procedebat: deinde extenuabăt paulatim angustiæ agmen. Vbi ad eum locum ventum est, quà singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia deuoluunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus: ex semita procliui in decliue multis super prolapsum iam saxis congestis. & cæteri quidem erat amicorum & satellitũm postquam cadentem videre diffugiunt, Pantaleon constanter impauidųs mansit ad protegendum regem. Latrones cùm breui circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re in iugum Parnasi refugerũt eo cursu, vt cùm vnus, non facilè sequendo per inuia atq; ardua, moraretur fugam eorũ, ne comprehenso indicium emaneret, occiderint comitem. Ad corpus regis primò amici, deinde satellites ac serui concurrerunt: tollẽtes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. viuere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordijs senserunt: victurum exigua ac propè nulla spes erat. Quidam ex satellitib. secuti latronum vestigia, cùm vsque ad iugum Parnasi nequiquam fatigati peruenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones vt inconsultè, ita audacter cœptum, nec consultè & timidè reliquerunt. Cõpotem iam sui regem, amici postero die deferunt ad nauem: inde Corinthum, à Corintho per Isthmi iugum nauibus traductis, Æginam traijciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, vt fama *mortuum* in Asiã perferret. Attalus quoq; celerius quam dignũ cõcordia fraterna erat, credidit. Nam & cum vxore fratris, & præfecto arci, tamquam iam haud dubius regni hæres est locutus. Quæ postea non fefellere Eumenem: & quamquam dissimulare & tacitè habere id patiq; statuerat, tamen in primo congressu non temperauit, quin *vxoris petendæ præmaturam festinationẽ* fratri obijceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad visendum statum regionis eius, speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat: simul & adduxerat secum Praxo à Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat: & L. RammiũmBrundusinum, qui talis indicij delator erat. Princeps Brundusij Rammius fuit. hospitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos, exterarum quoque gentium insignes, præcipuè regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiæ interioris, magnæque inde fortunæ facientibus ad regẽ profectus: breui perfamiliaris haberi, trahique magis quam vellet in arcanos sermones est cœptus. Promissis n. ingentibus præmijs petere instituit ab eo rex, *quoniã duces omnes legatiq; Romani hospitio eius vti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, vt venenum dandum curaret. Cuius scire se comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conscijs cõparari: euentu præterea incerto esse, vt aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. se daturum quod nec in dando, nec datum vllo signo deprehẽdi posset.* Rammius veritus ne si abnuisset, primus ipse veneni experimẽtum esset, factuũ pollicitus proficiscitur. nec Brundusium antè redire, quàm conuento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebantur, voluit. Ad eum primùm indicio delato, iussu eius Romam simul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant exposuit. Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant accessere, quò maturius hostis Perseus iudicaretur quippe, quem nõ iustum modò apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad nouos consules reiecta est: in præsentia tamen Cn. Sicinium Prætorem cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit, qui Brundusium ducti primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traijcerentur, ad occupandas maritimas vrbes. vbi Cos. cui prouincia Macedonia obuenisset, classem appellere tutò, & copias per commodum exponere posset. Eumenes aliquamdiu Æginæ retentus periculosa & difficili curatione, cùm primùm tutò potuit profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante summa vi parabat bellum. Legati eò ab Roma *gratulantes quòd è tanto periculo euasisset*, venerunt. Cùm Macedonicum bellum in annum dilatum esset, cæteris Prr. iam in prouincias profectis, M. Iunius & Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ prouinciæ obuenerant, fatigato sæpe idem petendo senatu, tandem peruicerunt, vt supplementum sibi ad exercitum daretur. tria millia peditum, c. & quinquaginta equites in Romanas legiones: in socialem exercitum v. millia peditum, & ccc. equites imperare socijs iussi. Hoc copiarum in Hispanis cum Prr. nouis portatum est. Eodem anno quia per recognitionem Postumij Cos. magna pars agri Campani, quem priuati sine discrimine passim possederãnt, recuperata in publicum erat, M. Lucretius Tribunus plebis promulgauit, *vt agrum Campanum censores fruendum locarent*: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, vt in vacuo vagaretur cupiditas priuatorum. Cùm in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent: legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, vt iam inde à puero assuesceret moribus Romanis, hominibusque. Petere, vt eum non sub hospitum modò priuatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreuerunt vt Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret: vbi filius regis comitesque eius habitare possent. Et Thracum legatis apud se disceptantibus, & societatem amicitiamque petentibus, & quod petebant datum est, & munera binùm millium æris summæ in singulos missa. Hos vtique populos, quòd ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed vt in Asia quoque &

Eumenes vulneratur.

XVI

Eumenes ferreiò curatur.

XVII

Rammius Brundusinus Persei veneficia detegit.

XVIII Perseus à senatu hostis iudicatur.

XIX Ager Campanus à censoribus fruendus locatur.

Ariaratis legati Romam veniunt.

Thracum legati Romam missi.

insulis explorata omnia essent, T. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam & Rhodum iusserunt, simul renouare amicitiam, simul speculari *num solicitati animi*
XX
sociorum ab rege Perseo essent. In suspensa ciuitate ad expectationem noui belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio, bello Punico priore posita à M. Æmilio Cos. cui collega Ser. Fuluius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res prodigij loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & x. viros adire libros iusserunt. X. viri *lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis maioribus sacrificandum & in Capitolio Romæ & in Campania ad Mineruæ promontorium* renuntiarunt. Ludos per decem dies Ioui Opt. Max. primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. aruspices *in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi* respondetunt; *quòd ex hostibus spolia fuissent ea rostra quæ tempestas disiecisset*. Accesserunt quæ cumularent religiones animis. *Saturniæ nuntiatū erat sanguine per triduum in oppido pluisse: Calateiæ asinum tripedem natum, & taurum cum quinque vaccis vno ictu fulminis exanimatos. Oximi terra pluisse.* Horum quoque prodigiorum causa res diuinæ factæ, & supplicatio vnum diem feriæque habitæ. Consules ad id tempus in prouincias non exierant:
XXI
quia neque vti de M. Popilio referrent, senatui obsequebantur, & nihil aliud decernere prius, statutum patribus erat. Aucta etiam inuidia est Popilij, literis eius, quibus *iterum cum Statellatibus Liguribus proconsul pugnasse se* scripsit, *ac se decem millia eorum occidisse*. Propter cuius iniuriam bellum, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum verò non absens modò Popilius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, & pacatos ad rebellium incitasset: sed Coss. quod non exirent in prouinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu patrum accensi M. Martius Sermo, & Quintus Martius Scylla tribuni plebis & Coss. *multam se dicturos, nisi in prouinciam exirent*, denūtiarunt: & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur *vt qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante Calendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in seruitutem venisset, vt iuratus senatus decerneret, qui eam rē quæreret, animaduerteretque*. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur Coss Caio Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem venerat, vt sine publica auctoritate fieret, triumphauit. Rogationem Martiam de Liguribus magno consensu plebes sciuit, iussitque. ex eo plebiscito Caius Licinius Pr. consuluit senatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipsum eum quærere iusserunt. Tum demum consules in prouinciam profecti sunt, exercitumque à Macro Popilio ceperunt. Neque tamen Marcus Popilius reuerti Romam audebat, ne causam diceret aduerso senatu, infestiore populo apud

XXII

Prodigia & eorum expiatio.

Inter senatum & Cos. de M. Popilio certamen.

Tribunorū plebis de Liguribus deditis rogatio.

Plebiscitum de Liguribus.

Prætorem qui de quæstione in se posita senatum consuluisset. Huic detractationi eius Tribb. plebis alterius rogationis denunciatione occurrerunt: *vt si non antè Idus Nouembres in vrbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret*. Hoc tractus vinculo cùm redisset, ingenti cum inuidia in senatum venit. Ibi cùm laceratus iurgijs multorum esset, senatusconsultum factum est, *vt qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium* Coss. *hostes non fuissent, vt eos C. Licinius, Cn. Sicinius pretores in libertatem restituendos curarent, agrumque ijs trans Padum* Cos. *C. Popilius daret*. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, traductisque Padum ager est assignatus. M. Popilius rogatione Martia bis apud C. Licinium causam dixit: tertiò Prætor gratia consulis absentis & Popiliæ familiæ precibus victus, *Idibus Martijs adesse reum iussit*, quo die noui magistratus inituri erant honorem: ne diceret ius, qui priuatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est. Legati Carthaginienses eo tempore Romæ erant, & Gulussa filius Masanissa: inter eos magnæ contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebātur, XXIII
præter agrum, de quo ante legati à Roma qui in re præsentes cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaq; agri Carthaginiensis biennio proximo Masanissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pēsi sit, facile esse. Carthaginienses fœdere illigatos silere, prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo disertè vetentur cum socijs populi Romani bellum gerere. Sed iam vltra superbiam crudelitatemq; & auaritiam eius non pati posse Carthaginienses. missos esse qui orarent senatum, vt trium harum rerum vnam ab se impetrari sinerent: vt vel ex æquo apud socium populum quid cuiusque esset, disceptarent: vel permitterent Carthaginiensibus, vt aduersus iniusta arma pio iustoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus quàm veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masanissæ vellēt. Modestius certè daturos eos, & scituros quid dedissent; ipsum nullū præterquam suæ libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam à P. Scipione pacē delictum esset, ipsi potius animaduerterent in se. Tutam seruitutem se sub dominis Romanis, quàm libertatem expositam ad iniurias Masanissæ malle. Perire namque semel ipsis satius esse quàm sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub hæc dicta lacrymantes procubuerunt. stratiq; huius, non sibi magis misericordiam quàm regi inuidiam concitarunt. Interrogari Gulussam placuit, XXIV
quid ad ea responderet aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam venisset. Gulussa *neque sibi facile esse*, dixit *de ijs rebus agere, de quibus nihil mādati à patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cùm Carthaginienses nec de qua re acturi essent, nec omninò ituros se Romam indicauerint. In æde Æsculapij clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, vnde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittēdi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communib. inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam*

Senatusconsultum de Liguribus.

Carthaginienses legati de Masanissæ iniurijs queruntur.

Golussa Masanissæ filius.

aliam causam, nisi propter constãtem fidem erga populum Romanum odissent. His vtrimque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere ita iussit: *Gulussam placere extemplò in Numidiam proficisci, & nunciare patri, vt de ijs, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimùm ad senatum mittat: denunciétq; Carthaginensib., vt ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masanissæ honoris causa & fecisse, & facturos esse: ius gratiæ nõ dare: agrũ quã cuiusque sit possideri velle, nec nouos statuere fines, sed veteres obseruari, in animo habere. Carthaginiensib. victis se & vrbes & agros concessisse, non vt in pace eriperent, per iniuriam, quæ iure belli nõ ademissent.* Ita regulus Carthaginiẽsesque dimissi.

XXV Munera ex instituto data vtrisque, aliaque hospitalia comiter conseruata. Sub idem tempus Cn. Seruilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luscus, legati ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamque amicitiam regis missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persei senatum insuper accenderũt, relatis ordine quæ vidissent, quæque audissent. *Vidisse se per omnes vrbes Macedonum summa vi parari bellum. Cum ad regem peruenissent, per multos dies conueniendi eius potestatem non factã. Postremò cum desperato iam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere reuocatos, & ad eũ introductos esse. Sua orationis summam fuisse, fœdus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortẽ patris renouatum: in quo disertè prohiberi eum extra fines arma efferre, prohiberi socios P. R. lacessere bello.* Exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenem *vera omnia & comperta referentem audissent. Samothraciæ præterea per multos dies occultum consiliũ cum legationib. ciuitatum Asiæ regẽ habuisse. Pro his iniurijs satis fieri senatũ æquum censere, reddique sibi res socijsq; suis, quas cõtra ius fœderis habeat. Regẽ ad ea primo accensum ira inclementer locutũ, auaritiã superbiamq; Romanis, obijcientẽ frequenter, quòd alij super alios legati venirent speculari dicta factaq; sua, quod se ad nutum imperiumque eorũ omnia dicere ac facere æquum censerent:* postremò multum ac diu vociferatum, *reuerti postero die iussisse, scriptũ se responsum dare velle:* tum ita sibi scriptum traditum esse. *Fœdus cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renouari, nõ quia probaret, sed quia in noua possessione regni patienda omnia essent, passum. Si nouũ fœdus secum facere vellent, conuenire prius de conditionib. debere: & si in animũ inducerẽt, vt ex æquo fœdus fieret, & se visurum quid sibi faciendum esset, & illos credere Reipubl. cõsulturos. Atq; ita se proripuisse, & summoueri è regia omnes cœptos, tum se amicitiam & societatẽ renunciasse. Qua voce eum accensum restitisse, atq; voce clara denunciasse sibi, vt triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos, nec sibi aut venientib. aut manentib. quicquã hospitaliter aut benignè factũ.* Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, vt scirent quãprimùm quibus ducib. vsura Respublica esset, literas mitti consulibus placuit: *vt vter eorũ*

XXVI *esset, Romam ad magistratus creandos veniret.* Nihil magnoperè quod memorati attineat Reipublicæ eo anno consules gesserant. magis è Republica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures; cùm Macedonicum bellum exspectaretur. Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi *fines suos secundo populatum,* simul nunciantes, *vno animo viuere Macedonum atque Illyriorum regem: communi consilio parare Romanis bellũ: & specie legatorũ Illyrios speculatores Romæ esse, Perseo auctore missos, vt quid ageretur scirent:* Illyrij vocati in senatum: qui cùm *legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de re Issenses deferrẽt;* quæsitum, *ecquid ita non adissent magistratũ, vt ex instituto loca lautia acciperent; sciretur denique venisse eos, & super qua re venissent.* Hæsitantibus in responso, *vt curia excederent* dictum: responsum tamquam legatis, vt qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, *qui socij quererentur apud senatum exustum à rege agrum. non æquum eum facere, qui ab socijs suis non abstineret iniuriam.* In hanc legationem missi, A. Terentius Varro, C. Pletorius, C. Cicereius. Ex Asia qui circa socios reges missi erant legati redierunt qui renunciarent, *Eumenem in Asia, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria sese conuenisse. Omnes solicitatos legationib. Persei, sed egregiè in fide permanere, pollicitosq; omnia, quæ P. R. imperasset præstaturos. & ciuitates socias adisse. cæteras satis fidas, solos Rhodios fluctuantes & imbutos Persei consilijs inuenisse.* Venerant Rhodij legati ad purganda ea quæ vulgo iactari de ciuitate sciebant: cæterum senatum ijs dari, cum noui consules magistratum inissent, placuit. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio Prætori negotium datur, vt ex veterib. quinqueremibus in naualibus Romæ subductis, quæ possent vsui esse reficeret, pararetque naues quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegę in Siciliam scriberet, vt eas quæ in Sicilia naues essent, reficeret atque expediret, vt Brundusium primo quoque tempore mitti possent. Socios nauales libertini ordinis in viginti & quinque naues ex ciuibus Romanis C. Licinius Prætor scribere iussus, in quinque & viginti parem numerũ Cn. Sicinius socijs imperaret: idem Prætor peditum VIII. millia, CCCC. equites à socijs Latini nominis exigeret. Hunc militẽ qui Brundusij acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Attilius Serranus, qui priore anno Prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius Pr. qui exercitum paratum ad traijciendum haberet. C. Popilio Cos. ex auctoritate senatus C. Licinius Pr. scribit, *vt & legionem secundam quæ maximè veterana in Liguribus erat, & socios Latini nominis quatuor millia peditum, CC. equites Idibus Februarij Brundusii adesse iuberet.* Hac classe & hoc exercitu Cn. Sicinius prouinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret iussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia quæ senatus censuit impigrè facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex naualibus deductæ: qui deduceret eas Brundusium, L. Porcius Licinus præpositus: duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuuentius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius Prætor paludatus ex vrbe profectus, Brundusium venit. Exitu prope anni ...

Romani legati è Macedonia reuersi.

Illyrij legati.

Ad Illyriorum regem legati à senatu missi.

XXVII Belli apparatus aduersus Perseo.

Cn. Sicinius prouinciam Macedoniã obtinere iubetur.

C. Popilius Cos. Romam rediit, aliquanto serius quàm senatus censuerat: cui primo quoque tempore magistratus creare, cùm tantum bellum immineret, iussum erat. Itaque non secundis auribus patrum auditus est Cos. cùm in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis diceret: succlamationes frequentes erant, interrogationesque, *cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset*. Comitia consularia in quam edicta erant diem ad XII. Calend. Mart. sunt habita. Creati Coss. P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Diues, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rhebilus, L. Iunius Annalis. His prætoribus prouinciæ decretæ, duæ iure Romæ dicendo, Hispania, & Sicilia, & Sardinia, vt vni sors integra esset, quo senatus censuisset. Coss. designatis imperauit senatus, *vt qua die magistratum inissent, hostijs maioribus ritè mactatis precarentur, vt quod bellum P.R. in animo haberet gerere, vt id prosperè eueniret*. Eodem die decreuit senatus, *vt C. Popilius* Cos. *ludos per decem dies Ioui Opt. Max. voueret, donaque circa omnia puluinaria dari, si Respublica decem annos in eodem statu fuisset*. Ita vt censuerant, in Capitolio vouit Cos. ludos fieri, donariaque dari, quāta ex pecunia decresset senatus: cùm centum & quinquaginta non minus adessent, præeunte verba Lepido pontifice maximo id votū susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Æmilius Pappus decemuir sacrorū, & Q. Fuluius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœda morte periit. Ex duobus filijs eius, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum, *alterum decessisse, alterum graui & periculoso morbo ægrum esse*. Obruit animum simul luctus, metusque: manè ingressi cubiculum serui, laqueo dependentē inuenere. Erat opinio, *post censuram minus compotem fuisse sui*: vulgo *Iunonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienasse mentem* ferebant. Suffectus in Æmilij locum decemuir M. Valerius Messala, in Fuluij, pontifex Cn. Domitius Ænobarbus, oppidò adolescens sacerdos lectus.

Q. Fuluij Flacci pontificis mors fœda.

XXIX P. Licinio, C. Cassio Coss. non vrbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges ciuitatesque quæ in Europa, quæque in Asia erant, conuerterent animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere eius propè vt victima mactatus Delphis esset. Prusias Bithyniæ rex statuerat *abstinere armis, euentumque expectare. nam neque pro Romanis se æquum censere aduersus fratrem vxoris arma ferre: & apud Persea victorē veniam per sororem impetrabilem fore*. Ariarathes Cappadocum rex, præterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisque se consociauerat consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernēs, & ambigendo de Cœlesyria causam belli se habiturum existimabat, gesturumque fine vllo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximiè pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrij erat: tutores & bellum aduersus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlesyriam, & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masanissa & frumento iuuabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat. *Si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque vltra quicquam mouendum: non enim passuros Romanos vim Carthaginensibus afferri. Si fractæ essent opes Romanarum, quæ tum protegerent Carthaginenses, suam omnem Africam fore.* Gētius rex Illyriorum fecerat potius cur suspectus esset Romanis, quàm satis statuerat vtram foueret partem: impetuque magis quàm consilio ijs aut illis se adiuncturus videbatur. Cotys Thrax Odrysarum rex euidenter Macedonum partis erat.

Eumenes Asiæ rex. Prusias rex Bithiniæ. Ariarathes Cappadocum rex. Antiochus Syriæ rex.

Ptolemæus Ægypti rex.

Masanissa rex Numidiæ.

Gentius Illyriorum rex.

Cotys Odrysarum regulus.

XXX Hæc sententia regibus cum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs vbique omnis fermè, vt solet, deterioribus erat ob regem Macedonasque inclinata; principum diuersa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, vt auctoritatem immodico fauore corrumperent: pauci ex ijs iustitia imperij Romani capti: plures ita, si præcipuam operam nauassent, potentes sese in ciuitatibus suis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & desperatio rerum suarum eodem manente statu, præcipites ad nouanda omnia agebat: quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat. Tertia pars optima eadem & prudentissima, *si vtique optio domini potioris daretur, sub Romanis quàm sub rege malebat esse: si liberum inde arbitrium fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorem alterius oppressu fieri; sed illibatis potius viribus vtriusque partis, pacem ex eo manere: ita inter vtrosque optimam conditionem ciuitatum fore protegente altero semper inopem ab alterius iniuria.* Hæc sentientes, certamina fautorum vtriusque partis taciti ex tuto spectabant. Coss. quo die magistratum inierunt ex S.C. cum circa omnia fana in quib. lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostijs immolassent, inde preces suas acceptas ab dijs immortalibus ominati, senatui *ritè sacrificatum, precationemque de bello factam* renunciarunt. Aruspices ita responderunt *si quid rei nouæ inciperetur, id maturandum esse. victoriam, triumphum, prolationem imperij portendi*. Patres *quod faustum felixque P.R. esset, centuriatis comitijs primo quoque die ferre ad populum* Coss. iusserunt, *vt quod Perseus Philippi filius Macedonum rex aduersus fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatū, socijs P.R. arma intulisset, agros, vrbesque occupasset: quodque belli parandi aduersus P.R. consilia inijsset, arma, milites, classem eius rei causa comparasset, vt nisi de ijs rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur*. Hæc rogatio ad populum lata est.

Ciuitatum de bello Macedonico diuersa studia.

Cos. rogatio ad populum de bello Macedonico.

XXXI Senatusconsultum inde factum est, *vt consules inter se prouincias Italiam & Macedoniam compararent sortirenturve. Cui Macedonia obuenisset, vt is regem Persea, quique eius sectam secuti essent, nisi pop. Rom. satisfecissent, bello persequeretur.* Legiones quatuor nouas scribi placuit, binas singulis Coss. Id

Quid in cō scribendo exercitu nouatum sit ob bellum Macedonicum.

præcipuè prouinciæ Macedoniæ datum, quòd cum alterius Cos. legionibus quina millia & duceni equites ex vetere instituto darentur in singulas legiones: in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones, & in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: XVI. millia peditum. DCCC. equites, præter eos quos Cn. Sicinius duxisset DC. equites, in Macedoniam traijceret. Italiæ satis visa XII. millia sociorum peditum, DC. equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ: *vt centuriones militesque veteres scriberet quos vellet consul vsque ad quinquaginta annos.* In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod Coss. ex senatusconsulto ad populum tulerunt, *ne Tribb. militum eo anno suffragijs crearentur, sed* Coss. *prætorumque in ijs faciendis iudicium arbitriumque esset.* Inter prætores ita partita imperia. Prætorem cuius sors fuisset vt iret quò senatus censuisset, Brundusium ad classem ire placuit: vtque ibi recognosceret socios nauales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis: & daret operam, vt duæ partes ciuium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque vt ex Sicilia Sardiniaque subueherentur, prætoribus, qui eas prouincias sortiti essent mandari placuit, *vt alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, vtque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur.* Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba vrbanam iurisdictionem, L. Iunius Annalis inter peregrinos C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors euenit.

XXXII

Inter Coss. contentio.

Inter Coss. magis cauillatio quàm magna contentio de prouincia fuit. Cassius *sine sorte se Macedoniam oppugnaturum* dicebat, *nec posse collegam saluo iureiurando secum sortiti. Prætorem eum ne in prouinciam iret, in concione iurasse se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se rectè fieri non possent: quæ non magis* Cos. *quàm prætore absente rectè fieri possent. Si senatus non quid vellet in consulatu potius, quam quid in prætura iurauerit P. Licius, animaduertendum esse censeat: se tamen futurum in senatus potestate.* Consulti patres, cui consulatum P. R. non negasset, ab se prouinciam negari superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obuenit. Legiones inde sortiti sunt: prima & tertia in Macedoniam traijcerentur, secunda & quarta vt in Italia remanerent. Delectus Coss. multo intentiorem quàm aliàs curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites, centurionesque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes eos videbant, qui priore Macedonico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant.

Inter tribunos militū & centuriones contentio.

Cùm tribuni militum centuriones, sed primum quemque citarent, tres & XX. centuriones qui primos pilos duxerant, citati Tribb. plebis appellarunt. Duo ex collegio, M Fuluius Nobilior, & M. Claudius Marcellus ad Coss. reijciebant. *Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus quibusque bellum mandatum esset. Cæteri cognituros se de quo appellati essent aiebant: & si iniuria fieret, auxilium ciuibus laturos.*

XXXIII

Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eò M. Popilius consularis aduocatus, centuriones, & consul venerunt. Cos. inde postulanti vt in concione ea res ageretur, populus in concionem aduocatus. Pro centurionibus M. Popilius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines, & stipendia iusta, & corpora, & ætate, & assiduis laborib. confecta habere. nihil recusare tamen, quo minus operam Reipubl. dent: id tantum deprecari, ne inferiores ijs ordines quam quos cùm militassent, habuissent, attribuerentur.* P. Licius Cos. S. C. recitari iussit. Primùm, quòd bellum senatus Perseo iussisset: deinde quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset: nec vlli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, *ne nouo bello, tam propinquo Italiæ, aduersus regem potentissimum, aut tribunos militum delectum habentes impedirent aut prohiberent* Cos. *quem cuique ordinem assignari è Republ. esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum reijcerent.* Postquam Cos. quæ voluerat dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero qui Tribb. plebis appellauerant, à Cos. & ab tribunis petijt, vt sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur.

XXXIV

Sp. Ligustini centurionis ad populum oratio.

Sp. Ligustinus tribus Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit, & paruum tugurium, in quo natus educatusque sum, hodieque ibi habito. Cùm primùm in ætatem veni, pater mihi vxorem fratris sui filiam dedit: qui secum nihil attulit præter libertatem, pudicitiamque, & cum his fœcunditatem quāta vel in diti domo satis esset. Sex filij nobis, duæ filiæ sunt. vtræque iam nuptæ. Filij IIII. togas viriles habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio Cos. *In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biēnium miles gregarius fui aduersus Philippum regem: tertio anno virtutis causa mihi T. Quintius Flamininus decumum ordinem hastatum assignauit. Deuicto Philippo Macedonibusq; cùm in Italiam portati ac dimissi essemus, cōtinuo miles voluntarius cum M. Porcio* Cos. *in Hispaniā sum profectus. Neminem omnium imperatorū qui viuant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt, qui & illum, & alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum iudicauit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret. Tertiò iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitū, qui aduersus Aetolos & Antiochum regem est missus, à M. Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis reportati sumus in Italiā, & deinceps bis quæ annua merebant legiones stipēdia feci. Bis deinde in Hispania militaui, semel Q. Fuluio Flacco, iterum Tib. Sēpronio Graccho Prætore. à Flacco inter cæteros, quos virtutis causa secū ex prouincia ad triumphum deducebat, deductus sum: à Tib. Graccho rogatus in prouinciam ij. Quater intra paucos annos primūpilum duxi. quater & tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum. sex ciuicas coronas accepi: XXII. stipēdia annua in exercitu emerita habeo & maior annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec dum ætas vacationem daret, tamē cùm quatuor milites pro me vno vobis dare P. Licini possem, æquum erat me dimitti,*

Sed hæc pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam qui exercitus scribit idoneum militẽ iudicabit, numquam sum excusaturus. Ordinem quo me dignum iudicent Tribb. militum, ipsorum est potestatis. ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam: vt semper ita fecisse me & imperatores mei, & qui vnà stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque equum est cõmilitones, etsi appellationis vobis vsurpatis ius, cùm adolescentes nihil aduersus magistratuum senatusque auctoritatẽ vsquam feceritis, nunc quoq; in potestate senatus ac Consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus Rempublicam defensuri sitis. Hæc

XXXV vbi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoq; ei ex auctoritate senatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primũ pilum virtutis causa ei assignarunt. cæteri centuriones omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in prouincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Calend. Iunijs fuere: eoque solemni perfecto C. Lucretius Pr. omnibus quæ ad classem opus erant præmissis, Brundusium est profectus. Præter eos exercitus quos Coss. comparabant, C. Sulpicio Galbæ Pr. negotium datum, *vt quatuor legiones scriberet vrbanas, iusto numero peditum equitumque: ijsque* IIII. *Trib. militum ex senatu legeret qui præessent. Socijs Latini nominis imperaret* XV. *millia peditum,* M. & CC. *equites. Is exercitus vti paratus esset, quò senatus censuisset.* P. Licinio Cos. ad exercitum ciuilem socialemque petẽti addita auxilia, Ligurum MM. Cretenses sagittarij incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent. Numidæ item equites, elephantique. In eam rem legati ad Masanissam, Carthaginiensesq; missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Cul-

Legati à Perseo Romam missi. leo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decium, A.

XXXVI Licinium Neruam. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, cùm iam bellum regi eorum & Macedonibus, & senatus decresset, & populus iussisset. in ædem Bellonæ in senatum introducti, ita verba fecerunt. *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari à senatu posset, vt ij reuocentur, regem de iniurijs, si quas socijs factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse.* Sp. Caruilius, ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. Is *Perræbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot vrbes captas, cætera quæ aut ageret, aut pararet rex,* cùm argueret: respondere ad ea legati iussi. postquam hæsitabant, negante *sibi vltra quicquam mandatum esse*, iussi renuntiare regi, Cos. *P. Licinium breui cum exercitu futurũ in Macedonia esse. Ad eum, si satis facere in animo esset, mitteret legatos: Romã quod præterea mitteret non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturũ.* Ita dimissis, P. Licinio Cos. mãdatum, intra XI. diem iuberet eos Italia excedere; & Sp. Caruilium mitteret, qui donec nauem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in prouinciam Coss. Iam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu abiret, Brundusium ad classem & ad exercitum præmissus erat, traiectis in Epirum V. millibus peditum, CCC. equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaretiorum & Illyriorum castella, ipsis accersentibus præsidia, vt tutiores à finitimorum impetu Macedonum essent, misit. Paucis post diebus Q. Martius, A. Attilius, & P. & XXXVII Romani legati in Græciam missi.

Ser. Cornelij Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam missi. Corcyram peditum mille secum aduexerunt: ibi inter se & regiones quas obirẽt, & milites diuiserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare: aut etiam ad belli societatem pellicere, iussus. Lentuli in Cephaleniam missi, vt in Peloponnesum traijcerent, oramque maris in occidẽtem versi ante hyemem circumirent. Martio & Attilio Epirus, Ætolia & Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam adspicere iussi, tum in Peloponnesum traijcere; ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perseo allatæ sunt: quibus quærebat, *quæ causa Romanis aut in Græciam traijciendi copias, aut vrbes occupandi esset.* Cui rescribi nihil placuit: nuncio ipsius qui literas attulerat dici, *præsidij causa ipsarum vrbium Romanos facere.* Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, cùm sine discrimine omnes ciuitates adhortarentur, *vt quo animo, qua fide adiuuissent Romanos Philippi primùm deinde Antiochi bello, eodem aduersus Persea iuuarent*: fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus *eodem se loco esse (qui omnia à principijs Macedonici belli præstitissent Romanis & Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenij atq; Elij. qui pro Antiocho hoste arma aduersus populum Romanũ tulissent: ac nuper in Achaicũ contributi concilium, velut præmium belli se victorib. Achæis tradi quererentur.* Martius & XXXVIII

Attilius ad Gittanas Epiri oppidum decem millia ab mari cùm ascenderent, concilio Epirotarum habito cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos iuuentutis eorum in Orestas, vt præsidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Ætoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, & Lycisco præfecto, quem Romanorum fauere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eò legati Acarnanum, & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nuntiare iussi, *quæ Philippi primùm, Antiochi deinde bello decepti pollicitationibus regis aduersus P. Rom. cõmisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatã. Si malè meriti clementiam Pop. Rom. experti essent, benè merendo liberalitatem experirentur.* Bœotis exprobatum, *societatem eos cum Perseo iunxisse.* ijs cum culpam in Ismeniam principem alterius partis cõferrent, & quasdam ciuitates dissentientes in causam deductas: *appariturum id esse.* Martius respõdit: *singulis enim ciuitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissæ fuit concilium. Ibi & Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius & post Antiochi bello enixè adiuti à gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum

accensi animi multitudinis ad omnia decernenda quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati à Perseo rege venerunt, priuati maximè hospitij fiducia, quod ei paternum cum Martio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Martius & se ita à patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse: minimè immemorem necessitudinis eius legationem eum suscepisse: Colloquium, si satis commodè valeret, non fuisse dilaturum: nunc vbi primum posset ad Peneum flumen, quà transitus ab Omolio Dium esset, præmissis qui nuntiarent regi, venturos. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se,

Persei & Martij legati Romani colloquium.

leui aura spei obiecta, quòd Martius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos

XXXIX ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum satellitum turba stipante: non minore agmine legati venerunt, & ab Larissa multis prosequentibus, & legationibus ciuitatum, quæ conuenerãt Larissam, & renuntiare domum certa quæ audissent volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt dirimente amne, paulisper internunciando cunctatio fuit, vtri transgrederentur: aliquid illi regiæ maiestati, aliquid hi P. R. nomini, cùm præsertim Perseus petisset colloquium existimabant deberi. ioco etiam Martius cunctantes mouit, Minor, inquit, ad maiorem, & (quòd Philippo ipsi cognomen erat) filius ad patrem transeat. Facilè persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur cum quàm multis transiret. Rex cum omni comitatu transire æquum censebat: legati vel cum trib. venire iubebant, vel si tantum agmen traduceret, obsides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pantaucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quàm vt appareret socijs, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisque sedibus consederunt. Cum paulisper silentium

XL Martij legati Romani ad Persea oratio.

fuisset: Exspectari nos, inquit Martius, arbitror, vt respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti: in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, & præsidia in singulas vrbes dimittamus. Ad hanc interrogationem tuam, & non respondere vereor, ne superbum sit; & vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed cùm aut verbis castigandus, aut armis sit, qui fœdus rumpit: sicut bellum aduersus te alij quam mihi mandatum malim, ita orationis acerbitatem aduersus hospitem, vtcumque est, subibo: sicut medici, cùm salutis causæ tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, vnam rem te quæ facienda fuerit, senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renouandum fœdus miseris, quod tamen ipsum tibi fuisse non renouandum iudicat potius quàm cùm renouatum esset violandum. Abrypolim socium atque amicum populi Romani regno expulisti. Arthetari interfectos, vt cædi (ne quid vltra dicam) lætatum appareret, recepisti: qui omnium Illyriorum fidissimũ Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliã & Maliensem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos isti. Byzantijs item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotijs socijs nostris secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iureiurando pepegisti. Thebanos legatos Euersam & Callicritũ, venientes à nobis, quærere malo quis interfecerit, quam arguere. In Aetolia bellum intestinũ & cædes principum, per quos nisi per tuos facta videri possunt? Dolopes à te ipso euastati sunt. Eumenes rex ab Roma cùm in regnũ rediret propè vt victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. quæ hostes Brundusinus occulta facinora indicet, certũ habeo & scripta tibi omnia ab Roma esse, & legatos tuos renũtiasse. Hæc ne dicerentur à me, vno modo vitare potuisti, non quærẽdo quam ob causam exercitus in Macedoniam traijcerentur, aut præsidia in sociorũ vrbes mitteremus. Quærenti tibi, superbius tacuissemus, quàm vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faueo orationi tuæ, & opto vt aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud senatum causæ. Ad ea rex: Bonam causam, si apud iudices æquos ageretur, apud eosdem & accusatores & iudices agam. Eorũ autem quæ obiecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam, partim quæ fateri non erubescã, partim quæ verbis obiecta, verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundusinus, aut Eumenes mihi obijciat, vt accusare potius verè, quàm cõuiciari videantur? Scilicet nec Eumenes, cum tam multis grauis publicè ac priuatim sit, alium quam me inimicũ habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammiũ, quem neque vmquam antè videram, nec eram postea visurus, inuenire potui: & Thebanorum, quos naufragio perisse constat, & Arthetari cædis mihi reddenda ratio est, in qua tamen nihil vltrà obijcitur, quàm interfectores eius in regno exulasse meo. Cuius conditionis iniquitatẽ ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, vt quicũque exules in Italiam aut Romam se contulerũt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc & vos recusabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter cæteros ero. Et herculè quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquã exuli futurus locus est? Ego tamẽ istos, vt primùm in Macedonia esse admonitus à vobis cõperi, requisitos abire ex regno iussi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tamquã causam dicenti reo obiecta sunt: illa tamquam regi, & quæ de fœdere quod mihi est vobiscũ, disceptationem habeant. Nam si est in fœdere ita scriptum vt ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumq; meum liceat. mihi fatendũ est, quod me armis aduersus Abrypolim socium populi Romani defenderim, fœdus violatum esse. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & iure gentium ita comparatum est, vt arma armis propulsentur: quid tandem me facere decuit, cùm Abrypolis fines mei regni vsque ad Amphipolim peruastasset, multa libera capita, magnã vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus peruenisset? At enim bello quidem iusto sum persecutus: sed vinci non oportuit eum, neque ea quæ victis accidunt pati: quorũ casum cùm ego subierim, qui sum armis lacessitus, quî potest quæri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coercuerim, quia etsi nõ merito

XLI Persei responsio.

eorũ, iure feci meo: cùm mei regni, meæ ditionis essent, vestro decreto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non vobis, nec fœderatis, sed ijs qui ne in seruos quidem sæua atque iniusta imperia probant, plus æquo & bono sæuisse in eos videri possum: quippe Euphranorem præfectum à me impositum ita occiderunt, ut
XLII *mors pœnarum eius leuissima fuerit. Ac cùm processissem inde ad visendas Larissam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo multò antè debita vota persoluerem, Delphos sacrificandi causa ascendi. Et hic criminis augendi causa cum exercitu me fuisse adijcitur, scilicet, vt quod nunc vos facere queror, vrbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. vocate in concilium Græciæ ciuitates, per quas iter feci: queratur vnusquislibet militis mei iniuriam; non recusabo quin simulato sacrificio aliud petisse videar. Aetolis & Byzantijs præsidia misimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacumque sunt per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt sæpe in senatu vestro: vbi aliquos ego disceptatores, non tam æquos quàm te Q. Marti paternum amicum & hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat, qui calumniando omnia detorquendoque suspecta & inuisa efficeret & persuadere vobis conaretur, non posse Græciã in libertate esse, & vestro munere frui quoad regnum Macedoniæ incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequicquam Antiochũ vltra iuga Tauri remotũ: grauiorem multo Asiæ quàm Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcem supra capita finitimarum ciuitatum impositam. Ego hæc Q. Marti & A. Attili, quæ aut à vobis obiecta, aut purgata à me sunt, talia esse scio, vt aures, vt animi audientium sint: nec tam referre, quid ego aut qua mente fecerim, quàm quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me sciente deliquisse: & si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me, ac emendari castigatione hac posse. Nihil certè insanabile nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi. Aut frustra clementiæ grauitatisq; vestra fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quæ vix querela & expostulatione dignæ sunt, arma*
XLIII *capitis & regibus socijs bella inferetis.* Hæc dicenti tum assensus Martius, auctor fuit *mittendi Romã legatis, cum experienda omnia ad vltimum, nec prætermittendum spem vllam censuisset.* reliqua consultatio erat, *quonam modo tutum iter legatis esset.* ad id
Induciæ inter Persea & Romanos. cum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetq; Martius, neque aliud colloquio petisset, grauatè & in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem. cùm Perseus, ni spes vana pacis occæcasset consilia, omnia præparata, atque instructa haberet, & suo maximè tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam cõparati sunt. Ibi iam motus cœperat esse, discedentibus à societate cõmunis concilij Bœotorum quibusdam populis: ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, *appariturum quibus populis propriè societatem cum rege iungi displicuisset.* Primi à Cheronia legati, deinde à Thebis in ipso itinere occurrerunt, affirmantes *non interfuisse se quo societas ea decreta esset concilio*: queis legati nullo in præsentia respõso dato, *Calcidem se sequi* iusserũt. Thebanorũ fœdus.
Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitijs prætorijs Bœotorum victa pars iniuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, *Bœotarchæ vrbibus reciperentur.* Exules Thespias vniuersi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas iam mutatis animis reuocati decretum faciunt, *vt XII. qui priuati cœtum & concilium habuissent, exilio mulctarentur.* Nouus deinde prætor, Ismenias, is erat vir nobilis ac potens, capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam cũ Perseo societatis in Hismeniam cõtulerant. Ex contentione ortum certamen: vtriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, & exules accusatoresq; Ismeniæ, & Ismenias ipse. Chalcidem vt XLIV
ventum est, aliarum ciuitatum principes, id quod maximè gratũ erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quod Bœotiæ caput est in magno tumultu erant, alijs ad regem trahentibus ciuitatem, alijs ad Romanos; & turba Coronæorum Haliartiorumque conuenerat ad defendendum decretum regiæ societatis. Sed constantia princi-
pum, docentium *cladibus Philippi Antiochique quanta esset vis & fortuna imperij Romani,* victa eadem multitudo, & vt tolleretur regia societas, decreuit, & eos qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari ciuitatem iussit. Thebanos Martius & Attilius læti audierunt, auctoresque & hi separatim singulis fuerunt ad renouandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules restitui iusserunt, & auctores regiæ societatis decreto suo damnarũt. Ita, quòd maximè volebant, discusso Bœotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur. Ser. Cornelio Chalcidem accersito, Argis præbitum est ijs concilium: vbi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quàm vt mille milites darent. Id præsidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam traijceretur, missum est. Martius & Attilius, peractis quæ agenda in Græcia erant, principio hyemis Romam redierunt. Inde legatio sub idem tempus in Asiam XLV
circum insulas missa. Tres erant legati, T. Claudius, P. Postumius, M. Iunius. ij circumeuntes, hortabantur socios *ad suspiciendum aduersus Persea pro Romanis bellum*: & quo quæque opulentior ciuitas erat, eo accuratius agebant. quia minores secuturæ maiorum auctoritatem erant. Rhodij maximi ad omnia momenti habebantur: quia non fauere tantùm, sed adiuuare etiam viribus suis bellum poterant, XL. nauibus auctore Hegesilo comparatis. Qui cùm in summo magistratu esset (Prytanin ipsi vocãt) multis rationib. peruicerat Rhodios, *vt omissa, quam sæpe vanam ex-*

Thebani Romanos prosequuntur.

Romana legatio ad Asiaticas insulas Rhodij.

perti essent, regum fouendorum spe, Romanam societatem, vnam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem, retinerent. Bellũ imminere cum Perseo, desideraturos Romanos eundẽ naualem apparatũ, quem nuper Antiochi, quem Philippi antè bello vidissent: trepidaturos tum repentè paranda classe, cùm mittẽda esset, nisi reficere naues, nisi instruere naualib. socijs cœpissent. Ideo magis enixè faciendum esse, vt crimina delata ab Eumene fide rerũ refellerent. His incitati XL. nauium classem instructam, ornatamque legatis Romanis aduenientibus, vt non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos ciuitatum Asiæ momentum fuit. Decimius vnus sine vllo effectu captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit. Perseus cum à colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Martio conditionibus pacis misit: & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat; *collocutum se cum Romanorum legatis: quæ audisset, quæque dixisset, ita disposita, vt superior fuisse in disceptatione videri posset.*

XLVI

Perseus legatos ad Rhodios mittit.

Apud Rhodios legati addiderunt, *confidere pacem futuram. auctorib. enim Martio atque Attilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus mouere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodijs, vt reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agẽdum, ne omnium rerum ius ac potestas ad vnum populum perueniat. Cùm cæterorum id interesse, tum præcipuè Rhodiorũ, qui plus inter alias ciuitates dignitate atq; opibus excellant: quæ serua atque obnoxia forẽt, si nullus alio sit quàm ad Romanos respectus.* Magis & literæ & verba legatorum benignè sunt audita, quàm momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas cœperat. Respõsũ ex decreto est, *optare pacẽ Rhodios: si bellũ esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disiungeret sibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque ciuitates & Thebas: & Coroneam, & Haliartum adierunt, quibus expressum inuitis existimabatur, vt relicta regia societate Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti sunt, quamquam nonnihil & damnatis principibus & restitutis exulibus, succensebant Romanis. Coronæi & Haliartij fauore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes, quo se aduersus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, *præsidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse, tamen suadere ita à Thebanorum iniurijs qua possent, vt se vindicarent, ne Romanis præberent causam in se sæuiendi.*

XLVII Martius & Attilius Romam cum venissent, legationem in Capitolio ita renũciarunt, *vt nulla re magis gloriarentur, quàm decepto per inducias & spem pacis rege. Adeò enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, vt omnia opportuna loca præoccupari antè ab eo potuerint, quàm exercitus in Græciam traijceretur. Spatio autem induciarum sumpto, venturũ illum nihilo paratiorem, Romanos omnibus instructiores rebus cœpturos bellũ. Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius vllo consensu Macedonibus possent.*

Laus antiquæ Romanorum virtutis.

Hæc, *vt sũma ratione acta*; magna pars senatus approbabat: veteres & moris antiqui memores, *negabant se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Nõ per insidias & nocturna prælia, nec simulatam fugam improuisosq; ad incautum hostem reditus, nec vt astu magis quàm vera virtute gloriarentur, bella maiores gessisse. indicere prius quam gerere solitos bella, denunciare etiam, interdum locũ finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicũ, vitæ eius insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditũ proditorem liberorum regis. Hæc Romana esse, non versutiarum Punicarũ, neque calliditatis Græcæ, apud quos fallere hostem quàm vi superare gloriosius fuerit. Interdum in præsens tẽpus plus profici dolo, quàm virtute: sed eius demum animum in perpetuum vinci, cui cõfessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus iusto ac pio bello esse superatum.* Hæc seniores, quibus noua hæc minus placebat sapiẽtia: vicit tamen ea pars senatus, qui potior vtilis quàm honesti cura erat, vt comprobaretur prior legatio Martij: & eodem rursus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, iuberetur q; cætera, vti è Republ. maximè visum esset, agere. A. quoque Attilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne si induciarum dies exisset, Perseus præsidio eò misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. duo millia peditum Attilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus. & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, CCC. milites Italici generis dati, vt Thebis daret operam, vt in potestate Bœotia esset.

XLVIII

Persei legatis senatus datus.

His præparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem ferè, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minimè tamen probabiliter, manifesta enim res erat, defensum. Cætera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. Denunciatum, *extemplò mœnibus vrbis Romæ, Italia intra XXX. diem excederent*, P. Licinio deinde Cos. cui Macedonia prouincia obuenerat, denunciatum, *vt exercitui diem primam quamquàm diceret ad conueniendum.* C. Lucretius Pr. cui classis prouincia erat, cum XL. quinqueremib. ab vrbe profectus: nam ex refectis nauibus alias in alium vsum retineri ad vrbem placuit. Præmissus à Prætore est frater Lucretius cum quinquereme vna, iussusque ab socijs ex fœdere acceptis nauibus ad Cephaleniam classi occurrere, ab Rheginis triremi vna, ab Locris duabus, ab Vritibus quatuor, præter oram Italiæ superuectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium traijcit. Ibi decem ipsorum Dyrrachinorum, duodecim Issæorum, LIIII. Gentij regis lembos nactus, simulans se credere *eos in vsum Romanorum comparatos esse*, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephaleniam traijcit.

Romana classis.

C. Lucretius Pr. ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephaleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul operiens vt terrestres copiæ traijcerentur, simul vt one-

XLIX Paludati ab vrbe in bellum consules proficiscuntur.

onerariæ ex agmine suo per altum dissipatæ consequerentur. Per hos fortè dies P. Licinius Cos. votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab vrbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: præcipuè tameo conuertit oculos animosq;, cum ad magnú nobilemque aut virtute, aut fortuna hostem, euntem Cos. prosequuntur. Contrahit enim non officij modo cura, sed etiam studium spectaculi, vt videaot ducem suum, cuius imperio consilioq; summam Remp. tuendam permiserunt. Subit inde cogitatio animum, *qui belli casus, quàm incertus fortunæ euentus, communisque Mars belli sit: aduersa, secunda; quæque inscitia & temeritate ducum clades sæpe acciderint: quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem scire mortalium, vtrius mentis, vtrius fortunæ* Cos. *ad bellú mittant: triumphantémne mox cum exercitu victore scandentem Capitoliú, ad eusdem deos à quib. proficiscatur, visuri: an hostibus eam præbituri lætitiam sint.* Perseo autē regi, aduersus quem ibatur, famam, & bello clara Macedonú gēs, & Philippus pater, inter multa prosperè gesta Romano erat oobilitatus bello, præbebat: tum ipsius Persei numquā, ex quo regnú accepisset. desitú, belli exspectatione celebrari nomen. cum his cogitationib. omniú ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo coosulares tribuni militum cum eo missi. C. Claudius, Q. Mutius: & tres illustres iuuenes, P. Lentulus & duo Manlij Acidini: alter M. Manlij, alter L. Manlij filius erat. Cum ijs Cos. Brundusium ad exercitum, atque iode cum omnib. copiis transuectus ad Nymphæú in Apolloniati agro posuit castra.

L Perseus de rerum suarum summa consilium habet

Paucos ante dies Perseus, postquam legati ab Roma regressi præciderant spem pacis concilium habuit. Ibi aliquamdiu diuersis sententijs certatum est. Erant, quibus *vel stipendium pendendum, si iniungeretur, vel agri parte cedendú, si mulctarent, quidquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum* videretur. *nec cōmittendum vt in aleam tanti casus se regnumque daret. Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tēpúsq; afferre posse, quibus non amissa modò recuperare, sed timendus vltero ijs esse, quos nunc timeret, posse.* Cæterùm multo maior pars ferocioris sententiæ erat: *Quicquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse* affirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, cùm omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opus fregisse sese, & ceruicib. eorum præpotentem finitimú regem imposuisse: Antiochum progeniemque eius vltra iuga Tauri remotum. Vnum esse Macedoniæ regnú, & regione propinquum, & quod sicubi populus Romanus sua fortuna labet, antiquos animos regib. suis, videatur posse facere. Dum integræ res sint, apud animum suum Persea debere statuere: vtrum singula concedendu, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliámve quam insulam petere ab Romanis, vbi priuatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatisque suæ, ita vt viro forti dignum sit, patiatur quodcūque casus belli tulerit: aut victor liberet vrbē terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græcia pelli, quàm Annibalē Italia pulsum esse. Neq; herculè videre, qui cōueniat, fratri affectandi per iniuriam regnú summa vi restitisse, alienigenis benè parto eo cedere. Postremò ita bellu & pace quæri, vt inter omnes cōueniat, nec turpius quicquā esse, quàm sine certamine cessisse regno; nec præclarius quicquā, quàm pro dignitate ac maiestate omnē fortunam expertum esse.*

LI Pella Macedonum regia.

Pellæ in vetere regia Macedonum hoc consilium erat. *Geramus ergo*, inquit. *dijs benè iuuantibus, quādo ita videtur, bellum*: literisque circa præfectos dimissis, Citiú (Macedooiæ oppidú est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostijs sacrificio regaliter Mioeruæ, quam vocant Alcidam, confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est.

Persei exercitus.

Eò iam omnes Macedonum externorumq; auxiliorú conuenerant copiæ. Castra ante vrbem ponit, omnesq; armatos in campo struxit. Summa omniú quadraginta millia armata fuere: quorú pars fermè dimidia phalangitæ erant: Hippias Berœæus præerat. delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorú numero duo erant agemata, hāc ipsi legionem vocabant: præfectos habebant Leonatum & Thrasipum Eulyestas. Cæterorum cetratorum trium fermè millium hominum dux erat Antiphilus Edessæus. Pæones, & ex Parorea & Pastrymonia (sunt autem ea loca subiecta Thraciæ) & Agrianes, admistis etiam Thracibus incolis, trium millium fermè & ipsi expleuerunt numerum. Armauerat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Asclepiodo. Ab Heraclea ex Sintijs tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par penè numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum & Syllum Gnosium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, misto generi hominum, præerat. Regij is generis ferebatur, exul damnatus frequenti concilio Achæorum literis ad Persea deprehensis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erant. Ex his mistis tot populorum, tot gentium auxilijs, duodecim millia armatorum fermè efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia cootraxerat tria millia Venerat eodem Cotys Seuthæ filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus pari fermè peditum numero. Summa totius exercitus XXXIX. millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat *secundum eum exercitum, quem magnus Alexander in Asiam traiecit, numquam vllius Macedonum regis copias tantas fuisse.* Sextus & vicesimus LII
annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiæ esset, & leuibus bellis Thracum accolarum quæ exercerent magis quàm fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primò, deinde & Persi Romanum bellum, omnia vt instructa parataque essent effecerat. Mota parum per acies, non iusto decursu tamen, ne stetisse tantùm in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad con-

Perseus ad bellum milites cohortatur.

cionem vocauit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum maior Philippus natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: iniuriam P.R. in patrem seque commemorauit. *Illum omnib. indignitatibus, compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ab occupandas Græcia vrbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis extractam hyemem, vt tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari fermè numero sociorū peditum equitumq;. Eò vt accedant regū auxilia Eumenis & Masanissæ, non plus VII. millia peditum, II. equitum futura. Auditis hostium copijs, respicerēt suum ipsi exercitum. quantum numero, quantum genere militum præstarent, tyronibus raptim ad id bellum conscriptis, ipsi à pueris eruditi artib. militiæ, tot subactis atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas, & Numidas esse: sibi Thracas, Gallosq; ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisq; parauerit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Commeatum illis cùm procul, tum omnib. sub casib. maritimis fore: se & pecuniam & frumentū, præter reditus metallorū, in decem annos sepofuisse. Omnia quæ deorū indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerāt, plena cumulataque habere Macedonas: animum habēdum esse, quē habuerint maiores eorum: qui Europa omni domita transgressi in Asiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem terrarum: nec antè vincere desierint, quàm rubro mari inclusi, quod vincerent defuerit. At herculè nunc non de vltimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos, speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum nunc propalàm Macedoniam in seruitutem petere: ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradēda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere*

LIII *bello & facere imperata velint.* Cum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset, tum verò ea vociferatio simul indignātium minitantiumque, partim iubentium *bonum animū habere regem*, exorta est, vt finem dicendi faceret, tantum iussis ad iter parari: iam n. dici, *mouere castra ab Nymphæo Romanos.* Cōcione dimissa ad audiendas legationes ciuitatum Macedoniæ se contulit. Venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quæque suis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnib. gratiæ actæ, remissum omnibus, *satis regios apparatus ad ea* dictum *sufficere*: vehicula tantùm imperata. vt tormenta, telorumque missilium ingentem vim præparatam, bellicumq; aliud instrumentū veherent. Profectus inde toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocāt lacum positis castris: postero die in Elimeam ad Haliacmona fluuium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus: quos Cambunios

Cambunij montes Tripolis.

vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythoum, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larissæis dederant: victa tamen præsenti metu, in deditionem concesserunt. Benignè his appellatis, haud

Perrhæbi à Perseo recepti.

dubius Perræbios quoque idem facturos, vrbem nihil cunctatis qui incolebant, primò aduentu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die, acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copijs adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV

Mylæ oppugnantur à Perseo.

Mylæ proximum oppidum, ita munitum, vt inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret: non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus iaculati sunt. Quæ res cùm infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniæ ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus vtrimque animis & oppugnatæ sunt, & defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum inuicem prœlium haud difficulter succedebat: oppidanos diem noctem eosdem tuētes mœnia, non vulnera modò, sed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. Quarto die cùm & scalæ vndique er muros erigerentur, & porta vi maiore oppugnaretur: oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. Quæ cùm iræ magis inconsultæ, quàm veræ fiduciæ virium esset, pauci & fessi ab integris pulsi tergà dederunt, fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta vrbs ac direpta est: libera quoque corpora, quæ cædibus superfuerūt, venumdata. Diruto magna ex parte & incenso oppido profectus ad Phalannam castra mouit: inde postera die Gyrtonem peruenit. Quò cùm. Minutium Rufum & Hippiam Thessalorum Prætores cum præsidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione prætergressus, Velatias & Gonnum, perculsis inopinato aduentu oppidanis recepit. Vtraque oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt, magis Gonnus: itaque & firmiore id præsidio tutum equitum peditumq;, ad hoc fossa triplici ac vallo munitū reliquit. Ipse ad Sy-

Sycurium.

curium progressus, operiri ibi hostium aduētum statuit: simul & frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. Namq; Sycuriū est sub radicibus Ossę montis, quà in meridiem vergit: subiectos habet Thessaliæ campos, ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitas accedit summa salubritas & copia pluribus circumiectis fontibus perennium aquarum.

LV

Cos. Romanus aduersus Perseū festinatio.

Consul Romanus per eosdem die, Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primò per Epirum habuit: deinde postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac propè inuij soli, cum ingenti difficultate paruis itineribus ægrè Gomphos peruenit. cui si vexatis hominibus equisque tyronem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuūt *magna sua cum clade fuisse pugnaturos*. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium adeo ignorantium opportunitates suas accessit. Sacrificio ritè perfecto Cos. & frumento dato militib., paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus dies: cùm audiret *vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique so-*

ciorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde cum III. millia fermè abesset à Tripoli (Sceam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem nauibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad cõsulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athæneus propositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus vndique Græciæ populis conuenerunt, quorum pleraque (adeò parua erant) in obliuionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miserunt. Ætolorum alæ vnius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant. & Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quàm trecenti erant equites in castris Romanis. Achæi iuuentutis suæ, Cretico maximè armatu, ad mille dederunt.

Cos. super Peneum amnem castra ponit.

Quæ auxilia Romanis è Græcia conuenerunt.

LVI Sub idem tempus & C. Lucretius Prætor, qui nauibus præerat ad Cephaleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens, ad præoccupandas in Bœotia res: tardior ei nauigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adueniens, cùm à P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium Pr. verbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Bœotorum iuuentute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, à mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri nouæ obsidioni dedit. Namque extemplò M. Lucretius cum exercitu nauali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenæo erant, Haliartum circumsedit: parantibusq; iam oppugnare superuenit à Creusa Prætor. Ad idem ferè tempus & ab socijs naues Chalcidem conuenerunt, duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor quia nusquam erat maritimum bellum, remisit socijs; & Q. Martius Chalcidem nauibus venit. Halope capta, Larissa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata. Cùm hic status in Bœotia esset, Perseus cùm ad Sycurium (sicut ante dictum est) statiua haberet, frumento vndique circà ex agris conuecto, ad vastandum agrum Pheræorum misit: ratus ad iuuandas sociorum vrbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animaduertisset, prædam quidem præterquam hominum pecora autem maximè omnis generis fuere, diuisit ad epulandum militibus. Sub idem deinde tempus concilium & consul & rex habuerunt, vnde bellum ordirentur.

Pheræorũ ager vastatur à Perseo.

LVII Regis creuerunt animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheræi agri. Itaque *eundum inde ad castra, nec dandum vltra spatium cunctandi* censebat. & Romani censebant, *cunctationem suam infamem apud socios esse, maximo opere indignè ferentes non latam Pheræis opem*. consultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes & Attalus in concilio) trepidus nuncius affert, *hostem magno agmine adesse*. Concilio dimisso signum extemplò datur, *vt arma capiant*. Interim placet ex regijs auxilijs centum equites & parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora fermè diei quarta cum paulo plus mille passus abesset à castris Romanis, consistere signa peditum iussit: prægressus ipse cum equitibus ac leui armatura, & Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cùm in conspectu fuere hostium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, Cassignatus præerat: & leuis armaturæ centum ferè & quinquaginta, Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus & Thracum misit. Prœlium, cùm pares numero essent, neque ab hac aut illa parte noua auxilia subuenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis fermè triginta interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admouit, plaustris cum aqua sequentibus: nam duodecim millium passuum via omnis fine aqua & plurimi pulueris erat, affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Cùm Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regij quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore vt Romani equites abeuntium nouissimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, cùm longius à castris eos elicuissent, facilè vbiubi essent, se, qui equitatu & leui armatura plus possent, conuersuros aciem.

Inter exploratores Cos. & regis Persei pugna.

Perseus Romanos ad prœlium pellicere tentat.

LVIII Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem mouit rex, & à quinque millibus passuum communijt. Inde luce prima in eodem quo solebat loco peditũ acie instructa, equitatum omnem leuemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus & plurium, & propior solito puluis trepidationem in castris Romanis fecit: & primò vix creditum nũtianti est, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat, tum solis ortus erat. Deinde vt plurium clamore & cursu à portis dubitatio exempta est: tumultus ingens oboritur: tribuni præfectique & centuriones in prætorium, miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus à vallo instruxerat Perseus suos, circa tumulum, quem Calicinum vocant. Læuo cornu Cotys rex præerat cum omnibus suæ gentis: equitum ordines leuis armaturæ interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturæ Midon Berœæus equitibus & summæ patris eius Meno Antigonensis præerat. Proximi cornibus constiterant regij equites, & mixtum genus delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic, & Pœoniæ præfectus Didas, erant præpositi. Medius omnium rex erat: circa eum agema quod vocant, equitumque sacræ alæ. ante se statuit funditores iaculatoresque: quadringentorum manus vtraque numerum expleuerat.

Perseus aciem suorũ instruit.

Consul suos instruit.

Ionem Thessalonicensem & Timanora Dolopem ijs præfecit. Sic regij constiterant. Consul intra vallum peditum acie instructa, & ipse equitatum omnem cum leui armatura misit. pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus consulis frater cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Læuinus sociorum ex Græcis populis equites habebat, eiusdem gentis leuem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinarijs tenebat Q. Mutius, ducenti equites Galli ante signa horum instructi, & de auxilijs Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites paruo interuallo super læuum cornu locati, Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

LIX In hunc modum maxime instructæ acies, par fermè vtrimque numerus equitum ac leuis armaturæ concurrunt, à funditoribus iaculatoribusque, qui præcesserunt prœlio orto.

Atrox prœlium inter Romanos & Macedonas.

Primi omnium Thraces, haud secus quàm diu claustris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, vt vsu belli & ingenio impauida gens turbaretur. gladijs hastas petere pedites. nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediam inuectus aciem, Græcos primo impetu auertit: quibus cùm grauius ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui à læuo cornu breui spatio disiunctus in subsidijs fuerat, extra concursum primò spectator certaminis, deinde inclinata re maximo vsui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxilijs adiunxerunt, & cum eo tutum inter ordines suos receptum socijs f[illegible]ga dissipatis dabant: & cum minus conserti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obuios exceperunt. Nec regij sparsi iam ipsi passim sequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu manus conserere audebant, cùm victor equestri prœlio rex paruo momento si adiuuisset, debellatum esset. opportunè adhortanti superuenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci cœpto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquam prosperè pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis vsus erat: postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, & monere instituit, *neelatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus benè re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Euandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra iubet, equitibus receptui canere.

Interfectorum & captorum numerus.

LX Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia haud minus peditum, capti fermè ducenti equites. ex regijs autẽ viginti equites, XL. pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostiũ portantes redierunt. Apud Romanos non mœstitia tantùm ex malè gesta re, sed pauor etiam erat, ne extemplò castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, *vt trans Peneum transferret castra: vt pro munimento amnem haberet*, dum perculsi milites animos colligerent.

Cos. castra nocte mouet.

Cos. moueri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silẽtio noctis trãsductis copijs, castra in vlteriore ripa communit. Rex postero die ad lacessẽdos prœlio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animaduertit, *fatebatur quidem peccatũ quòd pridie non institisset victis: sed aliquanto maiorem culpam esse, quòd nocte foret cessatum. Nam vt neminem alium suorum moueret, leui armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse.* Romanis quidem præsens pauor demptus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cætera præcipuè famę mouebat, & in concilio apud Cos. pro se quisque in Ætolos cõferebant causam; *ab ijs fuga terrorisq́; principium ortum, secutos pauorem Aetolorum, & cæteros socios Græcorum populorũ.* Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebãtur.

LXI Thessali pro concione laudati, ducesq́; eorum etiam virtutis causa donati. Ad regem spolia cęsorum hostium referebantur: dona ex his alijs arma insignia, alijs equos, quibusdam captiuos dono dabat. Scuta erant supra M. D. loricæ thoracesque mille amplius summam explebant: galearum gladiorumque & missilium omnis generis maior aliquanto numerus. Hæc per se ampla plenaque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit.

Persei ad milites oratio.

Præiudicatum euentum belli habetis: meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo inuictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes iuuentutis, equites seminariũ senatus: inde lectos in patrum numerũ consules, inde imperatores creant. Horũ spolia paulò antè diuisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quæ nocturna fuga vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleuerunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quàm illis trepidantibus fuit: transgressique extemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut si acie decernere volent, eundem pugnæ pedestris euentum exspectate, qui equitum in certamine fuerit. Et qui vicerant alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerentes ante ora sua, audiuere, ex eo quod acciderat spem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accensi, præcipuè qui in Macedonum phalangis erant, sibi quoque & nauandæ regi operæ, & similem gloriam ex hoste patiendi occasionem optabant. concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra: tumulus hic inter Tempe & Larissam medius est.

Misagenes Numida.

LXII Romani non abscedentes ab ripa Penei transtulerunt in locum tutiorem castra. Eò Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus & viginti. Per eos dies concilium habenti regi de summa, cùm iam consedisset ferocia ab re benè gesta: ausi sunt quidam amicorum consilium

Perseus de rerum summa concilium habet.

date, *vt secunda fortuna in conditione honestæ pacis vteretur, potius quàm spe vana euectus in casum irreuocabilem se daret. Modū imponere secundis rebus nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis & meritò felicis esse. Mitteret ad consulem, qui fœdus in easdē leges renouarent, quibus Philippus pater eius pacem à T. Quintio victore accepisset: neq; finiri bellum magnificentius, quàm à tam memorabili pugna: neque spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos aduerso prælio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quòd si Romani tum*

Perseus de pace legatos ad Cos. mittit.

quoq; insita pertinacia æqua aspernarentur: deos hominesque, & moderationis Persei, & illorū peruicacis superbiæ, futuros testes. Numquam ab talibus consilijs abhorrebat regis animus: itaq; plurium assensu comprobata est sententia. Legati ad consulem missi adhibito frequenti concilio auditi sunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes: vrbibus agris locisq; quibus Philippus cessisset, cessurum Perseum.* Hæc legati.

Consulis de pace responsum.

Summotis his, cum consultarent, Romana constātia vicit in concilio. Ita tum mos erat *in aduersis vultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis.* Responderi placuit: *ita pacem dari, de summa rerum liberum senatus permittat rex de se deq; vniuersa Macedonia statuendi ius.* Hęc cum renūciassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique *vetare amplius mentionem pacis facere: vltro mox quæsituros quod oblatum fastidiant.* Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: & summam pecuniæ augēs, si pretio pacem emere posset, non destitit animum Cos. tentare. Post quam nihil ex eo quod primo responderat, mutabat: desperata pace ad Sycurium, vnde profectus erat, redit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnæ vulgata per Græciam, nudauit volūtates hominum: non n. solùm qui partis Macedonum erāt, sed plerique ingētibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamq; experti, læti eam famam accepere: non ob aliam causam quàm ptauo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus vtitur, deteriori atq; infirmiori fauendo.

Haliartum oppugnatur a Lucretio prętore.

Eodem tempore in Bœotia summa vi Haliartū Lucretius Pr. oppugnarat: & quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, præter Coronæorū iuniores, qui prima obsidione mœnia intrauerāt, neq; sperabant: tamen ipsi animis magis quàm viribus resistebant. Nam & eruptiones in opera crebrò faciebant: & arietem admotum, libramento plumbi grauatum ad terram vrgebant: & si quà declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro nouum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinæ strage congestis saxis, extruebant. Cum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos diuidi Pr. iussit, vt corona vndiq; mœnia aggressurus: eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quòd qua parte palus vrbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admouit: vt eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conarerur, concursu aduersus se oppidanorum facto scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim eius arcere parant Nam super stratum ruinis locum fascibus aridis sarmentorum iniectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se sępe minabantur, vt incendio intersepti ab hoste, spatium ad obiiciendum interiorem murum haberent: quod incœptum eorum sors impediit. Nam tantus repentè effusus est imber, vt nec accendi facilè pateretur, & extingueret accensa.

Haliartum expugnatur & diripitur.

Itaque & transitus per distracta fumantia virgulta patuit: & in vnius loci præsidium omnibus versis, mœnia quoq; pluribus simul partibus scalis capiūtur. In primo tumultu captæ vrbis seniores impuberesque, quos casus obuios obtulit, passim cæsi: armati in arcē confugerunt. & postero die, cùm spei nihil superesset, deditione facta sub corona venierunt. fuerunt autem duo millia fermè & D. ornamenta vrbis, statuæ & tabulæ pictæ, & qoidquid pretiosæ prędæ fuit, ad naues delatum: vrbs diruta à fundamentis.

Thebę Romanis sine certamine deduntur.

inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, vrbem tradidit exulibus & qui Romanórum partis erant: aduersæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum, familias sub corona vendidit. His gestis in Bœotia, ad mare ac naues rediit.

LXIV. Cùm hæc in Bœotia gererentur, Perseus ad Sycurium statiua dierum aliquot habuit. Vbi cùm audisset, raptim Romanos circà ex agris demessum frumentum conuehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas falcibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes aceruos per tota castra stramentorum fecisse:

Perseus Romanos aggreditur.

ratus incēdio opportuna esse, faces tædamque & malleolos stuppæ illitos pice parari iubet: atque ita media nocte profectus, vt prima luce aggressus falleret. nequiquam primæ stationes oppressæ tumultu ac terrore suo ceteros exciuerunt: signumq; datum est arma extemplò capiēdi: simulq, in vallo, ad portas, miles instructus erat, & intentus propugnationi castrorum. Perseus & extemplò circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri iussit. Ipse cum equitatu & leui armatura substitit ad agmen cogendum, ratus id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breue certamen leuis armaturæ maximè cum procursatoribus fuit, equites pedites que sine tumultu in castra redierunt. Demessis circà segetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum castra mouent. Ibi cum securi, & propter castrorum longinquitatē, & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona est, statiua haberent, repentè prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum leui armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planicie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil mouebant, equitem mittit qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet, ipse mox insecutus. Romani equites modico interuallo sequentes, sicubi sparsos ac

dissipatos inuadere possent: postquam confertos abire signa atq; ordines seruantes viderunt, & ipsi in castra redeunt. Inde offensus longinquitate itineris rex ad Mopselum castra mouit.

LXV Perseus Romanos passim vagantes opprimit.

& Romani demissis Crannonis segetibus, in Phalanneum agrum transeunt. Ibi cum ex transfuga cognosset rex *sine vllo armato præsidio passim vagãtes per agros Romanos metere*, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum & Cretensium profectus, cùm quantum accelerare poterat effuso agmine issent, improuiso aggressus est Romanos. Iuncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti fermè homines. Prædam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. Ipse reuocato ab effusa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præsidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius Trib. militum præerat, qui perculsos milites repentino hostium aduẽtu in propinquum tumulum recepit, loci se præsidio, quia numero & viribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites coegisset, vt densatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorum sese tuerentur: Perseus circumdato armatis tumulo, alios ascensum vndiq; tentare iubet, & comminus prœlium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui ascendere in tumulum conabantur, poterant: & vbi ordines procursando soluissent, patebant iaculis sagittisq;. Maximè cestrosphendonis vulnerabantur: hoc illo bello nouum genus teli inuentum est.

Cestrosphẽdonæ quid sint.

Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic duo ad libramen pinnæ tres, velut sagittis solent, circundabantur: funda media, duo funalia imparia habebat: cum maiori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum velut glans emicabat. Cùm & hoc & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facilè iam arma fessi sustinerent: instare rex vt dederent se, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus, cùm ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nam cùm ex frumentatoribus refugientes quidam in castra, nunciassent Consuli *circumsideri præsidium*: motus periculo tot ciuium (nam DCCC. fermè & omnes Romani erãt) cum equitatu ac leui armatura (accesserant noua auxilia Numidæ pedites equitésq; & elephanti) castris egreditur: & tribunis militum imperat, *vt legionum signa sequantur*. Ipse velitibus ad firmanda leuium armatorum auxilia adiectis ad tumulum præcedit. Consulis latera tegunt, Eumenes, Attalus, & Misagenes regulus Numidarum.

LXVI Cùm in conspectu prima signa suorum circũcessi fuerunt, Romanis quidem ab vltima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, vt contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidij: secundum, ea quoque tentata vtcumq;, cùm sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire: & ipse hostium aduentum elatus successu mansit: & qui phalangem accesserent, propere misit. quæ & serius quàm res postulabat, & raptim acta, turbati cursu aduersus instructos & preparatos erant aduenturi. Cos. antè veniens extẽplo prælium conseruit.

Prælium inter Cos. & Persea.

Primo resistere Macedones: deinde vt nulla re pares erãt, amissis ccc. peditibus, XXXIIII. primoribus equitum ex ala quam Sacram vocãt, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Ceterum iter propè ipso prœlio tumultuosius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita cùm raptim duceretur, primo in angustus captiuorum agmini oblata vehiculisq; frumento onustis: iis cæsis ingẽs ibi vexatio partis vtriusq; fuit, nullo expectante vtcumq; explicaretur agmen: sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neq; n. aliter via aperiri poterat) iumentis cùm stimularentur in turba sæuientibus. Vix ab incondito agmine captiuorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisq, equitibus occurrunt. Ibi verò clamor iubentium referre signa, ruinæ quoq; propè similem trepidationem fecit: vt si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Cos. recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno prœlio pugnatum auctores sint, VIII. millia hostium cæsa in his Sopatrum & Antipatrum regiõs duces: viuos captos circiter MMCCCC. Signa militaria capta XXVII. Nec incruentam victoriam fuisse: suprà IIII. M. & ccc. de exercitu consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinq; amissa. Hic dies & Romanis refecit animos, & Persea perculit: vt dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturæ maximè militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias.

LXVII

Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, iussum Magnetas & propinquos tentare. Cùm Pellã venisset exercitu in hyberna dimisso, ipse cùm Cotye Thessalonicam est profectus. Eò fama affertur. *Atlesbium regulum Thracum, & Corragum Eumenis præfectũ, in Cotyis fines impetum fecisse: & regionem Marenen (quam vocant) cepisse.*

Cotys ad sua tuenda dimittitur a Perseo.

Itaq; dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscẽtem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium equitatui numerat, cùm primò annuum dare constituisset. Cos. postquam profectum Persea audiuit, ad Gonnum castra mouet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cùm & loco & præsidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incœpto. In Perræbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli, aliaq; Perræbia recepta, Larissam rediit: inde Eumene atque Attalo domum remissis. Misagenem Numidasq; in hyberna in proximis Thessalis vrbibus distribuit, & partem exercitus ita per totam Thessaliam diuisit, vt & hyberna commoda omnes haberẽt, & præsidio vrbibus essent.

Vrbes à Romanis captæ.

Q. Mutium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum ciui-

tatum socios omnes præter Achæos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis; Antrona voluntate colentiũ recepit. Ad Larissam deinde exercitũ admouit: vrbs deserta erat, in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præsidium, metu excesserant: à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplò venerũt. Dubitari inde, vtrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia adipiscendæ res, Thebani vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam accersebant: ad horum preces, quia hybernis aptior regio quàm Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

EPITOME LIBRI XLIII.

PRÆTORES nonnulli, eo quòd auarè & crudeliter prouincias administrassent, damnati sunt, P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia vrbes expugnauit, & crudeliter diripuit. ob id captiui, qui ab eo sub corona venierant ex S. C. postea restituti sunt. A præfectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res præterea à Perseo rege in Thracia prosperè gestas continet: victis Dardanis, & Illyrico, cuius rex erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus à censoribus princeps in senatu lectus

I EADEM æstate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus in Illyricum à consule missus, opulenta duo oppida vi atq; armis coëgit in deditionem, omniaq; iis sua concessit, vt opinione clementiæ eos qui Carnuntem munitam vrbem incolebant, alliceret. Postquam nec vt dederent se compellere, neque capere obsidendo poterat, ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset, quam prius intactam vrbem reliquerat, diripuit. Alter Consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incœpto est conatus, ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognouit: qui querentes *coloniam suam nouam & infirmam, nec dum satis munitam inter infestas nationes Histrorũ & Illyriorum esse*, cùm peterent *vt senatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur*, interrogati *vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari*, respõderunt, *Cassium Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse*. Ea res primò incredibilis visa, & pro se quisque credere, Carnis fortasse aut Histris bellum illatũ. Tum Aquileienses, *nihil se vltrà scire, nec audere affirmare, quàm triginta dierum frumentum militi datum, & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, cõquisitos, abductósq;*. Enimuero senatus indignari, *tantum consulem ausum, vt suam prouinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitũ nouo periculoso itinere inter exteras gentes ducere, viam tot nationibus in Italiam aperire*. Decernunt frequẽtes, *vt C. Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex vrbe: & quantum accelerare possent, Cassium Cos. vbicumq; sit persequantur: nuncient, ne bellum cum vlla gente moueat, nisi cum qua senatus gerendũ censuerit*. Legati n. profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Martius Rex. Metus de consule atq; exercitu distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

Carnuntem oppidum Illyricum oppugnant Romani.

Cassius cõsul inscio senatu in Macedoniam legiones ducit.

Legatos mittit senatus ad Cassium consulem reuocandum.

II Hispaniæ deinde vtriusq; legati aliquot populorum in senatum introducti. Ij de magistratuum Romanorum auaritia superbiaq; conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, *ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes, patiantur*. Cùm & alia indigna quererentur manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio prætori qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, *vt in singulos à quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret*. Vocatis in curiam legatis recitatum est senatusconsultum iussiq. nominare patronos: quatuor nominauerunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium M. F. Paulũ, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui prætor A. Manlio, M. Iunio cõsulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserũt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum prouinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem & Scipionem, vlterioris L. Paulum & Gallũ Sulpiciũ patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti à citerioribus populis P. Furius Philus, ab vlterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mutio Coss. triennio ante, hic biennio prius L. Postumio, M. Popilio Coss. prætor fuerat. Grauissimis criminibus accusati ambo ampliatique, cùm dicenda de integro causa esset, excusati *exilij causa solum vertisse*. Furius Præneste, matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat, *prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare*: auxitque eam suspicionem Canuleius prætor, quòd omissa ea re delectum habere instituit: dein repentè in prouinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita præteritis silentio obliteratis, in futurũ consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt *ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet, néve cogeret vicesimas vendere Hispanos quanti ipse vellet; & ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur*. Et alia nouigeneris hominũ ex Hispania legatio venit. Ex militib. Romanis, & ex Hispanis mulieribus cum quibus connubiũ non esset, natos se memorãtes, supra quatuor millia hominum orabant *vt sibi oppidum in quo habitarẽt, daretur*: senatus decreuit, *vti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanũ deduci*

Hispanorum legati de magistratuum iniuriis in senatu queruntur.

Latina colonia in Hispania.

placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, vti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse, libertinorumq; appellari. Eodem tempore ex Africa & Gulussa Masanissæ regis filius legatus patris, & Carthaginienses venerũt. Gulussa prior in senatum introductus, & quæ missa erant ad bellum Macedonicum à patre suo exposuit: & si qua præterea vellent imperare, præstaturum merito P. R. est pollicitus: & monuit Patres conscriptos, *vt à fraude Carthaginiensium cauerent. classis eos magnæ parandæ consilium cepisse, specie pro Romanis, & aduersus Macedonas: vbi ea parata instructaq; esset, ipsorum fore potestatis quem hostem aut socium habeant.*

IV tantum pauorem ingressi castra ostentantes capita fecerunt, vt si admotus extemplò exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: & erant qui *legatos mittendos, ad pacem precibus petendam*, censerẽt ciuitatesq; complures eo nuncio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus sese, culpámq; in duorum amentiam conferẽtibus, qui se vltrò ad pœnam ipsi obtulissent, cùm veniam dedisset prætor: profectus extemplò ad alias ciuitates, omnibus imperata facientib. quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante igenti tumultu arserat, peragrauit. Hæc lenitas prætoris, qua sine sanguine ferocissimam gẽtem domuerat, eò gratior plebi

Romanorum crudelitas in Græcia.

patribusq; fuit, quo crudelius auariusq; in Græcia bellatum & ab consule Licinio & ab Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant, cum Reipublicæ causa abesse excusaretur: sed tum adeò vicina etiam inexplorata erant, vt is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamq; ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locasse dicitur: tabulis quoq; pictis ex præda fanum Æsculapij exornauit. Inuidiam infamiámq; ab Lucretio auerterunt in Hortensium successorem eius Abderitæ legati, flentes antè curiam, querentésq; *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidij fuisse vrbi, quòd cùm centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, spatium petierunt, quod de ea re & ad Hostilium consulem, & Romam mitterent legatos. vix dum ad consulem se peruenisse, & audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse.* Indigna Senatui visa: decreueruntq; eadẽ de Abderitis, quæ de Coronæis decreuerant priore anno: eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem iusserunt. Et legati duo C. Sempronius Blæsus, Sext. Iulius Cæsar ad restituẽdos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mãdatum, vt & Hostilio consuli & Hortensio prætori nunciarent, *senatum, Abderitis iniustum bellum illatum, conquiriq; omnes qui in seruitute sint, & restitui in libertatem, æquum censere.*

V Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat tum tribunus militũ in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt: & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater eius verba in senatu fecit, questus

Legati regis Gallorum de Cassio cõsule queruntur.

Alpinorum populorũ agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse: & inde multa millia hominum in seruitutem abripuisse. Sub id tempus Carnorum Histrorumq; & Lapidũ legati venerunt: *Duces sibi ab Consule Cassio primùm imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendum abisse. inde è medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasq; & incendia factas nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo gallorum absenti, & his populis responsum est, *senatum ea quæ facta querantur neq; scisse futura, neque si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem cõsularem virum, iniurium esse, cùm is Reipubl. causa absit. Vbi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum si coràm eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam vti satis fiat.* Nec responderi tantùm iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent quæ patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris censuerũt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinq; pondo auri facti, & vasa argentea quinq; ex viginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus, & equestria arma ac sagula: & comitibus eorum vestimenta liberis, seruisque. Hæc missa: illa petentibus data, *vt denorum equorum iis commercium esset, educendiq; ex Italia potestas fieret.* legati cum Gallis missi trans Alpes. C. Lælius, M. Æmilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Mẽmius. Multatum simul Græciæ Asiæq; ciuitatũ legati Romam conuenerunt. Primi Athenienses introducti: *ij se quod nauium habuerint militumq; P. Licinio cõsuli & C. Lucretio prætori misisse exposuerũt, quibus eos non vsos frumẽti sibi centum millia imperasse. quod quamquam sterilem terram arẽt, ipsosq; etiam agrestes peregrino frumẽto alerẽt, tamẽ ne deessent officio, cõfecisse: & alia quæ imperarẽtur, præstare paratos esse.* Milesij nihil præstitisse memorantes, *si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse* polliciti sunt. Alabandenses templum vrbis Romæ se fecisse cõmemorauerunt, ludosq; anniuersarios ei diuæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerẽt, donum Ioui OPTI. MAX. attulisse. & scuta equestria CCC. ea cui iussissẽt, traditutos, *Donum vt in Capitolio ponere, & sacrificare liceret, petebãt.* Hoc Lampsaceni LXXX. pondo coronam afferẽtes petebant, commemorantes, *discessisse se à Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniã venisset, cùm sub ditione Persei & ante Philippi fuissent. Pro eo, & quòd imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantùm orare, vt in amicitiã populi Romani reciperentur, & si pax cum Perseo fieret, exciperẽtur, ne in regiã potestatẽ reciperentur.* ceteris legatis comiter responsum. Lãpsacenos in sociorum formulã referre. Q. Mænius Prætor iussus. munera omnib. in singulus binum millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam iussi.

VI Legati multatum Græciæ & Asiæ ciuitatum.

Et ex Africa legati simul Carthaginiensium *tritici decies centum millia & hordei quingenta, indicantes se ad mare deuecta habere, vt quò senatus censuisset, deportarent. Id munus officiumque suum scire minus, esse, quàm pro meritis populi Romani & voluntate sua: sed sæpe aliàs bonis in rebus vtriusq; populi se gratorum fidelium que sociûm munerib. functos esse.*

Carthaginiensium & Masanissæ legati.

Item Masanissæ legati tritici eandem summam polliciti *& mille & ducentos equites, duodecim elephantos, & si quid aliud opus esset, vti imperaret senatus: æquè propenso animo, ac quæ ipse vltro pollicitus sit, præstaturum esse.* Gratiæ & Carthaginiensib. & regi actæ, rogatique, *vt ea quæ pollicerentur ad Hostilium cõsulem in Macedoniam deportarent.* Legatis in singulos binûm millium æris munera missa.

Cretensium legati.

VII Cretensium legatis commemorantibus, se quantum sibi imperatum à P. Licinio Cos. esse sagittariorum in Macedoniam misisse: cùm interrogati non inficiarentur, *apud Persea maiorem numerum sagittariorum quam apud Romanos militare* responsum est: *si Cretenses bene ac grauiter destinarent potiorem populi Romani quàm regis Persei amicitiam habere: senatum quoque Romanum ijs tamquam certis socijs responsum daturum esse. Interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, vt quos milites inter præsidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum reuocarent.*

Chalcidenses se iniurijs sibi illatis queruntur.

Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati: quorum legatio ipso introitu, ob id quod Miccion princeps eorũ pedibus captus, lectica est introlatus, vltimæ necessitatis extemplò visa res: in qua ita affecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petendi non esset. Cùm *sibi nihil viui reliquum præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates* præfatus esset, *exposuit ciuitatis primum suæ benefacta, & vetera, & ea quæ Persei bello præstitissent, ducibus exercitibusque Romanis: tũ quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbè, auarè, crudeliter fecisset: deinde quæ tũ cùm maximè L. Hortensius faceret. Quẽadmodum omnia sibi, etiam ijs quæ patiantur tristiora, patienda esse ducant, potius quam se dedant Persi. quod ad Lucretium Hortensiumque attineret: scire, tutius fuisse claudere portas, quàm in vrbem eos accipere. Qui exclusissent eos Emathiam, Amphipolim, Maroneã, Aenum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata, spoliataq; sacrilegijs, C. Lucretium nauibus Antium deuexisse: libera corpora in seruitutẽ abrepta. fortunas sociorũ populi Romani direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretij Hortensium quoque in tectis hyeme pariter atq; æstate nauales socios habere, & domos suas plenas turba nautica esse: versari inter se coniuges liberosq; suos, quib. nihil neq; dicere pensi, neque facere.* Accersere in senatum

VIII

Lucretius accusatur à Chalcidensibus.

Lucretium placuit, vt disceptaret coram, purgaretq; sese. Cæterum multo plura præsens audiuit, quàm in absentem iacta erant: & grauiores potẽtioresque accessere accusatores duo Trr. Plebis, M. Iuuentius Talna, & Cn. Aufidius. Ii non in senatu modò eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis obiectis probris diem dixerunt. Senatus iussu Chalcidensibus Q. Mænius Prætor respondit. *quæ bene meritos sese, & antè, & in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea & scire vera eos referre senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quæ facta à C. Lucretio, fieriq; ab L. Hortẽsio Prætoribus Romanis querantur, ea neque facta, neq; fieri volũtate senatus, quem non posse existimare qui sciat bellum Persi & antè Philippo patri eius intulisse populũ Romanum pro libertate Græciæ, non vt ea à magistratib. socijs atque amicis paterentur. Literas se ad L. Hortensium Prætorem daturos esse, quæ Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere. Si qui in seruitutem liberi venissent, vt eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret. Sociorum naualiũ neminẽ præter magistros in hospitia deduci æquum censere,* Hæc Hortensio iussu senatus scripta. Munera binûm millium æris legatis missa, & vehicula Miccioni publicè locata, quæ eum Brundusium commodè peruеherent. C. Lucretium, vbi dies quæ dicta erat venit, tribuni ad populum accusarũt, mulctamque decies centũ millium æris dixerunt. Comitijs habitis omnes quinque & triginta tribus eum condemnârunt.

Lucretius condẽnatur.

IX In Liguri b. anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes mouerunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanarum, intra dies sexaginta, quàm in prouinciam venit, dimisit: sociorum nominis Latini exercitu mature in hyberna Lunam & Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliæ prouinciæ pleraque oppida adijt. Nusquam alibi quàm in Macedonia bellum erat: suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. itaque & octo naues ornatas à Brundusio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum præsidio duarum Issensium nauium insulæ præerat. duo millia militum in eas naues sunt imposita, quæ Q. Mænius Prætor, ex Senatusconsulto in ea parte Italiæ, quæ obiecta Illyrico est, conscripsit. & Cos. Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, vt accolas Illyrici tutarentur. Qui non contentus ijs quas adduxerat copijs, auxilia ab socijs corrogando ad octo millia hominum vario genere armauit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

X Haud procul inde Vscuna oppidum finium plerumque Persei erat, decem millia ciuium habebat, & modicum custodiæ causa Cretensium præsidium.

Vscana Illyrici oppidum.

Inde nuncij ad Claudium occulti veniebant, *si propius copias admouisset, paratos fore qui proderent vrbem & operæ pretium esse: non se amicosque tantùm, sed etiam milites præda expleturum.* Spes cupiditati admota ita occæcauit animum, vt nec ex ijs qui venerunt quemquam retineret, nec obsides pignus futuros furto & fraude agendæ rei posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet: die tantum statuta profectus à Lychnido, duodecim millia ab vrbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa mouit, mille fermè ad præsidium castrorum relictis: incompositi longo agmine effusi, infrequentes, cùm nocturnus error dissiparet, ad vrbem peruenerunt.

Romanorũ ad Vscanam negligentia.

Creuit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Cæterum vbi primum sub iactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur, & ad

clamorem erumpentium ingens strepitus è mu-
ris ortus, vlulantium mulierum cum crepitu vn-
dique æris: & incondita multitudo turba immi-
sta seruili varijs vocibus personabat. Hic tam
multiplex vndique obiectus terror effecit, ne su-
stinere primam procellam eruptionis Romani
possent. Itaque fugientes plures quàm pugnan-
tes interēpti sunt: vix duo millia hominum cum
ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius
iter in castra erat, eo plures fessos consectandi
hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris
Appius, vt suos dissipatos fuga colligeret: quæ
res palatis per agros saluti fuisset: ad Lychnidum
XI protinus reliquias cladis reduxit. Hæc & alia
haud prosperè in Macedonia gesta, ex Sexto Di-
gitio Tribuno militum, qui sacrificij causa Ro-
mam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti pa-
tres, ne quæ maior ignominia acciperetur, lega-
Legati in Macedoniam mittuntur. tos in Macedoniam M. Fuluium Flaccum & M.
Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quæ
agerentur referrent: & vt A. Hostilius Cos. co-
mitia consulibus subrogandis ita ediceret, vti
mense Ianuario comitia haberi possent, & vt pri-
mo quoque tempore in vrbem rediret. Interim
M. Recio Prætori mandatum, vt edicto senato-
res omnes ex tota Italia, nisi Reipubl. causa ab-
essent, Romam reuocaret: qui Romæ essent, ne
quis vltra mille passuum ad Roma ebesset. Ea vti
senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ad
quintum Calendas Septembris fuere. Creati cō-
sules sunt Q. Martius Philippus iterum, & Q.
Seruilius Cæpio. post diem tertium prætores
sunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus,
M. Sulpicius Gallus, C. Martius Figulus, Ser.
Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Desi-
gnatis Prætoribus præter duas vrbanas, quatuor
prouinciæ sunt decretæ, Hispania, & Sardinia,
Legati ex Macedonia redierunt. & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exa-
cto admodum mense Februario redierunt. Hi
quas res ea æstate prosperè gessisset rex Perseus, refere-
bant: quantusque timor socios populi Romani cepisset,
tot vrbibus in potestatem regis redactis. Exercitum
consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per
ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos
militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiā
Claudij temeritate acceptam eleuare eos patres
acceperunt, qui *perpaucos Italici generis, & ma-*
gna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi mili-
tes amissos referebant. Coss. designati vbi primum
magistratum inissent, de Macedonia referre ad se-
natum iussi: destinatæque prouinciæ ijs sunt, Ita-
Calēdæ intercalares. lia & Macedonia: Hoc anno intercalatum est: ter-
tio die post Terminalia Calendæ intercalcares
fuêre. Sacerdotes intra cum annū mortui L. Fla-
mininus. pontifices duo decesserūt, L. Furius Phi-
lus, & C. Liuius Salinator. In locum Furij T.
XII Manlium Torquatum, in Liuij M. Seruilium pō-
tifices legerunt. Principio insequentis anni cùm
Coss. noui Q. Martius, & Q. Seruilius de prouin-
cijs retulissent, primo quoque tempore aut com
parare eos inter se Italiā & Macedoniam, aut sor-
titi placuit. Priusquam id sors cerneret, in in-
certum, nec quid gratia momenti faceret, in vtrā-
que prouinciam quod res desideraret supplemē-
ti decerni. In Macedoniam peditum Romanorū
sex millia, sociorum nominis Latini sex millia:
equites Romanos ccl. socios ccc. Veteres mi-
lites dimitti, ita vt in singulas Romanas legio-
nes, ne plus sena millia peditū, ccc. equites essent.
Alteri Cos. nullus certus finibus numerus ci-
uium Romanorum quem in supplementum lege-
ret: id modo finitum, *vt duas legiones scriberet,*
quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites
trecenos. Peditum Latinorum maior quàm colle-
gæ decretus numerus: peditum decem millia &
sexcenti equites. quatuor præterea legiones scri-
bi iussæ, quæ si quo opus esset educerentur. Tri-
bunos mil. non permissum, vt cōsules facerēt, po-
pulus creauit. Socijs nominis Latini sexdecim
millia peditum, & mille equites imperati. Hunc
exercitum parari tantùm placuit, vt exire sit, quò
res posceret. Macedonia maximè curam præbe-
bat in classem mille socij nauales ciues Romani,
libertini ordinis ex Italia scribi iussi: totidem vt
ex Sicilia scriberentur: & cui ea prouincia euenis-
set, mandatum, vt eos in Macedoniam vbicum-
que classis esset, deportandos curaret. In Hispa-
niam tria millia peditum Romanorum in supple-
mentum, trecēti equites decreti. Finitus ibi quo-
que in legiones militum numerus, peditum qui-
na millia, trecenti & triginta equites. Et socijs im-
petare prætor, cui Hispania obuenisset, iussus De prodigijs.
quatuor millia peditum, & trecentos equites.
Non sum nescius, ab eadem negligentia qua ni- XIII
hil deos portendere vulgo nunc credant, neque
nunciari admodum nulla prodigia in publicum,
neque in annales referri. cæterum & mihi vetustas
res scribenti nescio quo pacto antiquus fit ani-
mus: & quædam religio tenet, quæ illi prudentis-
simi viri publicè suscipienda censuerint, ea pro
dignis habere quæ in meos annales referam.
Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata *fa-*
cem in cælo conspectam, & bouem feminam locutam
publicè ali. Minturnis quoque per eos dies cæli ar-
dentis species affulserat. Reate imbri lapidauit.
Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes la-
crymauit. in vrbe Romana duo æditui nuntiarūt,
in æde Fortunæ anguem iubatum à compluribus visum
esse: alter *in æde Primigenæ fortunæ, quæ in colle est,*
duo diuersa prodigia: palmam in area enatam, & san-
guine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia
sunt, alterum quod in priuato loco factum esset:
palmam enatam impluuio suo T. Martius Figu-
lus nunciabat. alterum, quod in loco peregrino:
Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio mi-
liti emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita vt
nihil eius amburereт ignis, dicebatur. Publico-
rum prodigiorum causa libri à decemuiris aditi,
quadraginta maioribus hostijs, quibus dijs con-
sules sacrificarent. & addiderunt vt supplicatio
fieret, cunctique magistratus circa omnia pului-
naria victimis maioribus sacrificarent, populus-
que coronatus esset. Omnia vti decemuiri præie-
runt, facta. Censoribus deinde creandis comitia Censores.
edicta sunt. Petiuerunt censuram principes ciuita- XIV
tis C. Valerius Læuinus, L. Postumius Albinus,
P. Mutius Scæuola, C. Iunius Brutus, C. Clau-
dius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus.

Hos duos censores creauit populus Romanus. Cùm delectus babendi maior quàm alias propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, *quòd & iuniores non responderent.* Aduersus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni, plebis causam egerunt. *Non consulib., sed ambitiosis consulib. delectum difficilem esse: neminem inuitum militem ab ijs fieri. Id ita vt esse scirent & Patres conscripti: prætores, quibus & vis imperij minor & auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.* Id prætoribus magna patrū consensione non sine sugillatione cōsulum mandatum est. Censores vt eam rem adiuuarent, ita in concione edixerunt: *legem censui censendo dicturos esse, vt præter cōmune omnium ciuium iusiurandum hæc adiuuarent: Tu minor annis sex & quadraginta es, tuq; ex dicto C. Claudij, Tib. Sēpronij censorum ad delectum prodito, & quotiescunque delectus erit, quicumque censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorū ab exercitu abesse: edixerunt de militibus P. Ælio, C. Popilio Coss. postve eos Coss. in Macedoniam scriptis: *vt qui eorum in Italia essent, intra dies triginta censi prius apud sese in prouinciam redirēt. qui in patris aut aui potestate essent; eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoq; causas sese cognituros esse: & quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri iussuros.* Hoc edicto literisque censorum per fora & conciliabula dimissis, tanta multitudo iuniorum Romam conuenit, vt

XV grauis vrbi turba insolita esset. Præter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio Pr. scriptæ legiones sunt, intraque vndecim dies delectus est perfectus.

Prouinciarū sortitio.

Consules deinde sortiti prouincias sunt. nam Prr. propter iurisdictionem maturius sortiti erant. Vrbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat. Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Martius Figulus erat sortitus. consulum Q. Seruilio Italia, Q. Martio Macedonia obuenit. Latinisque actis Martius extemplò est profectus. Cepione deinde referente ad senatum, *quas ex nouis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret*, decreuêre patres *vt C. Sulpicius, M. Claudius Prr. ex his quas scripsissent legionibus, quas videretur consuli darent.* Indignè patiente prætorum arbitrio consulem subiectū, dimisso senatu ad tribunal prætorū stans postulauit, *ex Senatusconsulto destinarent sibi duas legiones.* prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatū deinde censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps, ab tertijs iam censoribus lectus. Septem è senatu eiecti sunt. In censo accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abessent ab signis, census docuit, in prouinciam cogebant: causas stipendijs missorum cognoscebant: & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant. *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudij, Tib. Sempronij censorum in prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris.* In equitibus recensendis tristis admo-

M. Æmilius princeps senatus tertium lectus.

XVI

dum eorum atq; aspera censura fuit: multis equos ademerunt: in ea re cū equestrem ordinem offendissent flāmam inuidiæ adiecêre, edictu quo edixerunt, *ne quis eorum quod Q. Fuluio, A. postumio censoribus publica vectigalia aut vltro tributa cōduxissent, ad hastam suam accederet, sociúsve aut affinis eius conductionis esset.* Sæpè id quærendo veteres publicani, cùm impetrare nequissent ab senatu, *vt modum potestati censoriæ imponerent*, tandem tribunum plebis P. Rutiliū ex rei priuatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti sunt. Cliētem libertinum parietem in Sacra via aduersus ædes publicas demoliri iusserunt, quòd publico inædificatus esset appellati à priuato tribuni, cùm præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserūt, multamque pro concione priuato dixerunt. Hinc cōtentione orta, cùm veteres publicani se ad tribunum contulissent. rogatio repentè sub vnius tribuni nomine promulgatur. *Quæ publica vectigalia, vltrotributa, C. Claudius & Tib. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset de integro locarentur, & vt omnib. redimēdi & conducendi promiscuè ius esset:* Diem ad eius rogationē concilio Tribunus plebis dixit. Qui postquam venit, vt censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silētium fuit: cum Claudio obstreperetur, audientiā facere præconē iussit. Eo facto: *auocatam à se concionem* tribunus questus. *& in ordinem se coactum.* ex Capitolio vbi erat concilium, abijt. Postero die ingentes tumultus ciêre. Tib. Gracchi primum bona consecrauit. *quod in mulcta pignoribusq; eius qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset,* C. Claudiu diem dixit, *quòd concionem ab se auocasset:* & vtriq; censori *perduellionem se iudicare* pronunciauit, diemque comitijs à C. Sulpicio prætore vrbano petijt. Non recusantibus censorib. quò minus primo quoq; tempore iudicium de se populus faceret in ante dies VIII. & VII. Calend. Octobr comitijs perduellionis dicta dies. Censore, extemplò in atrium Libertatis ascenderunt: & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis seruis publicis, negarunt *se prius quidquam publici negotij gesturos, quam iudicium populi de se factum esset.* Prior Claudius causam dixit: & cum ex duodecim centurijs equitum, octo censorem condemnassent, mulctæque aliæ primæ classis: extemplò principes ciuitatis in conspectu populi annulis aureis positis, vestem mutarunt, vt supplices plebem circumirent. Maximè tamen sententiam vertisse dicitur Tib. Gracchus, quòd cum clamor vndique plebis esset *periculum Gracchu non esse*, conceptis verbis iurauit: *si collega damnatus esset, non expectato de se iudicio, comitem exilij eius futurum.* Adeò tamen ad extremū spei venit reus, vt octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio Tribunus plebis negauit se Gracchum morari. Eo anno, postulantibus XVII
à senatu Aquileiensium legatis *vt numerum colonorum, augeret*, mille & D. familiæ ex Senatusconsulto scriptæ: triumuirique qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popilius & Cn. Octauius legati, qui in Græ-

Censura tristis atq; aspera.

Rutilij trib. pleb. & censorum disceptatio.

Rutilius Claudio censori diē dicit.

Senatusconsultum aduersus magistratuum iniurias.

ciam missi erant, Senatusconsultum Thebis pri-
mum recitatum, per omnes Peloponnesi vrbes
circumtulerunt, *ne quis vllam rem in bellum magi-
stratibus Romanis conferret, præterquam quod sena-
tus censuisset*. Hoc fiduciam in posterum quoque
præbuerat, leuatos se oneribus impensisque, qui-
bus alia alijs imperantibus exhauriebantur. A-
chaico concilio Argis agitato, benignè locuti
auditique, egregia spe futuri status fidissima gen-
te relicta, in Ætoliam traiecerunt. Ibi nondum
Acarnanũ factiones.
quidem seditio erat, sed omnia suspecta, erimi-
numque inter ipsos plena. ob quæ obsidibus po-
stulatis, neque exitu rei imposito, in Acarna-
niam inde profecti legati sunt. Tyrrei concilium
legatis Acarnanes dederunt. ibi quoque inter
factiones erat certamen: quidam principum po-
stulare, *vt præsidia in vrbes suas inducerentur, ad-
uersus amentiam eorum, qui ad Macedonicam gentem
trahebant*: pars recusare, *ne quod bello captis &
hostibus mos esset, id pacatæ & sociæ ciuitates igno-
miniæ acciperent*. Iusta deprecatio hæc visa. La-
Perseus proximas Illyriorum gentes oppugnat.
rissam ad Hostilium proconsulem, ab eo enim
missi erant, legati redierunt. Octauium retinuit
secum, Popilium cum mille fermè millitibus in
XVIII hyberna Ambraciam misit. Perseus principio
hyemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne
qua in regnum vacuum irrumperent Romani,
sub tempus brumæ, cùm inexsuperabiles ab
Thessalia montes niuis altitudo facit, occasio-
nem esse ratus, frangendi finitimorum spes ani-
mosque, ne quid auerso se in Romanum bellum
periculi subesset: cùm à Thracia pacem Cotys,
ab Epiro Cephalus repentina defectione à Ro-
manis præstarent, Dardanos recens domuisset
bello, solum infestum esse Macedoniæ latus,
quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis
quietis Illyrijs, & aditum præbentibus Roma-
nis, si domuisset proximos Illyriorum, Gen-
tium quoque regem iam diu dubium in societa-
tem perlici posse: cum decem millibus peditum,
quorum pars Phalangitæ erant, & duobus mil-
libus leuium armatorum, & quingentis equitibus
profectus, Stuberam venit. Inde frumento cō-
plurium dierum sumpto, iussoque apparatu op-
pugnandarum vrbium sequi, tertio die ad Vs-
canam (Penestianæ terræ ea maximè vrbs est)
Perseus Vscanam obsidet.
posuit castra: prius tamen quàm vim admoue-
ret, missis qui tentarent nunc præfectorum præ-
sidij, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi
cum iuuentute Illyriorum Romanum præsidium.
Postquam nihil pacati referebant, oppugnare
est adortus, & corona eam capere conatus est.
Cùm sine intermissione interdiu noctuque alij
alijs succedentes, pars scalas muris, ignem por-
tis inferrent, sustinebant tamen eam tempesta-
tem propugnatores vrbis: quia spes erat, neque
hyemis vim diutius pati Macedonas in aperto
posse, nec ab Romano bello tantum regi laxa-
menti fore, vt posset morari. Cæterum post-
quam vineas agi, turresque excitari viderunt, vi-
cta pertinacia est. Nam præterquam quod ad-
uersus vim pares non erant, ne frumenti quidem
aut vllius alterius rei copia intus erat, vt in neco-
pinata obsidione. Itaque cùm spei nihil ad resi-
stendum esset, C. Caruilius Spoletinus, & C. A-
franius à præsidio Romano missi, qui à Perseo
peterent: primò *vt armatos suaque secum ferentes
abire sineret*, dein. si id minus impetrarent, *vitæ
tantam libertatisque fidem acciperent*. Promissum
Vscana in deditionē venit.
id benignius est ab rege, quàm præstitum. Exi-
re enim sua secum efferentibus iussis, primum
arma ademit. His vrbe egressis, & Illyriorum
cohors (quingenti erant) & Vscanienses se vr- XIX
bemque dediderunt. Perseus præsidio Vscanæ
imposito, multitudinem omnem deditorum,
quæ propè numero exercitum æquabat, Stube-
ram abducit. Ibi Romanis, quatuor millia au-
tem hominum erant præter principes, in custo-
diam ciuitatum diuisis, Vscanensibus Illyrijsque
venditis, in Penestiam exercitum reducit ad
Oæneum oppidum in potestatèm redigendum,
& alioqui opportunè situm: & transitus eà est
in Labeates, vbi Gentius regnabat. Prætereunti
Draudacū deditur Perseo.
frequens castellum Draudacum nomine, peri-
torum quidam regionis eius, *nihil Oæneo capto
opus esse ait, nisi in potestate & Draudacum sit: op-
portunius etiam ad omnia positum esse*. Amoto exer-
citu omnes extemplò dediderunt sese. Qua spe
celeriore deditione erectus, postquam animad-
uertit quantus agminis sui terror esset, vndecim
alia castella eodem metu in potestatem redigit.
Ad perpauca vi opus fuit, cætera voluntate de-
dita, & in his recepti mille & quingenti dispositi
Perseus oppugnat Oæneum.
per præsidia milites Romani. Magno vsui Car-
uilius Spoletinus erat in colloquijs, dicendo *ni-
hil in ipsos sæuitum*. ad Oæneum peruentum est,
quod sine iusta oppugnatione capi non poterat: &
maiore aliquanto quàm cætera iuuentute & va-
lidum oppidum mœnibus erat, & hinc amnis
Artatus nomine, hinc mons præaltus & aditu
difficilis cingebat. Hæc spem ad resistendum op-
pidanis dabant. Perseus circumuallato oppido,
aggerem à parte superiore ducere instituit, cuius
altitudine muros superaret. Quod opus dum
perficitur, crebris interim prœlijs, quibus per ex-
cursiones & mœnia sua oppidani tutabantur, &
opera hostium impediebant, magna eorum mul-
titudo varijs casibus absumpta est: & qui supere-
rant, labore diurno nocturnoque, & vulneribus
Oæneum capitur à Perseo.
inutiles erant. Vbi primùm agger iniunctus mu-
ro est, & cohors regia, quos Nicatoras appellant,
transcendit, & scalis multis simul partibus impe-
tus in vrbem est factus: puberes omnes interfe-
cti sunt, coniuges, liberosque eorum in custo- XX
diam dedit: prædæ alia militum cessere. Stube-
ram inde victor reuertens ad Gentium legatos,
Pleuratum Illyrium exulantem apud se, & Apu-
teum Macedonem à Berœa, mittit. Ijs mandat,
*vt exponerent æstatis eius hyemisque acta sua ader-
sus Romanos, Dardanosque: adijcerent recentia in Il-
lyrico hybernæ expeditionis opera: hortarentur Gen-
tium in amicitiam secum & cum Macedonibus iun-
Perseus legatos ad Gentium regem Illyriorum mittit.
gendam*. Hi transgressi iugum Scordi montis, per
Illyrici solitudines, quas de industria populando
Macedones fecerant, ne transitus faciles Darda-
nis in Illyricum aut Macedoniam essent, Sco-
dram labore ingenti tandem peruenerunt.
Lissi rex Gentius erat. eò acciti legati mandata

expo

reponentes, benignè auditi sunt. Qui responsum sine effectu tulerunt: *voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum ad quod velit, pecuniam maximè deesse.* Hæc Stuberam retulere regi, tum maximè captiuos ex Illyrico vendenti. Extemplò iidem legati addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur, sine mentione pecuniæ, qua vna barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Vscanæ, & circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit.

XXI Perseus in Macedoniā se recipit.

L. Cæcilius legatus Romanus præerat Illyrico: qui mouere non ausus, cùm in iis locis rex esset, post profectionem demum eius conatus in Penestis Vscanam recipere, à præsidio quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit, ad obsides ab his vrbibus quæ in amicitia cum fide permanserant accipiendos. Procedere etiam in Partinos (ii quoque obsides dare pepigerant) iussit: ab vtraque gente sine tumultu exigi. Penestarum obsides Appolloniam Partinorum Dytrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumque præter Romanum exercitum ad sex millia hominum secum adduxit: neque operæ pretium fecit, Cleua qui relictus à Perseo erat cum valido præsidio desendente. Et Perseus in Elimeam profectus, circa eam exercitu lustrato, ad Stratum vocantib. Epirotis ducit.

Stratus vrbs Ætolia.

Stratus validissimatum vrbs Ætoliæ erat. Sita est super Ambracium sinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eò profectus est, & equitibus trecētis, quos pauciores propter angustias viarum & asperitatem duxit. Tertio die cùm peruenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem niuis, locum quoque castris ægrè inuenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quàm quòd tolerabilis aut via, aut tempestas esset, cum ingenti vexatione præcipuè iumentorum, altero die ad templum Iouis, quem Nicæum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obuium Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo die ad finem agri Ætoli castra posita.

XXII Strati præsidium Romanum intromittunt.

Inde altero die ad Stratum peruentum: vbi prope Acheloum amnem castris positis, cùm expectaret effusos omnibus portis Ætolos in fidem suam venturos, clausas portas atque ipsa ea nocte qua venerat receptum Romanum præsidium cum C. Popilio legato inuenit. Principes qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem accersierant, obuiam egresso Archidamo certiores facti, locum aduersæ factioni dederant ad Popilium cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum gentis Ætolorum cum sexcentis peditibus, & equitibus centum venit. Satis constabat, eum tamquam ad Persea tendentem Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, aduersus quos venerat, iunxisse. Nec Popilius securior quàm debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat: claues portarum custodiamque murorum suæ extemplò potestatis fecit: Dinarchum Ætolosque cum iuuentute Stratiorum in arcem per præsidij speciem amouit. Perseus ab imminentibus superiori parti vrbis tumulis tentatis colloquiis, cum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab vrbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi concilio aduocato, cùm Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, *Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempori anni censerent, nullis præparatis commeatibus: cùm inopiam prius obsidentes quàm obsessi sensuri essent, maximè quòd hostium haud procul inde hyberna erant*, territus in Aperantiam castra mouit. Aperantij eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus.

XXIII Aperantij Persea accipiunt.

Rex cum minore vexatione iumentorum hominumque quàm venerat in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei summouit. Cleuas cum præsidio impigrorum iuuenum insecutus, sub radicibus propè inuiis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius superatis angustiis in campo quem Eleona vocant, statiua dierum paucorum habuit. Interim Cleuas assumpto Philostrato qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit, Macedones ad depopulationem profecti, Philostratus cùm cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores cùm erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem infestam ab hostibus præcipitant. ibi ad mille occisis, centum fermè captis, vbique prosperè gesta re, prope statiua Appij castra mouent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit.

Appius Romam redit rel. in Græcia malè gestis.

Appius nequiquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, & si qui alij Epirotæ erant præsidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Partynorum socias vrbes in hyberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificij causa rediit. Perseus ex Penestrarum gente mille pedites, ducentos equites reuocatos Cassandriam præsidio vt essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios atq; alios mittendo tentare eum destitit, cùm appareret quantum in eo præsidij esset: nec tamen impetrare ab animo posset, vt impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

sunt acclinata. Non hostium modò castra, quæ paulò plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philam, oraque maris, latè patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subiicitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramq; hostilem tam è propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, *protinus duceret ad castra hostium*, cõsulem hortarentur, dies vnus fessis labore viæ ad quietem datus est. Tertio die, parte copiarũ ad præsidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat, qui ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini Cos. obuius fuit, & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostes, leuis armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen. Cõgressi igitur extemplò tela coniecerunt: multa vtrimque vulnera temerario incursu, & accepta & illata: pauci vtriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, maioribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: iugum montis in angustũ dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaq; paucis pugnantibus, cetera multitudo, præcipuè qui grauium armorum erant, spectatores pugnæ stabant: leuis armatura etiã per anfractus iugi procurrere, & ab lateribus cum leui armatura conserere, per iniqua atq; æqua loca pugnam petere: ac pluribus ea die vulneratis quã interfectis, prœlium nocte diremptum est. Tertio die egêre consilio Romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi, neque regredi sine flagitio atque etiam periculo, sed cedenti ex superioribus locis instare hostis poterat: nec aliud restabat, quam audacter commissum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eò, vt si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed cùm ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, & ab duodecim millibus propè clamorem & strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros fessis submittẽdo: neque ipse quod plurimum intererat, certamini affuit; cùm Romanus imperator maior sexaginta annis, & prægrauis corpore, omnia militaria munera ipse impigrè obiret: egregiè ad vltimum in audacter commisso perseuerauit: & Popilio relicto in custodia iugi, per inuia transgressus, præmissis qui repurgarent iter, Attalum & Misagenem, cum suæ gentis vtrumque auxiliaribus, præsidio esse saltum aperientibus, iubet; ipse equites impedimentaque præ se habens cum legionibus agmen cogit.

IV *Hippias aduersus Martium consulem copias ducit.*

Persei ignauia.

V Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumentorum sarcinarumque, progressis vix dum quatuor millia passuum nihil optabilius esse, quàm redire quà venerant, si possent. Hostilem propè tumultum agmini elephanti præbebant: qui vbi ad inuia venerant, deiectis rectoribus, cum horrendo stridore pauorem ingentem equis maximè incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per procliue sumpto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes in ter se paulo plus quàm quanta belluæ latitudo est: in eos transuersi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, vt pons esset, iniungebantur: humusque insuper iniiciebatur. modico deinde infra interuallo, similis alter pons: inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abscissæ erant, fiebant. Solido præcedebat elephas in pontem: cuius priusquam in extremum procederet, succisis asserib. collapsus pons, vsque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat: alij elephanti pedibus insistentes, alij clunibus subsidentes prolabebantur. vbi planicies altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem peruentum est. Paulo plus septem millia die Romani processerunt: minimum pedibus itineris confectum: plerumque prouoluentes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis processerunt: adeò vt ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur, *parua manu deleri omnem exercitum potuisse*. Nocte ad modicam planiciem peruenerunt: neq; an infestus is locus esset, septus vndique, circumspiciendi spatium fuit. vix tandem ex insperato stabilem àd insistendum nactis locum, postero quoque die in tam caua valle opperiri Popilium ac relictas cum eo copias necesse fuit; quos & ipsos cùm ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexauit. Tertio die coniunctis copiis eunt per saltum, quem incolæ Callipeucen appellant. quarto inde die per æquè inuia, sed assuetudine peritius & meliore cum spe, quòd nec hostis vsquam apparebat, & mari appropinquabant: degressi in campos, inter Heracleum & Libethrum posuerunt castra peditum quorum pars maior tumulos tenebat: ij vallem, campi quóque partem vbi eques tenderet, amplectabantur. Lauanti regi dicitur nunciatum, *hostes adesse*. quo nuncio cùm pauidus exiluisset è solio, *victum se sine prœlio* clamitans, proripuit. & subinde per alia atque alia pauida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum, Asclepiodorum, vbi pecunia deposita erat, ex præsidiis reuocat: omnesque aditus aperit bello. Ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne præda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnam cogit, & quæ temeritas consulis videri potuisset, quod eò processisset, vnde inuito hoste regredi nequiret: eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde euadere possent. habebant Romani: vnum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium, quæ vtraque regiis tenebantur præsidiis. Itaque si dux intrepidus decem dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus peruehendis eò patuisset iter. Sunt enim Tempe, saltus, etiamsi non bello fiat, infestus, transitu difficilis. nam præter angustias per quinque millia, qua exiguum iumento onusto iter est, rupes vtrimque ita abscissæ sunt, vt despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. terret & sonitus & altitudo per mediam vallem

Qua arte traducti sunt per inuia elephanti.

Vt Perses pauidus ob Martij aduentũ.

Tempe.

lima parti muri admota, cùm armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabantur: depulsisque iis, in vrbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quòd & in fronte extrema, & ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora: sed prætecta pugnantium more. ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, & testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur.

Heraclea capitur.

Et Cos. capta iam Heraclea, castra eò promouit, tamquam Dium, atque inde summoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed hyberna iam præparans, vias commeatibus subuehendis ex Thessalia muniri iubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari vbi diuersari portantes commeatus possent.

X Perseus tandem à pauore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis suis non obtemperatum esse, cùm trepidans gazam in mare deiici Pellæ, Thessalonicæ naualia iusserat incendi. Andronicus Thessalonicam missus traxerat tempus, id ipsum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. incautior Nicias Pellæ proiiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: sed in rem emendabilem visus lapsus esse, quòd per vrinatores omne fermè extractum est. tantusque pudor regi pauoris eius fuit, vt vrinatores clàm interfici iusserit: deinde Andronicum quoque & Niciam, ne quis tam dementis imperij conscius existeret.

Martius Thessalonicam oppugnat.

Inter hæc C. Martius cum classe ab Heraclea Thessalonicam profectus, & agrum pluribus locis expositis per littora armatis latè vastauit: & procurrentes ab vrbe, secundis aliquot prœliis trepidos intra mœnia compulit. iamque ipsi vrbi terribilis erat, cùm dispositis omnis generis tormentis nõ vagi modò circa muros temere appropinquantes, sed etiam qui in nauibus erant, saxis tormento emicantib. percutiebantur. Reuocatis igitur in naues militibus, omissaque Thessalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt. quindecim millia passuum ea vrbs abest, aduersus Pydnam posita, fertili agro. Peruastatis finib. eius legentes oram, Antigoneam perueniunt. ibi egressi in terram primò & vastarunt agros passim, & aliquantum prædæ contulerunt ad naues.

Romanos palatos intercipiunt Macedones.

dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equitesque fugientes effusè ad mare persecuti, quingentos fermè occiderunt, & non minus cœperunt. nec aliud quàm vltima necessitas, cùm recipere se tutò ad naues prohiberentur, animos militum Romanorum, simul desperatione alia salutis, simul indignitate irritauit. redintegrata in littore pugna est: adiuuere & qui in nauib. erant. Ibi Macedonum ducenti fermè cæsi, par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta ad agrũ Pallenensem excensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longè fertilissimus omnis oræ quam prætereuecti fuerant. Ibi Eumenes rex xx. tectis nauibus ab Elea profectus obuius fuit, & quinque missæ à Prusia rege tectæ naues.

Cassandream oppugnant Romani.

XI Hac virium accessione animus creuit Pr. vt Cassandream oppugnaret. Condita est à Cassandro rege in ipsis faucib. quæ Pallenensem agrum ceteræ Macedoniæ iungũt, hinc Toronaicô hinc Macedonico septa mari. Eminet namque in altũ lingua in qua sita est: nec minus quàm in altum magnitudine Atho mons excurrit, obuersa in regionem Magnesiæ duob. imparibus promontoriis: quorum maiori Posideum est nomen, minori Canastreum. Diuisis partib. oppugnare adorti, Romanus ad Clitas quas vocant, munimenta ceruis etiam obiectis vt viam intercluderet, à Macedonico ad Toronaicum mare perducit. ab altera parte Euripus est: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper obiecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti Prætori quia nusquam cumuli apparebant, *quò regesta è fossa terra foret*: monstrati sunt fornices, non ad eandem crassitudinem qua veterem murum, sed simplici laterum ordine structos esse. Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in vrbem patefacere. Fallere autẽ ita se posse, si muros à parte alia scalis adortus, tumultu iniecto in custodiam eius loci propugnatores vrbis auertisset. Erant in præsidio Cassandreæ præter non cõtemnendam iuuentutem oppidanorum DCCC. Agrianes, & MM. Penestarum Illyriorum, à Pleurato inde missi, bellicosum vtrumque genus. His tuentibus muros, cùm subite Romani summa vi niterentur, momẽto temporis parietes fornicum perfossi vrbem patefecerunt. quòd si qui irrupêre

XII armati fuissent, extemplò cepissent. Hoc vbi *perfectum esse opus* militibus nũciatum est, clamorem alacres gaudio repentè tollunt, aliis parte alia in vrbem irrupturis. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. Postquam *patêre vrbem* accêpere præfecti præsidij Pytho & Philippus Proco, qui occupasset aggredi opus factum esse rati, cum valida manu Aggrianum Illyriorumque erumpũt: Romanosque, qui alij aliunde coibant, conuocabantur que vt signa in vrbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant persequunturque ad fossam: in qua compulsos ruina cumulant. sexcenti fermè ibi interfecti, omnesque propè, qui inter murum fossamque deprensi erant, vulnerãtur. Ita suo ipse conatu perculsus prætor, segnior ad alia factus consilia erat: & ne Eumeni quidẽ simul à mari, simul à terra aggredienti quidquam satis procedebat. Placuit igitur vtrique, custodiis firmatis, ne quod præsidium ex Macedonia trinomitti posset: quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia oppugnare. Hæc parãtibus his, decem regij lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo stantes hostium naues conspexissent, ipsi obscura nocte simplici ordine quàm poterant proximè littus tenentes, intrarunt vrbem.

Romani nequiquam oppugnata Cassandrea discedunt.

Huius noui præsidij fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coëgit. circumuecti promontorium, ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, vbi valida defendi manu animaduertunt, irrito incœpto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta mœnia armatis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro vastato, Demetriadem quoque aggressuri.

XIII Inter hęc & consul ne segnis sederet tantum in agro hosti-

Melibœam oppugnant Romani.

co, M. Popilium cum quinque millibus militum ad Melibœam vrbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Offæ montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportunè imminens super Demetriadem. Primus aduentus hostium perculit incolas loci: collectis dein se ex nec opinato pauore animis, discurrunt armati ad portas ac mœnia quà suspecti aditus erant, spemque extemplò incidetunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cœpta. Perseus cum audisset simul Melibœam à consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci dare, vt inde Demetriadem aggrederetur: Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. eidem imperatum, *vt si à Melibœa submouisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quàm ab Iolco ad vrbem castra mouerent Romani*, & ab oppugnatoribus Melibœæ cùm in superioribus locis repentè apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque iniectus: ita à Melibœa abscessum est. Euphranor soluta vnius vrbis obsidione, Demetriadem extemplò ducit. Nec tum mœnia modò, sed agros etiam confiderunt se à populationibus tueri posse: & eruptiones in vagos populatores nõ sine vulneribus hostium factæ sunt. Circumuecti tamen mœnia sunt Prætor & rex, situm vrbis contemplantes, si qua parte tentare aut opere, aut vi possent. fama fuit, per Cydam Cretensem, & Antimachũ qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem & Persea conditiones amicitiæ ab Demetriade certè abscessum est. Eumenes ad consulem nauigat: gratulatus *quòd prospere Macedoniam intrasset*, Pergamum in regnum abiit. Martius Figulus Pr. parte classis in hyberna Sciathum missa, cum reliquis nauibus Oreum Bœotiæ petit: eam vrbem aptissimam ratus, vnde exercitibus, qui in Macedonia, quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent.

De Eumene rege varia scriptores tradunt.

De Eumene rege longè diuersa tradunt. Si Valerio Antiati credas, *nec classe adiutum ab eo prætorem esse, cùm sæpe eum literis accersisset*, tradit: *nec cũ gratia ab consule profectum in Asiam, indignatum quod vt iisdem castris tenderet permissum non fuerit: ne vt equites quidem Gallos quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem eius & remansisse apud consulem, & sinceram eius fidem æquali tenore, egregiamque operam in eo bello fuisse.*

XIV

Legati Gallorum reguli Romã veniunt. Pamphylorum legati.

Dum bellum in Macedonia geritur, legati transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen gentis ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicũ bellum auxilia. Gratiæ ab senatu actæ, muneraque missa. torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos Pamphyli legati coronam auream ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque iis, *vt id donum in cella* I. O. M. *ponere, & sacrificare in Capitolio liceret*, permissum: benigneque amicitiam renouare volentibus legatis responsum, & binùm milliũ æris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia & paulo post ab Rhodiis, de eadem re longè aliter differentes legati auditi sunt.

Prusiæ legati. Rhodiorũ legati de pace cum Romanis & Perseo componenda Romam veniunt.

vtraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiæ preces magis quàm postulatio fuere, profitentis *& ad id tempus se cum Romanis stetisse: & quoad bellum foret, staturum. Ceterùm cùm ad se à Perseo legati venissent definiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum, petere, si possent inducere in animum vt finiant iram se quoque in gratia reconciliatæ pacis posse vti.* Hæc regii legati, Rhodii superbè commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & penè victoriæ, vtique de Antiocho rege, maiore parte à se vindicata, adiecerunt: *cùm pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cùm rege Perseo cœptam. eam se inuitos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis visum sit, in societatem se belli trahere interrũpisse. Tertium se annum multa eius incommoda belli sentire: mari intercluso inopia insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Cùm id vlterà pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos: per quos stetisset quo minùs belli finis fieret, aduersus eos quid sibi faciẽdum esset, Rhodios consideraturos esse.* Ne nunc quidem hæc sine indignatione legi audirive posse certum habeo, inde existimari potest qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit.

XV

Claudius *nihil responsum* auctor est: tantùm S. C. recitatum, quo *Caras & Lycios liberos esse iuberet populus Romanus*, literasque extemplò ad vtramque gentem vt scirent indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cuius magniloquẽtiam vix curia paulò ante ceperat, corruisse. Alij responsum esse tradunt, *populum Romanum & principio huius belli, haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege aduersus Rempublicam suam occulta consilia iniisse: & si id antè dubiũ fuisset, legatorum paulo ante verba ad certum redegisse & plerumque ipsam se fraudem, etiam si initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere. deorum nutu arma sumpturos, posituros que Romanos esse. Iam non deos fœderum testes, sed Rhodios habituros. Ita ne tandem iis pareatur, exercitusque de Macedonia deportentur? Visuros esse quid sibi faciendum sit. quid Rhodii visuri sint, ipsos scire: populum certè Romanũ deuicto Perseo, quod propediem sperent fore, visurum, vt pro meritis cuiusque in eo bello ciuitatis gratiam dignã referat.* Munus tamen legatis in singulos binùm millium æris missum est, quod ii non acceperunt.

XVI

Q. Martij consulis literæ ex Macedonia Romam missæ.

Literæ deinde recitatæ Q. Martij consulis sunt, *quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset: & ibi & ex aliis locis cõmeatus à prætore prospectos in hyemem habere, & ab Epirotis viginti millia modium tritici, decem hordei sumpsisse, vt pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Vestimẽta militibus ab Roma mittenda esse: equis* C C. *fermè opus esse; maximè Numidis, nec sibi in his locis vllã copiam esse.* Senatusconsultum vt ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius Prætor sex millia togarum, triginta tunicarum; & equos deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu consulis locauit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento soluit. Et Onesimum Py-

Onesimus Macedo Romam perfugit.

thionis filium nobilem Macedonem, in senatum introduxit: Is pacis semper auctor regi fuerat, monuerat que, *sicut pater eius Philippus institutum vsque ad vltimum vitæ diem seruabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi, vt eum morem si non semper, crebrò tamen vsurparet.* Postquam deterrere eum à bello nequiit, primò subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis quæ non probabat, cœpit; postremò cùm suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magnoque vsui consuli fuit. Ea introductus in curiam cùm memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit: locum lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta iugera dari, & ædes Tarenti emi: vti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum.

Censoræ seueritas.

Censores cēsum Idibus Decembribus seueriùs quàm antè habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio qui tribunus plebis eos violenter accusarat; tribu quoque is motus, & operatius factus ad opera publica facienda. Cùm eis dimidium ex vectigalibus eius anni attributum ex Senatusconsulto à quæstoribus esset:

Basilica Sempronia.

Tib. Sempronius ex ea pecunia quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani ponè veteres ad Vortumni signum, laneasque & tabernas coniunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curauit, quæ postea Sempronia appellata est. Iam in exitu annus erat, & propter Macedonici maximè belli curam in sermonibus homines habēbant, *quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent.*

XVII Itaque Senatusconsultum factum est, vt Cn. Seruilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconsultum Sulpitius prætor ad consulem post paucos dies recitauit, quibus antè diem in vrbem venturum. & Cos. maturauit: & comitia eo die qui dictus erat, sunt perfecta. Coss. creati L. Æmilius Paulus iterum, septimodecimo anno postquam primò Cos. fuerat, & C. Licinius Crassus. Pr. postero die facti, Cn. Bæbius Pamphilus, L. Anicius Callus, Cn. Octauius, P. Fonteius Balbus, M. Ebutius Helua, C. Papirius Carbo. Omnia vt maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplò sortiri placuit prouincias, vt vtri Macedonia consuli, cuique prætori classis venisset, sciretur, vt iam inde cogitarent, pararentque quæ bello vsui forent, senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. Latinas vbi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere: neque consulem, cui eundum, in Macedoniam esset, teneri. His decretis, consulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas iurisdictiones in vrbe, classis, & Hispania, & Sicilia, & Sardinia prouinciæ nominatæ sunt.

Prouinciarum sortitio.

Consulum Æmilio Macedonia, Licinio Italia euenit. Prr. Cn. Bæbius vrbanam, L. Anicius peregrinam, & si quò senatus censuisset Cn. Octauius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Ebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

XVIII Extemplò apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Æmilium gesturum, præterquam quòd alius vir erat, etiam quòd dies noctesque intentus, ea sola quæ ad id bellum pertinerent, animo cogitabat.

Legati in Macedoniam ad exercitus visendos Româ mittuntur.

Iam omnium primùm à senatu petit, *vt legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos, classemque & comperta referenda, quid aut terrestribus, aut naualibus copiis opus esset.* Præterea *vt explorarent copias regias quantum possent, quaque prouincia nostra, qua hostium foret: vtrum intra saltus castra Romani haberent, an iam omnes angustiæ exsuperatæ, & in æqua loca peruenissent: qui fideles nobis socij, qui dubij suspensæque ex fortuna fides, qui certi hostes viderentur: quanti præparati commeatus, & vnde terrestri itinere, unde nauibus supportarentur: quid ea æstate terra marique rerum gestarum esset*: ex his benè cognitis, certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Seruilio consuli negotium dedit, vt is in Macedoniam quos L. Æmilio videretur legaret. Legati biduo pòst profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerua, L. Bæbius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nunciatum est in Romano agro, simul in Veientibus: nouendiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sūt, P. Quintilius Varus flamen Martialis, & M. Claudius Marcellus Decemuir, in cuius locum Cn. Octauius suffectus. Et iam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelij Scipionis Nasicæ, & P. Lentuli ædilium curulium LXIII. Africanas, & XL. vrsos & elephantos lusisse!

XIX L. Æmilio Paulo, C. Licinio Coss. Idibus Martiis principio insequentis anni cùm in exspectatione patres fuissent, maximè quidnam Cos. de Macedonia, cuius ea prouincia esset referret: *nihil se habere*, Paulus *quod referret, cùm nondum legati redissent*, dixit. *Ceterùm Brundusij legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium eiectos. Cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et ne quid profectionem suam teneret, pridie Idus Apriles Latinis esse constitutam diem. Sacrificio ritè perfecto, se & Cn. Octauium, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegæ suo fore curæ se absente, vt si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse.*

Alexādrini legati de Antiocho queruntur.

Sacrificio ritè perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolomæo & Cleopatra regibus vocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cùm ramis oleæ ingressi curiam procubuerunt: & oratio quàm habitus fuit miserabilior. *Antiochus Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat: per honestam speciem maioris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens: & ad Pelusium nauali prælio victor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam, tenebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur.* Ea legati querentes orabant senatum, vt *opem regno regibusque amicis imperio ferrent. Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, vt si legatos misissent, qui denunciarent non placere senatui sociis regibus bellum fieri, extemplò abscessurus à mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quòd si cun-*

ac propè certa spe ominatos esse homines, *finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.*

XXIII Perseus Gentium regem Illyriorum sibi adiungit.

Dum hæc in Italia geruntur, Perseus quod iam inchoatum perficere, quia impensa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, vt Gentium Illyriorum regem sibi adiungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, & adesse discrimen vltimum belli animaduertit, non vltrà differendum ratus, cùm per Hippiam legatum ccc. argenti talenta pactus esset, ita vt obsides vltrò citroque darentur, Pantaucum misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantaucus regi Illyrio occurrit: ibi & iusiurandum ab rege, & obsides accepit. Missus & à Gentio est legatus nomine Olympio, qui iusiurandum à Perseo obsidésque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt: & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio & Morcus destinatur. Quibus ita mandatum, vti iureiurando obsidibusque & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur.

Perseus Rhodios ad defectionẽ solicitat.

duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. adiunctā ciuitatem, penes quam vnam tum rei naualis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis. Venientibus Illyriis, Perseus ab Enipio amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ conuenerunt circumfuso agmine equitum facta, quos adesse fœderi sancitæ cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adiecturam. & obsides in conspectu omnium dati, acceptique: & Pellam ad thesauros regios missis qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis Thessalonicæ conscendere iussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribusq; Dione & Polyarato principib. ciuitatis eius, affirmabat *Rhodios paratos ad bellum esse.* Is princeps iunctæ cum Illyriis legationis datus est.

XXIV Perseus ad Eumenem & Antiochũ solicitãdos legationem mittit.

Eodem tempore ad Eumenem, & ad Antiochum communia mandata, quæ subiicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter se esse liberam ciuitatem & regem. Singulos populum Romanum aggredi, & quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adiutore patrem suum oppressum. Eumene adiuuante, & quadam ex parte etiam Philippo patre suo. Antiochum oppugnatum: in se nunc & Eumenẽ & Prusiam armatos esse. Si Macedoniæ regnum sublatum foret, proximam Asiam esse: quam iam ex parte sub specie liberandarum ciuitatũ suam fecerint: deinde Syriam. Iam Prusiam Eumeni honore præferri, iam Antiochum victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantem prouidere iubebat, vt aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseuerantes in bello iniusto communes duceret omnium regum hostes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captiuorum redimendorum missus legatus erat: verùm occultiora quædam agebantur, quæ in præsentia inuisum quidem & suspectum Romanis Eumenem, falsis grauioribus. Proditor enim ac propè hostis habitus; dum inter se duo reges captantes fraude & auaritia certant. Cydas erat Cretensis; ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphibolim cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea Demetriadem semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antiocho regiis ducibus sub ipsis mœnibus vrbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenem iam antè legationibus functus erat Quæ colloquia occulta & legationes infames quidem erant: sed quid actum esset, quidve inter reges conuenisset, ignorabatur. Res autem ita se habuit. XXV.

Eumenes neq; fauit victoriæ Persei, neq; bello eum inuadere in animo habuit: nõ tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quàm ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio, vt æquo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriam quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat & Persea iam inde ab initio belli omni modo spem pacis tentasse, & indies magis quo propior admoueretur terror, nihil neq; agere aliud, neque cogitare. Romanos quoq; quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, & ipsos duces & senatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac vtriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validoris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modò ne iuuaret bello Romanos terra marique; modò pacis parandæ cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset, M. & D. talenta. in vtroque non fidem modo se, sed obsides quoq; dare paratũ esse ostendebat, Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat cogente metu, & de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, & conuenerat que vt accepti Cretam mitterentur. vbi ad pecuniæ mẽtionem ventum erat, ibi hæsitabat: *& vtique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, & danti & magis accipienti mercedem esse.* Malebat in spem Romanæ pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfectā re daturum, interea Samothracæ in templo depositurum: Ea insula cum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse an Pellæ pecunia esset: id agere, vt partem aliquam præsentem ferret. Ita nequiquam inter se captari, nihil præter infamiam mouere Nec hæc tantum Perseo per auaritiam est dimissa res, cùm pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, & hostes meritò ei Romanos posset facere: sed etiam Gentij regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum, auaritia dimissum est. XXVI.

Perseus Gallorum auxilia non admittit.

Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipsorum iungẽtium cursum equis, & in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, *eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum.* Venientibus his perseus ab Enipeo ex castris profectus obuiam cum dimidia copiarum parte, denunciare per vicos vrbesque quæ viæ propinquæ sunt cœpit, vt commeatus

sumpti, partim neruos succiderunt in littore Macedones. viginti eximiæ equos formæ cum captiuis, eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor deuehere Thessalonicam iussit, & primo quoq; tempore ad classem reuerti: Phanis se eos expectaturum. Triduum fermè classis ad vrbem stetit. Phanas inde progressi sunt, & spe celerius reuersis decem lembis euecti Ægeo mari Delum traiecerunt. Dum hæc geruntur, legati Romani C. Popilius, C. Decimius, & C.

XXIX Delij templi & insulæ religio.

Hostilius à Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum cùm venissent, lembos ibi Macedonum XL. & quinq; regis Eumenis quinqueremes inuenerũt. Sanctitas templi insulęque inuiolatos præstabat omnes. Itaque permixti Romaniq; & Macedones, & Eumenis nauales socij, in templũ, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor Persei præfectus, cùm aliquas alto præferri onerarias naues ex speculis significatum foret: parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, præterquam si quæ Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naues: quibus poterat Popilius, aut Eumenis naues, succurrebat: sed vecti nocte binis aut ternis plerumq; lembis Macedones fallebant.

Macedones legati Rhodum venerunt.

Per id ferè tempus legati Macedones Illyriiq; simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit, non lemborum modò aduentus passim per Cycladas atque Ægeum vagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regũ Persei Gentiiq;, & fama cum magno numero peditum equitumq; venientium Gallorum. Etiam cùm accessissent animi Dioni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benignè modò responsum regib. est, sed palàm pronunciatum, *bello finem se auctoritate sua impositutos esse: itaq; ipsi quoq; reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam.* Iam veris principium erat, nouique duces in prouinciam venerant: Cos. Æmilius in Macedoniam, Octauius

XXX Gentij regis Illyriorum genus & crudelitas.

Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum aduersus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum, & matre Eurydica genitus, fratres duos, Platorem vtroque parente; Carauantium matre eadem natum habuit. hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit: & duos amicos eius, Etritum & Epicadum, impigros viros quò tutius regnaret. Fama fuit, *Honum Dardanorum principis filiã Etutã pacto fratri eum inuidisse, tamquam his nuptijs adiungenti sibi Dardanorum gentem*, & similius id vero fecit ducta ea virgo. Platore interfecto, grauis deinde dempto fratris metu popularibus esse cœpit: & violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Ceterum, sicut antè dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit, quindecim millia armatorum fuerunt. Inde fratre in Cauiorum gentem vi aut terrore subigendam cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam vrbem quin-

Gentius obsidet Bassaniam.

que millia ab Lisso ducit. Socij erant Romanorũ: itaque per missos nuncios prius tentati, obsidionem pati quàm dedere sese maluerunt. Carauantiũ in Cauiis Durnium oppidum aduenientem benignè accepit: Carauantis altera vrbs exclusit, & cùm agros eorum effusè vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Iam & Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum quem habebat Bullinorum & Appolloniatium & Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hybernis circa Genusuum amnem castra habebat: audito fœdere inter Persea & Gentium, & legatorum violatorum iniuria accensus, bellum haud dubiè aduersus eum gesturus. Anicius Prætor eo tempore Apolloniæ, auditis quæ in Illyrico gererentur, præmissisque ad Appium literis, *vt se ad Genusum opperiretur*, triduo & ipse in castra venit: & ad ea quæ habebat auxilia, assumptis Parthinorum iuuentutis duobus millibus peditum, & equitibus CC. peditibus Epicadus, equitibus Agalsus præerat. Parabat ducere in Illyricum, maximè vt Passanitas solueret obsidione: tenuit impetum eius fama lemborum, vastantium maritimam oram. LXXX. erant lembi, auctore Pentauco missi à Gentio ad Dyrrhachinorum & Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

to eo tradiderunt se, deinceps & vrbes regionis

XXXI Scodram obsidet Anicius prætor.

eius idem faciebant, adiuuante inclinationem animorum clementia in omnes & iustitia prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat; non eo solum quod Gentius eam sibi ceperat, velut regni totius arcem, sed etiam quòd Labeatium gentis munitissima longè est & difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausala latere vrbis quod in orientem patet præfluens, Barbana ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini, quod ortum

Scodrus mons.

ex monte Scodro, multis & alijs auctum aquis mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus longè altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectam habet, à meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quãquam munitũ situ naturali oppidum erat, gensq; id tota Illyriorum & rex ipse tuebatur: tamen prætor Romanus, quia prima successerant prosperè, *fortunam totius rei principia secuturam esse ratus, & repentinum valiturum terrorem*, instructo exercitu ad mœnia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres dispositis armatis defendissent, vano cum incœpto mœnibus pepulissent Romanos. Nunc porta egressi prœlium loco æquo maiore animo commiserunt, quàm sustinuerunt. Pulsi enim & fuga

Gentius inducias petit ab Anicio prætore.

conglobati, cùm CC. amplius in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem, vt oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum & Bellum principes gentis, per quos inducias peteret, *vt deliberare de statu rerum suarum posset*. Triduo in hoc dato, cùm castra Romana quingentos fermè passus ab vrbe abessent, nauẽ conscendit, & flumine Barbana nauigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum: sed, vt apparauit, falsa spe exitus, *Carauantium fratrem multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, aduentare.* qui postquam euanuit

Gentius Anicio prætori se dedit.

rumor, tertio post die nauem eandem secundo amni Scodram demisit: præmissisque nunciis, *vt sibi appellandi prætoris potestas fieret*: copia facta, in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ orsus suæ, postremò ad preces lacrimasq; effusus, genibus prætoris accidens, in potestatẽ sese dedit. Primò *bonum animum habere iussus*, ad cœnam etiam inuitatus, in vrbem ad suos rediit, & cum prætore eo die honorificè est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio Trib. militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, vt in eam fortunam recideret. Anicius Scodra recepta, nihil prius quàm

XXXII requisitos Petilium Perpennamque legatos ad se duci iussit: quibus splendore suo restituto, Perpennam exemplò mittit ad comprehendendos amicos cognatósque regis: qui Medeonem Labeatium gentis vrbem profectus, Etlenam vxorem cum filiis duobus Scerdileto Pleuratoque, & Carauãtium fratrem Scodram in castra adduxit.

Gentius cũ principibus Illyriis captiuus Romam mittitur.

Anicius bello Illyrico intra triginta dies perfecto, nuncium victoriæ Perpennam Romam misit: & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, coniuge ac liberis ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc vnum bellum prius perpetratum, quàm cœptum, Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter aduentum simul Æmilij noui consulis, quem cum ingentibus minis aduentare audiebat, simul Octauij Prætoris. Nec minus terroris à classe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum paruo præsidio M M. cetratorum. Eò & Androclen præfectum mittit, iussum sub ipsis naualibus castra habere. Æniam mille equites cum Antigono misit ad tutandem maritimam oram, vt quocumque litore applicuisse naues hostium audissent, exemplò ferrent agrestibus opem. quinque millia Macedonum missa ad præsidium Pythoi & Petrę quibus præpositi erant Histiæus & Theogenes & Midon. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggressus est, quia sicco alueo transiri poterat. Huic vt omnis multitudo vacaret, feminæ ex propinquis vrbibus coactæ, cibaria in castra afferebant: miles iussus ex propinquis siluis

* *

XXXIII postremò sequi se vtrarios ad mare, quod minus CCC. passus aberat, iussit, & in litore alios alibi modicis interuallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos emergerent riuos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes vndæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat cùm scaturigines turbidæ primò & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam velut deùm dono cœperunt. Aliquantum ea quoque res duci famę & auctoritatis apud milites adiicit. Iussis deinde militibus *expedire arma*, ipse cũ tribunis primisq; ordinibus vadit ad contemplandos transitus, qua descensus facilis armatis, quà in vlteriorem ripam minimè iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum vt ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumq; ducis fieret, prouidit. *Vbi omnibus simul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirẽt: incerto imperio accepto, alios ab se adiicientes, plus eo quod imperatum sit alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnib. locis & prius hostes quã ipsos quid paretur scire: placere igitur, Trib. militũ primo pilo legionis secretũ edere imperiũ. illũ & deinsingulos proximo cuiq; in ordine cẽturioni dicere quid opus facto sit: siue à primis signis ad nouissimũ agmẽ, siue ab extremis ad primos perferendum imperium sit.* Vigiles etiam nouo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, vt armis vtatur, sed ad vigilandum, vt cùm senserit hostium aduentum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde vbi fessi sint innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare, vt fulgentib. armis procul conspici ab hoste possit, ipse nihil prouideat. Stationum quoque morem mutauit. armati omnes, & frenatis equis equites, diem totum perstabant. id cum æstiuis diebus vrente assiduo sole fieret, tot horarum æstu & languore ipsos equosque fessos, integri sæpè adorti hostes vel pauci plures vexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, & in postmeridianam succedere alios iussit: ità numquam fatigatos recens hostis aggredi poterat. Hæc

Vigiles.

Stationes.

XXXIV cùm ita fieri placere concione aduocata pronunciasset, adiecit vrbanæ concioni conuenientem orationem. *Vnum imperatorem in exercitu prouidere & consulere quid agendum sit debere, nunc per se, nunc cum iis quos aduocauerit in concilium: qui non sint aduocati, eos nec palàm, nec secretò iactare cõsilia sua. Militem hæc tria curare debere, corpus vt quàm validissimum & pernicissimum habeat, arma apta, animum paratum ad subita imperia: cetera scire de se diis immortalibus & imperatori suo curæ esse. In quo exercitu milites consul, & imperator rumoribus vulgi circumagitur, ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, prouisurum, vt benè gerendæ rei occasionem eis præbeat: illos nihil quòd futurũ sit quærere: vbi datum signum sit, tum militarem operam nauare.* Ab his præceptis concionem dimisit; vulgo etiam veteranis fatentibus, *se illo primùm die tamquam tyrones quid agendum esset in re militari didicisse.* Non sermonibus, tantum his, cum quanto assensu audissent verba consulis, ostenderunt: sed rerum præsens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alij gladios, alij galeas bucculasque, scuta alij, loricasque tergere: alij aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem: quatere alij pila, alij micare gladiis, mucronemque intueri: vt facilè quis cerneret, vbi primum conferendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perseus quoque, cùm aduentu consulis simul & veris principio, strepere omnia mouerique

Pauli consulis ad milites oratio.

Quę miles curare debeat.

apud

apud hostes velut nouo bello cerneret; mota à Phila castra in aduersa ripa posita: nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubiè transitus speculantem.

*

XXXV norum esse. Quæ res Romanis auxit animos, Macedonibus regiq; eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primò supprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis qui Pantaucum inde venientem appropinquare castris vetarent: sed iam & pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti: & quo quæq; accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant.

Rhodiorum legati in castra ad Paulum Cos. venaunt.

Sub idem tempus & Rhodij legati in castra venerunt, cum iisdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram patrum excitauêre. Multo iniquioribus animis à castrensi consilio auditi sunt. Itaq; cùm alij præcipites sine responso * agendos castris, pronunciauit *post diem quintum decimum se responsum daturum.* Interim, vt appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, cōsultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibusdam, & maximè maioribus natu *per Enipei ripam munitionesque vim facere: confertis & vim facientibus resistere Macedonas non posse, ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præsidiis incedissent, priore anno deiectos.* aliis placebat *Octauium cum classe Thessalonicam petere, & populatione maritimæ oræ distringere copias regias, vt altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur.* Ipsi natura & operibus inexsuperabilis ripa videbatur: & præterquam quòd tormenta vbique disposita essent, missilibus etiam melius & certiore ictu hostes vti audierat. Aliò spectabat mens tota ducis: dimissoque concilio Perræbios mercatores Schœnum & Menophilum, notæ & fidei iam sibi & prudentiæ homines, accersitos secretò percunctatur, *quales ad Perræbiam transitus sint.* Cùm loca non iniqua esse dicerent, præsidiis autem regis obsideri: spem cepit *si nocte improuisò valida manu aggressus nec opinantes esset, deiici præsidia posse. Iacula n. & sagittas & cetera missilia in tenebris, vbi quid petatur procul prouideri nequeat, inutilia esse, gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat.* His ducibus vsurus, prætorem Octauium accersitum, exposito quid pararet, *Heracleam cum classe petere* iubet, *& mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere.* Ipse P. Scipionem Nasicam Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleam mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniæ, quod in concilio agitatum erat, vastandam. Secretò indicatum, *cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur.* Inde iussi duces itineris ita diuidere viam, vt quarta vigilia tertio die Pychoum adoriri possent. Ipse postero die, vt distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alueo cum stationibus hostium prœlium commisit: pugnatumque vtrimque est leui armatura: nec grauioribus armis in tam inæquali alueo pugnari poterat. Descensus ripæ vtriusque in alueum trecentorum fermè passuum erat: medium spatium torrentis alibi aliter cauati paulo plus quàm mille passus patebat. Ibi in medio, spectantib. vtrimque ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est.

Macedonum cum Romanis prœlium.

Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant, comminus stabilio & tutior aut parma, aut scuto Ligustino Romanus erat, Meridie ferè receptui cani suis consul iussit: ita eo die diremptum prœlium est haud paucis vtrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, et acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantùm, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quæ disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maximè vulnerabantur. Vbi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad vltimos perueniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die prœlio abstinuit, digressus ad imam partem castrorum, veluti per deuexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus quod in oculis erat,

* *

XXXVI anni post circumactum solstitium erat, hora dei iam ad meridiem vergebat, iter multo puluere & incalescente sole factum erat. lassitudo & sitis iam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum vtrumque apparebat. Statuit sic affectus recenti atq; integro hosti non obiicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum vtrimque erat, vt consuli non minore arte ad suos eludendos quàm ad hostes opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum *vt maturarent instruere*: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primò alacres signum poscebant: deinde quantum incresceret æstus, & vultus minus vigentes & voces segnores erant, & quidam incumbentes scutis nixiq; pilis stabant. Tum iam apertè primis ordinibus imperat, *metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent.* Quod vbi fieri milites sensere, alij gaudere palàm quod fessos vix labore flagrantissimo æstu non coegisset pugnare: legati circa imperatorem ducesque externi erant inter quos & Attalus, omnes approbantes cùm pugnaturum consulem credebant, neque n. ne his cunctationem aperuerat suam.

Pauli consulis cunctatio.

Tunc mutatione consilij subdita cùm alij silerent, Nasica vnus ex omnibus ausus est monere consulem, *ne hostem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen manibus emittere, vereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ: exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum, montium vagando circumagatur. Se magnoperè suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat.* Consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis: *Et ego*, inquit, *animum istum habui*

Pauli Cos. prudens ad Nasicam responsio.

Nasica, quem tu nunc habes: & quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non operæ sit stanti nunc in acie docere, quibus de causis hodie quiesse melius sit: rationes alias reposcito, nunc auctoritate

XXXVII *veteris imperatoru contentus eris.* Conticuit adolescens haud dubiè videre aliqua impedimenta pugnæ consulem, quæ sibi non apparerent. Paulus postquam metata castra impedimentaque collocata animaduertit, ex postrema acie triarios primos subducit, deinde principes, stantib. in prima acie hastatis, si quid hostis moueret: postremò hastatos, ab dextro primùm cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites equitibus cum leui armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti: nec ante quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites reuocati sunt. Rex quoque, cum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus quòd per hostem moram fuisse pugnæ scirent, & ipse in castra copias reduxit.

C. Sulpicius lunæ defectum militibus prædixit.

Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundæ legionis, qui prætor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronunciauit: *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda vsque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. Id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante & prædici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunæque & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obscurari quidem, cum condatur vmbra terræ, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Saptemb. insecuta dies, edita hora luna cùm defecisset, Romanis militibus Galli sapientia propè diuina videri: Macedonas *vt triste prodigium occasum regni pernitiemque gentis portendens* mouit: nec aliter vates clamor vlulatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus vtrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, vt & regem & consulem suorum quidam, quòd sine prœlio discessum esset, accusarent. Regi prompta defensio erat, non eò solùm, quòd hostis prior apertè pugnam detrectans, in castra copias reduxisset: sed etiam quod eo loco signa constituisset, quo phalanx quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoueri non posset. Consul ad id quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem videbatur, & locum dedisse hosti si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, cùm luce prima signum propositum pugnæ ad excũdum in aciem fuisset. tertia demum hora, sacrificio ritè perpetrato; concilium aduocauit: atque ibi, quod rei gerendæ tempus esset, loquendo & intempestiuè consultando videbatur quibusdam extrahere: post sermones tamen consul orationem habuit.

XXXVIII Pauli consulis ad milites oratio.

P. Nasica egregius adolescens, ex omnibus vnus quibus hesterna die pugnari placuit, denunciauit mihi suum consilium: idem postea, ita vt transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam alijs absentem carpere imperatorem, quàm præsentem monere, melius visum est. & tibi P. Nasica, & quicumque idem quod tu occultius senserunt, non grauabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abest vt me hesternæ quietis pœniteat, vt seruatum a me exercitum eo consilio credam. In qua me opinione esse ne quis sine causa vestrum credat, recognoscat agedum mecum, si videtur, quam multa pro hoste & aduersus nos fuerint. Iam omnium primùm quantum numero nos præstent, neminem vestrûm nec antè ignorasse, & hesterno die implicatam intuentes aciem animaduertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum præsidio impedimentis relicta erat, nec ignauissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes: paruũ hoc tandem esse credimus, quòd ex his castris in quib. hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summùm crastino die, si ita videbitur, dijs benè iuuantib. sumus? Nihilne interest, vtrum militem, quem neque viæ labor hodie, neque operis fatigauerit, requietum, integrũ in tentorio suo arma capere iubeas, atque in acie plenum virium, vigentem & corpore & animo educas: an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obijcias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas vires ad prœlium adferat? Quis, pro deum fidem, ita comparatus vel iners atque imbellis fortissimum virum non vicerit? Quid quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparauerant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc repentè trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis cõcurrendum? XXXIX *At herculè aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, prouisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes præter nudum campum in quo pugnaremus? Maiores vestri castra munita, portum ad omnes casus exercitus ducebant esse: vnde ad pugnam exirent, quò iactati tempestate pugnæ receptum haberent. Ideò cum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant: quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. Castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quàm multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post eruptione facta victorem hostem pepulerunt? Patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine vlla sede vagi dimicassemus, vt quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in vltimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si cedere hinc statuisset. Quando enim facilius abire fuit cum procul abessemus, quàm nunc cùm in ceruicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quàm vt quorum castra præalta fluminis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris turribus oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex hesterno die in hodiernum causæ fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet: & ideò quia per Enipeum amnem septa ad*

hostem via erat, alio saltu deiectis hostium præsidiis nouum iter aperui: neque priusquam debellauero, absistam.

XL *Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam eius, partim verentibus nequiquam offendere in eo, quod vtcumq; prætermissum reuocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die aut consule aut rege optante pugnatum est; rege quòd nec fessos vt pridie ex via, neque trepidantes in acie instruenda & vix dum compositos, aggressurus erat: consule, quòd in nouis castris non ligna, non pabulum conuectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat: Neutro imperatorum volente, fortuna, quæ plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præsidiis ex vtraque ripa positis, vt id facere tutò possent. Duæ cohortes à parte Romanorum erant, Marrucina, & Peligna: duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro castris statiuum erat præsidium sub C. Cluuio legatos tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis: duæ turmæ equitum, Placentina & Æsernina. Cùm otium ad flumen esset neutris lacessentibus, hora circiter quarta iumentum è manibus curantium elapsum, in vlteriorem ripam effugit. Quod cùm per aquam fermè genu tenus altam tres milites sequerentur, Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes; altero * in eorum occiso, receptoque eo iumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum præsidium in hostium ripa erat: ex his pauci primò ægrè passi popularem in suo conspectu cæsum, ad persequendos intersectores fluuium transgressi sunt: dein plures, postremò omnes, & cum præsidio

Fortuna, non imperatorum iussu commissum certamen inter Macedones & Romanos.

* *

XLI prœlium ducit. Mouebat imperij maiestas, gloria viri, ante omnia ætas, quod maior sexaginta annis iuuenum munia in parte præcipua laboris periculique capessebat. Interuallum, quod inter cetratos & phalanges erat, impleuit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem aduersus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere aduersus Leucaspidem phalangem iussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, vnde circa fluuium commissum prœlium erat, elephantes inducti, & ala sociorum: & hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque noua commenta mortalium in verbis vim habent extemplo, cùm agi, non quemadmodum agantur edisseri oportet, sine vllo effectu euanescunt: ita tum elephanti in acie nomen tantum sine vsu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socij nominis Latini, pepuleruntque læuum cornu. In medio secunda legio immissa dissipauit phalangem: neque vlla euidentior causa victoriæ fuit, quam quòd multa passim prælia erant, quæ fluctuantem turbarunt primò, deinde disiecerunt phalangem: cuius confertæ & intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & grauitate hastam cogas, confusa strue implicantur: si verò ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur: sicut tum aduersus cateruatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie obuiam ire cogebantur: & Romani quacumque data interualla essent, insinuabant ordines suos. Qui si vniuersa acie in frontem aduersus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis principio pugnæ incautè congressis aduersus cetratos euenit, induissent se hastis, nec confertam aciem sustinuissent.

XLII Cæterùm sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt: sic equitatus propè integer pugna excessit. Princeps fugæ rex ipse erat: iam à Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat. confestim Cotocus sequebatur, Odrysarumque equitatus. cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interiecta peditum acies, cuius cædes victores tenebant, immemores fecerat sequendi equites. Diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæsa est: postremo qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos qui in classe erant tendentes, supliciter vitam orabant: & cùm scaphas concurrere vndique ab nauibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, vt caperent potius quàm occiderent, longius in aquam quidam etiam natantes progressi sunt. Sed cùm hostiliter è scaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad littus acti, exeuntes obterebant, elidebantque. Facilè conueniebat Romanis nunquam vna acie tantum Macedonum interfectum. cæsa enim ad viginti millia hominum sunt: ad sex millia qui Pydnam ex acie perfugerant, viui in potestatem peruenerunt: & vagi è fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo maior pars Peligni: vulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari cœptum esset, vt satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

Macedonũ fuga & ipsius regis Persei.

Macedonũ interfectorum numerus.

XLIII Perseus ad Pieriam siluam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in siluam ventum est, vbi plures diuersæ semitæ erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maximè fidis via diuertit. Equites sine duce relicti alij alià in ciuitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius quàm ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, peruenerunt. Rex ad mediam fermè noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus est. In regia Perseo qui Pellæ præerat Euctus, regijque pueri præsto erant: contra ea amicorum, qui alij alio casu seruati ex prœlio Pellam venerant, cùm sæpe accersiti essent, nemo ad eum venit. Tres erant tantùm cum eo fugę

Perseus à suis contemnitur.

comites, Euander Cretensis, Neon Bœotius, & Archidamus Ætolus. cum iis, iam metuens ne qui venire ad se abnuerent maius aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses: petebat Amphipolim: sed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem traijcere; eum finem sequendi propter difficultatem transitus fore ratus Romanis.

XLIV Scipio Africanus minor.

Consulem cùm se in castra victor recepisset, ne syncero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipse postea de leta Carthagine appellatus, naturalis consulis Pauli, adoptione Africani nepos. Is septimumdecimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effusè sequitur hostes in partem aliam turba ablatus erat: & serius cùm redisset, tunc demum recepto sospite filio, victoriæ tantæ gaudium consul sensit. Amphipolim cùm iam fama pugnæ peruenisset, concursusque matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret, Diodorus qui præerat vrbi, metuens ne Thraces, quorum duo millia in præsidio erant, vrbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarij speciem, literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam classem Romanam appulsam esse agrosque circa vexari: orare præfectos Emathiæ, vt præsidium aduersus populatores mittat*. His lectis hortatur Thracas, *vt ad tuendam Emathiæ oram proficiscantur: magnam eos cædem prædamque palatis passim per agros Romanis facturos; simul eleuat famam aduersæ pugnæ: quæ si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse*. Per hanc causam Thracib. ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit.

XLV Perseus oratores ad Paulum Cos. mittit.

Tertio die Perseus quam pugnatũ erat, Amphipolim venit: inde oratores cum caduceo ad Paulum misit. Interim Hippias & Midon & Pantaucus principes amicorum regis Berœam, quò ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculsæ parabant facere. Cos. nuncijs victoriæ Q. Fabio filio & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam missis, spolia iacẽtis hostium exercitus peditib. concessit. equitibus prædam circumiecti agri, dum ne amplius duab. noctib. à castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra mouit. Berœa primum, deinde Thes-

Macedoniæ vrbes Paulo Cos. deduntur.

salonica & Pella, & deinceps omnis fermè Macedonia intra biduum dedita. Pydnei qui proximi erant nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque quæ ex acie fuga in vnum compulsa erat, consilium & consensum ciuitatis impediebat: nec clausæ modo portæ, sed etiam inędificatæ erant. Missi Midon & Pantaucus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus vna tantum spe Bisaltarum auxilij tentati, ad quos nequiquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens, vt & ipsos Amphipolitanos, & equitum peditumque, qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquotiens dicere incipientem cùm lacrimæ prepedissent, quia ipse dicere nequijt, Euandro Cretensi editis quæ agi cum multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem & ipsa ingemuerat lacrimaueratque, ita Euandri orationem adspernabatur: & quidam ausi sunt media ex concione succlamare, *Abite hinc, ne qui pauci superfumus, propter vos pereamus*. Horum ferocia vocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaque & auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant delatis, & ipse ad flumen descendit. Thraces nauibus se committere non ausi, domos dilapsi, & aliæ militaris generis turbæ: Cretenses spem pecuniæ secuti; & quoniam in diuidendo plus offensionum quàm gratiæ erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cùm per tumultum naues conscenderent, lembum vnum in ostio amnis multitudine grauatum merserunt. Galipsum eo die, postero Samothracam quàm petebant perueniunt: ad duo millia talentum peruecta eò dicuntur.

XLVI

Paulus per omnes deditas ciuitates dimissis qui præessent, ne qua iniuria in noua pace victis fieret: retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugæ regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu: simul vt Sinticen euastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter hæc Melibœa à Cn. Octauio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti eruptione ex oppido facta amissi sunt, ignaris Æginiensibus debellatum esse Cos.

Pellæ Macedonum regiæ situs.

à Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam peruenit: & cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi statiua habuit, situm vrbis vndique adspiciens, quam *non sine causa delectam esse regiam* aduertit. Sita est in tumulo vergente in occidentem hybernum: cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis, æstate & hyeme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude quà proxima vrbi est, velut insula eminet, aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustineat, & humore circumfusæ paludis nihil ledatur. Muro vrbis coniuncta procul videtur: diuisa est intermurali amni, & eadem ponte iuncta: vt nec oppugnante externo aditum ab vlla parte habeat: nec si quem ibi rex includat, vllum nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil præter trecenta talenta, quæ missa Gentio regi deinde trecenta fuerant, inuentum est. Per quos dies ad Pellam statiua fuerunt, legationes frequentes quæ ad gratulandum conuenerant, maximè ex Thessalia, auditæ sunt. Nuncio deinde accepto, Persea ad Samothracam traiecisse, profectus à Pella consul quartis castris Amphipolim peruenit. Effusa omnis obuiam turba, cuiuis indicio erat non bono ac iusto rege orba-

EPITOME LIBRI XLV.

*P*ERSEVS *ab Aemilio Paulo in Samothracia captus est. Cùm Antiochus Syriæ rex Ptolemæum & Cleopatram, Aegypti reges obsideret: & missis ad eum à senatu legatis, qui iuberent, ab obsidione socij regis absistere: editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciundum esset, respondisset: vnus legatorum Popilius virga regem circum scripsit: iussitque antequam circulo excederet, responsum daret. qua asperitate effecit, vt Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum, ac regum in senatum admissæ Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, exclusa. postero die cùm de eo quæreretur, vt ijs bellum indiceretur: causam in senatu patriæ suæ legati egerunt, nec tamquam hostes, nec tamquam socij dimissi. Macedonia in prouinciæ formam redacta est. Aemilius Paulus repugnantibus militibus eius propter minorem prædam, & contradicente Seruio Sulpicio Galba triumphauit: & Perseum cum tribus filijs ante currum duxit. cuius triumphi lætitia, ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est, quorum alterius mors patris triumphum præcessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est à censoribus. Censa sunt ciuium capita CCCXII. millia, DCCCV. Prusias Bithyniæ rex Romam, vt senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium suum senatui commendauit: rex plenus adulationis, libertum se populi Romani esse dicebat.*

I Incerto auctore nunciatur in circo Romano, debellatum esse in Macedonia.

VICTORIÆ nuncij Quintus Fabius & Lucius Lentulus, & Quintus Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio celeriter Romam cum venissenr, præceptam tamen eius rei lætitiam inuenerunt. Quarto post die quàm cum rege est pugnatum, cùm in circo ludi fierent, murmur repentè populi tota spectacula peruasit, *pugnatum in Macedonia, & deuictum regem esse*: dein fremitus increbuit, postremò clamor plaususque velut certo nuncio victoriæ allato est exortus. Mirari magistratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui postquam nullus erat, euanuit quidem tamquam incertæ rei gaudium, omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam veris nunciis Fabij Lentulique & Metelli aduentu firmatum est, cùm victoria ipsa, tum augurio animorum suorum lætabantur. Et aliter traditur Circensis turbæ non minus similis veri lætitia. A. D. decimum Cal. Octobris ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli ad quadrigas mittendas exscendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, reddidisse laureatas literas dicitur. quadrigis missis consul currum conscendit: & cum per circum reueheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repentè immemor spectaculi populus in medium decurrit: eo senatum consul vocauit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum pro foris publicis denunciauit populo: *L. Aemilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse: Macedonum exercitum cæsum fusumque; regem cum paucis fugisse: ciuitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Romani venisse.* His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis domus magna pars hominum ad coniuges liberosque lætum nuntium portabant. Tertiusdecimus dies erat ab eo quo in Macedonia pugnatum est.

II Postero die senatus in curia habitus, supplicationesque decretæ: & senatusconsultum factum est, vt consul quos præter milites sociosque nauales coniuratos haberet, dimitteret: de militib. socijsque naualibus dimittendis referretur, cùm legati ab L. Æmilio consule à quibus præmissus tabellarius esset, venissent. A. D. sextum Calend. Octobris, hora ferè secunda legati vrbem ingressi sunt, ingentem secum occurrentium quacumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus fortè in curia erat: eò legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent *quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuissent, quot millia ex his cæsa, quot capta forent; quàm paucorum militum iactura tanta hostium strages facta; quàm cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse, neq; terra, neq; mari elabi posse.* eadem hæc paulo post in concionem traducti exposuerunt: renouataque lætitia, cum Cos. edixisset, vt omnes ædes sacræ aperirentur pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire dijs: ingentique turba non virorum mudò, sed etiam feminarum conserta tota vrbe deùm immortalium templa adierunt. Senatus reuocatus in curiam, supplicationes ob rem egregiè gestam ab L. Æmilio Cos. in quinque dies circa omnia puluinaria decreuit, hostijsque maioribus sacrificari iussit. Naues que in tiberi paratæ instructæque stabant, vt si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in naualibus collocari: socios nauales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes qui in consulis verba iurauerant: & quod militum Corcyræ, Brundusij, ad mare superum, aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo si res posceret. C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem quintum Idus Octobris, cum eo die in quinque dies.

Supplicationes ob deuictum Persea.

Supplicationes ob captum Gentium regem Illyriorum.

Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerua & P. Decius nunciarunt, *exercitum Illyriorum cæsum, Gentium regem captum in ditione populi Romani & Illyricum esse.* Ob eas res gestas ductu auspicioque L. Anicij Pr. senatus in triduum supplicationes decreuit, vt Latinæ edictæ à consule sunt in ante IIII. & III. & prid. Idus III

Nouembr. Tradidere quidam *legatos Rhodios nondum missos, post victoriam nunciatum, velut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in senatum vocatos esse.* Ibi Agepolim principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Persea faciendam, quod id bellum graue atque incõmodum Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbenè fecisse, quando finito aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Hæc ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse. *Rhodios nec vtilitatum Græciæ, neq; cura impensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, cùm Perseus in Thessaliam exercitu inducto per biennium Græcas vrbes, alias obsideret, aliàs denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodijs mẽtionem factam: postquàm superatos saltus transgressosque in Macedoniã Romanos audirent, & inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad vllam aliam rem, quam ad Perseũ ex imminenti periculo eripiendũ.* Cum hoc responso legatos dimissos.

De Rhodijs legatis.

IV Paulus illacrimat humanæ sorti.

Per eosdem dies & M. Marcellus ex prouincia Hispania decedens, Marcolica nobili vrbe capta, decem pondo auri, & argenti ad summam sestertiûm decies in ærarium retulit. Paulus Æmilius Cos. cùm castra, vt supra dictum est, ad Siras terræ Odomantidicæ haberet, cum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipse illacrimasse dicitur sorti humanæ: quòd qui paulo antè non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum sciuisset auxilia: is tum amisso exercitu, extorris regno, in paruam insulam compulsus, supplex, fani religione, non virib. suis tutus esset. Sed postquam *regem Persea consuli Paulo salutem*, legit, miserationem omnem stultitia ignorãtis fortunã suam exemit. Itaq; quamquam in reliqua parte literarum minimè regiæ preces erant, tamen sine responso ac si literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cuius nominis obliuiscendum victo esset: itaque alteræ literæ cum priuati nominis titulo missæ & petiere & impetrauere, vt aliqui ad eum mitterentur. cum quibus loqui de statu & conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. nihil ea legatione perfectum est. Perseo *regium nomen omni vi amplectente*: Paulo, *vt se suaque omnia in fidem & clementiam populi Romani permitteret*, contendente.

Persei literas reijcit Paulus.

V L. Atilij ad Samothraces oratio.

Dum hæc aguntur, classis Cn. Octauij Samothracam est appulsa. Is quoque præsenti admoto terrore, modò minis, modò spe perlicere vt se traderet cùm conaretur, adiuuit in hoc eum res seu casu contracta, seu consilia. L. Atilius illustris adolescens cum in concione esse populum Samothracum animum aduertisset, à magistratibus petiit, vt sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso. *Vtrum nos, hospites Samothraces, verè accepimus, an falsò sacram hanc insulam & augusti totam atque inuiolati soli esse?* Cùm creditæ sanctitati assentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida sanguine regis Eumenis violauit? & cùm omnis præfatio sacrorum eos quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis fama erat apud omnes Græciæ ciuitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis propè perpetrata cædes. Itaque præterquam quòd in potestate Romanorum sese insulamque totam & templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant) ad Persea mittunt, qui nunciaret *argui cædis Euandrum Cretensem: esse autem iudicia apud sese more maiorũ comparata, de iis qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander innoxium se reũ capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimetipse consuleret.* Perseus euocato Euandro, *iudicium subeundi nullo pacto auctor esse, nec causa, nec gratia parem fore.* Suberat & ille metus, *ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret, Reliqui quod esset, nisi vt fortiter moriatur?* Nihil palem abnuere Euander: sed cùm *veneno se malle mori quàm ferro*, dixisset occultè fugam parabat. Quod cùm renunciatum regi esser, metuens ne, tamquam à se subtracto pœne reo iram Samothracum in se conuerteret, interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temerè cæde, subijt extemplò animum: *in se nimirum receptam labem quæ Euandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracæ Euãdrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa se vnó auctore sanguine humano violata.* Huius rei crimen, corrupto pecunia Theonda, auertitur, vt renunciaret populo, *Euandrum sibi ipsum mortem consciuisse.* Ceterùm tanto facinore in vnicum VI

Euander accusatur ob Eumenem Delphis vulneratum.

Euander à Perseo interficitur.

relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se abalienauit animos, pro se quisque transire ad Romanos: fugæque consilium capere solum propè relictum coegerunt: Oroandemque Cretensem cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, *vt se sublatum in lembum ad Cotyn deueheret.* Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quæ ad vsum necessaria erant: defertur & pecunia quanta clàm deferri poterat. Rex ipse nocte media cum tribus conscijs fugæ per posticum ædium in propinquum cubiculu hortum, atque inde maceriam ægrè transgressus, ad mate Peruenit. Oroandes iam tum dum pecunia deferretur, primis tenebris soluerat nauem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu nauis non inuenta est, vagatus Perseus aliquamdiu in littore, postremò timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi propè angulum obscurum delituit. Pueri regij apud Macedonas vocabantur principum liberi ad ministerium electi regis: ea cohors persecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octauij pronunciatum est per præconem, *regios pueros, Macedonasque alios qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemque, & sua omnia seruaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad Cn. Postumium tribunum mili-

tum. Liberos quoque paruos regios Ion Thessalonicensis Octauio tradidit: nec quisquam præter Philippum, maximum natu è filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumq; Octauio tradidit, fortunam deosque, quorum in templo erant, nulla ope supplicem iuuantes, accusans. In prætoriam nauem imponi iussus, eodem & pecunia quæ superfuit, delata est, extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octauius regem in castra ad Cos. misit, præmissis literis, *ut in potestate eum esse & adduci sciret*.

Perseus cũ filio sese Octauio tradit.

VII Secundam eam Paulus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio: & concilio aduocato literas prætoris cum recitasset, Q. Ælium Tuberonem obuiam regi misit, cæteros manere in prætorio frequentes iussit. Non aliàs ad vllum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus, in castra Romana adductus erat: præter quàm quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum patris auique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus pallio Perseus ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi præ turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec Cos. lictores misisset, qui summouendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit Cos. & iussis sedere aliis, progressusque paulum, introeunti regi dextram porrexit, summittendemq; se ad pedes sustulit; nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum aduersus aduocatos in concilium considere iussit.

Perseus ad consulem palliatus adducitur.

VIII Prima percontatio fuit, *qua subactus iniuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad vltimum discrimen adduceret.* Cum responsum exspectantibus cunctis, terram intuens diu tacitus fleret, rursum Cos. *Si iuuenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignorasse te quàm grauis aut amicus aut inimicus esset, Pop. Ro. nunc verò cũ & bello patris tui quod nobiscum gessit, interfuisses, & pacis postea, quam cum summa fide aduersus eum coluimus, meminisses: quod consilium, quorum & vim bello, & fidem in pace expertus esset, cum iis tibi bellum esse quam pacem malle?* Nec interrogatus: nec accusatus cum responderet: *Vtcumque tamen hæc, siue errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus cognita Populi Rom. clementia, non modò spem tibi, sed propè certã fiduciam salutis præbet.* Hæc Græco sermone Perseo, Latinè deinde suis: *Exemplum insigne cernitis*, inquit, *mutationis rerum humanarum. vobis hoc præcipuè dico iuuenes: ideò in secundis rebus nihil in quemquam superbè ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, cùm quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cuius animum nec prospera flatu suo efferet, nec aduersa infringet.* Concilio dimisso, tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die & inuitatus ad consulem Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

Pauli Cos. in excipiendo Perseo modestia.

Pauli Cos. prudens admonitio.

IX Exercitus deinde in hyberna dimissus est: maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ vrbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis incliti per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano qui primus regnauit, Persea numerabant. Perseus Q. Fuluio L. Manlio Coss. regnum accepit: à senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio Coss. regnauit XI. annos. Macedonum obscura admodum fama vsque ad Philippum Amynthæ filium fuit: inde & per eum crescere cùm cœpisset, Europæ se tamen finibus continuit, Græciam omnem ac partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: & tredecim annis quibus Alexander regnauit, primùm omnia, quà Persarum propè immenso spatio imperium fuerat, suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum vltimus finis Rubrum mare amplectitur, peragrauit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque. Inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt lacerantes viribus; à summo culmine fortunæ ad vltimum finem centum quinquaginta annos stetit.

De Macedonum imperio.

Victoriæ Romanæ fama cum peruasisset in Asiam; Antenor qui cum classe lembotum ad Phanas stabat, Cassandriam inde traiecit. C. Popilius qui ad Delum præsidio nauibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & & statione summotos hostium lembos audiuit, dimissis & ipse Atticis nauibus, ad susceptam legationem peragendam nauigare Ægyptum pergit: vt prius occurrere Antiocho posset, quàm ad Alexandriæ mœnia accederet. X Cum præteruehérentur Asiam legati, & Loryma venissent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abest, ex aduerso vrbi ipsi positus: principes Rhodiorum occurrunt (iam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes *vt Rhodum deueherentur. pertinere id ad famam salutemque ciuitatis, noscere ipsos omnia quæ acta essent agerenturque Rhodi, & comperta per se non vulgata fama Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, vt moram nauigationis breuem pro salute sociæ vrbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Aduentus legatorum auxit potius timorem ciuitati, quàm minuit: omnia enim Popilius, quæ singuli vniuersique eo bello hostiliter dixerant, fecerantque, retulit, & vit asper ingenio augebat atrocitatem eorum quę dicerentur, vultu truci & accusatoria voce, vt cùm propriæ simultatis nulla causa cum ciuitate esset, ex vnius senatoris Romani acerbitate, qualis in se vniuersi senatus animus esset; coniectarent. C. Decimij moderatior oratio fuit, qui in plerisque eorum quæ commemorata à Popilio essent; *culpam non penes populum, sed penes paucos concitatores vulgi esse dixit: eos venalem linguam habentes decreta plena regiæ assentationis fecisse. & eas legationes misisse; quarum Rhodios semper non minus puderet, quàm pæniteret. quæ omnia, si potestas populi*

Rhodij principes legatos Romanos, vt Rhodũ deueherẽtur, orant.

Popilij acerbitas in Rhodios.

foret, in capita noxiorum versura. Cum magno assensu auditus est, non magis eo quod multitudinis noxam leuabat, quàm quòd culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui quæ Popilius obiecerat diluere vtcumque conati sunt, quàm eorum qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ obiiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplò, *vt qui pro Perseo aduersus Romanos dixisse quid aut fecisse conuincerentur, capitis condemnarentur.* Excesserunt vrbe sub aduentum Romanorũ quidam, alij mortem sibi consciuerunt. Legati non

Antiochi res gestæ in Ægypto.

vltra quàm quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perseuerantiam in exsequenda re Decimij lenitas afferebat.

XI Cum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abcesserat, ceteraque Ægypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemæo, cui regnum quęri suis viribus simulabat, vt victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec huius voluntatis eius ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriæ & sorore adiuuante & non repugnantibus fratris amicis ratus, primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque eius non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat quòd cætera Ægypto sibi tradita, Pelusij validum relictum erat præsidium: *apparebat claustra Aegypti teneri, vt cùm velit rursus exercitum induceret. Bello intestino cum fratre eum exitum fore, vt victor fessus certamine nequaquam par Antiocho futurus esset.* Hæc prudenter animaduersa à maiore, cum assensu minor frater, quique cum eo erant acceperunt: soror plurimum adiuuit, non consilio modò, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem aduersante: quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam à mœnibus abscessum est, quia nihil ex Ægypto subuehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum lætari Antiochum conueniens esset, si reducendi eius causa exercitum Aegyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiæ & Græciæ ciuitates legationibus recipiendis literisque dimittendis vsus erat; adeò est offensus, vt multo acrius infestiusque aduersus duos, quam antè aduersus vnum pararet bellum. Cyprum extemplò classem misit: ipse primo vere cum exercitu Aegyptum petens in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quòd per eum regnum patrium recepisset, petentibusque *vt suum munus tueretur, & diceret potius quid fieri vellet, quàm hostis ex socio factus, vi atque armis ageret*, respondit *non aliter neque classem reuocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio agroque qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet*: diemque præstituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet. Postquam dies data induciis præteriit, nauigantibus ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiæ ad Memphim incolebant, & ab ceteris Aegyptiis partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinem transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt.

XII Romani legati Antiochum adeunt.

Quos cum aduenientes salutasset, dextramque Popilio porrigeret, tabellas ei Popilius scriptum habentes tradit atque *omnium primùm id legere* iubet. Quibus perlectis, cùm *se consideraturum adhibitis amicis quid faciendum sibi esset*, dixisset: Popilius pro cetera asperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac, *Priusquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum senatui quod referam.* Obstupefactus tam violento imperio, parumper cùm hæsitasset: *Faciam*, inquit, *quod censet senatus.* Tum demum Popilius dextram regi tamquam socio atque amico porrexit. Die deinde finita cùm excessisset Aegypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vix dum conuenerat, pars Cyprum nauigant: & inde quę iam vicerat prœlio Aegyptias naues classem Antiochi dimittunt. clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubiè adempta Antiocho Aegyptus habenti iam, redditumque patrium regnum stirpi Ptolemæi fuerat. Cos. eius anni, sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Iam primùm cum legionibus ad conueniendum diem dixit, non auspicatò templum intrauit: *vitio diem dictam esse* augures, cùm ad eos relatum est, decreuerunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum statiua habuit: deinde circa eadem loca cùm sociis nominis Latini hybernabat. Legiones Romanæ, quòd vitio dies exercitui ad conueniendum dicta erat, Romæ manserant. & prætores, præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia euenerat, in prouincias iêre. eum ius dicere Romæ: nam eam quoque sortem habebat) inter ciues & peregrinos patres censuerant. Et Popilius, & ea legatio quæ missa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit *controuersias inter reges sublatas esse, exercitumque ex Aegypto in Syriam reductum.* Post ipsorum regum legati venerunt: Antiochi

Popilij seueritas Antiochum ab Ægypto reuocauit.

XIII Romani legati Romã redeunt. Antiochi legati.

legati referentes *omni victoria potiorem pacem regi, quæ senatui placuisset, visam: eumque haud secus quam deorum imperio legatorum Romanorum iussu paruisse.* gratulati deinde victoriam sunt, ad quam summa ope si quid imperatum foret adfuturum regem fuisse. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt, *plus eos S. P. Q. R. quàm parentibus suis, plus quàm diis immortalibus debere: per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium propè amissum recepissent.* Responsum ab senatu est, *Antiochum rectè atque ordine fecisse, quòd legatis paruisset, gratumque id esse S. P. Q. R. Regib. Aegypti, Ptolemæo Cleopatræque si quid per se boni commodique euenisset, id magnoperè senatum lætari: daturumque operam vt regni sui maximum semper præsidium, positum esse in fide populi Romani ducant.* Munera legatis vt ex instituto mittenda curaret, C. Papirio prætori man-

Ptolemæi legati.

Inter Pisanos & Lunenses disceptatio.

datum. Literæ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: *Persea regem in potestatem* Cos. *venisse.* Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesq; legatos; Pisanis querentibus *agro se à colonis Romanis pelli.* Lunensibus affirmantibus, *eum de quo agatur à triumuiris agrum sibi assignatum esse.* Senatus qui de finibus cognoscerent, statuerentq;, quinq; viros misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem T. Sempronium Muscam, L. Næuium Balbũ, C. Apuleium Saturnium. Et ab Eumene & Attalo & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit.

Masgaba Masanissæ filius Romam venit.

Et Masgabæ regis Masanissæ filio Puteolis nauem egresso præsto fuit obuiam missus cum pecunia L. Manlius quæstor, qui Romam cum publico sumptu perduceret. Aduenienti extemplò senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, vt quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemorauit quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misit. *Sed duas res ei rubori fuisse: vnam, quod rogasset eum per legatos senatus quæ ad bellum opus esset, & non imperasset: alteram, quòd pecuniam ei pro frumento misisset. Masanissam meminisse, regnum à populo Romano partum auctumq; & multiplicatum habere: vsu regni contentum, scire dominium & ius eorum qui dederint esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare æquum esse, neque emere ex ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proueniant. Id Masanissæ satis esse & fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis à patre profectum: postea consecutos equites, qui deuictam Macedoniam nunciarent: gratulatumq; senatus iuberēt indicare: tãtæ eam rem lætitiæ patri suo esse, vt Romam venire velit, Iouiq; Opt. Max. in Capitolio sacrificare & grates agere: id, nisi molestum sit, vt ei permittatur, ab senatu petere.* Responsum regulo est; *Facere patrem eius Masanissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, vt pretium honoremq; debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico forti fidelique opera adiutum, & illum fauēte populo Romano regnum adeptum: æquitate sua postea trium regũ bellis deinceps omnib. functum officiis. Victoria verò populi Romani lætari eum regem mirũ non esse, qui sortem omnem fortuna regniq; sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret, Romæ filiũ pro eo acturum. Gratulatum quoq; satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum & Africa excedere: præterquam quòd illi inutile esset, non esse è republica populi Romani senatum censere.* petenti Masgabæ, vt Hanno Hamilcaris filius * obses in locum exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quæstor iussus ex cētum pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum quoad in Italia esset, præbere, & duas naues conducere, quibus ipse comitésque regis in Africam deueherētur: & comitibus omnibus liberis seruisq. vestimenta data. Haud ita multò post de altero Masanissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, *missum eum ab L. Paulo post deuictum Persea in Africam cum equitibus suis, nauigantem dispersa classe in Hadriatico mari Brundusium tribus nauibus ægrum delatum.* Ad eum cum iisdem muneribus, quæ data Romæ fratri eius erant, L. Stertinius quæstor Brundusium missus: iussusque curare vt ædes hospi-

XIV Masgabę quid respōdent senatus.

* *

XV De censibus quadam cognitu digna.

In quatuor vrbanas tribus descripti erant libertini, præter eos quibus filius quinquenni maior ex S. C. esset. Eos vbi proximo lustro censi essent censeri iusserunt, & eos, qui prædium prædiave rustica pluris sestertiũm xxx. millium haberent, censendi ius factum est. Hoc cum ita seruatum esset, negabat Claudius *suffragij lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini vniuerso adimere posse. Neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud quàm mutare iubere tribum, ideò omnibus* v. *&* xxx *tribubus emouere posse: id est, ciuitatem libertatemque eripere, non vbi censeatur finire, sed censu excludere.* Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, vt ex quatuor vrbanis tribubus vnam palàm in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes qui seruitutem seruissent, conicerent. Exquilinæ sors exiit: in ea Tib. Gracchus pronunciauit libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit, gratię actæ & Sempronio, qui in benè cœpto perseuerasset: & Claudio, qui non impedisset. Plures quam à superioribus, & senatu emoti sunt: & equos vendere iussi: omnes iidem ab vtroque & tribu remoti, & ærarij facti: neque vllius quem alter notaret, ab altero leuata ignominia. Petentibus *vt ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera quæ locassent probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur:* Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicauit, quinquennio postquam vouit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus. Q. Ælio, M. Iunio Coss. de prouinciis referentibus, censuêre patres duas prouincias Hispaniam rursus fieri quæ vna per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eosdem L. Paulum, & L. Anicium obtinere, donec de sententia legatorum & res bello turbatas, & statum alium eius regni formando composuissent, Coss. Pisæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentenis. Prætorum sortes fuêre, Qu. Cassij vrbana, M. Iuuencij Talnæ inter peregrinos, Tib. Claudij Neronis Sicilia, Cn. Fuluij Hispania citerior, C. Licinij Neruæ vlterior. A. Manlio Torquato Sardinia obuenerat: nequiit ire in prouinciam, ad res capitales quærendas ex S. C. retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Ædes deorum penatium in Velia de cœlo tacta erat, & in oppido Mineruio duæ portæ & muri aliquantum. Anagnię terra pluerat, & Lanuuij fax in cœlo visa erat. Et Calatiæ in publico agro M. Valerius ciuis Romanus nunciabat *è foco suo sanguinem per triduum & duas noctes manasse.* Ob id maximè decemuiri libros adire iussi, supplicationem in diem vnum populo edixerunt, & L. capris in foro sacrificauerunt: & aliorum prodigiorum causa diem al-

XVI Prouinciarũ sortitio.

Prodigia.

terum supplicatio circa omnia puluinaria fuit, & hostiis maioribus sacrificatum est, & vrbs lustrata. Inde quòd ad honorem deûm immortalium pertineret, decreuit senatus, *vt quoniam perduelles superati Persem & Gentius reges cum Macedonia atq; Illyricu in potestate P.R. essent vt quãta dona App. Claudio, M. Sempronio* Coss. *ob deuictum Antiochũ regem data ad omnia puluinaria essent, tanta Q. Cassius & M. Iuuencius prætores curarent danda.*

XVII Decem legati ad res Macedoniæ componendas mitt. In Illyricũ quinq; legati mittuntur.

Legatos deinde, quorum de sententia Impp. L. Paulus, L. Anicius, componerent res decreuerunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorij: C. Licinius Crassus collega in consulatu Pauli, tum prorogato imperio prouinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Syllam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Bębius Pamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis prætor fuerat) P. Terentius Tusciueicanus, P. Manilius. Moniti deinde Coss. à patribus, vt quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliã oporteret: primo quoque tempore prouincias aut compararent inter se aut sortirentur; sortiti sunt. M. Iunio Pisæ obuenerunt (quē prius quàm in prouinciam iret, legationes quæ vndique Romam gratulatum conuenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterùm quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, Impp. nihil indignum nec clementia, nec grauitate populi Romani decreturos esse: tamen in senatu quoq; agitata est summa consiliorum. vt inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

XVIII De Macedonibus atque Illyriis senatus decreta.

Omnium primùm liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios; vt omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis seruitutem, sed contra seruientibus libertatem afferre, vt & in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela P.R. esse: & quæ sub regibus viuerent, & in præsens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi Romani habere se. & si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. Nam neque sine publicano exerceri posse: & vbi publicanus est, ibi aut ius publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: vbi in medio præda administrantibus esset, ibi nũquam causas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus à senatu aliquando libertatem salubri moderationi datam, ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, vt suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quàm quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cætera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia.

XIX Attalus frater regis Eumenis Romam venit.

Inter multas regum gentiumque & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maximè conuertit in se omnium oculos, animosque. exceptus enim est ab his qui simul eo bello militauerunt, haud paulò benignius quàm si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: vna, gratulatio conueniens in ea victoria quam ipse adiuuisset: altera, querimonia Gallici tumultus, *Aduersáque gladijs regnum in dubium adductum esse.* Suberat & secreta spes honorum præmiorumque ab senatu, quæ vix salua pietate eius contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent: *eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, vtrumque pro se an quæ contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeò vniuersos omnia & huic tribuere & illi verò negare.* Eorum hominum (vt res docuit) Attalus erat, qui quantum spes spopondisset, cuperent, ni vnius amici prudens monitio velut frænos animo eius gestienti secundis rebus imposuisset. Attalus à Stratio prudenter admonetur. Stratius cum eo fuit medicus ad idipsum à non securo Eumene Romam missus speculator rerum, quæ à fratre agerentur, monitorq; fidus si decedi fide vidisset. Is ad occupatas iam aures solicitatumque iam animum cùm venisset, aggressus tempestiuis temporibus rem prope prolapsam restituit: *alios alia regna creuisse rebus*, dicendo, *regnum eorum nouum, nullis vetustis fundatum opibus fraterna stare concordia: quod vnus nomen regium & præcipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum verò, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum quia tãtas præsentes eius opes cernat, sed quòd haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis esset nullam stirpē liberûm habentis.* (nec dum n. agnouerat eum, qui postea regnauit.) *Quid attineret vim afferre rei sua sponte mox ad eum āduenturæ? Accessisse etiam nouam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu & concordia regum resisti queat. Si verò ad externum bellum domestica seditio adiiciatur sisti non posse: nec aliud eum quàm ne frater in regno moriatur, sibiipsi spem propinquam regni erepturum. Si vtraque gloriosa res esset, & seruasse fratri regnum, & eripuisse: seruati tamē regni qui iūcta pietati sit, potiorē laudem fuisse. Sed enimuerò cùm detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quod ad deliberationē dubij superesse? Vtrum n. partem regni petiturũ esse, an totum erepturum? si partem; ambo infirmos distractis viribus, & omnibus iniuriis obnoxios fore: si totum, priuatúmne ergo maiorē fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an vltimum mori iussurum? Egregium n. vt fabulis traditus impiorũ fratrũ euentus taceatur, Persei exitum videri, qui ex fraterna cæde raptum diadema, in tēplo Samothracũ, velut præsentibus diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui nõ illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatē constantiamq; laudaturos, si fidē ad vltimũ fratri præstitisset.* Hæc plus

XX Attalus in senatum introducitur.

valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam, & sua merita eo bello, fratrisque, si qua erant, & Gallorum defectionem, quę nuper ingenti motu facta erat, exposuit

Petiit *vt legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate*
ab armis auocarentur. His pro regni vtilitate editis
mandatis, *Aenum sibi & Maroneam petiit.* Ita de-
stituta eorum spe, qui fratre accusato partitionem
regni petiturum crediderant, curia excessit. Vt
rarò aliàs quisquam rex aut priuatus, tanto fauo-
re tantoque omnium assensu est auditus: omni-
bus honorib. muneribusque & præsens est cultus,
Rhodiorũ legati. & proficiscentem prosecuti sunt: Inter multas
Asiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxi-
mè legati ciuitatem conuerterunt. Nam cum
primò in veste candida visi essent, quòd & gra-
tulantes decebat, & si sordidam vestem habuis-
sent, lugentium Persei casum præbere speciem
poterant: postquam consulti ab Marco Iunio
consule patres, *stantibus in comitio legatis an lo-*
cum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale
ius in iis seruandum censuerunt: egressus è curia
consul, cùm Rhodij gratulatum se de victoria,
purgatumque ciuitatis crimina dicentes venisse,
petissent vt senatus sibi daretur, pronunciat: *socijs*
& amicis, & alia comiter atque hospitaliter præ-
stare Romanos, & senatum dare consuesse Rhodios
non ita meritos eo bello, vt amicorum sociorum nume-
ro habendi sint. His auditis prostrauerunt se omnes
humi, consulemque & cunctos, qui aderant oran-
tes, *ne noua falsáq; crimina plus obesse Rhodijs æquum*
censerent, quàm antiqua merita, quorum ipsi testes es-
sent. Extemplò veste sordida sumpta domos prin-
cipum cum precibus ac lacrimis circumibant.
orantes, vt prius cognoscerent causam, quàm
XXI condemnarentur. Marcus Iuuencius Talna præ-
tor, cujus inter ciues & peregrinos iurisdictio erat,
populum aduersus Rhodios incitabat: rogatio-
Vt Rhodiis bellum indiceretur, rogatio promulgatur. nemque promulgauerat, *vt Rhodiis bellum indice-*
retur, & ex magistratibus eius anni deligerent qui ad
id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futu-
rum esse. Huic actioni Marcus Antonius &
Marcus Pomponius tribuni plebis aduersabantur.
Sed & prætor nouo maloque exemplo rem in-
gressus erat, quod antè non consulto senatu, non
consulibus certioribus factis, de sua vnius sen-
Rogationi in Rhodios à tribunis intercedi-tur. tentia rogationem ferret, *vellent iuberent ne Rho-*
diis bellum indici: cùm antea semper prius senatus
de bello consultus esset, deinde ad populum la-
tum: & tribuni plebis: cùm ita traditum esset, ne
quis prius intercederet legi, quàm priuatis sua-
dendi dissuadendique legem potestas facta esset:
eoque persæpe euenisset, vt qui non professi es-
sent se intercessuros, animaduersis vitiis legis ex
ratione dissuadentium, intercederent: & qui ad in-
tercedendum venissent, desisterent, victi au-
ctoritatibus suadentium legem. Tum inter præ-
torem tribunosque omnia intempestiuè agendi
certamen erat. Tribuni festinationem prætoris
ante tempus intercedendo in aduentum impera-
toris

* * * *

XXII *peccauerimus ne adhuc dubium est, pœnas, ignominias*
omnes iam patimur. Antea Carthaginensibus victis,
Philippo, Antiocho superatis, cùm Romam venissemus, Rhodiorũ ad Patres conscriptos oratio.
ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, Pa-
tres conscripti, ex curia in Capitolium ad deos vestros
dona ferentes veniebamus: nunc ex sordido diuersorio
vix mercede recepti, ac propè hostium more extra vr-
bem manere iussi, in hoc squalore venimus in curiã Ro-
manam Rhodij quos prouinciis nuper Lycia atque Ca-
ria, quos præmiis atq; honoribus amplissimis donastis.
Et Macedones Illyriosque liberos esse, vt audimus,
iubetis, cùm seruierint antequam vobiscum bellarent
(nec cuiusquam fortunæ inuidemus, imò agnoscimus
clementiã populi Romani) Rhodios qui nihil aliud quã
quieuerunt hoc bello, hostes ex socijs facturi estis? Cer-
tè quidẽ vos estis Romani, qui ideò felicia bella vestra
esse, quia iusta sint, præ vobis fertis: nec tam exitu co-
rũ, quod vincatis, quàm principiis, quòd nõ sine cau-
sa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugna-
ta, Carthaginiẽses, Athenæ oppugnatæ, & Græcia in
seruitutẽ petita & adiutus Annibal pecunia, auxiliis;
Philippũ hostẽ fecerunt. Antiochus ipse vltrò ab Ae-
tolis hostibus vestris accersitus, ex Asia classe in Græ-
ciã traiecit: Demetriade & Chalcide & saltu Thermo-
pylarũ occupato, de possessione imperij vos deiicere co-
natus. cum Perseo, socij vestri oppugnati, alij interfecti
reguli principesq; gentiũ aut populorum, causa belli vo-
bis fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habi-
tura est, si perituri sumus? Nõdum segrego ciuitatis cau-
sam à Polyarato & Dione ciuibus nostris, & iis quos vt
traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodij æquè no-
xij essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset?
Persei partibus fauimus: & quemadmodum Antiochi
Philippique bello pro vobis aduersus reges, sic nunc pro
rege aduersus vos stetimus. Qemadmodum soleamus
socios iuuare, & quàm impigrè capessere bella, C. Li-
uium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui classi-
bus vestris in Asia præfuerunt. Numquam vestræ na-
ues pugnauere sine nobis nostra classe pugnauimus se-
mel ad Samum, iterum in Pamphylia aduersus Anni-
balem imperatorẽ: quæ victoria nobis eo gloriosior est,
quòd cum ad Samum magnam partem nauium aduersa
pugna & egregiam iuuentutem amisissemus, ne tanta
quidẽ clade territi, iterum ausi sumus regiæ classi ex Sy-
riæ venienti obuiam ire. Hæc non gloriandi causa re-
tuli, neq; enim ea nunc nostra est fortuna: sed vt admo-
nerem, quemadmodum adiuuare socios solerent Rhodij.
Præmia Philippo & Antiocho deuictis amplissima ac-
cepimus à vobis. Si quæ vestra nunc est fortuna deûm XXIII
benignitate & virtute vestra, ea Persei fuisset, & præ-
mia petitum ad victorem regem venissemus in Mace-
doniam, quid tandem diceremus? Pecuniane à nobis ad-
iutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an naualí-
bus? Quod præsidiũ tenuisse nos? Vbi pugnasse, aut sub
illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, vbi mi-
les noster, vbi nauis intra præsidia sua fuisset, quid re-
sponderemus? Causam fortasse diceremus apud victo-
rem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim le-
gatos vtroque de pace mittendo consecuti sumus, vt
nec ab vtraque parte gratiam iniremus, ab altera
etiam crimen & periculum esset. Quamquam Perseus
verè obiiceret, id quod vos non potestis Patres con-
scripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui
pollicerentur vobis quæ ad bellũ opus essent, naualibus
armis, iuuentute nostra, sicut prioribus bellis ad om-
nia paratos fore. ne præstaremus, per vos stetit, qui de

quacumque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tāquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neq; dictum est in ciuitate vestra Rhodij quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc iam non quod factum est, defensurus sum: non adeò insanio: sed publicam causam à priuatorum culpa segregaturus. Nulla enim est ciuitas, quæ non & improbos ciues aliquādo, & imperitā multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audiui, qui assentādo multitudini grassarentur: & secessisse aliquando à vobis plebē, nec in potestate vestra Rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata ciuitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiā petentes plebem nostram consiliis deprauarent? qui tamen nihil vltrà valuerunt, quàm vt in officio cessaremus. Non præteribo id quod grauissimū est in hoc bello crimē ciuitatis nostræ. Legatos eodem tēpore & ad vos & ad Persea de pace misimus. quod infelix consilium furiosus (vt postea audiuimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum cōstat, tāquam C. Popilius legatus Romanus quē ad summouendus à bello Antiochum & Ptolomæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea siue superbia, siue stultitia appellanda est, eadem quæ apud vos, & apud Persea fuit. Tam ciuitatum quàm singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliæ iracundiæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in Venerēm proniores aliæ sunt. Atheniensium populum fama est celerem & supra vires audacem esse ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea quibus fidit ingredientem. Non negauerim & totam Asiæ regionem inaniora parere ingenia, & nostrorum tumidiorem sermonem esse, quòd excellere inter finitimas ciuitates videamur: & idipsum non tam viribus nostris, quàm vestris honoribus ac iudiciis. Satis quidem & tunc in præsentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. si tum parum ignominiæ pensum est, hæc certè tam miserabilis ac supplex legatio, etiā insolentioris quàm illa fuit legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum præsertim, iracundi oderunt, prudentes irrident vtique si inferioris aduersus superiorem est: capitali pœna nemo
XXIV *vmquam dignam iudicauit. Id enimuero periculum erat, ne Romanos Rhodij contemnerent: etiam deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quēquam fulmine ictum audiuimus. Quid igitur superat quod purgamus, si nec factum hostile vllum nostrum est, & verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem ciuitatis meruerunt? Voluntatis nostræ tacitè velut litem æstimari vestris inter vos sermonibus audio Patres conscripti: fauisse nos regi, & illum vincere maluisse: ideo bellū persequēdos esse credunt. Alij vestrum, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus vllius ciuitatis ita cōparatum esse, vt si quis vellet inimicum perire si nihil fecerit quo id fiat, capitis damnetur. His qui nos pœno, non crimine liberāt, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hāc dicimus legem, si omnes voluimus quod arguimur, distinguimus voluntatem à facto, omnes plectamur. Si alij principum nostrorum vobis, alij regi fauerunt: non postulo vt propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salui sint. illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quàm ciuitas ipsa & hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt aut mortē sibi consciuerunt alij damnati à nobis, in potestate vestra erunt Patres conscripti. Ceteri Rhodij, sicut gratiam nullā meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc quod nunc cessatū in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos ne plus obsit nobis quod vno bello cessauimus, quàm quod duobus bellis pro vobis pugnauimus. Philippum, Antiochum, Persea tamquam tres sententias ponite: duæ nos absoluunt: vna dubia est, vt grauior sit. Illi de nobis si iudicarent, damnati essemus. vos iudicate Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis Patres cōscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis, cùm nemo Rhodiorum arma aduersus vos laturus sit. Si perseuerabitis in ira, tempus à vobis petemus quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum feminarum est, cum omni pecunia nostra naues conscendemus: ac relictis penatibus publicis priuatisque, Romam veniemus & omni auro & argento, quicquid publici, quicquid priuati est in comitio in vestibulo curiæ vestræ cumulatu, corpora nostra coniugumque ad liberorum vestræ potestati permittemus, hic passuri quodcumque patiēdū erit procul ab oculis nostris vrbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani iudicare possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis iudicium, quòd numquam iudicauimus nos vestros hostes: nec quicquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.*

Secundum talem orationem vniuersi rursus procidcrunt, ramosque olcæ supplices iactantes, XXV
tandem excitati curia excesserunt. Tunc sententiæ interrogari cœptæ. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules prætoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adiuuit, M. Porcius Cato, qui asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulacrum viri copiosi quæ dixerit referēdo: ipsius oratio scripta extat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est *vt nec hostes fierent, nec socij permanerent.* Philocrates & Astymedes principes legationis erant *partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationē placuit, partem cum Astymede Rhomæ subsistere quæque agerentur sciret, certioresque suos faceret.* In præsentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque iusserunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata quæ per se tristia fuissent: quia maioris mali leuatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplò coronam viginti millibus aureorum decreuerunt: Theodotū præfectum classis in eam legationem miserunt: *Societatem ab Romanis ita volebant peti, vt nullum de ea rescitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod nisi impetrarēt, maior repulsis ignominia esset.* Præfecti classis id vnius erat ius, vt agere de ea re sine rogatione vlla perlata posset. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, vt sociali fœdere se cum Romanis non illigarent: ob nullam aliam causam, quam ne spem regibus abscinderent auxilij sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc vtique petenda societas videbatur, non quæ tutiores

M. Porcius Cato Rhodiorū causa adiuuit.

oreseos ab alijs faceret-nec enim timebant quēquam præter Romanos) sed quæ ipsis Romanis minus suspectos.

Caunij desciscunt à Rhodijs.

Sub idem ferè tempus & Caunij desciuere ab his, & Mylassenses Euromensiū oppida occuparunt. Non ita fracti animi ciuitatis erant, vt non sentirent, *si Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cætera aut se ipsa per defectionē liberarent, aut à finitimis occuparētur: includi se insulæ paruæ, & sterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ vrbis populū posset.* Missa igitur iuuētute properè ad Caunios, quāquam Cybiratarum asciuerant auxilia, coëgerunt imperio parere: & Mylassenses Alabandenosque, qui Euromensium prouincia adempta, ad ipsos coniuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

XXXVI

Quæ in Illyrico gesta sunt, & in Epiro.

Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur, interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut antè dictum est, in potestatem redacto, Scodræ, quæ regia fuerat præsidio imposito Gabiniū præfecit: Rhizoni & Olzinio vrbibus opportunis C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. Vbi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cùm insulis obuiam effusa. Hic præsidio imposito in Molossidem transgressus: cuius oppidis præter Passaronem & Tegmonem, & Phylacen. & Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous & Theodotus principes eius ciuitatis erant, insignes & fauore Persei, & odio aduersus Romanos, iidem vniuersæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia priuatæ noxæ, quia ipsis nulla spes veniæ erat, vt communi ruina patriæ opprimerentur, clauserunt portas: multitudinem, vt mortem seruituti præponerēt, hortantes. Nemo aduersus prępotentes viros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidā nobilis & ipse adolescens, cum maior à Romanis metus timorē à principibus suis vicisset: *Quæ vos rabies,* inquit, *agitat, qui duorū hominum noxæ ciuitatis accessionem facitis? Equidem pro patria qui letum oppetissent, sæpè fando audiui: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inuenti sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Hæc dicētem cùm multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi vulneribus interfecti:

Illyricæ res componuntur de Anicij & quinque legatorum sententia.

vrbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tegmonem, ipso interfecto per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diuisisque in hyberna copiis per opportunas vrbes, regressus ipse in Illyricū. Scodræ, quò quinque legati ab Roma venerant, euocatis ex tota prouincia principibus, conuentum habuit. Ibi pro tribunali pronunciauit de sententia concilij. *senatum populumq; Romanum Illyrios esse liberos iubere, præsidia ex omnibus oppidis, arcibus et castellis sese deducturum: non solùm liberos, sed etiā immunes fore Isenses & Taulantios, Dassaretiorū Tirustas, Rizonitas Olciniatas, quod incolumi Gētio ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare, quod relicto Caranantio cum armis ad Romanos transissent. Scordrensibus & Dassarensibus & Selepitanis, cæterisq; Illyrijs vectigal dimidium eius quòd regi pendissent.* Inde in tres partes Illyricum diuisit. vnā eam fecit quæ supra dicta est, alteram Labeatas omnes, tertiam Agrauonitas & Rizonitas, & Olciniatas, accolasque eorum. Hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hyberna rediit.

XXXVII

Paulus vrbes aliquas diripi iubet.

Dum hæc in Illyrico geruntur, Paulus ante aduentum decem legatorum Q. Maximum filium iam ab Roma regressum ad Æginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quòd cùm Martio Cos. tradidissent vrbem, petita vltro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium nouum crimen erat. Famæ de victoria Romanorū fidem non habentes, in quosdā militum vrbem ingressos hostiliter sæuierant. Ad Aeniorum quoque hostiliter vrbem diripiēdam L. Postumium misit, quòd pertinacius quàm finitimæ ciuitates in armis fuerant.

Paulus Græciam peragrat.

Autumni ferè tempus erat, cuius temporis initio circumeundam Græciam, visendaq; quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quàm oculis noscuntur, vt statuit, præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Thessaliā Delphos petit, inclytū Oraculum. vbi sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus impositurі statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinauit. Lebadiæ quoque templū Iouis Trophonis adiit: ibi cùm vidisset os specus, per quod oraculo vtentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Ioui Hercinnæque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi, æuoque antè insulæ ponte continenti iunctæ descendit.

Trophonis specus.

Aulis

A Chalcide Aulidem traijcit, trium millium spatio distantem, portum inclytum statione quondam mille nauium Agamemnoniæ classis. Dianæq; templum, vbi nauibus cursum ad Troiam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticæ ventum est, vbi pro deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est fontibus riuisque circa amœnum.

Athenæ.

Athenas inde, plenas quidem & ipsas vetustate famæ, multa tamē visenda habentes: arcem, portus, muros Pirę eū vrbi iungentes, naualia magnorum imperatorū, simulacra deorum hominumque omni genere & materiæ & artium insignia. Sacrificio Minernę præsidi arcis in vrbe facto profectus, Corinthum altero die peruenit.

XXVIII

Corinthus.

Vrbs erat tunc pręclara ante excidium, arx quoque & Isthmus prębuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus: Isthmus duo maria ab occasu & ortu solis finitima, arctis faucibus dirimens.

Sicyon & argi Epidaurus.

Sicyonem inde & Agros nobiles vrbes adit: inde haud parem opibus Epidorum, sed inclytam Aesculapij nobili templo: quòd quinque millibus passuum ab vrbe distans, nunc vestigiis reuulsorum donorum, tum donis diues erat, quæ remediorum salutarium ęgri mercedem sacrauerant deo.

Lacedæmõ.

Inde Lacedęmonem adit, non operum magnificētia, sed discipli-

Olympia.

na institutisque memorabilem: vnde per Megalopolin Olympiam ascendit. Vbi & alia quidam spectanda visa, & Iouem velut præsentem intuens, motus animo est. Itaque haud secus quàm si in Capitolio immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata Græcia, vt nihil eorum quæ quisque Persei bello priuatim ac publicè sensisset, inquireret, ne cuius metu solicitaret animos sociorũ: Demetriadem

Ætoli Paulo consuli occurrunt sorditati.

cùm reuertit, in itinere sordidata turba Ætolorum occurrit. mirantique & percunctanti *quid esset*, defertur, D L. principes ab Lycisco & Tisippo circumsesso senatu per milites Romanos, missos à Bœbio præside, interfectos: alios in exilium actos esse: bonaque eorum qui interfecti essent, & exulum, possidere qui arguebant. Iussis Amphipolim adesse, ipse conuento Cn. Octauio Demetriade, postquam fama accidit traiecisse iam mare decem legatos, omnibus aliis omissis Apolloniam ad eos pergit. Quò cum Perseus obuiã Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est) ipsum quidem benignè allocutus est: ceterùm postquam in castra ad Amphipolim venit, grauiter increpuisse traditur C. Sulpiciũ *primùm quòd Perseatã procul à se vagari per prouinciam passus est: deinde quòd adeò indulsisset militibus, vt nudare tegulis muros vrbis ad tegenda hybernacula sua pateretur: referrique tegulas et resarciri tecta sicut fuerant, iussit*. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo traditos, A. Postumio in custodiam misit: filiam cum minore filio à Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX

Paulus cum decem legatis res Macedonicas componit.

Ipse vbi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes ciuitatum iusserat, literasque omnes quæ vbique depositæ essent, & pecuniam regiam conferri, cum decem legatis circumfusa omni multitudine Macedonum in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen nouum formam terribilem præbuit tribunal, summotor aditus, præco, accensus, insueta omnia oculis auribusque, quæ vel socios, nedum hostes victos terrere possent. Silentio per præconem facto, Paulus Latinè quæ senatui, quæ sibi ex concilij sententia visa essent, pronunciauit: ea Cn. Octauius prætor (nam & ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat. *Omnium primùm liberos esse iubere Macedonas, habẽtes vrbes easdẽ agrosq;, vtentes legibus suis, annuos creãtes magistratus tributum dimidiũ eius quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones diuidi Macedoniã, vnam fore & primã partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnem sit: accessurũ huic parti trans Nessum ad orientẽ versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella oppida, præter Aenũ et Maroneã & Abdera: trans Strymonem autem vergentia ad occasum Bisalticam omnẽ cum Heraclea, quã Sinticẽ appellant. Secundã fore regionem, quã ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen, Heracleã et Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluuius, additus Pæonis, qui propè Axiũ flumen ad regionẽ oriẽtis colerent. Tertia pars facta, quã Axius ab oriẽte, Peneus amnis ab occasu cingũt: ad septentrionẽ Bora mõs obiicitur. adiecta huic parti regio Pæonia, quà ab occasu præter Axiũ amnẽ porrigitur: Edessa quoq; et Berœa eodẽ concesserunt. quarta regio trans Borã montẽ vna parte confinis Illyrico, altera Epiro.*

Macedonia in quatuor regiones diuiditur.

Capita regionũ vbi cõcilia fierẽt, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicem, tertiæ Pellã, quartæ Pelagoniã fecit. Eo cõcilia suæ cuiusq; regionis indici, pecuniã conferri, ibi magistratus creari iussit. Pronũciauit deinde *neq; cõnubiũ, neq; cõmerciũ agrorũ q; ædificiorũ inter se placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Metalla quoq; auri atq; argẽti nõ exerceri: ferri et æris permitti: vectigal exercẽtib. dimidiũ eius impositũ quod pepẽdissẽt regi. Et sale inuecto vti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniã, quòd et sua fuisset, et continens esset finib. suis, omnib. dare libertatẽ pronunciauit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratã Pæoniã, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperauit, vt Stobos Pæoniæ deueherẽt, pretiũq; statuit. Naualem materiã et ipsos cædere, et alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent* (excepta autẽ tertia omnes erant) *permisit, vt præsidia armata in finibus extremis haberẽt.*

Capita regionũ Macedoniæ.

XXX

Hæc pronunciata primo die conuentus, variè affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & leuatum annuũ vectigal. regionatim cõmerciis interruptis ita videri lacerata tãquã animalia in artus alterũ alterius indigentes distracta: adeò quanta Macedonia esset, quam diuisui facilis, & à seipsa quæq; cõtempta pars esset. Macedones quoque ignorabant.

Macedonicarũ regionum situs.

Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros (trãs Nessum amnẽ incolunt, & circa Strymonẽ) & multas frugũ proprietates, & metalla, & opportunitatẽ Amphipolis, quæ obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniã aditus. Secũda pars celeberrimas vrbes Thessalonicẽ & Cassandriam habet, ad hoc Pallenẽ fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoq; opportunitates ei præbent portus ad Toronẽ, ac montẽ Atho (Æneæ vocant hunc) alij ad insulam Eubœã, alij ad Hellespõtũ opportunè versi. Tertia regio nobiles vrbes Edessam & Berœã, & Pellã habet, & Vettiorũ bellicosam gentem, incolas quoq; permultos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionẽ Eordei & Lyncestæ & Pelagones incolunt: iuncta his Atintania, & Stymphalis. & Elimiotis. Frigida hæc omnis, duraque cultu & aspera plaga est: cultorũ quoq; ingenia terræ similia habet: ferociores eos & accolæ barbari faciunt, nunc bello exercentes, nũc in pace miscentes ritus suos. Diuisæ itaq; Macedoniç partium vsibus separatis, quanta vniuersos teneat Macedonas formula dicta, cum leges quoq; se daturũ ostẽdisset.

XXXI

De Ætolis quid Paulus decreuerit.

Ætoli deinde citati, in qua cognitione magis vtra pars Romanis, vtra regi fauisset, quçsitũ est, quã vtri fecissent iniuriã, aut accepissent. Noxa libertati interfectores, exilium pulsis çquè ratum fuit, ac mors interfectus. A. Bœbius vnus est damnatus, quod milites Romanos prçbuisset ad ministeriũ cçdis. Hic euentus Ætolorum causç, in omnibus Grçciç gentib. populisq; eorũ qui partis Romanorum fuerãt, inflauit ad intolerabilem superbiam animos: & obnoxios pedibus eorum subiecit, quos aliqua parte suspicio fauoris in regem contigerat.

Tria genera principũ in Græcis ciuitatibus.

Tria genera principum in ciuitatibus erant: duo, quç adulando aut Romanorum

imperium, aut amicitiam regum sibi priuatim opes oppressis faciebant ciuitatibus: medium vnum, vtrique generi aduersum, libertatem & leges tuebatur. His vt maior apud suos charitas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorũ partis eius fautores, soli tũ in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi cùm frequentes & ex Peloponneso, & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ cõciliis adessent, impleuêre aures decẽ legatorũ: *non eos tantùm, qui se propalàm per vanitatẽ iactassent tã quã hospites et amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto fautores: reliquos per speciẽ tuendæ libertatis in cõciliis aduersus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mãsuras in fide gentes nisi fractis animis partiũ, aleretur confirmaretúrque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum exspectarent.* Ab his editis nominibus, euocatis literis imperatoris ex Ætolia Acarnaniaque & Epiro & Bœotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius, vt ipsi edicto euocarent. Id duabus de causis factum: vna, quòd fiduciæ plus animorumque esse Acheis ad non parendum credebant, & forsitan etiam in periculo fore Callicratem & cæteros criminum auctores delatoresque: altera, cur præsentes euocarent, causa erat, quòd ex aliis gentibus principum literas deprehensas in commentariis regiis habeant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis

Acarnanes. inuentis Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil nouatum, nisi quòd Leucas exempta & Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, *qui publicè aut priuatim partium regis fuissent*, in Asiam quoq; cognitionem extendere: & ad Antissan in Lesbo insula diruendam,

Antissæi Methymnã traducũtur. traducendos Methymnam Antissæos, Labeonẽ miserunt: *quòd Antenorem regium præfectum quo tẽpore cum lembis circa Lesbũ est vagatus, portu receptum commeatibus iuuissent.* Duo securi percussi, viri insignes: Andronicus Andronici filius Ætolus, quòd patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset: & Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant.

XXXII Macedonũ principes in Italiam ire iubentur. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus aduocatum conciliũ: pronunciatum, *quod ad statũ Macedoniæ pertinebat, senatores, quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio Respublica administraretur.* Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cũ liberis maioribus quàm quindecim annos natis præcedere in Italiam placeret. Id prima specie sæuum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratiq; duces exercituum, præfecti nauium aut præsidiorum, seruire regi humiliter, aliis superbè imperare assueti, prædiuites alij, alij quos fortuna non æquarent his sumptibus pares: regius omnibus victus vestitusq; e, nulli ciuilis animus, neque legum, neque libertatis æquè patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant *iussi Macedonia excedere: atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata.*

Leges Macedonibus dictæ a Paulo consule. Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, vt non hostibus victis, sed sociis benè meritis dare videretur: & quas ne vsus quidem longo tempore, qui vnus est legum corrector, experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quòd ex multò antè præparato, & in Asiæ ciuitates & ad reges missis qui denunciarent, & cum circumiret ipse Græciæ ciuitates indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit.

Ludicrum a ... Paulo Cos. editur. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo & athletarum & nobilium equorum conuenit: & legationes cum victimis, & quidquid aliud deorum hominumq; e causa fieri magnis ludis in Græcia solet. Ita factum est, vt non magnificentiam tantùm, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ, & opulentia, & cura eadem.

XXXIII Paulus Cos. Macedonũ omnis generis arma succendit. Vulgò dictum ipsius ferebant, *& conuiuium instruere, & ludos parare, eiusdem esse qui vincere bello sciret.* Edito ludicro omnis generis, clypeisque æreis in naues impositis, cætera omnis generis arma cumulata in ingentem aceruum, precatus Martem, Mineruam Luamque matrem & cæteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator face subdita succendit: deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerũt. Notata est in illo conuentu Europæ Asiæque vndique partim ad gratulationẽ, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis naualibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ, vt & priuatis, & ciuitatibus, & gentibus dona data pleraque eius generis sint ab imperatore, non in vsum modò, præsentem, sed etiã quod domos aueherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula

Macedonica præda. equorũ, quàm præda Macedonica omnis vt videretur exposita, statuarũ tabularumque, textilium, & vasorum ex auro & argento, & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia: vt non in præsentem modò speciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, sed in perpetuum vsum fierent. Hæc in classem imposita, deuehenda Romam Cn. Octauio data. Paulus benignè legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die peruenit. Prætergressus vrbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Nasicam, & Q. Maximum filium cũ parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuuerant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurrere: ipse Epirum petens, quintisdecimis castris Passaronem peruenit. Haud procul inde

XXXIV Epiri ciuitates, quæ ad Persea defecerant, diripiuntur. Anicij castra aberant. ad quem literis missis, *ne quid ad ea quæ fierent moueretur: senatũ prædam Epiri ciuitatum, quæ ad Persea defecissent exercitui dedisse:* summissis centurionibus in singulas vrbes, qui se dicerent *ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ sicut Macedones essent:* denos principes ex singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cum denunciasset, *vt aurum atq; argentum in publicum proferretur*, per omnes ciuitates cohortes dimisit.

cùm primùm magiſtratus ipſe cepiſſet, diem diceret,
inimicum ad populũ accuſaret. Ita & pretiũ rectè fa-
cti triumphum haberet L. Paulus pro egregiè bello ge-
ſto: & pœnã, ſi quid & vetere gloria ſua & noua in-
dignũ feciſſet. Sed videlicet cui crimẽ nullũ probrũ di-
cere poterat, eius obtrectare laudes voluit. Diem in-
tegrũ heſterno die ad accuſandum L. Paulum petiit:
quatuor horas, quantũ ſupererat diei, dicendo abſum-
pſit. Quis vnquam tã nocens reus fuit, cuius vitia vi-
tæ tot horis exprimi non poſſent? Quid interim obie-
cit, quod L. Paulus, ſi cauſam dicit, negatum velit?
Duas mihi aliquis conciones parũper faciat: vnã mi-
litũ Macedonicorũ; puram alteram integrioris iudi-
cij & à fauore & odio vniuerſo iudicãte populo Ro-
mano apud concionẽ togatã & vrbanã prius reus a-
gatur. Quid apud Quirites Romanos, Serui Galba, di-
ceres? Illa enim tibi tota abſciſſa oratio eſſet: in ſtatio-
ne ſeueriùs & intentiùs institiſti: vigiliæ acerbiùs et
diligentiùs circumitæ ſunt, operis plus quàm antea fe-
ciſti, cùm ipſe imperator & exactor circumires. Eo-
dẽ die & iter feciſti, & in aciẽ ex itinere duxiſti. Ne
victorẽ quidẽ te acquieſcere paſſus eſt: ſtatim ad perſe-
quendos hoſtes duxit. Cùm te præda partienda locu-
pletem facere poſſet, pecuniam regiã tranſlaturus in
triumpho eſt, & in ærariũ laturus. Hæc ſicut ad mi-
litum animos ſtimulãdos aliquem aculeum habẽt, qui
parum licentiæ, parũ auaritiæ ſuæ inſeruitum cenſent:
ita apud populũ Romanum nihil valuiſſent; qui vt
vetera atq; audita à parentibus ſuis non repetat, quæ
ambitione imperatorẽ clades acceptæ ſint, quæ ſeueri-
tate imperij victoriæ partæ: proximo certè Punico
bello, quid inter M. Minutiũ magiſtrum equitũ, & Q.
Fabiũ Maximum dictatorem interfuerit, meminit.
Itaq; accuſatorem id ſcire potuiſſe, & ſuperuacaneam
defenſionem Pauli fuiſſe. Tranſeatur ad alteram con-
cionem: nec Quirites vos, ſed milites videor appellatu-
rus, ſi nomen hoc ſaltem ruborem incutere, & vere-
cundiam aliquam imperatoris violandi afferre poſſit.
XXXVIII *Equidẽ ipſe aliter affectus animo ſum, qui apud exer-*
citum mihi loqui videar, quàm paulò ante erã, cùm ad
plebem vrbanã ſpectabat oratio. Quid etiam dicitis
milites? Aliquis eſt Romæ, præter Perſea, qui trium-
phari de Macedonibus nolit; & eũ non iiſdem mani-
bus diſcerpitis, quibus Macedonas viciſtis? Vincere
vos prohibuiſſet, ſi potuiſſet, qui triũphantes vrbem
inire prohibet. Erratis milites, ſi triumphũ imperato-
ris tantùm, & non militum quoque, & vniuerſi po-
puli Romani eſſe decus cenſetis. Non vnius hoc Pauli.
Multi etiã qui ab ſenatu non impetrarunt triũphum,
in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paulo ma-
gis eripere decus perfecti belli Macedonici poteſt, quàm
C. Luctatio primi Punici belli, quàm P. Cornelio ſe-
cundi, quàm illis qui poſt eos triumphauerunt. Nec L.
Paulum minorem aut maiorem imperatorẽ triũphus
faciet, militum magis in hoc vniuerſique populi Ro-
mani fama agitur, primùm ne inuidiæ & ingrati ani-
mi aduerſus clariſſimũquemque ciuem opinionem ha-
beat & imitari in hoc populũ Athenienſem laceran-
tem inuidia principes ſuos videatur. Satis peccatũ in
Camillo à maioribus veſtris eſt, quem tamen ante re-
ceptã per eum à Gallis vrbẽ violarunt: ſatis inſuper
vobis in P. Africano, Literni domicliũ & ſedẽ fuiſ-
ſe domitoris Africæ, Literni ſepulchrũ oſtendi. Eru-
beſcamus gloria ſi par illis viris L. Paulus, iniuria ve-
ſtra exæquetur. Hæc igitur primùm infamia delea-
tur, fœda apud alias gentes, dãnoſa apud noſtros. Quis
enim aut Africani, aut Pauli ſimilis eſſe in ingrata &
inimica bonis ciuitate velit? Si infamia nulla eſſet, et
de gloria tantũ ageretur, qui tandẽ triumphus non cõ-
munem nominis Romani gloriã habet? Tot de Gallis
triũphi, tot de Hiſpanis, tot de Pœnis ipſorum tãtùm
imperatorũ, an populi Romani dicuntur. Quemadmo-
dum non de Pyrrho modo, nec de Annibale, ſed de E-
pirotis Carthaginienſibuſq; triumphi acti ſunt: ſic nõ
M. Curius tantùm, nec P. Cornelius, ſed Romani
triũpharunt. Militum quidem propria eſt cauſa, qui
& ipſi laureati, et quiſq; donis quibus donati ſunt in-
ſignes, triumphũ nomine cient; ſuaſq; & imp. laudes
canentes per vrbem incedunt. Si quando non depor-
tati ex prouincia milites ad triumphũ ſint, fremũt, et
tamen ſuũ quoq; ſe abſentes, quòd ſuis manibus parta
victoria ſit, triũphare credunt. Si quis vos interro-
get, milites, ad quam rem in Italiã deportati, & non
ſtatim cõfecta prouincia dimiſſi ſitis: quid Romã fre-
quentes ſub ſignis veneritis, quid moremini hic, &
non diuerſi domos quiſq; abeatis veſtras: quid aliud re-
ſpondeatis, quàm vos triumphantes videri velle? Vos
certè victores cõſpici velle debebatis. Triũphatũ nu-
per de Philippo patre huius & de Antiocho eſt: am-
bo regnabãt, cum de his triũphatum eſt. De Perſeo ca- XXXIX
pto in vrbẽ cũ liberis abducto nõ triũphabitur? Quòd
ſi in curru ſcandentes Capitolium auratos purpura-
toſq; ex inferiore loco Lucius Paulus in turba toga-
torũ vnus priuatus interroget; Luci Anici, Cn. Octa-
ui, vtrũ vos digniores triumpho eſſe, an me cenſetis?
currũ ei ceſſuri, & præ pudore videntur inſignia ipſi
ſua tradituri: & vos Gentium quàm Perſea duci in
triũphum mauultis Quirites, & de acceſſione potius
belli quàm de bello triumphari? Et legiones ex Illyri-
co laureata vrbẽ inibũt, & nauales ſocij, Macedonicæ
legiones ſuo abrogato triũphos alienos ſpectabunt?
Quid deinde tã opimæ prædæ tam opulentæ victoriæ
ſpolijs fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorũ
detracta corporibus hoſtiũ? an in Macedoniam remit-
tentur? Quò ſigna aurea, marmorea, eburnea, tabulæ
pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantũ auri, tan-
ta pecunia regia? An noctu tamquam furtiua in æra-
rium deportabuntur? Quid illud ſpectaculũ maximũ?
nobiliſſimus opulentiſſimuſque rex captus vbi victo-
ri populo oſtenditur? Quos Syphax rex captus, acceſ-
ſio Punici belli, cõcurſus fecerit, pleriq; meminimus.
Perſeus rex captus, Philippus & Alexander filij re-
gis, tanta nomina ſubtrahentur ciuitatis oculis? Ipſũ
L. Paullũ bis. Cos. domitorem Græciæ, omniũ ocu-
li conſpicere vrbẽ curru ingredientem auent. Ad hoc
fecimus conſulem, vt bellum per quadrienniũ ingenti
etiã pudore noſtro tractum perficeret: cui ſortito pro-
uinciam, cui proficiſcenti præſagientibus animis vi-
ctoriã triumphumq; deſtinauimus: ei victori trium-
phum negaturi; & quidem non homines tantùm, ſed
deos etiam ſuo honore fraudaturi? dijs quoque enim, nõ
ſolùm hominibus, debetur. Vtrum maiores veſtri om-
nium magnarum rerum & principia exorſi ab dijs
ſunt, & finẽ eum ſtatuerunt? Cõſul proficiſcẽs præ-
torve paludatis lictoribus in prouinciã et ad bellum,
vota in Capitolio nuncupat victor perpetrato eodẽ,
in Capitolio triũphãs, ad eoſdem deos quib. vota nun-
cupauit, merita dona populi Romani traducit: pars

non minima triumphi est, victimæ præcedētes, vt appareat diis grates agentem imperatorem ob Rēpub. bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho iudicauit, alias alio cædente mactate. Illas quidem epulas senatus, quæ nec priuato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur: vtrum hominum voluptatis causa, an deorum hominumq; auctore Seruio Galba turbaturi estis? L. Pauli triumpho portæ claudentur? rex Macedonum Perseus cum liberis, & turba alia captiuorum, spolia Macedonū, circa flumen relinquentur? L. Paulus priuatus, tamquam rure rediens, à porta domum ibit? Et tu centurio, miles, quid de imp. Paulo senatus decreuit potius, quàm quid Seruius Galba fabuletur, audi: & hoc dicere me potius quàm illum audi. Ille nihil præter quàm loqui, & ipsum maledicè didicit: ego ter & vicies cum hoste per prouocationem pugnaui: ex omnibus cum quibus manum conserui spolia retuli, insigne corpus honestis cicatricibus omnibus aduerso corpore exceptis habeo. Nudasse deinde se dicitur: & quo quæque bello vulnera accepta essent retulisse. Quæ dum ostentat, adapertis fortè quæ velanda erant, timor inguinum proximis risum mouit. tum: *Hoc quoque quod ridetis*, inquit, *in equo dies noctesque persedendo habeo: nec magis me eius quàm cicatricum harum pudet, pœnitetque, quando numquam mihi impedimento ad Rempublicam benè gerendam domi militiæque fuit. Ego hoc ferro sæpè vexatum corpus vetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens & integrum denudet. Reuocate, si videtur, tribuni ad suffragium tribus: ego ad vos milites.*

*   *

XL summam omnis captiui auri argentique translati H S. millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit: quæ haud dubiè maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum, aut in fuga cū Samothracem peteret dissipatum, tradunt: eoque id mirabilius erat, quòd tantum pecunię intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coaceruatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus. Perseus contrà prædiues, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremò Paulus in curru magnam cùm dignitate alia corporis, tum senecta ipsa maiestatem præ se ferens. post currum inter alios illustres viros filij duo, Q. Maximus & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quæq; ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt, & pro rata aliis, si aut non refragati honori eius fuissent, aut benignè hac ipsa summa nunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenatis ante currum victoris ducis per vrbem hostium ductus, sed etiam victor Paulus auro purpuraque fulgēs. Nam duobus è filijs, quos duob. datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum

Pauli triūphus.

Duorum Pauli liberorū mors.

familiæque hæredes retinuerat domi: minor fermè duodecim annos natus, quinq; diebus ante triūphum, maior quatuordecim annorum triduo post triumphum decessit: quos pretexatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes prædestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus data à M. Antonio tribuno plebis concione, cùm de suis rebus gestis, more cæterorum imperatorum, disseruisset, memurabilis eius oratio & digna Romano principe fuit. *Quamquam, & quàm feliciter Rempubl. administrauerim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror, cùm spectaculo vobis nunc triumphus meus, nūc funera liberorum meorum fuerint: tamen paucis quæso sinatis me cum publica felicitate comparare eo quo debeo animo priuatam meam fortunam. Profectus ex Italia classem à Brundusio sole orto solui nona diei hora cum omnibus meis nauibus, Corcyram tenui. Indè quinto die Delphis Apollini pro me exercitibusque & classibus vestris sacrificaui. A Delphis quinto die in castra perueni: vbi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progressus quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex inter præsidia eius saltum ad Petrā euasi: & ad pugnam rege coacto acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi. & quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, vt semper successori traderent grauius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut prouentus secutus: ciuitates omnes Macedoniæ se dediderunt: gaza regia in potestatē venit: rex ipse, tradentibus propè ipsis diis, in templū Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoq; ipsi nimia iā fortuna mea videri eoq; suspecta esse. Maris pericula timere cœpi in tanta pecunia regia in Italiam traiicienda, et victore exercitu trāsportādo postquā omnia secundo nauiū cursu in Italiam peruenerunt, neque erat quòd vltra precarer, illud optaui, vt cùm ex summo retro volui fortuna consuesset, mutationem eius domus mea potius, quàm Respublica sentiret. Itaq; defunctā esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero quòd triūphus meus, velut ad ludibriū casuum humanorum duobus funeribus liberorū meorū est interpositus. Et cùm ego & Perseus nunc nobilia maximè sortis mortalium exempla spectemur, ille, qui ante se captiuos captiuus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triūphaui, ab alterius funere filij curru ex Capitolio ad alterū propè iā exspirantem veni: neq; ex tanta stirpe liberū superest, qui L. Aemilij Pauli nomen ferat. Duos enim tāquam ex magna progenie liberorum in adoptionē datos, Cornelia & Fabia gēs habet; Pauli in domo præter se nemo superest. Sed hāc cladē domus meæ, vestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur.* Hæc tanto dicta animo magis confudêre audientium animos, quàm si miserabiliter orbitatem suā deflendo locutus esset. C. Octauius Calendis Decembribus de rege Perseo naualem triumphum egit. Is triumphus sine captiuis fuit, sine spoliis. Dedit sociis naualibus in singulos denarios septuagenos quinque gubernatoribus qui in nauibus fuerant duplex, magistris nauium quadruplex. Senatus deinde habitus est: pa-

XLI Pauli ad Quirites de rebus suis gestis oratio.

XLII Octauij triūphus naualis.

tres censuerunt *vt Quintus Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, instrumētum quod haberet.* Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Cęteros captiuos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Legati regis Thracū Romam veniunt. Paucos post dies quàm hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimēdum filium aliosque obsides apportantes. Eis in senatum introductis, & idipsum argumenti prætendentibus orationis, *non sua voluntate Cotyn bello iuuisse Persea, quod obsides dare coactus esset:* orantibusque *vt eos pretio, quantum ipsi statuissent patres, redimi pateretur:* responsum ex auctoritate senatus est, *populum Romanum meminisse amicitiæ, quæ cum Cotye maioribusq; eius, & gente Thracum fuisset. obsides datos crimen, non criminis defensionem esse, cùm Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterùm etsi Cotys Persei gratiā prætulisset amicitiæ populi Romani, magis quid se dignū esset, quàm quid merito eius fieri posset, æstimaturum: filium atq; obsides ei remissurum.* Beneficia gratuita esse populi Romani; pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quàm præsens exigere. Legati nominati, T. Quintius Flamininus, C. Licinius Nerua, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in singulos binum millium æris. Bitis cum cæteris obsidib. à Carseolis accersitus, ad patrem cum legatis missus. Naues regiæ captæ de Macedonibus inusitatæ antè magnitudinis, in campo Martio subductæ sunt.

XLIII L. Anicij triumphus de Gentio rege Illyriorum. Hærente adhuc non in animis modò, sed penè in oculis memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalis triumphauit de rege Gentio, Illyrijsque. Similia omnia magis visa hominib., quàm paria: minor ipse imp. & nobilitate Anicius cum Æmilio, & iure imperij Prætor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrij Macedonibus, non spolia spolijs, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens: ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem, regiæque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia & suppellectilem regiam: auri viginti & septem, argenti decem & nouem pondo denariûm tria millia: & cxx. millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge & liberis, & Carauantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrij. De præda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum ciuibus, & socijs naualibus dedit quantū militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminib. celebratus. HS. ducenties ex ea pręda redactum esse, auctor est Antias, præter aurū argentumque quod in ærarium sit latum: quod quia vnde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis & cōiuge & fratre Spoletium in custodiam ex Senatusconsulto ductus, cæteri captiui Romæ in carcerem coniecti: recusantibusq; custodiam Spoletinis, Iguvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ ccxx. lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyreis & Apolloniatibus & Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit.

XLIV Consules eo anno agro tantùm Ligurum populato, cùm hostes exercitus nūquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt: & primò comitiali die consules crearunt. M. Claudium Marcellū, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores postero die L. Liuium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Neruam, P. Rutilium Caluum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ vrbanæ prouinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ, Sicilia & Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia intercalares fuerunt. Intercalatio. Augur eo anno mortuus est. C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quintium Flamininum: & flamen Quirinalis mortuus, M. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Prusias rex Romam venit. Is magno comitatu vrbem ingressus, ad forum à porta, tribunalque Q. Cassij pętoris perrexit: concursuque vndique facto, *deos qui vrbem Romam incolerent, senatumque & populum Romanum salutatum se dixit venisse: & gratulatum quod Persea Gentiumq; reges vicissent, Macedonibusq; & Illyrijs in ditionē redactis, auxissent imperiū.* Cùm pręror senatum ei, si vellit, eo die daturum dixisset: biduum petijt, quo templa deûm vrbemq; & hospites, amicosq; viseret. Datus qui circumduceret eum L. Cornel. Scipio quęstor, qui & Capuam ei obuiam missus fuerat: & ędes, quę ipsum comitesque eius benignè reciperent, conductę. Tertio post die senatum adit, gratulatus victoriam est: merita sua in eo bello commemorauit: petijt, Prusię postulata. *vt votum sibi soluere, Romæ in Capitolio decem maiores hostias, & Præneste vnam Fortunæ liceret. ea vota pro victoria populi Romani esse. Et vt societas secum renouaretur: agerq; sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datū à populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui cōmēdauit,* Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerāt, fauore est adiutus. Itaq; cętera quæ petebat cōcessa: de agro responsum est, *legatos ad rem inspiciendā missuros. Si ager populi Romani fuisset, nec cuiquā datus esset; dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si antē Antiochi non fuisset, eo ne populi quidē Romani factū apparere: aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere. si ex nullius iniuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidē, gratū esse donum posse, quod eum qui det, vbi vellet, ablaturum esse sciat. Faciè Nicomedis cōmentationem accipere. Quanta cura regum amicorū liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemæū Aegypti regē esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertijs iussa dari, & vasorū argēteorū pondo L. & filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabę filio regis Masanissę data essent: & vt victimæ aliaque, quę ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu

Præneste immolare vellet, regi ex publico sicut magistratibus Romanis præberentur: & vt ex classe quæ Brundusij esset, naues longæ viginti assignarentur quibus vteretur: donec ad classem dono datam ei rex peruenisset. L. Cornelius Scipio ad eo abscederet, sumptumque ipsi & comitibus præberet, donec nauem conscendissent. Mitè lætum & ea benignitate in se populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse: filium iussisse *donum populi Romani accipere.* Hæc de prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum maiestate nominis tanti tradit: *pilæatum capite raso obuiam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre, & ideo insignia ordinis eius gerere. Romæ quoque cùm veniret in curiam, summisisse se, & osculo limen curiæ cõtigisse: & deos seruatores suos senatũ appellasse: aliãque orationẽ non tam honorificã audiẽtib., quàm sibi deformem habuisse.* Moratus circa vrbem triginta haud ampliùs dies, in regnum est profectus.

P: sua assentatio.

IN RELIQVOS T. LIVII LIBROS, QVI DESIDERANTVR, EPITOME.

LIBRI XLVI.

VMENES Rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis iudicatus videretur, si exclusus esset; aut liberatus crimine, si admitteretur: in commune lex lata est, ne cuiquam regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus Consul Ligures subegit. Legati Prusiæ regis conquesti sunt de Eumene, quòd fines suos depopularetur: dixeruntque eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodijs iuncta est. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXXVII. *millia*, XXII. *Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemæus Aegyptiorum rex à minore fratre è regno pulsus, missis ad eum legatis, in regnum restitutus est. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius enim Ariarathes accepit regnum: & amicitiam per legatos cum populo Romano renouauit. Res præterea aduersus Ligures, Corsos, & Lusitanos vario euentu gestas, & motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodùm reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore eius Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obses missus fuerat, clàm, quia minimè dimittebatur à Romanis, interemit: & ipse in regnum receptus. L. Aemilius Paulus, qui Persenm vicerat, mortuus, cuius tanta abstinentia fuit, vt cum ex Hispania & Macedonia maximas opes retulisset, vix ex auctione bonorum eius redactum sit, vnde dos vxori eius redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego consule, cui ea prouincia euenerat, siccatæ, agerque ex iis factus.*

LIBRI XLVII.

CN. Tremelio tribuno plebis mulcta dicta est, quòd cum M. Aemilio Lepido põtifice maximo iniuriosè contenderat. Sacrorum quoque magistratuum ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecenta viginti octo millia, trecenti quatuordecim. Et princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui dissidebant, fœdus ictum, vt alter in Aegypto alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex consilia Demetrij regis Syriæ, & viribus pulsus regno, à senatu restitutus est. Missi à senatu legati qui inter Masanissam & Carthaginienses de agro iudicarẽt. C. Martius consul aduersum Dalmatas parum prosperè primùm, postea feliciter pugnauit. cum quibus bello cõfligendi causa fuit, quod Illyrios populi Romani socios vastauerant. eandemque gentem Cornelius Nasica cõsul domuit. Q. Opinius consul transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida Antipolim & Nicæam vastabant subegit. Præterea res in Hispania à compluribus parum prosperè gestas continet. Consules anno quingẽtesimo nonagesimo octauo ab vrbe condita magistratum, peractis comitijs, insequendisque anni consulib. creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quòd Hispani rebellabant. Legati ad disceptandum inter Masanissam & Carthaginienses missi, nuntiauerunt, vim naualis materiæ se Carthagine deprehendisse. Aliquot prætores à prouincijs auaritiæ nomine accusati, & damnati sunt.

LIBRI XLVIII.

LVstrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecẽta viginti quatuor millia. Semina tertij belli Punici referuntur. Cùm in finibus Carthaginiensium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, vt Carthaginiensib., qui exercitum specie contra Masanissam regem, sed re vera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellũ indiceretur, contradicente P. Cornelio Nasica, placuit legatos mitti Carthaginẽ, qui specularentur, quod ageretur. Castigato senatu Carthaginiensiũ, quod contra fœdus exercitũ & nauales materias haberent, pacẽ inter eos & Masanissam facere voluerunt: Masanissa agro, de quo liti erat, cedente, sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cùm senatus pariturum se iudicio legatorum dixisset, ita bellum aduersus Romanos

suadendo concitauit, ut legatos, quo minus violarētur, fuga explicuerit. Id nūntiantes, infestum iam senatū Carthaginiensibus, infestiorē fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filij in pratura tenuissimo, ut valuit, (nam pauper erat) sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quōdam Macedoniæ, ingenti asseueratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censorib. erat lectus, antequam exspiraret præcepit filijs, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quam æris denos consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum virorum funera solere. De veneficijs quæsitum, Publilia, & Licinia nobiles fœminæ, quæ viros suos necasse insimulabātur, cognita causa, cùm prætori prædes vadesque dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa Masanissæ filius denunciauit, Carthagine delectus agi, Classem cōparari, & haud dubium bellum strui. Cùm Cato suaderet, ut ijs bellum indiceretur: P. Cornelio Nasica dicente, nihil temerè faciūdum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules cùm delectum seuerè agerent, nec quēquam gratia dimitterent: à tribunis, plebis qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerē coniecti sunt. Hispaniense bellum cùm parùm prosperè aliquoties gestum ita confudisset ciuitatem Romanā, ut ne ij quidem inuenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent. P. Cornelius Aemilianus processit: & excepturum se militiæ genus, quodcumque imperatum esset, professus est. quo exemplo ad militādi studiū omnes incitauit. L. Lucullus Cos. cùm Claudius Marcellus qui successerat, pacasse omnes Celtiberiæ populos videretur; Vacceos Cantabros, & alias incognitas adhuc nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus, L. Pauli filius, Africani nepos, sed adoptiuus, prouocatorem barbarū tribunus militum occidit: & in expugnatione interceptæ urbis maius multò etiam periculum adijt. nam murum primus omniū transcendit. Seruius Sulpicius Galba prætor malè aduersus Lusitanos pugnauit. Cùm legati ex Africa cum Carthaginiensium oratorib. & Gulussa Masanissæ filio redijssent, dicerentque & exercitum se, & classem Carthagine deprehendisse; perrogari sententias placuit, Catone, & alijs principib. senatus suadentib. ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quia verò Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustā causam belli videri: placuit, ut bello desisteretur, si Carthaginienses classem exussissent, & exercitum dimisissēt: si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Cùm locatum à Censoribus theatrum extrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, eamquam inutile, & nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est, populusque aliquandiu stans ludos spectauit. Carthaginienses cùm aduersum fœdus bellum Masanissæ intulerunt, victi ab eo nonagesimum secundum annum habente, & sine pulpamine mandere & gustare panim tātummodò solito; insuper Romanum bellum meruerunt.

LIBRI XLIX.

TErtij Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat cœptum consummati. Inter M. Porcium Catonem, & Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in ciuitate habebatur, alter vir optimus à senatu iudicatus erat, diuersis certatum est sententijs, Catone suadente bellum, & ut tolleretur, deleretурque Carthago, Nasica dissuadente: placuit tamen, eo quòd contra fœdus naues haberent, quod extra fines exercitum duxissent, quod socio populi Romani, & amico Masanissæ arma intulissent, quod filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum ijs indici. Prius quàm ullæ copiæ in naues imponerentur, Vticenses legati Romam venerunt, se, suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Ditis patri ludi ad Terentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti, qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo & altero anno ab urbe condita facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia peruicit, ut in decreto perstaretur, & ut consules quamprimùm proficiscerentur ad bellum. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperauerant, trecentis obsidibus, & armis omnibus, instrumentisque belli, si qua Carthagine erant; tunc cum ex auctoritate patrum iuberent, ut in alium locum dum procul à mari decem millia passuum, nec minus remotum oppidum facerent; indignitate rei ad bellandum Carthaginienses cōpulerunt. Obsideri, oppugnarique cœpta est Carthago à L. Martio, M. Manlio Coss. In qua oppugnatione, cùm neglectos ab una parte muros duo tribuni temerè cum cohortib. irrupissent, & ab oppidanis grauiter cæderentur, à Scipione Africano expliciti sunt, per quem & castellum Romanorū, quod nocte oppugnabant, paucis equitibus iuuantibus liberatum est; castrorumque, quæ Carthaginienses omnibus copijs pariter ab urbe egressi oppugnabant, liberatorum is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea cùm ab irrita oppugnatione Carthaginis Cos. (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret aduersus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui & prudentiæ eius, & virtuti inuidebant, sententijs, & ipse saltum ingressus est. cumque sicut prædixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus: & duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reuersus, liberauit eas, & incolumes reduxit. Quā virtutem eius & Cato vir promptioris ad vituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus est, ut diceret; reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare; Scipionem vigere. Et populus Romanus eo fauore illū complexus est, ut comitijs complurimæ eum tribus consulem scriberent, cùm hoc per ætatem minimè liceret. Cùm L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui in fidem populo Romano dediti, à Sergio Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrimè suasit. extat oratio in annalibus eius inclusa. Q. Fuluius Nobilior, & sæpe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba: ipse quoque Galba cùm se damnari videret, complexus duos filios prætextatos, & filium Caij Sulpicij, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. extant tres orationes eius; duæ aduersū Libonem tribunū plebis, rogationesque eius habitæ de Lusitanis; una cōtra L. Corneliū Cethegū, in qua Lusitanos

propè sese castra habentes caesos fatetur: quòd compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis per speciẽ pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam vltimae sortis homo, Persei regis se filium ferens, & mutato nomine Philippus vocatus, cum ab vrbe Roma, quò illum Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eius fabulam, velut ad verã euntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupauit. Fabulã autem huiusmodi finxerat: Ex pellice se & Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, vt in belli casus, quod ille cũ Romanis gereret, aliquod velut semen stirpis regiae extaret. Perseo demortuo, Adramiti se educatũ vsque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem à quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. affecto deinde eo, cùm prope ad vltimum finem vitae esset, detectam sibi tãdem originem suam: falsaeque matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cùm ad puberem aetatem venisset: obtestationesq; vltimas adiectas, vt res in occulto ad id tempus seruaretur. pubescenti libellum traditum; in quo relicti sibi duo thesaori à patre dicerentur. tum scientem mulierem subditiitium se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atque obtestatam, vt prius quàm ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum, excederet ijs locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod auxiliom à Demetrio, in Syriam se cõtulisse atq; ibi primùm quis ipse omninò esset palàm expromere ausum.

LIBRI L.

THessalia, cùm & illam inuadere armis, atque occupare Pseudophilippus vellet, per Rômanorum legatos auxilijs Achaeorum defensa est. Prusias rex Bithyniae omniũ, humilimorumque vitiorum, à Nicomede filio adiuuante Attalo rege Pergami occisus est. Habebat alterum filium, qui pro superiore ordine dentium enatũ habuisse vnum os continens dicitur. Cùm legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciendam Romani misissent, & vnus ex ijs caput multis cicatricib. sparsum haberet, alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur: dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quae eo tẽpore ex stirpe generis Persei regis Macedonum, inertia socordiaq; similem Prusiae regem habebat; iacẽte eo in ganeo & lustris, Hammonius regnabat, per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrij filius, occisi. Masanissa Numidiae rex, maior nonaginta annis, decessit vir insignis. Inter caetera opera iuuenilia, quae ad vltimum edidit: adeò etiam versus, in senectam viguit, vt post sextum & octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximus natu Micipsa, Gulussa, Manastabal, qui etiam Graecis literis eruditus erat, P. Scipio Aemilianus, cùm commune eis pater regnum reliquisset, & diuidere eos arbitrio Scipionis iussisset, administrationem regni diuisit: Item Phameae Himilconis praefecto equitum Carthaginiensium, viro forti, & cuius praecipua opera Poeni vtebantur, persuasit, vt cum equitatu suo ad Romanos transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masanissam missi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginienses Asdrubalem Masanissae nepotem, quem praetorem habebant, proditionis suspectum, in curia interemerunt. quae suspicio inde emanauit, quòd propinquus esset Gulussae, Romanorum auxilia iuuantis. P. Scipio Aemilianus cùm aedilitatem peteret, consul à populo dictus, quoniã per annos cõsuli fieri non licebat, cùm maximo certamine suffragantibus plebeijs, & repugnantibus aliquamdiu patribus, legibus solutus, & consul creatus est. M. Aemilius aliquot vrbes circũpositas Carthagini expugnauit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu M. Iuuentio pretore, à Q. Caecilio victus, captusque est & recepta Macedonia.

LIBRI LI.

CArthago in circuitu viginti tria millia passus patens, magno labore obsessa, & per partes capta est: primùm à Mancino legato, deinde à Scipione consule, cui extra sortẽ prouincia Africa data erat. Carthaginienses portu nouo, quia vetus à Scipione erat obstructus, facta, & contracta, clam exiguo tempore ampla classe, nauali praelio infeliciter pugnauerunt. Hasdrubalis quoque eorum ducis castra ad Nepherim oppidum loco difficillimo sita cum exercitu deleta sunt à Scipione. qui tandem vrbem expugnauit septingẽtesimo anno, quàm erat condita. Spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Vltimo vrbis excidio cum se Hasdrubal Scipioni dedisset, vxor eius, quae paucis antè dieb. de marito impetrare non potuerat, vt ad victorem transfugeret in medium se flagrantis vrbis incendium duobus cum liberis, ex arce praecipitauit. Scipio exemplo patris sui Aemilij Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugas ac fugitiuos bestijs obiecit. Belli Achaici semina referuntur haec; quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sunt. Corinthum missi erant, vt eas ciuitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

LIBRI LII.

CVm Achais, qui in auxilium Boeotios & Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopilas bello conflixit. quibus victis dux eorum Critolaus veneno sibi mortem consciuit. in cuius locũ Diaeus Achaici motus primus auctor ab Achais dux creatus, ab Isthmon à L. Mummio consule victus est. qui, omni Achaia in deditionẽ accepta, Corinthum ex Senatuscõsulto diruit, quia ibi legati Romani violati erãt. Thebae quoq; & Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit, nec quicquã ex ijs oppibus ornamentisq; quae praediues Corinthus habuit, in domom eius peruenit. Q. Caecilius Metellus de

Andrisco triumphauit, P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus de Carthagine & Hasdrubale. Viriathus in Hispania primùm ex pastore venator, ex venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, vniuersam Lusitaniam occupauit. M. Vitilium prætorem, fuso eius exercitu, cepit. post quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem gessit. tantumque terrorem his hostis intulit, vt aduersus eum consulari opus esset & duce, & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges gesta referuntur: Alexāder homo ignotus, & incertæ stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrij filius, qui à patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contempta secordia inertiaque eius, adiuuante Ptolemæo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemæus in caput grauiter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendūt, exspirauit; at ei in locum eius frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, à Diodoro quodam vno ex subiectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam fugit. L. Mummius de Achæis triumphauit. signa ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

LIBRI LIII.

A P. Claudius consul Salassos, gentem alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia à L. Tremelio quæstore cum exercitu cæsus est. Q. Cæcilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. à Q. Fabio proconsule pars maxima Lusitaniæ, expugnatis aliquot vrbibus, recepta est. Iulius senator Græcè res Romanas scripsit.

LIBRI LIV.

Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem & Numantinis pacē ob infirmitatē fecit. Lustrum à censorib. conditū est. Censa sunt ciuiū capita trecenta viginti octo millia, trecēta quadraginta duo. Cū Macedonum legati conquestū venissent de D. Iunio Syllano prætore, quod acceptis pecuniis prouinciam spoliasset. & senatus de querelis eorū vellet cognoscere: T. Manlius Torquatus, Syllani pater, petiit impetrauitque, vt sibi huiusmodi cognitio mandaretur. & domi causa cognita, filiū condemnauit, abdicauitque: ac ne funeri quidem eius, cùm suspendio vitam finisset, interfuit: sedensq; domi potestatem consultantib. ex instituto fecit. Q. Fabius procōsul, reb. in Hispania prosperè gestis labem imposuit, pace cum Viriato æquis cōditionibus facta. Viriathus à proditoribus, consilio Seruilij Cæpionis, interemptus est, & ab exercitu eius multum cōploratus ac nobilissime tumulatus, vir duxque magnus per XIIII. annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

LIBRI LV.

PVblio Cornelio Nasica, cui cognomē Serapion fuit ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum: & D. Iunio Bruto consulibus delectum habentib. in cōspectu tyronū res saluberrimi exēpli facta est, nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusq; sub furca, diu virgis cæsus est, & sestertio nummo venijt. Tribuni plebis quia non impetrarent vt sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerē mitti iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania ijs, qui sub Viriatho militauerant, agros, oppidumq; dedit, quod Valentia vocatum est, M. Popilius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat cum exercitu fusus fugatusque. C. Hostilio Mācino consule sacrificante, pulli ex cauea euolauerunt. conscendenti deinde in nauim, vt in Hispaniā proficisceretur, accidit audiri: maneMancine. *quæ auspicia tristia fuisse euentu probatum est. victus enim à Numantinis, & castris exutus, cùm spes nulla seruandi exercitus esset pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorū millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniā vrbium expugnationib. vsque ad Oceanum perdomuit: & cùm fluuium Obliuionem transire nollet, raptum signifero signū ipse transtulit: & sic vt transgrederentur persuasit. Alexandri filius rex Syriæ decē annos admodum habens, à Diodoro, qui Tryphon cognominabatur tutore suo, per fraudem occisus est: corruptis medicis, qui cum calculi dolori consumi, ad populū mentiti, dum secant illum, occiderunt.*

LIBRI LVI.

D. Iunius Brutus in vlteriore Hispania feliciter aduersus Gallæcios pugnauit. dissimili euētu M. Aemilius Lepidus proconsul aduersus Vaccæos rem gessit: cladēmq; similem Numātinæ passus est. Ad exsoluendum Numantinis fœderis religione populum Mancinus, cum huius rei auctor fuisset; deditus Numātinis, non est receptus. Lustrum à censorib. conditū est. Censa sunt ciuium capita trecenta viginti tria millia. Fuluius Flaccus consul Vardeos in Illyrico subegit. M. Cosconius prætor in Thracia cùm Scordiscis prosperè pugnauit. Cùm vitio ducum bellum Numantinū non sine publico pudore duraret, delatus est vltro Scipioni Africano à senatu populoque Romano consulatus: quem cùm illi capere ob legem, quæ vetabat quemquā intra decem annos iterum consulem fieri non licere, minimè vellet; sicuti priori cōsulatu, legib. solutus est. Bellum seruile in Sicilia ortum, cum opprimi à prætorib. non potuisset; C. Fuluio consuli mandatum est. huius belli initium fuit Eunus seruus, natione Syrus, qui contracta agrestium seruorum manu & solutis ergastulis, iusti exercitus numerum impleuit. Cleon quoq; alter seruus ad septuaginta millia seruorum cōtraxit: & copijs iunctis, contra populum Romanum, exercitumque eius bellum sæpenumero gesserunt.

LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit: & corruptum licentia luxuriaq; exercitum, ad seuerissimã militiæ disciplinam reuocauit. omnia enim deliciarum instrumenta recidit: duo millia scortorum à castris eiecit. militem quotidie in opere habuit: & triginta dierum frumẽtum ad septenos vallos ferre cogebat. ægrè propter onus incedenti dicebat: Cùm gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. *Alij scutum parum habiliter ferenti, eum scutum amplius iusto ferre iußit: neque id se reprehendere; quando melius scuto, quàm gladio vteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarent milites, vendidit. sæpe aduersus eruptiones hostium feliciter pugnauit. Vaccæi obseßi, liberis & coniugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplißima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, cùm celare alijs imperatorib. regum munera mos esset, pro tribunali acceptur ũ se esse dixit, eaq; omnia referre quæstorem in publicas tabulas iußit; ex ijs, viris fortibus dona se daturum. Cùm vndique Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame videret vrgeri, hostes qui pabulatum exierant, vetuit interimi: quòd diceret: velocius eos absumpturos frumẽtum, quod haberent, si plures quidem fuissent.*

LIBRI LVIII.

Tib. Sempronius Gracchus tribunus plebis, cùm Agrariam legem ferret aduersus volũtatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quàm decem iugera poßideret, in eum furorem exarsit, vt M. Octauio collegæ, causam diuersæ partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seque & fratrem Caiũ, & Ap. Claudium socerum triumuiros ad diuidũdum agrum crearet. Promulgauit & aliam legem Agrariã, qua si quis latius agrũ patefaceret, vt ijdem triumuiri iudicarent quà publicus ager, quà priuatus esset. deinde cùm minus agri esset, quàm quod diuidi posset, sine offensa etiam plebis (quoniam eos ad cupiditatẽ amplum modum sperandi incitauerat) legem se promulgatum ostendit, vt ijs, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quæ regis Attali fuisset, diuideretur. Hæredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus cõmotus grauiter senatus, ante omnes T. Annius consul. qui cùm in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eũ pro rostris concionatus est. Cùm iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primùm fragmentis subselliorum, & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. Res præterea in Sicilia vario euentu aduersum fugitiuos gestas continet.

LIBRI LIX.

Numantini fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidauerunt. Captam vrbem Scipio Africanus deleuit, & de ea triumphauit: quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rutilius consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit. Aristonicus regis Eumenis filius, Asiam occupauit, cùm testamento Attali regis legata populo Romano libera esse deberet. aduersus eum P. Licinius Crassus consul cùm idem pontifex maximus esset (quod numquam antea factum erat) extra Italiã profectus, prælio victus, & interẽptus est. M. Perpenna consul victum Aristonicam in deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus, tunc primùm vterque ex plebe censores facti lustrum condiderunt. Censa sunt ciuium capita CCCXVII. millia, DCCCXIII. præter pupillos & viduas. Q. Metellus censor censuit, vt omnes cogerentur ducere vxores liberorum creandorum causa, extat oratio eius, quam Augustus Cæsar, cùm de maritandis ordinib. ageret, velut in hæc tempora scriptam in senatu recitauit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, à quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo deijci iußit: quod ne fieret, cæteri trib. pleb. auxilio fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, vt eundem tribunum plebis quoties vellet, creari liceret, rogationem eius P. Africanus grauißima oratione dissuasit. in qua dixit, Ti. Gracchũ iure cæsum videri. Gracchus contrà suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriæ, & Phrahatem Parthorum regem gesta, nec magis quieta res Aegypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus, ob nimiam eius crudelitatẽ suis inuisus, incensa à populo regia, clàm in Cyprum profugit. & cum sorori eius Cleopatræ, quam (filia eius virgine per vim compressa, atque in matrimonium ducta) repudiauerat, regnum à populo datum esset; infensus, filium quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputque eius, & manus, & pedes matri misit. Seditiones à triumuiris Fuluio Flacco, & C. Graccho, & C. Carbone agro diuidundo creatis excitatæ. quibus cùm P. Scipio Africanus aduersaretur, fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inuẽtus est. Suspecta fuit, tamquam ei venenum dedisset Sempronia vxor, hinc maximè, quòd soror esset Gracchorũ, cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triũuirales acrius exarserunt. C. Sempronius consul contra Iapydas primò rem malè geßit, mox victoria cladem acceptam emendauit, virtute D. Iunij Bruti, eius qui Lusitaniam subegerat.

LIBRI LX.

L. Aurelius consul rebellãtes Sardos subegit. M. Fuluius Flaccus primus omniũ Transalpinos Ligures bello do-

domuit, missus in auxilium Massiliensibus aduersus Saluios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit: Fregellas diruit. Pestilentiam in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXC. millia DCCXXXVI. C. Gracchus, Tiberij frater, tribunus plebis eloquentior quàm frater, perniciosas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, vt semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam quàm & frater eius tulerat tertiam, qua equestrem ordinem tunc cum senatu consentientem corrumperet: sexcenti ex equitibus vt trecentis senatoribus admiscerentur, id est, vt equester ordo bis tantum virium in senatu haberet, & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, vt complures coloniæ in Italia deducerentur, & vna in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumuir creatus, coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello, consule aduersus Baleares gestas continet, quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares à teli missu appellati: vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem nauigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum, & Seleucum filium, indignata, quod occiso patre eius à se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.

LIBRI LXI.

CAius Sextius proconsul, victa Saluiorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam è calidis & frigidis fontibus, atque à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindalium feliciter pugnauit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium Saluiorum regem fugientem recepissent, & omni ope iuuissent, quodque Æduorum agros, sociorum populi Romani vastauissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cùm Auentinum quoque armata multitudine occupauisset, à L. Opimio consule ex Senatusconsulto vocato ad arma populo pulsus, interemptus est, & cum eo Fuluius Flaccus consularis socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Pauli nepos, aduersus Allobroges, & Bituitum Auernorum regem, feliciter pugnauit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti. & cùm ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, vt in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, vt Congentiatus, filius eius, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius accusatus apud populum à Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos ciues in carcerem coniecisset, absolutus est.

LIBRI LXII.

Q. Marcius consul Stœnos gentem Alpinam expugnauit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, & Iugurthæ fratris filio, quem adoptauerat. L. Cæcilius, Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui à senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus censores, duos & triginta senatu mouerunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

C. Porcius consul in Thracia malè aduersus Scordiscos pugnauit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXCIIII. millia, CCCXXXVI. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales incesti damnatæ sunt: idque incestum quemadmodum & commissum, & deprehensum, & vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt, ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Liuius Drusus consul aduersus Scordiscos, gentem à Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnauit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Iugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthæ bellum indictum: idque Calpurnius Bestia consul gerere iussus pacem cum Iugurtha iniussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica euocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum quod multos, pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit; & propter cædem admissam in regulum quendam nomine Massiuam, qui regnum eius populo Romano inuisi appetebat, Romæ interfectum, cùm periclitaretur: causam capitis dicere iussus, clàm profugit, & cedens vrbe fertur dixisse: O vrbem venalem, & citò perituram, si emptorem inuenerit! A. Postumius legatus infeliciter prœlio aduersus Iugurtham gesto conflixit, pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit.

LIBRI LXV.

Q. Cæcilius Metellus consul duobus prœliis Iugurtham fudit, totamque Numidiam vastauit. M. Iunius Syllanus consul aduersum Cimbros infeliciter pugnauit legatis Cimbrorum sedem & agros, in quib. considerent, postulantibus senatus negauit. M. Minutius proconsul contra Thracas prosperè pugnauit. L. Cassius consul à Tigurinis Gallis, pago Heluetiorum, qui à ciuitate secesserant, in finibus Allobrogum, cum exer-

citu cæsus est. milites qui ex ea clade superauerant, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, vt incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LIBRI LXVI.

IVgurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus est, & cæsis prælio Bocchi quoq; copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo, & Mario traditus est: in qua re præcipua opera L. Cornelij Syllæ, quæstoris Marij fuit.

LIBRI LXVII.

M. Aurelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu, captus est: & cum in consilium ab iis euocatus deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eò quòd diceret Romanos vinci non posse, à Boiorege feroce iuuene occisus est. Ab iisdem hostibus C. Manlius consul & Q. Seruilius Cæpio proconsul victi prælio, castris quoque binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta. Secundum populi Romani iussionem, Cæpionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt: primi post regem Tarquinium: imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marij ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est: consulatu secundo & tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus quæ inter Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi; ibique multa loca populati, à Celtiberis fugati sunt: reuersique in Galliam, bellicosis se Teutonis coniunxerunt.

LIBRI LXVIII.

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones persecutus est. C. Marius consul summa vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit: duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eos hostes deleuit, in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est, triumphum oblatum, donec & Cimbros vinceret, distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatóque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, & ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque cùm virtute sua explicata fugientem proconsulem, exercitumque prosecuti in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli & C. Marij exercitibus, prælio victi sunt ab iis: in quo cæsa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius ciuitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, vno contentus fuit. Primores ciuitatis, qui aliquamdiu, vt nouo homini ad tantos honores euecto, inuiderant, conseruatam ab eo Rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre interempta, primus omnium insutus culleo, in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

LIBRI LXIX.

CN. Apuleius Saturninus adiuuante C. Mario, & per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit. & cùm legem Agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eò quòd in eam non iurauerat, diem dixit, qui cum à bonis ciuibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus trib. pleb. C. Memmium candidatum consulatus, quem maximè aduersarium actionibus suis timebat, interemit. quibus rebus, concitato senatu in eius causam, & C. Marius homo mutabilis & varij consilij ingeniique: qui semper secundam fortunam transierat, cùm eum tueri minimè posset, oppressus armis cum Glaucia Prætore, & aliis eiusdem furoris sociis, à Raberio quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio, ingenti totius fauore ciuitatis reductus est. M. Aquilius proconsul in Sicilia bellum seruile concitatum confecit.

LIBRI LXX.

CVm M. Aquilius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse rogare iudices noluit, M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam à pectore eius discidit, vt honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul aduersum Celtiberos feliciter pugnauit. Ptolemæus Cyrenarum rex, qui cognomento Apion fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit & eius regni ciuitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ à L. Cornelio Sylla reductus est. Parthorum legati à rege Arsace missi ad Syllam venerunt, vt amicitiam P. R. peterent. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, quoniam legatus C. Mucij proconsulis à publicanorum iniuriis Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Geminius prætor contra

Thracas infeliciter pugnauit. Senatus cùm impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cœpit, vt ad se iudicia transferrentur, sustinente causam eius M. Liuio Druso tribuno plebis: qui, vt vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitauit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

MArcus Liuius Drusus tribunus plebis vt maioribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios, & Italicos populos, spe ciuitatis Romanæ solicitauit: iisque adiuuantibus, per vim legibus agrariis frumentariisque latis, iudiciariam quoque pertulit; vt æqua parte iudicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Cùm deinde promissa sociis ciuitas præstari non posset; irati Italici defectionem agitare cœperunt. eorum coitus, coniurationes, orationesque in consiliis principum referuntur: propter quæ Liuius Drusus etiam senatui inuisus factus, velut socialis belli auctor, incertum à quo, domi occisus est.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani: initio belli à Picentibus moto. Q. Seruilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus ciuibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est: saga populus sumpsit. Seruius Galba à Lucanis comprehensus, vnius feminæ opera, ad quam diuertebatur, captiuitate exemptus est: AEsernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumque gentium missa populo Romano, & expeditiones inuicem, vrbiumque expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Iulius Cæsar consul malè aduersus Samnites pugnauit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio prætore, qui ab iis interemptus est. Complures populi ad hostes defecerunt, cùm P. Rutilius consul parum prosperè contra Marsos pugnasset, & in prœlio cecidisset. C. Marius legatus eius meliore euentu cum hostibus conflixit. Seruius Sulpicius Pelignos prœlio fudit. Q. Cæpio legatus Rutilij, cùm obsessus prosperè in hostes erupisset, & ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circumuentus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Cæsar Consul feliciter contra Samnites pugnauit, ob eam victoriam Romæ saga posita sunt. &, vt varia belli fortuna esset, AEsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed & C. Marius prœlio Marsos fudit Hirno Asinio prætore Marrucinorum occiso, C. Cæcilius in Gallia transalpina Saluios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

CN. Pompeius Picentes prœlio fudit, & obsedit. propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magistratuum ornamenta & insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio euentu pugnauit. Libertini tum primum militare cœperunt. Aulus Plotius legatus Vmbros, L. Porcius prætor Marsos, cùm vterque populus defecisset, prœlio vicerunt Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti sunt. C. Pompeius consul Marsos acie vicit. Cùm ære alieno oppressa esset ciuitas, A. Sempronius Asellio prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesque continet.

LIBRI LXXV.

AVlus Postumius Albinus legatus cum classi præesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sylla legatus Samnites prœlio vicit, & bina castra eorum expugnauit, Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul rebus prosperè gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. ea res hostibus victoriam eius prœlij dedit. Cosconius & Lucceius Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sylla Hirpinos domuit, Samnites multis prœliis fudit; aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

AVlus Gabinius legatus, reb. aduersum Lucanos prosperè gestis, & pluribus oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit, Cn. Pompeius proconsul Vestinos & Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque à L. Murena, & Cæcilio Pinna legatis aliquot prœliis fracti, pacem petierunt. Asculum à C. Pompeio captum est, cæsis & à Mamerco Aemilio legato Italicis. Silo Popædius, dux Marsorum, auctor huius rei, in prœlio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithiniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXVII.

CVm P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, vt exules reuocarentur, & noui ciues, libertinique distribuerentur in tribus, & vt Marius aduersus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, & aduersantibus consulibus Q. Pompeio, & L. Syllæ, vim intulisset, occisoque Pompeij consulis filio, genero Syllæ: L. Sylla consul cum exercitu in vrbem venit, & aduersus factionem Sulpicij & Marij in ipsa vrbe pugnauit, eamque expulit. ex qua duodecim à senatu hostes, inter quos C. Marius pater & filius iudicati sunt. P. Sulpicius cùm in quadam villa lateret, indicio serui sui retractus & occisus est. seruus, vt præmium promissi indicij heberet, manumissus est, & ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater, cùm in paludibus Minturnensiumque lateret, extractus est ab oppidanis: & cùm ad occidendum eum missus seruus natione Gallus, maiestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publicæ naui delatus est in Africam. L. Sylla ciuitatis statum ordinauit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul ad accipiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio eius occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquilio legato, Phrygiam prouinciam populi Romani cum ingenti exercitu intrauit.

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Asiam occupauit: Q. Oppium proconsulem, item Aquilium legatum in vincula coniecit: iussuque eius, quicquid ciuium Romanorum in Asia fuit, vno die trucidatum est. vrbem Rhodum, quæ sola in fide permanserat, oppugnauit; & aliquot prælijs naualibus victus recessit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit; Athenas occupenit. Præterea trepidationem vrbium, insularumque, alijs ad Mithridatem, alijs ad populum Romanum ciuitates suas trehentibus, continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna cùm perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus vrbe à Cn. Octauio collega, cum sex tribunis plebis, imperióque ei abrogeto, corruptum Ap. Claudij exercitum in potestatem suam redegit: & bellum vrbi intulit, accersito C. Mario ex Africa cùm alijs exulib. in quo bello duo fratres, alter ex Pompeij exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt: & cùm victor spoliaret occisum: agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei extructo ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeij fraude qui vtramque partem fouendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati sunt, vrbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnauit, & crudeliter diripuit.

LIBRI LXXX.

ITalicis populis à senatu ciuitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ & Mario se coniunxerunt. ab iis Plancius cum exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauio consule recesserunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lauinium colonias deuastauit. Cùm nulla spe esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diuersas partes transibant; Cinna & Marius in vrbem recepti sunt, qui velut captam eam cædibus & rapinis vastarunt: Cn. Octauio consule occiso, & omnibus aduersæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. & C. Cæsare, quorum capita in Rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra vlla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciauerunt. Eodemque die quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo deijci iussit, editisque multis sceleribus, Idibus Ianuar. decessit: vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, vtrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeò quam Rempublicam armatus seruauit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremò armis hostiliter euertit.

LIBRI LXXXI.

L. Sylla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore expugnauit, vrbi libertatem & ciuibus quæ habuerant reddidit. Magnesia, quæ sola in Asia ciuitas in fide manserat, summa virtute aduersus Mithridatem defensa est. Præterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

LIBRI LXXXII.

SYlla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum mil-

libus, & castris quoque expugnatis. renouato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac deleuit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus consul collega Cinnæ missus, vt Syllæ succederet, propter auaritiam inuisus exercitui suo, à C. Fimbria legato ipsius vltimæ audaciæ homine occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia vrbes à Mithridate, & crudeliter direpta prouincia; incursionesque Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

CAius Fimbria in Asia fusis prœlio aliquot copiis Mithridatis, vrbem Pergamum cepit, obsessumque regem non multum abfuit quin caperet: vrbem Ilion, quæ se potestati Syllæ reseruabat, expugnauit ac deleuit: & magnam partem Asiæ recepit. Sylla multu prœlin Thracas cecidit. Cùm L. Cinna & Cn. Papyrius Carbo à se ipsis consules per biennium creati bellum contra Syllam pararent: effectum quidem est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, & per eos qui concordiæ studebant, vt legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem inuitum cogebat naues conscendere, & aduersus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus gessit. Sylla cùm in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita vt his cederet prouinciis Asia, Bithinia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Syllam transierat, ipse se percussit: impetrauitque de seruo suo, præbens ceruicem, vt se interficeret.

LIBRI LXXXIV.

SYlla legatis, qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si ciues qui à Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quæ conditio cùm iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius, cui bellum videbatur vtilius, ne conueniret effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigere vellet, vt fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Nouis ciuibus S. C. suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium sequutus erat, cùm in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prætore pulsus est, senatusque consultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum est, vt omnes vbique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatum contra Syllam excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

SYlla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis qui de pace agerent, & à Consule C. Norbano violatis, eundem Norbanum prœlio vicit. Et cùm L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, vt pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, vniuersus exercitus consulis solicitatus per emissos à Sylla milites, signa ad Syllam transtulit, Scipio, cùm interimi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Syllam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita vt deserta vrbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per vniuersam Italiam vtriusque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

CVm C. Marius, C. Marij filius consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & auaritiam in prætorio suo viuus exustus est. L. Philippus legatus Syllæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulso & occiso, occupauit. Sylla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis velut erepturus ciuitatem, & suffragij ius nuper datum, fœdus percussit. idemque ex fiducia iam certæ victoriæ litigatores à quibus adibatur, vadimonia Romam differre iussit, cùm à parte diuersa vrbs adhuc teneretur. L. Damasippus prætor ex voluntate C. Marij consulis, cùm senatum contraxisset, omnem, quæ in vrbe erat, nobilitatem trucidauit. ex cuius quidem numero Q. Mutius Scæuola pontifex maximus fugiens, in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Murena aduersus Mithridatem in Asia renouatum continet.

LIBRI LXXXVII.

SYlla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit. vrbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis eius eadem vbique fortuna partium gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

SYlla Carbonem, exercitu eius ad Clusium, ad Fauentiam, Fidentiamque cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum nondum arma deposuerant, iuxta vrbem Romam ante portam Collinam debellauit: recuperataque Republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo homine vnquam fuit, inquinauit. Octo millia deditorum in villa publica trucidauit: tabulam proscriptionis posuit: vrbem ac totam Italiam cædibus repleuit: inter quas omnes Prænestinos inermes concidi iussit: Marium senatorij ordinis virum cruribus bracchiisque fractis, auribus præsectis, & effossis oculis necauit C. Marius Præneste obsessus à Lucretio Ofella, Syllanarum partium viro, cùm per cuniculum captaret euadere, septus ab exercitu, mortem sibi consciuit in ipso cuniculo cùm sentiret se euadere minimè posse, cum Pontio Telesino fugæ comite stricto vtrimque gladio concurrit; quem cùm occidisset, ipse saucius impetrauit à seruo, vt se occideret.

LIBRI LXXXIX.

M. Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Corcyram appulerat, missus naue piscatoria Lilybæum vt exploraret, an ibi Pompeius esset, & circumuentus à nauibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso ad transtrum nauis obnixus corporis pondere, occubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio è senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sylla dictator factus quod nemo vmquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit, rebus nouis Reipublicæ statum confirmauit; tribunorum plebis potestatem minuit, & omne ius legum ferendarum ademit. pontificum, augurumque collegium ampliauit, vt essent quindecim. senatum ex equestri ordine suppleuit. proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, & bona eorum vendidit; ex quibus plurima primò rapuit. redactum est sestertiûm ter millies, quingenties. Lucretium Ofellam consulatum contra voluntatem suam petere ausum, iussit interimi in foro: & cùm hoc indignè ferret populus Romanus, concione aduocata, se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum & Hierbam regem Numidarum bellum molientes, victos interemit: & quatuor & viginti annos natus adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphauit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in vrbe Rhodo cùm comprehenderetur, ipse se interemit. Mutilius vnus ex proscriptis clàm capite adoperto, ad posticias ædes Bestiæ vxoris cùm accessisset, admissus minimè est, quia illum proscriptum diceret: itaque se transfodit, & sanguine suo fores vxoris respersit. Sylla Nolam in Somnio recepit. XLVII. legiones in agros captos deduxit, & eos iis diuisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylena quoque in Asia, quæ sola vrbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque sunt.

LIBRI XC.

Sylla decessit, honosque ei à senatu habitus est, vt in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus, cùm acta Syllæ tentaret rescindere, bellum excitauit, & à Q. Catulo collega Italia pulsus est, & in Sardinia frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, à Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in vlteriore Hispania ingens bellum excitauit L. Manlius proconsul, & M. Domitius legatus ab Herculeio quæstore prælio victi sunt. Præterea res à P. Seruilio proconsule aduersus Cilicas, gestas continet.

LIBRI XCI.

Cn. Pompeius cùm adhuc eques ter esset, cum imperio consulari aduersus Sertorium missus est. Sertorius aliquot vrbes expugnauit, plurimasque ciuitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus præliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Hirtuleium, quæstorem Sertorij, omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

Cn. Pompeius dubio euentu cum Sertorio pugnauit, ita vt singula ex vtraque parte cornua vicerint. Qu. Metellus Sertorium & Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit: cuius victoriæ partem cupiens ferre Pompeius, parum prosperè pugnauit. obsessus deinde Colagurij Sertorius assiduis eruptionibus non leuiora damna obsidentibus intulit. Præterea à Curione proconsule in Thracia res gestas aduersus Dardanos, & Q. Sertorij multa crudelia in suos facta continet. qui plurimos ex amicis & secum proscriptis crimine proditionis insimulatos interemit.

LIBRI XCIII.

P. Seruilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, & aliquot vrbes piratarum expugnauit. Nicomedes Bithyniæ rex moriens populum Romanum fecit hæredem, regnumque eius in prouinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium naualiumque, & occupata Bithynia. M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prælio à rege victus est resque à Pompeio & Metello aduersum Sertorium omnibus belli militiæque artibus par fuit & ob obsidione Colagurij oppidi depulsos, coegit diuersas regiones petere; Metellum vlteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

LIBRI XCIV.

L. Lucullus consul aduersus Mithridatem equestribus præliis feliciter pugnauit: & expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites à seditione inhibuit. Deiotarus Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia mouentes cecidit. Præterea res à Pompeio in Hispania contra Sertorium prosperè gestas continet.

LIBRI XCV.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata seruorum ergastulorumque multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Varenum prætorem prælio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum vrbem exercitum Mithridatis fame ferroque deleuit, pulsumque Bithynia regem variis belli ac naufragiorum casibus fractum coegit in Pontum profugere.

LIBRI XCVI.

Q. Arrius prætor Crixum, fugitiuorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male aduersus Spartacum pugnauit. Ab eodem L. Gellius consul & Q. Arrius prætor acie victi sunt. Sertorius à M. Antonio, & M. Perpena, & alijs coniuratis in conuiuio interfectus est, octauo ducatus sui anno, magnus dux, & aduersus duos imperatores, Pompeium & Metellum sæpe par, vel frequentius victor; ad vltimum desertus & proditus. Imperium partium ad Marcum tralatum est: quem Cn. Pompeius victum captumque interemit, ac recepit Hispanias decimo ferè anno, quàm cœptum est bellum. C. Caßius proconsul, Cn. Manlius prætor malè aduersus Spartacum pugnauerunt, idque bellum M. Crasso prætori mandatum est.

LIBRI XCVII.

M. Crassus prætor primùm cum parte fugitiuorum, quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnauit, cæsis hostium triginta quinque millibus, & duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde belluit, cæsis cùm ipso millibus quadraginta. M. Antonius prætor bellum aduersus Cretenses parum prosperè susceptum, morte sua finiuit: M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto aduersus Mithridatem feliciter pugnauit, cæsis hostium amplius quàm sexaginta millibus. M. Crassus, & Cn. Pompeius consules facti (vt Crassus ex prætura, sic Pompeius antequam quæsturam gereret, ex equite Romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Iudicia quoque per M. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus, ad Triganem Armeniæ regem confugit.

LIBRI XCVIII.

M. Achares filius Mithridatis, Bosphori rex, à L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus, & L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor & sexaginta senatu motis, à quibus, lustro condito, censa sunt ciuium capita CCCCL. millia. L. Metellus prætor in Sicilia aduersum piratas prosperè rem gessit. Templum Iouis in Capitolio, quod incendio consumptum ac refectum erat, à Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem & Tigrannem & immensas vtriusque regis copias pluribus prælijs fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi aduersum Cretenses mandato, Cydoniam vrbem obsedit. C. Triarius legatus Luculli aduersus Mithridatem parum prosperè pugnauit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem, ac Triganem, summamque victoriæ imponeret, seditio militum tenuit, qui sequi nolebant; id est, legiones Valerianæ; quæ impleta à se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

LIBRI XCIX.

Q. Metellus proconsul Gnoson, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas ciuitates expugnauit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, vt equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi aßignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata persequi piratas iussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & vrbes dedit. Præterea res gestas à Q. Metello aduersus Cretenses continet: & epistolas Metelli, & Cn. Pompeij inuicem missas. queritur Metellus gloriam rerum à se gestarum à Pompeio sublatam præteriri, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas vrbium deditiones. Pompeius Romæ rationem reddit, hoc se facere debuisse.

LIBRI C.

C. Manilius tribunus plebis indignatione maxima nobilitatis legem tulit, vt Pompeio bellum Mithridaticum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cn. Pompeius ad gerendum bellum aduersus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phrahate amicitiam renouauit: equestri prœlio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phrahatem regem Parthorum, & Tigranem Armeniorum regem, ac deinde inter filium Tigranem, patremque gestum, continet.

LIBRI CI.

CN. Pompeius Mithridatem nocturno prœlio victum coegit Bosphoron profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique ademptis Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius cùm Mithridatem persequeretur, in vltimas ignotasque gentes penetrauit. Iberos, Albanosque, qui transitum non dabant, prœlio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, & res ab eo in Bosphoro gestas continet.

LIBRI CII.

CN. Pompeius in prouinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit, ab eo Mithridates obsessus in regia, cùm veneno sumpto parum profecisset ad mortem, à milite Gallo, nomine Bitoco, à quo, vt iuuaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudæos subegit. fanum eorum Hierosolymo, inuiolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulsam in petitione consulatus passus,

cùm Lentulo prætore & Cethego & pluribus aliis coniurauit, de cæde consulum & senatus, incendiis urbis, & opprimenda Rep. exercitu quoque in Hetruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullij Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis coniuratis supplicium sumptum est.

LIBRI CIII.

Catilina à C. Antonio proconsule cum exercitu cæsus. P. Clodius accusatus, quòd in mulieris habitu in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset: cúmque uxarem Metelli Pontificis stuprauisset, absolutus est. Cn. Pontinus prætor Allobroges, qui rebellauerant, ad Solonem domuie. P. Clodius ad plebem transiit. C. Cæsar Lusitanos subegit: eoque consulatus candidato, & captante Rempublicam inuadere, conspiratio inter tres principes ciuitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Cæsarem. Leges agrariæ à Cæsare consule cum maxima contentione, inuita senatu, & altero consule M. Bibula lata sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prosperè rem gessit. M. Cicero lege à P. Clodio tribuno plebis lata, quòd indemnatos ciues necauisset, in exilium missus est. Cæsar in prauinciam Galliam profectus, Heluetios, vagam gentem, domuit: quæ sedem quærens, per prouinciam Cæsaris Narbonem iter facere valebat. Præterea situm Galliarum continet. Pampeius de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filia triumphauit: Magnusque à tota concione consalutatus est.

LIBRI CIV.

Prima pars libri situm Germaniæ, moresque continet. C. Cæsar cùm contra Germanas, qui Ariouisto duce in Galliam descenderant, exercitum duceret, rogatus ab AEduis & Sequanis, quorum ager possidebatur; trepidationem militum prapter metum nouorum hostium ortam allocutione exercitus inhibuit, & victas prælio Germanos Gallia expulit. M. Cicera, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus, ac uniuersæ Italiæ ab exilia reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessiones, Viromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum maxima multitudo erat, prælia victos in deditianem accepit: ac deinde contra Neruios unam harum ciuitatum cum maxima discrimine pugnauie, eamque gentem deleuit, quæ bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatarum trecenti superessent: ex nonaginta quinque senatorib. tres tantummodo euaderent. Lege lata de redigenda in prouinciæ formam Cypro, & publicanda pecunia regia, C. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolomæus Aegypti rex ob iniurias, quas patiebatur à suis regno pulsus Romam venit. C. Cæsar Venetos gentem Oceano iunctam, naualí prælio vicit. Præterea à legatis eius eadem fortuna res gestas continet.

LIBRI CV.

Cum C. Catonis tribuni plebis intercessianibus comitia tollerentur, senatus vestem mutauit. M. Cato in petitione præturæ prælato Vatinio, repulsam tulit. idem cùm legem impediret, qua prouinciæ consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria & Parthicum bellum, Cæsari Gallia & Germania dabantur, à C. Treboni a tribuno pleb. leges auctore in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemæum reduxit in regnum Aegypti, reiecto Archelao, quem sibi regem asciuerant. Cæsar, victis Germanis, & in Gallia cæsis, Rhenum transcendit, & proximam partem Germaniæ domuit ac deinde Oceano in Britanniam, primò parum prosperè tempestatibus aduersis, traiecit; iterum parum felicius, maximaque hominum multitudine cæsa, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

LIBRI CVI.

Iulia Cæsaris filia, Pompeij uxor, decessit, honasque ei à populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum defecerunt. à quibus Catta, & Titurius legati Cæsaris circumuenti insidiis, cum exercitu, cui præerant, cæsi sunt. & cùm aliarum quoque legionum castra oppugnata maximo labore defensa essent, interque eos, qui in Treuiris præerat, Q. Cicero, ab ipso Cæsare hostes prælia fusi sunt. M. Crassus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluuium transiuit. victusque prælio, in quo & filius eius cecidit. cùm reliquias exercitus in collem recepisset, euocatus in colloquium ab hostibus, ut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, & ne quid viuus pateretur, repugnans interemptus est, & ita periit.

LIBRI CVII.

Cæsar Treuiris in Gallia victis, iterum in Germaniam transit: nulloque ibi inuento hoste, reuersus in Galliam Eburones, & alias ciuitates, quæ conspirauerant, vicie, & regem Ambiorigem in fuga persecutus. P. Clodij à T. Annio Milane, candidato consulatus, in Appia via ad Bouillas occisi corpus plebs in curia cremauit. Cùm seditiones inter candidatos consulatus Hypseum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant: ad comprimendas eas, Cn. Pampeius legatus, à senatu cansul tertiùm factus est absens, & solus, quod nulli alij umquam. Quæstione decreta de morte P. Clodij, Milo iudicio damnatus in exilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, inuito & contradicente M. Catone. Præterea res gestas à C. Cæsare aduersum Gallos, qui propè uniuersi Vercingentorige Aruerno duce, defecerunt, & laboriosas obsidiones vrbium continet: in. r quas Auarici Biturigum, & Gergouiæ Aruernorum.

LIBRI CVIII.

C. Cæsar Gallos ad Alexiam vicit, omnesque Galliæ ciuitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius quæstor M. Crassi Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis Cos. Ser. Sulpitio, & M. Marcello. C. Cæsar Bellouacos cum aliis Gallorũ populis domuit. Præterea contentiones inter Cos. de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, vt Cæsar ad petitionem consulatus veniret, cùm is, lege lata in id tempus consulatus, prouincias obtinere deberet: resque à M. Bibulo gestas in Syria continet.

LIBRI CIX.

Caussæ ciuilium armorum & initia referuntur, contentionesque de successore C. Cæsari mittendo cùm se dimissurum exercitus negaret, nisi à Pompeio dimitterentur. & C. Curionis tribuni plebis primùm aduersus Cæsarem, dein pro Cæsare actiones continet. Cùm senatusconsultum factum esset, vt successor Cæsari mitteretur: M. Antonio, & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, vrbe pulsis mandatum à senatu consulibus, & Cn. Pompeio, vt viderent ne quid Resp. detrimenti caperet. C. Cæsar bello inimicos persecuturus cùm exercitu in Italiam venit: Corfinium cùm L. Domitio, & L. Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompeium, ceterosque partium eius Italia expulit.

LIBRI CX.

C. Cæsar Massiliam, quæ portas ipsi clauserat, obsedit: & relictis in obsidione vrbis eius legatis C. Trebonio, & D. Bruto profectus in Hispaniam, L. Afranium, C. Petreium legatos Cn. Pompeij, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit: Varrone quoque legato Pompeij cùm exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis ciuitatem dedit. Massilienses duob. naualibus prœliis victi, post longam obsidionem potestati Cæsaris se permiserunt. C. Antonius legatus Cæsaris, malè contra Pompeianos rebus gestis, in Illyrico captus est. in quo bello Opitergini transpadani Cæsaris auxiliares rate sua ab hostilibus nauibus clausa, potius quàm in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio legatus Cæsaris in Africa cùm prosperè aduersus Varum Pompeianarum partium ducem pugnasset, à Iuba rege Mauritaniæ cum exercitu cæsus est. C. Cæsar in Græciam traiecit.

LIBRI CXI.

M. Cæcilius Rufus prætor cùm seditiones in vrbe concitaret, nouarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus vrbe, Miloni exuli, qui fugitiuorum exercitum contraxerat, se coniunxit. vterque cùm bellum molirentur, interempti sunt. Cleopatra Aegypti regina à Ptolomæo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassij prætoris auaritiam crudelitatemque, Cordubenses in Hispania cùm duabus Varianis legionibus à partibus Cæsaris desciuerunt. Cn. Pompeius ad Dyrrachium obsessus à Cæsare, & præsidijs eius cùm magna clade diuersæ partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quàm ad bella natus. omnibusque aduersarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Cæsar ignouit.

LIBRI CXII.

Trepidatio victarum partium per diuersas orbis terrarum partes, & fuga referuntur. Cn. Pompeius cùm Ægyptum petisset, iussu Ptolomæi regis pupilli, auctore Theodoro præceptore, cuius apud regem maxima erat auctoritas & Photino, occisus est ab Achilla, cui delegatum id erat facinus, in nauicula, antequam in terram exiret. Cornelia vxor, & Sex. Pompeius filius in Cyprum refugerunt. Cæsar post tertium diem insecutus, cùm ei Theodotus caput Pompeij, & annulum obtulisset, & infensus est, & illacrimauit. sine periculo Alexandriam tumultuantem intrauit. Cæsar dictator creatus, Cleopatram in regnum Ægypti reduxit, & inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolomæum, quibus Pompeium interfecerat, cum maximo suo discrimine vicit. Ptolomæus, dum fugit, in Nilo nauicula subsedit. Præterea laboriosum M. Catonis in Africa, per deserta cum legionibus iter: & bellum à Cn. Domitio contra Phrahatem Parthum prosperè gestum continet.

LIBRI CXIII.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex æquo deferebatur, cedente. Et cùm de diruenda vrbe Vtica propter fauorem ciuitatis eius in Cæsarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset; Iuba suadente, vt dirueretur: tutela eius, & custodia mandata est Catoni. Inde Pompeius Magni filius in Hispania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petreius excipere volebant, bellum aduersus Cæsarem renouauit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti sine vlla belli mora victus est. Cùm seditiones Romæ à P. Dolabella tribuno pleb. legem ferente de nouis tabulis, excitatæ essent, & ex ea caussa plebs tumultuaretur, inductis à M. Antonio magistro equitum in vrbem militibus, octingenti è plebe cæsi sunt. Cæsar veteranis cùm seditione missionem postulantibus dedit; & cùm in Africam traiecisset, contra copias Iubæ regis cum discrimine maximo pugnauit.

LIBRI CXIIII.

Bellum in Syria Cæcilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitauit, relicto à legione Sexto Cæsare, quæ ad Bassum transierat: occisoque eo, Cæsar Scipionem prætorem, Afranium, Iubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re cùm se percussisset Vticæ, & interueniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspirauit, anno ætatis quadragesimonono. Petreius Iubam, seque interemit. P. Scipio in naue circumuentus, honestæ morti vocem quoque adiecit, quærentibus enim imperatorem hostibus, dixit Imperator benè se habet. Faustus & Afranius occisi: Catonis filio venia data, Brutus legatus Cæsaris in Gallia Bellouacos rebellantes prœlio vicit.

LIBRI CXV.

Cæsar quatuor triumphos duxit: ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, & Africa. epulum, & omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari senatu rogante, reditum concessit. qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, à Cn. Magio Chilone cliente suo Athenis occisus. Et censum egit, quo censa sunt ciuium capita centum quinquaginta millia. profectúsque in Hispaniam aduersus Sex. Pompeium, multis vtrimque expeditionibus factis, & aliquot vrbibus expugnatis, summam victoriam cum maximo discrimine ad Mundam vrbem consecutus est. Pompeius Sex. effugit.

LIBRI CXVI.

C. Cæsar ex Hispania quintum triumphum egit. & cùm plurimi maximique honores ei à senatu decreti essent; inter quos, vt Pater Patriæ *appellaretur, & Sacrosanctus, ac Dictator in perpetuum esset inuidiæ causam aduersus eum præstitêre, quod senatui deferenti hos honores, cùm ante ædem Veneris Genetricis sederet, non assurrexit: & quod M. Antonio consule collega suo inter Lupercos currente diadema capiti suo impositum in sella reposuit: & quòd Epidio Marullo, & Cæsetio Flauo tribunis plebis, inuidiam ei tamquam regnum affectanti mouentibus, potestas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum facta (cuius capita fuerunt, M. Brutus, & C. Cassius; & ex Cæsaris partibus D. Brutus & C. Trebonius) in curia Pompeij occisus est viginti tribus vulneribus occupatúmque ab interfectoribus eius Capitolium. Obliuione deinde cædis eius à senatu decreta, obsidibus Antonij & Lepidi liberis acceptis, coniurati à Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris hæres ex parte dimidia institutus C. Octauius sororis nepos, & in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus cùm in campum Martium ferretur, à plebe ante rostra crematum est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. Chamaces humillimæ sortis homo, qui se C. Marij filium ferebat, cùm apud credulam plebem seditiones moueret, interfectus est.*

LIBRI CXVII.

C. Octauius Romam ex Epiro venit, eò enim illum Cæsar præmiserat, bellum in Macedonia gesturus, omnibusque prosperis exceptus, etiã nomen Cæsaris sumpsit: in confusione rerum, ac tumultu Lepidum pontificem maximum intercepit. Sed M. Antonius Cos. *cùm impotenter dominaretur, legemque de prouinciarum permutatione per vim tulisset, & Cæsarem quoque petentem, vt sibi aduersum auunculi percussores adesset, magnis iniuriis affecit. Cæsar, & sibi & Reipubl. vires contra eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitauit. Legiones quoque quarta & Martia signo ab Antonio ad Cæsarem tulerunt. deinde & complures sæuitia M. Antonij passim in castris suis trucidati, quia & suspecti erant, ad Cæsarem desciuerunt. D. Brutus, vt petenti Cisalpinam Galliam Antonio, obsisteret, Mutinam cum exercitu occupauit. Præterea discursus vtrinsque partis virorum ad accipiendas prouincias, apparatusque belli continet.*

LIBRI CXVIII.

M. Brutus, in Græcia sub prætextu Reipublicæ, & suscepti contra M. Antonium belli, exercitum, cui Vatinius præerat, cum prouincia in potestatem suam redegit. C. Cæsari qui primus Reipublicæ arma sumpserat, proprætoris imperium à senatu datum est cum consularibus ornamentis, adiectumque, vt senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obsedit missique ad eum legati à senatu de pace, parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium prætorem cum exercitu potestati suæ subegit.

LIBRI CXIX.

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellæ occisus est. ob id facinus Dolabella hostis à senatu iudicatus est. Cùm Pansa Cos. *malè aduersus Antonium pugnasset, A. Hirtius* Cos. *cum exercitu superueniens, fusis M. Antonij copiis, fortunam vtriusque partis æquauit. Victus deinde ab Hirtio & Cæsare Antonius in Galliã confugit, & M. Lepidum cum legionibus, quæ sub ipso erant, sibi iunxit: hostisq; à senatu cum omnibus, qui intra præsidia eius erant, iudicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam ipsis in hostium castris ceciderat & L. Pansa è vulnere, quod in aduerso prœlio exceperat, defunctus, in Campo Martio sepulti sunt. Aduersus C. Cæsarem qui solus è tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit, qui D. Bruto obsidione Mutinensi à Cæsare liberato, honore triumphi decreto, Cæsaris militúmque eius mentionem non satis gratam habuit, ob quæ C. Cæsar reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, & perculsis aduentu eius iis qui in eum iniqui erant, cum annos* XIX. *haberet,* Cos. *creatus est.*

LIBRI CXX.

Cæsar Cos. *legem tulit de quæstione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset. postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius D. Brutus, absentes damnati sunt. Cum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio, & Munatius Plancus cum exercitibus suis adiunctis ampliassent, & D. Brutus cui senatus vt persequeretur Antonium mandauerat, relictus à legionibus suis profugisset, iussu Antonij, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano interemptus est. C. Cæsar pacem cum Antonio & Lepido fecit; ita, vt Tres viri Reipubl. constituendæ quidem per quinquennium essent, ipse & Lepidus, & Antonius, & vt suos quisque inimicos proscriberent. in qua proscriptione plurimi equites Rom.* CXXX. *senatorum nomina fuerunt, & inter eos L. Pauli fratris M. Lepidi, & L. Cæsaris Antonij auunculi, & M. Ciceronis, huius occisi à Popilio legionario milite, cum haberet annos* LXIII. *caput quoque cum manu dextera in rostris positum est. Præterea res à M. Bruto in Græcia gestas continet.*

LIBRI CXXI.

Cassius, cui mandatum à senatu erat, vt Dolabellam hostem iudicatum bello persequeretur: auctoritate Reipublicæ adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem prouincia erant, in potestatem

suam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obsessum mori coegit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus, occisus est.

LIBRI CXXII.

M. *Brutus adversus Thracas parum prosperè rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis, exercitibusque in potestatem eius & C. Cassij redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda belli futuri consilia M. Messalæ Publicolam fratrem victum, communi consilio condonaverunt.*

LIBRI CXXIII.

S*Ex. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ulla loci cuiusquā possessione, prædatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primùm, deinde totam provinciam occupavit: occisoque A. Pompeio Bithynico prætore, Q. Salvidienum legatum Cæsaris navali prælio vicit. Cæsar & Antonius cum exercitibus in Græciam traiecerunt, bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sestium Cassianarum partium ducem, prælio vicit.*

LIBRI CXXIIII.

C. *Cæsar, & Antonius, apud Philippos vario eventu contra Brutum & Cassium pugnaverunt: ita ut utriusque dextra cornua vincerent, & castra quoque utrimque ab iis qui vicerant expugnarentur. Sed in equalem fortunam partium mors Cassij fecit, qui cum in eo cornu fuisset quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde prælio victus M. Brutus, & ipse vitam finivit, exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium adiiceret. annorum erat circiter ætatis XL. Inter quos Q. Hortensius occisus est.*

LIBRI CXXV.

C. *Cæsar, relicto Antonio (transmarinæ provinciæ ex parte imperium ei cessit) reversus in Italiam, veteranis agros divisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti à Fulvia M. Antonij uxore milites, contra imperatorem suum concitaverant, cùm gravi periculo inhibuit. L. Antonius COS. M. Antonij frater, eadem Fulvia consiliante, bellum Cæsari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant: & M. Lepido qui custodiæ urbis cùm exercitu præerat, fuso hostiliter in urbem irrupit.*

LIBRI CXXVI.

C. *Cæsar, cùm esset annorum XXIII. obsessum in oppido Perusia L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, & repulsum fame coegit in deditionem venire: ipsique, & omnibus militibus eius ignovit: Perusiam diruit: redactis in potestatem suam omnibus diversæ partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.*

LIBRI CXXVII.

P*Arthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt: victoque Decidio Saxa, M. Antonij legato, universam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius cùm ad bellum contra Cæsarem gerendum incitaretur, uxore Fulvia dimissa, ne concordiæ ducum obstaret; pace facta cum Cæsare, sororem eius Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum consilia nefaria contra Cæsarem molitum, indicio suo protraxit. isque damnatus, mortem sibi conscivit. P. Ventidius Antonij legatus Parthos prælio victos Syria expulit; Labieno eorum duce occiso. Cùm vicinus Italiæ hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & annonæ commercium impediret, cùm eo postulatam pacem Cæsar & Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Præterea motus Africæ, & bella gesta continet.*

LIBRI CXXVIII.

C*Um Sex Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet: nec pacem, quam acceperat, præstaret: Cæsar necessario bello contra eum suscepto, duobus navalibus præliis dubio eventu pugnavit. L. Ventidius legatus M. Antonij Parthos in Syria prælio vicit, regemque eorum interemit. Iudæi quoque a legatis Antonij subacti sunt. Præterea belli Siculi apparatum continet.*

LIBRI CXXIX.

A*Dversus Sex. Pompeium vario eventu navalibus certaminibus pugnatum est: ita ut ex duab. Cæsaris classibus altera, cui Agrippa præerat, vinceret: altera, quam Cæsar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus qui ex Africa velut ad societatem belli contra Sex. Pompeium à Cæsare gerendi traiecerat; cùm bellum Cæsari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Cæsare donatus est, qui honos nemini ante eum habitus erat.*

LIBRI CXXX.

M. *Antonius, dum cùm Cleopatra luxuriatus tardè Mediam ingressus, bellum cùm legionibus XVIII. & XVI. millibus equitum, Parthis intulit, & cùm duabus legionibus amissis, nulla re prosperè cedente retrò rediret, insecutis subinde Parthis & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est. XXI. die trecenta millia fuga emensus, circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoque infestas super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est: quia hyemare in Armenia nolebat; dum ad Cleopatram festinat.*

LIBRI CXXXI.

S*Ex. Pompeius, cùm in fidem M. Antonij veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, oppressus à legatis eius occisus est. Cæsar seditionem veteranorum cùm magna pernicie motam inhibuit. Iapidas, & Dalmatas & Pannonios subegit. Antonius Artavasdem Armeniæ regem fide data perductum, in vincula coniici iussit, regnumque Armeniæ filio suo ex Cleopatra nato dedit: quam uxoris loco iampridem captus amore eius habere cœperat.*

LIBRI CXXXII.

C. *Cæſar in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat Philadelphum, & Alexandrum, neque in vrbem venire vellet, neque finito triumuiratus tempore imperium deponere, bellumque moliretur, quod vrbi Italiæque inferret, ingentibus tam naualibus, quã terreſtribus copiis ob hoc contractis, remiſſoque Octauiæ ſorori Cæſaris repudio, Cæſar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnæ deinde nauales, & prælia equeſtria ſecunda Cæſaris referuntur.*

LIBRI CXXXIII.

M. *Antonius ad Actium claſſe victus Alexandriam profugit, obſeſſusque à Cæſare in vltima rerum deſperatione, præcipuè occiſæ Cleopatræ falſo rumore impulſus, ſe ipſe interemit. Cæſar, Alexandria in poteſtatem redacta Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defunctã, in vrbẽ reuerſus, tres triumphos egit, vnum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria tertium de Cleopatra: impoſito fine ciuilibus bellis altero & viceſgeſimo anno. M. Lepidus, Lepidi qui triumuir fuerat filius, coniuratione contrà Cæſarem facta, bellum moliens, oppreſſus & occiſus eſt.*

LIBRI CXXXIV.

C. *Cæſar rebus compoſitis, & omnibus prouinciis incertam formam redactis, Auguſtus quoque cognominatus eſt: & menſis Sextilis in honorem eius appellatus eſt. Cùm ille conuentum Narbone ageret, cenſus à tribus Galliis, quas Cæſar pater vicerat, actus. Bellum contra Baſtarnas, & Mœſos, & alias gentes, à M. Craſſo refertur.*

LIBRI CXXXV.

B*Ellum à M. Craſſo aduerſus Thracas, & à Cæſare aduerſus Hiſpanos geſtum refertur. & Salaßi, gens Alpina perdomiti.*

LIBRI CXXXVI.

R*Ætia à Tiberio Nerone, & Druſo Cæſaris priuigno, domita. Agrippa Cæſaris gener mortuus. à Druſo cenſus actus eſt.*

LIBRI CXXXVII.

C*Iuitates Germanicis Rhenum & trans Rhenum poſitæ oppugnantur à Druſo: & tumultus, qui ob cenſum exortus in Gallia erat, compoſitus. Ara D. Cæſari ad confluentem Araris & Rhodani, dedicata, ſacerdote creato C. Iulio Vercondari dubio Æduo.*

LIBRI CXXXVIII.

T*Hraces domiti à Cæpione: item Cherusci, Teuchateri, Chauci, aliæque Germanorum trans Rhenum gentes ſubacta, à Druſo referuntur. Octauia ſoror Auguſti defuncta, antè amiſſo filio Marcello. cuius monimenta ſunt, theatrum & porticus, nomine eius dicata.*

LIBRI CXXXIX.

B*Ellum contra tranſrhenanas gentes à Druſo geſtum refertur. in quo inter primores pugnauerunt Senectius & Anectius, tribuni ciuitatis Neruiorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Druſi ſubegit. Pax cum Parthis facta eſt: ſigna à rege eorum, quæ ſub Craßo, & poſtea ſub Antonio capta erant, reddita.*

LIBRI CXL.

B*Ellum aduerſus Germanorum trans Rhenum ciuitates geſtum à Druſo refertur, ipſe ex fractura equo ſuper crus eius collapſo, XXX. die quã acciderat, mortuus eſt. corpus à Nerone fratre, qui nuncio valetudinis euocatus raptim adcucurrerat, Romam, peruectum, & in C. Iulij tumulo conditum. Laudatus eſt à Cæſare Auguſto vitrico, & ſupremis eius plures honores additi.*

FINIS.

INDEX

INDEX RERVM ET VERBORVM, QVÆ IN T. LIVIO, AVT VBI IS DESIDERATVR, IN FLORI Epitomis continentur, locupletissimus.

In hoc INDICE *prior quisque numerus librum, posterior caput denotat.* p. *adiectum indicat capitis initium.* m. *medium.* f. *finem. Ad propria nomina quod attinet, memineris tibi non e prænomine, sed ex nomine gentilitio vnumquemque Latinum & Romanum, quærendum esse. Exempli gratia,* A. Virginium, *non in A, sed in V. In gentiliorum verò serie, non temporis, sed prænominum habita est ratio: verbi causa, in* Valeriis *non* Voleso, *nec* Publio *primus datus est locus, à quibus cæteri sunt orti, sed secundum prænominum seriem præmissus est* Lucius Valerius, *et deinceps* M'Valerius, M. Valerius, P. Valerius, Volesus Valerius; *itidemq. in aliis. E synonimis quoque ad synonyma & affinia tibi quandoque transeundum memineris. vt, (verbi causa) si quid in* Imagine *non inuenias, id in* Statua *quæras, itidemq. in aliis.*

A

RERVM ET VERBORVM INDEX.

Croto-

Asdru-

RERVM ET VERBORVM INDEX.

Bibi-

Setia

L. Cor-

D.

Dal.

F.

per

ii. bus

M.

Nefa.

P.

PRODIGIA

Q.

X.

Z.

FINIS.